

ΣΤΡΑΤΗΓΟΥ Π. Γ. ΔΑΓΚΛΗ

ΑΝΑΜΝΗΣΕΙΣ - ΕΓΓΡΑΦΑ - ΑΛΛΗΛΟΓΡΑΦΙΑ

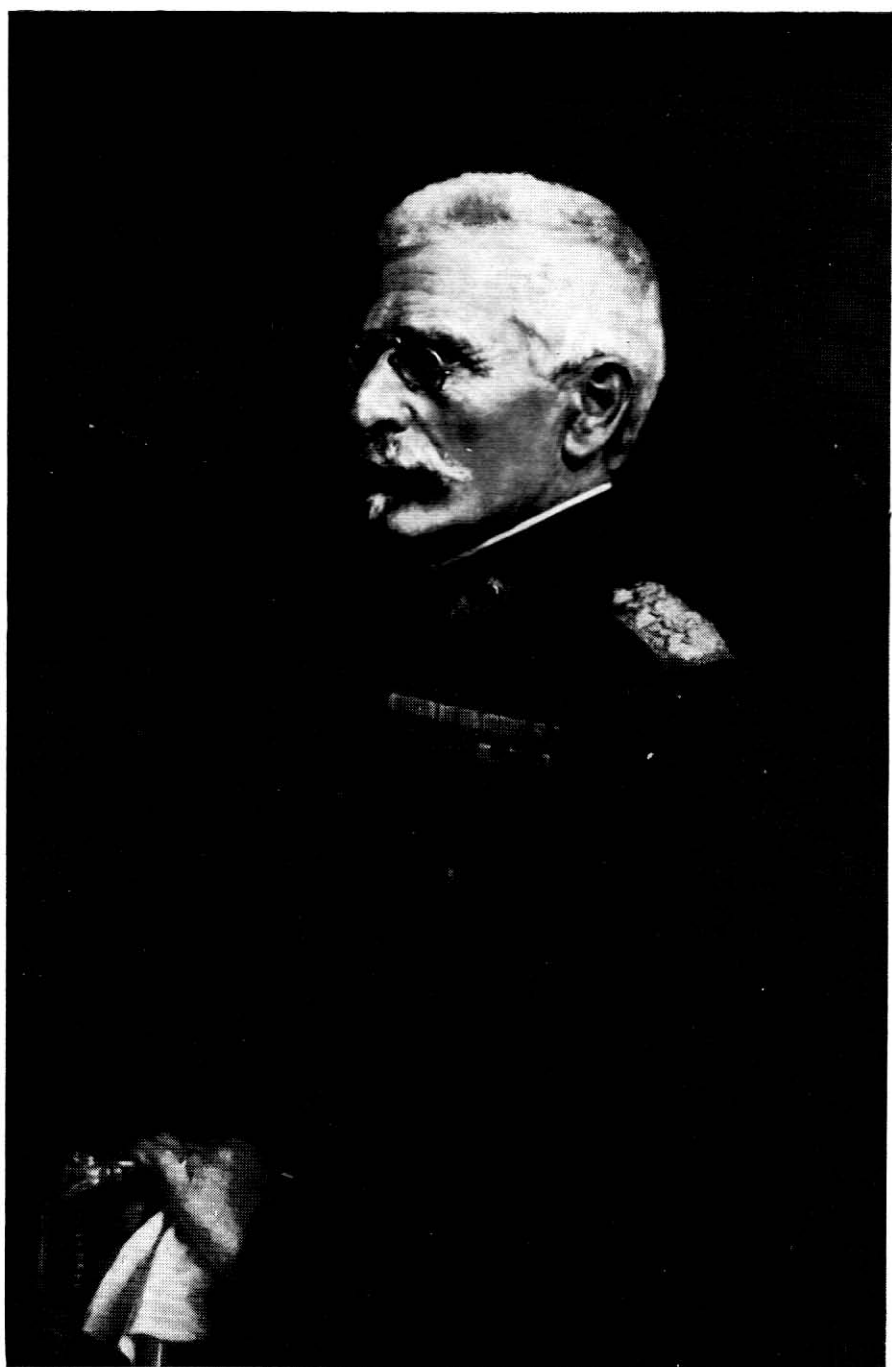
—ΤΟ ΑΡΧΕΙΟΝ ΤΟΥ—

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ
Ξ. ΛΕΥΚΟΠΑΡΙΔΗ

ΤΟΜΟΣ Α'

ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟΝ Ε. Γ. ΒΑΓΙΟΝΑΚΗ
ΟΔΟΣ ΙΠΠΟΚΡΑΤΟΥΣ 15
ΑΘΗΝΑΙ
1965

ΑΡΧΕΙΟΝ ΣΤΡΑΤΗΓΟΥ ΔΑΓΚΛΗ

ΣΤΡΑΤΗΓΟΥ Π. Γ. ΔΑΓΚΛΗ

ΑΝΑΜΝΗΣΕΙΣ - ΕΓΓΡΑΦΑ - ΑΛΛΗΛΟΓΡΑΦΙΑ

—ΤΟ ΑΡΧΕΙΟΝ ΤΟΥ—

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ
Ξ. ΛΕΥΚΟΠΑΡΙΔΗ

ΤΟΜΟΣ Α'

ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟΝ Ε. Γ. ΒΑΓΙΟΝΑΚΗ
ΟΔΟΣ ΙΠΠΟΚΡΑΤΟΥΣ 15
ΑΘΗΝΑΙ
1965

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Τὸ καλοκαίρι τοῦ 1877 ἓνας νέος ἀνθυπασιπστής τοῦ πυροβολικοῦ ποὺ μόλις εἶχε ἀποφοιτήσει ἀπὸ τὸ Σχολεῖο τῶν Εὐελπίδων, ὁ Παναγιώτης Γ. Δαγκλῆς, πῆρε τὴν ἀπόφαση νὰ γράφει τὰ τοῦ βίου του, «προστιθέμενος εἰς ταῦτα», ὅπως σημειώνει στὸ προοίμιο τῶν τετραδίων του, «καὶ τὰ σπουδαιότερα γεγονότα τῆς πατρίδος μου».

Δυστυχῶς ἀργότερα δὲν συνέχισε μὲ τὸν ἴδιο ζῆλο. Ἐγραφε ὅταν τοῦ περίσσευε καιρὸς, εἴτε κάθε μέρα σὰν «ἡμερολόγιο», εἴτε μὲ κάποιαν ἀπόστασι ἀπὸ τὰ συμβάντα, σὰν «ἀναμνήσεις». Ὅπωςδὴποτε, τὸ αὐτοβιογραφικὸ καὶ ἱστορικὸ ὕλικό ποῦ ἔτσι σχηματίστηκε πιάνει 30 πολυσέλιδα τετράδια ἢ μικρότερα σημειωματάρια, συνολικὰ 3150 πυκνογραμμένες σελίδες περίπου, κλιμακωμένες χρονολογικὰ ἀπὸ τὸ 1877 ἕως τὸ 1919, μὲ πολλὰ ὅμως ἐνδιάμεσα κενά.

Πλήθος ἔγγραφα κι' ἐπιστολές — περίπου 4.000 — συνοδεύουν ἢ συμπληρώνουν αὐτὰ τὰ κείμενα, μὲ χρονικὲς προεκτάσεις σὲ προγενέστερα χρόνια ἕως τὴν γέννηση καὶ σὲ μεταγενέστερα ἕως τὸν θάνατο τοῦ στρατηγοῦ : 1853–1924. Τὰ περισσότερα εἶναι πολυσέλιδα, μερικὰ μάλιστα σχηματίζουν ὁλόκληρα τεύχη. Κείμενα, ἔγγραφα κι' ἐπιστολές ἀποτελοῦν τὸ κύριο σῶμα αὐτοῦ τοῦ Ἀρχείου.

Ἐπὶ τὰς ὁμοιογενεῖς, ἐπίσης, τὰ χαρτιά τοῦ στρατηγοῦ Γεωργίου Δαγκλῆ (1809–1896), πατέρα τοῦ Παναγιώτη. Ὅπως ὁ γιὸς, ἔτσι καὶ ὁ πατέρας δὲν ἔσκιζε εὐκόλῃ γραμμένο χαρτί καὶ εἶχε κι' ἐκεῖνος τὴν ἴδια ροπή πρὸς τὴ χρονικογραφία. Ἄφησε 90 μεγάλες πυκνογραμμένες σελίδες μὲ σημειώσεις συμβάντων τῆς στρατιωτικῆς του σταδιοδρομίας καὶ τῆς οἰκογενειακῆς του ζωῆς, καὶ περίπου 980 ἔγγραφα κι' ἐπιστολές.

Τέλος ὑπάρχουν τὰ λίγα χαρτιά τοῦ στρατηγοῦ Γιώτη Δαγκλῆ (1787–1829), πατέρα τοῦ Γεωργίου. Ὅπως ὁ γιὸς κι' ὁ ἐγγονός, εἶχε κι' ἐκεῖνος φλέβα χρονικογράφου καὶ ἐμφυτο σεβασμὸ γιὰ τὸ γραμμένο χαρτί. Ἀλλὰ οἱ περιστάσεις τῆς ζωῆς του δὲν τοῦ ἄφηναν περιθώριο γιὰ εἰρηνικὲς ἐνασχολήσεις. Οὔτε οἱ γραμματικὲς του γνώσεις τὸν βοήθουσιν. Γι' αὐτὸ καὶ ἀπὸ τὴν σύντομη καὶ σκληρὴ ζωὴ του ἀπόμειναν μόνο 10 ἔγγραφα καὶ καμιά δεκαπενταριά σελίδες προσωπικὲς σημειώσεις, ποὺ ἀρχίζουν μὲ τὴν πρώτη μετοικεσία τῆς φάρας ἀπὸ τὸ Σούλι, τὸ 1803, ὑπὸ τὸν ἀρχηγὸ καὶ πατέρα Γκόγκα Δαγκλῆ (μέσα 17ου αἰ.—1807).

Ἐτσι σχηματίστηκε μεγάλος ὄγκος ἀρχεῖακοῦ ὕλικου : περίπου 3250 ἱστοριοβιογραφικὲς σελίδες καὶ 5000 ἔγγραφα καὶ γράμματα, τὰ περισσότερα πολυσέλιδα.

Σε μιὰ δίτομη έκδοση όπως αὐτή δὲν ὑπάρχει τρόπος νὰ δημοσιευθοῦν ἀκέραια ὅλα τὰ σημαντικὰ στοιχεῖα τοῦ Ἀρχείου. Ἐνα μεγάλο μέρος τοῦ ὕλικου, ὅσο ἐνδιαφέρον κι' ἂν παρουσιάζει, ἦταν ἀναπόφευκτο νὰ δημοσιευθῇ μόνον ἀποσπασματικά. Ὅπου ὑπάρχουν τέτοιες παραλείψεις διακρίνονται μὲ τὸ σημεῖο (...).

Γιὰ ὅλο τὸ λοιπὸ ὕλικό, ὅσο δὲν δημοσιεύεται οὔτε ἀκέραιο οὔτε ἀποσπασματικό, παρέχονται σύντομες περιλήψεις, ἢ καὶ μόνον ἀπαριθμήσεις, ὥστε νὰ ξέρει ὁ ἐρευνητὴς τί μπορεῖ νὰ βρεῖ σ' αὐτὰ τὰ χαρτιά. Σὲ τέτοιες ἀπλὲς μνεῖες περιορίζονται ἀναγκαστικά πολλὰ ἔγγραφα τοῦ Ἀρχείου: συμπληρωματικά τῶν ἐπιμέρους θεμάτων, πολυσέλιδα ἡμερολόγια πορειῶν καὶ ἀσκήσεων, σχέδια ἐπιχειρήσεων καὶ ἐπιστρατεύσεων, ἀλλὰ καὶ ἄλλα πολὺ πρὶο σημαντικὰ ὅπως λ.χ. οἱ ἐκθέσεις τῶν μυστικῶν πρακτόρων στὴν εὐρωπαϊκὴ Τουρκία.

Ἀπὸ τὶς ἐπιστολὲς ποὺ δημοσιεύονται ἐδῶ, ὅσες ἀπευθύνονται στὸν Δαγκλῆ εἶναι πιστὰ ἀντίγραφα ἀπὸ τὰ πρωτότυπα ποὺ βρίσκονται στὸ Ἀρχεῖο, χωρὶς καμὶαν ἀλλοίωση, τουλάχιστον ἐκούσια. Ὅσες ἔχουν γραφεῖ ἀπὸ τὸν Δαγκλῆ εἶναι κι' αὐτὲς ἀντίγραφα, ἀλλ' ἀπὸ σχέδια μὲ προσθαφαιρέσεις καὶ σβησίματα, ὥστε δὲν ἀποκλείεται τὰ πρωτότυπα ποὺ τυχὸν σώζονται στὰ χαρτιά ἐνὸς παραλήπτη νὰ παρουσιάζουν μικροδιαφορὲς ἀπὸ τὸ αὐτόγραφο σχέδιο ποὺ ἔμεινε στὸ Ἀρχεῖο. Ἡ παρατήρηση ἰσχύει καὶ γιὰ τὴν ἀλληλογραφία τοῦ Γεωργίου Δαγκλῆ.

Ἡ κατάταξη τοῦ ὕλικου ἦταν ὑπαγορευμένη ἕως ἓνα σημεῖο ἀπὸ τὸ ἴδιο τὸ περιεχόμενο. Σ' ἓνα πρῶτο κεφάλαιο ἐντάχθηκαν τὰ πρὶο παλὰ χαρτιά τοῦ Ἀρχείου — τὰ λίγα τοῦ Γιώτῃ Δαγκλῆ — συνδυασμένα μὲ μιὰ σύντομη ἀναδρομὴ στὰ γενεαλογικὰ τῆς φάρας.

Τὸ δεῦτερο κεφάλαιο τοῦ βιβλίου, τιτλοφορούμενο «Τὸ πατρικὸ Ἀρχεῖο», περιέχει ἢ ἀφορᾷ τὰ χαρτιά τοῦ Γεωργίου Δαγκλῆ. Βρίσκονται ἐκεῖ, μαζὶ μὲ πλῆθος ἀπὸ τὶς ἐλάχιστες ἐκεῖνες πληροφορίες ποὺ συνθέτουν τὴν ἀτμόσφαιρα μιᾶς ἐποχῆς, μερικὰ ἐνδιαφέροντα στοιχεῖα γιὰ τὴν «κίβδηλη ἐπανάσταση» τοῦ 1854 καὶ τὴν ἀστοχημένη ἐξόρμηση τοῦ 1878, καὶ κυρίως ἀφθονο ὕλικό γιὰ τὴν ληστοκρατία καὶ τὴν καταδίωξή της.

Ἀπὸ τὸ 3^ο κεφάλαιο, «Πρῶτα βήματα στὴ ζωὴ καὶ στὸν Στρατό», ἀρχίζει τὸ κύριο σῶμα τοῦ Ἀρχείου, ποὺ συνεχίζεται, πάντα σὲ χρονολογικὴ σειρά, μὲ τὸ κεφάλαιο «Στὴν Ἑλλάδα τοῦ Τρικουπῃ καὶ τοῦ Δεληγιάννη».

Ἀλλ' ἀπὸ κεῖ καὶ πέρα, τόσος ἦταν ὁ ὄγκος καὶ ἡ ποικιλία τοῦ ὕλικου, ὥστε ἡ δημοσίευσή του μὲ αὐστηρὰ χρονολογικὴ σειρά θὰ κονιορτοποιοῦσε τὸ οὐσιαστικό του περιεχόμενο. Οὔτε ὅμως καὶ μποροῦσε νὰ γίνῃ ἀποκλειστικὴ κατάταξη κατὰ θέματα, γιατί, στὶς περισσότερες περιπτώσεις, τὰ θέματα πλέκονται καὶ διασταυρῶνονται τὸ ἓνα μὲ τὸ ἄλλο, ἔτσι ποὺ νὰ μὴν μποροῦν νὰ ἐνταχθοῦν ἀβίαστα σὲ ὁμοιογενεῖς ὑποδιαιρέσεις. Χρειάστηκε, λοιπόν, νὰ διατηρηθεῖ μὲν ὅπωςδὴποτε ἡ χρονολογικὴ σειρά ὡς σπονδυλικὴ στήλη τοῦ συνόλου, νὰ σχηματίζονται ὅμως κάθε τόσο χωριστὲς ἐνότητες μὲ τὰ ἐπιμέρους θέματα, γιὰ ν' ἀποκομίζει ὁ ἀναγνώστης εἰκόνα κάπως συνθετικὴ. Λ.χ. στὸ κεφάλαιο «Ἡ ἐφεύρεση τοῦ Πυροβόλου» συγκεντρώθηκαν ὅλα ὅσα ἀφοροῦν αὐτὸ τὸ θέμα, μολονότι τὰ πρῶτα σχετικὰ ἔγγραφα εἶναι τοῦ 1893 καὶ τὰ τελευταῖα τοῦ 1919. Ἡ ἀνάγκη

νά χαλαρώνει κάθε τόσο ή χρονολογική σειρά γιά νά διατηρείται ή ένóτητα τοῦ θέματος προβάλλει καί σέ άλλα μερικώτερα σημεία τοῦ βιβλίου, λ.χ. σέ ὑποδιαιρέσεις τοῦ κεφαλαίου «Ὁ Ἀλύτρωτος Ἑλληνισμός», ὅπου καί γίνεται σχετική ὑπόμνηση στὸν ἀναγνώστη (τόμ. Α' σ. 311).

Αὐτὲς οἱ κατ' οἰκονομίαν λύσεις ἔχουν τὸ μειονέκτημα ὅτι ὀρισμένα πρόσωπα καί συμβάντα παρουσιάζονται πρωθύστερα. Λ.χ. τὰ περὶ καθηγεσίας τοῦ Δαγκλῆ στοῦ Σχολεῖο τῶν Εὐελπίδων μνημονεύονται μετὰ τὸν πόλεμο τοῦ 1897, ἂν καὶ εἶναι προγενέστερά του, ἐπειδὴ ἐντάχθηκαν σὲ χωριστὴ ἐνότητα ὑπὸ τὸν τίτλο «Ὑπηρεσιακὲς Ἐνασχολήσεις».

Εἰσαγωγικά καὶ συνδεδετικά σημειώματα συνοδεύουν τὰ δημοσιευόμενα κείμενα. Διευκολύνεται ἔτσι ὁ ἀναγνώστης νά τὰ τοποθετεῖ στοῦ ἱστορικοῦ τους πλαίσιο, μακριὰ ἀπὸ τυχόν ὑποκειμενικὲς ἢ παραπλανητικὲς πληροφορίες, γιά νά θυμηθεῖ συμβάντα, ὅχι μόνο λίγο πολὺ λησμονημένα, ὅπως λ.χ. τὸν ἀκήρυκτο πόλεμο τοῦ 1886, ἀλλὰ καὶ πιὸ πρόσφατα, ὅπως τὴν ἀλλαγὴ τῆς ἀρχηγίας τοῦ στρατοῦ μετὰ τὴν συμμαχικὴ νίκη τοῦ 1918 ἢ τὴν στάση τῶν Φιλελευθέρων μετὰ τὴν ἀνατροπὴ τους τοῦ 1920.

Μὲ αὐτὰ τὰ σημειώματα ἐπιδιώκεται, ἐπίσης, νά προσέξει ὁ ἀναγνώστης ὀρισμένα σημεία, ποὺ μπορεῖ νά περάσουν ἀπαράτηρητα ἂν δὲν ἐπισημανθοῦν καὶ ποὺ δείχνουν μὲ πόσο ἥρεμη σκέψη καὶ ἔξω ἀπὸ κάθε φανατισμὸ ἐκφράζεται ὁ Δαγκλῆς γιά τοὺς πολιτικούς ἀντιπάλους, ὅπως λ.χ. στοῦ ἄρθρου τοῦ «Ἀνάγκη συμπονοίας», γραμμένο Αὐγουστο τοῦ 1916, λίγο πρὶν ἀπὸ τὸ Κίνημα Ἐθνικῆς Ἀμύνης (τομ. Β' σ. 178-182).

Σ' αὐτοὺς τοὺς πρακτικούς σκοποὺς περιορίζονται τὰ εἰσαγωγικά καὶ συνδεδετικά σημειώματα. Γράφθηκαν χωρὶς τὴν παραμικρὴ πρόθεση νά προκαταλάβουν τὸν ἀναγνώστη ἢ νά ἐπιχειρήσουν πολιτικὴ τοποθέτηση τῶν θεμάτων. Ὅταν συμβαίνει νά διατυπώνεται ἢ νά ὑποδηλώνεται κανένα σχόλιο, πάντα ἔπεται ἀμέσως τὸ ἀντίστοιχο κείμενο, ἔτσι ποὺ ὁ ἀναγνώστης ἔχει εὐθὺς τὴν εὐχέρεια νά δεχτεῖ ἢ ν' ἀπορρίψει τὸ σχόλιο.

Ἐκτὸς ἀπὸ τὰ εἰσαγωγικά καὶ συνδεδετικά σημειώματα ποὺ πλαισιώνουν τὰ κείμενα, ὅσες εἰδικώτερες πληροφορίες ἢ συμπληρώσεις θὰ ἦταν ὑποβοηθητικὲς γιά τὴν παρακολούθησή τους, παρέχονται σὲ ὑποσέλιδες σημειώσεις.

Τὰ κείμενα τοῦ Ἀρχείου, εἴτε ἀκέραια εἴτε ἀποσπασματικά, τυπώθηκαν στοῦ σῶμα τοῦ βιβλίου μὲ στοιχεῖα τῶν 10 στιγμῶν ἄττικά.

Ἐπίσης μὲ στοιχεῖα τῶν 10 στιγμῶν, ἀλλὰ μὲ κυρτὰ καὶ μέσα σὲ παρενθέσεις, τυπώθηκαν συντομώτατες ἐπεξηγηματικὲς πληροφορίες, παρεμβαλλόμενες στοῦ κείμενο σὲ λίγες περιπτώσεις, ὅπως λ.χ. μετὰ ἀπὸ τίς λέξεις «ἀπὸ Σεπτεμβρίου π.ἔ.», ἢ παρένθεση (1885) ἢ μετὰ ἀπὸ τίς λέξεις «παρὰ τῆς Κυβερνήσεως», ἢ παρένθεση (Θ. Δεληγιάννη) (τόμ. Α' σ. 123).

Μὲ στοιχεῖα τῶν 8 στιγμῶν ἄττικά τυπώθηκαν τὰ εἰσαγωγικά καὶ συνδεδετικά σημειώματα. Ὅπου ὁμως μνημονεύονται περικοπὲς ἀπὸ κείμενα τοῦ Ἀρχείου τυπώνονται μὲ στοιχεῖα κυρτὰ, ἐπίσης τῶν 8 στιγμῶν.

Οἱ ὑποσέλιδες σημειώσεις τυπώθηκαν μὲ ἀπλᾶ στοιχεῖα τῶν 8 στιγμῶν. Ἀλλὰ κι' ἐδῶ, ὅσες περικοπὲς ἀνήκουν σὲ κείμενα τοῦ Ἀρχείου τυπώθηκαν μὲ κυρτὰ.

Πολλά, ποικίλα κι' ενδιαφέροντα στοιχεία προσκομίζουν τὰ χαρτιά τοῦ στρατηγοῦ Δαγκλῆ. Χωρὶς ν' ἀποτελοῦν προγραμματισμένη συγγραφή οὔτε ν' ἀνατρέπουν καθιερωμένες ἱστορικὲς τοποθετήσεις, φωτίζουν πολλὰ πρόσωπα καὶ συμβάντα τῆς σύγχρονης ἱστορίας μας καὶ εἰκονίζουν ἡ ἀπηχοῦν πολλὲς πλευρὲς τῆς νεοελληνικῆς ζωῆς. Χρονικά, ἐκτείνονται ἀπὸ τὰ τελευταῖα χρόνια τῆς Βασιλείας τοῦ Ὁθωνος ἕως τὴν ἀνακήρυξη τῆς Δημοκρατίας τὸ 1924. Μὲ τὴν προσθήκη, μάλιστα, τοῦ «Πατρικοῦ Ἀρχείου» καὶ τῶν λιγοστῶν χαρτιῶν τοῦ Γιώτῃ Δαγκλῆ, ἐπιμηκύνεται τὸ ὀπτικὸ πεδίο ἕως τὰ προεπαναστατικὰ χρόνια. Δὲν ὑπάρχει λόγος ν' ἀναφερθοῦν παραδείγματα, ἀφοῦ ἀρκεῖ μιὰ ματιά στὰ περιεχόμενα καὶ στὸ εὐρητήριο, στὸ τέλος τοῦ τόμου Β', γιὰ νὰ καταδείξει τὴν ποικιλία καὶ τὸ εἶδος τῶν θεμάτων.

Ἐκεῖνο ποὺ δὲν ἐξάγεται οὔτε ἀπὸ τὸν πίνακα τῶν περιεχομένων οὔτε ἀπὸ τὸ εὐρητήριο, ἀλλὰ μόνον ἀπὸ τὰ ἴδια τὰ κείμενα, εἶναι τὸ ἦθος τοῦ Δαγκλῆ, ἓνα ἦθος ποὺ τὸ κράτησε ἄσπιλο, ἀπὸ εὐελπίς ὡς στρατηγὸς ἐπὶ μισὸν αἰῶνα περίπου, ἀκόμα κι' ὡς τὰ τελευταῖα χρόνια τῆς ζωῆς του μέσα στὸ καμίνι τῆς πολιτικῆς.

Ἔφτασε στὰ ὑπάτα ἀξιώματα τοῦ στρατοῦ χωρὶς νὰ ἐπαρθεῖ οὔτε ν' αὐθαρετήσῃ, κι' ἐβγαίνει πρῶτος βουλευτὴς στὰ Γιάννενα χωρὶς νὰ δημοκοπεῖ. Ἔφερε στὸν στρατὸ καὶ στὴν πολιτικὴ ψυχὴ δικαστικοῦ. Καὶ τόσο ἀδιαφιλονέικτο ἦταν τὸ κύρος του ὥστε τὸ 1920, μετὰ τὴν ἀνατροπὴ τοῦ Βενιζέλου καὶ τὴν παλινὸρθωση τοῦ Κωνσταντίνου, ὅταν χρειάστηκε νὰ τιθασευστοῦν οἱ φιλοδοξίες γιὰ νὰ παραμείνουν συγκροτημένοι οἱ Φιλελεύθεροι ἀπέναντι στὶς μετανοεμβριανὲς κυβερνήσεις καὶ στὴν Ἐπανάσταση τοῦ 1922, τὸ Κόμμα δὲν ἐμπιστεύτηκε τὴν κοινοβουλευτικὴ τοῦ ἐκπροσώπηση καὶ τὴ διεύθυνση τῶν ἐργασιῶν του σὲ κανέναν ἀπὸ τοὺς πολιτικοὺς μεγιστάνες τοῦ βενιζελισμοῦ, ἀλλὰ στὸν στρατηγὸ Δαγκλῆ.

Διδάγματα πολλὰ καὶ πολύτιμα μπορεῖ κανεὶς ν' ἀποκομίσει ἀπὸ τὴν στρατιωτικὴ καὶ τὴν πολιτικὴ σταδιοδρομίαν τοῦ Δαγκλῆ. Τόσα πολλὰ, ὥστε ἄσκοπο εἶναι νὰ ἐπισημανθοῦν ἐδῶ μονάχα μερικὰ στὴν τύχη.

Πρόκειται γιὰ μιὰ ὑποδειγματικὴ ζωὴ, στενὰ καὶ ἀδιάκοπα δεμένη μὲ τὶς ἱστορικὲς περιπέτειες τοῦ Ἑλληνισμοῦ — τοῦ ἐλεύθερου καὶ τοῦ ἀλύτρωτου — τόσο στενὰ καὶ τόσο ἀδιάκοπα ὥστε, διαβάζοντας τὸ Ἀρχεῖο τοῦ στρατηγοῦ Δαγκλῆ, ὅποιοι ἀγαπᾶ τὴν ἱστορίαν καὶ τοὺς ἀνθρώπους τοῦ τόπου του, θὰ βρεῖ ἄφθονο ὕλικὸ γιὰ νὰ τροφοδοτήσῃ τὴν ἱστορικὴ του ἐφεση, ἀλλὰ συνάμα θὰ γνωρίσῃ ἀπὸ πρὶο κοντὰ ἓνα ὠραῖο δείγμα ἀνθρώπου.

Ε. Α.

*Τὸ Ἀρχεῖο τοῦ στρατηγοῦ Π. Γ. Δαγκλῆ ἔχει
κατατεθεῖ στὸ Μουσεῖον Μπενάκη (Τμήμα Ἀρχείων).*

ΤΟΜΟΣ Α'

Α'

ΓΕΝΕΑΛΟΓΙΚΑ

1. Ο ΜΙΣΕΜΟΣ

«Τον χρον. 1803, 15 Νοεμβρίου εμψεψαμεν απο την γληκήτατήν μας πατριδα την ονομασμένην σουλη· ης διαστημα τρησημηση χρόνους ακαταπαφτού πόλεμου, μέρα νύχτα κλησμένη και ύστερημένη όλα τα αναγκέα τής τροφής μας· ης το ήστερον χρόνον ηστερηθημεν και το πηοτόν οπου πρώτα το ήχαμε ελεύθερον· τα έματα έτρεχον κάθε στιγμήν ποταμηδόν και η ήροες εκείνη του λεονίδα εκρουούνταν από τες τέσσερες μερηές 1000 κόντρα ης 4000 χηληάδες αγαρηνόν και χορής ψομή· αλλά με κρέας, λάχανα και άλλα χόρτα και καρπούς δεντρών.

αφτη η πατρήδα εστάθη κόντρα ης τους τούρκους 10 χρόνους αλά αργά και ης τους ήστερους τούτους 3 ½ χρόνους έγηνε θρηνος μέγας ο πόλεμος ακατάπαφτος και ακήμητος μέρα νήχτα

Ο μησεμός μας ης Πάργα απο Πάργα ης κορφούς

Εδο θέλη σημιόσο τόν αριθμόν της φαμιληάς οπου εφύγαμε και τα ονοματά τους και πότε αποθάνη το κάθε ονομα, και πουν».

Έτσι αρχίζει ένα τετράδιο δυσανάγνωστο σε σχήμα λίγο μικρότερο από τα συνηθισμένα μαθητικά, με 20 σελίδες σε λευκό χαρτί άχαράκωτο, και μ' ένα φθαρμένο εξώφυλλο από στρατσόχαρτο, που έχει έπιγραφή: «Φηλάδα της φαμηλληας μας». Όλα μαζί ραμμένα στη μέση με 8 γερές ραφές.

Οι 4 πρώτες σελίδες έχουν ψαλιδιστεί και άποκοπεί από το τετράδιο, 'Η πέμπτη, δηλαδή ούσιαστικά ή πρώτη, είναι μὲν γραμμένη, αλλά και διαγραμμένη με διαγώνιες και καμπύλες.

Το παραπάνω κείμενο αρχίζει λοιπόν από τη σ. 6 του τετραδίου. Και συνεχίζεται στη σ. 7.

Η σ. 7 από δώ και κάτω, καθώς και η έπόμενη σ. 8, διαιρείται με κάθετη γραμμή σε δύο: άριστερά τα όνόματα, δεξιά ή χρονολογία και τα περιστατικά του θανάτου, ή κενό.

ο αρχηγος και πατέρας
γεόργιος¹ νταγκλής²

μητέρα μας Δημήτρο

κη βάβο μας μάνα του
πατρός της μάνας μου Ζαχάρο

εσκοτώθη εις τον πόλεμόν της
Ντενοδος με την αρμάδα την ρουση-
κην αποθανε ης μαντουκη ετάφη
ης αγιον χαράλαμπον ήτον χρονόν
45 τόν 1805.

απόθανεν τόν 1804 ης Πάργαν ήτον
γρηά χρονον 10³.

Αυτά δλα — κι' άλλα άκόμα: γεννήσεις, θανάτους, βαφτίσια και κουμπιαριές — τὰ κατα-
γράφει στη Φυλλάδα ο Παναγιώτης ή Γιώτης, πρωτότοκος του Γεωργίου ή Γκόγκα, γεν-
νημένος στο Σούλι τὸ 1787, για νὰ βρεθοῦν ης τους μεταγενεστερούς μας.

Σαράντα ἑνὸς χρονῶν ήταν ὁ Γκόγκας καί δεκάξι ὁ Γιώτης όταν ἔγινε ή μετοικεσία.

2. ΡΙΖΕΣ ΤΗΣ ΦΑΡΑΣ

Ἡ Φυλλάδα τῆς Φαμίλιας ἀναφέρει μόνο τὴν οἰκογένεια τοῦ ἀρχηγοῦ καὶ πατέρα
Γκόγκα, ὅπως ήτανε τὴν ὥρα πού κινούσε ἀπὸ τὸ Σούλι, χωρὶς νὰ μνημονεύει ἀπώτερες
γενεές. Σήμερα ὅμως, ἔπειτα ἀπὸ τοὺς γενεαλογικοὺς πίνακες ἀρματολῶν πού προτάσ-
σει ὁ Κασομούλης στὰ Ἐνθυμήματά του⁴, ξέρουμε ὅτι παλαιότερος Δογκλῆς στο Σούλι

1. Γνωστός ὡς Γκόγκας, με τὸν σουλιώτικο τύπο τοῦ ὀνόματος.

2. Ὁ τύπος «Δαγκλῆς» καθιερώθηκε πολὺ ἀργότερα. Στὰ κείμενα τῆς ἐποχῆς παρου-
σιάζονται πολλὲς ἄλλες παραλλαγές· (λ.χ. Ταγκλῆς), ἐπικρατεῖ ὅμως ὁ τύπος «Νταγκλῆς»,
χωρὶς ν' ἀποκλείεται ὁ τύπος «Δαγκλῆς»· λ.χ. ὁ Γεώργιος ἐγγονὸς τοῦ Γκόγκα, ὑπογρά-
φεται σὲ ὅλη του τὴ ζωὴ «Νταγκλῆς» καὶ τ' ἀρχικὰ τῆς μονογραφῆς του εἶναι Γ.Ν., καὶ ὅχι
Γ.Δ. Ὡς Νταγκλῆς ἀναγράφεται στὸ δίπλωμα τῶν ἀνωτέρων ταξιαρχῶν τοῦ Σωτήρος
πού τοῦ ἀπονέμεται τὸ 1886, ὡς Δαγκλῆς, ὅμως, τριάντα χρόνια πρωτύτερα στὸ δίπλωμα
τοῦ ἀργυροῦ σταυροῦ. Στὸ βιβλίό τοῦτο, ὅταν δὲν πρόκειται γιὰ κείμενα αὐτοῦσια, χρη-
σιμοποιεῖται ὁ τύπος «Δαγκλῆς».

Αὐτὰ γιὰ τὴ γραφὴ τοῦ ὀνόματος. Ὅσο γιὰ τὴ σημασία του, με τὸ τοπωνύμιο Dangli
ἀναφέρεται μιὰ παραφύδα τῆς Πίνδου πρὸς τὴν πλευρὰ τῆς βορειοδυτικῆς Μακεδονίας.
Βλ. Mémoire sur les frontières de l'Épire, τῆς ἐλληνικῆς ἀντιπροσωπείας στὴ Διάσκεψη
τοῦ Λονδίνου (1913), σ. 1: «La frontière (...) en suivant la chaîne des montagnes
Dangli (Malji Kjarista, Malji Rodoni) jusqu'au sommet de Bunar (...)». Τοπωνύ-
μιο «Δαγκλῆ» σημειώνει ἐπίσης ὁ χάρτης «Ἡ βόρεια πλευρὰ τοῦ πασαλικίου τῶν Ἰωαν-
νίνων (Κ. Μ. π. ῖ ρ η, Ἀρβανίτες, οἱ Δωριεῖς τοῦ νεωτέρου Ἑλληνισμοῦ. Ἱστορία τῶν
Ἑλλήνων Ἀρβανιτῶν, Ἀθήναι 1960 σ. 359). Σὲ νεώτερους χάρτες δὲν φαίνεται νὰ ση-
μειώνεται με ἰδιαιτέρη ὀνομασία αὐτὴ ή παραφύδα. — Κατὰ μιὰ οἰκογενειακὴ παράδοση
τὸ ὄνομα Δαγκλῆς ἐτυμολογεῖται ἀπὸ τὸ τουρκικὸ Dagli = ὀρεσίβιος.

3. Δὲ φαίνεται ἂν ἀπ' αὐτὸν τὸν ἀριθμὸ λείπει τὸ 1 στὴν ἀρχὴ ή τὸ 0 στο τέλος, ἂν
δηλαδὴ ή βάβω πέθανε 100 ή 110 χρονῶ.

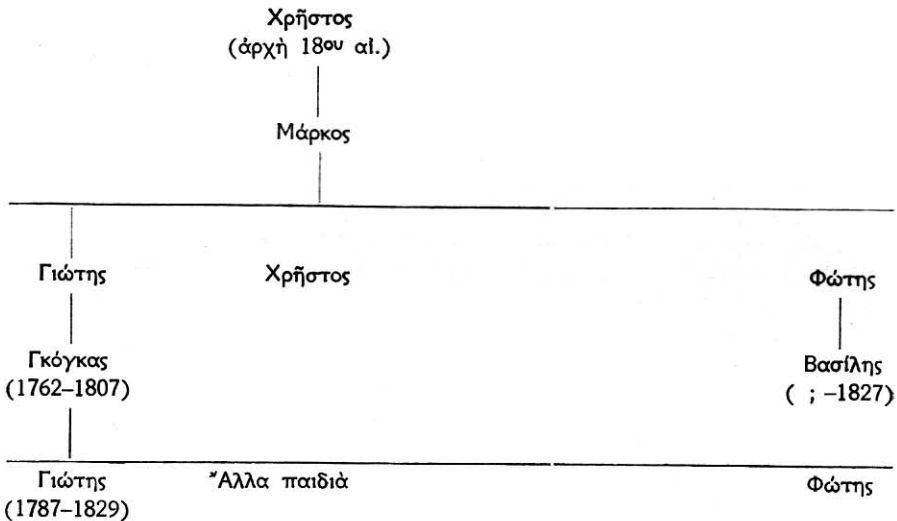
4. Νικολάου Κ. Κασομούλη, Ἐνθυμήματα Στρατιωτικὰ τῆς Ἐπαναστά-
σεως τῶν Ἑλλήνων. Εἰσαγωγή καὶ σημειώσεις Γιά ν ν η Β λ α χ ο γ ι ά ν ν η, 1940-42,
Α' σ. 16, 17.

αναφέρεται ὁ Χρήστος, καὶ παιδί του ὁ Μάρκος, καὶ παιδιά τοῦ Μάρκου ἕνας Γιώτης, ἕνας Χρήστος κι' ἕνας Φώτης. Ὅλα αὐτὰ χωρὶς συγκεκριμένες χρονολογίες, πάντως ὅμως ὁ λόγος εἶναι γιὰ τὸν 18ον αἰῶνα, ἀρχὴ ἢ μέση.

Ποιά ἡ σχέση τοῦ Γκόγκα με τὸν γενάρχη Χρήστο τοῦ Κασομούλη;

Τὸ ὄνομα Γιώτης, ἢ συνήθεια νὰ δίνεται στ' ἀγόρια τὸ ὄνομα τοῦ παποῦ, καθὼς καὶ λίγες ἐνδιάμεσες βέβαιες χρονολογίες παρέχουν βάσιμες ἐνδείξεις γιὰ τὴν ἀποκατάσταση τῆς ἀλυσίδας. Ὁ Γιώτης, λοιπὸν, τοῦ Κασομούλη, ἕγγονος τοῦ γενάρχη Χρήστου, πιθανώτατα ἦταν ὁ πατέρας τοῦ Γκόγκα, πού, σύμφωνα με τὴν καθιερωμένη συνήθεια, ἔδωσε στὸ πρῶτο του ἀγόρι τὸ ὄνομα τοῦ πατέρα του: Γιώτης. Ἐνισχύεται ἡ πιθανοφάνεια κι' ἀπὸ τὸ ὄνομα τοῦ τελευταίου ἀγοριοῦ τοῦ Γκόγκα, πού ὀνομάστηκε Φώτης; ὅπως δηλαδὴ τὸ τελευταῖο ἀδελφί τοῦ πατέρα Γιώτη.

*Αν οἱ εἰκασίες αὐτὲς δὲν εἶναι λαθασμένες, προκύπτει τὸ ἀκόλουθο σχῆμα:

Δισέγγονος λοιπὸν τοῦ Χρήστου ἦταν, πιθανώτατα, ὁ «ἀρχηγὸς καὶ πατέρας» Γκόγκας, πού ὁδήγησε τὴ φάρα στὸ δρόμο τῆς ἐξορίας τὸ 1803.

3. ΓΚΟΓΚΑΣ, Ο ΑΡΧΗΓΟΣ ΚΑΙ ΠΑΤΕΡΑΣ

Ὁ Γκόγκας, ὁ «ἀρχηγὸς καὶ πατέρας», ἦταν ἕνας ἀπὸ τοὺς Σουλιῶτες ἀρχηγούς πού εἶχαν πολεμήσει τὸν Ἀλῆ πασᾶ ἕως τὴν τελευταία στιγμή, χωρὶς ἀπόπειρες ἀτομικοῦ συμβιβασμοῦ οὔτε διαφορούμενες διαπραγματεύσεις.

Πρωτοσυναντούμε τὸ ὄνομα «Κοκα Ταγλὶς» τὸ 1799, κάτω ἀπὸ μιὰν ἐκκλήση τῶν Σουλιωτῶν γιὰ βοήθεια *απο φωνη απο μπαρουτι καὶ απο καθε χρια*. Ἡ ἐπιστολὴ ἀπευθύνεται *το ευγενεστάτο καὶ χρησιμστάτο εν αρχουσι κηρω κηρω κοντε Σπύρω*, δηλαδὴ στὸν Σπυρίδωνα Θεοτόκη, πρόεδρο τῆς δημοτικῆς Ἀρχῆς στὴν γειτονικὴ, γαλλοκρατούμενη τότε, Κέρκυρα¹. Ἡ πολεμικὴ δράση τοῦ Γκόγκα Δαγκλῆ σ' αὐτὸν τὸν ἀγριο ἀγῶνα

1. Δημητρίου Μ. Σάρρου, Γράμματα ἀναφερόμενα εἰς τοὺς ἀγῶνας τοῦ Σουλίου καὶ τῆς Πάργας. Ἀνατύπωσις ἐκ τοῦ Β' τόμου τῶν «Ἡπειρωτικῶν Χρονικῶν» (χωρὶς χρονολογία). Ὁ ἐκδότης σημειώνει ὅτι ἡ ἐπιστολὴ «χαρακτηρίζει τὸν ἀδάμαστον

τῶν Σουλιωτῶν γιὰ τὴν ἀνεξαρτησία τους ἐπισημαίνεται ἀπὸ τὸ 1800, στὴν ἀπόκρουση τῆς ἐπιδρομῆς τοῦ Γιώργη Μπότσαρη (παποῦ τοῦ Μάρκου) καὶ τῶν Τουρκαλβανῶν συμμάχων του, κορυφώνεται στὸ τέλος τοῦ 1803 μὲ τὴν «ἐσχάτην καὶ τρομερὰν μάχην» στὸ Κοῦγκι, καὶ λήγει ἔπειτα ἀπὸ λίγες μέρες στὸ δρόμο τῆς ὁμαδικῆς μετοικεσίας πρὸς τὴν Πάργα καὶ τὴν Κέρκυρα, μαζὶ μὲ τὶς φάρες Δράκου, Ζέρβα καὶ Τζαβέλα. Ἦταν σχεδὸν τὰ δύο τρίτα τοῦ σουλιώτικου πληθυσμοῦ. Οἱ λοιποὶ τράβηξαν γιὰ τὸ Ζάλογγο καὶ τὸ Βουλαγρέλι¹.

Τὰ Ἐπτάνησα, ὅταν ἔφτασαν στὴν Κέρκυρα οἱ πρόσφυγες Σουλιῶτες, ἦταν αὐτόνομη πολιτεία ὑπὸ τὴν ἐπικυριαρχία τοῦ Σουλτάνου καὶ τὴν προστασία τοῦ Τσάρου, ποὺ γιὰ πρώτη φορὰ στὴν ἱστορίας τους εἶχαν συμμαχήσει· οὐσιαστικά, τὰ νησιά ἦταν ὑπὸ τὴν ἀνεξέλεγκτη ἐξουσία τοῦ Τσάρου. Τὰ γυναικόπαιδα τῶν Σουλιωτῶν ἐγκαταστάθηκαν στὸ κερκυραϊκὸ προάστειο Μαντουκί, ὅπου ἀφέθηκαν στὴν τύχη τους, μέσα σ' ἓνα χώρο κατερειπωμένο ἀπὸ πρόσφατες ἀκόμα πολεμικὲς ἐπιχειρήσεις². Οἱ μάχιμοι Σουλιῶτες ἐντάχθηκαν, οἱ περισσότεροι, στὰ στρατιωτικὰ τάγματα ποὺ σχηματίζονταν μὲ ρωσικὴ ὀργάνωση στὴν «αὐτόνομη πολιτεία». Ὁ Γκόγκας διορίστηκε ἐκατόνταρχος³.

ἡρωισμόν» τῶν Σουλιωτῶν, «εἶναι δὲ καὶ ἀξιόλογον γλωσσικὸν μνημεῖον τῶν χρόνων ἐκείνων», δὲν ἐξηγεῖ ὅμως ποιὰς περιστάσεις τὴν προκάλεσαν. Ἡ ἐκκλήση ἔχει ἀκόμη πέντε ὑπογραφές καὶ σφραγίδες: Κουτζο Νικας, Διμο Δράκος, Φωτο Τζαβέλας, Τούσα Ζερβας, Γιαννακὴ Σεχος.

1. Κυριώτερη πηγὴ γι' αὐτὰ τὰ γεγονότα εἶναι τοῦ Χ ρ ι σ τ ο φ ὀ ρ ο υ Π ε ρ ρ α ι β ο ῦ, Ἱστορία τοῦ Σουλίου καὶ τῆς Πάργας. Δυστυχῶς καμιά ἀπὸ τὶς τέσσερες ἐκδόσεις τοῦ σημαντικοῦ αὐτοῦ ἔργου (1803, 1815, 1857, 1956) δὲν ἔχει ἀλφαβητικὸ εὑρετήριο.

Ἀπὸ τὴν ἐκδοσὴ τοῦ 1857 σημειώνουμε ἐδῶ τὶς σελίδες ὅπου μνημονεύεται ὀνομαστικὰ ἡ πολεμικὴ δράση τοῦ Γκόγκια Δαγκλῆ. Ἡ ἀπλὴ παράθεσή τους συμπυκνώνει μέσα σὲ λίγες σειρὲς τὸ δράμα ἐκείνων τῶν ἀνθρώπων, ποὺ τόσο ἀγωνίστηκαν, γιὰ νὰ μείνουν ἐλεύθεροι καὶ τελικὰ ἀναγκάστηκαν νὰ ὑποκύψουν: «μάχη στὸ Ραϊδοβοῦνι κατὰ τοῦ Γιώργη Μπότσαρη καὶ τῶν Τουρκαλβανῶν (69-70)· σύσκεψη τῶν ὀπλαρχηγῶν «ὅταν ἡ διαγωγή τοῦ Βότσαρη ἐφάνη παράδοξος καὶ λυπηρὰ» (71)· μάχη τῆς Νεμίτζας, κατὰ τοῦ Ἰσοῦφ Ἀράπη καὶ ἄλλων Τουρκαλβανῶν (72)· μάχη τῆς Βυρτζάχας, ὅπου διοικούσε ἀπὸ μακριὰ ὁ ἴδιος ὁ Ἀλῆς (75-76)· μάχη τοῦ Κουρίλλα, ὅπου οἱ Σουλιῶτες χτυπήθηκαν μὲ τὸ ἐπικουρικὸ σῶμα τοῦ Ἱμπραϊμπασα, συμπέθερου τοῦ Ἀλῆ (79-80)· κατευναστικὸ διάβημα τῶν ὀπλαρχηγῶν πρὸς τὸν Φῶτο Τζαβέλα, ποὺ ζητοῦσε νὰ σκοτώσει τὸν Κίτσο Μπότσαρη, ὅταν αὐτός, σταλμένος ἀπὸ τὸν Ἀλῆ, ἤρθε νὰ προτείνει μαζὶ μὲ ἄλλους ὄρους εἰρήνης τὴν ἀπομάκρυνση τοῦ Τζαβέλα ἀπὸ τὸ Σοῦλι (110)· τελευταία μάχη τῶν Σουλιωτῶν πρὶν ἀπὸ τὴν συνθηκολόγηση — Κοῦγκι 7 Δεκεμβρίου 1803 — ὁμαδικὴ μετοικεσία πρὸς τὴν Πάργα καὶ τὴν Κέρκυρα (153).—Γιὰ τὴν ἀξιοπιστία τοῦ Περραιβοῦ βλ. τὴν ἐκδοσὴ τοῦ 1956, πρόλογο Νίκοῦ Α. Βέη, σχόλια Μ. Μ. Παπαϊωάννου καὶ τὴν ἐκεῖ βιβλιογραφία (ἐκδ. Σεφερλῆ).

2. Πέντε χρόνια πρωτύτερα, ὅταν πλησίαζε ὁ ρωσοτουρκικὸς στόλος στὴν γαλλοκρατούμενη Κέρκυρα, οἱ Μαντουκιῶτες εἶχαν ξεσηκωθεί ἐναντίον τῶν ἀρχῶν κατοχῆς. Οἱ Γάλλοι, «φέροντες θρυαλλίδας εἰς τὰς χεῖρας ἔθετον πῦρ εἰς τὰς οἰκίας τῶν προαστείων... μέγα δὲ μέρος τοῦ προαστείου ἐκείνου εἶχε καταστραφεῖ» (Γερσίδιμοῦ Ε. Μαυρογιάννη, Ἱστορία τῶν Ἰονίων Νήσων, 1889, τ. Α' σ. 222). Σ' αὐτὰ τὰ ἐρείπια ἐγκαταστάθηκαν οἱ πρόσφυγες Σουλιῶτες.

3. Στὴ ρωσοκρατούμενη Κέρκυρα οἱ Σουλιῶτες σχημάτισαν ὀχτῶ ἐκατονταρχίες, μὲ πρώτους ἐκατοντάρχους τὸν Δῆμο Δράκο, Φῶτο Τζαβέλα, Τζήμα Ζέρβα, Τούσα Ζέρβα, Γκόγκια Δαγκλῆ, Ζυγούρη Τζαβέλα, Βασίλη Ζέρβα καὶ Διαμάντη Δαγκλῆ. Ἀρχηγὸς τους

Φυσικά, γρήγορα διαλύθηκε ή αλλόκοτη ρωσοτουρκική συμμαχία και άρχισε νέος ρωσοτουρκικός πόλεμος — ο πρώτος του αιώνα — που θα κρατήσει με διαλείψεις από το 1806 έως το 1812. Ένα από τα πρώτα του επεισόδια ήταν — άνοιξη του 1807 — ή απόβαση στην Τένεδο και ή ναυμαχία, όπου ο Ρώσος ναύαρχος Σενιάβιν, ο «Συνέβης» του Κολοκοτρώνη, κατανauμάχησε τόν τουρκικό στόλο.

Έκει, στο παραλιακό φρούριο του νησιού, έμελλε νά πληγωθεί θανάσιμα ο πολεμιστής τών σουλιώτικων βράχων Γκόγκας Δαγκλής, ο «άρχηγός και πατέρας»¹.

Ήταν στην αρχή ο κόμης Bockendorf, «νέος χαριέστατος και φιλέλλην» (Περραιβού, ό.π. Α' σ. 74), και λίγο αργότερα ο Έλληνορωσος στρατηγός Έμμανουήλ Παπαδόπουλος, που έγραψε και τόν κανονισμό της «Λεγεώνας τών Ήπηρεωτοσουλιωτών και Χειμαροπελοποννησίων εις την δούλεισιν της Α.Α.Μ. 'Αλεξάνδρου Α', Αυτοκράτορος άπασών τών Ρωσιών» (Σπυρομίλιου, 'Απομνημονεύματα της Δευτέρας Πολιορκίας του Μεσολογγίου 1825-1826, έκδ. 'Ιω. Βλαχογιάννης, 'Αθήναι 1926, σ. ή' σημ. 2).

1. 'Η δράση τών Σουλιωτών και ο θάνατος του Γκόγκα Δαγκλή σ' αυτό το πολεμικό επεισόδιο περιγράφεται στο Κωνσταντίνου Ν. Ράδου, Οί Σουλιώται και οί 'Αρματωλοί έν 'Επτανήσφ, 'Επετηρίς Παρνασσού 1916, σ. 100-108. Την προσφορά της μελέτης αυτής στον άντιστράτηγο Παναγιώτη Δαγκλή, ο Ράδος, τότε πρόεδρος της «'Ιστορικής και 'Εθνολογικής 'Εταιρείας της 'Ελλάδος», συνόδευε με το ακόλουθο γράμμα, σταλμένο στη Θεσσαλονίκη, ένα μήνα περίπου μετά το Κίνημα του 1916 :

*Έν 'Αθήναις οδός 'Αριστοτέλους 55
5 δρίου 1916*

Στρατηγέ μου,

'Επωφελοῦμαι της προσχωρήσεως του εξαδέλφου μου Ρέντη εις το κίνημα όπως σοι αποστέλλω τους άσπασμούς και ευχάς μου υπέρ ευδοξείας τών καθ' ύμās. Συγχρόνως αποστέλλω ύμίν το περι Σουλιωτών έν 'Επτανήσφ πόνημά μου έν τφ όποίφ κάμω λόγον περι του προπάππου σου. Μολονότι δέν είναι κατάλληλος ή στιγμή δι' άναγνώσεις θά ευρης μίαν στιγμήν κανένα βράδυ όπως ίδης τά της ήρωικής υπερασπίσεως της Τενέδου υπό τών ύπ' αυτόν λόφων.

Σε παρακαλώ πρόσφερε τά σέβη μου εις τόν 'Αρχηγόν (ίσως μ' ένθυμείται, του έδειξα το Μουσείον και του πρόσφερε τά έργον μου La Bataille de Salamine). 'Επίσης άσπάζομαι Κοντουριώτην, Γκίνην και λοιπούς. 'Ο Θεός μαζί σας.

*Σε άσπάζομαι
Κωνστ. Ν. Ράδος*

Άς σημειωθεί έδώ, έπειδή ένδέχεται νά μñν ξαναπαρουσιαστεί άφορμή, ότι ο στρατηγός Δαγκλής ήταν από το 1889, ως λοχαγός, τακτικός έταίρος της 'Ιστορικής και 'Εθνολογικής 'Εταιρείας. Τακτικός και πιστός : το 1892 δωρίζει στο Μουσείο της 'Εταιρείας «έγγραφα άφορώντα τόν Σουλιωτήν άγωνιστήν Διαμάντην Ζέρβαν». Το εύχαριστήριο της 'Εταιρείας προσθέτει : *Τά έγγραφα κατεγράφησαν υπό το ύμέτερον όνομα ως δωρητού έν τφ βιβλίφ του 'Αρχείου από τόν αρ. 8292-8324*». Το 1913 στέλνει από τά Γιάννενα ένα πίνακα μετά του σουλτανικού *Στέμματος* (Τουρά) όστις άνήρτητο εις το άστυνομικόν κατάστημα της Φιλιπιάδος, μετά σημαίας πρσόνης και έτέρας έρυσθας άτάκτου τουρκικού σώματος. Το 1916 δωρίζει εικόνα του άειμνήστου άγωνιστού Γιώτη Δαγκλή.

Ο στρατηγός Δαγκλής ήταν προεδρεύων αντιπρόεδρος της 'Εταιρίας όταν δημιουργήθηκε το 1919 ζήτημα μεταφοράς τών συλλογών από το Πολυτεχνείο, όπου στεγάζονταν, στα παλιά 'Ανάκτορα. Βρίσκονται στο 'Αρχείο μιά σχετική έπιστολή του Ν. Γ. Πολίτη και ένα πρακτικό.

4. ΓΙΩΤΗΣ, Ο ΑΓΩΝΙΣΤΗΣ ΤΟΥ ΕΙΚΟΣΙΕΝΑ

Λίγους μήνες μετά τον θάνατο του άρχηγού και πατέρα, όταν ο Ναπολέων και ο Άλέξανδρος επιχείρησαν να μοιράσουν τον κόσμο στο Τιλσίτ, ο Τσάρος «παρεχώρησε» τὰ Ἐπτάνησα στὸν νικητὴ του, φυσικὰ χωρὶς νὰ ρωτῇ τὸν «κυρίαρχο» Σουλτάνο, κι' ἀκόμη λιγώτερο τὸν πληθυσμὸ τῶν νησιῶν. Ἔτσι, γιὰ δευτέρη φορὰ μέσα σὲ δέκα χρόνια, πέρασαν οἱ Κερκυραῖοι στὴ γαλλικὴ ἐπικυριαρχία. Μαζί τους καὶ οἱ πρόσφυγες Σουλιῶτες. Ρῶσος ἐκατόνταρχος σκοτώθηκε ὁ πατέρας Γκόγκας. Γάλλος ἐκατόνταρχος διορίζεται τὸν ἴδιο χρόνο ὁ γιός :

EMPIRE FRANÇAIS
AU NOM DE SA MAJESTÉ L'EMPEREUR ET ROI

Gouvernement de Corfou
et des Pays qui en dépendent

Nous, Général Commandant en chef, gouverneur Général de Corfou et des Pays qui en dépendent, d'après le compte rendu par Monsieur le Général Cardenau, Commandant les troupes des Sept-Iles, sur les services, la conduite et l'attachement au Gouvernement Français de Monsieur Ioti Danglis de Sulli, le nommons à l'emploi de capitaine en premier, commandant la Sixième compagnie du premier bataillon du régiment albanais au service de l'Empire Français, pour jouir des prérogatives, autorité et solde d'activité, accordées à ce grade par l'arrêté d'organisation en date du 16 septembre 1807.

Le Colonel de ce corps le fera reconnaître en ladite qualité et recevra son serment de fidélité à Sa Majesté l'Empereur et Roi.

Corfou le dix-neuf septembre Mil huit cent sept.

Pour Sa Majesté l'Empereur et Roi
Le Gouverneur Général
César Berthier¹

Le Général Commandant les troupes
Aug. Cardenau

La présente nomination sera soumise à l'approbation de Sa Majesté IMPÉRIALE ET ROYALE.

1. Τὸ «Ἀρχεῖον τοῦ Στρατηγοῦ Μπερτιέ» περιέχει πολλὰ ἐνδιαφέροντα τοὺς Σουλιῶτες, τὴν Ἠπειρο καὶ τὴν Ἐπτάνησο. Τὸ ἐπισήμανε ὁ Μ. Θ. Λάσκαρις στὴν Ἰόνιον Ἀνθολογία, 1935, σ. 137-141. Τὸ παραπάνω ἔγγραφο πρωτοδημοσίευσε ὁ Κ. Ν. Ράδος τὸ 1916 «ἐκ τοῦ οἰκογενειακοῦ γραμματοφυλακίου τοῦ ἀντιστρατήγου Δαγκλῆ», στὴν μελέτη του «Οἱ Σουλιῶται» κλπ. (β.π. σ. 66).

Μόλις ήταν είκοσι χρονών ο νεόκοπος capitaine ¹ Ioti Danglis de Sulli. Τόν ίδιο χρόνο παντρεύτηκε με την Παναγιώτα, *θυγατέρα του γηάνο φωτου* ² από τζεκουράτες ³. Τους στεφάνωσε στο Μαντούκι ο κολονέλος χρηστάκης καλόγερος πρεβεζιάνος ⁴.

Πού υπηρέτησε ο Γιώτης Δαγκλής από το 1807 έως το 1814, όσο κράτησε στην Κέρκυρα ή κατοχή της αυτοκρατορικής Γαλλίας; Και τί απέγινε από το 1814, όταν κατακυρώθηκαν τα Έπτάνησα στους Άγγλους, έως το 1820, δηλαδή έως τη χρονιά που ξαναρχίζει ο άγώνας για το Σούλι, ο ύστατος αυτή τη φορά;

Έχουμε κάποιες ένδειξεις χάρη στην οικογενειακή «Φυλλάδα», όπου τώρα, μετά το θάνατο του Γκόγκα, ο νέος *ἀρχηγός και πατέρας της κατόπι φαμίλιας παναγηότης Νταγλής, γεννημένος στο σουλι τόν 1787*, σημειώνει *πότε παντρεύτηκα και πούθε επηρα την γυνέκα τον πεδρον όπου καμνο, πότε γενιέτε το κάθε πεδι και πηός τα βαπτίζει*». Και οι γεννήσεις αυτές είναι του 1809, του 1812, του 1814 και άλλες υστερώτερες.

Υπάρχει, ακόμα, στη μέση της «Φυλλάδας» ένα δισέλιδο κείμενο, άπροσδιόριστης σημασίας, κάτι σαν προφητεία ή χρησμός:

Εφάνη κατά τους υμετέρους χρόνους άνθρωπος μεγάλης άρετοῖς ὅς της ζή κατά το παρόν (...) μέτρης κατα το μέγεθος πολύ ορέος την όψη και γληκῆς λήαν (...) το βλέμα του ηνε σοβαρόν και χαριέστατον (...) δέν τόν ήδε ποτέ τοινάς νά γελάση τόν ήδον όμως και έκλαφσεν (...) ήνε ο εμορφότερος άνθρωπος όπου να εφάνη ῆς τήν γῆν (...).

1813. 20 νοεμβριου κορφούς γραμένη ηπο χηρός του ταπηνου και δούλου παναγηότη νταγλή.

Οι παραπάνω χρονολογίες πιθανολογούν ότι ο Γιώτης Δαγκλής διατήρησε τη θέση του όσο κράτησε ή γαλλική κατοχή, δέν απομακρύνθηκε όμως από τα Έπτάνησα ούτε ακολουθήσε, όπως άλλοι πρόσφυγες Ήπειρώτες, ναπολεόντειες έκστρατεῖς.

1. Σχετικά με τόν βαθμό του capitaine διαβάζουμε σε μιá έπιστολή του Κ. Ράδου πρὸς τόν στρατηγὸ Δαγκλῆ, ἡμερομηνίας 22 Μαρτίου 1916: (...) *Σὰς εἶχα στεῖλει ἐν φυλλάδιόν μου περὶ τῶν Ἑλλήνων τοῦ Ναπολέοντος τὸ ὁποῖον καὶ ἐλπίζω νὰ ἐλάβετε. Ἐκεῖ θὰ ἰδῆτε σελ. 50 ὅτι ἀναφέρω τὸν Γιώτη Δαγκλῆν ὡς ταγματάρχην. Τοῦτο ἔχω ἰδεῖ εἰς τὸ ἀρχεῖον τοῦ ὑπουργείου τῶν Στρατιωτικῶν τῆς Γαλλίας, τὸ ὁποῖον καὶ ἀνεδίφησα πρὸς τὸν σκοπὸν συλλογῆς πληροφοριῶν διὰ τὴν ἱστορίαν μας. Δὲν πιστεύω ν' ἀπατώμαι (...).* Πάντως, ὅταν ἔγραφε αὐτὴν τὴν ἐπιστολή, ὁ Κ. Ράδος δὲν εἶχε ἀκόμη δημοσιεύσει τὸ παραπάνω δίπλωμα διορισμοῦ.

2. Ἄδηλο σὲ ποιὰ φάρα ἀνῆκε ὁ Γιάνος Φῶτος: «Τὰ σουλιώτικα ὀνόματα εἶναι ἀπελπιστικὰ ἀπλὰ: Κίτσο-Κώστας, Κώστα-Κίτσος (...). Τὸ ἴδιο καὶ στὰ ὀνόματα τ' ἀρβανίτικα τῶν Ὑδραίων καὶ τῶν Σπετσιωτῶν· καὶ σήμερα διαβάζοντας Μανώλης Λαζάρου καὶ Λάζαρος Μανώλης, δὲν ξέρουμε ποῖας οἰκογενεῖας εἶναι οἱ ἀναφερόμενοι (Κ α σ ο - μ ο ὄ λ η - Β λ α χ ο γ ι ά ν ν η, ὅ.π. σ. 97 σημ. 7 καὶ Α', σ. 26 σημ. 7).

3. Τζεκουράτες ἢ Τζικουράτι ἢ Τζεκούρι (καὶ παραλλαγές μετ'), ἓνα ἀπὸ τὰ χωριά πού εἶχαν ἀποσπάσει οἱ Σουλιῶτες «ἐκ τῶν ἀγάδων τοῦ Μαργαριτίου».

4. Ὑπῆρχε Χρῆστος καὶ Χρηστάκης Καλόγερος Πρεβεζιάνος. Βλ. Κ. Ν. Ράδου, Οἱ Σουλιῶται κλπ. (ὅ.π. σ. 62). Ὁ Χρηστάκης, ὁ γιὸς του καὶ ἡ κόρη του ἀναφέρονται στὴ «Φυλλάδα τῆς Φαμίλιας» ὡς νουνοὶ τῶν πιδὼ πολλῶν παιδιῶν τοῦ Γιώτη Δαγκλῆ.

Ἀπὸ δῶ καὶ πέρα, ἐπὶ δύομισι χρόνια περίπου, ἡ ζωὴ του θὰ εἶναι ἀλληλἐνδετη μὲ τοὺς νέους ἀγῶνες τῶν Σουλιωτῶν, αὐτὴν τὴ φορά γιὰ νὰ διατηρήσουν τὴν ἀνακτημένη πατρίδα. Στὴν ἀρχὴ θὰ βοήθησουν τοὺς Σουλτανικοὺς νὰ ἐξοντώσουν τὸν ἀποστάτη Ἀλῆ, ἔπειτα ὁμοῦ ἀπὸ λίγους μῆνες, ὅταν ἐπείσθησαν πῶς ὁ Χουρσίτ μᾶλλον μελετοῦσε νὰ τοὺς ἐξοντώσει παρὰ νὰ τοὺς ἐπανεγκαταστήσει στὸ Σούλι, θὰ συμμαχήσουν μὲ τὸν Ἀλῆ γιὰ νὰ χτυπήσουν τοὺς Σουλτανικοὺς. Στὸ μεταξύ, κάτω στὴ νότια Ἑλλάδα ξεσπᾷ κι' ἀπλώνεται ἡ Ἐπανάσταση. Ἀρχίζουν ἐπαφές, ἀλληλογραφία κι' ἀστοχημένες ἀποπειρές γιὰ συντονισμένη δράση τῶν Σουλιωτῶν μὲ τὴ Στερεὰ καὶ μὲ τὴν Πελοπόννησο.

Στὶς περισσότερες πολεμικὲς καὶ πολιτικὲς περιπέτειες αὐτῆς τῆς ἀγωνίας, ποὺ θὰ σφραγιστεῖ τὸν Σεπτέμβριο τοῦ 1822 μὲ τὴν ἀνέκκλητη πιά ἐγκατάλειψη τῆς πατρίδας, ὁ Γιώτης Δαγκλῆς βρίσκεται ἀδιάκοπα στὸ προσκήνιο· τόσο, ποὺ παρακολουθώντας τὴν προσωπικὴ του δράση, εἶναι λίγο σὰ νὰ παρακολουθοῦμε καὶ τὴν ἱστορία τῆς σουλιώτικης συμπολιτείας στὴν τελευταία τῆς φάση¹. Σὲ καμιά στιγμή αὐτῆς τῆς τραχείας

1. Τὰ γεγονότα αὐτῆς τῆς περιόδου ἐξιστοροῦνται κυρίως στοῦ Χριστοφοροῦ Περραιβοῦ, Ἀπομνημονεύματα Πολεμικὰ διαφόρων μαχῶν συγκροτηθεῖσων μεταξὺ Ἑλλήνων καὶ Ὀθωμανῶν κατὰ τε τὸ Σούλιον καὶ Ἀνατολικὴν Ἑλλάδα ἀπὸ τοῦ 1820 μέχρι τοῦ 1829 ἔτους, τόμοι 2, 1836. Οἱ ἐπόμενοι ἀριθμοὶ παραπέμπουν στὶς σελίδες αὐτῆς τῆς συγγραφῆς (αὐτὸς πρῶτος περιέχων τὰς ἀπὸ τῶν 1820 μέχρι τέλους τοῦ 1822 ἔτους), ὅπου μνημονεύεται ὀνομαστικὰ ἡ δράση τοῦ Γιώτη Δαγκλῆ :

Ὁ Γιώργης Δράκος καὶ ὁ Γιώτης Δαγκλῆς πληροφοροῦνται πῶς οἱ Σουλτανικοὶ σχεδιάζουν μυστικὰ νὰ δολοφονήσουν ὅλους τοὺς Σουλιώτες «χωρὶς συμπάθειαν» (10). Οἱ Σουλιώτες ἀρχηγοὶ ἀποφασίζουν νὰ συμμαχήσουν μὲ τὸν παλὸ θανάσιμο ἐχθρὸν τοὺς Ἀληπαῶν, ἀνταλλάσσοντας ὁμήρους γιὰ ἀσφάλεια, καὶ νὰ χτυπήσουν τοὺς Σουλτανικοὺς γιὰ «νὰ ἀπολαύσουν τὴν πατρίδα των» (11)· (τὴν συμφωνία ὑπογράφουν στὶς 12 Ἰανουαρίου 1821 οἱ Ἀλβανοὶ «Ἀγάδες» καὶ οἱ «Καπεταναῖοι Σουλιώτες» Μάρκο Μπότσαρης, Νότη Μπότσαρης, Γιώργη Δράκος, Κίτζος Τζαβέλας, Γιώτης Δαγκλῆς, Λάμπρος Βεῖκος, Τούσα Ζέρβας καὶ ἄλλοι. Βλ. κείμενο στοῦ Ἰωάννου Φιλήμονος, Δοκίμιον ἱστορικὸν περὶ τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως, Β', 1859, σ. 246). Οἱ Γιώργης Δράκος, Γιώτης Δαγκλῆς καὶ ἄλλοι τέσσερις ἀρχηγοὶ ἀποφασίζουν νὰ ἐπιτεθοῦν στὴν Πρέβεζα, ἀλλὰ τὸ σχέδιον ματαιώνεται (36). Μάχη τοῦ Τόσκεισι, ὅπου οἱ Τσάμηδες, ἔπειτα «ἀπὸ πεισματώδη πόλεμον», φεύγουν γιὰ τὴν Παραμυθιά (51). Οἱ Σουλιώτες συγκροτοῦν «Κριτήριον» γιὰ νὰ δικάζει «πάσης τάξεως ἄνθρωπον, ὁμοίως τοὺς συμάχους Τουρκαλβανούς», κι' ὁ Γιώτης Δαγκλῆς ὀρίζεται, μὲ ἄλλους τρεῖς, μέλος τοῦ Κριτηρίου (76). Συνάψεις καὶ διαφωνίες τῶν ἀρχηγῶν γιὰ τὴν πορεία τοῦ πολέμου, ἀντὶς Πάργα-Πρέβεζα ἢ πρὸς Ἄρτα (78). Μάχη τῆς Πάργας (105). Συνεννόσεις καὶ ἀλληλογραφία τῶν ἀρχηγῶν μὲ τοὺς ἀδικοῦντας καὶ προύχοντας τῆς Πελοποννήσου καὶ τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος γιὰ πολεμικὴ βοήθεια καὶ συντονισμένη δράση (124, 136). Συνάντησις τῶν ἀρχηγῶν μὲ τὸν Ὁμέρ Βρυὼν καὶ Τουρκαλβανούς Ἀγάδες κοντὰ στὸ Τόσκεισι, ὅπου ὁ Γιώτης Δαγκλῆς, ὡς ἐκπρόσωπος τῶν Σουλιωτῶν, συνοψίζει : *Μὴ λυπεῖσθε, φίλοι Ἀγάδες, περὶ τούτου (γιὰ τὰ γυναικόπαιδα ποὺ ἐμελλε νὰ θυσιασθοῦν), ἐπειδὴ οὔτε τὰ στρατεύματά σας εἶναι ἱκανὰ νὰ αἰχμαλωτίσωσι τὰ γυναικόπαιδά μας οὔτε ἡμεῖς τ' ἀφίνωμεν ζωντανὰ, ἀν' ἥθελε μᾶς παρουσιαστέι παρομοία περίστασις* (139). Μάχη τοῦ Μαμάκου, ὅπου διακρίσονται Σουλιώτες «ὑπὸ τὴν ὁδηγίαν τοῦ Γ. Δράκου καὶ Γ. Δαγκλῆ, ἀναχαιτίζουν στρατὸ Γκέγκρηδων καὶ Λιάπηδων (142). Μάχη τοῦ Ἀγίου Διονάτου, ὅπου «ὁ Ζηγοῦρης Τζαβέλας, Γ. Δράκος καὶ Γ. Δαγκλῆς «ἐμβάντες εἰς τὸν περίβολον μὲ ἄλλους ὀγδοήντα πέντε συντρόφους, ἀντεμάχοντο δι' ὅλης τῆς ἡμέρας» (145). Μάχη τοῦ Ναβαρικού, ὅπου «ἔδραμον εἰς βοήθειαν ἕως πεντακόσιοι,

ζωής δὲν φαίνεται νὰ λιποψύχησε, πουθενὰ δὲν βλέπουμε νὰ κινήθηκε ὑπουλα, νὰ χώρισε τὴν τύχη του καὶ τὴν τύχη τῶν δικῶν του ἀπὸ τὴν τύχη τῆς σουλιώτικης πατρίδας, σὰν τόσους ἄλλους. Ὅπως ὁ πατέρας εἴκοσι χρόνια πρὶν, ἔτσι τώρα ὁ γιὸς βρίσκεται πᾶντα ἀπὸ τὴ μεριά τοῦ χρέους, στὸν ἴσιο δρόμο.

Φεύγοντας ἀπὸ τὴν πατρίδα τους, οἱ περισσότεροὶ Σουλιῶτες ξαναγύρισαν στὴν ἀγγλοκρατούμενη Κέρκυρα, ἀφοῦ ὁμως πέρασαν ἐβδομήντα δύο μέρες ὑγειονομικὴ κάθαρση στὸ φρούριο τῆς Ἀσσοῦ στὴν Κεφαλονιά. Τὸ πέρασμα ἀπὸ τὴν Ἀσσο σημειώνεται στὴν οἰκογενειακὴ «Φυλλάδα» μὲ λίγες σειρὲς ἀχνογραμμένες καὶ δυσανάγνωστες: *Τὸν 1822 οκτομβριοῦ πρωτῆ ἡς τον καστρον της κεφ ἐγενήθη εβδομον πεδη ἐβάπτησεν* (. . .;) *τὸ ονομάτου καὶ πέθανε.*

Λίγο ἀργότερα, Ἰανουάριο 1823, ξαναβρίσκουμε τὸν Γιώτῃ Δαγκλῆ στὴν Κέρκυρα. Μαζὶ μὲ ἄλλους ἐπὶ Σουλιῶτες ἀρχηγούς, ζητεῖ ἀπὸ τὸν Ἀγγλο διοικητὴ¹ νὰ τοὺς ἐπιστραφούν τὰ ὅπλα τους, ποὺ τοὺς τὰ πῆραν οἱ Ἀγγλοὶ στὴν Ἀσσο, καὶ νὰ τοὺς ἐπιτραπῇ νὰ περάσουν «εἰς τὴν ἀντικρὺ ξηράν», ὅπου ἄλλωστε τοὺς φιλοτιμᾷ νὰ σπεύσουν μὲ γράμμα του ὁ Περραιβός².

Ὅμως, «εἰς τὴν ἀντικρὺ ξηράν» εἶναι οἱ ραγιαδες, ποὺ σήκωσαν ἐπανάσταση ἐδῶ καὶ δυὸ χρόνια. Ὁ Ἀγγλος γενικὸς διοικητὴς δὲν θέλει νὰ τοὺς ἐνισχύσει μὲ ἑκατοντάδες ἐμπειροπόλεμους Σουλιῶτες καὶ ἀρνεῖται τὴν ἄδεια. Ἀλλὰ καὶ δὲν ἐντείνει τὴν ἐπαγρύπνηση γιὰ νὰ ἐμποδίσῃ τὴ διαρροή.

Διαρρέουν, λοιπόν, λίγοι-λίγοι ἀπὸ τὴν Κέρκυρα στὴ Στερεά, οἱ πιὸ σημαντικοὶ Σουλιῶτες: Νότης Μπότσαρης, Γιώργης Δράκος, Διαμάντης Ζέρβας καὶ ἄλλοι. Ἀνάμεσά τους κ' ἕνας Δαγκλῆς: ὁ Γιάννης³. Ἡ διαρροὴ κράτησε πολὺ. «Τὸ πέρασμά τους στὴν Ἑλλάδα ἐγίνε ἀργὸ καὶ βράσταξε ὡς τὰ 1824 (. . .) Εἰς Κορυφούς (. . .) ἡ ἐπιτροπὴ τῆς (ἐκεῖ συστημένης) Ἑλλ. Ἐταιρίας τοὺς ἐπλήρωνε δώδεκα δίστηλα καὶ τοὺς ἐβγαζεν εἰς τὴν Ἑλλάδα, μυστικὰ ἀπὸ τὴν ἐκεῖ (Ἀγγλικήν) κυβέρνησιν, καὶ μὲ ἀδρὰ ἔξοδα»⁴.

Πότε ἀκριβῶς ἔφυγε ὁ Γιώτῃς καὶ ποῦ πρωτοεγκατάστησε τὴν οἰκογένειά του, δὲν φαίνεται ἀπὸ πουθενὰ⁵. Πάντως, τὸν Δεκέμβριον τοῦ 1823 βρίσκεται στὸ Μεσολόγγι,

ὑπὸ τὴν ὁδηγίαν τοῦ Νότη Μπότσαρη, Γιώτῃ Δαγκλῆ καὶ Νάσῃ Φωτομάρα (. . .) καὶ ὁ μὲν στρατηγὸς Δαγκλῆς μὲ τοὺς ἡμίσεις κατέλαβε τὸ δεξιὸν τοῦ λόφου, ὁ δὲ Μπότσαρης καὶ Φωτομάρας μὲ τοὺς λοιποὺς τὸ ἀριστερόν» (155). Τὴν ἴδια μέρα, «εἰς τὸ πλάγιον μέρος τοῦ φρουρίου τῆς Κιάφας» γινότανε μάχη «τρόπον τινὰ ἀλλόκοτος καὶ περίεργος διότι αἱ γυναῖκες (. . .) λαβοῦσαι πασσάλους καὶ σιδηροὺς καὶ ξυλίνους, ὥρμησαν εἰς τὴν ἀριστερὰν πτέρυγα (. . .) καὶ ἐκεῖ ἄρχισαν διὰ τῶν πασσάλων ν' ἀνασηκώνουν λίθους μεγάλους καὶ νὰ τοὺς κυλίνουν κατὰ τῶν ἐχθρῶν συνεχῶς (. . .) (156). (Γύρω ἀπ' αὐτὸ τὸ ἐπεισόδιο καὶ μὲ ἡρωῖδα τὴν Μόσχω Δαγκλῆ, ὑποθετικὴ ἀνεψιὰ τοῦ Γιώτῃ, ἔγραψε ὁ Γ. Ἀθανασιάδης Νόβας (Γ. Ἀθάνας) τὸ «ἱστορικὸ διήγημα Στὸς βράχους τῆς Κιάφας»). Νυκτομαχία τῆς Σαμωνίκης, ὅπου «ἐδιωρίσθησαν ἀρχηγοὶ ὁ Γεώργιος Δράκος, Γιώτῃς Δαγκλῆς καὶ Λάμπρος Ζάρπας» (165).

1. Περραιβός, Ἀπομνημονεύματα δ.π. Α' σ. 203.

2. Ο.π. Α' σ. 208.

3. Χιώτης, δ.π. Α' σ. 157. Νὰ γράφῃς ἄραγε κατὰ λάθος Γιάννης ἀντὶ Γιώτῃς;

4. Κασομούλης Βλαχούγιαννης, δ.π. Β' σ. 36. «Ἡ ἐπιτροπὴ αὕτη συνιστάτο ἀπὸ τὸν Βιάρον Καποδίστριαν, Κωνστ. Μόστραν, Κωνστ. Γεροστάθην, καὶ γραμμ. ὁ Μιχ. Σικελιανὸς καὶ ὑπογραμμ. Ἀναγνώστης Μόστρας». δ.π.—Περὶ Μόστρα βλ. παρακάτω σ. 121.

5. Τελικὰ οἱ Δαγκλῆδες ἐγκαταστάθηκαν στὸ Ἀγρίνιο, ἀλλὰ πολὺ ἀργότερα (βλ. σ. 71). Μιὰ πρώτη ἀπόπειρα, τὸ καλοκαῖρι τοῦ 1823, γιὰ νὰ παραχωρηθοῦν στοὺς πρόσ-

δπου ὁ Μαυροκορδάτος καλεῖ τοὺς Καπεταναίους «νὰ συσχεθοῦν περὶ τοῦ μέλλοντος»¹. Ἀποχωρεῖ ὁμως δυσαρεστημένος, μαζὶ μὲ τὸν Γιώργη Δράκο καὶ τὸν Διαμάντη Ζέρβα (δὲν ἤθελαν νὰ δεχθοῦν ὡς ἀρχηγούς τοὺς οὔτε τὸν Κίτσο Τζαβέλα οὔτε τὸν Κώστα Μπότσαρη, «δὺο ἄτομα γνωστὰ μὲν διὰ τὸ ἐπίσημον τῆς οἰκογενείας των, ἄγνωστα δὲ ἕως τότε ἐκ τινος πολεμικῆς πράξεως»), ἐνώνεται μὲ ἄλλους Σουλιώτες καὶ Στερεοελλαδίτες καὶ στρατεύουν ὅλοι μαζὶ πρὸς τὸ Καρπενήσι, Ἀπρίλη καὶ Μάη τοῦ 1824, «φυλάττοντες τὰ ἐλεύθερα ἐκεῖνα μέρη ἀπὸ τὰς ἐπιδρομὰς τῶν Ὀθωμανῶν»². Τὸν ἐπόμενο μῆνα κατοπτεύουν τὶς κινήσεις τῶν πασάδων πού ἔχουν στρατοπεδεύσει στὸ Λιανοκλάδι καί, στὶς 14 Ἰουλίου, τοὺς δεκατίζουν στὴ μάχη τῆς Ἀμπλιανης, ὅπου ἡ συμβολὴ τοῦ Γιώτη φαίνεται νὰ ὑπῆρξε ἀποφασιστικὴ³. Δὺο μῆνες ἀργότερα, στὴ μάχη τῆς Πανάσσας, ὁ Νάκος Πανουριᾶς «ἐκινδύνευε νὰ κυριευθῇ ἀνὸς Γιώτης Δαγκλῆς δὲν ἐπρολάμβανε νὰ τρέξῃ εἰς ἐπικουρίαν του καὶ νὰ ἐμψυχώσῃ τοὺς στρατιώτας»⁴.

Ἀνάμεσα σ' αὐτὲς τὶς δὺο μάχες τοποθετεῖται χρονολογικὰ ὁ προβιβασμὸς τοῦ Γιώτη Δαγκλῆ «εἰς τὸν βαθμὸν τῆς στρατηγίας». Ἀσφαλῶς δὲν πρόκειται γιὰ ἐπιβράβευση συγκεκριμένης νίκης, ἀφοῦ μόλις μεσολαβοῦν δεκατρεῖς μέρες ἀπὸ τὴν ἡμερομηνία τῆς πρώτης μάχης ἕως τὴν ἡμερομηνία τοῦ προβιβασμοῦ (14-27 Ἰουλίου 1824).

Μᾶλλον φαίνεται σὰν προοίμιο τῶν ἀθρῶν προβιβασμῶν, πού θ' ἀρχίσει νὰ κάνῃ ἡ κυβέρνηση Κουντουριώτη γιὰ νὰ προσεταιριστῇ πιστὰ στελέχη, καὶ πού θὰ τοὺς πολλαπλασιάσει μετὰ τὴν ἐπιδρομὴ τῶν Ρουμελιωτῶν στὴν Πελοπόννησο ἔπειτα ἀπὸ λίγους μῆνες⁵. Πάντως, ὁμως, στὶς 27 Ἰουλίου 1824, τὰ διπλώματα ἀξιωματικῶν καὶ στρατηγῶν δὲν εἶχον ἀκόμη κατεσκευαστῇ ὅπως λίγο ἀργότερα, ὅταν «μόνον οἱ στρατηγοὶ ὑπολογίζονταν σὲ 300 καὶ περισσότερους ἀκόμη»⁶.

Περίοδος Β'
Ἀρ. 2717

Προσωρινὴ Διοικήσις τῆς Ἑλλάδος
Τὸ Ὑπουργεῖον τῶν Πολεμικῶν

Πρὸς τὸν Κύριον Παναγιώτην νταγκλῆν

Ἡ Σεβαστὴ Διοίκησις δι' ἐπιταγῆς τῆς ὑπ' ἀρ. 3346, διὰ τὰς πιστὰς πρὸς τὴν Πατρίδα ἐκδουλεύσεις σὲ προβιβάζει εἰς τὸν βαθμὸν τῆς στρατηγίας.

φυγες Σουλιώτες γαῖες στὸ Ζαπάντι (περίχωρα τοῦ Ἀγρινίου, πού τότε λεγότανε Βραχῶρι), ἐξερέθισε τοὺς αὐτόχθονες καὶ σταμάτησε. Ἐνδιαφέρουσες πληροφορίες καὶ κρίσεις γιὰ τὴν ἐγκατάσταση τῶν Σουλιωτῶν, ἀποκλειστικὰ τεκμηριωμένες σὲ πηγές, βρίσκονται στὴν ἐξαίρετη συγγραφὴ τοῦ Ἀ. π. Βακαλοπούλου, *Πρόσφυγες καὶ προσφυγικὸν ζήτημα κατὰ τὴν Ἐπανάστασιν τοῦ 1821, Θεσσαλονίκη 1939*, σ. 28-32 (ὅπου καὶ θαρραλέα ἐρμηνεῖα «τῆς χαλαρᾶς κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον συνεκτικότητος μεταξὺ τῶν Ἑλλήνων διαφόρων τόπων, μάλιστα δ' ἀπομεμακρυσμένων») σ. 89-92, 152-153, 155 καὶ 161.

1. Κασομούλη - Βλαχογιάννη δ.π. Α' 354, 356.

2. Περραιβοῦ, Ἀπομνημονεύματα, Β' σ. 27.

3. Περραιβοῦ, Ἀπομνημονεύματα Β' σ. 31, 33, 36.

4. Ὁ.π. σ. 42.

5. «Τὰ διπλώματα ἔβγαιναν ὡσὰν ἀπὸ τὸν φούρνον πλέον (...) Ὅλοι οἱ Ἕλληνες γελοῦσαν διὰ τοῦτο». Κασομούλη - Βλαχογιάννη δ.π. Β' σ. 24-25.

6. Γιὰ τὸ θέμα τῶν ἀθρῶν προβιβασμῶν, πού εἶχε σοβαρὰς ἐπιπτώσεις ἐπὶ Ὀθωνας, βλ. διαφωτιστικὴ ἐκθεση καί, πιθανώτατα, ἐξαντλητικὴ βιβλιογραφία στοῦ Ἀ. π. Βακαλοπούλου, *Τὰ Ἑλληνικὰ Στρατεύματα τοῦ 1821, Θεσσαλονίκη 1948*, σ. 185-188.

Τὸ Ὑπουργεῖον τοῦτο σοὶ δίδει τὴν χαροποιὸν ταύτην ἀγγελίαν καὶ σοὶ ἐμπερικλείει ἀντίγραφον τῆς διαταγῆς ταύτης βέβαιον ὄν, ὅτι ἡ ἐκ μέρους τῆς διοικήσεως τιμὴ αὕτη, θέλει ἐξάψει εἰς τὴν ψυχὴν σου νέον ὑπὲρ τῆς Πατρίδος ζῆλον εἰς περισσοτέρας ἐκδουλεύσεις.

Τὸ παρὸν ἐπέχει τόπον διπλώματος δι' οὗ θέλει σὲ γνωρίζουν τοιοῦτον ἅπαντες οἱ Ἀρχηγοὶ τῶν πολιτικῶν τε καὶ πολεμικῶν τῆς ἑλληνικῆς ἐπικρατείας, ἕως ὅτου σοὶ δοθῇ τὸ καθ' αὐτὸ ἐν τάξει εἰς καιρὸν ἀρμοδιώτερον.

Ἐν Ναυπλίῳ τῇ 27 Ἰουλίου 1824.

Μινιστέριον τοῦ Πολέμου

Εἰς ἀπουσίαν τοῦ ὑπουργοῦ

ὁ Γεν. Γραμ.

Δημήτριος Τομαρᾶς

Πολλὲς μορφὲς τοῦ Εἰκοσιένα, κορυφαῖες ἢ μὴ, ἀμαυρώνονται ἀπὸ τῆς δράσεως τοὺς στὸν λεγόμενον δεῦτερο ἐμφύλιον πόλεμο. Ἦταν τότε ποῦ ἡ κυβέρνησις Κουντουριώτη, μετὰ τὴν ὑποστήριξιν τοῦ Κωλέτη, ὀργάνωσε εἰσβολὴν στρῶματικῶν σωμάτων ἀπὸ τῆς Στερεᾶς εἰς τὴν Πελοπόννησον (Δεκ. 1824-Φεβρ. 1825), γὰρ νὰ χτυπήσῃ τὴν παράταξιν τῶν Ζαΐμηδων, Λόντων, Σισίνηδων, καὶ ἄλλους ἀντικυβερνητικῶς κοτζαμπάσηδες, ποὺ εἶχαν καιροσκοπικὰ καὶ πρόσκαιρα συμμαχήσει μετὰ τὸν Κολοκοτρώνη.

Μὲ τὸ πρόσχημα τῆς νομιμοφροσύνης, οὐσιαστικὰ ὅμως ἐπειδὴ «ὁ λόγος ἦταν ἡ τὰ νησιὰ καὶ ἡ Ρούμελη νὰ γίνουσι δουλοὶ τεσσάρων οἰκογενειῶν τῆς Πελοποννήσου ἢ ὅλοι οἱ Ἕλληνες νὰ χαιρόμαστε τὸ αὐτὸ δίκαιον καὶ τὴν αὐτὴν ἐλευθερίαν»¹, ὁ Γκούρας «εἰσῆλθεν εἰς τὴν Πελοπόννησον μετὰ τὸ πῦρ, ἀρπαγὴν καὶ κολαστήρια», «ἔσυρε ἀπανθρώπως πεζὸν καὶ ἀνυπόδητον» τὸν Παλαιὸν Πατῶν Γερμανό, λήστεψε τοὺς Νοταράδες καὶ ὄρισε λύτρα στοὺς Σισίνηδες· ὁ Καραϊσκάκης μετὰ τὸν Κίτσο Τζαβέλα λεηλάτησαν τὴν Κερπινή τῶν Ζαΐμηδων² καὶ γενικὰ, ὅπως γράφει ὁ κυβερνητικὸς ὡστόσο Τρικουπῆς, «ὁ δεῦτερος οὗτος ἐμφύλιος πόλεμος ἐξώκειλε εἰς τόσῃν κακοήθειαν ὥστε ἡ εἰς τὴν Πελοπόννησον εἰσβολὴ τῶν πέραν τοῦ Ἰσθμοῦ στρατευμάτων ἀνεκάλεσε εἰς τὴν μνήμην τῶν παθόντων ὅσα κακὰ ἐπαθόν ἐπὶ τῆς εἰσβολῆς τῶν Ἀλβανῶν»³.

Σ' αὐτὴν λοιπὸν τὴν ἄσχημη ὥρα τῆς ἱστορίας μας ὁ Γιώτης Δαγκλῆς στάθηκε ὡραῖο παράδειγμα αὐτοκυριαρχίας καὶ ἀνθρωπιᾶς. Μαζὶ μετὰ δύο ἀκόμῃ Σουλιῶτες ἀρχηγούς, σταμάτησε στὰ Καλάβρυτα καὶ ἀρνήθηκε νὰ γίνῃ «συμμέτοχος τῆς παρεκβάσεως». Ἔτσι, ἀπρακτος καὶ «περίλυπος» ἔφυγε ὁ Κωνσταντῖνος Πετιμεζᾶς, ἐχθρὸς τῶν Ζαΐμηδων, ποὺ εἶχε σταλεῖ ἐπίτηδες στὰ Καλάβρυτα, γὰρ νὰ «ἐρεθίσῃ» καὶ παρασύρῃ τοὺς διστακτικοὺς Σουλιῶτες⁴. Ὁ ἴδιος ὁ Ἀνδρέας Ζαΐμης, περιγράφοντας τὴν καταστροφὴν ποὺ τοῦ ἔκαναν οἱ Ρουμελιῶτες καὶ οἱ Σουλιῶτες, ξεχωρίζει τοὺς τρεῖς ἀρχηγούς: «Οἱ στρατηγοὶ Δούκα Ζέρβας, Γιώτης Νταγγλῆς καὶ Γεώργιος Δράκος, οἱ ὅποιοι ἦλθον ἐνωμένοι μετὰ τοὺς εἰρημένους εἰς τὴν Πελοπόννησον, ὅχι, νὰ μετὰ πολεμήσουσι δὲν ἦλθον, ἀλλὰ καὶ αὐτοὺς ἐπά-

1. Ἐπιστολὴ Γκούρας, πρὸς Γ. Κουντουριώτη. Ἀρχεῖα Λαζάρου καὶ Γεωργίου Κουντουριώτου, δημοσιευμένα ὑπὸ Ἀντωνίου Λιγνοῦ, τ. 3ος 1924, σ. 446.

2. Περραιβοῦ, Ἀπομνημονεύματα, Β' σ. 50, 49).

3. Ἐννοεῖ τὰ Ὀρλωφικά. Σπυρίδωνος Τρικουπῆ, Ἱστορία τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως, 3η ἐκδ. 1888, Γ' σ. 137.

4. Περραιβοῦ, Ἀπομνημονεύματα, Β' σ. 48, 49).

σχισαν νὰ ἐμποδίσουν νὰ μὴν ἔλθουν, πλὴν δὲν ἠμπόρεσαν. Μᾶς ἐπλάκωσε, λοιπόν, ὁ Καραϊσκάκης (...)»¹.

Εἶναι λυπηρὸ πὺν τὰ περισσότερα βιβλία μας δὲν λυτρώθηκαν ἀκόμη ἀπὸ θεληματικὲς ἢ ἀθέλητες παρασιωπῆσεις ἢ παραμορφώσεις τῶν γεγονότων· ἀλλοιῶς, τέτοιες ἀρνήσεις σὰν τοῦ Γιώτη Δαγκλῆ καὶ τῶν λίγων συντρόφων του, σὲ τέτοιες ὥρες καὶ μέσα σὲ τέτοια πάθη,μποροῦσε νὰ προβάλλονται γιὰ φρονηματισμὸ «στοὺς μεταγενεστεροὺς μας», ὅπως ἔγραφε κι' ὁ ἴδιος τὴν οἰκογενειακὴ «Φυλλάδα».

Ἡ ἀρνηση αὐτὴ εἶναι ἀκόμα πιὸ ἀξιοθαύμαστη ἀπ' ὅσο φαίνεται, γιὰτὶ ὁ Γιώτης Δαγκλῆς ἦταν φίλος τοῦ Κωλέτη, τοῦ ἀνθρώπου δηλαδὴ ποὺ εἶχε τὸ γενικὸ πρόσταγμα αὐτῆς τῆς ἐμφύλιος ἐκστρατείας καὶ προσδοκοῦσε τὴν πολιτικὴ του ἐπικράτηση ἀπὸ τὴν ἐπιτυχία της :

Πρὸς τὸν Γενναϊότατον στρατηγὸν κ. Γιότην Δαγκλῆν

Ὁ ἐπιφέρων τὸ παρόν μου ἐπιθυμεῖ νὰ ἐξακολουθῇ τὰς πρὸς τὴν πατρίδα ἐκδουλεύσεις του, παρ' ἐνδεχόμενον εἰς τὰ Ἑλληνικὰ στρατόπεδα. Εἶναι φίλος μου ἄκρος. Εἶναι γνώστης πολλῶν πραγμάτων καὶ ἠμπορεῖ νὰ ὠφελήσῃ τὰ μέγιστα. Ἄν τι συμβεβηκὸς τὸν φέρῃ καὶ εἰς τὸ στρατόπεδόν σου, παρακαλῶ νὰ τὸν δεχθῇς φιλοφρόνως· νὰ τὸν στοχασθῇς ὡς ἄλλον ἐμέ, καὶ νὰ δώσῃς τὴν ἀνάλογον πίστιν εἰς τὰς φρονίμους καὶ πατρικὰς συμβουλὰς του. Ἡξεύροντας πόσον μὲ ἀγαπᾷς εἶμαι βέβαιος, ὅτι θέλεις ἀγαπήσῃ καὶ αὐτὸν ἄλλον τόσον καὶ ἀπὸ αὐτὸν θέλεις πληροφορηθῇ διὰ κάθε πρᾶγμα, τὸ ὁποῖον ἐπειδὴ δὲν εὐκαιρῶ δὲν σοῦ γράφω, καὶ ὅτι θέλεις ἐντρυφήσῃ προθύμως ὅσα θέλει σοὶ προβάλλει, ὡς ὠφέλιμα εἰς τὸ ἔθνος καὶ ἔνδοξα εἰς τὸ ὑποκείμενόν σου καὶ ὑγιάινει. Ὁ πατριώτης

Ἐν Ναυπλίῳ τῇ 8 Αὐγούστου 1825

Ἰωάννης Κωλέτης

Ἐνα μόνο παραλείπει ὁ Κωλέτης στὴν τόσο θερμὴ ἐπιστολὴ του : τὸ ὄνομα τοῦ φίλου ποὺ ἐγκωμιάζει καὶ οὐνιστᾷ στὸν Δαγκλῆ. Ἡ ἐπινόηση εἶναι ἀντάξια τοῦ πολυμήχανου πολιτικοῦ.

Φεβρουάριον τοῦ 1825 παίρνει τέλος ἡ ἐκστρατεία τῆς Ρούμελης στὴν Πελοπόννησον. Ὁ ἐμφύλιος πόλεμος ἔχει σταματήσῃ ἢ τουλάχιστον ἀνασταλεῖ. Σὲ λίγο θὰ πλημμυρίζουν τὸν Μοριά οἱ Ἀραπάδες τοῦ Ἰμπραὶμ καὶ θὰ προχωρεῖ ὁ Κιουταχὶς πρὸς τὸ Μεσολόγγι. Ἡ «Σεβαστὴ Διοίκησις» ἀναθέτει στὸν Γιώτη Δαγκλῆ, νὰ στρατολογήσῃ τετρακόσιους στρατιῶτες καὶ νὰ τοποθετηθῇ «ὅπου ἡ χρεία τὸ καλέσει».

Περίοδος Γ'

Προσωρινὴ Διοίκησις τῆς Ἑλλάδος

Ἄρ. 4545

Τὸ Ὑπουργεῖον τοῦ Πολέμου

Πρὸς τὸν Γενναϊότατον στρατηγὸν κύριον Γιότην Δαγκλῆν

Ἡ Σεβ. Διοίκησις γνωρίζουσα τὴν περὶ τὰ πολεμικὰ ἐμπειρίαν, τὰς ἱκανότητάς σου, εἰς τὸ νὰ ὀδηγῇς στρατιώτας, διὰ σεβαστῆς αὐτῆς ἐπι-

1. Ἐπιστολὴ Ἀνδρέα Ζαῖμη πρὸς Π. Μαυρομιχάλη τῆς 16.1.1825. Δημοσιεύθηκε ἀπὸ τὸν Δ. Γατόπουλο, ἐφημ. «Ἑστία» 6.9.1931. Μνημονεύεται στοῦ Κ. Ὁρδάκου Ἱστορία (δ.π.) σ. 428.

ταγῆς ὑπ' ἀρ. 5452 σὲ διορίζει νὰ στρατολογήσῃς τετρακοσίους στρατιώ-
τας ὑπὸ τὴν ἄμεσον ὁδηγίαν σου, καὶ νὰ ἀκολουθήσῃς καθὼς προδιετάχθῃς,
ἡ δὲ προεκδοθεῖσά σοι διαταγὴ περὶ στρατολογίας μένει ἄκυρος.

Τὸ Ὑπουργεῖον τοῦτο, ἐν ᾧ σοὶ ἀναγγέλλει τὸν διορισμὸν τοῦτον
τῆς Διοικήσεως, ἐντέλλεται τὰ ἀκόλουθα.

α) Νὰ τοποθετηθῇς ὅπου ἡ χρεία τὸ καλέσει, φυλάττων τὴν θέσιν
σου στερεάν.

β) Φθάσας εἰς τὸν διορισθισόμενον τόπον, νὰ παρρησιάσῃς τοὺς ὑπὸ
τὴν ὁδηγίαν σου στρατιώτας εἰς τὸν φροντιστήν, διὰ νὰ γίνῃ ἡ προσή-
κουσα καταμέτρησις, καὶ νὰ σοὶ δίδωνται αἱ ἀναγκαῖαι τροφαὶ καὶ πολεμο-
φόδια ἀναλόγως.

γ) Νὰ κρατήσῃ καὶ ἡ Γενναιότης σου κατάλογον τῶν στρατιωτῶν
σου, ἀποστέλλων ἀντίγραφον αὐτοῦ εἰς τὸ Ὑπουργεῖον τοῦτο.

Σοὶ ἐγκλείεται μία διαταγὴ πρὸς τὸν φροντιστήν, διὰ νὰ σὲ γνωρίσῃ.

Ἐν Ναυπλίῳ τῇ 24 Μαρτίου 1825

Ὁ Γεν. Γραμματεὺς
Δημήτριος Τομαρᾶς

Ὁ Ὑπουργὸς τοῦ πολέμου
Ἀδὰμ Δούκας

Τρεῖς ἑβδομάδες ἀργότερα ὁ Κιουταχὴς πλησιάζει στὸ Μεσολόγγι καὶ ἡ «Σεβαστὴ
Διοίκησις» ἐπιχειρεῖ νὰ ὀργανώσῃ τὴν ἀμυνα.

Περίοδος Γ'
Ἀριθ. 5327

Προσωρινὴ Διοίκησις τῆς Ἑλλάδος
Τὸ Ὑπουργεῖον τοῦ Πολέμου

Πρὸς τὸν Γενναιότατον Στρατηγὸν κύριον Γιώτην Νταγκλῆν

Ἐπειδὴ καὶ ἡ Σεβαστὴ Διοίκησις μαρτυρεῖ παρὰ πολλῶν, ὅτι ὁ ἐχθρὸς
καταφρονῶν τὰ ἀνδρεῖα ὅπλα τῶν Ἑλλήνων καὶ ὠφελοῦμενος ἐκ τῶν και-
ρικῶν περιστάσεων, διέβη τὸν Ἀχελῶον ποταμὸν καὶ πλησιάζει ἤδη εἰς
τὸ Μεσολόγγιον καὶ Ἀνατολικόν, ἐλπίζων νὰ κατορθώσῃ ἐκεῖνο τὸ ὅποιον
ἄχρι τοῦδε δὲν ἠδυνήθη.

Ὅθεν ἐπαγρυπνοῦσα, ὡς μήτηρ φιλόστοργος, διὰ τὴν ἀσφάλειαν καὶ
ἡσυχίαν τῶν λαῶν τῆς, ἐφρόντισε πρὸ ἡμερῶν καὶ ἐξαπέστειλεν εἰς ἐκεῖνα
τὰ μέρη τὰς ἀναγκαῖας τροφὰς καὶ πολεμοφόδια, συστήσασα δὲ καὶ ἐπι-
τροπὴν ἐν Μεσολογγίῳ, δοῦσα αὐτῇ καὶ χρήματα πρὸς διεύθυνσιν τῶν
ἀναγκαίων, γράψασα δὲ καὶ εἰς τοὺς ἐκεῖ διορισθέντας ὀπλαρχηγούς, νὰ
ἐπαγρυπνῶσι εἰς τὰ κινήματα τῶν ἐχθρῶν καὶ ἀκολουθῶς θέλει πέμψῃ
καὶ ἀρκετὰ καράβια, τὰ ὅποια παραπλέουν εἰς ἐκεῖνα τὰ μέρη, καὶ ἄλλο
ἀναγκαῖον εἰς τοὺς ἐχθρούς.

Ἰδεάζει δὲ συγχρόνως τὴν Γενναιότητά σου περὶ τούτου, ὅτι ἂν, ὅπερ
μὴ γένοιτο, ἀκολουθήσῃ ἀνάγκη εἰς εἶνα τὰ μέρα, ὄντες προσεκτικοί,
νὰ συνεννοηθῇτε μὲ τοὺς ἐκεῖ καὶ νὰ τρέξῃτε εἰς βοήθειαν αὐτῶν, μὲ ὅλους

τούς ὑπὸ τὴν ὁδηγίαν σας ὀπλαρχηγούς καὶ πατριώτας, καὶ μὲ τὴν φρόνησίν σας ἀνδρείαν καὶ πολεμικὴν ἐμπειρίαν σας ματαιώσητε τὰ ὀλέθρια κινήματα τῶν ἐχθρῶν, δίδοντες εἰς αὐτοὺς τὴν ἀποπλήρωσιν τῆς αὐθαδείας αὐτῶν διὰ νὰ μὴν τολμήσωσιν ἄλλοτε νὰ κινήσουν ὅπλα ἐναντίον τῶν Ἑλλήνων.

Τοῦτον λοιπὸν τὸν σωτηριώδη σκοπὸν ἀναγγέλλει διὰ τοῦ Ὑπουργείου τούτου ἡ Σεβαστὴ Διοίκησις πρὸς τὴν Γενναϊότητά σας, περιμένει νὰ ἰδεασθῇ τὸν ὅσον τάχος παντελῇ ἐξολοθρευμὸν τῶν ἐχθρῶν.

Διὸ καὶ σᾶς ἐπεύχεται νίκας κατὰ τῶν βαρβάρων καὶ τρόπαια, ἐτοιμάζουσα νέας ἀνταμοιβὰς τῶν ἀνδραγαθημάτων σας, διὰ νὰ στέψη τὴν ἀήττητον κεφαλὴν σας μὲ ἀμαραντίνους στεφάνους τῆς δόξης, διὰ τοὺς ὑπὲρ πίστεως καὶ πατρίδος ἀγῶνας σας.

Ἐν Ναυπλίῳ τῇ 17 Ἀπριλίου 1825

Ὁ Γενικὸς Γραμματεὺς
Δημήτριος Σαλτέλης

Ὁ Ὑπουργὸς τοῦ Πολέμου
Ἀδὰμ Δούκας

Καλοκαίρι τοῦ 1825, ὁ Γιώτης Δαγκλῆς βρίσκεται ἔξω ἀπὸ τὰ Σάλωνα, ὅπου οἱ Τούρκοι εἶχαν κοτέβει, πρὶν προλάβουν νὰ γυρίσουν τὰ ρουμελιώτικα καὶ τὰ σουλιώτικα σώματα ἀπὸ τὴν ἐκστρατεία τοῦ Μοριά. Στὴ μάχη τοῦ Προφήτ' Ἡλίας, ποὺ ἀκολούθησε τέλη Ἰουλίου, ὅπως καὶ λίγο ἀργότερα, τὸ φθινόπωρο, στὴ μάχη τῆς Σκάλας, ποὺ τρομοκράτησε τοὺς Τούρκους καὶ τοὺς ἔκανε ν' ἀδειάσουν τὰ Σάλωνα ἀμαχητί, ὁ Γιώτης Δαγκλῆς πολεμᾷ σὰν πάντα γενναῖα καὶ καρτερικά¹.

Πολὺ φαίνεται νὰ ταλαιπωρήθηκαν οἱ Σουλιῶτες ὅλους αὐτοὺς τοὺς μῆνες. Μὲ μιὰ θυχρालαία τους ἀναφορὰ τῆς 16 Σεπτεμβρίου 1825 «ἐκ τοῦ στρατοπέδου Μετοχίου Ἀμφίσης», ἔξι Σουλιῶτες στρατηγοὶ — ἀνάμεσά τους καὶ ὁ Γιώτης Δαγκλῆς — θυμίζουν στὴν «Σεβαστὴν Διοίκησιν» πόσο ἄργησε νὰ διευκολύνει τὴν ἐπιστροφή τους στὴ Ρούμελη καὶ πόσο ἄστοργα τοὺς ἄφησε κι' ἐμείναν μῆνες ἐπτά χωρὶς μισθοῦς, χωρὶς σιτηρῆσιο, χωρὶς πολεμοφόδια, νηστικοί, γυμνοὶ καὶ ξυπόλυτοι, «ζῶντες μόνον μὲ ἄωρα σταφύλια καὶ χόρτα»².

Οἱ πολιορκημένοι στὸ Μεσολόγγι ζητοῦν στὸ μεταξὺ ἐνίσχυση ἀπὸ τὸ στρατόπεδο τῶν Σαλωνίων. Ἀκολουθοῦν συνεννοήσεις καί, περὶ τὸ τέλος τοῦ χρόνου, σώματα ρουμελιώτικα καὶ σουλιώτικα ἀρχίζουν νὰ συγκεντρώνονται στὴ Δερβέκιστα³, γιὰ νὰ βοηθήσουν «ἀπ' ἔξω» τοὺς πολιορκημένους.

Σὲ ὅλες αὐτὲς τὴς συνεννοήσεις καί, γενικά, στὴ διοίκηση τῶν στρατοπέδων, ὁ Γιώτης Δαγκλῆς ἦταν ἓνας ἀπὸ τοὺς ἐπτά ἢ ὀχτὼ σημαντικώτερους ἀρχηγούς, ποὺ ἐπαιρναν ἀποφάσεις γιὰ τὶς κινήσεις τῶν σουλιώτικων σωμάτων καὶ φρόντιζαν γιὰ τὰ «δικαῖά» τους.

1. Περραιβοῦ, Ἀπομνημονεύματα, Β' σ. 57, 59, 60, 62, 71.

2. Περραιβοῦ, ὁ.π. σ. 64, 67.

3. Ἀνάληψη ὀνομάζεται τὴν Δερβέκιστα. Μαζὶ μὲ τὴν παλιὰ τῆς ὀνομασία χάθηκε, φαίνεται καὶ ἡ ἀνάμνηση αὐτῆς τῆς σελίδας τῆς ἱστορίας της. Πάντως, σ' ἓνα ὥραϊο ἄρθρο ποὺ τῆς ἀφιερώνει ὁ Ι. Μ. Παναγιώτου — λυρικὸ εἶναι ἀλήθεια, ἀλλὰ μὲ νύξεις καὶ ἀναδρομὲς στὴν ἱστορία τοῦ τόπου — δὲν γίνεται λόγος γι' αὐτὴν τὴν περιπέτεια τῆς παλιᾶς Δερβέκιστας (ἐφ. «Ἐλευθερία», 7.5.1961).

Σ' αὐτούς, «τοὺς γενναιοτάτους στρατηγούς τοῦ ἐν Σαλόνου (ἢ ἄλλου) στρατοπέδου», ἢ «ὄθεν εἶναι», ἀπευθύνονται, κάποτε συλλογικά, συνήθως ὁμως ὀνομαστικά στοὺς ἐπιφανέστερους, οἱ περισσότερες ἐκκλήσεις τῶν «ἀπὸ μέσα», καθὼς καὶ ἄλλες ἐπιστολές.

Οἱ κυβερνητικὲς ὁδηγίαι γιὰ τὴν ἐνίσχυση τῶν πολιορκημένων στέλνονται ἀπὸ τὸ Ἐκτελεστικὸν Σῶμα τοῦ Ναυπλίου, ὀνομαστικά στὸν Κώστα Μπότσαρη καὶ τὸν Γιώτη Δαγκλῆ¹.

Περίοδος Γ'
Ἀρ. 15537

Προσωρινὴ Διοίκησις τῆς Ἑλλάδος
τὸ Ἐκτελεστικὸν Σῶμα

Πρὸς τοὺς Γενναιοτάτους στρατηγούς Κώστα Μπότσαρη
καὶ Γιώτην Νταγγλῆν.

Ἐλήφθη τὸ ἀπὸ 29 παρελθόντος γράμμα σας, καὶ παρετηρήθησαν τὰ ἐνδιαλαμβανόμενα περὶ τῶν ἐχθρικῶν κινημάτων. Ἐπήνεσεν ἡ Διοίκησις τὴν προθυμίαν μὲ τὴν ὁποίαν ἐσπεύσατε νὰ δώσετε βοήθειαν εἰς τὸν γυναικάδελφόν σας στρατηγὸν Γ. Δράκον, καὶ τὴν δραστηριότητα μὲ τὴν ὁποίαν ἐνεργήσατε τὰ πρὸς ἀντίκρουσιν καὶ καταδιωγμὸν τῶν αἰφνης ἀποβάντων ἐχθρῶν εἰς τὰ Σάλωνα. Πεισμένη ἡ Διοίκησις διὰ τὸν πατριωτισμὸν καὶ τὴν ἐπίμονον προθυμίαν τόσοσιν τῆς Γενναιότητός σας, καθὼς καὶ τῶν συναδέλφων σας, ἐλπίζει ὅτι ὁ μὲν στρατηγὸς Γ. Δράκος φυλάττων τὴν θέσιν αὐτὴν τῶν Σαλόνων, θέλει κάμει κάλλιστα τὸ χρέος του ἐν περιστάσει, προσέχων εἰς κάθε ἐχθρικὸν κίνημα, καὶ φροντίζων ἀνηκόντως ὑπὲρ ἀσφαλείας ἐκείνων τῶν μερῶν· ἡ δὲ Γενναιότης σας τρέξατε εἰς βοήθειαν τοῦ Μεσολγγίου ὅπου ἐνούμενοι καὶ μετὰ τῶν λοιπῶν αὐτόθι εὐρισκομένων Γενναίων ὀπλαρχηγῶν νὰ διαλύσετε τὴν διὰ ξηρᾶς πολιορκίαν, ἐν ᾧ ἄφ' ἑτέρου ἐντὸς ὀλίγων ἡμερῶν ἐμφανισθέντα καὶ τὰ Ἑλληνικὰ πλοῖα, τὰ ὁποῖα τῶρα ἐκπλέουν ὅλα ἐν ταυτῷ, θέλουν ἀντικρούσει τὰ κατὰ θάλασσαν κινήματα τοῦ ἐχθροῦ. Ἡ διοίκησις δὲν νομίζει ἀναγκαῖον, νὰ ἐκτανθῇ εἰς τὸ νὰ σᾶς παρακινήσῃ εἰς τὸ σωτηριῶδες τοῦτο ἐπιχείρημα, μὴν ἀμφιβάλλουσα ὅτι μὲ τὴν ἐγνωσμένην προθυμίαν σας, θέλετε τρέξει ὅσον τάχος ὅπου ὁ κίνδυνος

Τῇ 15 Δεκεμβρίου 1825 ἐν Ναυπλίῳ

Ὁ Πρόεδρος
Γεώργιος Κουντουριώτης
ἀναγνώστης σπουλιολάκης
Ἰωάννης Κωλέτης

Ὁ Γεν. Γραμματεὺς
Α. Μαυροκορδάτος

1. Βλ. ὑποναύρχου Δ. Οἰκονόμου, Ἀρχεῖον τοῦ Στρατηγοῦ Κώστα Μπότσαρη, ἐκδ. Ναυτικῆς Ἐπιθεωρήσεως, 1934, σ. 63. Τὸ Ἀρχεῖο τοῦτο περιέχει ἔγγραφα σημαντικὰ γιὰ τὴν ἱστορία τῶν σουλιώτικων σωματίων, ἀπὸ τὸ τέλος τῆς ἐκστρατείας τοῦ Μοριᾶ ἕως τὴν Ἐξοδό. Σημειώνουμε ἐδῶ, ἐπειδὴ (κατὰ τὰ καθιερωμένα ἐκδοτικά ἔθιμα) ὁ ἐκδότης δὲν φρόντισε νὰ προσθέσῃ ἀλφαβητικὸ εὔρετήριον, ὅσα ἔγγραφα

Τὸ στρατόπεδο τῆς Δερβέκιστας δὲν κατόρθωσε «νὰ κάνει ἀντιπερισπασμὸ εἰς τὸν πολιορκητὴν», οὔτε νὰ ἐπιχειρήσει τίποτα «πρὸς ὠφέλεια τοῦ Μεσολογγίου καὶ πρὸς βλάβην τοῦ ἐχθροῦ» «Διαίρεσις καὶ ἀσυμφωνία» εἶχαν εἰσχωρήσει. Οἱ ἀξιώσεις ἀρχηγίας ποὺ πρόβαλε ὁ Κώστας Μπότσαρης δημιούργησαν ἀντιδράσεις καὶ πείραξαν τὸν Καρραϊσκάκη «εἰς τὸ φιλότιμό του». Ἔτσι, «οἱ τῆς Δερβέκιστας» περιορίστηκαν νὰ στείλουν, τὸν Φεβρουάριο, στὴν πολιορκημένη φρουρά, ἐπικουρία ἀπὸ «ἐξακοσίους ἀνθρώπους»¹.

Ὁ Γιώτης Δαγκλῆς ἔφθασε στὴ Δερβέκιστα μετὰ τὶς 6 Μαρτίου 1826: αὐτὴν τὴν ἡμέρα βρίσκεται ἀκόμα στὰ Σάλωνα, ὅπου συνυπογράφει μὲ πέντε ἄλλους «Πατριώτας» ἀναφορά «πρὸς τὴν ἐν Μεθένοις Ἑθνικὴν Συνέλευσιν»², ἐξουσιοδοτώντας δυὸ ἀπεσταλμένους, τὸν Ναστούλη Δαγκλῆ, ἀδελφὸ τοῦ Γιώτη, καὶ τὸν Περραιβό, νὰ ζητήσουν ἀπὸ τὸν «Ἱερά» Συνέλευση «νὰ μεταμορφώσῃ τὴν τύχην» τους, «νὰ προβάλωσι τὴν χρείαν τῶν ἐτησίων μισθῶν, σιτηρεσίων καὶ ἐξόδων τὰ ὅποια ἐκ τοῦ ὑστερήματός μας ἔδαπανήσαμεν πρὸς τροφὴν τῶν στρατιωτῶν μας» καὶ προπάντων νὰ ζητήσουν «γῆ», τῆς ὁποίας τὸ ἔδαφος καταβρέχουμεν μὲ τὸ αἷμα μας», δηλαδή, ὅπως θὰ λέγαμε σήμερα, γαῖες γιὰ τὴν ἀποκατάστασι τῶν Σουλιωτῶν προσφύγων³.

Ἡ τελευταία ἐκκλήσι τῶν πολιορκημένων ἔχει ἡμερομηνία «τῇ 7 Ἀπρ. 1826 Μεσολόγκι», ἀπευθύνεται συλλογικὰ «πρὸς τοὺς ἀδελφούς μας μεγάλους καὶ μικροὺς ὅπου εὐρίσκονται στρατοποιοιδευμένοι εἰς Ντερβέτζησταν», ὑπογράφεται «οἱ πατριῶτες μικροὶ καὶ μεγάλοι οἱ ἀποκλεισμένοι ἐν τῷ Μεσολογγίῳ» καὶ ἔχει κάτω ἀπ' αὐτὴν τὴν ὑπογραφή τρεῖς σταυροὺς⁴: + + +.

Αὐτὸ τὸ γράμμα — ἀπὸ τὰ πιὸ δραματικὰ κείμενα ἐκείνης τῆς μεγάλης ὥρας — τὸ πορалаμβάνουν στὴ Δερβέκιστα οἱ ἀρχηγοὶ τοῦ στρατοπέδου καὶ τὸ στέλνουν παραπέρα σὲ ὅσους ἀκόμα καθυστεροῦν, ἀφοῦ προσθέσουν ἀπὸ κάτω, στὸ ἴδιο χαρτί, τὴν ἀκόλουθη σημείωσι:

καπεταν βαγγέλη τρατάφηλε ξηδη καὶ ὀπηος ἄλος ηνε αφτου, διαβάστε τὸ γράμμα τοῦ Μεσολογκίου καὶ καταλαμβάνετε· ἄβριο βράδῃ πρέπει νὰ ἡμαστε εἰς τὸ ζηγό, ὅπου νὰ φύγουν τα ἀδελφὰ μας χορὴς ἄλο· το ληπὸν ἀδελφὴ νὰ κινήσετε νύχτα νὰ ξημερώσετε ἐδὸ νὰ κινήσομε

αὐτοῦ τοῦ Ἀρχείου ἀπευθύνονται στὸν Γιώτη Δαγκλῆ μαζί μὲ ἄλλους Σουλιώτες ἀρχηγούς: 1825, 4 Φεβρ. καὶ 20 Νοεμβρίου, ἀπὸ τὸν Νότη Μπότσαρη, 14 Ἰουλίου καὶ 30 Σεπτεμβρίου ἀπὸ τὸν γενικὸ φροντιστὴ Ἰωάννη Μελά· 23 Ἰουλίου ἀπὸ τὸν Γιάννη Γκούρα· 5 Ὀκτωβρίου ἀπὸ τὸν Χριστόφορο Περραιβό· 1826, 30 Μαρτίου ἀπὸ τὸν Καρραϊσκάκη.

1. Οἱ περικοπὲς μέσα σὲ εἰσαγωγικὰ εἶναι ἀπὸ τοῦ Συρομίλιου, Ἀπομνημονεύματα τῆς Δευτέρας Πολιορκίας τοῦ Μεσολογγίου, 1825-1826, ἐκδ. Ἰω. Βλαχούγιαννη, 1926, σ. 81, 87, 88, 93, 97, 104.

2. Εἶναι «Ἡ ἐν Ἐπιδαύρῳ Γ' Ἑθνικὴ τῶν Ἑλλήνων Συνέλευσις».

3. Ἀνδρέα Μάμουκα, Τὰ κατὰ τὴν Ἀναγέννησιν τῆς Ἑλλάδος, 1839, τόμ. Ε' σ. 31-33. «Γτ. σημαίνει Γιώτης» ταυτὸν τῷ Παναγιώτῃ, ὑποσημειώνει ὁ Μάμουκας στὴν ὑπογραφή τοῦ Γιώτη Δαγκλῆ.

1. Ὁ Κασομούλης, δ.π. Β' σ. 249, παραθέτοντας ἀπὸ μνήμης περίληψιν τῆς ἐπιστολῆς τῶν πολιορκημένων, τὴν χρονολογεῖ «3 καὶ 4 Ἀπριλίου» καὶ ἐξηγεῖ τοὺς σταυροὺς «ὡς σημεῖον ὅτι ἄλλην φορὰν δὲν ξαναγράφουμεν, καὶ πρέπει νὰ τρέξουν διὰ τὴν ἀγάπην τοῦ Σταυροῦ».

ολη μαζί· θά βκέναν αποτα προχθές ος κοθός μας έγγραφαν, όμως καρτέ-
ρηγαν ιμάς καί ηγηέnete¹.

η αδελφή σας
κοσταμπότζαρης
γτ. νταγκλῆς

Ἡ ἐκκλήση δὲν ἀρκοῦσε πιά γιά νά προλάβει τήν καταστροφή. Τελικά, ἀστόχησε
ἡ ἀπόπειρα συντονισμένης δράσης τῶν «ἐξω» μέ τοὺς «μέσα». Κι' ἐγινε τὸ μεγάλο κακό.

Ἀπ' ὅσους εἶχαν σωθεῖ τῇ νύχτᾳ τῆς Ἑξόδου, πολλοὶ ἐνώθησαν μέ τὰ σώματα τῆς
Δερβέκιστας καί, ὅλοι μαζί, ξεκίνησαν πορεία γιά νά κατέβουν ἀπὸ τὸν Ἰσθμὸ στὴν πρω-
τεύουσα : τὸ Ναύπλιο.

Ἡ παρουσία τοῦ Γιώτῃ Δαγκλῆ σημειώνεται σὲ ὅλην αὐτὴν τὴ διαδρομὴ :

Στὴ Δερβέκιστα ἀκόμα, πρὶν ἀπὸ τὸ ξεκίνημα : Πηγαίνοντας πρὸς τὰ ἐκεῖ νά βρῇ
ἄλογο γιά δυὸ πληγωμένους, ὁ Ἀρτέμης Μίχος βρίσκει σὲ μικρὴ ἀπόσταση ἀπὸ τὸ
στρατόπεδο τὸν ἀρχηγὸ Κώστα Μπότζαρη «ὀμιλοῦντα μετὰ τοῦ σωματάρχου Γιώτῃ
Δαγκλῆ»². Ἡ μαρτυρία δείχνει πῶς ὁ Γιώτῃς Δαγκλῆς, ὅταν ἐφθασε στὴ Δερβέκιστα,
δὲν συντάχθηκε μέ ὅσους ἀμφισβητοῦσαν τὴν ἀρχηγία τοῦ Κώστα Μπότσαρη.

Στὰ Μέγαρα κατόπι : Ἐκεῖ χώρισαν τὰ σουλιώτικα σώματα ἀπὸ τοὺς συνοδοιπόρους
τῆς μεσολογγίτικης φρουρᾶς. Αὐτοὶ μαζεύτηκαν στὴν Περαιχώρα. Γράφει, λοιπόν, ἀπὸ
τὴν Περαιχώρα ὁ Νότης Μπότσαρης, προσπαθώντας νά βολέψει τὰ πράγματα, στὸν
ἀνεπιό του Κώστα, στὸν Γ. Δράκο, στὸν «Γιώτῃ νταγκλῖν», καί τοὺς καλεῖ νά συνενοη-
θοῦν καί «ὅταν βόλομεν τὰ πράγματα εἰς τάξιν πηγαίνομεν εἰς Ναύπλιον, καί κατὰ τὴν
ἀπόφασιν ὅπου μᾶς κάμουν, ἐτζί ἀκολουθῶμεν»³.

Τέλος στὸ Ναύπλιο : «Εἰς τὰς 16 Μαΐου ἐφθασαν μέ τὸ περισσότερον μέρος τῆς Φρου-
ρᾶς (...) οἱ ἀπὸ Μέγαρα Κώστας Βότζιαρης, Διαμάντης Ζέρβας, Γιώργης Δράκος καί
Γιώτῃς Δαγκλῆς. Ἐβγῆκεν ὅλος ὁ λαὸς εἰς ὑποδοχὴν, τὰ κανονοστάσια πυροβόλησαν καί
δάκρυα χαρᾶς καί θαυμασμὸς μέγας ἐκυρίευσεν τὸν κόσμον, ὅταν παρατηροῦσαν τὴν μορ-
φήν τῆς Φρουρᾶς καί τῶν σωθέντων γερόντων»⁴.

Τριάμισι χρόνια τοῦ μένου ἀκόμη νά ζήσει. Θά τὰ περάσει κι' αὐτὰ ἀπὸ στρατόπεδο
σὲ στρατόπεδο κι' ἀπὸ ἐκστρατεία σ' ἐκστρατεία. Ὄταν δημιουργήθηκε ζήτημα ἀρχι-
στρατηγίας Καραϊσκάκη, κι' ὤρχισαν οἱ ἀντιδράσεις, καί τραβήχτηκαν στὰ Μέγαρα
οἱ ἐπίσημοι Σουλιῶτες μέ τὰ σώματά τους, «ἀπαρεσκόμενοι νά συνεκστρατεύουν ὑπὸ
μὴ Σουλιώτην», γράφει λιτὰ καί συγκρατημένα ὁ Σπ. Τρικούπης⁵, ὁ Γιώτῃς Δαγκλῆς
διέγινωπε ποίους ἦταν ὁ δρόμος τοῦ χρέους καί ἀναγνώρισε ἀπὸ τοὺς πρώτους τὸν γενικό-
ἀρχηγό. Ἐγινε μάλιστα ἀφορμὴ νά πεισθεῖ ὁ Περραιβὸς καί ν' ἀκολουθήσει μέ τοὺς «Μα-

1. Βλ. ὁλόκληρο αὐτὸ τὸ ἀνατριχιαστικὸ κείμενο στὸ Ἀρχεῖον τοῦ Στρα-
τηγοῦ Κώστα Μπότζαρη (δ.π. σ. 95-96). Γιά τὴν πρόσθετη σημείωση τοῦ
Μπότζαρη καί τοῦ Δαγκλῆ, ὁ ἐκδότης τοῦ Ἀρχείου σημειώνει ὅτι εἶναι γραμμένη «ιδιο-
χειρῶς», ἐνωώντας βέβαια τὸν Κώστα Μπότσαρη.

2. Ἀρτεμίου Ν. Μίχου, ἀντιστρατήγου, Ἀπομνημονεύματα τῆς Δευτέρας
Πολιορκίας τοῦ Μεσολογγίου, 1825-1826, ὑπὸ Σ. Π. Ἀραβαντινοῦ, 1885, σ. 90.

3. Ἀρχεῖον Κώστα Μπότζαρη, σ. 107, 108.

4. Κασομούλη - Βλαχογιάννη, δ.π. Β' σ. 300. Σὲ ὑποσημείωσή του στὴν
ἴδια σελίδα ὁ Βλαχογιάννης παρατηρεῖ : «λοιπὸν καί ὁ Κ. Μπότσαρης (μέ τοὺς συντρό-
φους του) ἤθελε νά λάβῃ μέρος στὸ θρίαμβο τῶν Ἡρώων».

5. Σπ. Τρικούπης, δ.π. Δ' σ. 69.

κεδόνες» του τόν Καραϊσκάκη, «άποσπασθείς από τούς Σουλιώτες τών Μεγάρων διά τήν στενήν σχέσιν όπου είχεν μέ τόν φρονιμώτατον Γιώτην Νταγκλήν, μετέχοντα τῆς ἐκστρατείας»¹.

Στή μάχη τῆς Ἀράχωβας, 24 Νοεμβρίου 1826, ὁ Γιώτης Δαγκλῆς τοποθετεῖται ἀπὸ τὸν ἀρχηγὸ στὸ καίριο σημεῖο τῆς στενωποῦ πρὸς τὴ Μονὴ τῆς Ἱερουσαλήμ². Στὶς 26, συνυπογράφει μέ τὸν Καραϊσκάκη, μαζί μέ ἄλλους 96 συμπολεμιστές, «τὰς χαροποιὰς ἀγγελίας περὶ τῆς λαμπρᾶς νίκης ἢ ὁποῖα ἐγένετο κατὰ τοῦ ἐχθροῦ εἰς Ῥάχσβαν»³. Τρεῖς ἑβδομάδες ἔπειτ' ἀπ' αὐτὸ τὸ συλλογικὸ ἀνακοινωθέν, στὶς 19 Δεκεμβρίου, συνυπογράφει, περίπου μέ τούς ἴδιους, τὸ ἀγανακτισμένον μήνυμα πρὸς τούς «Γενναϊότατους ἀδελφοὺς» στὸ Ναύπλιο, «ν' ἀφήσουν κάθε ἰδιαίτερον πάθος κατὰ μέρος», ἐπεὶ δὴ τὰ φερσίματά τους «ἔφθασαν πλέον εἰς τὴν παραλυσίαν καὶ δὲν ὑποφέρονται πλέον», τὴν ὥραν ποὺ ἐκεῖνοι «χύνουν τόσα ἑλληνικὰ αἵματα διὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν τῆς πατρίδος»⁴.

Τοὺς πρώτους μῆνες τοῦ 1827, κινώντας ἀπὸ τὰ Κράββαρα, πρώτα γιὰ τὸ Δίστομο καὶ κατόπι γιὰ τὸ Κερατσίνι, ὁ Καραϊσκάκης ἀφησε τὸν Γιώτη Δαγκλῆ καὶ τὸν Γιώργη Μαλάμο «διὰ νὰ φυλάξωσι τὰς ἐπαρχίας Κραββάρων ἀπὸ τὰς ἐπιδρομὰς τῶν Τούρκων»⁵.

Πόσο σημαντικὴ ἔκρινε ὁ ἴδιος ὁ Καραϊσκάκης τὴν ἐντολὴ ποὺ τοὺς ἔδινε, φαίνεται καὶ ἀπὸ τὴν παραγγελίαν ποὺ ἀφίνει ἐτοιμοθάνατος, μέ τὸ ὑστερόγραφο τῆς διαθήκης του, νὰ μοιραστοῦν δεκαπέντε χιλιάδες γρόσια στὸν «Δαγκλῆ καὶ ἄλλους ἀξιωματικούς»⁶.

Μετὰ τὸν θάνατο τοῦ Καραϊσκάκη, 23 Ἀπριλίου 1827, πολλὲς φορές σημειώνεται ἡ παρουσία τοῦ Γιώτη Δαγκλῆ, ἕως τὴν ἡμέρα ποὺ, ἐπὶ Καποδίστρια πλέον, ἀναλαμβάνει ὁ Δημήτριος Ὑψηλάντης ὡς στρατάρχης τὴν ἀρχηγίαν στὴν Ἀνατολικὴ Ἑλλάδα. Χάρη στὴν ἀνεξάντλητη δεξαμενὴ πληροφοριῶν τοῦ Κασομούλη⁷, μποροῦμε νὰ παρακολουθήσουμε τὸν Γιώτη Δαγκλῆ:

Στὸ στρατόπεδο Διστόμου, ὁπόθεν συνυπογράφει στὶς 24 Μαΐου ἐκκληση πρὸς ἄλλα τμήματα τοῦ Σώματος Καραϊσκάκη (ποὺ εἶχαν ἀρχίσει νὰ συγκεντρώνονται στὸν Ἰσθμὸ κατὰ διαταγὴ τοῦ ἀρχιστρατῆγου Τσώρτς), ν' ἀφίσουν «τὰς φατρίας εἰς μέρος» καὶ νὰ φροντίσουν «ὅσον τάχος διὰ τὴν σωτηρίαν τῆς Ρούμελης»⁸.

1. Κασομούλης - Βλαχογιάννης, ὅ.π. Β' 374, 376, 378, 381 σημ. 3. Περραιβοῦ, Ἀπομνημονεύματα, ὅ.π. Β' σ. 92.

2. Περραιβοῦ, ὅ.π. σ. 99.

3. Ὑποστρατῆγου Ἰωάννου Θ. Κολοκοτρώνη, Ἐγγραφα καὶ Ἐπιστολαὶ περὶ τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως, ἐκδοθέντα ὑπὸ Χ. Ν. Φιλαδέλφεως, 1884, σ. 398.

4. Κασομούλης - Βλαχογιάννης, ὅ.π. Β' σ. 404.

5. Περραιβοῦ, Ἀπομνημονεύματα, Β' σ. 116 καὶ 129. Συχνὰ συνεργάστηκαν καὶ συμπολέμησαν αὐτοὶ οἱ δύο Σουλιῶτες ἀρχηγοί. Αὕτῃ φαίνεται νὰ ὑπῆρξε ἡ τελευταία φορά. Δεκαπέντε χρόνια ἀργότερα, πολὺ μετὰ τὸ θάνατο τοῦ Γιώτη Δαγκλῆ, ὁ πρωτότοκος τοῦ Γεώργιος θὰ παντρευτεῖ μέ τὴ θυγατέρα τοῦ Γιώργη Μαλάμου, Ζαφειρούλα, καὶ τὸ ζευγάρι αὐτὸ θὰ εἶναι οἱ γονεῖς τοῦ στρατηγοῦ Παναγιώτη Δαγκλῆ.

6. «Ὅπου εἶναι διορισμένοι εἰς τὰ ὀχυρώματα τῆς Ρούμελης», ἐπεξηγεῖ ὁ Κασομούλης (ὅ.π. Β' σ. 508), χωρὶς ν' ἀναφέρει ὀνόματα. Ἡ διαθήκη τοῦ Καραϊσκάκη βρίσκεται στὸ Μουσεῖο Μπενάκη.

7. «Ὅλες αὐτὲς τίς πληροφορίες, ὁ Κασομούλης τίς περιβάλλει μέ σχόλια ποὺ μεταφέρουν τὸν ἀναγνώστη στὴν ἀτμόσφαιρα τῆς ἐποχῆς. Ἐδῶ, φυσικά, περιοριζόμαστε στὸ ἐξωτερικὸ περίγραμμα τῶν γεγονότων.

8. Κασομούλης - Βλαχογιάννης, ὅ.π. Β' σ. 581.

Στὸ στρατόπεδο τοῦ Ἰσθοῦ (Ἐξαμίλλια), πρῶτες μέρες Ἰουνίου, ὅπου κατέβηκαν οἱ στρατοπεδευμένοι τοῦ Διοτῶμου ὅταν προσκύνῃσιν ἡ Ροῦμελη, ὡς μέλος ἐπιτροπῆς ἐράνου, μετὰ τὸν Νάκο Πανουργιά, τὸν Γεώργη Δουβουνιώτη καὶ τὸν Μάρο Ἠπειρώτη¹.

Στὸ Ναύπλιο, 22 Ἰουλίου, ὡς πληρεξούσιο τοῦ στρατοπέδου τοῦ Ἰσθοῦ, μετὰ τὸν Κίτσο Τζαβέλα καὶ τὸν Χριστόδουλο Χατζηπέτρο, γιὰ νὰ ἐπιτύχουν, κατ' ἐντολὴ τοῦ ἀρχιστρατήγου Τσώρτς, τὴν παραχώρησιν τῶν προσόδων τῆς ἐπαρχίας Κορίνθου στὸ Ἀ' Σῶμα (ἔτσι εἶχε μετονομασθεῖ τὸ ἀκέφαλο «Σῶμα Καραϊσκάκη»²).

Στὴν Ἀκροκόρινθο, 9 Σεπτεμβρίου, ὡς μέλος τῆς Ἐπιτροπῆς τοῦ Ἀ' Σώματος, μετὰ τὸν Κίτσο Τζαβέλα, τὸν Χριστόδουλο Χατζηπέτρο καὶ τὸν Σπύρο Μίλιο, γιὰ νὰ παραλάβουν τὰ «σφαχτὰ πού ἐστάλη νὰ συνάξῃ (διὰ τὸν στρατὸν) ὁ Γιώργιος (ἀδελφός μου)»³.

Στὴν Ἀκροκόρινθο, ἐπίσης τὸν ἴδιο μῆνα, ὡς φρούραρχο διορισμένο ἀπὸ τὸν ἀρχιστράτηγο Τσώρτς, ὅταν αὐτὸς ξεκινούσε γιὰ τὸ Διακοφτό κι' ἐκεῖθεν γιὰ τὴν ἐκστρατεία του στὴ Δυτικὴ Ἑλλάδα⁴ (μετὰ αὐτὴν τὴν ἐκστρατεία τοῦ Τσώρτς στὴ Δυτικὴν Ἑλλάδα θὰ ἐγκαινιάσει τὸν στρατιωτικὸ του βίο ὁ πρωτότοκος τοῦ Γιώτη, Γεώργιος)

Στὴν Περαχώρα, 15 Ὀκτωβρίου, ὅπου συνυπογράφει ὡς μέλος τῆς Ἐπιτροπῆς τοῦ Ἀ' Σώματος, τὸν κατάλογο «τῶν δσων ἀξιωματικῶν συνεκστράτευσαν ὑπὸ τὸν ἀείμνηστον Γεν. Ἀρχηγὸν Καραϊσκάκην εἰς τὴν Στερεὰν Ἑλλάδα, τῶν ὁποίων οἱ στρατιωτικοὶ μισθοὶ ἔλλείπουν ἀπὸ 1 Μοῖου 1826 ἕως τέλη Ἀπριλίου 1827»⁵.

Μετὰ τὴν ἀφίξη τοῦ Καποδίστρια, ἀφοῦ σχηματίσθηκαν οἱ πρῶτες χιλιαρχίες τακτικοῦ στρατοῦ καὶ διορίσθηκε στρατάρχης ὁ Δημήτριος Ὑψηλάντης, σημειώνεται ἡ παρουσία τοῦ Γιώτη Δαγκλῆ στὴ μάχη τοῦ Σεβένικου καὶ στὸ πολεμικὸ συμβούλιο πού συγκροτήθηκε ἐκεῖ, Ὀκτώβριο 1828, γιὰ τὴν πορεία τῆς ἐκστρατείας⁶. Καὶ δὲν μπορεῖ νὰ ὑπάρξῃ ἀμφιβολία ὅτι ὁ Γιώτης Δαγκλῆς ἐπὶ πολλοὺς μῆνες ἀκόμα, τοὺς τελευταίους τῆς ζωῆς του, ἐξακολουθοῦσε νὰ μάχεται καὶ νὰ διακρίνεται, γιὰτί, ὅταν ὁ Καποδίστριας διόρισε τὸν νεώτερό του ἀδελφὸ Αὔγουστινὸ «πληρεξούσιον τοποτηρητὴν τοῦ πολιτικῶν καὶ πολεμικῶν ἐπὶ τῶν ἐπαρχιῶν τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος καὶ τῶν ἐν αὐταῖς στρατοπέδων»⁷, ὁ «τοποτηρητὴς» ἀναθέτει στὸν Γιώτη Δαγκλῆ τὰ καθήκοντα μέλους «τῆς ἐπὶ τῆς ἐξετάσεως τῶν ζημιῶν τῶν κατοίκων τῶν Σαλῶνων Ἐπιτροπῆς».

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΠΟΛΙΤΕΙΑ

*Αριθ. 579

Ο ΠΛΗΡΕΞΟΥΣΙΟΣ ΤΟΠΟΤΗΡΗΤΗΣ
ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΣΤΕΡΕΑΝ ΕΛΛΑΔΑ ΚΑΙ ΤΟ ΣΤΡΑΤΟΠΕΔΟΝ

Πρὸς τὸν Καπ. Γιώτην Νταγκλῆν

Δυνάμει τῆς πληρεξουσιότητος, ἣν ἔχω παρὰ τοῦ Κυβερνήτου, σὲ διώρῃσα, Κύριε, μέλος τῆς ἐπὶ τῆς ἐξετάσεως τῶν ζημιῶν τῶν κατοίκων τῶν Σαλῶνων Ἐπιτροπῆς κατὰ τὸ ὑπ' ἀριθ. 577 Διάταγμα.

Εἶμαι βέβαιος εἰς τὰ πατριωτικὰ σου φρονήματα, τὴν ἀξιοσύνην καὶ τὸν ζήλόν σου, ὅτι θέλεις ἐκτελέσει καὶ τὰ ἐπιφορτισθέντα σοι ταῦτα χρέη

1. "Ο.π. Β' 588. Πρόκειται γιὰ τὸν Μάρο Χορμοβίτη.

2. "Ο.π. Β' 605, 635.

3. "Ο.π. Β' 646.

4. "Ο.π. Β' 652.

5. "Ο.π. Β' 667.

6. Περαιβοῦ Ἀπομνημονεύματα, Β' σ. 171-173.

7. Σπ. Τρικούπη, δ.π. Δ' σ. 258.

κατὰ τὰς ἐπισυναπτομένας σοι ὁδηγίας ὑπ' ἀριθ. 581, με ὄλην τὴν ἀκρίβειαν καὶ προθυμίαν.

Ἐν τῷ Δικρότῳ ἡ Ἑλλάς ἀπέναντι τῆς Ναυπάκτου

τῇ 16 Μαΐου 1829

Ὁ Πληρεξούσιος Τοποτ. τοῦ Κυβερνήτου

A.A. Καποδίστριας

Μιά τελευταία μνεία τοῦ Γιώτῃ Δαγκλῇ συναντοῦμε στὴν οἰκογενειακὴ «Φυλλάδα» Αὐτὴν τὴ φορά κρατᾷ τὴν πέννα ὁ γιὸς του Γεώργιος :

σιμιόνο ἐγὼ ὁ ἡὸς Γεώργιος νταγκλῆς στὴ ἡς τους 1829 Δεκεμβρίου 21 ἀπέθανεν ὁ μακαρήτης πατέρας μας ἡς τὴν πολλὴν ναπάχτου κετάφοι ἡς τιν ἡδιάν πόλην με πολλὴν παρουσίαν ἡς τὴν μητρόπολιν ἡς τὸν ἁγιον Δημήτριον. Ἦταν χρονῶν 40.

Λαθεύει κατὰ δυὸ χρόνια. Ὁ Γιώτῃς πέθονε 42 χρονῶν, ἀπάνω στὴν ἀκμή του κι' αὐτός, ὅπως ὁ Γκόγκας. Εἶχε τουλάχιστο τὴν παρηγοριά ὅτι πρόφτασε νὰ δεῖ τὸ γιὸ του Γεώργιο, εἴκοσι κιόλα χρονῶν, ν' ἀρχίζει τὴ σταδιοδρομίαν του στὸ στρατόπεδο τοῦ Τσώρτς καὶ σὲ μιὰ ἀπὸ τὶς τελευταῖες μάχες γιὰ τὴν ἀπελευθέρωση τῆς Ρούμελης¹.

Πρὶν ἀφήσουμε τὴ σκιά τοῦ Γιώτῃ Δαγκλῇ, χρέος εἶναι νὰ μεταφέρουμε ἐδῶ λίγες σειρὲς ποὺ ἀφιερώνει ὁ Περραιβὸς στὴ μνήμη τῶν «ἀρίστων», γράφοντας τὸ 1836, ἐπὶ Ὁθωνος πιά² : «... Οἱ τοιοῦτοι στρατηγοὶ καὶ ἀξιωματικοὶ ἐχρημάτισαν μέχρι θανάτου ἡ ζῆμη, τὸ παράδειγμα, ἡ ἐλπίς, τὸ ὑποστήριγμα καὶ ἡ σωτηρία τῆς Ἑλλάδος· ἀλλ' ὁ ἀνδροκτόνος Ἄρης ἐθέρισεν ἐκ τῶν τοιούτων τοὺς ἀρίστους· ἐκ μὲν τῶν Σπαρτιατῶν τὸν Ἡλίαν Π. Μαυρομιχάλην, ἡρωϊκῶς πεσόντα εἰς τὴν Κάρυστον τῆς Εὐβοίας· τὸν θεῖον του Κυριακούλην Μαυρομιχάλην εἰς Σπλάντζαν, παρὰ τὰς ἐκβολὰς τοῦ Θυάμειος ποταμοῦ· τὸν Ἰωάννην Μαυρομιχάλην εἰς Νεόκαστρον. Ἐκ τῶν Σουλιωτῶν τὸν Μάρκον Μπόττζαρη· Γεώργιον καὶ Ἀθανάσιον Δράκον· Τοῦσα Ζέρβαν· Ἀθανάσιον Τοῦσα Μπόττζαρη· Γιώτῃν Δαγκλῇ· Λάμπρον Ζάρπαν· Γεώργιον Ζήκον Τσαβέλλαν· Κώστα Διαμάντη Τσαβέλλαν· Φῶτον Π. Μπιθηφάκον. Ἐκ τῆς Ἀνατολ. Ἑλλάδος τὸν Διάκον (...).

Ἡ πένθιμη καὶ ἡρωϊκὴ ἀπαρίθμηση τελειώνει με τὸν Καραϊσκάκη καὶ με τὸν Γεώργιο Ὀλύμπιο «ἐν Δακίῳ».

5. ΤΑ ΠΑΡΑΚΛΑΔΙΑ ΤΗΣ ΦΑΡΑΣ

Στὴ φάρα τῶν Δαγκλῆδων ἀνήκουν καὶ ἄλλοι ἀγωνιστὲς τοῦ Εἰκοσιένα, ποὺ ἄφησαν ἵχνη ἀπὸ τὴ διάβασή τους καὶ μνημονεύονται στὰ γραφτὰ τῶν συγχρόνων τους. Ἀλλά, γι' αὐτοὺς, ἔχουμε μόνο σκόρπιες καὶ λειψὲς εἰδήσεις, κάποτε ἀντιφατικές, ἢ ξέρουμε λίγα σποραδικὰ περιστατικά, ποὺ δὲν ἀρκοῦν γιὰ νὰ διαγράψουν με κάποια συνοχή τὴ ζωὴ καὶ τὴ δράση τοῦ καθενός. Γι' αὐτοὺς, σχεδὸν τίποτα δὲν μᾶς προσφέρει ἡ «Φυλλάδα τῆς

1. Βλ. σ. 33. Ὁ Sir Richard Church (1785–1873), ποὺ εἶχε προὑπηρετήσει στὴν ἀγγλοκρατούμενη Ἑπτάνησο καὶ στὸ βασίλειο τῶν Δύο–Σικελιῶν ἀναγορεύθηκε τὸν Μάρτιο τοῦ 1827 «ἀρχιστράτηγος ὁλοκλήρου τῆς Ἑλλάδος» ἀπὸ τὴν Ἑθνικὴ Συνέλευση στὴν Τροιζήνα. Τὸ 1828 πρωτοστάτησε στὴν ἀπελευθέρωση τῆς Δυτικῆς Ἑλλάδας, ποὺ εἶχε «προσκυνήσει» ὅταν ἔπese τὸ Μεσολόγγι.

2. Περιβόου, Ἀπομνημ. ὁ.π. Β' σ. 68.

Φαμίλιας», γιατί δεν ανήκουν στη στενή οικογένεια του «άρχηγού και πατέρα» Γκόγκα, κι' εξάλλου δεν ετύχησαν να έχουν κανέναν απόγονο σάν τὸ Γιώτη, πού νά σημειώνει γιὰ τοὺς μεταγενέστερους τὰ οικογενειακά τους συμβάντα.

Μεταφέρουμε λοιπὸν ἐδῶ, ἀπὸ τὶς σύγχρονες τοὺς μαρτυρίες, ὅσες ἔτυχε νά συναντήσουμε ἐρευνώντας τὰ κύρια θέματα αὐτοῦ τοῦ βιβλίου, χωρὶς ἀξίωση σὲ πληροφοριακὴ πληρότητα καὶ περιορίζοντας πάντως τὴν ἀναγραφή σὲ ὅσους ἔδρασαν κατὰ τὴν Ἐπανάσταση.

Συχνότερα καὶ πληρέστερα ἀπ' ὅλους μνημονεύεται ὁ *Ναστούλης Δαγκλῆς*, νεώτερος ἀδελφὸς τοῦ Γιώτη κατὰ δέκα τρία χρόνια. Ἀπὸ τὴ «Φυλλάδα τῆς Φαμίλιας» ξέρουμε πὼς τὸ πέμπτο παιδί τοῦ Γκόγκα λεγόταν Ἄναστας, δηλαδὴ κατὰ τὴ σουλιώτικη παραλλαγή τῆς Νάστας¹, μὲ ὑποκοριστικὸ Ναστούλης. Γεννήθηκε τὸ 1800 καὶ ἦταν νήπιο κατὰ τὴν πρώτη μετοικεσία τοῦ 1803. Γράμματα θὰ ἔμαθε λοιπὸν στὴν Κέρκυρα, σὲ κανονικὴ ἡλικία, ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὰ γραφόμενά του, πού μαρτυροῦν κάποιαν ἀνεση στὸν χειρισμὸ τῆς πέννας.

Στὸ Μουσεῖο Μπενάκη βρίσκεται ἓνα χειρόγραφο (ἀρ. 36) τοῦ Ναστούλη Δαγκλῆ. Εἶναι σχήματος 19 X 14, σταχτωμένο μὲ καρτόνι, καὶ περιέχει 244 σελίδες. Ἐνα μεγάλο του μέρος ἀποτελεῖται ἀπὸ αὐτούσια κείμενα νόμων καὶ διαταγμάτων καὶ ἀπὸ ἐρανίσματα ἐγκυκλοπαιδικῶν γνώσεων, ὅπως ἦταν συνήθιο στοὺς φιλομαθεῖς, τότε πού σπάνιζαν τὰ βιβλία. Ἀλλοῦ, πάλι, ἀντιγράφονται ἀναφορές, ~~διορισμοί~~, ἀποδείξεις καὶ ἄλλα συναφῆ μὲ τὴν στρατιωτικὴ σταδιοδρομία τοῦ Ναστούλη Δαγκλῆ. Ὑπάρχουν ὁμως καὶ ἀρκετὲς σελίδες, ὑπὸ μορφή ἡμερολογιακῶν ἐγγραφῶν ἢ ἀπὸ μνήμης σημειωμάτων, γιὰ οἰκογενειακά ἢ γενικώτερα συμβάντα.

Ἐδῶ περιοριζόμαστε νά σημειώσουμε ὅσες ἐνδιαφέρουσες πληροφορίες τοῦ χειρογράφου ἀφοροῦν τὰ θέματά μας.

Δεκέμβριο τοῦ 1820, ὅταν οἱ Σουλιῶτες, πού εἶχαν ξαναπεράσει στὰ ἡπειρωτικὰ χῶματα, ὑποψιάστηκαν τὶς προθέσεις τοῦ Χουρσίτ καὶ πῆραν ἀπόφαση νά συμπράξουν μὲ τὸν ἀποστάτη Ἀλῆ, τοῦ ἔστειλαν ὡς ὁμήρους τὸν Ναστούλη Δαγκλῆ καὶ ἄλλους τέσσερις νέους «ἐκ τῶν σημαντικωτέρων οἰκογενειῶν τοῦ Σουλίου» κι' ἔλαβαν ὡς ἀντάλλαγμα ἓναν ἐγγονὸ τοῦ Πασᾶ «διὰ πληρεστέραν ἀσφάλειαν τῶν δύο μερῶν»². Τέλη Ἰανουαρίου τοῦ 1822, ὅταν ὁ Χουρσίτ «ἐχάλασε» τὸν Ἀληπασᾶ, ὁ Ναστούλης καὶ τὰ λοιπὰ «ἐνέχυρα» ἔπεσαν στὰ χέρια τοῦ σουλτανικοῦ ἀρχιστρατήγου, πού «μᾶς ἐφυλάκισεν μὲ ἀλυσες καὶ σίδερα διὰ πέντε μῆνες καὶ μᾶς ἔφερε εἰς τὸ στρατόπεδόν του ἔξωθεν τοῦ Σουλίου, ἕως μὲ τὸ τέλος τοῦ Αὐγούστου τοῦ ἰδίου ἔτους ὅπου ἐκυρίευσεν τὸ Σοῦλι καὶ μᾶς ἀπέλυσε διὰ συνθηκῶν»³.

Μὲ τὴ δεύτερη κι' ὀριστικὴ μετοικεσία τῶν Σουλιωτῶν, ὁ Ναστούλης πέρασε στὴν Κεφαλονιά, καὶ ἀπὸ ἐκεῖ, τὸν Δεκέμβριο τοῦ 1823, στὸ Μεσολόγγι, χωρὶς ἐνδιάμεσο σταθμὸ στὴν Κέρκυρα.

Ἡ πολεμικὴ του δράση τοὺς ἐπόμενους χρόνους ἀκολουθεῖ τοὺς δρόμους τοῦ Γιώτη : Καρπενήσι, Ἀμπλιανή, Σάλωνα, Προφίτ' Ἡλίας κλπ., ἀλλὰ μᾶλλον σὲ τόνους ἐλάσσονες, χωρὶς ἀνδραγαθήματα καὶ ἡγετικὲς πρωτοβουλίες. Εἶχε γιὰ τὸν πρεσβύτερο ἀδελφὸ

1. Κώστα Κ. Μπίρη, Ἀρβανίτες, οἱ Δωριεῖς τοῦ Νεωτέρου Ἑλληνισμοῦ, 1961, σ. 87, 336. «(...) Νάστας = Ἀναστάσης».

2. Ὁ Περραιβὸς, Ἀπομνημονεύματα (δ.π. Α'), ἐνῶ στὴ σ. 12 ἀναφέρει πέντε ὁμήρους, στὴ σ. 121 ἀπαριθμεῖ : Κώστα Μπότσαρη, Κώστα Τζαβέλλα, Ναστούλη Δαγκλῆ, καὶ Κῆτσο Κολιοδημήτρη, παραλείπει δηλαδὴ τὸν πέμπτο, πού ἦταν, κατὰ τὸ χειρόγραφο Ναστούλη ὁ Γεώργιος Ζέρβας.

3. Χειρόγραφο Ναστούλη Δαγκλῆ σ. 50.

του σέβας και θαυμασμό. Περίπου μισόν αιώνα αργότερα γράφει στον άνεψιό του Γεώργιο, πρωτότοκο του Γιώτη: *ὁ Μακαρίτης πατέρας σας ἦταν ὁ ἀνώτερος ἀπ' ὅλη τὴν οἰκογένειά μας*¹.

Γρήγορα, ωστόσο, είχε φθάσει στους ανώτερους βαθμούς: χιλιάρχος τὸν Ὀκτώβριο 1824, ἀντιστράτηγος τὸν Ἀπρίλιο 1825². Τὸν ἐπόμενο χρόνο, στὶς 6 Ἀπριλίου βρίσκει-ται στὴ Ἐπίδαυρο ὡς πληρεξούσιος τῶν Σουλιωτῶν³ στὴν Γ' Ἐθνικὴ Συνέλευση καὶ συνυπογράφει⁴ ὅλα τῆς τὰ ψηφίσματα (μέσα στ' ἄλλα καὶ ὡς «ψηφίσμα μυστικόν», τὶς ὁδηγίες γιὰ διαπραγματεύσεις συμβιβασμοῦ μεταξὺ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους καὶ Ὀθωμανικῆς Πόρτας», καθὼς καὶ τὴν ἐξουσιοδότηση στὸν Στράτφορντ Κάννιγγ, πρέσβη τῆς Ἀγγλίας στὴν Πόλη, νὰ διαπραγματευθεῖ «εἰρήνην σύμφωνα με τὴν τιμὴν καὶ τὰ συμφέροντα τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους»).

Λίγο αργότερα ἀκολούθησε τὸν Καραϊσκάκη «ἕως τὴν θανάην του», καὶ κατόπι τὸν ἀρχιστράτηγο Τσώρτς⁵.

Μετὰ τὶς ἀνακατατάξεις ποὺ ἔγιναν ἐπὶ Ὀθωνος, βρίσκουμε τὸν Ναστούλη χιλιάρχο τὸ 1835, «ἐπὶ κεφαλῇ τῶν ἐν Μεσολογγίῳ διαθεσίμων ἀξιωματικῶν ἡπειροσουλιωτῶν» καὶ πρόεδρο μιᾶς ἐξεταστικῆς ἐπιτροπῆς⁶. Ἄλλ' αὐτὰ τὰ διήθεν ἀξιώματα δὲν ἀρκοῦσαν γιὰ νὰ βελτιώσουν τὴ δεινὴ κατάσταση τῶν ὧσων εἶχαν ἐπιζητήσει. Μὲ μιὰ δραματικὴ ἀναφορὰ τῆς 2 Ἰανουαρίου 1835 ἀπὸ τὸ Μεσολόγγι πρὸς τὴν *Β. Νομαρχίαν Αἰτωλίας καὶ Ἀκαρνανίας, οἱ ἐπιφορτισθέντες παρὰ τῶν λοιπῶν* ζητοῦν νὰ προνοήσῃ τὸ κράτος γιὰ τὴν τύχη τους:

(...) Οἱ Σουλιῶται ἐπειδὴ μέχρι τῆς σήμερον οὐδεμίαν ἐκτέλεσιν οὔτε ἐνέργειαν εἶδομεν καὶ εὐρισκόμενοι εἰς τὸν ἔσχατον βαθμὸν τῆς δυστυχίας ἐλλιπῶς τῶν πρὸς ζωαρκίαν ὡς καὶ αὐτοῦ τοῦ ἐπιουσίου ἄρτου, ἀναφερόμεθα πρὸς τὴν Β. ταύτην Νομαρχίαν παρακαλοῦντες θερμῶς νὰ ἀναφέρῃ ὅπου ἀνήκει καὶ παρακαλέσῃ ἵνα ἐπιταχυνθῇ τὸ καθ' ἡμῶν διότι ἄλλως χανόμεθα (...). Οἱ εὐπειθέστατοι Ναστούλης Νταγκλῆς, Γιοργάκης μαλάμος, πάντο γιοιολδάσης, δημήτρης σέχος (... ἄλλα δύο ὀνόματα δυσανάγνωστα)⁷.

Ἐνας Δαγκλῆς ὑπῆρξε ὑπάσπιστής τοῦ στρατηγοῦ Τσώρτς, ὅπως ἀναφέρει ὁ βιογράφος καὶ άνεψιὸς τοῦ Ἀγγλοῦ στρατηγοῦ⁸. Φαίνεται νὰ πρόκειται γιὰ τὸν Ναστούλη, γιὰτὶ μνημονεύεται ρητὰ ἡ ὁμηρία στὰ Γιάνενα. Ὁ Ἀγγλος γράφει γιὰ τὸν Danglis, the tall, grey, handsome old Souliot, τὸν ψηλὸ, ψαρὸ, ὁμορφο γέρο Σουλιώτη, κι' αὕτὴ ἡ τελευταία ἐνδειξη ἡλικίας τοποθετεῖ τὸ θέμα σὲ προχωρημένα μετεπαναστατικὰ χρόνια, ἀφοῦ ὁ Ναστούλης εἶχε περίπου τὴν ἴδια ἡλικία μετὰ τὸν αἰώνα.

Ὁ βιογράφος δὲ μὴ προσθέτῃ ὅτι αὐτὸς ὁ Δαγκλῆς ἦταν μονόφθαλμος, πρᾶγμα μᾶλ-

1. Ἀπὸ τὰ χαρτιὰ τοῦ Γεωργίου Δαγκλῆ. Βλ. σ. 31.

2. Χειρόγραφο Ναστούλη Δαγκλῆ, σ. 52 κ. ἐπ.

3. Βλ. παραπάνω σ. 17.

4. Μάμουκα, ὁ.π. τ. 4ος σ. 48, 53, 98, 109, 140, καὶ τ. 5ος σ. 41.

5. Ἀντίγραφο πιστοποιητικοῦ τοῦ Ἀντιστρατήγου τῆς Ἑλλάδος Ριχάρδου Τζώρτς 15 Ἰουνίου 1828 (χειρόγραφο Ναστούλη Δαγκλῆ σ. 186).

6. Ἀρχεῖον τοῦ Στρατηγοῦ Κώστα Μπότζαρη, ὁ.π. σ. 263, 264.

7. Ἀπὸ τὰ χαρτιὰ τοῦ Γεωργίου Δαγκλῆ. Βλ. σ. 31.

8. E. M. Church, Sir Richard Church in Italy and Greece, W. Blackwood and Sons, Edinburgh and London, 1895, σ. 332.

λον ἀπίθανο, ἀφοῦ ὁ ἴδιος ὁ Ναστούλης, ἐνῶ μνημονεύει σέ ποιῆς μάχες πολέμησε, δὲν ἀναφέρει νὰ ἔχασε πουθενὰ τὸ μάτι του. Σημειώνει, ἀκόμα, ὁ βιογράφος, ὅτι ὁ Δαγκλῆς μετὰ τὴν ὁμηρία στὸν Ἀληπασᾶ, βρισκότανε στὰ Ἴόνια μετὰ τὸν Ἀγγλο στρατηγό. Ἀλλὰ μετὰξὺ 1822 καὶ 1823, ὅσον καιρὸ ἔμεινε ὁ Ναστούλης στὴν Κεφαλονιά, ὁ Τσώρτς ὑπηρετοῦσε τὸν βασιλέα τῶν Δύο Σικελιῶν.

Οἱ δισταγμοὶ ποὺ γεννοῦν αὐτὲς οἱ πληροφορίες, ὅπου ἀνακατεύονται τ' ἀναμφισβήτητα μὲ τ' ἀμφισβητήσιμα, δημιουργοῦν τὴν ὑποψία μήπως ἄλλος Δαγκλῆς, ὠραῖος καὶ μονόφθαλμος, ἦταν ὁ ὑπασπιστὴς τοῦ Τσώρτς, καὶ μήπως ὁ βιογράφος καὶ ἀνεψιὸς τοῦ Ἀγγλου στρατηγοῦ, ποιητικῇ ἀδείᾳ, περιέβαλε αὐτὸν τὸν Δαγκλῆ μὲ τὴν ἐντυπωσιακὴ αἴγλη τῆς ὁμηρίας στὸν Ἀληπασᾶ¹.

Ὁ Ναστούλης Δαγκλῆς πέθανε σὲ προχωρημένη ἡλικία : κατὰ διασταυρωμένες ἐνδείξεις, πάνω ἀπὸ ὀγδόντα χρονῶ.

Τιμητικώτατα μνημονεύεται, μαζὺ μὲ τὸν Γιώτη καὶ μὲ ἄλλους ἀνδρείους, Σουλιῶτες, ὁ Βασίλης Δαγκλῆς², κυρίως γιὰ τὴ δράση του τὸ 1824, στὶς μάχες τῆς Ἀμπλιανῆς καὶ τῆς Πανᾶσσας τοῦ Παρνασσοῦ, ὅπου, ὡς γράφει ὁ Τρικούπης, «οἱ ἐχθροὶ ἔβαλαν ἀνελπίστως τοὺς Ἕλληνας εἰς μέγιστον κίνδυνον, ἐξ οὗ τοὺς ἀπήλλαξεν ὁ Βασίλης Δαγκλῆς φονεύσας ἐπὶ τῆς μάχης τὸν ἀρχηγὸν τῶν ἐναντίων, διότι μετὰ τὸ συμβᾶν τοῦτο οἱ πρότερον νικηταὶ ἐτράπησαν καὶ κατεδιώχθησαν»³. Λυρικώτερας, ὁ Περραιβὸς ποὺ περιγράφει διεξοδικὰ αὐτὴν τὴ μάχη, σημειώνει : «ἀν ὁ ἀτρόμητος Βασίλης Δαγκλῆς δὲν ἐφόνευε τὸν ἀρχηγό (τοῦ ἐχθρικοῦ κέντρου), ἀναντιρρήτως οἱ Ὁθωμανοὶ ἔμελε νὰ ψάλλωσι τὰ νικητήρια»⁴.

Ὁ Βασίλης Δαγκλῆς — ἀν πρόκειται γιὰ τὸν ἴδιο — παντρεύτηκε στὴν Πελοπόννησο καὶ «φιλοδόξησε νὰ γίνη ἀρχηγὸς στὰ Λεχαινά». Ὅμως, ὅπως στὴ Ρούμελη, ἐστὶ καὶ στὴν Πελοπόννησο, «δὲν ὑπάρχει κανένα παράδειγμα ξένου ποὺ νὰ γένηκε ἀρχηγὸς σ' ἄλλῃ ἐπαρχίᾳ». Γι' αὐτὸ καὶ βγήκε λαϊκὸ τραγοῦδι :

Βασίλη Νταγκλῆ,
Δὲ σὲ θέλει τ' ὀρδί,
Δὲ σὲ θέλει ἡ ἐπαρχία,
γιὰ τὴν ἐλευθερία.
Κι' ἂν σὲ κάναμε γαμπρὸ
Δὲ σὲ θέλουμ' ἀρχηγό⁵

1. Ἰδοὺ ἡ συνέχεια τοῦ κειμένου, μετὰ τὸ old Souliot : blind in one eye, in blue and silver embroidered vest and leggings, had been one of the Souliot hostages with Ali Pacha and was present at his tracherous murder in the island of Joannina lake. Afterwards he had been with the general in the Ionian Islands, and was with Byron in Missolonghi at his death.

2. Ἀναφέρεται ἀπὸ τὸν Κασομούλη (Α' σ. 16) ὡς γιὸς τοῦ πρώτου Φώτη, ἐξάδελφος δὴλ. τοῦ Γκόγκα (βλ. σ. 3).

3. Σπουρίδωνος Τρικούπη, Ἱστορία τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως, 3η ἐκδ. 1888, Γ' σ. 118.

4. Περραιβοῦ, Ἀπομνημονεύματα, Α' σ. 36, 41, 42, 43.

5. Ἰ. Βλαχογιάννη, Εἰσαγωγή στοῦ Κασομούλη (δ.π. σ. ιβ) σημ. 1. Περίεργο ποὺ χωρὶς καμιὰν ἐξήγηση, ὁ Βλαχογιάννης ταυτίζει τὸν Βασίλη μὲ τὸν Ναστούλη : «Ἵπάρχει λαϊκὸ τραγοῦδι γιὰ τὸν Σουλιῶτη Ναστούλη (ἢ Βασίλη) Νταγκλῆ (...)», χωρὶς ἄλλωστε ν' ἀναφέρει τὴν πηγὴ τοῦ τραγουδιοῦ.

“Ενας Β. Δαγκλῆς, «Καπετάνιος Σουλιώτης», μνημονεύεται με τοὺς 25 πού «έφονεύθησαν καὶ ἐπληρώθησαν» Ἀπρίλιο 1827, στήν «ἐκ τοῦ συστάδην μάχην» τοῦ Μετοχιοῦ, στὸν Πειραιᾶ ¹. Ἀραγε εἶναι ὁ ἴδιος;

Ἄλλον Δαγκλῆ συναντοῦμε, λίγες μέρες μετὰ τὴν ἡττα τῶν ἀντικυβερνητικῶν στὸν Μοριά ² ὅταν ὁ Κωλέτης, πού εἶχε τὸ γενικὸ πρόσταγμα τῶν ἐπιχειρήσεων, γράφει, ἀπὸ τὰ Λαγκάδια τῆς Γορτυνίας, στὶς 4 Ἰανουαρίου 1825: «Ἐφθασε καὶ ψὲς ἐνταῦθα ὁ Χρῦσανθος Σισίνης, συντροφευμένος ἀπὸ τοὺς γενναιοτάτους ἀντιστράτηγον *Λιόνην Νταγκλῆν*, Γεώργιον Λάμπρου Ζέρβαν καὶ Μακρυγιάννην» ³.

Οἱ δύο Σουλιῶτες ὥστόσο δὲν εἶχαν ἀνάμιξη στὴ μεταγωγή τοῦ αἰχμαλώτου Σισίνη, καὶ τὸ «συντροφευμένος» τῆς ἐπιστολῆς Κωλέτη δὲν μπορεῖ νὰ σημαίνει ἐδῶ παρὰ μόνο τὴν ταυτόχρονη ἀφίξή τους στὰ Λαγκάδια, ἀφοῦ ὁ Μακρυγιάννης, μόνος ἐπιφορτισμένος ἀπὸ τὸν Γκούρα «νὰ πάγῃ τὸ Σισινόπουλον» στὴν Κυβέρνηση, δὲν ἀναφέρει παρουσία Σουλιωτῶν στὶς ἀνατριχιαστικὲς ἀθλιότητες αὐτῆς τῆς μεταγωγῆς, μολονότι ἀφιερώνει τρεῖς πυκνὲς σελίδες στὴν περιγραφή της ⁴. Εἶναι ὅμως δίκαιο, γιὰ τὴ μνήμη αὐτῶν τῶν δύο Σουλιωτῶν, νὰ σημειωθεῖ ἡ ἀπουσία τους.

Στὴν ὁμαδικὴ ἐκθεση τῆς μάχης τῆς Ἀράχωβας ⁵, μαζί με τὸν Γιώτη καὶ τὸν Ναστούλη, συνυπογράφει καὶ ὁ «Λιόντης» Δαγκλῆς, πού δὲν θὰ εἶναι ἄλλος ἀπὸ τὸν Λιόνη, ἀφοῦ ξαναβρίσκουμε τὴν ὑπογραφή Λιῶνης (αὐτὴ τὴ φορὰ με ὠμέγα) στὸ ὀργισμένο μῆνυμα τῆς 19 Δεκεμβρίου 1826 ἀπὸ τὴν Ἀράχωβα καὶ στὸν κατάλογο «τῶν ὅσων συνεκστράτευσαν» με τὸν Καραϊσκάκη. Στὶς δύο τελευταῖες μνείες σημειώνεται μάλιστα, σὲ παρένθεση, ἡ πρόσθετη ἐνδειξη μετὰ τὸ ὄνομα: «τῆς Φρουρᾶς Μεσολογγίου» στὴ μία, καὶ «αὐτάδελφος» (τοῦ Γιώτη), στὴν ἄλλη. Ἡ τελευταία πληροφορία εἶναι, πάντως, λαθασμένη ⁶.

Ἐνας *Κίτζιος Δαγκλῆς* μᾶς παρουσιάζεται ἀπὸ τὸν Κασομούλη σὲ μιὰ σύντομη καὶ ζωντανὴ σκηνή. Τὸ καλοκαίρι τοῦ 1825 ὅρισε ἡ «Διοίκησις» νὰ δοθοῦν 400 χιλ. γρόσια στοὺς ὀπλαρχηγούς τοῦ Μεσολογγιοῦ, μὴ ἔχοντας ὅμως μετρητὰ τοὺς ἐξουσιοδότησε νὰ τὰ εἰσπράξουν ἀπὸ τοὺς ἐνοικιαστὲς τῶν φόρων τῆς Γαστούνης. Οἱ ὀπλαρχεγοὶ ἔστειλαν ἀπὸ τὸ Μεσολόγγι τὸν Κίτζιο Δαγκλῆ με δυὸ ἄλλους, νὰ φροντίσουν γιὰ τὴν εἰσπραξή, ἐπειδὴ ὁ ἐνοικιαστὴς τῶν φόρων Γεώργιος Σισίνης «ἦταν συνηθισμένος νὰ χωνεύῃ τὰ εἰσοδήματα τῆς Γαστούνης ἀπὸ ἄλλους καιροῦς». Ὁ Κασομούλης, ἐπιφορτισμένος κ' αὐτὸς με ἀνάλογη ἀποστολή, ἀκούει νὰ λέγεται πὼς οἱ ἀπεσταλμένοι τῶν ὀπλαρχηγῶν χαρίστηκαν «εἰς τοὺς ἐνοικιαστὰς καὶ παραμέλησαν τὸ χρέος των». Ἀλλὰ: «ὁ Κίτζος ὠρκίσθη: Ἄν ἔκαμα κανέναν χαλὲν — ψευτιὰν — ὥρῃ Κασομούλη, κακὴ βάλλα νὰ με πάρῃ εἰς τὸ κεφάλι, ἅμα πού φθάσαμε εἰς τὸ Μισολόγγι» ⁷.

Στὶς μεγάλες ὥρες τῆς πολιορκίας καὶ τῆς ἐξόδου, πάλι ἀπὸ τὸν Κασομούλη ⁸ μᾶς παρουσιάζεται ὁ τιμημένος ὀπλαρχηγὸς *Γιώτης Ζῆκο-Λάμπρου Νταγκλῆς*. Τέλη Νοεμβρίου

1. Ἰωάννου Θ. Κολοκοτρώνη, Ἔγγραφα κλπ. (δ.π.) σ. 442. Με τὴν διατύπωση «έφονεύθησαν καὶ ἐπληρώθησαν» δὲν φανερώνεται, βέβαια, ἂν ὁ Β. Δαγκλῆς σκοτώθηκε ἢ πληγώθηκε.

2. Βλ. παραπάνω σ. 12.

3. Ἀρχεῖα Κουντουριώτη, δ.π. Δ' σ. 29. Ἐπιστολὴ Κωλέτη πρὸς Ἀναγνώστη Οἰκονόμου, προσωρινὸ ἐπίτροπο τοῦ Προέδρου Γ. Κουντουριώτη, στὸ Ναύπλιο.

4. Στρατηγοῦ Μακρυγιάννη, Ἀπομνημονεύματα. Κείμενον, Εἰσαγωγή, Σημειώσεις Γιάννη Βλαχογιάννη, ἔκδ. Β', 1947, τ. Α', σ. 226-229.

5. Βλ. παραπάνω σ. 19 σημ. 3.

6. Κασομούλη-Βλαχογιάννη, Β' σ. 405 καὶ 660.

7. Κασομούλη-Βλαχογιάννη, Β' σ. 21, 23, 68, 84.

8. Κασομούλη-Βλαχογιάννη, Β' σ. 153-155.

1825, όταν αρχίζει να σφίγγει ο κλοιός γύρω από το Μεσολόγγι, «εις την ομήγυριν τῶν ὀπλαρχηγῶν ἀνεφέρθη ἡ ἀνάγκη τῆς ζωοτροφίας» καὶ προτείνεται νὰ μεταφερθοῦν ὅλα τὰ γυναικόπαιδα στὸν Κάλαμο γιὰ νὰ μείνουν μόνον «οἱ πολεμικοὶ ἄνδρες». Συνάμα, ὁ Μισοῦλης εἰδοποιεῖ «λυπούμενος» ὅτι καὶ ὁ στόλος ποῦ περιπολεῖ «ἄρχισεν νὰ πάσχη ἀπὸ ἐλλείψεως (...) καὶ ἀναγκάζεται νὰ τραβηχθῇ εἰς "Υδραν», προσφέρεται ὁμως νὰ «ἐμβαρκαρίσουν τὰ γυναικόπαιδα καὶ νὰ τὰ μεταβιβάσουν εἰς Κάλαμον».

«Βαθεῖα σιωπὴ ἐκυρίευσεν τὴν ομήγυριν», συνεχίζει ὁ Κασομούλης, καὶ «ὁ Γιώτης Ζήκου—Λάμπρου Νταγκλῆς σεβάσμιος διὰ τὰς στρατιωτικὰς του ἀρετὰς, ἔχων καὶ πολὺ βάρος οἰκογενείας, ἀπολογήθη : —Εἶναι ἀληθινόν, λέγει, Στρατηγοί, ὅτι τὸ μέτρον τοῦτο εἶναι τὸ μόνον σωτηριῶδες. Δὲν ἤξεύρω τί στοχάζονται οἱ ἄλλοι, οἵτινες ἔχουν γυναικὰς καὶ παιδιὰ· ἐγὼ ὁμως σὰς λέγω τὴν κατάστασίν μου καὶ τί φρονῶ. Ἡξεύρετε, Καπεταναῖοι, πῶς ζῶ καὶ ἐγὼ καὶ τὰ παιδιὰ μου ; Τὰ θρέφω μόνον ἀπὸ τὸ ταῖνι ὅπου μὲ περισσεύει· ἰδέτε ἂν μοὶ ἔμεινεν φλωροκαπνισμένον ἢ ἀσημένιον ἄρμα ἄλλο ἀπὸ ταῖς ζάβαις (θηλύκια ἀργυρὰ τῆς μέσης), τὸ ντουφέκι καὶ τὸ γιαταγάνι μὲ τὸ πετζεῖνο θηκάρι καὶ ἡ ξύλινη κομπούρα.—Σὰς παρακαλῶ λοιπὸν νὰ μοῦ εἰπῇτε· ἂν στείλω τὴν φαμελλιάν μου εἰς τὸν Κάλαμον, ἢ εἰς ἄλλο νησί, ποῖος θὰ τὴν ζήσει ; Ποῖαν φροντίδα ἔχει τὸ ἔθνος κ' ἡ Κυβέρνησις διὰ τὰ παιδιὰ μας ; Θέλετε ἡ φαμελλιὰ μου νὰ γυρίζῃ εἰς ταῖς στραταῖς, νὰ ζητῇ ἀπὸ πόρτα σὲ πόρτα μιὰ ὁκτ' ὀλεῦρι ἢ ἓναν παρᾶν, καὶ νὰ πειράζεται τὸ ἴρτζι μας (ἡ τιμὴ), ὅπου δι' αὐτὸ τὸ ἴρτζι ὅλοι μας πασχίζομεν μὲ τὰ κεφάλια μας νὰ τὸ φυλάξωμεν ; Δὲν εἶναι ἄλλο, λογαριάζω, ἐπειδὴ κ' ἐκεῖ ἂν τὴν στείλω θὰ πεθάνῃ ἀπὸ τὴν πείναν, καὶ ἐδῶ ὁμοίως, σὰς λέγω λοιπὸν : Ἐκεῖ ὅπου θ' ἀκούσω τὴν ἀτιμίαν τῆς ἢ τὸν θάνατόν της καλύτερα νὰ πεθάνωμεν μαζὶ ἐδῶ ἢ ἀπὸ τὸ ντουφέκι ἢ ἀπὸ τὴν πείναν.

»Τοῦτοι οἱ λόγοι διέγειραν ὅλων τὴν συμπάθειαν, περισσότερο μάλιστα τῶν ὑπανδρευμένων οἵτινες ἦσαν εἰς τὴν ἰδίαν κατηγορίαν, καθὼς καὶ ὅσων εἶχον μητέρας καὶ ἀδελφούς (...). Ἀφοῦ ἐπὶ τρεῖς ὥρας ἐβασανίσθη αὐτὴ ἡ ὑπόθεσις ὁ Γέρο—Νότης εἶπεν :

«—Ἄς ἀφίσωμεν λοιπὸν καθέναν εἰς τὴν προαίρεσίν του».

Λίγο παρακάτω, ἀφοῦ πιά συντελέστηκε ἡ καταστροφή, προσθέτει ὁ Κασομούλης : «Ἀπὸ τοὺς σημαντικοὺς ἔμειναν καὶ δὲν ἐφάνησαν ἐκεῖ φονευθέντες (...) ὁ Γιώτης Ζήκου Νταγκλῆς»¹.

Γιὰ τοὺς ἄλλους Δαγκλῆδες, ποὺ ἔδρασαν στὸν Ἀγῶνα, οἱ πληροφορίες εἶναι ἀκόμη πιὸ λιγοστές.

Χρονολογικὰ πρῶτος ἔρχεται ὁ *Διαμάντης Δαγκλῆς*, ἓνας ἀπὸ τοὺς ὀχτῶ ἑκατόνταρχους στὴ ρωσοκρατούμενη Κέρκυρα. Ἄν ἐξῆσε ἕως τὸ 1807, πρέπει κ' αὐτὸς νὰ πολέμησε στὴν Τένεδο μαζὶ μὲ τὸν Γκόγκα καὶ τοὺς ἄλλους Σουλιώτες².

Ἄλλοι δυὸ σημειώνονται τὸ 1826, ὁ *Κίτζος Δαγκλῆς* καὶ ὁ *Νάστα Δαγκλῆς*. «Ἐλαβα τὴν στρατολογίαν ἀπὸ τὴν διοικητικὴν ἐπιτροπὴν, σημειώνει ὁ Ναστούλης³, «διὰ νὰ παραλάβω ὑπὸ τὴν ὁδηγίαν μου τὰ σώματα τῶν ἀοιδίμων Κίτζου καὶ Νάστα Νταγκλέων, διατελῶν ὑπὸ τὴν ὁδηγίαν τοῦ Γιώτη Νταγκλῆ αὐταδέλφου μου». Ἐνδέχεται, αὐτὸς ὁ Κίτζος Δαγκλῆς νὰ εἶναι ὁ ἴδιος μὲ τὸν Κίτζιο ποὺ ἀναφέρει ὁ Κασομούλης στὴ Γαστούνη. Τὸ ἐπιθετο «ἀοιδίμοι» καὶ ἡ ταυτόχρονη μνεῖα δύο μαζὶ νεκρῶν, πιθανολογοῦν ὅτι οἱ δύο αὐτοὶ Δαγκλῆδες χάθηκαν στὸ Μεσολόγγι. Σὲ ἄλλο κείμενο⁴ ἀναφέρεται ὅτι ἦσαν ἀδελφὰ καὶ ὅτι σκοτώθηκαν κατὰ τὴν πολιορκία.

1. Κ α σ ο μ ο ὕ λ η — Β λ α χ ο γ ι ἄ ν ν η, Β' σ. 282.

2. Βλ. παραπάνω σ. 5.

3. Χειρόγραφό του, σ. 55.

4. Ἀρχεῖον Κ ὠ σ τ α Μ π ὅ τ ζ α ρ η σ. 120—121. Στὸ κείμενο τοῦτο «σημειώνονται» (δὲν λέγει ἀπὸ ποιόν) «ὅσοι Σουλιῶται ἐκ τῶν ὑπὸ τὴν ὁδηγίαν Μάρκου καὶ Κών-

Στὴν Τροιζήνα, ἓνας ἀπὸ τοὺς ἀντιπροσώπους στὴν Ἐθνικὴ Συνέλευση εἶναι ὁ Ἰωάννης Νταγκλῆς¹, ἴσως ὁ Γιάννης ποὺ συναντήσαμε παραπάνω στὴν Κέρκυρα².

Ἐνας Κώστας Νάκης Νταγκλῆς «ἐτῶν 30» ἀναφέρεται ὡς ἐκατόνταρχος στὴ φρουρὰ τοῦ στρατάρχου Δημ. Ὑψηλάντη³.

Μὲ τὸ ὄνομα *Τούσας Δαγκλῆς* μνημονεύεται ἓνας ἀκόμα Δαγκλῆς στὴ μάχη τῆς Ἀμπλίας, μαζί μὲ τὸν Γιώτη καὶ τὸν Βασίλη. Θὰ πρόκειται ὁμοῦς γιὰ παραδρομὴ⁴.

Ἀπὸ τοὺς 15 Δαγκλῆδες ποὺ ἀναγράφει ἡ Μ. Στρατιωτικὴ καὶ Ναυτικὴ Ἑγκυκλοπαίδεια⁵, δύο μόνο ἀνάγονται στὰ ἐπαναστατικὰ χρόνια, ὁ Γεώργιος πατέρας τοῦ στρατηγοῦ Παναγιώτη Δαγκλῆ, καὶ ἓνας Κωνσταντῖνος, μὲ τὴν πληροφορία ὅτι γεννήθηκε στὴν Κέρκυρα τὸ 1810, ὑπηρέτησε στὰ Ἀτακὰ καὶ ἀποστρατεύθηκε τὸ 1861. Πιθανότατα πρόκειται γιὰ τὸν Κωνσταντῖνο Λιόντη Νταγκλῆ⁶.

Τέλος, στὴ λέξη «Δαγκλῆς» τῆς Μ. Ἑλληνικῆς Ἑγκυκλοπαίδειας, μνημονεύονται πέντε ἀπὸ τοὺς παραπάνω⁷, καὶ ἐπιπλέον ἓνας Φώτιος Δαγκλῆς, μὲ τὴν πληροφορία ὅτι «ἐπολέμησεν ἐν Μεσολογγίῳ καὶ ἠκολούθησε τὸν Καραϊσκάκη τὸ 1826». Ἐνδέχεται νὰ εἶναι ὁ Φώτης Δαγκλῆς, νεώτερος ἀδελφὸς τοῦ Γιώτη καὶ τοῦ Ναστούλη, ποὺ θὰ τὸν ξανασυναντήσουμε ἀμέσως παρακάτω στὶς πρῶτες αὐτοβιογραφικὲς σελίδες τοῦ στρατηγοῦ Παναγιώτη Δαγκλῆ. Στὸ ἴδιο ἄρθρο ἀναφέρεται ἐπίσης ἓνας Γεώργιος Δαγκλῆς, ὡς «υἱὸς τοῦ Νικολάου Νταγκλῆ, φονευθέντος ἐν Πάργῃ», μὲ τὴν πληροφορία ὅτι «μετέσχε τοῦ Ἀγῶνος ὡς μπουλουκτσῆς καὶ ἡμεῖς μὲ τὸν βαθμὸν ἀξιωματικοῦ Ε' τάξεως»⁸.

Ἄλλον Δαγκλῆ τῶν ἐπαναστατικῶν χρόνων δὲν ἔτυχε νὰ συναντήσουμε. Ἀξιοσημείωτο εἶναι ὅτι κανεὶς ἀπ' ὅσους εἶδαμε νὰ μνημονεύονται στὰ γραφτὰ τῶν συγχρόνων τους δὲν ἐμφανίζεται μπλεγμένος σὲ βίαιες καὶ ἀπάνθρωπες πράξεις, ἀπ' αὐτὲς ποὺ πασχίζουν οἱ μεταγενέστεροι νὰ τὶς ἐξαγνίσουν μὲ σοφίσματα καὶ ψυχολογικὲς ἐρμηνεῖες. Ὅλοι τους φαίνονται ἄνθρωποι γενναῖοι, ψύχραιμοι, ἐνάρετοι, σεμνοὶ καὶ μυαλωμένοι, σὰ νὰ ἦταν αὐτὰ ὅλα σταθερὰ γνωρίσματα τῆς φάρας τους, ἔξω ἀπὸ τὶς ἐπιπολαιότητες καὶ τὶς ἐμπάθειες τῶσων ἀρχηγῶν καὶ τῶσων συντρόφων τους.

στα Μπότσαρη ἐφρονέυθησαν κατὰ διαφόρους πολέμους» ἀπὸ τὸ 1823 ἕως τὸ 1827. Στὴν ὑποδιαίρεση «Κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς τελευταίας πολιορκίας τοῦ Μεσολογγίου» σημειώνεται: «Κώστος Κώνστας Νταγκλῆς ἀξίωμ.» καὶ «Νάστας ἀδελφὸς του ὁμοίως». Ἀλλὰ, «κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς τελευταίας πολιορκίας τοῦ Μεσολογγίου», ὁ μὲν Μάρκος δὲν ζοῦσε ὁ δὲ Κώστας βρισκόταν μὲ τὰ ἐπικουρικὰ σώματα ἔξω ἀπὸ τὸ Μεσολόγγι καί, τὴν τελευταία νύχτα, στὴ Δερβέκιστα. Ὡστε οὔτε οἱ δύο Δαγκλῆδες, οὔτε κανένας ἀπ' ὅσους σκοτώθηκαν στὸ Μεσολόγγι «κατὰ τὴν τελευταία πολιορκία» ἔπεσαν ἀπὸ τὴν ὁδηγίαν Μάρκου καὶ Κώνστα Μπότσαρη», καὶ τὸ γραφόμενον εἶναι κομπορημοσύνη.

1. Βλ. σημ. 8.

2. Βλ. σ. 10 σημ. 3.

3. Κ α σ ο μ ο ὐ λ η - Β λ α χ ο γ ι ἄ ν ν η, Γ' σ. 41.

4. Δ η μ. Φ ω τ ι ἄ δ η, Καραϊσκάκης, 1956, σ. 215, ὅπου ἀναγράφεται καὶ ἡ πηγὴ τῆς πληροφορίας: Π ε ρ ρ α ι β ο ὕ, Ἀπομνημονεύματα Β' σ. 38. Ἀλλὰ σὲ καμιά ἀπὸ τὶς σελίδες ποὺ ἀφιερώνει ὁ Περραιβὸς στὴ μάχη τῆς Ἀμπλίας δὲν ὑπάρχει Τούσας Δαγκλῆς.

5. Τόμ. 3ος Παράρτημα 1929, σ. 181. Στοιχεῖα γενικοῦ Μητρώου Ἀξιωματικῶν.

6. Βλ. σ. 65.

7. Μὲ σημαντικὲς ἀνακρίβειες, ἄλλωστε, ὅπως ὅτι ὁ Γκόγκας πολεμοῦσε στὸ Σούλι τὸ 1822 ἐνῶ εἶχε σκοτωθῇ στὴν Τένεδο τὸ 1807, ἢ ὅτι ὁ Ὅθων ἐτίμησε τὸν Γιώτη μὲ τὸ ἀργυρὸ ἀριστεῖο, ἐνῶ αὐτὸς εἶχε πεθάνει τὸ 1829 κ.ἄ.

8. Σὲ σχετικὸ ἐρώτημα, ὁ συντάκτης τοῦ ἁρθροῦ Γ.Δ.Κ (ορομηλᾶς) διευκρίνισε ὅτι

6. ΣΥΜΠΛΗΡΩΜΑΤΙΚΑ ΑΠΟ ΤΟΝ ΔΙΣΕΓΓΟΝΟ

Οι παραπάνω σύντομες πληροφορίες για τη δράση των Δαγκλήδων στο Σούλι και κατά τον 'Αγώνα ανακεφαλαιώνονται, αλλά κυρίως συμπληρώνονται, στις πρώτες αυτοβιογραφικές σελίδες που άρχισε να γράφει το 1877 ο δισέγγονος του Γκόγκα Παναγιώτης Δαγκλής, μόλις βγήκε από τη Σχολή των Ευελπίδων ως άθυπασπιστής του πυροβολικού¹.

Δεν έχουν αξίωση ιστορικής συμβολής αυτές οι αυτοβιογραφικές σελίδες, αφίνουν μάλιστα κενές ακόμα και χρονολογίες, που δεν θα ήταν δύσκολο να συμπληρωθούν. 'Απαιχούν όμως την οικογενειακή παράδοση, δείχνουν πόσο σεμνύνεται ο νεαρός αξιωματικός για τα προγονικά άνδραγαθήματα και παρέχουν πρόσθετες πληροφορίες για την ύστερτερη οικογενειακή πορεία. Τις παραθέτουμε, λοιπόν, σάν την καταλληλότερη εισαγωγή στο έπόμενο κεφάλαιο «Το Πατρικό 'Αρχείο».

Κατάγομαι έκ του περιφανούς Σουλίου τής 'Ηπείρου, του δια την ανδρείαν των κατοίκων του άειμνήστου μείναντος έν τή ιστορία τής 'Ελλάδος. Πλήν κακή τύχη δέν ήξιώθην άκόμη νά ιδω τους ένδόξους αυτού βράχους², ρίτινες έποτίσθησαν δια του αίματος τόσων προγόνων μου.

'Ο προπάππος μου Γεώργιος ή Γκόγκας Δαγκλής έξ ην αυτώ άπό του 18ου αιώνος. Χρημάτισας άρχηγός μιās των όνομαστοτέρων οικογενειών του Σουλίου, ύπήρξεν όπλαρχηγός κατά την πρώτην έπανάστασιν των Σουλιωτών κατά των Τούρκων, κατά τα τέλη του 18ου αιώνος. 'Η έπανάστασις αύτη έλξηε έν έτει 18(03) δια συνθηκολογήσεως, καθ' ην έπετράπη τοις Σουλιώταις νά φύγωσι σύν γυναίξι και τέκνοις και διαπεραιωθώσιν εις την 'Επτάνησον. 'Ο προπάππος μου μετά τής οικογενείας του μετέβη εις Κέρκυραν, διατελοΰσαν τότε υπό την Ρωσσικήν έπικυριαρχίαν και προσελήφθη εις την Ρωσσικήν ύπηρεσίαν μέ τον βαθμόν εκατοντάρχου. 'Εκστρατεύσας δέ βραδύτερον μετά του Ρωσσικού στρατού κατά των Τούρκων έπληγώθη θανάσιμως έν τινι μάχη έν Τενέδω έν έτει 180(7) και μετενεχθείς εις Κέρκυραν άπεβίωσεν.

'Εγκατέλειπεν οΰτος τρεις υίους³, τον Γιώτην Δαγκλήν, τον Ναστούλην και τον Φώτην. 'Ο πρώτος ήν πάππος μου. Οΰτος διετέλεσε κατ' άρχάς έν Κερκύρα εις την Γαλλικήν ύπηρεσίαν (έπελθούσης γαλλικής κατοχής

οι πληροφορίες του προέρχονται άπό το 'Αρχείο Φιλήμονος, που βρίσκεται στην 'Εθνική Βιβλιοθήκη.

1. Βλ. σ. 69.

2. Το άξιώθηκε, αντιστράτηγος πιά, το 1913, στην άπελευθερωμένη 'Ηπειρο. 'Υπάρχει στο 'Αρχείο ένας φάκελος έπισκεπτηρίου μέ την ιδιόγραφη έπιγραφή: *Τεμάχιον ύφάσματος έκ τής έν Σουλίω έκκλησίας του 'Αγίου Δονάτου (8ριος 1913)*. Περιέχει ένα πολύ μικρό τεμάχιο μεταξωτό—μόλις 8 εκατοστά—χρώματος καφέ.

3. Ξέρουμε άπό τη «Φυλλάδα» ότι τρία ένδιάμεσα παιδιά μεταξύ Γιώτη και Ναστούλη — Σταύρος, Ζαφείρης, Κρουστάλω — πέθαναν το 1804, τον πρώτον χρόνο τής μετουικείας, στην Πάργα.

ἐν Ἑπτανήσῳ), διορισθεὶς ἐν ἔτει 1807 ὡς λοχαγὸς εἰς τὸ ἐκεῖ σχηματισθὲν Ἑλβανικὸν σύνταγμα.

Ἐκραγείσης κατόπιν ἐν ἔτει 1820 ἐν Ἠπείρῳ τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ σατράπου Ἀλῆ Πασᾶ κατὰ τοῦ Σουλτάνου, οἱ Σουλιῶται συνθηκολογήσαντες μετ' αὐτοῦ καὶ συμμαχήσαντες ἐπανήλθον εἰς τὴν προσφιλῇ αὐτῶν πατρίδα, καὶ ἀνέλαβον τὸν κατὰ τοῦ Σουλτάνου ἀγῶνα. Ἀντήλλαξαν δὲ ὁμήρους μετὰ τοῦ συμμάχου αὐτῶν Ἀλῆ, δώσαντες ἕξ αὐτῶν πέντε νέους ἐκ τῶν καλλιτέρων οἰκογενειῶν, ἕξ ὧν ἦτο καὶ ὁ ἀδελφὸς τοῦ πάππου μου Ναστούλης. Κατὰ τοὺς ἀγῶνας τούτους ὁ Γιώτης ὑπῆρξε πάντοτε εἰς τῶν πρώτων ὀπλαρχηγῶν.

Πεσόντος τοῦ Ἀλῆ πασᾶ οἱ Σουλιῶται ἐξηκολούθησαν τὸν κατὰ τοῦ Σουλτάνου ἀγῶνα, μέχρις οὗ ἐν ἔτει 1822, ἀπομεμονωθέντες καὶ ἀποκαμόντες ἐκ τοῦ πολέμου, ἀπεφάσισαν πάλιν νὰ συνθηκολογήσωσι πρὸς τοὺς τυράννους των καὶ ν' ἀπέλθωσιν εἰς τὴν Ἑπτάνησον οἰκογενειακῶς, ἐγκαταλείποντες δευτέραν ταύτην φορὰν τὴν ἀγαπητὴν αὐτῶν πατρίδα. Ἡ οἰκογένειά μου ἐγκατεστάθη τότε ἐν Κεφαλληνίᾳ, ὅπου δὲν ἔμειναν ἢ αἱ γυναῖκες καὶ τὰ ἀνήλικα τέκνα· ὁ πάππος μου καὶ οἱ ἀδελφοὶ αὐτοῦ ὡς καὶ πάντες οἱ δυνάμενοι νὰ φέρωσιν ὅπλα ἔσπευσαν εἰς τὴν ἐν τοῖς ὅπλοις ἤδη διατελοῦσαν λοιπὴν Ἑλλάδα, ὅπως συμμεθέξωσι τοῦ ἀγῶνος. Κατὰ τοὺς ἀγῶνας τούτους ὁ Γιώτης ἔσχε διαπρεπῆ θέσιν, ἔχων τὸν βαθμὸν τοῦ Στρατηγοῦ, παρὰ τῆς προσωρινῆς κυβερνήσεως ἀπονεμηθέντα αὐτῷ. Πλὴν δὲν ἐπέζησεν ὅπως δρέψῃται ἐν εἰρήνῃ τοὺς καρποὺς τῶν πολυετῶν ἀγῶνων του. Ἀπέθανε τῇ 20 Δεκεμβρίου 1829 ἐν Ναυπάκτῳ καὶ ἐτάφη ἐντὸς τῆς ἐν τῇ πόλει ταύτῃ ἐκκλησίας τοῦ Ἀγ. Δημητρίου.

Ἐκ τῶν λοιπῶν ἀδελφῶν αὐτοῦ ὁ μὲν Ναστούλης ζῇ ἔτι ἔχων τὸν βαθμὸν ὑποστρατήγου τῆς φάλαγγος, ὁ δὲ Φώτης ἀπέθανεν¹, ἐγκαταλιπὼν ἐπιζῶσαν σήμερον μίαν μόνον κόρην, τὴν Αἰκατερίνην, σύζυγον τοῦ ἀντισυναγματάρχου τοῦ Ἱππικοῦ Ἰω. Δράκου².

Ὁ πάππος μου ἐγκατέλιπε τρεῖς υἱοὺς, τοὺς Γεώργιον, Κωνσταντῖνον καὶ Λάμπρον καὶ δύο θυγατέρας τὴν Βασιλικὴν καὶ Ἑλένην. Ὁ Γεώργιος εἶναι ὁ πατὴρ μου. Γεννηθεὶς ἐν Κερκύρᾳ ἐν ἔτει 1810³, παρηκολούθησε τὰς περιπετείας τῆς οἰκογενείας του μέχρι τῆς εἰσόδου αὐτοῦ εἰς τὸ 18ον ἔτος τῆς ἡλικίας του, ὅτε ἔλαβεν μέρος εἰς τὸν ὑπὲρ ἀνεξαρτησίας ἀγῶνα κατὰ τὰ δύο τελευταῖα αὐτοῦ ἔτη, παρευρεθεὶς εἰς τὴν πολιορκίαν τῆς Βονίτσης καὶ εἰς τοὺς ἐν τῇ Δυτικῇ Ἑλλάδι ἀγῶνας κατὰ τῶν Τούρκων. Ἐφ'

1. «22 Μαΐ 1843. Ἀπέθανε ἐν Ναυπάκτῳ ὁ αὐτάδελφός μου Φῶτος, ἐπὶ γὰρ δρομαίως μετὰ τὸν γαμβρὸν μας ἱατρὸν Νίδερ ἀλλὰ δὲν τὸν ἐφθάσαμεν ζῶντα. Ἦλθαν διὰ συλλυπητήρια συγγενεῖς εἰς Μισολόγγιν». Χειρόγραφο Ναυτούλη Δαγκλῆ σ. 88.

2. Γιά τὸν Ἰω. Δράκο βλ. σ. 65.

3. Γιά τὴν ἀκριβῆ χρονολογίαν βλ. σ. 31 σημ. 1.

ᾧ ἐτιμήθη διὰ τοῦ ἀργυροῦ μεταλλίου τοῦ ἀγῶνος, ἀπονεμηθέντος αὐτῷ τῇ 5 Ἰουνίου 1836.

Ἀμέσως μετὰ τὸν θάνατον τοῦ πατρός του, ἦτοι τὴν 3ην Ἰανουαρίου 1830, διωρίσθη ὑπὸ τοῦ πληρεξουσίου τοῦ Κυβερνήτου Καποδίστρια ἐκατόνταρχος εἰς τὰ τότε ἄτακτα στρατιωτικά σώματα, ἐν οἷς διετέλεσε μέχρι τοῦ 1838, ὅτε ὠνομάσθη λοχαγὸς εἰς τὴν Φάλαγγα. Τῇ 25 Ἰανουαρίου 1847 μετετέθη ἐκ τῆς φάλαγγος εἰς τὸ 8ον ἐλαφρὸν τάγμα, ὡς λοχαγός, τῇ δὲ 7ῃ Σεπτεμβρίου τοῦ 1856 εἰς τὸ πεζικόν, καὶ ἀπενεμήθη αὐτῷ κατὰ τὸ ἴδιον ἔτος ὁ ἀργυροῦς σταυρὸς τοῦ Σωτήρος.

Ἐνυμφεύθη τῇ 22 Ὀκτωβρίου 1842 ἐν Μεσολογγίῳ μετὰ τῆς Ζαφειρούλας Γεωργίου Μαλάμου, ταγματάρχου τῆς φάλαγγος, καὶ ἐνὸς ἐκ τῶν πρώτων ὀπλαρχηγῶν τοῦ Σουλίου.

Ἐκ τῶν ἀδελφῶν τοῦ πατρός μου ὁ μὲν Κωνσταντῖνος ἐκ νεαρᾶς ἡλικίας ὠνομάσθη ἐπίσης ὑπολοχαγὸς εἰς τὰ ἄτακτα σώματα κατ' ἀρχὰς καὶ εἰς τὴν φάλαγγα εἶτα, κατόπιν δὲ εἰσῆλθε κατὰ τὴν αὐτὴν ἐποχὴν καὶ ὁ πατήρ μου εἰς τὸ πεζικόν μὲ τὸν βαθμὸν ὑπολοχαγοῦ. Ἄλλ' οὗτος δὲν ἔμεινεν ἐπὶ πολὺν χρόνον εἰς τὴν στρατιωτικὴν ὑπηρεσίαν. Νυμφευθεὶς κατὰ τὸν Ἀπρίλιον τοῦ 1861 ἐν Πάτραις μετὰ τῆς Ἐλισσάβεν Στανῶφ, ἀπεσύρθη τῆς στρατιωτικῆς ὑπηρεσίας κατὰ τὸν Ἰανουάριον τοῦ ἐπομένου ἔτους 1862, λαβὼν τὴν σύνταξίν του μὲ τὸν βαθμὸν λοχαγοῦ. Ἐγκατέστη δὲ πρὸς κατοικίαν ἐν Ναυπάκτῳ καὶ ἔμεινεν ἄτεκνος.

Ὁ τρίτος ἀδελφὸς Λάμπρος¹ ἠκολούθησε πολιτικὸν στάδιον, σπουδάσας νομικά, ὅσον ἡ ἐποχὴ ἐκείνη τὸ ἐπέτρεπε, καὶ γενόμενος Εἰρηνοδίκης. Νυμφευθεὶς ἐν Ἀγρινίῳ μετὰ τῆς Αἰκατερίνης Χρ.² Μαλάμου, ἐξαδέλφης τῆς μητρός μου, καὶ ἀποκτήσας ἐξ αὐτῆς δύο θυγατέρας, τὴν Πηνελόπην καὶ τὴν Ρόζαν, ἐστερήθη ἐν νεαρᾷ ἡλικίᾳ τῆς ζωῆς, δολοφονηθεὶς ὑπὸ κακούργων χειρῶν ἐν Βενίτῃ τῷ 18(55).

Ἀπὸ δὲ τὰς ἀδελφάς τοῦ πατρός μου ἡ μὲν πρεσβυτέρα Βασιλικὴ νυμφευθεῖσα τὸ πρῶτον μετὰ τοῦ (Ἰωάννου) Ζέρβα καὶ μείνασα χήρα καὶ ἄτεκνος, ἔλαβεν ἐκ νέου σύζυγον τὸν ἀντισυνταγματάρχην Σπυρ. Πεσλῆν, ἔχοντα ἐκ πρώτου γάμου τέσσαρα μικρὰ τέκνα (Πηνελόπην, Θεόδωρον, Ἑλένην, Γεώργιον), ἅτινα υἱοθέτησεν καὶ ἀνέθρεψε, ζήσασα ἐν εἰρήνῃ καὶ εὐτυχίᾳ μετὰ τοῦ ἀξιολόγου τούτου ἀνδρὸς μέχρι τοῦ τέλους τοῦ 1881, ὅτε ἐτελεύτησεν ἐν Ἀγ. Βλασίῳ τῆς Εὐρυτανίας, κατοικίᾳ τοῦ συζύγου της.

Ἡ δὲ νεωτέρα Ἑλένη ζήσασα μετὰ τῆς οἰκογενείας τοῦ πατρός μου καὶ ὡς δευτέρα μήτηρ φιλοστοργῶς ἐνασχοληθεῖσα εἰς τὴν ἀνατροφὴν τῶν τέκνων αὐτοῦ, ἐνυμφεύθη ἐν προκεχωρηκυῖᾳ ὀλίγον ἡλικίᾳ κατὰ τὸ ἔτος 1874 ἐν Ἀγρινίῳ μετὰ τοῦ συνταγματάρχου τῆς φάλαγγος Κωνστ. Σταΐκου καὶ ἔμεινεν ἄτεκνος.

1. Χαράλαμπος ἀναγράφεται στὴν «Φυλλάδα τῆς Φαμίλειας».

2. Σὲ πρόσθετο χωριστὸ σημείωμα τὸ Χρ. διορθώνεται σὲ «Διαμάντη».

Β'

ΤΟ ΠΑΤΡΙΚΟ ΑΡΧΕΙΟ

Ξέρουμε από τη γνωστή μας «Φυλλάδα της Φαμίλιας», ότι ο Γεώργιος Δαγκλής, πρωτότοκος του Γιώτη, γεννήθηκε στο Μαντούκι της Κέρκυρας το 1809¹. Ξέρουμε ακόμα, ότι πέθανε στο Άγρίνιο το 1896².

Ήνυμφε σ' αυτές τις δύο άκραιές χρονολογίες, πορεύεται επί 87 χρόνια μιά ζωή που ξεκινά από την πρώτη δεκαετία του αιώνα και σταματά στην τελευταία, και μιά στρατιωτική σταδιοδρομία, που αρχίζει το 1828 επί Καποδίστρια και τελειώνει το 1884 επί Τρικούπη.

Είναι πολλά τὰ έγγραφα — ύπηρεσιακά και ιδιωτικά — που βρέθηκαν στα χαρτιά του Γεωργίου Δαγκλή. Είχε το συμπαθητικό και ολέθριο πάθος νά μὴν πετᾷ γραμμένο χαρτί, κι' ἐπὶ πλέον, νά σημειώνει — μὲ πόση δυσκολία! — περιστατικά της ζωῆς του, καὶ νά κρατεῖ ἀντίγραφα ἢ σχέδια τῶν ἐπιστολῶν που ἔγραφε.

*Εἶσι βρισκόμαστε σήμερα ἐμπρὸς σὲ περίπου 980 ἔγγραφα ἢ ἐπιστολὲς καὶ 90 μεγάλες πυκνογραμμένες σελίδες, ταξιδιωτικὲς ἢ ἄλλες ἡμερολογιακὲς σημειώσεις.

Περιορισμένο εἶναι, βέβαια, τὸ γενικώτερο ἐνδιαφέρον που παρουσιάζει αὐτὸ τὸ ὕλικό, ἀφοῦ περιορισμένα ἦταν τὰ θέματα που ἀγγίζει, περιορισμένη καὶ ἡ δράση ἐνὸς ἀξιωματικοῦ στὸ νεοσύστατο, πᾶμπτωχο καὶ ἀδύναμο ἑλληνικὸ κράτος. Πῶς ὁμως νὰ εἶναι κανεὶς βέβαιος ὅτι μιά μέρα δὲν θ' ἀποδειχθοῦν αὐτὰ τὰ χαρτιά χρήσιμα σὲ μελλοντικούς ἐρευνητὲς ; Χρέος ἔχουν ὅσοι βρέθηκε νὰ τὰ κατέχουν, ὅχι μόνο νὰ τὰ διαφυλάξουν ἀλλὰ καὶ, ὅσο μποροῦν, νὰ ἐπισημάνουν τὴν ὑπαρξή τους.

Δὲν ὑπάρχει πάντως ἀμφιβολία ὅτι βρίσκονται μέσα σ' αὐτὸν τὸν ὄγκο πλῆθος πληροφοριῶν καὶ σημειώσεων, ἀπ' αὐτὲς τὲς ἀναντικατάστατες, που σχηματίζουν τὴν ἀτμόσφαιρα μιᾶς ἐποχῆς καὶ παρέχουν πρώτη ὕλη γιὰ τὴ συνθετικὴ τῆς ἱστορίας.

*Ἄλλος ὁμως εἶναι ὁ σκοπὸς αὐτοῦ τοῦ βιβλίου. Περιοριζόμαστε λοιπὸν νὰ δόσουμε ἐδῶ, ἀπὸ τὰ χαρτιά τοῦ Γεωργίου Δαγκλή, λίγες καὶ σύντομες ἐνδείξεις γιὰ τὸ περιεχόμενό τους, τόσο μόνο, ὥστε νὰ ξέρει ὁ ἀναγνώστης ἢ ὁ ἐρευνητὴς τί μπορεῖ νὰ βρεῖ που τυχὸν εἰδικώτερα τὸν ἐνδιαφέρει.

Γιὰ νὰ διευκολυνθεῖ ἡ ἐνημέρωση, τὰ ἔγγραφα αὐτοῦ τοῦ κεφαλαίου κατανεμήθηκαν στὲς ἑξῆς κατηγορίες : 1. Στρατιωτικὴ σταδιοδρομία Γεωργίου Δαγκλή. 2. Ὑπηρεσιακὴ ἀλλοιολογία. 3. Δυὸ ἀστοχημένες ἐξορμήσεις. 4. Ἡ καταδίωξη τῆς ληστείας. 5. Αὐτοβιογραφικά—Ὁδοιπορικά.

1. Ἡ «Φυλλάδα τῆς Φαμίλιας» σημειώνει : «6 Φεβρουαρίου 1809». Ὁ ἴδιος γράφει : «6 Ἰανουαρίου 1809». Οἱ αὐτοβιογραφικὲς σελίδες τοῦ γιοῦ του Παναγιώτη : «ἐν ἔτει 1810». Τὸ ἀπόσπασμα Γεν. Μητρώου Ἀξιωματικῶν : «10 Ἰανουαρίου 1811».

2. Βλ. Νεκρολογία τὴν ἐφημερίδα «Ἐστία» τῆς 16 Σεπτεμβρίου 1896.

Δέν πρέπει, βέβαια, νά ἐπαναπαυθεῖ κανεὶς σ' αὐτὴν τὴ σχηματικὴ κατὰταξη. Πολλὰ ἀπ' αὐτὰ τὰ ἔγγραφα θίγουν δύο ἢ περισσότερα θέματα καὶ θὰ μπορούσαν νά ὑπαχθοῦν σὲ δύο ἢ περισσότερες κατηγορίες. Διαλέξαμε τὴν ἐπικρατέστερη. Ὅποιος ὁμως θελήσει νά χρησιμοποιοῦν τὸ «Πατρικὸ Ἀρχεῖο» πρέπει νά τὸ διαβάσει ὁλόκληρο. Ἀλλοιῶς μπορεῖ νά τοῦ διαφύγουν στοιχεῖα οὐσιαστικά.

1. ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΗ ΣΤΑΔΙΟΔΡΟΜΙΑ ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΔΑΓΚΛΗ

Σὲ μιὰ πρώτη κατηγορία ἐντάχθηκαν ὅσα ἔγγραφα ἀφοροῦν τὴν προσωπικὴν σταδιοδρομίαν τοῦ Γεωργίου Δαγκλῆ: βαθμοί, προβιβασμοί, τοποθετήσεις, ἀποσπάσεις μεταθέσεις, πρωτόκολλα παραλαβῆς ὑπηρεσίας, ἀδειες καὶ ἄλλα συμπαραμαρτοῦντα τῆς στρατιωτικῆς σταδιοδρομίας.

Τὸ πρῶτο ἔγγραφο σ' αὐτὴν τὴν κατηγορίαν εἶναι ἀντίγραφο ἀναφορᾶς τοῦ, ἡμερομηνίας 19 Ἀπριλίου 1833, πρὸς τὴν «Ἐξεταστικὴ Ἐπιτροπὴ», στὸ Ναύπλιο.

Ἡ Ἐπιτροπὴ αὕτῃ εἶχε συγκροτηθεῖ μόλις πρὶν ἀπὸ ἓνα μῆνα, εὐθὺς μετὰ τὴν ἐγκατάστασιν τῆς βαυαρικῆς ἀντιβασιλείας, ὅταν ἀποφασίστηκε νά διαλυθοῦν τὰ λεγόμενα «ἄτακτα» ἢ «ἀεικίνητα» σώματα, δηλαδὴ ὁ στρατὸς τῶν ἐπαναστατικῶν χρόνων, γιὰ ν' ἀνασυνταχθοῦν στὸν κανονικὸ στρατὸ τοῦ νέου κράτους.

Ὁ Γεώργιος Δαγκλῆς, 24 χρονῶν τὴν ἡμερομηνίαν τῆς ἀναφορᾶς, ὑποβάλλει τοὺς τίτλους τοῦ στὴν Ἐπιτροπὴ καὶ ζητεῖ, γι' αὐτὸν καὶ γιὰ τὴν πατρικὴ οἰκογένειαν, «νὰ ληφθῇ ἡ ἀνήκουσα περὶ αὐτῶν φροντίς»:

Εἶναι γνωστὰ εἰς τὴν Σ. Ἐπιτροπὴν αἱ ἐκδουλεύσεις καὶ θυσίαι, τὰς ὁποίας ἐπρόσφερον εἰς τὸν ὑπὲρ Ἑλευθερίας ἀγῶνα ὁ Μακαρίτης πατὴρ μου Γ. (ιώτης) Νταγκλῆς (...) Συνάμα καθυποβάλλω τὴν ἀκόλουθον ἔκθεσιν τῶν ἐκδουλεύσεων τὰς ὁποίας ἐπρόσφερα καὶ ὁ ὑποφαινόμενος, ἀφοῦ ἔφθασα εἰς τὴν διὰ τὴν πατριωτικὴν δούλευσιν ἀκμάζουσαν ἡλικίαν.

1828, κατατάχθην εἰς τὸ ἐν Μύτικα στρατόπεδον καὶ ὑπηρέτησα εἰς τὰς ἐκστρατείας καὶ τοὺς ἀγῶνας αὐτοῦ κατὰ τὸ ἐγκλειόμενον ὑπὸ στοιχ. α ἐνδεικτικὸν τοῦ Ἀρχιστρατήγου Τσουρτς¹ μέχρι τοῦ 1829, ὅτε μεταβὰς εἰς τὸ ὑπὸ Στρατάρχην Ὑψηλάντην ἐν τῇ Ἀ. Ἑλλάδι στρατόπεδον καὶ ἐκτελέσας εἰς αὐτὸ τὰ στρατιωτικά μου χρεῖ ἐτιμήθην παρὰ τοῦ Στρατάρχη μὲ τὸν βαθμὸν τοῦ Ἑκατοντάρχου, κατὰ τὸ ἐπισυναπτόμενον ὑπὸ στοιχ. β ἔγγραφον.

1830-1831, καταταχθεὶς ἐκατόνταρχος εἰς τὸ Ταξιαρχικὸν ἐπὶ τοῦ ἐν Ναυπάκτῳ Ὁργανισμοῦ² ἐκπλήρωσα τὰ χρεῖ μου εἰς τὴν ἐν τῇ Δ. Ἑλλάδι α' στρατιωτικὴν μοίραν.

1. Γιὰ τὸν στρατηγὸν Church βλ. σ. 21 σημ. 1.

2. Ὁ «ἐν Ναυπάκτῳ Ὁργανισμὸς» τοῦ στρατοῦ δημοσιεύθηκε στίς 18 Ὀκτωβρίου 1829 ἀπὸ τὸν Αὐγουστῖνο Καποδίστρια, πληρεξούσιον τοποτηρητὴ τοῦ ἀδελφοῦ του γιὰ τὴ Στερεὰ Ἑλλάδα. Οἱ ἐντασσόμενοι στὸ «Ταξιαρχικὸν Σῶμα» ἀξιωματικοὶ ἐμπαῖναν ὅλοι σὲ διαθέσιμότητα, ἀλλὰ θὰ χρησιμοποιούνταν κατὰ τὶς περιστάσεις σὲ εἰδικὰ ἀποστολὰς ἢ στὴ διοίκηση διαφόρων στρατιωτικῶν σωμάτων (Ἀ π. Β α κ α λ ο π ο ὕ λ ο υ, Τὰ Ἑλληνικὰ Στρατεύματα τοῦ 1821, Θεσσαλονίκη 1948, σ. 253).

ΓΙΩΤΗΣ Γ. ΔΑΓΚΛΗΣ

1787 – 1829

Καθ' ὅλον τὸ διάστημα τοῦ 1828 καὶ 1829 δὲν ἔλαβον διὰ μισθοὺς οὔτε ὀβολόν· ὑστεροῦμαι δὲ καὶ τοὺς μισθοὺς μου ἀπὸ τὴν 1ην Ἰουλίου 1831 μέχρι τῆς διαλύσεως τῶν στρατευμάτων.

(...) Ἡ παρὰ τοῦ μακαρίτου πατρός μου εἰς μεγίστην ταλαιπωρίαν ἐγκαταλειφθεῖσα πολυάριθμος οἰκογένειά μας δοκιμάσασα ὅλα τὰ δυστυχήματα καὶ τὰς παρελθούσας τρικυμίας τῆς πατρίδος, χάσασα διὰ παντός πατρίδα, κτήματα καὶ ἐστίαν, ἔχουσα τὸ μέγα βάρος τῶν εἰς νόμιμον ἡλικίαν κορασίων καὶ ὑστερουμένη καὶ αὐτὰς τὰς μερίδας ἄρτου τὰς ὁποίας εἶχε διατάξει ἡ τότε κυβέρνησις νὰ τῆς δίδονται διὰ τὴν ὑπαρξίν της¹, δὲν ἔχει ἄλλην ἐλπίδα εἰμὴ νὰ προστρέξῃ μετὰ τοῦ ὑποφαινομένου εἰς τὸ ἔλεος καὶ τὴν πατρικὴν πρόνοιαν τῆς Α.Μ. καὶ τῆς Σ. Ἐπιτροπῆς καὶ ἰκετεύσῃ θερμῶς νὰ διατάξῃ ἵνα ληφθῇ ἡ ἀνήκουσα καὶ περὶ αὐτῆς φροντίς.

Ἀπὸ τὰ «ἐπισυναπτόμενα» ἔγγραφα Τσούρτς καὶ Ὑψηλάντη δὲν βρέθηκαν ἀντίγραφα. Ὑπάρχει μόνον ἓνα πολὺ μεταγενέστερο πιστοποιητικὸν τοῦ Τσούρτς, ὅπου ξαναβεβαιώνονται γιὰ ἄλλη περίστασις ὅσα καὶ στὸ πρῶτο «ἐνδεικτικόν».

Πιστοποιητικὸν

Ὅτι ὁ Κύριος Γεώργιος Γ. Δαγκλῆς, Ταγματάρχης τοῦ πεζικοῦ, κατὰ τὸν ἀπρίλιον τοῦ 1828 κατατάχθη εἰς τὸ Γενικὸν στρατόπεδον ὑπὸ τὰς διαταγὰς μου καὶ (;) εἰς τὴν πολιορκίαν καὶ κυρίευσιν τῆς πόλεως καὶ τοῦ φρουρίου Βονίτζης.

Ἐν Ἀθήναις τὴν 18 Φεβρουαρίου 1865
(Σφραγίδα μὲ κόκκινον βουλοκέρι)

Ὁ Στρατηγός
Γ. Τζιόρτζ

Ἀπὸ ἄλλο ἔγγραφο τοῦ Ἀρχείου, μεταγενέστερο κατὰ δέκα χρόνια τῆς ἀναφορᾶς, πληροφοροῦμαστε τὴν ἀπόφασιν τῆς «Ἐξεταστικῆς Ἐπιτροπῆς» τοῦ 1833 καὶ τὸν πρῶτο ἐπόμενο προβιβασμὸν τοῦ Γεωργίου Δαγκλῆ. Ὁ ἐπὶ τῶν Στρατιωτικῶν Γραμματεὺς τῆς Ἐπικρατείας Ἀλ. Βλαχόπουλος ἀπαντᾷ σὲ παράπονόν του:

Πρὸς τὴν Διοίκησιν τῆς α' τετραρχίας τῆς φάλαγγος²

Παρακαλεῖσθε νὰ κοινοποιήσῃτε πρὸς τὸν χαρακτηρισμένον λοχαγὸν τῆς τετραρχίας ταύτης Κύριον Γεώργιον Νταγκλῆν εἰς ἀπάντησιν τῆς (...) ὅτι κατετάχθη εἰς τὴν ἑλληνικὴν στρατιωτικὴν ὑπηρεσίαν κατὰ τὸ 1828 ἔτος· ὅτι διορίσθη ἐκατόνταρχος ταξιαρχικὸς κατὰ τὸ 1830· ὅτι ἡ ἐξεταστικὴ ἐπιτροπὴ τοῦ 1833 ἐβαθμολόγησε αὐτὸν διὰ τὴν 6ην τάξιν, ἥτοι ὡς ὑπολοχαγόν· ὅτι ἐπὶ τῆς Β. Κυβερνήσεως κατετάχθη εἰς τὴν φά-

1. «Ἐδιώρισε τὸν υἱόν του ἐκατόνταρχον μὲ τὸ Ταξιαρχικὸν καὶ ἐδιώρισεν εἰς τὴν φαμηλιάν του ἀνὰ τρεῖς μερίδες τὴν ἡμέραν» (Χειρόγραφο Ν α σ τ ο ὕ λ η Δ α γ κ λ ῆ).

2. Ἡ «Βασιλικὴ Φάλαγξ» ἰδρύθηκε τὸ 1835 γιὰ νὰ ἐξοικονομήσῃ παλῆους ὀπλαρχηγούς. Σχηματίστηκε ἀπὸ 13 τετραρχίες, μὲ 63 φαλαγγίτες ἡ καθεμιά, ὅλους ἀξιωματικούς (Ε.Κ. Σ τ α σ ι ν ο π ο ὕ λ ο υ, ὁ Στρατὸς τῆς πρώτης Ἐκατονταετίας, 1935, σ. 34).

λαγγα ως ύπολοχαγός κατά την 19 Φεβρουαρίου 1835 και ότι τέλος έχαρακτηρίσθη λοχαγός κατά την 4 Φεβρουαρίου 1838.

“Οθεν έπειδή υπάρχουν πολλοί άλλοι αρχαιότεροι αυτού μη άπολαύσαντες μέχρι τούδε τόν μισθόν του λοχαγοῦ, ή περί τούτου αίτησις του δέν δύναται πρὸς τὸ παρὸν νά ληφθῇ υπόψιν· όταν θά ἔλθῃ ή σειρά του δύνατε νά περιμήνῃ τήν απόλαυσιν του μισθοῦ του λοχαγοῦ.

Έν τούτοις θέλετε παρατηρήσῃ εἰς αὐτόν ότι τὸ ἦνε άπηγορευμένον νάναφέρετε άπευθείας πρὸς τήν Γραμματεῖαν ταύτην. Ἀθήναι τῇ 19 Ἰανουαρίου 1843. Καθ’ ύψηλὴν διαταγὴν τῆς Β. Α. Μεγαλειότητος.

Ἀλ. Βλαχόπουλος

Πολλές φορές βρέθηκε στὴν ανάγκη νά διεκδικήσῃ τήν αρχαιότητά του ὁ Γεώργιος Δαγκλῆς. Καί ἦταν εὐτολμος κι’ επίμονος στὶς διεκδικήσεις του, χωρίς μολοντοῦτο ν’ άπομακρύνεται ἀπὸ τὰ ὅρια τῆς στρατιωτικῆς εὐσχημοσύνης καὶ πειθαρχίας, ὅπως γράφει ὁ ἴδιος σὲ μιά του άναφορά τοῦ 1859. Ἀλλά νά καί ή κατακλείδα μιᾶς άλλης άναφορᾶς του πρὸς τὸν Βασιλέα Ὁθωνα, ἡμερομηνίας 8 Μαΐου 1858. Εἶναι άξιοπρόσεκτη ή πολιτειακή αντίληψη πού ὑποδηλώνεται σ’ αὐτὲς τίς λίγες σειρές: δυσπιστία στὸν κρατικὸ μηχανισμό, στὴν «προϊσταμένη άρχή», έμπιστοσύνη ὁμως στὸν Βασιλέα:

Ἐὰν πρὸς έτέραν προϊσταμένην μου άρχὴν άπευθυνόμην, οὐδόλως ἐτόλμουν ἵνα τήν φωνήν ὑψώσω· άπευθυνόμενος ὁμως πρὸς τὸν Βασιλέα μου, δι’ ὃν ὀρκίσθην ἵνα καί τήν τελευταίαν μου νά χύσω ρανίδα αἵματος¹, οὐδόλως ἐδίστασα, καθόσον ή Α. Μεγαλειότης καλῶς γιγνώσκει ότι πατρίδα έλευθέραν μὴ ἔχων, περί τὸν θρόνον ἐγώ τε καί πάντες οἱ Συμπατριῶται μου στρεφόμεθα.

Σ’ αὐτόν τὸν φάκελο βρίσκονται επίσης διπλώματα παρασήμων², αλλά καί προβιβασμῶν, γιατί πολλές φορές εἶχαν κι’ αὐτὰ μεγαλοπρεπὴ έμφάνιση, σὲ χαρτί ἐκλεκτὸ καί σὲ μεγάλο σχῆμα, μὲ σφραγίδες καί θυρεοὺς. Ἐνα άπ’ αὐτά, μὲ ὑπογραφή *Ἐν ὀνόματι τοῦ Βασιλέως ή Βασίλισσα Ἀμαλία*, μὲ προσυπογραφή τοῦ ὑπουργοῦ τῶν Στρατιωτικῶν Ν. Σμόλενιτς, *έσφραγισμένον τῇ μεγάλῃ τοῦ Κράτους σφραγίδι*, ἔχει μήκος περισσότερο ἀπὸ μισὸ μέτρο, πλάτος 33 ἑκατοστὰ καί λέγει: *Εὐδοκήσαντες ὀνομάσαμεν λοχαγὸν τῆς Ὁροφυλακῆς τὸν λοχαγὸν τῆς φάλαγγος Γεώργιον Νταγκλῆν.*

Χρονολογικά τελευταῖο αὐτῆς τῆς σειρᾶς εἶναι, μὲ ἡμερομηνία 18 Δεκεμβρίου 1886, τὸ «Ἀπόσπασμα Γενικοῦ Μητρώου Ἀξιοματικῶν, πού συνοψίζει ὅλες τίς παραπάνω ὑπηρεσιακές ἐνδείξεις, τίς συμπληρώνει καί καταλήγει:

1. Ὁ στόμφος δέν άνήκει στὸν ὑπογράφοντα τήν άναφορά. Ἦδη ἀπὸ τήν Ὁργάνωση τοῦ 1828, ἐπὶ Καποδίστρια, οἱ στρατιωτικοὶ ἔδιναν ὄρκο νά χύσουν «καί τήν ὑστερινὴν σταλαγματίαν τοῦ αἵματός» των (Β α κ α λ ο π ο ὑ λ ο υ, ἔ.π. σ. 236).

2. Ὁ Γεώργιος Δαγκλῆς πέρασε διαδοχικά σὲ ὅλες τίς τάξεις τοῦ Τάγματός τοῦ Σωτήρος, ἀπὸ τὸν άργυροῦν σταυρὸ τὸ 1856 ἕως τὸν άνώτερο ταξίαρχο τὸ 1886. Εἶχε άκόμη, τὸ Ἀργυροῦν Ἀριστεῖον τοῦ Ἀγῶνος (1836) καί τὸ Μετζιντιέ Γ’ (1874).

Προύβιβάσθη υποστράτηγος 1884, 22 8/βρ.

Έν άποστρατείᾳ τῇ αἰτήσῃ του 1884, 11 Δεκ.

Ό Διευθυντῆς τοῦ Προσωπικοῦ
N. Ζορμπᾶς, Ταγμ.

Συνολικά, σ' αὐτὴν τὴν πρώτη κατηγορία τοῦ Πατρικοῦ Ἀρχείου ἀνήκουν 90 ἔγγραφα.

2. ΥΠΗΡΕΣΙΑΚΗ ΑΛΛΗΛΟΓΡΑΦΙΑ

Εἶναι ἄφθονη : μὲ τὸ ὑπουργεῖο τῶν Στρατιωτικῶν, μὲ ἄλλες προϊστάμενες στρατιωτικὲς ὑπηρεσίες, μὲ νομάρχες, δημάρχους, εἰρηνοδίκες ἢ καὶ μὲ ἀποσπασματάρχες καὶ κατώτερους ἀξιωματικούς. Ἀφορᾷ στὴ διεκπεραίωση ζητημάτων τρέχουσας ὑπηρεσίας : στρατωνισμοὺς σωμάτων, πίνακες προσόντων ἀξιωματικῶν καὶ ὑπαξιωματικῶν, μισθώσεις οἰκημάτων, καταστάσεις ὀπλισμοῦ κι' ἐπιμισθίου, διαχειριστικὰ δικαιολογητικά· ἀλλὰ καὶ κάπως γενικώτερα θέματα, σχετικὰ μὲ τὴν κατανομή καὶ τὴ στελέχωση τῶν στρατιωτικῶν δυνάμεων.

Μερικὰ ἀπ' αὐτὰ τὰ ζητήματα, καθὼς καὶ ἄλλα ποὺ ἀνάγονται στὴν προηγούμενη κατηγορία, δὲν ἐξαντλοῦνται σ' αὐτὰ τὰ πρωτοκολλημένα ὑπηρεσιακὰ ἔγγραφα· ἀναπτύσσονται πολὺ πῖο ἄνετα σὲ προσωπικὴ ἀλληλογραφία εἴτε μὲ τοὺς προϊσταμένους τῶν ὑπηρεσιῶν (συνήθως ὑπουργοὺς, κάποτε καὶ πρωθυπουργοὺς), εἴτε μὲ ἄλλους παράγοντες τῆς πολιτικῆς ζωῆς τοῦ τόπου, χθεσινοὺς ἢ αὐριανοὺς ὑπουργοὺς.

Σ' αὐτὴν τὴ σειρά ἀνήκουν ἐπίσης οἱ συγχαρητήριες ἐπιστολὲς πρὸς τοὺς ὑπουργοὺς τῶν Στρατιωτικῶν (σχεδὸν σὲ κάθε ὑπουργικὴ μεταβολή), καθὼς καὶ οἱ εὐχαριστήριες ἀπαντήσεις, ἄλλες διατυπωμένες μὲ γραφειοκρατικὴ ἄβροφροσύνη, ἄλλες μ' ἓνα παλμὸ ἐγκαρδιότητος, ὑποδηλωτικὸ δεσμοῦ στενὰ φιλικοῦ (X. Ζυμπρακάκης, Β. Σαπουντζάκης, Β. Βαλτινὸς) ἢ καὶ συγγενικοῦ (Ι. Δράκος)¹.

Αὐτὲς οἱ «ἡμιεπίσημες», ὅπως τὶς χαρακτηρίζει ὁ ἴδιος, ἐπιστολὲς τοῦ Γεωργίου Δαγκλῆ, μὲ τὴν πρωτόγονη ὀρθογραφία τους, σὲ γλώσσα πολὺ ἀπλὴ καὶ χωρὶς καμιά φραστικὴ ἐπιτήδευση — ἐκτὸς ἐλάχιστες, γραμμένες μὲ τρίτο χέρι — φανερώνουν ἓνα ἀνθρώπο ἀφοσιωμένο στὸ χρέος του, ἥρεμο, ποὺ πονεῖ τὸν τόπο του καὶ τοὺς ἀνθρώπους.

Ἀντιπροσωπευτικὴ αὐτοῦ τοῦ εἶδους τῶν ἐπιστολῶν εἶναι ἡ ἀκόλουθη², γραμμένη τὸν προτελευταῖο χρόνο τῆς ὑπηρεσίας του, λίγο μετὰ τὴν προσάρτηση τῆς Θεσσαλίας καὶ τῆς Ἀρτας. Ἀπευθύνεται στὸν Χαρίλαο Τρικούπη, πρωθυπουργό.

1. Ὁ Ἰωάννης Γ. Δράκος, συνταγματάρχης τοῦ ἱππικοῦ, εἶχε παντρευτεῖ μὲ τὴν Αἰκατερίνη (Ρένα), θυγατέρα τοῦ Φώτη Δαγκλῆ, ἀδελφοῦ τοῦ Γιώτη, πρωτοεξαδέλφη δηλαδὴ τοῦ Γεωργίου. Ὑπάρχουν στὸ Ἀρχεῖο λίγες ἐπιστολὲς του, γραμμένες στὸ διάστημα τῆς ὑπουργίας του ἐπὶ Βούλγαρη (1872), πολὺ ἐγκάρδιες, ὅπου, μαζὶ μὲ διάφορα ὑπηρεσιακὰ, προσθέτονται καὶ λίγα νεώτερα γιὰ τὸν νεαρὸ Παναγιώτη, μαθητὴ στὴ σχολὴ τῶν Εὐελπίδων, ποὺ σύχναζε στὸ σπίτι τοῦ θείου : Ὁ Παναγιώτης σου ἦτο χθὲς εἰς τὸ σπίτι, πολὺ καλὰ καὶ πάντοτε εὖχαρις (...). Εἶχα γράμμια ἀπὸ τὸν Παναγιώτη καὶ μ' ἐπαρακαλοῦσεν ἐξ ὀνόματος τῶν συμμαθητῶν του νὰ τοὺς ἀπαλλάξω ἀπὸ τὸ μάθημα τῆς φωνητικῆς μουσικῆς, διότι χάνουν ἄδικα τὸν καιρὸν των. Βλ. γιὰ τὸ θάνατο τοῦ Ι.Γ. Δράκου παρακάτω σ. 66.

2. Νομίσαμε πὼς δὲν ὑπῆρχε φιλολογικὸ ἐνδιαφέρον νὰ τηρηθεῖ πιστὰ ἡ ὀρθογραφία τοῦ πρωτοτύπου, ποὺ δυσχεραίνει τὴν ἀνάγνωσι.

Μεσολόγγιον, 4 Μαρτίου, 83.

Κύριε Πρόεδρε,

Μή ἔχων τί σπουδαῖον νὰ σᾶς ἀναφέρω, Σᾶς εὐχομαι νὰ ὑγιαίνετε καὶ νὰ εὐτυχῆτε καὶ ὡς Κυβερνήτην ἐπὶ πολλὰ ἔτη νὰ σᾶς ἔχομε, πρὸς εὐμερίαν τῆς πατρίδος, καθόσον αἱ προσπάθειαι σας διὰ τὰς γενικὰς συγκοινωνίας (*δυσανάγνωστο*) τῶν ἐπαρχιῶν θὰ ἐνισχύσουν· στρατιωτικῶς δὲ καὶ διοικητικῶς μεγάλας προόδους θὰ ἴδωμεν.

Κύριε Πρόεδρε, ὑπηρετῶ πλέον τῶν 50 ἐτῶν καὶ (*δυσανάγνωστο*) ἐβαρέθηκα τὴν ὑπηρεσίαν, ἐξ ἄλλου μὲ πλησιάζει τὸ ὄριον τῆς ἡλικίας καὶ ὡς ἐκ τούτου ὀλίγους ἀκόμη μῆνας εἰς τὴν ὑπηρεσίαν θὰ εἶμαι καθόσον δὲν θὰ μείνω καὶ μέχρι τέλους τοῦ ὁρίου τῆς ἡλικίας.

Πρὶν ὅμως, Κύριε Πρόεδρε, λάβω τὴν ἀποστρατείαν καὶ ἐπιθυμῶν νὰ εὐμερῇ ἡ πατρίς καὶ παντοῦ νὰ διατηρεῖται ἡ τάξις, κρίνω ὠφέλιμον διὰ τὴν ὑπηρεσίαν, τὸ ἀρχηγεῖον νὰ τὸ μεταθέσετε ἀπὸ ἐνταῦθα εἰς Ἄρταν καὶ ἐπὶ τῆς ὀροθετικῆς γραμμῆς καὶ οὐχὶ νὰ μένη ἐνταῦθα. Ἐὰν ἡ ταπεινὴ μου γνώμη σᾶς εἶναι ἀρεστή, νὰ διατάξετε νὰ μεταβῇ ἐκεῖ ὡς ἀρχηγὸς ὁ Κύριος Μπότζαρης¹, καθόσον καὶ ἡ θέσις του εἶναι ἀνωτέρα καὶ ἐπὶ τοῦ νομοῦ Ἄρτης ἔχει πολλοὺς φίλους καὶ μεγάλην χαίρει ὑπόληψιν, ἐκτὸς δὲ τούτου καὶ εἰς τὴν ἀπέναντι Ἠπειρον τὸ ὄνομά του ἔχει μεγάλην ὑπόληψιν καὶ βαρύτητα. Καὶ εἰς αὐτὸ ἀκόμη τὸ ἀγροτικὸν ζήτημα θὰ χρησιμεύσῃ πρὸς παῦσιν πολλῶν σκανδάλων, ὅπου καὶ πάλιν βεβαίως θὰ γεννηθῶσι καὶ ἀπὸ τοῦδε ἄρχισαν.

Βέβαιον εἶναι, Κύριε Πρόεδρε, ὅπου οἱ κάτοικοι ἔχουσι καὶ πολλὰ δίκαια, διότι, ὅπως ἐπὶ Τουρκίας οἱ ραγιαδες ἐπλήρωναν, τοὺς αὐτοὺς καὶ ἤδη πληρώνουν φόρους εἰς τὸν Κον Καραπᾶνον² καὶ λοιποὺς, καὶ διὰ τῆς συμβάσεως³ ὅπου ἡ τότε Κυβέρνησις ἐπαραδέχθη σπουδαίως ἀδικήθησαν· καὶ ἐνῶ οὐδὲν ἔχουσι, ἤδη θὰ ἐπιβαρύνονται διὰ τῆς κληρώσεως⁴.

Ὁ δὲ ὑποφαινόμενος οὐδεμίαν ἀτομικὴν ἀπαίτησιν θὰ ἔχω, καθόσον

1. Ὁ Δημήτριος Νότη Μπότζαρης. Βρίσκονται στὸ Ἀρχεῖο ἐπιστολὲς ποὺ εἶχε ἀνταλλάξει κατὰ καιροὺς μὲ τὸν Γεώργιο Δαγκλῆ.

2. Ὁ Κωνσταντῖνος Καραπᾶνος. Ἠπειρώτης μεγαλοκτηματίας, ἄρχισε νὰ πολιτεύεται στὴν Ἑλλάδα ἀμέσως μετὰ τὴν προσάρτηση τῆς Ἄρτας. Ἐπὶ Τουρκοκρατίας, τὸ 1875, εἶχε ἐνεργήσει τίς πρῶτες ἀνασκαφές στὴ Δωδώνη.

3. Τῆς 24 Ἰουνίου 1881. «Δυστυχῶς, μετὰ τὴν ἄρσιν τῆς τουρκικῆς κυριαρχίας, ἡ Ἑλληνικὴ Πολιτεία καὶ τὰ ἑλληνικὰ δικαστήρια (...) δὲν ἀνεγνώρισαν τὸ κύρος τοῦ ρυθμιζόντος τὴν κολληγικὴν σχέσιν φερμανίου. Οὕτω, δέ, μαζί μὲ τὴν πολιτικὴν ἐλευθερίαν ἀνατέλει ἀπηνότερα ἡ οἰκονομικὴ καὶ κοινωνικὴ δουλεία τῶν κολλήγων καὶ ἐν γένει τῶν ἀκτημόνων καλλιεργητῶν» (Χρ. Εὐελπίδου, Σύστημα Ἑλληνικῆς Ἀγροτικῆς Πολιτικῆς. Ἀγροτικὸν πρόγραμμα, 1923, σ. 26).

4. Κληρώσεις λεγότανε τὸ παλὸν σύστημα στρατολογίας, ὅταν οἱ στρατεύσιμοι κατὰ τάσσονταν μὲ κλῆρο. Ἐδῶ σημαίνει λοιπὸν «θὰ ἐπιβαρύνονται μὲ στρατιωτικὴ θητεία».

ἀποστρατευόμενος μετ' ὀλίγον ἀπὸ τὴν ὑπηρεσίαν μου θὰ ἔχω ὡς ἀπόστρατος τὴν σύνταξιν τοῦ ὑποστρατήγου καὶ θὰ μείνω πολὺ εὐχαριστημένος εἰς τὴν οἰκίαν μου.

Παρακαλῶ δὲ ὑμᾶς θερμῶς, Κε Πρόεδρε, νὰ ἀγαπήσετε καὶ ἔχετε ὑπόψιν σας τὸν υἱόν μου Παναγιώτην, ὅστις εἶναι ὑπολοχαγὸς τοῦ Πυροβολικοῦ, ὁ ὁποῖος καὶ ἡλικίαν ἔχει καὶ σειρὰν προβιβασμοῦ, καθόσον ἔχει τὸν 1ον ἀριθμόν, καὶ εὐαρεστούμενος τὸν προάξετε, καθόσον καὶ ἱκανότητα ἔχει καὶ ζῆλον πρὸς τὴν ὑπηρεσίαν. Ζητῶν συγγνώμην, εὐχόμενος καὶ πάλιν νὰ εὐτυχήσετε,

Πρόθυμος τῶν διαταγῶν σας
Γ. Νταγκλῆς, Συνταγμ.

Ἀπὸ τὰ ἔγγραφα ὑπογραφῆς Χαρ. Τρικούπη σ' αὐτὴν τὴν κατηγορίᾳ παρουσιάζει ἐνδιαφέρον τὸ ἀπὸ 21 Αὐγούστου 1882, ὅπου ὁ πρωθυπουργὸς καὶ ὑπουργὸς τῶν Στρατιωτικῶν εἰδοποιεῖ τὸν συνταγματάρχην Γ. Δαγκλῆ :

(...) Ὁ Ἀντισυνταγματάρχης τοῦ Μηχανικοῦ Κος Χ. Χρυσοβέργης ἐπεφορτίσθη παρ' ἡμῶν διὰ ζώσης ὅπως, καταγίνῃ εἰς τὴν μετοστροφὴν τῶν παλαιῶν Τουρκικῶν ὀχυρωματικῶν ἔργων, οὕτως ὥστε, νὰ στραφῶσιν αὐτὰ πρὸς τὸ νῦν Τουρκικὸν ἔδαφος, ἵνα ἐν ἀνάγκῃ χρησιμεύσωσι τὸ νῦν, πρὸς ἄμυναν τοῦ στρατοῦ μας ἀπὸ πᾶσαν ἐνδεχομένην προσβολὴν ἐκ τοῦ Τουρκικοῦ, συγχρόνως δὲ μελετήσῃ καὶ λάβῃ ἅπαντα τὰ κατάλληλα μέτρα πρὸς τελειοτέραν ἄμυναν τῆς χώρας.

Ταῦτα πάντα ἔκριναν καλὸν νὰ μὴ κοινοποιηθῶσιν ὑμῖν ἐπισήμως, διότι δὲν ἐπεθύμουν νὰ γίνῃ πᾶταγος καὶ παρεξηγηθῶσιν αἱ ἀληθεῖς προθέσεις μας. Πρὸς τοῦτο καὶ ὁ ρηθεὶς Ἀντισυνταγματάρχης ἔλαβε διαταγὴν οὐδένα νὰ ποιήσῃται λόγον τῆς ἀποστολῆς του.

Ὁ Ὑπουργὸς τῶν Στρατιωτικῶν
Χ. Τρικούπης

Δὲν λείπουν ὁμως καὶ φαιδρὰ διαλείμματα, ὅπως τὸ ἐπόμενο :

Ὑπουργεῖον τῶν Στρατιωτικῶν

Γραφεῖον Ὑπουργοῦ

Ἀθήνησι τῇ 22 Νοεμβρίου 1883

Τῷ Συνταγματάρχῃ Κυρίῳ Γεωργίῳ Δαγκλῇ, Ἀρχηγῷ κλπ. κλπ.

Κύριε Ἀρχηγέ,

Κατ' ἐντολὴν τοῦ Κου ἐπὶ τῶν Στρατιωτικῶν Ὑπουργοῦ, σᾶς κάμνω γνωστὸν ὅτι περιῆλθεν εἰς γνῶσιν του, ὅτι Στρατιωτικοὶ Μουσικοὶ ἀνῆκοντες εἰς τὴν Φρουρὰν Μεσολογγίου λαμβάνουσι μέρος εἰς μουσικὰς συναυλίας (Καφὲ Σαντάν) μετὰ θιάσων ἐξ Ἰταλίδων οὐχὶ ἀγνῶν ἡθῶν.

Καὶ ἐπειδὴ, ἐκ τῆς τοιαύτης συμπτύξεως τῶν Στρατ. Μουσικῶν, μετὰ θιάσων ἐπαιτούντων διὰ δίσκου καὶ προσερχομένων τοῖς ἀκροουμένοις

ἵνα λάβωσι ὅ,τι προαιροῦνται νὰ δώσωσιν αὐτοῖς, προσβάλλεται ἡ Στρατιωτικὴ ἀξιοπρέπεια, ἐντέλλεται ὑμῖν ὁ Κύριος Ὑπουργὸς ἵνα ἀπαγορευέσθε αὐστηρῶς τοῖς αὐτοῖσι Στρατ. Μουσικοῖς νὰ λαμβάνωσι μέρος εἰς τοιαύτας μουσικὰς συναυλίας (Καφὲ Σαντάν). Τοὺς δὲ παραβάτας τῆς ἐκδοθησομένης διαταγῆς ὑμῶν νὰ τιμωρεῖτε παραδειγματικῶς.

Ταῦτα κατ' ἐντολὴν τοῦ Κου Ὑπουργοῦ.

Διατελῶ τῶν ὑμετέρων διαταγῶν πρόθυμος,

Ὁ Τμηματάρχης τοῦ Πεζικοῦ

Γ. Πρωτόπαπας, Ταγματ.

Σημείωση στὸ περιθώριο :

Ἐδιετάχθη ὅπως παύση τοῦ λιποῦ : Γ.Ν.

Σ' αὐτὴν τὴν ὑπηρεσιακὴ καὶ «ἡμιεπίσημη» ἀλληλογραφίᾳ ἔχουν ἐπίσης τὴ θέση τους τὰ συνηθισμένα χαρακτηριστικὰ αἰτήματα τῶν πολιτευομένων, τὰ λεγόμενα «μπιλιετάκια» γιὰ «ρουσφέτια», ἐλάχιστα ἄλλωστε, γιατί δὲν φαίνεται νὰ ἔβρισκαν πρόσφορο ἔδαφος. Ἐνας-δυσὸ (Γ. Γρίβας, Δ. Χατζίσκος), προκειμένου νὰ ταξιδέψουν στὴν ἐπαρχίᾳ, ζητοῦν νὰ τοὺς «χορηγηθοῦν» δύο ἢ τρεῖς στρατιῶτες γιὰ τὴν προσωπικὴ τους ἀσφάλεια. Ἄλλος (ὁ Ξενοφῶν Βαλαωρίτης) γράφει ἀπὸ τὴ Λευκάδα ἀβρότατο γράμμα γιὰ νὰ ζητήσῃ τὴ μετάθεσι ἐνὸς δεκανέα (*ἡ ἀνέκαθεν ἐνδειχθεῖσα ὑφ' ὑμῶν πρὸς μας φιλία μὲ παρακινεῖ (. . .) Πεποιδῶς ὅτι (. . .) σὰς ἀσπάζομαι φιλικώτατα*). Ὁ παραλήπτης σημειώνει στὸ περιθώριο : *Ἀπαντήθη ὅτι δὲν δυνάμεθα*.

Συνολικά, τὰ ἔγγραφα αὐτῆς τῆς δεύτερης κατηγορίας εἶναι 194.

3. ΔΥΟ ΑΣΤΟΧΗΜΕΝΕΣ ΕΞΟΡΜΗΣΕΙΣ

Ἀπὸ τὰ ἔγγραφα τοῦ Πατρικοῦ Ἀρχείου ξεχωρίσαμε ἐδῶ 73, ποὺ παρουσιάζουν συγκεκριμένο ἐνδιαφέρον γύρω ἀπὸ δύο κρίσιμες ὥρες τῆς νεώτερης ἱστορίας μας : τὸ 1854 καὶ τὸ 1878.

Α'. 1854.—Ὁ λεγόμενος Κριμαϊκὸς πόλεμος εἶχε ἀρχίσει τὸ φθινόπωρο τοῦ 1853, μετὰ τὴν Τουρκίᾳ καὶ Ρωσίᾳ. Στις 15 Φεβρουαρίου 1854 ἡ Ἀγγλίᾳ καὶ ἡ Γαλλία συμμάχησαν μὲ τοὺς Τούρκους ἐναντίον τῶν Ρώσων. Ἔτσι, δὲνμποροῦσαν πιά οἱ Ἕλληνες ὡς κράτος νὰ ἐπωφεληθοῦν ἀπὸ τὸν Ρωσοτουρκικὸ πόλεμο γιὰ νὰ ἐπιτεθοῦν κ' ἐκεῖνοι κατὰ τῆς Τουρκίας, γιατί θὰ βρίσκονταν ἀντιμέτωποι μὲ τοὺς Ἀγγλογάλλους, συμμάχους τῶν Τούρκων.

Ὁ Γεώργιος Δαγκλῆς, λοχαγὸς στὸ Ἀγρίνιο, μελετᾷ κ' αὐτὸς «νὰ βγεῖ ἔξω», νὰ περάσῃ δηλαδὴ κρυφὰ τὰ σύνορα καὶ νὰ ἐπιδοθεῖ σὲ ἀνταρτοπόλεμο. Ζητεῖ ὅμως τὴ γνώμη τοῦ πεθεροῦ του, τοῦ *Γιώργη Μαλάμου*, τοῦ παλιοῦ φίλου καὶ συμπολεμιστῆ τοῦ πατέρα του¹.

Ἡ ἀπάντησι τοῦ γέρο - Μαλάμου εἶναι ἡ φωνὴ τῶν φρονίμων :

Ἀθήνα τῇ 24 Φεβρουαρίου 1854

Ἀγαπητὲ μου Γιώργη σὰς ἀσπάζομαι ἀκριβῶς² (. . .) Μοῦ σημειώνεις ὅτι ἔχεις ἀπόφασιν διὰ νὰ βγῆς καὶ ἐσὺ ἔξω κι ἐγὼ τοῦτο σοῦ λέγω ὅτι

1. Βλ. σ. 19 σημ. 5.

2. Βλ. σ. 35 σημ. 2.

ἡ κυβέρνηση κανέναν ἀξιώματικόν τῆς ἐνέργειας δὲν ἔστειλε (;) διὰ νὰ φύγη καὶ νὰ ἀφήσῃ τὸ τάγμα ἢ τὸν λόχο του καὶ ἂν κανεὶς θέλῃ νὰ φύγῃ ἀπὸ τοὺς κυρίους ἀξιώματικούς τῆς ἐνέργειας ὅς εἶναι διὰ λογαριασμόν του. Τοῦτο στὸ λέγω θετικῶς, διὰ τοῦτο δὲν εἶναι φρόνιμο Γιώργη ν' ἀφήσῃς τὸν λόχον ὅπου εἶσαι ἐπὶ κεφαλῆς καὶ νὰ τρέχῃς μόνος σου καὶ χωρὶς νὰ διαταχθῇς ἀπὸ τὴν Κυβέρνηση. Ἐσὺ περισσότερο θὰ ὀφελήσῃς ἀφοῦ εἶσαι εἰς ἐνέργειαν μὲ τὸν λόχον σου παρὰ νὰ φύγῃς(...) τὸ χρέος σου καὶ ἡ τιμὴ σου εἶναι νὰ ἐκολουθήσῃς τὴν ὑπηρεσίαν σου καὶ ὅτι διαταχθεῖς ἀπὸ τὴν Κυβέρνηση, ἐκεῖνο νὰ κάνῃς.

Αὐτὰ γνωρίζω ἐγὼ καὶ ὄχι ἐγὼ μονάχα, ἀλλὰ καὶ ἄλλοι φρονιμώτεροί μας (...).

Καὶ συνεχίζει διαβιβάζοντας τὶς γνώμες καὶ προβάλλοντας τὸ παράδειγμα τοῦ Δημητράκη Μάρκου Μπότζαρη, ἀλλὰ καὶ τὴν συμβουλὴ τοῦ ὑπουργοῦ τῶν Στρατιωτικῶν νὰ μείνῃ εἰς τὸ τάγμα του καὶ τὴν θέσιν του ἕως ἔλθῃ ὁ καιρὸς. (Ὁ ὑπουργὸς ποὺ ἔδινε αὐτῇ τῇ νηφάλια συμβουλὴ ἦταν ὁ Σκαρλᾶτος Σοῦτσος, ὁ ἴδιος ποὺ μὲ τὴν βασιλίσσα Ἀμαλία ὀργάνωνε τὴν «κίβδηλη ἐπανάσταση» καὶ τ' ἀντάρτικα κινήματα πίσω ἀπὸ τὴν πλάττῃ τοῦ πρωθυπουργοῦ Κριεζῆ καὶ πολλῶν ὑπουργῶν) ¹.

Δεύτερον ἐνδιαφέρον ἔγγραφο γύρω ἀπὸ τὴν κρίση τοῦ 1854 εἶναι ἐπιστολὴ τοῦ Σπύρου Μίλιου ². Ὁ Σπύρο Μίλιος, προκάτοχος τοῦ Σούτσου στὸ ὑπουργεῖο τῶν Στρατιωτικῶν, εἶχε «βγεῖ ἔξω», εἶχε δηλαδὴ περάσει στὴν Ἡπειρο γιὰ νὰ ὀργανώσῃ κίνημα. Οἱ Γάλλοι καὶ οἱ Ἀγγλοὶ, στὸ μεταξύ, γιὰ νὰ μὴ παρατείνεται ἡ ἀντάρτικη δράση ἐναντίον τῶν Τούρκων συμμάχων τους, εἶχαν καταλάβει τὸν Πειραιᾶ καὶ τὴν Ἀθῆνα καὶ ἀξίωσαν τὴ διάλυση τῶν ἀνταρτικῶν σωμάτων καὶ τὸν σχηματισμὸ ὑπουργείου ὑπὸ τὸν Ἀλέξανδρο Μαυροκορδάτο, μὲ ὑπουργὸ Στρατιωτικῶν τὸν Δημ. Καλλέργη. Ἔτσι ὁ Σπύρο Μίλιος ἀναγκάστηκε νὰ γυρίσῃ πίσω. Ἡ ἐπιστολὴ του, ἀπάντησις σὲ ἀνησυχίες τοῦ Γεωργίου Δαγκλῆ, εἶναι γραμμένη ἐν *Φλωριάδι* στὶς 14 Μαΐου, ὅταν σχηματίστηκε τὸ «Υπουργεῖον Κατοχῆς».

(...) Ὁ κόσμος ἀδίκως φοβοῦνται, καθόσον οὐδεὶς ἄλλος λόγος ὑπάρχει εἰμὴ (ὅτι) ἐκ τῶν διαλυομένων ἐπαναστατῶν δύνανται νὰ διαβαίνουν τινὲς καὶ νὰ τοὺς πάρουν κανὲν σφαχτόν, ἄλλως δὲν καταλαμβάνω διατὶ φοβοῦνται. Σὺ ὅθεν μείνῃς ὅπου εὐρίσκεσαι διὰ δύο ἡμέρας ὥστε νὰ ἐκθαρίσῃς τί θὰ κάνουν οἱ ἐπανασταῖται, ἂν δηλαδὴ θέλουν ἀπομακρυνθεῖ τῶν ὁρίων μας ἢ θέλουν διαλυθεῖ. Οὕτω μένεις αὐτοῦ διὰ τὴν ἐξασφάλισιν τῶν κατοίκων (...).

1. Ἀπομνημονεύματα τῆς Ὑπουργίας Σπυρίδωνος Πήλικα, 1893, σ. 140, 142 καὶ ἐπ. 204.

2. Ἐτσι, Σπύρος Μίλιος ὑπογράφεται, τόσο σ' αὐτὴν τὴν ἐπιστολὴ ὅσο καὶ σὲ λίγες ἄλλες ποὺ βρίσκονται στὸ Ἀρχεῖο. Ἐτσι ἐπίσης ὑπογράφει ὡς ὑπουργὸς τῶν Στρατιωτικῶν καὶ ἔτσι ἀναφέρεται σὲ ἄλλα ἔγγραφα τῆς ἐποχῆς. Ὁ Ι. Βλαχογιάννης, ποὺ προλόγισε καὶ ὑπομνημάτισε τὰ Ἀπομνημονεύματα τοῦ Σπυρομίλιου (1926), ἐνῶ ἐξηγεῖ κατὰ ποῖο ἀλβανικὸ γλωσσικὸ νόμο σχηματίστηκε τὸ ὀνοματεπώνυμο Σπύρος Μίλιος, δὲν ἀναφέρει πότε καὶ γιὰτὶ συγχωνεύτηκε στὸ μονολεκτικὸ Σπυρομίλιος. Βλ. καὶ κεφ. Ι'.

Τὸ τρίτο καὶ τελευταῖο ἔγγραφο γύρω ἀπὸ τὴν κρίσι τοῦ 1854 μεταφέρθηκε ἐδῶ ἀπὸ φάκελο πολὺ μεταγενέστερο. Εἶναι τετρασέλιδη περιγραφὴ τῆς ἐπιδρομῆς ἀνταρτικοῦ σώματος στὴ Μακεδονία, «πλησίον εἰς τὸ Ἅγιον Ὅρος» ὑπὸ τὸν Τσάμη Καρατάσο, γραμμένη, ἴσως μᾶλλον ὑπαγορευμένη, 58 χρόνια μετὰ τὰ γεγονότα, ἀπὸ ἑνα παλαιάμαχο αὐτῆς τῆς περιπέτειας, ποὺ ὑπογράφεται Γ. (;) Κίσσαβος. *Ἐχει χρονολογία 13.10.912 καὶ ἀπευθύνεται στὸν στρατηγὸ Π. Δαγκλῆ, ἀρχηγὸ τοῦ Γεν. Ἐπιτελείου.

(...) Εἰς τὸ χωρίον Συκιὰ εἰς τὸ 54 εἴχαμε πάει μὲ τὰ πλοῖα μας καὶ μὲ τὸν ἀείμνηστον Στρατηγὸν Τσάμη Καρατάσον (...) Ὅταν λοιπὸν ἐβγήκαμεν ἔξω ἀπὸ τὰ πλοῖα, ἔκαμε ὁ Παπᾶς μας παράκλησιν καὶ μᾶς ἠύλογησε τὰ ὅπλα καὶ ἀμέσως ἀνεχωρήσαμεν διὰ τὸ χωρίον Συκιὰ. Ὅταν οἱ Τοῦρκοι μᾶς ἀντιλήφθησαν ἐπῆγαν καὶ ὀχυρώθησαν εἰς τὴν ἐκκλησίαν τοῦ χωρίου Ἅγιον Θανάσιν. Τοὺς πολιορκήσαμεν λοιπὸν (...) Ἡμέρα ἦτον Πέμπτη, ἐξημέρωνε Μεγάλῃ Παρασκευῇ, ἐβάλαμε φωτιὰ τὴν μεσημβρίαν καὶ τοὺς κάψαμε. Ἦταν 178, καὶ μία Ἑλληνίδα ἐκάη καὶ αὐτὴ διότι ἠκολούθησε τὸν Αὐδουλάμπεη. Κατόπιν τὸ Μέγα Σάββατον ἐφύγαμεν (...) Τὴν Λαμπρὴν ἐπήγαμε στὴν Ἐκκλησίαν τοῦ χωριοῦ μὲ τὰς σημαῖες μας καὶ κάναμε τὴν Ἀνάστασιν. Καὶ κατὰ τὴν μεσημβρίαν ἦλθε ἓνα πολεμικὸ Γαλλικὸ καὶ μᾶς βούλιαξε τὰ πλοῖα μας.

Τότε τὴν δευτέραν τῆς Λαμπρῆς ἐβαδίσαμεν δυτικῶς (...).

*Ἀκολουθεῖ περιγραφὴ μάχης στὸ χωριὸ Ὁρμέλια καὶ στὴν θέση Κομίτση, ὅπου εἶναι σταθμὸς κι' ἐμποδίζει νὰ μπένουν θηλυκὰ ζῶα(...) Ἐφανεύθησαν δικοὶ μας 80 (...) καὶ ἔμεινε εἰς τὰ ὀχυρώματα ὁ ἀτρόμητος ταγματάρχης Κατούνιας καὶ πολεμώντας ἠχμαλωτίσθη μὲ ἄλλους τρεῖς ὀπαδούς του καὶ ἐσουβλίσθησαν καὶ οἱ τέσσερις· ἡμεῖς δὲ ἐπροχωρήσαμεν πρὸς τὸ Μοναστήρι Χιλιντιάρι (...), πρὸς τὴν θάλασσαν (...) καὶ τὸ λιμάνι Δάφνη. Κατόπιν ἦλθε ἓνα Γαλλικὸ πολεμικὸ τὸ ὁποῖον μᾶς ἔφερε τὴν Ἀμνηστειὰν ἀπὸ τὸν Βασιλέα Ὁθωνα. Καὶ ἐπειδὴ δὲν χωροῦσε αὐτὸ ὅλους, ἐπῆγε εἰς τὴν Σαλονίκην καὶ ἐπῆρε ἓνα καράβι μεγάλο τούρκικο καὶ τὸ ἔδεσε καὶ ἦλθεν ἐκεῖ στὸ ξεροποτάμι καὶ μᾶς πῆρε καὶ μᾶς ἔφερε στὴ Χαλκίδα.

Β'. 1877-78.— Ὅταν ξέσπασε ἡ νέα ἀνατολικὴ κρίσι, ἰδίως ἀφότου κηρύχθηκε ὁ Ρωσοτουρκικὸς Πόλεμος τὸν Ἀπρίλι τοῦ 1877, ἡ Ἑλλὰς βρέθηκε ἐμπρὸς στὸ δίλημμα ἢ νὰ ἐπωφεληθεῖ ἀπὸ τὴν εὐκαιρία αὐτοῦ τοῦ πολέμου γιὰ νὰ ἐπιτεθεῖ κι' ἐκείνη κατὰ τῆς Τουρκίας, ἢ νὰ μὴν ἀναμιχθεῖ στὴ σύρραξη, ἐπιδιώκοντας μὲ ἄλλους τρόπους τὴν πραγμάτωση τῶν διεκδικήσεών της. Τῇ λύσει τοῦ προβλήματος δὲν θὰ τὴν ἔδινε βέβαια κατ' ἐλευθερίαν βούλησι καὶ κυρίαρχη κρίσι, ἀλλὰ κατὰ τίς πιέσεις ποὺ θὰ δεχόταν ἀπὸ τίς Δυνάμεις καὶ κατὰ τὴν ἰσορροπία ποὺ θὰ μπορούσε νὰ κρατήσει ἀνάμεσά τους.

Σύμφωνα μὲ τὴν τροπὴ πρὸς τὴν μιὰ ἢ τὴν ἄλλη κατεύθυνση, θὰ ἔπρεπε νὰ λυθεῖ καὶ τὸ παρεπόμενο πρόβλημα, ἂν δηλαδὴ θὰ ὑποθάλλονταν ἢ θὰ ἐμποδίζονταν οἱ προετοιμασίαι ἐπαναστατικῶν κινήματων στὶς ὁμορὲς τούρκικες ἐπαρχίες — Ἡπειρο, Θεσσαλία¹ — μὲ μυστικὴ καθοδήγησι καὶ σύμπραξι ἀξιωματικῶν τοῦ ἐλληνικοῦ στρατοῦ.

1. Γιὰ τὰ συμβάντα στὴ Θεσσαλία βλ. κεφ. Γ'.

Ἐπὶ αὐτὴν τὴν συγκεκριμένη ἀπόψη τὰ ἐγγράφα πού συγκεντρώθηκαν σ' αὐτὸν τὸν ὑποφάκελο τοῦ Ἀρχείου ἀπηχοῦν τὶς ἀλλεπάλληλες μεταπτώσεις τῆς ἐλληνικῆς ἐξωτερικῆς πολιτικῆς. Ἀλλεπάλληλες οἱ μεταπτώσεις, γιατί ἀλλεπάλληλες καὶ οἱ κυβερνητικὲς ἀλλαγές, καὶ διιστάμενες οἱ ἀπόψεις τῶν πολιτικῶν ἀρχηγῶν τῆς «Οἰκουμένης».

Τὸ πρῶτο ἀπὸ τὰ 70 ἐγγράφα αὐτῆς τῆς σειρᾶς εἶναι ἐμπιστευτικὴ διαταγὴ τοῦ ὑπουργοῦ τῶν Στρατιωτικῶν Ἀντ. Μαυρομιχάλη (κυβέρνηση Ἐπαμεινώνδα Δεληγιώργη). Ἐχει ἡμερομηνία τρεῖς μέρες μετὰ τὴν κήρυξιν τοῦ πολέμου καὶ ἀπευθύνεται στὸν διοικητὴ τοῦ 1ου Εὐζωνικοῦ, ἀντισυνταγματάρχην Γεώργιο Δαγκλῆ, «εἰς Καρβασαράν» (πολὺ ἀργότερα μετονομάστηκε ὁ Καρβασαράς Ἀμφιλοχία).

Ἀθῆναι 14 Ἀπριλίου 1877

Ἐπειδὴ τὰ περίξ ἡμῶν συμβαίνουντα καθ' ὅλας τὰς πιθανότητας δυνατὸν νὰ λάβωσι σπουδαίας διαστάσεις, διὰ τοῦτο σᾶς προσκαλῶ νὰ καταγίνητε σπουδαίως καὶ ἀποτελεσματικῶς ὅπως εἰς τὸ ὕψος ὑμᾶς Τάγμα ἐπικρατήσῃ πλήρως τὸ αἶσθημα τῆς πρὸς τὴν σημαίαν τοῦ Σώματος ἀγάπης, εἰς ἐποχὴν καθ' ἣν τὸ αἶσθημα τοῦτο ἐπιβάλλεται ὡς ὑπέρτατον καθήκον ὑπὸ παντὸς τοῦ ἔχοντος τὴν τιμὴν νὰ ὑπηρετῇ ἐν ὅπλοις τὴν πατρίδα του.

Δὲν εἶναι ἀδύνατον ὅπως ἄνθρωποι ὑπὸ διαφόρων λόγων ὁρμώμενοι θελήσουν ν' ἀποπλανήσουν εὐπίστους καὶ ἀπλοῦς, ἐκμεταλλεζόμενοι τὰ εὐγενέστερα τῶν αἰσθημάτων. Θέλετε λάβῃ πᾶν μέτρον καὶ ἐξασκήσητε ἀποτελεσματικὴν ἐπιτήρησιν ἐπὶ τῶν ὕψος ὑμᾶς ἀξιωματικῶν καὶ ὀπλιτῶν ὅπως μὴ πλανηθῶσιν ἐκ τῶν ὡς εἴρηται ἀτόμων.

Πᾶν ἀντιπειθαρχικὸν κίνημα εἰς τὰς τοιαύτας περιστάσεις εἶναι προδοσία τῆς πατρίδος, στίγμα διὰ τὸν τακτικὸν στρατὸν καὶ εὐθύνη διὰ τοὺς διοικοῦντας αὐτὸν ἀξιωματικούς.

Ὁ Ὑπουργὸς τῶν Στρατιωτικῶν
Α. Μαυρομιχάλης

Ὁ διοικητὴς τοῦ 1ου Εὐζωνικοῦ ἀπαντᾷ, φυσικά, ὅτι θὰ συμμορφωθῇ. Συνεχίζει, ἥρεμα ὅπως εἶναι τὸ συνήθιο του, ἴσως αὐτὴ τὴ φορὰ μὲ κάποια συγκαλυμμένη εἰρωνία :

(...) Ἀλλὰ, Κύριε Ὑπουργέ, ὁ στρατὸς, ἐξ ἐνὸς κακῶς ἐδιοικήθη καὶ ὠδηγήθη παρὰ τῶν ἀνωτέρων του καὶ ἔλαβε ὡς ἐκ τούτου κακὰς ἐξεις· ἐξάλλου οἱ μακρὰν τῶν πραγμάτων μένοντες πολιτευόμενοι ἐφροντίζον καὶ θὰ φροντίσουν νὰ τὸν ἀπομακρύνουν (...) Ἦδη, εἰς τὰς μᾶλλον σοβαρωτέρας περιστάσεις, τὰ τοιαῦτα δὲν θὰ λείψωσιν· ἂν μάλιστα ἐκραγοῦν ἐπαναστάσεις εἰς τὴν Ἡπειρον καὶ τὴν Θεσσαλίαν θὰ συμβαίνουν ἐπὶ ὅλης τῆς ὁροθετικῆς γραμμῆς καὶ ἀπὸ κατοίκους καὶ ἀπὸ ὀπλίτας (...) καὶ θὰ ἐξέλθουν ἄλλοι λόγῳ συνδρομῆς πρὸς τοὺς χριστιανούς καὶ ἄλλοι μᾶλλον λόγῳ ἀρπαγῆς (...).

Ὅθεν φρονῶ καλὸν καὶ συντελεστικὸν ὅπως ἡ πρώτη γραμμὴ τῆς ὁροθεσίας καταληφθῇ ἀπὸ στρατὸν πεζικόν, καὶ ἀνὰ μίαν καὶ ἡμίσειαν ὥραν

ἐπ' αὐτῆς νὰ ἐγκαταστήσετε σταθμούς 25-30 ὀπλίτας ἕκαστος καὶ νὰ διοικοῦνται παρὰ ἱκανοῦ καὶ ἐμπείρου ἀξιωματικοῦ (...). Οὕτω διὰ τῶν ταχτικῶν περιπολιῶν θέλει σχηματισθῇ ἄλυσος ἐμποδίζουσα πᾶν ἄταχτον ἐξερχόμενον ἐκ τῆς ἡμεδαπῆς πρὸς τὸ Ὀθωμανικὸν καὶ τανάπαλιν(...) ἐκτὸς δὲ τούτου ὁ ἐπὶ τῆς γραμμῆς στρατὸς ἐν ἀνάγκῃ δύναται νὰ φανῇ ὀφέλιμος εἰς τοὺς ὁμογενεῖς χριστιανούς, οἵτινες θὰ φεύγῃσι λάθρα ἐκ τῆς πατρίδος των ἔνεκεν κακώσεων τοῦ Ὀθωμανικοῦ (...).

Ὑποβάλλω εἰς ὑμᾶς τὰ ἄνω καὶ ὅπως ἐγκρίνετε διατάζετε. Ζητῶ συγγνώμην διὰ τὰ γραφόμενα, διότι εἴσθε εἰς θέσιν νὰ γνωρίζετε κάλλιον ἐμοῦ.

Παρακαλῶ πρόσφερον τὰ σέβη μου εἰς τὸν Κύριον πρόεδρον τῆς Κυβερνήσεως.
Γ.Ν.

Ἡ αὐστηρὴ κυβερνητικὴ ἀπαγόρευσις τῆς πρώτης ὥρας καὶ ὁ στιγματισμὸς τῆς διαρροῆς τοῦ ταχτικοῦ στρατοῦ πρὸς τοὺς ἀντάρτικους σχηματισμούς, ἐξελίχθησαν σὲ σιωπηρὴ ἢ ὁμολογημένη ἀνοχή τῆς προετοιμασίας ἐπαναστατικῶν κινήματων στὶς ὁμορὲς τουρκικὰς ἐπαρχίας.

Σταχυολογοῦμε λίγες, ἐλάχιστες, περικοπὲς αὐτῶν τῶν ἐγγράφων, σὰ δείγματα γραφῆς καὶ περιεχομένου, ἀλλά, βέβαια, μόνο διαβάζοντάς τα ὅλα καὶ ἀκέραια μπορεῖ κανεὶς ν' ἀναπλάσῃ τὴν ἀτμόσφαιρα τῆς ἱστορικῆς στιγμῆς :

Πρὸς Χαρ. Ζυμπρακάκη, ὑπουργὸ Στρατιωτικῶν («Οἰκουμένη» κυβέρνηση Κανάρη), ἀπὸ Καρβασαρά, 1η Ἰουλίου 1877 :

Κύριε Ὑπουργέ, Ἐντεῦθεν οὐδὲν ἔχω εἰμὴ κινήσεις τινων πολιτικῶν ἐνεργοῦν ὡς λέγουσιν κατ' ἐντολήν ἄλλων Κομιτάτων ἐξ Ἀθηνῶν, ὅπως ἐφοδιάσουν τοὺς ραγιαδες τῆς ὑπαίθρου μὲ ὅπλα καὶ πολεμοφόδια καὶ τοὺς ὠθήσουν εἰς ἐπανάστασιν (...).

Κύριε Ὑπουργέ, ὅλα τὰ θεωρῶ ἀτελεσφόρα κινήματα, διότι οὐδεὶς ἐκ τῶν ὧσων μνημονεύω (*ἐννοεῖ* ἕνα υἱὸν τοῦ Σκυλοδήμου καὶ ἕνα υἱὸν τοῦ ὑποστρατήγου Ν. Στράτου, ἀδελφὸν τοῦ λοχαγοῦ τῶν ἐπιτελῶν Κυρίου Ἀντρέα), ἔχει τὴν πρέπουσαν βαρύτητα ὅπως ἐνδόσουν οἱ Ἡπειρώται καὶ σηκώσουν ἐπανάστασιν. Οἱ ραγιαδες, ἂν δὲν δοῦν στρατὸν ἑλληνικὸν νὰ ἐξέλθῃ, οὐδεὶς θὰ κινήθῃ, διότι φοβοῦνται περισσότερο τοὺς Ἑλλήνας ἀπὸ τοὺς Τούρκους (...).

Πρὸς τὸν ἴδιο, ἀπὸ Καρβασαρά, 6 Ἰουλίου 1877 :

Κύριε Ὑπουργέ, σὰς πληροφορῶ ὅτι ἂν γίνῃ καμιά ψευτοεπανάστασις ἔξω, πολλοὶ ὑπαξιωματικοὶ τῶν Σωμάτων καὶ ὅλοι σχεδὸν οἱ ὑπεράριθμοι θὰ ἐγκαταλείψουν τὰς τάξεις των καὶ ταῦτα πρὸς γνώσιν σας.

Πρὸς τὸν ἴδιο, ἀπὸ Καρβασαρά, 10 Ἰουλίου 1877 :

Κύριε Ὑπουργέ, Ἐντεῦθεν οὐδὲν σπουδαῖον, γαλήνην μεγάλην κατὰ τὸ παρὸν ἔχομεν, ἀνάγκη ὅμως κατόπιν νὰ μετατραπῇ εἰς θύελλαν : οἱ

Ρῶσοι προοδεύουν, ἡ Κυβέρνησις ἀνάγκη νὰ ἰσχύνη τὰς προετοιμασίας τοῦ πολέμου καὶ ὅμα οἰκονομῇσιν ὀλίγα θωρηκτὰ¹ καὶ ἔχη 20 χιλιάδες στρατοῦ μαχίμου καλὸν εἶναι νὰν τὸ βροντήσωμεν, καὶ ὅταν τοῦτο ἀποφασισθῇ ὑπὸ τῆς Κυβερνήσεως καὶ ἐκ δύο μερῶν ἐξέλθωμεν εἰς τὰς τουρκικὰς ἐπαρχίας, θὰ κάμωμεν τὰς προόδους ὅπου οἱ Ρῶσοι ἔκαμαν εἰς τὴν Βουλγαρίαν (...).

Πρὸς τὸν ἴδιο, ἀπὸ Καρβασαρά, 14 Ἰουλίου 1877 :

(...) Μὴ πρὸς θεοῦ ἐπιτρέψετε νὰ γίνῃ ἐπανάστασις ἀπὸ ληστὰς καὶ φυγοδίκους διότι καὶ τοὺς ραγιαδες θὰ βλάψετε καὶ ὅτι φροντίζετε ἐπιτυχῶς νὰ τηρήσετε θὰ καταστρέψετε (...).

Πρὸς τὸν ἀντισυνταγματάρχην Ν. Μάνο. γεν. γραμματέα ὑπουργείου Στρατιωτικῶν, ἀπὸ Καρβασαρά, 23 Ἰουλίου 1877 :

(...) Ἐδῶ, φίλε, ἔχω ποικιλίαν ἐθελοντῶν καὶ ποικιλίαν φορεμάτων, διότι ἕκαστος φορεῖ τὰ τοῦ τόπου του φορέματα, ἀπὸ δὲ μόνον τὸ φέσιον ὁποῦχουσι τὴν κορώναν δεικνύουσι ὅτι εἰσὶ στρατιῶται, εἶναι ὅμως καλοὶ ἐθελονταί, ἔχουν μέγιστον ζῆλον εἰς τὰ γυμνάσια, εἶναι δὲ σχεδὸν ὅλοι ἐκ τοῦ Ὁθωμανικοῦ.

Ἀπὸ Χαρ. Ζυμπρακάκη, ὑπουργὸ Στρατιωτικῶν («Οἰκουμένη» κυβ. Κανάρη) :

Ἀθῆναι τῇ 27 Ἰουλίου 1877

(...) Σὰς κάμω γνωστὸν ὅτι καὶ πάλιν δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ δεχθῇτε τοὺς Ἀλβανοὺς τούτους μὲ ὑπόσχεσιν ὅτι δὲν θέλουν παραδοθεῖ (*στην Τουρκία*). Τὸ τοιοῦτον δὲν εἶναι δυνατὸν ἐφ' ὅσον δὲν ὑπάρχουσι διακεκομμένα αἱ μεταξὺ Ἑλλάδος καὶ Τουρκίας σχέσεις. Σεῖς ὀφείλετε νὰ τοὺς περιποιεῖσθε καὶ νὰ ἀναβάλλετε ὅσον δύνασθε τὴν εἰς τὸ ἑλληνικὸν ἔδαφος μετάβασιν αὐτῶν, καθὼς καὶ ἄλλων συμπαθούντων ὑπὲρ ἡμῶν.

Ἄνευ ἐτέρου σᾶς ἀσπάζομαι. Ὁ ὑμέτερος Χ. Ζυμπρακάκης.

Πρὸς Ἀλ. Κουμουνδοῦρο, ὑπουργὸ Ἑσωτερικῶν («Οἰκουμένη» κυβ. Κανάρη), ἀπὸ Καρβασαρά, 15 Αὐγούστου 1877 :

(...) Ὅταν ἔλθῃ ὁ κατάλληλος καιρὸς καὶ θὰ εἴμεθα εἰς θέσιν νὰ πολεμήσουμε μὲ τὸν σουλτάνον, ἂς ἀποφασισθῇ καὶ εἴμεθα ἔτοιμοι νὰ πράξω-

1. Πολὺς λόγος εἶχε γίνε ἐπὶ Οἰκουμένης «ν' ἀγορασθῶσι τὰ διαθέσιμα ἀτμόπλοια πτωχεύσεως τινὸς Ἀγγλικῆς εταιρίας, ὅπως, μεταποιηθέντα εἰς πολεμικά, χρησιμεύωσιν εἰς ἐνίσχυσιν τοῦ μικροῦ ἑλληνικοῦ στόλου (...). Σωτήριον κατόρθωμα δύναται νὰ θεωρηθῇ ἡ ἀποτυχία τῆς προτάσεως ἐκείνης, ὀφειλομένη ἐξ ὁλοκλήρου εἰς τὸν Τρικούπην καὶ τὸν θερμῶς ὑποστηρίζοντα τὴν γνώμην του Θ. Δηλιγιάννη» (Γ. Τσοκopoulos, Βιογραφία Χαρ. Τρικούπη, ἀναφέρεται στοῦ Τρύφωνος Ε. Εὐαγγελίδου, Τὰ μετὰ τὸν Ὁθωνα, 1899, σ. 428).

μεν τὸ καθήκον μας. Μὴ ὅμως δίδετε ἐκρόασιν εἰς τὸν μὲν καὶ εἰς τὸν δέ, ἀλλὰ οἱ Κυβερνῶντες ὅπου ἔχετε μεγάλην τὴν θέσιν γνωρίζετε κάλλιον παντὸς ἄλλου νὰ σκεφθῇτε καλῶς καὶ ν' ἀποφασίσετε πᾶν τὸ δυνάμενον νὰ ὀφελήσῃ. Διότι ὁ πόλεμος θέλει πολλὰς ἐτοιμασίας καὶ μεγάλας δαπάνας χρηματικὰς. Διότι τοιαύτας ἀπαιτήσεις θὰ ἔχουσι σχεδὸν ὅλοι ὅσοι θὰ δυνηθῶν κάτι τὶ νὰ προσφέρουν καὶ τὸ πρῶτον αἶτημα φρονῶ ὅτι θὰ περιστραφεῖ πάρα πολὺ εἰς χρηματικὰ ποσὰ πρὸς ἐξοικονόμησιν τῶν μὲν καὶ τῶν δέ.

Εἴθε νὰ εὐρεθῇ ἡ πατρίς εἰς καλὴν θέσιν καὶ οἰκονομήσῃ τὰ πάντα, ἐγὼ ὅμως ἤδη βλέπω δυσκολίας χρηματικὰς, διότι οὔτε τοὺς μισθοὺς τοῦ παρελθόντος μηνὸς ἔχω νὰ πληρώσω ἀλλ' οὔτε καὶ τοὺς ἐθελοντὰς νὰ οἰκονομήσω μὲ τὰ χρειώδη. Μοῦ στέλνετε γραμμάτια, ἀλλὰ τὰ ταμεῖα εἶναι κενά. Ἐνδεχόμενον νὰ ἔχετε τοὺς θησαυροὺς προφυλαγμένους διὰ νὰ μᾶς χρησιμεύσουν εἰς τοὺς πολέμους καὶ εἴθε τὸ τοιοῦτον νὰ συμβαίῃ (...).

Ἀπὸ Χαρ. Ζυμπρακάκη, ὑπουργὸ τῶν Στρατιωτικῶν :

Ἀθῆναι 22 Σεπτεμβρίου 1877.

(...) Σᾶς προσθέτω δὲ νὰ ἀφοπλίσῃτε τοὺς ὀπλοφοροῦντας καὶ λάβῃτε πάντα τὰ κατάλληλα μέτρα ὅπως ἐμποδισθῇ πᾶσα ἐπιδρομὴ τῶν ἡμετέρων εἰς τὴν γείτονα Ἐπικράτειαν. Δέον δὲ νὰ φανῇτε αὐστηρὸς καὶ εἰς περίπτωσιν ἀνυπακοῆς νὰ μεταχειρισθῇτε τὴν δύναμιν τῶν ὅπλων (...).

Πρὸς τὸν μέραρχο Β. Σαπουντζάκη, Πάτρας :

Μεσολόγγιον, 5 10/βρίου 1877.

(...) Ἀπὸ τὰς ἐφημερίδας εἶδα ὅτι οἱ ἀξιόμαχοι Κρηῖτες ἐπανεστάτησαν πρὸς ἀπόκτησιν τῆς ἐλευθερίας των. Ὁ Θεὸς νὰ τοὺς εἶναι βοηθός (...). Οἱ Ραγιάδες ὅμως τῆς Ἡπείρου καὶ Θεσσαλίας εἰσέτι δὲν ἀποφασίζουν ν' ἀδράξουν τὰ ὅπλα κατὰ τοῦ τυράννου των. Ἀλλ' ἀργότερα πιστεύω νὰ μιμηθῶν τοὺς ἀνδρείους Κρηῖτας, καὶ πρέπει νὰ τὸ κάμουν, διότι καταλληλοτέρα ἐποχὴ ἄλλοτε δὲν θὰ εὐρεθῇ (...).

Κάποια στιγμή, ἡ κυβερνητικὴ πολιτικὴ χρειάστηκε νὰ δόσῃ πανηγυρικὲς ἀποδείξεις τῶν εἰρηνικῶν της προθέσεων : Τὸν Ἰανουάριον 1878, ἐπὶ πρωθυπουργίας Κουμουνδούρου, ὁ ἑλληνικὸς στρατὸς εἶχε εἰσβάλλῃ στὴ Θεσσαλίαν, ὅπότεν ὅμως ἐξαναγκάστηκε σχεδὸν ἀμέσως ν' ἀποσυρθεῖ¹. Τὶς πρῶτες μέρες τοῦ Φεβρουαρίου, ἀνταρτικὰ σώματα μὲ συμμετοχὴ εὐζώνων καὶ ὑπαξιωματικῶν τοῦ 1ου τάγματος, τοῦ τάγματος Γ. Δαγκλῆ, πέρασαν τὰ ἡπειρωτικὰ σύνορα καὶ χτυπήθηκαν μὲ τουρκικὸ στρατὸ σὲ δυὸ τρεῖς παραμεθόριες θέσεις². Ὁ διοικητὴς τοῦ τάγματος, ἐπεὶ δὲν ἐμπόδισε τὴ διαρροὴ πρὸς τοὺς

1. Ἡ δραματικὴ αὕτη περιπέτεια ἦταν ἡ πρώτη πολεμικὴ ἐμπειρία τοῦ ἀνθυπασι-στῆ Παναγιώτη Δαγκλῆ (βλ. σ. 85).

2. Γιὰ τὴν συμπλοκὴν στὸ Δημαριὸ βρῖσκονται στὸ Ἀρχεῖο δύο-τρία ἔγγραφα, δυσανάγνωστα ὅμως, τόσο πολὺ νὰ καταντοῦν σχεδὸν ἀχρηστα. Ὑπάρχει καὶ περιληπτικὴ τῆς ἀφήγησιν στὰ Αὐτοβιογραφικὰ σημειώματα τοῦ Γεωργίου Δαγκλῆ.

ἀντάρτες, τιμωρήθηκε μὲ «ἀργίαν δι' ἀπολύσεως δι' ἐξ ἀμελείας παράβασιν τοῦ τῆς ὑπηρεσίας καθήκοντος»¹. Μιὰ ἐβδομάδα πρὶν εἶχε προβιβασθεῖ.

Πρὸς Σωτ. Πετμεζᾶ, ὑπουργὸ Στρατιωτικῶν (κυβέρνηση Κουμουνδούρου) :

17 Φεβρουαρίου 1878.

Κύριε ὑπουργέ, εὐχομαι εἰς ὑμᾶς ὑγείαν καὶ εὐτυχίαν. Σᾶς εὐχαριστῶ πολὺ διότι κατ' ἐκλογὴν μὲ προβιβάσατε Συνταγματάρχην. Ἄν κατόπιν διὰ λόγους σπουδαίους μὲ ἐθέσατε εἰς ἀργίαν, ποσῶς δὲν ἐστενοχωρήθην.

Ἐξ ὧν κατέθεσα εἰς τὴν ἀνάκρισιν ὅπου περὶ λιποταξίας μοῦ ἔκαμεν ὁ Κύριος Μέραρχος, εἰς οὐδὲν νομίζω ἡμάρτησα. Ἡμάρτησα ἴσως διότι καταβάς εἰς Φλωριάδα καθ' ἣν ἐγένετο μάχη ἡμπόδισα τοὺς Εὐζ. καὶ δὲν ἔφυγαν ἀπὸ τὰς τάξεις των ἵνα καὶ οὗτοι λάβουν μέρος εἰς τὸν πόλεμον (...)
Ἄν ὅθεν διὰ τὸ ἀμάρτημα τοῦτο μὲ ἔθεσε τὸ Σὸν Ὑπουργεῖον εἰς ἀργίαν, καλῶς ἔπραξε, καὶ παρακαλῶ εὐσεβάστως νὰ μὲ θέσῃ εἰς ἀποστρατεῖαν, καθόσον δὲν ἐπιθυμῶ νὰ εἶμαι ἐν τῇ ὑπηρεσίᾳ ὡς φονεὺς εὐεργέτης τῶν Βαρβάρων.

Μόλις ὅμως ὁ τιμωρημένος διοικητὴς τοῦ Εὐζωνικοῦ βρέθηκε σὲ ἀργία, ἡ ἴδια ἡ κυβέρνηση ποὺ τὸν εἶχε τιμωρήσει ἐπειδὴ ἄνδρες ἀπὸ τὸ Τάγμα του εἶχαν λιποτακτήσει γιὰ νὰ ἐνωθοῦν μὲ τοὺς ἀντάρτες, τὸν παρακινοῦσε τῶρα νὰ «ἐξέλθῃ».

Πρὸς τὸν ἴδιο :

Ἀγρίνιον, 9 Μαρτίου 1878

(...) Ὁ Κύριος Πρόεδρος τῆς Κυβερνήσεως πολλάκις διὰ τοῦ Κυρίου Νομάρχου (*Κωνστ. Δούκα*) μοὶ ἐπαρήγγειλε ὅπως ἐξέλθω καὶ τεθῶ ἐπὶ κεφαλῇ τῆς ἐπαναστάσεως. Ταῦτα μοὶ ἐπαρήγγειλε καὶ διὰ τοῦ ταγματάρχου Κ. Πετροπουλάκη. Τὸ αὐτὸ ζητοῦν ἀπὸ ἐμὲ καὶ ὁ Κύριος Μίλιος², ὁ Κ. Μελᾶς³, καὶ ἄλλοι ὡς ἐπιτροπὴ τῆς Ἀμύνης, ὑποσχόμενοι ὅλα τὰ μέσα, χωρὶς νὰ ἔχουν οὐδεμίαν στρατιωτικὴν δύναμιν, οὐδὲ ἐθελοντῶν. Ἦλθα μὲ τοὺς Κ. Κυρίους εἰς ὁμιλίαν τοιαύτας, ἀλλὰ οὐδέποτε ἤθελον τὸ ἀποφασίσαι ἄνευ τῆς συγκαταθέσεώς σας. Διότι ὑμᾶς γνωρίζω προϋστάμενον καὶ ἐὰν θέλετε ἐξέρχομαι ὅταν μὲ ἐφοδιάσετε μὲ ἐθελοντὰς πειθαρχοῦντας καὶ νὰ μὴ ἐξερχόμενοι ἀρχίσουν ν' ἀρπάζουν τεντζερέδες καὶ λοιπὰ ὡς εἶναι μαθημένοι ἀπὸ ἄλλοτες καὶ ὅτι ἐγκρίνετε διατάξατε.

Σᾶς προσθέτω ὅτι ὡς ἐννοῶ θὰ παύσουν πάντα ταῦτα ὅταν τελειώσουν τὰ χρήματα, διότι οὐδεὶς ἐκινήθη ἀπὸ αἴσθημα ἐλευθερίας, πλὴν ὀλίγων, ἀλλὰ δι' αἴσθημα ἀρπυγῆς. Μοῦ ἔδωσαν καὶ ἐμὲ χρήματα νὰ στρατολογήσω ἄλλα δὲν τὰ ἐδέχθην, φοβούμενος μὴ ἀμαρτήσω.

1. Ἐπειτα ἀπὸ διάβημα τοῦ Τούρκου πρέσβη, Βλ. σ. 93.

2. Βλ. σ. 39 σημ. 2.

3. Ὁ Μιχαὴλ Γ. Μελᾶς, ταμίης τῆς Ἐπιτροπῆς Ἐθνικῆς Ἀμύνης. Βλ. σ. 46 σημ. 1.

Σᾶς ζητῶ συγνώμη διότι σᾶς γράφω. Σᾶς προσκυνῶ καὶ μένω, Πρό-
θυμος τῶν διαταγῶν σας. Γ.Ν.

Δὲν ὑπάρχει ἀπάντηση τοῦ ὑπουργοῦ. Ἄλλωστε, τώρα ποὺ ἀρχίζει νὰ διαφαίνεται
στὸν ὀρίζοντα τὸ Συνέδριο τοῦ Βερολίνου, κι' ἐντείνονται οἱ πιέσεις κι' ἐξεγείρεται ἡ κοινὴ
γνώμη, ἡ κυβέρνησις περιβάλλει μὲ περισσότερὴ μυστικότητα τὶς ἐνέργειές της.

Πάντως, προεξοφλώντας ἀρνητικὴ ἀπάντηση, ὁ Δαγκλὴς τηλεγραφεῖ:

Σ. Μίλιον,

Ἀθῆναι 2 Μαρτίου 1878

Ἀπαραιτοῦμαι ἐξελεῖν ἄνευ ἀνωτέρας διαταγῆς καὶ ἄνευ ἀρκουσῶν
δυνάμεων, καθότι εἰς οὐδὲν θὰ συντελέσω, ἀποθαρρυνομένων τῶν ἔξω
καὶ τῶν ἔσω ἔνεκεν κακῶν διευθύνσεων καὶ ἀδιορθώτων σφαλμάτων.

Γ. Νταγκλὴς

Ἀκολουθεῖ διεξοδικὴ ἐπιβεβαιωτικὴ ἐπιστολὴ τῆς 7 Μαρτίου.

Γράφει ὁ νομάρχης Αἰτωλοακαρνανίας Κωνστ. Δούκας, ὁ ἴδιος ποὺ εἶχε διαβιβάσει
τὶς πρωθυπουργικὰς προτάσεις γιὰ «ἐξοδο»:

Ἐν Κραβασαρᾷ τῇ 13 Μαρτίου 1878

Σεβαστέ μου φίλε, Καὶ δι' ἐμὲ εἶναι ἀκατανόητος ἡ σιωπὴ τῶν ἐν Ἀθή-
ναις καὶ ἀγνοῶ καὶ ἐγὼ τί ἀπεφασίσθη. Δυστυχῶς ὁ καιρὸς χάνεται (...) Ἐσχηματίσθη
εἰς Ραδοβίζιον προσωρινὴ Κυβέρνησις, πολλοὶ ἔδειξαν προ-
θυμίαν, ἀλλὰ (...) ἂν ἡ εἶδησις εἶναι ἀληθής, καὶ εἶναι ἀληθής, ὅτι 3 τάγ-
ματα ἐξ Ἀρτης μεταβαίνουν εἰς Ραδοβίζιον, θὰ πνιγῇ πάραυτα ἡ ἐξέ-
γερσις. Τί δύναται λοιπὸν νὰ γίνῃ;

Καὶ λίγο ἀργότερα, στὶς 3 Ἀπριλίου, φωνὴ ἀπαυδημοῦ:

(...) Ὅλοι αἱ προσπάθειαι, αἱ ὑποσχέσεις, πάντα μάταια (...) Ἐνα εὐχομαι, νὰ φύγω.

Γράφει ὁ Σπ. Γ. Καραϊσκάκης, ὥστόσο χθεσινὸς καὶ αὐριανὸς ὑπουργός:

Ἀθῆναι, 11 Μαρτίου 1878

Ἀδελφέ, Τὸ ἀπὸ 7 π. μ. ἀγαπητόν μοι γράμμα σου ἔλαβον σήμερον (...) Ἐγὼ δὲν ἔλαβα μέρος εἰς τὴν ἐπιτροπὴν¹ διότι δὲν δύναμαι νὰ συνεργα-
σθῶ μὲ ἀνθρώπους οἵτινες μόλις πρὸ 2 ἐτῶν ἦλθον εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ
οἱ ὅποιοι οὔτε τὸν τόπον γνωρίζουν ἄλλ' οὔτε τὴν ἱστορίαν τῆς Ἑλλά-
δος, διότι ἔὰν ἐγνώριζον δὲν ἤθελον στείλει εἰς τὴν σφαγὴν τόσα ἄθῳα
πλάσματα καὶ καταστρέψει τὸν τόπον ὡς τὴν Χιμάραν καὶ Θεσσαλίαν.
Ἐπομένως οὐδεμίαν συμβουλὴν δύναμαι νὰ Σᾶς δώσω καθ' ὅτι δὲν βλέπω

1. Θὰ πρόκειται πιθανότατα γιὰ τὴν «Ἐπιτροπὴ τῆς Ἀμύνης», ποὺ μνημονεύεται
στὴν παραπάνω ἐπιστολὴ πρὸς Πετμεζᾶ καὶ τὴν παρακάτω πρὸς Μπότσαρη. Ἡ ἐπιστολὴ
Δαγκλῆ τῆς 7 Μαρτίου πρὸς Καραϊσκάκη δὲν βρίσκεται στὰ χαρτιά.

τούς Κυρ. Ὑπουργούς ὡς μὴ συμφωνῶν μὲ τὰς ἰδέας των. Οἱ Κύριοι Ὑπουργοὶ ἔαν εἶχον συγγενεῖς εἰς τὸ Τουρκικόν, ὅπως Σὺ καὶ ἐγώ, δὲν θὰ ἔκαμαν τοιαῦτα πράγματα, ἅτινα κατ' ἐμὲ εἶναι γελοῖα (...).

Καὶ λίγο ἀργότερα, στὶς 6 Ἀπριλίου :

Οἱ φίλοι τῆς Ἑλλάδος θεωροῦν αὐτὰ τὰ δῆθεν ἐπαναστατικὰ κινήματα γελοῖα καὶ καταστρεπτικά διὰ τὴν Ἑλλάδα, συμβουλεύουν δὲ νὰ παύσουν τὰς ἀνοήτους καὶ ἀνωφελεῖς ἐπιδρομάς.

Ἔμαθον ὅτι ὁ Συνταγμ. Κύρ. Δ. Μπότσαρης προτίθεται νὰ ἐξέλθῃ, γράφε μου τὶ τρέχει κατ' ὅτι ἡμεῖς ἐδῶ ἀδύνατον νὰ μάθωμεν τὴν ἀλήθειαν.

Σὲ ἀσπάζομαι ἀπὸ Καρδίας. Ὡς ἀδελφός, Σ. Γ. Καραϊσκάκης.

Παραθέτουμε δύο ἀκόμα κείμενα, χαρακτηριστικά τῆς πολιτικῆς τοῦ ἀκήρυκτου πολέμου ποὺ συνεχιζότανε καὶ τῶν ἀντιδράσεων ποὺ προκαλοῦσε :

Καρπενήσιον 1 Ἀπριλίου 1878

Ἀδελφὲ Γιώργη Χαίρε,

Ἐγὼ ἐξέρχομαι μετ' ὀλίγας ἡμέρας μὲ σῶμα ἐθελοντῶν ἄνω τῶν χιλίων πρὸς ὑπεράσπισιν τῆς πατρίδος μας, τοῦτο ἐπιθυμῶ νὰ πράξῃτε καὶ ὑμεῖς· ὅθεν γράψατε εἰς Ἀθήνας εἰς τὸν κύριον Κουμουνδοῦρον Πρωθυπουργὸν καὶ ζητήσατε ὅτι μέσα θέλετε καὶ εἶμαι παραβέβαιος ὅτι θὰ σᾶς τὰ δώσῃ· σπεῦσε εἰς τὴν φωνὴν τῆς πατρίδος διότι εἰς ἡμᾶς ἔμεινε νὰ τὴν ὑπερασπισθῶμεν εἰς τὰ ἔσχατα τῆς ζωῆς μας.

Μὲ τὸν ἐπιφέροντα τὸ παρόν μου περιμένω γράμμα σου, εἰς τὴν οἰκογένειαν εἶπέ τὰς εὐχάς μου. Ἐχε ὑγείαν καὶ καλὴν ἀντάμωσιν εἰς τὴν πατρίδα. Χαίρε, ὁ φίλος σου, Δ. Ν. Μπότζαρης.

Ἀργίνιον, 9 Ἀπριλίου 1878

Ἀδελφὲ Μπότζαρι σὲ ἀσπάζομαι (...) Μαθὼν ὅτι θὰ ἐξέλθῃς σοῦ ἐτηλεγράφησα νὰ μὴ βιαστῇς. Κατόπιν ἔλαβα τὴν ἐπιστολήν σου καὶ σὲ ἀπαντῶ ὅτι πρὸ μηνὸς εἶχα τηλεγραφικὴν συνεννόησιν μὲ τοὺς Κ.Κ. Σπύρον Μίλιον καὶ Μελαῖν καὶ ἀφοῦ εἵπαμε πολλὰ¹ περὶ στρατολογίας ὅπως ἐξέλθω, τοὺς ὑπέβαλα ἐν ὑπόμνημα περὶ μιστοῦ ἐθελοντῶν δύο χιλιάδων ἀρχίζων ἀπὸ τοῦ ἐθελοντοῦ ἀνὰ 60 δρχ. κατὰ μῆνα καὶ βαθμὴδὸν εἰς τοὺς ἀνωτέρους των οἷτινες θὰ ἐδιοικούν αὐτοὺς ὑπὸ τὰς διαταγὰς μου· ἀφοῦ ὅθεν ἔλαβον τὸ ὑπόμνημα φαίνεται νὰ μὴν τοὺς ἄρесе καὶ ἔκτοτε ἔπαυσαν συνεννόησιν καὶ ἡσυχάζω εἰς τὴν οἰκίαν μου (...).

Ἄν ὅθεν δὲν σοῦ δώσουν 300 χιλιάδας δραχμὰς, ὅπως μὲ αὐτὰς σχηματίσης πλέον τῶν 1500 καλῶν ἐθελοντῶν καὶ νὰ ἔχῃς χρήματα νὰ πλη-

1. Δὲν βρέθηκαν σχετικὰ τηλεγραφήματα.

ρώνης ἐπὶ μία τριμηνίαν τούτους καὶ ἂν δὲν σοῦ δώσουν ἓν τάγμα εὐζώνων νὰ μὴν ἀποφασίσῃς νὰ ἐξέλθῃς διότι ἐξενὸς προβλέπω τὴν ἀποτυχίαν καὶ ἐξάλλου θὰ εἴστε αἴτιος νὰ (;) τῶν πατριωτῶν μας ραγιαδῶν.

Πρόσεξε ὅθεν πολὺ διότι διὰ νὰ ἐξέλθῃ ἓν Σῶμα δὲν εἶναι δύσκολον, διὰ νὰ συντηρηθῇ ὅμως ἀπὸ τροφᾶς καὶ πολεμοφόδια εἶναι πολὺ δύσκολον διότι ὡς γνωρίζεις τὰ ὀπισθογεμῇ ὅπλα δαπανοῦν πολλὰ φυσιγγία καὶ τουλάχιστον εἰς ἐκάστην μάχην θὰ δαπανήσῃ ἕκαστος ἐθελοντῆς ἀπὸ 100 καὶ διὰ 10 μάχας θέλει 1000 φυσιγγία ἕκαστος, ὥστε διὰ μόνον 1000 ἐθελοντὰς θέλεις νὰ ἔχῃς μαζί σου 1000 κιβώτια νὰ σὲ παρακολουθοῦν καὶ διὰ τοῦτο ἀπαιτοῦνται 500 φορτηγὰ ζῶα. Ἄν ὅθεν δὲν ἔχεις ταῦτα καὶ ἂν δὲν σοῦ δώσουν τὰς 300 χιλιάδας δρχ. νὰ μὴν ἀποφασίσῃς τὴν ἐξοδον διότι ὡς γνωρίζεις ὑπάρχουν εἰς Θεσσαλία καὶ Ἡπειρον πλέον τῶν 30 χιλιάδων στρατοῦ καὶ ἀφοῦ εἰσβάλλεις καὶ δὲν εἶναι ἄλλα σώματα νὰ συμπράξουν, καταστρέφεται. Ἐγὼ εἶμαι γεροντώτερος καὶ νὰ σκεφθῇς καλὰ καὶ σπουδαίως αὐτὰ ὅπου σὲ γράφω (...). Ὑγιαίνειτε. Ὡς ἀδελφός,

Γ. Νταγκλῆς

Δὲν πρέπει ν' ἀποτολμηθοῦν γενικώτερα συμπεράσματα ἀπὸ μιὰν ἀλληλογραφίαν, ἐντοπισμένη μόνον σὲ μιὰ πλευρὰ τοῦ συνολικοῦ ἐθνικοῦ προβλήματος τῆς ἐποχῆς: τὴν πλευρὰ τῶν ἐπαναστατικῶν κινήσεων τῆς Ἡπείρου. Ὡστόσο, ἂν κανεὶς διαβάσῃ ὅλα αὐτὰ τὰ ἔγγραφα — ἀναγκαστικά μὲ προσοχή, γιατί σχεδὸν ὅλα εἶναι τρομερὰ δυσανάγνωστα — δὲν θ' ἀποκομίσῃ μόνον πάμπολλα αὐθεντικά μικροστοιχεῖα γιὰ τὰ συγκεκριμένα περιστατικά καὶ γιὰ τὰ πρόσωπα ποὺ τὰ πλαισιώνουν, ἀλλὰ καὶ μιὰ κάπως γενικώτερη εἰκόνα τοῦ ἀσχημάτιστου, καὶ γι' αὐτὸ ἰδιόρρυθμου ἀκόμα, κοινωνικοῦ καὶ διοικητικοῦ μας μηχανισμοῦ.

4. ΚΑΤΑΔΙΩΞΗ ΤΗΣ ΛΗΣΤΕΙΑΣ

Ἐνα πολὺ μεγάλο μέρος τοῦ «Πατρικοῦ Ἀρχείου» — 588 ἔγγραφα — ἀφοροῦν τὴν καταδίωξη τῆς ληστείας.

Ἡ ληστεία στὴν Ἑλλάδα, κατὰ τὶς δεκαετίες ποὺ καλύπτει τὸ Ἀρχεῖο τοῦτο, ἦταν, ἰδίως γιὰ τοὺς πληθυσμούς τῶν ἐλληνοτουρκικῶν συνόρων, ἓνα εἶδος ἐξουσίας παράλληλης μὲ τὴν ἐξουσία τοῦ Κράτους. Καὶ οἱ μὲν πληθυσμοὶ, ἤθελαν δὲν ἤθελαν, ἔπρεπε νὰ ὑποκύβουν στὶς προσταγὰς τῶν ληστῶν γιὰ νὰ σώσουν τὸ κεφάλι τους, ἀφοῦ τὸ Κράτος δὲν ἦταν ἱκανὸ νὰ τοὺς προστατεύσει. Ἀλλὰ καὶ πολλοὶ πολιτευόμενοι, ὅσο ἦταν ἔξω ἀπὸ τὴν κυβέρνησι, ὑποβοηθοῦσαν μὲ τὰ τοπικά τους ὄργανα τὶς πανίσχυρες συμμορίες, γιὰ νὰ ἐξασφαλίσουν τὴν εὐνοιά τους στὶς βουλευτικὰς ἐκλογάς. Κι' ὅταν, πάλι, καταλάμβαναν τὴν ἐξουσία, φρόντιζαν, εἴτε ἀπὸ συμμοριτικὴ ἀλληλεγγύη εἴτε ἀπὸ κομματικὸ ὑπολογισμό, ν' ἀνταποδώσουν τὴν ἐκδούλευσι, παραβλέποντας τὰ ἐγκλήματά τους ἢ ἀκόμη καὶ παρέχοντας θετικὴ προστασία γιὰ νὰ τοὺς καλύψουν. Ὁ Κωλέτης, ὁ Βούλγαρης καὶ πολλοὶ ἄλλοι πολιτευόμενοι δευτερεύουσας σειρᾶς, εἶχαν κυριώτερο στήριγμα τῆς πολιτικῆς τους σταδιοδρομίας τὶς συμμορίες τῶν ληστῶν¹.

1. Δὲν χωρεῖ ἐδῶ τεκμηρίωσι με συγκεκριμένα κείμενα. Ὁ,τι ἔχει γραφῆ γιὰ ἐκεῖνη τὴν ἐποχὴ μαρτυρεῖ τὴ συνεργασία τοῦ Κωλέτη καὶ τοῦ Βούλγαρη με τοὺς ληστές. Τὸ

ΝΑΣΤΟΥΛΗΣ Γ. ΔΑΓΚΛΗΣ
1800 – 1886

Τὴν ἀνάπτυξη τῆς ληστείας στὶς ὁμορες ἐπαρχίες ὑποβοηθοῦσε καὶ ἡ γειτνίαση τῶν τουρκικῶν συνόρων. Εἴτε ἀπὸ σκοποῦ, εἴτε ἀπὸ ραθυμία ἢ ἀνικανότητα, ἡ τουρκικὴ ἐξουσία δὲν καταδίωκε ἀποτελεσματικὰ τὶς συμμορίες, πού, ἔτσι, ἐμπαιναν καὶ κυκλοφοροῦσαν σχεδὸν ἀνενόχλητες στὸ τουρκικὸ ἔδαφος, ὅταν κινδύνευαν νὰ συλληφθοῦν στὸ ἑλληνικόν. Μιὰ ἑλληνοτουρκικὴ σύμβαση τοῦ 1865 εἶχε προβλέψει, γι' αὐτὲς τὶς περιπτώσεις, σύμπραξη τῶν συνοριακῶν ἀρχῶν. Ἀλλὰ δὲν εἶχε ἀποδόσει μεγάλα πράγματα.

Ἀπὸ τὸ 1867 καὶ κατόπι, ὁ Γεώργιος Δαγκλῆς, ὑπηρετήσας ἐπὶ πολλὰ χρόνια, σχεδὸν ἀποκλειστικὰ, στὴν καταδίωξη τῆς ληστείας, ὡς διοικητὴς μεταβατικῶν ταγμάτων καὶ ὡς διοικητὴς τοῦ Β' Ἀρχηγείου.

Ἐνα διάστημα, τὸ 1873 καὶ τὸ 1874, εἶχε μόνιμη κι' ἐγκάρδια συνεργασία μὲ τὸν ἀντιστράτηγο — φερίκο — Μεχμέτ Ἀλὴ Πασά, πού κι' αὐτὸς εἶχε σταλεῖ στὴν ἑλληνοτουρκικὴ μεθόριο γιὰ τὸν ἴδιον σκοπόν, καὶ ἔδρευε στὴ Ρεντίνα. Ἀλλ' ἡ ἑλληνοτουρκικὴ σύμπραξη στὴν καταδίωξη τῆς ληστείας δὲν κράτησε περισσότερο ἀπὸ τὴν ἀποστολὴ τοῦ πασά.

Ἀπὸ τὰ 588 ἔγγραφα αὐτοῦ τοῦ τμήματος τοῦ Ἀρχείου, τὰ 353 ἀποτελοῦνται κυρίως ἀπὸ ἐκθέσεις πρὸς τὸ ὑπουργεῖο τῶν Στρατιωτικῶν, συχνὰ ὑπὸ μορφὴ προσωπικῶν ἐπιστολῶν πρὸς τοὺς ὑπουργούς, καὶ ἀπὸ τὶς ἀντίστοιχες ὑπουργικὰς ἀπαντήσεις, οδηγίες, συστάσεις ἢ διαταγές. Ἐδῶ βρίσκεται, ἐπίσης, μικρὴ ἀλληλογραφία μὲ τοὺς νομάρχες Φθιωτιδοφωκίδος καὶ Αἰτωλοακαρνανίας (Π. Βακάλογλους, Π.Γ. Ζάνος), μὲ τοὺς διοικητὰς τοῦ Ἀρχηγείου Δυτικῆς Ἑλλάδος (Λ. Σμόλενιτς, Δ. Ν. Βότζαρης) καὶ μὲ ἄλλους ἀξιωματικούς ἢ πολίτευομένους. Τὰ λοιπὰ 235 ἔγγραφα εἶναι ἀλληλογραφία μὲ τὸν Τούρκο ἀντιστράτηγο καὶ μὲ ἄλλες τουρκικὰς τοπικὰς ἀρχάς, καθὼς καὶ ἄλλα ἔγγραφα σχετικὰ μὲ αὐτὴν τὴν ἑλληνοτουρκικὴν συνεργασία.

Χάρη στὴν πολύχρονη θητεία του στὴν καταδίωξη τῆς ληστείας ὁ Γεώργιος Δαγκλῆς σχημάτισε ἓνα ἀρχειο μὲ συνοχὴ καὶ πληρότητα, μοναδικὸ γιὰ τὸ συγκεκριμένον θέμα ποὺ καλύπτει, καὶ ἀναμφισβήτητα αὐθεντικόν.

Εἶναι λυπηρὸ πὺν οἱ διαστάσεις αὐτοῦ τοῦ βιβλίου δὲν ἐπιτρέπουν νὰ παρατεθεῖ ἐδῶ, αὐτοῦσιο καὶ ἀκέραιο, οὗτ' ἓνα μικρὸ ποσοστὸ τοῦ συγκεντρωμένου ὕλικου. Περιοριζόμεσθε νὰ μεταφέρουμε μόνον ἐλάχιστες περικοπές, ἐνδεικτικὰς τοῦ περιεχομένου :

Τὸ ὑπουργεῖο τῶν Στρατιωτικῶν (κυβέρν. Α. Κουμουνοῦρου), μὲ συνυπογραφή Δ. Γρίβα καὶ Δ. Βότσαρη :

25 Μαρτίου 1867 (...) Τὰ προσφωρότερα μέσα διὰ τὴν ἐξόντωσιν τῆς ληστείας εἶναι ἡ ἀπαυστος κίνησις ἀπὸ τόπου εἰς τόπον τῶν μεταβατικῶν ἀποσπασμάτων, αἱ συνεχεῖς περιπολῖαι τὸ αὐστηρὸν οὐχὶ δὲ τὸ πρᾶον τοῦ χαρακτῆρος τῶν ἐπιφορτισμένων τὴν καταδίωξιν ἀποσπασματάρχων καὶ διοικητῶν τῆς μεταβατικῆς ὑπηρεσίας, καὶ πρὸ πάντων ἡ ἐκτόπισις τῶν συγγενῶν τῶν ληστῶν (...) Πεποιθότες ἐπὶ τοῦ ζήλου καὶ τῶν καταβληθησομένων ὑφ' ὧμῶν προσπαθειῶν εὐχόμεθα ταχέως νὰ μᾶς ἀναγγεῖλετε εὐχάριστα ἀποτελέσματα. Δ. Γρίβας, Δ. Βότσαρης.

Ὁ ἀρχιληστής Γ. Βελοῦλας πρὸς τὸν Ἀναστάση Κούτρα (Ἰανουάριος 1869) :

Κύριε Ἀναστάση (...) νὰ μοῦ στείλῃς δώδεκα χιλιάδας δραχμὰς ἀρ. 12 μὲ πέντε ἡμέρας καὶ ἂν δὲν ἔλθῃς ὡς τὴν προθεσμίαν νὰ στείλῃς νὰ

θέμα, ὅμως, χρειάζεται προσεκτικώτερη ἐρευνα προτοῦ ἐπεκταθεῖ ὀνομαστικὰ καὶ σὲ ἄλλους πολιτικούς ἢ ἀτιμωτικὴ κατηγορία.

πάρης μύτες καὶ αὐτιά, καὶ νὰ στείλῃς δέκα φέσια μὲ τὰ παπαζία καὶ δέκα κοντοσίγγουνα καὶ δέκα κάπες καὶ δέκα γελέκια καὶ δέκα ζευγάρια κάλτζες καὶ δέκα ζευγάρια τζαρούχια μὲ τὰ πετζώματα καὶ δέκα σελάχια καὶ δέκα ζωνάρια καὶ τίποτις ἄλλο δὲν σᾶς λέγω νὰ μὴ σᾶς φάγη κανένα θάρρος διότι θὰ σκούξεις πολὺ βαριά καὶ δέκα φουντανέλας. Γ. Βελούλας.

1869 τὴν 23 γιναρίου. Κερατᾶ Κούτρα, ἡ προθεσμία ἐπαρῆλθε καὶ σὺ δὲν φάνηκες, τώρα ἅμα λάβεις τὸ γράμμα μας νὰ μὴ λείπουν ὅσα σοῦ ἔχομεν γραμμένα (. . .) ἓνα νὰ λείψῃ θὰ τοῦ βγάλωμεν τὰ μάτια καὶ θὰ κόψω καὶ τὴ μύτη του καὶ ὅπως θέλετε κάμετε. Νὰ μᾶς φέρετε καὶ τὸ φυσεκλίκι καὶ τὸ ὠρολόγι καὶ τὸ ἀσημοζώναρο καὶ τὴν κόπιτζαν, καὶ τὸ γιαταγάνι καὶ δυὸ τουφέκια (. . .) Τὸ Σάββατο βράδυ δὲν ἔλθετε θὰ τὸν κόψω χωρὶς ἄλλο καὶ νὰ μὴ σοῦ περάσῃ καμμιά ἰδέα ποῦ ἔχεις πολλοὺς φίλους θὰ τὸ μεταννοήσεις πικρὰ νὰ φέρετε καὶ τὰ τζαρούχια, μένω. Γ. Βελούλας.

Πρὸς τὸ ὑπουργεῖο τῶν Στρατιωτικῶν :

Γιαννιτζοῦ, 14 Φεβρ. 1869 (. . .) Ἐξελθὼν τῆς ἔδρας τοῦ τάγματος εὔρον τοὺς παρὰ τῶν ἀρχιληστῶν αἰχμαλωτισθέντας (. . .) οἵτινες ἀπελευθερώθησαν διὰ λύτρων καὶ ἐξετάσας αὐτοὺς μοι ἀνέφερον ὅτι ἀφ' ἧς ἡμέρας αἰχμαλωτίσθησαν μετὰ τῶν Κ.Κ. ἀξιωματικῶν ἔμενον πάντοτε φανερά ἐντὸς τῆς Μονῆς Ρεντίνης καὶ εἰς τὰ πλησίον ἐκεῖ μέρη τῆς Μονῆς ἅπαντες οἱ λησταὶ συμποσοῦμενοι εἰς 25, τὸ ὅλον, χωρὶς νὰ ἔχωσι φόβον παρὰ τῆς Τουρκικῆς Ἐπικρατείας, ἔχοντες μάλιστα καθημερινῶς συγκοινωνίαν μὲ τοὺς Ἀλβανούς, οἱ ὅποιοι ἔδιδον καθημερινῶς τροφὰς διὰ τοὺς ληστὰς καὶ τὰ ἀγελάδια ἐπὶ πληρωμῇ καὶ ἐνίοτε συνέτρωγον καὶ εὐθυμοῦσαν μὲ τοὺς ληστὰς. Κατὰ συνέπειαν, τούτων οὕτως ἐχόντων δὲν θὰ καταστραφῶσιν αἱ ληστρικαὶ συμμορίαι φυλαττόμεναι καὶ ζωοτροφούμεναι παρὰ τῆς Τουρκικῆς Ἐπικρατείας (. . .). Γ. Νταγλῆς.

Πρὸς τὸν ὑπουργὸ τῶν Στρατιωτικῶν (Σκαρλάτο Σοῦτσο, κυβέρν. Θρ. Ζαΐμη) :

Βαρυμπόπη ¹ 16 Φεβρ. 1869 (. . .). Ἡ συμπλοκὴ ἔλαβε χώραν μετὰ τὴν Ρεντίνης καὶ Σμοκόβου ἥτοι ἐντὸς δύο τουρκικῶν κωμοπόλεων καὶ τούτου ἕνεκα δὲν κατεστράφη ὁλόκληρος ἡ συμμορία Σπαθούλα καὶ Μπελαχαίων. Φοβούμενοι μὴ τυχὸν ἔλθομεν εἰς συμπλοκὴν μετὰ τῶν Ἀλβανῶν οἵτινες ὑπερασπίζονται τοὺς ληστὰς ὥς ἐκ τούτου ἀπεσύρθημεν μετὰ τὴν συμπλοκὴν. Ἄν αἱ συμμορίαι ἤθελον εὐρεθῇ εἰς τὸ Ἑλληνικὸν ἤθελον καταστραφεῖ (. . .) Τὴν ἐπομένην ἔμεινα εἰς τὴν στρατώνᾳ Παλαῖς Γιαννιτζοῦς μέχρι 10 μ.μ. νομίζων ὅτι θὰ ἔλθῃ τις ἐκ τῶν εἰς τὰς ἄνω κωμοπόλεις ἀρχῶν τῆς Τουρκίας ἵνα μάθῃ τί ἔτρεξε ἢ νὰ παραπονεθῇ ὅπου ἐπήγαμεν πλησίον αὐτῶν καὶ ἐκτυπήσαμεν χωρὶς νὰ τοὺς εἰδοποιήσωμεν, ἀλλὰ φαίνεται

1. Σήμερα Μακρυνιώμη στὴν Φθιώτιδα.

ὅτι ἐνδράπησαν νὰ παρουσιασθοῦν καθόσον τὸ κτύπημα αὐτὸ τοὺς ἀπέδειξε καὶ αὐτοὺς ληστὰς καὶ ὄχι στρατὸν Κυβερνήσεως.

Τὰς δύο κεφαλὰς τὰς ἐφέραμεν ἐνταῦθα καὶ ἀνεγνωρίσθησαν. Ἀκολούθως ἐκάμαμε τὸ λεγόμενον χοράτζι, δηλαδὴ ἐπουλήσαμε 11 ὄπλα τῶν ληστῶν, γιαταγάνια, κουμπούρια κλπ. πράγματα καὶ οἱ Εὐζωνες ἐπῆραν χαρτζιλίκι ἕκαστος τὴν ἀναλογία του (...). Γ. Νταγκλῆς.

Πρὸς τὸν Σκαρλάτο Σουτζό, ὑπουργὸ τῶν Στρατιωτικῶν (κυβέρν. Θρ. Ζαΐμη) :

Βαρυμπόπη 28 Μαρτίου 1869 (...) Ἡ δὲ περίξ τῆς Ὑπάτης ἀνακαλυφθεῖσα συμμορία τῶν Ἀρβανιταίων κτυπηθεῖσα ἐφονεύθη εἰς ληστής, ἐσυλλήφθη εἰς ἕτερος. Ἡ συμμορία αὕτη ἔπρεπε νὰ πάθῃ περισσότερα ἀλλὰ οἱ λησταὶ ἰδόντες τοὺς στρατιώτας ἔδοσαν εἰς φυγὴν (...) ἀπέρασαν καὶ ἐγλύτωσαν (...). Κύριε Ὑπουργέ, διέταξε νὰ ἐνισχυθῶμεν διότι πολλὰ ἐχάσαμεν ἔνεκα τῆς ἀνεπαρκείας, σὰς γνωστοποιῶ δὲ ὅτι οἱ Τοῦρκοι οὐδέποτε θὰ κτυπήσουν τὴν ληστείαν, πρῶτον διότι ἔχουν συμφέροντα καὶ δεύτερον διότι ποσῶς δὲν λαμβάνουν αἰχμαλώτους τοὺς ὑπηκόους των, ἂν ὅμως τοὺς ἐπιβληθῇ ἵνα τοῦ λοιποῦ μὴ τοὺς διατηροῦν ἀλλὰ τοὺς κτυποῦν, οἱ λησταὶ καταστρέφονται (...). Γ. Νταγκλῆς.

Πρὸς τὸν νομάρχην Φθιωτιδοφωκίδος Π. Βακάλογλου :

Ὑπάτη 4 Μαΐου 1869 (...) Ἐλυπήθην καὶ ἐγὼ ὅπως καὶ ὑμεῖς καὶ πᾶς τις πρέπει νὰ λυπεῖται ὅταν οἱ κακοῦργοι διαφεύγουν τὴν θεῖαν δίκην, ἀλλ' ὁ στρατὸς δὲν εἶναι αἷτιος καὶ ἄς ὄψονται οἱ φυλάσσοντες αὐτοὺς καὶ τοιοῦτοι εἶναι πλεῖστοι, καὶ πλούσιοι καὶ πτωχοὶ (...) Γ. Νταγκλῆς.

Ὁ Δ. Χατζίσκος, πολιτευτὴς Λαμίας, ὑπουργὸς στὴν κυβέρνησιν Γενναίου Θ. Κολοκοτρώνη, τὴν τελευταία ἐπὶ Ὁθωνος :

17 Αὐγούστου 1869, Ἀθῆναι. Φίλε μου, Χθὲς εἶχον τὴν τιμὴν καὶ ἐπαρουσιάσθην εἰς τὴν Α.Μ. τὸν Βασιλέα καὶ γενομένου λόγου σπουδαίου περὶ τῆς δημοσίας ἀσφαλείας ἤκουσα μὲ εὐχαρίστησιν μου καὶ τοὺς ἐξῆς περὶ ἡμῶν λόγους οὓς ἔκρινα ἀναγκαῖον νὰ σὰς τοὺς διαβιβάσω, οὐχὶ βεβαίως κατ' ἐντολήν, διότι δὲν ἔχω προσόντα νὰ διαβιβάζω λόγους τῆς Α.Μ. ἀλλ' ἀπὸ ἐπιθυμίαν καὶ εὐχαρίστησιν : «Ὁ ἀντισυνταγματάρχης Δαγκλῆς εἶναι παντὸς ἐπαίνου ἄξιος διὰ τὴν πρόθυμον καὶ ἀποτελεσματικὴν καταδίωξιν τῆς ληστείας», εἶπεν ὁ Βασιλεὺς.

Ταῦτα ἔκρινα φιλικὸν καθήκον νὰ σὰς γράψω καὶ νὰ σὰς προσθέσω καὶ τὰ συγχαρητήριά μου διὰ τὴν Βασιλικὴν Εὐνοίαν καὶ ὑπόληψιν, καθὼς καὶ διὰ τὴν καλὴν πεποιθήσιν ἣν ἀπολαμβάνετε ἀπὸ τοὺς κατοίκους τῆς ἐπαρχίας (...). Ὁ φίλος σας, Δ. Χατζίσκος.

Ὁ Ὑπουργὸς τῶν Στρατιωτικῶν Λ. Σμόλενιτς (κυβέρν. Θρ. Ζαΐμη) :

Ἀθήνησι τῇ 13 Μαΐου 1870 (...) Ἀποβαίνει ἀπολύτως ἀναγκαία ἡ ἐνίσχυσις τῆς δημοσίας δυνάμεως (στὴν *Εἰδρυτανία*). Ἐπειδὴ ὅμως δὲν

δύναμαι άλλαχόθεν ν' αποσπάσω δύναμιν, πιστεύω ὅτι θὰ μοὶ παραχωρήσετε ὑμεῖς πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον ἐξήκοντα τουλάχιστον ἄνδρας καὶ περιμένω νὰ μὲ εἰδοποιήσετε ἵνα διατάξω τὰ δέοντα. Εὐρίσκομαι εἰς μεγάλην στενοχωρίαν μὴ δυνάμενος ἄλλως νὰ θεραπεύσω τὴν μεγάλην ταύτην ἀνάγκην, ἐλπίζω λοιπὸν ὅτι δὲν θὰ μοῦ προτάξετε δυσκολίας.

Ὁ Ὑπουργὸς Λ. Σμόλενιτς.

Ὁ ὑπουργὸς τῶν Στρατιωτικῶν Χ./Ζυμπρακάκης (κυβέρν. Ἐπαμ. Δεληγιώργη):

10 Σεπτεμβρίου 1870 (...) Τὰ ἐν τῇ ἐπιστολῇ ὑμῶν ἐκτιθέμενα μέσα πρὸς ἐξάλειψιν τῆς ληστείας θέλουν ὑποβληθεῖ ὑπὸ τὴν σκέψιν τοῦ Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου καὶ εὐχομαι νὰ ληφθῶσιν ὑπ' ὄψιν ἵνα προηγηθῶσι τὰ κατάλληλα νομοσχέδια πρὸς παραδοχὴν αὐτῶν (...).

Ἡ παραπάνω ἐπιστολὴ τοῦ ὑπουργοῦ τῶν Στρατιωτικῶν ἀπηχοῦσε τὶς προθέσεις τοῦ νέου ὑπουργείου Δεληγιώργη, πού εἶχε ἀναλάβει τὴν ἐξουσία τὸ καλοκαίρι τοῦ 1870, ἔπειτα ἀπὸ τὴ διεθνῇ διαπόμευση τῆς χώρας καὶ τὴν ἀπομάκρυνση τοῦ ὑπουργείου Θρ. Ζαίμη, ἐξ ἀφορμῆς τῆς ληστείας τοῦ Δήλεσι. Ὁ ἴδιος ὁ πρωθυπουργὸς ἔδινε τὸν τόνο μὲ τριετίδῃ ἐπιστολῇ πρὸς τὸν Δαγκλῆ:

Ἀθῆναι τὴν 23 Αὐγούστου 1870. Κύριε Ἀρχηγέ (...) Ἡ Κυβέρνησις ἐν μέσῳ ἀκροσφαλῶν περιστάσεων ἀναδεχθεῖσα τὴν διοίκησιν τοῦ τόπου, πρῶτιστον καὶ μέγιστον ἐξ ὧν ἔχει καθηκόντων αἰσθάνεται τὴν ἐκρίζωσιν τοῦ μασιζόντος αὐτὸν φοβεροῦ κακοῦ τῆς ληστείας καὶ τὴν ἀποσόβησιν τῶν ἐκ τούτου ἐπαπειλουμένων συνεπειῶν (...) Ἡ Κυβέρνησις ὁμοῦ μὲ τὴν ἐξουσίαν καὶ τὴν ἐμπιστοσύνην ἣν ἀνέθετο ὑμῖν θέλει παράσχει καὶ πάντα ὅσα δύναται καὶ λογίζονται συντελεστικὰ τοῦ σκοποῦ ὃν ἐπιδιώκει (...). Ἀξιῶν δὲ ἵνα μὲ κρατῇτε ἐνήμερον εἰς πᾶν ὃ,τι οὐσιῶδες ἀνάγεται ἐπ' αὐτοῦ ἐκάστοτε καὶ νὰ μὲ διαφωτίζετε διὰ τῶν κρίσεων καὶ γνωμῶν σας ἐκ τῆς τοπικῆς πείρας, προστίθεται ὅτι ὁσονούπω θέλουσιν ἀνακοινωθῇ ὑμῖν ὅσα ἤδη ἐθεώρησα ἀναγκαῖα νὰ ληφθῶσι μέτρα (...) Ὁ Πρόεδρος τοῦ Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου, Ε. Δεληγιώργης.

Ἀπάντησις:

Κύριε Πρωθυπουργέ, εἶδον τὰ ὅσα ἐν τῇ πρὸς με ἐπιστολῇ σας τῆς 23 Αὐγούστου μοὶ γράφετε, καλῶς γινώσκω τὴν ἐπιθυμίαν τῆς Κυβερνήσεως καὶ ὁλοκλήρου τοῦ ἔθνους περὶ τῆς ἐξοντώσεως τῆς ἐπαράτου ληστείας καὶ μὴν ἀμφιβάλλετε ποσῶς, ὅτι (...) Εἶναι ὁμως, καταπρῶτον, τινὲς κακόβουλοι πολῖται οἵτινες ἀπὸ φόβον ἢ ἀπὸ συμφέρον περιθάλπουν αὐτοὺς τοὺς κακούργους, καὶ δεύτερον ἢ διατήρησις αὐτῶν εἰς τὴν τουρκικὴν χώραν καὶ πού ἐξ ἐτέρου μᾶς ψυχραίνει σπουδαίως, διότι ὑποφέρομε χωρὶς νὰ δυνάμεθα νὰ τοὺς βλάψωμε καθότι οἱ γείτονοί μας Ὀθωμανοὶ δὲν ἐπιθυμοῦν τὴν σύμπραξίν μας, ἂν ὁμως ἦσαν εἰς ἀνάγκασιν νὰ τοὺς ἐκδιώξουν ἀπὸ τὰ μέρη τους, βεβαίως εἰς τὴν δικαιοδοσίαν μας ἐρχό-

μενοι θὰ ἐπάθαιναν ἀφεύκτως, μὲ ὅλας τὰς περιποιήσεις ἐκ τοῦ Ἑλληνικοῦ ὅπου πρὸς αὐτοὺς κάμνουσι(. . .) Πρόθυμος τῶν διαταγῶν σας, Γ. Νταγκλῆς.

Μολονότι ὁ ἴδιος ὁ πρωθυπουργὸς εἶχε ζητήσει ἀπὸ τὸν Δαγκλῆ νὰ τὸν κρατεῖ «ἐνήμερον εἰς πᾶν ὅ,τι οὐσιῶδες», αὕτη ἡ ἀμεση ἐπαφὴ ἀπάρεσε στὸν ὑπουργὸ τῶν Στρατιωτικῶν :

Ἀθήνησι τῇ 19 7βρίου 70. Κύριε Ἀντισυνταγματάρχᾳ, ὡς ἀρχηγὸς τοῦ 2ου Ἀρχηγείου ἔχετε ὑπὸ τὴν δικαιοδοσίαν σας ἅπαντα (. . .) κατὰ συνέπειαν δύνασθε νὰ διαθέσητε ταῦτα ἀναλόγως τῶν ἀναγκῶν (. . .) Ὅθεν εἶναι περιττὸν νὰ τηλεγραφῆτε εἰς τὸν Κον Πρωθυπουργὸν περὶ κινήσεως ἀποσπασμάτων, διότι μόνος ὁ Ὑπουργὸς τῶν Στρατιωτικῶν ἔχει τὸ δικαίωμα τοῦτο καὶ οὐδεὶς ἄλλος(. . .). Ὁ Ὑπουργός, Χ. Ζυμπρακάκης.

Ἡ θεωρία τοῦ «οὐδεὶς ἄλλος» δὲν ἄλλαξε τὰ πράγματα καὶ ὁ Δαγκλῆς ἐξακολούθησε νὰ ἀλληλογραφεῖ ἀπευθείας μὲ τὸν πρωθυπουργό, ὅπως αὐτὸς τοῦ τὸ εἶχε ζητήσει, παράλληλα βέβαια μὲ τὶς ὑπηρεσιακὰς ἀναφορὰς του πρὸς τὸ ὑπουργεῖο.

Ὁ πρωθυπουργὸς Ε. Δεληγιώργης πρὸς τὸν ἀντισυνταγματάρχη Γ. Δαγκλῆ :

21 7βρ. (. . .) Τὸ Ὑπουργεῖον σᾶς ἔδωκε τὸ δικαίωμα νὰ πράξετε ὅπως κρίνετε συμφέρον. Ἐχοντες λοιπὸν αὐτὴν τὴν ἐλευθερίαν φροντίσατε νὰ παύσῃ τὸ ἄτοπον ὅπερ καὶ τὴν δημοσίαν ἀσφάλειαν ἐβλάψε καὶ τὴν ὑπόληψιν τῆς Κυβερνήσεως.

Πρὸ πάντων φροντίσατε ν' ἀποφεύγετε τοὺς ἐντοπίους ἀξιωματικούς, διότι ἀξιωματικὸς καὶ ὑπαξιωματικὸς ἐντόπιος δὲν κάμνει, ἔχει συγγενεῖς, φίλους, συμπαθείας, συμφέροντα καὶ κατὰ δυστυχίαν ὅλα αὐτὰ δὲν ὠφελοῦν ἀλλὰ βλάπτουν.

Τέλος σᾶς παρακαλῶ νὰ καταβάλετε πᾶσαν προσπάθειαν καὶ φέρετε ἀποτελέσματα, διότι ἄνευ αὐτῶν μεγάλοι μᾶς περιμένουσι συμφοραί.

Μὴ ἀμελήτε νὰ μοὶ γράφετε ἀπ' εὐθείας διὰ τε τὴν κατάστασιν τῆς δημοσίας ἀσφαλείας καὶ δι' ὅ,τι θέλετε χάριν αὐτῆς. Ὅπως ὑμέτερος,

Ε. Δεληγιώργης.

Γράψτε μου ἂν σᾶς διῇ συνδρομὴν ὁ τόπος, ιδίως ὁ κ. Κ. Γιολδάσης.

Ὁ ἴδιος πρὸς τὸν ἴδιο :

Ἀχρονολόγητο (. . .) Ἐλαβα τὴν ἐπιστολήν σας καὶ ἐπαραξενεύθηκα διὰ τὰς μεταβολὰς αἵτινες ἐν ἀγνοίᾳ μου ἐγιναν. Ἐκάλεσα τὸν Κον ὑπουργὸν τῶν Στρατιωτικῶν καὶ διέταξα τὴν ἀναστολήν καὶ τὴν ἀνάκλησιν. Ἐγὼ ἔχω ἄλλο σύστημα. Ὅπου ἔχω ἐμπιστοσύνην δὲν πράττω τίποτε δυνάμενον νὰ ἐνοχλήσῃ. Πρὸς ὑμᾶς ἔχω ἄπειρον ἐμπιστοσύνην καὶ σέβας, ἐπομένως δὲν ἀνέχομαι νὰ ἐνοχλήσῃτε εἰς τὸ παραμικρὸν (. . .). Σᾶς ἀσπάζομαι, ὁ φίλος σας, Ε. Δεληγιώργης.

Πρὸς τὸν πρωθυπουργὸ Ἐπ. Δεληγιώργη, χωρὶς χρονολογία :

Κύριε Πρόεδρε, Σᾶς εἶχα γράψει ὅτι δὲν θὰ ἔχετε παρ' ἐμοῦ συχνὴν ἀλληλογραφίαν εἰμὶ ἂν κατορθωθῇ κατὰ τῆς ληστείας ἀποτέλεσμά τι. Ἦδη σᾶς ἀναγγέλλω μετ' εὐχαριστήσεως ὅτι ὁ λήσταρχος Κρικέλας ὁ βασανίσας ἀπὸ εἴκοσι ἐτῶν πολλὰς ἐπαρχίας πληγωθεὶς ἐσυλλήφθη, ἕτερος ληστής ἐπίσης καὶ τρίτος ἐφονεύθη (...). Γ. Νταγκλῆς.

Πρὸς τὸν ὑπουργὸ τῶν Στρατιωτικῶν Χ. Ζυμπρακάκη :

Λαμία 5 8βρίου 1870 (...) Χθὲς ἔφερα ἐνταῦθα τὸν λήσταρχον Κρικέλαν. Ἡ θέα ἦτον μεγάλη διότι ὁ λαὸς ἦτον εἰς τὴν πλατεῖαν ὅπως ἴδωσι τὸν κακοῦργον (...) Πλησιάσας εἰς τὴν πόλιν τοῦ ἔδωσα εἰς τὴν δεξιὰν χεῖραν τὴν κεφαλὴν ἐνὸς συντρόφου του καὶ τὴν κρατοῦσε ἐφιππος (...) Θρασύδειλοι εἶναι οἱ κακοῦργοι, ἀλλὰ σώνονται ὑποκρυπτόμενοι καὶ φεύγοντες (...). Γ. Νταγκλῆς.

Ὁ ὑπουργὸς τῶν Στρατιωτικῶν Χ. Ζυμπρακάκης :

Ἀθήνησι τῇ 8 8βρίου 1870, Φίλε Κε Δαγκλῆ, Σᾶς συγχαίρω διὰ τὴν ζώγησιν τοῦ ληστάρχου Κρικέλλα. Εὐχομαι (...) Μὴ δυσανασχετῇτε ἂν ἐνίοτε εὐρίσκομαι εἰς τὴν ἀνάγκην νὰ σᾶς ἀπευθύνω διαταγὰς ἐντόνους (...) Ἐφελκύω τὴν προσοχὴν σας καὶ ἐπὶ ἐτέρου τινὸς ἀντικειμένου ἐπίσης σπουδαίου. Οὐδέποτε ἐνόησα οἱ Νομάρχαι νὰ ἔχωσι τὸ δικαίωμα νὰ ἐκδίδωσι κατ' εὐθείαν διαταγὰς εἰς τὴν ὑπὸ τὰ ἀρχηγεῖα στρατιωτικὴν δύναμιν. Τὸ δικαίωμα νὰ διατάσσωσι στρατιωτικὰς κινήσεις ἔχουσι μόνον οἱ Ἀρχηγοί, οἵτινες ὀφείλουσι νὰ συνεννοῦνται μετὰ τῶν Νομαρχῶν (...). Σᾶς ἀσπάζομαι, ὁ φίλος σας, Χ. Ζυμπρακάκης.

Ὁ ὑπουργὸς τῶν Στρατιωτικῶν Χ. Ζυμπρακάκης :

Ἀθήνησι τῇ 30 8βρίου 1870. Ἀπόρρητον. Κύριε Ἀντισυνταγματάρχα, Παρατηρήσαμεν ὅτι οἱ στρατιῶται εἰς τὰς μετὰ τῶν ληστῶν συμπλοκάς προσπαθοῦσι νὰ συλλαμβάνωσι ζῶντας αὐτοὺς μὲ πᾶσαν θυσίαν καὶ μὲ κίνδυνον ἔστω τῆς ἑαυτῶν ζωῆς. Ἐπειδὴ δὲ οἱ λησταὶ ἀνθιστάμενοι φονεύουσι ἐκάστοτε στρατιώτας τινάς, ὧν ἡ ζωὴ εἶναι λίαν πολύτιμος καὶ ἀναγκαιστάτη τῇ πατρίδι καὶ δὲν δύναται ν' ἀνταλλαχθῇ μὲ τὴν τῶν ληστῶν, διὰ ταῦτα θέλετε καθοδηγήσει δεόντως τοὺς ὑφ' ἡμᾶς ἄνδρας ἵνα μὴ προσπαθῶσι νὰ συλλαμβάνωσι τοὺς ληστὰς ζῶντας, ἀλλὰ νὰ φονεύουν αὐτοὺς, διὰ τε τὴν ἑαυτῶν σωτηρίαν ὡς καὶ τὸ συμφέρον τοῦ Δημοσίου, ὅπερ ἄλλως ὑποβάλλεται εἰς ματαίαις δαπάναις διὰ τὴν ποινικὴν αὐτῶν καταδίωξιν, ἥτις οὕτω συντέμενεται. Ὁ Ὑπουργός, Χ. Ζυμπρακάκης.

‘Ο πρωθυπουργός καὶ ὑπουργός Στρατιωτικῶν Ἀλέξανδρος Κουμουνδούρος :

Ἀθήνησι τῇ 17 Δ/βρίου 70 (..) ‘Ο Τάκος¹ προτίθεται νὰ εἰσβάλῃ εἰς τὴν ἡμεδαπὴν. Κατόπιν δὲ τῆς πληροφορίας ταύτης (...) σᾶς παρακαλῶ νὰ διακόψετε τὴν ἀδειάν σας καὶ νὰ ἐπανέλθετε ταχέως εἰς τὴν διοίκησιν τοῦ 2ου Ἀρχηγείου. Ἐννοῶ ἔτι ἔχετε ἀνάγκην καὶ ν’ ἀναπαυθῆτε καὶ νὰ ἐπιβλέψετε τὰς ὑποθέσεις σας, ἀλλ’ ἡ ὑπηρεσία τῆς δημοσίας ἀσφαλείας, ἔχουσα ἐφ’ ὑμῶν τὰς πεποιθήσεις της σᾶς προσκαλεῖ. Σπεύσατε λοιπὸν συντόμως καὶ βεβαιωθεῖτε ὅτι θέλετε προσκτῆσαι νέα δικαιώματα εἰς τὴν Κυβέρνησιν. Περί τῆς μεταθέσεως τῆς ἔδρας τοῦ Ἀρχηγείου οὐδὲν ἀποφασίζω πρὶν ἢ μεταβῆτε εἰς τὴν θέσιν σας καὶ μοὶ δώσῃτε τὴν γνώμην σας. ‘Ο Πρωθ. Ὑπουργός τῶν Στρατ. Α. Κουμουνδούρος.

Ἀπὸ τὸ 1871 ἀρχίζει νὰ ἐπιδιώκεται τακτικὴ συνεργασία τῶν ἑλληνικῶν μεθοριακῶν ἀρχῶν μὲ τὰς ἀντίστοιχες τουρκικὰς. Σημειώνονται λίγες ἐπαφές, σὲ τόνο ἀμοιβαίας φιλοφροσύνης, χωρὶς ὅμως οὐσιαστικὸ ἀποτέλεσμα.

Πρὸς τὸν ὑπουργὸν τῶν Στρατιωτικῶν Λ. Σμόλενιτς (κυβέρν. Κουμουνδούρου) :

Λαμία, 19 Ἀπριλίου 1871 (...) Ἡ συνέντευξις ἔγινε χθὲς μὲ τοὺς πασιάδες, εὐχαριστήθησαν πολὺ διὰ τὴν ὑποδοχὴν καὶ τὰς περιποιήσεις ὅπου τοὺς ἐκάμαμε, ἐπίσης ἐμείναμε εὐχαριστημένοι καὶ ἡμεῖς διὰ τὴν καλὴν συμπεριφορὰν, ὅσον δὲ ἀφορᾷ τὴν ληστεία ἐκανονίσαμε πολλά, δὲν ἐδέχθησαν ὅμως τὴν πρότασιν τῶν μικτῶν ἀποσπασμάτων ἀφίνοντες αὐτὸ εἰς τὰς Κυβερνήσεις (...). Γ. Νταγκλῆς.

Οἱ «πασιάδες» ἐκφράζουν ἱκανοποίηση καὶ συγχαρητήρια γιὰ ὀρισμένες ἐπιτυχίες τῶν ἑλληνικῶν σωμάτων.

Ἐν Καρβασαρά τῇ 29 Ἀπριλίου 1872, Κύριε Συνταγματάρχᾳ, ὁ τελευταῖος συμβὰς φόνος τοῦ διαβοήτου ἀρχιληστοῦ Κουτζογιάννη καὶ οἱ μετὰ ταῦτα (...) ἐνέπλησαν χαρᾶς τοὺς κατοίκους τῶν μεθορίων Αὐτοκρατορικῶν Ἐπαρχιῶν, αἱ δὲ μεθόριοι Αὐτοκρατορικαὶ Ἀρχαί, ἡ τε Α.Ε. ὁ Μουτεσαρίφ-Πασᾶς Πρεβέζης καὶ ὁ Καϊμακάμης Βέης Ἀρτης, ἐξηγοῦντες με τὴν ἐπὶ τούτῳ χαρὰν καὶ εὐχαρίστησίν των, ἐκφράζουσίν μοι τὴν ἐπιθυμίαν των τοῦ νὰ εὐχαριστήσω καὶ συγχαρῶ ὑμᾶς ἐκ μέρους των ἐπὶ τοῖς διὰ τῶν ἀόκνων καὶ δραστηρίων ὑμῶν ἐνεργειῶν ἐπιτευχθεῖσιν εὐάρεστοις ἀποτελέσμασι (...). ‘Ο Διευθυντὴς καὶ Γραμματεὺς τοῦ Αὐτοκρατοικοῦ Προξενείου τῆς Τουρκίας ἐν Καρβασαρά, Θεόδ. Ἰωαννίδης.

Κατὰ τὴν ἐπόμενη πρωθυπουργία του, ποὺ ὑπῆρξε μακρόβια ὅσο λίγες τῆς ἐποχῆς (Ἰούλιος 1872-Φεβρουάριος 1874), ὁ Ἐπαμεινώνδας Δεληγιώργης χειρίσθηκε ὅπως καὶ στὴν προηγούμενη, τὸ θέμα τῆς ληστείας μὲ ἀποφασιστικότητα, ἐνισχύοντας τὰ καταδιωκτικὰ σώματα καὶ διεξάγοντας διαπραγματεύσεις μὲ τὴν Τουρκία γιὰ νὰ συναποφασισθῇ ἡ ἀπαραίτητη μεθοριακὴ σύμπραξι τῶν δύο στρατῶν.

1. Πρόκειται γιὰ τὸν πρωταγωνιστὴ τῆς ληστείας τοῦ Δήλεσι. Βλ. καὶ ἐπιστολὴ Μεχμέτ Ἀλῆ πασᾶ σ. 58.

Βρίσκονται στο Ἀρχεῖον 12 ἐπιστολές του πρὸς τὸν Γεώργιο Δαγκλῆ, οἱ περισσότερες ἰδιωτικὲς καὶ ἰδιόγραφες. Ἐκδηλῇ εἶναι ἡ ἀνυπομονησία πού συνέχει τὸν πρωθυπουργό, ἡ φιλοδοξία νὰ παταχθεῖ ἡ ληστεία ἐπὶ πρωθυπουργίας του.

Ἀθῆναι 26 Αὐγ. 72, Κύριε Ἀρχηγέ, ἔλαβον τὴν ἐπιστολήν σας. Ἐλυπήθην πολὺ διὰ τὰς δύο ληστείας αἰτίνες ἐγίναν εἰς τὰ σύνορα. Εἰς τὰ 1870 καμμία δὲν ἐγινε ληστεία καθ' ὅλην τὴν Στερεάν ἀπὸ τῆς 27 Ἰουλίου ὅτε ἡχμαλωτίσθη ὁ Φίλων, ἕως οὗ τὸν 10 βριον παρητήθην καὶ ἀκόμη ἐπὶ 2 ἢ 3 μῆνας κατόπιν. Δὲν ἤξεύρω τὸ αἶτιον. Ἀλλ' ὅποιοδῆποτε καὶ ἂν εἶναι παρακαλῶ νὰ τὸ κάμετε νὰ λείψῃ. Ἀνέγνωσα τὴν ἀπὸ 19 Αὐγούστου κατάστασιν τῆς ὑφ' ὑμᾶς δυνάμεως καὶ μολονότι ἔχετε ὑπὲρ τοὺς 1000 ἄνδρας διέταξα καὶ ἀναχωρεῖ εἰς λόχος ἀκόμη ἐξ Ἀθηνῶν εἰς ἐνίσχυσιν σου, ἐκτὸς 40 ἱππέων οὓς ἀπεστείλαμεν ἤδη εἰς τὰς διαταγὰς σου. Σὲ παρακαλῶ νὰ μὲ ἀπαλλάξῃς ἀπὸ τὰς ἀνησυχίας διὰ τὴν δημοσίαν ἀσφάλειαν διότι ἀρκετὰ μεγάλας ὑποθέσεις τοῦ Κράτους ἔχω καὶ μὲ βασανίζουν.

Ἡξεύρω τὴν ἀδιαφορίαν τῶν Τούρκων καὶ τὸ κακὸν τὸ ὅποιον ἐκεῖθεν μᾶς γίνεται. Φροντίζω διὰ τὴν θεραπείαν καὶ ἐλπίζω ἐντὸς ὀλίγων ἡμερῶν νὰ φθάσω εἰς πέρας. Σὰς ἀσπάζομαι, ὑμέτερος, Ε. Δεληγιώργης.

Ἀθῆναι 5 Φβρ. 1872. Κ. Ἀρχηγέ, ἔλαβον τὴν ἐπιστολήν σου, ἔμαθα καὶ τὰς λαμπρὰς εἰδήσεις τῆς ἐπιτυχίας κατὰ τῆς ληστείας, σοῦ ἐτηλεγράφησα συγχαρητήρια (...). Ἐξακολουθήσατε τὸ ἔργον σας εἰς τὸ Τουρκικὸν ἔδαφος καὶ μὴ ἐμποδίζεσθε ἀπὸ τίποτε. Νὰ μᾶς στείλετε γρήγορα τὰ πρωτόκολλα τόσον διὰ τοὺς στρατιώτας, ὅσον καὶ διὰ τοὺς πολίτας, ἵνα ἡ Κυβέρνησις ἀμείψῃ τὸν ζῆλον ἐκάστου. Φροντίσατε νὰ γίνουν ταῦτα ἀμερολήπτως. Σὰς ἀσπάζομαι, Ε. Δεληγιώργης.

Πρὸς τὸν ὑπουργὸ τῶν Στρατιωτικῶν Δ. Γρίβα :

Καρπενῆσι, 15 8βρίου 72 (...). Ὁ κτύπος ὅπου πρὸς τοὺς ληστὰς ἐγινε τοὺς μὲν Ὀθωμανοὺς ἐφαρμάκωσε διότι ἐγινε ἀναμεταξὺ κωμοπόλεων Ρεντίνας καὶ Σμοκόβου, τοὺς δὲ ληστὰς ἀπέλπισε μὴν ἐλπίζοντας νὰ πάθωσι εἰς τὸ Τουρκικόν. Καταγινόμεθα νὰ μάθωμεν πάλιν ποῦ εὕρισκονται καὶ ἂν τὸ κατορθώσωμεν θὰ τοὺς φέρωμεν εἰς θέσιν ἀπελπιστικὴν καὶ ἐλπίζω τότε νὰ φέρουσι καὶ οἱ ἴδιοι κεφαλὰς τῶν συντρόφων των ὅπως σώσουν τὰς ἰδικὰς των ὠφελούμενοι ἐκ τοῦ εὐεργετικοῦ νόμου. Ὁ Θεὸς βοηθὸς (...). Κύριε Ὑπουργέ, εἶδα τὲς γυναῖκες τῆς ομάδος τῶν Μπρουχαίων, ἀναχωροῦσαν ὅλαι μὲ μαντίλια μαῦρα εἰς τὰς κεφαλὰς των ὥς καὶ τὰ μαῦρὰ ὅπου βύζαιναν εἶχαν εἰς τὰς κεφαλὰς των μαντίλια μαῦρα. Ἐπενθοῦσαν διότι ἐφονεύθη ὁ κακοῦργος ληστής Κωσταρᾶς Μπουῦρχος (...). Γ. Νταγκλῆς.

Ὁ πρωθυπουργὸς Ε. Δεληγιώργης :

Ἀθῆναι 10 9βρίου 1872. Κύριε Ἀρχηγέ, ἔλαβα σήμερον τὴν ἀπὸ 6 τρέχ. ἐπιστολήν σου καὶ σοῦ ἀπαντῶ ὅτι ἔχετε ὅλην τὴν ἄδεια νὰ εἰσέλθετε

εἰς τὸ Ὁθωμανικὸν δύο ὥρας καὶ περισσότερον καὶ ὅτι τὰ πρωτόκολλα δὲν θὰ γίνωνται ἀπὸ πρὶν ἀλλὰ ὕστερα, μόνον διὰ νὰ μὴ εὐρεθῶμεν χωρὶς ἀπολογίαν (...). Ὅσο διὰ τὰ ἔξοδα τὰ ἡξέυρω πολὺ καλὸ καὶ ἐπιθυμῶ νὰ θεραπεύσω τὴν ἀδικίαν ὅπου ἔκαμαν οἱ προκάτοχοί μου, οἱ ὅποιοι ἔχῃ μόνον τοῦτο ἔκαμον ἀλλὰ καὶ μοῦ ἔδωσαν τὰς χεῖρας. Ἐν τούτοις θέλω φροντίσει.

Πολὺ σᾶς παρακαλῶ νὰ ἐννοήσετε ὅτι δὲν θέλω νὰ βάλω κανένα περιορισμὸν εἰς τὰς ἐνεργείας σας καὶ σᾶς συσταίνω νὰ προβῆτε μὲ θάρρος, καὶ ὅσον διὰ τὰ ἔξοδα μὴ λυπεῖσθε καὶ ἐγὼ θέλω σᾶς τὰ ἐγκρίνει ὅλα. Ὑμέτερος, Ε. Δεληγιώργης.

Οἱ διαπραγματεύσεις μὲ τὴν Τουρκία κατέληξαν τέλος σὲ συνεννόησιν. Ἐπειτα ἀπὸ ἐντατικὴ διπλωματικὴ προετοιμασία, διορίσθη «ἀρχηγὸς τῶν ἐν Θεσσαλίᾳ αὐτοκρατορικῶν δυνάμεων», ὁ ἀντιστράτηγος Μεχμέτ Ἀλῆ πασᾶς, γιὰ νὰ συνεργασθῇ μὲ τὶς μεθοριακὰς ἑλληνικὰς δυνάμεις στὴν ἐξόντωση τῆς ληστείας. Ἐγκαταστάθηκε στὴ Ρεντίνα, Μάρτιο 1873.

Ἡ ἀλληλογραφία μὲ τὸν Τούρκο ἀντιστράτηγο ξεκινᾷ ἀπὸ γράμμα του τῆς 5ης Αὐγούστου. Ὅλα τὰ γράμματα τοῦ πασᾶ εἶναι γραμμένα ἑλληνικά, τὰ περισσότερα σὲ μεγάλα τετρασέλιδα φύλλα, μὲ πυκτὴ μαύρη μελάνη, συχνὰ πασπαλισμένα μὲ χρυσόσκονη ἢ σὲ χρωματιστὸ χαρτὶ ἰδιωτικῆς ἀλληλογραφίας μ' ἐπικεφαλίδα λιθογραφημένο σύμπλεγμα Μ.Α. Χτυπητὴ ἀντίθεση μὲ τὰ φτωχικὰ χαρτιά τῶν ἑλληνικῶν ἐγγράφων καὶ μὲ τὸ ἄχνό τους μελάνι, ποὺ τόσο δυσχεραίνει σήμερα τὸ διάβασμά τους.

Πρὸς τὸ ὑπουργεῖο τῶν Στρατιωτικῶν :

25 Ἰουλίου 73, Ἐνταμώθημεν χθές, μετὰ Νομάρχου καὶ Ἀρχηγοῦ Τσίρου, μὲ τὸν Ἀντιστράτηγον Τουρκίας Μεχμέτ Ἀλῆ Πασσᾶν προσεγγίσαντα ἐν μεθορίοις πρὸς Δερβὲν Φούρκα. Ἐφέρομεν μεθ' ἡμῶν ἀπόσπασμα ἵππικου, ἱκανοὺς ἄνδρας γραμμῆς καὶ εὐζώνους. Ἀπεδώσαμεν ξένῳ οἰκείας τιμὰς, ἡμετέρων στρατιωτῶν καλῶς ἐνδεδυμένων. Εὐρέθημεν σύμφωνοι εἰς μέτρα καταδιώξεως (...). Ὁ Ἀντιστράτηγος προσέθεσεν ὅτι δὲν θὰ ἐπανέλθῃ εἰς Κωνσταντινούπολιν ἐὰν μὴ καταστραφῶσι λησταὶ μέχρι τελευταίου (...). Γ. Νταγκλῆς.

Ὁ νομάρχης Φθιωτιδοφωκίδος Π. Βακάλογλου :

Λαμία 26 Ἰουλίου 1873, Ἀδελφὲ Κ. Δαγκλῆ. Καλῶς ὥριες σὰν τὸν καλὸν τὸν χρόνον, ὁ τόπος σὲ ἀνεζήτει κι' ἔφθασες ἐγκαίρως. Ἡ Τουρκία ἠναγκάσθη φαίνεται νὰ καταδιώξῃ τὴν ληστείαν μὲ τὰ σωστά της (...) Συμβούλευσε τὸν καπετὰν Τσάμη νὰ μὴν καταπιέξῃ τοὺς Καστριώτας χάριν ἀργυρολογίας, διότι τὰ ἐβρώμησεν ὁ εὐλογημένος παραπολύ, ὡς δύνασαι νὰ βεβαιωθῇ ἂν μεταβῇς ἐπιτοπίως. Ἐπειτα, τὸ ἀρχηγεῖον ἀφάνισε τοὺς Ροβολιαρίτας καὶ τοὺς κατοίκους τῶν πέριξ τῶν Λαπάτων χωρίων διὰ τῆς ἀρπαγῆς τῶν τροφίμων, διότι δὲ παρεπονέθησαν τινὲς τοὺς ἑρράπισεν ὁ ὑπασπιστὴς του κ. Θάνος ἐνώπιον τοῦ ἀρχηγοῦ. Ἐλπίζω

ὅτι θὰ φροντίσης νὰ παύσουν ὅλα τὰ ἄτοπα τὰ ὁποῖα συνέβαινον κατὰ τὴν ἀπουσίαν σου (...). Ὡς ἀδελφός Σου, Π. Βακάλογλου.

Ὁ ἀντιστράτηγος Μεχμέτ Ἀλῆ πασᾶς :

Ρεντίνη τῇ 5 Αὐγούστου 1873. Ἐλαβα τὰς δύο ἐπιστολάς ἄστινας μοὶ ἐπέμψατε ὑπὸ σημερινὴν ἡμερομηνίαν ὁμοῦ μὲ τὸν λαγῶν διὰ τὸν ὁποῖον σᾶς ὑπερευχαριστῶ. Σήμερον ἔστειλα διὰ ὁψάρια εἰς τὴν λίμνην καὶ αὔριον λίαν πρωΐ θὰ σᾶς στείλω ὅπως μεταβάλητε τὸ φαγητόν σας ἐπειδὴ νηστεύετε, ἡμεῖς δὲ μὲ τὸ ὑπόλοιπον κάμωμεν ἕνα καλὸ πρόγευμα. Ἄμα ἤρξατο ἡ καταδίωξις τῆς ληστείας προέκυψεν ἀποτέλεσμα (...) Οἱ τέσσαρες φονευθέντες λησταὶ εἰς τὰ περὶ χωρὰ εἶναι (...) ὁ ἐκ τῆς συμμορίας Τάκου Ἀρβανιτάκη Καραγιάννης, ὁ ὁποῖος πρῶτος ἐκτύπησε τοὺς Ἀγγλους εἰς τὸν Μαραθῶνα¹ (...) Περιμένω σήμερον τὰς κεφαλὰς των καὶ τὴν ἔκθεσιν τῆς συμπλοκῆς. Δεχθῆτε τὴν πρὸς ὑμᾶς ὑπόληψίν μας, Μεχμέτ Ἀλῆ.

Ὁ νομάρχης Φθιωτιδοφωκίδος Π. Βακάλογλου :

Λαμία 9 Αὐγούστου 1873. Φίλε Κ. Δαγκλῆ, ἔμαθα ὅτι ἐπῆρε ὁ Σπανὸς ἄλλους δύο αἰχμαλώτους καὶ ὅτι ἐληστεύθησαν ἕως 100 χωρικοὶ ἐπανερχόμενοι ἐκ Καρδίτσης. Καλὰ μαθήματα ὅλα αὐτὰ διὰ τὸν φίλον μας Μεχμέτ Ἀλῆ πασᾶν ὅστις ἐὰν δὲν ἐξορίσῃ τοὺς κοτζαμπάσηδες καὶ τοὺς ληστοσυγγενεῖς καὶ λησταποδόχους (...) δουλειὰν δὲν θὰ κἀνῃ. Τὸν Γυφτονίκον, ὅστις ἐπρόδωσε τοὺς αὐτόθι φονευθέντας⁴ 4 ληστὰς συμφέρεи νὰ τὸν διορίσῃ εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τῆς καταδιώξεως μὲ 200–300 γρόσια τὸν μῆνα καὶ διὰ νὰ παραδειγματισθοῦν εἰς ἄλλας καταδόσεις, καὶ διότι θὰ τὸν προδώσουν οἱ φίλοι τῶν ληστῶν νὰ τὸν φονεύσουν (...).

10 Αὐγούστου (...) Μ' ἤρесе ἡ ἐπανεξηθεῖσα σχέσις σας μὲ τὸν πασᾶν. Συμφέρεи νὰ τὰς καλλιεργήσωμεν ὅσον δυνάμεθα διὰ νὰ κάμωμεν τὴν δουλειάν μας. Οἱ βρωμεροὶ κοτζαμπάσηδες θὰ μᾶς κάμουν διαβολὲς ἀναντιρρήτως διὰ νὰ χαλάσουν τὰς σχέσεις μας πρὸς τὸ συμφέρον τους (...). Σᾶς ἀσπάζομαι, Ὁ φίλος σας, Π. Βακάλογλου.

Ὁ πρωθυπουργὸς Ε. Δεληγιώργης :

Ἀθῆναι 17 Αὐγ. 1873 Κύριε Ἀρχηγέ, ἔλαβα τὴν ἐπιστολήν σας καὶ σᾶς εὐχαριστῶ διὰ τὰς πληροφορίας καὶ τὰς εὐχάς. Ἐλπίζω ὅτι ὁ Ὀθωμανὸς ἀντιστράτηγος θὰ ἐκτελέσῃ τὸ καθήκον του εἰλικρινῶς καὶ δραστηρίως. Φροντίσατε ὅμως νὰ μὴν ἀφήσετε εἰς αὐτὸν μόνον τὴν τιμὴν τῆς καταστροφῆς τῆς ληστείας. Ἀφοῦ ἐλάβετε τὴν ἄδειαν νὰ εἰσέρχεσθε εἰς

1. Βλ. ἐπιστολὴ πρωθυπουργοῦ Κουμουνοδούρου, σ. 55.

τὸ Ὀθωμανικόν, ὠφελήθητε ἀπὸ τὴν περίστασιν. Ὁ φίλος σας, Ε. Δεληγιώργης.

Πρὸς τὸν ὑπουργὸ τῶν Στρατιωτικῶν Δ. Γρίβα :

Βαρυμπόπη, 26 8/βρίου 73 (...) ὥστε ταχέως θὰ ἀπαλλαγῶμεν ἀπὸ κακούργους. Εἴθε νὰ γίνῃ ταχέως τοῦτο διότι ἐβαρέθην μὲ τὴν ἑκτακτον ταύτην ὑπηρεσίαν καὶ ἀπαλλαγόμενος νὰ μὲ στείλῃς εἰς τὴν φρουρὰν Καρβασαρά διὰ νὰ ἰδῶ θάλασσα διότι ἐβαρέθηκα τὰ βουνὰ καὶ διὰ νὰ εἶμαι καὶ ἐγὼ πλησίον τῆς οἰκογενείας μου. Ὑγιαίνετε, πρόθυμος τῶν διαταγῶν σας, Γ. Νταγκλῆς.

Ὁ ὑπουργὸς τῶν Στρατιωτικῶν Δ. Τριγγέτας (κυβερν. Δημ. Βούλγαρη) :

Ἀθῆναι τῇ 14 Μαρτίου 1874, Κύριε Ἀντισυνταγματάρχᾳ (...) Καθ' ὅσον ἀφορᾷ τὴν ἐνίσχυσιν ἣν μοὶ ζητεῖτε, ἐπὶ τοῦ παρόντος δὲν δύναμαι νὰ διαθέσω οὔτε τὴν ἐλαχίστην δύναμιν ἕνεκα ἐλλείψεως στρατιωτῶν (...) Οὐχ' ἤττον ἔχω τὴν πεποίθησιν ὅτι διὰ τῆς ἐξειδικιασμένης ὑμῶν πείρας καὶ τῶν ἀκαμάτων προσπαθειῶν σας θέλετε δυνηθῇ καὶ μὲ τὴν ὑπάρχουσαν δύναμιν νὰ προλάβῃτε πᾶσαν πράξιν δυναμένην νὰ ταραξῇ κατὰ τὸ ἐλάχιστον τὴν δημοσίαν ἀσφάλειαν καὶ νὰ δώσῃ ἀφορμὴν εἰς ὑποθέσεις ὅτι ἐχαλαρώθῃ ἡ πρὸς τήρησιν τῆς δημοσίας ἀσφαλείας ἀναγκαία ἐπαγρύπνησις. Σᾶς ἀσπάζομαι, Δ. Τριγγέτας.

Πρὸς τὸν ὑπουργὸ τῶν Στρατιωτικῶν Δ. Τριγγέτα (κυβερν. Δημ. Βούλγαρη) :

Γραμμένη, 18 Μαρτίου 74 (...) Ἐγὼ ἔχω τὴν προσοχὴν μου πρὸς τήρησιν τῆς δημοσίας τάξεως διότι δὲν ἐπιθυμῶ νὰ χάσω ὅ,τι πρὸ πολλοῦ εἰς τὴν Φθιώτιδα ἀπέκτησα (...) Κύριε Ὑπουργέ, αἱ ἀπαιτήσεις τῶν Κ.Κ. βουλευτῶν εἶναι σχεδὸν ἀνυπόφοροι (...) δὲν μᾶς ἀφήνουν ἡσύχους ὅπως ἐργασθῶμεν διὰ τὴν δημοσίαν ἀσφάλειαν, καὶ διὰ νὰ ὑπερασπίζονται τοὺς ἀνθρώπους των ἔστω καὶ λησταποδόχους καὶ τροφοδότας κατηγοροῦν τοὺς ἀξιωματικούς ἐκείνους ὅπου κοπιοῦν διὰ τὸ συμφέρον τὸ γενικόν (...). Ὑγιαίνετε, Πρόθυμος τῶν διαταγῶν σας, Γ. Νταγκλῆς.

Ὁ Δ. Χατζίσκος, πολιτευτὴς Λαμίας¹ :

Ἀθῆναι τῇ 22 Μαρτίου 1874, Ἀρχηγέ μου, Ἀληθῶς τὸ γράμμα σας τῆς 16 τρ. καὶ μὲ εὐχαρίστησε καὶ κάπως μὲ ἐτάραξε (...) Εἶναι ζήτημα ἂν μόνον τινὲς ἐκ τῶν κατοίκων υποθάλλουν τοὺς ληστὰς — ἢ καὶ στρατιωτικοὶ τινες, βεβαίως ἐκ τῶν κατωτέρων, διὰ τῆς ἀνικανότητός των καὶ διὰ τῆς κακοποιήσεως των κατὰ παντὸς κατοίκου ἐνόχου καὶ μὴ ἐνόχου (...) Δὲν συμφωνῶ λοιπὸν καθ' ὁλοκληρίαν μὲ τὴν γνώμην σας καὶ ἀκόμη σᾶς

1. Βλ. καὶ ἐπιστολὴ τοῦ 17 Αὐγ. 69.

προσθέτω ὅτι πολλοὶ ἐκ τῶν κατοίκων ἐξασκοῦντες πολιτικὴν εἰς τοὺς Δήμους καὶ ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ ἀναισχύντως συκοφαντοῦν τοὺς ἀντιπάλους των πλησίον τῆς καλῆς πίστεώς σου καὶ τῶν ἀγαθῶν προθέσεών σου. Παρακαλῶ τὰς γεροντικές μου ταύτας παρατηρήσεις μὴ τὰς ἀπορρίπτετε ἀλλὰ ἔχετε αὐτὰς ὑπ' ὄψιν σας μὲ τὴν συνήθη σας προσοχὴν (...).

Σὲ ἀσπάζομαι, ὁ φίλος Σας, Δ. Χατζίσκος

Ὁ νομάρχης Φθιωτιδοφωκίδος Π. Βακάλογλου :

Λαμία, 30 Ἀπριλίου 1875, Φίλε, Χθὲς ἔλαβα τὴν ἐπιστολήν σας τῆς 25 καὶ σᾶς ἀπαντῶ ὅτι ὁ πασᾶς ἀνεχώρησε ἐξ Ἰωαννίνων καὶ μ' ἐπηλεγράφησεν ἐξ Ἀργυροκάστρου (...) Ἀφοῦ τὸ Ὑπουργεῖον Βουλγαρῆ παρητήθη ἔπαυσαν αἱ ὑποψίαι περὶ διαταράξεως τῆς τάξεως. Ἐδῶ ψιθυρίζεται ὅτι τὸ τάγμα σας μετὰ τῶν ἐν Φθιώτιδι εἶχον συνεννοηθῇ νὰ στασιάζουν τὴν 10 Μαΐου, νὰ καταργήσουν τὰς ἀρχὰς καὶ νὰ μεταβοῦν εἰς Ἀθήνας διὰ νὰ ρίψουν τὴν Κυβέρνησιν, ἀλλ' ἐγὼ δὲν ἐπίστευσα τὴν διάδοσιν ταύτην (...) Τώρα φρονῶ ὅτι θὰ μοῦ δώσουν τὰ παπούτσια στὸ χέρι διότι θὰ μὲ θεωρήσουν ὡς Βουλγαριστὴν ἢ Δεληγιωργιστὴν. Ἐνῶ ὄχι μόνον ἐν εὐχαριστήριον δὲν μοῦ ἔκαμαν διὰ τὴν καταστροφὴν τῆς ληστείας ἀλλὰ μήτε τὰ ἔξοδα τῶν συνεντεύξεών μου μετὰ τοῦ πασᾶ καὶ τῆς μεταβάσεώς μου εἰς Ἀλμυρὸν δὲν μοῦ ἔδωσαν. Λαμπρὰ ἀνταμείβουν οἱ Ἕλληνες ὑπουργοὶ τὰς διακεκριμένας πράξεις (...) Δὲν πειράζει, ἀρκεῖ ὅπου ἐβράβευσαν ἐσχάτως μὲ τὸν σταυρὸν τοῦ Σωτήρος τὸν ζαχαροπλάστην Παυλίδην διότι φθιάνει τὰ ζαχαρικά του μὲ ἀτμοκίνητον μηχανὴν διὰ νὰ κερδίῃ περισσότερα χρήματα.

Οἱ Βλάχοι θ' ἀρχίσουν ἀπὸ τὰς 10 Μαΐου ν' ἀναχωροῦν ἐκ Βοιωτίας. Καλῶς θὰ πράξετε νὰ τοὺς ἀφήσετε ἐντελῶς ἀνενοχλήτους διὰ νὰ ἐννοήσουν ὅτι ὅταν δὲν ὑπάρχῃ ληστεία, δὲν τοὺς πειράζουν στρατιῶται (...) Ἔχομεν ζητωκραυγὰς, φωταψίας καὶ μουσικὰς διὰ τὴν πτώσιν τοῦ Ὑπουργείου (...). Σᾶς ἀσπάζομαι καὶ εἰμὶ ὁ φίλος Σας, Π. Βακάλογλου.

Πρὸς ὑπουργὸ τῶν Στρατιωτικῶν Χ. Ζυμπρακάκη (Οἴκου. κυβερν. Κανάρη) :

Καρβασαρᾶ, 16 Ἰουλίου 77 (...) Πιστεύετε ὅτι μὲ τὴν αὔξησιν τῆς μισθοδοσίας τῶν εὐζώνων πολλοὶ θὰ ἔλθωσι νὰ καταταχθῶσι. Ἄς ἴδωμεν ἂν θὰ πραγματοποιηθῇ. Διότι τὴν πειθαρχίαν τὴν μισοῦν καὶ εἰς τὰς ἀνωμάλους περιστάσεις ἀγαποῦν μᾶλλον τὸ ἄτακτον καπετανλίκι (...) Ἐπειδὴ, Κύριε Ὑπουργέ, μὲ ἔχετε πρὸς τήρησιν τῆς ἀσφαλείας δόσατέ μου τὰ ὄργανα ὅπου μοῦ ἀναγκαιοῦν. Διότι σπουδαίαν ὑπηρεσίαν μοῦ ἔχετε ἀναθέσει ἂν δὲ μὲ ἀντικαταστήσετε θὰ σᾶς εὐγνωμονῶ (...). Γ. Νταγκλῆς.

Ὁ πρωθυπουργὸς Ἀλ. Κουμουνοῦρος. Τηλεγράφημα :

Ἐλήφθη 24.12.1878. Συνταγματάρχην Δαγκλῆν, Καρπενήσιον, Ἀπαιτῶ νὰ καταδιώξετε διὰ πάσης αὐστηρότητος πάντα ὅποιονδήποτε ληστεύοντα :

καὶ ἐγκληματοῦντα κατὰ τῶν ἀδελφῶν καὶ γειτόνων μας, ὁ Πρωθυπουργὸς Α. Κουμουνδοῦρος.

Τὸ τηλεγράφημα τοῦ πρωθυπουργοῦ φανερῶνει κάποια νευρικότητα, ἴσως ἐπειδὴ τὶς μέρες ἐκεῖνες θάρχιζε τὶς ἐργασίες της ἡ ἑλληνοτουρκικὴ ὁροθετικὴ ἐπιτροπὴ γιὰ τὴ χάραξη τῶν νέων συνόρων, ποὺ συνιστοῦσε ἡ Συνθήκη τοῦ Βερολίνου :

Πρὸς τὸν πρωθυπουργὸ Α. Κουμουνδοῦρο :

Καρπενήσιον 13 10βρίου 1878, Κύριε Πρόεδρε σᾶς προσκυνῶ. Ἐλαβα τὸ τηλεγράφημά σας. Ἐνεργῶ καὶ θὰ ἐνεργῶ ὅπως διατάξετε. Ἀλλὰ τὰ κακουργήματα κατὰ τῶν ἀδελφῶν μας χριστιανῶν γίνονται εἰς τὸ Ὀθωμανικόν. Κατέστησαν ἀνυπόφοροι. Διότι μένοντες ἐπὶ τῆς ὁροθετικῆς γραμμῆς μεταβαίνουν εἰς τὰ χριστιανικὰ χωρία καὶ τὰ αἰσχίστα διαπράττουν (...). Ποσῶς δὲν εἶναι δύσκολον ν' ἀρχίσουν αἰχμαλωσίας καὶ ἐντὸς τοῦ Ἑλληνικοῦ, διότι οἱ πλείστοι τούτων πίστιν δὲν ἔχουσι ἀλλ' οὔτε ἀρχὰς σέβονται, ὅσο καὶ ἂν τοὺς περιποιοῦνται αἱ ἀρχαὶ καὶ τοὺς τροφοδοτοῦν, ὅλα εἰς μάτην εἶναι. Ὁ Ἀθ. Λέλης καίτοι φυγόδοκος ἔχων καὶ κατασχετήριον, ὡς πληροφοροῦμαι ἔχει διαταγὴν παρὰ τοῦ Κ. Νομάρχου νὰ μένη ἀκαταδίωκτος καὶ περιφέρεται εἰς Βαρυμπόπη ἀρματωμένος καὶ ἡμέραν τινὰ ἐφόρτωσε καὶ ἐν φόρτωμα ἄλευρον καὶ τὸ ἐπῆγε εἰς τοὺς ἐπαναστάτας εἰς τὴν Παλαιὰν Γιαννιτζοῦ. Ἐὰν εἶχε συλληφθῇ, Κύριε Πρόεδρε καὶ ἦτο εἰς τὰς φυλακάς δὲν θὰ ἐλήστευε εἰς τὸ Ὀθωμανικόν (...). Εἶναι ὅθεν πολὺ βέβαιον ὅτι τὴν ἀνοιξιν θὰ ἔχωμεν ληστὰς, καὶ ἐξενὸς οἱ ὁροθεταὶ θὰ κανονίζουν τὰ ὅρια καὶ ἐξάλλου οἱ λησταὶ θὰ πράττουν κακουργήματα. Φρονῶ ὅτι ἂν τουρκικὸς στρατὸς δὲν τοὺς καταδιώξη αὐστηρῶς καὶ τοὺς ἀναγκάσῃ νὰ ἔλθουν εἰς τὸ Ἑλληνικόν, οἱ χριστιανοὶ ἔξω κακὰ τὴν ἔχουν. Διότι ἐκεῖ δὲν δυνάμεθα νὰ τοὺς ὑπερασπιστοῦμε. Ἀνάγκη αὐστηρῶν διαταγῶν ὅπως ὑποχρεωθοῦν νὰ καταθέσουν τὰ ὅπλα καὶ μείνωσι ὑπὸ ἐγγύησιν εἰς τὰς οἰκίας των. Αὐτά, Κύριε Πρόεδρε, γνωρίζω, αὐτὰ σᾶς γράφω, καὶ πράξατε ὅπως συμφέρει, διότι κάλλιον γνωρίζετε. Ἐδῶ εἰς τὴν Εὐρυτανίαν δὲν ἔχουσι κατὰ τὸ παρὸν πολλὰς σχέσεις, τὰ δὲ ἀποσπάσματα ἔχουσι διαταγὰς νὰ μὴ τοὺς περιποιοῦνται ἀλλὰ νὰ τοὺς παραγγέλουν εἴτε νὰ παρουσιαστοῦν καὶ καταθέσουν τὰ ὅπλα εἴτε νὰ ἐπιστρέψουν εἰς τὸ Ὀθωμανικόν. Ἐνῶ εἰς τὴν Φθιώτιδα ἔχουν περιποίησιν (...).

Τώρα σᾶς γράφω καὶ ὀλίγα περὶ εὐζώνων, οἵτινες ἔχουν 3-4 μῆνας νὰ λάβωσι μισθὸν καὶ δὲν ἔχουν ν' ἀγοράσουν 100 δράμια κρέας. Ζητοῦμεν χρήματα, ἀκρόασιν δὲν μᾶς δίδουν, ζητοῦμεν νὰ σταλῇ ἄλευρον διὰ τὸν Ἰανουάριον πρὶν κλειστοῦν οἱ δρόμοι ἀπὸ χιόνια, οὐδεὶς μᾶς ἀκροάζεται. Πρὸς Θεοῦ προλάβετε νὰ σταλοῦν τὰ ἀναγκαῖα τάχιστα ἵνα μὴ ὁ στρατὸς ἔλθῃ εἰς ἀποσύνθεσιν. Διότι μένων ἄνευ μισθοῦ καὶ ἄρτου ἐκεῖ θὰ φθάσῃ. Λάβετε ταχεῖαν πρόνοιαν.

Δεν φαίνεται πώς τελειώνει αυτή η επιστολή. Συμπληρώνεται όμως με την ακόλουθη :

10 'Ιανουαρίου 1879 (. . .) Οί δυστυχείς ραγιάδες, αφοῦ τοὺς ἐγκατέλειψε ἡ 'Οθωμανικὴ ἐξουσία ἐκ προθέσεως, εὐχαριστουμένη νὰ παθαίνωσι ἀπὸ τοὺς ληστὰς προσφεύγουν εἰς τὴν εὐσπλαχνίαν τῆς 'Ελληνικῆς Κυβερνήσεως ὅπως διὰ τοῦ 'Ελληνικοῦ στρατοῦ τοὺς σώσῃ, καὶ ζητοῦν τὴν συνδρομὴν τῶν ἐπὶ τῆς 'Ελληνικῆς γραμμῆς ἀποσπασμάτων, ἀλλὰ τοὺς τὴν ἀρνοῦνται διότι τοιαύτας διαταγὰς ἔχουν, καθόσον οἱ ραγιάδες εὐρίσκονται εἰς ξένην χώραν. Κύριε Πρόεδρε, ἀνάγκη νὰ ἐπιτραπῇ ἀπὸ τὸν 'Ελληνικὸν στρατὸν ἡ καταδίωξις τῶν ληστῶν ἐν ἀρνήσει τοῦ 'Οθωμανικοῦ, καθόσον ἐὰν τὸ τοιοῦτον βραδύνη θὰ ἔχομεν συμμορίας καὶ δύσκολος θὰ ἀποβῇ ἡ διάλυσις αὐτῶν (. . .) 'Εκ τῶν δύο δὲ χιλιάδων εὐζώνων ὅπερ ἀπολύονται ἐκ τῶν ταγμάτων, καὶ μὴ θέλοντες οἱ πλεῖστοι τούτων θὰ σχηματίσουν συμμορίας ἐὰν ἀτυχῶς βραδύνη ἡ συγχώνευσις τῶν τουρκικῶν ἐπαρχιῶν εἰς τὴν 'Ελλάδα (. . .). Πρόθυμος τῶν διαταγῶν σας,
Γ. Νταγκλῆς.

'Εδῶ σταματοῦμε τὴν παράθεσις περικοπῶν αὐτῆς τῆς ἀλληλογραφίας. *Ἄλλωστε στὰ ἐπόμενα πέντε ἢ ἕξι χρόνια ποὺ τοῦ μένου προτοῦ ἀποστρατευθεῖ, ὁ Γεώργιος Δαγκλῆς ἀποσύρεται ἀπὸ τὴν καταδίωξη τῆς ληστείας. Μὲ τὴν κατάργησι τῶν ἀρχηγείων, ἔμεινε ἓνα διάστημα σὲ διαθεσιμότητα καὶ κατόπιν ὑπηρέτησε στὴ Λευκάδα, τὴν Ἄρτα καὶ τὸ Μεσολόγγι.

'Ἡ παραπάνω συντομώτατη ἐπιλογή κατατοπίζει στὸ θεματικὸ περιεχόμενον τῶν ἐγγράφων. *Ἰσως ἀρκεῖ γιὰ νὰ δείξῃ πόσο πλούσια πηγὴ πληροφοριῶν ἀποτελεῖ αὐτὸ τὸ τμήμα τοῦ Ἀρχείου ὡς πρὸς τὸ συγκεκριμένο θέμα τῆς ληστείας. Ἀλλὰ, πέρα ἀπὸ τὸ πληροφοριακὸ ὕλικό τους, τὰ ἐγγράφα τοῦτα συνθέτουν τὸ ἓνα μὲ τὸ ἄλλο ἓνα δραματικὸ καὶ ὄγριο χρονικὸ, χωρὶς ἄλλωστε ν' ἀπολείπουν οἱ γραφικὲς πινελιές. Μιὰ τέτοια ἀτμόσφαιρα, ὅμως, δὲν ἀναβιώνει μόνο μὲ λίγες περικοπές.

5. ΑΥΤΟΒΙΟΓΡΑΦΙΚΑ — ΟΔΟΙΠΟΡΙΚΑ

Αὐτὲς οἱ ἐνενήντα πυκνογραμμένες σελίδες εἶναι σημειώσεις τοῦ Γεωργίου Δαγκλῆ γιὰ τὰ κυριώτερα οἰκογενειακά, ὑπηρεσιακά καὶ μερικὰ ἄλλα συμβάντα τῆς ζωῆς του, ἀπὸ τὸ 1873 ἕως τὸ 1884. Δεκαπέντε ἀπ' αὐτὲς τὶς σελίδες εἶναι ἀποκλειστικὰ ἀφιερωμένες σὲ περιγραφὰς μετακινήσεων καὶ μικροταξιδιῶν.

Τίτλοφοροῦνται, τὸν ἓνα χρόνο «Σημειώσεις ὁδοιπορικῶν καὶ ἐκτάκτων συμβάντων», ἄλλο χρόνο «Σημειώσεις περὶ τινων ἀφορώντων τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ ἀρχηγείου», ἢ «Σημειώσεις πρὸς ἐνθύμησιν», ἢ δὲν ἔχουν καθόλου τίτλο.

Γιὰ ὅσα θέματα ἀφοροῦν στὰ οἰκογενειακά συμβάντα, οἱ σημειώσεις θυμίζουν τὴ γνωστή μας «Φυλλάδα τῆς Φαμίλιας»: γεννήσεις καὶ θάνατοι, βαφτίσια καὶ γάμοι, χωρὶς ὅμως τὴν ἀπόλυτη ξηρότητα τῆς Φυλλάδας. 'Εδῶ, κοντὰ στὴ χρονολογία καὶ στὰ ὀνόματα, ἀφίεται κι' ἐλάχιστος χώρος γιὰ καμιὰ πρόσθετη πληροφορία.

*Ὅσο γιὰ τὰ ὑπηρεσιακά συμβάντα, συχνὰ βέβαια συμπίπτουν μὲ τὰ ἀναφερόμενα σὲ παράλληλες ὑπηρεσιακὲς ἐκθέσεις, ἀλλὰ σ' αὐτὲς ἐδῶ τὶς αὐτοβιογραφικὲς σελίδες γίνεταί μνεῖα τους μᾶλλον ἀπὸ τὶς πλευρὲς ποὺ ἀντανακλοῦν τὶς προσωπικὲς ἀπασχολήσεις ἢ καὶ τὴν ἰδιωτικὴ ζωὴ τοῦ ἴδιου τοῦ Δαγκλῆ.

Τέλος οί ἀλλαγές τῶν ὑπουργείων καὶ οἱ βουλευτικὲς ἐκλογές, κάθε τόσο καμιά σύντομη περιγραφή τελετῆς ἢ γιορτῆς, ὁ θάνατος κανενὸς φίλου του ἢ γνωστοῦ, συμπληρώνουν τὸν θεματικὸ κύκλο αὐτῶν τῶν σελίδων.

Σπάνια σημειώνεται προσωπικὴ γνώμη ἢ ἐντύπωση. Τόσο σπάνια, ὥστε νὰ διερωτᾶται κανεὶς ποιά ψυχικὴ του ἀνάγκη θεράπευε αὐτὸς ὁ ἄνθρωπος ὅταν ἔγραφε ὅλες αὐτὲς τὶς σελίδες, χωρὶς νὰ ἐπιδιώκει οὔτε τίποτα νὰ ὑποστηρίξει οὔτε τίποτα νὰ χτυπήσει οὔτε τίποτα νὰ ἐξομολογηθεῖ, ἀλλὰ περιόριζε τὰ γραφόμενά του, ὅσο μπορεῖ κανεὶς νὰ πεί πιὸ κυριολεκτικά, σὲ ἀπλὴ «σημείωση τῶν συμβάντων». Οὔτε καν οἱ πολιτικὲς του προτιμήσεις δὲν διαφαίνονται ὅταν σημειώνει τὶς κυβερνητικὲς ἀλλαγές μὲ λίγες λέξεις, σχεδὸν στερεότυπες, τοῦ τύπου : «Κυβέρνησιν ἐσχημάτισεν ὁ Κ. Τρικούπης. Ὑπουργὸν τῶν Στρατιωτικῶν ἐπῆραν τὸν Κ. Καραϊσκάκη». Ἦταν γεννημένος χρονικογράφος, δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία. Τὸ πάθος του ἦταν ἀκριβῶς νὰ σημειώνει χωρὶς πάθος, τουλάχιστον χωρὶς ἐνσυνείδητο πάθος, αὐτὰ ποὺ ἐβλεπε νὰ συμβαίνουν τριγύρω του. Κρίμα ποὺ δὲν ἔτυχε νὰ κινεῖται μέσα σὲ κύκλους μὲ γενικώτερα ἐνδιαφέροντα. Θὰ εἴχαμε μάρτυρα ὅσο γίνεται πιὸ ἀξιόπιστο καὶ ἀδιάβλητο.

Πάντως, ὅποιος τυχὸν ζητήσῃ νὰ συγκεντρώσῃ στοιχεῖα γιὰ ν' ἀναπαραστήσῃ πῶς ζοῦσαν οἱ ἀξιωματικοὶ μας στὴν ἐλληνικὴ μεθόριο τῆς ἐποχῆς — ὅταν ἡ Καρδίτσα εἶχε «καϊμακάμη» καὶ ἡ Ρεντίνα «μουντούρη», — θὰ βρεῖ πολλὰ ἐνδιαφέροντα σ' αὐτὲς τὶς σελίδες.

*Ὡς σημειωθεῖ, ἀκόμη, πῶς ἐδῶ κι ἐκεῖ, κάτι ἀπροσδόκητες περιγραφικὲς φρασσοῦλες φανερώνουν μιὰ φύση εὐαίσθητη, συναισθηματικὴ, ποὺ ἴσως θὰ ἀνθίξῃ καὶ θὰ καρποφοροῦσε ἂν τύχαιε ἄλλος νὰ ἦταν ὁ δρόμος τῆς.

Φυλλομετρώντας αὐτὲς τὶς ἐνενηντα σελίδες παραθέτουμε ἐδῶ, ὅπως καὶ γιὰ τὸ λοιπὸ «Πατρικὸ Ἀρχεῖο», λίγες ἐνδεικτικὲς περικοπές.

1873. Τὴν 6 Ἰανουαρίου ἡμέρα τῶν Θεοφανείων ἐγίνε δοξολογία εἰς τὴν ἐκκλησίαν Βαρυμπόπης¹ καὶ ἡ βάπτισις ἐγίνε εἰς τὸ ὑπαιθρον διότι ὁ καιρὸς ἦτον ὥραϊος, παρέστησαν δὲ ὅλοι οἱ Κ.Κ. ἀξιωματικοὶ ἐν μεγάλῃ στολῇ (...).

— Ἀγρινίον. Τὴν 20 Ἰουνίου ἀπεβίωσε ὁ Συνταγματάρχης Β. Σκαλτσοδῆμος² καὶ ἐτάφη τὴν 21, 11 ὥρα π.μ. εἰς τὸν ναὸν Ἀγίας Τριάδος. Ἐπαρακαλουθεῖτο ὁ νεκρὸς παρ' ὄλων σχεδὸν τῶν πολιτῶν. Ὁ θάνατός του ἦτο αἰφνίδιος καὶ ἀνέλπιστος καὶ εἰς πολλοὺς συγγενεῖς καὶ φίλους ἄφησε λύπην ἀπαρηγόρητον. Τὸ γενικὸν ὁμῶς δὲν ἐλυπήθη σπουδαίως, καθ' ὅσον ὁ μακαρίτης ἦταν ἄρπαξ, φθονερὸς καὶ ἐκδικητικὸς μέχρι θανάτου (...).

— Τὴν 21 Αὐγούστου ἐπῆγαμε εἰς Βουργάρα μὲ τὸν Κύριον Νομάρχην Βακάλογλου (...) τὸ ἑσπέρας τῆς 22 ἠκούσαμε ντουφεκισμοὺς ἀπὸ τὸ Ὄθωμανικόν. Τὴν 23 ὅπου ἀνεχωρήσαμεν εἰς Ζαχαράκι ἐμάθαμεν ὅτι εἰς ἐνέδραν ἔπεσαν οἱ συμμορία Τάκου καὶ Καμάρα, τὸ ὅλον 16, ἐφονεύθη ὁ λήσταρχος Τάκος³ (...).

— Ὁ πασιᾶς ἐπέστρεψεν εἰς Ρεντίναν καὶ τὴν 29 Αὐγούστου ἦλθεν εἰς Ζαχαράκι ὅπου ἐμείναμε μὲ τὸν Κύριον Νομάρχην καὶ μᾶς ἐπεσκέφθη. Καὶ

1. Βλ. σ. 50 σημ. 1.

2. Ὁ ἀντισυνταγματάρχης Β. Σκαλτσοδῆμος εἶχε διατελέσει ὑπουργὸς τῶν Στρατιωτικῶν στὴν κυβέρνησις Β. Ρούφου, Νοέμβριον 1865.

3. Βλ. ἐπιστολὴ 5-8-73 Μεχμέτ Ἀλῆ καὶ 17-10-70 Κουμουνδούρου.

πάλιν όμιλήσαμε ότι είναι σύμφωνος εις την άμοιβαίαν καταδίωξιν ήρχισε δέ να γίνεται δραστηριότερος και πλέον των 40 υπόπτων έστειλε εις τας φυλακάς. Μας ειπε ότι την κεφαλήν του Τάκου την έχωσε και ότι έπειδι του την ζητούν από την Κωνσταντινούπολιν θα την ξεχώση (...).

1874. Την 10 Ιανουαρίου έπαρουσιάσθη εις τον Βασιλέα, όστις με έδέχθη ευμενώς δεικνύνων ευχαρίστησιν δια την ύπηρεσίαν μου δια την τήρησιν της έν Φθιώτιδι τάξεως και δημοσίας ασφαλείας αφού δέ όμιλήσαμε άρκετά του έσύστησα τον άντιστράτηγον της Τουρκίας Μεχμέτ Άλη ως κοπιώντα εις την καταδίωξιν να τον περιποιηθή και του δόση άνώτερον παράσημον (...) Και ευχαριστηθείς ό Βασιλεύς αποχαιρετήσας έξηλθα (...).

—Την 5 Απριλίου έπήγαμε εις τό κυνήγι δια ζαρκάδια, είχαμε και τον παπαν της μονής, ήβραμε ένα μόνον τό όποϊον έκτύπησα έγώ και τό πλήγωσα άλλα μας έφυγε (...).

—Άνεχώρησα από Καρπενήσι την 13 Αυγούστου δι' Αγρίνιον και την 16 τό γιόμα άφίχθη την δέ 17 τό έσπέρας έστεφανώσαμεν την άδελφήν μου Έλένην με τον κ. άντισυνταγματάρχη της Φάλαγγος Κωνστ. Στάϊκον (...).

—Την 5 Οκτωβρίου άνεχώρησα από Άγά και έπήγα εις Ρεντίαν ν' άνταμώσω με τον πασιάν. Είχα μαζί μου τον λοχαγόν κ. Χρίστον Μπότζαρην κα τον Δήμαρχον Κοντογιάννην (...) Τό έσπέρας μας είχε δείπνον ό πασιās και γεύμα την έπομένη όπου και άπεχωρίσθημεν έρευνώντες άμφότεροι προς άνεύρεσιν ληστών, διευθυνόμενοι προς την όροθετικήν γραμμήν, ό πασιās προς τά όθωμανικά χωριά έγώ δέ εις τά ελληνικά (...).

1875. Την 1ην Ιανουαρίου ήμην εις Άγά μετά της οικογενείας μου και εκάμαμε και των Φώτων, δηλ. την βάπτισιν, εις τον ρύακα. Άφού έτελείωσεν ή λειτουργία εις την εκκλησίαν είχομεν μικράν παράταξιν στρατιωτών δά τό έπίσημον της ήμέρας εκ του φρουρούντος εις Άγά λόχου (...).

—27 Φεβρουαρίου. Τά συσταθέντα μεταβατικά Άρχηγεία από 29 Ιουλίου 1872 διελύθησαν δια Β.Δ. (...) Μεταβαίνω εις Καρπενήσιον όπως παραλάβω την διοίκησιν του τάγματος και άναχωρώ δι' εκεί μετά της οικογενείας μου (...).

—3 Μαρτίου έκφράσθη ή Βασιλική ευάρέσκεια εις τους άρχηγούς Νταγκλήν και Καρνάλην¹.

Άναχωρών από Άγά, καθοδόν μας έπιασε ένας δρόλαπας νερόχιονο πολύ δυνατό και ως εκ τούτου τό έσπέρας της 3 Μαρτίου ήναγκάσθη να μείνω μετά της οικογενείας μου εις τό παληόχανο του Κούκου εις θέσιν

1. Ο ταγματάρχης Άρ. Καρνάλης είχε διατελέσει ύπουργός των Στρατιωτικών στίς κυβερνήσεις Κανάρη και Κουμουνδούρου τό 1864 και 1865.

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΓΙΩΤΗ ΔΑΓΚΛΗΣ
1809 – 1896

Λευκάδα. Τὸ ἑσπέρας αὐτὸ ἔριψε πολὺ χιόνι. Τὴν 4, ἀπερνώντας Λασπιῶτες μὲ φορτώματα διὰ Μουντζουράτια τοὺς παρακολογήσαμε καὶ καθοδὸν πολλὰ ὑποφέραμε (...). Τὴν 6 ἀναχωρήσαμε διὰ Καρπενήσιον (...) τὰ ζῶα ἐβούλιαζαν εἰς πολλὰ μέρη ἕως πλησίον τῆς κοιλίας. Τὰ δὲ ἔλατα καθοδὸν καὶ ἄλλα δέντρα ἦταν ἀπὸ τὴν κορφή τους μέχρι τοῦ κορμοῦ κατὰ-λευκα, καὶ ὅσα ἦταν εἰς μέρη σχιστὰ ἦταν κρούσταλα καὶ ἐκρέμανταν εἰς διάφορα σχήματα ὥραϊα καὶ παγωμένα (...).

—Τὴν 17 Ἀπριλίου ἀπόθανε εἰς Ἀθήνας ὁ κ. Ἰω. Δράκος¹, ἀντισυνταγματάρχης τοῦ Ἱππικοῦ. Ἡ Βασίλισσα ἔστειλε δύο χιλιάδες δραχμὰς εἰς τὴν οἰκογένειάν του δι' ἑξοδα τῆς ἐκφορᾶς. Διότι, τίμιος ὢν ἀπόθανε ἄπορος.

—Τὴν 2 Μαΐου ἐπροσκλήθη τηλεγραφικῶς παρὰ τοῦ ὑπουργοῦ Π. Γενατᾶ² ὅπως μεταβῶ εἰς Ἀθήνας διὰ λόγους ὑπηρεσιακούς, τὴν 4 ἀνεχώρησα (...). Τὸ ἄλογόν μου μὲ τὸν ὑπρέτην τὸ ἄφησα εἰς Λαμία διὰ νὰ τὸ ὑπάγῃ εἰς Καστρί νὰ τὸ βάλῃ εἰς τὸ γρασίδι (...).

—Τὴν 15 Σεπτεμβρίου ἑσπέρας ἔφθασεν ἡ σύζυγός μου εἰς Καρβασαρά συνοδευομένη παρὰ τοῦ Γιώργη γαμβροῦ μας. Ἐβγήκα καβάλλα ἕως τὸ πηγάδι τοῦ χωρίου νὰ τοὺς προῦπαντήσω.

1877. Ὁ γέρων Ναύαρχος Κανάρης πρωθυπουργὸς ἔγινε ἀπόπληκτος τὴν 1ην 7βρίου καὶ τὴν 2 πρὸς τὴν 3 τὸ μεσονύχτιον ἀπεβίωσε (...) μέχρι σήμερον 8 ἐξακολουθοῦν κυβερνῶντες οἱ αὐτοὶ ὑπουργοὶ ἄνευ προέδρου (...).

1778. Τὴν 16 Ἀπριλίου εἶχομεν Λαμπρήν, ἤμουν καὶ ἐγὼ εἰς τὴν οἰκίαν διότι ἤμουν εἰς ἀργίαν, ἦταν καὶ ὁ Παναγιώτης ὅστις συνεργεῖα τοῦ λοχαγοῦ Κου Μάνου ἐμετετέθηκε ἐκ Λαμίας εἰς τὴν ἐνταῦθα πυροβολαρχίαν ἣν ἐδιοίκει ὁ Κος Μάνος (...).

—Τὴν 2 10βρίου ὅπου ἀνεχώρησα ἀπὸ Ἀγρίνιον ἀπεβίωσεν ὁ Κωνσταντῖνος Λιόνη Νταγκλῆς. Ἦτον λοχαγὸς καὶ ἰκανὸς ἀξιωματικὸς καὶ ὁ θάνατός του ἐγκαρδίως μὲ ἐλύπησε (...).

1879. Τὴν 30 9βρίου ἀνεχώρησα ἐκ Καρπενησίου διὰ Φουρνά, ἐπῆγα ὅπως κατορθώσω νὰ χτυπήσω τὴν συμμορίαν τοῦ Δεδούση εἰς τὸ Ὄθωμανικὸν καὶ ἀφοῦ ἐκατέγινε ἐπὶ 8 ἡμέρας μὲ μυστικὸν ἀπόσπασμα δὲν ἐκατορθώθη διότι ἡ συμμορία δὲν ἐξῆλθε τῆς Ρεντίνας, φυλακωμένη ἀπὸ τὸν Βελούλαν καὶ ἄλλους ληστὰς προσελθόντας εἰς τοὺς Ὄθωμανούς (...).

1. Βλ. σ. 29, 35 καὶ 80 σημ. α).

2. Στὴν πρώτη κυβέρνησιν Χαρ. Τρικούπη, Ἀπρ.—Ὀκτ. 1875. Ἀναφέρεται ὡς Πέτρος Γενατᾶς, συνταγματάρχης, στὴν Μ. Στρατ. καὶ Ναυτ. Ἐγκυκλοπαίδεια (τ. Β' Παράρτημα, 1928, σ. 509). Ἀλλὰ ἡ Ἐπετηρίς τῶν Ἀξιωματικῶν (ἐκδ. ὑπουργείου Στρατιωτικῶν, 1912, σ. 22) τὸν ἀναφέρει ὡς Π. Γονατᾶ. Ἀσχετος πάντως μὲ τὸν πρωθυπουργὸ τοῦ 1922.

—Τί θά γίνουν τὰ κορίτζια μας μέ τούς αὐστηροὺς νόμους τῆς πατρίδος μας! Ὁ κ. Ὑπουργός μας γνωρίζει εἰς ποῖαν θέσιν χρηματικὴν εὐρισκόμεθα καὶ ἐπειδὴ τὸ γνωρίζει ἀνάγκη νὰ ἐνεργήσῃ νὰ τροποποιηθῇ ὁ νόμος περὶ προικὸς καὶ ὡς καταλληλότερος νὰ κηρυχθῇ ὁ νόμος τοῦ μακαρίτου Βοτζάρεως. Καθόσον ἂν δὲν τροποποιηθῇ, τὰ κορίτζια μας θὰ τὰ δίνουμε εἰς τούς μπακάληδες ἢ θὰ μείνουν ἀνύπαντρες, διότι δὲν δυνάμεθα νὰ κάμωμε γαμβροὺς ἀξιωματικούς καὶ εἶναι μεγάλος ἐξευτελισμὸς εἰς τούς οἰκογενειάρχας ἀξιωματικούς τοῦ τόπου μας. Ἐγώ, φίλε μου καὶ ἀδελφέ μου, μίαν ἔχω κόρη¹, ἀλλὰ προτιμῶ κάλλιον νὰ ἀποθάνῃ παρὰ νὰ τὴν δόσω εἰς μπακάλην (...).

1880. Τὴν πρώτην τοῦ ἔτους 80 ἤμουν εἰς Μεσολόγγι ὡς ἀρχηγός (...) τὴν δὲ τελετὴν τῆς Ἐξόδου Μεσολογγίου ἐπίσης τὴν ἑορτάσαμεν εἰς Ἅγιον Σπυρίδωνα (...) Μετὰ τὴν λειτουργίαν ἐπήγαμε εἰς τὰ ἡρῶα ὅπου ἔγινε εὐχὴ ὑπὲρ ἀναπαύσεως παρὰ τῶν ἱερέων ὁ δὲ ἀρχιερεὺς πάσχων δὲν ἠκολούθησε· κατόπιν ὁ Κοσ δάσκαλος Παλαμᾶς² ἔκαμε ἐκτεταμένον λόγον (...) καὶ ἐπαρέστησε τὴν Ἐξοδὸν λαμπρῶς ὥστε πολλοὺς ἔκαμε νὰ συγκινηθοῦν (...).

—Τὴν 30 Ἰουνίου ἐξ Ἀγρινίου ἀνεχώρησα μετὰ τῆς ἀδελφῆς μου Ἑλένης δι' Ἅγιον Βλάσην καὶ διὰ τὰ λουτρὰ Κρεμαστὰ (...) Ἐβρίσκονται εἰς θέσιν ἀνώμαλον καὶ κρημνώδη καὶ τὰ πράγματά μας ἀπὸ τὸν Ἅγιον Γεώργιον ἕως ἐκεῖ τὰ ἐκατέβασαν ἄνθρωποι διότι τὰ ζῶα δὲν πηγαίνουν. Ἐκάναμε ἀπὸ δύο λουτρὰ τὴν ἡμέραν, εἶναι θειοῦχα καὶ σιδηροῦχα καὶ θερμὰ καὶ ἀπέναντι εἶναι ἄλλα τοιαῦτα καὶ ὁ ποταμὸς Ἀχελῷος τὰ διαχωρίζει καὶ τὰ μὲν εἶναι εἰς τὸν Βάλτον τὰ δὲ εἰς τὴν περιφέρειαν τοῦ δήμου Παρακαμπυλίων (...).

1881. Ἡ ἀδελφὴ μου Βασίλῳ σύζυγος Σπ. Πεσλῆ ἀπεβίωσε νὰ ξημερώνῃ πρώτη 1881 καὶ ἐτάφη εἰς τὸν ναὸν Ἅγιον Βλάσιον τὸν δὲ Νοέμβριον 1880 ἀπεβίωσε εἰς Ἀθήνας ὁ ἐξάδελφός μου Μιλτιάδης, υἱὸς τοῦ θείου μου Ναστούλη (...).

Τὴν Ξένην ἀρρεβωνιάσαμε τὴν 17 Ἀπριλίου ἡμέραν τῆς Ζωοδόχου μέ τὸν ἀνθυπολοχαγὸν Δ. Παλαιολόγον (...) Ἐχρεώθην ἀπὸ τὴν Τράπεζαν ἐνταῦθα δρχ. 5138, ἔλαβα μόνον τὰς 5 χιλιάδας αἱ δὲ 318 ἦτον ὁ τόκος ὅπου ἐκρατήθη πρῶτον.

1882. Τὴν 29 Ἀπριλίου ἔλαβα διαταγὴν ὅπως μεταβῶ εἰς Ἄρταν (...) Τὴν 1ην Μαΐου ἀφίχθην καὶ ἐκατοίκησα εἰς τὴν οἰκίαν τῆς κόρης μου Πολυ-

1. Μίαν ἀνύπαντρη ἔννοεῖ. Ὁ «νόμος τοῦ μακαρίτου Βοτζάρεως» ἀναφέρεται σὲ ὑπουργεῖες τοῦ Δημ. Μάρκου Μπότσαρη (1859–1862, 1863, 1866–67).

2. Δημήτριος θεῖος τοῦ ποιητῆ. Γιά τὴν τελετὴ τῆς ἐπετείου βλ. Θεοδ. Μακροπούλου, Τὸ Μεσολόγγι καὶ ὁ Κωστής Παλαμᾶς, 1959, σ. 11, 12.

ξένης, καὶ ἔλαβα τὴν διοίκησιν τῶν ταγμάτων καὶ τμημάτων στρατοῦ τοῦ ἐν τῷ νομῷ Ἀρτας.

—24 Ἰουνίου ἐγίνε τελετὴ διὰ τὴν κατάληψιν τῆς πόλεως ἀπὸ τὸν ἑλληνικὸν στρατόν¹, ἔλαβον μέρος εἰς τὸ ἐπίσημον τῆς ἡμέρας ὅλαι αἱ πολιτικαὶ καὶ στρατιωτικαὶ ἀρχαί, ὅλοι οἱ πολῖται ἦσαν εὐθυμοί, τὸ ἐσπέρας ἦσαν φωταψαῖαι παιανιζούσης τῆς μουσικῆς, ὁ ἀρχιερεὺς ἐξεφώνησε λόγον καθὼς καὶ ἄλλοι (...).

Τὴν 25 Ἰουλίου ἔλαβα διαταγὴν νὰ μεταβῶ εἰς Μεσολόγγιον καὶ ἀναπληρώσω τὸν Κον ἀρχηγόν (...).

1883. Τὴν 6 Ἰουνίου ἐορτάζουσι εἰς Μεσολόγγι τὸν ἅγιον Συμεὼν ἀπὸ δὲ τῆς προτεραιᾶς ἔρχονται ἀπὸ τὰς Πάτρας καὶ ἄλλα μέρη πολλοὶ ζυγοὶ νταούλια καὶ ζουρνάδων μετὰ πολλῶν γύφτων. Ὅλην τὴν ἡμέραν καὶ νύκτα διαμοιραζόμενοι εἰς μπουλούκια εἰς ὅλας τὰς ὁδοὺς τῆς πόλεως κτυποῦν ἀδιακόπως ταῦτα πίνοντες καὶ εὐθυμοῦντες (...) συνηθίζουν δὲ νὰ ζητοῦν καὶ συμμαζέβουν ὅσα ἑλληνικὰ ὅπλα εὐρίσκονται καὶ μὲ αὐτὰ ἀρματώνονται καὶ πολλοὶ ἔχουν φουστανέλες λερὲς μιμούμενοι τοὺς παληοὺς ὅπου κι αὐτοὶ ἐπήγαιναν εἰς ἅγιον Συμεὼν. Ἐκεῖ μένουσι τὴν νύκτα τῆς 5, ψήνουν ἀρνιά καὶ εὐθυμοῦν διὰ τοῦ πολλοῦ οἴνου καὶ τὴν 6 πρὸς τὸ δεῖλι ἐπιστρέφουν ζωηρότατοι, ἄλλοι πεζοὶ ἄλλοι μὲ ἵππους διότι ἔχουσι πολλὰ ἄλογα καὶ ζωντόβολα, ἕκαστον δὲ μπουλουκι ἔχει ἀπὸ μίαν σημαίαν, ἐπιστρέφουν δὲ πυροβολοῦντες καὶ εἰς ἀταξίαν (...) Ἄν καὶ ἡ συνθήεια αὐτὴ εἶναι μᾶλλον βάρβαρη καὶ εἰς οὐδεμίαν πόλιν τῆς Ἑλλάδος γίνεται, αἱ ἀρχαὶ ἀδιαφοροῦσι (...) Ὅλην δὲ τὴν ἀταξίαν τὴν προξενοῦν οἱ γύφτοι μὲ τὰ νταούλια καὶ ἕως 100 πολῖται, ψαράδες, κασάπηδες, ἀμαξηλάτες, καφεπῶλες καὶ ταβερνάδες, οἱ δὲ προύχοντες καὶ καλῆς τάξεως πολῖται δὲν εὐχαριστοῦνται καθόσον αἱ ἀρχαὶ μένουσι θεαταὶ θεωροῦντες τοῦτο ὡς παλαιὸν ἔθιμον (...).

1884. Ὁ Παναγιώτης μεταβὰς εἰς Εὐρώπην πρὸς σπουδὴν ἔμεινε ἐκεῖ ἔν ἔτος καὶ εἰς τὰς 20 7βρίου ἐπέστρεψε εἰς Ἀγρίνιον καὶ ἔμεινε ὀλίγας ἡμέρας (...).

1885. Ἀπὸ 1ης Ἰανουαρίου εἶμαι συνταξιούχος δηλ. ἀπόστρατος καὶ εὐρίσκομαι εἰς Ἀγρίνιον εἰς τὴν οἰκίαν μου μετὰ τῆς συζύγου μου καὶ τῆς Χριστίνας καὶ τοῦ συζύγου καὶ τέκνων της, ὁ δὲ Παναγιώτης μένει εἰς Ἀθήνας, εἶναι λοχαγὸς τοῦ πυροβολικοῦ καὶ ὑπασπιστῆς τοῦ στρατηγοῦ Βοσσέρ.

Ἀπὸ τὸ 1828, ὅταν ἐπὶ Καποδίστρια ἔφθασε «εἰς τὴν διὰ τὴν πατριωτικὴν ἐκδούλευσιν ἀκμάζουσαν ἡλικίαν», ἕως τῶρα πού σημειώνει : «1885, ἀπὸ 1ης Ἰανουαρίου εἶμαι

1. Ἐννοεῖ τὴν πρώτην ἐπέτειον. Βλ. σ. 107.

συνταξιούχος», ο Γεώργιος Δαγκλής έκαμε πάντα και αποκλειστικά τὸ στρατιωτικὸ του χρέος, χωρὶς ποτὲ οὔτε νὰ πρωτοστατήσῃ οὔτε ν' ἀναμιχθῇ σὲ καμὶαν ἀπὸ τὶς πάμπολλες στρατιωτικὲς ἀνταρσίες τῆς ἐποχῆς του. Καὶ ὅταν ἀνέλαβε τὴν καταδίωξη τῆς ληστείας, τὴν πιὸ σημαντικὴ ἀποστολὴ τοῦ τότε ἑλληνικοῦ στρατοῦ, μιὰ δουλιὰ ποὺ ἀπαιτοῦσε σύνεση καὶ τόλμη, εὐστροφία κι' ἐπιμονή, ἀλλὰ καὶ θαρραλέα γλώσσα πρὸς τοὺς ὑπουργούς, ἔφερε τὸ ἔργο σὲ πέρας μὲ τόση ἐπιτυχία, ὥστε μόνον ἀφοῦ ξέσπασε ἡ νέα κρίση τοῦ 1877 ἄρχισε ν' ἀναζωπυρῶνεται ξανά ἡ ληστεία στὶς μεθοριακὲς ἐπαρχίες. Πρόσφερε λοιπὸν οὐσιαστικώτατες ὑπηρεσίες ὁ Γεώργιος Δαγκλῆς στοὺς βασανισμένους πληθυσμούς καὶ στὸ δυσφημισμένο κράτος.

Τὸ 1885 ἦταν ἑβδομήντα τεσσάρων χρονῶν. Ὑγιής, ἀλλὰ κάπως κουρασμένος. Λίγες σειρὲς ἀκόμη ἐπιχειρεῖ νὰ προσθέσῃ στὶς «Σημειώσεις πρὸς ἐνθύμῃσιν», τὸν ἐπόμενο χρόνο, ἀλλ' ἀμέσως τὶς παρατᾷ. Πέθανε ἔπειτ' ἀπὸ ἑντεκα χρόνια, ἀφοῦ ἀξιώθηκε νὰ δεῖ τὸν γιό του ταγματάρχη. Στὸν τάφο του θὰ μπορούσε νὰ γραφεῖ αὐτὸ ποὺ ἔγραψε ὁ ἴδιος γιὰ τὸν φίλο του Ἰωάννη Δράκο: «Τίμιος ὢν ἀπόθανε ἄπορος».

Στὸ «Πατρικὸ Ἀρχεῖο» βρίσκονται ἐπίσης τὰ ἑξῆς ἔγγραφα:

1. Συμβολαιογραφικὸ πωλητήριον πιστωτικοῦ γραμματίου (1840).
2. Συμβολαιογραφικὸ προικοσύμφωνο μεταξὺ Γεωργίου Μαλάμου καὶ Γεωργίου Δαγκλῆ (1842).
3. Δικαστικὴ ἀπόφασις περὶ κύρους κατασχέσεως (1852).
4. Δύο ἀναφορὲς Ἑλένης θυγατέρας Γιώτῃ Δαγκλῆ πρὸς τὴν Ἐθνοσυνέλευση 1863 καὶ 1864 (ζητεῖ νὰ συνεχισθῇ ἡ συνταξιοδότησί της).
5. Ἐπιστολὴ Ναστούλῃ Δαγκλῆ πρὸς τὸν ἀνεψιὸ τοῦ Γεωργίου καὶ ἀπάντησις (1878).
6. Δίπλωμα μέλους ἡπειρωτικοῦ Συνδέσμου «Τὰ Ἰωάννινα» (1882).

Γ'

ΠΡΩΤΑ ΒΗΜΑΤΑ ΣΤΗ ΖΩΗ ΚΑΙ ΣΤΟΝ ΣΤΡΑΤΟ

1. ΠΑΙΔΙΚΑ ΧΡΟΝΙΑ ΚΑΙ ΣΠΟΥΔΕΣ

Με τὸ κεφάλαιο τοῦτο ἀρχίζουν οἱ αὐτοβιογραφικὲς σημειώσεις τοῦ Παναγιώτη Δαγκλῆ. Αὐτὸ τὸ πρῶτο τους τμήμα εἶναι ἓνα χειρόγραφο σὲ σχῆμα τετραδίου 15 X 20, ἄδετο, μὲ 38 σελίδες. Χρονικὰ του ὅρια εἶναι ὁ Νοέμβριος 1853 — γέννηση — καὶ ὁ Αὐγούστος 1877 — ἀποφοίτηση ἀπὸ τῆ Σχολῆ τῶν Εὐελπίδων. Προτάσσονται ὁμως λίγες σελίδες γιὰ τὴν καταγωγή τῆς οἰκογενείας.

Τὸ κείμενο, χωρὶς κανένα τίτλο, ξεκινᾷ μὲ πέντε εἰσαγωγικὲς σειρὲς — τὸ σχεδιάγραμμα σὰ νὰ ποῦμε — κι' ἔπειτα διαιρεῖται σὲ δύο μέρη : α) τὰ παιδικὰ χρόνια ἕως τὴν εἰσοδο στὴ Σχολῆ τῶν Εὐελπίδων· β) ἡ ζωὴ στὴ Σχολή.

Ἀποφασίσας τὰ τοῦ βίου μου νὰ γράψω ἄρχομαι ἀπὸ σήμερον καὶ θέλω ἐξακολουθεῖ γράφων τακτικῶς τὰ ἐμὲ τε καὶ τὴν οἰκογένειάν μου ἐνδιαφέροντα γεγονότα, προστιθέμενος εἰς ταῦτα καὶ τὰ σπουδαιότερα γεγονότα τῆς πατρίδος μου¹.

Ἀπὸ τῆς γεννήσεώς μου μέχρι τῆς εἰσαγωγῆς μου ἐν τῇ στρατιωτικῇ Σχολῇ τῶν Εὐελπίδων.—Ἐγεννήθην τῇ 17 Νοεμβρίου 1853 ἐν Ἀταλάντῃ ἐν ἣ διέμενε τότε ὁ πατήρ μου, μετὰ τινος δὲ μῆνας ἐβαπτίσθην, κληθεὶς Παναγιώτης, ὡς ἑκαλεῖτο ὁ πάππος μου ἐκ πατρός. Ἀνάδοχός μου ὑπῆρξεν ὁ Συνταγματάρχης καὶ Διοικητὴς τοῦ Τάγματος, ἐν ᾧ ἀνῆκεν ὁ πατήρ μου, Ζάχος Μίλιος². Πρὸ ἐμοῦ οἱ γονεῖς μου εἶχον ἀποκτήσει τρία

1. Ἐδῶ ἀκολουθοῦν οἱ λίγες σελίδες γιὰ τὴν καταγωγή τῆς οἰκογενείας. Βλ. παραπάνω σ. 28 κι' ἐπ.

2. Νεώτερος ἀδελφὸς τοῦ Σπύρου Μίλιου (Βλ. παραπ. σ. 39). «Ἐπὶ τῆς βασιλείας Ὁθωνος ὑπῆρτει συνήθως ὡς διοικητὴς ταγμάτων ὁροφυλακῆς καταδιωκόντων τὴν ληστείαν. Ἀπέθανεν ἀντισυνταγματάρχης τῆς Φάλαγγος ἐν Θήβαις τὴν 6 Ἰουλ. 1860. Ἦτο καλὸς τραγουδιστὴς ἀρματολικῶν ἀσμάτων καὶ χορευτὴς (...) Ἡ ἐλληνομάθεια τοῦ Σπυρομίλιου ἔδωκεν ἀφορμὴν εἰς τὴν γένεσιν τοῦ περιφήμου σατιρικοῦ τετραστίχου :

Σπύρο-Μίλιο μὲ τὸ πέννα,
Ζάχο-Μίλιο μὲ τὸ πάλα,
Λευτερώσαν τὸ Ἑλλάδα
Καὶ τὸ κάμανε Χειμάρρα

(Βλαχογιάννη, βιογραφικὸν Σημειώμα στὰ Ἀπομνημονεύματα Σπυρομίλιου, σ. κδ' καὶ δ'. Βλ. παραπ. σ. 39 σημ. 1).

τέκνα : τὴν Χριστίαν, πρεσβυτέραν ὄλων (ἐγεννήθη τῇ 22 Αὐγούστου 1843 ἐν Ἀγρινίῳ) καὶ δύο ἄρρενα, ἀποθανόντα ἐν μικρᾷ ἡλικίᾳ. Μετ' ἐμὲ δὲ ἀπέκτησαν πολλὰ ἄρρενα καὶ θήλεα, ἅτινα ὁμως ἀπέθανον ἐν βρεφικῇ ἡλικίᾳ, ἐκτὸς μιᾶς κόρης, τῆς Πολυξένης, ἣτις ἐγεννήθη τῇ 1 Ἀπριλίου τοῦ 1858.

Μετὰ τέσσαρα ἀπὸ τῆς γεννήσεώς μου ἔτη, ἡ οἰκογένειά μου, ἀφοῦ διήλθε διαφόρους πόλεις, εἰς ἃς μετετίθετο ὁ πατήρ μου, ἦλθεν εἰς Στυλίδα μετὰ τοῦ πατρὸς μετατεθέντος εἰς τὸ αὐτόθι ἐδρεῦον πεζικὸν τάγμα. Ἐνταῦθα ἐμείναμεν μέχρι τοῦ 1860. Ἐν τῇ μικρᾷ ταύτῃ πολίχνῃ διήλθον τὴν παιδικήν μου ἡλικίαν· ἐν αὐτῇ ἔμαθον τὸ ἀλφάβητον καὶ τοὺς συλλαβισμούς τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης, ὡς βαθὺ δὲ ὄνειρον μοι ἔμεινεν ἡ ἀνάμνησις τῆς πρώτης ταύτης πόλεως, ἣν ἐγνώρισα ἐν τῷ κόσμῳ.

Ἐν ἔτει 1860 μετατεθέντος τοῦ πατρὸς μου εἰς τὸ ἐν τῇ πρωτευούσῃ τοῦ βασιλείου, τὰς Ἀθήνας, ἐδρεῦον τάγμα, μετέβημεν οἰκογενειακῶς ἐκεῖσε, διαμείναντες ἐπὶ 2 σχεδὸν ἔτη, κατὰ τὸ διάστημα τῶν ὁποίων ἐμαθήτευον ἐν τῷ ἰδιωτικῷ ἐκπαιδευτηρίῳ τοῦ κ. Περιδου, κειμένῳ ἐν τῇ ὁδῷ Πανεπιστημίου γωνιαίᾳ οἰκίᾳ, μεταξὺ τοῦ Ἀρσακείου καὶ τοῦ Ἐθνικοῦ Τυπογραφείου, ἣτις κατόπιν ἀπετέλεσε παράρτημα τοῦ Ἀρσακείου (Ἐν Ἀθήναις κατώκησα τὸ πρῶτον εἰς τὴν ἐπὶ τῆς διασταυρώσεως τῶν ὁδῶν Σόλωνος καὶ Ἱπποκράτους γωνιαίαν οἰκίαν τοῦ Ἰω. Βρετοῦ).

Ἡ ἀδελφὴ μου Χριστίνα, εἰσελθοῦσα πρὸς ἐκπαίδευσιν εἰς τὸ Ἀρσακεῖον πρὸ τινων ἐτῶν, ἐξῆλθε κατὰ τὸ ἔτος 1860 διακούσασα τὰ ἐν αὐτῷ μαθήματα.

Ναυπλιακά. Ἔξωσις Ὁθωνος.—Κατὰ τὸ διάστημα τῆς ἐν Ἀθήναις διαμονῆς μας, ἐκραγείσης τῆς ἐν Ναυπλίῳ κατὰ τοῦ Βασιλέως Ὁθωνος ἐπαναστάσεως¹, ὁ πατήρ μετέβη ἐκεῖσε διὰ τινας μῆνας μετὰ τῶν πρὸς κατεύνασιν αὐτῆς ἀποσταλέντων στρατευμάτων καὶ ἔλαβε μέρος εἰς τὸν ἐμφύλιον πόλεμον. Λυπηρὸν ἐπεισόδιον τοῦ πολέμου τούτου ἐπῆλθε τὸ ἐξῆς : ὁ ἀδελφὸς τῆς μητρὸς μου Χρῆστος Μαλάμος, ὑπηρετῶν ὡς δεκανεὺς τοῦ Πεζικοῦ εἰς τὸ στρατόπεδον τῶν πολιορκητῶν τοῦ Ναυπλίου,

1. Ἡ ἐπανάστασις τοῦ Ναυπλίου ξέσπασε τὴν 1η Φεβρουαρίου 1862, ἀλλ' οἱ συνωμοτικὲς κινήσεις εἶχαν ἀρχίσει πρὸ πολλοῦ, καὶ τὸν Ἰανουάριον εἶχαν γίνει πολλὰς συλλήψεις. Ἀπὸ τὸ «Πατρικὸν Ἀρχεῖον» μεταφέρουμε ἐδῶ *Διαταγὴν τοῦ Φρουράρχου Ἀθηνῶν Π. Λαζαρέτου* (...) *Εἰς τὰς οἰκίας τῶν κυρίων ὑπουργῶν Ἑσωτερικῶν, Ἐξωτερικῶν καὶ Οἰκονομικῶν θέλει ἐξαποστείλει ἐπίσης ἓνα δεκανέα, ἓνα ὑποδεκανέα καὶ ἕξ στρατιώτας* (...) *Θὰ προσέχει νὰ μὴ γίνωνται συναθροίσεις πολιτῶν ἐξωθεν τῶν οἰκίων τῶν κυρίων ὑπουργῶν καὶ ἐν περιπτώσει καθ' ἣν λάβωσι χώραν τοιαῦται νὰ τοὺς προσκαλῇ ὁ ἐπὶ κεφαλῇς ὑπαξιωματικὸς νὰ διαλυθῶσιν, ἐν ὑποτροπῇ δὲ νὰ τοὺς διαλύῃ διὰ τῶν κοντακίων* (...). 12 Ἰανουαρίου 1862.

ητύοκτόνησεν διὰ τῆς καραβίνης του ἡμέραν τινὰ διὰ λόγους ἀγνώστους. Ἐτάφη εἰς τὸ ἐν τῷ χωρίῳ Ἀρείᾳ νεκροταφεῖον.

Ἀποπερατωθείσης εὐτυχῶς¹ τῆς ἐκστρατείας ταύτης ὁ πατήρ μου ἐπανήλθεν εἰς Ἀθήνας, ἀλλὰ μετ' οὐ πολὺ, προβιβασθεὶς εἰς ταγματάρχην τῇ 20 Μαΐου τοῦ 1862 διωρίσθη ὡς ὑποδιοικητὴς εἰς τὸ ἐν Καρβασαρᾷ ἔδρεϋον βον τάγμα τοῦ Πεζικοῦ. Συνεπεῖα τῆς μεταθέσεως ταύτης ἡ οἰκογένειά μου μετέβη καὶ ἐνεκατέστη εἰς Ἀγρίνιον² μετὰ τινας μῆνας.

Μετὰ ἓνα ἀπὸ τῆς εἰς Ἀγρίνιον ἀφίξεώς μας μῆνα ἀπέθανεν ἡ μήτηρ τοῦ πατρός μου³. Κατὰ τὴν αὐτὴν ἐποχὴν ἐπανάστασις ἐκραγεῖσα ἐν Ἀκαρνανίᾳ καὶ ἐκείθεν καθ' ἅπαν τὸ κράτος μεταδοθεῖσα, ἐδίωξε τὸν Βασιλέα Ὁθωνα, ἄτεκνον ὄντα.

Μετὰ τὴν ἔξωσιν τοῦ Ὁθωνος ἐπεκράτησεν ἐπὶ ἐν ἔτος μεσοβασιλεία, καθ' ἣν πολλοὶ ἐμφύλιοι ρήξεις καὶ ταραχαὶ ἐβασάνισαν τὴν χώραν. Τέλος ἡ Ἐθνοσυνέλευσις ἐξελέξατο βασιλέα τὸν δευτερότοκον υἱὸν τοῦ κατόπιν βασιλέως τῆς Δανίας Χριστιανοῦ Θ' πρίγκηπα Γεώργιον. Ἐπιδοκιμασθείσης δὲ τῆς ἐκλογῆς αὐτοῦ ὑπὸ τῶν τριῶν προστατίδων δυνάμεων καὶ παραχωρησάσης τῆς Ἀγγλίας εἰς τὴν Ἑλλάδα ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ ταύτῃ τὴν ὑπὸ τὴν ἐπικυριαρχίαν αὐτῆς διατελοῦσαν Ἐπτάνησον, ὁ νέος βασιλεὺς ἀφίκετο εἰς Ἑλλάδα, ἀποβιβασθεὶς εἰς Πειραιᾶ τῇ 30 Ὀκτωβρίου τοῦ 1863 καὶ λαβὼν τὸν τίτλον «Γεώργιος Α' βασιλεὺς τῶν Ἑλλήνων» (...).

Ἀφοῦ τὰ πράγματα καθυσύχασαν, ἐγὼ ἄγων τὸ 10ον τῆς ἡλικίας μου ἔτος ἐξηκολούθησα νὰ πηγαίνω εἰς τὸ Σχολεῖον, μετὰ 1 δὲ ἔτος ἀκόμη ἀποπερατώνσας τὸ ἀλληλοδιδασκτικὸν Σχολεῖον, εἰσῆλθον εἰς τὸ Ἑλληνικόν. Διακούσας δὲ ἐπὶ τριετίαν τὰ ἐν τούτῳ καὶ ἐν τῷ Σχολαρχεῖῳ μαθήματα, ἡτοιμάσθην ὑπὸ τῶν γονέων μου, ὅπως ἀποσταλῶ εἰς τὸ ἐν Ἀθήναις γυμνάσιον.

Κατὰ τὸ ἔτος 1866 ἐπανεστάτησεν ἡ Κρήτη κατὰ τοῦ Σουλτάνου, ζητοῦσα μυριοστὴν ταύτην φορὰν ν' ἀποτινάξῃ τὸν καταθλιπτικὸν τῶν Τούρκων ζυγόν.

Κατὰ τὸν μῆνα Σεπτέμβριον τοῦ ἔτους 1867 ἐπανελθὼν ἐξ Ἀγ. Βλασίου, ὄρεινοῦ χωρίου, ἐν ᾧ κατ' ἔτος διῆγον τὸ θέρος παρὰ τῷ θεῷ μου Σπ. Πεσλῇ, δημάρχῳ ἐν τῷ δήμῳ ἐκείνῳ, ἀνεχώρησα δι' Ἀθήνας, ὅπου φθάσας διέμεινα παρὰ τῇ μητρὶ τῆς μητρός μου Χαίδω Μαλάμου, κατοικοῦση εἰς Ἀθήνας μετὰ τῆς νεωτέρας θυγατρὸς τῆς Μαρίας, ἀγάμου οὔσης,

1. Τὸ ἐπίρρημα μαρτυρεῖ πόσο νομιμόφρονες ἦσαν οἱ Δαγκλῆδες. Μιὰ ἐνδειξη καὶ αὐτή, μέσα σὲ ἄλλες, τῆς δεινῆς ὥρας ποὺ θὰ ἔζησε ἔπειτα ἀπὸ δεκαετίες ὁ ἀντιστράτηγος Δαγκλῆς στὰ χρόνια τοῦ Διχασμοῦ, ὅταν χρειάστηκε νὰ διαλέξει καὶ διάλεξε τὴν Ἐπανάστασιν.

2. Γαῖες εἶχαν δοθῇ σὲ Σουλιώτικες οἰκογένειες στὸ Βραχώρι (Ἀγρίνιο), στὴ Ναύπακτο καὶ στὸ Μεσολόγγι, μὲ Β.Δ. τοῦ 1834. Βλ. καὶ παραπάνω σ. 10, σημ. 5.

3. Ἡ Πανάγω, χήρα Γιώτη Δαγκλῆ.

καὶ τοῦ υἱοῦ τῆς Βασιλείου, ἀνθυπιδάρχου ὄντος τότε. Ἐν Ἀθήναις διέμεινα καθ' ὅλον τὸ σχολικὸν ἔτος 1867 ἕως 1868, ἐφοίτησα δὲ εἰς τὸ Βαρβάκειον γυμνάσιον, διευθυνόμενον ὑπὸ τοῦ γυμνασιάρχου κ. Παυλίδου.. Ἐκ τῶν ἐν τῇ πρώτῃ τάξει συμμαθητῶν μου, συνεδέσθην δι' ἰδιαιτέρας φιλίας μετὰ τινος συνομήλικος νέου, τοῦ Γεωργίου Ἀγγελέα, υἱοῦ λοχαγοῦ τοῦ πεζικοῦ, καλλίστου ὑφ' ὅλας τὰς ἐπόψεις νέου, μεθ' οὗ διετήρησα καὶ μετὰ ταῦτα ἀδελφικὴν φιλίαν.

Ἄξιον λόγου πολιτικὸν γεγονός κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ὑπῆρξαν οἱ γάμοι τοῦ Βασιλέως ἡμῶν Γεωργίου τοῦ Α' μετὰ τῆς δουκίσσης Ὀλγας θυγατρὸς τοῦ ἀδελφοῦ τοῦ Αὐτοκράτορος τῶν Ρώσων Ἀλεξάνδρου, μεγάλου δουκὸς Κωνσταντίνου. Τὸ Βασιλικὸν ζεῦγος κατέπλευσεν εἰς Πειραιᾶ καὶ ἀνῆλθεν εἰς Ἀθήνας τῇ 12 Νοεμβρίου 1867, ἐγένετο δὲ δεκτόν, ἐν μέσῳ παρατάξεως τοῦ ἐν Ἀθήναις στρατοῦ καὶ τῆς ἔθνοφυλακῆς, ὑπὸ τῶν ἐνθουσιωδεστέρων ζητωκραυγῶν καὶ ἐλπιδῶν τοῦ λαοῦ.

Κατὰ τὸν μῆνα Φεβρουάριον τοῦ ἔτους 1868 ὁ πατήρ μου μετετέθη μετὰ τοῦ τάγματός του εἰς Λαμίαν τῆς Φθιώτιδος.

Κατὰ τὰ τέλη τοῦ μηνὸς Ἰουνίου τοῦ αὐτοῦ ἔτους, δούς τὰς ἐξετάσεις μου εἰς τὸ ἐν Ἀθήναις γυμνάσιον καὶ προβιβασθεὶς εἰς τὴν 2αν τάξιν μετὰ τοῦ βαθμοῦ «κάλλιστα»¹ ἀνεχώρησα εἰς Ἀγρίνιον, ὅπως διέλθω τὸ θέρος παρὰ τῇ οἰκογενεῖᾳ μου.

Γέννηση Διαδόχου Κωνσταντίνου.—Τὸ ἔτος τοῦτο ὑπῆρξε γόνιμον σπουδαίων πολιτικῶν γεγονότων. Καὶ πρῶτον τῇ 21 Ἰουλίου περὶ ὥραν 6.30 τῆς ἑσπέρας, ἡ βασιλίσσα ἡμῶν Ὀλγα ἔτεκεν ἄρρεν, τὸν διάδοχον τοῦ θρόνου Κωνσταντίνον, εἰς ὃν ἐκτὸς αὐτοῦ ἐδόθησαν καὶ τὰ ὀνόματα Δημοσθένης καὶ Ἑρρίκος. Ἡ βάπτισις αὐτοῦ ἐγένετο μετὰ ἓνα μῆνα ἐν τῷ Μητροπολιτικῷ ναῷ τῶν Ἀθηνῶν, ὡς ἀναδόχου παραστάντος τοῦ ἀδελφοῦ τῆς βασιλίσσης Μεγάλου Δουκὸς Νικολάου.

Κρητικὴ Ἐπανάσταση.—Ἡ ἐπανάστασις τῆς Κρήτης, ἀρξαμένη ἀπὸ τοῦ 1866, παρετείνετο ἔτι τῇ βοηθείᾳ ἀνδρῶν καὶ χρημάτων πεμπομένων ἐκ τῆς μητρὸς Ἑλλάδος. Ὄθεν κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ μηνὸς Δεκεμβρίου ἡ Τουρκία, θέλουσα νὰ θέσῃ τέρμα εἰς τὴν ἐπιζήμιον αὐτῇ κατάστασιν ταύτην, διέκοψε τὰς πρὸς τὴν Ἑλλάδα σχέσεις της καὶ ἠπειλῆσε νὰ κηρύξῃ τὸν κατ' αὐτῆς πόλεμον· ἐπενέβησαν ὅμως αἱ μεγάλαι δυνάμεις καὶ αἱ προτάσεις τῆς Τουρκίας ἐτέθησαν ὑπὸ ἐξέτασιν ἐν μεγάλῳ συμβουλίῳ

1. Βρίσκονται στὸ Ἀρχεῖο τρία «Ἐνδεικτικά», ἓνα ἀπὸ τὸ Α' ἐν Ἀθήναις Γυμνάσιον στὸ τέλος τοῦ σχολαστικοῦ ἔτους 1868, καὶ δύο ἀπὸ τὸ Β' Γυμνάσιον Μεσολογίου στὸ τέλος τοῦ σχολικοῦ ἔτους 1869 καὶ 1870.

συγκροτηθέντι ἐν Παρισίοις ὑπὸ ἀντιπροσώπων τῶν μεγάλων δυνάμεων. Ἐν τούτοις αἱ ἐλάχισται σχετικῶς τότε στρατιωτικαὶ δυνάμεις τῆς Ἑλλάδος ἐτέθησαν εἰς κίνησιν, βαδίζουσαι πρὸς τὸ μεθόριον, πρὸς ὑπεράσπισιν τῆς πατρίδος.

Τὸ ἔτος 1869 εὔρε τὴν Ἑλλάδα εἰς τὴν κρίσιμον ταύτην κατάστασιν. Ἡ ἐν Κρήτῃ ἐπανάστασις ἔπνεε τὰ λοίσθια παραδοθέντων τῶν ἐσχάτως βοηθησάντων χιλίων ἑθελοντῶν Ἑλλήνων μετὰ τοῦ Πετροπουλάκη, ἀρχηγοῦ αὐτῶν, ὀλίγων ἔτι ἐντοπίων Κρητῶν ἐν τοῖς ὅπλοις εὐρισκομένων, καὶ ἀποκλεισθείσης ἐν τῷ λιμένι τῆς Σύρου ὑπὸ Τουρκικῶν πλοίων, ὑπὸ τὸν ναύαρχον Χόβαρτ πασάν, τῆς ταχυπλόου «Ἐνώσεως», ἣτις ἐτροφόδοτε τοὺς ἐπαναστάτας. Ἀφ' ἐτέρου δὲν ἐβράδυνε νὰ ἐπέλθῃ καὶ ἡ ἀπόφασις τοῦ ἐν Παρισίοις συνεδρίου τῶν Δυνάμεων ἀνεκηρύσσοντο ὑπ' αὐτοῦ ὡς δίκαιαι αἱ προτάσεις τῆς Τουρκίας καὶ προσεκαλεῖτο ἡ Ἑλλὰς νὰ ὑποκύψῃ εἰς αὐτάς. Τὸ ὑπάρχον Ὑπουργεῖον Βούλγαρη, ὅπερ καὶ τὴν ρῆξιν τῶν σχέσεων προὐκάλεσε, δὲν παρεδέχθη τὴν ἀπόφασιν τοῦ Συνεδρίου, μὴ δυνάμενον ὁμως ν' ἀναλάβῃ καὶ τὴν εὐθύνην τῆς κηρύξεως ἀνίσου πολέμου, παρητήθη. Ὁ βασιλεὺς ἀνέθηκεν εἰς τὸν κ. Θρ. Ζαΐμην τὸν σχηματισμὸν νέου Ὑπουργείου, ὅπερ καὶ σχηματισθὲν παρεδέξατο τὰς προτάσεις τῆς Τουρκίας καὶ ὑπέγραψε τὸ πρωτόκολλον παραδοχῆς, ὅπερ ἦτο μὲν ταπεινωτικόν, ἀλλ' ἀναπόφευκτον ἀπέναντι καταστρεπτικοῦ διὰ τὴν Ἑλλάδα, ἄνευ οὐδεμιᾶς στρατιωτικῆς παρασκευῆς, πολέμου. Ἐπομένως καὶ ὁ εὐάριθμος στρατὸς ὁ καταλαβὼν τὰ μεθόρια διετάχθη νὰ ἐπανέλθῃ εἰς τὰς προτέρας θέσεις του, αἱ δὲ φιλικαὶ σχέσεις μεταξὺ Ἑλλάδος καὶ Τουρκίας ἀποκατεστάθησαν.

Ἡ δὲ πολυπαθὴς Κρήτῃ ἐπανῆλθε πάλιν ὑπὸ τὸν Τουρκικὸν ζυγόν, ἐπέτυχεν ὁμως πολλὰς ἐλευθερίας ἐν τῇ ἐσωτερικῇ αὐτῆς διοικήσει.

Ἐπανέρχομαι εἰς τὰ ἀφορῶντα με. Διῆλθον τὸ θέρος τοῦ 1868 ἐν Ἀγρινίῳ, κατὰ δὲ τὰς ἀρχὰς Ὀκτωβρίου μετέβην εἰς Μεσολόγγιον, ὅπως διακούσω εἰς τὸ ἐν τῇ πόλει ταύτῃ γυμνάσιον τὰ μαθήματα τῆς 2ας τάξεως τοῦ γυμνασίου, προτιμησάντων τοῦτο τῶν γονέων ὅπως μὲ ἔχωσι πλησιέστερα. Ἐν Μεσολογγίῳ διέμεινα παρὰ τῇ καλλίστῃ οἰκογενείᾳ τοῦ γυμνασιάρχου κ. Θ. Παπαλουκᾶ, ἀτυχῶς ὁμως ἀσθενήσας μετὰ ἓνα μῆνα ὑπὸ διαλειπόντων πυρετῶν καὶ ἔξασθενήσας πολὺ, ἠναγκάσθη νὰ διακόψω τὰ μαθήματα καὶ ἐπανέλθω εἰς Ἀγρινίον πρὸς ἀνάρρωσιν.

Τῇ 7 Σεπτεμβρίου 1868 ὁ πατήρ μου προεβιβάσθη εἰς τὸν βαθμὸν τοῦ Ἀντισυνταγματάρχου.

Ἐμείνα εἰς Ἀγρινίον μέχρι τῶν ἀρχῶν Φεβρουαρίου τοῦ ἔτους 1869, παραδιδόμενος μαθήματα ὑπὸ τοῦ ἐν Ἀγρινίῳ Σχολάρχου κ. Θ. Γεράκη.

Τῇ 6 Φεβρουαρίου ἐπανῆλθον εἰς Μεσολόγγιον πρὸς ἐξακολούθησιν τῶν σπουδῶν μου, διέμεινα δὲ ἤδη εἰς τὸ Οἰκοτροφεῖον τοῦ διδασκάλου κ. Χρ. Μακρυνιώτη (...).

Εἰς τὸν πατέρα μου, εὐρισκόμενον πάντοτε ἐν Φθιώτιδι, εἶχεν ἀνατεθῆ ὑπὸ τῆς Κυβερνήσεως Ζαΐμη ἢ καταδίωξις τῆς ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ ταύτῃ ληστείας, ἥτις κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη εἶχεν ἐγείρει θρασεῖαν κεφαλὴν. Αἱ δὲ προσπάθειαι τοῦ πατρός μου ἐν τῇ ὑπηρεσίᾳ ταύτῃ ἐστέφθησαν εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς ὑπὸ λαμπρᾶς ἐπιτυχίας, διότι κατὰ τὸν μῆνα Φεβρουάριον τοῦ 1869 πληροφορηθεὶς ὅτι εἰς τι σημεῖον τοῦ Τουρκικοῦ ἐδάφους ἐνδιατιᾶτο πολυάριθμος ληστρική συμμορία, εἰσῆλθε λάθρα τὴν νύκτα εἰς τὸ Τουρκικόν, καὶ πολιορκήσας τὴν συμμορίαν, ἀπέκτεινε καὶ ἐπλήγωσε πολλοὺς ἐκ τῶν ἀποτελούντων αὐτὴν ληστῶν. Ἐπὶ τῷ κατορθώματι τούτῳ ἀπενεμήθη αὐτῷ κατὰ τὸν μῆνα Μάρτιον ὁ χρυσοῦς σταυρὸς τῶν Ἱπποτῶν τοῦ Σωτήρος.

Κατὰ τὰ τέλη Ἰουνίου ἰδίου ἔτους δούς τὰς ἐνιαυσίους ἐξετάσεις μου ἐπροβιβάσθην εἰς τὴν τρίτην τάξιν τοῦ γυμνασίου, μετέβην δὲ κατόπιν εἰς Ἀγρίνιον παρὰ τῇ οἰκογενείᾳ μου καὶ μετὰ ἓνα μῆνα εἰς Ἀγ. Βλάσιον παρὰ τῷ θεῷ Σπ. Πεσλῇ μέχρι τοῦ τέλους Αὐγούστου, ὅτε ἐπανελθὼν εἰς Ἀγρίνιον καὶ διαμείνας ἐπὶ ἓνα εἰσέτι μῆνα, ἀνεχώρησα εἰς Μεσολόγγιον πρὸς ἐξακολούθησιν τῶν σπουδῶν μου, διαμείνας καὶ τὴν φορὰν ταύτην ἐν τῇ οἰκίᾳ τοῦ διδασκάλου κ. Χρ. Μακρυνιώτου.

Κατὰ τὸν Δεκέμβριον τοῦ ἔτους τούτου σεισμὸς φοβερὸς ἐπισυμβὰς κατέστρεψεν ἐξ ὁλοκλήρου σχεδὸν τὴν πόλιν Λευκάδα.

Ἦρξατο τὸ ἔτος 1870.

Ληστεία τοῦ Δήλεσι.—Τῇ 30 Μαρτίου τοῦ ἔτους τούτου θλιβερόν συμβάν ἔλαβε χώραν εἰς τὰ πρόθυρα αὐτὰ τῶν Ἀθηνῶν. Ἐπίσημοι περιηγηταὶ ξένοι, ἐπιστρέφοντες ἐκ τινος κατὰ τὸν Μαραθῶνα ἐκδρομῆς των, προσεβλήθησαν ὑπὸ συμμορίας ληστῶν, τῆς τῶν Ἀρβανιταίων¹, καὶ ἡχμαλωτίσθησαν ὑπ' αὐτῶν, πληγώσαντων καιρίως τοὺς δύο καὶ συλλαβόντων τοὺς λοιποὺς δύο ἐκ τῶν συνοδευόντων τοὺς ξένους τεσσάρων χωροφυλάκων. Ἐκ τῶν συλληφθέντων ἦσαν τέσσαρες Ἀγγλοὶ μετὰ δύο γυναικῶν καὶ ἑνὸς κορασίου, εἰς Ἰταλός, εἰς διερμηνεὺς Ἑλλήν καὶ δύο ὑπηρέται. Ἐξ αὐτῶν οἱ λησταὶ ἀπέλυσαν ἀμέσως μὲν τὰς δύο γυναῖκας μετὰ τοῦ κορασίου, μετὰ τρεῖς δ' ἡμέρας τὸν πρεσβύτερον λόρδον Μενκάστερ.

Οἱ λησταὶ τυχόντες λείας οὕτω ἐπισήμου καὶ πλουσίας, ἐσκέφθησαν νὰ ἐπωφεληθῶσιν ζητοῦντες οὐχὶ μόνον λύτρα βαρέα ἀλλὰ καὶ ἀμνηστείαν.

1. Οἱ ἀρχιληστὲς λέγονταν Χρῆστος ἢ Τάκος ἢ Τάκης Ἀρβανιτάκης. Βλ. παραπάνω ἐπιστολὴ Μεχμέτ Ἀλῆ πασᾶ σ. 58.

Ἄλλ' ἢ χορήγησις ἀμνηστίας ἀπηγορεύετο ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Συντάγματος, ἐπομένως ἡ Κυβέρνησις ἀπέρριψε τὰς προτάσεις των καὶ ἀπέστειλε στρατόν, ὅστις ἐπολιόρκησε τοὺς ληστὰς παρὰ τὸν Ὠρωπὸν, ὅπως ἐκβίασιν αὐτοὺς ν' ἀπελευθερώσωσι τοὺς αἰχμαλώτους ἀντὶ λύτρων. Οἱ λησταὶ βλέποντες ἀποτυγχάνοντας τοὺς σκοποὺς των, ἐπειράθησαν νὰ φύγωσιν εἰς τὰ ὄρη μετὰ τῶν αἰχμαλώτων των, κωλυθέντες ὁμως ὑπὸ τοῦ στρατοῦ, ἐφόνευσαν καὶ τοὺς τέσσαρας αἰχμαλώτους των (3 Ἀγγλους καὶ 1 Ἰταλόν). Οἱ στρατιῶται ἰδόντες ταῦτα καὶ ἀγανακτήσαντες ἐπέπεσαν κατὰ τῶν ληστῶν καὶ ἐφόνευσαν ἐξ αὐτῶν τὸν ἀρχιληστήν Χρ. Ἀρβαντάκην καὶ ἐξ ἐτέρους ὁπαδούς του, ἐπλήγωσαν δὲ πολλοὺς ἄλλους, ὧν πέντε συνέλαβον. Τοιοῦτον τέλος ἔλαβε παρὰ τὸ Δῆλεσι τῇ 9 Ἀπριλίου τὸ λυπηρὸν αὐτὸ δράμα¹.

Οἱ φονευθέντες ξένοι μετεφέρθησαν τὴν ἐπιούσαν εἰς Ἀθήνας, ἐνθα ἐκδηύθησαν μεγαλοπρεπῶς. Οἱ δὲ πέντε συλληφθέντες λησταὶ δικασθέντες ὑπὸ τοῦ ἐν Ἀθήναις κακουργοδικείου, κατεδικάσθησαν εἰς θάνατον καὶ ἀπεκεφαλίσθησαν ἐν τῷ πεδίῳ τοῦ Ἀρεῶς μετ' οὐ πολλὰς ἡμέρας.

Τὸ συμβὰν τοῦτο ὑπῆρξεν ὀλέθριον διὰ τὴν ληστείαν· διότι ὅλον τὸ ἔθνος σύσσωμον ἠγέρθη καὶ ἐζήτησε τὴν καταστροφὴν τῆς ἀτιμαζούσης τὴν πατρίδα μας μάστιγος ταύτης. Διὸ δραστήρια καὶ τελεσφόρα ἐλήφθησαν μέτρα, κατὰ δὲ τὸ ἐπίλοιπον τοῦ ἔτους τούτου, πλείσται ληστρικαὶ συμμορίαι ἐξοντώθησαν, οἱ δὲ ὑπολειφθέντες λησταὶ ἠναγκάσθησαν νὰ καταφύγωσιν εἰς τὴν ὁμορὸν τουρκικὴν ἐπικράτειαν. Σπουδαϊότατον μέρος ἔλαβεν ἐν τῇ καταδιώξει τῆς ληστείας ὁ πατήρ μου ἐν Φθιώτιδι καὶ Εὐρυτανίᾳ ἐργασθεὶς ἐκθύμως καὶ ἐπενεγκὼν τὰ καιριώτατα τραύματα κατὰ τῆς ληστείας.

Ἐτελείωσα καὶ τὴν τρίτην τάξιν τοῦ γυμνασίου, δούς τὰς ἐνιαυσίους ἐξετάσεις κατὰ τὰ τέλη Ἰουνίου καὶ προβιβασθεὶς εἰς τὴν τετάρτην καὶ τελευταίαν τάξιν. Ἀνεχώρησα δὲ ἀμέσως εἰς Ἀγρίνιον, ὅπως διέλθω τὸ θέρος.

Κατὰ τὴν νύκτα τῆς 19 πρὸς τὴν 20ὴν Ἰουλίου (1870) σεισμὸς ἰσχυρὸς γενόμενος κατέστρεψε τινὰς πόλεις καὶ πολλὰ χωρία τῆς μέσης Στερεᾶς Ἑλλάδος τῆς ὑπὸ τοῦ Κορινθιακοῦ κόλπου βρεχομένης. Πολὺ ἔπαθεν

1. Βρίσκεται στὸ Ἀρχεῖο ἰδιόγραφῃ ἐξασέλιδῃ ἀφήγησιν τῆς ληστείας, χρονολογούμενη α' Ἀγρίνιον 5 Ἰουλίου 1870», μόλις δηλαδὴ ὁ τριτοετής μαθητὴς τοῦ γυμνασίου εἶχε προβιβαστεῖ στὴν τελευταία τάξιν. Εἶναι γραμμὴν μετὰ πληρὴ ἄνεση στὴ σύνταξιν τῆς καθαρεύουσας, καὶ ἀλάττητῃ στὴν ὀρθογραφίαν. Καταλήγει, ἀπηχώντας βέβαια τὴν ἀγανάκτησιν τοῦ πατέρα: Ὁ τοσαύτας μομφὰς κατὰ τοῦ ἔθνους μας ἐπιρρίψας κατώρθωσε νὰ διαφύγῃ εἰσελθὼν λαθραίως μετὰ τῶν ὁπαδῶν του εἰς τὴν ὁμορὸν Τουρκικὴν χώραν. Κύριον δὲ αἷτιον ἐννοοῦμεν βεβαίως τὸν λήσταρχον Τάκον Ἀρβανίτην. Ἀλλὰ καὶ αὐτὸς δὲν θὰ διαφύγῃ ἐπὶ τέλους, ἂν οἱ Τούρκοι ἀρχίσουν ἐντονώτερον τὴν καταδίωξιν.

ἡ ἑπαρχία Παρνασσίδος σχεδὸν ὁλόκληρος καὶ τινα χωρία τῆς Ἐπαρχίας Λεβαδείας.

Ἀφ' οὗτου ἐσπούδαζον εἰς τὸ γυμνάσιον ἐσκέφθην πολλάκις περὶ τοῦ σταδίου, ὅπερ ὤφειλον νὰ ἐκλέξω· ἐκλινον δὲ πάντοτε πρὸς τὸ στρατιωτικόν, καθ' ὃ μέσῳ στρατιωτικῶν ἐκ γεννητῆς ζήσας. Ἐν περιπτώσει δὲ ἀδυνάτου τοῦ νὰ ἀκολουθήσω τὸ στρατιωτικὸν στάδιον, ἐπρωτίμων κατὰ δεύτερον λόγον τὴν νομικὴν ἐπιστήμην· ἤμην σχεδὸν πεπεισμένος ὅτι ταύτην ἐπὶ τέλους ἤθελον ἀκολουθήσει, ὅτε κατὰ τέλη Ἰουλίου τοῦ ἔτους τούτου (1870) εἶδον εἰς τὰς ἐφημερίδας εἰδοποίησιν τοῦ ἐπὶ τῶν Στρατιωτικῶν Ὑπουργοῦ, δι' ἧς προσεκάλει τοὺς πατέρας τοὺς βουλομένους νὰ κατατάξωσι τοὺς υἱοὺς των κατὰ τὸν προσεχῆ Σεπτέμβριον, εἰς τὴν Στρατιωτικὴν Σχολὴν τῶν Εὐελπίδων, ν' ἀπευθύνωσι τὰς αἰτήσεις των καὶ ν' ἀποστείλωσι τοὺς υἱοὺς των, ὅπως διαγωνισθῶσι δι' ἐξετάσεων. Ἀμέσως ἀνεζῶπυρώθη ἡ πρὸς τὸ στρατιωτικὸν στάδιον κλίσις μου. Σκεφθεὶς δὲ ἐπὶ τινὰς ἡμέρας ἔγραψα εἰς τὸν πατέρα μου, ἐκθέσας εἰς αὐτὸν τὴν κλίσιν μου καὶ παρακαλέσας, ἐὰν ἐγκρίνῃ αὐτήν, νὰ φροντίσῃ ὅπως εἰσαχθῶ εἰς τὴν Στρατιωτικὴν Σχολήν. Ὁ πατήρ μου ἐπεδοκίμασε τὴν ἰδέαν μου καὶ ἀπηύθυνεν εἰς τὸ Ὑπουργεῖον τὴν ἀναγκαίαν αἴτησιν. Ἐγὼ δὲ ἀνεχώρησα πλήρης χαρᾶς ἐξ Ἀγρινίου τῇ 19 Αὐγούστου, καὶ τὴν 23 ἰδίου ἤμην εἰς Ἀθήνας, καταλύσας παρὰ τῇ προμήτορί μου Μαλάμου, ἣτις πάντοτε συνῶκει μετὰ τῆς ἀγάμου θυγατρὸς της καὶ τοῦ υἱοῦ της, ὑπὸ ἀρχοῦ ἤδη καὶ νυμφευθέντος πρὸ ὀλίγου χρόνου ἐν Λαμίᾳ μετὰ τῆς Ἀγγελικῆς Κ. Τσάλλη, τῆς γνωστῆς ἐν Λαμίᾳ οἰκογενείας.

Σχολὴ Εὐελπίδων.— Κατὰ τὰς ἀρχὰς Σεπτεμβρίου ἔδωσα εἰσιτηρίους ἐξετάσεις διὰ τὴν Στρατιωτικὴν Σχολήν μετὰ πολλῶν ἄλλων νέων, ἐπιτυχῶν δὲ εἰς αὐτάς, κατετάχθην εἰς τὴν Σχολήν, μετὰ 30 ἄλλων, ἐπὶ πληρωμῇ διδασκτρων ἐτησίως 1000 δραχμῶν, ἅτινα μετὰ ἓνα μῆνα κατεβίβάσθησαν εἰς δραχμὰς 500¹. Τῇ 6 Νοεμβρίου τοῦ 1870 εἰσῆλθον εἰς τὴν

1. Ἀπὸ γράμμα τοῦ ὑπουργοῦ τῶν Στρατιωτικῶν Χ. Ζυμπρακάκη (κυβέρνηση Δελγιώργη), ἡμερομηνίας 5 Νοεμβρίου 1870 :

Ἀξιότιμε φίλε (...) Ἀπορῶ πόθεν τὸ τμήμα τοῦ πυροβολικοῦ, ὅφ' ὃ ὑπάγεται ἡ Στρ. Σχολή, ἔλαβε πληροφορίας ὅτι εἰσθε πλούσιος καὶ κατέταξε τὸν υἱὸν σας εἰς τοὺς χιλιοδράχμους, καὶ ἦδη δὲν δύναμαι νὰ κάμω τι διότι ἐξεδόθη τὸ διάταγμα τῆς κατατάξεως τῶν μαθητῶν ὡς συνεπληρώθησαν αἱ θέσεις τῶν πληρονώντων 500 δραχμὰς. Σὰς ἐπὶ σόχομαι ὅτι ἅμα χρεεύσων θέσεις καὶ εἶμαι ὑπουργὸς νὰ ἐλαττώσω τὰ δίδακτρά του. Χαίρετε. Ὁ φίλος σας, Χ. Ζυμπρακάκης.

Λίγο μεταγενέστερο γράμμα τοῦ ὑπουργοῦ, ἡμερομηνίας 28 Νοεμβρίου 1870, λέγει : (...) Τὸν υἱὸν σας μετέθεσα ἐκ τῆς τάξεως τῶν χιλιοδράχμων εἰς τὴν τῶν πεντακοσιοδράχμων καὶ πιστεύω ἤδη νὰ εἰσθε εὐχαριστημένος. Σὰς ἀσπάζομαι, ὁ φίλος σας, Χ. Ζυμπρακάκης.

Σχολήν καὶ κατετάχθην εἰς τὴν 1ην αὐτῆς τάξιν, μετ' οὐ πολὺ δὲ περιεβλήθη τὴν κομπήν τῶν Εὐελπίδων στολήν, τὴν διακρινομένην τῆς τῶν ἄλλων στρατιωτικῶν σωμάτων ἐκ τοῦ κιτρίνου περιλαιμίου καὶ τῶν κιτρίνων ἐπιρράφων. Ἐνθυμούμαι μετὰ πόσου ζήλου, σεβασμοῦ καὶ ὑπερηφανείας εἰσερχόμενην τὸ πρῶτον ἐν αὐτῇ, ἣν ἐθεώρουν ὡς ἱερὸν τι καὶ ἀνώτερον τῶν ἐν Ἑλλάδι καταστημάτων.

Λογοτεχνικὴς ἀπόπειρες.—Πρὶν ἤδη μεταβῶ εἰς Ἀθήνας, ἵνα καταταθῶ ἐν τῇ Στρατ. Σχολῇ, μένων κατὰ τὸ θέρος ἐν Ἀγρινίῳ, συνέλαβον τὴν ιδέαν νὰ γράψω μυθιστόρημά τι. Ἡ ιδέα αὕτη, ἀρκετὰ ἰσχυρά, μὲ ἐβασάνισεν ἐπὶ πολλὰς ἡμέρας, μέχρις οὗ τέλος ἀπεφάσισα νὰ τὴν ἐκτελέσω. Ἡ φαντασία μου ἐτέθη εἰς ἐνέργειαν καὶ δὲν ἐβράδυνε νὰ πλέξῃ δράμα τι ἀπλοῦν καὶ ὅλως αὐτοσχέδιον· ὑπελείπετο εἰς τὴν γραφίδα νὰ τὸ διακοσμήσῃ. Αὕτη ἀνέλαβε μετὰ προθυμίας τὸ καθήκον τῆς καὶ εἶχον γράφει ἱκανὸν αὐτοῦ μέρος, ὅτε ἀνεχώρησα εἰς Ἀθήνας χάριν τῶν ἐξετάσεων διὰ τὴν Στρατ. Σχολήν.

Διεκόπη οὕτω πρὸς καιρὸν ἡ ἐργασία, ἀλλ' ἅμα περατωθεῖσων τῶν ἐξετάσεων ἀνέλαβον ἐκ νέου, κατὰ τὸν Σεπτέμβριον, τὴν συγγραφὴν μετὰ πλείονος μάλιστα ζήσεως, καθ' ὅσον ἤδη εὐρίσκόμενος εἰς Ἀθήνας ἐλάμβανον πλειότερας ἐντυπώσεις. Ἐν τούτοις τὸ ἔργον μου ἀπεπερατώθη κατὰ τὸν ἐπιόντα μῆνα Ὀκτώβριον καὶ δὲν ἐβράδυνε νὰ δοθῇ εἰς τὸν τύπον καὶ νὰ ἴδῃ τὸ φῶς, χωρὶς οὐδεὶς τῶν εἰδημόνων κάπως νὰ τὸ ἴδῃ καὶ τὸ ἐπιδοκιμάσῃ. Ἦτο ὀλίγον τολμηρὸν τὸ διάβημά μου. Ὡς πρὸς τὸ ποιὸν τοῦ μυθιστορικοῦ μου αὐτοῦ δοκιμίου, ὅπερ ὠνόμασα «Πηνελόπη»¹ ἐκ τοῦ ἐν αὐτῷ πρωταγωνιστοῦντος προσώπου, βεβαίως δὲν ἔχω τὴν ἀξίωσιν νὰ θεωρῇται ἄριστον· ἀπεναντίας νομίζω ὅτι ἦτο πολὺ μέτριον, ἂν καὶ ὑπῆρξαν πολλοὶ ἐκ τῶν ἀναγνώσαντων αὐτό, οἵτινες μοὶ τὸ ἐπήνεσαν, ἀλλὰ δὲν ἀμφιβάλλω ὅτι τὸ ἔκαμον μόνον χάριν φιλοφροσύνης.

Βίος ἐν τῇ Σχολῇ².—Πρώτην φοράν ἐνεκλειόμενην εἰς ἐκπαιδευτικὸν

1. «Ἡ Πηνελόπη, μυθιστορικὸν δοκίμιον ὑπὸ Παναγιώτου Γ. Δαργαλῆ, μαθητοῦ τοῦ ἐν Μεσολογγίῳ Γυμνασίου, ἐκ τοῦ Τυπογραφείου Δ. Καρακατσάνη 1871». Πυκνοτυπωμένους τόμους μὲ 154 σελίδες. Πρόκειται γιὰ μιὰ ἱστορίαν ἀγάπης μεταξὺ ἐνὸς ἀξιωματικοῦ καὶ μιᾶς ἀγνῆς νέας, συκοφαντημένης καὶ κατατρεγμένης ἀπὸ τῆς μητρικῆς. Ἐνας βδελυρὸς ἀντίζηλος συνωμοτεῖ μὲ τὴν μητρίαν γιὰ νὰ καταστρέψῃ τοὺς δύο νέους. Τὸ μυθιστόρημα τελειώνει μὲ τὸν χαμὸ ὅλων σχεδὸν τῶν προσώπων τοῦ δράματος. Εἶναι γραμμένον σὲ ἀκαμπτῇ καθαρεύουσᾳ, ποὺ προδιαθέτει δυσάρεστα τὸν σημερινὸ ἀναγνώστη (λ.χ. «Δημόσθενες» καλεῖ ὁ φίλος του τὸν Δημοσθένη), ἔχει ὅμως ἕνα σπάνιον προτέρημα: ἡ πλοκὴ τοῦ μύθου προχωρεῖ ἀβίαστα πρὸς τὸ τέλος, μὲ καλὰ ζυγισμένες ἀναλογίαις περιγραφῶν, ἐπεισοδίων καὶ διαλόγων, συγκρατεῖ δηλαδὴ τὸν ἀναγνώστη.

2. Ἡ Στρατιωτικὴ Σχολὴ τῶν Εὐελπίδων λειτουργοῦσε στὸν Πειραιᾶ ἕως τὸ 1894, ὁπότε μεταφέρθηκε στὴν πρωτεύουσα.

κατάστημα, ἀλλὰ τὸ ἔκαμον ἐκουσίως καὶ εὐχαρίστως. Δὲν ὑπῆρχον τότε εἰμὴ μόνον 13 μαθηταὶ παλαιοὶ ἐν τῇ Σχολῇ, διότι ἀπὸ τινων ἐτῶν εἶχον παραμελήσει νὰ κατατάξωσιν ἐν αὐτῇ νέους μαθητάς, καὶ ἐκινδύνευε νὰ διαλυθῇ. Ἀλλὰ διὰ τῆς κατατάξεως ἡμῶν, ἱκανῶν τὸν ἀριθμὸν, ἔλαβεν νέαν ζωὴν καὶ πρόοδον. Προσέτι τότε, ὑπουργοῦντος τοῦ ἀντισυνταγματάρχου τοῦ Πυροβολικοῦ κ. Χαρ. Ζυμβρακάκη, τοῦ πρὶν καὶ μετὰ ταῦτα διατελέσαντος διοικητοῦ αὐτῆς, ἐγένετο νέος αὐτῆς ὀργανισμός, καθ' ὃν ὁ χρόνος τῆς ἐκπαιδεύσεως ὠρίσθη εἰς ἑπτὰ (7) ἔτη, ἐξ ὧν 5 μὲν διὰ τὸ θεωρητικὸν τμῆμα, καθ' ὃ ἐδιδάσκοντο τὰ γενικὰ μαθήματα, φυσικομαθηματικὰ ἰδίως, δύο δὲ τοῦ τμήματος τῆς ἐφαρμογῆς, καθ' ὃ ἐδιδάσκοντο τὰ εἰς τὸν ἀξιωματικὸν ἰδίως ἀναγκαιοῦντα.

Ἐν τῇ 7ῃ τάξει δὲν ὑπῆρχον μαθηταί. Ἐν τῇ 6ῃ ἦσαν μόνον 5, ἐξ ὧν εἰς ἐπιλοχίας, ὁ Ἰω. Κωνσταντινίδης, δύο λοχία καὶ δύο δεκανεῖς. Εἵμεθα τότε 44 τὸ ὅλον μαθηταὶ ἐν τῇ Σχολῇ, μετὰ τῶν ὁποίων ἦσαν μὲν οἱ πλείστοι σώφρονες, ἐπιμελεῖς, εὐφυεῖς, ἔντιμοι, ἐνάρετοι, ἀλλ' ἀπηντῶντο δυστυχῶς καὶ σπέρματα κακίας καὶ ἀνηθικότητος. Ἡ βλακεία εἶχε τὸ μέρος τῆς, ὡς ἐπίσης ἡ ραδιουργία, ἡ κολακεία, ἡ χαμέρπεια, τὸ ἀχαρακτήριστον, ἡ κλοπὴ αὐτῇ, ἡ τελευταία τέλος βαθμὶς τῆς ἀνηθικότητος. Πόσα δὲν συνέβαινον καθ' ἑκάστην ἀτοπήματα, πόσαι δὲν ἐπῆλθον διχόνοια καὶ ἔριδες ; Ἀλλ' εὐτυχῶς ἐν μέσῳ τούτων διέμεινα ἐν οὐδετέρῳ οὕτως εἰπεῖν σφαίρα, τηρῶν μὲν ἀφ' ἐνὸς τὰ καθήκοντά μου, ἀγαπῶν δὲ καὶ συναστροφόμενος τοὺς ἀξίους ἀγάπης καὶ ὑπολήψεως συμμαθητάς μου. Ἐπιμελὴς περὶ τὰ μαθήματά μου, ἐλάμβανον πάντοτε κατὰ τὰς παύσεις εὐχαρίστως μέρος εἰς πάντα τὰ παιγνίδια καὶ τὰς ἀστεϊότητας τῶν συναδέλφων μου, μετὰ τινων ἐκ τῶν ὁποίων καὶ ἰδίως τοῦ Ἡρ. Γεωργοπούλου, τοῦ Μ. Βότσαρη, τοῦ Ν. Γουλιμῆ καὶ τινων ἄλλων, συνέδεσα ἰδιαιτέραν φιλίαν.

1871-1872.—Παρήλθεν οὕτω τὸ 1ον ἔτος, οὗ τὸ δῆμιον τῶν παύσεων διάστημα διῆλθον ἐν Ἀγρινίῳ παρὰ τῇ οἰκογενείᾳ μου. Τὸν Σεπτέμβριον ἐγένοντο αἱ ἐξετάσεις, καθ' ἃς ἐπέτυχον λαβὼν τὸν 3ον ἀριθμὸν καὶ προβιβασθεὶς εἰς τὴν 2αν τάξιν μετὰ 17 ἄλλων συμμαθητῶν μου ἐκ τῶν συγκαταταχθέντων 31.

Τὸ δευτέρον ἔτος ἦτο συνέχεια τοῦ πρώτου. Νέοι τινὲς ἐκ τῶν μετ' ἐμοῦ καταταχθέντων παρητήθησαν καὶ ἕτεροι εἰσῆλθον εἰς τὴν Σχολὴν καταλαβόντες τὰς κενωθεῖσας θέσεις. Ἐγένετο εἰς ἔτι λοχίας καὶ 4 δεκανεῖς ἐκ τῆς ἐπομένης τάξεως. Τὸν Ἰούλιον καὶ Αὐγουστον καὶ τοῦ ἔτους τούτου διῆλθον ἐν Ἀγρινίῳ, τὸν δὲ Σεπτέμβριον γενομένων ἐξετάσεων, ἐπροβιβάσθην εἰς τὴν 3ην τάξιν, μετὰ τῶν 16 συμμαθητῶν μου, τοῦ ἐνὸς παραιτηθέντος. Ἐλαβον δὲ πάλιν 3ον ἀριθμὸν, πρώτου ὄντος τοῦ Γουλιμῆ καὶ δευτέρου τοῦ Πεταλᾶ.

Ἦδη οἱ πέντε μαθηταὶ τῆς ἀνωτάτης τάξεως περατώσαντες τὰς σπουδὰς των ἐπροβιβάσθησαν ἀνθυπασπισταί, δύο δὲ ἐκ τῶν λοιπῶν παλαιῶν μαθητῶν ἐγένοντο δόκιμοι τοῦ ναυτικοῦ¹ καὶ δύο παρητήθησαν. Ὡστε δὲν ἔμενον πλέον ἢ 4 μόνον ἐκ τῶν παλαιῶν μαθητῶν, οἵτινες ἦσαν ἐν τῇ 6ῃ τάξει. Ἐξ αὐτῶν ὁ μὲν πρῶτος, Ἰω. Μανέτας, ἐγένετο ἐπιλοχίας, οἱ δὲ τρεῖς ἐπόμενοι λοχία· ἔλαβον δὲ καὶ ἐκ τῆς ἐμῆς τάξεως τὸν βαθμὸν τοῦ δεκανέως οἱ ἔχοντες τοὺς τρεῖς πρῶτους ἀριθμούς. Ὡστε ἔλαβον ἤδη καὶ ἐγὼ τὸν πρῶτον βαθμὸν ἐν τῷ στρατιωτικῷ σταδίῳ. Φαντάζεσθε μετὰ πόσης χαρᾶς καὶ ὑπερηφανείας ἔφερον τὸ σειρήτιον τοῦ δεκανέως!

Ἐν λυπηρότατον κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο συνέβη γεγονός, ὁ θάνατος εὐγενεστάτου καὶ εἰλικρινεστάτου συμμαθητοῦ καὶ φίλου μου, τοῦ Μ. Βότσαρη, ἐγγόνου τοῦ ἐν Καρπενησίῳ πεσόντος Μάρκου ἐν μάχῃ πρὸς τοὺς Τούρκους τῷ 1823· ὁ θάνατος τοῦ νέου Βότσαρη ἐνέπλησε πένθους πάντας τοὺς μαθητὰς τῆς Σχολῆς, οἵτινες ἐν τῷ προσώπῳ αὐτοῦ ἐτίμων τὴν ἀδολον ἀρετὴν.

1873-1874.—Τῇ 31 Μαΐου λαβὼν ἄδειαν, πρὸ τῶν ἄλλων μαθητῶν, ἀνεχώρησα δι' Ἀγρίνιον χάριν τῶν γάμων τῆς ἀδελφῆς μου Χριστίνης, τελεσθέντων τῇ 3 Ἰουνίου 1873 μετὰ τοῦ ἐξ Ἀγρινίου Γεωργίου Παπαγιαννοπούλου, φαρμακοποιοῦ.

Διέμεινα ἐν Ἀγρινίῳ μέχρι τῶν μέσων Αὐγούστου, ὅτε ἐπανῆλθον εἰς τὴν Σχολήν. Γενομένων ἐξετάσεων τὸν Σεπτέμβριον ἐπροβιβάσθην εἰς τὴν 4ῃ τάξιν, μετ' ἄλλων 10 συμμαθητῶν μου, λαβὼν νῦν τὸν 1ον ἀριθμὸν. Τὸ ἔτος τοῦτο αἱ ἐξετάσεις ἐνηργήθησαν λίαν αὐστηρῶς, πολλῶν μαθητῶν μὴ προβιβασθέντων καὶ 5 ἀποβληθέντων.

Τὸν Ὀκτώβριον κατετάχθησαν πολλοὶ νέοι μαθηταί. Τὸ ἔτος τοῦτο παρῆλθεν ὡς τὰ λοιπά, ἐν μέσῳ μὲν παιγνίων, γελῶτων καὶ ἀστειοτήτων ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, ἀλλὰ καὶ πολλὰκις ἐν μέσῳ μελαγχολιῶν, πλήξεων, ἀηδιῶν.

Περὶ τὰ τέλη Ἰουνίου, γενομένων διακοπῶν, μετέβην ὡς συνήθως εἰς Ἀγρίνιον, ὅπου παρέστην τὸ ἔτος τοῦτο εἰς τοὺς γάμους τῆς θείας μου Ἑλένης (ἀδελφῆς τοῦ πατρός μου) μετὰ τοῦ Ἀντισυνταγματάρχου τῆς φάλαγγος Κωνστ. Σταΐκου, τελεσθέντας τῇ 17 Αὐγούστου 1874.

Ἐπανελθὼν εἰς τὴν Σχολήν καὶ δοὺς τὰς ἐξετάσεις τοῦ Σεπτεμβρίου ἐπροβιβάσθην εἰς τὴν 5ην τάξιν μετ' ἄλλων 9 συμμαθητῶν μου, λαβὼν πάλιν τὸν 1ον ἀριθμὸν².

1. Δὲν ὑπῆρχε τότε χωριστὴ σχολὴ ἀξιωματικῶν τοῦ ναυτικοῦ. Ἡ Σχολὴ τῶν Δοκίμων ἰδρύθηκε τὸ 1884.

2. Ἀπὸ τὸ «Πατρικὸ Ἀρχεῖο» μεταφέρουμε δύο περικοπὰς ἐπιστολῶν πρὸς τὸν Γεώργιο Δαγκλῆ :

Τὸ ἔτος τοῦτο ἀπενεμήθη εἰς τὸν πατέρα μου παρὰ τοῦ Σουλτάνου τὸ τουρκικὸν παράσημον Μετζιτιέ γ' τάξεως, ἕνεκα τῆς κατὰ τῶν ληστών αὐστηρᾶς καταδιώξεώς του, δι' ἧς συνεργασθεὶς ἐν Φθιώτιδι μετὰ τοῦ ἐν Θεσσαλίᾳ Τούρκου ἀρχηγοῦ Μεχμέτ Ἀλή¹, κατώρθωσε νὰ ἐξαλείψῃ ἐντελῶς τὴν ληστείαν ἐν τε τῷ Ἑλληνικῷ καὶ τῷ ὁμόρῳ Τουρκικῷ κράτει.

Οἱ μαθηταὶ τῆς 7ης τάξεως ἐξῆλθον ἤδη εἰς τὸν στρατὸν ὡς ἀνθυπασπισταί, ὥστε ἡ τάξις μου ἔμεινε νῦν ἡ ἀνωτέρα ἐν τῇ σχολῇ· κατὰ συνέπειαν ἐγὼ μὲν προεβιβάσθην εἰς τὸν βαθμὸν τοῦ ἐπιλοχίου, τρεῖς κατόπιν μου εἰς τὸν τοῦ λοχίου καὶ οἱ λοιποὶ ἕξ εἰς τὸν τοῦ δεκανέως, ἡδὴ ἡλλάξε πολὺ ἡ θέσις ἐμοῦ καὶ τῶν λοιπῶν συμμαθητῶν μου ἐν τῇ Σχολῇ. Μὴ ἔχοντες πλέον ἀνωτέρους ἐλάβομεν πλήρη τὴν ἐλευθερίαν μας, ἐκτελοῦντες δὲ τὴν ὑπηρεσίαν μας λογικῶς καὶ μὴ δεικνύοντες ὠμὴν καὶ ἄκαιρον αὐστηρότητα, εἵχομεν ἐπισύρει τὴν ἀγάπην τῶν ὑποδεεστέρων τάξεων, καὶ σχετικῶς πρὸς ἄλλα ἔτη ἐβασίλευεν ἡδὴ ἄκρα ὁμόνοια μεταξὺ τῶν μαθητῶν τῆς Σχολῆς.

1875.—Περὶ τὰ τέλη Ἰουνίου μετέβην πάλιν εἰς τὸ Ἀγρίνιον. Ἀλλὰ τὸ ἔτος τοῦτο ἡ μήτηρ μου μετὰ τῆς ἀγάμου ἀδελφῆς μου εἶχον μεταβῆ εἰς Καρπενήσιον παρὰ τῷ πατρί μου, διοικοῦντι ἐκεῖ τὸ 2ον τάγμα τῶν Εὐζώνων. Μετὰ ὀκταήμερον λοιπὸν ἐν Ἀγρινίῳ παρὰ τῇ ἐγγάμῳ ἀδελφῇ μου διαμονήν, μετέβην εἰς Καρπενήσιον, διὰ τοῦ Ἀγ. Βλασίου, διελθὼν κατὰ μῆκος τὴν ὄρεινὴν ἐπαρχίαν Εὐρυτανίας. Τὸ Καρπενήσιον εἶναι μικρὰ ὄρεινὴ κωμόπολις, ἐκτισμένη ἀμφιθεατρικῶς εἰς τὰς μεσημβρινοδυτικὰς κλιτύας ὑψηλῶν βουνῶν, καταφύτων ἐξ ἐλατῶν, μὲ ἀκανόνιστους ὁδοὺς καὶ ἀθλίας οἰκίας, ὡς ὅλαι σχεδὸν αἱ κῶμαι τῆς Ἑλλάδος καὶ μάλιστα αἱ ὄρειναί, αἵτινες στεροῦμεναι συγκοινωνιῶν, εἰσὶ καταδεδικασμένοι εἰς τὴν στασιμότητα. Δὲν ἔμεινα δυσηρεστημένος κατὰ τὸ μικρὸν διάστημα τῆς ἐν Καρπενήσιῳ διαμονῆς μου, ὅπερ διῆλθον μελετῶν ἢ περιτρέχων τὰ περὶς ἔφιππος ἢ πεζός².

α) Ἀθῆναι τῇ 20 Ὀκτ. 1874, Ἀδελφῇ Γεώργῃ (...). Ὁ Παναγιώτης εἶναι καλὰ, εὐχαρὶς πάντοτε καὶ γελαζοῦμενος. Διηγήρησε καὶ πάλιν ἐφέτος τὴν πρώτην θέσιν — ὁ Ζουβρακάκης εἶναι κατενθουσιασμένος ἀπὸ αὐτόν (...). Ὁ ὡς ἀδελφός, Ἰ. Δράκος.

β) Ἀθῆναι τῇ 20 Νοεμβρίου 1874, Κύριε Ἀρχηγέ, (...). Ὁ Παναγιώτης εἰς τὰς ἐξετάσεις ἀπεκρίθη ἀριστα καὶ ὁ Διοικητὴς τόσον εὐχαριστήθη καὶ τὸν ἐπροβίβασε ἐπιλοχίαν καθ' ὃν πρῶτος τῆς τάξεως, ἐνῶ ἐπιλοχίας ἔπρεπε νὰ γίνῃ εἰς τὸ τέλος, ἦτοι εἰς τὰς ἀρχὰς τῆς 7ης. Ἐπὶ γαμιν μαζὶ εἰς τὸ θέατρον καὶ ἦτον ὁλος γαλόνια. Αὐτὲς τὶς ἡμέρες θὰ ὑπάγω εἰς Πειραιᾶ καὶ θὰ ζητήσω τὴν ἄδειαν ἀπὸ τὸν Διοικητὴν νὰ ἔλθῃ ἐνταῦθα νὰ διασκεδάσῃ ὀλίγον. Τὸν παρεκάλεσα ὅ,τι τῷ ἀναγκαιεῖ νὰ μοὶ παραγγέλλῃ νὰ τοῦ στέλνω, ἀλλὰ εἶναι πολὺ ντροπαλός (...). Σὲ ἀσπάζομαι, Δ. Βότσαρης. Βλ. καὶ σ. 35 σημ. 1.

1. Βλ. σ. 57 κ.ἐπ.

2. Τοῦ ταξιδίου τούτου στὸ Καρπενῆσι βρίσκεται στὸ Ἀρχεῖο ιδιόγραφη 12σέλιδη

1871. ΣΧΟΛΗ ΕΥΕΛΠΙΔΩΝ

Ἄνεχώρησα τέλος καὶ ἐκ Καρπενησίου περὶ τὸ τέλος Αὐγούστου καὶ ἐπανῆλθον εἰς Ἀθήνας, διελθὼν κατὰ μήκος τὴν ἐπαρχίαν Φθιώτιδος παρὰ τὴν μεθόριον γραμμὴν καὶ ἐπισκεφθεὶς δι' ὀλίγας ὥρας τὰς πόλεις Λαμίαν, Στυλίδα καὶ Χαλκίδα (...).

Κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο ἡ τάξις μου ὤφειλε νὰ δώσῃ ἀπολυτηρίου ἐξετάσεις ἐπὶ ὅλων τῶν μαθημάτων, ἅπερ διήκουσε κατὰ τὰ πέντε ἔτη τοῦ θεωρητικοῦ τμήματος· ἐμελετήσαμεν ὅθεν ὅλοι φοβερὰ. Αἱ ἐξετάσεις μας ἤρξαντο μετὰ τὰς τῶν ἄλλων κλάσεων, ἦτοι κατὰ τὰ τέλη Σεπτεμβρίου καὶ ἐπερατώθησαν μετὰ ἓνα μῆνα. Ἄπαντες ἐπροβιβάσθημεν εἰς τὴν ἑκτὴν, ἐγὼ δὲ ἔλαβον τὸν 2ον ἀριθμόν, κατορθώσαντος νὰ λάβῃ τὸν πρῶτον τοῦ μετὰ μανίας καὶ δι' ὅλων τῶν μέσων ἐπιδιώκοντος τοῦτο συμμαθητοῦ μου Κ. Πεταλᾶ, χάρις εἰς τὴν ὑποστήριξιν καὶ εὐνοίαν τοῦ προέδρου τῆς Ἐξεταστικῆς Ἐπιτροπῆς (ταγματάρχου Τουρνάκη) καὶ τινων μελῶν αὐτῆς. Τὸ γεγονός τοῦτο ἐλύπησε φοβερὰ ὄχι μόνον ἐμέ, ἀλλὰ καὶ τοὺς λοιποὺς μαθητὰς τῆς Σχολῆς, οἵτινες ἦσαν ὅλοι σχεδὸν πρὸς τὸ μέρος μου. Συνέπεια τοῦ ἀποτελέσματος αὐτοῦ τῶν ἐξετάσεων ἐπῆλθε τὸ παράδοξον συμβάν νὰ ὑπάρχωσι δύο ἐπιλοχίαι εἰς ἓνα λόγον τῶν μαθητῶν τῆς Σχολῆς (ὀνομασθέντος τοιοῦτου καὶ τοῦ κ. Πεταλᾶ).

Ἡ ἐλευθερία μας ἡῤῃσεν ἔτι μᾶλλον τὸ ἔτος τοῦτο. Πρῶτον εἶχομεν κατορθώσει νὰ δραπετεύωμεν κρυφίως ἐκ τῆς Σχολῆς καθ' ἑκάστην νύκτα, καταβιβαζόμενοι ἐκ τῶν παραθύρων ἢ ἐξερχόμενοι διὰ κρυφίων θυρῶν, ἐνίοτε δὲ καὶ ἐξ αὐτῆς τῆς κυρίας εἰσόδου. Εἶχε καταντήσῃ τοῦτο τόσον σύνηθες, ὥστε ἐφεύγομεν καὶ ἐπανηρχόμεθα κατὰ τὸ μεσονύκτιον μετὰ τῆς μεγαλυτέρας ἀδιαφορίας, μὴ φοβούμενοι οὐδόλως τὰς συχνὰς νυκτερινὰς ἐπιθεωρήσεις τοῦ ὑπασπιστοῦ τῆς Σχολῆς καὶ τῶν ἀξιωματικῶν. Περὶ τὸ τέλος ὁμως τοῦ ἔτους ἐξέλιπε τὸ τοιοῦτον, συλληφθέντων τριῶν νύκτωρ δραπετευσάντων καὶ τιμωρηθέντων αὐστηρῶς.

Εἶχομεν ἐν τούτοις τὸ ἔτος τοῦτο καὶ τινὰς διασκεδάσεις μεταξὺ τῶν ὁποίων ἐπρώτευν ἡ ἵππασία καὶ τὰ γυμνάσια πυροβολικοῦ, διὰ τὰ ὁποῖα ἅπαξ τῆς ἐβδομάδος ἀνηρχόμεθα εἰς Ἀθήνας καὶ εἶχομεν τότε ὥρας τινὰς ἐλευθέρως πρὸς διασκέδασιν· προσέτι ἄλλαι τινὲς ἐφαρμογαί, ὡς ἡ ἐπίσκεψις τοῦ πυριτιδοποιείου τοῦ κ. Μωραϊτίνῃ, ἢ τῆς ὀπλοθήκης τοῦ Ὑπουργείου τῶν στρατιωτικῶν, ἢ διαφόρων κτιρίων διὰ τὴν ἀρχιτεκτονικὴν, ἢ τοῦ ἀστεροσκοπείου κλπ. μᾶς ἔδιδον πάντοτε τὸν καιρὸν νὰ κάμωμεν περιπάτους.

ἀφήγησι, ὑπὸ μορφῇ ἐπιστολῆς πρὸς ἄδηλο καὶ μᾶλλον ὑποθετικὸν παραλήπτην. Οἱ σελίδες αὐτὲς περιγράφουν μὲ ἀκρίβεια, ἀλλὰ καὶ μὲ ζωηρὸν φυσιολατρικὸν παλμόν, τίς τοπογραφικὰς ἐναλλαγὰς ὅλης τῆς διαδρομῆς καὶ σημειώνουν πολλὰς ἰδιοτυπίας ἐνδιάμεσων οἰκισμῶν. Παρουσιάζουν καὶ ἀντικειμενικὸν καὶ ὑποκειμενικὸν ἐνδιαφέρον, ἀλλὰ δυστυχῶς, οὔτε οἱ διαστάσεις οὔτε ὁ σκοπὸς αὐτοῦ τοῦ βιβλίου ἐπιτρέπει νὰ τίς παραθέσωμε ἐδῶ.

Προσέτι ἐλάβομεν μέρος τὸ ἔτος τοῦτο εἰς τινας παρατάξεις καὶ γυμνάσια ἐν Ἀθήναις, ἐξετελέσαμεν δὲ ἐν Πειραιεῖ, παρὰ τὴν θέσιν Περὶ βόλια διὰ σκαπανέων καὶ ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ φιλοπονωτάτου καὶ εὐφυοῦς καθηγητοῦ τῆς Προσκαίρου Ὀχυρωματικῆς κ. Π. Λυκούδη¹, ὑπολοχαγοῦ τοῦ Μηχανικοῦ, ταχύσκαπτά τινα ὀχυρώματα διὰ τὸ πεζικὸν καὶ Πυροβολεῖον, ἀπ' αὐτῶν δὲ κατόπιν ἐξετελέσαμεν πυρὰ ἐπὶ σκοπὸν διὰ πεδινῶν καὶ ὀρειβατικῶν πυροβόλων, ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ ὑπολοχαγοῦ τοῦ Πυροβολικοῦ κ. Ἀρ. Μάνεση καὶ ἀνεφλέξαμεν κατασκευασθέντα τινὰ ὑπονομισκόν.

Ἄν προσθέσω χοροὺς τινας ἰδιωτικούς, εἰς οὓς προσκαλούμεθα συχνὰ τὸν χειμῶνα παρὰ τινων καλῶν οἰκογενειῶν ἐν Πειραιεῖ, ὡς παρὰ τῶν οἰκογενειῶν τῶν κ.κ. Δημόκα, Σούρβα, καὶ τινων ἄλλων, δίδω τὴν ἐντελῆ εἰκόνα τοῦ προτελευταίου τούτου ἐν τῇ Σχολῇ ἔτους.

Τῇ 28 Μαρτίου τοῦ ἔτους τούτου 1876, ἀπενεμήθη εἰς τὸν πατέρα μου τὸ παράσημον τῶν Ταξιαρχῶν διὰ τὰς ὑπὲρ τῆς δημοσίου ἀσφαλείας πολυτίμους ὑπηρεσίας του, κατὰ δὲ τὰς ἀρχὰς Ἀπριλίου τοῦ αὐτοῦ ἔτους μετέβη ὡς διοικητῆς τοῦ ἐν Ὑπάτῃ ἐδρεύοντος 3ου Εὐζωνικοῦ Τάγματος, διορισθεὶς συνάμα καὶ Ἀρχηγὸς τοῦ ἐν τῷ νομῷ Φθιωτιδοφωκίδος στρατοῦ, καὶ μετέβη εἰς τὴν νέαν του θέσιν, ἐνῶ ἡ μήτηρ μου καὶ ἡ ἀδελφὴ μου ἐπανήλθον εἰς Ἀγρίνιον, ὅπου καὶ ἐγὼ μεταβὰς διήλθον τοὺς μῆνας τοῦ θέρους Ἰούλιον καὶ Αὐγούστον.

Τελευταῖος χρόνος στὴ Σχολῇ.—Κατὰ τὰ τέλη Αὐγούστου (1876) ἐπανήλθον εἰς τὴν Σχολήν, ὅπως διέλθω τὸ τελευταῖον ἐν αὐτῇ ἔτος. Εἰς τὰς ἐκ τῆς 6ης διὰ τὴν 7ην τάξιν ἐξετάσεις ἐπανέκτησα τὴν ἀρχαίαν μου θέσιν, λαβὼν πάλιν τὸν πρῶτον ἀριθμόν. Τὸ ἔτος τοῦτο διήλθομεν ἐν τῇ Σχολῇ ἀνυπομονοῦντες περὶ τῆς λήξεώς του· εἰς τοῦτο συνέτεινεν ἰδίως ἡ θετολωμένη πολιτικὴ κατάστασις τῆς Ἀνατολῆς καὶ ἡ ἔκρηξις τοῦ Ρωσσοτουρκικοῦ πολέμου κατὰ τὸν Ἀπρίλιον τοῦ τρέχοντος ἔτους 1877. Ταῦτα δὲ προῦκάλουν συνεχῶς ζωηρὰ καὶ φαντασιώδη σχέδια καὶ ἐλπίδας περὶ τοῦ προσεχοῦς ἡμῶν σταδίου.

Τὸ θέρους γενομένων διακοπῶν καὶ ἀπελθόντων τῶν λοιπῶν μαθητῶν, οἱ τῆς τάξεώς μου διεμείναμεν ἐν τῇ Σχολῇ, ὅπως προπαρασκευασθῶμεν διὰ τὰς ἀπολυτηρίους ἐξετάσεις, αἵτινες ἤρξαντο τῇ 1ῃ Αὐγούστου. Ἐπετύχομεν πάντες καὶ κατετάχθημεν ἀμέσως ὡς ἀνθυπασπισταὶ εἰς τὸ πυροβολικόν, ὑπουργοῦ τῶν Στρατιωτικῶν ὄντος τοῦ Διοικητοῦ τῆς Σχολῆς, ἀντισυνταγματάρχου Χαρ. Ζυμβρακάκη, καλοκαγάθου καὶ ἐναρέτου ἀνδρός, ἐν τῷ ἐπικληθέντι οἰκουμενικῷ ὑπουργείῳ, τῷ ἕνεκα τῶν κρισί-

1. Περὶ τοῦ Π. Λυκούδη βλ. κεφ. Στ'.

μων περιστάσεων σχηματισθέντι ἐκ τῶν κορυφαίων πολιτικῶν ἀνδρῶν, ὑπὸ τὴν προεδρίαν τοῦ ἀειμνήστου ναυάρχου Κανάρη.

Ἡ τάξις καθ' ἣν ἐξήλθομεν καὶ κατετάχθημεν εἰς τὸ πυροβολικὸν ἦν ἡ ἐξῆς : Π. Δαγκλῆς, Κ. Πεταλᾶς, Λ. Λαπαθιώτης, Ν. Γουλιμῆς, Ν. Βάρβογλης, Ι. Ἰωάννου, Ἀντ. Ἡπίτης, Κ. Δαμιανός, Ἐμ. Μανουσogiαννάκης καὶ Θ. Τσακᾶκης.

Μεθ' ἡμῶν ἐξήλθεν ὡς ἀνθυπασπιστὴς εἰς τὸ Πεζικὸν ὁ μαθητὴς τῆς πέμπτης τάξεως Ν. Σκυλλοδῆμος, ὦν μόνος ἐν τῇ τάξει του καὶ ζητήσας τοῦτο.

*Ἐγραφον μετὰ τὴν ἐκ τῆς Σχολῆς ἐξοδόν μου, κατ' Αὐγούστον τοῦ 1877.

Εἰς τὸ μέλλον θέλω τηρεῖ σημειώσεις περὶ τῶν τοῦ βίου μου περιπετειῶν.

2. Ο ΑΝΘΥΠΑΣΠΙΣΤΗΣ ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΔΑΓΚΛΗΣ

Οἱ αὐτοβιογραφικαὶ σελίδες συνεχίζονται, χωρὶς κενό, μὲ ἓνα δεύτερον τμήμα τιτλοφορούμενον «Μετὰ τὴν ἐκ τῆς Στρατιωτικῆς Σχολῆς ἐξοδόν μου». Εἶναι δύο τετράδια σχήματος 19 X 14 ¹/₂, δεμένα μὲ ἀπλὸ χοντρὸ καρτόνι, συνολικὰ 128 σελίδες : τὸ πρῶτον ἀπὸ σ. 1-94, τὸ δεύτερον ἀπὸ σ. 95-128 (οἱ λοιπὲς σελίδες τοῦ δευτέρου εἶναι κενές).

Χρονικὰ ὅρια αὐτῆς τῆς περιόδου εἶναι : Αὐγούστος 1877 — ἀπολυτήριες ἐξετάσεις ἀπὸ τῆ Σχολῆς τῶν Εὐελπίδων— καὶ Δεκέμβριος 1881: ἀναχώρησις γιὰ τὴ νέα θέσις στὴν Ἄρτα· γιατί στὸ μεταξύ ἡ Ἑλλάδα μεγάλωσε, προσαρτήθηκε ἡ Θεσσαλία μ' ἓνα μικρὸν τμήμα τῆς Ἠπείρου, καὶ ἡ Ἄρτα ἀνήκει τώρα στὸ Βασίλειον τῆς Ἑλλάδος.

Πρὶν ἀπὸ τὴν ἐκστρατεία τοῦ 1878, ποῦ εἶναι τὸ σημαντικώτερον μέρος αὐτοῦ τοῦ κεφαλαίου, ὁ ἀνθυπασπιστὴς Παναγιώτης Δαγκλῆς, μόλις βγῆκε ἀπὸ τὴ Σχολή, σημειώνει τὶς ἐντυπώσεις του ἀπὸ τὰ πρῶτα του βήματα στὸ στρατιωτικὸν στάδιον.

Μετὰ τὴν ἐκ τῆς Στρατιωτικῆς Σχολῆς ἐξοδόν μου.—Ἀθῆναι 11-20 Αὐγούστου 1877.—Διαμένω εἰς Ἀθήνας, περιμένων τὴν εἰς τὸν στρατὸν κατάταξίν μου, ὡς ἀνθυπασπιστοῦ. Περὶ τὸ τέλος τῆς δεκαημέριος ταύτης ἐξεδόθη Β. Διάταγμα ὑπὸ τοῦ Ὑπουργοῦ τῶν Στρατιωτικῶν Χ. Ζυμβρακάκη δι' οὗ κατατασσόμεθα ἅπαντες ὡς ἀνθυπασπισταὶ εἰς τὸ Πυροβολικόν, τὸ ὁποῖον ἔνεκεν τῶν περιστάσεων αὐξηθὲν, ἐσχάτως εἰς 12 πυρβολαρχίας, ἔπασχε μεγάλην ἑλλειψιν ἀξιωματικῶν. Τῇ 20 Αὐγούστου δώσαντες πάντες ἐν τῷ Φρουραρχείῳ Ἀθηνῶν τὸν νενομισμένον ὄρκον πίστεως πρὸς τὴν πατρίδα, τὸν βασιλέα καὶ τὰς σημαίας, ἀνελάβομεν ὑπηρεσίαν παρὰ τῷ Συντάγματι τοῦ πυροβολικοῦ.

21 Αὐγούστου-30 Ἰουλίου.—Καθ' ὅλον τὸ διάστημα αὐτὸ ἐξετέλεσα ἐν τῷ Συντάγματι τοῦ Πυροβολικοῦ τὰ καθήκοντα τοῦ πυροβολητοῦ καὶ τῶν διαφόρων βαθμῶν ὑπαξιωματικοῦ.

Ὁκτώβριος. Κατὰ τὴν πρώτην αὐτοῦ ἐβδομάδα ἐξετέλεσα τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ ἀνθυπασπιστοῦ, μεθ' ἣν προσεκollήθη διὰ τὴν ἐκτέλεσιν

καθηκόντων αξιωματικοῦ εἰς τὴν 2αν ὀρειβατικὴν πυρβολαρχίαν, διοικουμένην παρὰ τοῦ ὑπολ. κ. Παπάγου¹.

Ἡ πρώτη ἐξωτερικὴ ὑπηρεσία, ἦν ἐξετέλεσα, ἦτο ἡ ἔφοδος εἰς τὴν πυριταποθήκην κατ' αὐτὴν τὴν πρώτην ἐβδομάδα, καθ' ἣν ἀνέλαβον ὑπηρεσίαν αξιωματικοῦ, καὶ ἡ δευτέρα, τὸ νὰ φέρω κατὰ τὴν κηδεῖαν τὰ παράσημα τοῦ ἀποβιώσαντος πρώην γεροϋσιαστοῦ καὶ ἱππότου τῶν Ταξιαρχῶν Χατζίσκου², τῇ 22α Ὀκτωβρίου 1877. Τῇ 26ῃ Ὀκτωβρίου μετετέθη εἰς τὴν 6ην ὀρειβ. πυρβολαρχίαν, ἣτις ὀπλισθεῖσα ἡ πρώτη διὰ τῶν νεωστὶ κομισθέντων ὀπισθογεμῶν πυροβόλων συστήματος Κρούπ, διετάχθη ν' ἀναχωρήσῃ ἀμέσως τῇ ἐπαύριον εἰς Θήβας. Μὴ δυνηθείσης ὁμως νὰ ἐτοιμασθῇ τόσῳ ταχέως ἀνεβλήθη ἡ ἀναχώρησις της ἐπὶ τινὰς ἡμέρας (...).

7 Νοεμβρίου.—Παραταχθείσης περὶ τὴν 9ην ὥραν π.μ. τῆς πυρβολαρχίας, ἐν στολῇ πορείας, ἐν τῇ πλατείᾳ τοῦ Συντάγματος τοῦ Πυροβολικοῦ, ἤρξατο ἡ ἐκκίνησις αὐτῆς ἐν μέσῳ τῶν εὐχῶν τῶν συναδέλφων, παιανιζούσης τῆς μουσικῆς καὶ κατευοδούντος πολλοῦ πλήθους ἐνθουσιῶντος. Σημειωτέον ἐνταῦθα ὅτι ἡ ἐποχὴ αὕτη ἦτο ἐποχὴ μεγάλων ταραχῶν ἐν τῇ Ἀνατολῇ καὶ κρίσεως τοῦ Ἀνατολικοῦ ζητήματος. Ὁ Ρωσσοτουρκικὸς πόλεμος ἐμαίνετο πρὸ 7 μηνῶν, ὅλοι δὲ ἠλπίζον ὅτι ἀποτέλεσμα αὐτοῦ θὰ ἦτο ἂν ὅχι ἡ ἐντελής καταστροφὴ τῆς Τουρκίας, τοῦλάχιστον σπουδαία μεταρρυθμίσις αὐτῆς. Ἐπὶ ταῖς ἐλπίσιν ταύταις, ὡς εἰκός, πᾶσα ἑλληνικὴ καρδία συνεταράσσετο. Ἡ Ἑλλάς, καίτοι οἰκονομικῶς ἐξηντλημένη καὶ μηδαμόθεν προβλέπουσα βοήθειαν, ἀπεφάσισε καὶ δάνεια νὰ κάμῃ καὶ τὸν στρατὸν της νὰ ὑπερδιπλασιάσῃ, ἵνα εὐρεθῇ ἐτοιμος νὰ ἐπωφεληθῇ δοθείσης εὐκαιρίας, ἐκ τῆς καταστροφῆς τοῦ αἰωνίου ἐχθροῦ. Δὲν ἐβλεπέ τις πρὸ τινων μηνῶν ἢ πολλαχόθεν προσέλευσιν νεοσυλλέκτων καὶ ἐθελοντῶν, κίνησιν λόχων καὶ ταγμάτων, προμήθειαν ὀπλων καὶ πυροβόλων καὶ τὰ τοιαῦτα. Πᾶσαν ἀναχώρησιν στρατιωτικοῦ σώματος ἐξ Ἀθηνῶν συνώδευον αἱ ἐνθουσιῶδεις εὐχαὶ πάντων, διότι ἐθεωρεῖτο ὅτι δὲν θὰ ἐπέστρεφεν ἢ μετὰ ἐνδοξον ἀγῶνα.

Ὑπὸ τοιούτους λοιπὸν οἰωνοὺς καὶ μετὰ τοιούτων ἐλπίδων ἐγένετο καὶ ἡ πρώτη ἀναχώρησις μου, ὡς αξιωματικοῦ, ἐξ Ἀθηνῶν μετὰ τῆς 6ης ὀρειβ. πυρβολαρχίας.

Ἀφικόμενοι περὶ τὴν 3 1/2 ὥρ. μ.μ. εἰς τὴν κωμόπολιν Ἐλευσίνα, διενυκτερεύσαμεν ἐν αὐτῇ.

8 Νοεμβρίου.—Ἀναχωρήσαντες τῇ 8ῃ τῆς πρωΐας ἐφθάσαμεν τὴν 3 1/2 μ.μ. εἰς θέσιν Κάζαν, ἐπὶ τῶν κλιτύων τοῦ Κιθαιρώνος, ὅπου ὑπάρχουν ἐν

1. Λεωνίδας Παπάγος, πατέρας τοῦ στρατάρχη.

2. Περὶ Χατζίσκου βλ. σ. 59.

παλαιόν πανδοχείον μετὰ σταύλων καὶ εἰς ἀμυντικούς στρατών. Ἐνταῦθα διενυκτερεύσαμεν.

Καθ' ὅλην τὴν νύκτα τῆς 8ης πρὸς τὴν 9ην Νοεμβρίου, ἔπιπτε βροχὴ καὶ χιῶν ἐπὶ τῶν κορυφῶν τοῦ Κιθαιρώνος, ὥστε ὁ τόπος ὅλος ἔγινε πηλός. Τοῦτο ἐξηκολούθησεν καὶ τὴν ἐπιοῦσαν ὁλόκληρον. Ἀλλ' ὅμως ἀνεχωρήσαμεν τὴν πρωΐαν καὶ ἀφικόμεθα μετὰ πολλοῦ κόπου περὶ τὴν 1 1/2 μ.μ. εἰς Θήβας.

10-11-12 Νοεμβρίου.—Διαμονὴ ἐν Θήβαις εἰς τι ἐλεεινὸν ξενοδοχεῖον. Μόλις ἀνελάβομεν ἐκ τῆς πορείας καὶ ἤρχισαμεν νὰ τακτοποιώμεθα ἐν Θήβαις, λαμβάνομεν ἄλλην διαταγὴν ἐνταῦθα νὰ ἀναχωρήσωμεν εἰς Λαμίαν (...).

Ἀκολουθεῖ ἡμερολόγιο πορείας Θήβα-Λεβαδιὰ-Λαμία, 13-18 Νοεμβρίου.

Ἕνας στρατιωτικὸς περίπατος.—Ἡ ἐν Λαμίᾳ διαμονὴ μου ὑπῆρξε μᾶλλον εὐάρεστος· εἰς τοῦτο δὲ συνέτειναν μικραὶ τινες συγγένειαι καὶ ὀλίγαι γνωριμίαι, ὧς εἶχον ἡ ἀπέκτησα ἐκεῖ.

Κατὰ τὴν 2αν Κυριακὴν τοῦ Δεκεμβρίου ἐξετελέσθη στρατιωτικὸς περίπατος μέχρι Στυλίδος ὑπὸ τοῦ ἐν Λαμίᾳ στρατοῦ, συγκειμένου ἐκ τοῦ 1ου πεζικοῦ τάγματος, ἐνὸς λόχου Σκαπανέων, μιᾶς ἴλης ἱππικοῦ καὶ μιᾶς πυρβολαρχίας. Ὁ στρατὸς οὗτος ὑπὸ τὰς διαταγὰς τοῦ ταξιάρχου κ. Γενίσαρλη, ἀντισυνταγματάρχου τοῦ Πεζικοῦ, ἀνεχώρησεν ἐκ Λαμίας περὶ τὴν 8ην τῆς πρωΐας, ἀφίκετο εἰς Στυλίδαν περὶ τὴν 11 1/2, ἀνεπαύθη ἐκεῖ ἐπὶ τρεῖς ὥρας περίπου καὶ ἐπανῆλθεν εὐθυμὸς εἰς Λαμίαν περὶ τὴν 6 1/2 τῆς ἑσπέρας. Κατὰ τὴν εἰσοδὸν του εἰς τὴν πόλιν ἐν ζητωκραυγαῖς ὑπὲρ τοῦ ἔθνους καὶ τοῦ βασιλέως, ἐζητωκραύγασεν καὶ ὑπὲρ τοῦ πολέμου, ὅπερ προθύμως ἀπεδέχθησαν καὶ οἱ πολῖται εἰς πολὺ πλῆθος καὶ ἡ πόλις ὅλη ἐπὶ τινὰ ὥραν ἐβόησεν ἐξ ἀλλαλαγμῶν. Εὐτυχῶς τὸ πρᾶγμα ἕως ἐδῶ ἐσταμάτησεν. Ὁ στρατὸς εἰσῆλθεν εἰς τοὺς στρατῶνας του, τὸ δὲ πλῆθος, καίτοι προσπαθῆσαν νὰ ἀποδοκιμάσῃ τὸν πρόξενον τῆς Τουρκίας, ἐκωλύθη ὑπὸ τῆς Ἀστυνομίας καὶ Χωροφυλακῆς καὶ διελύθη.

3. Η ΕΦΗΜΕΡΗ ΕΚΣΤΡΑΤΕΙΑ ΤΟΥ 1878

Πολλὲς ἀπὸ τὶς ἐπόμενες σελίδες παρουσιάζουν ζωηρότατο ἐνδιαφέρον γιὰ ὅσους θέλουν νὰ ξέρουν τὴ γνήσια ἱστορία τοῦ τόπου μας, χωρὶς τὶς παραμορφώσεις ποὺ τῆς ἐπιβάλλουν καιροσκοπικὲς ἢ δημαγωγικὲς τοποθετήσεις. Ἡ ἀφήγηση τοῦ ἀνθυπασπιστῆ Παναγιώτη Δαγκλῆ, χρησιμοποιοῦντας μόνον τὸ ἀπαραίτητο λεξιλόγιο δίχως τὴν παραμικρὴ διακόσμηση, δίνει τὶς πραγματικὲς διαστάσεις τῆς χωρὶς κήρυξη πολέμου ἐισβολῆς μας στὸ τουρκικὸ ἔδαφος τὸν Ἰανουάριον τοῦ 1878, ὅταν πιά ἡ Τουρκία εἶχε γονατίσει καὶ εἶχε τοὺς Ρώσους στὸν Ἅγιο Στέφανον, μὴν ὥρα ἔξω ἀπὸ τὴν Πόλιν, καὶ τῆς ἐφήμερης ἐκείνης ἐκστρατείας μας, ποὺ γύρισε μπρὸς-πίσω μ' ἓνα νεῦμα τῶν Δυνάμεων, ἀλλὰ κατέληξε τελικὰ στὴν ἀπελευθέρωση ἐνὸς σημαντικοῦ μέρους ἀλυτρώτων.

Στὴ δίνη τῶν καταστροφῶν ποὺ εἶδαμε ἀπὸ τότε, μερικοὶ νεκροὶ καὶ τραυματίες πρὸ πολλοὶ ἢ πρὸ λίγοι δὲν μετροῦν πιά. Ὅπως δὲν μετροῦν, ἐμπρὸς στὸν παγκόσμιον σημερινὸ συναγερμὸ, οἱ ἀνταγωνισμοὶ τῶν τότε Μεγάλων Δυνάμεων γύρω ἀπὸ τὶς ἐθνικὲς διεδικήσεις τῶν Ἑλλήνων τοῦ 1878. Ἀλλὰ τὸ βάρος τῶν ἱστορικῶν γεγονότων δὲν ὑπολογίζεται μόνο μὲ τὶς ὕλικές θυσίες ποὺ κόστισαν.

Ὁ καθένας θὰ σχολιάσει κατὰ τὴν ἰδιοσυγκρασίαν του καὶ κατὰ τὴν φιλοσοφικὴν του τοποθέτησιν τὸν ἀκήρυκτο πόλεμον τοῦ 1878, καὶ εἶναι ἐξίσου εὐκόλῳ νὰ τὸν παρουσιάσεις σὰ μιὰν αὐθόρμητον ἡρωϊκὴν ἐξόρμησιν γιὰ τὴν δικαίωσιν τῶν πεπρωμένων τῆς Φυλῆς, ὅσο καὶ νὰ τὸν ἐλεεινολογήσεις σὰ μιὰν ἀσύνετην στρατιωτικὴν περιπέτειαν, ποὺ ἀναγκάστηκε μέσα σὲ λίγα εἰκοσιτετράωρα νὰ ὀπισθοχωρήσῃ, μολὶς οἱ πρέσβεις τῶν Δυνάμεων ἀγρίεψαν στὴν Ἀθήνα. Μὲ τὴν ἀσφάλειαν ποὺ μᾶς παρέχει ἡ ἐκ τῶν ὑστέρων ἐπισκόπησις τῶν συμβάντων, μποροῦμε σήμερον νὰ διερωτηθοῦμε μήπως δὲν πρόκειται οὔτε γιὰ ἡρωϊκὴ ἐξόρμησιν οὔτε γιὰ ἀσύνετην περιπέτειαν, ἀλλὰ μᾶλλον γιὰ ψύχραιμον καὶ λελογισμένον σχέδιον, ποὺ μᾶς ἔδωσε εἰσιτήριο στὰ διεθνή συνέδρια, ἔστω κι ἀπὸ τὴν πόρταν τῆς ὑπηρεσίας, καὶ μ' ἐλάχιστες θυσίες, τὸ κάτω - κάτω.

Στὶς σελίδες ποὺ ἀκολουθοῦν ὁ ἐνήμερος ἀναγνώστης θὰ προσέξῃ πόσες χτυπητὲς ἀναλογίαι παρουσιάζει ἡ ἐφήμερη ἐκστρατεία τοῦ 1878 μὲ τὴν ἄλλη, τὴν πολὺν πρὸ ὀδυνηρὴν, τοῦ 1897 : ἐισβολὴ στὸ ὁμορὸν ἔδαφος χωρὶς κήρυξιν πολέμου, στρατιωτικὲς κινήσεις ἀλλοπρόσαλλες, πυροβολισμοὶ « οὐχὶ ἔννοεῖται κατ' ἐχθροῦ ἀλλὰ κατὰ τῶν ὀρνίθων, τῶν χηνῶν, τῶν προβάτων », ἄδοξη ὑποχώρησις στὰ ὀρηκτῆρά μας, ἀλλὰ στὸ τέλος, καὶ στὶς δυὸ περιπτώσεις, ἀπίθανη πολιτικὴ ἐκβασὴ ἰσοδύναμη νίκης, τὴν πρώτην φορὰ μὲ τὴν προσάρτησιν τῆς Θεσσαλίας καὶ τῆς περιοχῆς τῆς Ἄρτας, τὴ δευτέρην μὲ τὴν ἐγκατάστασιν ἑλληνικῆς ἀρμοστείας στὴν Κρήτη.

1878.—1—20 Ἰανουαρίου.—Εὐρίσκομαι ἐν τῇ αὐτῇ πόλει. Τὰ πολιτικὰ πράγματα ὁσήμερον μᾶλλον ἐξετραχύνοντο. Οἱ Ῥῶσοι, ὧν αἱ ἐπιτυχίαι τελευταῖον εἶχον σταματήσει πρὸ τῶν Τουρκικῶν δυνάμεων, λαβόντες νέας ἰσχυρὰς ἐπικουρίας ἤρχισαν ἐκ νέου νὰ προελαύνωσιν εἰς τὰ ἐνδότερα τῆς Βουλγαρίας. Πολλοὶ θέσεις ἢ μία κατόπιν τῆς ἄλλης καὶ ἀλλεπάλληλα σώματα στρατοῦ περιέπιπτον εἰς χεῖρας αὐτῶν. Οἱ Μαυροβούνιοι ἐξ ἀρχῆς, οἱ Ρουμᾶνοι κατόπιν, οἱ Σέρβοι τελευταῖοι εἶχον κατέλθει εἰς τὸν κοινὸν κατὰ τῆς Τουρκίας ἀγῶνα. Μετὰ τὴν ὀλῳσιν τῆς Πλεύνας καὶ τοῦ ἐν αὐτῇ ἀνδρείου στρατοῦ καὶ τοῦ ἐπὶ ἀνδρειότερου στρατηγοῦ Ὁσμάν πασᾶ, ἡ Σόφια, ἡ Φιλιππούπολις, ἡ Ἀδριανούπολις αὐτὴ περιήλθον εἰς χεῖρας τῶν Ῥώσων σχεδὸν ἀμαχητί. Ἐντεῦθεν δὲ ἤλαυνον εἰς Κωνσταντινούπολιν καὶ ἦσαν ἤδη πλησίον αὐτῆς, ὅτε ἔντρομοι οἱ Τοῦρκοι ἐζήτησαν ἀνακωχὴν καὶ ἤρξαντο αἱ περὶ αὐτῆς διαπραγματεύσεις.

Ἐνώπιον τόσῳ καταπληκτικῶν γεγονότων, ἀπάθεια τῆς ἑλληνικῆς φυλῆς δὲν ἡδύνατο ἐπὶ πλέον νὰ διατηρηθῇ. Ἡ Κρήτη εἶχεν ἤδη ἄρει τὰ ὄπλα, ἐπαναστατικὰ τινα δὲ σώματα ἤρξαντο ἀναφαινόμενα ἐν Ἡπείρῳ¹ καὶ Θεσσαλίᾳ, καὶ βοήθειαι εἰς τε ἄνδρας καὶ ὄπλα ἤρξαντο ἐκέῖσε πεμπόμεναι. Ὁ ἑλληνικὸς στρατὸς ἄφ' ἐτέρου ἤρξατο συγκεντρούμενος περὶ τὰ μεθόρια.

1. Γιὰ τὶς ἀντίστοιχες περιπέτειες τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ στὰ ἡπειρωτικὰ σύνορα, βλ. σ. 40 κ.ἐπ.

Ἀπὸ τὰς ἀρχὰς τοῦ μηνὸς τούτου ὁ Ἀρχηγὸς τοῦ κατὰ τὴν Ἀνατολ. Ἐλλάδα στρατοῦ ὑποστράτηγος κ. Σούτσος ἦλθεν εἰς Λαμίαν ἐκ Χαλκίδος, ὅλος δὲ ὁ ἐν τῷ ἐκεῖ στρατοπέδῳ στρατὸς μέχρι τῶν μέσων τοῦ μηνὸς εἶχε μετασταθμεύσει ἐν Λαμίᾳ καὶ Στυλίδι. Πυρβολαρχίαι τινὲς καὶ ἵλαι ἱππικοῦ ἐστάλησαν ἐξ Ἀθηνῶν.

Ἡ Κυβέρνησις Κουμουνδούρου, ἡ διαδεχθεῖσα τὴν ἐπικληθεῖσαν Οἰκουμένην, ἀπεφάσισε φαίνεται ν' ἀναρρίψη τὸν περὶ τῶν ὄλων κύβον, ἀφοῦ ματαίως κρούσασα αὐτὴ καὶ ἡ προκάτοχός της τὰς θύρας τῶν ἰσχυρῶν δυνάμεων, οὐδαμῶθεν εὔρεν ὑπόσχεσιν προστασίας. Τὰς τελευταίας ἡμέρας ἐπιθυρίζετο ὅτι ὁ ἑλληνικὸς στρατὸς ἐμελλε νὰ διέλθῃ τὰ μεθόρια. Τὴν 20 τρέχοντος οὐδεμία πλέον ὑπελείπετο ἀμφιβολία περὶ τούτου. Μόνον δὲν ἐγινώσκομεν ἐπὶ τίνι αἰτίᾳ, ἐπὶ τίνι δικαιώματι θὰ εἰσέβαλλεν εἰς ἐχθρικὸν ἔδαφος. Ὁ πόλεμος βεβαίως δὲν εἶχε κηρυχθῇ, διότι ὁ πρόξενος τῆς Τουρκίας οὐδὲν ἐγίνωσκεν, ἔμενε δὲ ἡσυχος ἐν Λαμίᾳ ἀπορῶν διὰ τὴν ἑκτακτον κίνησιν τῶν Ἑλλήνων.

21 Ἰανουαρίου.—Ἐγνώσθη ἤδη ἀπὸ χθὲς ὅτι σήμερον ἀπὸ πρωῒας ἤθελεν ἐκκινήσει ὁ στρατὸς πρὸς εἰσβολὴν. Ἀξιοσημείωτος ὑπῆρξεν ἡ παρελθούσα νύξ καὶ ἡ ἡμέρα αὕτη. Ἀπὸ τῆς ἐσπέρας τῆς προτεραιᾶς πολὺς στρατὸς συνθηροῖσθαι ἐν Λαμίᾳ. Ἀφοῦ δὲ ἐπλήρωσεν ὅλα τὰ καταστήματα καὶ τὰς ἀποθήκας τῆς πόλεως, κατηυλίσθη καὶ εἰς τὰς πλατείας καὶ εἰς τὰς ὁδοὺς αὐτῆς. Κατὰ τὴν νύκτα αὐτὴν ὀλίγοι καὶ πολὺ ὀλίγον θὰ ἐκοιμήθησαν. Καθ' ὅλην τὴν νύκτα κατεγίνοντο νὰ ἐφοδιάσωσι τοὺς στρατιώτας μὲ τὰ ἀπαιτούμενα πρὸς ὑπόδησιν καὶ μὲ φυσίγγια. Ἐν τάγμα εὐζώνων τὴν τελευταίαν αὐτὴν νύκτα ἥλλαξε τὸν ὅπλισμόν του, λαβὼν ὅπλα Gras. Ἡ πυρβολαρχία εἰς ἣν ἀνῆκον ἔφερε μόνη ὅπλα Chassepot μὴ προφθάσασα νὰ τὰ ἀλλάξῃ. Δὲν ἤκουε τις καθ' ὅλην τὴν νύκτα ἢ χοροὺς, ᾄσματα, ἀλλαλαγμούς. Ἡμὴν ἐντελῶς ἐτοιμὸς πρὸς πορείαν ἀπὸ τῆς προτεραιᾶς. Τὴν νύκτα αὐτὴν διῆλθον παρὰ τῇ καλλίστῃ οἰκογενείᾳ τοῦ λοχαγοῦ κ. Τσίρου. Μόλις κατὰ τὴν 1 μετὰ τὸ μεσονύκτιον ἠδυνήθη νὰ κατακλιθῶ, καὶ εἰς τὰς 4 τῆς πρωῒας ἤμην ὄρθιος.

Σήμερον ἀπὸ τῆς 7ης ὥρας τῆς πρωῒας ἤρξαντο νὰ σημαίνωσι τὰ προσκλητήρια τῶν διαφόρων σωμάτων. Τῇ 10ῃ ὥρᾳ ἤρξατο ἡ ἐκκίνησις τῆς πρωτοπορείας, παραταχθείσης πρὶν ἐν τῇ κυρίᾳ πλατείᾳ τῆς πόλεως. Αὕτη συνέκειτο ἐκ τῶν ἐξῆς σωμάτων: 3ου Εὐζωνικοῦ τάγματος, 9ου Πεζικοῦ, μιᾶς ἱλῆς καὶ μιᾶς πυρβολαρχίας (τῆς 5ης ὀρειβατικῆς). Ἡ ἡμέρα ἦτο λαμπρά. Ὁ ἐνθουσιασμός τοῦ στρατοῦ καὶ τοῦ λαοῦ ἀπερίγραπτος. Τῇ 11ῃ ὥρᾳ ἐκίνησε τὸ κύριον σῶμα, μετὰ τοῦ Ἀρχηγοῦ κ. Σούτσου. Τὰ ἀποτελοῦντα τοῦτο σῶμα ἦσαν, τρία τάγματα πεζικοῦ (τὸ 10ον, 13ον, καὶ 14ον), εἰς λόχος σκαπανέων, δύο ὀρειβατικαὶ πυρβολαρχίαι (ἡ 6η, εἰς ἣν ἀνῆκον καὶ ἡ 8η), καὶ μία ἱλὴ ἱππικοῦ. Τελευταῖον ἠκολούθησε

τὸ Ἴον πεζικὸν τάγμα, ὡς ὀπισθοπορεῖα. Ἡ ὀνομαστικὴ δύναμις τοῦ στρατοῦ τούτου ἦτο 6800 ἄνδρες περίπου· ἀλλ' ἂν λάβωμεν ὑπ' ὄψιν τοὺς ἐκ διαφόρων αἰτιῶν ἀπόντας ἐκ τῶν σωμάτων, θὰ ἴδωμεν ὅτι πραγματικὴ δύναμις τοῦ εἰσβαλόντος αὐτοῦ στρατοῦ ἦτο 5500 ἕως 6000 τὸ πολὺ. 1500 — 2000 πεζοὶ μετὰ μιᾶς πυρβολαρχίας (τῆς 1ης ὀρειβατικῆς) εἰσέβαλον ἐπίσης ἐκ Σούρπης πρὸς τὸν Ἀλμυρόν.

Ἐβαδίσσαμεν οὕτω ὠραιότατα μέχρις Δερβέν Φούρκας¹, σταθμοῦ ἐπὶ τῶν μεθορίων, ἐπὶ τῆς κορυφῆς τοῦ ὄρους Ὁρθρυσ, τρεῖς ὥρας ἀπέχοντος τῆς Λαμίας. Ἐνταῦθα ὑπάρχουσι δύο στρατώνες, Ἑλληνικὸς καὶ Τουρκικὸς, εἰς μικρὰν ἀπόστασιν ἀπ' ἀλλήλων, εἰς οὓς ἐδρεύουσιν ἐπιτηρητικὰ ἀποσπάσματα. Τὸ ἐν τῷ Τουρκικῷ στρατῶνι ἀπόσπασμα, ἐκ 40 στρατιωτῶν ὑφ' ἑνα λοχαγόν, θεωρήσαν ματαίαν πᾶσαν ἀντίστασιν ἀπέναντι τόσοῦ στρατοῦ, παρεδόθη τὴν αὐτὴν ἐσπέραν καὶ ἀφέθη ἐλεύθερον μετὰ τῶν ὀπλων τοῦ ὑπὸ τοῦ Ἀρχηγοῦ. Ἄν καὶ μέχρι τῆς 4ης μ.μ. ὥρας ὅλος ὁ στρατὸς εἶχε φθάσει ἐπὶ τῶν μεθορίων, ὁ Ἀρχηγὸς δὲν ἠθέλησε νὰ διατάξῃ τὴν πρὸς τὸ Ὁθωμανικὸν ἔδαφος πορείαν τοῦ στρατοῦ, ἀναβαλὼν αὐτὴν διὰ τὴν πρωΐαν τῆς ἐπιούσης. Οὕτω κατηυλίσθημεν ἅπαντες ἐπὶ τῆς ὁροσειρᾶς αὐτῆς. Περὶ τὴν ἐσπέραν ἡ ἀτμοσφαιρική κατάσταση ἦρξατο μεταβαλλομένη. Ὁ οὐρανὸς ἐκαλύφθη ὑπὸ μελαίνων νεφῶν, τὸ ψῦχος ἐγένετο ἐπαισθητὸν καὶ ἀπρ ἀνηγέρθη.

22 Ἰανουαρίου.—Ὁ Θεὸς φαίνεται ἀπεδοκίμασε τὴν ἐκστρατείαν αὐτὴν τῶν Ἑλλήνων καὶ ἰδοὺ σήμερον εὐρισκόμενοι εἰς ἐντελῇ ἀποσύνθεσιν, ἀπέναντι τοῦ τρομερωτέρου τῶν ἐκστρατειῶν ἐχθροῦ, τοῦ καιροῦ. Καθόσον ἐπῆρχετο ἡ προηγηθεῖσα νύξ, τοσοῦτον ὁ καιρὸς καθίστατο χειρότερος. Κατεκλίθη μετὰ τοῦ λοχαγοῦ μου κ. Στρούμπου καὶ τοῦ ὑπολοχαγοῦ κ. Σχινᾶ, παρὰ τὰ πυροβόλα, ἐντελῶς ἐνδεδυμένος καὶ ὑποδεδυμένος, ἔχων ἐν μόνον στρατιωτικὸν σκέπασμα, οὐ τὸ ἥμισυ μοὶ ἐχρησίμευσεν ὡς στρῶμα, τὸ δὲ ἕτερον ἥμισυ ὡς σκέπασμα (ἐν ἕτερον ἀκόμη τὸ ὅποῖον ἔκρινα καλὸν νὰ λάβω μεθ' ἐαυτοῦ, ἀπωλέσθη ἀπὸ τῆς πρώτης ἡμέρας ἐνεκα ἀπρονοησίας τοῦ ὑπηρέτου μου). Εἰς σάκκος μοῦ ἐχρησίμευσεν ὡς προσκεφάλαιον. Ἀπὸ τῆς 9 μ.μ. ὥρας εἰς τὸ ἐπαυξήσαν ψῦχος καὶ τὸν ἀέρα προσετέθη ἡ βροχή, καθ' ἧς ἐπροφυλαττόμην ὀλίγον ρίψας ἐπάνωθέν μου τὸ κηρωτὸν ἐπανωφόριόν μου. Ἀλλ' ὕπνος ἀδύνατον νὰ καταλάβῃ οὔτε ἐμὲ οὔτε τοὺς συναδέλφους μου. Διῆλθον τὴν νύκτα ὅλην συνεσφιγμένος κάτωθεν τοῦ στενοῦ καλύμματός μου καὶ τρέμων ἐκ τοῦ ὑπερβολικοῦ ψύχους. Ἐγειρόμην ἐνίστε ἵνα ξεκουρασθῶ καὶ πάλιν ἐπανέπιπτον. Περὶ τὰ χαράγματα ἠγέρθημεν σὺν τῷ ἡχῷ τῶν πολυαρίθμων σαλπίγγων. Ἀλλ' ὁ καιρὸς ἀντὶ νὰ διορθωθῇ καθίστατο χειρότερος. Τὴν βροχὴν διεδέχθη πυκνοτάτη χιών. Ἐν τούτοις

1. Μετονομάστηκε Καλαμάκι.

δὲν ἦτο δυνατόν νὰ μείνωμεν, διότι δὲν ἦτο δυνατόν νὰ οἰκονομηθῶμεν εἰς τοιοῦτον μέρος λίαν στενόχωρον καὶ δύσβατον, καὶ ὅπου ἐκτὸς τῶν δύο στρατώνων, οὐδὲν ἕτερον στέγασμα ὑπῆρχεν.

Διετάχθη ἡ προχώρησις εἰς τὸ τουρκικόν. Ἀπὸ τῆς 6ης πρωϊνῆς ὥρας, ἅπαντα τὰ σώματα εἰσὶν ἑτοιμα πρὸς ἐκκίνησιν. Ἀλλὰ πρὸς κατάβασιν ἐκ τῆς ὀροσειρᾶς ταύτης εἰς τὰς πεδιάδας τῆς Θεσσαλίας ἐκ τοῦ μέρους τούτου δὲν ὑπῆρχεν ἡ μία μόνη στενὴ καὶ δύσβατος ἀτραπός, ἣν ὁ στρατὸς ἔπρεπε νὰ διέλθῃ κατ' ἄτομον πολλαχοῦ. Ἐνεκα τούτου ὅλα τὰ σώματα ἔμμενον τεταγμένα πρὸς ἐκκίνησιν περιμένοντα τὴν σειρὰν των, παραδερόμενα ὑπὸ τοῦ ἀέρος καὶ τῆς χιόνος, εἰς τρομερὸν ψύχος. Τὰ κτήνη αὐτὰ ἔτρεμον ὅλα, οἱ δὲ ἀγωγεῖς μόλις ἠδύναντο νὰ τὰ κρατῶσιν.

Μόλις περὶ τὴν 11ην ὥραν ἐτέθη εἰς κίνησιν ἡ πυρβολαρχία, εἰς ἣν ἀνῆκον. Κατήλθομεν τὴν ἀτραπὸν ταύτην πεζῇ καὶ μετὰ μεγίστης δυσκολίας, ἀναγκαζόμενοι νὰ ἰστάμεθα εἰς πᾶν βῆμα πρὸς ἀνέγερσιν τῶν καταπιπτόντων ἡμιόνων μετὰ τῶν πυροβόλων καὶ τῶν κυλιβάντων. Ζῶα τινα ἰδιωτικά, ἡγγαρευμένα, καταπεσόντα εἰς τοὺς κρημνοὺς μετὰ τοῦ βάρους των ἐφονεύθησαν. Συνελόντι δ' εἶπεῖν, ἡ σημερινὴ πορεία ὡμοίαζε μᾶλλον πρὸς ἄτακτον φυγὴν ἐντελῶς ἡττημένου στρατοῦ. Ἐκαστος ἐβάδιζεν ὅπου ἐβούλετο.

Τέλος ἀφικόμεθα περὶ τὴν 3 1/2 μ.μ. ὥραν εἰς τὸ χωρίον Δαουκλί¹, λασπιδέστατον, περιέχον περὶ τὰς 150 καλύβας καὶ ἐλαχίστους οἰκίσκους, κατοικούμενον ὅλον σχεδὸν ὑπὸ χριστιανῶν, καὶ κατελύσαμεν ἐν αὐτῷ διασκορπισθέντες εἰς τὰς καλύβας. Εἰς τὸ αὐτὸ χωρίον ἔμεινεν καὶ ὁ Ἀρχηγὸς μετὰ τοῦ πλείστου στρατοῦ, δύο δὲ τάγματα κατέλαβον τὸ χωρίον Παλαμᾶ καὶ μία ἰλη ἱππικοῦ καὶ 2 λόχοι πεζικοῦ προῦχώρησαν πρὸς τὸ Δομοκόν, καταλαμβάνοντα τὸ χωρίον Ὀμβριακὴν.

Εἰς Δαουκλί κατεφύγομεν εἰς μίαν καλύβην, ἣν εἶχον καταλάβει πρὶν οἱ τῆς 5ης ὀρειβατικῆς ἀξιωματικοὶ κ.κ. Κολοκοτρώνης, λοχαγὸς, Σοφιανὸς ὑπολ., Βοῦλτσος ἀνθυπολ. καὶ Κλεομένης ἀνθυπασπιστής. Εὐρομεν παρ' αὐτοῖς πῦρ ζωηρόν, ρόμι καὶ ὀλίγον φαγητόν καὶ ἀνελάβομεν ἐκ τοῦ ψύχους, τῆς πείνης καὶ τοῦ κόπου. Τὴν νύκτα ἐκακοκοιμήθημεν, οἰκονομηθέντες ὅπως ἠδυνήθημεν διὰ τῶν ὑπαρχόντων ὀλίγων σκεπασμάτων.

23 Ἰανουαρίου.—Εὐτυχῶς ἐχθρὸς δὲν ὑφίσταται. Οἱ Τοῦρκοι ὀλίγοι, πεφοβισμένοι καὶ εἰς ἄγνοιαν διατελοῦντες τῶν καθ' ἡμᾶς, ἐκλείσθησαν εἰς τὸ Φρούριον τοῦ Δομοκοῦ. Ἄλλως ἡ καταστροφὴ τοῦ στρατοῦ μας, εἰς ἣν κατάστασιν εὗρίσκετο χθὲς καὶ σήμερον εἰσέτι, θὰ ἦτο βεβαία καὶ ἀπὸ ὀλιγάριθμον ἀκόμη ἐχθρόν, αἰφνιδίως ἐπιπίπτοντα.

Ἀπὸ χθὲς ζητῶ ἐν σακκίδιον μετ' ὀλίγων ἐνδυμάτων, τὰ ὅποια ἔλαβον

1. Μετονομάστηκε Ξυνιά.

μεθ' ἑαυτοῦ, ἀλλ' ἐστάθη ἀδύνατον νὰ τὸ εὕρω. Ἀπωλέσθη μετὰ τῶν ἐνδυμάτων τοῦ λοχαγοῦ μου καὶ τοῦ ἀνθυπολ. κ. Γιαννάρου, μετὰ τοῦ ἵππου, ἐφ' οὗ εἶχον φορτωθῇ. Τὰ ὑποδήματα τὰ ὁποῖα ἔφερον, κατέστησαν ἄχρηστα ἐκ τῆς λάσπης καὶ τῆς βροχῆς. Ἐν ἑτερον ζεῦγος ἀπωλέσθη μετὰ τῶν ἐνδυμάτων μου. Εὐτυχῶς ὁ λοχαγὸς κ. Κολοκοτρώνης ἐπρονόησε νὰ ἔχη μεθ' ἑαυτοῦ ὑποδήματα στρατιωτικά διὰ τοὺς στρατιώτας του καὶ ἐξ αὐτῶν μοὶ ἐχορήγησεν ἓν ζεῦγος.

Σήμερον ἀπὸ πρωΐας ἤχοῦσιν αἱ σάλπιγγες προσκλήσεως καὶ μόλις μετὰ ὥρας κατορθοῦσιν νὰ συναθροισθῶσιν ἐπὶ τῷ αὐτῷ ἑκαστος, οἱ ἄνδρες τῶν διαφόρων σωμάτων. Ἐκ τῶν προσκλήσεων ἀπουσίαζον πλεῖστοι, περιπλανηθέντες κατὰ τὴν χθесινὴν πορείαν καὶ μὴ φθάσαντες ἔτι. Καθ' ὅλην τὴν ἡμέραν σήμερον ἀκούει τις πυροβολισμούς, ὅχι ἐννοεῖται κατ' ἐχθροῦ, ἀλλὰ κατὰ τῶν ὀρνίθων, τῶν χηνῶν, τῶν προβάτων, ἐκ μέρους τῶν στρατιωτῶν.

Ἀπὸ σήμερον ἔχομεν ἄρκετὸν φαγητόν, διότι τὸ ἐπιμελητήριον ἔφερεν γαλέττας καὶ περιεσύναξε τὰ ὑπὸ τινων Τούρκων ποιμένων (Γκέγκιδων) ἐγκαταλειφθέντα ποιμνία, ἀφ' ὧν ἀφθόνως διένεμεν εἰς τοὺς λόχους. Τὸ ἑσπέρας ἐκοιμήθημεν καλλίτερα, διότι ἐπρομηθεύθημεν ἄρκετὸν χόρτον, τὸ ὁποῖον μετεχειρίσθημεν ὡς στρωμνὴν.

24 Ἰανουαρίου.—Σήμερον διετάχθη ἡ περαιτέρω κίνησις τοῦ στρατοῦ. Συναθροισθέντος ἅπαντος ἐν τινι πεδιάδι κάτωθεν τοῦ χωρίου καὶ ἐπιθεωρηθέντος παρὰ τοῦ Ἀρχηγοῦ, ἤρξατο ἡ ἐκκίνησις αὐτοῦ τῇ μεσημβρίᾳ. Ἀπὸ σήμερον ἐσχηματίσθη ὄρχος πυροβολικοῦ, περιλαμβάνων τὰ περιπλέον κιβώτια πυρομαχικῶν τῶν τριῶν πυρβολαρχιῶν, ἐπὶ κεφαλῇς δ' αὐτοῦ ἐτέθη ἐγὼ μετὰ τῶν δύο ἄλλων ἀνθυπασπιστῶν κ. κ. Κλεομένους καὶ Στουρνάρα.

Ἡ ἡμέρα σήμερον εἶναι λαμπρά, ἀλλ' ἡ ὁδὸς μας διὰ τῆς πεδιάδος παρὰ τὴν λίμνην Νεζερόν ἦτο πηλωδεστάτη καὶ πλήρης ὑδάτων, ὥστε ἡ πορεία κοπιώδης. Διερχομένου τοῦ στρατοῦ παρὰ τὸ φρούριον Δομοκοῦ, τοῦτο ἐκανονοβόλησεν ἐναντίον μας διὰ δέκα περίπου κανονοβολισμῶν διακοπτομένων. Οὐδεμίαν ὁμως ἐπροξένησεν ἡμῖν βλάβην, καίτοι ὀβρούζια τινὰ προσέπεσαν πρὸ τῶν ποδῶν τῶν βαδίζουσῶν φαλάγγων. Ἡ ἀπόστασις ἦτο περίπου 3500 ἕως 3000 μ. Μετὰ τρεῖς ὥρας περίπου εἰσῆλθομεν εἰς τὸ χωρίον Ὁμβριακὴν, 3/4 ὥρας σχεδὸν ἀπέχον τοῦ Δομοκοῦ, ἀλλὰ καλυπτόμενον ἀπὸ τούτου ὀπισθεν βουνῶν τινων. Ἐν Ὁμβριακῇ διέμεινον μετὰ τῶν λοιπῶν ἀξιωματικῶν τῆς πυρβολαρχίας μας, ἐν τινι μικρῷ ἰσογείῳ οἰκίσκῳ, ἀποτελουμένῳ ἐξ ἑνὸς μόνον δωματίου, ἐν ᾧ ἐκτὸς ἡμῶν ἔμενον καὶ οἱ κ.κ. Ρικάκης λοχαγός, Ψαροδῆμος καὶ Λυκούδης ὑπολοχαγοί, Ἀποστόλης ἀνθυπολ., τοῦ μηχανικοῦ πάντες καὶ ὁ ὑπολοχ. τοῦ Πεζικοῦ κ. Μαῦρος. Ὡστε εἶχομεν συντροφίαν ὥραϊαν. Ὁ ἰδιοκτήτης τῆς οἰκίας ἦν

ταπεινός τις τὸ φρόνημα καὶ πτωχὸς Χριστιανός, ὀνόματι Σακελλαρόπουλος, οὗ ἡ νέα σύζυγος πολλὰ μᾶς ἔδωσε δείγματα τῆς κακίας της ...¹

25 Ἰανουαρίου.—Ἡ σημερινὴ ἡμέρα εἶναι ἐπίσης λαμπρά. Ἡ χιὼν ὁμως καλύπτει τὸ χωρίον καὶ τὰ περίξ. Ἡ πόλις Δομοκὸς ἀπὸ προχθὲς ὑπάρχει πανταχόθεν στενῶς περικεκλεισμένη ὑπὸ τοῦ ἡμετέρου στρατοῦ, ὅστις κατέχει ὅλα τὰ περίξ αὐτοῦ χωρία. Γκέγκαι τινές, τολμήσαντες νὰ ἐξέλθωσι τοῦ φρουρίου, προσεβλήθησαν ὑπὸ μιᾶς διμοιρίας πεζῶν καὶ τραπέντες εἰς φυγὴν ἐκλείσθησαν πάλιν ἐντὸς αὐτοῦ. Πλήθος ἐθελοντῶν καθ' ἐκάστην καταφθάνουσιν, τασσόμενοι ὑπὸ ιδιώτας ὀπλαρχηγούς. Ὁ Ἀρχηγὸς προκρίνει τὴν ἐκουσίαν παράδοσιν τοῦ φρουρίου ἢ τὴν προσβολὴν αὐτοῦ· διὸ ἤρχισε τὰς μετὰ τοῦ φρουράρχου διαπραγματεύσεις· ὁ φρούραρχος ἐπιμένει ἀρνούμενος.

Ὁ στρατὸς ἤρχισε νὰ δυσανασχετῇ διὰ τὴν ἀδράνειαν. Περί μεσημβρίαν ἀνέβην ἐπὶ τινος ὑψώματος, ὅθεν ἐφαίνοντο ὥραϊα τὰ περίξ χιονοσκεπῇ μέρη καὶ ἡ πολὺ πλησίον λίμνη Νεζερός. Κατὰ κοπάδια πολυάριθμα ὁδηγοῦσι καθ' ἐκάστην εἰς Ὀμβριακὴν τὰ παρὰ τῶν Γέγκιδων ἐγκαταλειφθέντα ποίμνια προβάτων. Παντοῦ οἱ στρατιῶται ψήνουσιν ἐξ αὐτῶν, τὰ ὅποια τρώγουσι καὶ ἀνάλατα οἱ πλεῖστοι, ἔνεκα ἐλλείψεως ἄλατος.

26 Ἰανουαρίου.—Ὁ καιρὸς ἤρχισε νὰ μεταβάλλεται ἐπὶ τὰ χεῖρω· ἡ ἡμέρα εἶναι χιονώδης. Διήλθομεν καὶ ταύτην ἀδρανεῖς μένοντες. Κατὰ τὴν ἐσπέραν τῆς προτεραίας μοὶ ἔφερον ἓνα σάκκον περιέχοντα ἐνδύματά τινα, τὸν ὅποιον εἶχον ἀπολέσει κατὰ τὴν ἀπὸ Δερβέν-Φούρκας εἰς Νταουκλί πορείαν. Εὐρέθησαν ὑπὸ τινος ἀποσπάσματος μετὰ τρεῖς ἡμέρας μετὰ τοῦ ἵππου ἐφ' οὗ ἦσαν πεφορτωμένα.

Περὶ τὴν ἐσπέραν τῆς ἡμέρας ταύτης παράδοξος εἶδησις μᾶς ἐξέπληξεν. Τηλεγραφικῶς διέταξεν ἡ Κυβέρνησις τὴν ἐπανάκαμψιν τοῦ εἰσβαλόντος στρατοῦ ἐντὸς τῶν ἐλληνικῶν συνόρων, διότι αἱ Εὐρωπαϊκαὶ δυνάμεις διεκήρυξαν τῇ κυβερνήσει ὅτι ὁ σκοπός, δι' ὃν εἶχεν εἰσβάλει ὁ στρατὸς, τοῦ νὰ ἀναλάβῃ τὴν ὑπεράσπισιν τῶν Ἑλλήνων ὑπηκόων τῆς Τουρκίας καὶ νὰ φέρῃ τὸ ζήτημα αὐτῶν ἐν τῷ μέλλοντι νὰ συγκροτηθῇ Συνεδρίῳ πρὸς διακανόνισιν τῶν τῆς Ἀνατολῆς πραγμάτων, ἐπετεύχθη ἤδη, ὑποσχομένων τῶν Δυνάμεων, ὅτι καὶ περὶ διασώσεως τῆς τιμῆς καὶ περιουσίας τῶν ἐν Τουρίᾳ χριστιανῶν θέλουσι φροντίσει, καὶ εἰς τὸ συνέδριον θέλουσιν εἰσαγάγει τὴν Ἑλλάδα. Τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι ἡ ἀνακωχὴ τοῦ Ρωσοτουρκικοῦ πολέμου εἶχεν ἤδη ὑπογραφῇ ἀπὸ τῆς 19 τρέχοντος, ἡ δὲ Τουρκία ἀπηύθυνεν εἰς τὰς δυνάμεις σφοδρὰς διακοινώσεις ἐπὶ τῇ διαγωγῇ ταύτῃ τῆς Ἑλλάδος, αἱ δὲ δυνάμεις βλέπουσαι ἐν τούτῳ νέαν περιπλοκὴν τῶν πραγμάτων, ὅπερ οὐδαμῶς ἐπεθύμουν, ἠνάγκασαν τὴν Ἑλληνικὴν Κυ-

1. Τὰ ἀποσιωπητικὰ βρίσκονται στὸ κείμενο.

βέρνησιν (ἥτις ἀνίσχυρος οὕσα ἀφορμὴν μόνον θὰ ἐξήτει πρὸς τοῦτο), νὰ ἀποσύρῃ τὸν στρατὸν τῆς ἐντεῦθεν τῶν μεθορίων, δώσασαι ἢ Ἀγγλία καὶ Γαλλία προπάντων καὶ τὴν ὑπόσχεσιν τῆς ὑπερασπίσεως τοῦ Ἑλληνισμοῦ.

Ἡ ἀνάκλησις τοῦ στρατοῦ μυρίας ἐγέννησε σκέψεις παρ' ἡμῖν, ἄλλων ἄλλως τὸ πρᾶγμα ἐξηγούντων. Εἰς τοὺς ὑποδούλους πρὸ πάντων Χριστιανοὺς ὀδυνηρὰν προυξένησεν ἐντύπωσιν, ἰδόντας αἰφνης ἑαυτοὺς ἐγκαταλελειμμένους, ἐνῶ μετὰ τοσαύτης χαρᾶς καὶ τοσοῦτων ἐλπίδων εἶδον πρὸ ὀλίγων ἡμερῶν στρατὸν Ἑλληνικόν, πολυπληθεῖ κάπως καὶ καλῶς διωργανώμενον, ὃν οὐδέποτε εἶχον ὀνειρευθῆ.

27 Ἰανουαρίου.—Ἦρξατο ἡ ἐπανάκαμψις τοῦ στρατοῦ κατὰ σώματα. Περὶ τὴν 10ην ὥραν π.μ. διετάχθη ν' ἀναχωρήσω μετὰ τοῦ ὄρχου ἀμέσως. Ἐτοιμασθεῖς λοιπὸν ἀνεχώρησα μετὰ μίαν ὥραν μετὰ τοῦ ἀνθυπασπιστοῦ Στουρνάρα καὶ ἔχοντες ὡς συνοδεῖαν ἓνα λόχον τοῦ 3ου εὐζωνικοῦ τάγματος. Περὶ τὴν 5ην ὥραν μ.μ. ἐφθάσαμεν εἰς τὸν ἐπὶ τῶν μεθορίων σταθμὸν Δερβέν - Φούρκαν καὶ ἐκεῖθεν τραπέντες τὴν πρὸς Λαμίαν ἄγουσαν εἰσῆλθομεν εἰς αὐτὴν ἐν σιγῇ καὶ κατῃφεία, περὶ τὴν 8 1/2 ὥραν ἑσπέρας.

Λαμία, 28 Ἰανουαρίου.—Ἐπανῆλθον σήμερον καὶ τὰ λοιπὰ σώματα ἐκ Θεσσαλίας ἐν ἡσυχίᾳ καὶ σιωπῇ ἄκρα. Κατὰ τὴν ἐπάνοδον τοῦ 1ου πεζικοῦ τάγματος περὶ τοὺς 200 στρατιώτας ὑπὸ τὸν ἐπιλοχίαν Τερτίπην καὶ τινὰς ὑπαξιωματικούς ἐγκαταλιπόντες τὰς τάξεις τῶν ἔμειναν ἐν Θεσσαλίᾳ πρὸς ὑποστήριξιν τῆς ἀρξαμένης ἐπαναστάσεως κατὰ τῶν Τούρκων.

29, 30, 31 Ἰανουαρίου.—Κατέλαβον τὸ παλαιὸν μου οἶκημα ἐν Λαμίᾳ μετὰ τῶν ιδίων συνοίκων καὶ ἄλλων τινῶν τῶν διαφόρων ὄπλων. Μεγίστη συρροὴ ἐν Λαμίᾳ κατὰ τὰς ἡμέρας ταύτας. Μόλις εὕρισκει τις σειρὰν νὰ φάγῃ, καὶ ἐνίοτε ὄρθιος, εἰς τὸ μόνον ὑπάρχον ξενοδοχεῖον. Εἶχον σπεύσει ἐνταῦθα ἐξ ὅλων τῶν μερῶν πληθεὺς ἐθελοντῶν, ποικίλας καὶ γραφικὰς φερόντων ἐνδυμασίας, πολλοὶ ἀνταποκριταὶ ἐφημερίδων ξένων καὶ ἐγχωρίων, ἔτοιμοι νὰ ἀκολουθήσωσι τὸν στρατὸν, ἀλλ' ὅλος οὗτος ὁ λαὸς ἔμεινε ἥδη ἐκπεπληγμένος ἐν Λαμίᾳ περιμένων τὸ ἀποβησόμενον. Παραλείπω τὸ πλῆθος τῶν ἀξιωματικῶν καὶ τοῦ στρατοῦ ἐν γένει.

1—28 Φεβρουαρίου.—Ἡ ἐπανάστασις ἐξακολουθεῖ ἐν Θεσσαλίᾳ. Σώματα ἐθελοντῶν ὑπὸ διαφόρους ὀπλαρχηγούς μεταβαίνουσιν ἐκεῖσε διερχόμενα ἐκ Λαμίας. Λειποταξίαι τινὲς συμβαίνουσιν εἰς τὸν στρατὸν, ἀλλ' εὐτυχῶς ὀλίγαι. Μεγάλαι καταχρήσεις γίνονται ὑπὸ τινῶν ἐθελοντῶν καὶ ὀπλαρχηγῶν ἐν Θεσσαλίᾳ, ἐκλαβόντων τὴν ἐπανάστασιν ὡς μέσον πλούτου. Πολλὰ ποιμνία προβάτων καὶ βοῶν κατάσχονται ὑπὸ τῶν ἀρχῶν, ὡς εἰσαγόμενα κλοπιμαίως ἐκ τοῦ ἐξωτερικοῦ.

Τροποποιηθέντος τελευταῖον ὑπὸ τῆς Βουλῆς ἕνεκα τῶν περιστάσεων τοῦ νόμου περὶ προβιβασμῶν, πάμπολλοι τοιοῦτοι ἐγένοντο καὶ ἐκοινο-

ποιήθησαν τῇ 7 τρέχοντος ἀνωτέρων καὶ κατωτέρων ἀξιωματικῶν. Μεταξύ αὐτῶν προεβιβάσθη καὶ ἐγὼ εἰς τὸν βαθμὸν τοῦ ἀνθυπολοχαγοῦ, μετὰ τῶν λοιπῶν ἑννέα συναδέλφων μου· ἐπειδὴ δὲ ὅλοι οἱ ἀνθυπολοχαγοὶ τοῦ πυροβολικοῦ προεβιβάσθησαν ὑπολοχαγοί, ἔμεινα πρῶτος ἀνθυπολοχαγός. Ὁ πατήρ μου ἐπίσης προεβιβάσθη κατ' ἐκλογὴν εἰς τὸν βαθμὸν τοῦ συνταγματάρχου.

Κατ' αὐτὰς ἐπεσκέφθη ὁ ὑπουργὸς τῶν Στρατιωτικῶν κ. Πετμεζᾶς Σ. τὸν ἐν Λαμῖα στρατόν, ὑποδεχθέντα αὐτὸν ἐν μεγάλῃ παρατάξει.

Περὶ τὰ τέλη τοῦ μηνὸς τούτου ἐτέθη ὁ πατήρ μου εἰς ἀργίαν δι' ἀπολύσεως ἀπὸ τῆς θέσεως¹, καὶ ἡ αἰτία τούτου ἦτο διαμαρτύρησις τις τοῦ πρέσβεως τῆς Τουρκίας καὶ τῶν λοιπῶν πρέσβων, διότι 130 περίπου στρατιῶται τοῦ τάγματός του (1ου εὐζωνικοῦ) ἐδρεύοντος εἰς Ἀνινον, καταλιπόντες τὰς τάξεις των μετὰ τοῦ ἀνθυπολ. Μπαϊρακτάρη, εἰσέβαλον εἰς Ἡπειρον καὶ ἐβοήθησαν τοὺς πολεμουμένους δεινῶς ἐπαναστάτας, ἀποκρούσαντες τοὺς Τούρκους· μετὰ τρεῖς δὲ ἡμέρας ἐπανῆλθον.

1 — 31 Μαρτίου.— Ἡ ἐπανάστασις μαίνεται ἐν ταῖς ὁμόροις ἐπαρχίαις καὶ ἐν Κρήτῃ. Τὰ ἐξωτερικὰ θολοῦνται. Ἡ Ρωσσία ἔκλεισε τοιαύτην συνθήκην εἰρήνης μετὰ τῆς Τουρκίας, ὥστε πράγματι κυριαρχεῖ αὐτῆς· ἀρνεῖται δὲ νὰ τὴν ὑποβάλλῃ εἰς τὴν ἐπικύρωσιν τῶν μεγάλων εὐρωπαϊκῶν δυνάμεων. Ἡ Ἀγγλία ἐπιμένει εἰς τὸ ἐναντίον, ἐπιτείνει τοὺς ἐξοπλισμούς της, ἐπαπειλεῖ πόλεμον καὶ διακηρύττει τρανῶς τὴν ἀναγνώρισιν τῶν δικαιωμάτων τοῦ Ἑλληνισμοῦ, ὅστις διὰ τῆς συνθήκης τοῦ Ἀγίου Στεφάνου καταστρέφεται ὑπὸ τοῦ Σλαβισμοῦ. Αἱ ἐλπίδες ἡμῶν, ὡς εἰκός, ἀναπτέρονται καὶ πολλὰ εὐχαριστήρια πέμπονται ἐξ Ἀθηνῶν εἰς τοὺς πολιτικούς τῆς Ἀγγλίας.

4. ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΗ ΖΩΗ ΣΤΗΝ ΕΠΑΡΧΙΑ

Στὶς αὐτοβιογραφικὰς σελίδες ποὺ ἀκολουθοῦν περιγράφεται διεξοδικὰ ἡ στρατιωτικὴ ζωὴ στὴν ἑλληνικὴ ἐπαρχία.

Εὐθύς μετὰ τὸν προβιβασμὸν του, ὁ νέος ἀνθυπολοχαγὸς τοποθετήθηκε στὸ Ἀγρίνιο, καὶ ἔπειτ' ἀπὸ λίγους μῆνες στὴ Λευκάδα, ὅπου θὰ μείνῃ ὁλόκληρον τὸν χειμῶνα τοῦ 1878 — 1879. Ἀπὸ κεῖ καὶ πέρα ἀρχίζει ἕνας ἀπίθανος στρόβιλος μεταθέσεων. Μέσα σὲ δυόμισι χρόνια, περίπου, ἀκολουθοῦν ἀλλεπάλληλες οἱ τοποθετήσεις : στὸ στρατόπεδον Λεπενούς, στὴν πρωτεύουσα, στὸ Ναύπλιο, ξανὰ στὴν Ἀθήνα, στὸ Μεσολόγγι, στὸν Καρβασαρά, στὴν Ἄρτα, τὸ νέο ἑλληνικὸν ἀπόκτημα, ἔπειτα ξανὰ στὸ Μεσολόγγι, καὶ ξανὰ στὴ Λευκάδα, καὶ ξανὰ στὸ Ἀγρίνιο, αὕτῃ τῇ φορὰ τουλάχιστον μ' ἕνα εἶδος δικαιολογίας, *χάριν καταναλώσεως ὑπὸ τῶν κτηνῶν τοῦ εἰς τὰς ἐκεῖ ἀποθήκας ἐναποθηκευμένου χόρτου* καὶ τέλος, Δεκέμβριον 1881, ξανὰ στὴν Ἄρτα, ὅπου καὶ σταματοῦν οἱ σημειώσεις αὐτῆς τῆς περιόδου.

1. Βλ. σ. 45.

Αὐτὲς οἱ ἀλλεπάλληλες καὶ δαπανηρὲς μετασταθμεύσεις στρατιωτικῶν μονάδων, ἀκατανόητες γὰρ μᾶς τοὺς ἀμύητους, ἦσαν τόσο συνηθισμένο φαινόμενο ὥστε δὲν προκαλοῦν κανένα σχόλιο τοῦ νεαροῦ ἀξιωματικοῦ, μολοντοὶ γίνονται εἰς βάρος του. Ἐκεῖνος αὐτοπεριορίζεται, σ' ὅλο αὐτὸ τὸ διάστημα, νὰ σημειώνει τὰ συμβάντα τῆς ἐπαγγελματικῆς του ζωῆς καί, κάθε τόσο, λίγες πληροφορίες γιὰ τὸ φλέγον πρόβλημα τῶν ἐλληνοτουρκικῶν σχέσεων, ποὺ χρονίζει.

1878. 13 Ἀπριλίου.— Μανθάνω σήμερον ὅτι μετετέθην εἰς τὴν ἐν Ἀγρινίῳ ἐδρεύουσαν 3ην ὀρειβατικὴν. Εἰς τοῦτο ἐνήργησεν ὁ πατήρ μου ὅστις ἔμενεν ἤδη μετὰ τῆς λοιπῆς οἰκογενείας ἐν Ἀγρινίῳ.

2 Ἀπριλίου.—Ἐκοινοποιήθη μοι ἐπισήμως ἡ μεταθέσις μου.

4 Ἀπριλίου.—Ἀνεχώρησα ἐκ Λαμίας σήμερον περὶ τὴν μεσημβρίαν κατευθυνόμενος εἰς Ἀμφισαν· τῇ ἐσπέρᾳ ἔφθασα εἰς τὸ χωρίον Γραβιάν, ὅπου τὸ περίφημον Χάνι τοῦ Ἀνδρούτσου, καὶ ἐκεῖ διενυκτέρευσα ἐν τινὶ πανδοχείῳ (. . .).

Ἀκολουθεῖ ἡμερολόγιο τοῦ ταξιδιοῦ : ἡ δευτέρα διανυκτέρευση στὴν Ἀμφισα, εἰς τὸ μόνον ἐν αὐτῇ ξενοδοχεῖον· ἡ τρίτη στὸ πλοῖο Ἰτέας — Ἰθάκης· ἡ 4η στὸ Μεσολόγγι. Συνολικά, τὸ ταξίδι ἀπὸ τὴν Λαμία στὸ Ἀγρίνιο βάσταξε ἀπὸ τὸ μεσημέρι τῆς 4 ἕως τὸ βράδυ τῆς 8 Ἀπριλίου.

Τὸ κείμενο συνεχίζεται, ὅλο τὸ καλοκαίρι τοῦ 1878, μὲ ἄρκετὰ διεξοδικὲς περιγραφὲς τῆς στρατιωτικῆς ζωῆς στὸ Ἀγρίνιο καὶ τῶν ὑπηρεσιακῶν μετακινήσεων στὴν περιοχὴ : ἐπιθεώρηση πολεμοφοδίων στὸν Καρβασαρά καὶ στὸν Ἀστακό, ἀσκήσεις πυρῶν στὸ Ζαπάντι, ὀργάνωση καὶ ζωὴ καλοκαιρινοῦ στρατοπέδου στὸν Ἅγιο Κωνσταντῖνο, τοποθετήσεις ἀρχηγῶν καὶ συναδελφῶν. Σημειώνονται ὅμως, τούλάχιστο μιά φορά τὸ μῆνα, οἱ ἐξελίξεις τοῦ ἐξωτερικοῦ ζητήματος ποὺ ἀπασχολεῖ ὅλον τὸν Ἑλληνισμό :

Τὰ νέα ἐλληνοτουρκικὰ σύνορα.— Ἰούνιος— (...) Ἀπὸ τῆς 1ης τοῦ μηνὸς τούτου συνεκροτήθη ἐν Βερολίνῳ συνέδριον τῶν μεγάλων δυνάμεων πρὸς διακανόνισιν τῶν τῆς Ἀνατολῆς καὶ ἀναθεώρησιν τῆς Συνθήκης τοῦ Ἀγ. Στεφάνου, παραδεξαμένης τέλος τῆς Ρωσσίας νὰ ὑποβάλῃ ταύτην εἰς τὴν κύρωσιν τῶν δυνάμεων. Πάντες οἱ Ἕλληνες ἔχουσιν ἐστραμμένα τὰ βλέμματα πρὸς τὸ Βερολίνον, ἐξ οὗ περιμένουσι τὴν περὶ τῆς τύχης των ἀπόφασιν.

Ὁ Ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν τῆς Ἑλλάδος κ. Θ. Δελγιάννης μετέβη εἰς Βερολίνον καὶ ὑπέβαλεν ἐνώπιον τοῦ Συνεδρίου τὰ παράπονά καὶ τὰς ἀπαιτήσεις τῆς Ἑλλάδος.

Τῇ 24 καὶ 25 Ἰουνίου ἐγνώσθη ἀνὰ τὴν Ἑλλάδα ἡ περὶ αὐτῆς ἀπόφασις τοῦ Συνεδρίου· δὲν ἐπληροῦντο μὲν δι' αὐτῆς ὅλαι αἱ εὐχαὶ καὶ τὰ δίκαια τῶν Ἑλλήνων, καὶ ἡ πολυπαθὴς Κρήτη ἡ πολλάκις κατὰ τῶν τυράννων τῆς πολεμήσασα καὶ νῦν ἔτι ὑπὸ τὰ ὅπλα διακειμένη, ἔμενε πάλιν ὑπὸ τὸν ζυγόν, ἀλλ' ὅπωςδὴποτε ὑπέσχοντο ἐδαφικὴν αὐξήσιν πρὸς βορρᾶν. Τῇ προτάσει τοῦ Γάλλου ἀντιπροσώπου Βάδινγκτον καὶ τοῦ Ἰταλοῦ Κόρτη, τὸ συνέδριον προσεκάλεσε τὴν Τουρκίαν νὰ προβῇ εἰς ἄμεσον μετὰ τῆς Ἑλλάδος

συνεννόησιν περί παραχωρήσεως αὐτῇ μέρους τῆς Ἡπείρου μέχρι τοῦ ποταμοῦ Θυάμιδος (Καλαμᾶ) καὶ μέρους τῆς Θεσσαλίας μέχρι τοῦ Πηνειοῦ (Σαλαμβριᾶ). Ἐν περιπτώσει ἀποτυχίας τῆς συνεννόησεως αἱ δυνάμεις ἤθελον προσφέρει τὴν ἄμεσον αὐτῶν μεσολάβησιν. Τοιαύτη ἡ τοῦ συνεδρίου ἀπόφασις. Περιμένομεν ποῖαν ἔκβασιν θέλει λάβει.

Ἰούλιος.—(...) Ὡς πρὸς τὰ ἐξωτερικὰ εὕρισκόμεθα ἔτι εἰς ἀμφίβολον θέσιν. Μολονότι ἡ συνθήκη τοῦ Βερολίνου ἐκοινοποιήθη ἐπισήμως καὶ ἀνεγνωρίσθη, ἡ δὲ Κυβέρνησίς μας ἀπηύθυνεν διακοίνωσιν εἰς τὴν Πύλην δι' ἧς ἐζήτησεν νὰ ὀρίσῃ αὕτη τοὺς ἀντιπροσώπους τῆς πρὸς διακανόνισιν τῶν νέων ὁρίων, τῶν ὑπὸ τοῦ Συνεδρίου ἀποφασισθέντων, ἡ Πύλη οὐδὲν εἰσέτι ἀπήντησεν σκεπτομένη νὰ εὕρῃ τρόπους ὑπεκφυγῆς.

Αὔγουστος.—(...) Κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ μηνὸς τούτου ἡ Πύλη ἀπηύθυνεν ὑπόμνημα εἰς τὰς δυνάμεις ἀνασκευάζον τὰ δίκαια καὶ τὰς ἀπαιτήσεις τῆς Ἑλλάδος καὶ ἀποκροῦον πᾶσαν πρὸς τὴν Ἑλλάδα παραχώρησιν ἐδάφους. Περιμένομεν τὴν ἀπόφασιν τῶν δυνάμεων.

Σεπτέμβριος.—Τὸ ἐξωτερικὸν ζήτημα μένει ἔτι ἐκκρεμές, τῶν μεγάλων δυνάμεων μὴ λαβουσῶν ἀκόμη οὐδεμίαν ὀριστικὴν ἀπόφασιν.

Ὀκτώβριος.—Τῇ 5ῃ τοῦ μηνὸς ἀφίκετο ἡ διαταγὴ περὶ διαλύσεως τοῦ στρατοπέδου (Ἀγίου Κωνσταντίνου) καὶ χειμερινῆς τοποθετήσεως τῶν σωμάτων. Κατ' αὐτὴν τὸ πυροβολικὸν τοποθετεῖται εἰς Λευκάδα (...).

Ἡ ἀκόλουθη περιγραφὴ, μιὰ ἀπὸ τὶς πολλὰς ἀνάλογες, ποὺ βρίσκονται σ' αὐτὰ τὰ τετράδια, δείχνει τί διαστάσεις ἔπαιρνε, μὲ τὰ συγκοινωνιακὰ μέσα τῆς ἐποχῆς, ἡ ἀπλὴ μεταστάθμευσή μιᾶς πυροβολαρχίας ἀπὸ τὸ Ἀγρίνιο στὴ Λευκάδα : τέσσερις μέρες πορεία καὶ τέσσερις σταθμοὶ καὶ διανυκτερεύσεις.

Τῇ 20 τρέχοντος ἡμέρᾳ Παρασκευῇ ἀνεχώρησε καὶ ἡ 4ῃ ὀρειβατικὴ πυροβολαρχία ὑπὸ τὴν διοίκησιν τοῦ ὑπολοχαγοῦ κ. Πουρναρᾶ καὶ ἔχουσα ἀξιωματικούς ἐμὲ καὶ τὸν κ. Μανουσogiαννάκην. Διελθόντες τὸν ποταμὸν Ἀχελῶον, ἐν τῇ θέσει Πόρταις ἐπὶ λέμβου, ἐφθάσαμεν περὶ τὴν ἡμέραν τῆς ἐσπέρας εἰς τὸ χωρίον Παπαδάταις, ἐνθα διενυκτερεύσαμεν. Ἐφιλοξενήθημεν μετὰ τῶν δύο συναδέλφων μου ὑπὸ τῶν ἀδελφῶν Κόκκαλη.

Τῇ 8ῃ ὥρᾳ τῆς ἐπιούσης ἀναχωρήσαντες ἐκεῖθεν ἀφικόμεθα εἰς Κατοῦναν μετὰ πορείαν 2 1/2 ὥρων, ἐν αὐτῇ δὲ ἐμείναμεν, ἕνεκεν τοῦ πρὸς τὴν βροχὴν κλίνοντος καιροῦ, καὶ ἕνεκα ἐλλείψεως μακρύτερον καταλλήλου χωρίου πρὸς χορήγησιν τῶν ἀναγκαιούντων διὰ τε τοὺς ἀνδρας καὶ τὰ κτήνη. Ἐφιλοξενήθημεν μετὰ τοῦ ἐτέρου τῶν συναδέλφων μου. κ. Μανουσogiαννάκη ὑπὸ τοῦ εὐπόρου ἐγχωρίου κ. Χαραλάμπη. Τὴν νύκτα τῆς ἡμέρας ταύτης τρομερὰ θύελλα μετὰ ραγδαίας βροχῆς ἐνέσκηψεν εἰς τὸ χωρίον, διαρκέσασα μέχρι τῆς πρωΐας, ὅποτε εὐτυχῶς ἡ ἀτμοσφαῖρα ἤρξατο αἰθριάζουσα καὶ οὕτω ἡδυνήθημεν ν' ἀναχωρήσωμεν τῇ 8ῃ πρωινῇ ὥρᾳ.

Βαδίσαντες πρὸς τὴν παραλίαν τοῦ Ἀμβρακικοῦ κόλπου καὶ διελθόντες διὰ τοῦ παρ' αὐτῷ χωριδίου Λουτροῦ ἐφθάσαμεν περὶ τὴν 3 1/2 μ.μ. ὥραν εἰς τὸ χωρίον Μοναστηράκι, ἐνθα διενυκτερεύσαμεν. Μόλις ἐφθάσαμεν εἰς τὸ χωρίον τοῦτο καὶ ἡ βροχὴ ἤρχισε, διαρκέσασα μετὰ τρομεροῦ ἀέρος καθ' ὅλην τὴν νύκτα. Ἐνταῦθα ἐφιλοξενήθημεν ὑπὸ τοῦ ἐγχωρίου Λεπενοῦ, κοιμηθέντες παρὰ σωρὸν ἀραβοσίτου.

Τῇ πρωΐᾳ τῆς ἐπιούσης, 23 τρέχοντος, ἡ βροχὴ ἐσταμάτησεν καὶ ἀνεχωρήσαμεν πάλιν τῇ 8 μ.μ., τῇ δὲ 2α μ.μ. ἀφικόμεθα εἰς τὸ χωρίδιον Περαιτὰ κείμενον ἀπέναντι τῆς νήσου Λευκάδος καὶ τῆς ὁμωνύμου πόλεως, ἐν τῇ παραλίᾳ. Διαμείναντες τὴν ἐσπέραν αὐτὴν ἐν τῷ χωριδίῳ παρ' ᾧ ἐφιλοξενήθημεν ὑπὸ τῆς χήρας Γκόλφως Γρίβα καὶ τοῦ γαμβροῦ αὐτῆς Ἀθ. Λύτρα, ἀνεχωρήσαμεν τὴν πρωΐαν τῆς ἐπιούσης καὶ διελθόντες διὰ τοῦ ἐπιθαλασίου φρουρίου τῆς Λευκάδος, εἰσήλθομεν εἰς τὴν πόλιν ταύτην περὶ τὴν 4ην μ.μ. ὥραν (...).

Κατοικῶ μεθ' ὅλων τῶν λοιπῶν συναδέλφων μου, ἥτοι τοῦ λοχαγοῦ κ. Μάνεση, ὑπολοχαγῶν κ.κ. Πουρναρᾶ καὶ Βούλτσου καὶ ἀνθυπολοχαγῶν κ.κ. Μανουσogiαννάκη καὶ Τσακάκη. Συσσιτοῦμεν ἐπίσης ὅλοι ὁμοῦ παρὰ τῇ Ξενοδόχῳ Μαριάννῃ (...).

Ἐνταῦθα ἔλαβον τὴν εἰδησιν ὅτι ὁ πατήρ μου, ὅστις πρὸ 8 μηνῶν ἀδίκως τεθεὶς ἔμενεν εἰς ἀργίαν, ἐπανήλθεν εἰς ἐνεργὸν ὑπηρεσίαν καὶ ἀνέλαβεν τὴν διοίκησιν τοῦ Ἀρχηγείου τῆς Δυτικῆς Ἑλλάδος (...).

Ἀκολουθοῦν σημειώσεις ὑπηρεσιακῶν τοποθετήσεων. Ἔπειτα :

Νοέμβριος.—Δὲν μὲ δυσαρεστεῖ ἡ ἐν Λευκάδι διαμονή· ἐγνώρισα καλλίστας τινὰς οἰκογενεῖας μεθ' ὧν συνέδεσα σχέσεις καὶ διέρχομαι ἐσπέρας τινάς. Ὡς πρὸς τὸ ἐξωτερικὸν ζήτημα τὸν μῆνα τοῦτον ἔλαβόμεν καλὰς τινὰς εἰδήσεις, τὰς ἑξῆς : ἡ Γαλλία διεκήρυξεν ὅτι θέλει ἐπιμείνει μέχρις ἐσχάτων εἰς τὴν ἐκτέλεσιν τῆς συνθήκης τοῦ Βερολίνου ὡς πρὸς τὴν διόρθωσιν τῶν Ἑλληνικῶν μεθορίων, καὶ ἀπήτησε τοῦτο παρὰ τῆς Πύλης, αἱ λοιπαὶ δυνάμεις ὑπεβόηθησαν τὰς παραστάσεις τῆς Γαλλίας καὶ ἡ Πύλη φαίνεται καμφθεῖσα καὶ ἀποφασίσασα τέλος νὰ ἐνδώσῃ.

Δεκέμβριος.—(...) Ἡ Τουρκία δεχθεῖσα τὴν διαρρύθμισιν τῶν συνόρων κατ' ἀρχήν, διώρισεν ἐπιτροπὴν πρὸς τοῦτο συγκειμένην ἐκ τῶν Μουχτάρ πασᾶ, Βαχὰν ἐφένδη καὶ τοῦ Ἀλβανοῦ Ἀββεδὶν Βέη. Τῆς Ἑλλάδος οἱ ἐπίτροποι εἰσὶν ὁ ὑποστράτηγος κ. Σ. Σοῦτσος, ὁ ταγματάρχης τοῦ Πυροβολικοῦ καὶ ὑπασπιστὴς τοῦ βασιλέως κ. Π. Κολοκοτρώνης καὶ ὁ γεν. Γραμματεὺς τοῦ Ὑπουργείου τῶν Ἑσωτερικῶν κ. Γ. Ζηνόπουλος. Τόπος συνεντεύξεως τῶν δύο ἐπιτροπῶν ὠρίσθη ὑπὸ τῆς Τουρκικῆς Κυβερνήσεως τὸ χωρίον Κοκωτοὺς κείμενον πλησίον τῶν μεθορίων ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ Ἀλμυροῦ.

Τὸ σπουδαϊκώτατον, γὰρ τὸ τελευταῖον δεκαήμερον τῆς νουμῆος ἀποστολῆς περὶ τὴν

α ἵππασίας καί, διεξοδικώτερα, βαρεῖα ἀρρώστεια τῆς ἀδελφῆς Χριστίνας στὸ
λάτεια δμως ἀναμένεται ἡ τηλεγραφικὴ ἀπάντησις στὴν ἀδεια ποὺ ζητήθηκε
πουργεῖο, διότι ὁ τηλεγράφος εὐρίσκεται κεκομμένος πρὸ τεσσάρων ἡμερῶν
πλωτῶν ποταμῶν καὶ συγκοινωνία δὲν ὑφίσταται.

ταῖα ἐγγραφή τῆς χρονιᾶς εἶναι : Τὸ ἐσπέρας ἔπαιξα καὶ ἔχασα. Μετὰ ταῦτα
τὸ θέατρον.

αὐτῇ τύχῃ δὲν σημειώνεται οὔτε ποῖος θιάσος ἔπαιξε οὔτε ποιοῦ ἔργο παιζόταν
τελευταία βραδυὰ τοῦ 1878 στὸ θέατρο τῆς Λευκάδας.

Ἰανουάριος.—Ἡ ἡμέρα αὕτη τῆς 1ης τοῦ νέου ἔτους ἀνέτειλε χαρ-
διότι τέλος κατ' αὐτὴν μοι ἀνηγγέλθη τηλεγραφικῶς ὅτι ἡ ἀδελφὴ
γε τὸν κίνδυνον καὶ ἡ ὑγεία της ἔβαινε βελτιουμένη.

θεῖ ὁδοιπορικὸ ἀπὸ τῆς Λευκάδας στὸ Ἀγρίνιο (ἔφθασε ἡ ἀδεια στὸ μεταξύ),
μὲ τὸν ἀνθυπολοχαγὸ Ἄντ. Ἡπίτη ἕως τὸν Καρβασαρά, κι ἀπὸ κεῖ μόνος :

ἔρα ἦτο ὥραία, ὁ ἵππος ταχύς, καὶ εἰς διάστημα ὀλιγώτερον τῶν
μην εἰς Ἀγρίνιον (...).

α εἰς Ἀγρίνιον ἐν τῷ μέσῳ τῶν συγγενῶν μου ἐπὶ 10 μόνον ἡμέρας.
ἴαν τῆς ἐνδεκάτης, ἀνεχώρησα πάλιν διὰ Καρβασαρά εἰς Λευκάδα
ἰδιαν ἐσπέραν ἐν Καρβασαρά εὐρὼν πλοιάριον τι ἀναχωροῦν διὰ
καὶ Πρέβεζαν εἰσηλθόν εἰς αὐτό (...) Κατὰ τὴν νύκτα ταύτην ὕ-
νεμία ἄκρα, ὥστε μόλις μετὰ 12 ὥρας τὸ πλοιάριον ἠδυνήθη νὰ
Βόνιτσαν. Μείνας ἐν αὐτῇ μέχρι τῆς μεσημβρίας καὶ γευματίσας
ταγματάρχου κ. Ἀλ. Κουμουνδούρου, ἀνεχώρησα ἐπὶ τινος ἡμιό-
τῃν 1μ.μ. καὶ περὶ τὴν 6ην τῆς ἐσπέρας εἰσερχόμεν εἰς Λευκάδα(...).
ὰ μέσα τοῦ μηνὸς τούτου ἡ ἑλληνικὴ ὁροθετικὴ Ἐπιτροπὴ ἀνεχώ-
Ἀθηνῶν εἰς Βόνιτσαν μετὰ πολυαριθμοῦ συνοδείας ἀξιωματικῶν
ικῶν ὑπαλλήλων. Ἐκεῖθεν προσεκάλεσε τὸν ἐν Πρεβέζῃ εὐρισκό-
υχτὰρ Πασᾶν νὰ ἔλθωσιν εἰς συνέντευξιν. Οὗτος προσδιώρισε
νευτεύξεως τὴν Πρέβεζαν καὶ προσεκάλεσεν αὐτοὺς ἐκεῖσε.

ὁ χωρίον Κοκωτοί, ὅπερ ἐγράφη ἀνωτέρω ὅτι προσδιωρίσθη ὡς
νευτεύξεως τῶν ἐπιτρόπων, ἦτο λελανθασμένον. Ἐκ τῶν Ἐπι-
τῆς Πύλης ὁ μὲν Βαχὰν παρητήθη καὶ δὲν ἀντικατεστάθη, ὁ δὲ
ἐπαύθη, ὡς φανατικὸς Ἀλβανὸς, τῇ εἰσηγήσει τοῦ ἐν Κων/πόλει
ρεσβευτοῦ Φουρνιέ, καὶ ἀντ' αὐτοῦ διωρίσθη ὁ Ἀρμένιος Κωνσταν-
αὶ διασκέψεις τῆς ἐπιτροπῆς ἤρξαντο περὶ τὰ τέλη τοῦ μηνὸς (...).

θοῦν σημειώσεις ὑπηρεσιακῶν μετακινήσεων. Ἐπειτα :

ος.—Κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ μηνὸς τούτου διεκόπησαν ἐντελῶς αἱ ἐν
απραγματεύσεις, τῆς Πύλης μὴ ἐνδιδούσης εἰς τὰ ὑπὸ τοῦ Συνε-
φισμένα, ἡ δὲ Ἑλλην. Ἐπιτροπὴ ἐπανῆλθεν εἰς Ἀθήνας, κατὰ δια-
κυβερνήσεως. Οὕτω τὸ ζήτημα τῆς διακανονίσεως τῶν μεθορίων

ἓνα ἀτύχημα

Ἀγρίνιο. Μ

ἀπὸ τὸ ὕ

ἐν τῷ Ἀρχ

Ἡ τελευ

ἐπὶ ἡγὰ εἰς τ

Κατὰ κα

ἐκείνη τὴν

1879.

μόσυνος δ

μου διέφυ

Ἀκολου

συντροφία

Ἡ ἡμέ

6 ὥρων ἦ

Ἐμειν

Τὴν πρω

(...) Τὴν

Βόνιτσαν

πῆρξε νη

φθάσῃ εἰς

μετὰ τοῦ

νου περὶ τ

Περὶ τ

ρησεν ἐξ

καὶ πολιτ

μενον Μο

τόπον συ

Σημ. Τ

τόπος συ

τρόπων τ

Ἀββεδιν

Γάλλου π

ἐφένδης. Α

Ἀκολου

Μάρτι

Πρεβέζῃ δ

δρίου ἐψη

ταγὴν τῆς

ἀνετέθη εἰς τὰς δυνάμεις, αἵτινες πρωταγωνιστοῦσης τῆς Γαλλίας, συνεννοοῦνται πρὸς εὐρεσιν τῆς καλλιτέρας λύσεως, πρὸς ἱκανοποίησιν ἀμφοτέρων.

Τὸν Ἀπρίλιο σημειώνεται νέα διαρρύθμιση τῆς ζωῆς στὴ Λευκάδα, δηλαδή συγκατοικία μὲ τοὺς ἀνθυπολοχαγοὺς Ἀντ. Ἡπίτη καὶ Ἑμμ. Μανουσogiαννάκη « ἐπὶ τῆς κεντρικῆς ὁδοῦ τῆς πόλεως ». Καὶ παρακάτω :

Δὲν δύναμαι νὰ μὴ κάμω μνεῖαν ἐνταῦθα τῆς ἀγαθῆς καὶ σεμνῆς κόρης Ν.Σ., ἣν ἐγνώρισα πρὸ τινων μηνῶν ἐν Λευκάδι καὶ πρὸς ἣν βαθμηδὸν ἡσθάνην μεγάλην συμπάθειαν. Τὸν μῆνα τοῦτον ἰδίως ἐθεώρησα ἐμαυτὸν λίαν εὐτυχῇ, διότι ἔμαθον ὅτι καὶ ἐκείνη ἡσθάνετο δι' ἐμὲ τὴν αὐτὴν συμπάθειαν. Καίτοι τὸ γεγονός τοῦτο ἐγέννησεν ἐν ἐμοὶ πολλὰ ὄνειρα εὐτυχίας, ἐν τούτοις, ἡ συμπάθειά μου ἔμεινε ὅλως πλατωνικὴ καὶ ἀγνωστῇ, ἀναλογιζομένου ὅτι τὸ μέλλον εἶναι ἐντελῶς ἀδελόν.

Γιὰ τοὺς μῆνες Μάϊο ἕως Ἰουλίου, ἐκτὸς ἀπὸ τὶς συνηθισμένες τοποθετήσεις καὶ μετακινήσεις συναδέλφων, ὑπάρχει στὰ τετράδια διεξοδικὴ καὶ πολὺ ἐνδιαφέρουσα περιγραφὴ στρατοπέδου δέκα χιλιάδων ἀνδρῶν, ποὺ συγκροτήθηκε μόνο καὶ μόνο γιὰ νὰ ἐνισχυθεῖ οἰκονομικῶς ἡ ἐπαρχία τοῦ ὑπουργοῦ τῶν Στρατιωτικῶν Δημ. Γρίβα, εἰς τὴν θέσιν *Ὁχθια*, ἀπέχουσαν ἡμίσειαν ὥραν τοῦ ποταμοῦ *Ἀχελώου*, στὴν πεδιάδα τῆς Λεπενούς. Ἡ περιγραφὴ ἀναφέρει τὶς τεχνικὰς δυσκολίας ποὺ ἔπρεπε νὰ ὑπερνικηθοῦν — ὕδρευση, ὑγειονομικὴ ὑπηρεσία καὶ ἄλλες — καὶ ποὺ τελικὰ δὲν ὑπερνικηθήκαν, γιὰτί, ἀπὸ τὶς τελευταῖες μέρες τοῦ Ἰουλίου διατάσσεται κιόλας ἡ διάλυση τοῦ στρατοπέδου. Στὶς ἐπόμενες λίγες σειρὲς εἰκονίζεται, μὲ τὴν ἴδια πάντα λιτότητα, ἡ θλιβερὴ ὁμη αὐτῆς τῆς ἀμελέτητης καὶ ἀσκοπτικῆς περιπέτειας δέκα χιλιάδων ἀνθρώπων :

Τὸ στρατόπεδον καθίσταται ὀχληρότερον ὅσημέραι ἕνεκα φυσικῶν τοῦ τόπου καὶ τῆς ὥρας αἰτίων· διότι ὁ καύσων γίνεται καθ' ἐκάστην ἐπαισθητότερος, οἱ ἄνεμοι καὶ οἱ ἀνεμοστρόβιλοι σφοδρότεροι, σύννεφα κονιορτοῦ ἐξεγείρονται ἀποτυφλοῦντα τοὺς ἀνδρας καὶ τὰ κτήνη τὸ δὲ ὕδωρ ἐλαττοῦται εἰς τοὺς αὐλάκας. Διότι, κατωρθώθη μὲν νὰ πληρωθῶσιν οὗτοι πάλιν τῇ 4ῃ Ἰουλίου καὶ νὰ ἐπαναρχίσουν τὰ γυμνάσια τῶν ἐφίππων σωμάτων, ἀλλὰ πάλιν τὸ ὕδωρ συνεχῶς διεκόπτετο καὶ μετὰ δυσκολιῶν κατῶρθουν νὰ φέρωσιν ὀλίγον. Οἱ ἄνδρες ὅμως μετέφερον ὕδωρ πρὸς πόσιν ἐκ τοῦ ποταμοῦ, διότι τὸ τῶν αὐλάκων ἦτο ἐπιβλαβές.

Τὸ χερίστον ὅμως ἦτο ὅτι τὰ νοσήματα τὸν μῆνα τοῦτον ἀνεπτύχθησαν ὑπερβολικὰ. Ἐνῶ τὴν 5ην Ἰουλίου ὑπῆρχον ἀσθενεῖς περὶ τοὺς 350, ὁ ἀριθμὸς αὐτὸς τὴν 16ην ἔφθασεν εἰς τοὺς 460, τὴν 20 εἰς τοὺς 600 καὶ τὰς τελευταίας ἡμέρας τοῦ Ἰουλίου ὑπερέβη τοὺς 750 (...) Ἀλλὰ καὶ αἱ ἀσκήσεις δὲν ἦτο δυνατόν νὰ γίνον ἐντελῶς, πρῶτον μὲν διότι καθ' ἐκάστην παρυσιάζοντο πολλοὶ ἀσθενεῖς, ἔπειτα δὲ αἱ τάξεις τοῦ πεζικοῦ ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ μηνὸς ἤρξαντο νὰ ἀραιοῦνται ἐπαισθητῶς, διότι συνέκειντο ἐξ ἐθνοφυλάκων, ὧν ἡ θητεία, ἐξάμηνος οὔσα, ἔληγεν ἤδη.

Ἡ διαμονή στὸ στρατόπεδο τῆς Λεπενούς δὲν ἔγινε αἰτία νὰ ἐγκαταλειφθοῦν οἱ λίγες σημειώσεις ποὺ ἀφιερώνονται κάθε τόσο στὴν παρακολούθηση τοῦ μεγάλου ἐξωτερικοῦ ζητήματος. Διαβάζουμε σὲ μιὰ παράγραφο τοῦ Ἰουνίου 1879 :

Ὡς πρὸς τὸ Ἑλληνικὸν ζήτημα τῆς διακανονίσεως τῶν μεθορίων, αἱ δυνάμεις ἐπὶ μῆνας συζητήσασαι περὶ τῶν μέσων τῆς μεσολαβήσεως, ἀπεφάσισαν τέλος νὰ προσκαλέσωσι τὴν Τουρκίαν καὶ Ἑλλάδα νὰ διορίσωσιν ἀντιπροσώπους πρὸς ἑναρξιν νέων διαπραγματεύσεων ἐν Κωνσταντινουπόλει ὑπὸ τὴν ἐπίβλεψιν τῶν πρέσβων τῶν δυνάμεων. Καὶ ἡ μὲν Ἑλλὰς ὑπήκουσεν ἀμέσως διορίσασα ἀντιπροσώπους τῆς τὸν ἐν Κωνσταντινουπόλει πρεσβευτὴν κ. Κουντουριώτην καὶ τὸν ἐν Πετρούπολει τοιοῦτον κ. Ἀρμένην Βραϊλάν, ἀλλ' ἡ Πύλη δυστροπεῖ, διαφόρους παρεμβάλλουσα ὑπεκφυγὰς.

Μετὰ τὴ διάλυση τοῦ στρατοπέδου Λεπενούς, ἡ πυροβολαρχία τοῦ ἀνθυπολοχαγοῦ Δαγκλῆ *τῇ 2ᾳ τοῦ μηνὸς Αὐγούστου διετάχθη νὰ μετασταθμεύσῃ εἰς Ἀθήνας* (...) Ἐγώ, δέ, μετὰ τοῦ προσωπικοῦ καὶ τῶν κτηνῶν τῆς πυροβολαρχίας ἀνεχώρησα τὴν πρωΐαν τῆς ἐπομένης διὰ Μεσολόγγιον (...) Ναύπακτον (...) Αἴγιον (...) Κόρινθον (...) Καλαμάκι (...). Ἐντεῦθεν τὴν ἐπιοῦσαν ἐλάβομεν τὴν πρὸς Μέγαρον ἄγουσαν, ἀκολουθοῦντες τὴν παραλίαν τοῦ Σαρωνικοῦ κόλπου καὶ διελθόντες τὰς ἀρχαίας Σκυρωνίδας Πέτρας, δι' ὧν διέρχεται λαμπρὰ ἀμαξιτὴ ὁδός, ἥτις δυστυχῶς δὲν ἔφθασεν ἀκόμη μέχρι Καλαμακίου. Εἰσήλθομεν εἰς Μέγαρον τῇ μεσημβρίᾳ.

Τὴν ἐπιοῦσαν ἤλθομεν εἰς τὴν κωμόπολιν Ἑλευσίνα· ὀλίγον πρὸ αὐτῆς συνήντησα τὴν πρὸς τὰς Θήβας ἄγουσαν, ἣν ἠκολούθησα ἀναχωρήσας ἐξ Ἀθηνῶν καὶ εἰς ἣν πάλιν κατέληξα, ἐπανερχόμενος μετὰ δύο σχεδὸν ἔτη. Μετὰ μεσημβρίαν τῆς αὐτῆς ἡμέρας ἤλθομεν εἰς Δαφνίον, θέσιν ἐν ᾗ ἐμείναμεν ἐπὶ 24 ὥρας πρὸς ἀνάπαυσιν τῶν ἀνδρῶν καὶ καθαριότητα αὐτῶν. Τὴν ἐπιοῦσαν 16ην τρέχοντος ἀναχωρήσαντες ἐκ Δαφνίου τῇ 4 μ.μ. ἀφικόμεθα μετὰ δύο ὥρας εἰς Ἀθήνας, βαδίσαντες ἐπὶ 14 ἡμέρας. Ἡ πυροβολαρχία κατέλυσεν εἰς τὴν ἀρχαίαν ἑπαυλίαν τῆς Δουκίσσης τῆς Πλακεντίας, ἥτις ἀγορασθεῖσα ὑπὸ τῆς κυβερνήσεως ἐγένετο στρατῶν τοῦ Πυροβολικοῦ¹.

Μέχρι τοῦ τέλους τοῦ μηνὸς τούτου ἔμεινα ἐν Ἀθήναις παρὰ τῷ θείῳ μου ἱλάρχῳ κ. Β. Μαλάμῳ.

Ἡ Πύλη δῶρισεν ἐπιτρόπους πρὸς διαπραγμάτευσιν μετὰ τῶν Ἑλλήνων ἐπὶ τοῦ ζητήματος τῶν μεθορίων, τοὺς Σαβφὲτ πασᾶν, ὑπουργὸν τῶν Ἐξωτερικῶν, Σάββα πασᾶν καὶ Ἀλῆ Σαῆβ πασᾶν, διοικητὴν τοῦ Πυροβολικοῦ (...).

Σεπτέμβριος.—Ἀπὸ τῆς 1ης τοῦ μηνὸς τούτου κατώκησα εἰς ἰδιαιτέραν

1. Τὸ σημερινὸ Βυζαντινὸ Μουσεῖο, λεωφόρος Βασ. Σοφίας 22.

οίκιαν, ἐν τῇ συνοικίᾳ Κολωνακίου, μετὰ τοῦ ἀνθυπασιπιοῦ κ. Στουρνάρα, τοῦ ἀδελφοῦ του καὶ τοῦ κ. Ἐ. Βάλβη, δικηγόρου (...).

Αἱ ἐν Κωνσταντινουπόλει συνεδριάσεις τῆς Ἑλληνοτουρκικῆς ἐπιτροπῆς ἤρξαντο τέλος πάντων τὸν μῆνα τοῦτον, ἀλλὰ καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν αὐτοῦ δὲν ἡδυνήθησαν νὰ συμφωνήσωσιν οὐδὲ ἐπὶ τῆς βάσεως τῶν διαπραγματεύσεων (...).

Ἰουλίος.— Κατὰ τὰ τέλη τοῦ πρώτου δεκαπενθημέρου τοῦ μηνὸς τούτου, γενομένων γενικῶν τοποθετήσεων τῶν ἀξιωματικῶν τοῦ στρατοῦ, ἐτοποθετήθη ἐν τῷ ἐν Ναυπλίῳ ἐδρεῦον ὀπλοστάσιον (...). Τῇ 21ῃ ἀνεχώρησα διὰ τοῦ ἀτμοπλοίου τὸ « Βυζάντιον » καὶ ἔφθασα τὸ ἑσπέρως τῆς αὐτῆς ἡμέρας (...).

Νοέμβριος.— Τῶν εἰς τὸ ὀπλοστάσιον μετατεθέντων ἀξιωματικῶν τοῦ πυροβολικοῦ μὴ ἐλθόντων, ὡς προσκολληθέντων εἰς ἄλλας θέσεις, ἀνετέθη εἰς ἐμὲ παρὰ τῆς Διευθύνσεως ἡ διοίκησις τοῦ λόχου τῶν τεχνιτῶν, ἣν καὶ παρέλαβον κατὰ τὰς πρώτας ἡμέρας τοῦ μηνὸς (...).

Ὁ λόχος τῶν τεχνιτῶν περιεῖχε τώρα περὶ τοὺς 130 ἄνδρας ὑπαξιωματικούς, τεχνίτας καὶ μαθητάς· διηροῦντο δὲ εἰς ἕξ ἐργοστάσια, διευθυνόμενα παρ' ἀρχιτεχνιτῶν· τὰ ἐργοστάσια ἦσαν: Ὀπλουργεῖον, Ξυλουργεῖον, Μηχανουργεῖον, Ὀρειχαλκεῖον, Φυσιγγιοποιεῖον καὶ Ὀργανοποιεῖον. Ὑπῆρχεν ὁμως ἐπαισθητὴ ἑλλειψὶς ἐργασιῶν, καὶ τούτου ἕνεκεν πολλοὶ τῶν τεχνιτῶν ἔμενον ἀνεργασίας (...).

Ὁ πατήρ μου κατὰ τὸν μῆνα τοῦτον ἀνεχώρησε πάλιν ἐκ Καρπενησίου εἰς Μεσολόγγιον, ἔνθα παρέλαβε τὴν διοίκησιν τοῦ κατὰ τὴν Δυτικὴν Ἑλλάδα στρατοῦ.

Δεκέμβριος.— Ὁ χειμὼν ἤρξατο ἐφέτος δριμύς καὶ διαρκής.

Ἐν τῇ « Ἐφημερίδι » τῶν Ἀθηνῶν τῆς 21 τρέχοντος κατεχώρισαν ἀνυπογράφως ἄρθρον τι περὶ ἀπαλλαγῆς τοῦ στρατοῦ ἀπὸ τῆς ἐπιδράσεως τῶν πολιτικῶν¹.

Αἱ ἐν Κωνσταντινουπόλει συνεδριάσεις τῆς ἑλληνοτουρκικῆς ἐπιτροπῆς ἐσταμάτησαν μὴ κατορθωθείσης, ὡς ἦν ἐπόμενον, ὁμοφωνίας μεταξὺ Τούρκων καὶ Ἑλλήνων.

1880. Ἰανουάριος.— Τῇ 8ῃ τοῦ μηνὸς τούτου ἀνεχώρησα εἰς Ἀθήνας, προσκληθεὶς ὡς μάρτυς ἐν τῷ στρατοδικεῖῳ δικάζομένου στρατιώτου τινός. Ἐμείναν ἐν Ἀθήναις περὶ τὰς εἴκοσιν ἡμέρας, ἕνεκα ἐπανειλημμένων ἀνα-

1. Δημοσιεύθηκε στὸ φύλλο τῆς 23 Δεκεμβρίου μὲ τὸν τίτλο « Σκέψεις ἐπὶ τῆς βελτιώσεως τοῦ στρατοῦ », μὲ τὴν ὑπογραφήν Ω καὶ μὲ τὴν ἐξῆς ὑπόσημειωσιν: « Ἡ διατριβὴ αὕτη ἐγράφη ὑπὸ εἰδήμονος στρατιωτικοῦ ἀνδρός, ὅστις παρεχώρησεν ἡμῖν ταύτην πρὸς δημοσίευσιν ». Διεξοδικώτερα γι' αὐτὸ τὸ ἄρθρον βλ. σ. 229.

βολών τῆς δίκης, τῇ δὲ 28 ἰδίου μηνὸς ἐπανῆλθον εἰς Ναύπλιον καὶ ἀνέλαβον τὴν διοίκησιν τοῦ λόχου. Ἐξακολουθῶ νὰ εἶμαι μόνος ἀξιώματικὸς τοῦ πυροβολικοῦ ἐνταῦθα, μὴ ἐλθόντος ἄλλου.

Τῇ 30ῇ τοῦ μηνός, ἐνῶ ἐξετέλουν κανονοβολισμόν ἐκ τοῦ κανονοστασίου τῶν Πέντε Ἀδελφῶν πρὸς ἀντιχαιρετισμὸν τοῦ καταπλεύσαντος Ἱταλικοῦ πολεμικοῦ ἀτμοπλοίου Βαρέλ, ἀνεφλέχθη γέμισις τις ἐξ ἀπροσεξίας ἐν ταῖς χερσὶν τοῦ κρατοῦντος αὐτὴν τεχνίτου, ἐξ ἧς ἐκάη αὐτός τε καὶ ὁ πλησίον του κατὰ τὸ ἄνω ἡμισυ τοῦ προσώπου καὶ τῆς κεφαλῆς, εὐτυχῶς ὁμως ἀκινδύνως καὶ ἄνευ περαιτέρω ἐπεισοδίων (...).

Φεβρουάριος.—Τὸν μῆνα τοῦτον οὐδὲν ἄξιον σημειώσεως ὑπάρχει. Ὡς πρὸς τὰ ἐξωτερικά, τὰ ἐν Κωνσταντινουπόλει μέλη τῆς Ἑλληνοτουρκικῆς Ἐπιτροπῆς ἀνὰ ἓν ἀνεχώρησαν καὶ ἡ ἐπιτροπὴ διελύθη ἀπρακτος. Αἱ δυνάμεις ἀνέλαβον νὰ κανονίσωσι τὸ ζήτημα καὶ ἤρξαντο αἱ περὶ τοῦ τρόπου τῆς διακανονίσεως διαπραγματεύσεις μεταξὺ αὐτῶν. Ὁ ἐπὶ τῶν ἐξωτερικῶν ὑπουργὸς τῆς Ἀγγλίας μαρκήσιος Σαλισβουρὺ ἐπρότεινε τὴν συγκρότησιν τεχνικῆς εὐρωπαϊκῆς ἐπιτροπῆς πρὸς διαχάραξιν τῶν ὁρίων ἐπιτοπίως.

Μάρτιος.—Τὸ κατὰ τὸν μῆνα τοῦτον σπουδαιότερον γεγονὸς εἶναι ἡ πτώσις τοῦ Ὑπουργείου Κουμουνδούρου, ἀπολέσαντος τὴν ἐμπιστοσύνην τῆς Βουλῆς καὶ τῆς κοινῆς γνώμης ἐν γένει, καὶ ὁ σχηματισμὸς νέου ὑπὸ τὸν κ. Χ. Τρικούπην. Ὑπουργὸς τῶν Στρατιωτικῶν ἐγένετο ὁ ἀντισυνταγματάρχης τοῦ Πεζικοῦ καὶ βουλευτὴς Εὐρυτανίας κ. Σ. Καραϊσκάκης.

Τὸ νέον ὑπουργεῖον ὑποβάλλει διάφορα οἰκονομικὰ νομοσχέδια καὶ ἐλάττωσιν τοῦ στρατοῦ χάριν ἐλαττώσεως τοῦ ὑπερβολικοῦ ἐλλείμματος ἐν τῷ προϋπολογισμῷ τοῦ κράτους (...).

Ἀπρίλιος.—Κατὰ τὰ μέσα τοῦ μηνὸς τούτου ἔληξαν αἱ ἐργασίαι τῆς Βουλῆς, μέιναντος τοῦ Ὑπουργείου Τρικούπην.

Αἱ οἰκονομίαι ἐτέθησαν ἀμέσως εἰς ἐνέργειαν, διαταχθέντος νὰ ἀπολυθῶσιν ἐκ τοῦ στρατοῦ οἱ ὑπηρετοῦντες ὑπὲρ τοὺς 20 μῆνας. Ὁ λόχος τῶν τεχνιτῶν διετήρησε μόνον 50 τεχνίτας καὶ μαθητάς, τῶν λοιπῶν ἀπολυθέντων (...).

Ὁ στρατὸς κατὰ τὸν νέον ὀργανισμόν διηρέθη εἰς στρατὸν ὑπηρεσίας, ἀποτελούμενον ἐξ 11 ταγμάτων εὐζωνικῶν καὶ τῆς χωροφυλακῆς, καὶ εἰς στρατὸν ἐκπαιδεύσεως, ἀποτελούμενον ἐκ 10 ταγμάτων πεζικοῦ ἐνὸς τάγματος ἐκπαιδεύσεως καὶ τῶν ὑπαρχόντων τεχνικῶν ὀπλων.

Μαῖος.—Τὸ σπουδαιότερον ἐξωτερικὸν γεγονὸς τοῦ μηνὸς τούτου, ὅπερ ἐπέδρασεν σπουδαίως ἐπὶ τῆς τύχης τῆς Ἑλλάδος, ἦν ἡ ἀλλαγὴ τοῦ Τουρκόφρονος Ἀγγλικοῦ Ὑπουργείου Βήκονσφιλδ. Ἀπολέσαν τὴν πίστιν τῆς χώρας ἐν ταῖς ἐκλογαῖς, παρητήθη, ἀνέλαβε δὲ τὴν διοίκησιν τοῦ Ἀγ-

γλικοῦ ἔθνους νέον Ὑπουργεῖον, τῆς φιλελευθέρως μερίδος, ὑπὸ τὴν προεδρίαν τοῦ γηραιοῦ φιλέλληρος Γιάδοστωνος. Τὸ ζήτημα τῆς διακανονίσεως τῶν Ἑλληνοτουρκικῶν μεθόριων, τὸ ὁποῖον εἶχεν ἐντελῶς καταστραφῇ ἐν ταῖς χερσὶν τῶν πρώων Ὑπουργῶν Βήκονσφηλδ καὶ Σώλσβαρυ, ἤρξατο ἀνακινούμενον παρὰ τοῦ νέου Ὑπουργείου. Ἀναλαβὸν τοῦτο τὴν πρωτοβουλίαν προέτεινεν εἰς τὰς δυνάμεις συνδιάσκεψιν ἐν Βερολίνῳ πρὸς ἐπίλυσιν τοῦ ζητήματος τούτου, τὸ ὁποῖον ἐπὶ δύο ἔτη εἶχε σταθῇ ἀδύνατον νὰ λυθῇ δι' ἀμοιβαίας συνεννοήσεως τῆς Τουρκίας καὶ Ἑλλάδος. Ἄπασαι αἱ δυνάμεις ἀπεδέχθησαν τὴν πρότασιν ταύτην καὶ διώρισαν τοὺς ἀντιπροσώπους των· ἡμέρα ἐνάρξεως ὠρίσθη ἡ 3 τοῦ μηνὸς Ἰουνίου.

Ἰούνιος.—Οἱ βασιλεῖς ἡμῶν περιοδεύουσιν εἰς τὴν Εὐρώπην ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ μηνὸς Ἀπριλίου.

Ἄπασα ἡ προσοχὴ τοῦ Ἑλληνισμοῦ εἶναι ἐστραμμένη τὸν μῆνα τοῦτον πρὸς τὸ Βερολίνον, ἔνθα συνῆλθε τῇ 3 τοῦ μηνὸς ἡ ἐκ τῶν πρεσβευτῶν τῶν 6 μεγάλων δυνάμεων Συνδιάσκεψις, ὅπως χαράξῃ τὸ νέον μεθόριον τῆς Ἑλλάδος καὶ Τουρκίας. Οἱ πρεσβευταὶ βοηθοῦνται ὑπὸ τεχνικῆς ἐπιτροπῆς ἀποτελουμένης ἐξ ἀνωτέρων ὀξωματικῶν τῶν αὐτῶν δυνάμεων. Ἐν διαστήματι 15 ἡμερῶν ἡ Συνδιάσκεψις ἐξετέλεσε τὸ ἔργον της. Παρεδέχθη ὁμοφώνως τὸ νέον μεθόριον, ὡς ἐξῆς: Ἀρχεται ἐκ τῶν ἐκβολῶν τοῦ Θυάμιδος (Καλαμᾶ) ἐπὶ τοῦ Ἰονίου πελάγους, ἀκολουθεῖ τὸν ροῦν αὐτοῦ, διαχωρίζει εἰς δύο τὸ διαμέρισμα τοῦ Ζαγορίου, καὶ ἐκεῖθεν διερχόμενον τὰς κορυφὰς τῶν ἐν τῷ μεταξύ ὑψωμάτων, βαίνει μέχρι τῶν κορυφῶν τοῦ Ὀλύμπου, ὅθεν κατέρχεται εἰς τὸ Αἰγαῖον πέλαγος. Διὰ τοῦ μεθορίου τούτου παραχωροῦνται τῇ Ἑλλάδι τὰ Ἰωάννινα, τὸ Μέτσοβον, τὰ Τρίκκαλα, ἡ Λάρισσα, καὶ ὅλαι αἱ πρὸς νότον αὐτῶν χῶραι.

Ἄπασαι αἱ δυνάμεις ἀπεδέχθησαν τὴν γραμμὴν ταύτην, διὰ κοινῆς δὲ διακοινώσεως ἐπέβαλον ταύτην ὡς ὀριστικὴν τῇ Ἑλλάδι καὶ τῇ Τουρκίᾳ.

Ὁ λαὸς τῆς Ἑλλάδος μετὰ χαρᾶς καὶ εὐγνωμοσύνης ἐπανηγύρισεν τὴν ἡμέραν τῆς εἰδήσεως ταύτης¹.

Στρατιωτικὴς προετοιμασίαις.—Μετὰ τὰς ἀποφάσεις ταύτας ἡ Κυβέρνησις ἡμῶν (*Χαρ. Τρικούπη*) παραιτήσασα τὰ οικονομολογικὰ σχέδιά της ἤρξατο σκεπτομένη περὶ ὀργανώσεως σπουδαίου ἐμπολέμου στρατοῦ. Πολλοὶ ὀξωματικοὶ ἀπεστάλησαν ἀμέσως εἰς διάφορα τῆς Εὐρώπης μέρη πρὸς ἀγορὰν ἵππων καὶ παντὸς εἶδους ὕλικου.

Ἰούλιος.—Περὶ τὰ τέλη τοῦ μηνὸς τούτου ἐκοινοποιήθησαν δύο βασιλικά διατάγματα, διὰ τοῦ ἐνὸς τῶν ὁποίων συνεκαλεῖτο ἡ Βουλὴ τῇ 8ῃ Σεπτεμ-

1. Πρόωρος ἦταν ὁ πανηγυρισμός. Ἡ ἀπόφασις τοῦ Βερολίνου ἔμεινε ἀνεκτέλεστη καὶ τὸ ζήτημα τῶν νέων ἐλληνικῶν συνόρων διεθετήθηκε ἔπειτα ἀπὸ πολλοὺς μῆνες, τὴν ἀνοιξὴ τοῦ 1881, χωρὶς ὅμως Γιάννενα καὶ Μέτσοβο.

βρίου, διὰ δὲ τοῦ δευτέρου ὁ στρατὸς ἐτίθετο εἰς ἐπιστράτευσιν, καλουμένων ὑπὸ τὰς σημαίας πάντων τῶν πολιτῶν ἀπὸ τῆς ἡλικίας τοῦ 22ου ἔτους μέχρι τοῦ 30οῦ συμπεριλαμβανομένου· δι' αὐτοῦ ἐπετρέπετο τῇ κυβερνήσει νὰ αὐξήσῃ τὰς δυνάμεις τῆς χώρας μέχρις 60 χιλιάδων στρατοῦ, σχηματίζουσα τὸ ὅλον : 26 τάγματα Πεζικοῦ, 4 τάγματα Εὐζώνων, 2 τάγματα Μηχανικοῦ, 14 Πυρβολαρχίας (8 ὀρειβατικὰς 4 πεδινὰς καὶ 2 τοπομαχικὰς), 2 Ἱππαρχίας (ἐκ 4 ἰλῶν ἑκάστην) καὶ τὰς βοηθητικὰς ὑπηρεσίας διὰ τὸν στρατὸν αὐτόν. Ἦρξατο ἀμέσως ἡ βαθμιαία ἐφαρμογὴ τοῦ σχεδίου τούτου.

Αὐγούστος.—Μετὰ τὴν ἐπιστροφὴν μου ἐξ Ἀθηνῶν συγκατάωκησα ἐπὶ 20 ἡμέρας μετὰ τοῦ ἀνθυπολοχαγοῦ κ. Τ. Βότσαρη¹, ἀνῶθεν τοῦ Φρουραρχείου ὥραϊον θέαμα παρίστατο καθ' ἑκάστην εἰς τοὺς ὀφθαλμούς μου, βλέπωντος καθ' ἑκατοντάδας συνωστιζομένους πέριξ τοῦ φρουραρχείου τοὺς νέους πολίτας, ἐρχομένους ἵνα δώσωσι τὸν ὄρκον ὑπηρετήσεως τῆς πατρίδος. Ἄν καὶ ἡ φαινομένη πληθὺς τῶν προσερχομένων δύναται νὰ ἀποδοθῇ εἰς τὴν μεγάλην πληθύν τῶν προσκληθέντων ὑπὸ τὰ ὄπλα (αἱ 10 ἡλικαὶ ἀποτελοῦνται περίπου ἐξ 120 χιλ. ἀνδρῶν), οὐχ' ἤττον ὁμως κρίνων τις ἐπιεικῶς ἐπὶ τοῦ κατὰ πρῶτον ἤδη ἐφαρμοζομένου νόμου περὶ γενικῆς στρατολογίας, νόμου ἐπιβάλλοντος ὑποχρεώσεις ἀσυνήθεις τέως εἰς τοὺς πολίτας τοῦ βασιλείου, δύναται νὰ ἀποφανθῇ ὅτι ὁ Ἑλληνικὸς λαὸς ἤκουσε μετ' ἀνελπίστου προθυμίας τὴν πρόσκλησιν τῆς κυβερνήσεώς του. Ἐξ ὧν τῶν μερῶν ἀγγέλλεται πολυπληθὴς ἡ προσέλευσις τῶν ἐφέδρων.

Περὶ τὰ τέλη τοῦ μηνὸς τούτου ἡ δύναμις τοῦ στρατοῦ εἶχεν ὑπερβῆ τὰς 25 χιλιάδας (...).

Σεπτέμβριος.—Μὴ δυναμένου νὰ παρευρεθῇ ἐν Ἑλλάδι τῇ 8ῃ Σεπτεμβρίου τοῦ βασιλέως, ἡ ἑναρξίς τῶν ἐργασιῶν τῆς Βουλῆς ἀνεβλήθη βασιλικῶ διατάγματι εἰς τὴν 9ην Ὀκτωβρίου.

Ἐξακολουθεῖ ἡ προσέλευσις τῶν ἐπιστράτων καὶ ἡ ὁσήμεραι αὐξήσις τοῦ στρατοῦ, σχηματιζομένων νέων ταγμάτων.

Ὀκτώβριος.—Τῇ 5ῃ τοῦ μηνὸς τούτου κατέπλευσαν εἰς Πειραιᾶ ἐκ τῆς πολυμήνου αὐτῶν ἐν Εὐρώπῃ περιοδείας οἱ βασιλεῖς ἡμῶν, ἐγένοντο δὲ δεκτοὶ μετ' ἀσυνήθους ἐνθουσιασμοῦ.

Τῇ 9ῃ τοῦ μηνὸς ἠνεώχθη ἡ Βουλὴ διὰ βασιλικοῦ λόγου μεστοῦ φιλοπατρίας καὶ αἰσθημάτων πολεμικῶν. Τῇ ἐπιούσῃ ἡ ἀντιπολίτευσις, ἀνυπόμονος νὰ καταλάβῃ τὴν ἐξουσίαν, ἔρριψε τὸ Ὑπουργεῖον Τρικούπη ἐν τῇ ἐκλογῇ τοῦ προέδρου. Νέον Ὑπουργεῖον ἐσχημασθη ὑπὸ τὸν κ. Κουμουνδοῦρον. Ὑπουργὸς τῶν Στρατιωτικῶν ὁ κ. Ἀντ. Μαυρομιχάλης, ἀντισυν-

1. Γιὸς τοῦ Δημ. Ν. Μπότσαρη, ποὺ μνημονεύεται συχνὰ στὸ « Πατρικὸ Ἀρχεῖο ».

ταγματάρχης τοῦ Πεζικοῦ. Κατὰ τὰς δηλώσεις του τὸ νέον Ὑπουργεῖον ἔσεται πολεμικώτερον τοῦ πεσόντος. Κατὰ συνέπειαν ἐξηκολούθησε τὰς στρατιωτικὰς καὶ ναυτικὰς προπαρασκευάς, ὧν ἡ ἔναρξις ἐγένετο ἐπὶ τοῦ πεσόντος.

Ἀπὸ τὰς ἀρχὰς τοῦ μηνὸς τούτου διετάχθη ἡ μετάθεσις μου ἐκ τοῦ Ὁπλοστασίου εἰς τὸ Σύνταγμα τοῦ Πυροβολικοῦ, τῇ δὲ 21 τούτου ἀνεχώρησα ἐκ Ναυπλίου εἰς Ἀθήνας καὶ παρουσιάσθην τῇ ἐπιούσῃ εἰς τὸν διοικητὴν τοῦ Συντάγματος. Διωρίσθην εἰς τὴν 1 τοπομαχικὴν πυρβολαρχίαν, ἔχουσαν πυροβόλα ὀπισθόγομα τῶν 8,7 ἐκ. καὶ διοικουμένην παρὰ τοῦ λοχαγοῦ κ. Τ. Κομπότη. Τὸ σύνταγμα τοῦ πυροβολικοῦ ἡρίθμει ἤδη 14 πυρβολαρχίας καὶ δύναμιν ἀνδρῶν 3500 περίπου. Ἐκτὸς τούτων ἦσαν ἐν τῷ σχηματίζεσθαι τρεῖς λόχοι μεταγωγικοὶ πολεμοφοδίων.

Ἡ ὀλικὴ δύναμις τοῦ στρατοῦ κατὰ τὰς τελευταίας ἡμέρας τοῦ Ὀκτωβρίου ἀνεβιβάζετο εἰς 45 χιλ. ἀνδρας περίπου.

Τῇ 27 τοῦ μηνὸς τούτου ἀπέθανεν εἰς τῶν πρωτευόντων πολιτικῶν, ὁ δικαίως φημιζόμενος διὰ τὴν σύνεσιν καὶ φιλοπατρίαν του, γόνος εὐκλεοῦς οἰκογενείας, ὁ Θρ. Ζαΐμης.

Νοέμβριος.—Ἐξακολουθεῖ ἡ προσέλευσις τῶν νέων ἐπιστράτων καὶ αἱ ἀσκήσεις τῶν νεοσυσταθέντων σωμάτων. Ἡ βουλὴ ψηφίζει προθύμως τὰς παρὰ τοῦ Ὑπουργείου ζητούμενας πιστώσεις διὰ τὰς παρασκευάς.

Δεκέμβριος.—Ἡ ὑπεραύξησις τοῦ στρατοῦ κατέστησεν ἐπαισθητὴν τὴν ἔλλειψιν ἀξιωματικῶν: ὅθεν τὸ Ὑπουργεῖον προέβη τῇ 6ῃ τοῦ μηνὸς τούτου εἰς τὴν ἐκδοσὶν διατάγματος 500 περίπου προβιβασμῶν ἀξιωματικῶν εἰς διαφόρους βαθμοὺς καὶ ἀνθυπασπιστῶν. Μεταξὺ αὐτῶν προεβιβάσθην καὶ ἐγὼ εἰς τὸν βαθμὸν τοῦ ὑπολοχαγοῦ.

Ἐν τούτοις μ' ὅλους τῆς Ἑλλάδος τοὺς ἐξοπλισμούς, δυνάμεις τινὲς φαίνονται ἐγκαταλείψασαι αὐτὴν εἰς τὸ περὶ κανονίσεως τῶν συνόρων ζήτημὰ της καὶ φοβούμεναι μήπως ὁ ἐπικείμενος πόλεμος περιπλέξῃ καὶ αὐτάς, ἤρξαντο ἀναζητοῦσαι τρόπον εἰρηνικῆς λύσεως, ἔστω καὶ ἐπὶ ζημίᾳ τῆς Ἑλλάδος. Οὕτως ἡ Γαλλία, ὑποστηριζομένη κατὰ τὸ φαινόμενον τούλάχιστον ὑπὸ τῶν λοιπῶν δυνάμεων, προτείνει τῇ Τουρκίᾳ καὶ Ἑλλάδι διαιτησίαν πρὸς λύσιν τοῦ ζητήματος τῶν ὁρίων. Ἀλλ' οὐδεμίᾳ ἐκ τῶν δυνάμεων τούτων φαίνεται πρόθυμος νὰ ἀποδεχθῇ αὐτήν. Αἰτία τῆς τοιαύτης τροπῆς τῶν πραγμάτων θεωροῦνται ἡ Γερμανία καὶ ἡ Αὐστρία, αἵτινες φαίνονται ἔχουσαι συμφέροντα εἰς τὴν μὴ πίεσιν τῆς Τουρκίας. Ἰδωμεν ἐν τούτοις.

Περὶ τὰ τέλη τοῦ μηνὸς τούτου ἐξεδόθη ἕτερον Βασιλικὸν Διάταγμα περὶ συνθέσεως τοῦ στρατοῦ (...) Τὸ ὅλον 82.000 ἀνδρες.

1881. Φεβρουάριος.—(...) Τὸ ἐξωτερικὸν ζήτημά μας τῆς διακανονίσεως τῶν συνόρων πελαγοδρομεῖ πάντοτε, χωρὶς νὰ δύναται νὰ εὕρῃ λιμένα.

Ἀποτυχούσης καὶ τῆς περὶ διαιτησίας προτάσεως τῆς Γαλλίας, αἱ δυνάμεις συσκέπτονται περὶ νέου τρόπου λύσεως αὐτοῦ. Κατὰ πρότασιν τῆς Τουρκίας ἐγένετο παραδεκτὸν νὰ ἔλθωσιν εἰς διαπραγματεύσεις μετ' αὐτῆς οἱ ἐν Κωνσταντινουπόλει πρεσβευταὶ τῶν ἐξ μεγάλων δυνάμεων. Δὲν ὑπάρχουσι σχεδὸν ἐλπίδες ἐπιτυχίας καὶ τοῦ μέσου τούτου. Ἐν τούτοις ἡ τε Ἑλλάς καὶ ἡ Τουρκία δὲν παύουσιν ἐξοπλιζόμεναι καὶ παρασκευαζόμεναι δραστηρίως, ὥς νὰ εὐρίσκωνται εἰς τὰς παραμονὰς πολέμου. Ἡ Ἑλλάς ἔχει ἤδη ἐν ὅπλοις περὶ τὰς 55 χιλιάδας στρατοῦ, πολυάριθμα δὲ εἶδη ὕλικου τοῦ πολέμου καταφθάνουσι καθ' ἑκάστην ἐκ τῆς Ἑσπερίας. Τὸ πυροβολικὸν καὶ ἱππικὸν ἐπρωμηθεύθη καλλίστους ἵππους ἐξ Οὐγγαρίας καὶ Ἀλγερίας, καὶ ἡμιόνους ἐκ Κύπρου καὶ Ἰταλίας (...).

Περὶ τὰ μέσα τοῦ μηνὸς τούτου, διάφορα σώματα τοῦ ἐν Ἀθήναις στρατοῦ ἤρξαντο ἀναχωροῦντα εἰς πλησιεστέρους εἰς τὰ σύνορα σταθμούς(...).

Τῇ 23ῃ τοῦ μηνός, ἐν τῇ παρὰ τῇ θέσει Γουδι πεδιάδι ἐγένετο ἐπιθεώρησις τοῦ ἐν Ἀθήναις μέιναντος στρατοῦ ὑπὸ τοῦ Βασιλέως, ὅστις καὶ παρέδωκε σημαίας εἰς τὰ στερούμενα τοιούτων τρία τάγματα πεζικοῦ. Τὰ λαβόντα μέρος εἰς τὴν ἐπιθεώρησιν σώματα ἦσαν : (...).

Μάρτιος.—(...) Κατὰ τὸν μῆνα τοῦτον σπουδαιότερα ἐξωτερικὰ γεγονότα εἰσὶ :

Ἡ ὑπὸ τῶν μηδενιστῶν δολοφονία τοῦ Αὐτοκράτορος τῆς Ρωσσίας Ἀλεξάνδρου Β' δι' ἐκρηκτικῆς σφαίρας, καὶ ἡ ἀνάρρησις ὡς αὐτοκράτορος τοῦ υἱοῦ του Ἀλεξάνδρου Γ'.

Ἡ ἐντελής καταστροφή τῆς νήσου Χίου¹ ἐκ τρομερωτάτου σεισμοῦ συμβάντος τῇ 22ᾳ τοῦ μηνός, ὅστις κατέστρεψε πάσας σχεδὸν τὰς πόλεις τῆς νήσου καὶ ἐθανάτωσε πλεόν τῶν ἐξακισχιλίων ψυχῶν.

Ἄλλο σπουδαῖον γεγονός εἶναι τὸ ληφθὲν συμπέρασμα τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει διαπραγματεύσεων μεταξὺ τῆς Πύλης καὶ τῶν πρεσβευτῶν τῶν μεγάλων δυνάμεων. Ὁ ἀνώτερος ὅρος τῶν παραχωρήσεων τῆς Πύλης εἶναι ὁλόκληρος σχεδὸν ἡ Θεσσαλία, ἐκτὸς τῆς ἐπαρχίας Ἐλασσώνος, καὶ ἐν μέρος τῆς Ἡπείρου, μέχρι τοῦ ποταμοῦ Ἀράχθου μετὰ τῆς Ἄρτης.

Αἱ δυνάμεις ἐδέχθησαν τὰς προτάσεις ταύτας τῆς Πύλης καὶ διὰ ταῦτο σήμου διακοινώσεως ὑπέβαλον αὐτὰς εἰς τὴν Ἑλληνικὴν κυβέρνησιν, ὡς τὴν ὀριστικὴν καὶ τελευταίαν αὐτῶν ἀπόφασιν, ἀναιροῦσαι τὰ ἐν Βερολίῳ προαποφασισθέντα, καὶ πιέζουσαι τὴν Ἑλλάδα νὰ τὰς παραδεχθῇ ἐπίσης, ἐπὶ ἀπειλῇ ἐντελοῦς ἐγκαταλείψεως ἐν περιπτώσει πολέμου πρὸς τὴν Τουρκίαν.

1. Ὁ σεισμὸς τῆς Χίου ἀναγράφεται ἀνάμεσα στὰ « σπουδαιότερα ἐξωτερικὰ γεγονότα » μὴ ἀκόμη ἀφορμὴ γιὰ νὰ θυμώμασθε, διαβάζοντας αὐτὲς τὲς σελίδες, ὅτι τὰ ἐλληνικὰ σύνορα ἦταν ἀκόμη τὰ σύνορα τοῦ 1832, μὲ μόνη ἐξαίρεση τὴν Ἑπτάνησο.

Πολλά καὶ ποικίλα διαδίδονται περὶ τῆς παραδοχῆς ἢ μὴ τῶν προτάσεων τῶν Δυνάμεων ὑπὸ τῆς Ἑλληνικῆς κυβερνήσεως. Ἡ ἐπικρατεστέρᾳ ἰδέᾳ ἦν ὅτι ἀδύνατον ἡ Κυβέρνησις Κουμουνδούρου, ἡ τόσον ἀρειμανία φανεῖσα κατὰ τὰς ἐπαγγελίας καὶ τοὺς ἐξοπλισμούς, νὰ ὑποχωρήσῃ, ἀλλ' ὅτι θέλει προτιμήσῃ τὸν πόλεμον μᾶλλον, ἢ τὴν ἐγκατάλειψιν πάλιν ὑπὸ τὸν Τουρκικὸν ζυγὸν τῶν Ἰωαννίνων, τῆς Πρεβέζης, τοῦ Μετσόβου καὶ τόσον ἄλλων Ἑπαιρωτικῶν χωρῶν, αἵτινες εἶχον ἐπιδικασθῇ τῇ Ἑλλάδι ὑπὸ τῆς ἐν Βερολίῳ Συνδιασκέψεως. Ἀνεμένετο ἐπομένως πυρετωδῶς ἡ ἀπάντησις τῆς Κυβερνήσεως. Αὕτη δὲν ἐβράδυνε ν' ἀναφανῇ, τῇ δὲ ἐσπέρα τῆς 31ης Μαρτίου ἐκυκλοφόρει εἰς τὰς ὁδοὺς ἡ περὶ αὐτῆς περίληψις.

Περιεῖχε τὴν ὑποχώρησιν περικεκαλυμμένην διὰ διαφόρων περιστροφῶν καὶ διφορουμένων φράσεων.

Ἀπρίλιος.—Τῇ 1ῃ τοῦ μηνὸς τούτου ἀνεχώρησα διὰ τοῦ ἀτμοπλοίου τοῦ Κορινθιακοῦ κόλπου μεταβαίνων εἰς Ἀγρίνιον, ἵνα ἐνωθῶ μετὰ τῆς ἐκεῖ μεταβαίνουσης διὰ ξηρᾶς πυρβολαρχίας μου. Τῇ 4ῃ τοῦ ἰδίου ἀφικόμην εἰς Ἀγρίνιον, παρὰ τῇ οἰκογενίᾳ μου. Ἐκεῖ χαρμόσυνον μὲ ἀνέμενε γεγονός· ἡ τέλεισις τῶν ἀρραβῶνων τῆς νεωτέρας ἀδελφῆς μου Πολυξένης μετὰ τοῦ ἐκ Μεσολογγίου ἀνθυπολοχαγοῦ τοῦ Πεζικοῦ Δημητρίου Παλαιολόγου.

Μείνας ἐν Ἀγρινίῳ 15 ἡμέρας καὶ τελεσθέντων τῶν ἀρραβῶνων τῆς ἀδελφῆς μου, ἀνεχώρησα εἰς Μεσολόγγιον, ἔνθα εἶχε διαταχθῇ νὰ μείνῃ ἡ πυρβολαρχία μου, ἐνεκεν τῆς ἐν Ἀγρινίῳ ὑπαρχούσης νόσου εὐλογίας. Ἄμα ἔφθασα εἰς Μεσολόγγιον μοὶ ἀνετέθη ἡ διοίκησις τῆς 1ης πυρβολαρχίας, ἧς ὁ διοικητὴς λοχαγὸς κ. Ἐπ. Πετμεζᾶς, ἀνέλαβε τὰ καθήκοντα ὑποδιοικητοῦ τοῦ τῶν τάγματος.

Ὡς πρὸς τὸ ἐξωτερικὸν ζήτημα ἐγένετο πλέον φανερά ἡ ὑποχώρησις τῆς Κυβερνήσεως καὶ ἡ παρ' αὐτῆς παραδοχὴ τῶν προτάσεων τῶν δυνάμεων περὶ προσαρτήσεως τῇ Ἑλλάδι τῆς Θεσσαλίας, πλὴν τῆς Ἑλασσῶνος καὶ μικροῦ τμήματος τῆς Ἑπείρου ὀριζομένου ἀπὸ τῶν ἐκβολῶν τοῦ Ἀράχθου καὶ τοῦ ρεύματος αὐτοῦ μέχρι τοῦ χωρίου Καλαρρυτῶν. Ἦδη προβαίνουνσιν αἱ διαπραγματεύσεις περὶ εἰρηνικῆς καὶ ταχείας παραδόσεως τῶν παραχωρηθέντων μερῶν (...).

Ἰούνιος.—Διετάχθη ἡ συγκέντρωσις τοῦ στρατοῦ πλησίον τῶν συνόρων, ὅπως ἡ ἔτοιμος νὰ καταλάβῃ τὰς παρὰ τῶν Τούρκων κενουμένας χώρας. Κατὰ τὴν σύμβασιν περὶ παραδόσεως, αὕτη ἔμελλε νὰ ἀρχίσῃ περὶ τὰ τέλη τοῦ μηνὸς τούτου καὶ νὰ ἐνεργηθῇ κατὰ τμήματα. Ἐπιτροπὴ ἐξ ἀντιπροσώπων τῶν 6 Μεγάλων Δυνάμεων καὶ τῆς Τουρκίας καὶ Ἑλλάδος, ἔμελλε νὰ παραστῇ κατὰ τὴν παράδοσιν. Πρῶτον παραδοτέον διαμέρισμα ὠρίσθη τὸ τῆς Ἀρτης, τελευταῖον δὲ τὸ τοῦ Βόλου, οὗ ἡ παράδοσις ἔμελλε νὰ γίνῃ τῇ 2 Νοεβρίου.

“Οθεν ὁ στρατὸς τῆς Δυτικῆς Ἑλλάδος ὑπὸ τὸν ἀρχηγὸν κ. Σοῦτσον ἤρξατο συγκεντρούμενος εἰς τὰ σύνορα τῆς Ἡπείρου. Αἱ πυρβολαρχίαι ἀνεχώρησαν τμηματικῶς ἐκ Μεσολογγίου, τελευταία δὲ ἡ συζυγαρχία ὑπ’ ἐμέ (...).

Τῇ 23ῃ Ἰουνίου ἤρξατο ἡ κατάληψις τῆς παραχωρηθείσης χώρας τῆς Ἡπείρου· τῇ 24ῃ κατελήφθη ἡ πόλις ᾽Αρτα, εἰς ἣν εἰσῆλθεν ὁ Στρατηγὸς Σοῦτσος μετὰ μεγάλου μέρους τοῦ ὑπ’ αὐτοῦ στρατοῦ· τὰ εἰς ᾽Αρταν εἰσεληθόντα σώματα ἦσαν τὰ ἑξῆς: 4 τάγματα πεζικοῦ (4ον, 7ον, 11ον καὶ 22ον) 1 τάγμα εὐζώνων, 1 τάγμα Μηχανικοῦ (τὸ 2ον), 1 Τάγμα Πυροβολικοῦ (1ον) καὶ δύο ἴλαι τῆς 3ης ἱππαρχίας (δύναμις 10.000 ἀνδρῶν περίπου).

Ἡ κατάληψις τοῦ πρώτου τούτου διαμερίσματος ἐτελέσθη μεθ’ ὅλης τῆς ἡσυχίας καὶ τάξεως, τοῦ Τουρκικοῦ στρατοῦ ἀποσυρθέντος παραδόξως ἀνευ ἀντιστάσεως ὀλίγον πρὸ τῆς εἰσόδου τοῦ Ἑλληνικοῦ (...).

Ἰούλιος.—Δὲν ἔμεινα εἰς Καρβασαρά εἰμὴ μίαν μόνον ἑβδομάδα, διότι δὲν ἠδύνατο ἐκεῖ νὰ συντηρηθῇ ἡ συζυγαρχία· ὅθεν τῇ 1ῃ τοῦ μηνὸς τούτου ἀνεχώρησα κατὰ διαταγὴν τοῦ Ἀρχηγείου εἰς Ἀράπην, ὅπου ἐστρατοπέδευσα παρὰ τινὰ χείμαρρον, ὅπου τρία φρέατα $\frac{1}{4}$ τῆς ὥρας μακρὰν τοῦ ὁμωνύμου παραλίου χωριδίου. Ἡ θέσις αὕτη ἐν τῷ μέσῳ εὐρυχώρου πεδιάδος, ἀπέχει τοῦ Καρβασαρά περὶ τὰς 2 $\frac{1}{2}$ ὥρας. Ἐμείνα ἐκεῖ μέχρι τῆς 20 Ἰουλίου, ὅποτε ἀνεχώρησα εἰς ᾽Αρταν, λαβὼν διαταγὴν νὰ ὑπάγω ἐκεῖ, ἐνθα ἦτο ἡ ἔδρα τοῦ τάγματός μου καὶ παραλάβω τὴν διοίκησιν τῆς 2ας πυρβολαρχίας (...).

Ὀλίγας ἡμέρας πρὸ τῆς ἀναχωρήσεώς μου ἐξ Ἀράπης ἐτιμωρήθην παρὰ τῆς Διοικήσεως τοῦ τάγματός μου μὲ ἐξαήμερον περιορισμὸν, ἕνεκα ἀναφορᾶς τινος, ἣν ὑπέβαλα αὐτῇ, θεωρηθείσης ἀντιπειθαρχικῆς.

Τὴν παραμονὴν τῆς ἀναχωρήσεώς μου ἔλαβον ἐξ Ἀγρινίου τὴν λυπηρὰν εἶδησιν ὅτι ἀπεβίωσεν εἰς Ἀθήνας, ἐν προβεβηκυῖα ἡλικίᾳ τῇ 14 τοῦ μηνὸς τούτου ἡ προμήτωρ μου (μήτηρ τῆς μητρός μου) Χάϊδω Γ. Μαλάμου¹.

Τῇ ἑσπέρᾳ τῆς 20 Ἰουλίου εἰσῆλθον εἰς ᾽Αρταν, πρώτην φορὰν πατήσας τὴν μετὰ τοσοῦτων αἰώνων ἐπαχθῇ δουλείαν ἀπελευθερωθεῖσαν χώραν, κατελήφθη ὑπὸ πολλῆς συγκινήσεως.

Ἐν ᾽Αρτῇ δὲν ἔμεινα παρὰ μόνον περὶ τὰς 20 ἡμέρας, συγκατοικῶν μετὰ τοῦ ἀνθυπασπιστοῦ τοῦ πυροβολικοῦ Λ. Παρασκευοπούλου, ἀξιωματικοῦ ὄντος ἐν τῇ 2ᾳ ὀρειβ. πυρβολαρχίᾳ, ἧς τὴν διοίκησιν παρέλαβον ἅμα ἀφικόμεν εἰς ᾽Αρταν (...).

Οἱ 4 - 5 ἐπόμενες σελίδες, ποὺ καλύπτουν τὸν Αὐγουστο, τὸν Σεπτέμβριο καὶ τὸν Ὀκτώβριο 1881, σημειώνουν, κυρίως, τὶς ἀλλεπάλληλες μεταθέσεις ἀπὸ τὴν ᾽Αρτα στὴ Λευ-

1. Ἡ χήρα τοῦ Γιώργη Μαλάμου, συμπολεμιστῇ καὶ συντρόφῳ τοῦ Γιώτῃ Δαγρῶλῃ. Βλ. σ. 19 σημ. 5.

χωρίς καμιά άπό τίς λυρικές έξάρσεις, που ξέφευγαν λίγα χρόνια πρίν στην περιγραφή του ίδιωτικού ταξιδιού στο Καρπενήσι (Βλ. σ. 80 σημ. 2). "Αν και τὸ θέμα αὐτό καθ' αὐτό παρουσιάζει πολὺ περιορισμένο ενδιαφέρον, ἡ ἀνάγνωση τῆς περιγραφῆς παρέχει ἓνα εἶδος αἰσθητικῆς χαρᾶς, σὰν κάθε τι τὸ ἀπογο στο εἶδος του.

4. 1881, 19 Νοεμβρίου. Ἀναφορά τῆς μοίρας πυροβολικοῦ Ἀγρινίου πρὸς τὴν διοίκηση τοῦ Τάγματος, Ἀρτα. Ἀναφέρει δυσχέρειες στὴν ἐγκατάσταση τῆς μοίρας καὶ προτείνει μέτρα.

5. Δοκιμὲς σαγμάτων : α') 1883, Ἀπρίλιος. Ἡ 3η πυροβολαρχία πρὸς τὴν διοίκηση τοῦ Τάγματος. Προτείνει κατασκευή τροποποιημένων σκελετῶν σαγμάτων. β') 1883, 30 Ἰουνίου. Ἡ 3η πυροβολαρχία πρὸς τὸ τάγμα της. Προτείνει νέα πορεία στὴν Πάρνηθα γιὰ δοκιμὴ σαγμάτων Κρούπ. γ') 1883, 20 Αὐγούστου. *Ἐκθεσις τῆς 3ης πυροβολαρχίας περὶ τῶν ὑπ' αὐτῆς δοκιμασθέντων σαγμάτων συστήματος Κρούπ.*

Συμπέρασμα : *δὲν εἶναι κατ' ἀρχὴν ἀπορριπτέα, δὲν δυνάμεθα ἐν τούτοις νὰ κηρυχθῶμεν ὑπὲρ τῆς ἀμέσου παραδοχῆς των.* Ὅλα τὰ παραπάνω ἔχουν ὑπογραφή « Π. Γ. Δαγκλῆς, ὑπολ. », πλὴν τοῦ τελευταίου, ὅπου τὸ ὑπολ. ἔχει γίνεῖ λοχ.

5. ΜΕΤΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΣΤΟ ΒΕΛΓΙΟ

Τὸ πρῶτο μεγάλο κενὸ στὶς αὐτοβιογραφικὲς σελίδες ἀνοίγεται στο τέλος τοῦ 1881, ὅταν ὁ ὑπολοχαγὸς Δαγκλῆς τοποθετήθηκε ὅπως εἶδαμε στὴν Ἀρτα, ποὺ μόλις εἶχε προσαρτηθεῖ στὴν Ἑλλάδα. Ἔτσι, δὲν ξέρουμε γιὰ τὰ δύο ἐπόμενα χρόνια οὔτε ἀν σημειώθηκε κανένα ἀξιόλογο περιστατικὸ στὴ ζωὴ του, οὔτε πότε καὶ πῶς ἐπιδίωξε νὰ φύγει στο Ἐξωτερικὸ γιὰ μετεκπαίδευση, οὔτε γιατί προτίμησε τὸ Βέλγιο¹. Τὸν ξαναβρίσκουμε, λοχαγὸ πιά, στὶς Βουξέλλες κι ἔπειτα στὴ Λιέγη, ἀπὸ τίς τελευταῖες ἐβδομάδες τοῦ 1883

κῶσι πρὸς συντήρησιν (...) καὶ πρὸς ἀπόδοσιν νὰ κρατῶνται ἐκ τοῦ μισθοῦ μου ἀπὸ τὸν μῆνα Μάρτιον δραχμαὶ 100 κατὰ μῆνα (...).

Ἡ ἄρνηση ἦταν κατηγορηματική :

Ἀπαντῶμεν ὅτι ἡ αἴτησις ἀντίκειται εἰς τὸν Νόμον. Ἀθήνησι 24 Ἰανουαρίου 1884. Ὁ Ὑπουργὸς τῶν Στρατιωτικῶν Χαρ. Τρικούπης.

Χρειάστηκε λοιπὸν νὰ ἐξοικονομηθεῖ ἄλλοιῶς τὸ ἀπαραίτητο συμπλήρωμα τοῦ μισθοῦ :

Λιέζ, τῇ 8 Μαρτίου 1884

Σεβαστέ μοι Πάτερ

οικονομικά. Ήνημερώνει βέβαια τὸν πατέρα γιὰ τὴν πορεία τῶν σπουδῶν, ἀλλὰ σὲ πολὺ γενικὲς γραμμές. Ἡ διαμονὴ στὶς Βρυξέλλες ὅπου πρωτοπῆγε, δὲν τοῦ φαίνεται ἀποδοτική καὶ κάνει διαβήματα γιὰ νὰ προσκολληθεῖ σ' ἓνα σύνταγμα πυροβολικοῦ στὴ Λιέγη.

Βρυξέλλαι, τῇ 26 Ἰανουαρίου 1884

Σεβαστέ μοι Πάτερ!

(...) Τέλος πάντων ἐξεδόθη τὸ διάταγμα τῆς προσκολλήσεώς μου εἰς τὸ σύνταγμα Πυροβολικοῦ, χθὲς δὲ ὁ ἐνταῦθα πρόξενός μας μὲ παρουσίασε εἰς τὸν ὑπουργὸν τῶν Στρατιωτικῶν, στρατηγὸν Γκρατρί, ὅστις μὲ ἐδέχθη φιλοφρόνως καὶ μοῦ εἶπεν ὅτι θὰ μοῦ παρέχῃ εὐχαρίστως πᾶσαν εὐκολίαν εἰς ὅ,τι ἤθελον ζητήσῃ. Ἐπειδὴ δὲ τὸ σύνταγμα εἰς τὸ ὁποῖον προσεκολλήθη ἐῖναι τὸ ἡμῖς ἐδῶ μετὰ τῆς Διοικήσεως καὶ τὸ ἄλλο ἡμῖς εἰς Λιέζ, θὰ παρουσιασθῶ εἰς τὸν διοικητὴν τοῦ συντάγματος τὴν προσεχῇ δευτέραν καὶ κατόπιν περὶ τὰ μέσα τῆς ἐβδομάδος θὰ ἀναχωρήσω διὰ Λιέζ. Ὡστε εἰς τὸ ἐξῆς νὰ διηυθύνετε τὰς ἐπιστολάς σας ἐκεῖ (...).

Ἀπὸ τῇ Λιέγη ἡ ἐνημέρωση δὲν εἶναι οὔτε οὐσιαστικώτερη οὔτε συστηματικώτερη. Ἐδῶ κι ἐκεῖ μόνο λίγες πληροφορίες, πού δὲν μᾶς μαθαίνουν μεγάλα πράγματα γιὰ τὴν κατεύθυνση τῶν σπουδῶν. Λ.χ. Λιέζ, 16/28 Φεβρουαρίου 1884 καὶ 1 Μαρτίου 1884.

(...) Μὲ περιποιοῦνται πολὺ, μοῦ ἔδωκαν ἵππον, ὑπηρέτην καὶ ἱποκόμον· καὶ αὐτὰ διὰ νὰ αὐξήσουν τὰ ἔξοδα· ἤδη θέλω σέλλαν καὶ χαλινούς (...) Παρουσιάσθη ἐπίσης εἰς τὸν φρούραρχον καὶ ἐπεσκέφθη καὶ τοὺς λοιποὺς σωματάρχας, οἵτινες εἶναι πολὺ εὐγενεῖς καὶ περιποιητικοί. Μὴ φοβεῖσθε δὲ μὴ κοπιᾶζω πολὺ, διότι ἐγὼ δὲν εἶμαι ὑποχρεωμένος νὰ πηγαίνω εἰς ὅλα τὰ γυμνάσια τῶν· ὅποτε θέλω θὰ πηγαίνω· ἐκτὸς τούτου, τώρα αὐτοὶ ἀκόμη καταγίνονται μὲ τὰ γυμνάσια τῶν νεοσυλλέκτων καὶ τὸ καλοκαίρι ἀρχίζουν τὰ πολλὰ καὶ μεγάλα γυμνάσια (...).

(...) Ὁ διοικητὴς τοῦ ἐνταῦθα τμήματος, ὅστις εἶναι ἀντισυνταγματάρχης, πάντοτε προσπαθεῖ νὰ μοῦ δεικνύῃ ὅ,τι ἀγνοῶ. Ἀτυχῶς δὲν θὰ δυνηθῶ μόνον νὰ παραστῶ εἰς τὰ πυρὰ τοῦ Πυροβολικοῦ, καὶ τοῦτο διότι ἡ Βελγικὴ Κυβέρνησις δὲν ἐπιτρέπει τοῦτο εἰς τοὺς ξένους ἀξιωματικούς, ἄνευ λόγου ἀρνούμενη τοῦτο, διότι εἰς τὴν ἐκτέλεσιν τῶν πυρῶν δὲν ὑπάρχει τίποτε κρυφόν (...).

Φαίνεται πῶς ἡ ἀπαγόρευση ἔθιξε τὸ φιλότιμο τοῦ πατέρα, γιὰτὶ σὲ μετεγενέστερο γράμμα τοῦ παρέχονται καθησυχαστικὲς ἐξηγήσεις (Λιέζ, 24 Μαρτίου 1884) :

(...) Αὕτη δὲν ἔγινε τώρα πρώτην φοράν δι' ἐμέ, ἀλλὰ πρὸ ἐνὸς ἔτους, διότι δὲν εἶμαι μόνος ἐγὼ ἀλλὰ καὶ πολλοὶ ἄλλοι ἀξιωματικοὶ διαφόρων ἐθνῶν, δι' ὅλους, δὲ εἶναι ἀπηγορευμένον (...) Ἦτο ὡς φαίνεται μία στραβὴ ἰδέα τοῦ ἀρχηγοῦ τοῦ πυροβολικοῦ νὰ ἀπαγορεύσῃ τοῦτο εἰς τοὺς ξένους,

ἐνῶ δὲν εἶναι κανένα σπουδαῖον πρᾶγμα. Διὰ τοῦτο δὲν θὰ κάμω καμμίαν ἐνέργειαν διὰ νὰ γίνη ἐξαίρεσις δι' ἐμέ (...).

Γενικά, δὲν φαίνονται νὰ τοῦ γεμίζουν τὸ μάτι οἱ Βέλγοι καὶ ἡ στρατιωτικὴ τους ὀργάνωσις : (Λιέζ, τῇ 19 Ἀπριλίου 1884) :

(...) Εἶχομεν ἐδῶ ἐπιθεωρήσεις (...) Παντοῦ τὰ ἴδια συμβαίνουν καί, ὡς

ΣΤΡΑΤΗΓΟΣ VOSSEUR
Ἀρχηγὸς Γαλλικῆς Στρατιωτικῆς Ἀποστολῆς
1884–1887

Δ'

ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ ΤΟΥ ΤΡΙΚΟΥΠΗ ΚΑΙ ΤΟΥ ΔΕΛΗΓΙΑΝΝΗ

1. Η ΠΡΩΤΗ ΓΑΛΛΙΚΗ ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΗ ΑΠΟΣΤΟΛΗ

Λίγους μήνες μετά την επιστροφή του από το Βέλγιο, ο λοχαγός Δαγκλής διορίστηκε υπασπιστής του στρατηγού Vosseur, που έφθασε στην Ελλάδα τον Νοέμβριο 1884 επικεφαλής της πρώτης γαλλικής αποστολής για την οργάνωση του στρατού μας. Ο λοχαγός Δαγκλής υπηρέτησε υπό τον στρατηγό Vosseur σε όλο το διάστημα της παραμονής του στρατηγού στην Ελλάδα, δηλαδή έως τον Δεκέμβριο 1887, και ήταν συνεπώς ο καλύτερος, ίσως μάλιστα ο μόνος, πληροφορημένος για τη δράση και την απόδοση αυτής της αποστολής.

Έντεκα χρόνια μετά την αναχώρηση της γαλλικής αποστολής, το 1898, στον ταγματάρχη Δαγκλή θ' άπευθυνθεί το άπληροφόρητο υπουργείο των Στρατιωτικών για να σχηματίσει γνώμη και να τακτοποιήσει τους φακέλους του. Παραθέτουμε την σχετική επιστολή του τότε προσωπαρχή του υπουργείου Π. Λυκούδη, το ερωτηματολόγιο του υπουργείου και τις αντίστοιχες απαντήσεις του ταγματάρχη Δαγκλή. Τα κείμενα αυτά παρέχουν όσες χρήσιμες πληροφορίες τυχόν χρειάζονται σήμερα, για να σκιαγραφηθεί το έργο της πρώτης γαλλικής οργανωτικής αποστολής.

Η αποστολή έμεινε στην Ελλάδα 37 μήνες, τους 5 πρώτους με κυβέρνηση Τρικούπη, τους 13 επόμενους με την κυβέρνηση Δελιγιάννη, που προσπάθησε ν' ανατρέψει όσα είχαν αρχίσει, « από πνεύμα εναντιότητας προς το έργο του Τρικούπη », τους 19 τελευταίους πάλι με κυβέρνηση Τρικούπη.

Αν και ο Τρικούπης είχε πιά πεθάνει και ο Δελιγιάννης ήταν πάντα πανίσχυρος και αυριανός πρωθυπουργός, ο ταγματάρχης Δαγκλής σημειώνει απροκάλυπτα στις απαντήσεις του, τόσο τη δική του πεποίθηση για τη ζημιά που έκαμε « η πολιτική μεταβολή », όσο και του Γάλλου στρατηγού την αγανάκτηση για τα προσκόμματα που συναντούσε στη δουλειά του επί πρωθυπουργίας Δελιγιάννη.

Αθήναι, 20 Δεκεμβρίου 1898.

Φίλε Κύριε Δαγκλή,

Μεγάλην θέλετε προσφέρει εκδούλευσιν εις την υπηρεσίαν του Υπουργείου και έμε προσωπικώς θα υποχρεώσετε εάν ευαρεστηθήτε να παρέξητε πληροφορίας τινας επί της Γαλλικής Αποστολής Vosseur, πληροφορίας ως μόνον παρ' υμών δυνάμεθα να λάβωμεν.

Ο επιδώσων υμίν το παρόν λοχαγός Νίδερ θα σās είπη ποίων ιδίως ζητημάτων ή εξακρίβωσις ενδιαφέρει ήμās, προς δε θα λάβη σημείωσιν τών πληροφοριών ως θα έχετε, ελπίζω, την καλωσύνην να ανακοινώσητε.

Οίασδήποτε φύσεως καὶ ἂν ὧσι τὰ αἴτια ὧν μνεῖαν θὰ ποιῶνται αἱ ὑμέτεραι ἀπαντήσεις, ἐστὲ βέβαιος ὅτι μόνον στρατιωτικὰ ἀποκλειστικῶς συμφέροντα πρόκειται νὰ ἐξυπηρετήσωσι.

Ἐπ' ἐλπίδι εὐμενοῦς ἀποδοχῆς τῆς παρακλήσεώς μου ταύτης, σᾶς εὐχαριστῶ ἐκ τῶν προτέρων καὶ σᾶς πέμπω εἰλικρινῶς τοὺς φιλικούς μου χαιρετισμούς. Πρόθυμος φίλος Σας, Π. Λυκούδης¹.

Τὸ ἐρωτηματολόγιο τοῦ Ὑπουργείου.—Ἀφίξις Γαλλικῆς Ἀποστολῆς. 19 Νοεμβρίου 1884. Α' Περίοδος (5 Μῆνες) Ὑπουργεῖον Τρικούπη.

Πτῶσις Ὑπουργεῖου Τρικούπη. 19 Ἀπριλίου 1885. Β'. Περίοδος (13 Μῆνες). Ὑπουργεῖον Δηλιγιάννη.

Ἐπάνοδος Τρικούπη εἰς τὴν ἀρχὴν 9 Μαΐου 1886.

Ἀναχώρησις Γαλλικῆς Ἀποστολῆς 4 Δεκεμβρίου 1887. Γ'. Περίοδος (19 Μῆνες) Ὑπουργεῖον Τρικούπη.

1ον) Ποῖαι γενικῶς ἦσαν αἱ χαρακτηριστικαὶ ἐκάστης τῶν τριῶν περιόδων ἐργασίαι ἢ ἀσχολίαι τῆς ἀποστολῆς ;

2ον) Τὸ Ὑπουργεῖον Δηλιγιάννη ἐξεδήλωσε δυσμένειαν πρὸς τὴν Γαλλ. Ἀποστολὴν καὶ κατὰ πόσον (Vosseur ἐν Θεσσαλίᾳ) ;

3ον) Ἡ ἐχθρική τυχὸν στάσις τοῦ Ὑπουργείου Δηλιγιάννη ἐμείωσε κατὰ ποσὸν τὴν συντελεσθεῖσαν ὑπὸ τῶν Γάλλων ἐργασίαν κατὰ τὴν Βαν περίοδον ἀναστείλασα τὸν ζῆλον αὐτῶν ;

4ον) Διατί ὁ στρατηγὸς Vosseur δὲν παρεδέχθη τὴν προειρημένην γεο-

11ον) Ποιοι Ἕλληνες ἀξιωματικοὶ ἀπεσπίασθησαν παρὰ τῇ Γαλλικῇ Ἀποστολῇ καὶ ἐπὶ πόσον χρόνον ἕκαστος αὐτῶν ;

12ον) Ὁ καὶ νῦν ἰσχύων νόμος τῆς στρατολογίας, δι' οὗ κατηργήθη ἡ ἀνισος θητεία (μονοετὴς καὶ διετὴς) ὀφείλεται εἰς τὴν πρωτοβουλίαν τοῦ Vosseur ;

Παρακτὸς τῶν ἄνω πληροφοριῶν καὶ πᾶσαν ἄλλην σχετικὴν τῇ δράσει τῆς Γαλλικῆς Ἀποστολῆς ἐν Ἑλλάδι.

Οἱ ἀπαντήσεις Δαγκλῆ.— 1ον. Κατὰ τὴν πρώτην περίοδον ἡ Γαλλικὴ Ἀποστολὴ κατέγινεν εἰς τὴν μελέτην ἐν γένει τοῦ στρατοῦ, ὅπως κατανοήσῃ τὸν ὀργανισμόν αὐτοῦ, τὴν ἐκπαίδευσιν καὶ ἐν γένει πᾶν τὸ ἀφορῶν τὴν στρατ. σύνταξιν τοῦ Κράτους. Προσέτι ἐξετελέσθησαν κατ' αὐτὴν διάφοροι πορεῖαι μετ' ἀσκήσεων τῶν διαφόρων ἐν Ἀθήναις σωμάτων ὑπὸ τὰς ὁδηγίας καὶ τὰς κρίσεις τοῦ στρατηγοῦ Vosseur, καὶ ἐπὶ θεμάτων ὀριζομένων ὑπ' αὐτοῦ. Κατὰ τὸ τέλος τῆς περιόδου ταύτης (ἡ Ἀποστολὴ) ἐπεσκέφθη τὴν φρουρὰν Χαλκίδος ἐπιθεωρήσασα ταύτην καὶ τὰς ἐν τῇ πόλει ἀποθήκας κλπ.

Κατὰ τὴν δευτέραν περίοδον ἡ Γαλλ. Ἀποστολὴ ἐπεσκέφθη κατ' ἄρχὰς τὸ Ναύπλιον ἐπιθεωρήσασα τὸν ἐν αὐτῷ στρατόν, τὰς ἀποθήκας κλπ., εἶτα δὲ ἐξετέλεσε τὴν ἐν Θεσσαλίᾳ περιοδείαν διὰ ξηρᾶς (7 Ἰουνίου — 25 Ἰουλίου 1885), ἐπισκεφθεῖσα τὰς φρουρὰς Θηβῶν, Λεβαδείας, Λαμίας, Δομοκοῦ, Φαρσάλων, Λαρίσσης, Ραφάνης, Ἀγυιάς, Βόλου, Τυρνάβου, Τρικκάλων, Καλαμπάκας, Φαναρίου καὶ Καρδίτσας, ἐπισκεφθεῖσα τὰ Τέμπη, τὸ Τζάγεζι, τὸ Μπουγάζι Τυρνάβου καὶ τὸ Ζάρκον καὶ ἐπιστρέψασα εἰς Ἀθήνας διὰ ξηρᾶς πάλιν, ὅπως μελετήσῃ τὴν χώραν ἐν γένει καὶ τὴν ἐγκατάστασιν καὶ ἐκπαίδευσιν τῶν διαφόρων στρατιωτικῶν σωμάτων, τὴν κατάστασιν τῶν ἀποθηκῶν ὑλικοῦ κλπ. Περὶ πάντων τούτων ὑπεβλήθησαν ἐκθέσεις τῷ Ὑπουργεῖῳ τῇ 12 Σεπτεμβρίου 1885. Κατὰ τὴν αὐτὴν περίοδον κατέγινεν εἰς τὸν ὀργανισμόν λόχου ὀπτικῶν τηλεγράφων, ὑπέβαλε προτάσεις περὶ περιορισμοῦ τοῦ ὁρίου ἡλικίας τῶν ἀξιωματικῶν, περὶ τροποποιήσεως τοῦ Ὁργανισμοῦ τοῦ στρατοῦ, κατέγινεν εἰς ἀσκήσεις τινὰς τῶν ἐν Ἀθήναις σωμάτων, καὶ ἔδιδεν (ὁσάκις ἠρωτᾶτο) γνώμας τινὰς περὶ διαφόρων ζητημάτων κατὰ τὴν τότε ἐπιστράτευσιν, ὡς περὶ τῶν ὀχυρώσεων Λαρίσσης, περὶ τῶν ἐκθέσεων τῶν Ἀρχηγῶν Σαπουντζάκη καὶ Ζυμβρακάκη, τῶν ἀφορωσῶν εἰς τὴν πολεμικὴν ἐνέργειαν κλπ. Ἐκτὸς ὅλων τούτων νομίζω ὅτι ἅμα τῇ ἐκρήξει τοῦ Βουλγαρορωμυλιωτικοῦ ζητήματος, τοῦ προκαλέσαντος τὴν ἐπιστράτευσιν, κατέγινεν εἰς τὸν ταχὺν καταρτισμὸν σώματος πρὸς ἄμεσον κατάληψιν τοῦ Ὀλύμπου καὶ συνεβούλευσε τὴν ταχεῖαν ταύτην ἐνέργειαν, ἀλλὰ δὲν εἰσηκούσθη, ὡς ὑποθέτω.

Κατὰ τὴν τρίτην περίοδον ἐπεσκέφθη τὰς φρουρὰς τῆς Δυτικῆς Ἑλ-

λάδος (Πατρῶν, Μεσολογγίου, Ἀγρινίου, Καρβασαρά, Ἄρτης, Λευκάδος, Κερκύρας) καὶ ὑπέβαλεν ἐκθέσεις περὶ αὐτῶν. Εἶτα δὲ κατέγινεν εἰς τινὰς ἀσκήσεις σωμάτων τῆς ἐνταῦθα φρουρᾶς, ὧν σπουδαιότεραι ἦσαν αἱ ἀσκήσεις βολῆς πολέμου τοῦ πυροβολικοῦ. Αἱ τελεταῖαι αὗται ἀσκήσεις

9ον και 10ον). Κατὰ τοὺς τελευταίους μῆνας τῆς ἀποστολῆς του ἦτο μᾶλλον ἀπογοητευμένος καὶ δὲν πιστεύω νὰ εἶχε τὴν ἰδέαν ὅτι θὰ μείνῃ περισσότερο. Δὲν ἐφαίνετο δὲ φεύγων εὐχαριστημένος καὶ τοῦτο διότι δὲν ἠδυνήθη ὡς ἐκ τῶν περιστάσεων ν' ἀφήσῃ περισσότεραν καὶ ὠφελιμωτέραν ἐργασίαν.

11ον). Ἰ. Κωνσταντινίδης, λοχαγὸς τότε, ἀπὸ τῆς ἀφίξεως τῆς Ἀποστολῆς μέχρι τῆς ἐκ τῆς ἐν Θεσσαλίᾳ περιοδείας ἐπιστροφῆς, ἦτοι μέχρι τέλους Ἰουλίου 1885.

Π. Δαγκλῆς, λοχαγὸς τότε, ἀπὸ τῆς ἀφίξεως μέχρι τῆς ἀναχωρήσεως τῆς Γαλλ. Ἀποστολῆς.

Λ. Μεταξᾶς, Ἰλαρχος, ἀπὸ τοῦ Μαρτίου 1885 μέχρις ἀναχωρήσεως τῆς Γαλλ. ἀποστολῆς.

12ον) Ὁ νέος στρατολ. νόμος, ὁ εἰσάγων τὴν διετὴ θητείαν, ὀφείλεται εἰς τὴν πρωτοβουλίαν τοῦ Vosseur. Ἀλλὰ κατόπιν ὁ νόμος οὗτος ἐτροποποιήθη εἰσαχθεῖσιν πλείστον δυνάμει ἐπιβλαβῶν ἐξαιρέσεων καὶ ἀπαλλαγῶν.

25 Δεκεμβρίου 1898

Π. Δαγκλῆς

Δυὸ - τρεῖς ἀξιωματικοὶ τῆς Ἀποστολῆς διατήρησαν ἐπὶ χρόνια μετὰ τὴν ἀναχώρησίν τοὺς ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα φιλικὰς σχέσεις καὶ ἐγκάρδια ἀλληλογραφία μὲ τὸν πρὸ στενὸ ἀπὸ τοὺς Ἕλληνας συνεργάτες των, τὸν τότε λοχαγὸ Δαγκλῆ. Ἀλλ' ἀπὸ τῆς ἐπιστολῆς τοῦ στρατηγοῦ Vosseur φαίνεται νὰ χάθηκαν οἱ περισσότερες, ὅπως τουλάχιστον τεκμαίρεται ἀπὸ τὴν τελευταία, ποὺ εἶναι τοῦ 1909, ἐνῶ ἡ προτελευταία εἶναι τοῦ 1892, χωρὶς τίποτα νὰ φανερώνῃ πῶς ἡ ἀλληλογραφία εἶχε σταματήσει ἐπὶ 17 χρόνια. Τὸ ἴδιο φαίνεται νὰ συμβαίνει καὶ μὲ τὰ γράμματα ἄλλων ἀξιωματικῶν τῆς ἀποστολῆς.

Κρίμα ποὺ χάθηκαν ! Στὶς λίγες ποὺ ἔμειναν, βρίσκονται ἐδῶ καὶ ἐκεῖ ἐνδιαφέροντα σχόλια γιὰ πρόσωπα καὶ πράγματα τῆς ἐποχῆς. Γράφει, ἔξαφνα, ὁ ἀντιστράτηγος τώρα καὶ μέραρχος Vosseur, στὶς 19 Ὀκτ. 1889 :

(...) Vous voyez, mon cher Danglis, qu'il vous faudra encore prendre la plume pour me raconter toutes ces choses que je tiens à connaître. Et puis vous aurez à me donner vos impressions sur les fêtes du mariage du Prince héritier; vous allez voir des Allemands, beaucoup d'Allemands qui vont vous faire toutes sortes de cajoleries, mais, soyez - en sûr, ils ne vous aimeront jamais autant que les Français, ils ne font rien pour rien et ne se donnent pas pour une idée qui ne leur rapporte pas. Nous nous donnons pour un principe, pour une cause noble et généreuse, nous nous donnons par le cœur et sans aucun profit; nous ne changerons pas et nous serons toujours pour vous les vrais amis (...).

Τὰ γραφόμενα τοῦ Γάλλου στρατηγοῦ ἔρχονται λίγο σὰν ἀργοπορημένη ἀπάντησις σὲ προγενέστερο γράμμα τοῦ λοχαγοῦ Δαγκλῆ, γραμμένο στὶς 12/24 Ὀκτ. 1888, ὅταν εἶχε

ἀρχίσει νὰ διαδίδεται ἡ ἐπικείμενη μνηστεία τοῦ Διαδόχου Κωνσταντίνου μὲ τὴν πριγκίπισσα Σοφία :

(...) Le mariage du prince héritier a été approuvé pour toute la nation, qui attend de cette union beaucoup de profit pour l'avenir du pays. Du reste, le prince Constantin est aimé passionnément par toute la nation grecque, qui voit dans sa personne le vrai roi hellène, le successeur des empereurs de Byzance. Je ne crois pas que le prince amène des Allemands, parce qu'il doit savoir que le caractère grec ne se conformera pas.

Les journaux grecs ont écrit dernièrement que le gouvernement français ne permet plus aux officiers grecs d'entrer dans vos écoles et régiments. Je ne comprends pas quel motif a imposé cette décision. Ici on attribue cette mesure au mariage du prince, mais je ne le crois pas; parce que ce mariage peut être bon pour l'avenir du pays, et il ne peut pas changer les sentiments de sympathie et d'amitié des Grecs envers la nation française¹.

Σὲ ἄλλο τοῦ γράμμα (5 'Ιουλίου 1888) ὁ Γάλλος στρατηγὸς ἐκφράζει μὲ βαρυσήμαντα λόγια τὴ θλίψη του γιὰ τὴν αὐτοκτονία τοῦ ἀξιωματικοῦ 'Ισχομάχου.

(...) Sur lui je fondais de grandes espérances pour la réorganisation de votre armée et de vos services militaires. Son intelligence était lucide et il était animé d'un noble désir du bien public. C'est une grande perte pour vous et il sera difficile de le remplacer. Le Dr Soutzo² m'a écrit lui aussi à ce sujet et il m'a indiqué par quelles perturbations ce bon officier en était arrivé à sa fatale résolution(...).

'Αλλοῦ πάλι, ὁ λόγος τοῦ στρατηγοῦ ἐκφράζει μιὰ φιλοσοφικὴ ἐνατένιση τῆς στρατιωτικῆς τέχνης, ἐλκυστικὴ γιὰ τοὺς ἀμύητους :

(...) L'art de la guerre se peut résumer en un petit nombre de principes qui sont toujours immuables et qui ne dépendent ni du temps ni des armements. La stratégie a toujours été la même dans tous les siècles, avec quelques variantes apportées par les mœurs et les conditions nouvelles. La tactique a de même des bases identiques et peu de modifications y doivent être apportées : un règlement de manœuvres devrait pouvoir durer plus de 30 ans, avec seulement quelques notes complémentaires commandées par un progrès dans l'armement(...).

1. Τὰ τοῦ γάμου τοῦ Διαδόχου ἀναφέρθηκαν ἐδῶ πρωθύστερα, γιὰ νὰ μὴ διασπαστεῖ ἡ συνέχεια τῶν ἐπιστολῶν Vosseur. Τὸ θέμα ἐπανερχεται στὴν χρονολογικὴ του σειρά λίγο παρακάτω.

2. Ὁ ἀρχίατρος Περικλῆς Σοῦτσος.

Με τὸν λοχαγὸ, καὶ ἀργότερα στρατηγὸ, Perruchon, ἡ ἀλληλογραφία συνεχίζεται ἐπὶ τέσσερις δεκαετίες περίπου, ὅχι βέβαια πυκνὴ ἀλλ' ὅπως οἰκονομικὴ ταχυτική. Ἀπ' αὐτὴν ἐπίσης φαίνεται νὰ λείπουν πολλὰς ἐπιστολές. Μερικὲς ἀπὸ τῆς ὑπάρχουσας εἶναι κατὰ τοῦτο ἐνδιαφέρουσες ὅτι παρέχουν, γιὰ σημαντικὰς ὥρες τῆς ἱστορίας μας αὐτῆς τῆς περιόδου, εὐκαιρία περιληπτικῶν ἀνακεφαλαιώσεων. Θὰ τὶς ἀναφέρουμε παρακάτω στὰ ἀντίστοιχα κεφάλαια τοῦ βιβλίου.

Βρίσκονται, ὁκόμα, σχετικὰ μετὰ τὴν Γαλλ. Ἀποστολὴ :

1. 1884 - 1887 (14-12-84 ἕως 2-11-87).— *Πρωτόκολλον* ἐξερχομένων τῆς Γαλλικῆς Ἀποστολῆς. Ἐνδείξεις καὶ περιλήψεις γαλλιστί, ἰδιόγραφες Π. Δαγκλῆ. 50 σελ.
2. 1885 (28-2 καὶ 2-3).— *Παρατηρήσεις* τοῦ ἀρχηγοῦ τῆς Γαλλικῆς Ἀποστολῆς ἐπὶ πορείας μετ' ἀσκήσεων τῆς 28-2. Συνοδεύεται μετὰ ἐπιστολὴν τοῦ πρὸς τὸν ἀρχηγὸ τοῦ 3ου Ἀρχηγείου στρατοῦ (Ἀθήνα). Κείμενα σὲ ἐνυπόγραφη ἑλληνικὴ μετάφρασι Π. Δαγκλῆ. 14 σελ.
3. 1885 (19 Μαρτίου).— *Observations sur la marche militaire exécutée le 18 Mars*. Κείμενο πολυγραφημένον, ὑπογρ. Vosseur. 7 σελ.
4. 1885 - 1887 (28-2-85 ἕως 21-8-87).— Πρόχειρο ἡμερολόγιο τῶν ἐργασιῶν τῆς Γαλλικῆς Ἀποστολῆς, ἰδιόγραφο Π. Δαγκλῆ. 6 σελ.
5. 1885 (12 Ἀπριλ.).— *De Chalkis à Athènes par Oropos et Tatoi*. Περιγραφή τῆς διαδρομῆς μετὰ τοπογραφικὸν σκαρίφημα. Ἰδιόγραφο Π. Δαγκλῆ. 3 σελ.
6. 1885.— *Δρομολόγιον ἀπ' Ἀθηνῶν εἰς Χαλκίδα διὰ Θηβῶν*.— Περιγραφή τῆς διαδρομῆς μετὰ 2 τοπογραφικὰ σκαρίφηματα. Ἰδιόγραφο Π. Δαγκλῆ. 3 σελ.
7. 1887 (1 Μαΐου).— *Φύλλον πορείας* λοχαγοῦ Π. Δαγκλῆ, γιὰ μετάβασι στὴν δυτικὴ Ἑλλάδα καὶ τὴν Κέρκυρα μετὰ τὸν στρατηγὸ Βοσσέρ. 2 σελ.
8. 1887 (26 Αὐγ.).— *Renseignements demandés par le général à bord du Vauban*. Τὰ ζητούμενα στοιχεῖα ἀφοροῦν τὰ πυροβόλα τοῦ πολεμικοῦ ναυτικοῦ. 2 σελ.
9. 1887 (2 Δεκ.).— *Δύο Πρωτόκολλα παραδόσεως* εἰδῶν γραφεῖον καὶ ἀρχεῖον τῆς Γαλλικῆς Ἀποστολῆς στὸ Ὑπουργεῖον τῶν Στρατιωτικῶν. 6 σελ.
10. 1887 (2 Δεκ.).— Διαταγὴ τοῦ Ὑπουργείου τῶν Στρατιωτικῶν πρὸς τὸν λοχαγὸ Π. Δαγκλῆ νὰ ἀναλάβῃ ὑπηρεσίαν στὸ σῶμα τοῦ «ἀμα τῇ διὰ Γαλλίαν ἀναχωρήσει τοῦ ὑποστρ. Βοσσέρ». 2 σελ.
11. 1888 καὶ ἐπ.— Ἐπτὰ ἐπιστολὲς Perruchon καὶ ὀκτὼ Δαγκλῆ. Οἱ περισσότερες τετρασέλιδες.
12. 1891.— Δύο ἐπιστολὲς Chevalier καὶ μία Δαγκλῆ.

2. ΜΝΗΣΤΕΙΑ ΚΑΙ ΓΑΜΟΣ

Ἡ πρώτη καὶ μόνη ἀδιάσπαστη συνέχεια τῶν αὐτοβιογραφικῶν σελίδων τοῦ Παναγιώτη Δαγκλῆ καλύπτει τὰ πρῶτα 28 χρόνια τῆς ζωῆς του, ἀπὸ τὴ γέννησι ἕως τὴν ὑπηρεσιακὴν τοποθέτησιν στὴν μόλις ἀπελευθερωμένη Ἄρτα, χωρὶς ν' ἀφίην κανένα χρονολογικὸ κενόν. Σταμάτησε ὅμως τὶς τελευταῖες μέρες τοῦ 1881, ὅπως εἶδαμε, καὶ εἶναι ἀδύνατον γιὰ ποῖο λόγο δὲν συνεχίστηκε, μολονότι ἡ πρόθεσις φαίνεται νὰ ὑπῆρχε, γιὰτὶ στὴν πρώτη κενὴ σελίδα τοῦ τελευταίου τετραδίου ἀπλώνεται καθαρογραμμένος ὁ τίτλος « 1882 », χωρὶς ὅμως ν' ἀκολουθεῖ κανένα κείμενον.

Ἔτσι ἀνοίγεται ἓνα κενόν, ἀπόλυτον γιὰ τὸ 1882 καὶ τὸ 1883, σχετικὸν γιὰ τὸ 1884 καὶ τὸ 1885, ἀφοῦ γι' αὐτὰ τὰ δύο τελευταῖα χρόνια ὑπάρχουν οἱ ἐπιστολὲς τοῦ ἀπὸ τὸ Βέλγιο καὶ τὸ ὕλικόν τοῦ πρώτου χρόνου τῆς ἀποστολῆς Vosseur, ποὺ σημειώθηκαν παραπάνω.

Οι αὐτοβιογραφικὲς σελίδες ξαναρχίζουν τὶς πρώτες μέρες τοῦ 1886 καὶ συνεχίζονται ἕως τὸ τέλος τοῦ 1888, πολὺ συνοπτικώτερες αὐτὴν τὴν φορά, ἀφοῦ ὁλόκληρη τριετία καλύπτεται μόνο μὲ 38 σελίδες, ἔστω καὶ πυκνογραμμένες. Οἱ 8 πρώτες εἶναι ἀφιερωμένες στὴ μνηστεία καὶ στοὺς γάμους τοῦ μὲ τὴν Σοφία Μόστρα. Ἄν καὶ μὲ τὴν ἴδια πάντα αὐστηρὴ λιτότητα ἐκφραστικῶν μέσων, ἡ ἀφήγηση φωτίζεται ἀπὸ νεανικὴ χαρά. Τοῦτο δὲν θὰ ἐμποδίσει τὸν παρατηρητὴ τῶν κοινωνικῶν φαινομένων νὰ προσέξει τὶς ἐξελίξεις ποὺ σημειώθηκαν στὰ ἦθη καὶ στὰ ἔθιμα τῆς ἀθηναϊκῆς ζωῆς, ἀπὸ τότε ποὺ οἱ δύο οἰκογένειες ἔδιναν τὸ λόγο τους *περὶ τῆς ἐκατέρωθεν συγκαταθέσεως, ὑπελείπετο δὲ μόνον ἡ διατύπωσις νὰ γνωρίσει τὸν γαμπρὸ ἢ νύμφη καὶ νὰ ληφθῇ ἡ ἐκουσία ταύτης συγκατάθεσις.*

1886. Τὸ ἔτος τοῦτο ἀνέτειλε δι' ἐμὲ ὑπὸ τοὺς αἰσιωτέρους οἰωνοὺς. Ἦδη ἀπὸ τοῦ παρελθόντος Νοεμβρίου ὃ ἐν ἀποστρατεία συνταγματάρχης τοῦ Πυροβολικοῦ κ. Γ. Νανίδης εἶχε τὴν καλwsύνην νὰ μοὶ προτείνῃ συνοικέσιον τι μετὰ τῆς σεμνοτέρας κόρης μιᾶς τῶν καλλιτέρων ἐν Ἀθήναις οἰκογενειῶν. Μετὰ διαφόρους σκέψεις ἐπὶ τινὰς ἡμέρας περὶ τοῦ σπουδαίου διαβήματος ὅπερ ἔμελλον νὰ κάμω, ἀπεφάσισα νὰ δώσω καταφατικὴν ἀπάντησιν εἰς τὸν εἰρημένον συνταγματάρχην, μετὰ τινὰς δὲ ἔτι ἡμέρας νὰ ἔλθω καὶ εἰς προσωπικὴν συνεννόησιν περὶ τῶν ὄρων τοῦ συνοικεσίου μετὰ τοῦ πατρὸς τῆς νέας, τοῦ καλλίστου καὶ ἀγαθωτάτου γέροντος κ. Σπυρ. Μόστρα¹. Εἰς τὰς συνεννοήσεις ταύτας ἀφ' ἑνὸς μὲν μετ' αὐτοῦ, ἀφ' ἑτέρου δὲ μετὰ τῆς οἰκογενείας μου ἐν Ἀγρινίῳ, παρῆλθεν ὅλος ὁ Δεκέμβριος μῆν, τῇ δὲ 9ῃ Ἰανουαρίου τοῦ νέου ἔτους ἐδίδομεν ἀμοιβαίως τὸν λόγον μας περὶ τῆς ἐκατέρωθεν συγκαταθέσεως, ὑπελείπετο δὲ μόνον νὰ γίνω γνωστός, ἐπὶ τῇ ιδέᾳ ὅτι ἴσως δὲν ἦμην, εἰς τὴν νέαν κόρην, ἥς ἔμελλον νὰ γίνω ὁ σύντροφος τοῦ βίου, καὶ νὰ ληφθῇ ἡ ἐκουσία ταύτης συγκατάθεσις. Καὶ αἱ διατυπώσεις αὗται δὲν ἐβράδυναν νὰ πραγματοποιηθῶσιν, ὥστε δὲν ὑπελείπετο πλέον ἢ ἡ ἐπίσημος ἀνακοίνωσις τοῦ ἀρραβῶνος.

Τῇ 28ῃ Ἰανουαρίου ἐγενόμην κατὰ πρῶτον δεκτὸς ἐν τῇ οἰκίᾳ Μόστρα καὶ παρουσιάσθην εἰς τὴν μνηστήν μου, τῇ δὲ ἐπιούσῃ ἀνεκοινώθη αἴφνης ἀνὰ τὴν πόλιν ὃ μετ' αὐτῆς ἀρραβῶν μου². Οἱ δακτύλιοι τοῦ ἀρραβῶνος ἀντηλλάγησαν μετὰ μὲς μετὰ τινὰς ἡμέρας.

Ἡ μνηστή μου Σοφία Σπ. Μόστρα, γεννηθεῖσα ἐν Ἀθήναις τῇ 15 Δεκεμβρίου 1869, ἦν τότε μόνον 16 ἐτῶν καὶ 2 μηνῶν περίπου, ἀλλ' ἡ ἀνάπτυξις αὐτῆς ἦτο ἀνωτέρα τῆς ἡλικίας της. Ἡ οἰκογένεια αὐτῆς εἶναι καταγωγῆς ἐξ Ἡπείρου πατρόθεν τε καὶ μητρόθεν. Ὁ πατὴρ της Σπ. Μό-

1. Ὁ «ἀγαθώτατος γέρων κ. Σπυρ. Μόστρας» ἤτανε τότε 59 χρονῶ.

2. Ὁ «Ρωμὴς» τοῦ Σουρῆ χαιρέτησε τὸν ἀρραβῶνα μ' ἓνα τετράστιχο στὸ φύλλο τῆς 15-2-1886 :

Ὁ Δαγκλῆς ὁ Παναγιώτης, λοχαγὸς μὲ ἀρετάς,
Μὲ τὴν Μόστρα τὴ Σοφία ἐμνηστεύθη κατ' αὐτάς·
Μ' ἄλλους λόγους πέρνει κόρη ὅλη γλύκα καὶ ὅλη χάρι
Κι ὁ Ρωμὴ δὲ μὲ ρόδα ραίνει τέτοιο εὐμορφὸ ζευγάρι.

στρας¹, ἐκ τοῦ χωρίου Πέτα τῆς Ἀρτης καταγόμενος, ἦλθεν ἐκ νεωτάτης ἡλικίας εἰς τὴν Ἑλλάδα, καὶ καταταχθεὶς ἐν τῇ Στρατιωτικῇ τῶν Εὐελπίδων σχολῇ, ἐξῆλθεν ἐξ αὐτῆς πρῶτος κατὰ τὴν ἐπιτυχίαν μαθητῆς, δὲν κατετάχθη ὁμως εἰς τὸν στρατὸν τῆς ξηρᾶς, προτιμήσας νὰ σπουδάσῃ ναυπηγικὴν. Ἐφ' ᾧ ἀπεστάλη ὑπὸ τῆς κυβερνήσεως εἰς Γαλλίαν, ὅπου ἐτελειοποίησε τὰς σπουδὰς του ἐν τῇ ναυπηγικῇ ἐπὶ τινὰ ἔτη, κατόπιν δὲ διέμενεν ἐν Ἀγγλίᾳ, ἐπὶ πολλὰ ἔτη ἐπιβλέπων εἰς τὴν κατασκευὴν πολλῶν πλοίων τῆς κυβερνήσεως.

Ἡ μήτηρ της ἀνήκει εἰς τὴν γνωστὴν οἰκογένειαν Μελά, τὴν ἐξ Ἰωαννίνων τῆς Ἡπείρου καταγομένην, οὔσα κόρη τοῦ γνωστοῦ ἐν τῇ νεωτέρᾳ ἱστορίᾳ διὰ τὴν παιδείαν καὶ τὰ πατριωτικὰ αὐτοῦ αἰσθήματα Λέοντος Μελά, διατελέσαντος ἄλλοτε ὑπουργοῦ ἐπὶ τῆς Δικαιοσύνης καὶ ἐπὶ πολλὰ ἔτη διευθύναντος ἐπαξίως τοῦ σκοποῦ αὐτῆς τὴν φιλεκπαιδευτικὴν ἑταιρείαν.

Ὁ πενθερός μου Σπ. Μόστρας ἐπανελθὼν εἰς Ἀθήνας ἐνυμφεύθη τὴν Ἑλένην Λ. Μελά, ἐξ ἧς ἐγέννησε πέντε τέκνα. Τὸν Δημήτριον, ὑπολοχαγὸν ἤδη τοῦ Μηχανικοῦ, ἐξελθόντα τοῦ στρατιωτικοῦ σχολείου τῶν Εὐελπίδων, τὸν Νικόλαον², φοιτητὴν ἤδη τῆς νομικῆς, τὴν μνηστὴν μου Σοφίαν, τὴν μικροτέραν ἀδελφὴν της Εἰρήνην καὶ τὸν μικρὸν Λέοντα, δεκαετῇ νῦν.

1. Ὁ Σπυρίδων Μόστρας (1827 — 1899), γιὸς τοῦ Δημητρίου Ἀθανασίου, ἐκατόνταρχου (Δημητράκη Κ. Ἀθανασίου τὸν ἀναφέρει ὁ Κασομούλης, Α' 189), καὶ τῆς Παρασκευῆς Νικολάου Μόστρα, εἶχε υἱοθετηθεὶ ἀπὸ τὸν ἄτεκνον ἀδελφὸ τῆς μητέρας του Ἀναγνώστη Ν. Μόστρα, πληρεξούσιον τῆς Ἀρτας στὴν Ἑθνοσυνέλευσιν τῆς Τροιζήνας (Μάμουκα, τ. Η. σ. 121) καὶ ἀργότερα χιλιάρχο στὸν πρῶτον τακτικὸν στρατό. Ὁ Σπυρ. Μόστρας, παντρεύτηκε μὲ τὴν Ἑλένην, κόρην Λέοντος Μελά.

Ὁ γάμος τοῦ Παναγιώτη Δαγκλιῆ μὲ τὴν Σοφίαν Σπ. Μόστρα δὲν ἦταν ἡ πρώτη εὐκαιρία ἐπαφῆς τῶν δύο οἰκογενειῶν. Ὁ Ἀναγνώστης Μόστρας εἶχε συμπολεμήσει τὸ 1828 στὴ δυτικὴ Ἑλλάδα ὑπὸ τὸν στρατηγὸν Τσώρτς, μαζί μὲ τὸν Ναστούλη, ἀδελφὸ τοῦ Γιώτη, καὶ μὲ τὸν Γεώργιο, τότε πρωτόβγαλτο, πατέρα τοῦ Παναγιώτη. Ὁ Ἀγγλος στρατηγός, ἂν καὶ τραχὺς καὶ αὐθαίρετος στὴν συμπεριφορὰ του μὲ τοὺς Ἕλληνας, διατήρησε ὅπως εἶδαμε (σ. 23 σημ. 8) ἀγαθὲς σχέσεις μὲ τὸν Ναστούλη Δαγκλιῆ. Τὸ ἴδιον καὶ μὲ τὸν Ἀναγνώστη Μόστρα, ποὺ κατὰ καιροὺς ἦταν καὶ αὐτὸς ὑπασπιστὴς του. Τοὺς καμάρωνε, μάλιστα, σὰν typical in their ways. Στὴν ἴδια σελίδα ὅπου εἶδαμε νὰ περιγράφεται ὁ Ναστούλης, ἀκολουθεῖ τὸ πορτραῖτο τοῦ Ἀναγνώστη Μόστρα: Anagnostis Mostras, the man of Arta, was one of the four brothers who had been in the siege of Missolonghi in 1826 and had broken through the Turkish lines in the sortie — three of them carrying by turns the fourth brother who was wounded, on their shoulders — big and burly, honest, able, and devoted. Colonel Mostras was the General's secretary, and alone was with him while in Athens. (Βλ. σ. 10 σημ. 4).

2. Ὁ Νικόλαος πέθανε 20 χρονῶν τὸ 1889. φοιτητῆς ἀκόμη τῆς νομικῆς. Δόκιμος ἀρθρογράφος καὶ σκιατογράφος, εἶχε προλάβει νὰ δημοσιεύσει στὴν ἐφημερίδα «Ἀκρόπολις» τοῦ Γαβριηλίδου «πολλὰ καλλιτεχνικὰ καὶ κοινωνικὰ ἄρθρα ὑπὸ τὸ ψευδώνυμο

Ὁ πενθερός μου ἄγει ἤδη ἡλικίαν 59 ἐτῶν, ἡ δὲ πενθερά μου 43 ἐτῶν.

Ἡ μνηστή μου τέλος ἦν γλυκεία καὶ ὠραία κόρη, ἐπιμελεστάτης τυχοῦσα ἀνατροφῆς. Ἦμην εὐτυχῆς ἐν τῇ συνάφει τοῦ συνοικεσίου αὐτοῦ, ὅπερ ὑπόσχεται νὰ καταστήσῃ ἀμφοτέρους μας εὐτυχεῖς.

Ἐκτοτε δὲν ἔζων παρὰ διὰ τὴν μνηστήν μου. Μετὰ τὴν παρὰ τῷ στρατηγῷ Vosseur ὑπηρεσίαν μου, μετέβαινον καθ' ἑκάστην μετὰ μεσημβρίαν ἐν τῇ οἰκίᾳ τῆς μνηστῆς μου, ἐξηρχόμην μετ' αὐτῆς καὶ τῆς μητρός της καὶ τῶν μικρῶν ἀδελφῶν της εἰς περίπατον, ἐδείπνουν παρ' αὐτῇ τὴν ἐσπέραν καὶ ἔμενον μέχρι τοῦ μεσονυκτίου, ὅτε ἀπεχώρουν εἰς τὴν οἰκίαν μου, ὅπως ἐπαναρχίσω τὴν αὐτὴν ζωὴν τὴν ἐπομένην. Οὕτω ἐν τῇ ἡσυχῇ ταύτῃ καὶ εὐτυχεῖ ζωῇ διήλθον τοὺς τρεῖς περίπου μῆνας τῆς μνηστείας μου.

Περὶ τὰ τέλη Μαρτίου ἀφίκοντο ὅπως παραστῶσιν εἰς τοὺς γάμους οἱ γονεῖς μου ἐξ Ἀγρινίου μετὰ τῆς ἐγγονῆς των τῆς μικρᾶς Ἀσπασίας, καὶ ὁ θεῖος μου Κωνσταντῖνος Δαγκλῆς μετὰ τῆς συζύγου του ἐκ Ναυπτάκτου. Μετέβην μετὰ τῆς μνηστῆς μου Σοφίας καὶ τοῦ πατρός της διὰ τοῦ σιδηροδρόμου εἰς Ἐλευσίνα, ὅπως τοὺς ὑποδεχθῶμεν ἐρχομένους διὰ Κορίνθου. Ἐπανήλθομεν ὅλοι ὁμοῦ, οἱ δὲ γονεῖς μου καὶ θεῖος μου κατῴκησαν ἐν τῇ ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Μαντζάρου οἰκίᾳ, ἣν εἶχον ἐνφωτισμένην πρὸς ἰδίαν μου κατοικίαν ἀπὸ τοῦ Σεπτεμβρίου τοῦ παρελθόντος ἔτους.

Οἱ γάμοι ὠρίσθησαν διὰ τὴν 20ὴν Ἀπριλίου, ὁκτῶ ἡμέρας μετὰ τὸ Πάσχα.

Κατὰ τὴν ἡμέραν ταύτην, Κυριακὴν οὖσαν, περὶ ὥραν 9ην τῆς ἐσπέρας, ἐτελέσθησαν οἱ γάμοι μου μετὰ τῆς Σοφίας Σπ. Μόστρα, ἐν τῇ ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Ἀγγέσμου¹, ὑπ' ἀριθ. 9 οἰκίᾳ τοῦ πενθεροῦ μου. Αἱ εὐχαὶ ἐψάλησαν ὑπὸ τοῦ Ἐπισκόπου Δομοκοῦ καὶ τῶν ἱερέων τοῦ Ναοῦ τοῦ Ἀγ. Γεωργίου. Παράνυμφος ἦν ἡ θεία τῆς Σοφίας κ. Ἐφη Βουδούρη. Οἱ προσκεκλημένοι ἦσαν περὶ τοὺς ἑκατόν, συγγενεῖς καὶ στενοὶ φίλοι. Ὁ στρατηγὸς Vosseur μετὰ τῆς οἰκογενείας του καὶ τῶν ὑπασπιστῶν του Perruchon, Chevalier, de Prez - Crassier καὶ Λεάνδρου Μεταξᾶ, πολλοὶ ἀνώτεροι καὶ κατώτεροι ἀξιωματικοὶ τοῦ Πυροβολικοῦ, οἱ ἐν Ἀθήναις Σουλιῶται (συγγενεῖς οἱ πλεῖστοι) καὶ ἅπαντες οἱ στενοὶ συγγενεῖς τῆς συζύγου μου, οἵτινες εἰσι πολυάριθμοι, πρωτοστατοῦσης τῆς προμήτορος αὐτῆς, τῆς Σεβαστῆς γραίας Ραλλοῦς Λέοντος Μελά. Ἐλεῖπε μόνον ὁ μεγαλύτερος γυναικάδελφός μου Δημήτριος, μὴ δυνηθεὶς ὥς ἐκ τῶν περιστάσεων νὰ ἔλθῃ δι' ἀδείας, καὶ μένων εἰς τὰ ρωμαντικὰ Τέμπη τῆς Θεσσαλίας μετὰ τοῦ λόχου του.

Οὕτως ἐπληρώθη ἡ εὐτυχία μου ἐν μέσῳ τῶν εὐχῶν καὶ τῶν συγχαρητη-

Ναβάβ» καὶ νὰ ἐκδόσῃ «ἐπὶ πολὺν χρόνον» τὴν σατιρικὴν ἐφημερίδα «Ὁ Κώδων» (Ἐφημ. «Ἀκρόπολις», 11 καὶ 13.8.89, «Ν. Ἐφημερίς» 11.8.89).

1. Ἔτσι λεγότανε τότε ἡ κατόπιν ὁδὸς Βουκουρεστίου, ποὺ μετονομάστηκε ὁδὸς Γιάν Σμάτς, καὶ ξαναμετονομάστηκε ὁδὸς Βουκουρεστίου.

ρίων πάντων. Ἀπὸ τῆς ἐσπέρας τοῦ γάμου μου ἐνεκατέστην εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ πενθεροῦ μου, εἰς ἣν κατ' ἀπαίτησιν αὐτοῦ καὶ τῆς πενθερᾶς μου συγκατετέθην νὰ μείνω ἐπὶ ἓν ἢ δύο ἔτη κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ ἐγγάμου βίου μου (...).

3. Ο ΑΚΗΡΥΚΤΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ ΤΟΥ 1886

Οἱ σελίδες ποὺ ἀκολουθοῦν μᾶς μεταφέρουν πάλι στὴν ἀτμόσφαιρα μιᾶς ἀπὸ τῆς δεινότερες κρίσεις τῆς νεώτερης ἱστορίας μας, ὅταν ἡ πραξικοπηματικὴ ἑνωσις τῆς Ἀνατολικῆς Ρωμυλίας μὲ τὴ Βουλγαρία (Σεπτέμβριος 1885) ἔφερε πάλι στὴ διεθνή ἐπικαιρότητα τὸ Ἀνατολικὸ Ζήτημα καὶ τὰ προβλήματα τοῦ Ἑλληνισμοῦ.

Μὲ τὴν ὑπηρεσίαν του στὴν Γαλλικὴ Ἀποστολὴ ὑπὸ τὸν στρατηγὸν Vosseur, ὁ λοχαγὸς Δαγκλῆς ἦταν ἀρίστα τοποθετημένος γιὰ νὰ παρακολουθεῖ τὴν ἐξέλιξη τῶν γεγονότων, ἰδίως ἀπὸ τὴ στρατιωτικὴ τους πλευρὰ ¹.

Ἐπιστράτευσις τοῦ 1885.—Κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην μεγάλα πολιτικὰ γεγονότα συνετάρασσον τὴν Ἑλλάδα. Ἡ ἀπὸ τοῦ Σεπτεμβρίου τοῦ π.ἔ. (1885) συγκληθεῖσα ἐπιστράτευσις ² οὐ μόνον ὑφίστατο ἐπὶ ἀλλὰ καὶ ηὐξάνετο, μεγάλοι δὲ προπαρασκευαὶ καὶ θόρυβος πρὸ πάντων ἐγίνετο παρὰ τῆς κυβερνήσεως (*Θ. Δεληγιάννη*), δεικνυούσης ἀπόφασιν νὰ κηρύξη τὸν κατὰ τῆς Τουρκίας πόλεμον εἰμὴ ἐδίδοντο τῇ Ἑλλάδι ἑδαφικαὶ ἀποζημιώσεις πρὸς ἀντιστάθμισιν τῆς διὰ τῆς ἐνώσεως τῆς Ἀνατολικῆς Ρωμυλίας ἐπερχομένης αὐξήσεως τῆς Βουλγαρίας.

Υψησθεὶς τὸν τελευταῖον μῆνα π.ἔ. νέος ὀργανισμὸς τοῦ στρατοῦ, ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ παρὰ τοῦ στρατηγοῦ Βοσσέρ δοθέντος σχεδίου, ἐφηρμόσθη ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ ἔτους τούτου (...) ἡ δὲ ὅλη δύναμις τοῦ ἐν τοῖς ὅπλοις στρατοῦ, μετὰ τῆς χωροφυλακῆς, κατὰ τὸν Ἀπρίλιον μῆνα, εἶχε φθάσει τὰς 75 χιλιάδας. Ἐκ τούτων ὅμως, μόνον περὶ τὰς 50 χιλιάδας ἀνδρῶν ἡδύνατο νὰ θεωρηθῶσιν εἰς κατάστασιν νὰ ἐκστρατεύσωσι, τῶν λοιπῶν ὄντων ἀγυμνάστων καὶ ἀσυντάκτων ὅλως, ἑλλειπόντων δὲ καὶ τῶν πρὸς διοίκησιν αὐτῶν ἀναγκαίων ἀξιωματικῶν καὶ ὑπαξιωματικῶν.

Ἡ ἑνωσις ἐν τούτοις τῆς Ἀνατολικῆς Ρωμυλίας μετὰ τῆς Βουλγαρίας, διὰ τὴν παρακώλυσιν τῆς ὁποίας ἡ δι' ἀποζημιώσιν ἕνεκα αὐτῆς, ἐγένετο ἡ ἐπιστράτευσις ἡμῶν, ἀπετελειοῦτο, τῶν δυνάμεων τῆς Εὐρώπης καὶ τῆς

1. Τῆς γνώμης του γιὰ τὴν καταλλήλοτερη κατάρτιση τοῦ στρατοῦ μας τις διατύπωσε μὲ τεχνικὴ ἐπιχειρηματολογία, καὶ σὰν πάντα μὲ σαφήνεια, σὲ δύο πολὺσηλα ἄρθρα του στὴν ἐφημερίδα « Ἀκρόπολις » τῆς 5 καὶ 11 Ἰανουαρίου 1886, ὑπὸ τὸ ψευδώνυμο « Ὁβίς ».

2. Σχετικὰ μὲ τὴν ἐπιστράτευσις τοῦ 1885-1886, βρίσκονται στὸ Ἀρχεῖο καὶ τὰ ἐξῆς συμπληρωματικὰ στοιχεῖα :

1. Κατάστασις ἀξιωματικῶν ἀπὸ ἔτος γενν. 1810 ἕως 1847. Σελ. 2.
2. Δύναμις τοῦ ἐν τοῖς ὅπλοις στρατοῦ, 20 Ἀπριλίου 1886. Σελ. 2.
3. Καταστάσεις τοποθετήσεως τῶν σωμάτων ἀπὸ 15 Νοεμβρίου 1885 ἕως 12 Ἀπριλίου 1886. Σελ. 12.

Πύλης παραδεξαμένων αυτήν υπό τὸν εὐσχημον τύπον τῆς προσωπικῆς ἐνώσεως ἐν τῷ προσώπῳ τοῦ ἡγεμόνος τῆς Βουλγαρίας Ἀλεξάνδρου Βάτ-τεμπεργ, ἡ δὲ κυβέρνησις τῆς Ἑλλάδος ἐξηκολούθει ὀπλιζομένη καὶ ἀπειλοῦσα νὰ κηρύξη πόλεμον κατὰ τῆς Τουρκίας, ὃν βεβαίως δὲν ἐτόλμα ν' ἀναλάβῃ. Ἐν τοιαύτῃ καταστάσει εὕρισκομένων τῶν πραγμάτων, αἱ μεγάλοι δυνάμεις Ἀγγλία, Γερμανία, Αὐστρία, Ἰταλία, καὶ Ρωσσία, ἀπεφάσισαν νὰ ἐξασκήσωσιν ὑλικὴν βίαν ἐπὶ τῆς Ἑλλάδος, ἀποκλείουσαι διὰ τῶν στόλων των τὰ παράλια τῆς Ἑλλάδος. Μόνη ἡ Γαλλία δὲν ἠθέλησε νὰ συμμεθέξῃ τοῦ ἀποκλεισμοῦ, περιορισθεῖσα μόνον εἰς τὴν παροχὴν συμβουλῶν.

Ἡ κυβέρνησις τοῦ κ. Δεληγιάννη πρὸ τῆς ἐμφανίσεως τῶν στόλων ἐν Φαλήρῳ, ἔσπευσε νὰ δηλώσῃ, ὅτι ἐνδίδουσα δῆθεν εἰς τὰς συμβουλὰς τῆς Γαλλίας δὲν θέλει πολεμήσῃ, ἀλλὰ θέλει ἀφοπλισθῇ, κατατριβομένη ὁμως περὶ τοὺς τύπους, ὡς πρὸς τὸν τρόπον τῆς ἐκτελέσεως τοῦ ἀφοπλισμοῦ, ὅπως σώσῃ τὴν ἐν τῇ Βουλῇ καὶ τῷ ἔθνει ἀτομικὴν θέσιν της, ἠνάγκασε τὰς δυνάμεις νὰ πραγματοποιήσωσι τὸν ἀποκλεισμόν, κηρύξασαι αὐτὸν τῇ 26 Ἀπριλίου. Ἡ κυβέρνησις Δεληγιάννη παρητήθη τότε, ὁ δὲ βασιλεὺς ἐσχημάτισεν ἄχρουν ὑπουργεῖον ὑπὸ τὴν προεδρείαν τοῦ ἐν συντάξει διατελοῦντος πρώην προέδρου τοῦ Ἀρείου Πάγου Δ. Βάλβη, ὑπουργοῦ τῶν στρατιωτικῶν διορισθέντος τοῦ ἀντιστρατήγου Β. Πετμεζά. Τὸ Ὑπουργεῖον τοῦτο εἶχεν ὡς μόνην ἐντολὴν νὰ καλέσῃ τὴν Βουλὴν, ἵνα αὕτη λάβῃ γνώσιν τῆς καταστάσεως καὶ ὑποδείξῃ τὴν μέλλουσαν Κυβέρνησιν. Ἡ Βουλὴ συνεκλήθη ἐντὸς ὀκτῶ ἡμερῶν, τῇ 8ῃ Μαΐου, καὶ γενομένης συνεδριάσεως διὰ τὴν ἐκλογὴν τοῦ προέδρου αὐτῆς, ὅπως καταφανῶσιν αἱ δυνάμεις τῶν διαφόρων κομμάτων, ἐκέρδισεν ὁ κ. Τρικούπης, ὑπερτερήσας κατὰ 60 ψήφους τοῦ πρὸ μικροῦ παντοδυναμοῦ ἐν τῇ Βουλῇ κ. Θ. Δεληγιάννη. Εἰς τὸν κ. Τρικούπην λοιπὸν ἀνετέθη ὑπὸ τοῦ Βασιλέως ὁ σχηματισμὸς τοῦ Ὑπουργείου, ὅπερ καὶ ἐσχηματίσθη ἀμέσως τὴν ἐπιοῦσαν 9ην Μαΐου. Ὁ Πρωθυπουργὸς κ. Τρικούπης ἐκράτησεν καὶ τὸ τοῦ Ὑπουργοῦ τῶν Στρατιωτικῶν Χαρτοφυλάκιον.

Ἐν τούτοις ὁ ἀποκλεισμὸς διετερεῖτο αἱ δὲ μετὰ τῆς Τουρκικῆς κυβερνήσεως σχέσεις διετέλουν πολὺ τεταμέναι, ἰδίως ἔνεκα τῶν ἐπὶ τῶν συνόρων ἱσταμένων ἀντιμετώπων πολυαριθμῶν στρατευμάτων. Ἐπὶ τῶν συνόρων τῆς Θεσσαλίας¹ ἰδίως εὕρισκοντο περὶ τὰς 40 χιλιάδας στρατοῦ, ὅστις ἐπὶ τόσους μῆνας τραφεῖς ὑπὸ τῆς ιδέας ὅτι ἤθελε πολεμήσῃ κατὰ τῶν Τούρκων, καὶ μεγίστας κακουχίας ὑποστὰς ἔνεκα τῆς ιδέας ταύτης, βαρέως ἤδη ἔφερε, βλέπων ματαιουμένης τὰς ἐλπίδας του καὶ ἐθεώρει προσβολὴν τῆς

1. Ὑπενθυμίζεται ὅτι πρόκειται γιὰ τὰ νέα σύνορα τοῦ 1881, μετὰ τὴν προσάρτηση τῆς Θεσσαλίας καὶ τμήματος τῆς Ἠπείρου.

φιλοτιμίας του την προβλεπομένην ἤδη ἀνάκλησιν καὶ διάλυσιν αὐτοῦ. Διὸ πρό τινος καιροῦ φαίνεται ὅτι εἶχεν εἰσχωρήσει ἐν ταῖς τάξεσιν αὐτοῦ ἡ ἰδέα τῆς αὐτοβούλου ἐνεργείας, ἀλλὰ μέχρι τοῦδε ἡ ἐκρηγξίς αὐτῆς, ἐνεκα πολλῶν λόγων εἶχεν ἀναβληθῇ. Τῇ ἐσπέρᾳ ὁμως τῆς 9ης Μαΐου, τῆς αὐτῆς ταύτης ἡμέρας τοῦ σχηματισμοῦ τοῦ Ὑπουργείου Τρικούπη, εἶτε ἐσκεμμένως εἶτε τυχαίως, αἱ συμπλοκαὶ ἐξερράγησαν ἐν τοῖς Θεσσαλικοῖς συνόροις μεταξὺ τῶν Ἑλληνικῶν καὶ Τουρκικῶν προφυλακῶν.

Συνθηκολόγησις τῆς Κούτρας.— Ἀρξάμεναι αὐταὶ ἐκ τινος περὶ τὸν Νεζερὸν μεθορίου σημείου μεταξὺ τοῦ ἐκεῖ εὐζωνικοῦ τάγματος καὶ τῶν ἀπέναντι τουρκικῶν ἀποσπασμάτων, ἐπεξετάθησαν ταχέως πρὸς δυσμὰς ἐφ' ὅλου σχεδὸν τοῦ Θεσσαλικοῦ μεθορίου, διαρκέσασαι ἐπὶ τρεῖς περίπου ἡμέρας. Κατὰ τὴν 10ην πρὸς τὴν 11ην ἰδίως Μαΐου ἔλαβον τὴν μεγίστην ἔντασιν, ἰδίως ἐν Πατσῶ, Μινεζί, Γκριτζόβαλι, Βοϊδολεϊβάδῳ, Δρεπανίῳ, Ρεβενίῳ, Κούτρᾳ, Γκριζάνῳ. Ἄπας σχεδὸν ὁ στρατὸς ἡμῶν μετὰ τοῦ πυροβολικοῦ παρετάχθη ἐφ' ὅλης τῆς γραμμῆς εἰς μάχην, δὲν ἀπέμεινεν δὲ ἡ ἐλαχίστη ἐφεδρεία ὀπισθεν αὐτοῦ. Ἀναβρασμὸς μέγας καὶ ταραχὴ ἐν Ἀθήναις παρὰ τῷ πλήθει, ἀνησυχοῦντι περὶ τῆς τύχης τῶν μαχομένων ἀδελφῶν αὐτοῦ, στενοχωρία δὲ μεγίστη τῆς νέας Κυβερνήσεως καταληφθείσης ἐξ ἀπροόπτου ὑπὸ τῶν συμβάντων καὶ μὴ δυναμένης, ὥς ἐκ τοῦ διατηρουμένου ἀποκλεισμοῦ τῶν παραλίων ἡμῶν, ν' ἀποστείλῃ εἰς βοήθειαν τοῦ μαχομένου στρατοῦ τὸν ἐν Ἀθήναις καὶ ἀλλαχοῦ τοῦ κράτους εὐρισκόμενον ἔτι 15 ἕως 20 χιλιάδων στρατόν. Ἀλλ' ὁ ὑπουργὸς τῶν Στρατιωτικῶν (ὁ κ. Πρωθυπουργὸς) κ. Τρικούπης, ἔδειξεν ὁμολογουμένως κατὰ τὰς κρίσεις ταύτας περιστάσεις, μεγίστην εὐστάθειαν καὶ ἐτοιμότητα, διατάσσων μὲν ἀφ' ἑνὸς τὰ στρατεύματα ἡμῶν νὰ μὴ ὑποχωρήσωσι κατ' ἐλάχιστον πρὸ τῶν Τουρκικῶν, ἐνεργῶν δ' ἀφ' ἑτέρου παρὰ τοῖς Τούρκοις καὶ παρὰ ταῖς Εὐρωπαϊκαῖς δυνάμεσιν, ὅπως καταπαύσωσιν αἱ παρὰ τῶν Τούρκων προσβολαί. Οὕτω κατῴρθωσε πράγματι ὥστε τῇ 11 Μαΐου κατέπαυσεν πανταχοῦ τὸ πῦρ, δοθεισῶν παρὰ τῶν δύο κρατῶν αὐστηροτάτων διαταγῶν περὶ καταπαύσεως τῶν ἀνευ αἰτίας ἀρξαμένων συμπλοκῶν, καὶ ἐπελθούσης ἀμοιβαίως συνεννοήσεως περὶ ὑποχωρήσεως ἐκατέρωθεν.

Ἐκ τῆς πάλης ταύτης δὲν δύναται τις εἰπεῖν ὅτι ἡ τιμὴ τοῦ στρατοῦ ἐξηλήθεν ἐντελῶς ἀλώβητος. Διότι εἶναι μὲν ἀληθὲς ὅτι καίπερ πρὸς τριπλασίαν τουρκικὰς δυνάμεις μαχόμενος, κατῴρθωσε ν' ἀντιστῇ γενναίως εἰς τὰ πλεῖστα σημεῖα, νὰ κυριεύσῃ καὶ τινὰς ἐχθρικὰς θέσεις, καὶ νὰ προσενήσῃ μεγίστας ἀπωλείας εἰς ἄνδρας εἰς τὸν ἐχθρόν, ἀλλ' ὑπῆρξαν καὶ μελανὰ τινὰ σημεῖα, ὅτινα ἐπεσκίασαν τὴν μερικὴν αὐτοῦ ἐπιτυχίαν. Τοιαῦτα ἦσαν ἡ ἐν Κούτρᾳ συνθηκολόγησις ἐν ἀνοικτῷ πεδίῳ καὶ παράδοσις εἰς τοὺς Τούρ-

κους 2 λοχαγών, 7 άλλων αξιωματικών και 300 υπαξιωματικών και όπλιτών του 5ου εύζωνικού τάγματος, και ή έν Πατσώ πρό τής επιθέσεως όλίγων Τούρκων, φυγή όλοκλήρου λόχου πεζικού έμπέδου τινός τάγματος και ή παρ' αυτού έγκατάλειψις πυρβολαρχίας τινός, ήτις μόλις κατώρθωσε νά σώση τά πυροβόλα της.

Εύτύχημα δέ ήν ή έγκαιρος πρόληψις και κατάπαυσις των έχθροπραξιών, διότι αν αύται παρετεινοντο επί δύο ή τρεις ήμέρας έτι, ό όλιγάριθμος ήμών στρατός, κατάκοπος έκ τής τριήμερου μάχης, μη υπάρχούσης έφεδρείας πρός αντικατάστασιν ή ένδυνάμωσιν αυτού, ήθελεν άναποφεύκτως διασπασθί και ύποχωρήσει και οί Τοῦρκοι δέν άμφιβάλλω ότι θα έγινοντο άμέσως κύριοι τής Λαρίσσης αύτης.

Έπιτευχθείσης ούτω τής καταπαύσεως των έχθροπραξιών, διετάχθη άμέσως ή έκ των συνόρων άπομάκρυνσις του μείζονος μέρους του στρατού και ή άπόλυσις των έφένδρων. Περί δέ τας άρχάς 'Ιουνίου διετάχθη ή έντελής παῦσις τής επιστρατεύσεως και ή είς την κατάστασιν τής ειρήνης επάνοδος του στρατού. Ό δέ άποκλεισμός των παραλίων τής Έλλάδος υπό των στόλων των δυνάμεων ήρθη περί τά τέλη Μαΐου.

Η την 8ην Μαΐου συνελθοῦσα βουλή και καθ' όλον τον μήνα τουτον και τον επόμενον συνεδριάζουσα, έπετέλεσε σπουδαιότατα άναμορφωτικά έργα, ών τά κυριώτερα ήσαν ή ψήφισις νόμου δι' ου ό μέν αριθμός των βουλευτών περιωριζέτο είς τό μέλλον είς 150, άντι των μέχρι τουδε 245, ή δέ πρός έκλογήν αύτων περιφέρεια εύρύνετο είς νομόν, άντι τής επαρχίας, και ή ψήφισις έτέρου νόμου δι' ου τόσον περιωριζοντο τά δικαιώματα των αξιωματικών, των επιθυμούντων νά ωσι βουλευταί, ώστε πολὺ όλίγοι έξ αύτων είς τό μέλλον θα προτιμήσωσι τό βουλευτικόν άντι του στρατιωτικού σταδίου.

Συνέπεια των συμπλοκών έν τοίς συνόροις υπήρξεν ή διάλυσις του 5ου εύζωνικού τάγματος, διαταχθείσα διά διατάγματος βασιλικου τής 13ης 'Ιουλίου έ.έ., διότι είς αυτό άνήκον οί έν Κούτραι αιχμαλωτισθέντες 300 άνδρες.

"Ολ' αύτά γράφονται σχεδόν ταυτόχρονα μέ τά γεγονότα. Παρ' όλο τον πόνο που νιώθει ως Έλλην και ως αξιωματικός, ό λοχαγός Δαγκλής δέν διστάζει νά μιλήσει άπροκάλυπτα γιά συνθηκολόγησι « έν άνοικτῷ πεδίῳ » και γιά φυγή όλοκλήρου λόχου εύζώνων « πρό τής επιθέσεως όλίγων Τούρκων », χωρίς καν νά διαφαίνεται πώς του περνά από τό νοῦ, ότι αύτές οί τροπές των πολεμικών πραγμάτων πρέπει τάχα νά μένουν μυστικά τής ήγεσίας, γιά νά διατηρεΐται όκμαίο τό ήθικό του στρατού. Αυτό είναι όμως τό σύνθημα που έχει επικρατήσει : στίς περισσότερες ίστορικές μας συγγραφές δέν υπάρχει οὔτε υπαινιγμός στο έπεισόδιο τής Κούτρας. Και στίς Έγκυκλοπαίδειες μας τά γεγονότα παρουσιάζονται παραμορφωμένα¹. Είναι, λοιπόν, εύτύχημα ότι γιά τά συμβάντα του 1886,

1. «Έπετέθησαν οί Τοῦρκοι την 10ην Μαΐου» και «κατώρθωσαν νά αιχμαλωτί-

ὅπως καὶ γιὰ τοῦ 1878, ὑπάρχει ἡ ἀδιάβλητη μαρτυρία ἐνὸς ἀνθρώπου σὰν τὸν Δαγκλῆ. Ἴσως συνεντίσει ὅσους ἐπιμένουν νὰ φαντάζονται πῶς ὁ καλῦτερος τρόπος νὰ φρονηματίζεις ἓνα λαὸ εἶναι νὰ τοῦ κρύβεις τὶς ἀσχημες ὀψεις τῆς ἱστορίας του.

Σχεδὸν ἓνα χρόνον μετὰ τὰ συμβάντα τῆς Κούτρας γράφηκε στὴν πρωτεύουσα ὁ ἐπιλογὸς τους : στρατοδικεῖο καὶ θανατική καταδίκη δύο λοχαγῶν. Ὁχι ὁμως ἐκτέλεση. Τοὺς δόθηκε τὴν ἐπαύριο βασιλικὴ χάρη.

Τὴν ἡμέρα ποὺ ἀρχίζει ἡ δίκη, Τετάρτη 8 Αὐγούστου 1887, ὁ λοχαγὸς Δαγκλῆς δημοσίευσεν στὴν ἐφημερίδα « Ἀκρόπολις », πάλι μὲ τὸ ψευδώνυμο « Ὁβίς », τρίστηλο κύριο ἀρθρο ὑπὸ τὸν τίτλο « Κούτρα ». Εἶτε μᾶς συγκινεῖ εἴτε καὶ μόνο τὴν περιέργειά μας προκαλεῖ σήμερα ἡ περιπέτεια τοῦ 1886, αὐτὸ τὸ κείμενον παραμένει ὑποδειγματικὸ γιὰ τὴν σαφήνεια τῆς περιγραφῆς, τὴν ὁξύτητα τῆς κριτικῆς, τὴν ἐμπιστοσύνη καὶ τὴν ἀσφάλεια ποὺ ἐμπνέει στὸν ἀναγνώστη, τέλος γιὰ τὸ πνεῦμα ἀνθρωπιᾶς καὶ τραυματισμένης ἀξιοπρέπειας ποὺ ἀποπνέει στὴν κατακλείδα του :

(...) Μὴ ὑποθέσῃ τις ἐν τούτοις ὅτι, ἀναζητοῦντες ἐν τοῖς προγενεστέροις γενικοῖς σφάλμασι τὴν ἀνεύρεσιν τῶν αἰτίων τῆς πτώσεως τῆς Κούτρας, προτιθέμεθα νὰ συγκαλύψωμεν τὴν εὐθύνην τῶν κυρίως ταχθέντων πρὸς ὑπεράσπισιν αὐτῆς, τῆς διλοχίας τοῦ 5ου εὐζωνικοῦ τάγματος, ἀνάνδρως παραδόσης τὰ ὅπλα εἰς τὰς χεῖρας τοῦ ἐχθροῦ. Ὁχι. Οἱ ἄνδρες οὗτοι ἠδύναντο νὰ ἀτυχήσωσιν, ἀλλ' ὦφειλον νὰ μὴ ἀτιμασθῶσι. Τὸ ἥττᾶσθαι δὲν εἶναι ἀτιμία. Ἡ ὑποχώρησις ἐνώπιον ὑπερτέρων ἐχθρικών δυνάμεων, μετὰ τὴν ἐπιτέλεσιν τοῦ καθήκοντος, οὐχὶ μόνον δὲν εἶναι ὄνειδος, ἀλλὰ καὶ ἐπιβάλλεται πολλὰκις ὑπὸ τῆς στρατιωτικῆς τέχνης. Δὲν ἀπῆται τις παρ' αὐτῶν νὰ σφαγῶσι μέχρις ἐνὸς ἐν τῇ θέσει των, μολονότι καὶ τοῦτο ἦν προτιμότερον δι' αὐτοὺς παρὰ τὸ ὄνειδος, ὅπερ προσῆψαν ἑαυτοῖς, ἀλλὰ νὰ ἐπιτελέσωσι πᾶν ὅ,τι τὸ ἀπλοῦν λογικὸν ἐπέβαλλεν αὐτοῖς, ὅπως σώσωσι τὴν στρατιωτικὴν τιμὴν. Πᾶν ἄλλο δὲ μέσον ἠδύναντο νὰ προτιμήσωσι πρὸς τοῦτο ἢ τὴν ἄνευ ὀρων παράδοσιν. Τὸ ἀσφαλέστερον δὲ ἤθελεν εἶσθαι ἡ ὑποχώρησις (...).

Διατί δὲν προετίμησαν τὴν ὑποχώρησιν ; διατί διεπραγματεύθησαν οὕτως ἐπιπολαιῶς καὶ μαρῶς τὴν ἀνακωχὴν ; Τοσούτῳ ἐλιποψύχησαν, τοσούτῳ ἐπεσκοτίσθη ὁ νοῦς αὐτῶν ; Ἀκατανόητον.

Σταματῶμεν ἐνταῦθα (...).

Γιὰ τὴ δραματικὴ ἔκβαση τῆς περιπέτειας τοῦ 1886 βρίσκονται ἐπίσης στὸ Ἀρχεῖο τὰ ἐξῆς στοιχεῖα :

1. *Ἐκθεσις τοῦ συνταγματάρχου Πετροπουλάκη, ἀρχηγοῦ τοῦ Κέντρου τοῦ στρατοῦ τοῦ Ἴου Ἀρχηγείου πρὸς τὸν ἐν Λαρίσῃ γενικὸν ἀρχηγὸν ἀντιστράτηγον Σαλουντζιάνη.*

σασι διὰ δόλου τὸ πλεῖστον μέρος τοῦ ἐλληνικοῦ τούτου τάγματος εὐζώνων» (Μ. Ἑλλ. Ἐγκυκλοπαίδεια, ὑπογρ. Ν. Θ. Κ λ α δ ᾱ ς).— « Ὁ Τούρκος ἡγέτης παρελκύνων ἐπίτηδες τὰς συζητήσεις ἐπέτυχεν τελικῶς νὰ καταλάβῃ τὴν Κούτραν καὶ νὰ αἰχμαλωτίσῃ (...)» (Ἐγκυκλοπαίδεια Ὁ Ἡ λ ι ο ς). Ριζικώτερα λύνει τὸ ζήτημα ἡ Μ. Στρ. καὶ Ναυτ. Ἐγκυκλοπαίδεια καταργώντας τὴ λέξιν Κούτρα.

6 σελ. Διευκρινίζεται σὲ ὑποσημείωση : ἡ ἔκθεσις ἐστάλη τὴν 29 Ἀπριλίου καὶ ἐν αὐτῇ διαγραφόμεναι μετακινήσεις ἐξετελέσθησαν ἀμέσως. Π.Γ.Δ.

2. Ἐκθεσις τῆς ἐν Γκριτζόβαλι κατὰ τὴν 10-11 Μαΐου 1886, γενομένης μάχης μεταξὺ τοῦ ὑπὸ τὰς διαταγὰς τοῦ ταγματάρχου Δράκου στρατιωτικοῦ τμήματος καὶ τοῦ Τουρκικοῦ στρατοῦ ὑπὸ τὸν ἀντιστράτηγον Ρεντζέπ-πασά. 9. σελ. καὶ σκαρίφημα. Στὸ περιθώριο ἡ σημείωση : Ἀντίγραφον τῆς ὑπὸ τοῦ ταγματάρχου Δράκου ὑποβληθείσης ἀναφορᾶς εἰς τὸ Ἀρχηγεῖον του. Π.Γ.Δ.

3. Σημειώσεις ἀπὸ ἔκθεσι τοῦ συνταγμ. Ἀνδρέα Στράτου γιὰ τὶς δυνάμεις καὶ τὴν ἐνέργεια τοῦ στρατοῦ τοῦ 3ου Ἀρχηγείου. 80 σελ., 15 Ὀκτωβρίου 1886 ὑπογραφή Π.Γ.Δ.

4. Ἐπιστολὴ ὑπογραφῆς « Αὐτόπτης » στὴν ἡμερίδα « Ἀκρόπολις » τῆς 11ης Ἀπριλίου 1887. Ἀναφέρεται στὸ χθεσινῆς ἡμερομηνίας ἄρθρο τοῦ « Ὅρις » καὶ παρέχει λεπτομερεῖς πληροφορίες γιὰ « τὴν δύναμιν τοῦ ἐν Ρεβενιώ στρατοῦ ».

4. ΔΙΑΚΟΠΕΣ. ΑΘΗΝΑ ΤΟΥ 1887 ΚΑΙ ΤΟΥ 1888

Μετὰ τὸ δράμα τῆς Κούτρας οἱ αὐτοβιογραφικὲς σελίδες τοῦ λοχαγοῦ Δαγκλῆ συνεχίζονται σὲ ἄλλους τόνους.

Τῇ 2α Ἰουλίου (1886) ἐπτετεῖω τῆς ἀλώσεως τῆς Βασιτίλλης, ἐθνικῆς τῶν Γάλλων ἑορτῆς, ὁ στρατηγὸς Vosseur, παρ' ᾧ πάντοτε διετέλουν, μοὶ ἀνήγγειλεν ὅτι ἡ Γαλλικὴ κυβέρνησις μοὶ ἀπένειμεν, τῇ προτάσει αὐτοῦ, τὸ παράσημον τῶν Ἰ π π ο τ ὦ ν τ ῆ ς λ ε γ ε ὦ ν ο ς τ ῆ ς τ ι μ ῆ ς. Μετ' οὐ πολὺ δὲ ἐλάμβανον διὰ τοῦ ἐπὶ τῶν ἐξωτερικῶν Ἑλληνικοῦ Ὑπουργείου, τό τε δίπλωμα τῆς παρασημοφορήσεως καὶ τὸ παράσημον.

Ταξίδι στὴν Πόλη.—Κατὰ τὰς ἀρχὰς Ἰουλίου, ἐπωφεληθεὶς τῆς ἐπ' ἀδείᾳ εἰς Γαλλίαν μεταβάσεως τοῦ στρατηγοῦ Βοσσέρ, καὶ ἐπιθυμῶν νὰ προσενήσω εὐχάριστήσιν τινα εἰς τὴν καλὴν σύζυγόν μου, ἀπεφάσισα νὰ ταξιδεύσω μετ' αὐτῆς εἰς Κωνσταντινούπολιν καὶ πρὸς τοῦτο ζητήσας ἔλαβον παρὰ τοῦ Ὑπουργείου τεσσαράκοντα ἡμερῶν ἄδειαν.

Τῇ δὲ 13ῃ Ἰουλίου, ἡμέρᾳ Κυριακῇ καὶ ὥρᾳ 3 1/2 μ.μ. κατελθόντες εἰς Πειραιᾶ, ἐπέβημεν τοῦ διὰ Κωνσταντινούπολιν ἀποπλέοντος ἀτμοπλοίου τῆς Αὐστριακῆς Ἑταιρίας Loyd, ὀνομαζομένου Jupiter, ὅπερ καὶ ἀπέπλευσεν ἐκ Πειραιῶς μετὰ μίαν ὥραν. Τοῦτο ἦτο τὸ πρῶτον ταξίδιον, ὅπερ ἔκαμνον μετὰ τῆς συζύγου μου, δι' αὐτὴν δὲ καὶ τὸ πρῶτον μακρυνὸν ταξίδιον, ὅπερ ἔκαμνον ἐν τῇ ζωῇ της. Εὐτυχῶς ὁ καιρὸς ἦτο ὠραιότατος καὶ τὸ ταξίδιον αὐτὸ κατευχαρίστησεν ἀμφοτέρους. Τὴν μετὰ μεσημβρίαν τῆς ἐπομένης ἡμέρας διεπλέομεν ἐν μαγευτικωτάτῃ ἡμέρᾳ τὸν Ἑλλήσποντον τῇ δὲ 7 ὥρᾳ τῆς πρωΐας τῆς 15ης ἰδίου ἀπεβιβαζόμεθα εἰς τὴν ἀπέραντον καὶ γραφικωτάτην πόλιν τοῦ Κωνσταντίνου (...).

Γι' αὐτὸ τὸ ταξίδι στὴν Πόλη, ὑπάρχει χωριστὸ διεξοδικὸ ἡμερολόγιο (140 σελίδες σὲ μικρὸ σημειωματάριο τῆς τσέπης). Μεταφέρουμε ἐδῶ λίγες περικοπές του, γιὰ νὰ μπορέσουν οἱ γεροντώτεροι ν' ἀναπολήσουν καὶ οἱ νεώτεροι ν' ἀναπαραστήσουν ἓνα κόσμον καὶ μιὰ ἐποχὴ ποὺ ἔσβησαν γιὰ πάντα : τὴν Πόλη τῶν Σουλτάνων καὶ τοῦ ἀκμαίου ἀλύτρωτου Ἑλληνισμοῦ.

1884. ΛΟΧΑΓΟΣ

15 'Ιουλίου (...). 'Απεβιβάσθημεν ἐν τῷ Τελωνεῖῳ μετὰ τῶν συνταξιειδιωτῶν ἡμῶν κ.κ. Κυριακοῦ Διομήδους, καθηγητοῦ τῆς θεολογίας, καὶ τοῦ Κεφαλῆνος ἐμπόρου κ. Τρωϊαννοῦ (...) 'Εξελθόντες τοῦ Τελωνείου μετέβημεν εἰς τὸν σταθμὸν τῆς σύριγγος (tunnel), ὅπου εἰσῆλθομεν εἰς τὸν συρόμενον σιδηρόδρομον καὶ ἀνήλθομεν εἰς Σταυροδρόμιον, τὴν μόνην συνοικίαν τῆς Κωνσταντινουπόλεως τὴν ἔχουσιν ὅπως δὴ ποτε εὐρωπαϊκὴν ὄψιν, ἐνῶ ἡ κατὰ πρῶτον πίπτουσα ὑπὸ τὰς ὄψεις τοῦ πατόντος τὸ ἔδαφος τῆς ἀπεράντου πόλεως συνοικία τοῦ Γαλατᾶ ἐμποιεῖ αἰσχίστην ἐντύπωσιν, ἔνεκεν τῶν στενῶν καὶ κατερρειπωμένων ὁδῶν καὶ τῶν ἀθλίων οἰκιῶν (...).

Περὶ τὴν ἑσπέραν διελθόντες ὅλην τὴν ὁδὸν τοῦ Πέραν (ἡ Grand' rue de Péra, ὡς τὴν ὀνομάζουν ἐνασμενιζόμενοι οἱ Κωνσταντινουπολίται), εἰσῆλθομεν εἰς τὴν συνοικίαν Ταξιμίου, ἐν ἣ τὸ Ζάππειον Παρθεναγωγεῖον καὶ καλὴ 'Εκκλησία 'Ελληνική, νεωστὶ κατασκευασθεῖσα, ἡ 'Αγία Τριάς. Τὴν συνοικίαν ταύτην διασχίζει μεγάλη ἀμαξιτὴ ὁδὸς φέρουσα εἰς Γιλδιζ-Κιόσκ (...) καὶ παρ' αὐτῇ ἀπαντῶσι πλῆθος μεγαλοπρεπῶν στρατῶνων, οἷους οὐδὲ νὰ φαντασθῶμεν ποτὲ εἰς 'Αθήνας ἐπιτρέπεται (...).

'Αστεῖας ἐντυπώσεις ἀφῆκαν ἡμῖν τὴν πρώτην αὐτὴν ἡμέραν τὰ ἐξῆς: πρῶτον, ἀπὸ τοῦ Τελωνείου αὐτοῦ, ἡ ρυπαρότης τῶν Τούρκων ὑπαλλήλων· δεύτερον οἱ ἀπειροπληθεῖς χαμάληδες καὶ ὁ χαμάλμπας αὐτῶν, ὅστις πολὺ συχνὰ μετεχειρίζετο τὴν ράβδον ἵνα ἀναγκάζῃ αὐτοὺς νὰ ὦσι δραστηριώτεροι· τρίτον οἱ ἀμέτρητοι σκύλοι, οἱ νωχελῶς κοιμώμενοι ἐν ταῖς ὁδοῖς, ἀδιαφοροῦντες ἐντελῶς πρὸς τὰ περὶ αὐτοὺς καὶ οἱ πρὸς αὐτοὺς περιποιητικοὶ τρόποι τῶν κατοίκων· τέταρτον οἱ διάφοροι πωληταὶ ὀπωρικῶν, λαχανικῶν, κρεάτων καὶ παντοίων ἄλλων ἐμπορευμάτων, οἵτινες ἀντὶ φορτηγῶν ζώων ἢ ἀμαξίων ἔχουσι τοὺς ἰδίους ὤμους, ἐφ' ὧν περιάγουσι δι' ὅλης τῆς ἡμέρας βαρύτατα βάρη· πέμπτον αἱ ἄγρια καὶ ἀκατάληπτοι φωναὶ τῶν διαφόρων πωλητῶν· ἕκτον αἱ ἐν ταῖς ὁδοῖς περιφερόμεναι Τούρκισσαι ἢ χανούμισαι, αἵτινες κρύπτουσι ἐπιμελῶς τὸ πρόσωπον καὶ τὸ σῶμα ἀφίνουσι φαινομένους τοὺς πόδας καὶ τὰς κνήμας μέχρις ἱκανοῦ ὕψους· ἑβδομον τὰ ἐν εἶδει ἀμαξίων φορεῖα, ἐντὸς τῶν ὁποίων καθημένη κυρία τις περιάγεται ὑπὸ τεσσάρων χαμάληδων εἰς τὰ ἐμπορικὰ καταστήματα, εἰς περίπατον ἢ εἰς συναναστροφάς. 'Εν ἣ περιπτώσει ἀκολουθεῖ καὶ ὁ σύζυγος τῆς κυρίας εἶναι ἠναγκασμένος νὰ βαδίζῃ πεζὸς ὅπισθεν τοῦ φορείου (...).

17 'Ιουλίου (...). Διεπλεύσαμεν ἐντὸς 20 λ. τῆς ὥρας ὅλον σχεδὸν τὸν Κεράτιον κόλπον ἐν ᾧ ὁ Τουρκικὸς ναύσταθμος. Κατὰ τὸν πλοῦν διήλθομεν ἀπέναντι τῆς συνοικίας τοῦ Φαναρίου, ἄλλοτε μὲν λαμπρᾶς καὶ ὀνομαστῆς νῦν δὲ ρυπαρᾶς, ἐν ἣ εὐρίσκονται νῦν τὰ πατριαρχεῖα καὶ ὀλίγον ὑψηλότερον αὐτῶν ἡ Μεγάλη τοῦ Γένους Σχολή, ὠραιότατον κτίριον κτισθὲν σχεδὸν ὅλον διὰ χρημάτων τοῦ ὁμογενοῦς Ζαρεῖφη (...).

18 'Ιουλίου. 'Εν τῷ αὐτῷ Βασιλικῷ Ξενοδοχείῳ κατοικεῖ καὶ ὁ Στρατηγὸς Κορωναῖος, ὅστις ζητήσας παρὰ τοῦ Σουλτάνου τὴν ἄδειαν νὰ ἐπισκεφθῇ τὰ ἀνάκτορα καὶ λοιπὰ δημόσια κτίρια ἔλαβε τὴν ἄδειαν ταύτην· προσέτι δὲ ὁ Σουλτάνος παρεχώρησεν αὐτῷ ἓνα τῶν ἰδιαιτέρων αὐτοῦ ὑπασπιστῶν ὅπως συνοδεύῃ τὸν Στρατηγὸν εἰς τὰς ἐκδρομάς του. Σήμερον λοιπὸν προσεκάλεσεν ἐμὲ ὁ Στρατηγὸς νὰ ὑπάγω μαζί του. 'Επειδὴ δὲ σήμερον ἦτο ἡ ἡμέρα τοῦ Σελαμλικίου, ἦτοι τοῦ ἐν τῷ τζαμίῳ προσκυνηματος τοῦ Σουλτάνου, εἰς ὃ ἐπρόκειτο νὰ ὑπάγω μετὰ τῆς Σοφίας καὶ τοῦ κ. Κυριακοῦ, παρεκάλεσα τοῦτον νὰ συνοδεύσῃ εἰς αὐτὸ τὴν Σοφίαν, ἐγὼ δὲ ἐπῆγα μετὰ τοῦ Στρατηγοῦ. Περί τὴν 9ην λοιπὸν τῆς πρωίας ἐπιβάντες τῆς ἀμάξης ὁ Στρατηγὸς Κορωναῖος, ὁ ὑπασπιστὴς τοῦ Σουλτάνου Σαδικ βέης, λοχαγὸς τοῦ πεζικοῦ, ὁ κ. Ξανθάκης, διερμηνεὺς τοῦ προξενείου, καὶ ἐγὼ ἀνεχωρήσαμεν (...) 'Εφθάσαμεν δι' ἀθλίων ὁδῶν εἰς τὸ τέμενος τοῦ 'Εγιοῦπ (...) Δυσχερέστατα δύναται νὰ ἐπιτραπῇ εἰς μὴ Μουσουλμάνον νὰ ἐπισκεφθῇ αὐτό. 'Ηλπίζομεν (...) 'Αλλ' οἱ ἐν τῷ τέμένει δερβίσαι ἐξαγριωθέντες ἀντέστησαν καὶ μάτην ὁ λοχαγὸς Σαδικ βέης ἐκοινοποίησεν αὐτοῖς τὴν διαταγὴν τοῦ Παδισάχ. 'Ο φανατισμὸς αὐτῶν ἦτο μέγας καὶ οὐδὲν ἤθελον ν' ἀκούσουν (...) Καὶ ἀνεχωρήσαμεν ἐπιβάντες τῆς ἀμάξης ὅπισθεν τῆς ὁποίας ἠκολούθει ἐξ ἀρχῆς ἐφιππος εἰς τῶν σωματοφυλάκων τοῦ Σουλτάνου (...).

Κατὰ τὴν εἰς τὴν πόλιν ἐπάνοδόν μας, διελθόντες παρὰ τὴν οἰκίαν τοῦ συνοδεύοντος ἡμᾶς Σαδικ βέη παρεκλήθημεν εὐγενῶς παρ' αὐτοῦ νὰ ἀνέλθωμεν ἵνα μᾶς προσφέρῃ καφέ. Δεχθέντας τὴν πρόσκλησιν μᾶς εἰσήγαγε εἰς μικρὰν ξυλίνην οἰκίαν, ἐν τῇ ἀκαθάρτῳ εἰσόδῳ τῆς ὁποίας, παπούτσια, παντοῦφλοι, σάρωθρα καὶ λοιπὰ τοιαῦτα ἐβλεπέ τις ἀτάκτως ἐρριμμένα. Μᾶς εἰσήγαγεν εἰς τὸ γραφεῖον του, ὅπερ ἐκοσμεῖτο ὑπὸ δύο μικρῶν διβανίων, πεντέξ παλαιοβιβλίων τουρκικῶν καὶ μιᾶς τραπέζης ἐφ' ἧς ἔκειντο διάφορα ὠραῖα κοσμήματα ἐκ ξύλου καὶ τὰ πρὸς κατασκευὴν αὐτῶν χρήσιμα ἐργαλεῖα (μικροὶ πρίονες κλπ), δι' ὧν ὁ καλὸς Σαδικ κατεσκεύαζε τὰ κοσμήματα ταῦτα. Πιόντες ἐκεῖ τὸν καφέ, ὅνπερ μᾶς προσέφερεν ὁ νεώτερος ἀδελφὸς του προσελθὼν γυνόπου, ἐπανήλθομεν εἰς τὰ ἴδια (...).

20 'Ιουλίου (...). Τὸ ἀτμόπλοιο διατρέχει τὸν μέχρι Βουγιούκ - δερὲ δρόμον εἰς μίαν ὥραν καὶ 45 λεπτά (...). 'Αποβιβασθέντες καὶ ἐπιβάντες ἀμάξης, μετέβημεν εἰς τὰ λεγόμενα Νερά, ἦτοι εἰς τὸ Κεστανέ - σουγιοῦ, Φουντοῦκ - σουγιοῦ καὶ Τζιντζιρ - σουγιοῦ. Ταῦτα εἶναι πηγαὶ δροσερώταται ὑδάτων εἰς στενὴν τινὰ κοιλάδα εἰς ἀπόστασιν ἡμισείας ὥρας (...) 'Εκαθήσαμεν εἰς τὸ ἐν Τζιντζιρ - σουγιοῦ καφενεῖον, ὅπου ὑπῆρχε μεγάλη συνάθροισις κυριῶν καὶ κυριῶν καὶ μουσικὸς θίασος τουρκικὸς ἐμελπε καὶ ᾄδε διάφορα τεμάχια ἀνατολικῆς μουσικῆς (σαντούρια καὶ ἀμανέδες). 'Η πλατεῖα τοῦ καφενεῖου ἀπετελεῖτο ἐκ τριῶν ὑπερκειμένων ἀλλήλαις ζωνῶν, ἑκαμ-

μένων ἐπὶ τῆς κλιτύος τοῦ βουνοῦ, ἦν δὲ σύσκιος ἐξ ὑψηλῶν δένδρων καὶ ἐπὶ τῆς κατωτέρας ζώνης ὑπῆρχον μικραὶ τινες τεχνηταὶ λίμναι μετὰ πολυαρίθμων πιδάκων· ἡ ἀνωτέρα ζώνη ἦτο κεχωρισμένη διὰ δικτυωτοῦ κιγκλιδώματος, ὅπισθεν τοῦ ὁποίου συνεπυκνοῦντο πλεῖστοι χανούμισαι, ὧν τινὲς ἐπιτηδεῖως ἄφινον νὰ διαφαίνεται ἡ ἀλαβάστρινος λευκότης καὶ οἱ ὠραῖοι ἀληθῶς χαρακτῆρες τοῦ προσώπου των (...) Εἰς τὴν προκυμαίαν τοῦ Βουγιούκ-δερε ὠραῖον εἶναι τὴν ἐσπέραν τὸ θέαμα τῶν ὀθωμανίδων γυναικῶν. Συναθροίζονται ὅλαι ὁμοῦ, ἑκατὸν ἐνίοτε ἢ καὶ πλείονες, εἰς τινὰ γωνίαν τῆς προκυμαίας, πρὸ πάντων εἰς τὸ Σαρίαρι, ὑπὸ τὴν φύλαξιν ἐνὸς ἢ πλείονων Τούρκων· μετὰ τὰ λεπτὰ αὐτῶν περικαλύμματα συσσωρευμένοι εἰς τὴν παραλίαν, φαίνονται ὡς ποίμνια προβάτων ἢ ἀγέλη χηνῶν (...) Ἐπεσκέφθημεν τὴν οἰκογένειαν τοῦ πρέσβεως μας κ. Ἀ. Κουντουριώτου, ὅστις μᾶς ἐκάλεσεν εἰς γεῦμα τὴν ἐπιούσαν.

23 Ἰουλίου (...). Ἀποβιβασθέντες εἰς Πρίγκιπον μετέβημεν εἰς τὸ Ξενοδοχεῖον Giacomo ¹ (...) Καίτοι φημισμένον εἶναι ἐν τούτοις πολὺν μέτριον· ἔχει μόνον τὸ πλεονέκτημα ὅτι κεῖται εἰς ὠραιότατην θέσιν (...) Καθ' ἐκάστην πρωΐαν περὶ τὰς 7 1/2 ἰππεύομεν ἢ μᾶλλον ὀνεύομεν μετὰ τῆς Σοφίας καὶ διατρέχομεν τὰ κατάφυτα καὶ γραφικώτατα βουνὰ τῆς νήσου (...) Ἡ ζωὴ ἐν Πρίγκιπῳ εἶναι πολὺ ἀπλὴ καὶ ἐντελῶς ἐξοχική· αἱ κυρίαι εἰσὶν ἀπλῶς ἐνδεδυμένοι, ἐξέρχονται δὲ τὴν ἐσπέραν ἄνευ καπέλλων. Μετὰ τὸ δεῖπνον δὲν ὑπάρχει σχεδὸν διασκέδασις εἰμὴ περίπατος εἰς τὴν ἀποβάθραν καὶ μουσική εἰς τὸ παρ' αὐτῇ καφενεῖον· εἰς ἄλλο τι καφενεῖον Τοῦρκος τις παίζει τὸν καραγκιόζην καὶ ὠδήγησα εἰς αὐτὸ τὴν Σοφίαν ἐσπέραν τινά, ἵνα λάβῃ καὶ τούτου ἰδέαν· δὲν ἐννοοῦμεν ὁμῶς τί ἔλεγε, διότι ἔπαιζε τουρκιστί (...).

8 Αὐγούστου (...). Τὴν 11 1/2 ὥρ. μετέβημεν δι' ἀμάξης εἰς τὸ παρὰ τὸ Γιλδιζ τζαμίον ἵνα ἴδωμεν τὸ προσκύνημα τοῦ Σουλτάνου. Στάντες εἰς καλὴν θέσιν ὄρθιοι ἐπὶ τῆς ἀμάξης ἠδυνήθημεν νὰ ἴδωμεν πᾶσαν τὴν τελετήν, ἀλλ' ὑπεφέραμεν πολὺ ἐκ τοῦ καύσωνος καὶ τῆς πείνης, διότι ὁ Σουλτάνος σήμερον εἶχε τὴν ἰδιοτροπίαν νὰ σκεφθῇ μέχρι τῆς 2ας ὥρας μ.μ. ἕως οὗ μᾶς δώσῃ τὴν εὐχαρίστησιν νὰ μᾶς δείξῃ τὴν μούρην του. Τέλος ἐφάνη κατερχόμενος τὴν μεγάλην κλίμακα τῶν ἀνακτόρων του (...) εὐτραφῆς φαινόμενος καὶ μελαγχροινός, με μαῦρα κοντὰ γένεια (...) Ἄμα εἰσῆλθεν εἰς τὸ τζαμίον ἀνεχωρήσαμεν σπεύσαντες νὰ φάγωμεν (...) Κατόπιν κατήλθομεν μετὰ τῶν ἀποσκευῶν μας εἰς Γαλατᾶν καὶ ἐπεβίβασθημεν (...) ἀλλ' ὀλίγον πρὸ τῆς ἀναβάσεως ἐπὶ τοῦ ἀτμοπλοίου ἠναγκάσθημεν νὰ πληρώσωμεν δύο δραχμὰς εἰς παραφυλάσσοντα ἐπὶ λέμβου ὑπάλληλον τοῦ τουρκικοῦ τελωνείου ἵνα μὴ ἐπιθεωρήσῃ τὰς ἀποσκευὰς μας (...).

1. Βλ. μεταγενέστερη ἀπροσδόκητη συνάντησις μετὰ τὸν ξενοδόχον Giacomo, σ. 216.

Μετά τὸ χωριστὸ σημειωματάριο τοῦ ταξιδιοῦ στὴν Πόλη συνεχίζονται οἱ αὐτοβιογραφικὲς σελίδες :

Πολιτικά καὶ Ἀνακτορικά.— Ὁ στρατηγὸς Vosseur ἐπανῆλθεν ἐξ Εὐρώπης καὶ ἀπὸ 1ης Σεπτεμβρίου ἐπανήρξαντο αἱ ἐν τῷ γραφείῳ αὐτοῦ ἐργασίαι μας. Τὰ κατὰ τὸ ἐπίλοιπον τοῦ ἔτους μᾶλλον ἄξια μνείας γεγονότα συνοψίζονται εἰς τὰ ἑξῆς :

Κατὰ τὸν Νοέμβριον μῆνα συνελθούσης τῆς Βουλῆς καὶ δεξιᾶς δυσπιστίαν τινὰ πρὸς τὸ Ὑπουργεῖον Τρικοῦπη, τοῦτο διέλυσεν αὐτὴν καὶ διέταξε νέας ἐκλογὰς ἐνεργηθησομένας τῇ 4ῃ Ἰανουαρίου 1887.

Τῇ 21 Ἰουλίου τοῦ τρέχοντος ἔτους 1886 ὁ διάδοχος εἶχε συμπληρώσει τὸ 18ον ἔτος τῆς ἡλικίας του καὶ ὠνομάσθη ἔκτοτε ἀνθυπολοχαγὸς τοῦ πεζικοῦ, ἔμελλε δὲ κατὰ συνέπειαν νὰ κηρυχθῇ ἐνῆλιξ. Αἱ ἐπὶ τῇ ἐνηλικιότητι αὐτοῦ ἑορταὶ ἀπεφασίσθη νὰ γίνωσιν πάνδημοι ἀπὸ 1ης μέχρι τῆς 6ης Δεκεμβρίου ἑ.ἑ.

Κατὰ τὴν ἐποχὴν λοιπὸν ταύτην συνήχθησαν εἰς Ἀθήνας πάντες σχεδὸν οἱ δήμαρχοι τοῦ κράτους καὶ πλείστοι ἀντιπρόσωποι τοῦ ἑκτὸς τῆς Ἑλλάδος Ἑλληνισμοῦ ὅπως παραστῶσιν εἰς αὐτάς. Αἱ ἑορταὶ ἤρξαντο τῇ 1ῃ Δεκεμβρίου διὰ λαμπρᾶς πρῶτον παρατάξεως στρατοῦ καὶ δοξολογίας ἐν τῇ χαρμοσύνῳ κοσμηθείσῃ Μητροπόλει, ἐν ἣ μετὰ τὴν δοξολογίαν ὁ πρῶτος διάδοχος τοῦ Ἑλληνικοῦ θρόνου ὤμοσεν ἐπὶ τῆς σημαίας καὶ τοῦ Εὐαγγελίου πίστιν πρὸς τὴν πατρίδα καὶ πρὸς τὸν βασιλέα. Τὸ ἑσπέρας ἐδόθη μέγας χορὸς ἐν τοῖς Ἀνακτόροις. Τὴν πρώτην ἡμέραν καὶ τὰς ἐπιούσας ἐξηκολούθησαν αἱ εἰς τὸν βασιλέα παρουσιάσεις τῶν ἀρχῶν καὶ τῶν διαφόρων ἀντιπροσώπων, ἐδόθησαν ἐν τῷ μεταξύ εἰς τοὺς δημάρχους καὶ εἰς τοὺς λοιποὺς κεκλημένους γεύματα, ἐν τοῖς ἀνακτόροις, καὶ αἱ ἑορταὶ ἔκλεισαν τῇ 6ῃ Δεκεμβρίου διὰ νέου βασιλικοῦ χοροῦ. Περὶ δὲ τὰ τέλη τοῦ μηνὸς οἱ ἀξιωματικοὶ τῆς ἐν Ἀθήναις φρουρᾶς, περὶ τοὺς 500 περίπου, προσέφερον γεῦμα πρὸς τιμὴν τοῦ Διαδόχου, εἰς ὃ παρεκάθησαν οὗτος, ἡ Α.Μ. ὁ Βασιλεὺς, ὁ ὑπουργὸς, ὁ στρατηγὸς Vosseur μετὰ τῶν ὑπασπιστῶν του, ὁ ναύαρχος Κανάρης¹ καὶ πάντες οἱ στρατηγοὶ καὶ οἱ ἀνώτεροι καὶ κατώτεροι ἀξιωματικοὶ τῆς φρουρᾶς. Τὸ γεῦμα ἐδόθη ἐντὸς τοῦ ἐν τῷ πεδίῳ τοῦ Ἀρεῶς οἰκοδομήματος τοῦ Ἱπποδρομίου, ὅπερ διὰ μύρτων, σημαίων, εἰκόνων πάντων τῶν ὀπλάρχηγῶν τοῦ ἀγῶνος, τροπαίων ἐξ ὀπλῶν καὶ πυροβόλων, καὶ παντοίων ἄλλων διακοσμήσεων, μετεβλήθη εἰς γραφικωτάτην αἴθουσαν. Ὁ ἀρχηγὸς τοῦ στρατοῦ προέπτεν ὑπὲρ τοῦ Βασιλέως καὶ τοῦ διαδόχου, ὁ δὲ Βασιλεὺς καὶ ὁ Διάδοχος ὑπὲρ τῆς εὐημερίας καὶ εὐτυχίας τῆς πατρίδος καὶ τοῦ στρατοῦ. Μετ' ὀλίγας ἡμέρας ἕτερον τοιοῦτον γεῦμα

1. Πρόκειται γιὰ τὸν Μιλτιάδη Κ. Κανάρη, γιὸ τοῦ πυρπολητῆ (1822-1900).

πρὸς τιμὴν τοῦ διαδόχου ἐδόθη ὑπὸ τῶν ἀξιοματικῶν τοῦ ναυτικοῦ ἐν τῷ ἀτμοδρόμῳ « Ἑλλάς » πλουσίως διακοσμηθέντι ¹.

Τῇ 1ῃ Δεκεμβρίου ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ τῶν ἑορτῶν τῆς ἐνηλικιώσεως τοῦ διαδόχου, ἀπενεμήθησαν παράσημα εἰς πολλοὺς στρατιωτικοὺς καὶ πολιτικούς ὑπαλλήλους. Μεταξὺ τῶν ἄλλων ἀπενεμήθησαν εἰς μὲν τὸν πατέρα μου ἐν ἀποστρατείᾳ διατελοῦντα ἐν Ἀγρινίῳ, τὸ παράσημον τῶν ἀνωτέρων Ταξιαρχῶν, εἰς ἐμὲ δὲ ὁ ἀργυροῦς Σταυρὸς τῶν Ἱπποτῶν τοῦ τάγματος τοῦ Σωτήρος. Οὕτως ἔληξε καὶ τὸ ἔτος τοῦτο.

1887. Τὸ πρῶτον ἀξιοσημείωτον γεγονός τοῦ ἔτους τούτου ἦσαν αἱ κατὰ τὴν 4ην Ἰανουαρίου ἐνεργηθεῖσαι καθ' ἅπαν τὸ κράτος ἐκλογαὶ κατὰ τὸν τὸ παρελθὸν ἔτος ψηφισθέντα νόμον, καθ' ὃν ἡ μὲν ἐκλογικὴ περιφέρεια ἠϋρύνθη ἀπὸ ἐπαρχίας εἰς Νομόν, ὁ δὲ ἀριθμὸς τῶν βουλευτῶν περιορίσθη εἰς 150. Ἐν ταῖς ἐκλογαῖς ταύταις ἀπεδείχθη νικητὴς διὰ μεγάλης πλειοψηφίας ἡ ὑπὸ τὸν κ. Χ. Τρικούπην κυβερνώσα μερίς, καὶ ἐξησφαλίσθη ἡ ἐν τοῖς πράγμασι διαμονὴ τοῦ Ὑπουργείου Τρικούπη.

Καὶ τὸ ἕτερον ἡμισυ τοῦ χειμῶνος διήλθομεν ἐφέτος ἐν πολλαῖς διασκεδάσεσιν, διότι ἐν τε τοῖς ἀνακτόροις καὶ ἐν ἰδιωτικοῖς οἰκοῖς ἐδόθησαν πολλοὶ χοροί, εἰς οὓς παρευρισκόμην μετὰ τῆς συζύγου μου.

20 Ἀπριλίου. Σταματῶ πρὸς στιγμὴν ἐν τῇ ἡμέρᾳ ταύτῃ· εἶναι ἡ πρώτη ἐπέτειος τῶν γάμων μου. Παρῆλθεν ἐν ἔτος καὶ πᾶσα αὐτοῦ ἡμέρα δὲν συνέτεινεν ἢ εἰς τὸ νὰ αὐξάνῃ τὴν εὐτυχίαν μου. Εἶμαι δὲ ἔτι εὐτυχέστερος βλέπων τὴν σύζυγόν μου συμμεριζομένην τὴν ἄκραν εὐτυχίαν μου.

Ἀξίον σημειώσεως γεγονός κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην εἶναι ἡ ἐκτέλεσις τῶν μετὰ πυρῶν γυμνασίων τοῦ Πυροβολικοῦ ὑπὸ τὰς ὁδηγίας καὶ τὴν ἄμεσον διεύθυνσιν τοῦ στρατηγοῦ Βοσσέρ. Τὰ γυμνάσια ταῦτα ἀρξάμενα τῇ 5ῃ Μαρτίου ἐπερατώθησαν κατὰ τὰ τέλη Ἀπριλίου (...).

Ἀκολουθεῖ σύντομη περιγραφή τῶν γυμνασίων. Ἔπειτα :

Περὶ τὰ τέλη Ἀπριλίου ὁ στρατηγὸς Βοσσέρ ἀπεφάσισε νὰ περιοδεύσῃ ἀνὰ τὴν δυτικὴν Ἑλλάδα καὶ τὴν Ἑπτάνησον, διετάχθη δὲ νὰ ἀκολουθήσῃ αὐτόν (...).

1. Γιὰ τὸν ἑορταστικὸν διάκοσμο τοῦ γεύματος παρέχονται περιέργες πληροφορίες στὰ « Πρακτικὰ τῶν ἐτῶν 1887 καὶ 1888 » τῆς Ἱστορικῆς καὶ Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρίας, ποὺ βρίσκονται στὸ Ἀρχεῖο (βλ. καὶ σ. 5) : « Ἐν τῇ ἐκθέσει μου τοῦ παρελθόντος ἔτους ἐγένετο λόγος περὶ τῶν εἰκόνων τὰς ὁποίας παρεδώκαμεν κατ' ἐντολὴν τῶν Ὑπουργείων Στρατιωτικῶν καὶ Ναυτικῶν διὰ νὰ κοσμήσωσι τὰ ἐπὶ τῇ ἐνηλικιώσει τοῦ διαδόχου συμπόσια καὶ τῆς ἐλεεινῆς καταστάσεως, εἰς ἣν παρελάβομεν τὰς εἰκόνας (αἱ ὁθόνην τινὴν ἐφθαρμέναι, ἡ τοῦ Περραιβοῦ διάτρητος ἐν τῷ μέσῳ τῷ προσώπῳ, 18 κατερρυπωμέναι) καὶ ὅτι τρεῖς τῶν παρὰ τοῦ Ὑπουργείου τῶν Ναυτικῶν ληφθεισῶν δὲν ἐπεστράφησαν (...) » ὑπογράφεται « Ὁ ἐφορὸς τοῦ μουσείου Θ. Νικ. Φιλαδελφεύς » (σ. 17 καὶ 29 τῶν Πρακτικῶν).

Ἄκολουθεῖ σύντομη περιγραφή τῆς περιοδείας : Μεσολόγγι, Ἀγρίνιο, *ὅπου δὲν ἐμείναμεν ἢ μόνον ὀλίγας ὥρας ἵνα γευματίσωμεν παρὰ τῷ πατρὶ μου*, Καρβασαράς, Ἄρτα. Τὸ θέρος δὲν εἶχομεν μεγάλας ἐργασίας.

Ἡμίσειαν ὥραν μετὰ τὸ μεσονύκτιον τῆς 5ης πρὸς τὴν 6ην Αὐγούστου, ἡ Σοφία ἔτεκεν αἰσίως κόρην, τὸ πρῶτον τέκνον μας¹. Ἡ χαρὰ τῆς καὶ ἡ χαρὰ ὅλων μας εἶναι μεγίστη (...).

Κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην τοῦ ἔτους δὲν ἔχω τι τὸ ἀξιοπαρατήρητον νὰ σημειώσω, εἰμὴ τὴν λήξιν τῆς ὑπὸ τὸν στρατηγὸν Βοσσέρ στρατιωτικῆς γαλλικῆς ἀποστολῆς, καὶ τὴν κατὰ τὰς ἀρχὰς Δεκεμβρίου ἀναχώρησιν τῶν μελῶν αὐτῆς, ἥτοι τοῦ στρατηγοῦ Βοσσέρ καὶ τῶν λοχαγῶν Περουσόν, Σεβαλιέ καὶ Δεπρεκρασιέ. Ἀπεχαιρέτησα ἐν τῷ ἀτμοπλοίῳ μετὰ τῆς Σοφίας τὸν καλὸν στρατηγόν, μεθ' οὗ ἐπὶ τρία ἔτη συνυπηρέτησα ἐν μεγίστῃ ἀρμονίᾳ, ὡς καὶ τὴν εὐγενῆ αὐτοῦ οἰκογένειαν. Πάντες συγκεκινημένοι καὶ μετὰ μεγάλης λύπης ἐγκατέλιπον τὴν Ἑλλάδα.

Μετὰ τὴν ἀναχώρησιν τοῦ στρατηγοῦ διετάχθη ν' ἀναλάβω ὑπηρεσίαν εἰς τὸ 1ον σύνταγμα τοῦ Πυροβολικοῦ, εἰς ὃ ἐτοποθετήθη καὶ ὅπερ διωκεῖτο παρὰ τοῦ ἀντισυνταγματάρχου κ. Ν. Σμόλενιτζ. Ἀπὸ τῆς 10ης δὲ Δεκεμβρίου διοικῶ τὴν 3ην πεδινὴν Πυρβολαρχίαν τοῦ συντάγματος τούτου ἔχων ὡς ἀξιωματικούς τὸν ὑπολοχαγόν κ. Ἀνδρ. Μομφερᾶτον καὶ τὸν ἀνθυπολ. κ. Λ. Βάλβην.

1888. Τῇ 11ῃ Ἰανουαρίου τοῦ ἔτους τούτου ἠναγκάσθη ν' ἀναχωρήσω ἐπὶ δεκαήμερῳ ἀδείᾳ εἰς Ἀγρίνιον ἕνεκα τηλεγραφικῶς διαβιβασθείσης μοι εἰδήσεως περὶ ἐπικινδύνου ἀσθενείας τοῦ πατρός μου. Τὴν ἐπιούσαν τὸ ἑσπέρας ἔφθασα εἰς Ἀγρίνιον. Κατὰ τὸ ταξίδιον μου αὐτὸ ἐποίουν πρῶτην φορὰν χρῆσιν τοῦ ἀπὸ Ἀθηνῶν μέχρι Πατρῶν σιδηροδρόμου, ὅστις πρὸ ὀλίγου χρόνου ἀποπερατωθεὶς εἶχε τεθῇ εἰς χρῆσιν τοῦ κοινοῦ. Εἰς 8 ὥρας μεταβαίνει τις ἀπὸ Ἀθηνῶν μέχρι Πατρῶν, ἀλλ' ἀναγκάζεται νὰ διανυκτερεύσῃ ἐκεῖ μὴ ὑπάρχοντος ἀτμοπλοίου διὰ Μεσολόγγιον ἢ τὴν 8ην ὥραν τῆς ἐπιούσης πρωΐας. Ἐν τούτοις ὁ σιδηρόδρομος οὗτος ἐπλήρωσε μεγάλην ἀνάγκην, καὶ ἔδωκεν εἰς τὰς χώρας τὰς ὁποίας διασχίζει εὐρωπαϊκὴν χροιάν.

Μεταβὰς εἰς Ἀγρίνιον εὗρον τὸν πατέρα μου πάσχοντα ἐκ βρογχίτου, ἀλλ' εἰς καλλιτέραν ὀλίγον κατὰστασιν· εἰς τὸ διάστημα δὲ τῶν 8 ἡμερῶν καθ' ὅς ἐμείνα παρ' αὐτῷ, ἀπηλλάγη μὲν τοῦ βρογχίτου, ἀλλ' ὑπέφερεν ἐκ πόνων τῆς μέσης, ἀποτελέσματος τοῦ κρυολογήματος καὶ τῶν γηρατειῶν.

Τῇ 21ῃ Ἰανουαρίου ἐπανῆλθον εἰς Ἀθήνας.

Αἱ ἀπόκρεω ἐφέτος διαρκέσασαι καθ' ὅλον τὸν Φεβρουάριον μέχρι τῆς 6ης Μαρτίου διήλθον διασκεδαστικώτεραι, καλλιτεχνικώτεραι καὶ ποιικιλωτέραι ἢ ἄλλοτε ὑπὸ τὴν ἐποψιν τῆς πληθύος καὶ τοῦ εἶδους τῶν μεταμ-

1. Ἡ Ἑλένη Δαγκλῆ, μετέπειτα σύζυγος τοῦ πολιτικοῦ Ἀλεξάνδρου Μυλωνᾶ.

φιεζομένων. Τοῦτο δ' ὀφείλεται εἰς τὴν ἀπὸ τοῦ παρελθόντος ἔτους ἱδρυσιν κομιτάτου τῶν ἀπόκρεω, ὅπερ διοργανίζει καὶ βραβεύει τοὺς φέροντας ἐπι-
τυχεστέρους μεταμφιεσμούς.

Ἀπὸ τοῦ παρελθόντος ἔτους μετέφρασα πραγματεῖαν τινὰ περὶ τοῦ τελευταίου Σερβοβουλγαρικοῦ πολέμου, τοῦ κατὰ τὰ τέλη 1885 ἔτους ἐπὶ 15 μόνον ἡμέρας περίπου διαρκέσαντος, ὑπὸ τὸν τίτλον : *Ἡ Ἑλβετικὴ στρατιωτικὴ ἀποστολὴ ἐπὶ τοῦ θεάτρου τοῦ Σερβοβουλγαρικοῦ πολέμου*, συγγραφεῖσα ὑπὸ τινος Ἑλβετοῦ ἀντισυνταγματάρχου, καλουμένου Χουγγερβύλλερ, ἀποσταλέντος ἐκεῖ πρὸς μελέτην ὑπὸ τῆς κυβερνήσεώς του. Ἀποφασίσας δὲ νὰ ἐκδώσω τὸ σύγγραμμα τοῦτο ἐζήτησα τὴν ἄδειαν τῆς κυβερνήσεως, ἥτις μετὰ προηγουμένην ἐξέτασιν καὶ ἔγκρισιν αὐτοῦ ὑπὸ τοῦ τεχνικοῦ συμβουλευτικοῦ τμήματος τοῦ Πυροβολικοῦ ἐνέκρινε τὴν ἔκδοσίν του καὶ ἐσύστησεν αὐτὸ ταῖς στρατιωτικαῖς ἀρχαῖς διὰ τῆς ὑπ' ἀριθ. 73588 ἀπὸ 16 Δεκεμβρίου 1887 ἐγκυκλίου διαταγῆς τοῦ Ὑπουργείου τῶν Στρατιωτικῶν. Ἐξέδωσα ὅθεν κατὰ τὸν αὐτὸν μῆνα καὶ ἀπέστειλα πλῆθύν ἀγγελιῶν πρὸς συλλογὴν συνδρομητῶν διὰ τὴν ἔκδοσιν τοῦ βιβλίου τούτου, οὗ ἡ τύπωσις ἐν τῷ τυπογραφείῳ Σ. Κ. Βλαστοῦ, κειμένῳ ἐν ὁδῷ Νίκης ἀριθ. 14, ἤρξατο κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ Φεβρουαρίου ἐ.ξ. (...).

Τὸ περὶ τοῦ Σερβοβουλγαρικοῦ πολέμου ἔκδοθὲν σύγγραμμά μου ἐτυπώθη εἰς 1000 ἀντίτυπα καὶ ἀπεστάλη κατὰ τὸν Μάϊον μῆνα εἰς τοὺς συνδρομητάς, πλέον δὲ τῶν 150 σωμάτων διανεμήθησαν δωρεὰν εἰς φίλους καὶ γνωρίμους· εὐτυχῶς δὲ αἱ δαπάναι τῆς ἐκδόσεως αὐτοῦ ἐκαλύφθησαν, ἀνελθοῦσαι εἰς 1400 δρχ. καὶ τι πλέον, ἐπλεόνασαν δὲ ὡς ὠφέλεια ἐκ τῶν εἰσπραχθέντων, ἀπέναντι τῶν δαπανηθέντων, περὶ τὰς 540 δραχμάς. Ἐννοεῖται ὅτι καὶ πολλοὶ δὲν ἐπλήρωσαν.

Τὰ σπουδαιότερα γεγονότα τοῦ ἔτους τούτου εἶναι πρῶτον, ἡ κατὰ τὸ θέρος γενομένη ἐν Βερολίνῳ μνηστεία τοῦ διαδόχου¹ τοῦ Ἑλληνικοῦ θρόνου Κωνσταντίνου μετὰ τῆς ἀδελφῆς τοῦ αὐτοκράτορος τῆς Γερμανίας, Σοφίας - Δωροθέας, ὅπερ συνοικέσιον ἐνέπλησεν ἐλπίδων καὶ ἐνθουσιασμοῦ ὅλον τὸ ἔθνος, δεύτερον δὲ αἱ κατὰ τὸν Ὀκτώβριον μῆνα τελεσθεῖσαι ἑορταὶ ἐπὶ τῇ εἰκοσιπενταετηρίδι ἀπὸ τῆς εἰς τὸν θρόνον ἀναβάσεως τοῦ βασιλέως ἡμῶν Γεωργίου τοῦ Α'.

Αἱ ἑορταὶ αὗται ἐπὶ ἐξαήμερον διαρκέσασαι, ὑπῆρξαν πολυτελέστατοι, λαμπραὶ καὶ ἐνθουσιώδεις, οἳ οὐδέποτε εἶχον συμβῆ ἑν' Ἀθήναις, καὶ κατέδειξαν τὴν πρὸς τὸν βασιλέα ἀγάπην τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ. Κάτι τι ἑκτακτον ἰδίως παρέστησαν αἱ φωταγωγίαι τῆς πόλεως, τὰ ἑκτακτα πυροτεχνήματα τὰ καέντα ἐν τῷ πεδίῳ τοῦ Ἀρεως, καὶ αἱ πρὸ τῶν ἀνακτόρων λαμπραὶ δηφοραὶ τοῦ στρατοῦ καὶ τοῦ λαοῦ.

Οὐδὲν ἕτερον ἑκτακτον πολιτικὸν γεγονὸς ἐπῆλθε μέχρι τέλους τοῦ ἔτους.

1. Βλ. καὶ σ. 117.

5. ΕΘΝΙΚΗ ΕΤΑΙΡΙΑ

Ἡ Ἐθνικὴ Ἐταιρία, σωματεῖο μυστικὸ ἐπὶ ἓνα διάστημα, εἶχε σκοπὸ τὴν ἀναζωπύρωσιν τοῦ ἐθνικοῦ φρονήματος, τὴν ἐπαγρύπνησιν ἐπὶ τῶν συμφερόντων τῶν δούλων Ἑλλήνων καὶ τὴν παρασκευὴν τῆς ἀπελευθερώσεως αὐτῶν διὰ πάσης θυσίας¹.

Ἰδρύθηκε στὶς 12 Νοεμβρίου 1894 (ἡμερομηνία τοῦ πρώτου καταστατικοῦ), μετὰ τὴν πρωτοβουλία ἐνὸς νεαροῦ ἀξιωματικοῦ τοῦ στρατοῦ, ποὺ ἐμπιστεύθηκε τὸ σχέδιό του εἰς δέκα καὶ τέσσαρας συναδέλφους του, φέροντας πάντας βαθμὸν οὐχὶ ἀνώτερον τοῦ ὑπολοχαγῶ².

Στὶς 4 Σεπτεμβρίου 1895, οἱ ἑταῖροι, ποὺ ἦσαν τῶρα ἐξήντα περίπου, ὅλοι στρατιωτικοί, τροποποίησαν τὸ καταστατικὸ τῆς Ἐταιρίας κι' ἔπειτ' ἀπὸ λίγο ἀπεφάσισαν νὰ καταλέξωσιν ἐν αὐτῇ καὶ πολίτας καὶ νὰ παραδώσωσι τὴν διοίκησιν τῆς εἰς ἀνώτατον συμβούλιον (...). Οὕτω συνεκροτήθη τὸ πρῶτον ἐνδεκαμελὲς συμβούλιον τῆς Ἐταιρίας³.

Ἡ διάδοσις τοῦ σωματείου ἀπὸ τότε ὑπῆρξε ραγδαία. Τὸ καλοκαίρι τοῦ 1896 ἡ Ἐταιρία ὀργάνωσε τὴν πρώτη ἐισβολὴ ἀνταρτικῶν σωμάτων στὴ Μακεδονία (388 ἀντάρτες μετὰ 8 ὀπλαρχηγούς). Στὶς 20 Ὀκτωβρίου τῆς ἰδίας χρονιᾶς ὀργάνωσε πάνδημα μνημόσυνα γιὰ τὰ θύματα αὐτῆς τῆς ἐισβολῆς κι' ἔπειτ' ἀπὸ λίγες μέρες ἔκαμε τὴν πρώτη τῆς ἐμφάνισις στὴ δημοσιότητα, ἀποκαλύπτοντας τὴν ὕπαρξιν, τὴ δύναμιν καὶ τὸ πρόγραμμά της, ὅχι ὁμῶς καὶ ὀνόματα μελῶν⁴.

Στὶς 5 Δεκεμβρίου 1896 ψηφίζεται νέο καταστατικὸ καὶ νέος κανονισμὸς καὶ στὶς 4 Ἰανουαρίου 1897 ἀναλαμβάνει τὴ διοίκηση τῆς Ἐταιρίας τὸ νέο συμβούλιον, δέκα ὀκτῶ μελῶν αὐτὴν τῇ φορᾷ.

Κατὰ τοὺς πρώτους μῆνες τοῦ 1897 ἡ Ἐθνικὴ Ἐταιρία ἐντείνει τὴ δράση της, πολλαπλασιάζει τὶς μὴσεις, ἐνεργεῖ ἐράνους, προμηθεύεται καὶ προμηθεύει πολεμοφόδια, προπάντων ὀργανώνει κι' ἐξοπλίζει τὰ ἀνταρτικὰ σώματα, ποὺ θὰ περάσουν τὰ σύνορα στὶς 27 ἢ 28 Μαρτίου⁵.

Μετὰ δέκα μέρες, στὶς 6 Ἀπριλίου, ἄρχισε ὁ Πόλεμος. Φανερώθηκε ἡ ἀληθινὴ κατάστασί μας καὶ τὰ πράγματα πῆραν ἄλλή τροπὴ. Ἡ Ἐθνικὴ Ἐταιρία, ἀντικείμενο σχεδὸν παν-ελληνικῆς ἐμπιστοσύνης ἕως τότε, ἔγινε μετὰ τὴν ἥτταν στόχος σχεδὸν πανελληνικῆς ὀργῆς.

Ὁ ταγματάρχης⁶ Δαγκλῆς ἐμφανίζεται νὰ δρᾷ στὴν Ἐθνικὴ Ἐταιρία, ἀρχικὰ ὡς πρόεδρος τοῦ βου τμήματος καί, ἀπὸ τὶς πρώτες μέρες τοῦ 1897, ὡς μέλος τοῦ νέου διοικητικοῦ

1. Ἄρθρο 1 τῶν καταστατικῶν τοῦ 1895 καὶ τοῦ 1896.

2. Βλ. τὸ φυλλάδιον «Ἐκθεσις Πεπραγμένων τῆς Ἐθνικῆς Ἐταιρίας (128 σελ.), 1897, σ. 5. Αὐτὸ τὸ χωρίον, στὸ ἀντίτυπον τοῦ Ἀρχείου, εἶναι ὑπογραμμισμένον μετὰ κόκκινες μολυβικὰς κι' ἔχει στὸ περιθώριον ἓνα «Ναί», ὅπου ἀναγνωρίζεται ἡ γραφὴ τοῦ Δαγκλῆ. Ἡ ἔκθεσις ἔχει ἡμερομηνία 30 Νοεμβρίου 1897.

3. Ἐκθ. Πεπραγμένων, δ.π. σ. 6, 7.

4. Τὸ κείμενον τυπώθηκε σὲ σχῆμα μικρῆς τετράστηλης μονόφυλλης ἐφημερίδας. Ἐχει ἐπιεφαλίδα μετὰ πελώρια κεφαλαῖα σὲ τέσσερες σειρές :

Ἐν ὀνόματι τοῦ Θεοῦ καὶ τῆς Πατρίδος—Ἡ Ἐθνικὴ Ἐταιρία πρὸς τὸ Ἑλληνικὸν Γένος.

Ἀρχίζει μετὰ τὴν προσαγόρευση : Ἑλλήνες!, εἶναι ἀχρονολόγητον καὶ στὴ θέσιν τῆς ὑπογραφῆς ἔχει, μετὰ κόκκινην μελάνην, τὴ σφραγίδα τῆς Ἐταιρίας.

5. Καὶ οἱ δύο ἡμερομηνίες εἶναι ἀπὸ τὴν «Ἐκθ. Πεπραγμένων», δ.π., σ. 69 ἡ πρώτη, καὶ σ. 45 ἡ δεύτερη.

6. Εἶχε προβιβασθεῖ στὶς 4 Μαΐου 1892.

συμβουλίου¹. Όπως όμως φαίνεται από τα έγγραφα του 'Αρχείου, ή συμμετοχή του στη δράση της 'Εταιρίας υπήρξε πολύ πιο ουσιαστική. Όχι που κατείχε τυχόν άλλη ιδιότητα πιο απόρρητη απ' αυτές τις δύο, αλλά όταν αναλάμβανε μία δουλιά ένοιούσε να την διεκπεραιώνει εξαντλητικά.

Πότε και από ποιους μυήθηκε στην 'Εταιρία δεν εξάγεται από το 'Αρχείο. Το παλαιότερο σχετικό έγγραφο είναι του Νοεμβρίου 1895. Πάντως ή συνεργασία του στην 'Εταιρία εξακολούθησε και μετά την κήρυξη του Πολέμου, έως την τοποθέτησή του στο στρατό 'Ηπείρου. Τελευταίο έγγραφο υπογραφής του είναι μία κατάθεση εισπράξεων του τμήματός του, ημερομηνίας 16 'Απριλίου 1897.

Τά σχετικά με την 'Εθνική 'Εταιρία έγγραφα του 'Αρχείου (σύνολο 155 και 10 έντυπα φυλλάδια και κατάστιχα) παρέχουν ενδιαφέροντα συμπληρωματικά στοιχεία για την Ιστορία αυτού του σωματείου, που φιλοδόξησε να στήσει μία νέα Φιλική 'Εταιρία και να ξεσηκώσει ένα νέο Εικοσιένα στα υπόδουλα άκόμα ελληνικά έδάφη. Όπως όλες οι μυστικές οργανώσεις, άφίνει κι' αυτή πλατύ περιθώριο για εικασίες και άντιφατικές έρμηνείες. Εύπρόσδεκτη, λοιπόν, κάθε άυθεντική πληροφορία, που έρχεται να προστεθεί στις υπάρχουσες.

Τά έγγραφα αυτά μπορεί να διαιρεθούν σε όσα άφορούν : α) γενικά τη δράση της 'Εταιρίας και β) ειδικότερα τον ταγματάρχη Δαγκλή και τη δράση του στην 'Εταιρία.

Α'. Γενική δράση της 'Εθνικής 'Εταιρίας.— Σ' αυτήν την κατηγορία περιλαμβάνονται :

1. 'Ιδρυτικά έγγραφα και κανονισμοί : α') Καταστατικό και κανονισμός του 1895, κείμενο πολυγραφημένο 39 σελ. β') Καταστατικό και κανονισμός του 1896, κείμενο έντυπο 45 σελ. γ') «'Επίτομον Καταστατικόν» άχρονολόγητο, έντυπ. 4 σελ. δ') «Καταστατικόν και Κανονισμός 'Εταιρίας Πατριωτών», άχρονολόγητο, κείμενο πολυγραφημένο 9 σελ.

Αυτή ή «'Εταιρία Πατριωτών» δεν φαίνεται άλλοι πουθενά, πολλές όμως διατάξεις του κανονισμού της παρουσιάζουν όμοιότητες με τους δύο άλλους. Δεν είναι άπίθανο να πρόκειται για το άρχικό καταστατικό του 1894, που δεν βρίσκεται στην κατά τά λοιπά πλήρη σειρά των ιδρυτικών έγγραφων, ή για κανένα σχεδίασμα δεύτερου καταστατικού, πριν καθιερωθεί ό τίτλος «'Εθνική 'Εταιρία»².

Σέ λευκή έξωτερική σελίδα του καταστατικού του 1896 ό ταγματάρχης Δαγκλής έγραψε με τό χέρι του τον « όρκο έχεμυθίας », πρώτο όρκο που έπρεπε να όμόσουν οι έταίροι πριν τους άνακοινωθεί τό κείμενο του καταστατικού :

Όρκίζομαι εις τό ιερόν Ευαγγέλιον και επί της τιμής μου ότι εις ούδένα ποτέ θέλω άποκαλύψει όσα είδον, ούδέ όσα θέλουσί μοι άνακινωθής, ούδέ μέρος αυτών, ούδέ τό όνομα ούδενός των ένταύθα παρισταμένων.

2. Έγγραφα του διοικητικού συμβουλίου προς τά τμήματα της 'Εταιρίας : οδηγίες, παρατηρήσεις, έντολές ή άπλές ένημερώσεις. Τά περισσότερα απ' αυτά, συνολικά 48, είναι μονοσέλιδα, τά σημαντικότερα όμως, καμιά δεκαριά, είναι όκτασέλιδα ή τετρασέλιδα. Σχεδόν όλα πολυγραφημένα. Δεν έχουν ύπογραφή, αλλά μόνο την σφραγίδα της 'Εται-

1. Κατά τον Γ. 'Ασπρέα, που είχε στα χέρια του τά πρακτικά των άπόρρητων συνεδριάσεων του διοικητικού συμβουλίου, πρόεδρος της 'Εθνικής 'Εταιρίας ήταν ό Σπυρίδων Λάμπρος (Πολιτική 'Ιστορία, δ.π. σ. 218 και 227). Ό ίδιος ό Λάμπρος, στην προς τον Δαγκλή έπιστολή του που δημοσιεύεται παρακάτω, μιλεί για προσωρινή του άντικατάσταση «έν τη διευθύνσει των της 'Ε. 'Ε.».

2. Με τό πρώτο καταστατικό της 12 Νοεμβρίου 1894, στο σωματείο έδόθη τό όνομα άπλώς «'Εταιρία» ('Εκθ. Πεπραγμένων, δ.π. σ. 5).

ρίας, που άλλαξε τρεις φορές διάταξη και διαστάσεις, πάντα όμως στρογγυλή, με σταυρό και δύο σπαθιά σε σχήμα Χ, με τη ρήση « Έν τούτω νίκῃ » και την ημερομηνία 12-11-94.

Δέν έχουν αυξοντα αριθμό, εκτός από λίγα τελευταία. Τό ύστατο έχει αριθμό 70. Άν, λοιπόν, ή άρίθμηση αὐτή ήταν αποκλειστική για τὰ έγγραφα τοῦ διοικητικοῦ συμβουλίου πρὸς τὰ τμήματα, θά πεί πῶς λείπουν 22 έγγραφα τῆς ὅλης σειρᾶς. Όπως δὴ ποτε, όμως, τὰ ὑπάρχοντα 48 συνθέτουν ἀρκετὰ πλήρη εἰκόνα τῆς πολιτικῆς τοῦ ἀκολουθήσε ή Έθνική Έταιρία, ἔως τὴν ἡττα :

Τὰ ἔξι πρῶτα, καί μερικά ἀκόμα ἐνδιάμεσα, κατακρίνουν τὰ τμήματα γιά ὀρισμένες ἀδέξιες καί ἐπιπόλαιες μυήσεις καί ὑπενθυμίζουν τὰ περὶ ἐχεμυθίας ἄρθρα τοῦ καταστατικοῦ, καθώς καί τὰ σημεία γιά τὴν ἀμοιβαία ἀναγνώριση τῶν ἑταίρων καί τῆς συνθηματικῆς τους ὑπογραφῆς.

Τρία ἡ τέσσερα ἄλλα ἀνακοινώνουν στὰ τμήματα πειθαρχικὲς διαγραφὲς ἑταίρων. Ἀξιοπαρατήρητο εἶναι ὅτι στίς 23-1-97 τὸ συμβούλιο διαγράφει τὸν ἑταῖρο Νεοκλῆ Καζάζη, καθηγητὴ τοῦ Πανεπιστημίου, διότι ὡς πρόεδρος τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἀπεδείχθη παραβλάπτων τὰ συμφέροντα τῆς Έταιρίας ¹.

Ἀλλὰ τὰ πιὸ ἐνδιαφέροντα εἶναι ὅσα ἐνημερώνουν τὰ τμήματα γιά τίς ἐνέργειες τοῦ συμβουλίου, ἡ διαβιβάζουν ἐντολὲς καί ὁδηγίες του, ἐνῶ συνάμα ἀναλύουν διεξοδικὰ τίς θέσεις καί τίς ἐπιδιώξεις τῆς Έταιρίας. Τέτοια εἶναι, λ.χ. ὁδηγίες διὰ τοὺς εἰς διάφορα μέρη ἀπεσταλμένους ἑταίρους (20-1-96)· συγκρότηση ἐπιτροπῶν γιά συλλογὴ ὑλικοῦ πρὸς μελέτην ὑπὸ πᾶσαν ἔποιν τῆς Μακεδονίας (8-2-96) ²· ἐντολὴ στοὺς ἑταίρους, ἐάν ποτε ἐπισήμως κληθῶσιν εἰς ἀπολογία, νὰ δόσουν ὁμοιόμορφες ἀπαντήσεις, γιά νὰ διασκεδασθοῦν οἱ ὑπόνοιες τῆς κεντρικῆς στρατιωτικῆς ὑπηρεσίας (10-5-96)· ἐκκλήση γιά μυστικότητα καί αὐταπάρνηση, διότι μόνον διὰ τῶν δύο αὐτῶν δυνάμεων ἡ Έταιρία κατώρθωσε (...) νὰ διοργανώσῃ τοσοῦτον ἐπιτυχῶς τὰς εἰς Μακεδονίαν ἐκπεμφθεῖσας ἀρματολικὰς ομάδας (...) με ὅλην τὴν ἐκ μέρους τῆς Κυβερνήσεως ἀντίδρασιν (15-9-96)· ἀνακοίνωση ὅτι ἀπεστάλη ἀσφαλῶς ³ πρὸς τὴν Α.Μ. τὸν Βασιλέα τὴν 23 τοῦ ἐνόμνημα περὶ ταχειᾶς καί σοβαρᾶς συντάξεως τῶν πολεμικῶν τοῦ κράτους δυνάμεων, τῶν ἐν τῷ Διαγέλματι ὑποδεχθέντων μέτρων κριθέντων ἀνεπαρκῶν καί μὴ ἀνταποκρινόμενων εἰς τὸ ὕψος τῶν ἀπειλούντων τὸ Γένος κινδύνων (26-1-97)· διευκρινίσεις γιά τὴ στάση τῆς Έταιρίας ἀπέναντι τοῦ Τύπου : καμιά διάκριση γιά καμιά ἐφημερίδα. Μόνον τρεῖς ὁμοιόμορφες ἀνακοινώσεις· ἐκ τούτων ἡ κυριωτάτη ὑπῆρξεν ἡ ἐκδοσις τοῦ προγράμματος τῆς Έθνικῆς Έταιρίας μετὰ τὴν ἀξιωμανημένον ἡμέραν καθ' ἣν ἡ πανηγυρικὴ τέλεσις τοῦ μακεδονικοῦ μνημοσύνου (...). Ἀπὸ τῆς ἡμέρας τῆς δημοσιεύσεως τοῦ προγράμματος ἡ δύναμις τῆς Έταιρίας τουλάχιστον ἑδεκαπλασιάσθη ⁴. Οὐδ' ἠθέλο-

1. Ὡστόσο, δέκα μῆνες ἀργότερα, σημειώνεται στὰ «Πεπραγμένα» (δ.π. σ. 13) ὅτι ἡ Έθνική Έταιρία ἐνεργοῦσε «ἐκ παραλλήλου πρὸς τὰς ἐνεργείας καί ἄλλων παρομοίων σωματείων, τοῦ «Ἑλληνισμοῦ», τῶν τεκτονικῶν στοῶν (...).

2. Δέν εἶχε ἄδικο τὸ συμβούλιο νὰ σημειώνει πῶς ἔτσι ἡ ἑταιρία ἐξεπλήρου πρόγραμμα στοιχειῶδες τῆς Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως, πρόγραμμα ὅπερ δυστυχῶς οὐδέποτε ἐπευδόχθη συστηματικῶς καί ἐνιαίως ὑπὸ οὐδεμιᾶς αὐτῶν («Πεπραγμένα», δ.π. σ. 9).

3. Γιά τὸ πῶς «ἀπεστάλη ἀσφαλῶς» βλ. Γ. Ἀ σ π ρ έ α, Πολιτικὴ Ἱστορία (δ.π.) Β' σ. 230 : «Ὁ Γεώργιος Α' εὔρεν ἐπὶ τοῦ ἰδιαίτερου Αὐτοῦ γραφείου τὸ τολμηρὸν ἐκεῖνο ἔγγραφο, γεγονός ὅπερ τὸν ἔπεισεν ὅτι ἡ ἀνεύθυνος ἐκεῖνη ὀργάνωσις διέθετεν «ἐταίρους» καί κατασκόπους μέχρι τῶν ἰδιαίτερων Αὐτοῦ διαμερισμάτων». Βλ. καί παρακάτω σ. 142.

4. Δέν εἶναι εὐκόλο, ἢ παραεῖναι ἴσως εὐκόλο, νὰ παρακολουθήσει κανεὶς τοὺς ἐλιγμούς κειμένων ὅπως τοῦτο, ποὺ θέλουν νὰ συμβιβάζουν τὰ ἀσυμβίβαστα : λίγες σειρὲς παραπάνω

μεν σπεύσει νὰ προβῶμεν εἰς τὴν δημοσίευσιν (. . .), ἐὰν μὴ ἡ ἀνάγκη τῆς ἀμύνης ἐναντίον τοῦ ἐπαιτιουμένου κινδύνου τῆς παρασκευαζομένης ὑπὸ τῆς Κυβερνήσεως συστάσεως ἐθνικῆς ἐταιρίας πρόσχημα μόνον ἐχούσης ἐθνικὸν πρᾶγματι δ' ἀποσκοπούσης εἰς τὴν σύγχυσιν καὶ ἐξουδετέρωσιν τῶν ἡμετέρων ἐνεργειῶν (14.1.97).

Τὰ πῶς σημαντικὰ ἔγγραφα τοῦ διοικητικοῦ συμβουλίου εἶναι διατυπωμένα μὲ φράσεις ἀτέρμονες καὶ μὲ ρητορικὸ στόμφο πανηγυρικῶν λόγων, ἔτσι ποὺ νὰ μὴν μπορεῖ ν' ἀποσπασθοῦν σύντομες χαρακτηριστικὲς περικοπές τους. Ἀλλὰ τοῦτο δὲν μειώνει τὸ ἐνδιαφέρον ποὺ παρουσιάζουν γιὰ τὸν ἐρευνητὴ, ἴσως μάλιστα νὰ τὸ ἐπαυξάνει, δείχνοντας πόσο ἀκατάλυτο εἶναι αὐτὸ τὸ ἐθνικὸ μας ἐλάττωμα, ἀκόμα καὶ σὲ τόσο κρίσιμες ὥρες.

Πάντα σχετικὰ μὲ τὴν γενικὴ δράση τῆς Ἑταιρίας, παραθέτουμε ἐδῶ δύο ἀνακοινώσεις τοῦ ἐταίρου Μιχαὴλ Μελά πρὸς τὸ διοικητικὸ συμβούλιο. Τὶς ἀνέγραψε μὲ τὸ χέρι του ὁ σύμβουλος Δαγκλῆς γιὰ νὰ τὶς κρατήσῃ στὰ χαρτιά τοῦ τμήματός του. Καὶ ἔκανε πολὺ καλά, γιατί καὶ οἱ δύο ἀνακοινώσεις εἶναι πολὺ ἐνδιαφέρουσες.

Ἡ πρώτη εἶναι συνέντευξη τοῦ Μιχαὴλ Μελά μὲ τὸν Διάδοχο Κωνσταντῖνο.

Στάση τοῦ Διαδόχου ἐναντὶ τῆς Ἑθνικῆς Ἑταιρίας.— Ἀνακοίνωσις εἰς Δ.Σ. τῇ 15 Ἰανουαρίου '97 (...). Ὁ Δ. τοῦ ἐξέφρασε τὸν ἐνθουσιασμόν του καὶ τὴν ἐπιδοκίμασίαν του διὰ τὸ ἔργον τῆς Ἑ. Ἑ., ἀλλὰ συγχρόνως καὶ τὴν λύπην του διὰ τὴν δυσπιστίαν τὴν ὁποίαν ἡ Ἑ. Ἑ. δεικνύει πρὸς αὐτόν, ἀφοῦ μάλιστα καὶ εἰς τὸ καταστατικόν τῆς ἔθεσεν τὸν ὅρον τῆς ἀποκλείσεως τῶν πριγγίπων. Ὁ κ. Μ. τοῦ ἐξήγησεν ὅτι ὁ ὅρος οὗτος ἐτέθη οὐχὶ ἔνεκα δυσπιστίας πρὸς τοὺς πρίγγιπας ἀλλὰ διότι οὗτοι ἔνεκα τῆς ἐξαιρετ. θέσεώς των δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ εἰσέλθωσιν εἰς αὐτὴν καὶ ἐπομένως δὲν ἤθελε νὰ δώσῃ ἀφορμὴν εἰς ἐταίρους τινὰς νὰ προτείνωσι τοὺς πρίγγιπας ὡς μέλη καὶ νὰ γίνεταί συζήτησις ἄσκοπος περὶ αὐτῶν. Εἶτα δὲ εἶπεν εἰς τὸν Δ. ὅτι ἀφοῦ ἐπιδοκίμαζει τὸ ἔργον τῆς Ἑ. Ἑ. πρέπει νὰ προσπαθῇ καὶ αὐτὸς ὅπως ἐ...σθῇ τὸ ἔργον τῆς διὰ τῆς καλυτέρας ὁργανώσεως τῶν στρατιωτικῶν δυνάμεων.

Ὁ Δ. ἐφαίνετο ἐπὶ τοῦ ἀντικειμένου τούτου λίαν περίλυπος καὶ ἀποτεθαρρημένος διότι δυστυχῶς οὐδὲν δύναται νὰ κάμῃ· ἀπηύθυνεν εἰς τὸ ὑπουργεῖον πλείστας ὅσας ἐκθέσεις περὶ τῶν ἐλλείψεων τοῦ στρατοῦ ἀλλὰ πᾶσαι μένουσιν εἰς τὸ συρτάρι τοῦ ὑπουργοῦ καὶ δὲν ἐλήφθησαν κἀν ὑπ' ὄψιν. Ὁ κ. Μ. τῷ παρετήρησεν ὅτι διατὶ δὲν ἐνεργεῖ ν' ἀλλάξῃ ὁ ὑπουργός¹ ἀφοῦ τόσον ἀδιαφορεῖ περὶ τῶν στρατιωτικῶν, ἀλλ' ὁ Δ. τοῦ κατέδειξεν ὅτι οὐδόλως εἰσακούεται καὶ οὔτε τοῦ ἀνακοινοῦται τί γίνεται, ἀφοῦ δι' αὐτὸ τὸ διάγγελμα² οὐδὲν ἐγνώριζε καὶ ἔξαφνα τὸ εἶδε πρῶϊαν τινὰ εἰς τὸ Σκρίπ καὶ ἔτριβε τοὺς ὀφθαλμούς του μὴ πιστεύων εἰς ὅ,τι ἀνεγίνωσκε.

Ἀλλὰ δὲν ἀναλογίζεσθε, τοῦ λέγει ὁ κ. Μελάς, ὅτι ἀπαράλλακτα δύνα-

εἶδαμε ὅτι τὸ συμβούλιο τῆς Ἑταιρίας τοποθετοῦσε τὴ δύναμιν τῆς στὴν μυστικότητα. Τώρα τὴν τοποθετεῖ στὴν δημοσίευσιν τοῦ προγράμματος.

1. Ὁ συνταγματάρχης Ν. Σμόλνιτς (κυβερν. Θ. Δεληγιάννη).

2. Βλ. σ. 138 καὶ 142.

σθε νὰ ἐκπλαγῆτε καμμίαν πρωΐαν ἀναγινώσκοντες τὴν εἶδσιν ὅτι οἱ Βούλγαροι βαδίζουν πρὸς τὴν Θεσσαλονίκην ; Βεβαίως, τοῦ ἀπαντᾶ, ἀναλογίζομαι τοῦτο καὶ τὴν θέσιν εἰς τὴν ὁποίαν θὰ εὐρεθῇ καὶ τὸ Ἔθνος καὶ ἐγώ, εἰς τὸν ὁποῖον θὰ ἀποδώσουν τὴν κατάστασιν, ἀλλὰ δυστυχῶς δὲν δύναμαι τίποτε νὰ πράξω.

Μιά μεσολάβηση γιὰ ἑλληνοβουλγαρικὴ προσέγγιση.—Ἡ δευτέρα ἀνακοίνωσις εἶναι συνέντευξις « μετὸν Μπάουτσερ (James D. Bouchier), ἀνταποκριτὴ τῶν Times τοῦ Λονδίνου στὰ Βαλκανικὰ κράτη. Τότε, κ' ἐπὶ πολλὰ χρόνια κατόπιν ἀκόμα, ὁ Μπάουτσερ εἶχε μεγάλο κύρος. Εἶναι ἀξιοπρόσεκτὴ ἡ συμβουλὴ του « νὰ ἔλθωμεν εἰς συνεννόησιν μετὰ τοὺς Βουλγάρους », διότι, δεκατέσσερα χρόνια ἀργότερα, τὸν Μπάουτσερ θὰ χρησιμοποιοῦσιν ὁ Ἐλευθέριος Βενιζέλος γιὰ νὰ διαβιβάσῃ στὸν Βούλγαρο πρωθυπουργὸ τὸν Μάιο τοῦ 1911 τὴν « ἐπιθυμίαν τοῦ Βασιλέως καὶ τῆς Κυβερνήσεως τῆς Ἑλλάδος πρὸς συνεννόησιν μετὰ τῆς Βουλγαρίας » καὶ αὐτὸν ἐπίσης θὰ χρησιμοποιοῦσιν ὁ Γκέσωφ γιὰ νὰ δώσῃ διαβεβαιώσεις « περὶ εἰλικρινοῦς προθέσεως ὅπως προέλθῃ εἰς συμφωνίαν »¹.

Ἀνακοίνωσις εἰς Δ.Σ. τῇ 15 Ἰανουαρίου 1897 (...). Ὁ κ. Μπάουτσερ γνωρίζει ὅτι ἡ Βουλγαρία ἐργάζεται διὰ τῶν ἰδιωτικῶν κοιμιτάτων πυρετωδῶς καὶ περιμένει ὅτι θὰ κάμῃ σοβαρὰν ἐνέργειαν κατὰ τὴν ἄνοιξιν, νομίζει δὲ καλὸν καὶ συμβουλεύει νὰ ἔλθωμεν εἰς συνεννόησιν μετὰ τοὺς Βουλγάρους, εἶναι δὲ εἰς θέσιν νὰ γνωρίζῃ ὅτι οὗτοι ἐπιθυμοῦσι τοιαύτην συνεννόησιν καὶ νομίζει αὐτὴν κατορθωτήν. Οἱ Βούλγαροι θέλουσι τὸ βόρειον μέρος τῆς Μακεδονίας καὶ μέρος τῆς θρακικῆς παραλίας, ἂν δὲ ἐξασφαλισθῶσιν αὐτοῖς ταῦτα, εὐχαρίστως ἀφίνουσι εἰς τὴν Ἑλλάδα τὴν Θεσσαλονίκην, τὴν Χαλκιδικὴν καὶ τὸ πλεῖστον τῆς Μακεδονίας καὶ τῶν Βιτωλίων συμπεριλαμβανομένων. Φρονεῖ ὅτι ἐὰν ἐπὶ τῇ βάσει τοιαύτης συμφωνίας συμπράξωσιν Ἕλληνες καὶ Βούλγαροι καὶ ἐνεργήσωσι πρὸς κατάληψιν τῶν μεριδίων τῶν αὐτῶν ἐκ συμφώνου, τὸ ζήτημα θέλει λυθῇ εὐχερῶς καὶ ἄνευ ἄλλων περιπλοκῶν, ἐνῶ ἂν ἀντιπράττωσιν ἀλλήλους θέλει ἐπέλθῃ εὐρωπαϊκὸς πόλεμος. ὅσον ἀφορᾷ τὰς νήσους Κρήτην κλπ., αὗται θὰ εἶναι ἀφεύκτως ἑλληνικαί.

Ὁ κ. Μ. παρετήρησε : πῶς εἶναι δυνατόν ἡ Ἀγγλία νὰ ἐπιτρέψῃ τοιαύτην ἐπέκτασιν τῶν Βουλγάρων μέχρι τοῦ Αἰγαίου πελάγους, ἀφοῦ οὗτοι δὲν εἶναι δυνατόν παρὰ νὰ ὦσιν ὄργανα τῆς Ρωσσίας ; Ὁ κ. Μπάουτσερ ἀπαντᾷ ὅτι ἡ Ἀγγλία κατ' οὐδέναν λόγον ἐπιθυμεῖ ν' ἀνακινήθῃ τὸ ἀνατολικὸν ζήτημα, ἀλλ' ἐὰν γίνῃ τοῦτο ἐπιθυμεῖ τὴν ἐνίσχυσιν τῶν Βουλγάρων διότι θεωρεῖ, ὅπερ καὶ ἀληθὲς κατὰ Μπ., ὅτι οἱ Βούλγαροι κατ' οὐδέναν τρόπον ἀγαπῶσι τοὺς Ρώσους καὶ μόνον ἡ κυβέρνησις τῶν εἶναι φιλόρωσος (...).

1. Βλ. Νικολάου Β. Βλάχου, Ἱστορία τῶν Κρατῶν τῆς Χερσονήσου τοῦ Αἰμου, 1908-1914, τόμ. 1ος, 1954 σ. 274, 297.

Χρονολογικά τελευταίο έγγραφο τῆς σειράς εἶναι ἡ «Ἐκθεσις τῶν Πεπραγμένων τῆς Ἑταιρίας», ποῦ ἀναφέραμε παραπάνω. Ἐχει ἡμερομηνία 30 Νοεμβρίου 1897 καὶ ὑπογράφεται «Τὸ Διοικητικὸν Συμβούλιον».

Β'. Ὁ ταγματάρχης Δαγκλῆς καὶ ἡ Ἑθνικὴ Ἑταιρία.—Ἐδῶ ἐντάχθηκαν ὅσα ἔγγραφα ἀναφέρονται στὴν προσωπικὴ συνεργασία τοῦ ταγματάρχου Δαγκλῆ μετὰ τὴν Ἑθνικὴ Ἑταιρία, ὑπὸ τὴν διπλὴν τοῦ ἰδιότητος προέδρου τοῦ βου τμήματος καὶ μέλους τοῦ διοικητικοῦ συμβουλίου.

Ἐνα μεγάλο μέρος τῶν ἐγγράφων αὐτῆς τῆς κατηγορίας ἀφορροῦν τὴν μύση, τὴν ὀρκισίαν, τὴν συνδρομὴν καὶ τὴν ἐγγραφὴν τῶν ἐταίρων τοῦ βου τμήματος :

α) *Σημειώματα* τοῦ Δ.Σ. ἐγκριτικὰ ἐγγράφῃς νέων ἐταίρων στὸ τμήμα Δαγκλῆ. Χρονολογικὰ τὸ πρῶτον εἶναι :

Σημείωμα διὰ τὸ βον Τμήμα.

Κατετάχθη εἰς τὸ τμήμα ὑμῶν ὁ ὀρκισθεὶς : Κωνσταντῖνος Μάνος.

Ἐν Ἀθήναις τῇ 17 Μαΐου 1896.

Ὁ Πρόεδρος τοῦ Διοικ. Συμβουλίου.

(Σφραγίδα τῆς Ἑταιρίας).

Μερικὰ ὑπογράφονται «κατὰ διαταγὴν τοῦ Προέδρου» μετὰ μιὰ δυσανάγνωστη ὑπογραφή, χωρὶς σφραγίδα οὔτε ἡμερομηνία, ὅπως τὸ ἀκόλουθον :

Διὰ τὸ βον Τμήμα.

Ἐγένοντο δεκτοὶ : Θρασύβ. Μάνος, συνταγματάρχης, Λεων. Παπάγος, ἀντισυνταγματάρχης.

Νὰ ἀναφέρῃ τὸ τμήμα ἂν ὁ Χαρ. Γιαννόπουλος εἶναι διδάκτωρ ἢ φοιτητής.

β) *Μητρώον τῶν Ἑταίρων τοῦ βου τμήματος, Κατάστασις τῶν καθυστερουμένων συνδρομῶν* (ἰδιόγραφα τοῦ προέδρου), *Καταστάσεις ψηφίσεως, καταστάσεις εἰσπράξεων* (ἀπὸ τεύχη «Μακεδονικοῦ Ἡμερολογίου», ἀπὸ «χρηματικὰ δελτία τῆς Ἑ.Ἑ. κ.ἄ.).

Βρίσκονται ἀνάμεσα στὰ μέλη αὐτοῦ τοῦ βου τμήματος τῆς Ἑταιρίας ὀνόματα ἡδὲ τότε γνωστὰ καὶ ἄλλα, ποῦ ἔγιναν ἀργότερα πασίγνωστα : Τιμολέων Ἡλιόπουλος, δικηγόρος, Ἰωάννης Ζέππος, δικηγόρος, Πέτρος Πρωτοπαπαδάκης, μηχανικὸς πολιτ., Ἀριστ. Μπαλᾶνος, δικηγόρος, Ἡλ. Μαυρουδῆς, ἀξιωματικὸς τοῦ Ναυτικοῦ, Ν. Τριανταφυλλάκος, Θαλῆς Κουτούπης, ὑπολογιστὴς τοῦ Ναυτικοῦ, Κωστῆς Παλαμᾶς, ποιητής, Ἰωάννης Σβορώνος, διευθυντὴς τοῦ νομισματ. Μουσείου, Γεώργ. Κυριακός, καθηγητὴς γεωπόνος, Γεώργιος Στήβενς, ἀνταποκριτὴς Ἡμερησίων Χρονικῶν Λονδίνου, Ν. Ἀποστολίδης, καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου, Ν.Γ. Πολίτης, καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου.

γ) Ὁ Πρόεδρος τοῦ τμήματος κρατεῖ, ἐπίσης μετὰ τὸ χερί του, συνοπτικὰ *πρακτικὰ τῶν συνεδριάσεων*. Τέτοια ἰδιόγραφα σημειώματα ὑπάρχουν γιὰ τὶς συνεδριάσεις τῆς 19, 26 καὶ 30 Νοεμβρίου, τῆς 18 Δεκεμβρίου 1896, τῆς 20 καὶ 31 Ἰανουαρίου, τῆς 7 καὶ 15 Φεβρουαρίου, τῆς 7 καὶ 14 Μαρτίου 1897. Οἱ περισσότερες ἀπ' αὐτὰς τὶς συνεδριάσεις ἔχουν ὡς ἡμερησίαν διάταξιν τὴν ἐκλογὴν ἐταίρων καὶ τὴν ἀνακοίνωσιν ὁδηγιῶν τοῦ διοικητικοῦ συμβουλίου.

Ἀλλὰ ἡ συνεδρία τῆς 20 Ἰανουαρίου 1897 εἶναι πολὺ πρὸς ἐνδιαφέροντα, γιὰτὶ θίγει ἓνα ζήτημα ποῦ προκάλεσε ἀργότερα κατακραυγὴ κατὰ τῆς Ἑθνικῆς Ἑταιρίας, ὅταν τὴν κατηγορήσαν γιὰ ἐκβιαστικὴν στάσιν ἀπέναντι στὸν Βασιλέα Γεώργιον καὶ στὸν πρω-

θυπουργό Δεληγιάννη¹, και γιατί ξεκαθαρίζει με απόλυτη σαφήνεια τις προσωπικές αντιλήψεις του ταγματάρχη Δαγκλή ως προς το καίριο αυτό σημείο.

Το θέμα ήταν το εξής: στις 20 Νοεμβρίου 1896, οι άξιωματικοί πεζικού, ιππικού και οικονομικού παραιτήθηκαν όλοι την ίδια μέρα από τη Λέσχη των άξιωματικών. Πρόεδρος της Λέσχης ήταν ο Διάδοχος Κωνσταντίνος. Όποια κι' αν ήταν τα αίτια της όμαδικής διαμαρτυρίας (αποκλεισμός τους από τις λεγόμενες γενικές θέσεις, διαφορά μισθοδοσίας από τους άξιωματικούς του πυροβολικού και του μηχανικού, μυστική παρόρμηση από την 'Εταιρία;), ο Βασιλεύς Γεώργιος όσφράνθηκε στον άέρα κίνημα κι' έσπευσε να προφυλαχθεί, δημοσιεύοντας δυο μέρες αργότερα στην «Εφημερίδα της Κυβερνήσεως» έπιστολή του προς τον πρωθυπουργό Θ. Δεληγιάννη, όπου του ανακοινώνει ποιά μέτρα κρίνει απαραίτητα για τη στρατιωτική σύνταξη της χώρας, «ήν έμπιστεύομαι», καταλήγει, «εις την Κυβέρνησίν μου».

Αυτή ή τόσο αλλόκοτη έπικοινωνία βασιλιά και πρωθυπουργού σέ μορφή έπιστολής δημοσιευμένης στην 'Εφημερίδα της Κυβερνήσεως, ενώ τίποτα δέν τους εμπόδιζε να συνεννοηθούν ή να διαφωνήσουν άπ' ευθείας², μαρτυρεί σέ ποιο σημείο άμοιβαίας δισπιστίας είχαν φθάσει οι σχέσεις τους και πόσο θολή ήταν ή άτμόσφαιρα της πολιτικής μας ζωής. 'Η 'Εθνική 'Εταιρία, όταν είδε έπειτ' από λίγες έβδομάδες ότι οι βασιλικές έπαγγελίες έμεναν άνεφάρμοστες, πήρε την άπόφαση «να υποβάλη τη Α.Μ. τόν όμόθυμον της 'Εταιρίας πόθον περί ταχείας και σοβαρής συντάξεως των πολεμικών του Κράτους δυνάμεων»³.

Το ζήτημα ήρθε σέ συζήτηση κατά πρόταση του έταίρου 'Ιωάννη Λαμπρίδη:

(...) 'Ο κ. Λαμπρίδης φέρει πρότασιν όπως παρακληθῇ τὸ Δ.Σ. νὰ ἐνεργήσῃ διὰ συστάσεως παρὰ τῷ βασιλεῖ ἵνα ἐπιβάλλῃ εἰς τὴν κυβέρνησιν ταχείαν στρατιωτικὴν σύνταξιν τοῦ τόπου.

'Ο κ. (Ηρακλῆς) Γεωργόπουλος προτείνει όπως αναβληθῇ ή πρότασις αὕτη ἕως οὗ φανῶσι τὰ ἀποτελέσματα τοῦ διαγγέλματος, ὃ δὲ κ. (Α.) Πραντύνας ζητεῖ ἐπίσης ἀναβολήν ἕως οὗ αὐξηθῶσιν ἱκανῶς αἱ δυνάμεις τῆς

1. «'Ο έκβιασμός των άνευθύνων εξώθησε τὰ πράγματα προς τὴν καταστροφὴν (...) Πᾶσαι αὗται αἱ φῆμαι διαδιδόμεναι ἐκ τῶν κύκλων τῆς 'Εθνικῆς 'Εταιρίας εἰς ἓνα ἀπέβλεπον σκοπόν: τὸν ἐκβιασμόν εὐνοϊκῆς λύσεως τοῦ κρητικοῦ ζητήματος» (Κ. Παπαρρηγόπουλου, συμπλήρωμα Π. Καραλίδου, 'Ιστορία τοῦ 'Ελληνικοῦ 'Εθνους, 1932, σ. 75). «(...) 'Εθεσαν ἐνώπιον καὶ πρωθυπουργοῦ καὶ Βασιλέως κατὰ τρόπον ἐκβιαστικὸν τὸ ἀχαρκτήριστον δῆλωμα, ἃ τὸν ἐξωτερικὸν πόλεμον ἢ τὴν ἐσωτερικὴν ἀνατροπὴν» (Γ. Ἀσπρέα, Πολιτικὴ 'Ιστορία, δ.π. Β' 219). «'Η 'Εθνικὴ 'Εταιρία ἐκβιάζει τὸν πόλεμον καὶ ὁ πολιτικὸς κόσμος ἀφίνεται νὰ παρασυρθῇ ἀμελέτητος ἢ ἀνίσχυρος πρὸς τὴν καταστροφὴν» (Παν. Πιπινέλης, ὁ Βασιλεὺς Γεώργιος Α', στὸ τεῦχος «Τὰ 75 χρόνια τῆς 'Ελληνικῆς Δυναστείας», ἐκδ. ὑφυπουργείου Τύπου καὶ Τουρισμοῦ χ. χρ. σ. 18).

2. «Δέν ὑπάρχει παράδειγμα εἰς τὰ χρονικά τοῦ δημοσίου βίου οὐδενὸς ἔθνους διαγγέλματος ἀπευθυνθέντος ἐκ μέρους τοῦ Στέμματος πρὸς τὸν πρωθυπουργὸν κυβερνήσεως χαίρουσας τὴν ἐμπιστοσύνην τοῦ Στέμματος: διότι ὑπάρχουν ἄπειροι τρόποι συνεννόσεως μεταξὺ ὁμοφρονούντος Στέμματος καὶ ὁμοφρονούντος κυβερνήσεως, πρῶτος δὲ πάντων ὁ προφορικὸς λόγος (Τρύφωνος Ε. Εὐαγγελίδου, Τὰ μετὰ τὸν 'Οθωνα, 1898, σ. 721).

3. Βλ. σ. 138.

Ἑταιρίας, ὥστε νὰ ἐπιβληθῇ ἐπὶ τοῦ βασιλέως καὶ τῆς κυβερνήσεως πρὸς προπαρασκευὴν τοῦ Ἑθνους.

Ὁ πρόεδρος κ. Δαγκλῆς δὲν θεωρεῖ μάταιον οὐδ' ἐπιβλαβές τὸ μέτρον τῆς συστάσεως πρὸς τὸν βασιλέα πρὸς ταχεῖαν λήψιν τῶν ἀναγκαίων μέτρων πρὸς στρατιωτικὴν παρασκευὴν τοῦ τόπου, ἀλλὰ πᾶν ἄλλο μέτρον τείνον πρὸς ἐκβιαστικὴν στάσιν εἴτε κατὰ τῆς Κυβερνήσεως εἴτε κατὰ τῆς Βασιλείας, θεωρεῖ ὡς ἀντιβαῖνον εἰς τὸν σκοπὸν καὶ τὸ πρόγραμμα τῆς Ἑταιρίας καὶ δυνάμενον νὰ ἐκτροχιάσῃ αὐτὴν ἐκ τοῦ ἀληθοῦς αὐτῆς προορισμοῦ.

Τὸ τμήμα δέχεται τὴν πρότασιν τοῦ κ. Λαμπρίδη (...) ¹.

Ὁργάνωση καταστροφῆς τουρκικῶν σιδηροδρόμων.—Σὲ χωριστὸ φάκελο βρέθηκαν ταξινομημένα δέκα ἐγγράφα μετὰ τὴν ἐξῆς ἐπιγραφή :

Ἐγγράφα ἀναφερόμενα εἰς τὰς ἐνεργείας πρὸς ἀνατίναξιν τῆς παρὰ τὴν Καβάλλαν τουρκικῆς σιδηροδρομικῆς γραμμῆς κατὰ Μάρτιον τοῦ 1897. Π.Γ.Δ.

Περιέχουν τὸ ἱστορικὸ ἐνὸς τολμήματος, ποῦ δὲν πρόλαβε νὰ ὁλοκληρωθῇ :

Ἐ. Ἐ. Ὁ Σύμβουλος Π. Γ. Δαγκλῆς πρὸς τὸν Πρόεδρον τοῦ Δ. Συμβουλίου.

Περαιώσας τὴν ἀνατεθεῖσαν ἐντολὴν περὶ προπαρασκευῆς τῶν μέσων πρὸς καταστροφὴν μέρους τῆς μεταξὺ Κωνσταντινουπόλεως καὶ Θεσσαλονίκης σιδηροδρομικῆς γραμμῆς καὶ εἰδικῶς τοῦ μεταξὺ Γενικόϊ καὶ Ξάνθης τμήματος, λαμβάνω τὴν τιμὴν ν' ἀνακοινώσω εἰς τὸ συμβούλιον τὸ ἀποτέλεσμα τῶν ἐνεργειῶν μου :

Κατὰ πρῶτον συνεννοήθη περὶ τῆς ἐργασίας ταύτης μετὰ τῶν ἐν τῇ σιδηροδρομικῇ ταύτῃ γραμμῇ ἐργασθέντων μηχανικῶν κ.κ. Π. Πρωτοπαπαδάκη καὶ Πετροπούλου τοῦ καὶ κυρίως ὑποβαλόντος τὴν ἰδέαν τῆς καταστροφῆς τοῦ τμήματος τούτου τῶν Τουρκικῶν σιδηροδρόμων. Συζητήσας μετὰ τούτων τὸν τρόπον τῆς ἐκτελέσεως τοῦ σχεδίου ἐμείναμεν σύμφωνοι ὅπως ἀναθέσωμεν τὴν διεύθυνσιν τοῦ σοβαροῦ τούτου ἔργου εἰς τὸν ἐπίσης ἐκεῖ ἐργασθέντα μηχανικὸν Δημ. Παρασκευόπουλον, ὡς καὶ εἰς τινὰς ὑπονομοποιούς Ἑλλήνας εὐρισκομένους νῦν ἐνταῦθα ἄλλ' ἐργασθέντας ἐκεῖ καὶ γνωρίζοντας καλῶς τὰ καταστραφησόμενα ἔργα. Διὸ ἔσπευσα ἀμέσως μετὰ τῶν ἀνωτέρω κυρίων νὰ μυσῶ καὶ ὀρκίσω ὡς ἐταῖρον ἐπὶ παρουσίᾳ καὶ τοῦ συμβούλου κ. Σπ. Λάμπρου τὸν κ. Δημ. Παρασκευόπουλον ὅστις μαθὼν ἐν λεπτομερείᾳ παρ' ἡμῶν τὰ τοῦ μελετωμένου σχεδίου, εὐχαρίστως ἀπεδέχθη νὰ διευθύνῃ αὐτὸ μεταβαίνων ἐπιτοπιῶς. Ἐκ συμφώνου δὲ ὑπὸ τούτου καὶ τῶν προηγουμένων ἐκρίθη ἀναγκαῖον νὰ μνηθῶσι ὡς ἀδελφοί

1. Βλ. καὶ σ. 138.

καὶ χρησιμεύσωσιν ὡς ἄμεσοι ἐκτελεσταὶ οἱ κ.κ. Μαρίνος, ὑπονομοποιός, καὶ Ἄνδρ. Μπάνος ἀρχιυπονομοποιός, διὸ καὶ οὗτοι ἀνευρεθέντες ἐμυήθησαν καὶ ὠρκίσθησαν ὡς ἀδελφοί, μεθ' ὃ κατηχήθησαν εἰς τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ σχεδίου καὶ ἀπεδέχθησαν προθύμως αὐτό. Ὁ δεύτερος μάλιστα τούτων τόσον ἀποφασιστικῶς ἀνέλαβε τὴν ἐκτέλεσιν, ὥστε ἔγραψε καὶ τὴν διαθήκην του δι' ἧς ὀρίζει τὰς τελευταίας θελήσεις του ἐν περιπτώσει θανάτου ἀναθέτων τὴν ἐκτέλεσιν αὐτῶν εἰς τὸν κ. Π. Πρωτοπαπαδάκην, εἰς ὃν καὶ παρέδωκε τὴν διαθήκην.

Πολλὴ συζήτησις προεκλήθη καὶ πολλαὶ σκέψεις ἀντηλλάγησαν περὶ τοῦ τρόπου τῆς ἀποστολῆς τοῦ ἀναγκαίου ποσοῦ δυναμίτιδος, ἐν τέλει δὲ (...) ἀνέλαβον οἱ τρεῖς, ἥτοι ὁ μηχανικὸς Παρασκευόπουλος καὶ οἱ ὑπονομοποιοὶ Μαρίνος καὶ Μπάνος, τὴν τε μεταφορὰν τῆς δυναμίτιδος καὶ τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ σχεδίου. Πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον ἐλήφθησαν τὰ ἐξῆς ἐξασφαλιστικὰ μέτρα : Ὁ μὲν Παρασκευόπουλος μεταβαίνει ἐκεῖ ὡς ἀντιπρόσωπος τοῦ οἴκου Ἄν. Καμπᾶ, ὅστις προθύμως ἀπεδέχθη νὰ ἐφοδιάσῃ αὐτὸν διὰ τῶν ἀναγκαίων συστατικῶν εἰς τοὺς ἐν Καβάλλᾳ καὶ Ξάνθῃ ἐμπόρους καὶ διὰ ποσότητος φιαλῶν κονιάκ, ἵνα χρησιμεύσωσιν, ὡς δείγματα· οἱ δὲ δύο ἄλλοι μεταβαίνουν ἐκεῖ ὡς ἐργάται ἵνα ἀναλάβουν ἐργασίαν εἰς αὐτὰ τὰ καταστραφησόμενα ἔργα, εἰς ἃ καὶ ἄλλοτε εἶχον ἐργασθῇ. Διὰ τὴν ἀσφαλῆ μεταφορὰν τῆς δυναμίτιδος ἐκρίθη ἀναγκαῖον νὰ τεθῇ αὕτη ἐντὸς βαρελίου πλήρους ἐλαίου, ἀποσταλησομένου διὰ τοῦ αὐτοῦ ἀτμοπλοίου εἰς παραλαβὴν ἐμπόρου τινὸς εἰς Καβάλλαν, μέλλοντος ἀμέσως ἅμα τῇ συγχρόνῳ ἀφίξει τοῦ Παρασκευοπούλου νὰ μνηθῇ καὶ ὀρκισθῇ. Τὴν συσκευασίαν ταύτην ἐξετέλεσε προθύμως καὶ ἐπιτυχῶς ὁ ἐταῖρος μηχανικὸς Πετρόπουλος, ὅστις παραλαβὼν τὴν ἀναγκαίαν ποσότητα δυναμίτιδος περιέκλεισεν αὐτὴν ἐντὸς δύο κιβωτιδίων, ἐρμητικῶς κεκλεισμένων, καὶ ἐτοποθέτησε αὐτὰ καταλλήλως ἐν τῷ κεντρικῷ μέρει τῶν βαρελίων, ὧν ἕκαστον ἦτο χωρητικότητος 100 ὀκ. ἐλαίου περίπου, καὶ ἐπλήρωσεν εἴτα αὐτὰ δι' ἐλαίου.

Οὕτω παρασκευασθέντων τούτων, οἱ ἀναλαβόντες τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ σχεδιασθέντος ἔργου ἀπόστολοι τῆς Ἑταιρίας ἀνεχώρησαν τὴν πρωΐαν τῆς παρελθούσης τρίτης, 11 πρ. μ., δι' ἀτμοπλοίου τῆς Ἑταιρίας Παντελέωντος, μέλλοντος νὰ μεταφέρῃ αὐτοὺς, ὡς καὶ τὰ δύο βαρέλια ἐλαίου, διὰ Σμύρνης εἰς Καβάλλαν, ὅπου, ἂν δὲν ὑπάρξῃ ἐμπόδιόν τι ἐν Σμύρνῃ ἢ ἀλλαχοῦ, θέλουσι φθάσει τὴν ἑσπέραν τῆς Παρασκευῆς ἢ τὸ Σάββατον. Ἄμα τῇ ἀφίξει του ὁ ἐταῖρος Παρασκευόπουλος θέλει μνησῇ τὸν ἐν Καβάλλᾳ πρόξενον ἢ καὶ ὄντινα ἄλλον κρίνει χρήσιμον εἰς τὸ ἔργον, ὡς καὶ τὸν ἐπίσκοπον Ξάνθης καὶ θέλει θέσει ἀμέσως εἰς ἐκτέλεσιν τὸ ἔργον, προσπαθῶν νὰ ὑπονομεύσῃ καὶ ἀνατινάξῃ τρία συγχρόνως σημεῖα τῆς σιδηροδρομικῆς γραμμῆς, ἥτοι μίαν γέφυραν καὶ δύο κεφαλὰς σηράγγων. Ἐὰν δὲ ἐπιτύχῃ ἡ καταστροφή αὐτῶν, θέλει παύσῃ ἐντελῶς ἢ διὰ τοῦ σιδηροδρόμου μεταφορὰ

στρατευμάτων εἰς Θεσσαλονίκην τοῦλάχιστον ἐφ' ὅσον διαρκεῖ ἡ παροῦσα κρίσις (...).

Περαινῶν τὴν παροῦσαν προσθέτω ὅτι ἐπὶ τῇ προβλέψει ὅτι εἶναι πιθανὴ ἡ διὰ τῶν ἐλαιοφόρων βαρελίων μεταφορὰ τῆς δυναμίτιδος ν' ἀποτύχη ἐγένετο σκέψις ν' ἀποσταλῇ τοιαύτη καὶ διὰ τινος τορπιλλοβόλου τοῦ Κράτους. Πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον συνεννοήθη μετὰ τοῦ συμβούλου κ. Β. Δροσινοῦ ταγματάρχου, ὅστις κατώρθωσε δι' ὑψηλοῦ προσώπου νὰ δοθῇ ὑπόσχεσις ὅτι ἅμα ζητηθῇ τὸ τορπιλλοβόλον θέλει παραχωρηθῇ τῷ κ. Δροσινῷ, ὅστις ὁ ἴδιος θέλει ἀναλάβει τὴν δι' αὐτοῦ μεταφορὰν εἰς τινὰ παρὰ τὴν Καβάλλαν θέσιν ἱκανοῦ ποσοῦ δυναμίτιδος· ὠρίσθησαν δὲ μετὰξὺ ἐμοῦ καὶ τοῦ κ. Παρασκευοπούλου καὶ τὰ συνθηματικὰ σημεῖα ἀναγνωρίσεως τοῦ τορπιλλοβόλου καὶ ὁ τρόπος παραδόσεως τῆς δυναμίτιδος ὑπὸ τούτου εἰς τινὰ λέμβον μέλλουσιν εἰς ὠρισμένας νύκτας νὰ ἐξέρχεται ἐκ τοῦ λιμένος τῆς Καβάλλας εἰς τὸ ἀνοικτὸν πέλαγος. Ἡ ἡμέρα ἀναχωρήσεως τοῦ τορπιλλοβόλου θέλει ὀρισθῇ μετὰ τὴν λήψιν τηλεγραφήματος ἐκ Σμύρνης τοῦ κ. Παρασκευοπούλου.

Ἐν Ἀθήναις τῇ 31 Μαρτίου 1897

Π. Δαγκλῆς

Μία λέμβος θὰ ἐξέρχεται ἔξω τοῦ στομίου τοῦ λιμένος τῆς Καβάλλας καὶ πρὸς τὸ ἀντίθετον τοῦ φρουρίου μέρος δῆθεν διὰ ψάρευμα, τὴν ἐσπέραν τῆς τετάρτης ἡμέρας ἀπὸ τῆς τηλεγραφηθησομένης ἐκ Σμύρνης ἀφίξεως συμπεριλαμβανομένης καὶ τῆς ἡμέρας τῆς ἀφίξεως, ὅπως συναντήσῃ τὸ τορπιλλοβόλον, ὅπερ ὀφείλει κατὰ τὴν νύκτα ταύτην καὶ τὰς δύο ἐπομένους νὰ προσεγγίξῃ πρὸς τὸ αὐτὸ μέρος καὶ νὰ περιπλέξῃ. Ὁ λεμβοῦχος, ἅμα ἀπὸ τῆς 12ης τῆς νυκτὸς διακρίνῃ τὸ τορπιλλοβόλον θέλει ὑψώνει διὰ τῆς χειρὸς καὶ καταβιβάζει μετ' ὀλίγον κλεπτοφάναρρον ἐπαναλαμβάνων τὴν κίνησιν ταύτην τρίς· τὸ τορπιλλοβόλον ὀφείλει νὰ ἐπαναλάβῃ τὸ αὐτὸ σύνθημα, μεθ' ὃ θέλουσι προσεγγίσει πρὸς ἄλληλα καὶ ὁ λεμβοῦχος θέλει φωνήσῃ πρὸς τὸ τορπιλλοβόλον τὴν λέξιν Ἀδελφός, ὃ δὲ κυβερνήτης τούτου θέλει ἀπαντήσῃ διὰ τῆς λέξεως Ἐλεύθερος. Μετὰ ταῦτα συντελεσθείσης τῆς ἀναγνωρίσεως ὁ κυβερνήτης θέλει παραδῶσῃ εἰς τὸν λεμβοῦχον τὸ ἐμπιστευθὲν αὐτῷ κιβώτιον δυναμίτιδος. Τὴν ἐκβασιν τῆς ἐπιχειρήσεως θέλει τηλεγραφήσῃ ἀμέσως ὁ κυβερνήτης ἅμα τῇ ἀφίξει εἰς τὸν πρῶτον Ἑλλήν. λιμένα.

Τῇ 19 ἐλήφθη τηλεγράφημα ἐκ Σμύρνης τοῦ κ. Παρασκευοπούλου ὅτι τὴν Παρασκευὴν 21 φθάνουν εἰς Καβάλλαν. Ἐπομένως ἐφρόντισα νὰ ἀποσταλῇ εἰς Βόλον ἡ ἀναγκαία ποσότης δυναμίτιδος καὶ ἐτηλεγράφησα εἰς τὸν ἐν Λαρίσῃ νῦν κ. Β. Δροσινὸν ταγματάρχην νὰ φροντίσῃ διὰ τὴν πα-

ραλαβήν αὐτήν καὶ τὴν διὰ τορπιλλοβόλου μεταφορὰν εἰς τὴν ἄκτὴν τῆς Καβάλλας τὴν νύκτα 24ης ἢ 25 ἢ 26 τρ. μηνός. Π.Γ.Δ.

Ὑπάρχει στὸν φάκελο τὸ τηλεγράφημα πρὸς τὸν ταγματάρχη Δροσινὸ καὶ ἡ ἀπάντησή του : *Ἀπόψε κατέρχομαι Βόλον πρὸς παραλαβὴν δέματος ἐλπίζω Δευτέρα νὰ παραδοθῇ (...)*. Δὲν φαίνεται ὅμως ἀπὸ μεταγενέστερο ἔγγραφο, ἂν πραγματοποιήθηκε ἡ ἀποστολὴ μὲ τὸ τορπιλλοβόλο ποὺ θὰ παραχωροῦσε τὸ « ὑψηλὸν πρόσωπον ».

Πάντως, ὁ νεοφώτιστος ἑταῖρος Παρασκευόπουλος μὲ τὰ παράξενα βαρέλια τοῦ ἔφθασε στὸν προορισμό του, ὅπως φαίνεται ἀπὸ γράμμα τοῦ πρὸς τὸν ἑταῖρο καὶ συνάδελφό του Π. Πρωτοπαπαδάκη :

Καβάλλα τὴν 24 Μαρτίου 1897

Ἀξιότιμε Κύριε Πρωτοπαπαδάκη, (...) Ἀπὸ προχθὲς ἀφίχθην ἐνταῦθα αἰσίως. Τὰ πάντα ἔχουσι καλῶς μέχρι τοῦδε. Μεγάλαι ὅμως δυσκολίαι ἔνεκον τῶν ἐκτάτων μέτρων (...) Ἔχουν ἀπόλυτον ἀνάγκην ἐνταῦθα 100 ὀπλων Γκρά κοντά, μετ' ἀναλόγων φυσιγγίων πρὸς ὑπεράσπισίν των ἐν ἐνδεχομένῃ περιπτώσει. Ταῦτα εὐκολώτατα δύναται νὰ παραλάβῃ (ὁ ἑταῖρος Παπ. « ἄνθρωπος ἐκτάτων αἰσθημάτων »), ἐὰν τὰ κομίσῃ τορπιλλοβόλον ὑπὸ τὰ αὐτὰ σημεῖα καὶ εἰς τὸ ἴδιον μέρος ὅπου θὰ ἀναμένωσιν ὅταν τοῦ τηλεγραφήσῃτε ποῖαν ἡμέραν θ' ἀναχωρήσῃ ἄνωθεν. Τοῦτο θὰ γνωρίζετε ἐνταῦθα τηλεγραφικῶς, ὅτι τὸ κονιάκ ἀναχωρήσῃ τὴν τάδε ἡμέραν (...). Σᾶς φιλικοασπάζομαι ὀλοψύχως ὁ ἀδελφός σας, Δημήτριος Πέτρου Π.

Ἀπόψε ἐξέρχομαι ὁ ἴδιος μεθ' ἑταίρων τινῶν πρὸς συνάντησιν ἀδελφῶν.

Τὰ « ἐκτακτά μέτρα » ποὺ δημιουργοῦσαν τὶς δυσκολίες ἦταν ἡ τοποθέτησις κινήτων φρουρῶν κατὰ μήκος τῆς σιδηροδρομικῆς γραμμῆς. Βρίσκονται στὸν φάκελο ἀναλυτικὰ στοιχεῖα. Αὐτὰ τὰ μέτρα ἔγιναν αἰτία νὰ ματαιωθεῖ τελικὰ ἡ ἐπιχείρησις. Ἄλλωστε ἐγίζουμε πιά καὶ στὴν ἐπίσημη κήρυξη τοῦ πολέμου.

Ἡ ματαίωσις ἀγγέλλεται μ' ἓνα τηλεγράφημα ἐμπορικοῦ ἀντιπροσώπου πρὸς τὴν φέρμα του : *Cavalla 4-4-97. André Kampas, Athènes. Empodisti apostoli koniak anachoro Xanthin. Paraskévopoulos.*

Ὁργάνωσις ἀνταρτικῶν σωμάτων.— Ἰδιαίτερον ἐνδιαφέρον παρουσιάζουν ὅσα ἔγγραφα σχετίζονται μὲ τὴν προετοιμασίαν τῶν ἀνταρτικῶν σωμάτων, λίγο πρὶν ἀπὸ τὸν Πόλεμον τοῦ Ἑνεῖντα - Ἑπτά. Στὸν ἑταῖρο Δαγκλῆ εἶχε ἀναθέσει τὸ διοικητικὸ συμβούλιον καὶ τὴν ὀργάνωσις τῶν σωμάτων καὶ τὴν προμήθειαν τῶν πολεμοφοδίων.

Ε.Ε. Ὁ Πρόεδρος τοῦ Διοικ. Συμβουλίου
πρὸς τὸν ἑταῖρον κ. Παναγ. Δαγκλῆν

Κατ' ἀπόφασιν τοῦ Διοικητικοῦ Συμβουλίου συνιστῶ ὑπὸ τὴν προεδρίαν ὑμῶν διαρκῆ ἐπιτροπὴν ἧς μέλη διορίζω τοὺς ἑταῖρους κ.κ. Κωνστ. Ἀραβαντινόν, Παναγ. Γεννηματῆν, Ἰωάνν. Μακρυκώσταν καὶ Π. Μελᾶν.

Ἡ ἐπιτροπὴ αὕτη θέλει ἀναλάβει τὴν φροντίδα τῆς προμηθείας ὀπλων καὶ πολεμοφοδίων χρησίμων τῇ ἑταιρίᾳ, τῆς καταλλήλου ἀποβιβάσεως

καὶ ἀποθηκεύσεως αὐτῶν καὶ ἐν γένει τῆς λήψεως παντὸς μέτρου ὅπερ ἤθελε κρίνει ἀναγκαῖον πρὸς ἐξασφάλισιν αὐτῶν, παρέχεται δὲ αὐτῇ τὸ δικαίωμα νὰ προβαίνει εἰς διαπραγματεύσεις καὶ νὰ κλείη συμφωνίας μετὰ τῶν καταλλήλων προμηθευτῶν, ν' ἀποδέχεται ἢ ν' ἀπορρίπτῃ κατόπιν ἐπιμελοῦς ἐξετάσεως τὰ ὑπ' αὐτῶν προμηθευόμενα εἶδη, καὶ ἐν γένει νὰ προβαίνει εἰς πᾶσαν σχετικὴν ἐνέργειαν ἐν ὀνόματι τῆς Ἑταιρίας, τηροῦσα πάντοτε δι' ὑμῶν τὸ Συμβούλιον ἐνήμερον τῶν ἐνεργειῶν της, ὅς θέλει ρυθμίζει πάντοτε ἀναλόγως τῶν ὑπὸ τῆς Ἑταιρίας διατιθεμένων ἐκάστοτε ὑλικῶν πόρων, περὶ ὧν θέλομεν τηρεῖ ὑμᾶς ἐνήμερον.

Ἀθῆναι, 7 Δεκεμβρίου 1896. (Σφραγίδα τῆς Ἑταιρίας).

Μεθοδικὸς ὅπως πάντα, χαρακώνει ἡ βάζει νὰ τοῦ χαρακώσουν ἓνα πολυσέλιδο τετράδιο, ὅπου καταγράφει μὲ τὸ χέρι του στὶς 12 πρώτες του σελίδες ὀνόματα ὀπλαρχηγῶν καὶ ἀντίστοιχα τὸν ἀριθμὸ τῶν ὀπαδῶν τους, τὴν ἡλικία τους καὶ ἄλλα χρήσιμα στοιχεῖα.

Ἄλλη τετρασέλιδη κατάσταση τιτλοφορεῖται *Κατάλογος μαχητῶν διὰ τὴν Μακεδονίαν καὶ τὴν Ἠπειρὸν διαμενόντων ἐν Ἀθήναις ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ Καραγιαννίδου*. Ὁ κατάλογος ἀριθμεῖ 79 ὀνόματα. Γιὰ τὰ 8, στὴ στήλη «Πατρίς» ἀναγράφεται «Ἀλβανός», μολοντὶ τὰ ὀνόματα ἤχουιν ὀλωσδιόλου ἑλληνικά, λ.χ. Κωνστ. Ἀλεξόπουλος, Γεώργ. Παναγιωτόπουλος κ.τ.λ.

Στὸ προπαρασκευαστικὸ στάδιο τῆς ἐπιλογῆς ἔρχονται συνεπικουροὶ μερικοὶ ἀπὸ τοὺς σημαντικοὺς ἐταίρους :

Εἶναι 200 ὡς 400 Κρητικοὶ ἑτοιμοὶ νὰ προσέλθουν εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τῆς Ἑ. Ἑ. Παρακαλῶ νὰ ἔχω εἰ δυνατόν μέχρι τῶν 4 μ.μ. θετικὴν τινὰ ἀπάντησιν. Πρόθυμος 22 Φεβρ. 97 (Κ. Ἑσσιλιν).

Φίλε Κ. Δαγκλιῇ (...). Μᾶς ἐπνιξαν οἱ στρατεύσιμοι τῆς Ἑ. Ἑ. Κρίμα ὅτι δὲν ἤλθατε χθὲς ἑσπέραν. Μὴν λείπετε σήμερον εἰς τοῦ Λάμπρου 4 μ.μ. 22-2-97 (Διονύσιος Π. Στεφάνου).

Φίλτατε, Οἱ κομισταὶ τοῦ παρόντος εἶναι ὁ Δωριεὺς ὀπλαρχηγὸς Ἡλιόπουλος καὶ ὁ Σουλιώτης ὀπλαρχηγὸς Δημητρακόπουλος, περὶ ὧν σᾶς ὠμίλησα. Εἰς σᾶς ἀπέκειται νὰ τοὺς χορηγήσητε τὰς δεούσας πληροφορίας περὶ τῆς γνωστῆς ὑποθέσεως. Δευτέρα. (Ν. Γ. Πολίτης).

Φίλε κ. Δαγκλιῇ, Σοῦ συνιστῶ τὸν ἐπιφέροντα Γεώργιον Σιάμπαλην διατεθειμένον νὰ εἰσβάλῃ εἰς Μακεδονίαν μετὰ 33 ἀνδρῶν. Ὁ αὐτὸς δὲ θὰ σοὶ φέρῃ καὶ τὸν ἑφεδρον λοχίαν Μπερόταν ὅστις ἔχει καταρτίσει εἰς Παρνασσίδα σῶμα ἐκ 50. Εἰ καὶ ἀμφότεροι θέλουσι τὴν Μακεδονίαν, σοὶ τοὺς παραπέμπω ὅπως μετὰ περαιτέρω συνεννόησιν ἀποστείλῃς αὐτοὺς ὅπου δεῖ ἂν ἐγκρίνης (Σπυρίδων Λάμπρος).

Βρίσκονται ἄλλες τρεῖς ἀνάλογες ἐπιστολὲς τῶν ἐταίρων Μιχαὴλ Μελά, Ἀ. Βαλέττα κι' ἐνὸς τρίτου μὲ ὑπογραφή δυσανάγνωστη σὲ χαρτὶ μ' ἐπικεφαλίδα «Ὑπουργεῖον Ἑσωτερικῶν, Τμήμα Ἀστυνομικόν».

‘Αλλά κοντά στις έμμεσες υποδείξεις υπάρχουν και άπ’ εϋθείας προτάσεις υποψηφίων όπλαρχηγών —καμιά δεκαπενταριά. Μερικές προδιαθέτουν δυσάρεστα τόν άναγνώστη :

‘Ενας άπό τή Σκόπελο (14-2-97) άρχίζει :

‘Αποφασίσας νά δράμω εἰς τήν φωνήν τῆς Πατρίδος ὑπέρ άπελευθερώσεως τῶν ὑποδούλων άδελφῶν ἐκ τοῦ ζυγοῦ τῶν ἀνθρωπομόρφων τεράτων τοῦ 20οῦ αἰῶνος τῶν καταδυναστευόντων καὶ καταστρεφόντων αὐτούς τῇ άνοχῇ τῆς αἰσχροῦς διπλωματίας (...).

‘Άλλος —ό ἀνθυπομóιραρχος Σπυρομóλιος— γράφει άπό τήν Τρίπολι, σέ πέντε άπανωτές έπιστολές (Μάρτιος 1897) :

Ταγματάρχα μου (...) πρέπει νά προτιμηθῶ παντός άλλου εἰς τόν τόπον μου, ἐξ οὗ ἂν λείψω οὐδέν θά έπιτευχθῇ εὐχάριστον ἢ συντελεστικόν εἰς τήν γενικήν ένέργειαν (...). ‘Ισταμαι ἐπὶ ἀνθρώκων (...).

Πάντα σχετικά μέ τήν όργάνωση τῶν ἀνταρτικῶν σωμάτων, ὑπάρχουν έπίσης λίγες έπιστολές εταίρων άπό τήν έπαρχία. Θίγουν τὸ θέμα άπό ποικίλες όψεις καὶ άπό πλησιέστερη έπαφή, έτσι πού ν’ ἀναπλάθεται έμπρός στὰ μάτια τοῦ ἀναγνώστη ἡ ατμόσφαιρα τῆς Ιστορικῆς ώρας. Θά έπρεπε όμως νά παρατεθοῦν όλόκληρες, κι’ έπειδὴ αὐτὸ δέν μπορεῖ νά γίνει καλεῖται ἡ φαντασία ν’ ἀναπληρώσει τὰ κενά :

‘Απήχηση άπό τήν πρώτη εἰσβολή τοῦ 1896 :

Τρίκκαλα 15 Νοεμβρίου 1896.

Ταγματάρχα μου, ‘Επὶ τῇ βράσει τῆς έπιστολῆς σας τήν όποίαν έλαβον προχθές ἐνήργησα ὑπὸ πᾶσαν ἐχεμύθειαν, ὅπως ἀνακαλύψω τίς ὁ ἀκριτόμυθος ὁ ἀνακοινώσας τὸ ὄνομά σας καὶ τήν ιδιότητά σας εἰς τόν Καρβέλλαν, πλήν έπέισθην ὅτι δέν προῆλθεν ἐκ τῶν ἐδῶ ἡ ἀνακοίνωσις αὕτη, καθόσον ἡ ιδιότης σας ὡς εταίρου καὶ μάλιστα μέλους τοῦ κεντρικοῦ Συμβουλίου εἶναι ἄγνωστος· φαίνεται δέ ὅτι ὁ Καρβέλλας θά έμαθε τοῦτο ἢ ἐν ‘Αθήναις ὅτε τὸ πρῶτον ὠρκίσθη ἢ ἐν Λαρίσσει ὅπου μετέβη μέ τόν ‘Αλέξην πρὸς παραλαβὴν φυσιγγίων καὶ ἤλθεν εἰς συνάφειαν μέ πολλοὺς εταίρους (...).

‘Ο κ. Κοντοπάνος ὑπέβλεν εκθεσιν εἰς τὸ Δ. Σ., ἐν ἣ μεταξὺ πολλῶν άλλων (...) παρέστησε τήν άπόλυτον ἀνάγκην ὅπως διὰ τοὺς έπιστρέφοντας ἀρματωλοὺς ληφθῇ πρόνοια προσκαίρου περιθάλψεως, διότι δέν εἶναι εὐκολον δι’ εκτάκτων εἰσφορῶν τῶν ἐδῶ εταίρων νά περιθάλπωνται, οὔτε πάλιν συμφέρει νά ἐγκαταλείπωνται εὐθύς άπό τῆς έπανόδου των ἄσιτοι καὶ ρακένδυτοι. ‘Επομένως σᾶς παρακαλῶ νά ενεργήσετε νά ληφθῇ ὑπ’ ὄψιν ἡ εκθεσις αὕτη. ‘Ο κ. Ροιλὸς δέν ἀφίκετο εἰσέτι. ‘Ολος πρόθυμος.

Δυστυχῶς δέν ὑπάρχει τρόπος νά διαβασθῇ ἡ ὑπογραφή μολονότι τὸ γράμμιμο τοῦ κειμένου εἶναι ἀρκετὰ εὐανάγνωστο.

Αὐτοῦ τοῦ όπλαρχηγοῦ Καρβέλα, πού ἀναφέρεται παραπάνω, ὑπάρχει ἀχρονολόγητη ἀλλὰ περίπου αὐτόχρονη έπιστολή άπό τὰ Τρίκκαλα έπίσης πρὸς τόν ταγματάρχη Δαγκλῆ. Εἶτε ἀλήθεια εἶτε ψέμματα εἶναι τὰ γραφόμενά του, φανερώνουν μιὰ ἄλλη πληγή τῶν ἀνταρτικῶν σωμάτων, τίς ἀντιζηλίεις τῶν όπλαρχηγῶν.

Κύριε Ταγματάρχα, Χαίρε. Είμαι ὁ λοχίας Καρβέλας καὶ τίθεμαι ὑπὸ τὴν προστασίαν σας (...) Ἐνα μῆνα μένω ἐνταῦθα ὅπως ἐξέλθω καὶ συνεχίσω τὸν ἀντάρτικον βίον, τὸ ἐνταῦθα ὁμως κομιτάτον ἀφοῦ προηγουμένως μὲ ἐγέλα μὲ τὸ σήμερον καὶ αὔριον θὰ λάβωμεν ἀπάντησιν ἐξ Ἀθηνῶν, σήμερον μὲ εἰδοποιοῦν ὅτι δὲν θὰ ἐξέλθω ἐγὼ ἀλλ' ἓνας Ἀλέξης, κάτοικος Τρικάλων (...) Οἱ ἀποτελοῦντες τὸ σῶμα τοῦ Ἀλέξη εἶναι ἐκεῖνοι οἵτινες μοῦ ἔφυγον κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς μάχης, ἦλθον σῶοι ἐνταῦθα καὶ ἐπώλησαν τὸν ὀπλισμὸν των, τώρα δὲ εἶναι ἔτοιμοι νὰ ἐξέλθουν ἐκ νέου καὶ νὰ πωλήσουν καὶ ἕτερον ὀπλισμὸν (...) Διατάξατε νὰ μὴ παραδοθῶσι τὸ ὄπλα τὰ ὅποια ἔχει εἰς χεῖρας ὁ δικηγόρος Κοντοπάνος, ὄπλα τὰ ὅποια δι' ἐξόδων μου μετεφέρθησαν ἀπὸ τὰ παράλια τῆς Ἀγυᾶς ἐνταῦθα καὶ φυσίγγια (...) Ἐὰν δὲ θέλῃς νὰ ρωτήσης διὰ τὸ σῶμα τοῦ Βελέντσα, πλεον τῶν 30 ὄπλων ἐπωλήθησαν, δὲν πταίει ὁμως ὁ Βελέντσας πταίουσι οἱ ἐναπομείναντες καὶ ἀντικαταστάται του· εἶναι φρικτόν, κ. Ταγματάρχα, ὄπλα τὰ ὅποια ἠγόρασαν οἱ ὁμογενεῖς τρώγοντες κρομύδια καὶ ἑλαιὰς νὰ εὐρίσκονται ἀνθρωποὶ νὰ τὰ ἐμπορεύονται καὶ νὰ γράφουν ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος ὅτι κατέστρεψαν τάγματα καὶ συντάγματα τουρκικά, ὅτι τοὺς ἐπροξένησαν πανολεθρίαν, ὅτι (...) Ὁ Λεπενιώτης εὐρίσκεται πρὸ δύο μηνῶν εἰς βλάχικα κονάκια πλησίον τῶν συνόρων ἀλλ' οὐδὲ κὰν τὸ ἐκάπνισε, οὔτε ἓνα Τοῦρκον ἐφόνευσε(...).

Ἡ Ἐταιρία εἶχε στείλει στὶς 12 Φεβρουαρίου τὸν καθηγητὴ τοῦ Πανεπιστημίου Γ. Σωτηριάδη στὴ Δυτικὴ Ἑλλάδα καὶ τὸν εἰσαγγελέα Λ. Ροῖλὸ στὴν Ἀνατολική, νὰ φροντίσουν ἐπὶ τόπου γιὰ τὴν ὀργάνωσιν τῶν σωμάτων. Ἀπὸ τὸν Καρβασαρά, ὁ πρόεδρος τοῦ τοπικοῦ τμήματος λοχαγὸς Ἀναστάσιος Παπαναστασίου ἐνημερώνει γενικὰ τὸν ταγματάρχη Δαγκλῆ καὶ ἐξαίρει τὴ δράσιν τῆς ἀποστολῆς Σωτηριάδη :

Καρβασαράς, τῇ 20 Μαρτίου 1897

Ἀξιότιμε Κύριε Δαγκλῆ (...) Ἀπὸ κοινοῦ ἐφροντίσαμεν περὶ τῶν ἀπείρων ζητημάτων τὰ ὅποια ἐμφανίζονται (...) Ὁ κ. Σωτηριάδης ἔχων νὰ κάμῃ μὲ ἀξέστους ὀρεσιβίους, μὲ ματαιοδοξίας πέντε ἀρχηγῶν καὶ μὲ χίλιες δύο ἀνοήτους ἀπαιτήσεις πρὸ πάντων εἰς τὸ χρῆμα ἀποβλεπούσας, κατῴρθωσε διὰ τῆς ἀληθῶς ἐξόχου δραστηριότητος καὶ νοημοσύνης του τὰ πάντα νὰ ὑπερνικήσῃ καὶ νὰ καταρτίσῃ ὄντως ἄριστα τὰ σώματα, ἂν καὶ αἱ ἄπειροι ἀνάγκαι κάθε στιγμῆς παρουσιαζόμεναι τὸν συνέτριβον εἰς βαθμὸν μέγα, διότι ὡς βάσιν εἶχε τὴν οἰκονομίαν χάριν τῆς ὁποίας καὶ διὰ τὴν δραχμὴν ἀκόμη τολμῶ νὰ εἴπω ἐμάχητο.

Ἡ διατροφή τῶων ἀνδρῶν εἰς τὸ ὑπαιθρον εἶναι φοβερὰ δυσκολία καὶ μεγίστη δαπάνη. Ζῶα, ἀγῶγια, ψωμί, σφάγια, τυρὶ καὶ τόσα ἄλλα πράγματα, οἱ ἄνδρες ἔχουν τὴν ἀπαιτήσιν νὰ τὰ ἔχῃ ἔτοιμα ὁ κ. Σωτηριάδης (...) Σήμερον τὴν πρωΐαν ἀνεχώρησεν εἰς Ἄρταν ἵνα ἐξομαλύνῃ καὶ ἐκεῖ τὸ ζήτημα τοῦ σώματος Ἄρτης, οὐχὶ ὀλιγώτερον ἀκανθῶδες καὶ αὐτὸ (...). Ταγματάρχα μου, πρὶν ἢ κλείσω τὴν ἐπιστολήν μου ἐνόμισα καλὸν κατό-

πιν τῶν προφορικῶν μου παρακλήσεων νὰ σᾶς κάμω καὶ ἔγγραφον διατύπωσιν τῆς ἐπιθυμίας μου (...) Σᾶς λέγω καὶ αὐθις ὅτι τὴν ἐπανάστασιν θὰ ἐξυπηρετήσω καὶ τὸν ἐγωϊσμόν τῆς Ἑταιρίας θὰ τιμήσω (...) ¹.

Ὁ θλιβερός ἐπίλογος αὐτῆς τῆς πυρετικῆς προετοιμασίας γράφηκε μετὰ τὴν ἡττα, ὅταν ὁ Πρόεδρος τοῦ Διοικητικοῦ Συμβουλίου (πάντα χωρὶς ὑπογραφή, μόνο μὲ σφραγίδα τῆς Ἑταιρίας), συγκεντρώνει τὰ στοιχεῖα ἐφ' ὧν θέλει στηριχθῇ ἡ πρὸς τοὺς ἐταίρους ἔκθεσις περὶ τῆς ἐνεργείας τῶν ἡμετέρων ἀνταρτικῶν σωμάτων, καὶ ζητεῖ (10 Μαΐου 1897) ἐν τάχει ἔκθεσιν περὶ τῶν μέχρι τοῦδε πεπραγμένων ὑπὸ τῶν σωμάτων τῶν παρασκευασθέντων ὑπὸ τοῦ τοπικοῦ Συμβουλίου Ἀρτης, τοῦ κ. Σωτηριάδου, τοῦ τῶν Κερκυραίων καὶ τῶν ὑπὸ τὸν Σπύρον-Μήλιον.

Ὁ ἐταῖρος Δαγκλῆς ἀπαντᾷ ἀπὸ τὴν Ἀρτα μὲ δύο ἐκθέσεις, τῆς 2 Ἰουνίου ἡ πρώτη, τῆς 13 ἡ δευτέρα, συμπληρωματικὴ. Δυστυχῶς, ἀπὸ τὰ σχέδια ἡ ἀντίγραφα πού βρίσκονται στὸ Ἀρχεῖο, λείπει ἡ ἀρχὴ τοῦ πρώτου. Ἀλλὰ σημασία δὲν ἔχουν πιά οἱ λεπτομέρειες οὔτε ἡ «ἀτμόσφαιρα», σημασία ἔχει τώρα τὸ φοβερὸ συμπέρασμα πού διατυπώνεται σὲ μιάμιση σειρὰ :

Οὕτω, μηδαμινὰ τὰ ἀποτελέσματα τῶν ἀνταρτικῶν σωμάτων καὶ χρήματα χαμένα. Π. Γ.Δ.

Πῶς ὁμως χρησιμοποίησε ἡ «Ἐκθεσις τῶν Πεπραγμένων» αὐτὰ τὰ στοιχεῖα; Γράφει ἡ «Ἐκθεσις» :

Περὶ τῶν ἐν Ἑπείρῳ σωμάτων δὲν εἶναι χρεῖα μακροτέρου λόγου πλὴν ὅσον ἀνάγεται εἰς τὰ δι' αὐτὰ δαπανηθέντα (...) Τὸ ἐν Ἑπείρῳ σῶμα δὲν ἐξῆλθεν ἢ μετὰ τὴν κήρυξιν τοῦ πολέμου συμπράττον ἐν πᾶσι μετὰ τοῦ στρατοῦ. Ὑπὲρ πᾶν ἄλλο ἐν τῇ τοιαύτῃ συμπράξει ἐξόχως διεκρίθη τὸ ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ Ἀνθυπομοιράρχου κ. Σπυρομήλιου τελοῦν σῶμα τῆς Ἑθνικῆς Ἑταιρίας, κατὰ τὴν κοινὴν ὁμολογίαν ἀξιωματικῶν τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ καὶ ξένων ἀνταποκριτῶν ².

Τὸ ἀδυσώπητο συμπέρασμα τοῦ συμβούλου Δαγκλῆ : «μηδαμινὰ τὰ ἀποτελέσματα καὶ χρήματα χαμένα», στὴν ἔκθεσι «τῶν Πεπραγμένων» παρουσιάζεται μετὰ ἐξι μῆνες μετουσιωμένο σὲ μιὰ ὑπεκφυγὴ («δὲν εἶναι χρεῖα μακροτέρου λόγου»), σὲ μιὰν ἀνακρίβεια («ἐξόχως διεκρίθη») καὶ σὲ μιὰν ἀοριστολογία («κατὰ κοινὴν ὁμολογίαν»).

Ἐπίλογος.—Τὰ δύο τελευταῖα ἔγγραφα ἀπ' ὅσα σχετίζονται μὲ τὴν Ἑθνικὴ Ἑταιρία εἶναι : ἐπιστολὴ τοῦ Σπυρ. Λάμπρου, πρὸς τὸν ἐταῖρο Δαγκλῆ καί, ἔπειτα ἀπὸ 8 μῆνες, λογοδοσία τοῦ Δαγκλῆ γιὰ τὴ διάθεσι τῶν χρηματικῶν δελτίων τῆς Ἑταιρίας.

Ἐπιστολὴ Λάμπρου :

Ἐν Ἀθήναις τῇ 4ῃ Ἰουλίου 1897

Φίλτατε,

Θὰ ἔχῃς δίκαιον νὰ παραπονεῖσαι κατ' ἐμοῦ διὰ τὴν μακράν μου σιωπὴν.

1. Γιὰ τὸν λοχαγὸ Παπαναστασίου ὁ Δαγκλῆς ἐκφράζεται μὲ στοργὴ καὶ μὲ θαυμασμό. Βλ. σ. 157, 158 καὶ 169.

2. Ἐκθεσις Πεπραγμένων κλπ. Βλ. σ. 136 σημ. 2.

Ἐλάβομεν ἐν τάξει τὰς δύο ἐκθέσεις σου¹ καὶ τὴν πρὸς με ἐπιστολήν. Ἄλλ' ὅχι μόνον εἶχον τὴν ἐνόχλησιν μακρᾶς ἀσθενείας ἀμφοτέρων τῶν θυγατέρων μου, ἀλλὰ καὶ μεγάλως με ἀπησχόλουν τὰ τῆς Ἑ. Ἑ. Ἰδίως πολλοὺς μπελάδες μᾶς ἐπροξένησεν ἡ ἐξέλεγχξις. Ἐζήτουν τὸ ἐν καὶ τὸ ἄλλο ἐγγραφον, τὴν μίαν καὶ τὴν ἄλλην δικαιολογίαν. Ὁ καϋμένος ὁ Στεφάνου, ὁ ὁποῖος μόνος μᾶς ἀντεπροσώπευε παρὰ τοῖς ἐλεγκταῖς εὔρεν αὐτόχρομα τὸν μπελᾶν του. Τώρα ἤδη πρὸ τοῦ θανάτου τοῦ ἀειμνήστου Μελά², οὗ ὁ θάνατος μᾶς ἔθλιψε πολὺ, ἐτελείωσεν εὐτυχῶς ἡ ἐξέλεγχξις. Δὲν ἐλάβομεν ἀκόμη ἀντίγραφον ἄλλ' ἐπάνω κάτω ἐξεύρομεν τὰ ἀποτελέσματα. Θεωροῦν ὡς εἰκὸς ἐκκρεμῇ τὰ μὴ ἐπαρκῶς δικαιολογημένα κονδύλια. Ἦσαν πολλὰ, ἀλλὰ δι' ἀκαταπονήτου φροντίδος πλείστα ὅσα διερρυθμίσθησαν διαρκούσης τῆς ἐξελέγξεως ἡ μετ' αὐτήν, ὥστε βαίνομεν ὁσημέραι εἰς μείζονα τάξιν. Ὡμολόγησαν δ' ὅπωςδῆποτε οἱ ἐλεγκταί, ὅτι τὰ λεγόμενα περὶ χρήσεως τῶν χρημάτων τῆς Ἑ. Ἑ. εἰς ἀντιδυναστικούς σκοποὺς καὶ ταξίδια πολιτευομένων καὶ ἐφημερίδας καὶ τὰ τοιαῦτα εἶναι συκοφαντίαι.

Ἀλλὰ τὸ κυριώτερον εἰς ὃ ἀπεσκόπουν ἦτο τὸ π ε ρ ῖ σ σ ε υ μ α, ὅπερ ἐπωφθαλμία ἢ κυβέρνησις. Τούτου τὸ μέγιστον μέρος εἶχομεν ἀπροστέλει εἰς τὸ Ἐξωτερικόν, εὐρέθησαν λοιπὸν εἰς δύσκολον θέσιν. Οὐχ' ἤττον, ἐκάλεσε πρὸ ἡμερῶν τὸν ταμίαν μας Βαλαωρίτην ὁ Θεοτόκης³ καὶ τῷ εἶπεν νὰ δώσῃ τὸ περίσσευμα. Τῷ εἶπεν ὅτι δὲν ἔχει τοιοῦτον δικαίωμα. Ἠπειλήθη ὑπὸ κατασχέσεως ἐπ' ὀνόματί του ἐν Παρισίοις καὶ Λονδίῳ. Καὶ τῷ ἀντεπαρτηρήθη μὲν ὅτι δὲν δύναται νὰ λέγῃ ταῦτα διότι τὰ χρήματα εἶναι κατατεθειμένα ἐπ' ὀνόματι τῆς Τραπεζῆς καὶ ὅχι ἐπ' ὀνόματι τῆς Ἑ. Ἑ., ἀλλ' ὑπεδείχθη ὑπὸ τοῦ Θεοτόκη ὅτι διὰ παντὸς τρόπου, μὲ τὸ καλὸν ἢ μὲ τὸ κακόν, θὰ ἐπιδιώξωσι τὴν διάλυσίν μας. Ἐλέχθη παρὰ τοῦ Θεοτόκη ὅτι θὰ καλέσῃ τοὺς συμβούλους καὶ θὰ ζητήσῃ φιλικῶς τὴν διάλυσιν ἐ ν τ ὃ ς τ ῆ ς ἐ β δ ο μ ᾶ δ ο ς, ἄλλως θ' ἀναγκασθῇ νὰ προβῇ εἰς διώξιν.

Ταῦτα μᾶς ἐθอรύβησαν καὶ ἐλάβομεν τὰ μέτρα μας, διότι ἀνάλογον καὶ πρότερον εἶχεν ρηθεῖ ἰδίως εἰς τὸν Στεφάνου παρ' ἄλλων ὑπουργῶν, ἰδίως Σιμπούλου. Ἄλλ' ἐν τῷ μεταξύ ὁ Στάης μεταβάς πρὸς τὸ Ὑπουργικὸν Συμβούλιον ἐν συνεδρίᾳ ὡμίλησε φανερὰ περὶ τοῦ ἀντιπολιτικοῦ διαβήματος καὶ ὅτι θὰ εὐρεθῶσιν ἀντιμέτωποι οὐ μόνον στρατιωτικῶν ἀλλὰ καὶ πολιτευομένων, οἵτινες θὰ τὸ κάμωσι ζήτημα. Τοῦτο δ' ὠφέλησε πολὺ, διότι

1. Πρόκειται, βέβαια, γιὰ τὰς δύο ἐκθέσεις τῆς 2 καὶ τῆς 13 Ἰουνίου, ποὺ μνημονεύτηκαν ἀμέσως παραπάνω.

2. Πρόκειται γιὰ τὸν ἐταῖρο Μιχαὴλ Μελά, ποὺ εἶχε πεθάνει τὸν ἴδιο χρόνο.

3. Ὑπουργὸς τῶν Ἑσωτερικῶν στὴν κυβέρνησις Δ. Ράλλη, ποὺ διαδέχθηκε τὴν κυβέρνησις Θ. Δεληγιάννη, μετὰ τὴν ἀποχώρησι τοῦ ἐλληνικοῦ στρατοῦ στὴ Θεσσαλία.

ἐνῶ παρήλθον 12 ἡμέραι οὐδείς ἡμῶν ἐκλήθη καὶ τὰ πράγματα φαίνονται ἡσυχάσαντα.

Ἐγὼ ἀναχωρῶ μετ' ὀλίγας ἡμέρας οἰκογενειακῶς εἰς Ἄνδρον, ὅπου θὰ μείνωμεν μέχρι μέσων Σεπτεμβρίου. Τότε, ληγούσης τῆς εἰς Λέοντα Μελαῦ ἐνοικιάσεως τοῦ ἐν Κηφισίᾳ κτήματός μου, θὰ μεταβῶμεν εἰς Κηφισίαν καὶ θὰ μείνωμεν τοῦλάχιστον μέχρι μέσων Ὀκτωβρίου. Ἐλπίζω νὰ εἶσαι τότε καὶ σὺ καὶ νὰ περάσωμεν, Θεοῦ εὐδοκοῦντος, καλὰ τὸ Φθινόπωρον. Θὰ με ἀντικαταστήσῃ ἐν τῇ διευθύνσει τῆς Ἐ. Ἐ. ὁ Στεφάνου.

Ἐμάθομεν ὅλοι μετὰ μεγίστης εὐχαριστήσεως τὴν δραστηρίαν καὶ γενναίαν συμμετοχὴν σου εἰς Γρίμπορον¹. Οὐδέποτε ἄλλως ἀμφεβάλλομεν περὶ σοῦ.

Ὁ Καψαλόπουλος² ἐπέστρεψε. Κατεβλήθη πολὺ καὶ ἐλευκάνθη. Ἡ παρέλκυσις τῶν διαπραγματεύσεων περὶ εἰρήνης δίδει πολλὰς ὑπονοίας μὴ ξαναρχίσῃ τὸ τουφέκι. Ἄς ἐλπίσωμεν ὅτι, τούτου γενομένου, θὰ ἐξέλθωμεν ἀσπροπρόσωποι.

Σὲ ἀσπάζομαι φιλικώτατα, ὁ σὸς
Σπ. Λάμπρος

Υ.Γ. Σοὶ ἐσωκλείω τὰς ἀποδείξεις τῶν εἰσπράξεων τοῦ τμήματός σου ἃς μοὶ εἶχες παραδόσει ἀναχωρῶν.

Ἐπιστολὴ Δαγκλῆ :

Ἀθῆναι τῇ 27 Φεβρουαρίου 1898

Πρὸς τὸν Κον Πρόεδρον τοῦ Δ. Συμβουλίου τῆς Ἐ. Ἐ.

Ἀποχωρήσας τῆς Ἑταιρίας, ἧς δὲν θεωρῶ πλέον δυνατὴν τὴν ὑπαρξιν καὶ ἔκρινα ἐπιβαλλομένην ἐκ τῶν πραγμάτων τὴν διάλυσιν, λαμβάνω τὴν τιμὴν νὰ ὑποβάλω ὑμῖν τὴν κάτωθι λογοδοσίαν περὶ τῆς διαχειρίσεως τῶν εἰς ἐμὲ παραδοθέντων χρηματ. δελτίων τῆς Ἑταιρίας :

Μοὶ παρεδόθησαν (...) Ἐπεστράφησαν εἰς δελτία ἢ εἰς χρῆμα (...) Ὑπολείπονται (...) Ἐκ τῶν ὑπολειπομένων τούτων δελτίων τὰ μὲν ἐκ δρ. 54 ἔχουσι παραδοθῆ πρὸς διάθεσιν εἰς τὸν κ. Β. Μαρκεζίνην, τὰ δὲ ἐκ δρχ. 65 εἰς τὸν κ. Γ. Κομητόπουλον. Οἱ κ.κ. οὗτοι διένειμαν ταῦτα πρὸς διάθεσιν εἰς διαφόρους φίλους καὶ συγγενεῖς των, ἰδίως εἰς τὴν πατρίδα των, ἐπελθούσης ὁμῶς μετ' οὐ πολὺ τῆς ἡττης ἡμῶν καὶ τῆς κατὰ τῆς Ἑταιρίας κατακραυγῆς δὲν ἠδυνήθησαν νὰ εἰσπράξωσι τὸ ἀντίτιμον αὐτῶν καὶ οὔτε τὰ δελτία νὰ λάβουν ἐκ νέου.

Ὅπως δὲ ἐγὼ δικαιολογῆσας τὸ ὅλον ποσὸν τῶν παραδοθέντων μοι χρηματ. δελτίων, παρακαλῶ τὸ Δ.Σ. ὅπως ἐντέλῃται τὴν πίστωσίν μου

1. Βλ. σ. 154 κ.ἐπ.

2. Γ. Καψαλόπουλος, ἀνθυπολοχαγὸς οἰκονομικοῦ, ἀποσπασμένος ὡς ἀρχηγὸς ἀνταρτικῶν σωμάτων.

διὰ τοῦ ποσοῦ τούτου δι' οὗ ἔχρεώθην, ὡς καὶ τὴν ἐπιστροφὴν τῶν περὶ τῆς λήψεως αὐτῶν δύο ἀποδείξεών μου. Ὅσον δ' ἀφορᾷ τὰ εἰς χεῖρας τῶν κ.κ. Μαρκεζίνη καὶ Κομητοπούλου ἐναπομένοντα ὀλίγα δελτία, διὰ ταῦτα δύναται ἐὰν τὸ νομίζῃ ἀναγκαῖον καὶ δίκαιον νὰ χρεώσῃ τούτους μέχρι οὗ δυνήθῃ νὰ καταθέσωσι τὸ ἀντίτιμον ἢ νὰ ἐπιστρέψωσι τὰ δελτία.

Διατελῶ μεθ' ὑπολήψεως

Π. Γ. Δαγκλῆς

Ἀπὸ τὴν παραπάνω ἐπιστολὴ ἐξάγεται ὅτι ὁ ταγματάρχης Δαγκλῆς εἶχε ἀποχωρήσει ἀπὸ τὴν Ἑταιρίαν. Δὲν φαίνεται ὅμως καθαρὰ οὔτε πότε οὔτε γιατί.

Κρίμα πού δὲν εἶναι τρόπος νὰ ἐξακριβωθῇ ἀπὸ τὸ Ἀρχεῖο ἂν ἡ ἀποχώρησή του ἔγινε, ὅπως φαίνεται πιθανόν, λίγο μετὰ τὴ δημοσίευσιν τῶν « Πειπραγμένων »· θὰ μπορούσε ἴσως νὰ ἐκληφθῇ σὰν διαμαρτυρία γιὰ τὴν συγκεκριμένη παραποίηση τῶν στοιχείων πού τοῦ ζητήθηκαν « περὶ τῆς ἐνεργείας τῶν ἡμετέρων ἀνταρτικῶν σωμάτων ». Γενικώτερα, ὅμως, γιὰ τοὺς σκοποὺς καὶ γιὰ « τὸ μόλις ἀρξάμενον ἔργον τῆς Ἑ. Ἑταιρίας », ὁ Δαγκλῆς διατήρησε γνώμην ἀγαθὴ¹.

Βρίσκονται ἀκόμα στὸ Ἀρχεῖο, σχετικὰ μετὰ τὴν Ἑθνικὴ Ἑταιρίαν :

1. Ἐντολὴ Δ.Σ. πρὸς τὸν ἐταῖρον Δαγκλῆ, πρόεδρο τοῦ βου τμήματος (10-10-96), νὰ ἐπιβάλῃ τὴν ποινὴν τῆς ἐν συνεδριάσει ἐπιπλήξεως στὸν ἐταῖρον Γεώργιο Πούσιο διότι εἰς δημόσια μέρη ἀκριβομένως ὥμιλησε. Δεύτερο ἔγγραφο μετὰ ἀνάλογο περιεχόμενο (9-1-97) διότι διαδίδει ὅτι ἡ ἐφημερίς του « Μεγάλῃ Ἑλλάδι » ἀντιπροσωπεύει ἰδέας τῆς Ἑταιρίας.

2. Ὁ ἐταῖρος λοχαγὸς Δ. Κόντος ἀπὸ τὴ Λάρισα ἀγγέλλει στὸν ταγματάρχην Δαγκλῆ (4-4-96) ὅτι οἱ ἐν Θεσσαλίᾳ ἐταῖροι ἀποφασίζουν νὰ ἐργασθοῦν ὡς ὁ ἐσωκλειόμενος κανονισμός, διότι κρίνουν ἀσύμφορον τὸν ὑπάρχοντα. Ἀπάντησις Δαγκλῆ: δὲν ἐπιδοκιμάζει καὶ συνιστᾷ προσοχή. Στις 10-4-96, τὸ Δ.Σ. διαγράφει τὸν ἐταῖρον Κόντο.

3. Πρόσκλησις τοῦ προέδρου τοῦ τμήματος (14-12-96) πρὸς τοὺς ἐταῖρους γιὰ ἐκλογάς, μετὰ τὶς ὑπογραφὰς 22 ἐταῖρων ὅτι « ἔλαβον γνῶσιν »

4. Ἐπιστολὴ Θαλῆ Κουτουπῆ ἀπὸ τὸ Λονδίνο (15-12-96) πρὸς ταγμ. Δαγκλῆ: ζητεῖ προσηκούσας ὁδηγίας καὶ διαταγὰς διὰ νὰ ὀργανώσῃ τμῆμα Λονδίνου ὁ κ. Γεώργιος Φραγκούλης, ἀνταποκριτὴς τῆς « Ἀκροπόλεως », νέος ἀρίστων ἀρχῶν καὶ φρονιμάτων. Σημείωσις στὸ περιθώριον: Τῷ ἀπήντησα ὅτι ἡ πρότασίς του δὲν ἔγινε δεκτὴ καὶ δὲν πρέπει νὰ τῷ εἴπῃ τί, Π.Γ.Δ.

5. Ἀνακοίνωσις τοῦ προέδρου τοῦ Δ. Σ. (1-1-97) πρὸς τὸν ἐταῖρον κ. Παναγ. Δαγκλῆν: (. . .) ἐξελέγητε μέλος τοῦ Δ. Συμβουλίου (. . .) δὲν ἐπιτρέπεται νὰ ἀνακοινώσῃτε τὴν ιδιότητα ὑμῶν ὡς Συμβούλου οὐδ' εἰς αὐτοὺς τοὺς ἑταίρους, καλὸν δ' ἔστι ἵνα φροντίσῃτε καὶ περὶ ἐξαφανίσεως τῆς παρούσης ὅπως μὴ παραπέσῃ.

6. Δύο ἐταῖροι ἀξιοματικοὶ (Ἡλ. Κουντουριώτης καὶ ;) παραπονοῦνται ἀπὸ τὴ Λάρισα (18-1-97) ὅτι γίνονται δεκτοὶ στὴν Ἑταιρίαν ὑπαξιωματικοί. Σημείωσις στὸ περιθώριον: Ἀπήντησα ὅτι ἡ εἰδήσις εἶναι ἐντελῶς ψευδὴς διότι ἡ Ἑ. Ἑ. ἀπαγορεύει τὴν ἐν αὐτῇ εἰσόδον ὀπλιτῶν καὶ ὑπαξιωματικῶν ὡς ἀδελφῶν ἢ ἐταῖρων. Π.Γ.Δ..

1. Βλ. σ. 197.

6. ΤΟ ΕΝΕΝΗΝΤΑ - ΕΠΤΑ

Τὸ ὑλικὸ τοῦ Ἀρχείου γιὰ τὸν Πόλεμον τοῦ Ἐνενηντα - Ἐπτὰ εἶναι ἀφθονο, περιορίζεται ὁμως στὶς ἐπιχειρήσεις τοῦ στρατοῦ τῆς Ἡπείρου, ὅπου ὑπηρέτησε ὁ ταγματάρχης Δαγκλῆς. Ἀπὸ μιὰν ἀποψη ὁ ἐντοπισμὸς τοῦ θέματος ἐπαυξάνει τὸ ἐνδιαφέρον του, γιὰτὶ ὁ Πόλεμος τοῦ Ἐνενηντα - Ἐπτὰ βάραινε στὴ μνήμη τῶν μεταγενεστέρων προπάντων μὲ τὰ οἰκτρὰ συμβάντα τῆς Θεσσαλίας καὶ ἀγνοήθηκαν οἱ ἐπιχειρήσεις τῆς Ἡπείρου, ὅπου ὡστόσο ὁ ἐλληνικὸς στρατὸς γνώρισε καὶ μιὰ μέρα νίκης.

Στὰ συμβάντα τῆς Ἡπείρου ἀφιερώνει ὁ ταγματάρχης Δαγκλῆς τρία σημειωματάρια μεγάλου σχήματος, μὲ συνολικὰ 183 σελίδες. Στὴν πρώτη σελίδα τοῦ πρώτου ὑπάρχει γενικὸς τίτλος :

Συμβάντα τινὰ τοῦ Ἑλληνοτουρκικοῦ Πολέμου ἐν Ἡπείρῳ
καὶ ἰδίως αἱ περὶ Γρίμποβον μάχαι.

Ἄρτα, κατὰ Μάϊον 1897. Π. Γ. Δαγκλῆς, ταγμ. πυρ.

Οἱ σ. 1 — 67 τιτλοφοροῦνται :

Ἡμερολόγιον τῶν κινήσεων καὶ τῶν ἐπιχειρήσεων τῆς 1ης ταξιαρχίας τοῦ Στρατοῦ τῆς Ἡπείρου ἀπὸ τῆς 30 Ἀπριλίου μέχρι τῆς 4 Μαΐου 1897 καὶ ὑποδιαίρουνται σὲ μιὰ εἰσαγωγή καὶ σὲ κεφάλαια :

Μάχη τῆς 1ης Μαΐου, Μάχη τῆς 2 Μαΐου, 3 Μαΐου, 4 Μαΐου.

Τελειώνει μὲ τὴν ἀκόλουθη σημείωση :

Ἡ ἀνωτέρω ἔκθεσις περὶ τῆς κατὰ τὰς μάχας τοῦ Γριμπόβου ἐνεργείας τῆς 1ης ταξιαρχίας τοῦ ἐν Ἡπείρῳ στρατοῦ (ἡ τῆς 5ης ἐν τῇ ἀριθμητικῇ σειρᾷ τῶν ὅλων ταξιαρχιῶν) γραφεῖσα ὑπ' ἐμοῦ ὑπεγράφη ὑπὸ τοῦ ταξιάρχου Συνταγματάρχου Δ. Μπαϊρακτάρη καὶ ὑπεβλήθη τῇ 15 Μαΐου 1897 εἰς τὸ Ἀρχηγεῖον τοῦ Στρατοῦ τῆς Ἡπείρου. Π. Γ. Δ.

Οἱ λοιπὲς σελίδες τιτλοφοροῦνται « Διάφοροι Σημειώσεις ». Οὐσιαστικὰ πρόκειται γιὰ αὐτοβιογραφικὰς σελίδες, σὰν ἐκεῖνες ποὺ εἶδαμε νὰ σταματοῦν, ἄδηλο γιὰ ποῖο λόγο, στὸ τέλος τοῦ 1888 καὶ ποὺ τώρα εἶναι, βέβαια, σχεδὸν ἀποκλειστικὰ ἀφιερωμένες στὸν Πόλεμον. Μεγάλαι τμήματα ἀπὸ τὴν παραπάνω ἔκθεσιν περιέχονται σ' αὐτὰς τὶς « Διάφορες Σημειώσεις ». Τὶς παραθέτουμε σχεδὸν ἀκέραιες, παραλείποντας μόνον ἐλάχιστα σημεία, πολὺ λεπτομερειακὰ.

Τῇ 6ῃ Ἀπριλίου 1897 διεκόπησαν αἱ μεταξὺ Ἑλλάδος καὶ Τουρκίας σχέσεις καὶ ἤρχισαν αἱ ἐχθροπραξίαι ἐν τοῖς μεθορίοις. Τῇ 3ῃ ὥρα μ.μ. ἅπαντα τὰ περὶ τὴν Ἄρταν ἑλληνικὰ πυροβολεῖα ἤρχισαν τὸ πῦρ κατὰ τοῦ ἐπὶ τοῦ λόφου Ἰμαρὲτ μεγάλου Τουρκικοῦ πυροβολείου ἐκ 18 πυροβόλων, ἀμέσως ἀντιπυροβολησάντων.

Προβλεπομένου τοῦ πολέμου εἶχον παρακαλέσει τὸν Ὑπουργὸν τῶν Στρατιωτικῶν κ. Ν. Μεταξᾶν, συνταγματάρχην τοῦ Μηχανικοῦ¹, νὰ μὲ

1. Εἶχε διαδεχθεῖ ἀπὸ τὶς 17 Φεβρουαρίου τὸν Ν. Σμόλενιτς (πάντα κυβέρνησις Θ. Δεληγιάννη).

ἀποστείλῃ εἰς τὸν στρατὸν τῆς Ἑπείρου, ἀρξαμένων δὲ τῶν ἐχθροπραξιῶν ἐπανέλαιον τὴν αἴτησίν μου· μοὶ τὸ ὑπεσχέθη προσθέσας νὰ περιμένω ὀλίγας ἡμέρας, διότι σκέπτεται νὰ μοὶ δώσῃ εἰδικὴν τινα θέσιν ἐκεῖ. Τῇ 10 Ἀπριλίου διετάχθη νὰ εἶμαι ἕτοιμος πρὸς ἀναχώρησιν· εἶχε κάμει τὴν διαταγὴν δι' ἧς μὲ διώριζεν ἐπιτελάρχην τοῦ συνταγματάρχου Μάνου, ἀρχηγοῦ τοῦ στρατοῦ τῆς Ἑπείρου, ἀντὶ τοῦ ἀντισυνταγματάρχου Διον. Νοταρᾶ, ἀνακαλουμένου, ἀλλ' ἡ διαταγὴ αὕτη ἀνεκλήθη πρὶν προφθάσῃ νὰ μοὶ κοινοποιηθῇ, ἕνεκα παρεμβάσεως τρίτων, παραστησάντων ὅτι δὲν ἦτο ὀρθόν, ἐκραγέντος τοῦ πολέμου ν' ἀνακληθῇ ὁ ἐπιτελάρχης. Οὕτως ἔμενα ἀναμένων.

Ἑθελοντικὸ σῶμα Μάρκου Δ. Ν. Βότσαρη.—Ἐν τῷ μεταξύ πολλοὶ Ἑπαιῶται διοργάνουν ἐν συνεννοήσει μετὰ τῆς Κυβερνήσεως ἀποβατικὸν σῶμα ἐκ στρατοῦ καὶ ἐξ Ἑπαιωτῶν ἐθελοντῶν, μέλλον ν' ἀποβιβασθῇ εἰς Ἀγ. Τεσσαράκοντα τῆς Ἀλβανίας καὶ νὰ ἐξεγείρῃ ταύτην εἰς ἐπανάστασιν, καὶ μὲ παρεκάλεσαν νὰ δεχθῶ νὰ λάβω μέρος εἰς τοῦτο μετὰ τοῦ Συνταγματάρχου τοῦ Μηχανικοῦ Μάρκου Δ. Ν. Βότσαρη, ὄντος μετὰ τῶν διοργανωτῶν. Ἀπήντησα ὅτι δέχομαι εὐχαρίστως σὺν τῇ συνθήκῃ ὅτι ἐκτὸς τῶν ἐθελοντῶν ἤθελε δοθῇ ἡμῖν καὶ σῶμα τι ἐκ 3 χιλιάδων ἀνδρῶν τακτικοῦ στρατοῦ τοῦλάχιστον καὶ μία πυρβολαρχία. Τὸ ὑπεσχέθησαν, ἀλλὰ δὲν ἐπίστευσα τὸ κατορθωτὸν αὐτοῦ.

Τῇ 14ῃ Ἀπριλίου εἶδον πάλιν τὸν Ὑπουργὸν καὶ τὸν ἠρώτησα πότε τέλος θὰ ἐκδῶσῃ τὴν διαταγὴν τῆς ἀναχωρήσεώς μου· μοὶ ἀπήντησε ὅτι θὰ ὑπάγω μὲ τὸ ἀποβατικὸν σῶμα τοῦ Βότσαρη. Τοῦ εἶπον ὅτι δὲν βλέπω σοβαρὰν ἐργασίαν πρὸς καταρτισμὸν τοῦ σώματος τούτου, πρὸ πάντων δὲ θεωρῶ ἀδύνατον τὴν ἐκ τακτικοῦ στρατοῦ συγκρότησιν αὐτοῦ, καὶ ἐπομένως ὅτι προτιμῶ νὰ μεταβῶ εἰς Ἄρταν, εἰς τινα θέσιν οἰανδήποτε τοῦ τακτικοῦ στρατοῦ καὶ τὸν παρεκάλεσα πάλιν νὰ ἐκδῶσῃ τέλος πάντων τὴν διαταγὴν. Τῇ 15 τοῦ μηνός, παρεμβάσει πάλιν τῶν διοργανούντων τὸ ἐθελοντικὸν σῶμα Ἑπαιωτῶν, Ἰω. Σέχου, Κ. Καραπάνου, Ἰ. Δούμα κλπ., ἐξεδόθη διαταγὴ, δι' ἧς ἐγὼ καὶ ὁ ἐξάδελφός μου Ν. Δράκος¹, λοχαγὸς τοῦ Πυροβολικοῦ, ἀπεσπώμεθα εἰς τὸ ἐπιτελεῖον τοῦ Ἀρχηγείου Ἑπείρου, λαβόντες προφορικῶς τὴν εἰδικὴν ἐντολὴν νὰ μὴ ἀναχωρήσωμεν ἀμέσως, ἀλλὰ νὰ συμπράξωμεν μετὰ τῶν ἀνωτέρω καὶ τοῦ Συνταγματάρχου Μ. Βότσαρη πρὸς καταρτισμὸν τοῦ ἐθελοντικοῦ σώματος, καὶ ὅταν τοῦτο εἶναι ἕτοιμον πρὸς ἀναχώρησιν νὰ μεταβῶμεν καὶ ἡμεῖς εἰς Ἄρταν. Ἀμέσως τὴν ἡμέραν ταύτην καὶ τὴν ἐπιοῦσαν ἐπῆγα εἰς τὸν στρατῶνα Πυροβολικοῦ μετὰ τοῦ

1. Δεύτερος ἐξάδελφος. Γιὸς τοῦ Ἰ. Δράκου. Βλ. σ. 29, 35, 65. Τὸ 1916 ἔγινε γιὰ λίγες ἐβδομάδες ὑπουργὸς τῶν Στρατιωτικῶν στὴν κυβέρνησιν Σπ. Λάμπρου.

Ν. Δράκου, όπου συνηθρίζοντο οί άποτελέσαντες τὸ σῶμα τοῦτο ἐθελονταὶ καὶ προσεπαθήσαμεν νὰ βοηθήσωμεν εἰς τὸν καταρτισμὸν καὶ τὴν τακτοποίησιν αὐτοῦ. Ἄλλ' εἶδον ὅτι τὸ σῶμα τοῦτο ἦτο ὀδύνατον νὰ καταρτισθῇ καλῶς, καὶ ἰδίως εἰς ὀλίγας ἡμέρας, διὰ πόλεμον. Ἀπετελεῖτο ἀπὸ ἀναμιξ ἑκ διαφόρων καὶ ἀγνώστων προελεύσεων ἀνδρῶν, εἰς οὓς οὐδὲ τάξις τις ἐπεκράτει, οὐδ' ἡδύνατο νὰ ἔχη τις πεποίθησιν ὥς ἀξιωματικοὶ δὲ εἶχον προσληφθῇ ἀπότακτοὶ τινες ἔνεκα καταχρήσεως ἀξιωματικοὶ τῆς οἰκονομίας κλπ. Δι' ὃ εἰδοποίησα τὴν καταρτίζουσαν αὐτὸ ἐπιτροπὴν ὅτι δὲν ἐννόουν ν' ἀναμιχθῶ μὲ αὐτὸ καὶ συνεβούλευσα καὶ τὸν Ν. Δράκον νὰ μὴ ἀναμιχθῇ ἀλλὰ ν' ἀναχωρήσωμεν μόνοι εἰς Ἄρταν καὶ νὰ τεθῶμεν ὑπὸ τὰς διαταγὰς τοῦ ἐκεῖ Ἀρχηγοῦ, ὅπερ καὶ ἀπεφασίσσαμεν. Ἄλλ' ἐν τῷ μεταξὺ τὸ ὀλέθριον Ὑπουργεῖον Θ. Δεληγιάννη ἀντεκατεστάθη ὑπὸ τοῦ Βασιλέως δι' ἑτέρου σχηματισθέντος ὑπὸ τὴν προεδρείαν τοῦ Δημ. Ράλλη καὶ ἔχοντος ὡς Ὑπουργὸν τῶν Στρατιωτικῶν τὸν συνταγματάρχην τοῦ Μηχανικοῦ Ν. Τσαμαδόν. Ἐπομένως ἀνεβάλομεν ἐπ' ὀλίγον τὴν ἀναχώρησίν μας διὰ νὰ μάθωμεν τὰς ἰδέας τοῦ νέου Ὑπουργείου, διότι ἐλέγετο ὅτι τοῦτο ἤθελε καταπαύσει ἀμέσως τὸν πόλεμον, οὗ αἱ ὀλέθρια συνέπειαι εἶχον ἤδη ἀναφανῇ, καὶ ἤθελε ζητήσῃ ἀνακωχὴν. Ἀλλὰ τοῦ πρωθυπουργοῦ Ράλλη δηλώσαντος τῇ 19ῃ Ἀπριλίου ὅτι ὁ πόλεμος ἔμελλε νὰ ἐξακολουθήσῃ καὶ διατάξαντος ν' ἀναχωρήσῃ καὶ τὸ ὑπὸ τὸν Μ. Βότσαρην ἐθελοντικὸν σῶμα δι' Ἄρταν, ἀνεχώρησα ἀμέσως τὴν ἐπιούσαν διὰ τοῦ σιδηροδρόμου καὶ ἐγὼ μετὰ τοῦ λοχαγοῦ Ν. Δράκου. Διελθόντες δὲ δι' Ἀγρινίου καὶ Καρβασαρά ἀφίχθημεν εἰς Ἄρταν τῇ μεσημβρίᾳ τῆς 23ης ἰδίου μηνὸς καὶ μετὰ μεσημβρίαν τῆς αὐτῆς ἡμέρας παρουσιάσθημεν εἰς τὸν συνταγματάρχην Θρ. Μάνον, ἀρχηγόν, τεθέντες ὑπὸ τὰς διαταγὰς του.

Ὁ στρατὸς τῆς Ἠπείρου, συγκείμενος ἐξ 20 περίπου χιλιάδων ἀνδρῶν, μολοντί δις ἔφθασε μέχρι Πέντε Πηγαδίων, ἐν τούτοις δὲν ἡδυνήθη ἔνεκα τῆς κακίστης αὐτοῦ διοικήσεως καὶ τῶν ἀλλεπαλλήλων σφαλμάτων, νὰ ἐπωφεληθῇ τῶν εὐκόλων αὐτοῦ νικῶν καὶ τῆς φυγῆς τοῦ ἀντιπάλου, ἀλλ' ἐπανῆλθεν ἀπὸ τῆς νυκτὸς τῆς 17 πρὸς τὴν 18 Ἀπριλίου ἅπας ἐντὸς τῆς Ἄρτης φεύγων πρὸ ἀνυπάρκτου ἐχθροῦ. Εὖρον λοιπὸν τοῦτον κατέχοντα τὰς ἀμυντικὰς του θέσεις περὶ τὴν Ἄρταν καὶ τὸ Ἀρχηγεῖον προσπαθοῦν ν' ἀνασυντάξῃ αὐτὸν καὶ σχεδιάζον νέαν ἐπιχείρησιν ἐκστρατείας κατὰ τῶν Τούρκων, οἵτινες κατελθόντες ἐκ νέου κατέλαβον πάλιν τὴν γραμμὴν τοῦ Ποταμοῦ Λούρου καὶ ἔφθασαν μέχρι τῶν περὶ τὸ χωρίον Γρίμπορον ὑψωμάτων, ἀλλὰ δὲν ἐτόλμησαν νὰ προσεγγίσωσιν εἰς τὴν δεξιὰν ὄχθην τοῦ Ἀράχθου.

Οὕτως ἔμενον καὶ ἐγὼ ἄπρακτος ἀναμένων τὴν νέαν ἐνέργειαν, ἣν ἐσχέδιαζε τὸ Ἀρχηγεῖον καὶ εἰς ἣν ἐσκόπει νὰ μὲ χρησιμοποιεῖται. Τὰ σχέδια ταῦτα εἶδον τὸ φῶς τῇ 29 καὶ 30 Ἀπριλίου. Τῇ 29 Ἀπριλίου, τῆς 1ης Τα-

ξιαρχίας διωρίσθη διοικητής ὁ συνταγματάρχης Δ. Μπαϊρακτάρης, ἀντὶ τοῦ συνταγματάρχου καὶ βουλευτοῦ Χρ. Βότσαρη, ἀνακληθέντος εἰς Ἀθήνας, ἔνεκα τῶν μεγάλων σφαλμάτων του εἰς ἃ κατὰ μέγα μέρος ὀφείλεται ἡ ἀπώλεια τῆς Ἡπείρου, ἐσχηματίσθη δὲ καὶ 3η Ταξιαρχία ὑπὸ τὸν συνταγματάρχην Ν. Γκολφινόπουλον, τῆς 2ας διοικουμένης ὑπὸ τοῦ Συνταγμ. Μ. Δόξα, οὔσης δὲ εἰς Τσουμέρκα. Τῇ 30 Ἀπριλίου μοὶ ἐκοινοποιήθη ὁ διορισμός μου ὡς ἐπιτελάρχου τῆς 1ης ταξιαρχίας, ἥτις συγχρόνως διετάσσετο ὅπως τὴν 4ην μ.μ. ὥραν ἐξέλθῃ τῆς Γεφύρας καὶ βαδίσῃ πρὸς Χανόπουλον. Τὴν ἐπομένην ὥφειλε νὰ ἐξέλθῃ καὶ καταλάβῃ τοὺς Χαλκιάδες ἡ 3η Ταξιαρχία, ἐνῶ συγχρόνως ὁ συνταγμ. Μ. Δ. Βότσαρης, ὅστις εἶχε φθάσει ἐξ Ἀθηνῶν εἰς Καρβασαρά μετὰ 1500 ἐθελοντῶν, ἔμελλε ν' ἀποβιβασθῇ, συνοδευόμενος ὑπὸ 2 λόχων Πεζικοῦ καὶ μιᾶς διμοιρίας Μηχανικοῦ εἰς τὰς ἐκβολὰς τοῦ Λούρου, ὁπόθεν ἤθελε βαδίσει κατὰ τῆς Γεφύρας τοῦ Λούρου.

Τὰ τρία σώματα ἐξετέλεσαν τὸ πρῶτον μέρος τοῦ προγράμματός των. Ἀλλὰ τὸ μὲν σῶμα τοῦ Βότσαρη, μόλις ἀποβιβασθὲν, διεσκορπίσθη σχεδὸν ὑπὸ τοῦ ἐχθροῦ καὶ δὲν ἠδυνήθη νὰ προχωρήσῃ, ἡ 3η Ταξιαρχία ἔμεινεν ἀκίνητος ἀναμένουσα διαταγὰς, ἡ δὲ 1η ταξιαρχία περιεπλέχθη εἰς μάχην μετὰ τῶν Τούρκων ἀπὸ τῆς 3 1/2 ὥρας μ.μ. τῆς 1ης Μαΐου.

Ἡ ἐπιτυχία τῆς ὅλης ἐπιχειρήσεως ἐξηρτᾶτο ἐκ τῆς ἐπιτυχοῦς προελάσεως τοῦ ὑπὸ τὸν Συνταγματάρχην Μ. Βότσαρην σώματος Οὗτος, ὡς προέγραφον, εἶχεν ὑπὸ τὰς διαταγὰς του ἐκτὸς τῆς ὑπὸ τὸν Ταγματάρχην Γιοῦρον Β. διλοχίας τοῦ 10ου συντάγματος πεζικοῦ καὶ τῆς ὑπὸ τὸν ἀνθυπολοχαγὸν Σπηλιάδην διμοιρίας Μηχανικοῦ, 1000 περίπου ἐθελοντάς, συνταχθέντας ὑπὸ τῆς Ἡπειρωτικῆς Ἐπιτροπῆς ἐν Ἀθήναις, 500 περίπου ἐθελοντάς ὑπὸ τὸν ἀνθυπομοίραρχον Σπυρ. Μήλιον, ὀπλισθέντας ὑπὸ τῆς Ἐθνικῆς Ἑταιρίας, καὶ ἀριθμὸν τινα ἐθελοντῶν ὑπὸ τὸν ἰκανώτατον καὶ γενναῖον λοχαγὸν τοῦ ὕλικου Πυροβολικοῦ Παπαναστασίου Ἀν. Ἄν τὸ σῶμα τοῦτο, ἀποβιβασθὲν τὴν πρῶταν τῆς 1ης Μαΐου εἰς τὰς ἐκβολὰς τοῦ Λούρου, παρὰ τὸ Φλάμπουρον, κατῶρθου νὰ βαδίσῃ συντεταγμένον πρὸς τὸ χωρίον Καντζᾶ καὶ νὰ προσβάλλῃ ἐκ τῶν νῶτων τοὺς περὶ τὴν Γέφυραν τοῦ Λούρου περικεχαρακωμένους Τούρκους, ἐνῶ ἡ 3η Ταξιαρχία ἤθελε προσβάλλει αὐτοὺς κατὰ μέτωπον ἐκ Χαλκιάδων καὶ ἡ 1η Ταξιαρχία ἤθελεν ἀπειλεῖ τὸ ἀριστερὸν αὐτῶν κέρας τὸ ἐκτεινόμενον μέχρι τῶν ὑψωμάτων τοῦ Γριμπόβου, ἐφαίνετο πιθανὸν ὅτι οἱ Τούρκοι δὲν ἤθελον δυνηθῇ νὰ κρατήσωσι τὴν γραμμὴν ταύτην, ἀλλ' ἤθελον ἐγκαταλείπει τὴν Γέφυραν τοῦ Λούρου, τὴν Φιλιππιάδα, τὴν Στρεβίναν κλπ. καὶ ἤθελον καταφύγει εἰς Κουμουζάδες καὶ Πέντε Πηγάδια. Ἀλλὰ τὸ ὑπὸ τὸν Μ. Βότσαρην σῶμα, μόλις ἀποβιβασθὲν, συνεπλάκῃ εἰς διάφορα σημεῖα ἄνευ σχεδίου καὶ ἄνευ διευθύνσεως μετὰ τῶν Τούρκων καὶ διεσκορπίσθη σχεδόν, ἐπομένως ἐστάθη ἀδύνατον νὰ ἐκτελέσῃ τὴν δοθείσαν αὐτῷ ἐντολήν.

Τοῦτο προῆλθεν τὸ μὲν ἐκ τοῦ ἀσυντάκτου, τοῦ ἀτάκτου καὶ τοῦ ἀπολέμου τῶν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἀπαρτιζόντων αὐτὸ ἐθελοντῶν, τὸ δὲ ἔνεκα ἐλλείψεως ἀρχηγοῦ ἱκανοῦ νὰ συγκρατήσῃ αὐτὸ ἐν πειθαρχίᾳ, νὰ ἐμπνεύσῃ αὐτῷ θάρρος καὶ ἐνθουσιασμόν καὶ νὰ τὸ ὠθήσῃ ἐμπρός. Τοιαῦτα προσόντα δὲν ἐφάνη δυστυχῶς κατέχων ὁ ἀναλαβὼν τὴν ἀρχηγίαν αὐτοῦ, καὶ τοιουτοτρόπως ἡ κίνησις ἐξ ἧς ἰδίως ἀνεμένετο ἡ ἐπιτυχία τῆς ὅλης ἐπιχειρήσεως εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς ἐναυάγησε.

Ὁ λοχαγὸς Παπαναστασίου.—Κατὰ τὰς συμπλοκάς ταύτας τὸ σῶμα τοῦτο ἔχασε δεκάδας τινὰς ἀνδρῶν, μεταξὺ τῶν ὁποίων λυπηρότατος ἦτο καὶ ὁ φόνος τοῦ ἀνδρείου λοχαγοῦ Παπαναστασίου. Τὸ πεπρωμένον τούτου πρὸ πολλοῦ ἤδη τὸν ὥθει εἰς τὸ σκληρὸν τέλος, τὸ ὁποῖον εὗρεν· ἀπὸ τῶν ἀρχῶν Μαρτίου ἔτι ὅτε ἤρξαντο παρασκευαζόμενα τὰ ἐπαναστατικὰ σώματα τῆς Ἑθνικῆς Ἑταιρίας, εἶχε καταστῇ μανιώδης εἰς τὸ νὰ δυνηθῇ καὶ αὐτὸς νὰ στρατολογήσῃ, νὰ σχηματίσῃ σῶμα τι καὶ νὰ ὀρμήσῃ ἐπὶ κεφαλῇς αὐτοῦ κατὰ τῶν Τούρκων, συχνότατα δὲ μετὰ δακρύων σχεδὸν μὲ παρεκάλει ἐν Ἀθήναις νὰ τὸν συνδράμῃ εἰς τὸν καταρτισμὸν τοιοῦτου σώματος, ἐνεργῶν παρὰ τοῖς ἀρμοδίοις. Τοῦ ἔλεγον πάντοτε ὅτι αὐτὸς ἦτο ἀξιωματικὸς τοῦ ἐνεργοῦ στρατοῦ καὶ ὅτι δὲν ἠδύνατο νὰ τεθῇ ἐπὶ κεφαλῇς ἀνταρτῶν, πρὶν ἢ μάλιστα κηρυχθῇ ὁ πόλεμος μετὰ τῆς Τουρκίας καὶ ὅτι ἔπρεπε ν' ἀναμένη ἕως ὅτου ἡ ὑπηρεσία τὸν διατάξῃ. Ἀπελπισθεὶς ἐνήργησε νὰ μετατεθῇ εἰς Καρβασαρά καὶ ὅταν ἦλθον εἰς Ἄρταν τὸν εὗρον ἐκεῖ ἐκλιπαροῦντα τὸ Ἀρχηγεῖον ἵνα τὸν ἀποστείλῃ εἰς Ἡπείρου ἐπὶ κεφαλῇς ἐθελοντῶν. Ἡ ἐπιθυμία του τέλος εἰσηκούσθη καὶ μετ' ἀγίας χαρᾶς ἡτοιμάσθη ταχέως καὶ ἀνεχώρησεν, ἐνωθεὶς μετὰ τοῦ σώματος τοῦ Βότσαρη· πλὴν δυστυχῶς ἡ σκληρά του τύχη δὲν τὸν ἄφησεν νὰ μεγαουργήσῃ· εἰς τὴν πρώτην συμπλοκὴν ἔπεσε καιρίως βληθεὶς (. . .)¹. Τὸ σῶμα ἀκροβολιζόμενον ματαίως ἐπὶ 3 ἡμέρας ἐπανῆλθε τὴν νύκτα τῆς 3 Μαΐου.

Μάχη τῆς 1ης Μαΐου.— Δευτέρα αἰτία τῆς ὅλης ἐπιχειρήσεως καὶ ἡ κυρία αἰτία τῆς ἀποτυχίας κατὰ τὸ Ἀρχηγεῖον, ἦτο ἡ πρόωρος περιπλοκὴ εἰς μάχην πρὸς τοὺς Τούρκους τῆς 1ης Ταξιαρχίας. Ἡ Ταξιαρχία αὕτη, ἧς ἤμην ἐπιτελάρχης, κατέλαβε καταλλήλους θέσεις ἐπὶ τῶν λόφων Ἰμαρὲτ καὶ ὀλίγον πέραν αὐτῶν, ἐκατέρωθεν τῆς πρὸς Χανόπουλον ὁδοῦ, ἀπὸ τῆς ἑσπέρας τῆς 30 Ἀπριλίου, εἶχε δὲ διαταγὴν νὰ μὴ προχωρήσῃ καὶ νὰ μὴ προσβάλλῃ τοὺς Τούρκους, ἄνευ νεωτέρας διαταγῆς τοῦ Ἀρχηγείου, διότι ἡ κυρία αὐτῆς ἐντολὴ ἦτο ἡ προστασία τῆς προελάσεως τῆς 3ης Ταξιαρχίας. Τὴν πρωΐαν τῆς 1ης Μαΐου, ὥραίας ἑαρινῆς ἡμέ-

1. Βλ. σ. 149.

ρας, εἵμεθα ἐπὶ τῶν λόφων Ἰμαρὲτ περὶ τοὺς ὁποίους συνεπυκνώθησαν τὰ διάφορα σώματα τῆς Ταξιαρχίας κατὰ διαταγὴν τοῦ Ταξιάρχου, ὅπως ὥσιν ἔτοιμα πρὸς μάχην χρείας τυχοῦσης. Ἐπετηροῦμεν ἀριστερὰ μὲν τὴν πρὸς Χανόπουλον ὁδόν, δεξιὰ δὲ τὴν κοιλάδα τῆς Γρεμενίτσας, τὴν ἐκτεινομένην πρὸς τὸ μέτωπον μὲν ἡμῶν ἐπὶ 2 χιλιόμετρα περίπου μέχρι τῶν πετρωδῶν ἀντερείσμάτων τοῦ ὄρους Κελβερινίου, πρὸς δεξιὰ δὲ πέραν τοῦ χωρίου Γρεμενίτσας μέχρι δασώδους βουνοσειρᾶς (...).

Οἱ Τοῦρκοι κατεῖχον τὰς ἀνωτέρας κορυφογραμμὰς τῆς πρὸς τὰ ἑμπρὸς διηκούσης λοφοσειρᾶς Ἰμαρὲτ, τὰ περὶ τὸ χωρίον Γρίμποβον ὑψώματα, ἅτινα ἀπετέλουν τὰ ἀντερείσματα τοῦ Κελβερινίου, τὸ στενὸν τῆς Βρενίστης καὶ τὸ βουνὸν τὸ ἐκ ταύτης πρὸς τὴν Βλαχέρναν διῆκον. Ἦτο δ' οὕτω ἰδίως ἐκτεινόμενον τὸ δεξιὸν ἡμῶν κέρας καὶ εἰς τὴν ἐπιτήρησιν τούτου ἐπεστήσαμεν τὴν προσοχὴν ἡμῶν. Οἱ Τοῦρκοι φυσικῶς ἤρξαντο ἐνδυναμούμενοι καὶ διεκρίνοντο ἐνίοτε κινήσεις τινὲς αὐτῶν προσπαθούντων ἴσως νὰ καταλάβωσιν εὐνοϊκὰς θέσεις ἢ μᾶλλον νὰ προχωρήσωσι πρὸς τὸ δεξιὸν ἡμῶν πλευρόν.

Ὁ διοικητὴς τῆς Ταξιαρχίας βλέπων τὰς προπαρασκευὰς ταύτας ἤθελεν ἀπὸ πρῶτας νὰ προσβάλλῃ αὐτοὺς ἀνυπομονῶν διὰ τὴν ἀδράνειάν μας, ἀλλὰ διὰ τῶν συμβουλῶν μου τὸν ἐμπόδισα, παραστήσας εἰς αὐτὸν ὅτι δὲν ὤφειλεν ν' ἀναλάβῃ τοιαύτην εὐθύνην ἀνευ διαταγῆς τοῦ Ἀρχηγείου, τὸ ὅποιον ἤθελε τότε ἀποδώσει εἰς αὐτὸν πᾶσαν τυχὸν ἀποτυχίαν τοῦ σχεδίου του. Οὕτω δὲ εἶχον κατορθώσει νὰ τοῦ ἐξαλείψω πᾶσαν ἰδέαν αὐτοβούλου ἐπιθέσεως κατὰ τῶν Τοῦρκων καὶ ἀπὸ τῆς μεσημβρίας ἐκαθήμεθα ἡσυχοὶ εἰς τὸν λοφίσκον τοῦ κάτω Ἰμαρὲτ, παρὰ τὸν ἐκεῖ τουρκικὸν στρατωνίσκον, ὅτε αἰφνης ἀκούομεν, περὶ τὴν 3 1/2 ὥρᾳ μ.μ. πυκνοὺς πυροβολισμοὺς πρὸς τὴν διεύθυνσιν τοῦ δεξιοῦ κέρατος τῆς Ταξιαρχίας. Ἰππεύσαμεν ἀμέσως μετὰ τοῦ Ταξιάρχου καὶ ἐσπεύσαμεν πρὸς τὰς ἐν τῷ δεξιῷ ἡμῶν προφυλακὰς, ἐν αἷς τὸ πῦρ εἶχεν ἀμέσως μεταδοθῇ καθ' ἅπασαν τὴν γραμμὴν· ἡ μάχη ἤρχιζε καὶ δὲν ἦτο πλέον δυνατόν νὰ σταματήσῃ· προσεπάθησα μόνον νὰ λάβῃ αὕτη ἀμυντικὸν μόνον χαρακτῆρα ἀλλὰ καὶ τοῦτο δὲν ἐτηρήθη διότι μετ' οὐ πολὺ ἡ πρώτη γραμμὴ ἐπροχώρησεν καὶ ἡ μάχη μετεβλήθη ταχέως εἰς ἐπιθετικὴν. Τοῦτο ἦτο μειονεκτικὸν διὰ τὴν Ταξιαρχίαν ἔνεκα τῶν ἀσυγκρίτως ὀχυρωτέρων θέσεων τοῦ ἐχθροῦ, ἀλλὰ καὶ ὁ περιορισμὸς αὐτῆς εἰς ἐντελῶς παθητικὴν ἄμυναν, δὲν θὰ ἐκόστιζε μὲν τόσας θυσίας εἰς αὐτήν, ἀλλ' ἦτο πιθανὸν ὅτι θὰ διεκύβευεν ἴσως τὴν θέσιν της, μειονεκτικὴν οὖσαν. Ὅπωςδὴποτε ἡ ἐπιθέσις ἀνελήφθη ἔρρωμένως καὶ μετὰ θάρρους καὶ ἐντὸς 4 ὥρῶν καθ' ἃς διήρκεσεν αὕτη κατωρθώθη ἡ ἀπώθησις τῶν ἐχθρῶν ἐκ τῶν πρώτων αὐτῶν θέσεων, ἡ ἐκδίωξις αὐτῶν ἐκ τῶν πρὸ τοῦ δεξιοῦ ἡμῶν κέρατος ἰσχυρῶν θέσεων των καὶ ὁ περιορισμὸς αὐτῶν εἰς τὴν περὶ τὸ Γρίμποβον κεντρικὴν αὐτῶν τοποθεσίαν, ἃν δὲ εἰ-

χομεν ὥρας τινὰς ἔτι εἰς τὴν διάθεσίν μας κατὰ τὴν ἡμέραν ταύτην, καθ' ἣν ὁ ἐχθρὸς δὲν εἶχε ἀκόμη συγκεντρώσει πολλὰς δυνάμεις, εἶναι πιθανώτατον ὅτι ἠθέλομεν δυνηθῆ νὰ τὸν ἐκδιώξωμεν ἐξ ὅλων τῶν θέσεων του.

Ἦτο ἡ πρώτη μάχη καθ' ἣν παρευρισκόμην· εὐτυχῶς ἐστάθην ἀτάραχος, κατ' αὐτὴν, καὶ δὲν τὰ ἔχασα· καὶ δὲν ἐξετιθέμην μὲν τυφλῶς εἰς τὰς πρώτας γραμμάς, ἀλλὰ καὶ δὲν ὥκνουν νὰ τρέχω πανταχοῦ, ποτὲ μὲν μετὰ τοῦ ταξιάρχου, ποτὲ δὲ μόνος, βλέπων τὴν ἐνέργειαν τῶν διαφόρων τμημάτων καὶ δίδων τὰς ἀναγκαίας διαταγὰς. Ὅτε κατὰ τὴν ἐναρξιν τοῦ ἀγῶνος ἔσπευσα μετὰ δύο ἀγγελιοφόρων πρὸς τὸ ἀριστερὸν κέρας, ἵνα διατάξω νὰ τεθῇ τοῦτο εἰς μάχην, καὶ κατερχώμην διὰ τινος μονοπατίου τὴν πρὸς τὴν ὁδὸν Χανοπούλου κλιτὺν τῆς λοφοσειρᾶς Ἰμαρέτ, δύο βολαὶ πυροβόλου ἕκ τινος ἐχθρικῆς πυρβολαρχίας τεταγμένης πρὸ τῆς Στρεβίνης ἐβλήθησαν καθ' ἡμῶν, πεσοῦσαι περὶ τὰ πεντήκοντα μέτρα ὀπισθὲν μας.

Ἡ μάχη κατέπαυσεν ἐντελῶς κατὰ τὰς 7 ³/₄ ὥρ. μ.μ. Μετὰ ἡμίσειαν δὲ ὥραν περίπου ἀπεσύρθημεν μετὰ τοῦ Ταξιάρχου εἰς τὸν λόφον τοῦ κάτω Ἰμαρέτ, ὅπου κατέγινα κατ' ἀρχὰς νὰ εἰδοποιήσω τὸν ἀρχηγὸν τοῦ Στρατοῦ κ. Μάνον, ὅστις μέχρι τέλους σχεδὸν παρευρίσκετο εἰς τὴν μάχην, περὶ τοῦ ἀποτελέσματος αὐτῆς, καὶ νὰ ἐκδώσω τὰς ἀναγκαίας διαταγὰς περὶ διατηρήσεως τῶν θέσεων, αἵτινες κατελήφθησαν, καὶ περὶ τῶν θέσεων ἐν αἷς ἠθελον διανυκτερεύσει τὰ σώματα τὰ ὅποια δὲν εἶχον λάβει ἄμεσον μέρος εἰς τὸν ἀγῶνα. Κατόπιν ἐφάγομεν ὀλίγον καὶ κατὰ τὰς 11 μ.μ. κατεκλίθημεν εἰς τὸ ὑπαιθρον, ἐνδεδυμένοι ὥς εἴμεθα, διὰ νὰ κοιμηθῶμεν ὀλίγον. Κουρασμένος ὥς ἦμην ἀπεκοιμήθην σχεδὸν ἀμέσως, ἀλλὰ μόνον ἐπὶ 2 ὥρας ἐκοιμήθην· κατὰ τὴν 1ην μετὰ τὸ μεσονύκτιον ἀγγελιοφόρος μὲ ἐξύπνησε διὰ νὰ μοῦ μεταδώσῃ διαταγὴν τοῦ Ἀρχηγείου· ἠναγκάσθην νὰ ἐγερθῶ καὶ νὰ γράψω ἑτέραν διαταγὴν, ἣν ἀπέστειλα εἰς τὰς προφυλακὰς· μετὰ τοῦτο δὲν κατάρθωσα πλέον νὰ κοιμηθῶ, διότι κάθε στιγμὴν σχεδὸν οἱ ἀγγελιοφόροι ἤρχοντο διὰ διαφόρους πληροφορίας καὶ αἰτήσεις, κατὰ δὲ τὰς 3 π.μ. ὥρ. ἤρξατο πίπτουσα βροχή, ἥτις μᾶς ἠνάγκασε ὅλους νὰ ἐγερθῶμεν καὶ εἰσέλθωμεν εἰς τὸν παρακείμενον ρυπαρὸν στρατωνίσκον, καὶ δὲν ἐπειράθημεν πλέον νὰ κατακλιθῶμεν.

Μάχη τῆς 2ας Μαΐου.— Κατὰ τὰς 4 ¹/₂ τῆς πρωΐας ἐνῶ ἔβρεχεν, ἐνῶ ομίχλη ἀκόμη ἐκάλυπτε τὰ πέριξ, τὸ πῦρ ἤρξατο εἰς τὰς προφυλακὰς ἡμῶν. Οἱ Τοῦρκοι, οἵτινες εἶχον ἐνισχυθῇ μεγάλως κατὰ τὴν νύκτα, ἐπετέθησαν διὰ πυκνοῦ πυροβολισμοῦ κατὰ πάσης τῆς γραμμῆς ἡμῶν. Ἐξέδωσα ἀμέσως τὰς ἀναγκαίας διαταγὰς ὅπως ταχθῶσιν εἰς μάχην τὰ διάφορα σώματα τῆς Ταξιαρχίας καὶ ἔστειλα ἀγγελιοφόρους ὅπως εἰδοποιήσωσι τὰς δύο πυρβολαρχίας, αἵτινες εἶχον ἀποσταλῇ ὀπισθεν ἀφ' ἐσπέρας, ἵνα σπεύσωσι καὶ ταχθῶσι πρὸς πυροβόλησιν εἰς τὰς ὀρισθείσας

αὐταῖς θέσεις· ἵππευσα δὲ καὶ ἔσπευσα μετὰ τοῦ διοικητοῦ τοῦ 10ου Συντάγματος Πεζικοῦ ἀντισυνταγματάρχου Ἀναστ. Μάνεση, ὅπως ἶδω ποῦ θὰ ταχθῇ τὸ ὑπ' αὐτοῦ διοικούμενον ἀριστερόν κέρας καὶ ὅπως ἐκλέξω κατάλληλον θέσιν διὰ τὴν πεδινήν πυρβολαρχίαν. Προχωρήσας ἀρκετὰ καὶ ἐπισκοπήσας τὴν θέσιν ἀριστερὰ τῆς πρὸς Χανόπουλον ἀγούσης ὁδοῦ, ἄφησα τὸν κ. Μάνεσην ἵνα τάξῃ εἰς μάχην ἐκεῖ τὸ ἐν τάγμα τοῦ συντάγματός του, ἐγὼ δὲ ἐπέστρεφον μεθ' ἐνὸς ἱππέως.

Οἱ Τοῦρκοι, οἵτινες ἀπεδείχθησαν κάλλιστοι σκοπευταί, ἰδόντες ἡμᾶς ἐφίππους ἐκεῖ, ἐνόησαν ὅτι ἐγίνετο ἐκλογὴ θέσεως καὶ ἀμέσως μᾶς κανονολοοῦσιν ἐκ Στρεβίνης· ἡ πρώτη βολὴ καλὴ κατὰ διεύθυνσιν ἔπεσεν εἰς ἀπόστασιν ἑκατοντάδος μέτρων πρὸ ἡμῶν, ἀλλ' ἡ δευτέρα μᾶς ἐφθασε πεσοῦσα εἰς ἀπόστασιν ἕξ μόνον βημάτων ἀπ' ἐμοῦ καὶ τοῦ ἱππέως· ἀλλ' ἐνεκα τῆς λίαν καμπύλης τροχιᾶς (ἀπόστασις 5000 μ. περίπου) καὶ τοῦ λασπώδους ἐδάφους ἡ ὀβὶς ἐνεπήγη εἰς τὴν γῆν χωρὶς νὰ διαρραγῇ. Μετὰ τοῦτο συνήντησα τὴν πυρβολαρχίαν Οἰκονόμου ἐρχομένην καὶ ὠδήγησα αὐτὸν νὰ λοξέυσῃ ὀλίγον, ἵνα μὴ πέσῃ ἀμέσως εἰς τὰ πυρὰ τοῦ ἐχθρικοῦ πυροβολικοῦ καὶ νὰ βαδίσῃ κεκαλυμμένος ὑπὸ τῶν θάμνων πρὸς τὴν καταληπτέαν θέσιν, ὥστε νὰ παρουσιασθῇ ἀμέσως ἐπ' αὐτῆς καὶ νὰ ἀρχίσῃ τὸ πῦρ. Τοῦτο δὲ καὶ ἐξετέλεσεν, ἀρχίσας τὸ πῦρ τῇ 5 ³/₄ τῆς πρωΐας. Ἀλλ' ἐν τῇ θέσει ταύτῃ ἠνωχλεῖτο πολὺ ὑπὸ τῶν πυρῶν τοῦ ἐχθρικοῦ πυροβολικοῦ, ὄντος μεγαλυτέρου διαμετρήματος, ἐνῶ αἱ βολαὶ τῆς δὲν ἠδύναντο νὰ φθάσουν αὐτό, διὸ μετὰ τινος ὥρας ἠναγκάσθη νὰ ὑποχωρήσῃ ὀλίγας ἑκατοντάδας μέτρων καὶ ἐκεῖθεν νὰ βάλῃ κατὰ τοῦ ἐχθρικοῦ πεζικοῦ.

Ὡραιότατον ἦτο τὸ θέαμα τῆς μάχης τὴν ἡμέραν ταύτην· ἀπὸ τῆς 7 ὥρας ἀνεπτύχθη αὕτη ἐν ὅλῃ τῇ μεγαλοπρεπείᾳ ἐπὶ ἐκτάσεως τριῶν μὲν χιλιομέτρων συνεχῶς, δι' ἀπεσπασμένων δὲ τμημάτων καὶ εἰς **μεγαλύτεραν** ἑκτασιν. Οὕτω μία μὲν διλοχία χωροφυλάκων τῆς **Ταξιαρχίας ἡμῶν** εἶχεν ἀνέλθει ἐπὶ τῆς πέραν τοῦ δεξιοῦ ἡμῶν πλευροῦ **βουνοσειρᾶς Βλαχέρνας** καὶ ἐμάχετο κατ' ἐχθρικοῦ σώματος προσπαθοῦντος νὰ **προχωρήσῃ** ἐκεῖθεν ἐκ Βρενίστης, πρὸς δὲ τὸ ἀριστερόν ἡμῶν, ἡ ἀκριβέστερον περὶ τὰ 1000 μ. πέραν τούτου εἶχε **προχωρήσει** ἡ ὑπὸ τὸν λοχαγὸν Μηλιώτην ὀρειβατικὴ πυρβολαρχία καὶ εἰς οὐλαμὸς πεδικοῦ πυροβολικοῦ ὑπὸ τὸν ἀνθυπολ. Χατζησαράντον, τῆς 3ης Ταξιαρχίας, καὶ ἐκανονοβόλουν ἐκεῖθεν κατὰ τοῦ ἀπέναντι τοῦ ἀριστεροῦ ἡμῶν κέρατος ἐχθροῦ, ἐνῶ τὸ ἐπίλοιπον τῆς πεδινῆς πυρβολαρχίας ὑπὸ τὸν λοχαγὸν Τρικούπην, τεταγμένον πρὸ τοῦ χωρίου Χαλκιάδων ἐκανονοβόλει κατὰ τῶν παρὰ τὴν γέφυραν τοῦ Λούρου τεταγμένων ἐχθρικῶν πυροβόλων. Ἀλλ' ἡ κυρίως μάχη ἦτο εἰς τὰ περὶ τὸ Γρίμπορον ὑψώματα καὶ ἐπὶ τῆς ἀριστερὰ πρὸς Χανόπουλον ὁδοῦ ἐπὶ ἐκτάσεως 3 περίπου χιλιομέτρων ἐδάφους βουνώδους, πετρώδους, θαμνώδους πρὸς τὸ δεξιὸν καὶ διακεκομμένου ὑπὸ χαραδρῶν.

Περὶ τὴν 8ην ὥραν ἐνῶ προχωρήσας μετὰ τοῦ Ταξιάρχου καὶ ἐνὸς ἀγγελιοφόρου ἐπὶ τῆς λοφοσειρᾶς Ἰμαρὲτ ἐβαδίζομεν ἐπὶ τινος κορυφογραμμῆς περὶ τὰ 800 περίπου μέτρα ὅπισθεν τῆς ἐπὶ τῆς λοφοσειρᾶς ταύτης γραμμῆς τῶν ἀκροβολιστῶν ἡμῶν, δύο ἐχθρικά πυροβόλα, ἐκ τῶν πρὸ τῆς Στρεβίνης τεταγμένων, ἐκπυρσοκροτοῦσι συγχρόνως, αἱ δὲ βολαὶ τῶν διευθύνονται προφανῶς καθ' ἡμῶν, ὄντων καταφανῶν ἐπὶ τῆς κορυφογραμμῆς· προλέγω τοῦτο εἰς τὸν συνταγματάρχην καὶ πράγματι μετ' ὀλίγα δευτερόλεπτα βομβοῦσιν διερχόμενοι ὑπὲρ τὰς κεφαλὰς ἡμῶν δύο συγχρόνως ὀβίδες καὶ πίπτουσι περὶ τὰ 100 μ. ὅπισθεν, διαρραγεῖσαι. Κατερχόμεθα ἀμέσως τὴν κλιτύν, ὅπως ἀποκρυβῶμεν, ἀλλ' οἱ Τοῦρκοι ἐννοοῦσι τὴν κίνησιν καὶ ἐξακολουθοῦσι βάλλοντες καθ' ἡμῶν δις ἔτι, καλῶς κατὰ διεύθυνσιν, ἀλλὰ πάντοτε ὑψηλά. Ἐν γένει τὸ πυροβολικὸν τῶν καίτοι ἰσχυρότερον τοῦ ἰδικοῦ μας, καὶ εὐστοχον, δὲν ἐπέφερεν ἀποτελέσματα καταστρεπτικά, διότι αἱ μὲν συνήθεις ὀβίδες τοῦ πίπτουσαι ἐμπηκτικῶς ἢ δὲν διερρήγνυντο ἢ διερρήγνυντο πρὸς τὰ ἄνω, δίκην ὑπονομίσκου, αἱ δὲ βολιδοφόροι αὐτοῦ ὀβίδες διερρήγνυντο συνήθως εἰς μεγάλα ὕψη ἢ καὶ δὲν διερρήγνυντο διόλου.

Ἐπιφοβώτεροι ἦσαν αἱ βολίδες τοῦ πεζικοῦ· ἔνεκα τῶν δεσποζουσῶν θέσεων τοῦ ἐχθροῦ καὶ τοῦ κατωφεροῦς πρὸς ἡμᾶς ἐδάφους, ἡ ἐπικίνδυνος ζώνη ἦτο μεγίστη καὶ ἅπαν σχεδὸν τὸ ὅπισθεν ἔδαφος μέχρι 2 χιλ. μέτρων ἦτο ἐπικίνδυνον· παντοῦ ὅθεν διήρχετό τις, ἦσαν ἀνησυχαστικώτατοι οἱ δαιμονιώδεις συριγμοὶ τῶν βολίδων. Κατ' ἀρχάς, κατὰ τὴν πρώτην ἰδίως ἡμέραν, οἱ συριγμοὶ οὗτοι τῶν βολίδων μοὶ ἐπέβαλλον νευρικήν τινα κίνησιν σκυψίματος τῆς κεφαλῆς, ὡς εἰς τοὺς πλείστους συνέβαινε· βαθμηδὸν ὁμως ἐσκέφθην ὅτι οὐδένα εἶχε λόγον τὸ σκύψιμον τοῦτο, οὔτε ἦτο δυνατόν νὰ προφυλάξῃ εἷς τι, διὸ ἔκρινα καλὸν νὰ καταργήσω τὴν κίνησιν ταύτην τῆς κεφαλῆς. Τὸ ἐχθρικὸν πεζικὸν ἦτο ὣπλισμένον διὰ τοῦ τυφεκίου Μαρτίνι, ἀλλὰ στρατεύματά τινα αὐτοῦ ἔφερον καὶ τυφέκια Μάουζερ μικροτέρου διαμετρήματος· τοῦτο ἰδίως ἡδυνήθημεν νὰ συμπεράνωμεν ἐκ τοῦ εἶδους πληγῶν τινων.

Καθ' ὅλην σχεδὸν τὴν ἡμέραν ἔβρεχεν, ἀλλὰ καὶ διεκόπτετο ἐν τῷ μεταξύ ἐπὶ τινα χρόνον ἡ βροχὴ καὶ ὁ ἥλιος ἐφώτιζε τὸ πεδίου τῆς μάχης· κατὰ τὰς στιγμὰς δὲ ταύτας ἰδίως τὸ θέαμα παρουσιάζον μυρίας ἀποχρώσεις, ἦτο μεγαλοπρεπέστατον, συνέτεινον δὲ εἰς τὴν ἐπιβαλλομένην καταπληκτικὴν ἐντύπωσιν καὶ οἱ παντοειδεῖς κρότοι· κρότοι βαρεῖς τῶν ἐκπυρσοκροτήσεων τῶν πυροβόλων, βόμβοι τῶν διασχιζουσῶν τὸ διάστημα ὀβίδων, κρότοι ξηροὶ καὶ διαπεραστικοὶ τῶν ἐκρήξεων τῶν ὀβίδων, κρότοι ὀξεῖς καὶ συνεχεῖς τῶν ἐκπυρσοκροτήσεων τῶν τυφεκίων, συριγμοὶ ἀδιάκοποι τῶν διασταυρουμένων βολίδων, παντοειδεῖς ἀντηχήσεις τῶν περικυκλούντων τὴν κοιλάδα βουνῶν, ἥχοι σάλπιγγος ἐνίοτε, ἀπετέλουν δαιμονιώδη ὄρχήστραν.

Τὰ στρατεύματα τῆς Ταξιαρχίας συμποσούμενα εἰς 6 1/2 χιλ. ἄνδρας

περίπου ἑνωρὶς εἰσῆλθον πάντα εἰς τὸν ἀγῶνα· ἡ ἐμφάνισις τοῦ ἐχθροῦ εἰς πολλὰ σημεῖα ἐπὶ μεγάλης ἐκτάσεως, τὸ ἀνοικτὸν ἰδίως καὶ ἀφύλακτον τοῦ δεξιοῦ ἡμῶν πλευροῦ καὶ ἡ ἀνυπομονησία τοῦ Ταξιάρχου ὅπως ταχέως προλάβῃ πάντα κίνδυνον ὑπερισχύσεως τοῦ ἐχθροῦ πρὸς τὸ δεξιὸν ἡμῶν ἰδίως, συντέεινον ὅπως ἀπὸ τῆς 8ης πρωϊνῆς ὥρας πάντα τὰ σώματα τῆς Ταξιαρχίας συμμεθέξωσι τῆς μάχης καὶ μείνωμεν οὕτω ἄνευ ἐφεδρειῶν· ἀλλὰ δὲν ἐμάχοντο δυστυχῶς πράγματι καὶ αἱ 6 $\frac{1}{2}$ χιλ. ἀνδρῶν τῆς Ταξιαρχίας, ἀλλ' ἴσως τὸ ἥμισυ μόνον τούτων· οἱ λοιποὶ ἀπέφευγον τὸν ἀγῶνα διὰ παντοίων προφάσεων· οἱ μὲν συνοδεύοντες δῆθεν πληγωμένους, οἱ δὲ κρυπτόμενοι εἰς τὰς χαράδρας καὶ ὀπισθεν τῶν λίθων, ὁπόθεν πολλάκις ἀπεδιώκομεν αὐτούς, οἱ δὲ μακρόθεν καὶ ἀσκόπως πυροβολοῦντες. Τοῦτο προήρχετο ἕνεκα ἐλλείψεως ἐπαρκῶν στελεχῶν καὶ τοῦ ἀσυντάκτου ἰδίως τοῦ στρατεύματος· τὰ τάγματα ἰδίως τῆς Ἀστυφυλακῆς καὶ Χωροφυλακῆς δὲν ἠδύναντο νὰ ἔχουν οὔτε τὴν σύνταξιν, οὔτε τὴν ἀσκήσιν, οὔτε τὴν πειθαρχίαν τακτικοῦ στρατοῦ. Ἄν ἅπας ὁ στρατὸς ἦτο καλῶς συντεταγμένος καὶ ἐμάχετο, ἢ ἂν ἀντὶ τῶν ἀστυφυλάκων καὶ χωροφυλάκων εἴχομεν δύο τάγματα εὐζώνων, πολὺ ταχύτερον καὶ πολὺ δραστικώτερον θὰ ἐπήρχετο τὸ ἀποτέλεσμα τῆς ἀλώσεως τῶν θέσεων τοῦ ἐχθροῦ.

Ὅσον ἀφορᾷ τὰς ἐφεδρείας ὁ φόβος τῆς παντελοῦς στερήσεως τοιούτων ἐξέλιπε, διότι μετ' ὀλίγον μὲν κατέφθασαν δύο λόχοι πεζικοῦ, σταλέντες ὑπὸ τῆς 3ης ταξιαρχίας, περὶ τὸ ἑσπέρας δὲ καὶ 3ος τοιοῦτος, ὀλίγον δὲ πρὸ τῆς μεσημβρίας ἐστάλησαν ἡμῖν ὑπὸ τοῦ ἀρχηγοῦ τρεῖς λόχοι μηχανικοῦ καὶ 4 ὀρειβατικὰ πυροβόλα.

Ἦτο ἤδη μεσημβρία καὶ ἀγωνιωδῶς ἐβλέπομεν παρατεινόμενον τὸν ἀγῶνα· ἐφαίνετο ὅτι θὰ διαρκέσῃ πολὺ ἀκόμη διότι ὁ ἐχθρὸς ἀντῆχεν ἰσχυρῶς εἰς τὰς θέσεις του· μετ' ὀλίγον ἐν τούτοις ἐφάνη τροπὴ τις ὑπὲρ ἡμῶν· τὸ δεξιὸν ἡμῶν ἀπωθῆσαν τμήμα ἐχθροῦ πρὸς τὸ στενὸν τῆς Βρενίστης, εἶχε ἤδη καταλάβει ἰσχυρὰς πλευρικῶς τῆς κεντρικῆς τοῦ ἐχθροῦ τοποθεσίας θέσεις καὶ ἐκεῖθεν ἐπιτεθέντες λόχοι τινὲς κατῶρθωσαν νὰ ἐκδιώξωσιν ἐχθρικὸν σῶμα, ἔκ τινος ἰσχυροῦ κωνοειδοῦς ὑψώματος, ἀνατολικῶς τοῦ χωριδίου Γριμπόβου καὶ νὰ καταλάβωσιν αὐτό. Ἔσπευσα τότε καὶ παραλαβὼν οὐλαμὸν λυομένων πυροβόλων, τεταγμένων προηγουμένως ἐν τῇ κοιλάδι τῆς Γρεμενίτσης ὑπὸ τὸν ἀνθυπολοχαγὸν Βλαχάβαν, ὠδήγησα αὐτὸν ἐμπρὸς καὶ ὀπισθεν τοῦ δεξιοῦ κέρατος καὶ τὸν ἔταξα εἰς τοιαύτην θέσιν ὥστε νὰ βάλλῃ πλευρικῶς τοὺς ἐν τῷ χωριδίῳ Γριμπόβῳ καὶ εἰς τὰ δυτικῶς αὐτοῦ ὑψώματα Τούρκους. Ἐμείνα ἐκεῖ ἐπὶ μίαν σχεδὸν ὥραν, ἕως ὅτου ὁ οὐλαμὸς ἐτάχθη καὶ ἐκανόνισε τὴν βολὴν του, πρῶτον μὲν κατὰ τοῦ παρὰ τὸ Γρίμποβον μικροῦ ἐλαιῶνος, ἐν ᾧ ἀνθίστατο ἔτι ὁ ἐχθρὸς, βαλὼν κατ' αὐτοῦ ἀπὸ ἀποστάσεων 1500 - 1700 μ., εἶτα δέ, ἀποσυρθέντος αὐτοῦ καὶ ἐκεῖθεν, κατὰ τῶν ἐπὶ τῆς ὑψηλοτέρας κορυφῆς τῆς λοφοσειρᾶς Ἰμαρέτ,

ἐφ' ἧς ἦσαν περικεχαρκακωμένοι ἰσχυρῶς οἱ Τοῦρκοι, ἀπὸ ἀποστάσεως 2000.

Ἐπανῆλθον μετὰ τοῦτο κατάκοπος, πεινασμένος καὶ διψασμένος, διότι ἀπὸ τῆς 4 1/2 πρωῒνης ὥρας ἤμην ἐφιππος καὶ δὲν εἶχον φάγει ἢ ὀλίγην γαλέτταν, ἣν εἶχον εἰς τὴν τσέπην μου καὶ ἀνῆλθον ἐπὶ τοῦ λόφου τοῦ ἄνω Ἰμαρέτ, ὅπου ἔμενον 3 λόχοι Μηχανικοῦ ὑπὸ τὸν ἀντισυνταγματάρχην Νοταρᾶν, ὡς ἐφεδρεία ἡμῶν. Ἡ ἐφεδρεία αὕτη ἔμενε εἰς ἀπόστασιν 2 1/2 χιλ. μέτρων περίπου ἀπὸ τῆς γραμμῆς τῶν ἀκροβολιστῶν ἡμῶν, ἀλλὰ καὶ μέχρις αὐτῆς ἐφθانون ἀραιὰ τινὰ τεμάχια ὀβίδων ἐκ τῶν ἐκπεμπομένων ὑπὸ τῶν πρὸ τῆς Στρεβίνας ἐχθρικών πυροβόλων (...).

Ἀφίππευσα καὶ ἐξηπλώθην ἵνα ξεκουρασθῶ, ζητήσας καὶ ὀλίγον ὕδωρ παρὰ τινος στρατιώτου· ἔσπευσεν ἀμέσως προθύμως ὁ φίλος δικηγόρος Κεφάλας, ὃν ἐξαφνα εἶδον τότε ἐκεῖ σκαπανέα, μοι προσέφερεν ὀλίγον ψιτὸν σκῶτι καὶ ἔφαγα, ἔπειτα δὲ διὰ τοῦ ὑδροδοχείου τοῦ οἶνον μεθ' ὕδατος μεμιγμένον, ὅπερ πολὺ μὲ εὐχαρίστησεν· μετὰ τοῦτο ὁ μὲν Κεφάλας ἀπῆλθεν, ἐγὼ δὲ ἵππεύσας ἐκ νέου καὶ δώσας διαταγὴν, ὅπως καὶ ὁ τρίτος οὐλαμὸς τῆς πυρβολαρχίας τῶν λυομένων πυροβόλων μεταβῇ καὶ ταχθῇ πρὸς πυροβόλῃσιν, παρὰ τὴν θέσιν ἐν ἣ ἐτάχθη ὑπ' ἐμοῦ ὁ προηγούμενος ὑπὸ τὸν Βλαχάβαν οὐλαμὸς, κατῆλθον πρὸς τὰ ὀπισθεν τὸν λόφον καὶ μετέβην εἰς τὸν ἐπὶ τοῦ κάτω Ἰμαρέτ στρατωνίσκον πρὸς συνάντησιν τοῦ πρὸ μικροῦ μεταβάντος ἐκεῖ πρὸς ἀνάπαυσιν καὶ καλέσαντός με ταξιάρχου κ. Μπαῖρακτάρη ὃν εὔρον μετὰ τοῦ λοχαγοῦ Τυπάλδου Π.

Μείνας ἐπὶ τινὰ ὥραν καὶ ἀναπαυθεὶς ἵππευσα ἐκ νέου καὶ μέχρι τῆς ἑσπέρας περιηρχόμην εἰς τὰ διάφορα σημεῖα τοῦ πεδίου τῆς μάχης, λαμβάνων πληροφορίας καὶ δίδων ὁδηγίας. Πρὸς τὸ ἑσπέρας ἡ βροχὴ ἔλαβε μεγαλυτέραν ἔντασιν καὶ ὅσον ἐπλησίαζεν ἡ νύξ τόσοις ἡ ἀνυπομονησίᾳ μου καὶ ἡ ἀγωνία μου καθίσταντο μεγαλύτεραι, διότι ὁ ἐχθρὸς ἀνθίστατο πάντοτε· δυστυχῶς ἐπῆλθεν ἡ νύξ καὶ ἔμεινε κύριος τῆς κυριωτέρας αὐτοῦ θέσεως, μιᾶς μόνης, τῶν λοιπῶν ἐγκαταλειφθεισῶν ὑπ' αὐτοῦ.

Καδμεία νίκη.— Περὶ τὴν 8ην ἑσπερινὴν ὥραν τὸ πῦρ κατέπαυσεν πλεον ἑκατέρωθεν ἐντελῶς· ἡ νίκη ἦτο βεβαίως ὑπὲρ ἡμῶν, διότι κατωρθώθη ἐν ἐπιθετικῇ μάχῃ, κατ' ἐχθροῦ πολυαρίθμου καὶ κατέχοντος ἰσχυροτάτας θέσεις, νὰ ἐκδιωχθῇ οὗτος ἐξ ὅλων σχεδὸν καὶ νὰ καταληφθῶσιν αὐταὶ ὑφ' ἡμῶν· ἀλλὰ δυστυχῶς ἡ νίκη αὕτη ἦτο νίκη Καδμεία. Ἐνεκα τῶν πολλῶν ἀπωλειῶν, ἰδίως ἀξιοματικών, ἔνεκα τοῦ καμάτου τῶν ἀνδρῶν, ἐπὶ διήμερον μαχομένων, καὶ ἔνεκα τῆς κακοκαιρίας, δὲν ἦτο δυνατόν οὗτοι νὰ διαμείνωσιν ἐν ἀμύνῃ ἐπὶ τῶν κυριευθεισῶν θέσεων, ἐπεὶ δὲ δὲν εἶχομεν ἄλλα στρατεύματα, δι' ὧν νὰ καταλάβωμεν τὰς θέσεις ταύτας, ἡ νίκη ἀπέβη ἀνωφελής· σκεφθέντες περὶ τοῦ πρακτέου μετὰ τοῦ ταξιάρχου, ἀπεφασίσσαμεν νὰ διαταχθῇ ἡ ὑποχώρησις τῆς ταξιαρχίας τρία χιλιόμετρα ὀπισθεν,

δηλαδή εἰς τὰς περὶ τὸ Ἰμαρὲτ ἀρχικὰς θέσεις, ἵνα ἀνασυνταχθῇ καὶ ἀναπαυθῇ. Καὶ ἡ διαταγὴ αὕτη ἐξεδόθη τῇ 9 ὥρᾳ τῆς ἐσπέρας. Ἡ ὑποχώρησις αὕτη ἀρξαμένη ἀπὸ τῆς 11ης ἐσπερινῆς ὥρας διήρκεσε μέχρι τῆς πρωίας, ὅτε ἀφίκετο εἰς Ἰμαρὲτ καὶ τὸ τελευταῖον σῶμα.

Μετὰ τὴν ἔκδοσιν τῆς ὡς ἀνωτέρω διαταγῆς ἀνεχώρησα ἑφιππος ἀμέσως μεθ' ἐνὸς ἀγγελιοφόρου καὶ μετέβην εἰς Ἄρταν, ὅπου παρουσιάσθη εἰς τὸν Ἀρχηγὸν κ. Μάνον καὶ ἐξέθηκα αὐτῷ τὰ τῆς μάχης ὡς καὶ τὴν ἐπελθούσαν κατόπιν ἀποσυνθέσιν, ἔνεκα τῶν γνωστῶν αἰτίων, ἔνεκα τῶν ὀποιῶν ὁ ταξίαρχος διέταξε τὴν ὑποχώρησιν τῶν στρατευμάτων του εἰς τὰς περὶ τὸ Ἰμαρὲτ ἀρχικὰς θέσεις. Δὲν ὤκησα δὲ νὰ παραστήσω εἰς τὸν Ἀρχηγὸν ὅτι ἔνεκα τοῦ καμάτου καὶ τῆς ἐπελθούσης ἀποσυνθέσεως τοῦ στρατοῦ ἀφ' ἐνός, καὶ ἔνεκα τῆς ἀκαταλλήλου δι' ἄμυναν καὶ ὑποχώρησιν ἐν ἀνάγκῃ θέσεώς μας, διότι ἀμέσως ὀπισθεν ἡμῶν ὑπῆρχεν ὁ ποταμὸς Ἀραχθὸς καὶ μία μόνον ὁδὸς ὑποχωρήσεως, μήκους 5 χιλιομέτρων περίπου, ἀπολήγουσα εἰς τὴν γέφυραν, ἐφρόνουν ὅτι ἐν ἡ περιπτώσει ἤθελεν ἀμέσως τὴν ἐπομένην ἐπιτεθῇ ὁ ἐχθρὸς καθ' ἡμῶν, δι' ἰσχυρῶν δυνάμεων καὶ ἤθελεν ἰδίως ἀπειλήσει τὸ δεξιὸν ἡμῶν πλευρόν, δὲν ἦτο ἀπίθανον νὰ ἐπέλθῃ ἄτακτος φυγή. Ὁ Ἀρχηγὸς καὶ τὸ ἐπιτελεῖον του ἤκουσε ταῦτα ἀλλὰ δὲν ἠδυνήθη νὰ λάβῃ καμμίαν ἀπόφασιν. Διὸ ἐπανῆλθον κατὰ τὴν 11 1/2 ὥρ. εἰς κάτω Ἰμαρέτ.

Κατὰ τὴν μετάβασίν μου εἰς Ἄρταν καὶ ἐπάνοδόν μου, ἡ ὁδὸς ἔβριθεν ἀνδρῶν: οἱ μὲν συνώδευον νεκροὺς καὶ πληγωμένους, μεταφερομένους εἰς Ἄρταν, ἄλλοι μετέβαινον πρὸς προμήθειαν φυσιγγίων καὶ τροφῶν, καὶ ἄλλοι ἐπὶ ἄλλαις προφάσεσιν. Εὐτυχῶς δὲν ἠδύναντο νὰ διέλθωσι καὶ τὴν γέφυραν τῆς Ἀρτῆς, διότι ἐκεῖ φρουρὰ ἐξ ἐνὸς λόχου Μηχανικοῦ ὑπὸ τὸν λοχαγὸν Μεσαλᾶν ἠμπόδιζε τὴν διάβασιν τῆς γεφύρας· ὅπως δὲ ποτε μέγας ἀριθμὸς ἀνδρῶν τὴν νύκτα ἐκείνην ἐφυγεν ἐκ τῶν τάξεών του, κρυβεῖς εἰς τὰ ἐκατέρωθεν τῆς πρὸς Ἄρταν ὁδοῦ περιβόλια.

Τέλος κατὰ τὸ μεσονύκτιον ἠδυνήθη νὰ κοιμηθῶ ἀφοῦ ἐπὶ 20 περίπου ὥρας ἤμην εἰς ἀέναον κίνησιν· ἐκοιμήθην καλῶς μέχρι τῆς 4ης πρωινῆς ὥρας καὶ ἐξηγέρθην ἀκούραστος· ἐπὶ τῆς κλίνης μου ἐστρατείας ἔγραψα ἀμέσως τὴν πρὸς τὸν Ἀρχηγὸν τοῦ Στρατοῦ ἑκθεσιν περὶ τῶν μετὰ τὴν μάχην κατὰ τὴν νύκτα καταληφθεῖσῶν νέων θέσεών μας καὶ περὶ τῆς κατὰστάσεως ἐν γένει εἰς ἣν εὐρίσκετο ἡ ταξιαρχία, ἔνεκα τῆς ἐκ τῶν γνωστῶν αἰτίων ἐπελθούσης ἀποσυνθέσεως καὶ παρεκάλουν αὐτὸν νὰ λάβῃ ταῦτα ὑπ' ὄψιν καὶ νὰ ἀποφασίσῃ περὶ τοῦ πρακτέου· ἡ ἑκθεσις αὕτη ἐγκριθεῖσα καὶ ὑπογραφεῖσα παρὰ τοῦ ταξιαρχοῦ ἀπεστάλη κατὰ τὴν ὁγδωκτῆν πρωινὴν ὥραν περίπου δι' ἐφίππου ἀγγελιοφόρου.

3 Μαΐου.— Εὐτυχῶς σήμερον δὲν βρέχει καὶ οἱ ἄνδρες ἠδυνήθησαν νὰ

στεγνώσωσιν ὅπως οὖν τὰ διάβροχα ἐνδύματά των καὶ νὰ ἀναπαυθῶσιν· ἀνετέθη δὲ εἰς τὸ Μηχανικὸν νὰ στήσῃ τὸ δίκτυον προφυλακῶν, διότι εἶχεν ἄνδρας μᾶλλον ἀκουράστους, ὥς μὴ συμμετασχόντας τοῦ ἀγῶνος κατὰ τὴν προτεραίαν.

Οἱ Τοῦρκοι ἐκπληκτοὶ βεβαίως θὰ εἶδον τὴν πρωΐαν τὴν ἀποχώρησιν ἡμῶν ἐκ τῶν κυριευθεισῶν θέσεών των· τὴν πρωΐαν ἠκούσαμεν πυροβολισμούς τινας εἰς τὰς θέσεις ταύτας ριφθέντας βεβαίως ὑπ' αὐτῶν ἵνα δοκιμάσωσι μὴ ἔχωσιν ἐχθρὸν ἀπέναντί των, βεβαιωθέντες δὲ περὶ τοῦ ἐναντίου, ἐπροχώρησαν καὶ κατέλαβον αὐτὰς συνοδευόμενοι ὑπὸ ἡχων σάλπιγγος. Κατάκοποι δὲ βεβαίως καὶ ἀποσυντεθειμένοι καὶ αὐτοὶ δὲν ἐπειράθησαν νὰ μᾶς προσβάλλωσιν εἰς τὰς νέας θέσεις μας. Ἐβλέπομεν ὅμως δι' ὅλης τῆς ἡμέρας μετακινήσεις αὐτῶν διαφόρους καὶ ἰδίως φάλαγγας στρατοῦ ἐρχομένας ἐκ Στρεβίνης πρὸς τὸ Γρίμποβον, τοῦτο δὲ μᾶς ἀνήγγελεν καὶ ἡ ἐν Χαλκιᾷδαις 3ῃ Ταξιαρχία, ἥτις καλλίτερον ἐβλεπε τὰς ἐκ Φιλιππιάδος καὶ Στρεβίνης κινουμένας πρὸς τὸ Γρίμποβον ἐχθρικὰς φάλαγγας, καὶ προσέτι μετακινήσεις ἄλλας πρὸς τὸ δεξιὸν ἡμῶν πλευρὸν διὰ τοῦ ἀπὸ Βρενίστης πρὸς Βλαχέρναν διήκοντος ὑψώματος· αἱ κινήσεις δὲ αὗται προεδήλουν πιθανῶς πρόθεσιν ἐπιθέσεως καθ' ἡμῶν μετὰ προπαρασκευὴν καταλλήλων δυνάμεων καὶ κατάληψιν ἀρμοδίων θέσεων.

Δυστυχῶς πολλοὶ ὀξίωματικοὶ εἶχον ἀποθαρρυνθῇ καὶ ἐσυμβούλευον καθαρὰ εἰς τὸν ταξίαρχον νὰ διατάξῃ αὐτοβούλως ὑποχώρησιν εἰς Ἄρταν, παριστάνοντες ἀδύνατον τὴν ἄμυναν ἐν τῇ θέσει, ἣν κατείχομεν, ἰδίως δὲ προεξήρχον εἰς τοῦτο οἱ ἀντισυνταγμ. Νοταρᾶς καὶ λοχαγὸς Τυπάλδος· ἀλλὰ καὶ ἄλλοι εἶχον τὴν ἰδέαν αὐτήν. Ὁ ταξίαρχος ἐννοεῖται ὅτι οὐδέποτε ἤθελεν αὐτοβούλως διατάξῃ ὑποχώρησιν εἰς Ἄρταν, καὶ ἐγὼ δέ, μολονότι ἐνόμιζον ὅτι ἡ ἄμυνα ἡμῶν ἐν περιπτώσει ἰσχυρᾶς προσβολῆς ἐκ μέρους τοῦ ἐχθροῦ ἤθελεν εἶσθαι δυσχερὴς, ἰδίως ἐνεκα τῆς καταστάσεως τοῦ στρατεύματος, δὲν ἠδυνάμην ὅμως νὰ δώσω συμβουλὴν αὐτοβούλου ὑποχωρήσεως.

Ἀνταρσία 10ου συντάγματος.— Ἀλλὰ συνέβη καὶ ἕτερον λυπηρὸν γεγονός, ἐπιτεῖναν τὴν ἀπογοήτευσιν : τὸ 10ον Σύνταγμα Πεζικοῦ, οὔτε περ τὴν διοίκησιν, μετὰ τὸν τραυματισμὸν τοῦ ἀντισυνταγματάρχου Μάνεση Ἄν. ἀνέλαβεν ὁ ταγματ. Γερογιάννης, ἀπὸ τῆς πρωΐας εἶχε δεῖξει σημεῖα τινὰ ἀταξίας καὶ ἀνυπακοῆς· ἀλλὰ τὴν ἐσπέραν, διαταχθέντος ὑπὸ τοῦ Ταξίαρχου, ὅπως αὐτὸ ἀναλάβῃ τὴν ὑπηρεσίαν τῶν προφυλακῶν τοῦ ἀριστεροῦ κέρατος, οἱ ἄνδρες τῶν διαταχθέντων πρὸς τοῦτο λόχων ὑπὸ τοῦ διοικητοῦ των ἠπειθήσαν ἀναφανδὸν νὰ ὑπακούσωσι, δι' ὃ ὁ ταξίαρχος, ἵνα μὴ τὸ νόσημα τῆς ἀπειθείας μεταδοθῇ καὶ εἰς τὸ λοιπὸν στράτευμα, διέταξεν ἀμέσως ὀλόκληρον τὸ Σύνταγμα τοῦτο ν' ἀναχω-

ρήση ἀμέσως καὶ ἐπανεῖλθῃ εἰς Ἄρταν, διαταχθεῖσων εἴτα ἀνακρίσεων πρὸς ἀνακάλυψιν τῶν πρωταιτίων τῆς τοιαύτης ἀπειθείας, μεταξὺ τῶν ὁποίων δυστυχῶς φαίνεται ὅτι ἦτο καὶ λοχαγὸς τις ἐμπνεύσας διὰ τῆς διαγωγῆς του τὴν ἀποθάρρυνσιν καὶ τὴν δειλίαν.

«Γραμμὴ ὑποχωρήσεως».— Περὶ τὸ δεῖλι ἐλάβομεν παρὰ τοῦ Ἀρχηγείου τὴν διαταγὴν νὰ ἐκλέξωμεν κατάλληλον γραμμὴν ὑποχωρήσεως, συνδέουσαν συγχρόνως ἡμᾶς μετὰ τῆς 3ης Ταξιαρχίας καὶ νὰ προβῶμεν ἀμέσως διὰ τοῦ Μηχανικοῦ εἰς τὴν ὀχύρωσιν ταύτης, ὥστε ἐν περιπτώσει ὑποχωρήσεως νὰ καταληφθῇ ἡ γραμμὴ αὕτη ὑπὸ ἰσχυροῦ σώματος ἵνα προστατεύσῃ τὴν ὑποχώρησιν τῶν δύο ταξιαρχιῶν.

Ἀμα τῇ λήψει τῆς διαταγῆς ταύτης ὁ Ταξιαρχὸς ἐκάλεσε τὸν διοικητὴν τοῦ Μηχανικοῦ ἀντισυνταγματάρχην Νοταρᾶν, εἰς ὃν ἀνεκοίνωσε τὴν διαταγὴν καὶ ἐζήτησε τὴν γνώμην του περὶ τοῦ δυνατοῦ τῆς ἐκτελέσεως ταύτης. Ὁ κ. Νοταρᾶς ἀνεπιφυλάκτως ἐδήλωσε ὅτι δὲν θεωρεῖ δυνατὴν τὴν ἐκτέλεσιν τῆς διαταγῆς ταύτης καὶ ἐπανέλαβεν ὅτι θεωρεῖ ἀδύνατον τὴν ἄμυναν, ἐν τῇ θέσει ἣν κατέχομεν, προσθέσας ὅτι θέλει μεταβῇ καὶ εἰς Ἄρταν ἵνα παραστήσῃ ταῦτα εἰς τὸν κ. Ἀρχηγόν, ὅπερ καὶ ἔπραξε μετ' ὀλίγον. Ἡμῖν ἐπίσης τῆς γνώμης ὅτι δὲν ὑπῆρχεν ὀπισθεν ἡμῶν κατάλληλος θέσις πρὸς ὀχύρωσιν καὶ κατάληψιν ἐν περιπτώσει ὑποχωρήσεως, διότι τὸ ὀπισθεν ἔδαφος ἦτο ἐντελῶς σύδενδρον καὶ κεκαλυμμένον, ὥστε δὲν παρουσιάζετο πρὸ αὐτοῦ πεδίου βολῆς μετὰ τὴν ἐκ τῶν λόφων τοῦ Ἰμαρέτ ὑποχώρησιν. Λαμβανομένου δὲ ὑπ' ὅψιν καὶ τοῦ ποιοῦ τῶν στρατευμάτων, ταῦτα οὐ μόνον δὲν ἦτο δυνατόν νὰ συγκρατηθῶσι καὶ διοικηθῶσιν ἐν ἀμύνῃ πειθαρχοῦντα εἰς τὸν ἐκ περιβολίων συδένδρων ὀπισθεν χῶρον, ἀλλὰ καὶ ἠθελον διασκορπισθῇ ἐν αὐτῷ καὶ φύγει ἀτάκτως. Πρὶν ἢ ἐν τούτοις δοθῇ ἀπάντησις τις ἐκ τοῦ Ἀρχηγείου ἔκρινα καλῶς νὰ περιέλθω καὶ ἐπισκοπήσω τὸν χῶρον τοῦτον, ἵνα ἔτι μᾶλλον πεισθῶ. Τῆς ιδέας μου ταύτης ἐπιδοκιμασθείσης ὑπὸ τοῦ Ταξιάρχου, ἵππευσα (...) λαβόντες κατ' ἀρχὰς τὴν πρὸς Χαλκιάδες διεύθυνσιν μέχρι οὗ συνηντήσαμεν τὴν ἐκ τούτων πρὸς Ἄρταν ὁδόν, ἠκολουθήσαμεν τὴν ὁδὸν ταύτην μέχρι πλησίον τῆς λιθίνης γεφύρας τοῦ Ἀράχθου, ἐπισκοποῦντες τὰ περίξ.

Οὐδαμοῦ ἦτο δυνατόν νὰ εὑρεθῇ κατάλληλος χῶρος πρὸς ὀχύρωσιν· διὸ ἀφήσας τοὺς συνοδεύοντάς με δύο ἀξιωματικούς, ἵνα ἐπιστρέψουν εἰς Ἰμαρέτ, ἐγὼ μετέβην μετ' ἐνὸς ἱππέως κατὰ τὴν 7ην ἑσπερινὴν ὥραν εἰς Ἄρταν καὶ ἐξέθεσα εἰς τὸν Ἀρχηγόν ὅτι ἡ ὀχύρωσις γραμμῆς ὑποχωρήσεως δὲν ἦτο δυνατὴ. Ἦτο ἥδη πεπεισμένος σχεδὸν ὑπὸ τοῦ κ. Νοταρᾶ ὅτι ἔπρεπε νὰ διατάξῃ τὴν ἐπάναδον τῶν δύο ταξιαρχιῶν εἰς Ἄρταν, ἀλλ' ἐν τούτοις συνεκροτήθη ἐν τῷ γραφείῳ του αὐτομάτως καὶ εἶδος τι συμβουλίου πρὸς γνωμοδότησιν ἐπὶ τοῦ πρακτέου· εἰς τὸ συμβούλιον τοῦτο, εἰς ὃ

παρευρισκόμενη φυσικῶς, ἔλαβον μέρος ἐκτὸς τοῦ Ἀρχηγοῦ ὁ ἀντισυνταγματάρχης τοῦ Μηχανικοῦ Γονατᾶς, ὁ ἀντισυνταγμ. τοῦ Πυροβολικοῦ Μάνεσης, οἱ ταγματάρχαι Μίκaros, Σοῦτσος καὶ Λαπαθιώτης καὶ ὁ υἱὸς τοῦ ἀρχηγοῦ ἀνθυπίαρχος Πέτρος Μάνος. Ἀνεπτύχθησαν πολλαὶ συζητήσεις καὶ ἀνεγνώσθησαν αἱ περὶ τῆς καταστάσεως τῶν ταξιαρχιῶν ἐκθέσεις τῶν δύο Ταξίαρχων, καὶ ἐζητήθη ἡ γνώμη μου. Εἶπον ἀνεπιφυλάκτως ὅτι διὰ τὴν κατὰ μέτωπον ἄμυναν ἡ Ταξιαρχία κατέχει καλὰς θέσεις καὶ δύναται νὰ ἀνθέξη καλῶς, ἂν ὅμως ὁ ἐχθρὸς ἐπιπέσῃ δι' ἰσχυρῶν δυνάμεων οὐχὶ μόνον κατὰ μέτωπον ἀλλὰ καὶ κατὰ τοῦ ἐκτεθειμένου δεξιοῦ αὐτῆς πλευροῦ, φοβοῦμαι ὅτι δὲν θὰ δυνηθῇ νὰ ἀνθέξη καὶ ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει ἡ κανονικὴ ὑποχώρησις δὲν εἶναι δυνατὴ ὡς ἐκ τοῦ ὀπισθεν ἐδάφους· διὸ ἐπρότεινα νὰ σταλῇ ἐξ Ἀρτης σῶμα τι ἐκ χιλίων τοῦλάχιστον ἀνδρῶν ὅπερ νὰ καταλάβῃ τὸ ἐκ Βλαχέρνης πρὸς Βρένισταν διῆκον βουνὸν καὶ ἐξασφαλίσῃ τὸ δεξιὸν μας καὶ τότε θὰ εἴμεθα εἰς κατάστασιν νὰ μείνωμεν ἐν τῇ θέσει ταύτῃ ἐν ἀμύνῃ, ἕως οὗ τὸ Ἀρχηγεῖον ἀποφασίσῃ τὴν περαιτέρω ἐνέργειαν. Ἀλλὰ τὸ Ἀρχηγεῖον δὲν εὗρισκε δυνατὴν τὴν ἐκτέλεσιν τῆς προτάσεώς μου, διότι δὲν ἠδύνατο νὰ διαθέσῃ οὐδεμίαν δύναμιν πρὸς κατάληψιν τῆς ἐξασφαλιζούσης τὸ δεξιὸν ἡμῶν θέσεως· ἐν τούτοις, εἰρήσθω ἐν παρόδῳ, πέντε χιλιάδες ἄνδρες ἦσαν διατεθειμένοι κατὰ μῆκος τοῦ ποταμοῦ ἀπὸ Πέτα μέχρι Καλαρρυτιῶν καὶ ἔμενον ἀπρακτοῦντες, ἐνῷ ἡ ταξιαρχία ἡμῶν ἐμάχετο ἐπὶ δύο ἡμέρας, ὡς ἐπίσης ἔμενον ἀπρακτοῦσα καὶ ἡ πρὸς ἀριστερὰ ἡμῶν ἐν Χαλκιάδες ταξιαρχία δυνάμεως ἐπίσης 5 χιλ. ἀνδρῶν. Ἐκτὸς δὲ τούτων ὑπῆρχεν ἐν Ἀρτῇ τὸ 5ον ἔμπεδον τάγμα, δυνάμεως ὑπερδισχιλίων ἀνδρῶν, ἀλλὰ τοῦτο μόλις πρὸ δύο ἡμερῶν φθάσαν ἦτο ἀσύντακτον ἔτι.

Οὕτω ἡ συζήτησις κατέληξεν εἰς τὸ νὰ λάβῃ ὁ Ἀρχηγὸς τὴν ἀπόφασιν νὰ διατάξῃ τὴν ἐπάνοδον τῶν δύο ταξιαρχιῶν εἰς Ἀρταν, κατὰ τὴν νύκτα αὐτὴν, συνταχθείσης τῆς πρὸς τοῦτο διαταγῆς. Παρελθούσης τῆς 9ης ἐσπερινῆς ὥρας ἀνεχώρησα λαβὼν τὴν διαταγὴν νὰ διατάξω τὴν τμηματικὴν καὶ ἐν τάξει ἐπάνοδον τῆς ταξιαρχίας· μεταβάς εἰς τὴν ἐν Ἀρτῇ οἰκίαν μου ἔφαγον, διότι ἐπέινων φοβερὰ, καὶ μετὰ τοῦτο ἱππεύσας διῆλθον τὴν Γέφυραν τοῦ Ἀράχθου καὶ κατηυθύνθην εἰς Ἰμαρέτ, διατάσσων ἐν τῷ μεταξύ πάντα τὰ καθ' ὁδὸν τμήματα, ὡς πυρβολαρχίας, συζυγαρχίας, χειρουργεῖον, κλπ. νὰ ἐκκινῶσι βαθμηδὸν καὶ ἐπανέρχωνται εἰς Ἀρταν. Φθάσας κατὰ τὴν 11 1/2 ὥρ. εἰς Ἰμαρέτ μετέδωσα τὴν διαταγὴν ταύτην εἰς τὸν ταξίαρχον καὶ ὥρισα τὴν ὥραν ἀναχωρήσεως διαδοχικῶς τῶν ἐκεῖ σωμαμάτων, ἀφεθέντος ὡς ὀπισθοφυλακῆς, ἐνὸς τάγματος τοῦ 6ου Συντάγματος πεζικοῦ ὑπὸ τὸν ταγμ. Λαμπράκη. Διατεθέντων οὕτως πάντων καὶ ἐκκινήσαντων τῶν πλείστων σωμαμάτων, ἀνεχώρησα καὶ ἐγὼ μετὰ τοῦ ταξίαρχου κατὰ τὰς 2 1/2 ὥρ. καὶ φθάσαντες εἰς τὴν γέφυραν ἐμείναμεν ἐκεῖ,

ἕως οὗ διήλθον ὅλα ἐκτὸς τῆς ὀπισθοφυλακῆς, μελλούσης νὰ διαμείνῃ ἐν προφυλακῇ ἕξωθι τῆς γεφύρας, καὶ κατὰ τὴν 4ην πρωϊνὴν ὥραν ἐπανήλθομεν εἰς τὴν πόλιν καὶ κατεκλίθημεν. Τὴν πρωΐαν μόνον ἡσθάνθη ὅλην τὴν κούρασιν τῶν παρελθουσῶν ἡμερῶν· ἔμεινα εἰς τὴν κλίνην ἕως τὴν 10ην ὥρ. π.μ. καὶ δὲν ἠδυνάμην νὰ ἐξεγερθῶ, τὴν νύκτα δὲ ἐκοιμήθην ἑνωρὶς.

Τὰ αἷτια τῆς ἀποτυχίας.—Τοιαύτη ἡ ἐκστρατεία ἡ βραχυχρόνιος εἰς ἣν ἔλαβον μέρος ἐν Ἡπείρῳ· ἐκστρατεία ἀποτυχοῦσα, μολονότι ἐδόθησαν δύο αἵματηρόταται μάχαι, καθ' ὅς ἡ ταξιαρχία ἡμῶν ἐπολέμησεν ἀνδρείως καὶ ἐνίκησεν. Εἰς ποίαν αἰτίαν πρέπει ν' ἀποδοθῇ ἡ ἀποτυχία ; Κατὰ τὸ Ἀρχηγεῖον εἰς μόνην τὴν πρόωρον περιπλοκὴν εἰς μάχην τῆς Ταξιαρχίας ἡμῶν. Κατ' ἐμὲ δύνανται καὶ τοῦτο νὰ εἶναι αἰτία τις, ἀλλ' ὅχι ἡ κυρία, οὐδὲ ἡ μόνη. Ὡς καὶ ἐν τῇ ἀρχῇ τῆς παρούσης ἐκθέσεως γράφω, ἡ ἐπιτυχία αὐτῆς ἐξηγήθη ἐκ τῆς ἐπιτυχίας τῆς ἀποστολῆς τῆς ἀνατεθείσης εἰς τὸ εἰς τὰς ἐκβολὰς τοῦ Λούρου ἀποβιβασθὲν ἐθελοντικὸν σῶμα ὑπὸ τὸν Συνταγματάρχην Μ. Βότσαρην· ἀλλὰ τοῦτο ἦτο σφάλμα, διότι ἔπρεπε νὰ προεβλέπετο ὅτι σῶμα οὕτω κατηρτισμένον ἐξ ἐθελοντῶν ἀτάκτων καὶ ἐκ δύο μόνον λόχων πεζικοῦ δὲν θὰ ἦτο δυνατόν νὰ κατορθώσῃ νὰ βαδίσῃ κατὰ μῆκος τοῦ ποταμοῦ, μεμωμένον καὶ νὰ φθάσῃ διὰ τοῦ χωρίου Χαντζᾶ ν' ἀπειλήσῃ τὰ νῶτα τοῦ κατέχοντος τὴν γέφυραν τοῦ Λούρου Τουρκικοῦ στρατοῦ. Ἐπρεπε δὲ νὰ ἀνεμένετο ἔτι μᾶλλον ἡ ἀποτυχία αὕτη, καθ' ὅσον ἦτο γνωστὸν εἰς τὸ Ἀρχηγεῖον ὅτι οὐδ' ἐπαναστάται πλέον εὐρίσκονται ἐν Ἡπείρῳ, διότι οἱ ὀλίγοι ἐπαναστατήσαντες κατὰ τῶν Τούρκων Ἕλληνες ἐν Καμαρίνῃ κατεστράφησαν καὶ διεσκορπίσθησαν ὑπὸ τοῦ ἐχθροῦ, καὶ ὁ λοχαγὸς Παπαναστασίου¹ ἀποπειραθεὶς πρὸ ὀλίγων ἡμερῶν ν' ἀποβιβασθῇ μετὰ 200 περίπου ἀνδρῶν εἰς τὸ αὐτὸ μέρος ἀπέτυχε, διότι οἱ Χριστιανοὶ οὐδ' ἐτόλμησαν νὰ πλησιάσωσιν εἰς αὐτὸ ἵνα βοηθήσωσιν τὴν ἀπόβασιν καὶ χρησιμεύσωσιν ὡς ὁδηγοὶ αὐτῶ. Τὰ γεγονότα ταῦτα, ὡς καὶ ἡ ἐνίσχυσις τῶν πρὸς τὰ μέρη ταῦτα Τουρκικῶν δυνάμεων, γνωστὰ εἰς τὸ Ἀρχηγεῖον, ἔπρεπε νὰ μὴ ἐμπνέωσιν εἰς αὐτὸ μεγάλην πεποίθησιν περὶ τῆς ἐπιτυχίας τῆς ἀνατεθείσης εἰς τὸ σῶμα τοῦ κ. Βότσαρη ἀποστολῆς καὶ ἐπομένως νὰ μὴ ἐξαρτᾷ ἐκ ταύτης τὴν ἐπιτυχίαν τῆς ὅλης ἐπιχειρήσεως. Ὑποθέσωμεν ὅτι ἡ Ταξιαρχία Μπαϊρακτάρη δὲν περιεπλέκετο εἰς μάχην, ἀλλ' ὅτι ἤθελε μείνει περὶ τὸ Ἰμαρὲτ ἐν ἀμύνῃ, ὡς καὶ ἡ Ταξιαρχία Γκολφινούλου ἐν Χαλκιάδες, ἐνῶ τὸ ὑπὸ τὸν συνταγμ. Βότσαρην σῶμα ἡττήθη καὶ διεσκορπίσθη. Τί ἤθελεν ἀποφασίσαι τότε τὸ Ἀρχηγεῖον ;

Κριτικὴ.—Δὲν ἠδύνατο ἡ τρία τινὰ ν' ἀποφασίσῃ. Ἡ ν' ἀφήσῃ τὰς δύο ταξιαρχίας νὰ μένωσιν ἄπρακτοι εἰς τὰς θέσεις των, ἂν ἐπέτρεπον τοῦτο καὶ

1. Βλ. σ. 158.

οί Τούρκοι, μέχρι τῆς ὑπογραφῆς τῆς ἀνακωχῆς, ἢ ν' ἀνακαλέσῃ πάλιν αὐτὰς εἰς Ἄρταν, ὡς τὰς ἀνεκάλεσε τὴν νύκτα τῆς 3ης πρὸς τὴν 4ην Μαΐου, ἢ τέλος ν' ἀλλάξῃ σχέδιον ἐπιχειρήσεων καὶ νὰ διατάξῃ αὐτὰς νὰ ἐνεργήσουν κατ' αὐτό. Αἱ δύο πρῶται ἀποφάσεις νομίζω ὅτι θὰ ἦτο γελοῖον νὰ ληφθῶσιν, οὐδὲ πιστεύω ποτὲ ὅτι θὰ ἀπεφάσιζεν τὸ Ἀρχηγεῖον ν' ἀφήσῃ ἐκεῖ μενούσας ἀπράκτους τὰς ταξιαρχίας ἢ ν' ἀνακαλέσῃ αὐτὰς ἄνευ μάχης τινός. Δὲν ὑπελείπετο λοιπὸν ἢ νὰ λάβῃ τὴν 3ην ἀπόφασιν καὶ νὰ διατάξῃ μετὰ τὴν λῆψιν τῆς εἰδήσεως τῆς ἥττης τοῦ σώματος τοῦ Συνταγμ. Βότσαρη τροποποίησιν τοῦ σχεδίου καὶ ἐνέργειαν τῶν δύο συγχρόνως ταξιαρχιῶν. Θεωρῶ ἄρα σφάλμα τοῦ Ἀρχηγείου ὅτι δὲν ἔλαβεν ἀμέσως τὴν τοιαύτην ἀπόφασιν κατὰ τὴν νύκτα τῆς 1ης Μαΐου ὡς τὴν πρωΐαν τῆς 2ας. Τότε ἐγίνωσκε βεβαίως τὴν ἥτταν τοῦ ἀποβατικοῦ σώματος καὶ εἶχεν ἰδεῖ μετὰ πόσης ἀνδρείας ἡ ταξιαρχία Μπαϊρακτάρη ἐπολέμησε μετὰ μεσημβρίαν τῆς 1ης Μαΐου καὶ ἐκυρίευσεν μάλιστα θέσεις τινὰς τῶν Τούρκων. Ἡ μάχη αὕτη ἦτο βεβαίως ἀπρόοπτος διὰ τὸ Ἀρχηγεῖον καὶ ἐγένετο παρὰ τὰς διαταγὰς του, ἀλλ' ἐν τῷ πολέμῳ δὲν εἶναι δυνατόν νὰ συμβαίνωσι πάντα μαθηματικῶς ὡς σχεδιάζονται καὶ ὑπολογίζονται ἐν τῷ γραφείῳ. Τοῦ ἀπροόπτου τούτου ὤφειλε νὰ ἐπωφεληθῇ καὶ νὰ μὴ ἀφήσῃ τὴν ταξιαρχίαν ταύτην ἐπὶ δύο ἡμέρας μόνην μαχομένην, ἐνῷ ἐκατέρωθεν αὐτῆς ὑπῆρχον χιλιάδες τινὲς στρατευμάτων, ἢ σύγχρονος κίνησις τῶν ὁποίων μεγάλως ἤθελεν ἐπιδράσει εἰς τὴν ὀριστικὴν νίκην ἡμῶν.

Ὁ Ἀρχηγὸς τοῦ στρατοῦ παρευρέθη κατὰ τὴν μάχην τῆς 1ης Μαΐου ὡς καὶ κατὰ τὴν πρωΐαν τῆς 2ας· ἀλλὰ δυστυχῶς παρευρέθη εἰς αὐτὰς μόνον ὡς θεατῆς, μὴ λαβὼν τὴν εὐθύνην νὰ δώσῃ διαταγὴν τινὰ καὶ μὴ σκεφθεὶς νὰ διατάξῃ σχετικὰς κινήσεις τῶν λοιπῶν στρατευμάτων πρὸς ἐκφόβισιν τοῦλάχιστον τοῦ ἐχθροῦ. Περὶ τὴν μεσημβρίαν τῆς 2ας Μαΐου ἔστειλα σημείωσίν τινὰ εἰς τὸν Διοικητὴν τῆς 3ης Ταξιαρχίας, ἐν Χαλκιάδες, παρακαλῶν αὐτὸν νὰ κάμῃ ἐπίδειξιν τινὰ ἐπιθέσεως κατὰ τῆς Φιλιππιάδος ἢ τῆς γεφύρας τοῦ Λούρου, ὅπως στρέψῃ πρὸς τὰ σημεῖα ταῦτα τὴν προσοχὴν καὶ τὰς δυνάμεις τοῦ ἐχθροῦ, ἀλλ' οὗτος νομιμοφρονέστερος τοῦ Μπαϊρακτάρη οὐδὲν ἐπεχείρησεν ἀναμένων διαταγὰς τοῦ Ἀρχηγείου πρὸς τοῦτο. Εἶναι βεβαιωμένον, ἐφαίνετο φανερά, ἢ ἐν Χαλκιάδαις μάλιστα ταξιαρχία καταφανῶς ἔβλεπε τοῦτο καὶ εἰδοποιεῖ ἡμᾶς, ὅτι διαρκῶς ἀπεστέλλοντο ἐπικουρίαι ἐκ Φιλιππιάδος καὶ Στρεβίνας πρὸς τὰ κατέχοντα τὸ Γρίμποβον καὶ μαχόμενα καθ' ἡμῶν τουρκικὰ στρατεύματα. Κατὰ τὰς πληροφορίας δὲ χωρικοῦ χριστιανοῦ ἐκ Φιλιππιάδος, εὐρισκομένου ἐκεῖ κατὰ τὰς ἡμέρας τῶν μαχῶν, ἐλθόντος δὲ κατόπιν εἰς Ἄρταν καὶ παρουσιασθέντος εἰς τὸ Ἀρχηγεῖον, ἅπας ὁ ἐν Φιλιππιάδι, Στρεβίνῃ κλπ. Τουρκικὸς στρατός, ἀνερχόμενος εἰς 6 ἕως 7 χιλ. ἀνδρῶν εἶχε σταλῇ εἰς Γρίμποβον κατὰ τὴν 2αν Μαΐου ἐναντίον ἡμῶν, καὶ μόνον εἰς τὴν σιδηρᾶν γέφυραν τοῦ

Λούρου είχαν αφήσει πεντακοσίους άνδρας μετά 3 πυροβόλων. Κατά τὰς πληροφορίας δὲ τοῦ αὐτοῦ χωρικοῦ οἱ Τούρκοι εἶχον τόσον ἀποθαρρυνθῆ, τὴν 2αν Μαΐου, ἐκ τῆς ἀνδρείας καὶ τῶν ἐπιτυχιῶν τῆς Ταξιαρχίας Μπαϊρακτάρη, ὥστε ἡτοιμάζοντο νὰ ἐγκαταλείψωσι τὴν Φιλιππιάδα καὶ εἶχον ζεύξει τὰ ἐκεῖ εὐρισκόμενα πεδινὰ πυροβόλα.

Ἐξ ὅλων τούτων καταφαίνεται ὅτι ἂν τὴν 2αν Μαΐου ἐπετίθετο συγκρόνως καὶ ἡ 3η Ταξιαρχία κατὰ τῆς γεφύρας τοῦ Λούρου ἢ ἤθελε κατορθώσει νὰ καταλάβῃ ταύτην καὶ νὰ ἀπειλήσῃ τὸ πλευρόν τοῦ ἐχθροῦ, μὴ δυναμένου τότε ἢ νὰ ὑποχωρήσῃ, ἢ ἤθελε προσελκύσει πρὸς τὸ μέρος τοῦτο καὶ ἀπασχολήσῃ δυνάμεις τινὰς τοῦ ἐχθροῦ, ἐκ τῶν εἰς Γρίμποβον ἀποσταλίσων, ὅτε ἤθελε διευκολύνει τὴν ὀριστικὴν νίκην τῆς 1ης Ταξιαρχίας καὶ ὁ ἐχθρὸς ἤθελε πάλιν ἀναγκασθῇ νὰ καταλίπῃ τὸν Λοῦρον καὶ τὴν Φιλιππιάδα. Νομίζω δὲ ὅτι τοῦτο ὤφειλε νὰ διατάξῃ τὴν ἡμέραν ἐκείνην τὸ Ἀρχηγεῖον καὶ ἐν ἡ ἔτι περιπτώσει δὲν εἶχεν ἐντελῶς ἀπελπισθῇ περὶ τῆς ἐπιτυχίας τῆς ἀποστολῆς τοῦ ὑπὸ τὸν Σύνταγμ. Βότσαρην ἀποβατικοῦ σώματος.

Ἦκουσα ὅτι τὸ Ἀρχηγεῖον δικαιολογεῖται ὅτι δὲν διέταξε τὴν κίνησιν ταύτην τῆς 3ης ταξιαρχίας, διότι αὕτη δὲν εἶχεν ἱκανὴν δύναμιν καὶ διότι ἀνέμενε νὰ συμπληρώσῃ αὐτὴν διὰ τοῦ τελευταίου φθάσαντος εἰς Ἀρταν 5ου αὐθυπάρκτου τάγματος πεζικοῦ, τὸ ὁποῖον δὲν εἶχεν ἀκόμη συνταχθῇ ἐντελῶς, μολοντόι εἶχε δυνάμιν τρισχιλίων περίπου ἀνδρῶν. Ὁ ἰσχυρισμὸς οὗτος νομίζω ὅτι δὲν εἶναι σοβαρὸς. Διότι ἡ Ταξιαρχία αὕτη δὲν εἶχε μὲν δυνάμιν ἱκανὴν ὅπως ἐπιχειρήσῃ μεμονωμένην ἐπίθεσιν κατὰ τῶν ἐν Λούρῳ Τουρκικῶν δυνάμεων μὴ ἐπασχολουμένων ἄλλοι, ἀλλ' εἶχε λίαν ἐπαρκῆ τοιαύτην ὅπως ἐνεργήσῃ ἐν συμπράξει μετὰ τῆς 1ης Ταξιαρχίας καὶ μάλιστα καθ' ἣν στιγμὴν αὕτη εἶχε προσελκύσει πρὸς ἑαυτὴν ἀπασαν σχεδὸν τὴν Τουρκικὴν δύναμιν.

Ἡ 3η Ταξιαρχία περιελάμβανε τὸ 9ον Σύνταγμα Πεζικοῦ δυνάμεως ὑπερτρισχιλίων παρόντων ἀνδρῶν, δύο τάγματα Εὐζώνων δυνάμεως 1600, ἓνα λόχον μηχανικοῦ καὶ δύο πυρβολαρχίας, ὥστε ἡ ὅλική αὐτῆς δύναμις ἦτο ὑπὲρ τὰς πέντε χιλιάδας ἀνδρῶν, ἀφαιρουμένων δ' ἀπ' αὐτῆς δύο λόχων, ἢ 500 περίπου ἀνδρῶν, ἀποσταλόντων τὴν πρωΐαν τῆς 2ας Μαΐου εἰς ἐπικουρίαν τῆς 1ης Ταξιαρχίας, πάλιν ἔμενεν αὐτῇ δυνάμεις ἱκανὴ νὰ ἐπιχειρήσῃ ἐπίθεσιν κατὰ τῆς Γεφύρας τοῦ Λούρου. Μᾶλλον ὁξὺς εἰς τὰς ἀντιλήψεις καὶ ἀποφάσεις τοῦ Ἀρχηγὸς καὶ μᾶλλον εὐτολμος δὲν ἤθελε διστάσει νὰ διατάξῃ ἀμέσως τοιαύτην ἐπίθεσιν ἐκ μέρους τῆς 3ης Ταξιαρχίας τῇ πρωΐᾳ τῆς 2ας Μαΐου καὶ ἡ σύγχρονος αὕτη ἐνέργεια τῶν δύο Ταξιαρχιῶν δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι ἤθελε στεφθῇ ὑπὸ ἐντελοῦς ἐπιτυχίας, τοῦ ἐχθροῦ ἀναγκαζομένου νὰ καταφύγῃ εἰς Κουμζάδες ἢ Πέντε Πηγάδια.

Ἀλλὰ δὲν ἦτο αὕτη μόνῃ ἡ ἐνέργεια ἣν ἡδύνατο νὰ ἀναλάβῃ εὐτόλμως

τὸ Ἀρχηγεῖον. Πρὸς τὸ δεξιὸν ἡμῶν καὶ κατὰ μῆκος τοῦ Ἀράχθου ἦτο παρατεταγμένη ἀπὸ τοῦ Πέτα μέχρι τῶν Καλαρρυτῶν, ἦτοι ἐπὶ ἐκτάσεως 20 σχεδὸν ὥρῶν, ἐδάφους ὀρεινοτάτου, πετρωδεστάτου καὶ δυσβατωτάτου, ἡ 2α Ταξιαρχία, διοικουμένη ὑπὸ τοῦ Συνταγματάρχου Δόξα καὶ ἀποτελουμένη ἐκ τοῦ 12ου Συντάγματος Πεζικοῦ, δύο ταγμάτων Εὐζώνων (1ον καὶ 10ον) καὶ δύο ὀρειβατικῶν πυρβολαρχιῶν, ἦτοι ὑπὸ δυνάμεως πέντε χιλιάδων ἀνδρῶν περίπου. Ποῖος ἦτο ὁ προορισμὸς τῆς Ταξιαρχίας ταύτης οὕτω διεσπαρμένης ; Ν' ἀμυνθῇ κατὰ ἀπειλουμένης Τουρκικῆς εἰσβολῆς ἐκεῖθεν ; Ἀλλὰ οὔτε σημεῖον τι τοιαύτης ἀπειλῆς ἐφάνη, οὔτε ἦτο δυνατόν νὰ ἐπιχειρήσῃ ἐκεῖθεν εἰσοδὸν ὁ ἐχθρὸς, ἥρκει δὲ δύναμις ἐνὸς Εὐζωνικοῦ Τάγματος πρὸς φρουρήσιν τῶν ὁρίων τούτων. Ἡ πρὸς τὴν γραμμὴν ἄρα ταύτην παράταξις τῆς 2ας Ταξιαρχίας δὲν ἠδύνατο νὰ ἔχῃ ἡ ἐπιθετικὸν σκοπὸν· ἀλλὰ τότε δὲν ἔπρεπε νὰ εἶναι ἐπὶ τόσης ἐκτάσεως διεσπαρμένη καὶ δὲν ἔπρεπε ν' ἀδρανῇ κατὰ τὴν εἰσέλασιν ἐκ τῆς γεφύρας τῆς Ἀρτῆς τῶν δύο ἐτέρων ταξιαρχιῶν καὶ ἰδίως κατὰ τὴν δρᾶσιν τῆς μιᾶς ἐκ τούτων τῇ 1ῃ καὶ 2ῃ Μαΐου. Ἐὰν ἡ διαταχθεῖσα ἐπιχειρήσις ἦτο συνδεδυασμένη μετὰ συγχρόνου εἰσβολῆς εἰς τι κατάλληλον σημεῖον τῆς 2ας Ταξιαρχίας ἡ ἐπιτυχία ἤθελεν εἶτι μᾶλλον ἐξασφαλισθῇ· δὲν ἦτο δὲ ἀνάγκη καὶ ὁλόκληρος ἡ Ταξιαρχία αὕτη νὰ εἰσβάλῃ, ἀλλὰ μόνον ἰσχυρὸν τμήμα αὐτῆς. Ἐὰν ἡπειλεῖτο ἀπλῶς ὁ ἀπέναντι τοῦ ἄκρου δεξιοῦ τῆς ὅλης παρατάξεως ἡμῶν Τουρκικὸς στρατός, ὁ κατέχων τὸ ἀπὸ Πλάκας μέχρι Συρράκου διάστημα, καὶ πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον ἤθελον εἰσθαι ἱκανοὶ ὀλίγοι λόχοι Εὐζώνων μετὰ μιᾶς ὀρειβατικῆς πυρβολαρχίας, τὸ ἐπίλοιπον δὲ τῆς δυνάμεως συνεκεντροῦτο εἰς Καλλεντίνι καὶ ἐκεῖθεν εἰσέβαλλεν, ἡ ἐπιτυχία θὰ ἦτο ἐξησφαλισμένη. Ἀλλὰ καὶ ἂν δὲν ἦτο ἐκ τῶν προτέρων ἀποφασισμένη τοιαύτη κίνησις, τὸ Ἀρχηγεῖον ὥφειλε νὰ διατάξῃ αὐτὴν τὴν νύκτα τῆς 1ης πρὸς τὴν 2αν Μαΐου. Ἦτο μάλιστα πρόχειρον πρὸς τοῦτο τὸ 12ον σύνταγμα πεζικοῦ, ἐπισταθμεῦον ἐν Πέτῃ καὶ Καλλεντίνι· ἀπέναντι τοῦ τελευταίου τούτου χωρίου, εἰς ἀπόστασιν τετράωρον περίπου εἶναι ἡ Βρένιστα κατεχομένη ὑπὸ τῶν Τούρκων, ὁ δὲ ἐν τῷ μεταξύ ποταμὸς Ἀραχθὸς ἔχει πόρον ἐν τῷ σημείῳ τούτῳ, δι' οὗ ἡδυνήθησαν νὰ διέλθωσιν κατὰ τὴν ἐναρξιν τῶν ἐχθροπραξιῶν (10 Ἀπριλίου νομίζω) εἰς λόχος μηχανικοῦ ὑπὸ τὸν λοχαγὸν Κοντόσταυλον, εἰς λόχος Εὐζώνων ὑπὸ τὸν λοχ. Καρακώσταν καὶ μία ὀρειβατικὴ πυρβολαρχία ὑπὸ τὸν λοχαγὸν Κουμουτσόπουλον (βάθος ὕδατος 1,30 μ. περίπου). Κατὰ τὴν 2αν Μαΐου ὁ πόρος οὗτος θὰ ἦτο εὐβατώτερος βέβαια, ἀλλὰ διατὶ νὰ μὴ ἔχῃ ληφθῇ πρόνοια νὰ ἔχῃ ζευχθῇ εἰς τινὰ σημεῖα ὁ ποταμὸς ;

Ἐὰν λοιπὸν ἐλαμβάνετο τοιαύτη ἀπόφασις τὴν νύκτα τῆς 1ης πρὸς τὴν 2αν Μαΐου, τὸ 12ον Σύνταγμα ἀκολουθούμενον καὶ ὑπὸ μιᾶς ὀρειβατικῆς πυρβολαρχίας ἠδύνατο νὰ διέλθῃ τὸν ποταμὸν εἰς κατάλληλον ση-

μείον μεταξύ Πέτα καὶ Καλλεντινίου καὶ τὴν πρωΐαν τῆς 2ας Μαΐου νὰ καταλάβῃ τὴν Βρένισταν καὶ τὸ ὕψωμα ταύτης, νὰ ἀπειλήσῃ δὲ τὸ στενὸν τῆς Κιάφας (Ἀβαρίτσης), τὸ φέρον πρὸς Κουμζάδες, ἐν ᾧ ἤθελε περιορισθῇ ὁ κατὰ τὰ σημεῖα ταῦτα ἐχθρὸς. Τοιαύτη τις κίνησις, ἣς ἡ ἐπιτυχία ἤθελεν εἶσθαι εὐχερής, διπλοῦν ἤθελεν ἐπενέγκει ἀποτέλεσμα : πρῶτον ἤθελεν ἀπειλήσῃ τὴν διὰ τοῦ στενοῦ τῶν Κουμζάδων ὑποχώρησιν τῶν Τούρκων καὶ δεύτερον ἤθελεν ἐξασφαλίσῃ ἐντελῶς τὸ δεξιὸν πλευρὸν τῆς Ταξιαρχίας Μπαϊρακτάρη, ἥτις τότε ἤθελε συγκεντρώσῃ πρὸς τὸ μέτωπον αὐτῆς ἀπάσας τὰς δυνάμεις τῆς καὶ ἤθελε πολὺ ταχύτερον ἐπιφέρει τὸ ἀποτέλεσμα τῆς ἐκδιώξεως τοῦ ἐχθροῦ ἐκ πασῶν τῶν θέσεών του. Φρονῶ ὅτι ἐὰν διετάσσετο ἐγκαίρως τοιαύτη κίνησις πρὸς τὴν Βρένισταν τοῦ 12ου συντάγματος ἤθελεν ἐπιφέρει τὴν ἐπιτυχίαν καὶ ἄνευ τῆς συμπράξεως τῆς Ταξιαρχίας Γκολφινσπούλου, ἀλλ' ἂν καὶ αὕτη συνέπραττεν, ἡ ταχεῖα ὑποχώρησις τοῦ ἐχθροῦ εἰς Πέντε Πηγάδια ἤθελεν εἶσθαι ἄφευκτος.

Δυστυχῶς ὁ Ἀρχηγὸς δὲν εἶχε τὴν ὁξύνοϊαν καὶ τὴν τόλμην τῆς εὐθύνης νὰ διατάξῃ ἀμέσως τοιαύτας κινήσεις συγχρόνως τῶν στρατευμάτων, ἀλλ' ἀφῆκε τοὺς Τούρκους ἀνενοχλήτους νὰ συγκεντρώσωσι πάσας τὰς δυνάμεις των εἰς τὰ ὑπὸ τῆς Ταξιαρχίας Μπαϊρακτάρη ἀπειλούμενα σημεῖα, ταύτην δὲ μόνην μαχομένην καὶ ἀναγκασθεῖσαν ἕνεκα τοῦ καμάτου ἰδίως ἐκ τοῦ διημέρου ἀγῶνος καὶ τῆς ἐπικρατοῦσης κακοκαιρίας νὰ καταλίπῃ τὰς θέσεις, ἃς διὰ θυσίας τόσου αἵματος κατῴρθωσεν νὰ κυριεύσῃ. Αὗται ἦσαν αἱ κύριαί καὶ οὐσιώδεις αἰτίαι τῆς ἀποτυχίας τῆς ἐπιχειρήσεως ταύτης, ἥτις εἶχεν ὅλας τὰς πιθανότητας ἐντελοῦς ἐπιτυχίας οὕτω διεξαγομένη, καὶ ὅχι ἡ πρόωρος ἐνέργεια τῆς Ταξιαρχίας Μπαϊρακτάρη, ἥτις δὲν ἠδύνατο νὰ διακυβεύσῃ τὴν ὅλην ἐπιχείρησιν ἂν ἀμέσως τὸ Ἀρχηγεῖον ἀντελαμβάνετο τῆς νέας καταστάσεως καὶ ἐνήργει, ὡς ἐξέθεσα. Καὶ οὕτω ἀπέτυχε καὶ ἡ 3η αὕτη εἰσέλασις τῶν στρατευμάτων τοῦ Ἑπαιρωτικοῦ στρατοῦ καὶ μετ' ὀλίγας ἡμέρας ἐγένετο ἡ ἀνακωχὴ τοῦ πολέμου, χωρὶς νὰ ἔχωμεν σπιθαμὴν Τουρκικοῦ ἐδάφους εἰς τὴν κατοχήν μας.

Ἀναδρομὴ εἰς ἀποτυχίαις Ἀπριλίου.— Περὶ τῆς οἰκτροτέρας ἀποτυχίας τῶν δύο πρώτων εἰσελάσεων, καθ' ὅς οἱ Τοῦρκοι πτοηθέντες ἐκ τῶν πρώτων ἐπιτυχιῶν τοῦ στρατοῦ μας καὶ ἰδίως ἐκ τῶν καταστρεπτικῶν ἀποτελεσμάτων τοῦ Πυροβολικοῦ ἡμῶν, καί, ἐρίσαντες πρὸς ἀλλήλους, ἔφυγον προτροπὰδην καταλιπόντες πᾶσαν τὴν μέχρι Πέντε Πηγαδίων Ἑπαιρωτικὴν χώραν, μετὰ τῶν πλήρεων πολεμοφοδίων, τροφῶν κλπ. ἀποθηκῶν αὐτῶν, εἰς τὴν διάκρισιν τοῦ Ἑλληνικοῦ στρατοῦ, δίκην εὐθυμούντων πανηγυριστῶν εἰσβαλόντος, δὲν ἐπιχειρῶ νὰ γράψω τι, τὸ μὲν διότι δὲν ἤμην παρὼν κατὰ ταύτας, τὸ δὲ διότι λυπεῖται μυχίως ἡ ψυχὴ μου ἐκ τῆς τυφλώσεως καὶ ἀπομωράνσεως ἣν ἔπαθον οἱ Ἀρχηγοί

τοῦ Ἑλλήν. Στρατοῦ, μὴ δυνηθέντες νὰ ἐπωφεληθῶσιν εὐκαιρίας σπανι-
ωτάτης εἰς τὰ χρονικά τῶν πολέμων καὶ νὰ σώσωσι τὴν τιμὴν καὶ τὸ
γόητρον τῆς Ἑλλάδος, ἀπελευθερώσωσι δὲ τὴν ἀτυχῆ Ἑπείρον ἐκ τοῦ
σκληροῦ Τουρκικοῦ ζυγοῦ. Ὁ τρόμος ὁ καταλαβὼν τὰ Τουρκικὰ στρατεύ-
ματα κατὰ τὴν νύκτα τῆς 8 πρὸς τὴν 9ην Ἀπριλίου ἦτο τόσον μέγας
καὶ ἡ πρὸς τὰ Ἰωάννινα φυγὴ αὐτῶν τόσον ἄτακτος, μὴ δυνηθέντων
οὐδ' εἰς τὰ Πέντε Πηγάδια νὰ σταθῶσι πρὸς ἄμυναν, ὥστε τὰ ἑλληνικά
στρατεύματα ἂν ὠδηγοῦντο ὑπὸ εὐτόλμου καὶ ὀξύνου ἀρχηγοῦ, δια-
τάσσοντος τὴν διὰ τῶν δύο παραλλήλων ὁδῶν σύντονον προχώρησιν
τῶν δύο Ταξιαρχιῶν, πρὶν ἢ ἔτι ὁ ἔχθρὸς δυνηθῇ νὰ συνέλθῃ καὶ ἀνασυν-
ταχθῇ, ἢ κατὰ τὴν 10ην ἢ 11ην τοῦ μηνὸς εἰσοδος τοῦ Ἑλληνικοῦ στρατοῦ
πανηγυρικῶς εἰς Ἰωάννινα ἦτο βεβαιοτάτη κατὰ τὴν ὁμολογίαν πάντων
τῶν γνωρισάντων τὴν κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἠθικὴν κατάστασιν τῶν
Τούρκων καὶ κατὰ τὰ ἐκ τῆς φυγῆς αὐτῶν φανέντα ἀποτελέσματα. Φαν-
τασθῆτε ὅποιον θὰ ἦτο τὸ ἀποτέλεσμα τοῦ πολέμου ἂν ὁ Ἑλλήν. στρατὸς
εἰσῆρχετο εἰς Ἰωάννινα πρὸ τῆς εἰσόδου τοῦ Ἐτέμ πασᾶ εἰς Λάρισσαν. . .

Κρίμα, κρίμα. . .

Πανικὸς στὴν Ἄρτα.—Τῇ 4ῃ Μαΐου τὰ σώματα τῆς Ταξιαρχίας κατεῖ-
χον τὰς περὶ τὴν Ἄρταν ἀμυντικὰς αὐτῶν θέσεις καὶ ἡσύχαζον, οἱ δὲ Τοῦρ-
κοὶ δὲν ἐφαίνοντο ἔχοντες ἐπιθυμίαν νὰ κατέλθωσι πολὺ κάτωθεν τῶν ὑψω-
μάτων τοῦ Γριμπόβου. Ἦτο μία περίπου μετὰ μεσημβρίαν ὥρα καὶ δὲν εἶχο-
μεν ἔτι ἐντελῶς ἀποφάγει, ὅτε ἀκούω μετὰ τῶν συνοίκων μου Ν. Δράκου καὶ
'Ηλ. Ἀσημακοπούλου μέγαν θόρυβον ἔξω καὶ μετ' ὀλίγον τρέχοντας διὰ τῆς
παρὰ τὴν οἰκίαν μας ὁδοῦ πληθύν στρατιωτῶν καὶ πολιτῶν καὶ φωνάζον-
τας : Τοῦρκοι, Τοῦρκοι ! Ἐγειρόμεθα ἀμέσως, λαμβάνομεν τὰ περιστροφὰ
ἡμῶν καὶ σπεύδομεν ἔξω· πρὸς στιγμὴν μοὶ ἐπῆλθεν ἡ ἰδέα ὅτι οἱ Τοῦρκοι
ἀναθαρρήσαντες ἐκ τῆς κατὰ τὴν νύκτα ὑποχωρήσεως ἡμῶν ἴσως ἐτόλ-
μησαν νὰ μᾶς ἀκολουθήσουν καὶ νὰ ἀποπειραθῶσιν εἰσβολὴν. Ὅπως δὲ
ποτε ἐθεώρησα καλὸν νὰ σπεύσω εἰς τὸ Ἀρχηγεῖον ἵνα μάθω τί συμβαίνει
καὶ ζητήσω διαταγὰς, ἀλλὰ μόλις ἐπροχώρησα ὀλίγον βλέπω ὀλίγον
μακρύτερα τὸν Ἀρχηγὸν συνταγματάρχην Μάνον διευθυνόμενον πρὸς
τὴν γέφυραν· ἐπιστρέφω ἀμέσως καὶ τρέχω πρὸς συνάντησίν του, ἐνῶ ὁ
θόρυβος τῶν φευγόντων καὶ φωναζόντων ἦτο μέγας. Τὸν φθάνω μετ' ὀλί-
γον καὶ προχωρήσαντες ἔτι σταματῶμεν μανθάνοντες παρὰ τῶν ἐκ τῆς
γεφύρας ἐρχομένων ὅτι ἦτο ἀπλὴ παρεξήγησις καὶ τίποτε ἄλλο.

Τότε ὁ Ἀρχηγὸς ἐπέστρεψε, διατάξας με νὰ ἐξακολουθήσω τὸν δρόμον
μου μέχρι τῆς γεφύρας καὶ ἐξετάσω τί συνέβη. Μετέβην εἰς αὐτὴν ὅπου εὗ-
ρον πλείστους στρατιώτας ἐν ἀταξίᾳ, ἐκ τοῦ τάγματος ὅπερ εἶχε τὰς προ-
φυλακὰς ἔξω τῆς γεφύρας εἰς τὸ Τουρκικόν, οἵτινες πτοηθέντες ἐκ τινων

πυροβολισμῶν ἀκουσθέντων εἰς τὸ δάσος, ἐνόμισαν ὅτι ἐπέρχονται Τοῦρκοι καὶ διήλθον ἀτάκτως τὴν γέφυραν ὅπως σωθῶσιν εἰς τὸ Ἑλλην. ἔδαφος, ἐνσπείραντες οὕτω τὸν πανικόν, ὅστις δὲν ἐβράδυνεν νὰ μεταδοθῇ εἰς ὅλην τὴν πόλιν καὶ τὰ περίχωρα ἀκόμη. Διέταξα ἀμέσως νὰ ἐπανέλθωσιν εἰς τὰς θέσεις των ἔξω τῆς γεφύρας καὶ νὰ σημειωθῶσι τὰ ὀνόματά των· μετὰ ταῦτα ἐπεθεώρησα τὰς λοιπὰς ἔξω τῆς γεφύρας προφυλακὰς τοῦ τάγματος. αἵτινες εὐτυχῶς εἶχον μείνει εἰς τὰς θέσεις των, καὶ ἐπανήλθον εἰς τὴν πόλιν γνωστοποιήσας εἰς τὸν Ἀρχηγὸν τὰ διατρέξαντα. Τὸ Τάγμα τοῦτο ἐν τούτοις ἐκρίθη φρόνιμον ν' ἀνακληθῇ ἐκ τῆς ἔξω τῆς γεφύρας θέσεώς του, καὶ ν' ἀνατεθῇ ἡ φύλαξις αὐτῆς εἰς τὸ μηχανικόν. Ἀνακρίσεις κατόπιν διετάχθησαν πρὸς ἀνεύρεσιν τῶν ὑπαιτίων τῆς φυγῆς καὶ τῶν ἐγκαταλειψάντων τὰς θέσεις των.

Τοιοῦτος ὁ πανικός τῆς 4ης Μαΐου, οὗ ἐγὼ ἐν μόνον ἐλάχιστον μέρος εἶδον· ἐν τῇ λοιπῇ πόλει μοῦ ἔλεγον, ὅτι ἦτο μεγαλύτερος· ὁ κόσμος ἔφυγε προτροπᾶδην εἰς τὴν πρὸς Μενίδιον ἄγουσαν, πληθὺς στρατιωτῶν ἔρριψαν τὰ ὅπλα των καὶ ἔφευγον καὶ ἀξιωματικοὶ τινες ἔτι κατηγγέλθησαν ἐπὶ φυγῇ. Εὐτυχῶς ἦτο ἡμέρα· ἐὰν ἦτο νύξ τὸ κακὸν θὰ ἦτο πολὺ μεγαλύτερον.

Ἀνακωχή.—Περὶ τὴν ἑσπέραν τῆς 6ης Μαΐου ἐνῶ ἤμην εἰς τὸ καφενεῖον μοὶ ἀναγγέλλουν ὅτι ἐθεάθησαν Τοῦρκοι ἐρχόμενοι εἰς τὴν γέφυραν μετὰ λευκῆς σημαίας· τρέχω ἀμέσως, ἀναζητῶ τὸν ἵππον μου καὶ σπεύδω ἐφιππος εἰς τὴν γέφυραν. Εἶχε προηγηθῇ ἐμοῦ ὁ Ταγματάρχης Λαπαθιώτης, σταλεῖς παρὰ τοῦ Ἀρχηγείου, καὶ εἶδον αὐτὸν συνεννοούμενον μετὰ δύο ἀξιωματικῶν Τούρκων πλησιασάντων εἰς ἀπόστασιν 500 μ. ἔξωθι τῆς γεφύρας μετὰ λευκῆς σημαίας καὶ προτεινάντων ἀνακωχήν. Ὁ κ. Λαπαθιώτης ἔλαβε σημείωσιν τῶν ὄρων οὓς ἐπρότειναν καὶ ἐπανήλθον μετ' αὐτοῦ εἰς τὴν πόλιν, ἐνῶ οἱ Τοῦρκοι ἀπῆλθον εἰς Φιλιππιάδα. Τὴν ἐπομένην πρωΐαν ἀπεστάλη ὁ Ἐπίλαρχος Σοῦτσος ἐκ μέρους τοῦ Ἀρχηγείου καὶ συναντηθεὶς μετὰ τῶν Τούρκων ἀπεσταλμένων συνωμολόγησεν ὀριστικῶς τὴν ἀνακωχήν ἀπὸ τῆς 7ης ἑσπερινῆς ὥρας τῆς 7ης Μαΐου, καθ' ἣν ὑποχρεώθημεν νὰ ἐπανέλθωμεν ἐντελῶς ἐπὶ τῆς ἀριστερᾶς ὁχθῆς τοῦ Ἀράχθου καὶ οἱ Τοῦρκοι νὰ καταλάβωσιν ἐκ νέου ἅπαν τὸ ἔδαφος αὐτῶν μέχρι τῆς δεξιᾶς ὁχθῆς. Ἡ ἐπίσπευσις τῆς συνάψεως τῆς ἀνακωχῆς ταύτης, ἔσωσε τὴν Λαμίαν ἀπὸ τοὺς ὄνυχας τοῦ Ἑτέμ Πασᾶ.

Ἀπὸ τῆς ἑσπέρας τῆς 6ης Μαΐου ἀφίκετο ἑξαφνα εἰς Ἄρταν νέος Ἀρχηγός, ὁ συνταγματάρχης τοῦ Πυροβολικοῦ, πρῶν Ὑπουργὸς καὶ βουλευτὴς Νικόλ. Σμόλενιτς καὶ νέος Ἐπιτελάρχης ὁ ταγματάρχης τοῦ Πεζικοῦ Ἰω. Κωνσταντινίδης. Ἡ ἀφίξις αὐτῶν εἶχε γνωσθῇ ἀπὸ πρωΐας, ἀλλ' οὐδεὶς ἐγνώριζε διὰ ποίαν αἰτίαν ἔρχονται. Ἄμα τῇ ἀφίξει του ὁ νέος Ἀρχη-

γὸς ἐκοινοποίησεν εἰς τὸν κύριον Μάνον τὸ διάταγμα τῆς ἀνακλήσεως του ὡς καὶ τῆς τοῦ Ἐπιτελάρχου του ἀντισυνταγματάρχου Νοταρᾶ Δ., ὅστις ὁμως πρὸς 15 ἡμερῶν εἶχε παραιτηθῇ καὶ ἀνεπληροῦτο προσωρινῶς ὑπὸ τοῦ ἀντισυνταγματάρχου Γονατᾶ Δημοσθ. — Ὁ Συνταγμ. κύριος Μάνος, παραδώσας τὴν ὑπηρεσίαν, ἀνεχώρησεν ἀμέσως τὴν ἐπιοῦσαν δι' Ἀθήνας, συμπαραλαβὼν μεθ' ἑαυτοῦ ἐκτὸς τοῦ ὑπασπιστοῦ του καὶ τοῦ υἱοῦ του καὶ τὸν ταγματάρχην τοῦ Πυροβολικοῦ Λαπαθιώτην, ἀνήκοντα εἰς τὸ Ἐπιτελεῖον του καὶ ὄντα κατ' οὐσίαν ἐπιτελάρχην του μετὰ τὴν παραίτησιν τοῦ κ. Νοταρᾶ· ὁ τελευταῖος οὗτος ἀνεχώρησεν ἐπίσης τὴν ἰδίαν ἡμέραν εἰς Ἀθήνας (. . .).

Τῇ 17ῃ Μαΐου προσελήφθη εἰς τὸ ἐπιτελεῖον τοῦ Ἀρχηγείου καὶ ἐγώ, ἀνατεθείσης μοι τῆς διευθύνσεως τοῦ τμήματος τοῦ Πυροβολικοῦ τοῦ Ἀρχηγείου.

Τὸ νέον Ἀρχηγεῖον εὐρεθὲν αἴφνης πρὸ τῆς ἀνακωχῆς δὲν εἶχε μέγα στάδιον ἐνεργείας. Κατέγιεν ἐπομένως εἰς τὸ νὰ διαθέσῃ ἀνετώτερον τὰ στρατεύματα, εἰς τὸ νὰ ἀνασυντάξῃ ταῦτα, νὰ τὰ ἀνεφοδιάσῃ καὶ νὰ διατάξῃ τὴν ἐκτέλεσιν θεωριῶν καὶ ἀσκήσεων. Βαθμηδὸν δὲ ἤρξατο καὶ ἀραιόνον αὐτὰ ἔνεκα ὑγιεινῶν λόγων, μολοντί εὐτυχῶς ἔνεκα τῶν μέχρις Ἰουνίου ἐπικρατουσῶν συχνῶν βροχῶν καὶ τοῦ ἔνεκα τούτων δροσεροῦ καιροῦ, ἡ ὑγεία τοῦ στρατοῦ διετηρήθη σχετικῶς καλλίστη (. . .).

Μεταγωγικοὶ οὐλαμοὶ δὲν εἶχον σχηματισθῇ καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν τῆς ἐκστρατείας. Μόνον δὲ τῇ διαταγῇ τοῦ νέου Ἀρχηγοῦ ἐσχηματίσθησαν, τῇ 1ῃ Ἰουνίου, δύο τοιοῦτοι, εἰς δι' ἐκάστην ταξιαρχίαν, δυνάμεις 100 φορτηγῶν ζώων.

Διὰ τὴν μεταγωγικὴν ὑπηρεσίαν ἐν γένει τόσον τῆς ἐπιμελητείας ὅσον καὶ τῶν σωμάτων, δύναται τις νὰ γράψῃ ἱερεμιάδας ὅλας· τόσον ἦτο ἐλλιπεστάτη· ἐὰν ὁ στρατὸς ἐπροχώρῃ πολὺ εἰς τὰς ἐπιχειρήσεις του, βεβαίως θὰ ἔμενεν ἄνευ ἄρτου καὶ ἄνευ φυσιγγίων, ἀφοῦ καὶ κατὰ τὴν μέχρι Πέντε Πηγαδίων προέλασιν τμημάτων τινῶν, ταῦτα ἐστερήθησαν καὶ ἄρτου καὶ φυσιγγίων. Ἴσως ἦτο καὶ αὕτη μία αἰτία τῆς μὴ ταχείας προελάσεως, ὅταν ὁ ἐχθρὸς ἐξεκένωσε ὅλον τὸ ἡπειρωτικὸν ἔδαφος, ὡς καὶ τῶν διατασσομένων ἐπανειλημμένων ὑποχωρήσεων.

Ἀνακρίσεις.—Κατὰ τὴν αὐτὴν ἐποχὴν ἐπηκολούθησε καὶ τὸ στάδιον τῆς ἐξετάσεως τῶν κατὰ τὴν ἐκστρατείαν πεπραγμένων καὶ πολλοὶ ἀνακρίσεις ἤρξαντο ἐνεργοῦνται διὰ διαφόρους ὑποθέσεις ἐγκαταλείψεως θέσεως, δειλίας κλπ. ἀξιοματικῶν κλπ.

Πρώτη ἀνάκρισις (. . .).

Ἐτέρα περίπλοκος ὑπόθεσις ἦτο ἡ τῆς κατὰ τὴν 17 Ἀπριλίου ἀτάκτου φυγῆς σχεδὸν πέντε χιλιάδων ἀνδρῶν, κατεχόντων διάφορα σημεία

κατὰ τὴν διὰ Κουμζάδων στενὴν δίοδον πρὸς Πέντε Πηγάδια· ἡ ὑπόθεσις αὕτη ἀνετέθη καὶ εἰς ἐμὲ ὅπως ἐνεργήσω ἀνακρίσιν κατὰ τὰς ἀρχὰς Μαΐου καὶ ἤρχισα ταύτην¹, ἀλλὰ κατόπιν, ἐπειδὴ προσεκολλήθη ἐν τῷ Ἀρχηγείῳ, ἀνετέθη εἰς τὸν συνταγματάρχην Δόξαν (...).

Ἡ αὕτη ὑπόθεσις ἐξέβαλεν εἰς τὸ μέσον ἐτέρας μερικωτέρας ἀνακρίσεις(...).

Εἰς τὸν Συνταγματάρχην Γκολφινόπουλον κατ' ἀρχὰς καὶ εἰς τὸν Συνταγματάρχην Δόξαν κατόπιν ἀνετέθη ἐπίσης ἡ ἐνέργεια ἀνακρίσεως κατὰ τοῦ Συνταγματάρχου Μπαϊρακτάρη, κατηγορηθέντος ὑπὸ τοῦ πρώην Ἀρχηγοῦ (Θρ. Μάνου) ὡς δώσαντος τὴν μάχην τοῦ Γριμπόβου κατὰ παράβασιν τῆς ἐντολῆς αὐτοῦ. Ἐνεργήσας τὴν προανάκρισιν ὁ κ. Δόξας ὑπέβαλε τὴν ἐκθέσιν του δι' ἧς κατηγορήσε τὸν Συνταγματ. Μπαϊρακτάρην ὅτι εἶναι ἔνοχος παραβάσεως τῆς στρατιωτικῆς ἐντολῆς (...).

Κατὰ τὰς ἀρχὰς Ἰουλίου ἀφίκετο ἐξ Ἀθηνῶν ὁ Συνταγματάρχης τῶν Γεν. Ἐπιτελῶν Στράτος Ἀνδ. μετὰ τὴν εἰδικὴν διαταγὴν τοῦ Ὑπουργείου νὰ ἀναλάβῃ ὅλας τὰς ἀνακρίσεις καὶ διερευνήσεις περὶ τῆς ἐν γένει ἐν Ἠπείρῳ ἐκστρατείας καὶ περὶ τῶν αἰτίων τῆς ἀποτυχίας αὐτῆς. Εἰς τὸν συνταγματάρχην τοῦτον παρεδόθησαν πᾶσαι αἱ σχετικαὶ ὑποθέσεις ὡς καὶ αἱ προηγουμένως ὑπὸ τοῦ κ. Δόξα διεκπεραιωθεῖσαι πρὸς ἀναθεώρησιν καὶ ἀπόφασιν ἐπ' αὐτῶν. Ὁ κ. Στράτος ἐπελήφθη δραστηρίως τοῦ ἔργου ζητήσας πᾶσας τὰς ἐκθέσεις τῶν σωμάτων περὶ τῆς ἐνεργείας ἐκάστου καὶ ἐξετάζων καθ' ἐκάστην διαφόρου ἀξιωματικούς κλπ.

Ἀπὸ 1ης Ἰουλίου ὁ ἐπιτελάρχης ταγματάρχης Κωνσταντινίδης ἀσθενήσας ἐλαφρῶς ἀφῆκε τὰ καθήκοντα τοῦ ἐπιτελάρχου μετὰ τινος δὲ ἡμέρας ἀνεχώρησεν εἰς Ἀθήνας πρὸς ἀνάρρωσιν· ὥστε τὰ καθήκοντα τοῦ ἐπιτελάρχου ἀνέθεσεν εἰς ἐμὲ ὁ Ἀρχηγὸς καὶ ἡ ἐργασία μου ἤδη εἶναι πολλή, καθισταμένη καὶ κοπιώδης ἔνεκα τοῦ ὑπερβολικοῦ καύσωνος.

Ἡ αὐξήσις τοῦ καύσωνος, ἡ ὁσημέραι ἐλάττωσις τοῦ ὕδατος εἰς τὰς διαφόρους θέσεις εἰς ἃς τὰ σώματα κατασκηνοῦσιν ἢ ἐπισταθμεύουσι, καὶ ὁ συνωστισμὸς, ἐπέφερεν αὐξήσιν τῶν ἀσθενειῶν ἰδίως δὲ τῶν ἡπιογενῶν πυρετῶν καὶ τῶν τυφοειδῶν τοιούτων· τελευταῖον μάλιστα, δηλαδὴ κατὰ τὸν Ἰούλιον μῆνα, παρετηρήθη ὅτι ὁ τυφοειδὴς πυρετὸς ἐπήρχετο τόσον ὁξὺς ὥστε ἐπέφερε τὸν θάνατον εἰς τινος στρατιώτας κατὰ τὴν πρώτην αὐτὴν ἑβδομάδα τῆς νόσου. Αἱ ἀσθενεῖαι αὗται, ἡ ταλαιπωρία καὶ ὁ κάματος ἐκ τῆς παρατεινομένης καταστάσεως τῶν ἀτελειώτων διαπραγματεύσεων

1. Βρίσκεται στὸ Ἀρχεῖο φάκελος σχετικῆς προεργασίας : 12 μεγάλες, πυκνογραμμένες, ἰδιόγραφες σελίδες, χωρισμένες σὲ δύο στήλες, ὅπου, ἀντίστοιχα μετὰ τὰ κεφάλαια κατηγορίας καὶ τὰ ὀνόματα τῶν κατηγορουμένων, σημειώνεται ποιά ἐρωτήματα πρέπει νὰ τεθοῦν στοὺς μάρτυρες, μετὰ ποιά ἄλλα πρέπει νὰ διασταυρωθοῦν, τί θέματα τοπογραφικά, συγκοινωνιακά καὶ ἄλλα χρειάζεται νὰ διευκρινισθοῦν, ποιές συμπληρωματικὲς πληροφορίες νὰ ζητηθοῦν καὶ ἀπὸ ποῦ.

πρὸς συνομολόγησιν τῆς εἰρήνης, ἐπέφερον ἀνυπομονησίαν καὶ χαλάρωσιν εἰς τοὺς ὀπλίτας ἐν γένει, μετὰ τάσεων πρὸς λιποταξίας. Εὐτυχῶς ὁμως τὸ κακὸν τοῦτο περιωρίσθη διὰ καταλλήλων μέτρων, ἐπέφερε δὲ ἀνακούφισιν τινὰ καὶ ἡ διαταχθεῖσα κατὰ τὰ τέλη Ἰουλίου χορήγησις 15θήμερων ἀδειῶν κατ' ἀναλογίαν 8 % ἐπὶ τῆς δυνάμεως τῶν λόχων.

Τῇ 23 Ἰουλίου ἀπῆλθεν τῆς Ἀρτης ἀναχωρήσας ἐπ' ἀδείᾳ εἰς Ἀθήνας ὁ Ἀρχηγὸς τοῦ Στρατοῦ συνταγματάρχης Ν. Σμόλενιτς, παραδῶσας τὴν διοίκησιν τοῦ Ἀρχηγείου εἰς τὸν Διοικητὴν τῆς 5ης Ταξιαρχίας Συνταγματάρχην Μιλτ. Δόξαν (...).

Ἀρξαμένου τοῦ Αὐγούστου ὁ Συνταγματάρχης Στράτος περατώσας τὰς ἐν Ἀρτῇ ἀνακρίσεις μετὰ ἔνορκον ἀνάκρισιν πληθύος ἀξιωματικῶν κλπ., ἀνεχώρησεν εἰς Καρβασαρᾶν, ὅπου ἐξηκολούθησεν αὐτὰς ἐπὶ τινὰς ἔτι ἡμέρας, μεθ' ὃ ἐπανῆλθεν εἰς Ἀθήνας, ἵνα ἀποπερατώσῃ ἐκεῖ τὴν ἐργασίαν του καὶ ὑποβάλῃ τὴν γενικὴν ἔκθεσίν του εἰς τὸ Ὑπουργεῖον.

Ὁ Ἀρχηγεὺς νῦν συνταγματάρχης κ. Δόξας ἀδιακόπως μεριμνᾷ περὶ τῆς καλλιτέρας ὅσον οἶόν τε ὑγιεινῆς καταστάσεως τῶν ἀνδρῶν καὶ περὶ τῆς ἀνακουφίσεως τῶν ἐχόντων ἐξ αὐτῶν μεγάλας οἰκογενειακὰς ἀνάγκας ἀδειῶν. Δυστυχῶς ἡ ὑπὸ τοῦ Ὑπουργείου ἐπιτραπείσα ἀναλογία χορηγήσεως ἀδειῶν εἶναι πολὺ μικρά, ὥστε δὲν ἐπαρκεῖ πρὸς ἱκανοποίησιν ὅλων τῶν ἀναγκῶν τῶν ἐφέδρων. Ἀλλὰ δὲν εἶναι μόνον οὗτοι οἱ ἔχοντες ἀνάγκην ἀδειῶν, ἀλλὰ καὶ οἱ ἀξιωματικοὶ ὧν πλεῖστοι ὅσοι ἀπῆλθον οἱ μὲν ἐπὶ κανονικῇ, οἱ δὲ ἐπὶ ἀναρρωτικῇ ἀδείᾳ. Οὕτω, ἐκτὸς τοῦ Ἀρχηγοῦ κ. Σμόλενιτς καὶ τοῦ Ἐπιτελάρχου του κ. Κωνσταντινίδη, ἀπῆλθον ἐπ' ἀδείᾳ (...) πολλοὶ ταγματάρχαι καὶ πλεῖστοι τῶν κατωτέρων. Ὅθεν αἱ ταξιαρχίαι ἔμειναν ἄνευ διοικητῶν, τὰ συντάγματα διωκοῦντο ὑπὸ ταγματάρχων καὶ τὰ πλεῖστα τῶν ταγμάτων ὑπὸ λοχαγῶν. Εὐτυχῶς ἡ εἰρήνη φαίνεται προσεχῆς καὶ βεβαία, καίτοι μετὰ βαρέων ὄρων, ἄλλως ἢ ἐπανάληψις τῶν ἐχθροπραξιῶν ἤθελε μᾶς εὖρει εἰς δυσάρεστον κατάστασιν.

Μεταξὺ τῶν ἔργων τοῦ Συνταγματάρχου Δόξα σημειωτέα καὶ αἱ ἐξῆς δύο διαταγαὶ ἐκδοθεῖσαι ὑπ' αὐτοῦ :

Πρῶτον ὅπως δαπάναις τῆς ἐπιμελητείας ἀνδρὺς σταυροὶ μετ' ἀναλόγων ἐπιγραφῶν ἐπὶ τῶν τάφων τῶν ὑπὲρ πατρίδος πεσόντων καὶ ἐν τῷ νεκροταφείῳ Ἀρτης ἢ ἀλλαχοῦ ταφέντων ἀξιωματικῶν καὶ ὀπλιτῶν, καὶ δεύτερον ὅπως οἱ σωματάρχαι ἐνεργήσωσι συνεισφορὰς μεταξὺ τῶν ἀξιωματικῶν καὶ ὀπλιτῶν τῶν διαφόρων σωμάτων πρὸς ἀνέγερσιν μνημείου τιμῆς εἰς τοὺς ὑπὲρ πατρίδος κατὰ τὸν λήξαντα ἀτυχῆ πόλεμον πεσόντας¹.

1. Βρίσκονται στὸ Ἀρχεῖο ἀνυπόγραφα ἀντίγραφα τῆς διαταγῆς περὶ ἐράνων (4.8.97) καὶ σχετικοῦ ἐγγράφου «πρὸς τὸν Κ. Νομάρχην Ἀρτης» (5.8.97). Πιθανώτατα, συντάκτης

Ἐπιστροφή.— Τῇ 4ῃ Αὐγούστου μοι ἀνηγγέλθη τηλεγραφικῶς ἐξ Ἀθηνῶν ὅτι ἡ σύζυγός μου ἀναχωροῦσα ἐκείθεν αὐθημερόν διὰ τοῦ ἀτμοπλοίου Ἡπειρος ἔρχεται εἰς Ἄρταν. Ἐπομένως τῇ 6ῃ Αὐγούστου ἀπὸ πρωίας κατῆλθον εἰς Κόμπραιναν, ἐπίνειον τῆς Ἄρτης, ἀπέχον αὐτῆς περὶ τὰ 16 χιλιόμετρα, καὶ ὑπεδέχθην αὐτὴν ἐπὶ τοῦ ἀτμοπλοίου καταπλεύσαντος τῇ 11 1/2 ὥρᾳ π.μ. Ἀποβιβασθέντες ἀμέσως ἀπήλθομεν ἐφ' ἀμάξης εἰς Ἄρταν ὅπου ἐφθάσαμεν τῇ 2ᾳ ὥρᾳ μ.μ.

Μετὰ τὴν ἀφίξιν τῆς συζύγου μου, τὰ τοῦ συσσιτίου ἡμῶν μετὰ τοῦ Συνταγματάρχου Δόξα καὶ τοῦ λοχαγοῦ Βότσαρη Ἀθ. δὲν μετεβλήθησαν : τὴν μεσημβρίαν μᾶς ἐστέλλετο εἰς τὴν οἰκίαν ἡ μερίς μας ἐκ τοῦ κοινοῦ συσσιτίου, τὴν δὲ ἐσπέραν συνεσυσσιτοῦμεν ὅλοι μαζὺ ἐν τῇ ὥραίᾳ ταράτσᾳ τῆς οἰκίας τοῦ Συνταγματάρχου Δόξα, κειμένη ἐν τῇ πρὸ τῆς Παρηγορητίσης πλατείᾳ καὶ ἐχούσης ὥραιαν ἀποψιν ἐπὶ τοῦ Ἀράχθου καὶ τῶν πέραν αὐτοῦ Τουρκικῶν μερῶν, τοῦ Ἰμαρέτ, τοῦ Γριμπόβου καὶ τῆς καταφύτου ἀπεράντου πεδιάδος τῆς διηκούσης μέχρι τῶν παρὰ τὸν ποταμὸν Λοῦρον κωμοπόλεων Φιλιππιάδος, Στρεβίνης κλπ. μερῶν, ὅτινα τόσον εὐκόλως περιῆλθον εἰς χεῖρας τοῦ Ἑλληνικοῦ στρατοῦ καὶ τόσον μαρῶς ἐγκατελείφθησαν πάλιν εἰς τὴν δουλείαν. . .

Τῇ 12ῃ Αὐγούστου ἔλαβον τηλεγραφικὴν διαταγὴν τοῦ Ὑπουργείου ὅπως ἐπανέλθω εἰς Ἀθήνας πρὸς ἐξακολουθήσιν τῆς παραδόσεως τοῦ μαθήματος τῆς Πυροβολικῆς εἰς τὴν Στρατ. Σχολὴν τῶν Εὐελπίδων, ἧς τὰ μαθήματα διετάχθη ν' ἀρχίσωσιν ἐκ νέου τῇ 21ῃ ἰδίου μηνός (. . .).

Βρίσκονται ἐπίσης στὸ Ἀρχεῖο :

1. Πρωτότυπα διαταγῶν καὶ ἀναφορῶν κατὰ τὴ μάχην τοῦ Γριμπόβου. Πρόκειται γιὰ 40 σημειώματα, γραμμένα τὰ περισσότερα μὲ μολύβι σὲ πρόχειρα χαρτιά τὴν ὥρᾳ τῆς μάχης, μὲ ἔνδειξη τοῦ τόπου καὶ τῆς ὥρας τῆς ἀποστολῆς. Ὡς ἱστορικὸ ὕλικό δὲν προσθέτουν νέα στοιχεῖα καὶ μόνο τεκμηριώνουν τὰ γραφόμενα στὴν ὑπηρεσιακὴ ἔκθεσι καὶ στὸ κείμενο ποὺ δημοσιεύθηκε παραπάνω. Ἀλλὰ μὲ τὸ ἑλλειπτικὸ τοῦ ὕφους καὶ τὴν πυκνὴν τοὺς διαδοχὴν, ἀκόμη καὶ μὲ τὴν ἐξωτερικὴν τοὺς ὄψη, ἀναπαριστοῦν μὲ ἐνάργεια τὸ πολεμικὸ δράμα.

Μιά ἀπὸ τὶς διαταγές, τοῦ ἀρχηγοῦ Θρ. Μάνου, ἀφορᾷ σὲ προηγούμενες ἐπιχειρήσεις (ὑποχώρησις πρὸς Στρεβίνα, 12 Ἀπριλίου).

2. Ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἐπίσημην ἔκθεσιν, ποὺ μνημονεύεται στὴ σ. 154 βρίσκονται στὸ Ἀρχεῖο δύο ἀκόμη ἐκθέσεις γιὰ τὰ συμβάντα τῆς 1-4 Μαΐου στὸ Γρίμποβο καὶ τὴν Ἄρτα :

α) Ἡ πρώτη εἶναι 4σέλιδη, ἀπευθύνεται ἀπὸ τὸν ταξίαρχο Δ. Μπαϊρακτάρη στὸν

τοὺς θὰ ἦταν ὁ ταγματάρχης Δαγκλῆς, γιὰτὶ καὶ τὰ δύο εἶναι ἀπὸ τὸ χέρι του. Στὴν ἀνακοίνωσιν πρὸς τὸν νομάρχην διαβάζουμε :

Ὁ Στρατὸς τῆς Ἡπείρου, κ. Νομάρχα, ἂν μὴ κατώρθωσεν ἄλλο τι, ἀλλὰ τοῦλάχιστον ὑπερήσκησε τελεσφόρως τὸ ἔδαφος τῆς πατρίδος καὶ δὲν ἀφῆκε νὰ μολύνωσιν αὐτὸ βαρβαρικοὶ πόδες· οἱ κάτοικοι ἐπομένως τῆς γωνίας ταύτης τοῦ ἐλευθέρου Κράτους ἀναγνωρίζοντες τὴν προσφερθεῖσαν εἰς τὸν νομὸν τοῦτον μεγάλην ὑπηρεσίαν, δὲν ἀμφιβάλω ὅτι ἀσμένως θέλουσι (. . .).

ἀρχηγό τοῦ στρατοῦ Ἡπείρου Θρ. Μάνο, «εἰς ἐκτέλεσιν διαταγῆς ἀρ. 6639», καὶ εἶναι γραμμένη μὲ τὸ χέρι τοῦ ἐπιτελάρχου Π. Δαγκλῆ. Συνοδεύεται μὲ τοπογραφικὸ σκαρίφημα. Ἀπὸ τὸ περιεχόμενον ἐξάγεται ὅτι γράφηκε μετὰ 4 καὶ 6 Μαΐου.

β) Ἡ δευτέρα εἶναι πολὺ μεταγενέστερη. Ἔχει 20 μεγάλες σελίδες, ὑπογράφεται «Εἰς Αὐτόπτης», εἶναι γραμμένη καὶ αὐτὴ ἀπὸ τὸν ταγματάρχη Δαγκλῆ καὶ ἀποτελεῖ ἀπάντησιν ἐπὶ τῇ ἐκθεσὶ τοῦ ἀρχηγοῦ Μάνου, ποὺ δημοσίευσεν ὁ «Νεολόγος Κωνσταντινουπόλεως Ἀθηνῶν», σὲ πολλὰς συνέχειας ἀπὸ τῆς 18 Μαΐου 1899. Τίτλοφορεῖται «Ἡ μάχη τοῦ Γριμπόβου ἐν τῇ ἐκθέσει τοῦ Ἀρχηγοῦ τοῦ Στρατοῦ τῆς Ἡπείρου. Ἐπανόρθωσις ἀνακριβεῶν». Ἡ ἀνασκευή γίνεται, ἐξηγεῖ τὸ προοίμιον, ἐπειδὴ τὰ τῆς μάχης περιγράφονται ἀπὸ τὸν ἀρχηγό τοῦ στρατοῦ

(...) κατὰ τοιοῦτον τρόπον ὥστε ἄφ' ἐνὸς μὲν ν' ἀποδοθῇ εἰς τὸν Συνταγματάρχην Μπαϊρακτάρην ὅλη ἡ ἀποτυχία τῆς τελευταίας φάσεως τῶν ἐν Ἡπείρῳ πολεμικῶν ἐπιχειρήσεων, ἄφ' ἑτέρου δὲ νὰ μειωθῶσι καὶ τὰ ἐπιτευχθέντα ἐπὶ τοῦ πεδίου τῆς μάχης ἀποτελέσματα ὥς καὶ ἡ ἐπιδειχθεῖσα ἀνδρεία ὑπὸ τῆς ταξιαρχίας ἐκείνης, ἐξ ἧς ἀπεδείχθη ὅτι ὁ Ἑλληνικὸς Στρατὸς οὐ μόνον ἐν ἀμύνῃ ἀλλὰ καὶ ἐν ἐπιθέσει ἦτο ἱκανὸς νὰ μάχεται τολμηρῶς καὶ νὰ ἐκπορθῇ ἰσχυράς θέσεις, ἀρκεῖ μόνον νὰ διοικεῖται καλῶς καὶ νὰ ἐμπνέεται ὑπὸ τοῦ παραδείγματος τῶν διοικούντων αὐτόν. Ἡ ἐν τῇ μάχῃ ταύτῃ ἐπιδειχθεῖσα ἀνδρεία ἀξιωματικῶν καὶ ὀπλιτῶν κατέδειξεν ἐτι, εἰδικῶς διὰ τὴν Ἡπειρον, ὅποιον ἤθελεν εἰσθαι τὸ ἐπιτευχθησόμενον ἀποτέλεσμα ἐν ἀρχῇ, ὅποτε τόσον ἀπροσδοκίτως εὐνοϊκὰ ἤλθαν τὰ πράγματα διὰ τοῦ καταλαβόντος τὸν Τουρκικὸν στρατὸν πανικοῦ καὶ τῆς παρ' αὐτοῦ ἐγκαταλείψεως πασῶν τῶν ὀχύρωμάτων αὐτοῦ θέσεων καὶ τῆς μέχρι τῶν προθύρων τῶν Ἰωαννίνων φυγῆς, ἃν εὐρίσκετο ἀρχηγός, ἢ ἔστω καὶ ταξίαρχος, ἔχων τὴν τόλμην καὶ τὴν ὀξύτητα τῆς ἐνεργείας τοῦ Συνταγματάρχου. Μπαϊρακτάρη. Ὅχι μόνον ἡ τύχη τοῦ στρατοῦ τῆς Ἡπείρου ἤθελεν εἰσθαι διαφορετικὴ ἀλλὰ καὶ ἡ τύχη ὅλου τοῦ πολέμου, ὅστις ἀναμφιβόλως διὰ τῆς ἐνδεικνυμένης ταχείας καὶ τολμηρᾶς ἐν Ἡπείρῳ ἐνεργείας ἤθελε καταλήξῃ πολὺ ταχύτερον καὶ νικηφόρως ὑπὲρ ἡμῶν (...).

Ἡ σχετικὴ σειρά τοῦ «Νεολόγου» (ἐκθεσὶ Μάνου καὶ ἀνακριτικὴ ἐκθεσὶ Στράτου), ὅμως μὲ λίγα κενὰ, βρίσκεται στὸ Ἀρχεῖο. Βρίσκονται ἐπίσης 11 φύλλα ἀπὸ τὴν ἐφημερίδα «Ἀκρόπολις» (20.5—4.6.1899), ὅπου δημοσιεύεται ἀνυπόγραφη «Ἀντέκθεσις».

3. «Ἐκθεσις περὶ τῆς ὑπὸ τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ συλλήψεως τοῦ Ἐλβετοῦ μηχανικοῦ Kuhn κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν ἐχθροπραξιῶν. Ἀχρονολόγητη, ἀνυπόγραφη, 4σέλιδη, ἰδιόγραφη.

4. Καταστάσεις καὶ ἄλλα κατατοπιστικὰ σημειώματα ἀναφερόμενα εἰς τὴν δύναμιν καὶ τὴν τοποθέτησιν τῶν σωμάτων καὶ τῶν ἀξιωματικῶν, στὸν ἀριθμὸ τῶν πυροβόλων καὶ σὲ ἄλλας πληροφορίες γιὰ τὸ στρατὸ τῆς Ἡπείρου σὲ διάφορες ἡμερομηνίες, ἀπὸ 1—25 Ἰουλίου 1897. Τὰ δύο ἀπ' αὐτὰ παρέχουν πληροφορίες γιὰ τὴν δύναμιν τοῦ τουρκικοῦ στρατοῦ ἐν τῇ Ἡπείρῳ.

5. Ἐκθεσις περὶ τῆς κατὰ τὸν πόλεμον ὑπηρεσίας τοῦ Πυροβολικοῦ. Ὁ ταγμ. τοῦ Πυροβολικοῦ Π. Γ. Δαγκλῆς πρὸς τὸν Κον Συνταγμ. Ἐπιθεωρητὴν τοῦ Πυροβολικοῦ. Ἀθῆναι 15 Ἰουλίου 1898.

Ε'

ΥΠΗΡΕΣΙΑΚΕΣ ΕΝΑΣΧΟΛΗΣΕΙΣ

1885 - 1908

Ἡ ἐπαγγελματικὴ σταδιοδρομία ἐνὸς ἀξιωματικοῦ, ἀπὸ τὶς πλευρὰς ποὺ δὲν συνδέεται μὲ ἱστορικὰ συμβάντα ἀξιωματικῶς, δὲν παρουσιάζει γενικώτερο ἐνδιαφέρον. Ἐνδέχεται ὅμως νὰ κινήσει τὴν περιέργειαν τῶν εἰδικῶν, προσφέροντας ὕλικό γιὰ συγκρίσεις ἢ ἐξακριβώσεις. Ἐπειτα, συμβαίνει κάποτε κ' ἀπὸ μιὰν ἀπλὴ ἀπαρίθμηση, ἀπὸ μιὰν ἀπλὴ περίληψιν νὰ φωτίζονται ἄλλα, σπουδαιότερα περιστατικά. Ἄλλωστε, ὅπως εἶπαν, τὸ στρατιωτικὸ στάδιο δὲν ἔχει μόνον μεγαλεῖα, ἔχει καὶ δουλεῖες. Θὰ ἔμενε λοιπὸν ἀσυμπλήρωτη ἡ μορφή ἐνὸς στρατιωτικοῦ ἂν δὲν τὸν βλέπαμε στὶς καθημερινὲς τοῦ ἐπαγγελματικῆς ἀσχολίης, τὶς ἁσήμες ἐκεῖνες ἀσχολίης ποὺ δὲν λαμπρύνουν μὲ τὴν ἀγλὴ τοὺς τὴν ἱστορίαν, τὴν διαμορφώνουν ὅμως, ἀνεπαίσθητα καὶ ἐκ τῶν ἑνδον. Ἀς σημειωθεῖ, τέλος, ὅτι ἀπὸ τὶς καθημερινὲς ὑπηρεσιακῆς ἀσχολίης, τὶς τόσο συχνὰ ἀνιαιρές, συμβαίνει κάποτε νὰ μὴ λείπει τὸ γραφικὸ στοιχεῖο ἢ τὸ γενικώτερον ἀνθρώπινο ἢ κοινωνικὸ ἐνδιαφέρον.

Οἱ λόγοι αὐτοὶ παρότρυναν νὰ περιλάβουμε σὲ χωριστὸ κεφάλαιο, ἀπὸ τὴν πρώτην εἰκοσιπενταετίαν τῆς ἐπαγγελματικῆς σταδιοδρομίας τοῦ Παναγιώτη Δαγκλῆ, ὅσο ὕλικό τοῦ Ἀρχείου δὲν ἐντάσσεται ὀργανικὰ στὰ ἱστορικὰ γεγονότα τῆς ἐποχῆς.

Τὸ ὕλικό τοῦτο, ποὺ εἶναι ἀφθονο, ὑποδιαιρέθηκε στὶς ἐξῆς ἑπτὰ κατηγορίαι: 1. Γυμνάσια καὶ ἀσκήσεις (1885-1907). 2. Ἀνακριτικὰ συμβούλια καὶ τεχνικὲς ἐπιτροπὲς (1888-1904). 3. Καθηγεσία (1889-1898). 4. Ἑλληνικὴ Στρατιωτικὴ Ἐνωσις (1895-1905). 5. Ἐπιθεωρήσεις (1897-1908). Ἀνακτορικὰ (1899-1903). 7. Ἀποστολὲς στὸ Ἐξωτερικὸ (1904-1906). Τὸ παραθέτομε παρακάτω στὴ χρονολογικὴ του σειρά, μὲ ἀφετηρίαν τὸ πρῶτο ἔγγραφο τῆς πρώτης κατηγορίας. Ἄλλ' ἢ παράθεσις περιορίζεται σχεδὸν σὲ ἀπλὴ ἀπαρίθμηση ἢ ἐξειδίκευσιν τῶν θεμάτων καὶ τὸ πλῆθος αὐτῶν τῶν ἐγγράφων ἐπιβάλλουν τὸν περιορισμό.

1. ΓΥΜΝΑΣΙΑ ΚΑΙ ΑΣΚΗΣΕΙΣ (1885-1907)

1885 (Δεκέμβριος). Πολεμικὸ σχέδιο ἐπιθετικῶν ἐπιχειρήσεων πρὸς τὴν μεσημβρινὴν Μακεδονίαν. Ἀντίγραφο ἀναφορᾶς τοῦ ἀρχηγοῦ τοῦ 1ου Ἀρχηγείου Β. Σαπουντζάκη πρὸς τὸν ὑπουργὸ τῶν Στρατιωτικῶν Α. Μαυρομιχάλη (Κυβέρν. Θ. Δεληγιάννη). κατὰ μέγα μέρος γραφῆς Δαγκλῆ. Λάρισα. 17 σελ.

1887 (Μάρτ.-Ἀπρίλιος). Ἀσκήσεις βολῆς τοῦ πυροβολικοῦ. Ὁδηγίαι ὑπουργοῦ τῶν Στρατιωτικῶν (καὶ πρωθυπουργοῦ) Χαρ. Τρικούπη, θέματα ἀσκήσεων, σχεδιαγράφηματα κλπ. 30 σελ.

1888 (Μάιος). Ἀσκήσεις βολῆς διὰ κροτίδων. Ὁ λοχαγὸς Δαγκλῆς, διοικητὴς τῆς πεδινῆς μοίρας τοῦ 1ου συντάγματος, εἰσηγεῖται τὴν ἐκτέλεσιν «ἀσκήσεων βολῆς εἰκονικῶς διὰ κροτίδων (...) πρὸς παρασκευαστικὴν ἐκπαίδευσιν τῶν στελεχῶν τῶν πυροβολαρχιῶν (...). Ἐπεξηγηματικὸ σημεῖωμα καὶ προϋπολογισμὸς δαπανῶν. 21 σελ.

1889 (Ἀπρίλιος-Μάϊος). Τὰ μεγάλα στρατιωτικά γυμνάσια. Ὅδηγίς ὑπουργοῦ τῶν Στρατιωτικῶν (καὶ πρωθυπουργοῦ) Χαρ. Τρικούπη *περὶ ἐαρινῶν γενικῶν ἀσκήσεων* : θέματα, διαταγῆς κλπ. 42 σελ. + 3 τοπογραφικὰ σκαριφήματα.

Στὸν ἴδιο φάκελλο : *Λοχαγὸς Π. Δαγκλῆ, «Ἡμερολόγιον πορείων καὶ κινήσεων τῆς ταξιαρχίας Θεσσαλίας : σύνθεσις τῆς ταξιαρχίας, πορεία, διατάξεις μάχης, περιγραφή. Στρατόπεδον Ἀρεθούσης (ἐν Χαλκίδι).* Ἰδιόγραφο σημειωματᾶριο. 52 σελ.

Γιὰ τὴν ὀργάνωσιν τῶν γυμνασίων τοῦ 1889 ὁ λοχαγὸς Δαγκλῆς ἔγραψε δύο πολυσέλιδα ἄρθρα, τὸ πρῶτο ἡμερομηνίας 18 Φεβρουαρίου, τὸ δεύτερον 3 Μαρτίου. Στὸ περιθώριον τῶν χειρογράφων σημειώνεται ὅτι τὰ ἄρθρα δημοσιεύθηκαν στὴν ἐφημερίδα «Ἀκρόπολις», φύλλα ἀρ. 2436 καὶ 2448. Τίτλος καὶ τῶν δύο : *Τὰ μεγάλα στρατιωτικά γυμνάσια.*

Ἀπὸ τὸ πρῶτο ἄρθρον :

(...) Δυστυχῶς δὲν κατωρθώθη ἀκόμη παρ' ἡμῖν ἡ συγκέντρωσις ὅπως οὖν πολυπληθοῦς σώματος στρατοῦ καὶ ἡ ἀσκήσις αὐτοῦ εἰς πραγματικὰς ἀσκήσεις ἐκστρατείας (...) Μέχρι τοῦδε περιωρίσθημεν ἀσκοῦντες τὸν στρατὸν εἰς στοιχειώδεις ἀσκήσεις, αἱ ὅποιαι δὲν ἀνταποκρίνονται πρὸς τὰς ἀνάγκας τῆς στρατιωτικῆς τέχνης, οὐδὲ δίδουσι τὸ μέτρον τῆς ἀξίας στρατοῦ τινος. Ἐμείναμεν ὡς πρὸς τοῦτο ὀπίσω καὶ αὐτῶν τῶν νεωτέρων μικρῶν ἔθνων τῆς Χερσονήσου τοῦ Αἰμου, τὰ ὅποια δὲν ὀκνοῦσι νὰ ἐκτελῶσι κατ' ἔτος μεγάλα γυμνάσια καὶ νὰ καλῶσιν ἀκόμη εἰς αὐτὰ ἀντιπροσώπους ἐξ ἄλλων ἔθνων. Εἶναι λυπηροτάτη τῇ ἀληθείᾳ ἡ κατάστασις αὕτη καὶ ἄπορον πῶς κυβέρνησις δρῶσα καὶ νεωτερίζουσα εἰς πάντα ἀνέχεται νὰ βλέπῃ τὴν στρατιωτικὴν ἀσκήσιν μένουσαν ἐν τῇ πεπατημένῃ ταύτῃ ὁδῷ καὶ δὲν δίδει τὴν ἰσχυρὰν ὥθησιν πρὸς ἀπομίμησιν τῶν περικυκλούντων ἡμᾶς ἔθνων, πρὸς τὴν πρόοδον. Πῶς θέλει καταρτισθεῖ στρατὸς ἀξιόμαχος, πῶς θέλουσι καταρτισθεῖ πρὸ πάντων ἄνδρες ἱκανοὶ νὰ διοικήσουν αὐτὸν εἰς κρίσιμους στιγμὰς, ὅταν οὐδέποτε οὔτε εἰς ἐκεῖνον οὔτε εἰς τούτους δίδονται τὰ μέσα τῆς μορφώσεως ; Πῶς θέλετε νὰ καταρτισθῶσι καλοὶ στρατηγοί, ὅταν, ἂφ' ἧς γίνονται ἀνώτεροι ἀξιωματικοὶ δὲν λαμβάνουσι ποτὲ τὴν εὐκαιρίαν νὰ ἐκγυμνάσωσι οὐδὲ πεντακοσίους ἄνδρας ; Αἱ συγκεντρώσεις τοῦ στρατοῦ, τὰ μεγάλα στρατιωτικά γυμνάσια κατ' ἔτος ἐπαναλαμβανόμενα εἶναι ἐκεῖνα τὰ ὅποια θὰ καταδείξωσι (...) εἶναι ἡ λυδία λίθος δι' ἧς δοκιμάζεται ἡ πρὸς ἐκστρατείαν ἱκανότης στρατοῦ τινός (...).

Εἰς τοὺς μεγάλους Εὐρωπαϊκοὺς στρατοὺς (...).

Ἐκ τῶν 25 χιλιάδων στρατοῦ, ὃν ἔχομεν, εἶναι δύσκολον ν' ἀποχωρίζονται κατ' ἔτος καὶ ἐπὶ ἐν τρίμηνον μόνον αἱ 12 ἕως 13 χιλιάδες περίπου, ἵνα συγκροτῶσι τὸν στρατὸν αὐτὸν τῆς ἐκπαιδεύσεως ; Δὲν ἀρκοῦσιν ἄλλαι τόσαι χιλιάδες ὑπολειπομένων διὰ τὴν ὑπηρεσίαν τῆς φρουρήσεως τῶν φυλακῶν καὶ τῆς καταδιώξεως τῶν φυγοδίκων καὶ τῶν ὀφειλετῶν τοῦ Δημοσίου ; Ἀλλὰ καὶ ἂν δὲν ἀρκῶσιν οὗτοι, ὅπερ φαίνεται ἀπίθανον, ἅς

καταρτισθῶσι δύο μόνον ταξιαρχίαι· ἀρκεῖ νὰ γίνη ἡ ἀρχή. Πῶς δὲ θέλουσι χρησιμοποιήσῃ αἱ ταξιαρχίαι αὗται τὸ τρίμηνον τοῦτο διάστημα, τοῦτο θέλομεν ἐξετάσει.

Οἱ ἀποτελοῦντες τὰς ταξιαρχίας ταύτας ἄνδρες (. . .).

Ἐννοεῖται ὅτι ἐλάβομεν τὴν περίπτωσιν καθ' ἣν ἡ Κυβέρνησις δὲν θέλει καλέσει διὰ τὰ γυμνάσια ταῦτα κλάσεις τινὰς ἐφέδρων ἕνεκα οἰκονομικῶν ἢ ἄλλων λόγων. Ἐὰν ὁμως ἀποφασίσῃ τὴν πρόσκλησιν ἐφέδρων, τότε ἔτι μεγαλυτέρα ἔσεται ἡ ὠφέλεια, διότι (. . .).

Εἶναι ἀπόλυτος ἀνάγκη νὰ γίνουν οἱ τοπογραφικοὶ χάρται τῶν πέριξ τῶν πόλεων εἰς ἃς θέλουσι συγκεντροῦσθαι αἱ ταξιαρχίαι. Οὐδὲν μέσον συντείνει τόσον εἰς τὴν ἐκμάθησιν τῆς ἀναγνώσεως τοῦ χάρτου ὅσον ἡ χορήγησις τοιούτων ὑπὸ μεγάλην κλίμακα συντεταγμένων εἰς πάντας τοὺς ἀξιωματικούς καὶ ὑπαξιωματικούς ἀκόμη, καὶ ἡ χρῆσις αὐτῶν εἰς πάντα τὰ γυμνάσια ἐκστρατείας· οὕτω διὰ τῆς συχνῆς χρήσεως θέλουσι συνηθίσῃ εἰς τὴν ἀνάγνωσιν αὐτῶν πρακτικῶς καὶ οἱ μὴ κατανοοῦντες ἀκόμη ἐντελῶς τὴν ἔννοιαν τῶν διαφόρων αὐτῶν γραμμῶν (. . .) Ἀλλ' ἀφοῦ συνεστήθη πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον τοπογραφικὸν τμήμα, δὲν εἶναι ἀμαρτία νὰ ἀφίνωμεν αὐτὸ ἐντελῶς ἀπρακτοῦν; Δὲν εἶναι κρίμα νὰ μὴ ἔχωμεν τὰ τοπογραφικὰ σχέδια τῆς Λαρίσσης, τῆς Ἀρτης, τῶν Τρικάλων, τῆς Χαλκίδος, παρ' ὀλίγον δὲ καὶ αὐτῶν τῶν Ἀθηνῶν, ἂν μὴ ἤρχοντο οἱ Γερμανοὶ¹ νὰ μᾶς παράσχουν αὐτὸ; Τί εἶναι τὸ κωλύον τὴν ἐργασίαν ταύτην; Αἱ δαπάναι; Θὰ εἶναι ἐλάχισται. Τίποτε ἄλλο, νομίζομεν εἰμὴ ἡ ζωτικὴ νάρκη ἥτις εἰς ὅλα μᾶς καταλαμβάνει (. . .).

Κλείομεν ἐπαναλαμβάνοντες ὅτι ὥς ἔχει σήμερον ἡ κατάστασις τοῦ στρατοῦ ἡμῶν εἶναι ἀπαραίτητος διὰ τὴν βελτίωσίν του ἡ κατὰ τὸν ἐκτεθέντα τρόπον ἐξάσκησις (. . .) Οὕτω θὰ εἴμεθα εἰς κατάστασιν μετὰ ταῦτα νὰ κάμωμεν καὶ μεγαλύτερα πειράματα ὀργανίζοντες γυμνάσια μεραρχίας καὶ λαμβάνοντες τὸ θάρρος νὰ καλέσωμεν καὶ ἀντιπροσώπους τῶν ἄλλων ἔθνων. Πάντα κατορθοῦνται βαθμηδὸν καὶ οὐδὲν τὸ ἀνέφικτον· ἀρκεῖ μόνον θέλησις καὶ δρᾶσις.

Ἀπὸ τὸ δεύτερον ἄρθρον :

(. . .) Εὐτυχῶς ἡ Κυβέρνησις ἀναγνωρίζει ὅλην τὴν ἀνάγκην τῶν τοιούτων γυμνασίων καὶ φαίνεται ὅτι δὲν ὑπολείπεται πλέον ἀμφιβολία ὅτι ταῦτα θέλουσιν ἀφεύκτως ἐκτελεσθῇ περὶ τὰς ἀρχὰς Μαΐου, ὥστε περιττὴ ἀποβαίνει ἡ περὶ τῆς ἀνάγκης καὶ ὠφελείας τοιούτων γυμνασίων περαιτέρω συζήτησις. Ἄν δὲ σήμερον γράφομεν πάλιν περὶ τοῦ ἀντικειμένου τούτου, τὸ κάμνομεν ὅπως ἐκθέσωμεν ἐν ὀλίγοις, χάριν τῶν στρατιωτικῶν ἰδίως ἀναγνωστῶν τῆς « Ἀκροπόλεως », τὸν μηχανισμόν τῆς ἐκτελέσεως τῶν

1. Θὰ ἐννοεῖ τὸν χάρτη Ἀθηνῶν τῆς Γερμανικῆς Ἀρχαιολογικῆς Σχολῆς, 1875.

γυμνασίων τούτων καὶ τὴν παρὰ τοῖς εὐρωπαϊκοῖς στρατοῖς καταβαλλομένην προσοχὴν ὅπως (. . .) θέλομεν ἐκθέσει τὴν σύνθεσιν τῶν σωμάτων ἅτινα ἐκτελοῦσι τὰ μεγάλα γυμνάσια ὡς καὶ τὰ κατὰ τὴν ἐκτέλεσιν αὐτῶν καθήκοντα (. . .) ὡς ὠρίσθησαν καὶ ὡς ἐκτελοῦνται ταῦτα εἰς ἄλλους στρατοὺς καὶ ὡς βεβαίως θέλουσιν ἐφαρμοσθῇ περίπου καὶ παρ' ἡμῖν.

Σύνθεσις τῶν ἀντιμετώπων στρατιωτικῶν σωμάτων (. . .) Διευθύνσις τῶν γυμνασίων (. . .) Ὅδηγίαι ἀφορῶσαι τοὺς διαιτητὰς (. . .) Ἀναφοραὶ ὑποβαλλόμεναι μετὰ τὰ γυμνάσια (. . .).

Τοιαῦτα εἶναι περίπου τὰ ἔργα τῶν διαφόρων μερῶν τῆς μηχανῆς, ἥτις κινεῖ καὶ διευθύνει τὰ τοιαῦτα γυμνάσια. Χάριν συντομίας παραλείπομεν τὴν περιγραφὴν ἄλλων αὐτῆς μερῶν ἐπίσης σπουδαίων (. . .) καὶ καταλήγοντες εὐχόμεθα ὅπως καὶ παρ' ἡμῖν ἐφαρμοσθῶσι πάντα ταῦτα, ὅσον εἶναι δυνατόν ἀκριβῶς, ὅπως ἐν μικρῷ γίνῃ κάτι τι τέλειον.

1905 (Μάρτιος—Ἀπρίλιος). Γυμνάσια γύρω ἀπὸ τὴ Λάρισα. Θέματα ἀσκήσεων : Α'. Περί τῶν διαταγῶν κινήσεως καὶ τῆς ἀσφαλείας ἐν πορείᾳ. Β'. Διαταγὴ κινήσεων. Νυκτερινὴ πορεία. Γ'. Διαταγὴ ἐπιχειρήσεων. Ὑποχωρητικὴ πορεία. Δ'. Ἀσκήσεις προφυλακῆς. Ἰδιόγραφη καὶ ἐνυπόγραφη περιγραφή καὶ κριτικὴ. 60 σελ. 9 + 2 χάρτες.

1907 (Σεπτέμβριος). Γενικὲς ἀσκήσεις στὰ Μεσόγεια Ἀττικῆς. Ὅδηγίαι, διαταγὲς καὶ θέματα ἀσκήσεων ὑπογραφῆς ὑποστρατήγου Ι. Δημοπούλου. Διορισμὸς συνταγματάρχη Π. Δαγκλῆ ὡς βοηθοῦ διαιτητοῦ. Σελ. 26 + χάρτης τῆς περιοχῆς.

2. ΑΝΑΚΡΙΤΙΚΑ ΣΥΜΒΟΥΛΙΑ. ΤΕΧΝΙΚΕΣ ΕΠΙΤΡΟΠΕΣ (1888-1904)

Βρίσκονται στὸ Ἀρχεῖο 18 διορισμοὶ τοῦ λοχαγοῦ, κί' ἐπειτα ταγματάρχη καὶ ἀντισυνταγματάρχη Δαγκλῆ, σὲ ἰσάριθμα ἀνακριτικὰ συμβούλια, συγκροτημένα γιὰ νὰ κολάσουν ποικίλες παρεκτροπὲς ἀξιοματικῶν, ἀπὸ τὴν ὑπεξαίρεση χρημάτων τοῦ Κράτους ἕως τὴν παράνομη συμβίωση, «μετὰ γυναικός», ὅπως διευκρινίζεται σὲ μιὰ διαταγὴ τοῦ ὑπουργοῦ Γ. Κόρπα (25 Νοεμβρ. 1898, Κυβέρν. Γ. Θεοτόκη).

Δυστυχῶς οἱ φάκελοι δὲν περιλαμβάνουν στοιχεῖα τῆς διαδικασίας κί' ἔτσι δὲν μποροῦμε νὰ ξέρουμε, ἀπ' αὐτὴν τὴν πηγὴ, μὲ τί τρόπο ἀντίκρυζε ὁ Δαγκλῆς, σὰν δικαστῆς καὶ σὰν ἀξιοματικὸς, τὰ μεγάλα ἢ μικρὰ παραπτώματα τῶν συναδέλφων του. Ὑπενθυμίζουμε ὅτι, μετὰ τὴν ἡττα τοῦ 1897, εἶχε ἀνατεθεῖ στὸν ταγματάρχη Δαγκλῆ ἡ διεξαγωγὴ ἀνακρίσεων γιὰ πράξεις καὶ παραλείψεις ὀρισμένων ἀξιοματικῶν στὸ ἡπειρωτικὸ μέτωπο. Καὶ εἶδαμε πῶς ἀντιλαμβάνονταν τὸ δικαστικὸ λειτούργημα¹.

Κατὰ τὸ ἴδιο χρονικὸ διάστημα ἐργάσθηκε ὡς μέλος, εἰσηγητῆς ἢ πρόεδρος, σὲ τεχνικὲς ἐπιτροπὲς δοκιμῆς ἢ παραλόγης ὀπλισμοῦ καὶ ἐφοδίων, ἐξεταστικὲς ὑποψηφίων καὶ ἄλλες ἀνάλογες ὑπηρεσίες. Περιοριζόμεστε ν' ἀναφέρουμε, πάντα ὅσο γίνεται πιὸ συνοπτικά, τὰ ἀντίστοιχα θέματα :

1888 (Ἰανουάριος). Διαγωνισμὸς ἀξιοματικῶν γιὰ μετεκπαίδευση στὸ Ἐξωτερικόν

1891 (Ἰανουάριος). Ἐπιλογή τοῦ καλλιτέρου πρὸς παραδοχὴν ἐν τῇ Ναυτικῇ συντήματος ταχυβόλων πυροβόλων. Ἰδιόγραφη εἰσήγησις Π. Γ. Δαγκλῆ.

1891 (Σεπτέμβριος). Ἐγκριση χώρου ἐργοστασίου παραγωγῆς δυναμίτιδος.

1892 (Αὐγούστος). Ὀπλισμὸς θωρηκτῶν μὲ ἐλαφρὰ πολυβόλα. Τὸ θέμα ἐπανεξετά-

1. Βλ. σ. 177 σημ. 1.

ζεται τὸ 1895 (Ὀκτώβριος) μετὰ τὰ ἐσχάτως διαδραματισθέντα σπονδαῖα θαλάσσια γεγονότα ἐν τῇ Σινικῇ θαλάσσει (...).

1893 (Ἰούνιος). Ἐξεταστικὴ ἐπιτροπὴ τῶν ἐν τῷ τμήματι τῶν πεταλωτῶν ἐκπαιδευθέντων μαθητῶν τοῦ Σχολείου τῆς Ἱππευτικῆς. Ἀξιωματικὸν παράδειγμα γραφειοκρατικῆς κακοδαιμονίας παρέχει ἡ σχετικὴ ὑπηρεσιακὴ διαδικασία: γιὰ τὴν ὀριστικὴ συγκρότησιν αὐτῆς τῆς ἐξεταστικῆς ἐπιτροπῆς τῶν μαθητευσόμενων πεταλωτῶν, χρειάσθηκαν ἔγγραφα μετὰ ὑπογραφῆς: Κωνσταντῖνος Διάδοχος, Ἀρχηγὸς τοῦ 3ου Ἀρχηγείου, Γ. Κόρπας, Ὑπουργὸς τῶν Στρατιωτικῶν, ἀντισυντ. Λεων. Παπάγος, κατὰ διαταγὴν τοῦ Ὑπουργοῦ, καὶ Θρασ. Μάνος, διοικητὴς τοῦ Σχολείου τῶν Εὐελπίδων.

1894 (Δεκέμβριος). Ἐλεγχος προσόντων ὑποψηφίων ἀνθυπασιπιστῶν.

1895 (Φεβρουάριος). Ἐκλογή τοῦ καταλληλοτέρου ἐπαναληπτικοῦ τουφεκίου διὰ τὸν στρατόν. Ἰδιόγραφη εἰσηγητικὴ ἐκθεσις Π. Γ. Δαγκλῆ¹.

1896 (Ἀπρίλιος). Εἰσαγωγή τοῦ λεξικοῦ Ἠπίτη στὶς στρατιωτικὰς ὑπηρεσίας.

1897 (Μάρτιος). *Περὶ χρησιμότητος τοῦ πολυβόλου συστήματος Maxim*. Εἰσηγητὴς Π. Γ. Δαγκλῆς.

1897 (Ἀπρίλιος). Ἀνταλλαγὴ φυσιγγίων ἑναντι ὀπλων.

1897 (Ἀπρίλιος). Παραλαβὴ χιλίων τουφεκίων.

1898 (Ἀπρίλιος). Περὶ δοκιμῆς τουρπιλλῆς ξηρᾶς Zubovits. Πρακτικὸ τοῦ Συμβουλίου ἰδιόγραφο ἀπὸ τὸν εἰσηγητὴ Π. Γ. Δαγκλῆ.

1898 (Ἀπρίλιος). Παραλαβὴ ὑπολοίπου προμηθείας ἐρεῶν.

1898 (Ἰούλιος). Πειράματα ἐπαναληπτικῶν ὀπλων Mannlicher καὶ Mauser διαφόρων τύπων. Ἰδιόγραφη εἰσηγητικὴ ἐκθεσις Π. Γ. Δαγκλῆ². Ὁ φάκελλος περιέχει καὶ τρεῖς ἐπιστολὰς ξένων ἐνδιαφερομένων Οἰκῶν.

1898 (Σεπτέμβριος). Διορισμὸς στὸ ἀνώτερο Συμβούλιο τοῦ Σχολείου τῶν Εὐελπίδων.

1898 (Νοέμβριος). *Καταρτισμὸς νέου ὀνομαστικοῦ τοῦ εἰς τὴν στρατιωτικὴν ὑπηρεσίαν ἀνήκοντος ὕλικου*.

1901 (Μάιος). Δοκιμὲς ταχυβόλου Armstrong.

1903 (Νοέμβριος). Δοκιμὲς ὕλικου Lefebvre (Γαλλικὸς Οἶκος ὕλικου μεταφορῶν «στρατιωτικῶν καὶ ἀποικιακῶν»: σκηνές, σάγματα, ὑγειονομικὸ ὕλικό). Ἰδιόγραφη εἰσηγητικὴ ἐκθεσις Π. Γ. Δαγκλῆ. Ὁ φάκελος περιέχει ἐπίσης ἐπεξηγηματικὸ ἔγγραφο γιὰ τὰ προσφερόμενα εἶδη τοῦ ξένου Οἴκου, καὶ εἰδικὴ ἐκθεσις τοῦ ἀρχιάτρου Χωματιανοῦ γιὰ ὅ,τι ἀφορᾷ τὸ ὑγειονομικὸ ὕλικό.

1903–1904. Πειράματα «τηλεγράφου ἀνευ σύρματος» τῆς Société Française de Télégraphes et Téléphones. Ἰδιόγραφη εἰσηγητικὴ ἐκθεσις τοῦ προέδρου τῆς Ἐπιτροπῆς Π. Γ. Δαγκλῆ. Ὁ φάκελος αὐτὸς περιέχει περίπου 20 ἔγγραφα.

Συνολικά, οἱ φάκελοι τῶν ἀνακριτικῶν συμβουλίων καὶ τῶν τεχνικῶν ἐπιτροπῶν περιέχουν περίπου 110 ἔγγραφα, τὰ περισσότερα μονοσέλιδα ἢ δισέλιδα.

3. ΚΑΘΗΓΕΣΙΑ (1889–1898)

Ὁ λοχαγὸς Δαγκλῆς διορίστηκε καθηγητὴς στὴ Σχολὴ τῶν Εὐελπίδων καὶ στὴ Σχολὴ τῶν Δοκίμων τὸ φθινόπωρο τοῦ 1889.

Μία πρώτη κρούση εἶχε γίνῃ ἀπὸ τὸν διοικητὴ τῆς Σχολῆς τῶν Εὐελπίδων, ἀντι-

1. Βλ. «Ἐγγραφα ἀφορῶντα τὴν ἐκλογὴν καὶ δοκιμὴν τῶν παραγγελλθέντων ὀπλων». Ἐκδ. Ὑπ. Στρατιωτικῶν, 1906, σ. 1.

2. Βλ. «Ἐγγραφα» κλπ. ὁ.π. σ. 13–32. Ἀπὸ τὸ χειρόγραφο στὸ ἐντυπο ὑπάρχουν διαφορές.

συνταγματάρχη Θρ. Μάνο, τὸν Ἰανουάριο ἢ Φεβρουάριο 1886 (ἡ ἐπιστολὴ δὲν ἔχει ἡμερομηνία ἀλλὰ χρονολογεῖται ἀπὸ τὶς πρῶτες τῆς λέξεις) ¹.

Ἀγαπητέ μοι Δαγκλή, Ἐν πρώτοις συγχαίρω διὰ τὸν ἀρραβῶνα σου. Ὁ στρατηγὸς Vosseur πρὸς ὃν ὠμίλησα περὶ τοῦ διορισμοῦ σου ὡς καθηγητοῦ τῆς Πυροβολικῆς κατὰ τὸ γεῦμα ὅπερ μᾶς ἔδωκε, μοὶ ἐφάνη διατεθειμένος νὰ ἐπιτρέψῃ ν' ἀναλάβῃς καὶ ² τὴν παράδοσιν τοῦ μαθήματος τοῦτου ἂν ἀπόλυτος ὑφίστατο ἀνάγκη. Ἐγὼ δὲν δύναμαι νὰ τὸν ἴδω ἀσθενοῦντα ἤδη, σὲ παρακαλῶ ὅθεν, εἴτε σὺ ἀπ' εὐθείας εἴτε διὰ τοῦ Κου Chevalier παραστήσατε πρὸς τὸν Στρατηγὸν ὅτι οὐδένα ἄλλον ἔχω νὰ προτείνω διὰ τὸ μάθημα τοῦτο καὶ εἶναι κρίμα νὰ διέλθῃ ὁλόκληρον τὸ ἔτος χωρὶς νὰ παραδοθῶσιν οἱ μαθηταὶ Πυροβολικὴν, τὴν δὲ ἀπάντησίν του διαβίβασόν μοι ταχέως διὰ νὰ ἡξεύρω ἂν πρέπει νὰ ζητήσω τὸν διορισμόν σου.

Σὺς,

Θ. Μάνος Ἀντ.

Φαίνεται ὅμως ὅτι ὁ Γάλλος στρατηγὸς δὲν ἔστερξε νὰ στερηθῇ τὸν πιὸ στενὸν του συνεργάτη, καὶ ὁ διορισμὸς ἐκείνος ματαιώθηκε.

Στὸ Ἀρχεῖο βρίσκεται μόνον ὁ διορισμὸς στὴ Σχολὴ τῶν Δοκίμων :

11-9-89 (...). Διὰ Β. Δ. ἀπὸ 9 τοῦ μηνὸς τούτου διωρίσθητε καθηγητὴς τῆς πυροβολικῆς καὶ τῆς περιγραφικῆς γεωμετρίας ἐν τῇ σχολῇ τῶν ναυτικῶν δοκίμων (...). Ὁ Ὑπουργὸς Γ. Ν. Θεοτόκης (Κυβέρνηση Χαρ. Τρικούπη).

Γιὰ τὸν διορισμὸν στὴ Σχολὴ τῶν Εὐελπίδων ὑπάρχει μόνον ἐπιστολὴ Δαγκλῆ πρὸς τὸν ταγματάρχη Perruchon ³: *Depuis un an j'ai été nommé professeur du cours d'artillerie à l'École des Evélpides (...), 6/18 Déc. 1890.*

Τὸ 1895 — ἔντεκα χρόνια μετὰ τὴν ἰδρυση τῆς Σχολῆς τῶν Δοκίμων — ἐκρίθηκε ὅτι τὸ Σῶμα τῶν ὀξίωματικῶν τοῦ Ναυτικοῦ ἔπρεπε πιά νὰ χειραφετηθῇ ἀπὸ τὴν κηδεμονίαν τῆς Σχολῆς τῶν Εὐελπίδων καὶ ν' ἀποκτήσῃ διδακτικὸ προσωπικὸ ἀπὸ τὰ ἴδια του τὰ στελέχη :

Ἐργουργεῖον Ναυτικῶν, Γραφεῖον Ὑπουργοῦ.

Φίλε Κύριε,

Σπεύδω, καὶ ἰδίᾳ μετὰ τὴν πρὸς ὑμᾶς κοινοποίησιν τῆς εὐαρεσκείας τοῦ Ὑπουργείου, νὰ δηλώσω τὰ αὐτὰ πρὸς ὑμᾶς αἰσθήματα ἐπὶ τῇ εὐδοκίμῳ καὶ καρποφόρῳ διδασκαλίᾳ ἐν τῇ Σχολῇ τῶν Δοκίμων.

Ὁ διορισμὸς ἄλλου Καθηγητοῦ ἐγένετο οὐχὶ ἐκ μὴ ἀναγνωρίσεως

1. Βλ. σ. 120.

2. Τὸ «καὶ τὴν πυροβολικὴν» ἐξηγεῖται, διότι πρὶν ἀπὸ λίγες ἐβδομάδες, στίς 18 Ὀκτ. 1885, τὸ μάθημα τῆς Στρατιωτικῆς Τεχνολογίας εἶχε ἀνατεθεῖ προσωρινῶς κωλυμένου τοῦ ταγματ. τοῦ πυροβ. Σαπουνητζάκη Κωνστ., εἰς τὸν λοχαγὸν τοῦ πυροβ. Δαγκλῆν Παπαγιώτην.

3. Βλ. σ. 119.

τῶν μόχθων ὑμῶν, ἄπαγε· ἀλλ' ἀφοῦ τὸ Σῶμα ἔχει Ἀξιωματικούς (. . .).

Ἵμέτερος,
Ν. Λεβίδης

Ἀθήνησι τῇ 8 Αὐγούστου 1895.

Πότε ἀπεχώρησε καὶ ἀπὸ τῆ Σχολῆ τῶν Εὐελπίδων δὲν φαίνεται ἀπὸ τὸ Ἀρχεῖο. Πάντως, λίγους μῆνες μετὰ ἀπὸ τὸν Πόλεμο τοῦ Ἑννεῖντα-Ἑπτὰ ἐκλήθηκε ἀπὸ τὴν Ἀρτα¹, νὰ συνεχίσῃ τις παραδόσεις του. Ἦταν τὸ τελευταῖο ἔτος τῆς διδασκαλίας του στὴ Σχολὴ τῶν Εὐελπίδων.

Γιὰ τὸν μελετηρὸν αὐτὸν ἄνθρωπο, ἡ πολὺχρονη καθηγεσία ὑπῆρξε περίοδος πνευματικῆς εὐφορίας : τοῦ παρεῖχε τὴν εὐκαιρία, διδάσκοντας νὰ διδάσκεται καὶ νὰ διευρύνει τὴν τεχνικὴ καὶ τὴν θεωρητικὴ του κατάρτιση.

Οἱ καρποὶ τῆς ἐντατικῆς αὐτῆς δουλιᾶς διοχετεύθηκαν σὲ πολλὰ μελετήματα καὶ συγγράμματα, εἴτε πρωτότυπα, εἴτε διασκευασμένα ἢ μεταφρασμένα. Ὅσα ἀπ' αὐτὰ γράφηκαν πρὸς ἀτομικὴ του προετοιμασία εἶναι χειρόγραφα. Ὅσα προορίζονταν γιὰ τὴ διδασκαλία εἶναι εἴτε λιθογραφημένα εἴτε τυπωμένα. Παραθέτομε κατὰλόγῳ τοὺς στὸ τέλος αὐτοῦ τοῦ βιβλίου.

Καρπὸς, βέβαια, τῆς ἰδίας ἐντατικῆς δουλιᾶς θὰ ἦταν, τοῦλάχιστον ἕως τὸ σημεῖο ὅπου ἐμφανίζονται οἱ ἀστάθμητοι παράγοντες τῆς ἐμπνευσης καὶ τῆς τύχης, ἡ ἐφεύρεση τοῦ λυομένου πυροβόλου. Τὸ σχετικὸ τμῆμα τοῦ Ἀρχείου βρίσκεται στὸ ἐπόμενο κεφάλαιο ΣΤ' αὐτοῦ τοῦ βιβλίου.

Θὰ ἦταν ἐνδαφέρον νὰ ὑπῆρχαν αὐτοβιογραφικὲς σελίδες γιὰ τὴν περίοδο τῆς καθηγεσίας. Ἀλλὰ τὸ θέμα τοῦτο καλύπτεται, ὁλόκληρο, μόνο μὲ 25 ἔγγραφα, σχεδὸν ὅλα καθαρὰ ὑπηρεσιακά². Δύο ἀπ' αὐτὰ ὥστόσο, παρ' ὅλο τὸν γνήσιο ὑπηρεσιακὸν τοὺς χαρακτῆρα, εἶναι πολὺ ἐνδεικτικὰ τοῦ ἀνθρώπου.

Τὸ ἓνα παρέχει τὸ σπάνιο παράδειγμα δημοσίου λειτουργοῦ, ποὺ ὄχι μόνο δὲν ἐπιδίδωκε νὰ ἐπεκτείνει τις ἀρμοδιότητές του ἀλλὰ ζητεῖ νὰ τις περιορίσῃ :

Τῇ 28 Αὐγούστου 1891

Πρὸς τὴν Διοίκησιν τοῦ Στρ. Σχολείου τῶν Εὐελπίδων

Ὑποβάλλω εὐπειθῶς (. . .) τὰ προγράμματα τῶν παραδιδόμενων μαθημάτων τῆς Πυροβολικῆς (. . .) Τὰ μέρη τοῦ εὐρυτάτου τούτου μαθήματος, τὰ ἐν τοῖς ὑποβαλλομένοις προγράμμασι περιληφθέντα, δὲν εἶναι δυνατόν ὑφ' ἑνὸς μόνου καθηγητοῦ καὶ εἰς δύο ἔτη νὰ παραδοθῶσιν εἰς τοὺς μαθητὰς μετὰ τῆς ἀπαιτουμένης εὐρείας ἀναπτύξεως, ἐξ ἀνάγκης δὲ πολλὰ ἐξ αὐτῶν συντόμως πάντοτε παραδίδονται. Εἰς τὰ Στρατιωτικὰ Σχολεῖα τῶν ἄλλων ἐθνῶν, καὶ ἰδίως εἰς τὸ ἐν Fontainebleau τῆς Γαλλίας σχολεῖον τῆς Ἐφαρμογῆς οὐ τὰ προγράμματα κατὰ τὸ δυνατόν ἀκολουθοῦμεν, ἢ διδασκαλίᾳ τοῦ μαθήματος τούτου, μετὰ τὴν ἀνάπτυξιν μάλιστα ἢν κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη ἔλαβεν ἡ Πυροβολικὴ, εἶναι ἀνατεθειμένη εἰς πλείονας

1. Βλ. σ. 179.

2. Ἐξωτερικὴ μαρτυρία ἀπαντήσαμε μόνο στοῦ Ἀλεξάνδρου Μαζαράκη-Λινιάνος, Ἀπομνημονεύματα, σ. 9 : «Ἀπὸ τοὺς καθηγητὰς τοῦ Σχολείου (. . .) καλοὶ ἦσαν ἐπίσης (. . .) ὁ Δαγκλῆς, ὁ κατόπιν στρατηγός, ἐπιμελής, σαφής, εὐφυής».

καθηγητάς, ἐκάστου τούτου ἀναπτύσσοντος εἰδικῶς ἐν τμήμα τοῦ μαθήματος.

Διὰ ταῦτα θεωροῦμεν ἀναγκαῖον ὅπως καὶ παρ' ἡμῖν τὸ μάθημα τοῦτο ἀνατεθῇ εἰς δύο καθηγητάς, διαχωριζόμενον εἰς δύο τμήματα διακεκριμένα, τὸ καθαρῶς περιγραφικὸν (...) καὶ τὸ θεωρητικόν (...). Οὕτω μόνον διαρρυθμιζομένη ἡ διδασκαλία τοῦ μαθήματος τούτου δύναται νὰ λάβῃ τὴν εἰς τὴν σπουδαιότητα αὐτοῦ ἀρμόζουσαν ἀνάπτυξιν καὶ νὰ συμπεριλάβῃ πάντας τοὺς κλάδους τῆς πυροβολικῆς. Διὸ παρακαλοῦμεν τὴν Σ. Διοίκησιν ὅπως εὐαρεστουμένη λάβῃ ὑπ' ὄψιν τὴν πρότασιν ἡμῶν ταύτην καὶ ἐνεργήσῃ, ὅ,τι ἐγκρίνη.

Π. Γ. Δαγκλῆς λοχ.

Στὸ δεύτερο, ὁ ταγματάρχης καθηγητὴς διαμαρτύρεται γιὰ τὴν διαταγὴν ὅπως ἐπιστατήσῃ εἰς τὴν κατασκευὴν κατοπιτευτηρίων, καθόσον τὰ σχέδια ἐλήφθησαν ἐκ τοῦ ὑπ' αὐτοῦ ἐκδοθέντος βιβλίου περὶ βλημάτων, οὗτος δὲ εἶναι ὁ μᾶλλον ἀρμόδιος πρὸς ὁδηγίαν τῶν τεχνιτῶν (22.6.92, ὁ Ὑπουργὸς τῶν Στατιωτικῶν Ν. Τσαμαδός, Κυβέρν. Χαρ. Τρικύπη).

Ἀπαντᾷ λοιπὸν «εὐπειθῶς» ὁ ταγματάρχης Δαγκλῆς :

(...) Ἡ ἀνάληψις παρ' ἐμοῦ τῆς προσθέτου ταύτης ὑπηρεσίας θέλει παρακωλύσει μεγάλως τὰς εἰδικὰς ἐργασίας μου, διότι, ὡς γινώσκει ἡ Διοίκησις μου, ἀσχολοῦμαι ἤδη μετὰ σπουδῆς εἰς τὴν συμπλήρωσιν ἐλλείποντος σπουδαιοτάτου μέρους τῶν μαθημάτων τῆς πυροβολικῆς, τοῦ περὶ πυροβόλων, κλείστρων καὶ κιλλιβάντων, ὅπως γίνῃ δυνατὴ ἡ πρὸ τῆς ἐνάρξεως τοῦ μαθήματος ἐκτύπωσις αὐτοῦ. Ἐκτὸς δὲ τούτου νομίζω ὅτι εἶναι δίκαιον νὰ ληφθῇ ὑπ' ὄψιν ὅτι ὡς καθηγητὴς δὲν ἔχω ἄλλην εὐκαιρίαν πρὸς λήψιν μικρᾶς ἀδείας διὰ τὰς οἰκογενειακὰς μου ἀνάγκας ἢ τὸ μετὰ τὸ πέρας τῶν ἐξετάσεων διάστημα, διότι διαρκούντων τῶν μαθημάτων πολὺ δυσχερέστερα εἰς καθηγητὴν ἢ εἰς ἄλλον ἀξιωματικὸν εἶναι ἡ χορήγησις ἀδείας.

Διὰ τοὺς λόγους τούτους παρακαλῶ τὴν Διοίκησίν μου ὅπως εὐαρεστουμένη ἐνεργήσῃ τὰ δέοντα παρὰ τῷ Σ. Ὑπουργείῳ ἵνα μὲ ἀπαλλάξῃ τῆς ἐποουσιώδους ταύτης ἐργασίας δι' ἣν (...).

Ὁ διοικητὴς τῆς Σχολῆς (Θρ. Μάνος) διαβιβάζει τὴν ἀναφορά, *συμμεριζόμενος τὸ ἐπ' ἐμοὶ τὰ ἐν αὐτῇ ἐκτιθέμενα.*

Τελικὴ ἀπάντησις τοῦ ὑπουργοῦ : ἐπιστρέφεται στὸ Σχολεῖον τῶν *Εὐελπίδων ἐντελλόμενον νὰ διατάξῃ τὸν ταγματάρχην Δαγκλῆν Π. ὅπως ἐκτελέσῃ τὴν διαταγὴν ἡμῶν (...).*

4. ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΗ ΕΝΩΣΙΣ (1895-1905)

Ἡ «Ἑλληνικὴ Στρατιωτικὴ Ἐνωσις» ἦταν ἓνα εἶδος προμηθευτικοῦ συνεταιρισμοῦ ἀξιωματικῶν τῆς ξηρᾶς καὶ τοῦ ναυτικοῦ ὑπὸ μορφὴν ἐταιρίας, μὲ ἀποκλειστικὸ σκοπὸ νὰ παρέχῃ στὰ μέλη τῆς οἰκονομικὰς διευκολύνσεις καὶ νὰ τοὺς προμηθεύῃ σὲ χαμηλὰς τιμὰς εἶδη ἱματισμοῦ, διατροφῆς καὶ νοικοκυριοῦ. Δὲν εἶχε δηλαδὴ τίποτα τὸ κοινό, παρ'

όλο τ' ὀνομά της, με τοὺς μεταγενέστερους στρατιωτικο-πολιτικούς συνδέσμους, πού κάθε τόσο ἐπιχειροῦσαν νὰ καταλάβουν τὴν ἐξουσία με κινήματα καὶ συχνὰ κυβέρνησαν τὸν τόπο ἀπὸ τὰ παρασκήνια. Εἶχε ἰδρυθεῖ τὸ 1890 καὶ στὴν ἰδρυσὴ της εἶχε πρωτοστατήσει ὁ λοχαγὸς τοῦ μηχανικοῦ Βίκτωρ Δούσμανης, πού διορίστηκε πρῶτος γενικὸς διευθυντὴς της.

Ὁ ταγματάρχης Δαγκλῆς ἀνέλαβε τὴ γενικὴ διεύθυνση τῆς Ἑταιρίας Μάρτιο τοῦ 1895, καὶ τὴν κράτησε περίπου 10 χρόνια, ἕως τὸν Φεβρουάριο τοῦ 1905. Ἐξί μῆνες μετὰ τὸν διορισμό του, στὶς 3 Σεπτεμβρίου 1895, ἐνημέρωσε τὴν γενικὴ συνέλευση τῶν μετόχων γιὰ τὴν κατάστασι τῆς Ἑταιρίας, με μιὰ «Ὁμιλία», πού δημοσιεύθηκε σὲ 16σέλιο φυλλάδιο¹.

Ἡ γενικὴ κατάστασι τῆς Ἑταιρίας, ὅταν ἀνέλαβε ὁ νέος γενικὸς διευθυντὴς ἦταν κακίστη, πολὺ χειροτέρα τῆς ὑποτιθεμένης (...). Ἡ ἐργολαβία κατασκευῆς ἀρβυλῶν τοῦ στρατοῦ ἐπέφερεν ἐν τέλει ζημίαν ἠθικὴν καὶ ὑλικὴν εἰς τὴν Ἑταιρίαν (...) διότι μέγα μέρος τῶν εἰς τὸν στρατὸν χορηγηθεῖσων ἀρβυλῶν ἦσαν κακίστης ποιότητος καὶ διότι ἡ Ἑταιρία ὀφείλει ἀκόμη μέγα ποσὸν εἰς τὸν χορηγητὴν τῶν δερμάτων, ἀθετήσασα τὰς πρὸς αὐτὸν ὑποχρεώσεις (...). Τὰ κατασκευαζόμενα πηλίκια ἐχρησίμευον ὥς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ὅπως κοσμῶσι τὰ ἀράφια τοῦ ἐργοστασίου, ἀφινόμενα ἢ ἐπιστρεφόμενα ἕνεκα τῆς ἐλαττωματικῆς αὐτῶν κατασκευῆς (...). Ἐπιζημιωτέρα ἦτο ἐργολαβία ραφῆς στρατιωτικῶν καὶ πολιτικῶν ἐνδυμάτων (...) Ζημία καὶ (...) ἐκ τοῦ παντοπωλείου, ἕνεκα τῆς φθορᾶς πολλῶν εἰδῶν (...) Ζημία (...) ἐκ προστίμου ἐπιβληθέντος εἰς τὴν Ἑταιρίαν ὑπὸ τοῦ Δημοσίου ἕνεκα μὴ χαρτοσημάνσεως τῶν τίτλων τῶν μετοχῶν καὶ ἄλλων τινῶν παραβάσεων (...).

Ἐνας ἀπὸ τοὺς σκοποὺς πού θέλει νὰ ἐπιδιώξει ὁ νέος γενικὸς διευθυντὴς τῆς Ἑταιρίας εἶναι καὶ ἡ ἀνύψωσις τῆς πίστεώς της, ἥτις δὲν ἦτο μόνον εἰς ἀπορράξεις (...) ἀλλ' ἐντελῶς ἐκμηδενισμένη. Καὶ γιὰ νὰ λείπει ὁ κίνδυνος μήπως τυχὸν ὁ πρῶτος ἐμπορομασίτης ὅστις ἤθελεν εἰσθαι κάτοχος γραμματίου τινὸς ζητήσῃ νὰ κηρυχθῇ ἡ πτώχευσις τῆς Ἑταιρίας, προτείνει νὰ ἐπιδιωχθῇ ὁ λεγόμενος προληπτικὸς συμβιβασμός.

Ἡ πρότασι ἐξίξε τὸ φιλότιμο τῶν ἀξιωματικῶν καὶ ἔδωκε ἀφορρὴ νὰ δημοσιευθοῦν ἄρθρα. Με μιὰ εἰρωνική του ὑπόδειξι στοὺς μετόχους ἀξιωματικούς νὰ ψηφίσουν ἀμέσως μιὰ ἑκτακτὴ εἰσφορά γιὰ νὰ πληρωθοῦν τὰ χρέη τῆς Ἑταιρίας, ἀφοῦ δὲν στέργουν τὸν συμβιβασμό, ὁ ταγματάρχης Δαγκλῆς ἔδωκε ἓνα ὠραῖο κείμενο, ἀπὸ πολλὰς πλευρὰς διδακτικὸ, ἰδίως γιὰ τὶς ὑγιεῖς ἀντιλήψεις πού ἐκφράζει περὶ στρατιωτικῆς τιμῆς :

(...) Διὰ τῶν ἄρθρων τούτων κατεκρίθη σφοδρῶς τὸ μέτρον τοῦ συμβιβασμοῦ καὶ δι' ἄλλους μὲν λόγους, ἀλλ' ἰδίως διότι δι' αὐτοῦ κατερρίφη

1. Ὁμιλία γενομένη τῇ 3ῃ Σεπτεμβρίου 1895 πρὸς τὴν γενικὴν συνέλευσιν τῶν μετόχων τῆς Ἑλληνικῆς Στρατιωτικῆς Ἐνώσεως περὶ τῆς καταστάσεως τῆς Ἑταιρίας, ὑπὸ Π. Γ. Δαγκλῆ, ταγματάρχου τοῦ Πυροβολικοῦ καὶ Γενικοῦ Διευθυντοῦ αὐτῆς (ἐκδίδεται δαπάναις τῆς Ἑταιρίας κατ' ἀπόφασιν τοῦ Διοικ. Συμβουλίου) ἐν Ἀθῆναις, ἐκ τοῦ Τυπογραφείου Σ. Κ. Βλαστοῦ, 1895.

έντελῶς ἢ πίστις τῆς Ἑταιρίας καὶ προσεβλήθη ἡ στρατιωτικὴ τιμὴ. Ὡς πρὸς τὴν πίστιν τῆς Ἑταιρίας δὲν πιστεύω νὰ ὑπάρχη τις μεταξὺ ὑμῶν σπουδαίως νομίζων ὅτι ἡ περὶ συμβιβασμοῦ πρότασις κατέρριψεν αὐτήν, διὰ τὸν ἀπλούστατον λόγον ὅτι δὲν δύναται νὰ καταρριφθῇ πρᾶγμα εὐρισκόμενον ἤδη κατὰ γῆς (...).

Ἀλλὰ τί νὰ εἶπω περὶ τῆς στρατιωτικῆς τιμῆς, ἥτις τόσον τελευταῖον ἐτονίσθη, ἐνῶ πρὸ πολλοῦ ἔπρεπε νὰ ἐγείρῃ τὴν ἀγανάκτησιν τῶν τελευταίων ὑπὲρ αὐτῆς ἐξεγερθέντων ; Ἐχω τὸ θάρρος νὰ διακηρύξω ὅτι ὁ συμβιβασμός, ὅφ' οὓς ὅρους ἐπροτάθη, ὅφ' οὓς ὅρους ἐγένετο προθύμως παραδεκτὸς ὑπὸ τῶν ἐνδιαφερομένων, οὐ μόνον δὲν ἔθιξε, ἀλλὰ τὸυναντίον ἐπανώρθωσεν τὴν τιμὴν τῆς Ἑταιρίας, ἥτις ἐὰν θέλετε ἐπὶ τοῦ ἀντικειμένου τούτου νὰ λεπτολογήσωμεν, εἶχε θιχθῇ, εἶχεν ἐπισκιασθῇ πρὸ πολλοῦ. Ἡ τιμὴ τῆς Ἑνώσεως, διότι εἶναι βαρὺ νὰ εἴπῃ τις ἡ τιμὴ τοῦ στρατοῦ, διότι κατ' ἐμὲ δὲν πρέπει νὰ συνδέῃ τις τὴν τιμὴν τοῦ στρατοῦ ἐν γένει μετ' ἐκείνης καταστάσεως, ὅπερ ὅσονδῆποτε καὶ ἂν ἀποτελῇται ὑπὸ μετόχων ἀξιωματικῶν, ἔχει ὅμως τὸν οὐσιώδη χαρακτήρα ἰδρύματος ἐμπορικοῦ, ὑποκειμένου εἰς τὰς διακυμάνσεις τοῦ ἐμπορίου, ἡ τιμὴ λέγω, τῆς Ἑνώσεως εἶχε θιχθῇ ἄφ' ἧς διεμαρτυρήθη τὸ πρῶτον αὐτῆς γραμματίον, καὶ πρέπει νὰ ἀνατρέξῃτε πολὺ μακρὰν ὅπως ἀνέυρητε τὴν ἐποχὴν ταύτην, ἡ τιμὴ τῆς Ἑνώσεως εἶχε προσβληθῇ ἄφ' ὅτου δὲν παρήρχετο σχεδὸν συνεδρίασις τοῦ Πρωτοδικείου χωρὶς ν' ἀναφωνῇται ἐν αὐτῷ τὸ ὄνομά της ὡς δυστρόπου πληρωτοῦ, εἶχε προσβληθῇ ὅταν ἀπηυθύνθησαν αὐτῇ ὑβριστικαὶ παρὰ τινων τῶν ἐν Εὐρώπῃ προμηθευτῶν της ἐπιστολαί, ἃς εἶχε τὴν ἀτυχίαν νὰ λάβῃ ὁ προκάτοχός μου, εἶχε τέλος προσβληθῇ εἰς πολλὰς ἄλλας περιστάσεις, ἃς κρίνω καλὸν νὰ παραλείψω.

Ἄν λοιπὸν προσεβλήθη ἡ τιμὴ τῆς Ἑνώσεως, δὲν προσεβλήθη διὰ τῆς περὶ συμβιβασμοῦ προτάσεως, ἀλλὰ διὰ τῶν προαναφερθέντων γεγονότων, διὰ τῶν αἰτίων, ἅτινα προὐκάλεσαν τὰ λυπηρὰ ταῦτα γεγονότα (...) Ὁ συμβιβασμός ἦτο πρᾶξις εἰλικρινῆς καὶ ἡ εἰλικρίνεια δὲν δύναται νὰ ἦναι ἐναντία τῆς τιμῆς, διότι ὁ συμβιβασμός προστατεύει τὰ συμφέροντα τῶν πιστωτῶν πλείοτερον ἀπὸ τὰ τῆς Ἑταιρίας (...). Ὁ συμβιβασμός λοιπὸν ἐπανώρθωσεν τὴν τιμὴν τῆς Ἑταιρίας καὶ κατέστησεν αὐτὴν ἱκανήν, ἐὰν σωφρόνως ἐπὶ τὸ μέλλον διοικηθῇ, νὰ μὴ δώσῃ πλέον ἀφορμὴν νὰ θιχθῇ ἡ τιμὴ αὐτῆ.

Ἄν ἐν τούτοις ἀπατώμεθα, ἂν, παρὰ τὴν ιδέαν ἡμῶν, ἡ Συνέλευσις τῶν μετόχων φρονῇ ὅτι ἡ δοθεῖσα λύσις εἰς τὰς οἰκονομικὰς δυσχερείας τῆς Ἑταιρίας, θίγει τὴν ὑπόληψιν τῶν ἀξιωματικῶν, εἶναι πάντοτε ἐν καιρῷ, οὐ μόνον τώρα ἀμέσως ἀλλὰ καὶ ἐν οἰαδῇποτε στιγμή, καὶ μετὰ τὴν ἐπικύρωσιν ἔτι τοῦ συμβιβασμοῦ, νὰ ἐπανορθώσῃ ταύτην, διότι τὸ μέσον εἶναι πρόχειρον καὶ δὲν ἐξαρτᾶται ἢ ἐκ μόνης τῆς θελήσεως τῶν με-

τόχων. Ἐν δὲ μόνον ὑπάρχει πρὸς τοῦτο μέσον ἀπλοῦν καὶ ταχύ, ἡ ἀμεσος πληρωμὴ τῶν πρὸς τοὺς πιστωτὰς ἡμῶν χρεῶν, ἀνερχομένων εἰς τὸ ποσὸν τῶν 230 χιλ. περίπου δραχμῶν, ὅπερ ἀναλογεῖ εἰς δρχ. 100 σχεδὸν κατὰ μέτοχον. Δύναται λοιπὸν ἡ Συνέλευσις, εἴτε τῶρα ἀμέσως εἴτε ἐν ἄλλῃ προσεχεῖ συγκλήσει αὐτῆς, νὰ ψηφίσῃ τὴν παρ' ἐκάστου τῶν μετόχων εἰσφορὰν δραχμῶν 100, εἰς τρεῖς δόσεις, ἵνα ἐντὸς τριῶν τὸ πολὺ μηνῶν πληρωθῶσι πάντα τὰ χρέη τῆς Ἑταιρίας. Ψηφίζουσα δὲ τοῦτο δύναται ἔτι πρὸς περιφανεστέραν ἀνόρθωσιν τῆς θιχθείσης τυχὸν ὑπολήψεως νὰ ἀποδοκιμάσῃ τοὺς νῦν διευθύνοντας τὰ τῆς Ἑταιρίας, οἵτινες παρεδέξαντο τὸ μέτρον τοῦ συμβιβασμοῦ.

Ὁμολογῶ, εἰλικρινῶς ὅτι ἐξ ὅλης ψυχῆς ἤθελον εὐχηθῇ τὴν λήψιν τοιούτου τινὸς μέτρου καὶ δὲν ἀμφιβάλλω ὅτι καὶ τὸ Διοικητικὸν Συμβούλιον κάμνει τὴν αὐτὴν εὐχήν. Εἶναι τὸ μόνον ἀξιοπρεπὲς μέτρον, ὅπερ δύναται ἐν ἀκαρεῖ νὰ καλύψῃ τὴν ἐκ τῶν πολυετῶν σφαλμάτων διασαλευθεῖσαν πίστιν καὶ τιμὴν τῆς Ἑταιρίας καὶ νὰ ἀνυψώσῃ αὐτάς. Ἐὰν ἡ Συνέλευσις ἔχῃ διάθεσιν νὰ ἐπιψηφίσῃ τοιοῦτον τι δραστικὸν καὶ ἐπανορθωτικὸν μέτρον, θέλει παρὰ πάντων ἐπικροτηθῇ. Ἄλλως, ἂς μὴ θελήσῃ νὰ καταφύγῃ εἰς ἡμίσεα μέτρα, διότι πᾶν ἄλλο μέτρον, εἰς ὃ τυχὸν ἤθελε προσφύγει, θέλει βλάψῃ καὶ τὰ συμφέροντα τῶν πιστωτῶν καὶ τὴν ὑπόληψιν τῆς Ἑταιρίας.

Χρονολογικά, πρῶτος ὑπεύθυνος γι' αὐτὴν τὴν ἀλλόκοτη πορεία τῆς Ἑταιρίας πρὸς τὴν πτώχευσιν, ἦταν ὁ ἄνθρωπος ποὺ εἶχε πρωτοστατήσῃ στὴν ἰδρυσή της καὶ διατελέσει πρῶτος γενικὸς τῆς διευθυντῆς, ὁ λοχαγὸς Βίκτωρ Δούσμανης.

Δὲν εἶχαν καμμιὰ δόση ὑπερβολῆς ὅσα εἶπε ὁ νέος γενικὸς διευθυντῆς γιὰ τὴν διαχείριση τῶν προκατόχων του. Ἀπεναντίας. Ἀρκεῖ νὰ σημειωθῇ πὺς οἱ ἀνωμαλίαι ἦταν τόσο ἀπροκάλυπτες, ὥστε ὁ τότε Διάδοχος Κωνσταντῖνος τιμώρησε τὸν λοχαγὸ Δούσμανη μὲ σαράντα μέρες φυλάκιση.

Γράφοντας ἀπομνημονεύματα ἔπειτα ἀπὸ πενήντα χρόνια, ἀντιστράτηγος πιά, ὁ Βίκτωρ Δούσμανης σημειώνει: «Ὁ Διάδοχος... εὐρὼν φαινομενικὰς τινὰς ἀνωμαλίας εἰς τὴν διοίκησίν μας, μ' ἐτιμώρησε πειθαρχικῶς μὲ 40 ἡμερῶν φυλάκισιν». Καὶ λίγο παρακάτω, στὰ ἴδια ἀπομνημονεύματα, ὅπου ὁ λόγος γιὰ τὸν Πόλεμον τοῦ Ἑνεήντα-Ἑπτὰ: «Τὴν ἐποχὴν ἐκείνην αἱ σχέσεις μου μετὰ τοῦ Διαδόχου ἦταν τεταμέναι καὶ ψυχραί, ἐὰν ἐπιτρέπεται ἐμοὶ ἡ ἐκφρασις αὕτη, ἐνεκα ἐπεισοδίου τινὸς ἀδίκου, κατ' ἐμοῦ καταλογισθέντος κατὰ τὰς ἐκλογὰς τοῦ Δ. Συμβουλίου τῆς Στρατιωτικῆς Ἐνώσεως, ἧς ἡμῶν ὁ ἰδρυτὴς καὶ πρῶτος Γενικὸς Διευθυντῆς»¹.

Θὰ ξανασυναντήσουμε εὐθὺς ἀμέσως παρακάτω τὸ ὄνομα τοῦ λοχαγοῦ Δούσμανη.

Ὁ νέος γενικὸς διευθυντῆς τῆς Ἑταιρίας συνήθιζε νὰ κρατεῖ συνοπτικὰ πρακτικὰ γιὰ ὅσα ζητήματα εἶχε νὰ εἰσηγηθῇ στὸ Δ. Συμβούλιο καὶ γιὰ τὶς ληξιπρόθεσμες ὑποχρεώσεις τῆς Ἑταιρίας. Ὑπάρχουν πέντε σημειωματάρια σὲ διάφορα σχήματα (ἀπὸ 13 X 8 ἕως 18 X 12 περίπου), μὲ 780 πυκνογραμμένες σελίδες, ποὺ βέβαια σήμερὰ δὲν μπορεῖ

1. Βίκτωρ ο ς Δούσμανη, Ἀπομνημονεύματα. Ἱστορικαὶ σελίδες τὰς ὁποίας ἐξῆσα, Ἔκδ. Π. Δημητράκου 1946, σ. 13 καὶ 20.

νά παρουσιάζουν ενδιαφέρον παρά μόνο για κανένα πολύ άπιθανο έρευνητή τῆς ἱστορίας τῶν στρατιωτικῶν συνεταιρισμῶν στὴν Ἑλλάδα μετὰ τοῦ 1895 καὶ τοῦ 1905.

Ὅταν ὁμως φυλλομετρῶς παλῆα χαρτιά δὲν μπορεῖ νὰ ξέρεις τί θὰ σοῦ ἀποκαλύψουν. Ἔτσι καὶ σ' αὐτὴν τὴν περίπτωσιν, μέσα στὶς 780 ἀνιὰρὲς ὑπηρεσιακὲς σελίδες, ἀγκιστρῶνεται ἑξαφνα ἡ προσοχὴ τοῦ σημερινοῦ ἀναγνώστη σ' αὐτὲς τὶς δύο ἐγγραφὰς τῶν σημειωματαρίων :

Διὰ τὸ συμβούλιον τῆς 18 Φεβρουαρ. 1900

Ὁ Γ. Δ. ἀνακοινοῖ εἰς τὸ συμβούλιον ὅτι ὁ κατὰ τὴν σύστασιν τῆς Ἑταιρίας Γ. Διευθυντῆς λοχαγὸς κ. Δούσμανης, ὅστις ὑπῆρξε καὶ ὁ ἴδρυ-
της τῆς Ἑταιρίας, ἤγειρε ἀγωγὴν κατὰ τῆς Ἑταιρίας ζητῶν παρ' αὐτῆς ἀποζημιώσιν ἐκ δρχ. 4800 ἀπὸ τῆς ἡμέρας καθ' ἣν ἀνέλαβε τὴν σύστασιν τῆς Ἑταιρίας καὶ διωρίσθη Γ. Διευθυντῆς αὐτῆς μέχρι τῆς ἡμέρας καθ' ἣν ἀντικατεστάθη, ἥτοι ἀπὸ 28 7βρίου 1890 ἕως 15 Ἰουλίου 1891. Τὸ ποσὸν τοῦτο τῆς αἰτουμένης ἀποζημιώσεως ὀρίζει ὡς ὀφειλομένην ἀντιμισθίαν τοῦ 600 μὲν δρχ. κατὰ μῆνα διὰ τὴν προκαταρκτικὴν πρὸς σύστασιν τῆς Ἑταιρίας ἐργασίαν τοῦ ἐπὶ 5 μῆνας εἰς 400 δὲ δρχ. κατὰ μῆνα δι' ἄλλους 4 1/2 μῆνας καθ' οὓς ἡ Ἑταιρία ἐλειτούργει πλέον. Τὴν ἀγωγὴν ταύτην ἀπέστειλεν, λέγει ὁ Γ. Διευθ., εἰς τὸν Δικηγόρον τῆς Ἑταιρίας ἵνα ὑπερασπισθῇ τὰ συμφέροντα αὐτῆς, ἐρωτᾷ ὁμως τὸ συμβούλιον ἂν δὲν θεωρῇ προτιμώτερον, πρὸς ἀποφυγὴν δικαστικῶν ἐξόδων, νὰ προταθῇ συμβιβαστικὴ τις λύσις εἰς τὸν κ. Δούσμανην ἐπὶ τῇ βάσει συμψηφισμοῦ τῆς ἀπαιτήσεώς του πρὸς τὸ ὑπὸ τοῦ ἀδελφοῦ του ὀφειλόμενον εἰς τὴν Ἑταιρίαν ποσὸν ἐκ δρχ. 700 περίπου, διὰ τὸ ὅποιον ὑφίσταται δίκη κατ' αὐτοῦ.

Τὸ συμβούλιον συζητήσας εὗρεν ἀδικαιολόγητον καὶ μὴ δυναμένην νὰ στηριχθῇ τὴν ἀγωγὴν τοῦ κ. Δούσμανη, διότι οὗτος οἰκιοθελῶς ἀνέλαβε τὴν σύστασιν τῆς Ἑταιρίας καὶ ὅταν διωρίσθη διευθυντῆς αὐτῆς οὔτε ἐζήτησε οὔτε τοῦ ἐδόθη ὑπόσχεσις ἀντιμισθίας τινός. Ἐπειδὴ ὁ Γεν. Διευθυντῆς ὑπεστήριξεν ὅτι εἶναι προτιμώτερον νὰ χαρισθῇ εἰς τὸν ἀδελφὸν τοῦ κ. Δούσμανη τὸ ὀφειλόμενον ποσόν, τοῦ ὁποίου ἡ εἰσπραξις εἶναι δυσχερὴς καὶ ἴσως ἀδύνατος, ἂν δεχθῇ οὗτος νὰ ἀποσύρῃ τὴν ἀγωγὴν του, παρὰ νὰ ὑποστῇ ἡ Ἑταιρία ἑξοδα δικαστικὰ κλπ.,

Τὸ συμβούλιον ἀνέθεσεν εἰς τὸν Γ. Διευθυντὴν νὰ ἐξετάσῃ ἂν εἶναι δυνατὴ καὶ ἐπωφελὴς τοιαύτη τις λύσις καὶ νὰ προτείνῃ ὅ,τι νομίζει ὀριστικῶς εἰς τὴν προσεχῇ συνεδρίαν.

Διὰ τὸ συμβούλιον τῆς 1 Ἀπριλίου 1900

Ὁ Γεν. Διευθυντῆς ἀνακοινοῖ ὅτι ἠρώτησε τὸν δικηγόρον τοῦ κ. Δούσμανη, ἂν δέχεται οὗτος νὰ χαρίσῃ ἡ Ἑλλ. Στρατ. Ἐνωσις τὸ παρὰ τοῦ ἀδελφοῦ του ὀφειλόμενον ποσόν ἐκ δρχ. 700 καὶ νὰ ἀποσύρῃ οὗτος τὴν ἀπαιτήσιν του, συντασσομένης τῆς δεούσης συμβολαιογραφικῆς πράξεως.

Ἄλλ' ὁ δικηγόρος δὲν παρεδέχθη τὴν λύσιν ταύτην ὑποστηρίζων ὅτι πρέπει νὰ δοθῇ μεγαλύτερον ποσὸν πρὸς ἀποζημίωσιν τῆς ὑπὲρ τῆς Ἑταιρίας ἐργασίας τοῦ κ. Δούσμανη. Τότε (ὁ Γεν. Διευθ.) εἶπεν εἰς αὐτὸν ὅτι δὲν ἔχει ἢ νὰ ἐπιδιώξῃ τοῦτο δικαστικῶς, διότι δὲν δύναται νὰ προτείνῃ τι πλέον τούτου εἰς τὸ συμβούλιον, διότι ἡ ἀπαίτησις τοῦ κ. Δούσμανη δὲν στηρίζεται εἰς τὸν νόμον καὶ τὸ συμβούλιον δὲν δύναται νὰ τὴν παραδεχθῇ.

Μετὰ τοῦτο, φρονῶν, ὅτι ἡ ὑπόθεσις πρέπει νὰ διατρήσῃ τὴν δικαστικὴν ὁδόν, ἀνεκοίνωσε τὰ δέοντα εἰς τὸν δικηγόρον τῆς Ἑταιρίας, ἐκτὸς ἂν τὸ συμβούλιον ἔχῃ ἐναντίαν γνώμην.

Τὸ συμβούλιον ἀπεφάσισε οὐ μόνον νὰ ὑπερασπίσῃ τὰ συμφέροντα τῆς Ἑταιρίας κατὰ τῶν ἀπαιτήσεων τοῦ κ. Δούσμανη, ἀλλὰ νὰ ἐπιδιωχθῇ διὰ παντὸς τρόπου ἡ εἰσπραξις τοῦ παρὰ τοῦ ἀδελφοῦ του ὀφειλομένου ποσοῦ.

Τὸ ζήτημα ἀπασχόλησε ξανά τὸ Συμβούλιο στὶς συνεδριάσεις τῆς 7 Ἰουνίου 1900 καί, μετὰ δύο χρόνια, τῆς 18 Μαΐου 1902. Ἡ δίκη ἔσυρε ἕως τὸ τέλος τοῦ 1902, δηλαδὴ σχεδὸν τρεῖς ὁλόκληρους χρόνους, ὁπότε, κατὰ συμβουλὴ τοῦ δικηγόρου τῆς Ἑταιρίας Α. Παπαφράγκου, τὸ Συμβούλιο δέχθηκε νὰ πληρώσῃ 1500 δρ. στὸν λοχαγὸ Δούσμανη «ὡς ἀποζημίωσιν διὰ τὰς προσφερθείσας ὑπηρεσίας», καὶ ἐξουσιοδότησε τὸν Γεν. Διευθυντὴ «νὰ προβῇ εἰς τὴν συνομολόγησιν τοῦ συμβιβασμοῦ τούτου».

Δὲν ξαναγίνεται λόγος γιὰ τὸ ζήτημα σ' αὐτὰ τὰ σημειωματάρια, ποὺ ἄλλωστε ἀφίνουν ἀκάλυπτους πολλοὺς μῆνες ἐδῶ κι' ἐκεῖ. Δὲν ξέρομε λοιπὸν θετικὰ ἂν ὁ λοχαγὸς Δούσμανης, ἔπειτ' ἀπὸ δίκες τριῶν χρόνων, τελικὰ συμβιβάσθηκε μὲ τὶς 1500 δρχ. ποὺ τοῦ πρόσφεραν ἀντὶ γιὰ τὶς 4.800 ποὺ ζητοῦσε, ἢ μήπως ἐπέμεινε γιὰ περισσότερα. Δὲν ἐνδιαφέρει ἄλλωστε αὐτὸ τὸ σημεῖο. Ἀξιοπρόσεκτο ὁμως εἶναι ὅτι, τόσο λίγο πίστευε πὼς εἶχε τίποτα νὰ λαμβάνει, ὥστε μόνον τὸ 1900, 8 1/2 χρόνια μετὰ τὴν ἀπομάκρυνσίν του ἀπὸ τὴν Ἑνωσὴ (1891-1900), κίνησε μὲ πείσμα ἐπὶ τρία χρόνια τὴν δικαστικὴ μηχανή γιὰ νὰ ἐπιτύχῃ ἀπὸ τὴν Ἑνωσὴ πληρωμὴ μισθοῦ, ὅχι μόνον γιὰ τὴν περίοδο τῆς ὑπηρεσίας του στὴν Γενικὴ Διεύθυνση, ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν προκαταρκτικὴν πρὸς σύστασιν τῆς Ἑταιρίας ἐργασίαν του, ἐργασία ποὺ κανένας δὲν τοῦ τὴν εἶχε ἀναθέσει.

Δικαίωμά του βέβαια, ἀφοῦ τὸ κάτω-κάτω δὲν μεσολάβησε παραγραφή. Ἀπὸ τέτοιου εἶδους ἐνέργειες, μόνον ἡ ἀξιοπρέπεια ἐνὸς ἀνθρώπου βγαίνει τραυματισμένη, ὅχι ἀναγκαστικά καὶ ἡ τιμὴ του.

Ἄλλὰ ὁ ἀντιστράτηγος Δούσμανης εἶχε τὴν ἀφροσύνη νὰ θίξῃ αὐτὰ τὰ θέματα ἔπειτ' ἀπὸ μισὸν αἰῶνα στὰ «Ἀπομνημονεύματά» του, ὅπου γράφει, βέβαιος, νομίζει, πὼς δὲν ὑπάρχει μάρτυς νὰ τὸν διαψεύσει: «Εἰς τὴν Ἑταιρίαν αὐτὴν διωρίσθην ὡς Γενικὸς Διευθυντής, ἔχων ὡς Γεν. Γραμματέα (...) ὡς καὶ ἄλλους ὑπαλλήλους, ἀπαντας πλὴν ἐμοῦ ἐμίσθους»¹.

Ὁ πολυμήχανος αὐτὸς ἀνθρώπος δὲν σκέφθηκε, ὥστόσο, ὅτι πάντα ὑπάρχει κίνδυνος κάπου νὰ βρεθῇ κάποιο χαρτί ἀδιάβλητο, ποὺ ν' ἀποκαλύπτει τὸ ψέμμα. Ἀλλὰ κι' ὁ ἀνύποπτος ἀναγνώστης τῶν Ἀπομνημονευμάτων τοῦ 1946,μποροῦσε ποτὲ νὰ φανταστῇ πὼς ὁ ἀνθρώπος αὐτός, ποὺ τόσο ἐντονα ὑπογραμμίζει τὴν ἐθελοντικὴ προσφορά

τῆς ἐργασίας του καὶ μάλιστα τὴν ἀντιπαράβαλλε μετὰ τὶς ἐμμισθες ὑπηρεσίες τῶν ὑφισταμένων του («ἅπαντες πλὴν ἐμοῦ», ὡσὰν νὰ ἦταν ὄνειδος νὰ ἐργάζεται κανεὶς μετὰ ὁμοιότη, πρᾶγμα ποὺ κάνει κι' ὁ ἴδιος, ἄλλωστε, ἀφοῦ εἶναι ἐμμισθος ἀξιωματικός), ἀποσιωπᾷ τὴν ἐπὶ τρία χρόνια δικαστικὴ διεκδίκηση τῆς μισθοδοσίας του καὶ διαστρέφει τὴν πραγματικότητα νομίζοντας πὼς ἔτσι μεγαλύνει τὸν ἑαυτοῦ καὶ ἐξευτελίζει τοὺς συναδέλφους του!

Ἡ ἀντιπαράθεση τῶν πρακτικῶν τοῦ 1900 μετὰ τὴν ὀλιγαριθμικὴ φράση τῶν Ἀπομνημονευμάτων τοῦ 1946 δὲν ἀφίνουν ἔδαφος στὴν παραμικρὴ ἀμφιβολία.

Ἡ ἀποκάλυψη εἶναι πολὺ πιὸ σημαντικὴ ἀπ' ὅ,τι φαίνεται τὴν πρώτη στιγμὴ : ἀπὸ γενικώτερη ἀποψη, γιατί ὁ Βίκτωρ Δούσμανης μαζί με πέντε-ἕξι ἀκόμα πιστούς, περιστοίχιζε κι' ἐπηρέαζε τὸν βασιλεῖα Κωνσταντῖνο κατὰ τὰ κρίσιμα χρόνια τῶν Βαλκανικῶν Πολέμων καὶ τοῦ Διχασμοῦ — τὸν Κωνσταντῖνο, ποὺ εἴκοσι χρόνια πρωτύτερα, ὡς Διάδοχος, εἶχε τιμωρήσει τὸν Δούσμανη μετὰ 40 μέρες φυλάκιση «διὰ φαινομενικὰς τινὰς ἀνωμαλίας» — εἶναι δὲ πάντα σπουδαῖο νὰ ξέρομε τὴν ἠθικὴ γραμμὴ τῶν ἀνθρώπων ποὺ περιβάλλον τοὺς ἰσχυροὺς· ἀλλὰ κι' ἀπὸ τὴ στενώτερη σκοπιά αὐτοῦ τοῦ βιβλίου, γιατί, ἀπὸ λοχαγὸς ὡς ἀντιστράτηγος ὁ Βίκτωρ Δούσμανης δὲν ἔπαυσε νὰ συκοφαντεῖ καὶ νὰ μυκτηρίζει τὸν συνάδελφό του Δαγκλῆ. Δίκαιο καὶ χρήσιμο εἶναι νὰ λεχθεῖ χωρὶς φόβο καὶ χωρὶς πάθος, ἀλλὰ μετὰ τὶς λέξεις ποὺ ταιριάζουν στὴν περίστασι, ὅτι ὁ Βίκτωρ Δούσμανης εἶχε βγεῖ δεινὰ μειωμένος ἀπὸ τὴν ὑπόθεσι τῆς «Στρατιωτικῆς Ἐνώσεως» καὶ ἴσως ἐκεῖ πρέπει ν' ἀναζητηθοῦν οἱ μυστικὲς ρίζες τῆς ἐμμονῆς ἔχθρας του γιὰ τὸν ἀνεπίληπτο ἄνθρωπο, ποὺ μίλησε ὅπως μίλησε στὴν συνέλευσι τῶν μετόχων καὶ ἀντιστάθηκε τόσο ἐπίμονα στὶς ἐπιδιώξεις του.

Τὸ φθινόπωρο τοῦ 1904 ὁ Γεν. Διευθυντὴς ἀνέλαβε κατ' ἐντολὴ τοῦ Συμβουλίου ὑπηρεσιακὴν περιοδείαν σὲ πολλὰς εὐρωπαϊκὰς χώρας — Ἰταλία, Γερμανία, Γαλλία, Βέλγιο καὶ Ἀγγλία —, γιὰ νὰ φέροι τὴν Ἐνωσι σὲ ἀμεση ἐπαφὴ μετὰ ἐργοστάσια καὶ νὰ τὴν ἀπαλλάξει ἀπὸ τὶς πολυδάπανες ὑπηρεσίες τῶν παραγγελιοδόχων.

Προτοῦ φύγει ὁ Γεν. Διευθυντὴς ἐδήλωσεν εἰς τὸ Συμβούλιον ὅτι βεβαίως τοιαύτη τις περιοδεία δὲν δύναται ἢ νὰ φέροι ὠφέλειαν, ἀλλὰ μόνον ὑπὸ τὴν ἔννοιαν τῆς σχετίσεως τῆς Ἐνώσεως μετὰ τὰ καλλίτερα τῶν εὐρωπαϊκῶν ἐργοστασίων καὶ τῆς ἀπ' εὐθείας παρ' αὐτῶν λήψεως δειγμάτων καὶ τιμολογίων ἢ συνάψεως συμφωνιῶν προμηθείας, διότι τὴν ἄμεσον ἐκ τούτων παρ' αὐτοῦ προμήθειαν εἰδὼν δὲν δύναται νὰ ἀποδεχθῇ (...).

Ἀπὸ τὴν περιοδείαν αὕτη (20 Αὐγούστου—7 Ὀκτωβρίου 1904) ὑπάρχει ἀρκετὰ διεξοδικὸ ἡμερολόγιον στὸ Ἀρχεῖο. Ἀφορᾷ ὅμως ἀποκλειστικὰ τὴν Στρατιωτικὴν Ἐνωσι καὶ τὰ συμπερόντά της.

Βρίσκονται ἐπίσης ὑπηρεσιακὰ σημειώματα κι' ἐπιστολὰς, συνολικὰ 16 σελίδες. Μέσα σ' αὐτὰ, εὐχετήρια ἐπιστολὴ ἐνὸς Βιεννέζου ἐργοστασιάρχου πρὸς τὸν ταγματάρχην Δαγκλῆ, μετὰ τὴν ἀκόλουθον σημείωσι τοῦ παραλήπτη στὸ περιθώριον : *Ἐμπεριείχοντο ἐν ἰδιαιτέρῳ φακέλλῳ εἰς χαρτονόμισμα γαλλ. φρ. 250 ἅτινα τοῦ ἐπεστράφησαν μετὰ τῆς ἀπὸ 1ης Φεβρ. ἐπιστολῆς Π.Γ.Δ. Στὸ ἰδιόγραφον σχέδιον τῆς ἀπαντητικῆς ἐπιστολῆς διαβάζομε : (...) Si vous croyez que c'est une habitude permise dans les affaires commerciales, (...) Si vous devez quelque chose pour les commandes dont vous êtes chargés, vous le devez à l'Union Militaire et pas à moi (...) Je me permets de vous retourner ci-inclus les 250 frs. et de vous prier, si vous avez des comptes à régler, de les régler officiellement avec la Direction de l'Union Militaire et pas avec moi en personne (...).*

5. ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΕΙΣ (1897 — 1908)

Όπως και στους προηγούμενους υποτίτλους αὐτοῦ τοῦ κεφαλαίου, καταγράφουμε ἐδῶ τὸ ἀντίστοιχο ὕλικό τοῦ Ἀρχείου ὅσο γίνεται πρὸ συνοπτικά, στὴ χρονολογικὴ σειρά του :

1897 (10 Ἀπριλίου, τρεῖς μέρες μετὰ τὴν κήρυξη τοῦ πολέμου) : ὁ ὑπουργὸς τῶν Στρατιωτικῶν Ν. Μεταξᾶς (Κυβέρν. Θ. Δεληγιάννη) ἀναθέτει στὸν ταγματάρχη Δαγκλῆ νὰ ἐξετάσει τί ἐπισκευὲς καὶ τί ὅπλισμός χρειάζεται στὶς θέσεις ἐν αἷς εἶχον ἀνεγερθῇ ἄλλοτε ἐν Ἀγίῳ Κοσμᾷ, Τσίλλερ καὶ Καστέλλα πυροβολεῖα· ὁ φάκελος περιέχει : ἐντολὴ πρὸς τὸν φυλάσσοντα τὰ ὀχυρώματα Καστέλλας νὰ ἐπιτρέψει τὴν ἐξέταση καὶ ἰδιόγραφη ἐκθεσὶ Δαγκλῆ περὶ καταστάσεως τῶν πυροβολείων (...). Συνολ. 4 σελ.

1899 (18 Αὐγ.—20 Ὀκτ.) : Γενικὴ Ἐπιθεώρησις τοῦ Στρατοῦ Θεσσαλίας. Γενικὴ ἐκθεσις περὶ τῆς ἐπιθεωρήσεως τῶν ἐφορειῶν ὕλικού. Ἰδιόγραφο σχέδιο Δαγκλῆ, 9 σελ. Συνημμένα στὴν ἐκθεσὶ : α) Δρομολόγιον ἐπιθεωρήσεως, β) Ἐκθεσις διὰ τὴν ἐφορείαν ὕλικού πολέμου Τρικάλων, γ) Κατάστασις ἐμφαίνουσα τὰ ἀναγκαζόμενα βιβλία (...), δ) Ζητήματα δοθέντα εἰς τὸν ἐπιθεωρητὴν διὰ τοὺς ἀξιωματικούς τοῦ ὕλικού πυροβολικοῦ, ε) Ἐκθεσις ἐπιθεωρήσεως διὰ τὴν ἐφορείαν ὕλικού πολέμου Βόλου, στ) Ἐκθεσις περὶ τῆς ἐπιθεωρήσεως ἐφορείας Λαρίσης, ζ) Ζητήματα δοθέντα εἰς τὸν ἀρχηγὸν ἐπιθεωρητὴν τοῦ στρατοῦ Θεσσαλίας συνταγματάρχην Δημόπουλον διὰ νὰ χρησιμεύσουν διὰ τὴν ἐξέτασιν τῶν ἀξιωματικῶν τοῦ Πυροβολικοῦ. Π.Γ.Δ.· η) Ὑπηρεσιακὰ ἐφορειῶν Βόλου καὶ Λαρίσης, θ) Παράπονα : ἑπτὰ τετρασέλιδα φύλλα μὲ ἰσάριθμες περιπτώσεις παραπόνων στρατιωτῶν καὶ ὑπαξιωματικῶν. Οἱ περισσότερες ἀπ' αὐτὰς τίς μικρὰς δικογραφίαι εἶναι ἰδιόγραφαι ἢ φέρουν ἰδιόγραφαι σημειώσεις τοῦ ταγματάρχου ἐπιθεωρητῆ, λ.χ. Ἡ ὑπόθεσις αὐτὴ ἤθελε διαλευκανθῇ περισσότερον ἢν ἐξητάζετο ὁ ταγματάρχης (...), ἢ Ἡ παρακοὴ τοῦ στρατιώτου φαίνεται ὅτι δὲν προήλθε ἐκ κακῆς θελήσεως ἀλλ' ἐκ παρανοήσεως καὶ ἡ ἐπιβληθεῖσα αὐτῷ 15θήμερος φυλάκισις ἦτο αὐστηρά (...). Συνολ. 52 σελ.

1908 (30 Ὀκτωβρίου) : Ὁ ἀρχηγὸς τοῦ Γενικοῦ Ἐπιτελείου Κ. Β. Σαπουντζάκης ἀναθέτει τὴν ἐπιθεώρηση τῶν στρατολογικῶν γραφείων τῆς 1ης στρατιωτικῆς περιφέρειας στὸν συνταγματάρχην τῶν Γεν. Ἐπιτελῶν Δαγκλῆν Παν. καὶ παρέχει ὁδηγίαι γιὰ τὴν ἐκτέλεση τῆς ἐντολῆς. Ὁ φάκελος περιέχει καταστάσεις, παρατηρήσεις καὶ πολλὰς ἰδιόγραφαι σημειώσεις γὰρ τὸ καθένα ἀπὸ τὰ 4 στρατολογικὰ γραφεῖα (1ο Τρίκαλα, 2ο Λάρισα, 3ο Λαμία, 4ο Χαλκίς), δὲν ὑπάρχει ὁμῶς τελικὴ συγκεντρωτικὴ ἐκθεσὶ. Συνολ. 55 σελ.

6. ΑΝΑΚΤΟΡΙΚΑ (1899 — 1903)

Σ' αὐτὸ τὸ τμήμα τοῦ κεφαλαίου ἐπαναρχίζουν οἱ αὐτοβιογραφικαὶ σελίδες, πού εἶδαμε νὰ σταματοῦν στὴν Ἀρτα, Αὐγουστο τοῦ 1897¹. Ἡ νέα σειρά καλύπτει σχεδὸν τέσσερα χρόνια, ἀπὸ τὸ φθινόπωρο τοῦ 1899 ἕως τὸ καλοκαίρι τοῦ 1903.

Ὁ ὑπότιτλος «Ἀνακτορικά» ἐδόθηκε ἐπειδὴ τὸ μεγαλύτερο μέρος αὐτῶν τῶν σελίδων ἔχει ἐπικέντρο τὴ βασιλικὴ οἰκογένεια καὶ τίς σχέσεις τοῦ ταγματάρχου, καὶ στὸ μεταξὺ ἀντισυνταγματάρχου Δαγκλῆ μὲ τὸν Βασιλέα Γεώργιου, τὸν Διάδοχο Κωνσταντῖνο καὶ τοὺς πρίγκηπες. Ὅσο γιὰ τὴν ἔνταξη αὐτοῦ τοῦ ὕλικου στὸ κεφάλαιο «Ὑπηρεσιακὲς Ἐνασχολήσεις», ἔγινε, ἐπειδὴ ἀφορμὴ γι' αὐτὰς τίς στενότερες ἐπαφὰς ἦταν ἡ παράδοση στρατιωτικῶν μαθημάτων στὸν πρίγκηπα Ἀνδρέα. Στὴν πραγματικότητα, ὁμῶς, οἱ

1. Βλ. σ. 179.

σελίδες αυτές θίγουν κάμποσα ακόμα θέματα της εποχής, πολιτικά, κοινωνικά και στρατιωτικά.

Από ψυχολογική άποψη και σε συνάρτηση με τις μεταγενέστερες εξελίξεις, ο αναγνώστης θα προσέξει ότι αυτές οι σελίδες αποπνέουν κάποια συμπάθεια για τη βασιλική οικογένεια, όχι όμως και καμμιάν ιδιαίτερη προσήλωση. Πάντως η νομιμοφροσύνη του Δαγκλή φαίνεται αδιάβλητη, πράγμα πολύ φυσικό για την εποχή. Έκείνο που δεν ήταν ούτε τότε ούτε τώρα συνηθισμένο, ήταν να μείνει όπως έμεινε, έπειτ' από τόση έπικοινωνία με το Παλάτι, απόλυτα αδιάπέραστος στη νοοτροπία του αύλικου. Αυτό προσδίδει στις επόμενες σελίδες πολύτιμη αντικειμενικότητα.

Το χειρόγραφο τετράδιο άρχίζει άπευθείας με το κείμενο, χωρίς κανένα τίτλο. Συμπληρώνεται με δύο μικρότερα σημειωματάρια, σχετικά με διαμονή στην Κέρκυρα και στην Κρήτη.

Τῇ 31 Ὀκτωβρίου 1899 ἐπανῆλθον εἰς Ἀθήνας ἐκ Θεσσαλίας, ὅπου ἔμεινα ἐπὶ 2 1/2 περίπου μῆνας περιοδεύων μετὰ τοῦ ἐπιθεωρητοῦ τοῦ στρατοῦ Θεσσαλίας Συνταγματάρχου κ. Ἰω. Δημοπούλου, εἰς τὸ ἐπιτελεῖον τοῦ ὁποῖου εἶχον ἀποσπασθῇ διὰ τὴν ἐπιθεώρησιν. Μετὰ δύο τρεῖς ἡμέρας δὲ ἀπὸ τῆς ἐνταῦθα ἀφίξεώς μου ἀπεσπάσθην ἐκ τοῦ 2ου Συντάγματος Πυροβολικοῦ εἰς ὃ ἀνήκον, εἰς τὸ ἐνταῦθα ἔχον τὴν ἔδραν τοῦ 3ου Ἀρχηγείου στρατοῦ, τῇ αἰτήσει τοῦ Ἀρχηγοῦ Ὑποστρατήγου κ. Τιμ. Βάσσου καὶ ἀνέλαβον παρ' αὐτῷ ἀπὸ τῆς 10ης Νοεμβρίου τὰ καθήκοντα τοῦ ἐπιτελάρχου.

Μετὰ τὴν ἐκ Θεσσαλίας ἐπιστροφήν μου ἐθεώρησα καθήκον νὰ παρουσιάσω εἰς τὴν Αὐτοῦ Μεγαλειότητα τὸν Βασιλέα ὡς καὶ εἰς τὸν Διάδοχον. Διὸ τῇ 5 Νοεμβρίου ἐνεγράφην εἰς τὸ βιβλίον παρουσιάσεων τοῦ Βασιλέως, καὶ παρεκάλεσα συγχρόνως τὸν ὑπασπιστὴν τοῦ Διαδόχου ταγματάρχην κ. Χατζηπέτρον Χρ. νὰ μὲ παρουσιάσῃ εἰς τὸν Διάδοχον, ἐμείναμεν δὲ μετ' αὐτοῦ σύμφωνοι νὰ μεταβῶ ἡμέραν τινὰ ἐνωρὶς ἵνα μὲ παρουσιάσῃ ἡμιεπισήμως, τοῦ Διαδόχου βαρυνομένου τὰς ἐπισήμους παρουσιάσεις.

Εἰς τὸν Βασιλέα δὲν εἶχον παρουσιασθῇ ἀπὸ τοῦ ἔτους 1892, ὅτε εἶχον προβιβασθῇ εἰς τὸν βαθμὸν τοῦ ταγματάρχου· τὸ παρελθὸν ἔτος, μετὰ τὴν κατ' Ὀκτώβριον μῆνα ἐπάνοδον τοῦ Βασιλέως ἐκ τῆς Εὐρώπης. Οἱ πλείστοι τῶν ἐν Ἀθήναις ἀξιωματικῶν παρουσιάζοντο εἰς τὸν Βασιλέα, ἐνεγράφην δὲ καὶ ἐγὼ εἰς τὸ βιβλίον τῶν παρουσιάσεων, τῇ ἐμέσῳ μάλιστα ὑποδείξει τοῦ πρίγκηπος Νικολάου, ταγματάρχου τοῦ πυροβολικοῦ, ὑπηρετοῦντος εἰς τὸ αὐτὸ μὲ ἐμέ σύνταγμα. Ἀλλὰ παραδόξως παρῆλθον πλέον τῶν δύο μηνῶν καὶ δὲν ἐκλήθην ὅπως παρουσιασθῶ, ἐνῶ ἄλλοι μετ' ἐμὲ ἐγγραφέντες εἶχον κληθῇ νὰ παρουσιασθῶσιν· μοὶ ἐξηγήθη τοῦτο παρὰ τοῦ ὑπασπιστοῦ τοῦ Βασιλέως ὑποναυάρχου κ. Δ. Κριεζῆ, ὅτι ἐγένετο ἐκ τύχης, διότι ἀπωλέσθη εἰς κατάλογος παρουσιάσεων καὶ ἴσως θὰ ἦτο ἐκεῖνος εἰς ὃν ἤμην γεγραμμένος. Ὅθεν ἐνεγράφην ἐκ νέου

πρὸς παρουσίᾳσιν εἰς τὸ ἐπὶ τούτῳ βιβλίον ἀλλὰ καὶ πάλιν δὲν προσεκλήθη ἵνα παρουσιασθῶ.

Τοῦτο δὲν ἡδύνατο βεβαίως νὰ γίνη ἐκ τύχης· βεβαίως θὰ ὑπῆρχεν λόγος καὶ μολονότι δὲν ἤθελα ν' ἀποδώσω σημασίαν τινὰ εἰς ἑμαυτόν, δὲν ἐξηγεῖτο ὁμως ἄλλως τοῦτο ἢ ὡς ἔκφρασις δυσμενείας τινὸς τοῦ Βασιλέως πρὸς ἐμέ. Δὲν εὑρίσκον δὲ ἄλλον λόγον τῆς δυσμενείας ταύτης, ἂν πράγματι ὑπῆρχεν, ἢ ὅτι ὑπῆρξα ἐκ τῶν πρωτουργῶν μελῶν τῆς Ἐθνικῆς Ἑταιρίας¹, ἣτις ἔνεκα κακῶν καὶ συκοφαντικῶν εἰσηγήσεων καὶ παρεξηγήσεων ἐξελαμβάνετο ὑπὸ τοῦ βασιλέως ὡς ἀντιβασιλική καὶ ὡς αἰτία τοῦ ἐπελθόντος ἀτυχοῦς Ἑλληνοτουρκικοῦ πολέμου τοῦ 1897.

Ἡ Ἑταιρία αὕτη εἶχεν συστηθῇ ἐπὶ τῶν ἠθικωτέρων, ἀφιλοκερδεστέρων καὶ πατριωτικωτέρων βάσεων καὶ εἶχεν ἐντὸς βραχέος χρόνου περιλάβει εἰς τοὺς κόλπους αὐτῆς τὰ πλεῖστα τῶν ἐξεχόντων προσώπων τοῦ ἔθνους ἐν τε τῷ ἐσωτερικῷ καὶ ἐξωτερικῷ, καὶ δὲν εἶχεν ἢ ἓνα μόνον σκοπόν, τὴν προπαρασκευὴν τοῦ ἔσω καὶ ἔξω ἑλληνισμοῦ πρὸς κοινὸν ὑπὲρ ἀπελευθερώσεως ἐν καταλλήλῳ στιγμή τῶν ὑποδούλων Ἑλλήνων ἀγῶνα καὶ πρὸς συνένωσιν τοῦ ὅλου ἔθνους ἐλευθέρου. Δυστυχῶς αἱ περιστάσεις ἐπῆλθον ραγδαῖαι καὶ παρὰ τὴν θέλησιν αὐτῆς τὸ μὲν διὰ τῶν κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 1897 σφαγῶν ἐν Κρήτῃ καὶ τῆς ἔνεκα αὐτῶν ἐκραγείσης κρητικῆς ἐπαναστάσεως, τὸ δὲ ἔνεκα τῆς ἀδεξίου καὶ ἀμφιταλαντευομένης πολιτείας τῆς Κυβερνήσεως Δεληγιάννη, ἐπέφερον τὸν ἀτυχῆ πόλεμον, ὅστις ἐπροξένησε τόσας συμφορὰς εἰς τὸ ἔθνος καὶ κατέστρεψε τὸ μόλις ἀρξάμενον πατριωτικὸν ἔργον τῆς Ἐθνικῆς Ἑταιρίας. Ἀλλὰ δὲν πρόκειται περὶ τούτων νῦν.

Ἐχων ὅθεν τὸ προηγούμενον τοῦτο τῆς μὴ κλήσεώς μου κατὰ τὸ παρεθὸν ἔτος πρὸς παρουσίᾳσιν εἰς τὸν βασιλέα, τυχαίως ἢ μεμελετημένως, ἐθεώρησα καλὸν ἅμα τῇ ἐκ Θεσσαλίας ἐπανόδῳ νὰ ζητήσω καὶ ἐφέτος νὰ παρουσιασθῶ, ἵνα ἶδω ἂν καὶ ἐφέτος θὰ μοὶ ἐπανελαμβάνετο τὸ αὐτὸ παιγνίδιον.

Τῇ ἐσπέρᾳ τῆς ἐπομένης τῆς ἐγγραφῆς μου ἡμέρας (6 Ν/βρίου) ἐνῶ εὑρισκόμενη εἰς τὸ ἐν τῇ Ἑλληνικῇ Στρατιωτικῇ Ἐνώσει γραφεῖον μου², προσέρχεται χωροφύλαξ τις ἐκ τῶν ἐν τοῖς ἀνακτόροις ὑπηρετούντων καὶ μὲ καλεῖ ἐκ μέρους τοῦ ὑπασπιστοῦ τοῦ Βασιλέως Συνταγματάρχου κ. Ἰω. Παπαδιαμαντοπούλου νὰ μεταβῶ κατὰ τὴν 7ην ὥραν τῆς αὐτῆς ἐσπέρας εἰς τὰ ἀνάκτορα πρὸς ἀντάμωσίν του. Ἀπορῶν περὶ τοῦ λόγου τῆς προσκλήσεως ταύτης μετέβην τὴν ὁρισθεῖσαν ὥραν.

1. Γιὰ τὴν Ἐθνικὴν Ἑταιρίαν βλ. σ. 136 κ.ἐπ.

2. Γιὰ τὴν «Στρατιωτικὴν Ἐνωση» βλ. σ. 188.

Στρατιωτική εκπαίδευση τοῦ πρίγκηπος Ἀνδρέα. Ὁ κ. Παπαδιαμαντόπουλος ὑποδεχθεὶς με εἰς τὸ γραφεῖον του μοὶ λέγει ὅτι ἀποφασισθέντος νὰ διδασθῶσι τὰ στρατιωτικὰ μαθήματα εἰς τὸν πρίγκηπα Ἀνδρέαν¹, ἵνα δυνηθῇ μετὰ δύο ἔτη νὰ γίνῃ ἀξιωματικός, ὁ Βασιλεὺς ἐξελέξατο ἐμέ, μετὰ τῶν προταθέντων αὐτῷ ἀξιωματικῶν, ὅπως ἀναλάβω τὴν στρατιωτικὴν ἐκπαίδευσιν τοῦ πρίγκηπος. Ἐξεπλάγην φυσικὰ διὰ τὴν τιμὴν ταύτην, ἣν δὲν ἀνέμενον, ἀφοῦ μάλιστα ἐνόμιζον ὅτι διετέλουν ὑπὸ τὴν βασιλικὴν δυσμένειαν. Ὑψαρίστησα διὰ τὴν τιμὴν ἣτις μοὶ ἐγένετο ὑπὸ τοῦ Βασιλέως καὶ παρέστησα εἰς τὸν κ. Συνταγματάρχην ὅτι ἦτο μέγα δι' ἐμέ τὸ βάρος τοῦτο καὶ ὅτι εἶχον ἀνάγκην ἡμερῶν τινῶν προετοιμασίας. Ὁ κ. Παπαδιαμαντόπουλος εἰπὼν μοὶ ὅτι δὲν ἦτο ἀνάγκη νὰ διδάξω τὸν πρίγκηπα ἑκτενῶς τὰ στρατιωτικὰ μαθήματα, διότι θὰ ἐγένετο ἀξιωματικὸς τοῦ ἵππικοῦ, μὲ παρέπεμψε νὰ σνευνοθῶ περὶ τῆς διδασκαλίας μετὰ τοῦ διευθυντοῦ τῶν σπουδῶν αὐτοῦ κ. Στοῦκερ. Τὴν ἐπιούσαν συνηντήθη μετὰ τοῦ κυρίου τούτου, Ἐλβετοῦ τὴν ἐθνικότητα, καὶ ὠμίλησα διὰ βραχέων· μοὶ εἶπεν ὅτι ἐπὶ τοῦ παρόντος δὲν ἡδύνατο νὰ διαθέσῃ διὰ τὰ στρατιωτικὰ μαθήματα τοῦ πρίγκηπος ἢ τρεῖς ὥρας καθ' ἑβδομάδα καὶ ὅτι ὡς πρὸς τὰ διδασκτέα τοιαῦτα καλὸν ἦτο νὰ συνεννοθῶ μετὰ τοῦ πρίγκηπος Νικολάου, ὅστις εἶχεν διδασθῇ παρὰ τοῦ μακαρίτου ταγματάρχου Ν. Πουρναρᾶ.

Μετὰ δύο ἡμέρας ἐπεσκέφθην τὸν πρίγκηπα Νικόλαον καὶ ὠμίλησαμεν περὶ τῶν διδασκτέων μαθημάτων, ἅτινα ἔπρεπε νὰ εἶναι ἡ Πολεμικὴ τέχνη, ἡ Πυροβολικὴ, ἡ Ὀχυρωτική, ἡ Στρατιωτικὴ Τεχνολογία, ἡ Τοπογραφία, ἡ Στρατ. Γεωγραφία καὶ ἡ Στρατ. Ἱστορία· μοὶ προσέθεσε δὲ καὶ οὗτος ὅτι τὰ πλεῖστα αὐτῶν ἐν συντόμῳ ἔπρεπε νὰ διδασθῇ, διότι μέλλων νὰ καταταχθῇ εἰς τὸ Ἱππικὸν δὲν θὰ εἶχεν ἀνάγκην αὐτῶν. Παρετήρησα εἰς τὸν πρίγκηπα ὅτι ὁ πρίγκηψ Ἀνδρέας δὲν θὰ γίνῃ κοινὸς τις ἀξιωματικὸς τοῦ Ἱππικοῦ, ἀλλ' εἶναι προωρισμένος νὰ γίνῃ ἀρχηγὸς τοῦ Ἱππικοῦ καὶ ἀκόμη νὰ διοικήσῃ μεγάλην μονάδα στρατοῦ ἐξ ὅλων τῶν ὀπλων, ἐπομένως δὲ ὅτι δὲν ἔπρεπε νὰ λάβῃ λίαν περιωρισμένας γνώσεις, ἀλλ' ἐπαρκεῖς τοιαύτας ἐπὶ ὅλων τῶν ἀντικειμένων. Ἐν τέλει ὁ πρίγκηψ Νικόλαος μοὶ ἐξέφρασε τὴν γνώμην ὅτι αἱ ὀρισθεῖσαι ὥραι ἦσαν ὀλίγαι καὶ ὅτι καλὸν θὰ ἦτο νὰ ζητήσω περισσοτέρας, ὅπερ εὔρον λίαν ὀρθὸν καὶ ὑπεσχέθην ὅτι βραδύτερον θὰ ζητήσω καὶ ἄλλας ὥρας καὶ μοὶ ἔδωκε τὸ λιθόγραφον κείμενον τῆς ἐν τῷ Γαλλικῷ Σχολείῳ τοῦ Fontainebleau διδασκομένης πολεμικῆς τέχνης, ὅπερ πρὸ μικροῦ εἶχε λάβει, ἵνα ἐξ αὐτοῦ μεταφράσω, ὅ,τι ἐθεώρουν χρήσιμον διὰ τὸν ἀδελφόν του.

1. Τέταρτος γιὸς τοῦ Γεωργίου Α', πατέρας τοῦ Φιλίππου τοῦ Ἐδιμβούργου, συζύγου τῆς Ἐλισάβετ τῆς Ἀγγλίας.

Τῇ 10 Νοεμβρίου κληθεὶς παρουσιάσθην ἐνώπιον τῆς Α.Μ. τοῦ Βασιλέως, ὃν ἡὐχαρίστησα διὰ τὴν τιμὴν τὴν ὁποῖαν μοὶ ἔκαμεν ἀναθέσας μοι τὴν στρατιωτικὴν ἐκπαίδευσιν τοῦ υἱοῦ του. Ὁ Βασιλεὺς μοὶ εἶπεν νὰ σπεύσω νὰ ἀρχίσω τὰς παραδόσεις καὶ ὅτι εἶναι πολλὴ ἡ ὀκταήμερος προθεσμία τὴν ὁποῖαν ἐζήτησα· παρέστησα εἰς τὴν Α.Μ. ὅτι δὲν ἦτο εὐκόλον ν' ἀρχίσω ἀμέσως καὶ ὅτι εἶχον ἀνάγκην νὰ παρασκευάσω τὴν παραδοτέαν ὕλην, ἀλλ' ἐπὶ τῇ ἐπιμονῇ τοῦ Βασιλέως, ὑπεσχέθην ὅτι ἐμελλον ν' ἀρχίσω ταχέως. Τὴν ἐπιούσαν δὲ ἐπισκεφθεὶς τὸν κ. Στοῦκερ ὥρισα αὐτῷ ὅτι ἐμελλον ν' ἀρχίσω τὰς παραδόσεις ἀπὸ τῆς προσεχοῦς Τρίτης, 16 Νοεμβρίου· ὁ κ. Στοῦκερ μὲ παρουσίασε τότε καὶ εἰς τὸν προσελθόντα πρίγκηπα Ἀνδρέαν, ὠραῖον, ὑψηλόν, δεκαεπταετῆ νεανίαν, φέροντα ὀμματουῶ-λια ἔνεκα μυωπίας, καὶ εἶπον αὐτῷ ὅτι ἠθέλομεν ἀρχίσει τὴν Τρίτην διὰ τοῦ μαθήματος τῆς Ὀπλικῆς. Ἡμέραι μαθημάτων ὠρίσθησαν : ἡ Τρίτη, ὥρ. 11 - 12 π.μ., ἡ Πέμπτη καὶ τὸ Σάββατον, ὥρ. 10 - 11 π.μ.

Ἐπεδόθη ἐσπευσμένως εἰς τὴν εὔρεσιν τῶν καταλλήλων βιβλίων ἐκ τῶν εἰς τὰ στρατιωτικὰ σχολεῖα τῶν Εὐελπίδων ἢ τῶν Ὑπαξιωματικῶν διδασκομένων ἢ ἄλλα, ἐντυπα ἢ λιθογεγραμμένα, καὶ εἰς τὴν ἐξέτασιν περὶ τοῦ ποῖα ἐξ αὐτῶν ὦφειλον ν' ἀκολουθήσω καὶ ποῖα νὰ τροποποιήσω ἢ παρασκευάσω ἐξ ἀρχῆς. Εὐρέθην φυσικῶς εἰς μεγάλην ἀμυχανίαν καὶ στενοχωρίαν ἐπὶ τοῦ ἀντικειμένου τούτου, ἔνεκα τοῦ ἐλαχίστου παρεμπίπτοντος χρονικοῦ διαστήματος καὶ τοῦ δυσχεροῦς τῆς διδασκαλίας ἀμέσως διαφόρων μαθημάτων. Κατέστρωσα ἐν τούτοις ταχέως τὸ σχέδιόν μου καὶ ἀπεφάσισα νὰ κάμω μὲν ἑναρξιν ἀμέσως ἐκ τοῦ μαθήματος τῆς Πυροβολικῆς καὶ ἰδίως τοῦ α' αὐτῆς μέρους, τῆς περιγραφῆς τῶν ὀπλων (ὀπλική), ἣν εἶχον πρόχειρον, ὥς διδάξας αὐτὴν ἐπὶ πολλὰ ἔτη εἰς τὸ Σχολεῖον τῶν Εὐελπίδων, νὰ προσθέσω δὲ μετὰ τινας ἡμέρας τὸ μάθημα τῆς Πολεμικῆς τέχνης καὶ μετὰ ἓνα ἔτι μῆνα τὸ τῆς τοπογραφίας καὶ ἴσως ἀργότερον τὸ τῆς Στρατιωτικῆς Γεωγραφίας· οὕτω ἡ διδασκαλία μου κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο θὰ περιωρίζετο εἰς τὰ τρία ἢ τέσσαρα ταῦτα μαθήματα. Τὸ ἐρχόμενον ἔτος ἠθέλον συνεχίσει τὴν Πυροβολικὴν καὶ Πολεμικὴν τέχνην καὶ ἠθέλον διδάξει ἔτι τὴν Ὀχυρωτικὴν, τὴν Στρατ. Τεχνολογίαν καὶ τὴν Στρατ. Ἱστορίαν.

Ἀνέφερα προηγουμένως ὅτι ἐζήτησα νὰ παρουσιασθῶ καὶ εἰς τὸν Διάδοχον καὶ ὅτι εἶχον συμφωνήσει πρὸς τοῦτο μετὰ τοῦ ὑπασπιστοῦ του ταγματάρχου Χατζηπέτρου. Διὸ τῇ 15 Νοεμβρίου μετέβην εἰς τὸ ἀνάκτορον τοῦ Διαδόχου ἀπὸ τῆς 10ης πρωϊνῆς ὥρας καὶ μὴ εὐρὼν τὸν κ. Χατζηπέτρον, εἰσῆλθον εἰς τὸ γραφεῖον τοῦ ἐτέρου ὑπασπιστοῦ του, τοῦ ἐκτελοῦντος χρέη αὐλάρχου, ἀντισυνταγματάρχου τοῦ Μηχανικοῦ κ. Πάλλη καὶ παρεκάλεσα αὐτὸν ν' ἀναγγείλῃ εἰς τὸν Διάδοχον ὅτι τὸν παρεκάλουν νὰ

μέ δεχθῇ εἰς παρουσίαν. Μετ' οὐ πολὺ ὁ κ. Πάλλης εἰσῆλθεν εἰς τὸ ἰδιαίτερον γραφεῖον τοῦ Διαδόχου κληθεὶς ὑπ' αὐτοῦ, κατῆλθεν, ὡς ἔμαθον, μετ' αὐτοῦ καὶ περιεπάτησαν εἰς τὸν κῆπον τοῦ ἀνακτόρου, ἐπέστρεψαν ἐκ νέου, ὠμίλησαν, καὶ τέλος περὶ τὴν 11 1/2 ὥραν ἐπανελθὼν εἰς τὸ γραφεῖον τοῦ ὁ κ. Πάλλης μοι εἶπεν ὅτι ὁ Διάδοχος λυπεῖται πολὺ διότι δὲν ἔχει ὥραν νὰ μέ δεχθῇ σήμερον, διότι ἐπιθυμεῖ νὰ μέ κρατήσῃ ἐπὶ πολλὴν ὥραν ἵνα ὁμιλήσωμεν ἐν ἐκτάσει περὶ τῆς στρατιωτικῆς ἐκπαιδεύσεως τοῦ πρίγκηπος Ἀνδρέου, ἔχει δὲ ἀνάγκην νὰ προπαρασκευασθῇ πρὸς τοῦτο· διὸ μετὰ τινος ἡμέρας θὰ μέ καλέσῃ νὰ παρουσιασθῶ πρὸς τὸν ἀνωτέρω σκοπὸν.

Ἀπῆλθον οὕτω ἄπρακτος, καὶ μέχρι σήμερον δὲν ἐκλήθην ἔτι μολονότι παρῆλθον 15 ἡμέραι, ἀμφιβάλλω δὲ ἂν θὰ κληθῶ διόλου. . .

Τῇ 16ῃ Νοεμβρίου 1899, ἡμέρᾳ Τρίτῃ καὶ ὥρᾳ 11 π.μ. μεταβὰς εἰς τὰ Ἀνάκτορα καὶ εἰσαχθεὶς εἰς τὸ σπουδαστήριον τοῦ πρίγκηπος Ἀνδρέου ἡρξάμην τῶν πρὸς αὐτὸν παραδόσεων μου διὰ τοῦ περὶ φορητῶν ὁπλῶν μέρους τῶν μαθημάτων τῆς Πυροβολικῆς.

Κατ' ἀρχὰς παρέδιδον εἰς αὐτὸν τρεῖς τῆς ἐβδομάδος ἀνὰ μίαν ὥραν Πυροβολικὴν, Πολεμικὴν Τέχνην καὶ Τοπογραφίαν, κατόπιν ὅμως, ἦτοι ἀπὸ τοῦ μηνὸς Ἰανουαρίου 1900, ἡῤξησα τὰς παραδόσεις μου κατὰ δύο ὥρας, κάμνων αὐτὰς πεντάκις τῆς ἐβδομάδος. Ἡ Α.Υ., καίτοι εὐφυὴς καὶ εὐκόλως ἀντιλαμβάνόμενος, δὲν καταγίνεται πολὺ εἰς τὰ στρατιωτικὰ μαθήματα καὶ μᾶλλον εἰς τὴν Τοπογραφίαν φαίνεται ἐπιμελέστερος. Εἶναι ὅμως ἀληθὲς ὅτι ἐπιβαρύνεται καὶ μέ πολλὰ ἄλλα μαθήματα καὶ δὲν μένει αὐτῷ ἄρκετος χρόνος πρὸς μελέτην. Ἡσθένησε δὲ ἔτι κατὰ μῆνα Φεβρουάριον ἐκ κρυολογήματος καὶ διεκόψαμεν τὰ μαθήματα ἐπὶ ἓνα σχεδὸν μῆνα.

Κατὰ τὴν κατὰ Μάρτιον ἐπανάληψιν τῶν μαθημάτων προσέθεσα εἰς αὐτὰ καὶ τὴν Στρατ. Γεωγραφίαν τῆς Ἑλλάδος.

Κατὰ τὴν μεγάλην ἐβδομάδα ὁ Βασιλεὺς ἀπεφάσισε νὰ μεταβῇ καὶ διέλθῃ εἰς Κέρκυραν ἓνα περίπου μῆνα μετὰ τῆς Βασιλικῆς οἰκογενείας· κατὰ συνέπειαν ἐπρόκειτο ἢ νὰ διακοπῶσι τὰ μαθήματα τοῦ πρίγκηπος Ἀνδρέου, ἢ νὰ παρακολουθῇ καὶ ἐγὼ εἰς Κέρκυραν. Ὁ Βασιλεὺς προετίμησε τὸ δεύτερον καὶ μέ διέταξεν διὰ τοῦ ὑπασπιστοῦ του συνταγματάρχου Παπαδιαμαντοπούλου νὰ ἐτοιμασθῶ πρὸς ἀναχώρησιν (. . .).

Αὐλικὴ ζωὴ στὴν Κέρκυρα.—Ἐδῶ ἐντάσσεται κατὰ τὴν ἀφηγηματικὴν σειράν τὸ πρῶτο ἀπὸ δύο συμπληρωματικὰ σημειωματάρια αὐτῆς τῆς περιόδου :

Ταξίδιον εἰς Κέρκυραν ἐν τῇ συνοδείᾳ τῆς Βασιλικῆς Οἰκογενείας. 13 Ἀπριλίου — 14 Μαΐου 1900 (. . .). Τῇ ἑσπέρᾳ τῆς 12ης Ἀπριλίου ἡ Βασιλικὴ Οἰκογένεια κατελοῦσα εἰς Πειραιᾶ ἐπεβίβασθη τῆς Βασιλικῆς θαλαμηγοῦ Ἀμφιτρίτης, τὴν δὲ πρῶϊαν τῆς ἐπομένης, 13 Ἀπριλίου, περὶ

ώραν 7 1/2 π.μ. ἐπεβιβάσθη αὐτῆς καὶ ἐγὼ μετὰ τῆς λοιπῆς ἀκολουθίας. Ἡ Ἀμφιτρίτη ἀνασύρασα τὴν ἄγκυραν ἀπέπλευσε τοῦ λιμένος Πειραιῶς τῇ 8 1/4 ὥρᾳ π.μ.

Ἡ Βασιλικὴ οἰκογένεια ἀποτελεῖται ἐκ τοῦ Βασιλέως καὶ τῆς Βασιλίσσης, τοῦ Διαδόχου Κωνσταντίνου καὶ τῆς συζύγου του πριγκηπίσσης Σοφίας, ἐκ τῆς πριγκηπίσσης Μαρίας, τῶν πριγκήπων Νικολάου, Ἀνδρέου καὶ Χριστοφόρου καὶ τῶν τέκνων τοῦ Διαδόχου Γεωργίου, Ἀλεξάνδρου καὶ Ἑλένης.

Ἡ ἀκολουθία αὐτῆς ἀποτελεῖται ἐκ τῶν Κυριῶν τῆς τιμῆς Κας Αἰκ. Σαπουντζάκη καὶ δεσποινίδος Ἑλένης Κριεζῆ, ἐκ τοῦ Αὐλάρχου κ. Παπαρηγοπούλου, ἐκ τοῦ ὑπασπιστοῦ τοῦ Βασιλέως κ. Κουντουριώτου, ἀντιπλοιάρχου, ἐκ τοῦ ὑπασπιστοῦ τοῦ Διαδόχου κ. Χατζηπέτρου, ταγματάρχου, ἐκ τοῦ ὑποφαινομένου, ἐκ τοῦ κ. Μεσσαλᾶ, ἐκ τοῦ κ. Σάββα ἱατροῦ καὶ ἐκ τῶν παιδαγωγῶν τῶν Βασιλοπαίδων κ.κ. Στοῦκερ καὶ Σίνλερ, Ἑλβετῶν.

Ὁ καιρὸς εἶναι λαμπρὸς καὶ τὸ διὰ τῆς Ἀμφιτρίτης ταξειδίον μας λίαν εὐχάριστον. Τῇ 11 1/2 ὥρ. π.μ. ἀρχίζομεν διερχόμενοι τὴν διώρυγα τῆς Κορίνθου, ἧς ἡ διάβασις διαρκεῖ 25 λεπτά.

Τῇ 1 ὥρ. μ.μ. παρατίθεται τὸ πρόγευμα ἐν κοινῷ μετὰ τῆς Βασιλ. οἰκογενείας ἐστιατορίῳ, μετὰ προηγηθεῖσαν ζακοῦσκαν¹. Ὀλίγον πρὸ τοῦ προγεύματος παρουσιάζομαι διὰ τοῦ κ. Χατζηπέτρου εἰς τὰς πριγκηπίσσης Σοφίαν καὶ Μαρίαν. Τὸ πρόγευμα διαρκεῖ περὶ τὴν 1/2 ὥραν μεθ' ὃ ἀπερχόμεθα ὅπου βούλεται ἕκαστος. Ἡ Βασιλικὴ οἰκογένεια δεικνύει μεγάλην ἀπλότητα καὶ οἰκειότητα πρὸς ὅλους. Περὶ τὴν 6 1/2 ὥρ. μ.μ. διερχόμεθα ἔξωθεν τῶν Πατρῶν.

Τῇ 8ῃ ὥρᾳ παρατίθεται τὸ γεῦμα ἐν τῷ αὐτῷ εὐρεῖ ἐστιατορίῳ τοῦ πλοίου, τὸ ὁποῖον εἶναι κατάφωτον δι' ἡλεκτρικοῦ φωτός. Μετὰ τὸ γεῦμα ἀνερχόμεθα ὅλοι εἰς ἰδιαιτέραν αἴθουσαν, ὅπου παίζομεν μετὰ τῶν διαφόρων μελῶν τῆς Βασιλικῆς οἰκογενείας καὶ τοῦ Βασιλέως διάφορα παιγνίδια, ὡς τὸ ἄλμα², τὸ Domino κλπ.

Τῇ 10 ὥρ. τὰ μέλη τῆς Βασιλικῆς οἰκογενείας μᾶς καληνυκτίζουνσι, προηγηθεισῶν τῶν κυριῶν, καὶ ἕκαστος ἀπέρχεται εἰς τὰ ἴδια.

Περὶ τὴν 11 ὥρ. κατακλίνομαι, ἀλλὰ δὲν ἡδυνήθη νὰ κοιμηθῶ σχεδὸν καθ' ὅλην τὴν νύκτα. Ἀπὸ τοῦ μεσονυκτίου μέχρι τῆς 4ης πρωϊνῆς ὥρας ἡ θάλασσα καθίσταται μᾶλλον τεταραγμένη, μεταξὺ Λευκάδος καὶ Παξῶν, καὶ τὸ ἀτμόπλοιον κινεῖται ἄρκετά. Τέλος τῇ 6 1/2 ὥρᾳ τῆς πρωΐας τῆς 14ης Ἀπριλίου, καταπλέομεν εἰς τὸν λιμένα τῆς Κερκύρας, ἧς τὸ φρούριον χαιρετᾷ διὰ κανονοβολισμῶν (...).

1. Ὁρεκτικὰ στὴ ρωσικὴ μαγειρικὴ.

2. Εἶδος jeu de dames.

Τῇ 10 $\frac{1}{2}$ ὥρᾳ π.μ. γίνεται ἡ ἀποβίβασις τῆς Βασιλικῆς οἰκογενείας, προηγηθείσης κατὰ τινα λεπτὰ τῆς ἀποβιβάσεως τῆς ἀκολουθίας αὐτῆς. Ἡ ἡμέρα εἶναι ὠραιотάτη καὶ ἡ ὑπὸ τῶν Κερκυραίων ὑποδοχὴ ἐνθερμοτάτη. Πάντες σχεδὸν οἱ Κερκυραῖοι εὐρίσκονται εἰς τὰ παρὰ τὴν προκουμαίαν τεῖχην, τὰ γνωστὰ ὑπὸ τὸ ὄνομα Μουράγια. Πᾶσαι αἱ ἀρχαὶ τῆς πόλεως, ἡ σχολὴ τῶν ἐφέδρων, τὸ σύνταγμα τοῦ Πεζικοῦ, αἱ συντεχνίαι μετὰ τῶν σημαίων των καὶ δύο φιλαρμονικαὶ μουσικαὶ εἰσὶ παρατεταγμέναι ἀπὸ τῆς προκουμαίας μέχρι τῶν πυλῶν τοῦ ἐν τῇ πόλει ἀνακτόρου. Ἡ Βασίλ. οἰκογένεια διέρχεται μεταξύ ἀπείρου συνωστισμοῦ ἐν ταῖς ὁδοῖς καὶ ἐν τοῖς ἐξώσταις καὶ μεταβαίνει εἰς τὰ ἀνάκτορα. Ἐκεῖ ἴσταται εἰς τὰ προπύλαια, ὑποδέχεται τὰς ἀρχὰς καὶ παρελαύνουσι πρὸ Αὐτῆς αἱ συντεχνίαι μετὰ τῶν δύο μουσικῶν. Μετὰ ταῦτα ἡ μὲν Βασιλικὴ οἰκογένεια ἐπιβᾶσα ἀμαξῶν ἀπέρχεται εἰς τὸ ἐξοχικὸν ἀνάκτορον Mon Repos, ἡμεῖς δὲ οἱ τῆς ἀκολουθίας πάντες μένομεν ἐν τῷ ἀνακτόρῳ τῆς πόλεως.

Τοῦτο εἶναι εὐρύχωρον παλαιὸν ἀγγλικὸν κτίριον παρὰ τὴν θάλασσαν, περιβαλλόμενον ὑπὸ μικροῦ μὲν ἀλλ' ἀμφιθαλοῦς καὶ συσκίου κήπου. Καταλαμβάνομεν ἐγὼ, ὁ Χατζηπέτρος καὶ ὁ ἱατρὸς Σάββας τρία εὐρύχωρα δωμάτια πρὸς τὴν δυτικὴν πλευρὰν τοῦ Ἀνακτόρου, οἱ δὲ λοιποὶ τῆς ἀκολουθίας ἕτερα δωμάτια εἰς τὰς ἄλλας πτέρυγας.

Διὰ τὴν ἐν Κερκύρᾳ διαμονὴν μας ὁ Βασιλεὺς ἐκανόνισε τὰ ἑξῆς : ὥρισεν 6 δρχ. τὴν ἡμέραν δι' ἑξοδα διὰ τὸ πρωῒνον καὶ τὸ μεσημβρινὸν πρόγευμα, τὸ δὲ γεῦμα μας θέλομεν λαμβάνει εἰς τὸ ἀνάκτορον Mon Repos μετὰ τῆς Βασιλικῆς οἰκογενείας. Ἐπομένως πάντες οἱ τῆς ἀκολουθίας προγευόμεθα εἰς τὸ ξενοδοχεῖον St. Georges (. . .).

Τὴν ἑσπέραν περὶ τὴν 7 $\frac{3}{4}$ ὥρ. μ.μ. μεταβαίνομεν διὰ τριῶν ἀμαξῶν εἰς τὸ Mon Repos, ἐν πολιτικῇ ἀμφιέσει (φράκῳ), ὅπου παρατίθεται τὸ γεῦμα εἰς τὰς 8 μ.μ. Μετὰ τὸ γεῦμα συνερχόμεθα ὅλοι εἰς τὴν αἴθουσαν τοῦ μπιλλιάρδου, ὅπου λαμβάνομεν τὸν καφὲν καὶ συνομιλοῦμεν μέχρι τῆς 9 $\frac{1}{2}$ μ.μ. περίπου, ὅτε οἱ βασιλεῖς μᾶς καληνυκτίζουσι καὶ ἀπέρχονται εἰς τὰ ἰδιαιτέρα, ἡμεῖς δὲ ἐπιβαίνοντες τῶν ἀμαξῶν μας ἐπιστρέφομεν εἰς τὴν πόλιν.

Τὸ ἀνάκτορον Mon Repos εἶναι μικρὰ στρογγύλη ἑπαυλις, ἔχουσα ὠραῖον σχέδιον καὶ πεπαλαιωμένα ἔπιπλα, κειμένη εἰς γραφικωτάτην παρὰ τὴν παραλίαν θέσιν καὶ περιβαλλομένη ὑπὸ εὐρυτάτου καὶ πυκνοφύτου διὰ μεγάλων δένδρων κήπου, φθάνοντος μέχρι τῆς θαλάσσης. Εἶναι ἀληθὴς ἀπόλαυσις ἡ ἐν αὐτῷ διαμονή, καθὼς ἄλλως τε καὶ εἰς τὰς πλείστας τῶν παραλίων ἐξοχῶν τῆς Κερκύρας κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς ἀνοίξεως.

Ἀπὸ τῆς ἐπιούσης, 15 Ἀπριλίου, ἤρχισα καὶ τὰ μαθήματα τοῦ πρίγκηπος Ἀνδρέου· κατ' ἀρχὰς ὥρισα νὰ τοῦ παραδίδω μίαν ὥραν καθ' ἑκάστην, ἀλλ' ὁ Βασιλεὺς ἐπεθύμει νὰ τοῦ κάμνω μάθημα δύο ὥρας καθ' ἑκάστην καὶ τοῦτο διότι ὡς μοι εἶπεν, μόνος δὲν μελετᾷ ἀρκετὰ καὶ διὰ τῶν

ἐπαναλήψεων τὰς ὁποίας θὰ τοῦ κάμνω θὰ ἡδύνατο νὰ μάθῃ περισσότερα. Ἐγένετο λοιπὸν οὕτω. Καθ' ἑκάστην εἰς τὰς 9 $\frac{3}{4}$ π.μ. με παρελάμβανεν ἡ ἄμαξα καὶ μετέφερεν εἰς Μον Repos, ὅπου εἷςτινα θάλαμον τοῦ ἄνω πατώματος, εἰς τὴν λεγομένην πρασίνην αἴθουσαν, παρέδιδον μαθήματα εἰς τὸν πρίγκηπα ἀπὸ τῆς 10ης ὥρ. μέχρι τῆς μεσημβρίας. Τὴν πρώτην ὥραν τὸν ἐξήταζον τὰ μεμαθημένα ἤδη, τὰ ὅποια τοῦ ὠρίζον νὰ μελετήσῃ, καὶ τοῦ τὰ ἐπανελάμβανον ἀκόμῃ μίαν φοράν, ἐπειδὴ οὐδέποτε σχεδὸν τὰ ἐμάνθανε καλῶς, τὴν δὲ δευτέραν ὥραν τοῦ παρέδιδον νέον μάθημα. Ὅλην τὴν πρωΐαν ἤμην οὕτω ἀπησχολημένος, διότι καὶ πρὸ τῆς μεταβάσεώς μου εἰς Μον Repos ἤμην ἠναγκασμένος νὰ μελετῶ τὸ παραδοθησόμενον μάθημα.

Μετὰ μεσημβρίαν ἀνεπαύομην ἀπὸ τῶν 2 μέχρι τῶν 4 μ.μ., εἶτα ἐξυριζόμην, ἤλλασσα ἐνδύματα, καὶ ἀπὸ τὰς 5 — 7 μ.μ. ἡ ἀνταπέδιδά ἐπισκέψεις τινὰς εἰς τοὺς ἐπισκεφθέντας με ἀξιωματικούς ὥς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, ἡ ἔκαμνον περίπατον εἰς τὴν εὐρυτάτην πλατεῖαν τῆς πόλεως καὶ εἰς τὸν ὠραιότατον παραλιακὸν δρόμον πρὸς τὴν Γαρίτσαν.

Μνηστεία πριγκήπισσας Μαρίας.— Τῇ Κυριακῇ, 16 τρέχοντος, ἐκπληξίς τις μᾶς παρουσιάσθη. Περὶ τὴν μεσημβρίαν μανθάνομεν ὅτι ἀφικνεῖται ὁ μέγας δούξ Γεώργιος Μιχαήλοβιτς, ὅστις πρὸ τριετίας καὶ πλέον εἶχε μνηστευθῇ μετὰ τῆς πριγκηπίσσης Μαρίας καὶ περὶ οὗ εἶχε λεχθῇ καὶ ἔθεωρεῖτο βέβαιον ὅτι ὁ ἀρραβὼν εἶχε διαλυθῇ. Τῷ ὄντι δὲ διὰ τοῦ ἐκ Μπρίντιζι Ἰταλικοῦ ἀτμοπλοίου, καταπλεύσαντος τῇ 3 ὥρ. μ.μ. τῆς αὐτῆς ἡμέρας, ἔφθασεν ὁ Μέγας δούξ· ὁ αὐλάρχης τοῦ βασιλέως παρέλαβεν αὐτὸν ἐκ τοῦ ἀτμοπλοίου, ὁ δὲ Βασιλεὺς ἀνέμενεν αὐτὸν εἰς τὸ ἐν τῇ πόλει ἀνάκτορον καὶ ἀπῆλθον ὁμοῦ εἰς Μον Repos. Προφανὲς ἦτο πλέον ὅτι τὸ ταξίδιον εἰς Κέρκυραν τῆς Βασιλικῆς οἰκογενείας, εἶχε σκοπὸν τὴν συνέντευξιν ταύτην, ἵνα τελειώσῃ τὸ διαλελυμένον σχεδὸν τοῦτο συνοικέσιον.

Ὁ μέγας δούξ συνωδεύετο ὑπὸ τοῦ ὑπασπιστοῦ του λοχαγοῦ Dubreuil Echarrare, ὅστις κατῴκησε μεθ' ἡμῶν εἰς τὸ ἐν τῇ πόλει ἀνάκτορον. Τὸ ἑσπέρας εἰς τὸ γεῦμα ἐγνωρίσαμεν τὸν μέγαν δοῦκα· ὑψηλός, ἰσχνός, ἡλικίας 38 περίπου ἔτῶν, οὐχὶ εὐμορφος, ἀλλὰ συμπαθητικὸς ἄνθρωπος. Εἰς τοὺς αὐλικούς κύκλους ἐπιστεύετο ὅτι αἰτία τῆς διαλύσεως σχεδὸν τοῦ ἀρραβῶνος τοῦ ἦτο ἡ πρὸς αὐτὸν ἀποστροφή τῆς πριγκηπίσσης Μαρίας. Τοῦτο δὲ καὶ κατεδείχθη ἀμέσως ἐκ τῆς μεγάλης ψυχρότητος μεθ' ἧς ἐφέρετο πρὸς αὐτὸν κατὰ τὰς 4 ἡ 5 πρώτας ἡμέρας τῆς ἀφίξεώς του ἡ πριγκήπισσα Μαρία, καθ' ἧς οὔτε τὸν ἐπλησίαζεν, οὔτε τοῦ ὠμίλει, οὔτε τὸν ἐκύτταζε διόλου κατὰ τὸ γεῦμα καὶ μετ' αὐτό. Φαίνεται ὅμως ὅτι ἡ μεγάλη ἐπιθυμία τῶν γονέων τῆς νὰ τελειώσῃ τὸ συνοικέσιον τοῦτο, καὶ αἱ προτροπαὶ αὐτῶν, ὥς καὶ ἡ πρὸς αὐτὴν ἀγάπη καὶ ἀφοσίωσις τοῦ μεγάλου

Δουκός, τὴν ἔκαμον νὰ μεταβάλῃ γνώμην· τοῦτο κατεφάνη τὴν ἐσπέραν τῆς 21ης Ἀπριλίου, καθ' ἣν παρατηρήθη ὅτι ἄφησε πλέον τὴν πρὸς αὐτὸν σοβαρότητα, τοῦ ἑμειδία καὶ τοῦ ὠμίλει οἰκείως, κλπ. Τὴν ἐπιοῦσαν, 22, ὁ μέγας Δοῦξ ἐχάρισεν εἰς τὴν πριγκήπισσαν πολυάριθμα καὶ πολυτελέστατα δῶρα, ἄδαμάντινα ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, περιεχόμενα εἰς 90 περίπου κουτία, ἐγένετο δὲ πλέον γνωστὸν ὅτι ὁ ἄρραβὼν ἀνενεώθη καὶ ὅτι ὅσον οὕτω ἐμελλε νὰ τελεσθῇ καὶ ὁ γάμος ἐν αὐτῇ τῇ Κερκύρᾳ· ἅπασα ἡ βασιλικὴ οἰκογένεια εἶναι περιχαρὴς.

Τῇ 23 Ἀπριλίου, ἐπὶ τῇ ὀνομαστικῇ ἑορτῇ τοῦ Βασιλέως, ἐγένετο ὠραία ἡ δοξολογία ἐν τῇ πόλει, εἰς τὸν ἐν τῷ Φρουρίῳ μητροπολιτικὸν ναὸν τοῦ Ἀγίου Γεωργίου, ὅπου παρευρέθησαν ὅλη ἡ Βασιλικὴ οἰκογένεια μετὰ τῆς ἀκολουθίας τῆς, πάντες οἱ ἐν τέλει καὶ τὸ πλῆθος ἀντιπροσώπων τοῦ ὠραίου φύλου τῆς Κερκύρας. Τὸ ἐσπέρας παρετέθη γεῦμα εἰς 50 πρόσωπα εἰς τὸ ἐν τῇ πόλει ἀνάκτορον, μεθ' ὃ ἐξεληθόντες εἰς τὸν εὐρύτατον αὐτοῦ ἐξώστην εἶδομεν τὴν ὠραίαν φωταψίαν τῆς πόλεως καὶ τὰ ἐν τῇ πλατείᾳ καέντα πολλὰ πυροτεχνήματα. Τῇ 11 ὥρ. μ.μ. γενομένης μικρᾶς λαμπαδηφορίας, οἱ βασιλεῖς ἀπῆλθον εἰς τὸ ἐξοχικὸν αὐτῶν ἀνάκτορον.

Ἑκδρομές.—Ὡραιότατα εἶναι αἱ ἐξοχαὶ τῆς Κερκύρας, ἀλλὰ δὲν ἐπεσκέφθη ἀκόμη ἡ πολὺ ὀλίγας.

Πρῶτον τὸ Κανόνι: εἶναι ὠραία τοπαθεσία, ὀλίγον πέραν τοῦ Μον Ρeros, εἰς τὸ ἄκρον καταφύτου ὑψώματος καὶ ἄνωθεν τοῦ στομίου δι' οὗ λίμνη τις, τοῦ Χαλκιοπούλου καλουμένη, ἐνοῦται μετὰ τῆς θαλάσσης· πρὸ τοῦ στομίου τούτου ὑπάρχουσι δύο μικροσκοπικαὶ νησίδες, ὧν ἡ μία, Ποντικονῆσι λεγομένη, εἶναι κατάφυτος καὶ γραφικωτάτη, ἡ δὲ ἄλλη μικροτέρα καὶ ξηρά. Εἰς ἀμφοτέρας ὑπάρχουσιν ἐκκλησίδια καὶ εἰς μὲν τὴν πρώτην διαμένει εἰς καλόγηρος, εἰς δὲ τὴν ἑτέραν καλογραία.

Δεύτερον ἐπεσκέφθη δις τὸ παρὰ τὸ χωρίον Γαστοῦρι ἀνάκτορον τῆς μακαρίτιδος αὐτοκρατείας τῆς Αὐστρίας Ἑλισάβετ¹, περιβαλλόμενον ὑπὸ καταφύτου καὶ εὐρυτάτου κήπου εἰς τὰς κλιτύας βουνοῦ, φθάνοντος μέχρι τῆς θαλάσσης. Ἐν τῇ ἐξόχῳ ταύτῃ ἐξοχῇ συνενοῦνται ὅλα τὰ θέλγητρα τῆς φύσεως μετὰ τῶν τῆς τέχνης. Τὸ ἀνάκτορον εἶναι καλλιτεχνικώτατα διακεκοσμημένον, εἰς αὐτὸ δὲ καὶ εἰς τὸν κήπον διακρίνονται πληθὺς ὠραίων ὀγαλμάτων παριστάντων διάφορα πρόσωπα τῆς Ἑλληνικῆς ἀρχαιότητος καὶ τῆς νεωτέρας ποιήσεως· μεταξὺ αὐτῶν διακρίνεται τὸ ὀγαλμα τοῦ Ἀχιλλέως θνήσκοντος, ἐνῶ προσπαθεῖ νὰ ἐξαγάγῃ τὸ εἰς τὸν ἀστράγαλον πλῆξαν αὐτὸν βέλος (...).

1. Πρόκειται γὰρ τὸ λεγόμενο «Ἀχιλλεῖον». Τὸ εἶχε χτίσει ἡ αὐτοκράτειρα τῆς Αὐ-

Τρίτον ἐπεσκέφθην τὴν Μπενίτσαν τῇ 24 τρέχοντος μηνὸς μετὰ τῆς Βασιλικῆς οἰκογενείας.

Τῇ 10 ὥρ. π.μ. συνηθροίσθημεν πάντες ἐν τῷ ἐξοχικῷ ἀνακτόρῳ ὁπότεν ἐμέλλομεν νὰ ἐκδράμωμεν εἰς Μπενίτσαν· μετ' οὐ πολὺ δὲ ἀνεχώρησαν πάντες ἐφ' ἁμαξῶν, ἐκτὸς τοῦ πρίγκηπος Ἀνδρέου, ἐμοῦ καὶ τοῦ κ. Στοῦκερ. Ὁ Βασιλεὺς μοῦ εἶπεν ὅτι ἦτο καλὸν διὰ νὰ μὴ χάσῃ τὸ μάθημά του ὁ πρίγκηψ Ἀνδρέας, νὰ κάμωμεν τὸ μάθημα καὶ κατόπιν νὰ ὑπάγωμεν εἰς τὴν ἐξοχὴν διὰ τῆς ἀτμακάτου τῆς Ἀμφιτρίτης, ἣν ἐμελλε νὰ μᾶς στείλῃ. Οὕτω ἔκαμα μάθημα εἰς τὸν πρίγκηπα μέχρι τῆς μεσημβρίας, ἀπὸ δὲ τῆς μεσημβρίας μέχρι τῆς 12 3/4 μ.μ. ἔκαμε μάθημα Ἑλληνικῶν εἰς αὐτὸν ὁ ἐκ τῶν ἐν Κερκύρᾳ καθηγητῶν κ. Σακελλαρόπουλος.

Κατὰ τὴν ὥραν ταύτην ἐπωφελήθην ὅπως περιέλθω τὸν εὐρὺν καὶ θαυμάσιον κήπον τοῦ Mon Repos, οὗ τὰ μεγάλα καὶ πυκνὰ δένδρα φθάνουσι μέχρις αὐτῆς τῆς ἀκτῆς· πρὸς τι μέρος αὐτῆς, ἐν ᾧ σχηματίζεται μικρὰ ἐσοχή, εἶναι κατεσκευασμένη λιθοκτιστος ἡ βασιλικὴ ἀποβάθρα, παρ' ἣ ὑπάρχουσι δεδεμένοι μικραὶ τινες λέμβοι διὰ τὴν βασιλικὴν οἰκογένειαν, καὶ παράπηγμά τι χρησιμεῖον διὰ τὰ λουτρά αὐτῆς.

Τῇ 1η ὥρ. μ.μ. ἐπρογευμάτισα μετὰ τοῦ πρίγκηπος καὶ τοῦ κ. Στοῦκερ, μεθ' ὃ ἐπεβιβάσθημεν τῆς εἰς τὴν ἀποβάθραν τοῦ Mon Repos ἀναμενούσης ἀτμακάτου· ἡ θάλασσα ἦτο ὥραιότατη καὶ ὁ θαλάσσιος αὐτὸς περίπατος, διαρκέσας περὶ τὰ 35 λεπτά μέχρι τῆς ἀποβάθρας τῆς Μπενίτσας, τερπνότητος (. . .) Ἡ Βασιλικὴ Οἰκογένεια μετὰ τῆς ἀκολουθίας ἔμενεν εἰς κτῆμά τι τοῦ κ. Φλαμπουριάρη, κείμενον ἀνωθεν τοῦ χωρίου, ἐπὶ καταφύτου κλιτύος, παρὰ τὸν Ἄγ. Στέφανον (. . .).

Γραφικὸν εἶναι τὸ ἔνδυμα τῶν χωρικῶν γυναικῶν καὶ ποικιλία μεγάλη παρουσιάζεται ὡς πρὸς τὴν κόμωσιν ἰδίᾳ· αἱ γυναῖκες τοῦ Γαστουρίου πρὸ πάντων καὶ τῶν πρὸς ἐκεῖνο τὸ μέρος χωρίων, φέρουσι καταπληκτικὸν ὄγκον ξένων μαλλίων, συμπεπλεγμένων μετὰ πλατειῶν ἐρυθρῶν ταινιῶν, εἰς τὴν κεφαλὴν, ὅπερ κάμνει αὐτὰς νὰ φαίνωνται ὥραϊαι. Εἰς τὸ Ἀνάκτορον Mon Repos ἐκάλεσαν ἡμέραν τινὰ αἱ πριγκήπισσαι χωρικὴν τινὰ ἐκ Μπενίτσας, ἣτις ἔφερε καινουργῇ τοιαῦτα ἐνδύματα, τὰ ὁποῖα περιεβλήθη ἡ δεσποινὶς Κριεζῆ θέσασα ἔτι ἐπὶ τῆς κεφαλῇς τὴν ὀγκώδη περιγραφεῖσαν

στρίας Ἑλισάβετ τὸ 1890, γιὰ νὰ μονάζει κάθε τόσο μετὰ τὸ δράμα τοῦ Μάγερλιγκ, ἀλλ' ἔπειτα ἀπὸ λίγα χρόνια τὸ παράτησε καὶ δὲν ξαναγύρισε στὴν Κέρκυρα. Ἀργότερα (1905 ἢ 1907) τὸ «Ἀχιλλεῖον» ἀγοράσθηκε ἀπὸ τὸν αὐτοκράτορα τῆς Γερμανίας Γουλιέλμο Β', (γυναικᾶδελφο τοῦ τότε Διαδόχου Κωνσταντίνου), ποὺ περνοῦσε ἐκεῖ μερικὲς ἐβδομάδες τὰ καλοκαίρια, ἕως τὸν Πρῶτον Παγκόσμιον πόλεμον, ὁπότε τὸ μέγαρον χρησιμοποιοῦντο ὡς στρατιωτικὸ νοσοκομεῖο τοῦ γαλλικοῦ στρατοῦ. Μετὰ τὸν Πόλεμον ἔγινε ἰδιοκτησία τοῦ Ἑλληνικοῦ Κράτους, καί, φυσικᾶ, ἐρειπώθηκε. Τὰ τελευταῖα χρόνια παραχωρήθηκε σὲ ξένους ἐπιχειρηματίες γιὰ καζίνο χαρτοπαικτικόν.

κόμωσιν, καὶ κατέστη πολὺ ὠραιότερα ἅφ' ὅ,τι ἦτο. Οἱ πρίγκηπες καὶ αἱ πριγκήπισσαι ἔμενον ἐν θαυμασμῷ παρατηροῦντες αὐτὴν ἐπὶ πολλὴν ὥραν καὶ ἔλαβον πλείστας ὅσας φωτογραφίας τῆς εἰς πολλὰς θέσεις.

Ὁ γάμος τῆς πριγκήπισσας.— Ἀποφασισθείσης πλέον τῆς ταχείας τελέσεως τῶν γάμων τῆς πριγκήπισσης Μαρίας, ὁ Βασιλεὺς ἀπὸ τῆς 25ης τρέχοντος ἀπεφάσισε πλέον ὅπως οὗτοι τελεσθῶσιν ἐν Κερκύρᾳ τῇ προσεχῇ Κυριακῇ 30 Ἀπριλίου, ἐν τῷ ἐν τῷ φρουρίῳ μητροπολιτικῷ Ναῷ τοῦ Ἀγ. Γεωργίου. Διὸ προσεκλήθησαν ὅπως παρευρεθῶσιν ἐν αὐτοῖς ὁ Πρωθυπουργός, ὁ ὑπουργός τῆς Δικαιοσύνης, ὁ μητροπολίτης Ἀθηνῶν καὶ οἱ ἐν Ἀθήναις μέιναντες ὑπασπισταὶ τοῦ Βασιλέως καὶ τοῦ Διαδόχου. Συνάμα δὲ ἀνεμένετο καὶ ὁ πατὴρ τοῦ γαμβροῦ μέγας δούξ Μιχαήλ, ἐρχόμενος ἐξ Ἰταλίας, ὅπου περιηγεῖτο, διὰ τῆς ρωσικῆς Ναυαρχίδος. Ἐν γένει δὲ ἤρχισαν αἱ προετοιμασίαι τοῦ γάμου ἐν τε τοῖς ἀνακτόροις καὶ ἐν τῇ πόλει ὑπὸ τε τῆς Στρατιωτικῆς καὶ τῆς Δημοτικῆς Ἀρχῆς.

Τῇ 10 1/2 ὥρ. π.μ. τῆς 27ης Ἀπριλίου κατέπλευσεν εἰς τὸν λιμένα ἡ Ρωσικὴ Ναυαρχίς, ἐξ ἧς ἀπεβιβάσθη ὁ μέγας δούξ Μιχαήλ Νικολάεβιτς μετὰ τοῦ αὐλάρχου τοῦ στρατηγοῦ Βαράνωφ καὶ τοῦ ἱατροῦ του κ. Ζάντωφ. Ἀπασα ἡ βασιλικὴ οἰκογένεια, αἱ ἀρχαὶ τῆς πόλεως, ὁ λόχος τῆς Σχολῆς τῶν Ἐφέδρων καὶ ἡ μουσικὴ τῆς πόλεως, ὑπεδέχθησαν τὸν μέγαν δούκα ἐν τῇ προκυμαίᾳ καὶ ὠδήγησαν αὐτὸν εἰς τὸ ἐν τῇ πόλει Ἀνάκτορον, ἔνθα τῷ παρεσκευάσθησαν δωμάτια πρὸς κατάλυσιν μετὰ τῆς ἀκολουθίας του.

Ὁ μέγας δούξ λαμβάνει τὰ γεύματά του μετὰ τῆς Βασιλικῆς οἰκογενείας εἰς Mon Repos, οἱ δὲ ὑπασπισταὶ του ὡς καὶ ἡμεῖς. Μίαν ἡμέραν πρὸ τοῦ δουκὸς εἶχον ἀφίχθῃ ὁ πρέσβυς τῆς Ρωσσίας ἐν Ἀθήναις κ. Ὀνοῦ μετὰ τῶν γραμματέων του Σμυρνῶφ καὶ Σολόβιεφ.

Τὸ ἑσπέρας τὸ γεῦμα ἦτο ἐπισημότερον διότι παρεκάθησαν ὁ μέγας δούξ Μιχαήλ μετὰ τῶν δύο προσώπων τῆς ἀκολουθίας, ὁ πρέσβυς τῆς Ρωσσίας μετὰ τῶν γραμματέων του, καὶ ὁ Ρῶσσος ναύαρχος.

Ὁ μέγας δούξ Μιχαήλ, 68 ἐτῶν ἡλικίας, εἶναι εὐμορφος, ὑψηλὸς καὶ εὐτραφὴς πρεσβύτης, φέρων μακρὰς παραγναθίδας, καὶ ὁμοιάζων ὀλίγον πρὸς τὴν ἀνεψιάν του, τὴν Βασίλισσαν. Μετὰ τὸ γεῦμα ἐπλησίασε οἰκείως πάντας σχεδὸν καὶ τοῖς ἀπηύθυνεν ὀλίγας λέξεις· πλησιάσας καὶ ἐμὲ μεῦ ἠρώτησε τί παραδίδω εἰς τὸν πρίγκηπα Ἀνδρέαν, εἰς τί ὄπλον θὰ γίνῃ ὁξισματικός, ἂν τοῦ ἀρέσουν τὰ στρατιωτικὰ κλπ.

Ἀπὸ τῆς ἀφίξεως τοῦ μεγάλου δουκὸς Μιχαήλ τὸ γεῦμα παρατίθεται εἰς τὰς 7 1/2 ὥρ. τῆς ἑσπέρας, εἰς τὰς 9 δὲ τελειώνουν ὅλα καὶ ἀφινόμεθα ἐλεύθεροι νὰ ἀπέλθωμεν.

Τῇ 28 Ἀπριλίου ἀφίκοντο ὁ πρωθυπουργός, ὁ ὑπουργός τῆς Δικαιο-

σύνης, ὁ μητροπολίτης¹, οἱ ὑπασπισταὶ τοῦ Βασιλέως Ράινεκ καὶ Βότσαρης, ὡς καὶ οἱ λοιποὶ τῆς αὐλῆς Θών, Λέλης, καὶ ὁ ὑπασπιστὴς τοῦ Διαδόχου κ. Πάλλης καὶ ἡ κ. Κοντοσταύλου.

Τῇ 29 σημαιοστολίζεται καὶ ἀνθοστολίζεται ἡ πόλις καὶ ἰδίως ἡ πλατεία (ἑσπιανάδα) εἰς τὰ δύο ἄκρα τῆς ὁποίας στήνονται ἀψίδες. Ἐκδίδεται τὸ ἐπίσημον πρόγραμμα τῆς τελετῆς καὶ ὁ Βασιλεὺς μεταβαίνει μόνος εἰς τὴν ἐν τῷ φρουρίῳ ἐκκλησίαν καὶ δίδει ὁδηγίαν περὶ τῶν θέσεων ὅς θέλουσι καταλάβει οἱ διάφοροι προσκληθησόμενοι καὶ αἱ κυρίαι, δι' ὅς ὠρίσθη ἀποκλειστικῶς ὁ ἐν εἴδει μακροῦ ἐξώστου γυναικωνίτης.

Τὴν Παρασκευὴν τὸ ἑσπέρας δὲν παρετέθη ἡμῖν γεῦμα ἐν τοῖς ἀνακτόροις, τῆς Βασιλικῆς οἰκογενείας μεινάσης μόνης καὶ νηστευσάσης. Τὴν πρωΐαν δὲ τοῦ Σαββάτου ἐγένετο λειτουργία ἐν τῷ παρεκκλησίῳ τοῦ ἐξοχικοῦ ἀνακτόρου, μεθ' ἣν οἱ μελλόνυμφοι μετέλαβον τῶν ἀχράντων μυστηρίων.

Τέλος ἐξημέρωσεν ἡ 30 Ἀπριλίου, ἡμέρα τῶν γάμων, τὸ ἐπίσημον τῆς ὁποίας ἀνήγγειλαν 21 κανονοβολισμοὶ ριφθέντες τῇ 8ῃ ὥρᾳ τῆς πρωΐας ὑπὸ τῆς λυομένης πυρβολαρχίας τοῦ λοχαγοῦ Μαυρογένους. Ὅλοι οἱ κάτοικοι τῆς Κερκύρας, ὡς καὶ τῶν περὶ χωρίων εἶναι ἀπὸ πρωΐας ἐπὶ ποδὸς κατακλύζοντες τὴν πλατεῖαν τῆς πόλεως καὶ τὰς ὁδοὺς ὅθεν θέλει διέλθῃ ἡ βασιλικὴ οἰκογένεια, ἥτις τῇ 10ῃ ὥρᾳ τῆς πρωΐας ἔρχεται ἐκ τοῦ ἐξοχικοῦ ἀνακτόρου εἰς τὸ τῆς πόλεως, ἵνα ἐξ αὐτοῦ, περιβαλλομένη τὴν ἐπίσημον στολὴν, μεταβῇ εἰς τὴν ἐκκλησίαν.

Ἀπὸ τῆς 10 1/2 ὥρ. π.μ. ἤρχισε νὰ παρατάσσῃται ὁ στρατὸς ἀπὸ τῆς ἐκκλησίας μέχρι τῆς Πύλης τοῦ φρουρίου : εἰς τὸ δεξιὸν αἱ δύο φιλαρμονικαὶ μουσικαί, ἡ μουσικὴ τῆς ρωσικῆς ναυαρχίδος καὶ λόχος Ρώσων ναυτῶν, κατὰλευκα ἐνδεδυσμένων, εἴτα ὁ λόχος τῆς σχολῆς τῶν ἐφέδρων καὶ τέλος τρεῖς λόχοι πεζικοῦ.

Οἱ προσκεκλημένοι καὶ αἱ κυρίαι ἤρχισαν ἐπίσης προσερχόμενοι εἰς τὸν ναὸν καὶ καταλαμβάνοντες τὰς θέσεις των. Τῇ 11 1/2 ἀναχωροῦμεν ἐφ' ἀμαξῶν ἐκ τῶν ἀνακτόρων καὶ μεταβαίνομεν εἰς τὸν ναὸν πάντες οἱ τῆς αὐλῆς· εἰσέρχομαι ἐν τῇ αὐτῇ ἀμάξῃ μετὰ τῶν κ.κ. Φιλοζοφῶφ, γραμματέως τῆς Βασιλίσσης, ὄγκου δυσκινήτου καὶ τρικλίζοντος, καὶ τοῦ κ. Λέλη. Εἰσερχόμενοι εἰς τὸν ναὸν καταλαμβάνομεν τὰς θέσεις μας εἰς τὸ ἔμπροσθεν δεξιὸν μέρος, ὅπισθεν ἀμέσως καὶ δεξιὰ τῶν θέσεων τῆς Βασιλικῆς οἰκογενείας. Τῇ μεσημβρίᾳ περίπου ἀφικνεῖται ἡ Βασιλικὴ οἰκογένεια, γενομένη δεκτὴ ἔξωθεν τοῦ ναοῦ διὰ τῶν ἐμβατηρίων τῶν μουσικῶν, τῶν χαιρετισμῶν τοῦ στρατοῦ καὶ τῶν ζήτῳ τοῦ πλήθους. Ὁ μητροπολίτης καὶ οἱ ὑπασπισταὶ ὑποδέχονται αὐτὴν εἰς τὰ προπύλαια. Εἰσέρχεται πρῶτος ὁ

1. Πρωθυπουργός = Γ. Θεοτόκης· ὑπ. Δικαιοσύνης = Κ. Καραπάνος· μητροπολίτης = Προκόπιος.

Βασιλεὺς ὁδηγῶν τὴν πριγκήπισσαν Μαρίαν, ἣν ἄγει πρὸ τῆς τραπέζης, ἐφ' ἧς τὰ τοῦ γάμου, μεθ' ἧς Βασίλισσα μετὰ τοῦ μεγάλου δουκὸς καὶ οἱ λοιποὶ κατόπιν. Ὁ μέγας δούξ Γεώργιος τάσσεται παρὰ τὸ δεξιὸν τῆς πριγκήπισσης, καὶ ἄρχεται ἡ ἱεροτελεστία τοῦ γάμου, τελουμένη ὑπὸ τοῦ Μητροπολίτου Ἀθηνῶν, τῶν ἀρχιεπισκόπων Κερκύρας καὶ Λευκάδος καὶ πληθύς ἱερέων. Ὁ χορὸς τῆς ἐν Ἀθήναις ἀνακτορικῆς ἐκκλησίας, ὡς καὶ ρωσικὸς χορὸς, τεθειμένοι εἰς τὸ μέσον τοῦ γυναικωνίτου, ψάλλει μελωδικώτατα. Μεγίστη τάξις ἐπικρατεῖ ἐν τῇ εὐρείᾳ μέν, ἀλλ' ἄνευ διακόσμου ἐκκλησίᾳ τοῦ φρουρίου. Ἡ ἱεροτελεστία τελεῖται συγκινητικώτατα καὶ ἐπιβλητικώτατα ὑπὸ τὴν ἐπιτακτικὴν καὶ πομπώδη φωνὴν τοῦ μητροπολίτου.

Ἡ πριγκήπισσα Μαρία εἶναι λίαν σοβαρὰ καὶ συγκεκινημένη. Φορεῖ λευκὴν μεταξίνην ἐσθῆτα, ἧς τὴν μακρὰν οὐρὰν κρατοῦσιν οἱ δύο μικροὶ πρίγκηπες, ὁ ἀδελφὸς τῆς Χριστόφορος καὶ ὁ ἀνεψιὸς τῆς Γεώργιος. Φέρει εἰς τὴν κεφαλὴν καὶ τὸ στήθος ἄνθη λεμονίας συμπεπλεγμένα μετ' ἀδαμαντίνων κοσμημάτων. Ἐκ τῆς κεφαλῆς κρέμαται πρὸς τὰ ὀπίσω μακρὸς καὶ πολυτελὲς ἐκ δαντέλλας πέπλος, ἀνήκων εἰς τὴν μητέρα τῆς Βασίλισσης.

Ὁ Βασιλεὺς καὶ ἡ Βασίλισσα φαίνονται λίαν συγκεκινημένοι, ἡ τελευταία μάλιστα δακρύει. Ἡ Βασίλισσα ἀνταλλάσσει τοὺς δακτυλίους τῶν μεμνηστευμένων, οἱ δὲ πρίγκηπες Νικόλαος καὶ Ἀνδρέας ἀνταλλάσσουν ἢ μᾶλλον κρατοῦσιν ὑπὲρ τὰς κεφαλὰς των τοὺς νυμφικοὺς στεφάνους. Οὗτοι εἶναι χρυσοῖ, ἐν εἵδει μίτρας κατεσκευασμένοι καὶ ἱκανοῦ βάρους, ὥστε μεγάλως ἐκοπίασαν οἱ ἐπὶ πολλὴν ὥραν κρατήσαντες αὐτοὺς ὑπὲρ τὰς κεφαλὰς τῶν νεονύμφων πρίγκηπες. Περὶ τὸ τέλος τῆς ἱεροτελεστίας, ἀναγινώσκει ῥωσιστὶ τὰς γαμηλίους εὐχὰς ὁ παριστάμενος ῥώσσος ἱερεὺς καὶ ψάλλει ὁ ρωσικὸς χορὸς· τέλος ἐξακολουθεῖ τὴν ἱεροτελεστείαν ὁ μητροπολίτης, γίνεται τὸ Ἡσαΐα χόρευε, καὶ ἐκφωνεῖται λογίδριον ὑπὲρ εὐτυχίας τῶν ὑψηλῶν νυμφίων ὑπὸ τοῦ Μητροπολίτου. Τὸ πέρας τῆς ἱεροτελεστίας ἀγγέλλεται διὰ κανονοβολισμῶν ὑπὸ τῆς Πυρβολαρχίας καὶ τῶν ρωσικῶν πλοίων. Μετὰ ταύτην ἡ Βασιλικὴ οἰκογένεια περιπτύσσεται καὶ ἀσπάζεται τοὺς νεονύμφους καὶ ἀπέρχονται τοῦ ναοῦ προπορευομένων τῶν δύο νυμφίων. Ἡ Βασιλικὴ οἰκογένεια ἐπιβᾶσα ἀμαξῶν μεταβαίνει κατ' εὐθείαν εἰς τὸν Ναὸν τοῦ Ἀγ. Σπυρίδωνος καὶ ἀσπάζεται τὸ λείψανον τοῦ Ἀγίου, μεθ' ὃ ἐπιστρέφει εἰς τὸ ἐν τῇ πόλει ἀνάκτορον, ὅπου προηγηθέντες ἀναμένοντες οἱ τῆς αὐλῆς.

Ἡ ἱεροτελεστία τοῦ γάμου διήρκεσε μίαν ὥραν ἀκριβῶς, ὥστε μόλις τῇ 1 1/4 ὥρ. μ.μ. ἡ Βασιλικὴ οἰκογένεια ἐπέστρεψεν εἰς τὸ ἀνάκτορον, ὅπου βαθμηδὸν συναθροίζονται πάντες οἱ ἐν τέλει. Μετ' οὐ πολὺ ἄρχεται τὸ χειροφίλημα: ἐν τῇ αἰθούσῃ τοῦ Θρόνου ἴστανται ὁ μέγας δούξ Γεώργιος καὶ ἡ μεγάλη Δούκισσα Μαρία καὶ περὶ αὐτοὺς οἱ πρίγκηπες

καὶ οἱ ὑπασπισταὶ τοῦ Βασιλέως. Διέρχονται πρὸ αὐτῶν πάντες οἱ ἐν τέλει κατὰ τὴν ὀρισθεῖσαν τάξιν καὶ συγχαίρονται τοῖς νεονύμφοις ἀσπαζόμενοι τὴν χεῖρα τῆς μεγάλης Δουκίσσης. Τελευταῖοι εἰσερχόμεθα οἱ τῆς Βασιλικῆς ἀκολουθίας καὶ συγχαίρομεν ἐπίσης θερμῶς αὐτοῖς· ἡ Μεγάλη Δούκισσα ἔχει ἀποβάλλει πλέον τὴν συγκίνησιν καὶ σοβαρότητα καὶ καθίσταται ὁμιλητικὴ καὶ περιχαρής.

Εἶναι ἤδη $1\frac{3}{4}$ ὥρ. μ.μ. καὶ γίνεται μικρὰ ἀνάπαυλα ὅπως ἀναπαυθῶσι πάντες καὶ συναθροισθῶσιν πάλιν διὰ τὸ ἐπίσημον πρόγευμα, ὅπερ ἄρχεται τῇ $2\frac{3}{4}$ ὥρ. μ.μ. καὶ διαρκεῖ ἐπὶ μίαν ὥραν. Εἶναι προσκεκλημένοι εἰς αὐτὸ περὶ τὰ 75 πρόσωπα καταλαμβάνοντα δύο μεγάλας τραπέζας. Προπόσεις γίνονται ὑπὲρ τῶν νεονύμφων, ὑπὲρ τῶν Βασιλέων καὶ ὑπὲρ τοῦ μεγάλου Δουκὸς Μιχαήλ. Μετὰ τὸ γεῦμα καφεὲς καὶ ὀμιλία μέχρι τῶν $4\frac{1}{2}$ μ.μ. ὅτε πλέον διαλύεται ἡ συναθροίσις καὶ ἀπέρχονται πάντες κατάκοποι ἐκ τῆς πολυώρου ὀρθοστασίας καὶ κινήσεως. Οἱ Βασιλεῖς μεταβαίνουν εἰς τὸ ἐξοχικὸν ἀνάκτορον, ὅπου πλέον μένουσι μόνοι καὶ τὸ ἑσπέρας δειπνοῦσιν ἐν οἰκογενειακῷ κύκλῳ.

Ἡ ἀναχώρησις τοῦ Δουκικοῦ ζεύγους τῶν νεονύμφων ὠρίσθη διὰ τὴν $9\frac{1}{2}$ ὥρ. τῆς ἑσπέρας. Τῇ $9\frac{1}{4}$ ὥρ. συναθροίζομεθα, ἐν μικρᾷ στολῇ, παρὰ τῇ ἀποβάθρᾳ, πάντες οἱ τῆς Βασιλικῆς ἀκολουθίας, ὁ πρωθυπουργός, ὁ ὑπουργός τῆς Δικαιοσύνης, ὁ φρούραρχος μετὰ τῶν ἀξιωματικῶν, ὁ νομάρχης, ὁ δήμαρχος, καὶ ὀλίγαι τινὲς κυραὶ. Μετ' οὐ πολὺ φθάνει ἡ Βασιλικὴ οἰκογένεια, ἡ δὲ μεγάλη δούκισσα Μαρία, ὀδηγούμενη ὑπὸ τοῦ Βασιλέως, ἀποχαιρετὰ συγκεκινημένη ἕνα ἕκαστον τῶν παρισταμένων, οἵτινες ἀσπαζόμενοι τὴν χεῖρα τῆς εὐχονται αὐτῇ τὸ κατευόδιον.

Κατόπιν εἰσέρχονται πάντες εἰς τὴν λέμβον, ἣτις συνοδεύεται καὶ ὑπὸ ἄλλων ἑλληνικῶν καὶ ρωσικῶν λέμβων, ἐπὶ μιᾷ τῶν ὁποίων παιανίζει ἡ ρωσικὴ μουσικὴ καὶ πλέουσι πρὸς τὴν Ἀμφιτρίτην, συνοδευόμενοι ὑπὸ τῶν ζητωκραυγῶν τοῦ πλήθους.

Ἐπὶ τῆς Ἀμφιτρίτης μέινασα ὀλίγον ἡ Βασιλικὴ οἰκογένεια, ἀπεχαιρέτισε τοὺς νεονύμφους καὶ ἀπεβιβάσθη τῇ $10\frac{1}{2}$ ὥρ. διευθυνθεῖσα δι' ἀμαξῶν εἰς τὸ ἐξοχικὸν ἀνάκτορον, ἡ δὲ Ἀμφιτρίτη ἀπέπλευσε μετὰ μίαν ὥραν φέρουσα τὸ Δουκικὸν ζεῦγος, συνοδευόμενον μόνον ὑπὸ τοῦ ὑπασπιστοῦ τοῦ Δουκὸς λοχαγοῦ Ἑσπαρ εἰς τὴν ἐν τῷ κόλπῳ τῆς Νεαπόλεως τῆς Ἰταλίας γραφικὴν πολίχνην Σορέντον, πρὸς διάνυσιν τῆς σελήνης τοῦ μέλιτος.

Κατὰ τὴν ἀναχώρησιν ἡ πόλις ὅλη καὶ ἰδίως ἡ πλατεῖα καὶ τὸ φρούριον εἶναι λαμπρῶς φωταγωγημένα, ἐκάησαν δὲ ὥραϊα πυροτεχνήματα εἰς τὴν πλατεῖαν. Ἡ πλατεῖα ἔβριθε κόσμου μέχρι τοῦ μεσονυκτίου καὶ πέραν· ἰδίως δὲ γραφικώτατον ἦτο τὸ θέαμα κατὰ τε τὴν ἡμέραν καὶ τὴν νύκτα τῶν ἐκ τῶν πλησίων χωρίων κατελθόντων εἰς τὴν πόλιν χωρικῶν, με

τὰς ποικίλας καὶ ἀλλοκότους ἐνδυμασίας τῶν γυναικῶν αὐτῶν. Οἱ χωρικοὶ καὶ αἱ χωρικαὶ τῆς Κερκύρας δὲν ὁμοιάζουσι τοὺς τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος καὶ Πελοποννήσου· ἐρχόμενοι εἰς τὴν πόλιν κατὰ τὰς ἑορτάς, ἐννοοῦσι νὰ μὴ λείψωσιν οὔτε ἀπὸ τὴν μουσικὴν, οὔτε ἀπὸ τοὺς περιπάτους εἰς τοὺς ὁποίους συχνάζει ὁ κόσμος τῶν πόλεων. Μέχρι τοῦ μεσονυκτίου περιδιαβάζουσι μετὰ τῶν κυριῶν των, μπράτσο πολλάκις, εἰς τὴν πλατεῖαν ἢ κάθηνται εἰς τὰ κεντρικώτερα καφενεῖα.

Τῇ ἐπιούσῃ 1ῃ Μαΐου, ἥτις παραδόξως δὲν ἑορτάζεται ἐν Κερκύρᾳ ὡς ἐν Ἀθήναις, τὰ πάντα ἡσυχάζουσι πλέον καὶ ἡ πόλις λαμβάνει τὴν καθημερινὴν αὐτῆς ὄψιν, ἐτοιμάζονται δὲ πρὸς ἀναχώρησιν οἱ ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ τῶν γάμων ἐλθόντες ἐν Κερκύρᾳ. Ὁ μέγας δούξ Μιχαήλ, μετὰ τοῦ ἱατροῦ του κ. Ζάντωφ, μετακομίζεται εἰς τὸ ἐξοχικὸν ἀνάκτορον.

Τῇ 3ῃ Μαΐου ἀναχωρεῖ τὸ πολεμικὸν ἀτμόπλοιο « Κρήτη » φέρον εἰς Πειραιᾶ τοὺς διὰ τὰς ἑορτάς τῶν γάμων ἐλθόντας Πρωθυπουργὸν καὶ λοιπούς.

Ὁ Μέγας δούξ Μιχαήλ μετὰ τοῦ ἀυλάρχου του καὶ τοῦ ἱατροῦ του ἀναχωρεῖ τῇ ἐπιούσῃ 4 Μαΐου διὰ τῆς Ρωσικῆς Ναυαρχίδος, εἰς Τεργέστην καὶ ἐκεῖθεν εἰς Ρωσσίαν. Ἡ Βασιλικὴ οἰκογένεια προπέμπει αὐτὸν μέχρι τῆς Ναυαρχίδος.

Τῇ ἐπιούσῃ 5 Μαΐου, ἄλλη ἐπίσημος ἀναχώρησις· ἐπιστρεψάσης ἀπὸ τῆς προτεραίας ἐκ Σορέντου τῆς Ἀμφιτρίτης, ἀναχωρεῖ δι' αὐτῆς εἰς Βενετίαν καὶ ἐκεῖθεν εἰς Γερμανίαν κλπ. ὁ Διάδοχος μετὰ τῆς συζύγου καὶ τῶν τέκνων του, συνοδευόμενος ὑπὸ τῆς Κυρίας τῆς τιμῆς κ. Κοντοσταύλου καὶ ὑπὸ τοῦ ὑπασπιστοῦ του ταγματάρχου Χατζηπέτρου. Τῇ 2ῃ ὥρ. μ.μ. ἀναμένομεν ἐν τῇ ἀποβάθρᾳ πάντες οἱ τῆς Βασιλικῆς ἀκολουθίας, ὡς καὶ αἱ ἀρχαὶ τῆς πόλεως καὶ οἱ ἀξιωματικοὶ καὶ ἀποχαιρετῶμεν τὸν Διάδοχον καὶ τὴν πριγκήπισσαν Σοφίαν, ἐπιβιβαζομένους τῆς λέμβου, ἥτις φέρει αὐτοὺς εἰς τὴν Ἀμφιτρίτην.

Μεθ' ὅλην αὐτὴν τὴν ἐπασχόλησιν διὰ τὰς τόσον ταχέως ἀποφασισθείσας καὶ τελεσθείσας ἑορτάς τῶν γάμων, μεθ' ὅλην τὴν συρροὴν ὑψηλῶν ἐπισκεπτῶν ἐν τοῖς ἀνακτόροις, μεθ' ὅλας τὰς γινομένας ἐκδρομάς, τὰ μαθήματα τοῦ βασιλόπαιδος Ἀνδρέου οὐδεμίαν ἡμέραν διεκόπησαν, τοῦ Βασιλέως ἐπιμένοντος ὅτι αὐτὸς δὲν ἔχει εἰς τίποτε ἄλλο νὰ ἐπασχολεῖται εἰμὴ μόνον εἰς τὰ μαθήματά του, καὶ συχνὰ ἐρωτῶντος εἴτε τὸν παιδαγωγὸν του κ. Στοῦκερ, εἴτε ἐμέ, ἂν μελετᾷ ἀρκετά. Δὲν ἔκρυπτα ἀπὸ τὸν Βασιλέα ὅτι μετὰς ἐκτάκτους αὐτὰς περιστάσεις δὲν ἦτο δυνατόν νὰ συμμαζεύσῃ ἀρκούντως τὸν νοῦν του καὶ νὰ μελετᾷ πολὺ, καὶ ὅτι ἐπομένως μετρίως κατεγίνετο, ἀλλ' ὁ Βασιλεὺς ἐπέμενε νὰ τὸν βιάζω νὰ μελετᾷ καὶ νὰ μὴ διακόψῃ διόλου τὰ μαθήματά του, τὰ ὁποῖα οὔτε κατὰ τὴν παραμονὴν τῶν γάμων, οὔτε τὴν μεθεπομένην αὐτῶν διεκόπησαν. Ὁ πρίγκηψ Ἀνδρέας καλοῦ χα-

ρακτῆρος ἐκ φύσεως, καὶ φοβούμενος τὸν πατέρα του, ἠναγκάσθη νὰ συμμορφωθῇ καὶ ἔμενε τὸ ἀπόγευμα ἐν τοῖς ἀνακτόροις μελετῶν, ἐνῷ πάντες οἱ ἄλλοι τῆς Βασιλικῆς οἰκογενείας ἐξέδραμον ἀπὸ τῆς 3 ὥρ. μ.μ. μέχρι τῆς ἑσπέρας εἰς διαφόρους ἐκδρομάς· αὐτὸς ἐξήρχετο συνήθως μετὰ τὰς 5 ὥρ. συνοδευόμενος ὑπὸ τοῦ κ. Στοῦκερ. Καὶ δὲν ἦτο μὲν ἡ μελέτη του τελεία ὅσον ἡδύνατο νὰ εἶναι εἰς τοιαύτην ἐξοχήν, ἀν ἦτο ἡσυχος, ἀλλ' ὅπωςδὴποτε ἐμελέτα καὶ ἠκολούθει τὰ παραδιδόμενα μαθήματα.

Μετὰ τὴν παρέλευσιν τῶν ἑορτῶν τῶν γάμων, ἔχων ὀλιγωτέραν ἐπασχόλησιν μετὰ μεσημβρίαν, ἤρχισα πάλιν νὰ κάμνω μικρὰς ἐκδρομάς εἰς διαφόρους ἀξιοθεάτους ἐξοχὰς τῆς νήσου, ὅπερ εὗρισκον τὸ μόνον διασκεδαστικὸν μέσον· ὁσάκις δὲν ἔκαμνον ἐκδρομὴν τινα περιωριζόμην εἰς περίπατον ἐν τῇ πλατείᾳ ἢ ὑπὸ τὰς στοὰς (βόλτα) τῆς πόλεως ἢ εἰς τὴν τερπνοτάτην παραλιακὴν ὁδὸν τῆς Γαρίτσας.

Τῇ 3ῃ Μαΐου ἐξέδραμον ἑφιππος εἰς τὰ τερπνὰ χωρία Ἀφραν καὶ Ποταμόν (. . .) Τῇ ἐπιούσῃ ἐξέδραμον ἐφ' ἀμάξης ἀπὸ τῆς 3 μέχρι τῆς 6 1/2 μ.μ. μετὰ τοῦ συνταγματάρχου κυρίου Παπαδιαμαντοπούλου, τῆς δεσποινίδος Κριεζῆ, κυρίας τῆς τιμῆς τῆς Βασιλίσσης καὶ τοῦ ἱατροῦ κ. Σάββα, εἰς τὸ χωρίον Πέλεκαν (. . .).

Τὸ Μαντούκι.— Τῇ μεθεπομένη ἐξέδραμον πάλιν μετὰ τῆς δεσποινίδος Κριεζῆ καὶ τοῦ ἱατροῦ κ. Σάββα ἐφ' ἀμάξης εἰς τὸ 14 χιλιόμετρα ἀπέχον χωρίον Ἰψον. Ἡ ὁδὸς βαίνει διὰ Μαντουκίου¹, προαστείου τῆς πόλεως, παρὰ τὴν ἀνατολικὴν παραλίαν, διέρχεται ὠραίας τοποθεσίας, διασχίζει (. . .) καὶ καταλήγει εἰς τὸ παράλιον χωρίον Ἰψο (. . .).

Ἀνεχωρήσαμεν ἐκ Παλαιοκαστρίτσας ἐπιβάντες τῶν ἀμαξῶν (. . .) καὶ ἐλάβομεν τὴν νοτιωτέραν διακλάδωσιν ἣτις φέρει εἰς τὸ χωρίον Ποταμόν, εἰς ὃ τὴν ἡμέραν ταύτην τελεῖται πανήγυρις καὶ λιτανεία. Κατὰ συνήθειαν πρὸ χρόνων ἐπικρατοῦσαν, παλαιὰ τις εἰκὼν τῆς Παναγίας, πρέπει νὰ διαμένῃ ἐπὶ ἕξ μῆνας κατ' ἔτος εἰς τὴν ἐκκλησίαν τοῦ χωρίου Ποταμοῦ καὶ ἐπὶ ἄλλους ἕξ μῆνας εἰς τὴν μονὴν Τεμπλόνι, ἀπέχουσιν περὶ τὰς 2 ὥρας τοῦ χωρίου. Ἡ μεταστάθμευσις δὲ αὕτη τῆς εἰκόνης εἰς Ποταμόν γίνεται τῇ πρώτῃ Κυριακῇ μετὰ τὴν 25ην ἡμέραν ἀπὸ τοῦ Πάσχα. Σήμερον λοιπὸν ἀπὸ πρωῒας μετέβησαν ἅπαντες οἱ χωρικοὶ μετὰ τῶν ἱερέων των, τῶν ἐξαπτερύγων, κλπ. εἰς Τεμπλόνι καὶ παρέλαβον τὴν εἰκόνα, ἀκριβῶς δὲ τὴν 6ην ὥραν μ.μ. εἶχον ἐπιστρέψει εἰς τὸ χωρίον καὶ περιέφερον ἐν λιτανείᾳ τὴν

1. Ἡ ἀσχολίαστῃ ἀναγραφῇ τοῦ χωριοῦ «Μαντούκι» δείχνει πὺς ἡ «Φυλλάδα τῆς Φαμίλιας» (βλ. σ. 1) δὲν εἶχε ἀκόμα βρεθεῖ. Ὁ ἀντισυνταγματάρχης Δαγκλῆς διασχίζει τὸ Μαντούκι πηγαίνοντας ἐκδρομὴν μὲ ἀνακτορικὴ ἀμάξι, χωρὶς νὰ ὑποψιάζεται πὺς ἐκεῖ ξεψύχησε ὁ λαβωμένος τῆς Τενέδου Γκόγκας, ἐκεῖ ἀνδρώθηκε ὁ παποῦς Γιώτης, ἐκεῖ γεννήθηκε ὁ πατέρας Γεώργιος.

εἰκόνα, προπορευομένων τινῶν καὶ πυροβολούντων διὰ τρομπονίων, διὰ τῶν κυριωτέρων ὁδῶν τοῦ χωρίου, πρὶν ἢ τὴν ἀποθέσωσιν εἰς τὴν ἐκκλησίαν· ἐφθάσαμεν εἰς Ποταμὸν ἀκριβῶς τὴν ὥραν ταύτην καὶ σταθέντες ἐν τινὶ ὁδῷ εἶδομεν διερχομένην τὴν λιτανείαν, ἧς προηγούντο αἱ δύο φιλαρμονικαὶ μουσικαὶ τῆς πόλεως, ἀπόσπασμα στρατιωτῶν, οἱ ἱερεῖς κλπ. καὶ εἶποντο πλήθος κόσμου. Αἱ ὁδοὶ δι' ὧν διήλθεν ἡ λιτανεία ἦσαν κατειλημμένοι ἐκατέρωθεν ὑπὸ πλήθους ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν ἐκ τῆς πόλεως καὶ τῶν χωρίων, ἐξ ὧν διεκρίνοντο διὰ τῶν γραφικῶν αὐτῶν ἐνδυμασιῶν αἱ χωρικαὶ γυναῖκες.

Ἰδόντες καὶ τὸ θέαμα τοῦτο ἐπανήλθομεν εἰς τὴν πόλιν τῇ 6 1/2 μ.μ. Καὶ οὕτω ἐτελείωσεν ἡ ὥραία μὲν, ἀλλὰ κοπιαστικὴ αὕτη δι' ὅλης τῆς ἡμέρας ἐκδρομή.

Τῇ ἐπιούσῃ, 8 Μαΐου, βαρυνθεὶς δὲν ἔλαβον μέρος εἰς τὴν ὑπὸ τῶν ἄλλων διοργανωθεῖσαν θαλασσίαν ἐκδρομὴν δι' ἄτμακάτου εἰς τὸ νησίδιον Βίδον καὶ λοιπὴν παραλίαν τῆς νήσου. Ἀντὶ ταύτης ἐπεσκέφθην μετὰ μεσημβρίαν, τὴν μεγάλην μονὴν τῆς Πλατυτέρας (Παναγίας) εὕρισκομένην παρὰ τὴν ὁδὸν ἣτις ἐνώνει τὰ προάστεια τῆς πόλεως Ἀγίου Ρόκου (San Rocco) καὶ Μαντούκιον.

Ἡ ἐκκλησία τῆς μονῆς εἶναι ἀρχαιοτάτη καὶ κάλλιστα διατηρουμένη, ἐν αὐτῇ δὲ ὑπάρχουσιν οἱ τάφοι τοῦ Κυβερνήτου τῆς Ἑλλάδος Ἰω. Καποδίστρια καὶ τῶν ἀδελφῶν αὐτοῦ Αὐγουστίνου καὶ Βιάρου, ἀρχιερέων τινῶν καὶ ἄλλων κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον σπουδαίων ἀνδρῶν. Μεταξὺ ἄλλων εἶδον τὸν τάφον τοῦ ἐπὶ τῆς Ἑλλήν. ἐπαναστάσεως στρατηγοῦ Φώτου Τσαβέλα, ὡς καὶ τοῦ Κωνσταντίνου Σ. Μόστρα, ἐξ Ἀρτης, ἐμπόρου, κλπ. ὡς φέρει ἡ ἐπιγραφή τῆς πλακός. Βεβαίως θὰ εἶναι τις τῶν προγόνων τοῦ μακαρίτου πενθεροῦ μου¹ (...).

Τῇ ἐπομένῃ, 11 τοῦ μηνὸς ἡ ἡμέρα ἦτο καλή, προετοιμάσθη δὲ διὰ τὴν ἑσπέραν μεγάλη μουσικὴ συμφωνία διδομένη πρὸς τιμὴν τῶν βασιλέων ἐν τῷ θεάτρῳ τῆς πόλεως ὑπὸ τῆς Φιλαρμονικῆς Ἑταιρίας. Μετὰ τὸ ἐν τῷ ἐξοχικῷ ἀνακτόρῳ σύνηθες γεῦμα, ἀπήλθομεν ἐκεῖθεν τῇ 9 ὥρ. μ.μ. καὶ μετέβημεν εἰς τὸ μικρὸν χειμερινὸν θέατρον, ἐν ᾧ εἶχον διατεθῆ τρία θεωρεῖα ὑπὲρ τῆς Βασιλ. Ἀκολουθίας, ἐκατέρωθεν τοῦ Βασιλικοῦ θεωρείου. Τῇ 9 1/2 ὥρ. ἀφίχθέντων τῶν Βασιλέων, ἤρχισεν ἡ ὑπὸ τοῦ καλλίστου μουσικοῦ θιάσου τῆς πόλεως συμφωνία, παιχθέντων πολλῶν ἐκλεκτῶν τεμαχίων· τὸ μικρὸν θέατρον ἦτο ἑορτασίμως διακεκοσμημένον, τὰ δὲ θεωρεῖα αὐτοῦ

1. Ὅχι ἀπειθείας. Γιά τὰ γενεαλογικά Σπ. Μόστρα, βλ. σ. 121. Ὁ ἐνταφιασμένος στήν Πλατυτέρα Κωνσταντίνος Μόστρας, πρῶτος ἐξάδελφος τοῦ Ἀναγνώστη Μόστρας, θὰ εἶναι πιθανώτατα ὁ ἀναφερόμενος ὡς μέλος τῆς Ἐπιτροπῆς, ποῦ φυγάδευε τοὺς Σουλῶτες ἀπὸ τὴν Ἀγγλοκρατούμενη Κέρκυρα στή Στερεὰ (βλ. σ. 10).

ἦσαν πλήρη ἐκ κυριῶν φρακοφορούντων καὶ κυριῶν ἐν ἐξώμῳ περιβολῇ. Ἡ μουσικὴ αὕτη ἐσπερὶς διήρκεσεν μέχρι τῆς 11 1/2 μ.μ. (. . .).

Ἐπιστροφή.—Τῇ 12ῃ καὶ 13ῃ τοῦ μηνὸς ἔμεινα εἰς τὴν κλίνην ἔχων μικρὸν πυρετόν. Ἐπιστρεψάσης δὲ τῇ πρωΐᾳ τῆς αὐτῆς ἡμέρας ἐκ Βενετίας τῆς Ἀμφιτρίτης, ὁ Βασιλεὺς ὥρισε τὴν ἐσπέραν τῆς αὐτῆς πρὸς ἐπιβίβασιν καὶ ἀναχώρησιν. Ἡτοίμασα ταχέως τῇ βοηθείᾳ τοῦ ὑπηρέτου μου τὰ πράγματά μου καὶ τῇ συμβουλῇ τοῦ ἱατροῦ ἐπεβιβάσθην ἐν τῷ ἀτμοπλοίῳ ἀπὸ τῆς 5 ὥρ. μ.μ. Προηγῆθη ἐμοῦ ὁ ὑπασπιστὴς τοῦ Βασιλέως ἀντιπλοίαρχος κ. Κουντουριώτης, ὅστις παθὼν πρὸ 25 ἡμερῶν ἐξ ἐρεσιπέλατος, εὗρίσκετο ἐν ἀναρρώσει, καὶ ἀπετελέσαμεν οἱ δύο τοὺς ἀσθενεῖς τῆς ἀκολουθίας, μένοντες προπεφυλαγμένοι εἰς τὸ ἰδιαίτερον διαμέρισμά μας. Ἐγὼ μάλιστα ἔκρινα καλὸν καὶ νὰ κατακλιθῶ ἀμέσως ἐν τῷ ἰδιαίτερῳ θαλάμῳ μου, μὴ ἐγερθεῖς ἢ κατὰ τὸν εἰς Πειραιᾶ κατὰπλουν ἡμῶν.

Ἡ Βασιλικὴ οἰκογένεια μετὰ τῆς ἀκολουθίας τῆς ἐπεβιβάσθη τῇ 7 ὥρ. μ.μ. καὶ μετὰ ἡμίσειαν ἔτι ὥραν ἡ Ἀμφιτρίτη ἀπέπλευσεν ἐκ τοῦ λιμένος τῆς Κερκύρας. Τὸ ταξιδιὸν μας ἦτο ὠραιότατον, ἐντελοῦς νηνεμίας ἐπικρατούσης ἐν τῇ θαλάσσει. Τῇ 7 ὥρ. τῆς πρωΐας τῆς ἐπομένης ἡ Ἀμφιτρίτη διήλθε πρὸ τῶν Πατρῶν, τῇ 2 ὥρ. μ.μ. διεπέρασε τὴν διώρυγα τῆς Κορίνθου καὶ τὴν 5 1/4 ὥρ. εἰσῆλθεν εἰς τὸν λιμένα Πειραιῶς (. . .).

Τατόϊ.—Ὀλίγας ἡμέρας διήρκεσαν τὰ μαθήματα ἐν Ἀθήναις καὶ ἐσυνεχίσθησαν κατόπιν ἐν Δεκελείᾳ, ὅπου ἐνεκατέστη ἡ Βασιλικὴ Οἰκογένεια, ἐκτὸς τῆς Βασιλίσσης, ἣτις ὀλίγας ἡμέρας μετὰ τὴν ἐκ Κερκύρας ἐπιστροφήν, ἀνεχώρησεν εἰς Ρωσσίαν παρὰ τῇ θυγατρὶ Αὐτῆς μεγάλῃ Δουκίσσῃ Μαρίᾳ. Εἰς τὴν Δεκέλειαν ἀνηρχόμην δις τῆς ἐβδομάδος μετὰ τῶν λοιπῶν καθηγητῶν ἀνεχωροῦμεν ἐξ Ἀθηνῶν διὰ τοῦ σιδηροδρομικοῦ συρμοῦ Κηφισίας τῇ 7 ὥρᾳ π.μ. καὶ ἐφθάνομεν εἰς Κηφισίαν τῇ 7 3/4 περίπου. Ἐκεῖ μᾶς ἀνέμενε τὸ βασιλικὸν λεωφορεῖον εἰς ὃ ἐπιβαίνοντες ἐφθάνομεν εἰς Τατόϊ ὀλίγον μετὰ τὴν 9ην ὥραν. Ἐκεῖ μᾶς ἀνέμενε καλὸν πρόγευμα, μεθ' ὃ ἀπὸ τῆς 10ης π.μ. μέχρι τῆς 1 ὥρ. μ.μ. ἐγίνοντο μαθήματα πρὸς τὸν πρίγκηπα. Εἰς τὴν 1ην μ.μ. παρετίθετο τὸ δεῦτερον πρόγευμα, εἰς ὃ παρεκαθήμεθα μετὰ τῆς Βασιλικῆς οἰκογενείας, ἣτις εἰς τὰς τοιαύτας περιστάσεις φέρεται πάντοτε μετὰ τῆς διακρινούσης αὐτὴν ἀπλότητος καὶ οἰκειότητος. Τὸ πρόγευμα τοῦτο παρετίθετο εἰς τὸ ὑπαιθρον, ὑπὸ τὴν σκιὰν ὑψηλῶν λευκῶν ἐν τῇ αὐλῇ τοῦ παλαιοῦ ἀνακτόρου, ὅπερ χρησιμεύει ὡς ἰδιαίτερα κατοικία τοῦ Διαδόχου κατὰ τὴν εἰς Δεκέλειαν διαμονὴν αὐτοῦ. Μετὰ τὸ πρόγευμα ἐπηκολούθει ὁμιλία, καφὲς καὶ κάπνισμα μέχρι τῆς 2ας μ.μ. ὅτε ὁ Βασιλεὺς μᾶς ἀπεχαιρέτα ἀπερχόμενος.

Ἀπὸ τῆς 2ας ὥρ. μέχρι τῆς 4ης ἐπανελαμβάνοντο τὰ πρὸς τὸν πρίγκηπα μαθήματα.

Κατὰ τὴν περίοδον ταύτην ἐγὼ ἔκαμνον δύο ὥρας μαθήματα εἰς τὸν πρίγκηπα, μίαν πρὸ μεσημβρίας καὶ μίαν μετὰ μεσημβρίαν. Κατὰ δὲ τὰς ὥρας καθ' ἃς δὲν εἶχομεν μάθημα ἐκάμνομεν ἐκτεταμένους περιπάτους εἰς τὸ κατὰφυτον, ποικιλώτατον καὶ δροσερώτατον δάσος τῆς Δεκελείας· πολλὰκις δὲ καὶ ἐξαπλούμενος ἐπὶ μακρὸν ἐν τῇ βαθυτάτῃ σκιᾷ τῶν πυκνοφύλλων δένδρων ἀνεγίνωσκον ἐφημερίδας ἢ βιβλία διάφορα. Ἦσαν οὕτω ἀληθῆς ἀπόλαυσις αἱ ἡμέραι καθ' ἃς διηρχόμην ἐν Τατοίῳ.

Περὶ τὴν 4 1/2 ὥρ. μ.μ. συνήθως ἐπιβαίνοντες πάλιν τοῦ λεωφορείου κατηρχόμεθα εἰς Κηφισίαν καὶ ἐκεῖθεν εἰς Ἀθήνας.

Τὰ ἐν Δεκελείᾳ μαθήματα διήρκεσαν οὕτω καθ' ὅλον τὸν Ἰούνιον. Εἰς τὸ τέλος δ' αὐτοῦ διεκόπησαν ἵνα ἐπαναληφθῶσι τὴν 1ην Σεπτεμβρίου. Ὁ Βασιλεὺς ἀνεχώρησεν εἰς Εὐρώπην, ὃ δὲ πρίγκηψ Ἀνδρέας μετὰ τινὰς ἡμέρας εἰς Κρήτην, ἵνα διέλθῃ δύο μῆνας παρὰ τῷ ἀδελφῷ αὐτοῦ, ἡγεμόνι τῆς Κρήτης.

Ἡ Α.Μ. δὲν ἔκρινεν ὀρθὸν ν' ἀφήσῃ ἐντελῶς ἄνευ ἀσχολίας καὶ μελέτης ἐπὶ δύο μῆνας τὸν πρίγκηπα Ἀνδρέαν ¹ (. . .).

Κατὰ τὴν ἡμέραν τοῦ τελευταίου μαθήματος, μετὰ τὸ πρόγευμα, ὁ Βασιλεὺς πλησιάσας μὲ μοὶ εἶπεν ὅτι ἐπειδὴ ὁ πρίγκηψ Ἀνδρέας πρόκειται νὰ μεταβῇ εἰς Κρήτην, παρὰ τῷ ἀδελφῷ του Ἠγεμόνι τῆς Κρήτης, κρίνει καλὸν νὰ μεταβῶ καὶ ἐγὼ παρ' αὐτῷ βραδύτερον, κατὰ τὰ τέλη Ἰουλίου, ἵνα ἐπαναρχίσωμεν ἐκεῖ τὰ μαθήματα. Ἀπήντησα φυσικὰ εἰς τὸν Βασιλέα ὅτι πολὺ εὐχαρίστως θὰ μεταβῶ πρὸς συνάντησιν τοῦ πρίγκηπος, ἀφοῦ προηγουμένως κατὰ τὸν μῆνα Ἰούλιον προετοιμάσω τινὰ ἐκ τῶν μαθημάτων τὰ ὅποια πρέπει νὰ παραδῶσω εἰς αὐτόν. Ἴδου ὁ λόγος τῆς εἰς Κρήτην μεταβάσεώς μου.

Πολιτικὴς ἀντιλήψεις Γεωργίου Α'.— Κατὰ τὴν αὐτὴν ἡμέραν, δοθείσης μοι ὑπὸ τοῦ Βασιλέως ἀφορμῆς ὠμίλησα κατὰ πρώτην φορὰν μετ' αὐτοῦ περὶ τῶν πολιτικῶν ἐν γένει πραγμάτων καὶ τῆς διοικήσεως τῆς πατρίδος. Γινόμενου λόγου περὶ τῆς ἀπονομῆς εἰς τὸν Ἠγεμόνα τῆς Κρήτης τοῦ μεγάλου ἀγγλικοῦ παρασήμου τοῦ Λουτροῦ καὶ περὶ τῆς καλῆς ἐν γένει διοικήσεώς του, ὁ Βασιλεὺς μοὶ εἶπεν ὅτι ἐκεῖ βαίνουνσι λαμπρὰ τὰ πράγματα διότι εἶναι ἡ θέλησις ἐνὸς μόνου, τοῦ ἡγεμόνος, ἥτις ἰσχύει καὶ κυβερνᾷ, ἐνῷ ἐδῶ μὲ τὰς κομματικὰς κυβερνήσεις δὲν εἶναι δυνατόν νὰ γίνῃ τι καλόν, καὶ ἂν δὲ γίνῃ τι τοιοῦτον ὑπὸ τινος Κυβερνήσεως, ἔρχεται ἄλλη ἥτις τὸ καταστρέφει. Ἐδῶ οἱ πολιτευόμενοι, μοὶ εἶπεν χαρακτηριστικῶς ὁ Βασιλεὺς, νομίζουν ὅτι τὸ ἔθνος, ὁ στρατὸς κλπ. ἔγινεν

1. Ἀπ' ἐδῶ ἀρχίζει τὸ χωριστὸ σημειωματάρειο γιὰ τὸ ταξίδι καὶ τὴ διαμονὴ στὴν Κρήτη.

δι' αὐτούς, διὰ νὰ ὑπηρετῇ αὐτούς καὶ τὰ συμφέροντά των, ἐνῷ ὅλως τὸ ἐναντίον δέον νὰ συμβαίνει, αὐτοὶ δηλαδὴ νὰ εἶναι οἱ ὑπηρεταὶ τοῦ ἔθνους καὶ νὰ ἐνεργῶσιν ὅ,τι συμφέρει εἰς αὐτὸ καὶ ὄχι εἰς τὸ κόμμα των· ἀλλὰ δυστυχῶς δὲν θέλουσι νὰ τὸ ἐννοήσωσιν.

Ἐνθαρρυνθεὶς τότε ἐξέθεσα εἰς τὸν Βασιλέα ὅτι τὸ ἔθνος φέρεται κατὰ κρημῶν οὕτω διοικούμενον καὶ ὅτι θέλει ἐπέλθῃ μεγάλη καταστροφή ἂν ἐξακολουθήσῃ αὕτῃ ἢ κατὰστασις, καὶ τὸν ἰκέτευσα νὰ λάβῃ μέτρα σύντονα ὅπως περιστείλῃ τὰς αὐθαιρεσίας καὶ παρανομίας τῶν κομματικῶν κυβερνήσεων καὶ σώσῃ τὸν τόπον. Καὶ ἔγινε μὲν ἡ καλὴ ἀρχή, ἐξηκολούθησα, διὰ τοῦ περὶ διοικήσεως τοῦ στρατοῦ Νόμου, δι' οὗ ἐλπίζω ὅτι τὰ τοῦ στρατοῦ, περιερχόμενα εἰς τὴν ἄμεσον διοίκησιν τοῦ Διαδόχου, ὡς ἀνέκαθεν εἶχον τὴν ιδέαν ταύτην, μεγάλως ἤθελον βελτιωθῇ, ἀλλὰ πρέπει ἀνάλογα μέτρα νὰ ληφθῶσι καὶ διὰ τὰ λοιπὰ ὑπουργεῖα καὶ νὰ περιμαζευθῶσιν ὅλῃγον αἱ χεῖρες τῶν Ὑπουργῶν, τῶν νομιζόντων ὡς τιμάριον ἑαυτῶν τὴν ἐξουσίαν. Ὁ Βασιλεὺς μοι εἶπεν ὅτι ταχέως ἐλπίζει νὰ περισταλῇ ἡ κατὰστασις αὕτη, μὲ τὴν ἑνωσιν μάλιστα τῆς Κρήτης, θὰ ληφθῶσι τοιαῦτα μέτρα. Ἰσως θὰ εἶναι εὐκολον, τοῦ εἶπον, νὰ γίνῃ τότε τοῦτο, διότι πιθανὸν αἱ δυνάμεις συγκατατιθέμεναι εἰς τὴν ἑνωσιν τῆς Κρήτης, νὰ θέσωσι τὸν ὅρον τῆς ἐπὶ τὸ βέλτιον καὶ ἀναλόγως πρὸς τὸ τῆς Κρήτης τροποποιήσεως τοῦ πολιτεύματός μας. Ὁχι, ἀπήντησεν ὁ Βασιλεὺς, αἱ Δυνάμεις δὲν θέλουσιν ἀναμιχθῇ εἰς τοῦτο, ἀλλὰ μόνη θὰ ἐπέλθῃ ἡ ἀλλαγὴ. Δὲν ἠδυνάμην νὰ ἐρωτήσω τι περισσότερον καὶ ἡ ὁμιλία μας διεκόπη, ἀποχαιρετίσαντός με τοῦ Βασιλέως. Ἐχάρην μεγάλως διὰ τὰς καλὰς ταύτας ιδέας τοῦ Βασιλέως καὶ διὰ τὴν συναίσθησιν, ἣν ἔχει τῆς καταστάσεως, ἀλλὰ δυστυχῶς δὲν ἀποφασίζει ν' ἀναλάβῃ δραστηρίως τὴν εὐθύνην τῆς διοικήσεως καὶ διοικήσῃ δι' ὑπουργῶν ἀμερολήπτων καὶ πονούντων πραγματικῶς διὰ τὰ συμφέροντα τῆς πατρίδος.

Κρητικὴ Πολιτεία.—Περὶ τὰ τέλη τοῦ Ἰουλίου ἐξεδόθη διάταγμα ἐπιτρέπον μοι τὴν εἰς Κρήτην μετάβασιν διὰ λόγους ὑπηρεσίας.

Ὅθεν τῇ πρωτῇ τῆς 28ης Ἰουλίου κατελθὼν ἐκ Κηφισσίας εἰς Πειραιᾶ ἐπεβιβάσθην τοῦ μεγάλου ἀτμοπλοίου Ρωσσία, ἀνήκοντος εἰς ρωσικὴν ἐταιρίαν καὶ προερχομένου ἐξ Ὁδησσοῦ, ὅπερ ἀπέπλευσε τοῦ λιμένος Πειραιῶς τῇ 11 ὥρ. π.μ. κατευθυνόμενον κατ' εὐθείαν εἰς τὴν Σούδα τῆς Κρήτης. Εὐτυχῶς ὁ καιρὸς ἦτο καλός, ἐλαφροῦ μόνον πνέοντος ἀνέμου (...).

Ἐν τῷ ἀτμοπλοίῳ ἀνῆλθεν ὅπως μὲ παραλάβῃ κατ' ἐντολὴν τοῦ Ὑπάρχου ἀρμοστοῦ τῆς Κρήτης πρίγκηπος Γεωργίου ἀστυνομικός τις ὑπάλληλος (ὁ κυρ Μιχάλης ἢ Τζανάρας). Ἀπεβιβάσθην ὅθεν μετ' αὐτοῦ εἰς τὴν ἀκτὴν, παρὰ τὸ τελωνεῖον, καὶ ἐπιβὰς μετὰ τοῦ ἰδίου ἀμάξης ἀνεχώρησα τῇ 1 3/4 ὥρ. διὰ Χανιά. Ἡ ὁδὸς εἶναι ἀμαξιτὴ, καλῶς συντηρουμένη,

διέρχεται διὰ διαφόρων τουρκικῶν κτημάτων καὶ ἐπαύλεων, ἐγκαταλειμμένων τῶν πλείστων, καὶ εἰσέρχεται ἐν τῇ περιτειχισμένῃ πόλει τῶν Χανίων διὰ τῆς πρὸς τὸ προάστειον Χαλέπαν Πύλης, ἣτις ἐκρημνίσθη μετὰ τὴν ἀνακήρυξιν τῆς Κρητικῆς αὐτονομίας. Εἰς τὰς 2 1/2 μετὰ τὸ μεσονύκτιον φθάνομεν εἰς Χανιά καὶ ὀδηγοῦμαι εἰς τὸ ἀνάκτορον τοῦ πρίγκηπος, ὅπου μὲ ὑποδέχεται ὁ ἐπιστάτης τοῦ ἀνακτόρου κύρ Ἰάκωβος ἢ Giacomo (ὁ ἀρχαῖος γνωστὸς ξενοδόχος τῆς ἐν τῇ Προποντίδι Πριγκηποννήσου)¹, ὅστις μὲ εἰσάγει εἰς τὸ δωμάτιόν μου, εὐρυχωρότατον καὶ διὰ καινουργῶν ἐπίπλων ἐπιπλωμένον.

Τὸ ἀνάκτορον τοῦτο, ὀλίγον ἄνωθεν τοῦ λιμενίσκου τῆς πόλεως κείμενον, ἦτο ἀρχαῖον μέγαρον δικαστηρίου ἐπὶ τῆς τουρκικῆς κυριαρχίας, ἐπισκευασθὲν δὲ καὶ ἐπιπλωθὲν ὑπὸ τῆς Κρητικῆς πολιτείας παρεχωρήθη εἰς τὸν πρίγκηπα Γεώργιον, ὅστις ὅμως δὲν μένει ἐν αὐτῷ, ἀλλ' ἐν ἐξοχικῇ οἰκίᾳ, ἐν τῷ προαστείῳ Χαλέπῃ, ἐνοικιασθεῖσα καὶ ἐπιπλωθεῖσα ὑπ' αὐτοῦ.

Περὶ τὴν 9 1/2 ὥρ. π.μ. τῆς ἐπιούσης ἐπιβὰς ἀμάξης μετέβην εἰς τὸ ἐν Χαλέπῃ ἐξοχικὸν ἀνάκτορον ἵνα χαιρετίσω τοὺς πρίγκηπας. Ἐν αὐτῷ μένει ὁ ὑπάτος ἀρμοστής μετὰ τῶν ὑπασπιστῶν του κ.κ. Θεοδ. Καρπούνη, πλοιάρχου, καὶ Κίμ. Λεμπέση, πλωτάρχου, ξενίζων ἤδη καὶ τὸν ἀδελφόν του πρίγκηπα Ἀνδρέαν. Εἶναι μικρὰ διώροφος οἰκία μετὰ μικροῦ κήπου, ἐπιπλωθεῖσα μετὰ καλαισθησίας ὑπὸ τοῦ πρίγκηπος· εἰς τὰς δύο αὐτῆς εἰσόδους φρουροῦσιν στρατιῶται ἐκ τῶν διεθνῶν στρατευμάτων. Εἰσαχθεῖς ἐχαιρέτισα τοὺς ὑπασπιστάς καὶ μετ' οὐ πολὺ τὸν πρίγκηπα Ἀνδρέαν, ἐλθόντα εἰς τὸ δωμάτιον τῶν ὑπασπιστῶν. Μετ' ὀλίγην ὥραν ἐκλήθην παρὰ τοῦ Ὑπάτου Ἀρμοστοῦ, παρὰ τῷ ὁποίῳ ἔμεινα πλεον τῆς μιᾶς ὥρας ἀκούων αὐτὸν ἀναπτύσσοντά μοι τὰ τῆς ἐν Κρήτῃ διοικήσεώς του καὶ σχεδιάζοντα τὴν ταχεῖαν ἔνωσιν αὐτῆς μετὰ τῆς Ἑλλάδος. Ἀναγγελθειῶν τῷ πρίγκηπι καὶ ἄλλων παρουσιάσεων, ἐχαιρέτισα αὐτὸν καὶ ἐξῆλθον τοῦ γραφείου του, ἀλλ' ἔμεινα ἐν τοῖς ἀνακτόροις διὰ τὸ πρόγευμα, ὅπερ παρετέθη εἰς τὴν 1 ὥρ. μ.μ. καὶ διαρκεῖ συνήθως μέχρι τῶν 2 μ.μ., ὅτε πάντες ἀφίνονται ἐλεύθεροι ὑπὸ τοῦ πρίγκηπος. Εἰς τὰς 2 λοιπὸν μόνον μ.μ. ἐπιβὰς λεωφορείου, ἐκτελοῦντος τὴν συγκοινωνίαν μεταξὺ Χαλέπας καὶ πόλεως, ἐπανῆλθον εἰς τὸ ἐν Χανίοις ἀνάκτορον.

Τὰ τῆς ἐν Χανίοις διαμονῆς μου ἐκανονίσθησαν ὡς ἑξῆς :

Θὰ κατοικῶ εἰς τὸ ἐν τῇ πόλει ἀνάκτορον, εἰς ὃ ἔχει παραχωρηθῇ δωμάτιον πρὸς κατοικίαν καὶ εἰς τὸν λογιστὴν τοῦ πολεμ. ναυτικοῦ κ. Μπούκαν, κληθέντα ἐξ Ἀθηνῶν ἵνα διοργανίσῃ τὴν οἰκονομικὴν ὑπηρεσίαν τῆς χωροφυλακῆς τῆς Κρήτης. Καθ' ἐκάστην περὶ τὰς 10 1/2 — 11 π.μ. θὰ μεταβαίνω εἰς Χαλέπαν· εἰς τὰς 11 ἕως 12 ἢ 12 1/2 θὰ παραδίδω μάθημα εἰς τὸν

1. Βλ. σ. 131.

πρίγκηπα Ἀνδρέαν. Εἰς τὴν 1 πρόγευμα. Εἰς τὰς 2 ἐπιστροφή εἰς Χανία καὶ ὕπνος. Εἰς τὰς 6 — 7 1/2 περίπατος κατὰ βούλησιν ἐν τῇ πόλει ἢ εἰς τὰ περίρι. Εἰς τὰς 8 μ.μ. ἀλλαγὴ ἐνδυμασίας καὶ μετάβασις εἰς Χαλέπαν διὰ τὸ γεῦμα, εἰς ὃ οἱ παρακαθήμενοι φέρουσι σμόκιν. Τὸ γεῦμα παρατίθεται εἰς τὰς 8 1/2 καὶ διαρκεῖ συνήθως μίαν ὥραν. Μετὰ τοῦτο συνομιλία μετὰ τῶν πριγκήπων μέχρι τοῦ μεσονυκτίου καὶ πέραν πολλάκις.

Τὸ μεσονύκτιον ἐπιστροφή εἰς Χανία καὶ ὕπνος.

Διὰ τὰς εἰς Χαλέπαν μεταβάσεις καὶ ἐπιστροφάς μου ὁ πρίγκηψ Γεώργιος ὥρισεν ἁμαξάν τινα τῆς ἰδιαίτερας ὑπηρεσίας του.

Ὁ βίος αὐτὸς ἤρχισεν ἀμέσως ἀπὸ τῆς πρώτης ἡμέρας καὶ προβλέπω ὅτι θὰ εἶναι πολὺ πληκτικός.

Τὴν ἰδίαν ἡμέραν ἄφησα ἐπισκεπτήριον εἰς τὰς οἰκίας τῶν προσένων Γαλλίας, Ἀγγλίας, Ρωσσίας, Ἰταλίας καὶ Αὐστρίας, ὥς καὶ εἰς τὸν ἀρχηγὸν τῶν διεθνῶν στρατευμάτων γάλλον συνταγματάρχην D'Albignac, οἵτινες τὴν ἐπιοῦσαν μοὶ ἀνταπέδωσαν τὴν ἐπίσκεψιν.

Τῇ ἐπομένῃ ἡμέρᾳ Κυριακῇ, 30 Ἰουλίου, ἡ Κρητικὴ πολιτεία, ἀποδίδουσα φόρον εὐγνωμοσύνης εἰς τὴν Ἰταλίαν, ἐτέλεσε μνημόσυνον ὑπὲρ τοῦ δολοφονηθέντος βασιλέως τῆς Ἰταλίας Οὐμβέρτου. Τὸ μνημόσυνον ἐγένετο ἐν τῇ μητροπόλει Χανίων, παρευρέθησαν δὲ ἐν αὐτῷ αἱ ἀρχαὶ τῆς Κρητικῆς πολιτείας, οἱ πρόξενοι, οἱ ἀξιωματικοὶ τοῦ διεθνοῦς στρατοῦ, καὶ οἱ πρίγκηπες μετὰ τῆς ἀκολουθίας, εἰς ἣν συγκατελέγην καὶ ἐγώ. Ἐξωθεν τοῦ ναοῦ ἦσαν παρατεταγμένα ἀπόσπασμα τῆς κρητικῆς χωροφυλακῆς καὶ ἀπόσπασμα ἰταλῶν ναυτῶν.

Χανιά 1900.— Ἡ πόλις τῶν Χανίων πολὺ ἀπέχουσα ὥς πρὸς τὴν ῥυμοτομίαν, τὰς οἰκοδομὰς κλπ. εὐρωπαϊκῆς πόλεως, οὐδὲν ἔχει τὸ ἐλκυστικόν, εἶναι παραλία πόλις, ἀλλ' ἀλίμενος, διότι ἡ θάλασσα εἶναι ἀνοικτὴ ἐμπροσθεν παραδερομένη ὑπὸ τε τῶν βορείων, τῶν βορειοανατολικῶν καὶ τῶν δυτικῶν ἀνέμων. Μικρὸς τις μόνον λιμενίσκος ἔχει σχηματισθῇ πρὸ αὐτῆς διὰ νὰ καταφεύγωσιν αἱ λέμβοι καὶ τὰ μικρὰ πλοιάρια· ἐκ τοῦ ἀνατολικοῦ ἄκρου τοῦ περισφίγγοντος τὴν πόλιν τείχους ἐπεκτείνεται πρὸς δυσμὰς ἐπὶ μῆκος 500 μέτρων περίπου ἐπιθαλάσσιον τεῖχος ἀπολήγον εἰς φάρον μετὰ τοῦ ὁποίου καὶ τοῦ δυτικοῦ ἄκρου τῆς πόλεως ἀφίνεται στενὴ θαλασσία δίοδος διὰ τὴν εἴσοδον τῶν πλοιαρίων. Ὁ ἐσωτερικὸς οὗτος λιμενίσκος ἔχει μῆκος περὶ τὰ 600 μ. περίπου καὶ πλάτος ποῦ μὲν περὶ τὰ 100 μ. ποῦ δὲ περὶ τὰ 150 ἢ κατὰ τι περισσότερον. Τὰ ἀτμόπλοια ἀγκυροβολοῦσιν ἔξωθεν τοῦ τείχους τούτου, τὸ ὅποιον εἶναι κατεσκευασμένον οὕτως ὥστε νὰ χρησιμεύῃ καὶ διὰ τὴν ἄμυναν τῆς πόλεως, καταλαμβάνόμενον ἐν ἀνάγκῃ ὑπὸ πεζῶν στρατιωτῶν· ἐν τῷ μέσῳ τοῦ τείχους τούτου σχηματίζεται ἰσχυρὸν σφηνοειδὲς πυροβολεῖον, μετὰ πυριτιδαποθήκης, ὅπερ φαίνεται ὅτι ἦτο ὥπλι-

σμένον ἐπὶ τῆς τουρκικῆς κυριαρχίας δι' ἐνὸς μόνον μεγάλου διαμετρήματος πυροβόλου. Τὸ λοιπὸν τῆς πόλεως περιβάλλεται ὑπὸ ἰσχυροτάτου προμαχωνικοῦ τείχους, καλῶς διατηρουμένου, κατὰ μήκος τοῦ ὁποίου ἔσωθεν εἶναι ἀνεγειγερμένοι πολλοὶ στρατῶνες, κατεχόμενοι ἤδη ὑπὸ τῶν διεθνῶν στρατευμάτων. Ἡ πλατυτάτη τάφρος τοῦ φρουρίου ἔχει μεταβληθῇ εἰς λαχανοκήπους. Δύο ἐκ τῶν πυλῶν τοῦ φρουρίου ἔχουσι καταρριφθῇ ἤδη ὑπὸ τῶν διεθνῶν στρατευμάτων, ἡ μεσημβρινή, φέρουσα πρὸς τὴν Χαλέπαν καὶ ἡ δυτικὴ πρὸς τὴν παραλίαν.

Τὸ ἐσωτερικὸν τῆς οὕτω περισφιγμένης πόλεως ἔχει ἐντελῶς τὴν ὄψιν τουρκικῆς πόλεως· αἱ οἰκίαι ὑψηλαὶ μὲν ἀλλ' ἄνευ τεχνικῶν σχεδίων, εἶναι ἀκανονίστως ἐκτισμένοι καὶ ὑπὲρ τὸ δέον συμπεπυκνωμένοι, ἐκατέρωθεν στενοτάτων καὶ σκολιῶν ὁδῶν, λιθοστρώτων, μὲ καφάσια ἀκόμη πλεῖσται, διότι εἶναι ἀναμῖξ αἱ χριστιανικαὶ καὶ αἱ ὀθωμανικαὶ οἰκίαι· ἐν τούτοις ἡ πόλις διατηρεῖται σχετικῶς καθαρὰ, ἀλλὰ κάμνει ἐν αὐτῇ κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην πολλὴν ζέστην καὶ μαστίζουσιν αὐτὴν οἱ κώνωπες. Τὸ ἀνάκτορον τοῦ πρίγκηπος κατέχει ὑψηλὴν καὶ κεντρικὴν θέσιν ἄνωθεν τοῦ μέσου τοῦ λιμένος. Κατὰ μήκος τῆς παραλίας ὑπάρχει στενὴ ὁδὸς καὶ τινὰ καφενεῖα εἰς ἃ τὸ ἐσπέρας συσσωρεύεται ὁ κόσμος πρὸς ἀναψυχὴν.

Ἀλλὰ πολὺς κόσμος καὶ ἰδίως οἱ ξένοι καὶ οἱ μᾶλλον εὐκατάστατοι κατοικοῦσιν ἔξωθεν τοῦ τείχους καὶ εἰς τὸ προάστειον Χαλέπαν, ὅπερ ἀπέχει ἡμίσειαν ὥραν ἐκ τῆς πόλεως. Ἀπασα σχεδὸν ἡ ἑκτασις, ἀμέσως ἔξωθεν τῆς καταρριφθείσης μεσημβρινῆς πύλης τοῦ φρουρίου, ἐπὶ τῆς πρὸς τὴν Σούδαν ἀμαξιτῆς ὁδοῦ καὶ ἀνατολικῶς ταύτης μέχρι τῆς Χαλέπας, εἶναι κατωκημένη, ὑπαρχουσῶν εἰς τὴν ἑκτασιν ταύτην πολλῶν καὶ μεγάλων οἰκιῶν. Ἡ ἑκτασις αὕτη, ῥυμοτομουμένη ἤδη, θέλει ἀποτελέσει μετ' οὐ πολὺ τὰ νέα Χανία οὕτως εἰπεῖν. Ἐκεῖ ἡ θεὰ εἶναι ἀνοικτὴ, ὑπάρχουσι κῆποι καὶ περίπατοι εὐάεροι, ἐκεῖ ὑπάρχει τὸ μέγα τουρκικὸν κτίριον, ὅπερ χρησιμεύει ἤδη διὰ γραφεῖα τῶν συμβούλων τῆς Κρητικῆς Πολιτείας καὶ διὰ δικαστήρια, ἐκεῖ ὠραίος δημοτικὸς κῆπος, μετὰ μικροῦ θερινοῦ θεάτρου ἐν αὐτῷ, ἐκεῖ τὰ προξενεῖα κλπ. Λεωφορεῖα ἐκτελοῦσι τὴν μετὰ τῶν περιχώρων τούτων συγκοινωνίαν.

Ἐν Χανίοις, ἐντὸς τῆς πόλεως καὶ ἔξωθεν αὐτῆς, φρουροῦσιν ἤδη ἐκ τῶν διεθνῶν στρατευμάτων, 1 τάγμα Γάλλων, 1 τάγμα Ἰταλῶν καὶ 1 λόχος Ρώσων, ὡς ἐπίσης καὶ ἀποσπάσματα ἐφίππων χωροφυλάκων τῶν αὐτῶν ἔθνων. Ἐν Ἡρακλείῳ ἑδρεύει 1 ἀγγλικὸν τάγμα καὶ ἐν Ρεθύμνῳ 1 ρωσσικόν.

Ἐκτὸς τῶν διεθνῶν στρατευμάτων συνεκροτήθη ὑπὸ τοῦ πρίγκηπος Γεωργίου, κατ' ἀρχάς διὰ τοῦ Ἰταλοῦ διοργανωτοῦ λοχαγοῦ Γκαβέρη, εἶτα δὲ διὰ τοῦ Ἰταλοῦ ἐπίσης λοχαγοῦ De Caprini, σῶμα ἐγχωρίου χωροφυλακῆς ἐκ 1200 χωροφυλάκων, ὧν ἀριθμὸς τις εἶναι ἑφίπποι. Ἡ χωροφυλακὴ αὕτη κατηρτίσθη κάλλιστα καὶ οἱ Κρήτες χωροφύλακες κατέστησαν

πρότυπον καλλίστων στρατιωτῶν· πᾶσα ἡ ὑπηρεσία τῆς ἀσφαλείας τῆς νήσου εἶναι ἤδη ἐμπιστευμένη εἰς τὰς χεῖρας αὐτῶν καὶ ἐκτελεῖται μετὰ θρησκευτικῆς εὐλαβείας. Ἡ στολή αὐτῶν εἶναι ἡ ἐγχωρία : κρητικὰ ὑποδήματα, βράκα, γιλέκον ἐρυθρὸν ἐσωτερικῶς καὶ μαῦρον ἐξωθεν, καὶ μαῦρον καλπάκι φέρον ὡς ἐμβλημα ἄγκυραν· οἱ ἔφιπποι, ἀντὶ βράκας φέρουσι βραχεῖαν μαύρην περισκελίδα μετὰ πλατέων ἐρυθρῶν παραρρυμμάτων. Ὁ πρίγκηψ δικαίως σεμνύνεται διὰ τὴν κατάρτισιν τῆς λαμπρᾶς ταύτης χωροφυλακῆς, ἧς οἱ ἀξιωματικοὶ εἶναι ἔτι Ἱταλοί, οἱ δὲ ὑπαξιωματικοὶ ἐντόπιοι. Ὁ ὅπλισμός των εἶναι τὸ τυφέκιον Γκρᾶ. Ὁ πρίγκηψ σκέπτεται ἤδη νὰ καταρτίσῃ καὶ ἐν τάγμα πολιτοφυλακῆς.

Ἡ Αὐλὴ τῆς Χαλέπας.—Εἶναι ὀκτῶ σχεδὸν ἡμέραι ὅπου εὐρίσκομαι εἰς Κρήτην. Ἡ παράδοσις τῶν μαθημάτων μου πρὸς τὸν πρίγκηπα Ἀνδρέαν ἤρχισεν ἀπὸ τῆς Δευτέρας, 31 Ἰουλίου. Παραδίδω εἰς αὐτὸν ἐπὶ τοῦ παρόντος δύο μαθήματα : Πυροβολικὴν (τὸ περὶ πυροβόλων μέρος) καὶ Στρατηγικὴν, καθ' ἑκάστην ἀπὸ 11 — 12 π.μ. ἐναλλάξ. Μετὰ τὸ μάθημα μένω μαζὺ του καὶ μετὰ τῶν ὑπασπιστῶν, εἴτα λαμβάνομεν τὸ πρόγευμα καὶ εἰς τὰς 2 1/2 μ.μ. μόλις ἐπανέρχομαι εἰς τὸ ἐν τῇ πόλει ἀνάκτορον. Μετὰ μεσημβρίαν εἶμαι ἐλεύθερος μέχρι τῆς 8 1/2 ὥρας ὅτε μεταβαίνω πάλιν εἰς Χαλέπαν διὰ τὸ γεῦμα. Μετὰ τοῦτο μένω μετὰ τῶν πριγκήπων συνήθως μέχρι τοῦ μεσονυκτίου καὶ πέραν.

Ἡ μόνη διασκέδασις τοῦ ὑπάτου ἀρμοστοῦ τῆς Κρήτης πρίγκηπος Γεωργίου εἶναι τὸ κάπνισμα, ἡ ὁμιλία καὶ ἡ μουσικὴ. Καπνίζει πολὺ καὶ ἔχει φλυαρίαν ἐνίοτε ἀκατάσχετον· σχεδὸν δὲν ἀφίνει νὰ ὁμιλήσῃ ἄλλος. Οἱ ὑπασπισταὶ του παραπονοῦνται ὅτι καὶ ὅταν τοὺς ἀφίνω ἐγὼ τοὺς κρατεῖ πολλάκις μέχρι τῶν 2 ὥρῶν μετὰ τὸ μεσονύκτιον καὶ πλέον μὲ τὴν ὁμιλίαν του.

Ἡ ὁμιλία συνήθως περιστρέφεται εἰς τὰ τοῦ τελευταίου πολέμου, τὴν ἐνέργειαν ἢ μᾶλλον ἀπραξίαν τοῦ στόλου, εἰς τὰ τῆς Κρήτης καὶ τὰ τοιαῦτα· παραπονεῖται δικαίως κατὰ τῶν κατακρινάντων αὐτόν, δικαιολογεῖται διὰ τὴν ἀπραξίαν, ἀποδίδων τὰ πάντα εἰς ἑλλειψιν διαταγῶν ἐκ μέρους τῆς Κυβερνήσεως, παραπονεῖται ὅτι πολλάκις ἐζήτησε νὰ ὑπάγῃ εἰς Θεσσαλονίκην καὶ δὲν τὸν ἄφησαν καὶ τὰ τοιαῦτα.

Εἶναι κάλλιστος καὶ ἀγαθὸς κατὰ βάθος ἄνθρωπος ὁ πρίγκηψ Γεώργιος καὶ ἔχει θέλησιν νὰ κάμῃ τὸ καλόν· εἰς τὴν διοίκησιν μάλιστα τῆς Κρήτης ηὔδοκίμησεν, διοικήσας μέχρι τοῦδε αὐτὴν μὲ στιβαρὰν χεῖρα καὶ μὲ ἄκραν δικαιοσύνην καὶ εὐσυνειδησίαν. Οἱ Κρήτες, Ἕλληνες καὶ Ὀθωμανοί, εἶναι ἐνθουσιασμένοι μὲ αὐτὸν καὶ τὸν ἀγαπῶσι πολὺ. Εἰς τοὺς Ἕλληνας μάλιστα δεικνύει ἰδιαιτέραν ἐμπιστοσύνην καὶ τοῖς λέγει καθαρά ὅτι αὐτὸς εἶναι προσωρινὸς ἡγεμὼν καὶ ὅτι ἡ ὑπατεία του οὐδένα ἔχει ἄλλον σκοπὸν

ἢ τὴν ἔνωσιν τῆς Κρήτης μὲ τὴν Ἑλλάδα· καὶ πάντες φιλοτιμοῦνται νὰ δείξωσιν εἰς τὴν Εὐρώπῃν ὅτι γνωρίζουσι ν' αὐτοδιοικῶνται ἵνα ἐπιτύχωσι τὸν τελικὸν σκοπὸν τῆς Ἑνώσεως.

Ρωμαλέου σώματος ὥς εἶναι ὁ πρίγκηψ, ἀγαπᾷ πολὺ τὰς σωματικὰς ἀσκήσεις, τὸ *lawu tennis*, τὸ ὁποῖον παίζει ἐν Σούδα μετὰ τῶν ἀξιωματικῶν τοῦ ἐκεῖ ἐλλιμενισμένου ἀγγλικοῦ πλοίου, καὶ τὴν ἵππασίαν, ποιῶν συχνὰς ἐκδρομὰς ἐφιππος εἰς διάφορα μέρη τῆς νήσου. Εἶναι δὲ εἰς ἄκρον ἐγκρατὴς καὶ ὑπὸ τὴν ἔποψιν τῶν ποτῶν καὶ ὑπὸ τὴν τῶν γυναικῶν. Οἱ ὑπασπισταὶ τοῦ μάλιστα ἀποροῦσι καὶ ἐκπλήσσονται μὲ τὴν ἐγκράτειάν του· εἶναι ἤδη ἐν καὶ ἡμισυ ἔτος ἐν Κρήτῃ καὶ οὐδεμίαν δεικνύει ἔφεσιν διὰ γυναικας· ζεῖ ὥς καλόγηρος, οὕτως εἰπεῖν.

Ἄλλ' ἔχει καὶ τινα ἐλαττώματα ὁ πρίγκηψ, ἄνευ τῶν ὁποίων θὰ ἦτο ἑκτακτος ἄνθρωπος. Ὅμιλεῖ ὑβριστικῶς περὶ πολλῶν προσώπων, εἶναι αἰσχρολόγος καὶ παράφορος πολλάκις. Αἱ ὕβρεις καὶ αἱ αἰσχρολογίαι του εἶναι τί ἑκτακτον· δὲν ἠμπορεῖ νὰ ὁμιλῇ χωρὶς νὰ μεταχειρίζηται ὑβριστικὰς φράσεις περὶ τῶν προσώπων τὰ ὁποῖα δὲν τοῦ ἀρέσουν ἢ χωρὶς νὰ αἰσχρολογῇ μὲ τὰς χειροτέρας τῶν φράσεων. Τὰς αἰσχρολογίας δὲ ταύτας ἤρχισε νὰ μιμῆται καὶ ὁ μικρότερος ἀδελφός του πρίγκηψ Ἀνδρέας, ὅστις δὲν ἐκτίθεται μὲν πολὺ λέγων τοιαύτας ἐνώπιόν μου, ἀλλ' ἐνώπιον τῶν ὑπασπιστῶν Καρπούνη καὶ Λεμπέση, ὡς μοὶ εἶπον οὗτοι, ἐκφέρει ἀναισχύντους αἰσχρολογίας.

Εἶναι δὲ καὶ παράφορος ὁ πρίγκηψ Γεώργιος, μὴ δυνάμενος νὰ κρύψῃ τοῦλάχιστον ὅ,τι αἰσθάνεται ὅταν θυμῶνῃ, ἀλλὰ παραφερόμενος καὶ ὑβρίζων, εἰς περιστάσεις μάλιστα καθ' ἃς ἤκιστα τοῦτο ἀρμόζει εἰς πρίγκηπα, ἀδιαφορῶν ἂν θὰ γίνῃ διὰ τοῦ σκαιοῦ τρόπου του δυσάρεστος. Μοὶ διηγήθησαν ὅτι κατὰ τὴν πρώτην εἰς Κρήτην ἄφισίν του, ἐνῶ ὠμίλει πρὸς συνάθροισιν προὔχόντων Κρητῶν, εἰς τούτων ἀπεπειράθη νὰ ὁμιλήσῃ διακόπτων αὐτόν: Σκάσε τοῦ εἶπεν ὁ πρίγκηψ, καὶ ἐξηκολούθησε τὴν ὁμιλίαν του. Τοῦτο προὔξενεσε θλιβεράν ἐντύπωσιν εἰς τοὺς παρεστῶτας Κρητας, ἀλλὰ τὸ ἐχώνευσαν κατεχόμενοι ὑπὸ τοῦ ἐνθουσιασμοῦ τῆς ἐλευθερίας των.

Τὸ μουντζωμα δὲν τὸ ἔχει διὰ τίποτε ὁ πρίγκηψ· μουντζώνει συχνότατα, ἰδίως τοὺς ὑπασπιστάς του καὶ τὸν ἀδελφόν του πρίγκηπα Ἀνδρέαν, εἴτε διὰ ἀστειότητα, εἴτε καὶ ἐν θυμῷ, ὅστις ὅμως δὲν διαρκεῖ συνήθως ἢ ἐπ' ἐλάχιστον. Ἡμέραν τινὰ κατὰ τὸ πρόγευμα, ἐπειδὴ ἀδιάθετος ὢν, εἶχε παραγγεῖλει διὰ τοῦ κ. Καρπούνη νὰ τοῦ κάμουν σοῦππαν καὶ αὐγὰ καὶ δὲν τοῦ ἔκαμαν αὐτὰ ἀκριβῶς ὥς αὐτὸς εἶχεν εἰπεῖ, ἐφέρθη σκαιότοτα πρὸς τὸν Καρπούνην καὶ ἐμούντζωσε αὐτόν διὰ τῶν δύο χειρῶν ἐνώπιον ὄλων. Ὁ ἀτυχὴς Καρπούνης ἔμεινεν ἐνεὸς καὶ περίλυπος μέχρι τέλους τοῦ προγεύματος· μετὰ μεσημβρίαν δὲ παρουσιάσθη εἰς τὸν πρίγκηπα, ὡς μοὶ εἶ-

πεν, καὶ τὸν παρεκάλεσε νὰ τὸν ἀπαλλάξῃ τῆς παρ' αὐτῷ ὑπηρεσίας του καὶ ἐπιστρέψῃ εἰς Ἑλλάδα, ἀλλ' ὁ πρίγκηψ δὲν συγκατετέθη εἰπὼν εἰς αὐτὸν νὰ μὴ τὸν συνερρίζηται δι' ὅ,τι ἔκαμε, διότι ἦτο ἀστείότης. Πράγματι δὲ δὲν κάμνει ταῦτα ἀπὸ κακίαν, ἀλλ' ἐκ κακῆς συνηθείας, ἥτις ὁμως δὲν ἀρμόζει εἰς πρίγκηπος.

Πρὸς τοὺς Κρητὰς ἰδίως φέρεται ὁ πρίγκηψ μετὰ τῆς μεγαλυτέρας ἀπλότητος καὶ ἐλευθεροστομίας· εὖνοεῖ ἰδίως ἐξ αὐτῶν τοὺς χωρικοὺς τοὺς ὁποίους ζητεῖ νὰ προσοικειωθῇ καὶ ἐμπνεύσῃ αὐτοῖς ἐμπιστοσύνην, καὶ ἀποστρέφεται τοὺς μᾶλλον ἐγγραμμάτους καὶ ἰδίως τοὺς ἐν Ἀθήναις διαμείναντας καὶ ποτισθέντας μὲ τὰς ἐκεῖ ἐπικρατούσας ἰδέας. Ὅταν μεταβαίνῃ εἰς χωρίον τι ἵνα ἀκούσῃ τὰς αἰτήσεις τῶν χωρικῶν καὶ ἀντιληφθῇ τὰς καταστάσεις αὐτῶν, ἐὰν παρουσιασθῇ τις νὰ ὁμιλήσῃ αὐτῷ ἐξ ὀνόματος τῶν ἄλλων, ἐρωτᾷ πρῶτον μήπως εἶναι ἐκ τῶν ἐξ Ἀθηνῶν ἐλθόντων καὶ ἐν καταφατικῇ ἀπαντήσῃ ἐκδιώκει αὐτὸν καὶ οὔτε θέλει νὰ τὸν ἀκούσῃ. Τοῦτο κάμνει ἵνα ἐμποδίσῃ τὴν ἀνάπτυξιν δημαγωγικῶν ἐπιρροῶν καὶ ἵνα πολεμήσῃ τὸν κομματισμόν, οὗ ἡ ἀνάπτυξις τῷ ὄντι θέλει φέρει περιπλοκάς καὶ δυσχερείας ἐν τῇ διοικήσῃ ἐπὶ βλάβῃ τῆς ἐθνικῆς ὑποθέσεως. Κατῶρθωσε δὲ πράγματι μέχρι τοῦδε ὥστε ὁ κομματισμὸς νὰ μὴ ἀναπτυχθῇ καὶ οἱ χωρικοὶ ἰδίως νὰ ἔχωσι πρὸς αὐτὸν μεγίστην ἀγάπην καὶ ἐμπιστοσύνην· ἀπόδειξις δὲ τούτου εἶναι καὶ ἡ εὐκολία μεθ' ἧς πάντες ἀνεξαιρέτως παρέδωσαν τὰ ὅπλα των ὅπως διέταξε τοῦτο ὁ πρίγκηψ, ὡς καὶ ἡ ἡσυχία καὶ ἀσφάλεια ἡ παντοῦ ἐπικρατοῦσα, ἥτις ὀφείλεται εἰς τὸ γόητρον τὸ ὁποῖον ἐξασκεῖ ὁ πρίγκηψ.

Ὁ πρίγκηψ Γεώργιος ἔχει προσέτι τὸ κοινὸν ἐν τῇ οἰκογενείᾳ του ἑλάττωμα τῆς μεγάλης φιλαργυρίας· ὡς λέγουν οἱ ὑπασπισταὶ του εἶναι φειδωλότατος εἰς τὰς δαπάνας του, ἀποφεύγων καὶ τὰ γεύματα αὐτὰ πρὸς τοὺς συμβούλους τῆς Πολιτείας ἢ πρὸς ἄλλους πρὸνχοντας ἐντοπίους ἢ ξένους. Ἐν τούτοις λαμβάνει παρὰ τῆς Κρητικῆς πολιτείας ὡς μισθὸν 200 χιλ. φράγκα, ἐκ τῶν ὁποίων δὲν φαίνεται ἐξοδεύων πλέον τοῦ ἡμίσεος.

Μεταξὺ τῶν προτερημάτων τοῦ πρίγκηπος εἶναι ὅτι ἀγαπᾷ πολὺ τὴν μουσικὴν· ἐπεὶ δὲ ἦτο δύσκολον ἐν Κρήτῃ νὰ ἔχῃ μουσικὸν θάσσον, εὔρε τὸ λαμπρὸν μέσον νὰ ἔχῃ μηχανικὴν ὅλως ὀρχήστραν. Ἠγόρασεν ἐν Γερμανίᾳ ἀντὶ 5 χιλ. φράγκων καὶ ἐτοποθέτησεν ἐν τῇ αἰθούσῃ ὑποδοχῆς τῆς ἐν Χαλέπᾳ ἀνακτορικῆς οἰκίας του μέγα μουσικὸν μηχανήμα, περιλαμβανόν ὀρχήστραν ὁλόκληρον ἐξ 145 ὀργάνων· τὸ μηχανήμα τοῦτο εἶναι τελειότατα κατεσκευασμένον καὶ ρυθμιζόμενον παίζει οἰονδήποτε τεμάχιον, ὡς εἰ ἦτο ἀληθὴς ζῶσα ὀρχήστρα. Καθ' ἐκάστην κατὰ τὸ γεῦμα τὸ μηχανήμα τίθεται εἰς ἐνέργειαν καὶ τρώγομεν μὲ τὴν μουσικὴν· ὁσάκις δὲ εἶναι τις νεοελθὼν εἰς τὴν τράπεζαν, εὐχαριστεῖται μεγάλως ὁ πρίγκηψ βλέπων τὴν ἐκπληξιν αὐτοῦ, μὴ γνωρίζοντος ὅτι ὑπάρχει τοιοῦτον μηχανήμα καὶ

μή δυναμένου νὰ ἐννοήσῃ τοῦ εὐρέθῃ ἢ μουσικῇ. Ἡ μουσικὴ δὲ αὕτη ἐξακολουθεῖ καὶ μετὰ τὸ γεῦμα ἐπὶ ὥρας.

Τὴν μονοτονίαν τῶν παρὰ τῷ πρίγκηπι ἐσπερίδων διακόπτει ἐνίοτε τὸ θέατρον : θεατρικὸς θίασος, περιλαμβάνων τὴν γνωστὴν δραματικὴν ἡθοποιὸν Καν Παρασκευοπούλου, παίζει καθ' ἐσπέραν σχεδὸν εἰς τὸ ἐν τῷ δημοτικῷ κήπῳ θεατρίδιον, μεταβαίνομεν δὲ ἐνίοτε μετὰ τὸ γεῦμα ἐν αὐτῷ, καὶ ἐν τῷ πριγκηπικῷ θεωρεῖω ἄλλοτε μὲν μετὰ τοῦ πρίγκηπος Ἀνδρέου μόνον, ἄλλοτε δὲ καὶ μετὰ τῶν δύο πριγκήπων. Οἱ κάτοικοι τῶν Χανίων καὶ τῆς Χαλέπας τιμῶσι πολὺ τὸ θέατρον τοῦτο, τὸ ὁποῖον κατὰ πάσας τὰς παραστάσεις εἶναι πλήρες θεατῶν.

Τῇ 5 Αὐγούστου ἀφίκοντο ἐξ Ἀθηνῶν καὶ κατέλυσαν εἰς τι δωμάτιον, τὸ μόνον ἐξοικονομηθέν, τῆς ἐν Χαλέπᾳ ἀνακτορικῆς οἰκίας, οἱ προσκεκλημένοι φίλοι τοῦ πρίγκηπος λοχαγὸς τοῦ Πυροβολικοῦ Ἀντων. Πάλλης καὶ ὑπολοχαγὸς τοῦ αὐτοῦ ὄπλου Κωνστ. Λεβίδης, καὶ ἠῤῥησεν οὕτω ἡ συντροφία μας. Οὗτοι ὥς καὶ ἄλλοι τοῦ ἰδίου φυράματος, περιστοιχίζοντες τοὺς πρίγκηπας, ἐκλήθησαν ἐν Ἀθήναις, ὥς γνωστόν, ἄ ρ ο υ ρ α ῖ ο ι, ὁ δὲ πρίγκηψ Γεώργιος δὲν τὸν μέλλει διόλου νὰ τοὺς ἀποκαλῇ καὶ ἐνταῦθα οὕτω.

Τὸ παράσημο τοῦ Λουτροῦ.— 8 Αὐγούστου 1900. Σήμερον ἐγένετο ἡ ἐπίσημος ἐπίδοσις τοῦ μεγάλου παρασήμου τοῦ Λουτροῦ εἰς τὸν Ὑπατον Ἀρμοστήν τῆς Κρήτης πρίγκηπα Γεώργιον.

Διὰ τὴν ἐπίδοσιν ταύτην κατέπλευσε τὴν προηγουμένην ἡμέραν εἰς τὸν λιμένα τῆς Σούδας ὁ Ἀγγλικὸς στόλος ἀποτελούμενος ἐκ 12 μεγάλων πολεμικῶν πλοίων. Διὰ νὰ ἴδωμεν τὸ θέαμα τῆς εἰσόδου εἰς τὸν λιμένα τοῦ στόλου τούτου μετέβημεν ἔφιπποι μετὰ τῶν πριγκήπων, ἀναχωρήσαντες τῇ 2ᾳ ὥρᾳ μ.μ. ἐκ Χαλέπας, εἰς τὸ χωρίδιον Κορακιάς, κείμενον εἰς τὴν χερσόνησον Ἀκρωτῆρι, εἰς τὸ πρὸς τὴν Σούδαν ἄκρον τοῦ βραχῶδους ὁροπεδίου τούτου, ὅπερ κατέστη γνωστότερον ἐκ τῆς τελευταίας Κρητικῆς ἐπαναστάσεως, καθ' ἣν κατέλαβον τοῦτο οἱ Χριστιανοὶ Κρήτες, καὶ καθ' ἣν ἔβαλλον κατ' αὐτῶν, κατεχόντων τὴν μονὴν τοῦ Ἀγ. Ἡλιοῦ, διὰ τῶν πυροβόλων τῶν πρὸ τῶν Χανίων ἐλλιμενισμένων πολεμικῶν πλοίων οἱ Εὐρωπαῖοι, πρὸς αἰσχος τῆς Εὐρώπης, ἵνα τοὺς ἀναγκάσωσι, πολεμοῦντας πρὸς τοὺς τυράννους ὑπὲρ τῆς ἰδίας ἐλευθερίας, νὰ καταθέσωσι τὰ ὅπλα.

Κατὰ τὴν ἐκδρομὴν ταύτην ἐφέρομεν ὅλοι ἀγγλικὰς περικεφαλαίας, ἑλαφροτάτας ἐκ φελου καὶ πρακτικωτάτας, διὰ τὸν ἥλιον. Οὐ μόνον τὰ ἀγγλικά στρατεύματα ἐν Κρήτῃ ἀλλὰ καὶ τὰ Γαλλικὰ καὶ τὰ Ἰταλικὰ φέρουσι τοιαῦτα καλύμματα τῆς κεφαλῆς, κάλλιστα διὰ τὰ θερινὰ κλίματα. Ὁ ἀήρ κυκλοφορεῖ ἐλευθέρως δι' αὐτῶν περὶ τὴν κεφαλὴν, ὁ δὲ ἥλιος δὲν

δύναται παντελῶς νὰ εἰσχωρήσῃ. Ἐγὼ μὴ ἔχων τοιαύτην κάσκαν ἐδανείσθην μίαν παρὰ τοῦ κυρίου Καρπούνη.

Ἐκτὸς τῶν δύο πριγκήπων οἱ ἐκδραμόντες ἐφίππων ἦσαν ἐγώ, ὁ κ. Λεμπέσης, ὁ κ. Πάλλης καὶ ὁ κ. Λεβίδης. Περὶ τὰς 3 ἑφθάσαμεν εἰς Κορακιάς καὶ μετέβημεν εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ κυρίου Κυδωνάκη, μεθ' οὗ εἶχον συνταξιδεύσει ἐξ Ἀθηνῶν, καὶ ἐκ τοῦ ἐξώστου αὐτοῦ εἶδομεν τὴν μεγαλοπρεπῆ εἴσοδον τοῦ Ἀγγλικοῦ στόλου, ὅστις τῇ 3 1/2 ὥρᾳ μ.μ. ἐπεφάνη πρὸ τοῦ στομίου τοῦ εὐρυτάτου τῆς Σούδας λιμένος. Κατ' ἀρχὰς ἔπλεεν εἰς φάλαγγα ἀνὰ δύο πλοῖα, εἴτα δὲ ἐσχηματίσθη εἰς τρεῖς γραμμάς, ἀπὸ 4 πλοῖα, καὶ οὕτω προχωρήσας ἡγκυροβόλησεν περὶ τὴν 4 1/2 ὥρ., ταῦτοχρόνως ῥιψάντων τὰς ἀγκύρας των τῶν πλοίων. Τὸ Γαλλικὸν καὶ τὸ Ἰταλικὸν πλοῖον ἔχαιρέτησαν διὰ τῶν ὠρισμένων κανονοβολισμῶν, ἡ δὲ ναυαρχὸς τοῦ στόλου ἀνταπέδωσεν ἀμέσως τὸν χαιρετισμόν.

Μετὰ τοῦ στόλου τούτου, ἀποτελοῦντος ἀπόσπασμα μόνον τοῦ Ἀγγλικοῦ στόλου τῆς Μεσογείου, ἀποτελουμένου ἐκ 40 πλοίων, ἀφίκετο ὁ διοικητὴς τοῦ στόλου ἀντιναύαρχος Σέρ Τζὼν Φίσερ, καὶ ὁ ὑποναύαρχος λόρδος Βέρεσφορντ, γνωστὸς ἐκ τοῦ βομβαρδισμοῦ τῆς Ἀλεξανδρείας (1882) καθ' ὃν πλοίαρχος ὢν ἔδειξε μεγίστην τόλμην προσεγγίσας ἐγγύτατα εἰς τὰ φρούρια ταύτης καὶ καταστρέψας αὐτὰ διὰ τῶν βολῶν τῶν πυροβόλων του.

Ἡ ἐπίδοσις τοῦ παρασήμου ἐγένετο ὡς ἑξῆς : ἀπὸ τῆς πρωΐας κατήλθεν εἰς τὸ ἀνάκτορον τῆς πόλεως ὁ πρίγκηψ Γεώργιος μετὰ τοῦ ἰδιαίτερου γραμματέως του κ. Α. Παπαδιαμαντοπούλου καὶ τοῦ κ. Λεμπέση ἐν μεγάλῃ στολῇ, τοῦ ἑτέρου ὑπασπιστοῦ του κ. Καρπούνη μεταβάντος εἰς Σούδα ἵνα συνοδεύσῃ τὸν ναύαρχον καὶ τὴν συνοδείαν του. Ἡ πόλις ἐσημασιοτολίσθη διὰ Κρητικῶν καὶ Ἑλληνικῶν σημαῖων, ὡς καὶ τινων τῶν μεγάλων δυνάμεων, πρὸ τοῦ ἀνακτόρου ὑψώθησαν ἡ Ἑλληνικὴ καὶ ἡ Κρητικὴ σημαία, καὶ παρετάχθησαν οἱ Κρήτες χωροφύλακες, ὑπὸ τὴν διοίκησιν Ἰταλῶν ἀξιωματικῶν μετὰ τῆς μουσικῆς των, εἰδους τινὸς φανφάρας. Περὶ τὴν 10ην ὥρ. π.μ. ἀφίκοντο ὁ ναύαρχος καὶ ὑποναύαρχος τοῦ ἀγγλικοῦ στόλου, μετὰ τῶν Ἀγγλων ἀξιωματικῶν, καὶ εἰσελθόντες εἰς τὴν αἴθουσαν τῆς ὑποδοχῆς, ἐπέδωσαν εἰς τὸν πρίγκηπα τὸ μέγα παράσημον τοῦ Λουτροῦ, προσφωνήσαντος καταλλήλως τοῦ ναυάρχου καὶ παιανίζούσης τὸν Ἀγγλικὸν ὕμνον τῆς φανφάρας τῆς χωροφυλακῆς.

Ὁ πρίγκηψ Ἀνδρέας μετ' ἐμοῦ καὶ τῶν κ.κ. Πάλλη καὶ Λεβίδου ἐθεώμεθα ἐξ ἄλλου δωματίου τὴν τελετὴν.

Δεξίωση στὴν ἀγγλικὴ ναυαρχίδα.— Τὴν 8 1/2 ὥρ. μ.μ. τῆς αὐτῆς ἡμέρας ἐδόθη ὑπὸ τοῦ ναυάρχου μέγα γεῦμα εἰς 50 ἄτομα, εἰς τὴν ἐν Σούδᾳ ἀγγλικὴν ναυαρχίδα *Renown*, εἰς ὃ προσεκλήθη καὶ ἐγὼ μετὰ

τῶν κυρίων λοχαγοῦ Πάλλη καὶ ὑπολ. Λεβίδου. Ἦσαν ἔτι προσκεκλημένοι, ἐκτὸς τῶν Ἀγγλων ἀξιωματικῶν, οἱ πρόξενοι τῶν δυνάμεων, οἱ Σύμβουλοι τῆς Κρητικῆς πολιτείας, οἱ διοικηταὶ τῶν διεθνῶν στρατευμάτων, κλπ. Κατήλθομεν εἰς Σούδαν καὶ ἐπέβημεν τῆς ναυαρχίδος μετὰ τοῦ πρίγκηπος, ἅμα τῇ εἰσόδῳ εἰς τὴν λέμβον δ' αὐτοῦ ἑπτὰ μεγάλα πλοῖα ἐφωταγωγήθησαν διὰ μιᾶς, ἀπὸ τῆς κορυφῆς τῶν ἰσθμῶν μέχρι τῆς ἐπιφανείας τῆς θαλάσσης καὶ ἑκατοντάδες πυραύλων ἀνυψώθησαν εἰς τὴν ἀτμόσφαιραν.

Ἡ φωταγωγήσις διήρκεσε καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν τῆς διαμονῆς τοῦ πρίγκηπος ἐν τῇ ναυαρχίδι. Τὸ γεῦμα παρετέθη ἐν τῷ εὐρυχωροτάτῳ καταςτρώματι τῆς ναυαρχίδος, ἀλλὰ τὰ φαγητὰ του δὲν ἄρresαν εἰς κανένα ἐκ τῶν Ἑλλήνων προσκεκλημένων, τόσον ἦσαν ἀνοστα. Ἐκαθήμην κατὰ τὸ γεῦμα μεταξὺ δύο ἀνωτέρων ἀξιωματικῶν Ἀγγλων, οἵτινες δὲν ἐγνώριζον διόλου τὴν γαλλικὴν, ὥστε δὲν ἠδυνάμεθα μὲ ὅλην τὴν ἐκατέρωθεν ἐπιθυμίαν νὰ συνεννοώμεθα· περὶ τὸ τέλος μόνον ὁ εἰς ἐξ αὐτῶν ἀπεφάσισε ν' ἀρθρώσῃ γαλλικὰ τινα.

Κατὰ τὸ τέλος τοῦ γεύματος ὁ πρίγκηψ Γεώργιος ἔκαμε πρόποσιν ὑπὲρ τῆς βασιλείας τῆς Ἀγγλίας ὁμιλήσας πρὸ ταύτης εὐστόχως περὶ τῆς σημασίας τῆς ἀπονομῆς εἰς αὐτὸν τοῦ παρασήμου τοῦ Λουτροῦ, μετὰ ταῦτα δὲ ὠμίλησεν ἐπίσης διὰ μακρῶν ὁ Ἀγγλος ναύαρχος καὶ προέπειν ὑπὲρ τοῦ πρίγκηπος. Εἰς ἀμφοτέρων τοὺς λόγους συνεχῶς οἱ συνδαιτυμόνες Ἀγγλοὶ ἐπεκρότουν περιόδους τινὰς κρίζοντες χ ε ί α ρ καὶ κροτοῦντες τὰ πινάκια αὐτῶν, κατὰ τὴν ἀγγλικὴν συνήθειαν. Ἡ μουσικὴ ἐπαιάνισε τὸν ἀγγλικὸν καὶ τὸν ἑλληνικὸν ὕμνον.

Μετὰ τὸ γεῦμα ἐπηκολούθησε συναναστροφή, καθ' ἣν προσῆλθον καὶ τινες κυρίαι, δηλαδὴ ἡ κυρία τοῦ προξένου τῆς Ἀγγλίας κ. Graves μετὰ δύο κυριῶν φίλων καὶ συνοίκων της, ἀμφιβόλου προελεύσεως, ἑτέρα τις κυρία τοῦ ἐν Ἡρακλείῳ ὑποπροξένου τῆς Ἀγγλίας καὶ δύο Κρῆσσαι, αἱ κ.κ. Μητσοτάκη, ὣν ἡ μία χήρα. Ὅλοι, καὶ πρὸ πάντων αἱ τρεῖς πρῶται ἦσαν σκασμένοι διὰ χορόν, ὁ ὁποῖος ἀρχίσας ἦτο ἀτελείωτος. Εὐτυχῶς κατ' αὐτὸν ἐσχέτισθην μετὰ τοῦ γάλλου προξένου κ. Μπλάν, τοῦ γάλλου συνταγματάρχου κ. D'Albignac καὶ τοῦ ρώssου προξένου κ. Scriabine, καὶ διεσκέδαζον μετ' αὐτῶν, παρατηροῦντες καὶ περιεργαζόμενοι τοὺς χορευτὰς καὶ ἰδίως τὰς ἀκαμάτους χορευτρίας. Ὁ πρίγκηψ ἔκαμεν ἐπίσης δύο γύρους βάλς, ἀλλ' ἐκεῖνος ὅστις δὲν ἔπαυσε μίαν στιγμὴν χορεύων ἦτο ὁ γέρων ναύαρχος Sir John Fisher, ὅστις ἀγαπᾷ μανιωδῶς τὸν χορόν, ἤθελε δὲ νὰ δώσῃ γενικὸν τοιοῦτον ἐν τῇ ναυαρχίδι, ἀλλὰ δὲν τὸν ἄφησεν ὁ πρίγκηψ.

Τέλος κατὰ τὰς 2 μετὰ τὸ μεσονύκτιον ὁ χορὸς ἔπαυσε καὶ ἀποχαιρετίσαντες τὸν ναύαρχον καὶ τοὺς ἀξιωματικοὺς ἀπῆλθομεν μετὰ τοῦ πρίγκη-

πος· ἅμα τῇ εἰς τὴν ξηρὰν ἀποβάσει αὐτοῦ ἑκατοντάδες πυραύλων ἀνυψώθησαν ἐκ τῶν πλοίων, μεθ' ὃ ἐσβέσθησαν καὶ τὰ φῶτα τῶν πλοίων ὅλα. Εἰς τὰς 3 μόλις κατωρθώθη νὰ εἵμεθα εἰς τὰς οἰκίας μας καὶ κατακλιθῶμεν.

Τῇ ἑσπέρᾳ τῆς ἐπιούσης, 9 Αὐγούστου, ὁ πρίγκηψ ἀνταπέδωσε τὸ γεῦμα εἰς τὸν Ἀγγλον ναύαρχον. Τοῦτο παρετέθη τῇ 8 1/2 ὥρ. εἰς τὸ ἐν τῇ πόλει ἀνάκτορον (...).

Ὁ πρίγκηψ Ἀνδρέας ἀτυχῶς παθὼν πυρετὸν καὶ μείνας κλινῆρης ἐπὶ τρεῖς ἡμέρας δὲν ἠδυνήθη νὰ παρευρεθῇ εἰς τὰ γεύματα ταῦτα πρὸς μεγάλην του λύπην, διότι πρὸ πολλοῦ προσεδόκα τὰς ἐορτὰς ταύτας, ἵνα διασκεδάσῃ (...).

Ἑκδρομές.—14 Αὐγούστου. Συμφωνήσαντες μετὰ τῶν ἐξ Ἀθηνῶν γνωστῶν καὶ φίλων μου κ.κ. Κ. Παπαδάκη, ἐφέτου, καὶ Ἰω. Καψάλη, πρωτοδίκου, ἐξεδράμομεν εἰς τὰ ἐκ τῆς τελευταίας ἐπαναστάσεως (1897) ἱστορικὰ μέρη (...). Μεθ' ἡμισείαν ὥραν ἵππασίας ἐν μικρῷ τροχασμῷ (ῥαβανίῳ), φθάνομεν εἰς χάνιον, πρὸ τοῦ ὁποίου ἐκτείνεται εὐρυτέρα καὶ γυμνὴ πεδιάς, ἢ γνωστὴ ὑπὸ τὸ ὄνομα Λεῖβὰδῖα.

Κατὰ τὸ βορειοδυτικὸν ἄκρον ταύτης, παρὰ τοὺς πρόποδας γυμνῶν λόφων, ἐγένετο τῇ 7 Φεβρουαρίου 1897 ἡ πρώτη μάχη τοῦ τακτικοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ πρὸς τοὺς Τούρκους. Οὗτοι ἐξελθόντες ἐκ Χανίων συνεπλάκησαν πρὸς τοὺς κατέχοντας τὰ ὑψώματα τοῦ Μονοκουμάρου ἐπαναστάτας Κρήτας, οἵτινες ἀπωθήσαντες αὐτοὺς ἐκ τῶν ὑψωμάτων εἰδοποίησαν συγχρόνως καὶ τὸν εἰς Πλατανιὰν εὐρισκόμενον τακτικὸν στρατὸν ὑπὸ τὸν Συνταγματάρχην Βάσσον, ὅπως σπεύσῃ εἰς βοήθειαν. Ὁ δὲ συνταγματάρχης Βάσσος παραλαβὼν ἐν τάγμα ἔσπευσεν ἀμέσως καὶ εὐρὼν τοὺς Τούρκους ἐν τῇ πεδιάδι, εἰς τοὺς πρόποδας τῶν λόφων τοῦ Μονοκουμάρου, διέταξεν ἀμέσως τολμηρὰν ἐφοδὸν κατ' αὐτῶν. Οὗτοι δὲ πρῶτην φορὰν ἰδόντες αἰφνης πρὸ αὐτῶν τακτικὸν ἑλληνικὸν στρατὸν καὶ πτοηθέντες ὑπὸ τῆς ὀρμητικῆς αὐτοῦ ἐπιθέσεως, ἐτράπησαν εἰς φυγὴν, μετ' ὀλίγους πυροβολισμούς, καταδιωχθέντες εἰς ἱκανὴν ἀπόστασιν ὑπὸ τοῦ τακτικοῦ στρατοῦ καὶ τῶν ἐπαναστατῶν, οἵτινες ἔκαυσαν καὶ τὸν ἐν τῇ πεδιάδι τουρκικὸν στρατωνίσκον. Κατὰ τὴν μάχην ἡ μᾶλλον τὴν συμπλοκὴν ταύτην ἐφονεύθησαν τρεῖς Ἕλληνες ἀξιωματικοί, οἱ ἀνθυπολοχαγοὶ Δανάλης, Τριγγέτας καὶ Σαράτσογλου, ὡς καὶ τινες ὑπαξιωματικοὶ καὶ στρατιῶται.

Ὁ ἰδιοκτήτης τοῦ ἐν τῇ ἀρχῇ τῆς κοιλάδος τῶν Λειβαδίων χανίου Νικόλαος Ντριντάκης, ὠκύπους Κρής, προσελθὼν ὡς ὁδηγός, ἔδειξεν ἡμῖν τὸ πεδίου τῆς μάχης ταύτης, εἶτα δὲ μᾶς ὠδήγησεν εἰς τὴν κορυφὴν τοῦ ὑψώματος Μονοκουμάρου, ὅπου ὑπάρχει ὁ τάφος ὑπαξιωματικοῦ τινος καὶ τοῦ ἀνθυπολοχαγοῦ Τριγγέτα Ραοῦλ, φέρων ξύλινον σταυρὸν μετ' ἐπιγραφῆς ἐπὶ σωροῦ λίθων. Ἡ θέα ἐκ τῆς κορυφῆς ταύτης εἶναι ἐξαισία : πρὸς

ἀνατολὰς ἢ μακρὰ κατάφυτος πεδιάς τῶν Χανίων, ἡ πόλις αὕτη, ἡ Χαλέπα, τὸ Ἀκρωτήρι, ἡ Σούδα· πρὸς μεσημβρίαν ἢ ἐπιστέφουσα τὴν πεδιάδα σιερὰ χαμηλῶν ὑψωμάτων μέ τινα χωρίδια ἐπ' αὐτῶν, μέ τὸν πύργον τοῦ Ἀνίμπολι, τὸν τῆς Ἀγυιάς, τὰ ἱστορικά Μπουντζουνάρια ἄνωθεν αὐτοῦ, καὶ τὴν μακρὰν καὶ ὑψηλὴν σειρὰν τῶν Λευκῶν ὁρέων ὀπισθεν (...).

Κατελθόντες ἐκ τῆς κορυφῆς τοῦ Μονοκουμάρου διεσχίσαμεν ἐγκαρσίως τὴν κοιλάδα τῶν Λειβαδίων καὶ (...) εἰσῆλθομεν εἰς τὸ χωρίον Ἀλικιανοῦ, ὅπου, μετὰ τὴν μάχην τῶν Λειβαδίων εἶχε στήσει τὸ ἀρχηγεῖον τοῦ ἀρχηγὸς τοῦ στρατοῦ τῆς κατοχῆς Συνταγματάρχης Βάσσος Τιμ. Τὸ χωρίον τοῦτο εἶναι νῦν πρωτεύουσα τῆς ἐπαρχίας Κυδωνίας· αἱ οἰκίαι του σχεδὸν δὲν φαίνονται διότι περικαλύπτονται ὑπὸ μεγάλων κήπων, καταφυτῶν ἐκ πορτοκαλεῶν κλπ. Μᾶς ὑπεδέχθησαν καὶ μᾶς ἔδειξαν τὰ κυριώτερα μέρη τοῦ χωρίου ὁ ἑπαρχος, ὁ δήμαρχος, καὶ ἄλλοι κάτοικοι. Ἐν τῷ χωρίῳ τούτῳ εἶδομεν τὰ ἐρείπια τοῦ περιφήμου ἐνετικοῦ πύργου τοῦ Ἐνετοῦ ἄρχοντος Δαμολίνου, ἐν ᾧ ἐγένετο τὸ αἵματηρὸν δράμα τοῦ φόνου τοῦ Κρητὸς ὀπλαρχηγοῦ τοῦ Σελίνου Καντανολέοντος· τοῦτον ἠγάπησεν ἐμμανῶς ἡ ὠραιότατη θυγάτηρ τοῦ Δαμολίνου Σοφία, ὃ δὲ αἰμοχαρὴς πατήρ της μὴ δυνήθεις ν' ἀποτρέψῃ αὐτὴν ἀπὸ τοῦ ἔρωτος τούτου, προσεποιήθη ὅτι συναινεῖ εἰς τὸν γάμον αὐτῆς μετὰ τοῦ Καντανολέοντος· κατὰ δὲ τὴν ἡμέραν τῶν γάμων ἐφόνευσε διὰ τῶν ἀνθρώπων αὐτόν τε καὶ τοὺς περὶ αὐτόν.

Ἐν τῇ ἐν τῷ χωρίῳ οἰκίᾳ τοῦ πλουσιωτάτου Κρητὸς, κ. Ἑσυχάκη ὑπάρχει εἰκὼν τις τῆς θυγατρὸς ταύτης τοῦ Δαμολίνου, δεικνύουσα αὐτὴν ὠραιότατην ἀληθῶς.

Περὶ τὴν 6 1/2 ὥρ. μ.μ. ἀποχαιρετήσαντες τοὺς καλοὺς χωρικοὺς ἱππεύσαμεν ἐκ νέου ὅπως ἐπιστρέψωμεν εἰς Χανία· ταῦτα ἀπέχουσι τοῦ Ἀλικιανοῦ κατὰ 15 χιλιόμετρα τοῦλάχιστον, ἔπρεπε λοιπὸν τροχάδην νὰ βαδίσωμεν ἵνα φθάσω ἐγκαίρως διὰ τὸ ἐν Χαλέπα γεῦμα. Εὐτυχῶς ἤδη εἶναι δροσιὰ καὶ ἡ ὁδὸς μέχρι τοῦ χανίου τῶν Λειβαδίων, νεωστὶ κατασκευασθεῖσα ἀμαξιτὴ ὑπὸ τοῦ Ἰταλικοῦ στρατοῦ, εἶναι ἐκ χώματος μόνον, καὶ ἐπομένως πολὺ εὐβάτος κατὰ τὸ θέρος· τροχάζοντες λοιπὸν κατὰ τὸ πλεῖστον μέρος τοῦ δρόμου μας ἐφθάσαμεν εἰς Χανία τῇ 8 ὥρ. μ.μ.

Ἀνελθὼν ἀμέσως εἰς τὰ ἀνάκτορα ἥλλαξα ἐνδυμασίαν καὶ ἐπιβὰς τῇ 8 1/4 τῆς ἀναμενούσης ἀμάξης μετέβην εἰς Χαλέπαν.

Μετὰ τὸ γεῦμα ὁ πρίγκηψ Γεώργιος μοὶ ἐδώρησεν ὠραίαν καὶ μεγάλην εἰκόνα του, μετὰ τῆς ὑπογραφῆς του ἐπ' αὐτῆς.

Ἐν Χανίοις ὑπάρχει καὶ ἡ ὁθωμανικὴ αἵρεσις τῶν λεγομένων περιστρεφόμενων δερβισῶν (Derviches tourneurs), οἵτινες κατέχουσιν εἰδικὸν τζαμίον εἰς τεκέν τινα εὐρισκόμενον ὀλίγον ἔξωθεν τῶν Χανίων, δεξιόθεν τῆς πρὸς Σούδαν ἀγούσης ὁδοῦ. Ἐν τῷ τζαμίῳ τούτῳ εἶναι παρεσκευα-

σμένον ἐν τῷ μέσῳ στρογγύλον δάπεδον, ἐφ' οὗ ἐκάστην Παρασκευὴν, ἀπὸ τῆς 12 1/2 μέχρι τῶν 2 ὥρ. μ.μ. οἱ τῆς αἰρέσεως ταύτης ἀποδίδουσι τὴν πρὸς τὸν Μωάμεθ λατρείαν χορεύοντες περιστροφικῶς. Τὴν 18ην Αὐγούστου ἡμέραν Παρασκευὴν, μετέβημεν ἐν τῷ τζαμίῳ τούτῳ ἵνα ἴδωμεν τὸ περίεργον τοῦτο θέαμα μετὰ τοῦ πρίγκηπος Ἀνδρέου καὶ τῶν λοιπῶν, μᾶς ὑπεδέχθη δὲ φιλοφρόνως ὁ Σεΐκης (δηλ. ὁ ἡγούμενος) τοῦ τεκέ, φέρων πρᾶσινον σαρίκι. Δυστυχῶς ὁμως δὲν εἶδομεν τὸν χορὸν τῶν δερβισῶν, διότι ὡς μᾶς εἶπεν ὁ σεΐκης, κατὰ τὸ θέρος ἐνεκα τοῦ μεγάλου καύσωνος διακόπτουσιν αὐτόν. Εἰσήλθομεν μόνον εἰς τὸ τζαμίον καὶ εἶδομεν τοὺς χόντζας μεγαλοφώνως ψάλλοντας, ὡς νὰ ἔψαλλον ἀμανέδες, καὶ τινας Ὀθωμανοὺς προσευχομένους καὶ κάμνοντας διαρκῶς μετανοίας (...).

Τῇ πρωΐᾳ τῆς αὐτῆς ἡμέρας, 20ης Αὐγούστου, ἡκροάσθην τῆς λειτουργίας ἐν τῷ ἐν Χαλέπᾳ ἐκκλησιδίῳ τοῦ πρίγκηπος, εἰς ὃ οὗτος φιλόθρησκος ὢν, ἐκκλησιάζεται κατὰ πάσας ἀνεξαιρέτως τὰς Κυριακάς καὶ ἑορτάς: Τὸ ἐκκλησιδίου τοῦτο, ἐπ' ὀνόματι τοῦ Ἀγ. Ἰωάννου, κείμενον πλησίον τοῦ ἀνακτόρου τοῦ πρίγκηπος, ἦτο σχεδὸν ἔρημον, ἀλλ' ὁ πρίγκηψ ἔδαπάνησεν ὑπὲρ τὰς 5 χιλ. δραχμῶν εὐπρεπίσας αὐτὸ καὶ διαρρυθμίσας κάλλιστα ἐσωτερικῶς καὶ ἐξωτερικῶς. Εἰς ἱερεὺς καὶ εἰς ψάλτης τελοῦσι τὰς ἱεουργίας, εἰς ἃς ἐκτὸς τοῦ πρίγκηπος παρευρίσκονται οἱ ὑπάσπισταί του, ὁ κ. Παπαδιαμαντόπουλος μετὰ τῆς Κυρίας του καὶ τῶν τέκνων του, καὶ σπανίως ἄλλος τις.

Ἀπεφασίσθη ὅπως ἀναχωρήσωμεν ἐκ Χανίων ἐπιστρέφοντες εἰς Ἀθήνας πάντες, δηλαδὴ ὁ πρίγκηψ Ἀνδρέας, ἐγὼ καὶ οἱ κ.κ. Πάλλης καὶ Λεβίδης, τῇ προσεχεῖ Παρασκευῇ 25 Αὐγούστου, διὰ τοῦ Ἰταλικοῦ ἀτμοπλοίου. Διὸ ὁ ὑπατος ἀρμοστής τῆς Κρήτης ἠθέλησε νὰ προσφέρῃ ἡμῖν τὴν παραμονὴν τῆς ἀναχωρήσεώς μας ἐξοχικόν τι γεῦμα· ἐπομένως ὠρίσθη τοῦτο διὰ τὴν 8 1/2 ὥρ. μ.μ. τῆς 24ης καὶ θέσις ἡ ἐξοχή Χαρουδιά (...) ὅπερ σημαίνει πιθανῶς καλλιθέαν, ὅπου καὶ ἐκκλησιδίου τοῦ Ἀγ. Γεωργίου, καταστραφὲν ὑπὸ τῶν Τούρκων καὶ ἀνακαινισθὲν τελευταῖον, καὶ οἰκίσκος τις, ἐν ᾧ κατοικεῖ ὁ ἐφημέριος τοῦ ναΐσκου. Ἐκ τῆς ταρατῆς τοῦ διωρόφου τούτου οἰκίσκου ἡ θέα εἶναι ἐκτάκτως εὐρεῖα καὶ ὠραία· ἐν αὐτῇ ἐστρώθη ἡ τράπεζα, ὑπὸ τὸ φέγγος τῆς σελήνης. Οἱ παρακαθήσαντες εἰς αὐτὴν ἦσαν 10: οἱ δύο πρίγκηπες, οἱ δύο ὑπάσπισταί τοῦ Ἀρμοστοῦ, ὁ κ. Παπαδιαμαντόπουλος μετὰ τῆς συζύγου καὶ γυναικαδέλφης του, ἐγὼ καὶ οἱ κ.κ. Πάλλης καὶ Λεβίδης. Μετὰ τὸ γεῦμα οἱ νεώτεροι ἔψαλλον διάφορα ᾄσματα ἐγχώρια, μεθ' ὃ ἀναχωρήσαντες πάλιν πεζῇ περὶ τὴν 11ην ὥραν, κατήλθομεν εἰς τὸ μέρος, ἐν ᾧ ἀφήσαμεν τὰς ἀμάξας καὶ ἐπιβιβασθέντες αὐτῶν ἐπανήλθομεν εἰς τὰ ἴδια.

Τῇ πρωΐᾳ τῆς 25ης ἡτοιμάσθημεν πλέον πρὸς ἀναχώρησιν· διὸ τὸ πρόγευμα παρετέθη ἡμῖν τὴν ἡμέραν ἐκείνην εἰς τὰς 10 1/2 εἰς τὸ ἐν Χαλέπᾳ ἀνά-

κτορον, μετὰ τοῦτο δὲ τῇ 11 $\frac{3}{4}$, ἀποχαιρετήσαντες τὴν πρίγκηπα Γεώργιον καὶ τὸν κ. Καρπούνην ἐπέβημεν ἀμάξης, συνοδευόμενοι καὶ ὑπὸ τοῦ κ. Λεμπέση καὶ ἤλθομεν εἰς Χανία. Εἰς τὴν προκυμαίαν αὐτῶν ἀνέμενον, πρὸς χαιρετισμὸν οἱ ἀξιωματικοὶ τοῦ εἰς Χανία λόχου τοῦ ρωσικοῦ τάγματος ὡς καὶ ἡ λέμβος τοῦ λόχου τούτου, ἔχουσα ἐξησκημένους κωπηλάτας στρατιώτας τοῦ λόχου. Ἐπιβάντες τῆς λέμβου ταύτης ἀνήλθομεν εἰς τὸ ἔξωθεν τοῦ μικροῦ λιμένος εἰς ἱκανῶς μεγάλην ἀπόστασιν ἐλλιμενισμένον ἀτμόπλοιον « Στοῦρα », τῆς Ἰταλικῆς ἀτμοπλοίας Florio - Rubatino. Ἐπὶ τοῦ ἀτμοπλοίου ἀπεχαιρέτησαν ἡμᾶς ὁ κ. Λεμπέσης καὶ ὁ Ὀθωμανὸς δήμαρχος Χανίων (. . .). Περὶ τὰς 2 $\frac{1}{2}$ ὥρ. μετὰ τὸ μεσονύκτιον καταπλέομεν εἰς Πειραιᾶ, ἀλλὰ τὸ ἀτμόπλοιον σταματᾷ εἰς τὸν ἐξωτερικὸν λιμένα καὶ μόλις περὶ τὰς 5 $\frac{1}{2}$ ὥρ. τῆς πρωΐας εἰσέρχεται εἰς τὸν ἐσωτερικόν. Ὁ διευθυντὴς τοῦ Ναυστάθμου εἰδοποιηθεὶς ἀπὸ τῆς προτερείας ἔσπευσεν μετὰ τῆς ἀτμακάτου πρὸς παραλαβὴν τοῦ πρίγκηπος. Ἐπεβιβάσθημεν πάντες τῆς ἀτμακάτου καὶ ἐξήλθομεν, ἀνελθόντες εἰς Ἀθήνας διὰ τοῦ τραίνου τῶν 7. Συνοδεύσας τὸν πρίγκηπα μέχρι τῶν Ἀνακτόρων, ἀπεχαιρέτησα αὐτὸν καὶ ἀνῆλθον εἰς τὴν Κηφισίαν παρὰ τῇ οἰκογενεῖᾳ μου (. . .).

Ὁ πρίγκηψ Ἀνδρέας μετὰ τὴν εἰς Ἀθήνας ἐπάνοδόν του ἐγκατεστάθη εἰς τὴν ἐν Δεκελείᾳ βασιλικὴν ἔπαυλιν, ὅπου διέμενε νῦν καὶ ὁ Διάδοχος Κωνσταντῖνος μετὰ τῆς οἰκογενείας. Ἐκεῖ ἐπανήρχισαν ἀπὸ τῆς 1ης Σεπτεμβρίου τὰ πρὸς τὸν πρίγκηπα μαθήματα, μεταβαίνοντων τακτικῶς πάντων τῶν καθηγητῶν του, ὡς καὶ πρὸ τῆς εἰς Κρήτην ἀναχωρήσεώς του. Πρὸς τοῦτο μετέβαινον καὶ ἐγὼ δις τῆς ἑβδομάδος, κατὰ Τρίτην καὶ Σάββατον, παραδίδων αὐτῷ ἐπὶ δύο ὥρας ἐκάστην ἡμέραν (. . .).

Τὰ μαθήματα ἐν Δεκελείᾳ διήρκεσαν μέχρι τοῦ τέλους σχεδὸν τοῦ Ὀκτωβρίου μηνός, ὅτε κατελθόντων εἰς Ἀθήνας τῶν πριγκήπων ἐξηκολούθησαν ἐκεῖ (. . .).

Κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο ὁ πρίγκηψ φαίνεται πολὺ ἐπιμελέστερος καὶ κατὰ γίνεται πλειότερον, ἔχων ὑπ' ὄψιν του ὅτι μετ' ὀλίγους μῆνας πρόκειται νὰ δώσῃ ἀπολυτηρίους ἐξετάσεις ἐνώπιον ὅλης τῆς Βασιλ. Οἰκογενείας, τῶν καθηγητῶν κλπ.

Ὁ Διάδοχος Κωνσταντῖνος Γενικὸς Διοικητὴς τοῦ Στρατοῦ.—

Ἀπὸ 1ης Ὀκτωβρίου τοῦ ἔτους τούτου (1900) ἐτέθη εἰς ἐφαρμογὴν ὁ πρὸ ὀλίγων μηνῶν ψηφισθεὶς ὑπὸ τῆς Βουλῆς νόμος περὶ συστάσεως Γενικῆς Διοικήσεως τοῦ στρατοῦ καὶ διορισμοῦ ὡς Γενικοῦ Διοικητοῦ τοῦ Διαδόχου· διὰ τοῦ νόμου τούτου ὁ στρατὸς ἔμελλε νὰ χειραφετηθῇ ἀπὸ τῆς πολιτικῆς συναλλαγῆς, τῆς ἐπ' αὐτοῦ ἀρχῆς κατ' ὄνομα μόνον μενούσης εἰς τὸν Ὑπουργὸν τῶν Στρατιωτικῶν, πράγματι δὲ ἀνατιθεμένης εἰς

τὸν μόνιμον Γεν. Διοικητὴν, τῇ προτάσει τοῦ ὁποίου μόνον ἦτο δυνατὴ πᾶσα μεταβολὴ ἐν τῷ προσωπικῷ τοῦ Στρατεύματος.

Ἡμην ἀνέκαθεν ὑπὲρ τοῦ θεσμοῦ τούτου καὶ ἀπὸ τοῦ 1879 ἔτι, ἀνθυπολοχαγὸς ὢν ἐν τῷ Ὀπλοστασίῳ τοῦ Ναυπλίου¹, εἶχον καταχωρίσει ὑπὸ τὸ στοιχεῖον Ω εἰς τὴν τότε² ἐκδιδομένην ἐν Ἀθήναις Ἐφημερίδα ἄρθρον συνηγοροῦν ὑπὲρ τῆς ἀποχωρήσεως τοῦ στρατοῦ ἐκ τῆς πολιτικῆς καὶ ἀναθέσεως τῆς διοικήσεως αὐτοῦ εἰς Κεντρικόν τι ἐπιτελεῖον, διοικοῦν αὐτὸν ἄνευ τῆς ἐπεμβάσεως τοῦ Ὑπουργοῦ, ὅστις μόνον ἀπλὴν ἐπίβλεψιν θέλει ἔχει ἐπ' αὐτοῦ καὶ τὴν ἀντιπροσώπουν αὐτοῦ ἐν τῇ βουλῇ καὶ εἰσήγησιν τῶν Στρατ. Νομοσχεδίων, προϋπολογισμοῦ κλπ. Μετὰ δεκαετίαν δὲ περίπου, ἦτοι τὸ 1891 νομίζω (διότι δὲν ἔχω ἤδη πρόχειρον τὸ ἄρθρον), ἔγραψα δευτέρον ἐντονώτερον ἄρθρον ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ ἀντικειμένου, καταχωρηθὲν ἐν τῇ ἐφημερίδι Ἀκρόπολις³, συνηγοροῦν ὑπὲρ τῆς ἀναθέσεως τῆς γεν. διοικήσεως τοῦ στρατοῦ εἰς τὴν Α.Β.Υ. τὸν Διάδοχον, εἰς τοῦτο μόνον διαβλέπων τὴν σωτηρίαν ἀπὸ τῆς παραλυσίας, εἰς ἣν ἡ πολιτικὴ εἶχε φέρει τὰ τοῦ Στρατοῦ.

Ὁ Διάδοχος ὀλίγον πρὸ τῆς ἀναλήψεως τῆς γεν. Διοικήσεως, ἐξέλεξε τοὺς ἀποτελέσουντας τὸ ἐπιτελεῖον τοῦ ἀξιωματικούς, μεταξὺ τῶν ὁποίων εἶχον τὴν τιμὴν νὰ εἶμαι καὶ ἐγώ. Τὸ ἐπιτελεῖον τοῦτο, διορισθὲν διὰ Β. διατάγματος ἀπετέλεσαν οἱ ἑξῆς :

Συνταγματάρχης Πυροβολικοῦ Κ. Σαπουντζάκης, Ἐπιτελάρχης.
 Ἀντισυνταγματάρχης Μηχανικοῦ Μ. Χόρς,
 Ταγματάρχης Πυροβολικοῦ Π. Δαγκλῆς,
 Ταγματάρχης Πεζικοῦ Ἰ. Ἀντωνόπουλος,
 Ἱλαρχος Κ. Κομνηνὸς Μηλιώτης, ὑπασπιστὴς Γεν. Διοικήσεως.
 Λοχαγὸς Πεζικοῦ Ἐμ. Κατσαρός.
 Λοχαγὸς Μηχανικοῦ Π. Ὀρφανίδης,
 Ὑπολοχαγὸς Πεζικοῦ Σωτ. Ρωσσέτος,
 Ὑπολοχαγὸς Πυροβολικοῦ Λεων. Σπανίδης,
 Ὑπομοίραρχος Μαντζαγριωτάκης,
 Ἀνθυπολ. Πυροβολικοῦ Κ. Πάλλης,
 Ἀνθυπολ. Ὑλικοῦ Πυροβ. Εὐάγγελος Μπασιάκος,
 Ἀνθυπίλαρχος Κ. Γρίβας.

Ἐκτὸς αὐτῶν ἀπετέλεσαν μέρος τοῦ ἐπιτελείου καὶ οἱ ἑξῆς ἀξιωματικοὶ τοῦ Οἰκονομικοῦ καὶ Ὑγειονομικοῦ κλάδου :

1. Βλ. σ. 100.

2. «Ἡ Ἐφημερίς» εἶχε σταματήσει τὴν ἐκδόσιν τῆς τὸ 1901.

3. Στὸ φύλλο τῆς 1ης Αὐγούστου 1891.

Ἀνώτερος Ἐπιμελητὴς Ἀριστ. Γαλάνης, Ὑπολοχ. Οἰκονομικοῦ Χρ. Χρόνης, Ἀρχίατρος Μιλτ. Παπαϊωάννου, Ἐπίατρος Ἰω. Τυπάλδος, Ὑπίατρος Εὐ. Εὐστρατιάδης, Ἐπικτηνίατρος Γ. Πιλάβιος.

Τῇ 2α Ὀκτωβρίου κατὰ πρῶτον συνήλθομεν πάντες ἐν μεγάλῃ στολῇ εἰς τὸ Κατάστημα τῆς Γεν. Διοικήσεως, διὰ τὸ ὁποῖον ἐχρησίμευσεν ἐνοικιασθεῖσα ἡ παρὰ τῇ πλατείᾳ τῶν Ἀνακτόρων οἰκία Νεγρεπόντη, καὶ παρουσιάσθημεν πρὸ τῆς Α.Β.Υ. τοῦ Διαδόχου, ὅστις ὠμίλησεν ἡμῖν συντόμως συγχαρεῖς διὰ τὴν γενομένην εἰς ἡμᾶς τιμὴν ν' ἀποτελέσωμεν τὸ πρῶτον ἐπιτελεῖον τῆς Γεν. Διοικήσεως, ὑπομνήσας τὰ ὑψηλὰ καθήκοντα τὰ ὁποῖα ἀναλαμβάνομεν κλπ. Καὶ οὕτω ἤρξατο ἡ λειτουργία τοῦ θεσμοῦ τούτου, ὅστις ἔχω πεποιθήσιν ὅτι μεγάλως θέλει βελτιώσῃ τὰ τοῦ στρατοῦ, ἐὰν καὶ ἡ Κυβέρνησις παράσχη τὰ ἀπαραίτητα μέσα, φροντίζουσα νὰ νομοθετηθῶσι συντόμως ἀναγκαῖοι τινὲς νόμοι περὶ τροποποιήσεως τοῦ ὀργανισμοῦ τῆς στρατολογίας, κλπ. καὶ αὐξάνουσα ὀλίγον τοὺς διὰ τὸν στρατὸν διατιθεμένους οἰκονομικοὺς πόρους.

Ἡ ἀνάληψις τῆς νέας παρὰ τῇ Γεν. Διοικήσει ὑπηρεσίας, ἣτις συνίστατο εἰς τὴν διεύθυνσιν τοῦ τμήματος τοῦ Πυροβολικοῦ καὶ τῆς Στρατιωτικῆς ἐκπαιδεύσεως ὡς καὶ τινων ἐκ τῶν ἐπιτελικῶν ὑπηρεσιῶν, δὲν παρεκώλυσε τὴν ἐξακολουθήσιν τῶν πρὸς τὸν πρίγκηπα Ἀνδρέαν παραδόσεών μου, αἵτινες μετὰ τὴν ἐκ Δεκελείας εἰς Ἀθήνας κάθοδον αὐτοῦ, ἐγίνοντο καθ' ἐκάστην ἀπὸ τῆς 8—9 ὥρ. π.μ., μηδὲ τῶν ἑορτῶν (ἐκτὸς τῶν Κυριακῶν) ἐξαιρουμένων.

Ἀπὸ τοῦ θέρους ἤδη ὁ Βασιλεὺς εἶχε μεγάλην ἀνυπομονησίαν νὰ τελειώσῃ ταχέως τὰς σπουδὰς του ὁ πρίγκηψ Ἀνδρέας καὶ γίνῃ ἀξιωματικός, διότι ἐπλησίαζεν ἤδη εἰς τὸ 20ον ἔτος τῆς ἡλικίας του, καὶ πρὸ τῆς ἀναχωρήσεώς του εἰς Εὐρώπην εἶχεν ὀμιλήσει περὶ αὐτοῦ εἰς ἐμὲ καὶ τοὺς λοιποὺς καθηγητάς. Ἀλλὰ πάντες ὁμοφώνως παρεστήσαμεν αὐτῷ ὅτι ἐθεωροῦμεν ἀδύνατον τοῦτο, πρὶν παρέλθῃ ἐν ἔτος ἀκόμη τοὐλάχιστον, διότι ὁ πρίγκηψ πολὺ βραδέως εἶχεν ἀρχίσει τὰ μαθήματα καὶ ἰδίως τὰ στρατιωτικά, τοῦ εἶχον ὑποσχεθῇ δὲ νὰ ἐπισπεύσω ὅσον τὸ δυνατόν ταῦτα, ὥστε νὰ δυνηθῇ νὰ δώσῃ ἐξετάσεις τὸν Μάϊον τοῦ 1901. Κατὰ τὸν χειμῶνα ἔτι μᾶλλον μοὶ ἐξεδηλώθη ἡ ἐπιθυμία αὕτη τοῦ Βασιλέως διὰ τοῦ παιδαγωγοῦ τοῦ πρίγκηπος κ. Στοῦκερ, δὲν ἔφερα δὲ εἰς τοῦτο καμμίαν δυσκολίαν ἀλλὰ ῥητῶς ὑπεσχέθην ὅτι θὰ ἐπισπεύσω τὰς παραδόσεις, ὥστε νὰ τελειώσω πάντα τὰ μαθήματα εἰς τὸ τέλος Φεβρουαρίου 1901, ἀλλὰ πάντως ἔκρινα ὅτι ἦσαν ἔτι ἀπαραίτητοι δύο μῆνες τοὐλάχιστον πρὸς ἐπανάληψιν τῶν παραδοθέντων τῷ πρίγκηπι μαθημάτων. Ἐγένετο δὲ δεκτὸν τοῦτο καὶ ὠρίσθησαν ἀπὸ τοῦδε αἱ ἐξετάσεις διὰ τὰς ἀρχὰς Μαΐου. Πράγματι δὲ μέχρι τοῦ τέλους Φεβρουαρίου 1901 ἐπεράτωσα τὴν πρὸς τὸν Πρίγκηπα παράδοσιν τῶν μαθημάτων, καὶ κατὰ τοὺς μῆνας Μάρτιον καὶ Ἀπρίλιον

ἔκαμεν ἐπαναληπτικὰς μελέτας ἐπὶ πάσης τῆς παραδοθείσης σειρᾶς· ὁ πρίγκηψ ἐμελέτα καθ' ἑκάστην ἐν μέρος μαθήματός τινος καὶ τὴν ἐπιούσαν ἐξήταζον αὐτὸν τοῦτο, ἐπεξηγῶν ἐν ἀνάγκῃ τὰ μέρη ἅτινα δὲν εἶχε τυχὸν ἐννοήσει καλῶς. Ἔδειξε δὲ πραγματικῶς μεγάλην ἐπιμέλειαν ὁ πρίγκηψ κατὰ τὸ διάστημα τοῦτο καὶ ἀνεπλήρωσε πολλὰς προηγουμένας ἐλλείψεις του.

Φαίνεται ὅτι ὁ Βασιλεὺς, γνωρίζων ὅτι ὁ πρίγκηψ ἦτο ὀλίγον ἀμελής, εἶχεν πολλὰς ἀμφιβολίας ἂν θὰ ἠδύνατο νὰ παρασκευασθῇ ἐπαρκῶς καὶ ἀπαντήσῃ καλῶς εἰς τὰς ἐξετάσεις του, διότι ὁ καλὸς κ. Στοῦκερ συχνὰ μὲ ἡρώτα ἀνησυχῶς περὶ τοῦ ἀντικειμένου τούτου, ἐκφράζων μοι τοὺς φόβους τρόπον τινὰ τῆς Α.Μ. Ἀλλὰ πάντοτε τὸν καθησύχαζον διαβεβαιῶν αὐτὸν ὅτι δὲν ἔπρεπε ν' ἀνησυχῶσι διόλου, διότι ὁ πρίγκηψ μελετῶν ἤδη καλῶς εἶχον τὴν πεποίθησιν ὅτι θὰ ἀπῆντα κάλλιστα.

Αἱ ἐξετάσεις ὠρίσθησαν ἀκριβῶς διὰ τὴν 14ην Μαΐου καὶ ἔμελλον νὰ διαρκέσωσι τρεῖς ἡμέρας, ἦτοι Δευτέραν, Τρίτην καὶ Τετάρτην (14—16 Μαΐου). Δευτέρα ἐπανάληψις τῶν κυριωτέρων κεφαλαίων τῶν μαθημάτων ἐγένετο ὑπὸ τοῦ πρίγκηπος κατὰ τὰς ὑπολειπομένας ἡμέρας τοῦ Μαΐου καὶ οὕτω προπαρασκευάσθη λίαν ἐπαρκῶς.

Αἱ ἐξετάσεις ἤρξαντο τῇ 10 π.μ. ὥρα τῆς 14ης Μαΐου, ἐν τινι τῶν ἰσογείων αἰθουσῶν τῶν Ἀνακτόρων. Κατ' αὐτὰς παρίσταντο ἡ Α.Μ. ὁ Βασιλεὺς καὶ ἐνίοτε ὁ Διάδοχος καὶ ὁ πρίγκηψ Νικόλαος, ὁ Πρωθυπουργὸς κ. Γ. Θεοτόκης, ὁ ὑπουργὸς τῶν Στρατιωτικῶν κ. Τσαμαδὸς, ὁ Διοικητὴς τοῦ Στρ. Σχολείου τῶν Εὐελπίδων κ. Ζορμπᾶς, ὁ Μητροπολίτης, ὁ ὑπασπιστὴς τοῦ βασιλέως κ. Παπαδιαμαντόπουλος, καὶ πάντες οἱ καθηγηταὶ τοῦ πρίγκηπος (...).

Εἰς πάντα τὰ μαθήματα ὁ πρίγκηψ ἀπεκρίθη ἐκτάκτως λαμπρὰ καὶ πάντες ἔμειναν κατευχαραιστημένοι, ἰδίως δὲ ὁ Βασιλεὺς ἦτο ὅλας τὰς ἡμέρας κατενθουσιασμένος.

Τὸ τέλος τῶν ἐξετάσεων ἐπηκολούθησεν πρόγευμα, εἰς ὃ παρεκάθησαν μετὰ τῆς Βασιλικῆς οἰκογενείας πάντες οἱ παρευρεθέντες εἰς τὰς ἐξετάσεις. Ὁ πρίγκηψ Ἀνδρέας ἔλαβε θέσιν εἰς τὰ δεξιὰ τοῦ Βασιλέως, ὅστις κατὰ τὸ τέλος τοῦ προγεύματος προέπιεν εἰς ὑγείαν του, ὀνομάσας συγχρόνως αὐτὸν ἀνθυπίαρχον. Ὁ πρωθυπουργὸς Θεοτόκης ἐγερθεὶς ὠμίλησε διὰ μακρῶν περὶ τῆς τελείας ἀνατροφῆς καὶ ἐκπαιδεύσεως ἣν ὁ Βασιλεὺς δίδει εἰς τὰ τέκνα του καὶ ἐν τέλει προέπιεν εἰς ὑγείαν τοῦ Βασιλέως καὶ τῆς Βασιλ. οἰκογενείας (ἡ Βασίλισσα εὕρισκετο κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἐν Ρωσσίᾳ ἕνεκα τοῦ τοκετοῦ τῆς μεγάλης Δουκίσσης Μαρίας).

Μετὰ τὸ πρόγευμα ὁ ὑπασπιστὴς τοῦ Βασιλέως κ. Παπαδιαμαντόπουλος ἀνήγγειλεν εἰς τοὺς καθηγητὰς ὅτι ὁ βασιλεὺς ἀπενέμιεν αὐτοῖς ἀνώτερα παράσημα· εἰς ἐμὲ ἀπενεμήθη ὁ χρυσοῦς σταυρὸς τοῦ Σωτῆρος.

Τὸ πρόγευμα ἐπηκολούθησεν ἐπὶ βραχὺ ὁμιλία ἐν ἰδιαιτέρᾳ αἰθούσῃ, καθ' ἣν ὁ Βασιλεὺς ἀπέτεινεν εἰς πάντας διαδοχικῶς τὸν λόγον. Εἰς ἐμὲ εἶπεν ὅτι ἦτο λίαν εὐχαριστημένος ἐκ τῶν στρατιωτικῶν σπουδῶν τοῦ πρίγκηπος καὶ ὅτι ἐσκόπει νὰ τὸν ἀποστείλῃ βραδύτερον εἰς Εὐρώπην πρὸς τελειοποίησιν· ἐπήνεσα τὴν πρόθεσιν ταύτην τοῦ Βασιλέως καὶ παρέστησα αὐτῷ ὅτι θεωρῶ τοῦτο ἀναγκαιότατον, διὰ νὰ γίνῃ τέλειος ἀξιωματικὸς καὶ καθέξῃ τὴν θέσιν δι' ἣν προορίζεται ἐν τῷ Ἑλληνικῷ Στρατῷ, ἐσύστησα δὲ ἐν τέλει νὰ γίνῃ τοῦτο ταχέως.

Τέλος ὁ Βασιλεὺς ἀποχαιρετήσας ἡμᾶς ἀπῆλθεν καὶ ἡμεῖς δὲ συγχαρέντες ἐκ νέου τὸν πρίγκηπα Ἀνδρέαν ἀπῆλθομεν εἰς τὰ ἴδια.

Κατὰ μῆνα Ἀπρίλιον ὁ Διάδοχος, ὡς Γεν. Διοικητὴς τοῦ στρατοῦ, ἤρξατο τῆς ἐτήσιας ἐπιθεωρήσεως τοῦ Στρατοῦ, συμφώνως τῷ περὶ τῆς Γεν. Διοικήσεως νόμῳ· πρὸς τοῦτο δὲ μετέβη συνοδευόμενος ὑπὸ τῶν πλείστων ἐκ τῶν ἀποτελούντων τὸ ἐπιτελεῖον τοῦ ἀξιωματικῶν εἰς τὰς κυριωτέρας φρουράς τοῦ Κράτους· ἐγὼ ὁμῶς δὲν συνώδευσα τὸν Διάδοχον ἐκτὸς τῶν Ἀθηνῶν, διότι ἐπικειμένων τῶν ἐξετάσεων τοῦ πρίγκηπος Ἀνδρέου, ὁ βασιλεὺς δὲν ἐπεθύμει ν' ἀπομακρυνθῇ τῶν Ἀθηνῶν. Τελευταίαν δὲ ἐπιθεώρησε κατὰ μῆνα Μάϊον τὴν φρουρὰν Ἀθηνῶν, ἐξετάσας ἰδίως εἰς σχετικὰ γυμνάσια τοὺς ἀνωτέρους ἀξιωματικούς καὶ τοὺς λοχαγούς τῶν διαφόρων ὀπλων. Ληξάσης τῆς ἐπιθεωρήσεως ὁ Διάδοχος ὑπέβαλεν εἰς τὸ Ὑπουργεῖον τοὺς πίνακας τῶν θεωρηθέντων ὑπ' αὐτοῦ ὡς προβιβασίμων καὶ ὡς στασίμων ἀξιωματικῶν, ὡς καὶ προτάσεις περὶ ἀποστρατεύσεως ὀλίγων τινῶν θεωρηθέντων ἀνικάνων.

Τὸ ἀποτέλεσμα τῆς ἐπιθεωρήσεως τοῦ Διαδόχου κατέδειξεν ὅτι αὕτη διεσχίσθη πολὺ ἐπιεικῶς καὶ διέψευσε τὰς ἐλπίδας τῶν ἀναμενόντων παρ' αὐτοῦ ἄκραν αὐστηρότητα. Μετὰ τὴν ὑποβολὴν τοῦ ἀποτελέσματος τῆς ἐπιθεωρήσεως ἐνηργήθησαν γενικοὶ προβιβασμοὶ ἐν τῷ στρατεύματι μεταξὺ τῶν ὁποίων συμπεριλαμβάνετο καὶ ὁ προβιβασμὸς τριῶν ὑποστρατήγων, τοῦ κ. Ν. Τσαμαδοῦ, ὑπουργοῦ τῶν Στρατιωτικῶν, τοῦ κ. Ἰ. Παπαδιαμαντοπούλου, ὑπασπιστοῦ τοῦ Βασιλέως καὶ τοῦ κ. Ἰ. Δημοπούλου, Μεράρχου τοῦ στρατοῦ Θεσσαλίας. Ὁ προβιβασμὸς αὐτῶν, ἡ μᾶλλον τῶν δύο πρώτων ἐξ αὐτῶν, ἐγένετο δυσμενῶς ἀποδεκτὸς παρὰ τε τῇ κοινῇ καὶ παρὰ τῷ στρατεύματι, φαίνεται δὲ ὅτι δὲν ἦτο καθ' ὅλοκληρίαν σύμφωνος καὶ πρὸς τὴν γνώμην τοῦ Διαδόχου, φρονούντος, ὡς ἐβεβαιούτο, ὅτι μόνον ὁ συνταγματάρχης Ἰ. Δημόπουλος, διοικῶν πρὸ πολλοῦ καὶ ἐπιτυχῶς τὸν στρατὸν Θεσσαλίας, ὥφειλε νὰ τύχῃ τοῦ βαθμοῦ τοῦ ὑποστρατήγου. Ἀλλ' ἡ πολιτικὴ ἀφ' ἑνὸς καὶ ἡ ἐπιθυμία τοῦ Βασιλέως ἀφ' ἑτέρου κατίσχυσαν τῆς γνώμης τοῦ Διαδόχου.

Μετὰ τὴν ἐπιθεώρησιν ὁ Διάδοχος ἀπῆλθεν εἰς Εὐρώπην καὶ δὲν ἐπέ-

στρεψεν ἢ τὸ φθινόπωρον, τὴν Γεν. Διοίκησιν τοῦ στρατοῦ ἀναλαβόν-
τος κατὰ τὴν ἀπουσίαν του τοῦ ὑποστρατήγου Τιμ. Βάσσου, Μεράρχου
τῆς ΙΙΙης Μεραρχίας ἐδρευούσης ἐν Ἀθήναις.

Μέχρι τοῦδε δὲν ἐφάνησαν ἔτι τὰ καλὰ ἀποτελέσματα ἅτινα προσεδο-
κῶντο ἐκ τῆς Γεν. Διοικήσεως τοῦ στρατοῦ καὶ δὲν ἦτο δυνατόν νὰ φανῶσι
διὰ μόνης τῆς συστάσεως τῆς ἀρχῆς ταύτης, ἄνευ τῆς ψηφίσεως τῶν ἀναγ-
καίων νομοθετικῶν μέτρων δι' ὧν ἤθελον δοθῇ εἰς τὴν Γεν. Διοίκησιν τὰ
μέσα πρὸς ἀνοργάνωσιν καὶ κατάρτισιν τελείου ὅπωςδῆποτε στρατεύ-
ματος.

Ὁ ἐπιτελάρχης τῆς Γεν. Διοικήσεως Συνταγματάρχης Κ. Σαπουντζάκης,
ὅστις ἦτο ἡ ψυχὴ αὐτῆς καὶ ὁ μόνος χαίρων τῆς ἄκρας ἐμπιστοσύνης τοῦ
Διαδόχου καὶ συνεργαζόμενος μετ' αὐτοῦ, ἅμα τῇ συστάσει τοῦ θεσμοῦ τού-
του, εἰργάσθη συντόνως μετὰ τῆς Α.Β.Υ. καὶ κατήρτισεν πλήρες σύστημα
στρατιωτικῆς ἀνοργάνωσεως, τὸ ὅποιον παρὰ τοῦ Βασιλέως καὶ παρὰ τοῦ
Ἑπουργείου ἐγένετο ἀποδεκτὸν καὶ ἀπεφασίσθη νὰ εἰσαχθῇ εἰς τὴν Βουλὴν
πρὸς ψήφισιν. Ἀλλὰ τὸ Ἑπουργεῖον Θεοτόκη δὲν ἔλαβε καιρὸν ἢ δὲν ἐθεώ-
ρησε κατάλληλον νὰ εἰσαγάγῃ εἰς τὴν συζήτησιν καὶ ψήφισιν τῆς Βουλῆς
τῆς ληξάσης συνόδου τὰ νομοσχέδια ταῦτα καὶ ὑπεσχέθη ὅτι ἤθελεν εἰ-
σαγάγει ταῦτα ἀφεύκτως κατὰ τὴν προσεχῇ σύνοδον τῆς Βουλῆς, τὴν συγ-
κληθησομένην τὴν 1ην Νοεμβρίου τοῦ τρέχοντος ἔτους 1901.

Κατὰ τὸ 1ον οὕτω ἔτος ἡ Γεν. Διοίκησις οὐδὲν ἄλλο ἀποτέλεσμα ἔφερεν
εἰμὴ μόνον ὅτι ἀπῆλλαξε τοὺς ἀξιωματικούς ἀπὸ τῆς ἐκ τῆς πολιτικῆς καὶ
τῶν βουλευτῶν ἐξαρτήσεως αὐτῶν· κατέδειξεν αὐτοῖς εὐθὺς ἀμέσως ὅτι
μόνον εἰς τὴν ὑπηρεσίαν διὰ τῆς ἱεραρχικῆς ὁδοῦ ὀφείλουσι νὰ προστρέ-
χωσι διὰ πᾶσαν δικαίαν καὶ ἐπιτρεπομένην ὑπὸ τῆς ὑπηρεσίας αἵτησιν
αὐτῶν καὶ ὅτι δὲν ἔχουσι πλέον νὰ φοβῶνται ἀδίκους μεταθέσεις ἐπιβαλ-
λομένας ὑπὸ τῶν βουλευτῶν καὶ τῶν κομματάρχων ἔτι, ὥς ἄλλοτε. Ἐγέ-
νοντο γενικαὶ τοποθετήσεις αὐτῶν, τῇ προτάσει τῆς Γεν. Διοικήσεως, λη-
φθεῖσῶν ὑπ' ὅψιν ἐν δυνατῷ μέτρῳ τῶν ἐπιθυμιῶν αὐτῶν καὶ ἐτέθη ἐν γέ-
νει φραγμὸς εἰς τὰς αὐθαιρεσίας.

Ἀφ' ἐτέρου μεγάλη ἐπιείκεια διέκρινε τὰς ἐνεργείας καὶ ἀποφάσεις τῆς
Γεν. Διοικήσεως καὶ ὑποχωρήσεις τινὲς μικραὶ ἔστιν ὅτε εἰς τὰς ἀπαιτήσεις
τοῦ Ἑπουργείου, ὅπερ ἦτο σφάλμα κατὰ τὴν γνώμην πολλῶν ἀξιωματι-
κῶν, τῆς Γεν. Διοικήσεως μὴ ἀναλαβούσης εὐθὺς ἀμέσως διὰ στιβαροῦ βρα-
χίονος τὴν διοίκησιν καὶ μὴ καταστησάσης αὐτὴν ἀμέσως αἰσθητὴν διὰ
τῆς ἀκαμψίας καὶ αὐστηρότητος παρὰ τῷ Στρατεύματι. Ἀλλ' ἴσως ἐσκέ-
πτετο ὅτι αἱ κακαὶ συνήθειαι μακρῶν ἐτῶν ἐπέβαλλον τὴν τοιαύτην ἐπιεί-
κειαν καὶ τὴν μικρὸν καὶ κατ' ὀλίγον ἐκρίζωσιν αὐτῶν.

Τὰ «Εὐαγγελικά».—Συγκληθείσης τῆς νέας συνόδου τῆς Βουλῆς ἀνεμένετο ἡ κατὰ τὴν 1ην Νοεμβρίου (1901) ἑναρξίς τῶν ἐργασιῶν αὐτῆς ἐπὶ τῇ ἐλπίδι ὅτι τὸ Ὑπουργεῖον Θεοτόκη ἤθελεν εἰσαγάγει πρὸς ψήφισιν τὰ καταρτισθέντα στρατιωτικὰ νομοσχέδια καὶ ὅτι ἐν γένει ἤθελε λάβει πλέον γενναῖα μέτρα πρὸς κατάρτισιν ἐπαξίαν τοῦ προορισμοῦ τοῦ στρατοῦ. Ἀλλὰ δυστυχῶς ἀπρόοπτόν τι γεγονός ἐπελθὼν ἀνέτρεψε τὴν Κυβέρνησιν καὶ ἐματαίωσεν ἐκ νέου πᾶσαν περὶ στρατοῦ φροντίδα. Ἡ ἡμέρη «Ἀκρόπολις» ἀνέκαθεν θιασώτης τῆς εἰσαγωγῆς τῆς κοινῆς διαλέκτου τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης, εἶχεν ἀρχίσει πρὸ τινος καιροῦ δημοσιεύουσα μετάφρασιν τοῦ Εὐαγγελίου εἰς χυδαίαν διάλεκτον γενομένην ὑπὸ τοῦ ἐν Ἀγγλίᾳ ὁμογενοῦς κ. Ἀλεξ. Πάλλη. Συνέπεσε δὲ καὶ ἡ Βασίλισσα νὰ ἐνεργήσῃ πρὸ διετίας περίπου, τῇ συγκαταθέσει τῆς Ἱερᾶς Συνόδου, τὴν ἔκδοσιν μεταφράσεως τοῦ Εὐαγγελίου εἰς τὴν καθομιλουμένην διάλεκτον, ἐπὶ τῷ ἀγαθῷ σκοπῷ τῆς κατανοήσεως αὐτοῦ ὑπὸ τοῦ λαοῦ. Αἱ μεταφράσεις αὗται ἀπῆρσαν εἰς πολλούς, εὐρέθησαν δὲ καὶ οἱ ἐκ πάσης περιστάσεως προσπαθοῦντες ν' ἀντλήσωσι πολιτικὸν συμφέρον, οἵτινες ἔτι μᾶλλον ὑπεκίνησαν τὸν λαόν, παραστήσαντες μάλιστα ὅτι ταῦτα γίνονται τῇ ὑποκινήσει τῆς Βασιλίσσης πρὸς ἐξυπηρέτησιν σλαβικῶν συμφερόντων διὰ τῆς διαστροφῆς τοῦ Εὐαγγελίου, οὗ τὰ διδάγματα ἀποτελοῦσι τὴν βᾶσιν τῆς θρησκείας μας. Τὴν βαθμιαίαν ἐξέγερσιν κατὰ τῆς δημοσιευομένης χυδαίας μεταφράσεως τοῦ Εὐαγγελίου ὑπὸ τῆς «Ἀκροπόλεως» οὔτε ἡ Ἱερὰ Σύνοδος, οὔτε ἡ Κυβέρνησις ἀντελήφθησαν ἐγκαίρως, ἵνα λάβωσι μέτρον πρὸς ἀπαγόρευσιν τῆς δημοσιεύσεως καὶ κατεύνασιν τῆς ἐξεγειρομένης βαθμηδὸν ὀργῆς.

Πρῶτοι ἐξηγέρθησαν οἱ φοιτηταὶ μεταβάντες ἐν σώματι εἰς τὰ γραφεῖα τῆς «Ἀκροπόλεως», ἀποδοκιμάσαντες τὴν δημοσιευομένην μετάφρασιν καὶ ἐπιχειρήσαντες τὴν καταστροφὴν τῶν γραφείων τῆς. Ἡ ἀστυνομία προέλαβε τὴν καταστροφὴν, ἀλλὰ καὶ πάλιν οὐδὲν σπουδαῖον ἐνηργήθη ἐκ μέρους τῆς Κυβερνήσεως. Ὁ ἐρεθισμὸς μετεδόθη ἐκ τῶν φοιτητῶν καὶ εἰς τὸν λαόν καὶ ἐπιτηδείως ὑπὸ τῆς ἀντιπολιτεύσεως ὑποθαλπόμενος ἐπετάθη. Οἱ φοιτηταὶ τοῦ Πανεπιστημίου καὶ ὁ λαὸς ἀπῆλθον οὐ μόνον τὴν ἀπαγόρευσιν καὶ κατάσχεσιν πάσης μεταφράσεως τοῦ Εὐαγγελίου εἰς τὴν κοινὴν διάλεκτον, ἀλλὰ τὸν ἀφορισμὸν αὐτῆς. Ἐπειδὴ δὲ ἀφορισμὸς δὲν ἠδύνατο νὰ γίνῃ, ἐνηργήθη μετὰ τινος ἡμέρας μέγα συλλαλητήριον κατὰ τε τοῦ μητροπολίτου κ. Προκοπίου, ὅστις ἔθεωρεῖτο ὅτι πρὸς χάριν τῆς Βασιλίσσης δὲν ἔστεργεν εἰς τὸν ἀφορισμὸν τῆς μεταφράσεως τοῦ Εὐαγγελίου καὶ κατὰ τῆς Κυβερνήσεως. Ἡ τελευταία αὕτη φοβουμένη βίαια μέτρα τοῦ τόσο εὐκόλως καὶ ἐξ ἐπουσιώδους αἰτίας ὀργισθέντος λαοῦ καθ' ἑαυτῆς, κατὰ τῆς Ἱερᾶς Συνόδου καὶ κατὰ τῆς Βασιλίσσης αὐτῆς, παρέταξε εἰς τὰ κεντρικώτερα μέρη τῆς πόλεως πολυάριθμον στρατὸν καὶ πεζοναύτας καὶ περιώρισε τοὺς διαδηλωτὰς εἰς τὰ περὶ τὸ Πανεπιστήμιον μέρη. Τούτων δὲ προσ-

παθούντων νὰ διασπάσωσι τὰς γραμμὰς τῶν στρατιωτῶν καὶ μεταβῶσιν εἰς τὴν Μητρόπολιν πρὸς ἀποδοκίμασίαν τοῦ Μητροπολίτου, ἐπῆλθον συμπλοκαὶ καὶ πυροβολισμοὶ μεταξύ τῆς φρουρᾶς καὶ τῶν πολιτῶν καὶ λιθοβολισμοὶ ἔτι τούτων κατὰ τῶν τηρούντων τὴν τάξιν ἱππέων καὶ λοιπῶν φρουρῶν.

Ἡ φρουρὰ ἔδειξε παραδειγματικὴν πειθαρχίαν καὶ ὑπομονήν, πυροβολήσασα μόνον πρὸς ἐκφοβισμόν εἰς τὸν ἀέρα, καίτοι προπηλακίζομένη καὶ λιθοβολουμένη ὑπὸ τοῦ ὄχλου. Ἐν τούτοις ἐκ τῶν ἀνταλλαγέντων πυροβολισμῶν, ἰδίως τῶν τῶν ἰδιωτῶν καὶ τινων ἀστυφυλάκων, ἐπῆλθεν ὁ φόνος πολλῶν πολιτῶν καὶ ὁ τραυματισμὸς πλειοτέρων ἄλλων. Ἐκ τῆς φρουρᾶς ἐπίσης πολλοὶ δεκάδες ἀνδρῶν ἐτραυματίσθησαν. Οὕτως αἵματηρῶς ἐτελείωσε τῇ 8 Νοεμβρίου τὸ δράμα τῆς μεταφράσεως τοῦ Εὐαγγελίου.

Τὴν αὐτὴν νύκτα ἡ Κυβέρνησις καὶ ὁ Βασιλεὺς ἐπέβαλον εἰς τὸν καλοκάγαθον, πλὴν μὴ ὀξύνουν καὶ προνοητικὸν Μητροπολίτην Προκόπιον νὰ παραιτηθῇ πρὸς ἱκανοποίησιν τοῦ λαοῦ, τὴν πρωίαν δὲ τῆς ἐπιούσης ἀνεκοινώθη ἐπιστήμως ἡ παραίτησις αὐτοῦ καὶ ἐπῆλθε κάπως ἡσυχία εἰς τὰ πνεύματα. Ἀλλὰ τοῦτο δὲν ἔσωσε τὴν Κυβέρνησιν. Τὴν μεθεπομένην γενομένης συνεδριάσεως τῆς Βουλῆς, ἡ ἀντιπολίτευσις ἐξεμάνη κατὰ τῆς Κυβερνήσεως, ἐπιρρίψασα εἰς αὐτὴν ὅλην τὴν εὐθύνην τῶν αἱματηρῶν γεγονότων. Ὁ πρωθυπουργὸς Θεοτόκης ἀπήντησεν ἐπιτυχῶς καὶ μέχρι δακρύων συγκινηθεὶς διὰ τὸ χυθὲν αἷμα κατὰ τὴν ἀποφράδα ἡμέραν καθ' ἣν καὶ αὐτὸς παρ' ὀλίγον νὰ πέσῃ θύμα, πυροβοληθεὶς ὑπὸ τινων ἐκ τοῦ ἐκμανέντος ὄχλου καθ' ἣν στιγμὴν εἰσῆρχετο εἰς τὴν οἰκίαν του. Καὶ ἡ μὲν Βουλὴ περατωθείσης τῆς συζητήσεως ἔδωκε ψῆφον ἐμπιστοσύνης εἰς τὴν Κυβέρνησιν, ἀλλ' ὁ κ. Θεοτόκης μὴ θέλων νὰ μένῃ πρωθυπουργὸς μετὰ τὴν προκληθεῖσαν ἑξαψιν τῶν πνευμάτων καὶ φοβούμενος μὴ ἐπέλθουν νέαι ὀχλαγωγίαι καὶ αἱματοχυσίαι, ὑπέβαλεν εἰς τὸν Βασιλέα τὴν παραίτησιν τοῦ Ὑπουργείου του, παρακαλέσας τὴν Α.Μ. νὰ δεχθῇ αὐτήν.

Ὁ Βασιλεὺς ἠναγκάσθη οὕτω νὰ δεχθῇ τὴν παραίτησιν τοῦ Ὑπουργείου Θεοτόκη καὶ ἀνέθεσε τὸν σχηματισμὸν νέου Ὑπουργείου εἰς τὸν κ. Ἀλ. Ζαΐμην, ὅστις, λαβὼν φαίνεται καὶ τὴν ὑπόσχεσιν τοῦ κ. Θεοτόκη ὅτι ἤθελεν τὸν ὑποστηρίξει διὰ τοῦ κόμματός του ἐν τῇ Βουλῇ, ἐσχημάτισε τὸ Ὑπουργεῖον, προσλαβὼν ὡς ὑπουργὸν τῶν Στρατιωτικῶν τὸν συνταγματάρχην κ. Γ. Κόρπαν. Δὲν παρουσιάσθη ὅμως ἀμέσως εἰς τὴν βουλὴν, θεωρήσας ἀναγκαῖον νὰ κάμῃ χρῆσιν τοῦ βασιλικοῦ προνομίου τῆς διακοπῆς τῶν ἐργασιῶν τῆς Βουλῆς ἐπὶ τεσσαράκοντα ἡμέρας.

Οὕτως ἔληξε καὶ τὸ ἔτος τοῦτο χωρὶς νὰ κατορθωθῇ νὰ ψηφισθῇ μέτρον τι ὑπὲρ τῆς τελειοτέρας συντάξεως τῶν τοῦ στρατοῦ.

1902.— Ληξάσης τῆς τεσσαρακονθημέρου διακοπῆς τῶν ἐργασιῶν τῆς Βουλῆς, συνήλθεν ἐκ νέου αὕτη περὶ τὰ μέσα Ἰανουαρίου, παρουσιασθέντος εἰς τὴν Βουλὴν τοῦ νέου Ὑπουργείου, ἀφοῦ ἐξησφάλισε τὴν συνδρομὴν τοῦ Θεοτοκικοῦ κόμματος, τὸ ὁποῖον ἔμεινε συνηνωμένον ὑπὸ τὸν πρῶτον πρωθυπουργόν. Τὸ Ὑπουργεῖον Ζαΐμη, εἶχεν οὕτω τὴν πλειονοψηφίαν ἐν τῇ Βουλῇ καὶ ἠλπίζετο ὅτι θὰ ἠδύνατο νὰ ψηφίσῃ ὠφέλιμά τινα νομοσχέδια καὶ ἰδίως τὰ ὑπὸ τῆς Γεν. Διοικήσεως παρασκευασθέντα ἐπὶ τῆς ἀναδιοργανώσεως τοῦ στρατοῦ, ἅπερ ἀπεδέχθη καὶ τὸ Ὑπουργεῖον τοῦτο, ὡς εἶχεν ἀποδεχθῇ αὐτὰ καὶ τὸ Ὑπουργεῖον Θεοτόκη.

Ἄλλ' ἢ μὲν πλειονοψηφία τοῦ Ὑπουργείου μὲ ὅλην τὴν συνδρομὴν τοῦ κ. Θεοτόκη ἦτο ἀσθενής, ἡ δὲ ἀντιπολίτευσις ἐξεμάνη κυριολεκτικῶς, συγκεντρωθεῖσα περὶ τὸν γηραιὸν ἀρχηγὸν τῆς μείζονος αὐτῆς μερίδος, τὸν κ. Θεόδ. Δηλιγιάννην. Κύριος σκοπὸς αὐτῆς ἦτο ἡ παρακώλυσις πάσης νομοθετικῆς ἐργασίας πρὸς τὸν σκοπὸν νὰ ἐξαναγκάσῃ τὸν Βασιλέα νὰ διαλύσῃ τὴν παροῦσαν Βουλὴν, ἐλπίζουσα ὅτι διὰ τοῦ μέσου αὐτοῦ ἠθελε δυνηθῇ αὕτη νὰ κερδίσῃ τὴν πλειονοψηφίαν ἐν τῇ νέᾳ Βουλῇ καὶ ν' ἀναλάβῃ τὴν Ἀρχήν.

Πάντα τὰ μέσα τῆς παρελκύσεως τῶν συζητήσεων καὶ τῆς κωλυσιεργίας μετεχειρίσθη πρὸς τὸν σκοπὸν αὐτόν. Συζητήσεις μακρόταται διεξήγοντο δι' ἐπουσιώδη καὶ ἄσχετα πρὸς τὴν παροῦσαν κατάστασιν πολλάκις ζητήματα, τέλος δὲ ὁ κ. Δηλιγιάννης προὐκάλεσε γενικὴν συζήτησιν περὶ τῶν αἰτίων τοῦ καταστρεπτικοῦ πολέμου τοῦ 1897, προσπαθίσας διὰ τοῦ μακροτάτου λόγου του καὶ διὰ τῶν ἀγορεύσεων τῶν διαφόρων ῥητόρων τοῦ κόμματός του νὰ ἐπιρρίψῃ ὅλην τὴν εὐθύνην τοῦ πολέμου εἰς τὴν Ἐθνικὴν Ἑταιρίαν καὶ εἰς τὴν τότε ἀντιπολίτευσιν. Ἡ μακρὰ αὐτὴ συζήτησις κατέδειξε μόνον τὸ μωρὸν τῶν ἐπιχειρημάτων τοῦ κ. Δηλιγιάννη καὶ τὴν κατὰ τὰς κρισιμωτάτας ἐκείνας περιστάσεις ἀνικανότητα καὶ ἀπρονοησίαν αὐτοῦ, πρὸς μεγίστην δυστυχίαν τοῦ ἔθνους, καὶ δὲν κατέληξεν εἰς οὐδὲν οὐσιῶδες συμπέρασμα.

Ἐν τούτοις πάντα ταῦτα συνέτειναν εἰς τὴν παράλυσιν τῶν κυρίων ἐργασιῶν τῆς Βουλῆς καὶ εἰς τὴν ματαίωσιν τῆς ψηφίσεως τῆς ἐθνικωτάτης ἐργασίας τῶν στρατιωτικῶν νομοσχεδίων καὶ ἡ κυβέρνησις, ματαίως ἐπὶ πολλοὺς μῆνας ἀγωνισθεῖσα κατὰ τῆς λυσσώδους ἀντιδράσεως, ἐπέτυχε μόνον ἐν τέλει τὴν ψήφισιν τοῦ προϋπολογισμοῦ τοῦ ἔτους, μεθ' ὃ ἐκήρυξεν τὴν λῆξιν τῆς Συνόδου.

Οὕτω δυστυχῶς ἔληξε καὶ τὸ ἔτος τοῦτο, πέμπτον ἔτος ἀπὸ τοῦ ἀτυχοῦς πολέμου, χωρὶς νὰ ληφθῇ οὐδὲν νομοθετικὸν μέτρον πρὸς προπαρασκευὴν τοῦ ἔθνους ἀπέναντι τῶν προβλεπομένων κινδύνων τοῦ μέλλοντος. Θὰ ἦτο δὲ ἴσως πολὺ καλλίτερον νὰ διελύετο ἡ Βουλὴ εὐθὺς ἀμέσως μετὰ τὴν παραίτησιν τοῦ κ. Θεοτόκη, διότι οὕτω ἀπὸ τοῦ μηνὸς Ἰανουαρίου ἡ

Φεβρουαρίου θὰ ὑπῆρχε νέα Βουλὴ, δυναμένη ἴσως νὰ παράσχη ἰσχυρὰν κοινοβουλευτικὴν κυβέρνησιν, ἣτις θὰ εἶχε τὴν δύναμιν νὰ ἐπιτύχῃ τὴν ψήφισιν ὠφελίμων ἐθνικῶν μέτρων, ἐνῶ νῦν πάντα ταῦτα ἀναβάλλονται διὰ τὸ ἐπιὸν ἔτος.

Κατὰ μῆνα Ἀπρίλιον ἡ Α.Β.Υ. ὁ Διάδοχος, Γεν. Διοικητὴς τοῦ Στρατοῦ, ἐνήργησεν πάλιν συμφώνως πρὸς τὰ κεκανονισμένα τὴν Γεν. Ἐπιθεώρησιν τοῦ Στρατοῦ, περιελθὼν τὰς διαφόρους φρουράς μετὰ τοῦ ἐπιτελείου του. Ἡ ἐπιθεώρησις αὕτη τυπικῶς μᾶλλον γενομένη, διότι ἔνεκα τῆς μεγίστης ἐλλείψεως στρατιωτῶν, αἱ ἐπιθεωρούμεναι φρουραὶ ἦσαν ἐλαχίστης δυνάμεως, ἔληξε κατὰ τὰ τέλη Μαΐου, ὅτε ὑπέβαλε τὴν ἔκθεσίν του εἰς τὸ Ὑπουργεῖον.

Τὰ ἐφετεῖνὰ ἐξαγόμενα τῆς Ἐπιθεωρήσεως, καίτοι τηρηθέντα μυστικά, ἔθεωροῦντο παρ' ὅλων πολὺ ἐπιεικέστερα ἢ κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος. Ἐλέγετο ὅτι πολλοὶ στάσιμοι θεωρηθέντες, κατὰ τὴν πρώτην ἐπιθεώρησιν ἀξιωματικοί, ἐκρίθησαν νῦν ὡς ἱκανοὶ πρὸς προβιβασμόν. Φαίνεται ὅτι καὶ ὁ Διάδοχος ἀκολουθῶν τὴν γενικὴν κατάστασιν τῆς ἀπογοητεύσεως καὶ βλέπων ἑαυτὸν καὶ τὸ ἔργον του ἄνευ προστασίας καὶ συνδρομῆς τῶν ἀρμοδίων, δὲν ἐθεώρησε πρόσφορον νὰ ἐξασκήσῃ τὴν αὐστηρότητά του.

Μετὰ τὸ τέλος τῆς Ἐπιθεωρήσεως ὁ Διάδοχος ἀνεχώρησεν εἰς Ἀγγλίαν μετὰ τῆς πριγκηπίσσης Μαρίας, ἵνα παραστῇ ὡς ἀντιπρόσωπος τοῦ βασιλέως εἰς τὴν στέφιν τοῦ θεοῦ του βασιλέως τῆς Ἀγγλίας Ἐδουάρδου Ζ'. Πρὸς τὸν αὐτὸν σκοπὸν ἀνεχώρησαν εἰς Ἀγγλίαν καὶ οἱ πρίγκηπες Νικόλαος καὶ Ἀνδρέας ὡς καὶ ὁ ἡγεμὼν τῆς Κρήτης πρίγκηψ Γεώργιος.

Κατὰ τὸν μῆνα Ἰούνιον τοῦ τρέχοντος ἔτους ἠγγέλθησαν οἱ ἀρραβῶνες τοῦ πρίγκηπος Νικολάου μετὰ τῆς Ρωσίδος Μεγάλης Δουκίσσης Ἑλένης Βλαδιμηρόβνας, θυγατρὸς τοῦ θεοῦ τοῦ Τσάρου Μεγάλου Δουκὸς Βλαδιμήρου, ἐν Παρίσις τελεσθέντες.

Κατὰ τὰ τέλη Ἰουνίου ἀνεχώρησεν διὰ τὸ σύνθηες αὐτοῦ εἰς Εὐρώπην ταξίδιον ἡ Α.Μ. ὁ βασιλεὺς, καὶ οὕτω ἅπασα ἡ Βασιλικὴ οἰκογένεια, τῆς Βασιλείσσης ἀναχωρησάσης πρότερον εἰς Ρωσίαν, ἔλειπεν εἰς Εὐρώπην καθ' ὅλον τὸ θέρος.

Τὴν Γεν. Διοίκησιν τοῦ στρατοῦ ἐξήσκει κατὰ τὴν ἀπουσίαν τοῦ Διαδόχου ὁ ὑποστράτηγος Τιμ. Βάσσος.

Κατὰ τὸν μῆνα Αὐγουστον ἅπασα ἡ Βασιλικὴ οἰκογένεια συνηθροίσθη ἐν Πετροῦπόλει, ὅπου τῇ 16ῃ Αὐγούστου ἐτελέσθησαν οἱ γάμοι τοῦ πρίγκηπος Νικολάου μετὰ τῆς Μεγάλης Δουκίσσης Ἑλένης.

Ὁ Διάδοχος ἐπανῆλθεν εἰς Ἀθήνας κατὰ τὰς ἀρχὰς Σεπτεμβρίου καὶ ἀνέλαβε τὴν Γεν. Διοίκησιν τοῦ Στρατοῦ. Ὀλίγας ὁμῶς ἡμέρας μετὰ τὴν ἀφίξίν του κατὰ τὴν εἰς Δεκέλειαν ἐγκατάστασιν συνέβη εἰς τὸν Διάδοχον

δυστύχημα, ὅπερ παρ' ὀλίγον νὰ εἶναι ἀνεπανόρθωτον. Ὁ Διάδοχος ἔφερεν ἐξ Εὐρώπης ὥραϊαν αὐτοκίνητον ἄμαξαν ἣν θελήσας νὰ δοκιμάσῃ ἐπέβη αὐτῆς ἐν Ἀθήναις μετὰ τοῦ ὁδηγοῦ τῆς ἀμάξης, Ἕλληνας ἐκπαιδευθέντος εἰς τὴν διεύθυνσιν τῶν αὐτοκινήτων ἀμαξῶν ἐν Γερμανίᾳ, ἵνα μεταβῇ δι' αὐτῆς εἰς Δεκέλειαν διὰ τῆς ἀμαξιτῆς ὁδοῦ Ἀθηνῶν — Κηφισίας. Ἀμα ὅμως ἔφθασαν εἰς θέσιν Ἀδάμαι ὅπου ἡ ὁδὸς διέρχεται στενωπὸν, διαρρεομένην ὑπὸ ρεύματος μετ' ἀποτόμων ὄχθων, διὰ πολλῶν στενῶν ἐλιγμῶν ἐλίσσομένη, τὸ αὐτοκίνητον κακῶς διευθυνθὲν ὑπὸ τοῦ ὁδηγοῦ του κατέπεσεν μεθ' ὁρμῆς εἰς τὴν ἀπότομον ὄχθην τοῦ ρεύματος διατρέξαν εἰς τὸν κατήφορον αὐτὸν δρόμον 7 — 8 μέτρων, ἀνατραπὲν καὶ σταματήσαν ἐκ τῆς προσκρούσεως εἰς τὸν κορμὸν μεγάλης δρυός (. . .) Ὁ Διάδοχος ὑπέστη τραῦμα ὑπὸ τὸν ἕνα τῶν ὀφθαλμῶν καὶ εἰς τὸ κάτω χεῖλος (. . .) καὶ μετὰ τοῦτο ἐπέβησαν ὅλοι τῆς ἀμάξης τῆς ὀπισθεν εἰς μικρὰν ἀπόστασιν ἐρχομένης πριγκηπίσσης Σοφίας, καὶ μετέβησαν εἰς Δεκέλειαν ὅπου μετεκαλέσαντο ἀμέσως τὸν ἱατρὸν Μητσόπουλον ἐκ Κηφισίας καὶ τὸν περίφημον χειρουργὸν ἱατρὸν Φωκᾶν ἐξ Ἀθηνῶν, οἵτινες συνέρραψαν τὰ τραύματα αὐτῶν κλπ.

Τὸ γεγονός τοῦτο συνεκίνησεν ὡς εἰκὸς τὰς Ἀθήνας καὶ τὴν λοιπὴν Ἑλλάδα, διότι ὁ Διάδοχος εἶναι τοῖς πᾶσιν ἀγαπητὸς καὶ δοξολογίαί ἐγένοντο διὰ τὴν ὥς ἐκ θαύματος διάσωσιν Αὐτοῦ ἐκ τοσούτου κινδύνου. Ἡ ἐντελὴς ἐπούλωσις τῶν τραυμάτων τοῦ Διαδόχου δὲν διήρκεσε πλέον τῶν 15 ἡμερῶν, μεθ' ἧς ἀνέλαβεν ἐκ νέου τὴν ὥς Γεν. Διοικητοῦ τοῦ Στρατοῦ ὑπηρεσίαν του.

Κατὰ τὰ τέλη Σεπτεμβρίου ἐδημοσιεύθη τὸ διάταγμα τῆς διαλύσεως τῆς Βουλῆς καὶ ὡς ἡμέρα ἐνεργείας τῶν νέων ἐκλογῶν ὠρίσθη ἡ 17η Νοεμβρίου.

Κατὰ τὰ μέσα τοῦ μηνὸς Ὀκτωβρίου ἐπανῆλθεν εἰς Ἀθήνας ὁ Βασιλεὺς καὶ ἡ λοιπὴ βασιλικὴ οἰκογένεια, ἐκτὸς τοῦ πρίγκηπος Νικολάου, ὅστις ἀφίκετο μετὰ τῆς συζύγου του πριγκηπίσσης Ἑλένης τῇ 10 Νοεμβρίου 1902. Ἡ ὑποδοχὴ εἰς τὸ πριγκηπικὸν ζεῦγος ἐγένετο ἀρίστη· αἱ ὁδοὶ δι' ὧν διῆλθεν εἶχον λαμπρῶς διακοσμηθῆ διὰ μύρτων, σημαιῶν κλπ., ὅλος ὁ στρατὸς εἶχε παραταχθῆ καὶ ἄπειρον πλῆθος κατέκλυζε τὰς ὁδοὺς καὶ πλατείας. Τὸ πριγκηπικὸν ζεῦγος ἔφθασεν εἰς Ἀθήνας τῇ μεσημβρίᾳ καὶ κατηνύνηθη ἀμέσως ἐκ τοῦ σιδηροδρομικοῦ σταθμοῦ τοῦ παρὰ τῇ πλατείᾳ τῆς Ὀμονοίας διὰ τῶν ὁδῶν Αἰόλου καὶ Ἑρμοῦ εἰς τὸν Μητροπολιτικὸν Ναόν, ὅπου ἐψάλη δοξολογία, ἐκείθεν δὲ διὰ τῆς ὁδοῦ Ἑρμοῦ εἰς τὰ Ἀνάκτορα.

Τὰ «Στανιδικά».— Τῇ ἐπομένῃ Κυριακῇ 17η Νοεμβρίου, ἐνηργήθησαν αἱ βουλευτικαὶ ἐκλογαὶ καθ' ὅλον τὸ Κράτος. Τὸ ἀποτέλεσμα αὐτῶν ἦτο **ὅτι** εἰς μὲν τὰς Ἀθήνας ἐξελέγησαν καὶ οἱ δέκα τρεῖς βουλευταὶ τῆς Δεληγιαννικῆς μερίδος, ὅπερ προσέδωσεν ἀμέσως μεγάλην θρασύτητα εἰς τὴν **θορυβοποιὸν** ταύτην πολιτικὴν μερίδα, τὴν ἔχουσιν ὡς σύμβολον τὸ

κορδόνι καὶ ἐλπίδα ταχείας καταλήψεως τῆς ἀρχῆς· αἱ ἐκ τῶν ἐπαρχιῶν ὁμῶς εἰδήσεις ἀφικνούμεναι τηλεγραφικῶς καθ' ὅλην τὴν ἐπιοῦσαν Δευτέραν καὶ τὴν μετεπιοῦσαν Τρίτην παρίστανον ἀμφίβολα τὰ ἀποτελέσματα καὶ μᾶλλον ἐφαίνετο πλειοψηφοῦσα ἢ ὑπὸ τὸν Γ. Θεοτόκην μερίς.

Ἄλλ' οἱ Δελιγιαννικοὶ δὲν ἔχασαν καιρόν· πρωτοστατοῦντος τοῦ γηραιοῦ αὐτῶν ἀρχηγοῦ καὶ τῶν ἐξ Ἀττικῆς βουλευτῶν, προεξάρχοντος τοῦ κ. Δ. Ράλλη, ἐπεδόθησαν εἰς τὰς διαδηλώσεις καὶ τοὺς λόγους, ἀπαιτοῦντες παρὰ τοῦ ἀνακτος τὴν ἀμεσον κλήσιν τῆς μερίδος αὐτῶν εἰς τὴν Ἀρχήν, παραιτηθέντος τοῦ Ὑπουργείου Ζαΐμη, οὗ τρεῖς τῶν Ὑπουργῶν, οἱ κ.κ. Νέγρης, Κόρπας καὶ Μομφεράτος ἀπέτυχον εἰς τὰς ἐκλογάς.

Ὁ Βασιλεὺς δικαίως ἐδίσταζε νὰ καλέσῃ ἀμέσως τὸν κ. Θ. Δεληγιάννην ἵνα σχηματίσῃ Ὑπουργεῖον, ἐπιθυμῶν νὰ διευκρινισθῶσι τὰ πράγματα καὶ γνωσθῇ ἀκριβῶς τίς ἔχει τὴν πλειοψηφίαν, μᾶλλον δὲ ἐφαίνετο κλίνων πρὸς τὴν ὀρθὴν ἰδέαν νὰ σχηματίσῃ ἄχρουν ὕπουργεῖον, μέχρις οὗ συνέλθῃ ἡ Βουλὴ καὶ φανῇ ἐν αὐτῇ διὰ τῆς ἐκλογῆς τοῦ Προέδρου ποῖον τῶν κομμάτων ἔχει τὴν πλειοψηφίαν. Ἄλλ' οἱ Δελιγιαννικοὶ ἦσαν ἀκράτητοι. Ἐθορύβουν μανιωδῶς καὶ ἠπειλοῦν ὅτι θὰ ἐκθρονίσουν τὸν Βασιλέα ἂν δὲν κληθῶσιν εἰς τὴν ἀρχήν, ἐπιτίθεντο δὲ καὶ κατ' αὐτῆς τῆς Ἀστυνομίας καὶ τῶν στρατιωτικῶν περιπολιῶν, προσπαθουσῶν νὰ ἐπιφέρωσι τὴν τάξιν, διὰ σανίδων ὥς ἀπέσπασαν ἐκ νεοκτιζομένης ἐν τῇ ὁδῷ Σταδίου οἰκίας, διὸ καὶ ἀπεκλήθησαν σ α ν ι δ ᾶ δ ε ς. Ὁ Βασιλεὺς φύσει ἀκολουθῶν τὸ λαϊκὸν ρεῦμα καὶ φοβούμενος νὰ φανῇ ἀνένδοτος ἐν τῇ πρώτῃ ἰδέᾳ του, ἵνα μὴ προκαλέσῃ μεγαλυτέρας ἀταξίας καὶ αἵματοχυσίαν ἴσως, ὑπεχώρησεν ὥς συνήθως, καὶ ἐκάλεσεν εἰς τὰ ἀνάκτορα τὸν κ. Θ. Δεληγιάννην, εἰς ὃν ἀνέθεσε τὸν σχηματισμὸν νέου Ὑπουργείου. Ἀμέσως δὲ ὁ θόρυβος ἔπαυσε καὶ ἐπῆλθεν ἡ τάξις.

Τὸ νέον Ὑπουργεῖον ἐσχηματίσθη περὶ τὰ τέλη τῆς ἐβδομάδος ὡς ἑξῆς :

Θ. Δεληγιάννης — Πρωθυπουργὸς καὶ Ὑπουργὸς τῶν Οἰκονομικῶν, Ἄλ. Σκουζές — τῶν Ἐξωτερικῶν, Κυριακ. Μαυρομιχάλης — τῶν Ἐσωτερικῶν, Θ. Λιμπρίτης, συνταγματ. Μηχαν. — τῶν Στρατιωτικῶν, Κ. Καραπάνος — τῶν Ναυτικῶν, Ἀντ. Ζυγομαλάς — τῆς Δικαιοσύνης καὶ Ἄλ. Ρώμας — τῆς Παιδείας.

Πρὸ τῆς προσκλήσεως τοῦ κ. Δεληγιάννη ὑπὸ τοῦ Βασιλέως πρὸς ἀνάθεσιν αὐτῷ τοῦ σχηματισμοῦ, ὁ ὕπουργός τῶν Στρατιωτικῶν κ. Γ. Κόρπας ἐδημοσίευσεν τῇ 20 Νοεμβρίου τὸ παρὰ τοῦ Βασιλέως ὑπογραφέν Β. Διάταγμα στρατιωτικῶν προβιβασμῶν, οἵτινες εἶχον ἀποφασισθῇ νὰ γίνωσι πρὸ πολλοῦ, ἀλλ' ὧν εἶχεν ἀναβληθῇ ἡ ἐκτέλεσις μετὰ τὰς ἐκλογάς.

Μεταξὺ τῶν διὰ τοῦ διατάγματος τούτου προβιβασθέντων καταλέγεται καὶ ἐγὼ προβιβασθεὶς εἰς τὸν βαθμὸν τοῦ Ἀντισυνταγματάρχου.

Ἡ νέα Βουλὴ συνεκλήθη κατὰ τὰς ἀρχὰς Δεκεμβρίου καὶ ἡ ἑναρξίς αὐ-

τῆς ἐκηρύχθη διὰ Βασιλικοῦ λόγου, ἐν ᾧ ἡ νέα Κυβέρνησις διετύπου τὰς περὶ τῆς κυβερνήσεως τῆς χώρας ιδέας τῆς καὶ διέγραφε τὸ πρόγραμμά της. Κατὰ τὸ ἐπακολουθήσαν στάδιον τῶν ἐξελέγξεων τῶν ἐκλογῶν, αἵτινες παρετάθησαν μέχρι τῶν μέσων Ἰανουαρίου, οἱ Δεληγιαννικοὶ προσεπάθησαν ν' ἀκυρώσωσι τὰς ἐκλογὰς πολλῶν ἐκ τῶν ἀντιθέτων ἵνα ἀραιώσωσι τὰς τάξεις αὐτῶν καὶ ἐνισχύσωσι τὰς ἰδικὰς τῶν διὰ νέων ἐκλογῶν, ἀλλὰ δὲν κατῴρθωσαν ν' ἀκυρώσωσιν ἢ τριῶν μόνον βουλευτῶν τὰς ἐκλογὰς.

1903.— Περαιτωθείσης τῆς ἐξελέγξεως τῶν ἐκλογῶν καὶ καταρτισθείσης πλεόν τῆς Βουλῆς ἐγένετο ἡ ἐκλογὴ τοῦ Προέδρου αὐτῆς, ἐξελέγη δὲ τοιοῦτος ὁ ὑπὸ τῆς Δεληγιαννικῆς μερίδος ὑποδειχθεὶς κ. Δ. Ράλλης, ἐκ τῶν ἰσχυροτέρων λόγῳ ἐπιρροῆς πολιτευομένων τῆς Ἀττικῆς. Οὗτος ὢν πάντοτε πολιτικὸς ἀντίπαλος τοῦ κ. Θ. Δεληγιάννη ἐγένετο τελευταῖον ὁπαδὸς αὐτοῦ, μεγάλως ἐνισχύσας τὴν πολιτικὴν τούτου μερίδα, ἀγόμενος βεβαίως ἐκ τῆς ιδέας ὅτι ἡδύνατο κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον νὰ σχηματίσῃ κόμμα καὶ νὰ διαδεχθῇ μάλιστα ἐν τῇ ἀρχηγίᾳ τοῦ Δεληγιαννικοῦ κόμματος τὸν κ. Δεληγιάννην, οὗ δὲν θὰ ἡδύνατο πιθανώτατα νὰ εἶναι μακρὰ ἢ ἐν τῇ ἐξουσίᾳ ἢ καὶ ἐν τῇ ζωῇ παραμονή, ἔνεκα τῆς μεγάλης ἡλικίας του οὗσης περὶ τὰ 83 ἔτη.

Τὸ Ὑπουργεῖον Δεληγιάννη εὐθὺς ἀμέσως ἀπὸ τῶν πρώτων ἐργασιῶν τῆς Βουλῆς ἐφάνη μὴ ἔχον ἀρκετὴν δύναμιν ἵνα βαδίσῃ ταχέως καὶ ἀπροσκόπτως. Ἡ πλειοψηφία αὐτοῦ ἐν τῇ Βουλῇ δὲν ἦτο μεγάλη, οὐδὲ ὁμογενής· ἀπετελεῖτο διὰ τῆς μετ' αὐτοῦ συμπράξεως τοῦ κ. Ράλλη, ἔχοντος ἀριθμὸν τινα ὁμοφρόνων βουλευτῶν, τοῦ κ. Δεληγεώργη μετὰ μικροῦ τινὸς κόμματος, καὶ πολλῶν ἀνεξαρτήτων, μὴ παρακολουθούντων εἰς πάντα τὰ ζητήματα τὸν κ. Δεληγιάννην. Ἐκτὸς τούτων οὗτος, ἀνέκαθεν φίλος τῆς δημαγωγίας καὶ τῶν ἀφθόνων ὑποσχέσεων, εἶχε πολλὰ ὑποσχεθῇ εἰς τὸν λαόν, ἢ ἐκτέλεισις τῶν ὁποίων ἦτο δυσχερεστάτη. Αἱ κυριώτεραι τῶν ὑποσχέσεων, αἵτινες μέλλουσι νὰ γεννήσωσι πολλὰ πράγματα εἰς τὴν Κυβέρνησιν ἦσαν: Μεγάλαι οἰκονομίαι, ἀναβιβαζόμεναι μέχρι 15 ἑκατομμυρίων, κατάργησις τῶν συστηθέντων ὑπὸ τοῦ Ὑπουργείου Θεοτόκη νέων νομαρχιῶν καὶ νέων πρωτοδικείων, ἀναδιοργάνωσις τοῦ στρατοῦ καὶ κατάργησις τῆς Γεν. Διοικήσεως αὐτοῦ. Καὶ ἡδύνατο μὲν ὁ διὰ τὴν εὐστροφίαν του διακρινόμενος πολιτευτὴς ἐκ Γορτυνίας νὰ παρακάμψῃ πολλὰ τῶν ζητημάτων τούτων, ἀλλὰ τὰ στρατιωτικὰ καὶ ἰδίως ἡ θίγουσα τὸν Διάδοχον τοῦ θρόνου κατάργησις τῆς Γενικῆς Διοικήσεως, ὧν ἡ ἐκτέλεισις ὑπῆγετο εἰς τὴν δικαιοδοσίαν τοῦ Ὑπουργοῦ τῶν Στρατιωτικῶν κ. Θ. Λιμπρίτη, δὲν ἡδύναντο εὐκόλως νὰ παρακαμφθοῦν ἰδίως ἔνεκα τοῦ δυσκάμπτου, ἀλαζόνος καὶ αὐταρχικοῦ χαρακτῆρος τοῦ τελευταίου τούτου Ὑπουργοῦ (...).

Κατὰ τὰς τοποθετήσεις ταύτας μετετέθην καὶ ἐγὼ ἐκ τῆς Γεν. Διοικήσεως εἰς τὸ ὑπὸ τὴν διοίκησιν τοῦ πρίγκηπος Νικολάου Ιον Σύνταγμα τοῦ Πυροβολικοῦ ὡς ὑποδιοικητῆς, καὶ ἀνέλαβον παρ' αὐτῷ ὑπηρεσίαν ἀπὸ τῆς 31ης Ἰανουαρίου ἐ.ἐ. ἀντὶ τοῦ ἀντισυνταγματάρχου Μανέτα Ἰω. τοποθετηθέντος εἰς τὸ φρουραρχεῖον Ἀθηνῶν, ὡς ὑποφρουράρχου.

Τὰ «πολυθρύλητα» νομοσχέδια Λιμπρίτη.— Οὕτω περιπεπλεγμένα ἦσαν τὰ πολιτικὰ πράγματα ὅταν αἴφνης ἐν τῇ Βουλῇ ἤρξαντο αἱ ἐπερωτήσεις πρὸς τὴν κυβέρνησιν περὶ τῶν στρατιωτικῶν τῆς νομοσχεδίων καὶ τῆς καταργήσεως τῆς Γεν. Διοικήσεως, καθ' ἧς δριμύως ἐπετέθησαν τινὲς τῶν Δεληγιαννικῶν βουλευτῶν καὶ ἰδίως οἱ κύριοι Κ. Σμολένσκης, ὑποστράτηγος, Ν. Λεβίδης καὶ Γ. Κρεστενίτης, ἀντισυνταγματάρχης τοῦ πυροβολικοῦ καὶ βουλευτῆς, ἀποστρατευθεὶς τῇ αἰτήσει τοῦ τὸ παρελθὸν ἔτος, διότι ὁ Διάδοχος κατὰ τὴν ἐπιθεώρησίν του ἐθεώρησεν αὐτὸν μὴ ἔχοντα τὰ πρὸς προβιβασμὸν προσόντα.

Ὁ Πρωθυπουργὸς ὡς καὶ ὁ Ὑπουργὸς τῶν Στρατιωτικῶν ἐδήλωσαν ὅτι μέλλουσι μετὰ τινὰς ἡμέρας νὰ εἰσαχθῶσι τὰ στρατιωτικὰ νομοσχέδια. Πράγματι δὲ μετὰ τινὰς ἡμέρας, δηλαδὴ κατὰ τὰς ἀρχὰς Φεβρουαρίου ἐ.ἐ. ὁ κ. Λιμπρίτης ἀνελθὼν εἰς τὸ βῆμα τῆς Βουλῆς ὠμίλησε περὶ τῶν στρατιωτικῶν τοῦ νομοσχεδίων καὶ εἰσήγαγεν εἰς αὐτὴν τέσσαρα τοιαῦτα, δι' ἑνὸς τῶν ὁποίων ἐτροποποιεῖτο ὁ νόμος τῆς Γεν. Διοικήσεως καταργουμένης ταύτης καὶ ἀφαιρουμένης ἀπὸ τοῦ Διαδόχου τῆς μεγάλης δικαιοδοσίας, τὴν ὁποίαν εἶχε μέχρι τοῦδε.

Ἀληθῆς κατάπληξιν ἐπροξένησε τὸ γεγονός τοῦτο εἰς τὸν στρατιωτικὸν κόσμον, οὗ ἡ πλειονότης ἐπιθυμεῖ τὴν διατήρησιν τῆς Γεν. Διοικήσεως, ἀλλὰ πρὸ πάντων κατέπληξε τὸν Βασιλέα καὶ τοὺς Βασιλικοὺς πρίγκηπας. Ὅταν τὴν ἐπιούσαν εἶδον τὸν πρίγκηπα Νικόλαον, ἦτο λίαν στενοχωρημένος καὶ περίλυπος καὶ μοῦ παρέστησεν ὅλην τὴν κατάπληξιν καὶ στενοχωρίαν τοῦ Βασιλέως καὶ τοῦ Διαδόχου. Ἐκεῖνο δὲ τὸ ὁποῖον ἐπροξένησεν εἰς αὐτοὺς μεγαλυτέραν κατάπληξιν ἦτο ὅτι οὐ μόνον ὁ κ. Λιμπρίτης οὐδὲν εἶχεν ἀνακοινώσει εἰς τὸν Βασιλέα, ὡς ὠφείλε, περὶ τῶν νομοσχεδίων ἅτινα ἔμελλε νὰ εἰσαγάγῃ ἐν τῇ Βουλῇ, οὐ μόνον δὲν ὠμίλησε ποτὲ μετὰ τοῦ Διαδόχου περὶ αὐτῶν, ἀλλὰ καὶ ρητῶς ὁ κ. Δεληγιάννης εἶχεν ὑποσχεθῆ εἰς τὸν Βασιλέα ὅτι δὲν θὰ μεταβάλλῃ τὸν νόμον τῆς Γεν. Διοικήσεως. Ἡ κατάπληξις τῶν ἐπομένως ἦτο λίαν δεδικοιολογημένη, διότι ἡ πρᾶξις αὕτη τοῦ Ὑπουργείου ἦτο ἀσεβὴς πρὸς τὸ στέμμα, ἔτι δὲ καὶ ἀντισυνταγματική. Ἀπὸ τῆς στιγμῆς ταύτης ἐπῆλθε κρίσις κυβερνητική, πάντες δὲ ἐσχημάτισαν τὴν πεποίθησιν ὅτι δὲν ἦτο δυνατόν ὁ Βασιλεὺς νὰ συγχωρήσῃ τὴν πρᾶξιν ταύτην τοῦ Ὑπουργείου.

Ἐν τούτοις αἱ σχέσεις μεταξὺ τοῦ Βασιλέως καὶ τοῦ Ὑπουργείου διετη-

ρήθησαν, κατὰ τὸ φαινόμενον τοῦλάχιστον ὁμαλαί, μόνον δὲ ὁ Ὑπουργὸς τῶν Στρατιωτικῶν δὲν ἐκλήθη πλέον εἰς τὰ Ἀνάκτορα πρὸς συνεργασίαν μετὰ τοῦ Βασιλέως καὶ ἡ θέσις αὐτοῦ ἤρχισε νὰ καθίσταται δυσχερής, διεδίδετο δὲ ὅτι ἔμελλε νὰ παραιτηθῇ. Κατ' ἀρχὰς μάλιστα ὑπετέθη ὅτι ὁλόκληρον τὸ Ὑπουργεῖον ἤθελε προτιμήσει νὰ παραιτηθῇ παρὰ νὰ μὴ ἐπιμείνῃ εἰς τὴν ψήφισιν ὑπὸ τῆς Βουλῆς καὶ τὴν κύρωσιν ὑπὸ τοῦ Βασιλέως τῶν ψηφισθέντων νομοσχεδίων· ἀλλ' ὁ κ. Δεληγιάννης, ἐλαστικός ὡς εἶναι, ἐπροτίμησε μᾶλλον νὰ εἰσακούσῃ τὴν ἐπιθυμίαν τοῦ κόμματός του καὶ ἰδίως τῶν μᾶλλον φιλοβασιλικῶν ἐκ τῶν Ὑπουργῶν του, δηλαδὴ τῶν κ.κ. Μαυρομιχάλη, Καραπάνου καὶ Σκουζέ, καὶ ν' ἀνακρούσῃ πρῦμναν ἀφήσας ἐκτεθειμένον τὸν Ὑπουργὸν τῶν Στρατιωτικῶν κ. Λιμπρίτην, ὄντα φύσει ἐπιμόνου χαρακτήρος καὶ μὴ ἐννοοῦντα νὰ ὑποχωρήσῃ. Οὕτω τὰ πολυθρύλητα ταῦτα νομοσχέδια χωρὶς ν' ἀποσυρθῶσιν, ἐλάμβανον καθ' ἡμέραν μεγαλύτερον ἀριθμὸν ἐν τῇ ἡμερησίᾳ διατάξει τῆς Βουλῆς καὶ ἡ ψήφισις αὐτῶν ἀνεβάλλετο.

Τοῦτο ἀπεγοήτευσε τὸν κ. Λιμπρίτην, ὅστις εὕρισκόμενος εἰς δυσχερεστάτην θέσιν καὶ ἀπέναντι τοῦ Βασιλέως καὶ ἀπέναντι τῆς Βουλῆς, ἀπεφάσισε μετὰ δύο περὶπου μῆνας νὰ παραιτηθῇ (λέγεται ὅτι καὶ προηγουμένως εἶχε παραιτηθῇ, ἀλλὰ δὲν ἐδέχετο τὴν παραίτησίν του ὁ κ. Δεληγιάννης), ἀναφανδὸν ἐπιδώσας εἰς τὸν πρωθυπουργὸν τὴν παραίτησίν του, ἐν τινι συνεδριάσει τῆς Βουλῆς. Τὴν διεύθυνσιν τοῦ Ὑπουργείου τῶν Στρατιωτικῶν ἀνέλαβεν αὐτὸς ὁ κ. Δεληγιάννης. Ἐν τούτοις τὰ γεγονότα ταῦτα κατέρριψαν βαθμὸν τὸ γόητρον τοῦ Ὑπουργείου καὶ ἡ θέσις αὐτοῦ ἤρχισε νὰ θεωρῇται ἐπισφαλής.

Ἀπὸ 1ης Φεβρουαρίου ἀνέλαβον τακτικῶς τὴν ὑποδιοίκησιν τοῦ 1ου Συντάγματος τοῦ Πυροβολικοῦ καὶ εἶμαι πολὺ εὐχαριστημένος ἐκ τῆς θέσεως ταύτης. Ὁ διοικητὴς πρίγκηψ Νικόλαος φέρεται λίαν φιλοφρόνως πρὸς ἐμέ, ἐν γένει δὲ διοικεῖ μετὰ μεγάλης ἐπιεικειᾶς καὶ ἀποφεύγει ν' ἀναμιγνύηται εἰς τὰς λεπτομερείας τῆς ἐκπαιδεύσεως καὶ ὑπηρεσίας (...).

Τῇ 27ῃ Ἀπριλίου ἀνηγγέλησαν ἐκ Λονδίνου οἱ ἐκεῖ τελεσθέντες ἀρραβῶνες τοῦ πρίγκηπος Ἀνδρέου μετὰ τῆς πριγκηπίσσης Ἀλίκης, θυγατρὸς τοῦ πρίγκηπος Βάττεμπεργ (Λουδοβίκου), ναυάρχου τοῦ Ἀγγλικοῦ στόλου. Οἱ ἀρραβῶνες οὗτοι ἦσαν προῖον ἀμοιβαίου σφοδροῦ ἔρωτος μεταξὺ τῶν νεαρῶν πριγκήπων.

Κατὰ τοὺς μῆνας Ἀπρίλιον καὶ Μάιον αἱ πλήρεις πυρβολαρχίαι τοῦ συντάγματός μου ἐξετέλεσαν, ὑπὸ τὴν διεύθυνσίν μου, γυμνάσια ἐκστρατείας μετὰ τακτικῶν θεμάτων καὶ βολήν.

Κατὰ μῆνα Ἰούνιον τὸ Ὑπουργεῖον Δεληγιάννη πρὸ πολλοῦ κλονιζόμενον ἔπεσεν, ἐγκαταλειφθὲν ὑπὸ 17 φίλων του. Ἡ πρωθυπουργία ἀνετέθη εἰς τὸν κ. Γ. Θεοτόκην, ὅστις προσέλαβεν ὡς ὑπουργὸν τῶν Στρατιω-

τικών τὸν Συνταγματάρχην τοῦ Ἱππικοῦ Γρίβαν Κων. Ἀλλὰ καὶ τὸ Ὑπουργεῖον τοῦτο δὲν ἡδυνήθη νὰ τηρηθῇ ἐν τῇ ἐξουσίᾳ πλέον τῶν 8 ἡμερῶν, διότι ἐπελθουσῶν τῶν σφοδρῶν ταραχῶν τῶν σταφιδικῶν πληθυσμῶν, ἠναγκάσθη νὰ παραιτηθῇ.

Ἡ ἐξουσία ἔπρεπεν οὕτω νὰ περιέλθῃ πάλιν εἰς τὸ κόμμα τοῦ κ. Θ. Δεληγιάννη, ἀλλ' ὁ Βασιλεὺς ἀνέθεσε τὸν σχηματισμὸν αὐτοῦ εἰς τὸν εἰς τὸ κόμμα τοῦτο ἀνήκοντα πρόεδρον τῆς Βουλῆς κ. Δ. Ράλλην, ὅστις ἐσχημάτισεν Ὑπουργεῖον Δεληγιαννικόν. Ὡς ὑπουργὸς τῶν Στρατιωτικῶν προσελήφθη ἀξιωματικὸς ἐκτὸς τῆς Βουλῆς, ὁ συνταγματάρχης τοῦ Πεζικοῦ Ἰω. Κωνσταντινίδης. Τὸ Ὑπουργεῖον τοῦτο ὑπεστηρίχθη ἐν τῇ Βουλῇ καὶ ὑπὸ τῶν κ.κ. Θεοτόκη καὶ Ζαΐμη καὶ οὕτω κατωρθώθη νὰ ψηφισθῇ ὁ προϋπολογισμὸς τοῦ Κράτους καὶ ἄλλα τινὰ νομοσχέδια, μετὰ τῶν ὁποίων καὶ τὸ πολυθρύλητον περὶ τροποποιήσεως τοῦ νόμου περὶ Γενικῆς Διοικήσεως τοῦ στρατοῦ καὶ νὰ κηρυχθῇ ἡ λήξις τῶν ἐργασιῶν τῆς Βουλῆς.

7. ΑΠΟΣΤΟΛΕΣ ΣΤΟ ΕΞΩΤΕΡΙΚΟ

Τὸ φθινόπωρον τοῦ 1905 ὁ ἀντισυνταγματάρχης Δαγκλῆς ἔλαβε ἐντολὴ νὰ παρακολουθῇ στὴ Γαλλίᾳ τὴν κατασκευὴν τοῦ πυροβόλου πού εἶχε ἐφεύρει. Στὸ ἐπόμενο κεφάλαιο θὰ γίνῃ διεξοδικώτερος λόγος γι' αὐτὴν τὴν ἐφεύρεση. Ἐδῶ θ' ἀναφερθοῦν ὅσο τὸ δυνατόν πρὸ περιληπτικά, τρεῖς πρόσθετες ὑπηρεσίαι πού τὸν ἀπασχόλησαν στὸ Ἐξωτερικόν, κατὰ τὸ ἴδιο διάστημα¹.

1. 1905 (Ὀκτ.—Δεκ.). Ἐντολὴ τοῦ ὑπουργοῦ τῶν Στρατιωτικῶν Β. Βουδούρη (Κυβέρν. Δ. Ράλλη), νὰ συγκεντρώσῃ στὸ Παρίσι πληροφορίες γιὰ τυχὸν ἐκποίηση «περιστροφῶν πιστολίων ὑποδείγματος 1873 τοῦ γαλλικοῦ στρατοῦ». Σύντομη ἐκθεσὶς μετὰ τὴν ἐκτέλεση τῆς ἐντολῆς. 4 σελ.

2. 1906 (Ἰανουάριος). Ἐντολὴ τοῦ πρωθυπουργοῦ καὶ ὑπουργοῦ τῶν Στρατιωτικῶν Γ. Θεοτόκη «περὶ μεταβάσεως εἰς Βερολῖνον δι' ἐξέτασιν γερμανικῶν προσλακίων καὶ ἐφορκίων πυροβόλων».

Στὰ καθέκαστα αὐτῆς τῆς ἀποστολῆς στὴ Γερμανίαν εἶναι ἀφιερωμέναι 80 σελίδες ἀπὸ ἐκεῖνα τὰ ἡμερολόγια στέπης, ὅπου συνήθιζε νὰ καταγράφῃ τὰ μετακινήσεις καὶ τὰς ἐντυπώσεις του.

Τὰ ὄχηματὰ βρίσκονταν στὸ Magdeburg, ἀπ' ἐκεῖ λοιπὸν ἔπρεπε ν' ἀρχίσῃ τὴν ἐκτέλεση τῆς ἐντολῆς, διακόπτοντας γιὰ λίγο τὴν ἀπασχόληση μὲ τὴν κατασκευὴν τοῦ πυροβόλου στὴ Γαλλίαν.

7 Ἰανουαρίου 1906. (...). Μόλις κατῆλθον τοῦ τραίνου εὐρίσκω τὸν κ. Ganzenmüller, ὁ ὁποῖος μὲ ἀνέμενε, μὲ ἐπλησίασε καὶ μὲ ἠρώτησεν ἂν εἶμαι ὁ συνταγματάρχης Δαγκλῆς (...). Μετέβημεν κατὰ πρῶτον εἰς τὰ γραφεῖα τῆς ἐφορείας ὑλικοῦ πολέμου ὅπου παρελάβομεν ἓνα γερμανὸν

1. Δὲν ἤτανε τὸ πρῶτον ταξίδι του στὸ Ἐξωτερικόν μετὰ τὴν ἐπιστροφὴν ἀπὸ τὸ Βέλγιο (σ. 112). Σημειώθηκαν παραπάνω τὸ ἀλτοκαιρινὸν ταξίδι τοῦ 1886 στὴν Πόλιν (σ. 128) καὶ ἡ δέμηνη περιοδεία πού τοῦ εἶχε ἀναθέσει ἡ «Ἑλληνικὴ Στρατιωτικὴ Ἐνωσις» τὸ 1904 (σ. 194).

υπολοχαγόν, ὅστις δὲν ἐγνώριζε τὴν γαλλικὴν. Παραλαβόντες τοῦτον ἐν τῇ ἀμάξῃ μετέβημεν εἰς τὰς εἰς τὸ ἄκρον τῆς πόλεως κειμένας ἀποθήκας, διελθόντες ἐκ γεφυρῶν τὰς τρεῖς διακλαδώσεις τοῦ ποταμοῦ Ἐλβα καὶ παρὰ τὴν μεταξὺ δύο ἐξ αὐτῶν παλαιὰν ἀκρόπολιν. Εἰς τὰς ἀποθήκας τοῦ ὕλικου εἶδον τὰ προόλκαια καὶ ἐφόλκαια τῆς Γερμανικῆς κυβερνήσεως καὶ ἐξήτασσα περιληπτικῶς αὐτά. Ἀλλὰ παρετήρησα ὅτι δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ἐπαρκεσθῶ εἰς τὴν σύντομον αὐτὴν ἐξέτασιν. Ἐπρεπε νὰ ἐξετάσω ταῦτα λεπτομερῶς, νὰ μετρήσω τὰς διαστάσεις, νὰ ἶδω τὰ βάρη καὶ πολλὰ ἄλλα. Παρεκάλεσα δὲ ἂν ἔχουν λεπτομερῆ σχέδια αὐτῶν νὰ μοῦ δώσουν αὐτὰ νὰ τὰ μελετήσω. Μοὶ ὑπεσχέθησαν ὅτι θὰ μοῦ στείλουν αὐτὰ εἰς τὸ ξενοδοχεῖον, ὅπου ἐδήλωσα ὅτι θὰ μείνω μέχρι τῆς Δευτέρας, ὅτε θὰ μεταβῶ νὰ τὰ ἐξετάσω ἐκ νέου. Οὕτω ἐπιστρέψαμεν εἰς τὸ ξενοδοχεῖον, ὅπου ἐγὼ μὲν ἔμεινα αὐτοὶ δὲ ἀνεχώρησαν, τοῦ κ. Ganzenmüller προτιθεμένου νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς Βερολίνον καὶ νὰ ἔλθῃ ἐκ νέου τὴν πρωΐαν τῆς Δευτέρας.

Οὕτω ἐγκατεστάθην εἰς τι δωμάτιον τοῦ μεγάλου καὶ ὠραίου ξενοδοχείου Magdeburgerhof, εἰς τὸ κέντρον τῆς πόλεως (...).

Ἐδῶ σημειώνονται ἐντυπώσεις ἀπὸ τὴν κίνηση, τὰ κέντρα καὶ τὸ ξενοδοχεῖο τοῦ Magdeburg κατὰ τὸ Σαββατοκύριακο. Ἀκολουθεῖ τῇ Δευτέρᾳ νέα ἐξέταση τῶν ὀχημάτων. Ἐπειτα, μετάβασις γιὰ συμπληρωματικὰς πληροφορίες στὸ Βερολίνο, ὅπου συναντήσεις καὶ συζητήσεις μὲ παράγοντες τῆς γερμανικῆς πολεμικῆς βιομηχανίας (Baron von Buddenbrock, von La Valette καὶ ἄλλοι), ἀλλεπάλληλα γεύματα καὶ ποικίλες κουραστικὰς φιλοφρονήσεις (...). *Ὁ Βαρόνος ἤρχισε πάλιν τὴν σαμπάνια καὶ τὰς προποσεις (...)* τοιοῦτοτρόπως διήρκεσε πάλιν αὕτῃ ἡ διασκέδασις μέχρι τῶν 2 μετὰ τὸ μεσονύκτιον, ἀνταλλαγὴ ἐπισκέψεων μὲ τὸν πρέσβη Κλέωνα Ραγκαβῆ, *κάλλιστον καὶ εὐγενέστατον ἄνθρωπον*, καὶ συνεργασίᾳ μαζί του γιὰ τὶς διαπραγματεύσεις τῶν τιμῶν τῆς ἀγορᾶς, περιγραφὴ ὀκταήμερης διαμονῆς στὸ Βερολίνο· ἔπειτα ἐπίσκεψις καὶ τιμητικὴ ξενάγησις στὸ Πολύγωνο τοῦ πυροβολικοῦ τῆς ἐταιρίας Erhardt στὸ Unterlüss, κοντὰ στὸ Ἀννόβερο, *ἀπέραντον πεδίον μὲ ὅλα τὰ ἀναγκαῖα ἐξαρτήματα, Ἐπὶ τοῦ πεδίου ὑπῆρχον ἔτοιμα διὰ βολὴν δύο πεδινά, δύο ὀρειβατικά καὶ ἓν βραχύ. Ὑψωσαν τὴν ἑλληνικὴν σημαίαν πρὸς τιμὴν μου καὶ ἔρριψαν βολὰς τινὰς (...)*· συνέχισις τῆς περιοδείας στὰ ἐργοστάσια ὕλικου πυροβολικοῦ καὶ πυρομαχικῶν τοῦ Düsseldorf, καὶ τέλος ἐπιστροφή στὸ Παρίσι, μὲ σύντομη ἐνδιάμεση ἐπίσκεψις στὴν Κολωνία.

Στὰ ἔγγραφα τοῦ φακέλου αὐτῆς τῆς ἀποστολῆς (συνολικὰ 42 σελ.) περιλαμβάνεται, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ὑπηρεσιακὴ ἐκθεσις πρὸς τὸ Ὑπουργεῖο, ἡ ἀκόλουθη ἰδιαίτερη ἐπιστολὴ πρὸς τὸν πρωθυπουργὸ καὶ ὑπουργὸ τῶν Στρατιωτικῶν Γεώργιο Θεοτόκη. Μολονότι τὸ ἀντικείμενόν της, αὐτὸ καθαυτό, δὲν παρουσιάζει πιά σήμερα γενικώτερον ἐνδιαφέρον καὶ θ' ἄρκοῦσε μιά περίληψίς του γιὰ νὰ ἐπισημανθεῖ στὸν τοχὸν ἐρευνητῆ τῆς στρατιωτικῆς μας ἱστορίας, παραθέτομε ἐδῶ ὁλόκληρον τὸ κείμενον, σὰν ὑπόδειγμα παρρησίας γνώμης, σοφὰ συγκερασμένης μὲ πειθαρχημένη διατύπωσιν· ἡ μόνη παραχώρησις στὴν ἱεραρχικὴ δεοντολογία εἶναι τὸ ρητορικὸ σχῆμα «Βεβαίως ἡ Κυβέρνησις γνωρίζει»... ἢ κατὰ ἀνῳλόγον, ποῦ προτάσσεται σὲ δυο-τρὶς φράσεις γιὰ νὰ καλύψῃ τὴν δυσίτητα τῆς κριτικῆς :

Ἐν Βερολίνῳ, τῇ 16 Ἰανουαρίου 1906

Κύριε Πρόεδρε,

Λαμβάνω τὴν τιμὴν νὰ γνωρίσω ὑμῖν ὅτι ἐκτελέσας τὴν ἀνατεθεῖσαν μοι ὑπηρεσίαν τῆς ἐξετάσεως τῶν προταθέντων πρὸς ἀγορὰν προολκαίων καὶ ἐφολκαίων πυροβόλων τῶν 8,7 καὶ γνωμοδοτήσεως περὶ αὐτῶν, ὑπέβαλον χθὲς διὰ τῆς ἐνταῦθα πρεσβείας τὴν σχετικὴν ἐκθεσιν. Πρὸς ταύτη ὁμως παρακαλῶ Ὑμᾶς ὅπως μοὶ κάμετε τὴν τιμὴν νὰ μοὶ ἐπιτρέψητε νὰ φέρω ὑπ' ὄψιν τῆς Ὑμ. Ἐξοχότητος σχετικὰ τινὰ ζητήματα, ἀτομικῶς ὅλως, συνδεόμενα πρὸς τὰ γενομένας καὶ μελλούσας βεβαίως νὰ γίνωσι παραγγελίας.

Ἀφ' ἧς τὸ Ναυτικὸν παρέδωκεν εἰς τὸ Πυροβολικὸν τῆς ξηρᾶς τὰ 21 πεδινὰ πυροβόλα τῶν 8,7, τὰ μὴ χρήσιμα ἐκείνῳ, ὑπάρχει τάσις πρὸς ἀγορὰν ὑλικοῦ διὰ τὸν πλήρη καταρτισμὸν τριῶν πεδινῶν πυρβολαρχιῶν, παραγγεληθέντων πρὸ δύο νομίζω ἐτῶν τῶν διὰ ταῦτα ἀναγκαίων κιλλιβάντων, διὰ δαπάνης οὐ σμικρᾶς, ἥδη δὲ προκειμένου ν' ἀγορασθῶσιν τὰ προταθέντα προόλκαια καὶ ἐφόλκαια. Βεβαίως ἡ ἀγορὰ αὐτῶν δὲν θὰ ἀπαιτήσῃ ποσὸν ὑπέρογκον, διότι τοῦτο θὰ ἀνέλθῃ μόνον εἰς 17750 φράγκα, καὶ σκοπὸς τῆς παρούσης μου δὲν εἶναι ἡ παρακώλυσις τῆς ἀγορᾶς ταύτης, ἀν μάλιστα διὰ τοῦ μικροῦ αὐτοῦ ποσοῦ πρόκειται νὰ καταρτισθῶσι τελείως αἱ 3 πυρβολαρχίαι. Ἀλλ' ἂν πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον ἐλλείπωσιν, ὡς ὑποθέτω, καὶ πολλὰ ἄλλα εἶδη ὑλικοῦ, τὰ ὁποῖα ἐπίσης πρέπει ν' ἀγορασθῶσι διὰ νέας δαπάνης, φρονῶ κ. Πρόεδρε, ὅτι δὲν πρέπει νὰ γίνῃ αὕτη, διότι θὰ εἶναι δαπάνη ὅλως ματαία, τοῦ διὰ τὰ πυροβόλα ταῦτα ὑλικοῦ ὄντος προωρισμένου νὰ μείνῃ εἰς τὰς ἀποθήκας καὶ νὰ μὴ χρησιμοποιοθῇ ποτέ, μετὰ τὴν ὀπλισιν τοῦ πυροβολικοῦ ἡμῶν διὰ νέων ταχυβόλων πυροβόλων.

Τοῦτο δὲν ἀμφιβάλλω ὅτι ἔχει ἀποφασισθῇ κατ' ἀρχὴν ὑπὸ τῆς Κυβερνήσεως, γινωσκούσης ὅτι ὑπὸ ἔποψιν πυροβόλων εἴμεθα περισσότερον ἄοπλοι ἢ ὑπὸ τὴν ἔποψιν τυφεκίων, καὶ ὅτι πάντα τὰ Εὐρωπαϊκὰ κράτη καὶ αὐτὰ τὰ μικρότερα ὀπλίσθησαν ἢ σπεύδουσι νὰ ὀπλισθῶσι διὰ ταχυβόλων. Ὡς ἐκ περισσοῦ ἀναφέρω, ἐκ τῶν μικρῶν Κρατῶν, τὴν Ἑλβετίαν καὶ Πορτογαλίαν, ὀπλισθείσας ἤδη, τὴν Ρουμανίαν παραγγείλασαν ταχυβόλα πυροβόλα, τὴν Βουλγαρίαν κατασκευάζουσιν νῦν εἰς τὰ ἐν Creusot γαλλικὰ ἐργοστάσια ὀγδοήκοντα (!) πεδινὰς πυρβολαρχίας ταχυβόλων, καὶ τὴν Σερβίαν πρὸ ὀλίγου περατώσασαν τὰς μελέτας δι' ἐπιτροπῆς ἐκ 10 ἀξιωματικῶν, ἧτις περιελθοῦσα τὴν Ἀγγλίαν, Γερμανίαν καὶ Γαλλίαν, ἐξετέλεσε δαπάναις τοῦ Σερβικοῦ Κράτους, εὐρύτατα πειράματα πρὸς ἐκλογὴν τοῦ καλλιτέρου πυροβόλου, καὶ πρὸ ὀλίγων ἡμερῶν ἐπανῆλθεν εἰς Σερβίαν ἵνα ὑποβάλῃ τὸ πόρισμα αὐτῆς.

Ταῦτα βεβαίως γινώσκει ἡ Κυβέρνησις καὶ δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι ἀναγνωρίζουσα τὴν σπουδαιότητα καὶ τὸ ἐπείγον τοῦ ζητήματος, ἔχει

ἀποφασίσει ἤδη περὶ τῆς ὀριστικῆς ἀλλαγῆς τοῦ ὀπλισμοῦ τοῦ Πυροβολικοῦ ἐκλεγομένου ὑπὸ ἐπιτροπῆς ἐξ ἐπιστημόνων καὶ πεπειραμένων ἀξιωματικῶν καὶ διὰ πειραμάτων, γινομένων εἴτε ἐν Ἑλλάδι, εἴτε μᾶλλον ἐν Εὐρώπῃ, τοῦ τελειότερου ταχυβόλου πυροβόλου καὶ ἐπιστευδομένων τῶν προκαταρκτικῶν ἐνεργειῶν, ὥστε τὸ πυροβολικὸν ἡμῶν νὰ δυνηθῇ ἐντὸς δύο ἢ τὸ πολὺ τριῶν ἐτῶν νὰ ἔχῃ τοῦλάχιστον 30 πεδινὰς καὶ 10 ὀρειβατικὰς πυρβολαρχίας ταχυβόλων, ἂν ὄχι πλείονας.

Τούτων οὕτως ἐχόντων, εἶναι ὅλως ματαίᾳ πᾶσα δαπάνη διὰ τὴν συμπλήρωσιν τοῦ ὑλικοῦ τῶν παλαιῶν ἡμῶν πυροβόλων, προωρισμένων νὰ μείνωσιν εἰς τὰς ἀποθήκας, διότι ἐν μέλλοντι πολέμῳ εἶναι βεβαιότατον ὅτι δὲν θὰ ἔχωμεν τὰ μέσα εἰς ἀξιωματικούς, εἰς ὀπλίτας καὶ εἰς ἵππους ἰδίως, νὰ θέσωμεν εἰς ἐνέργειαν καὶ τὰς πυρβολαρχίας ταύτας. Τὸ πολὺ πολὺ πυροβόλα τινὰ τῶν 8,7 δυνατὸν νὰ χρησιμοποιηθῶσι διὰ τὴν ὁχύρωσιν θέσεων τινων, ὅτε δὲν ὑπάρχει ἀνάγκη πολλῶν ὀχημάτων διὰ ταῦτα.

Ἐπειτα, διατὶ νὰ δαπανῶμεν διὰ νὰ συμπληρώσωμεν τὰς πυρβολαρχίας ταύτας, ὅταν εἶναι γνωστὸν ὅτι μία μόνον πυρβολαρχία ἐκ 4 ταχυβόλων εἶναι ἀνωτέρα κατὰ τὴν βλητικὴν ἰσχὺν τριῶν πυρβολαρχιῶν ἐκ τῶν πυροβόλων ἡμῶν τῶν 8,7, διότι αὗται μὲν δὲν δύνανται νὰ βάλλωσι πλείονας τῶν 54 βολῶν κατὰ λεπτόν, ἡ δὲ ἐκ 4 ταχυβόλων βάλλει 80 βολὰς εἰς τὸ αὐτὸ χρονικὸν διάστημα, τὸ δὲ ἐπὶ τοῦ ἐχθροῦ ἀποτελέσμα ταύτης εἶναι τριπλάσιον τοῦ τῶν τριῶν ; Προσθετέον δὲ ἔτι ὅτι διὰ τὴν κινητοποίησιν τῆς τελευταίας ταύτης θέλει ἀπαιτηθῇ τὸ 1/3 τῶν ἀνδρῶν καὶ ἵππων καὶ ἐπομένως τὸ 1/3 τῆς δαπάνης.

Διὰ τοὺς λόγους λοιπὸν τούτους, κ. Πρόεδρε, θεωρῶ μάταιον νὰ γίνῃται οἰαδῆποτε δαπάνη πρὸς συμπλήρωσιν τοῦ παλαιοῦ ὑλικοῦ τοῦ πυροβολικοῦ ἡμῶν, ἐπὶ τῷ λόγῳ νὰ χρησιμεύσῃ τοῦτο πρὸς καταρτισμὸν ἐφέδρων πυρβολαρχιῶν, διότι ὡς κατέδειξα προηγουμένως καὶ ἀδύνατος καὶ ἀσύμφορος εἶναι ὁ καταρτισμὸς τοιούτων πυρβολαρχιῶν, ἐκ τῶν νῦν πυροβόλων μας. Προτιμώτερον εἶναι τὰ διὰ τὴν συμπλήρωσιν αὐτὴν ἀναγκαίουντα χρήματα νὰ δαπανηθῶσι διὰ τὴν προμήθειαν μεταγωγικῶν ὀχημάτων, τὰ ὅποια εἶναι ἀναγκαϊότατα καὶ τῶν ὁποίων ἀπολύτως στερούμεθα. Ὅταν πρὸ διετίας, ἐπὶ τῆς προηγουμένης Ὑμῶν Πρωθυπουργίας ἐγένοντο μεγάλα γυμνάσια, δὲν ὑπῆρχον ἐπαρκῆ μεταγωγικὰ διὰ τὸν ἐφοδιασμὸν πέντε μόνον χιλιάδων ἀνδρῶν καὶ ἐξ ἐκείνων δὲ τὰ ὅποια μετὰ μεγίστης δυσχερείας ἐδόθησαν εἰς τὰς δύο ταξιαρχίας, πολλὰ ἦσαν τόσον πεπαλαιωμένα, ὥστε ἔμειναν καθ' ὁδόν. Ἡ ἀνάγκη προμηθείας μεταγωγικῶν εἶναι ἐκ τῶν πρωτίστων, ὡς καὶ ἡ ἀνάγκη ἐν γένει τῶν διὰ τὴν κινητοποίησιν τοῦ μικροῦ στρατοῦ μας ἀπαιτουμένων ἐφοδίων, διότι ἂν ἐπέλθωσί ποτε ῥαγδαῖα πολιτικά γεγονότα, ἐπιβάλλοντα τὴν ἐπέμβασιν τοῦ στρατοῦ ἡμῶν, μόνον διὰ τῆς ταχύτητος δυνάμεθα νὰ καρπω-

θῶμεν ὠφέλειαν τινὰ καὶ οὐχὶ διὰ τῶν χρονιζουσῶν ἐπιστρατεύσεων, ὧν τοὺς πικροὺς καρποὺς πολλακίς μέχρι τοῦδε ἐγεύθημεν.

Ζητῶν, κ. Πρόεδρε, συγγνώμην, διότι σὰς ἠνώχλησα διὰ τῆς ἐκθέσεως ζητημάτων, γνωστῶν τῷ Ὑπουργεῖῳ, εὐχομαι ἀπὸ καρδίας, ὅπως ἐπὶ τῆς παρούσης Ὑμῶν Πρωθυπουργίας περατωθῇ ἡ παρ' Ὑμῶν ἀρξάμενη τελεία ἀναδιοργάνωσις τοῦ στρατοῦ μας ὡς καὶ ὁ ἐντελής ὀπλισμὸς καὶ ἀνεφοδιασμὸς αὐτοῦ, ὥστε νὰ δύναται ἐν πάσῃ περιπτώσει καὶ ἡ Ἑλλάς, ὡς τὰ γειτονικὰ αὐτῇ Κράτη, νὰ παρουσιάσῃ σοβαράν τινα δύναμιν.

Παρακαλῶ, κ. Πρόεδρε, ὅπως δεχθῆτε τὴν ἔκφρασιν τῶν ἀπείρων σεβασμάτων μου, μεθ' ὧν διατελῶ.

Παν. Δαγκλῆς¹

3. 1906 (Φεβρ.). Ὁ ἀντισυνταγματάρχης Δαγκλῆς ἀναφέρει στὸ ὑπουργεῖο τῶν Στρατιωτικῶν ὅτι στὸ μεγάλο γαλλικὸ ἐργοστάσιον ἡλεκτρικῶν μηχανημάτων Sautter-Harlé βρίσκονται ἔτοιμα πρὸς παράδοσιν στὸν τουρκικὸ στρατὸ ἡλεκτροφωτιστικὰ μηχανήματα κατὰλληλα γιὰ νυκτερινή ὑπηρεσίαν τοῦ πυροβολικοῦ καὶ τοῦ μηχανικοῦ. Διαβιβάζει σχεδιαγράμματα καὶ σύντομη ἀλληλογραφία του μετὰ τὸ ἐργοστάσιον, ὑπεθυμίζοντας ὅτι ἐν τῷ ἡμετέρῳ στρατῷ ὑπάρχει παντελής ἔλλειψις τοιοῦτων χρησίων μηχανημάτων, διότι ὑπῆρχε μὲν παλαιόν τι τοιοῦτον, ἀλλ' ἐφθαρμένον καὶ ἄχρηστον, τὸ ὁποῖον σταλὲν κατὰ τὸν πόλεμον τοῦ 1897 εἰς Ἀρταν καὶ στηθὲν παρὰ τὰ πυροβολεῖα αὐτῆς δὲν ἠδύνατο νὰ λειτουργήσῃ καὶ χρησιμοποιηθῇ².

8. ἈΛΛΑ ΣΧΕΤΙΚΑ ΕΠΤΡΑΦΑ

1. Δέκα διάφορα ἔθιμοτυπικά (ἀνακτορικὲς ἀκροάσεις, συγχαρητήρια κλπ.). Ἐνα ἀπ' αὐτὰ εἶναι εἰδοποίησις τοῦ Φρουραρχείου νὰ παρευρεθοῦν ἅπαντες οἱ κ.κ. Ἀξιωματικοὶ εἰς τὸν Ναὸν τῆς Μητροπόλεως διὰ τὴν δοξολογίαν ἐπὶ τῇ διασώσει τῆς Α.Μ. τοῦ Βασιλέως καὶ τῆς πριγκηπίσσης Μαρίας (15 Φεβρ. 1898). Σημείωσις στὸ περιθώριον : Ὁ Βασιλεὺς ἐπιστρέφων ἐφ' ἀμάξης ἐκ Φαλήρου μετὰ τῆς πριγκηπίσσης Μαρίας τῇ 5 1/2 μ.μ. τῆς 14 Φεβρ. ἐπυροβολήθη ἐξάκις διὰ τυφεκίον Γκρᾶ ὑπὸ δύο ἀγνώστων· εὐτυχῶς οὐδὲν ἔπαθε, πληγωθέντων μόνον ἐλαφρῶς τοῦ κυνηγοῦ αὐτοῦ Νέρη καὶ τοῦ ἵππου τῆς ἀμάξης. Π.Γ.Α.

* Ἄλλο ἔγγραφο αὐτῆς τῆς σειρᾶς :

Προσκολλῶμεν (...) ἐν τῇ ὑπηρεσίᾳ τῆς Α.Μ. τοῦ Βασιλέως τῆς

1. Πολὺ καλὰ ἔκαμες νὰ γράψῃς εἰς τὸν Πρόεδρον τῆς Κυβερνήσεως περὶ τῶν ματαίων ἐξόδων διὰ τὴν ἀγορὰν παλαιῶν ὕλικου· τοῦ εἶπες τὴν πᾶσαν ἀλήθειαν διὰ τὴν ὁποίαν εὐχαριστήθη (ἀπὸ γράμμα 2.2.1906 τοῦ παλικοῦ φίλου Ἡρακλῆ Γεωργοπούλου, ποὺ τότε ὑπηρετοῦσε στὸ «Γραφεῖον Ὑπουργοῦ»).

2. Εἰς τὸ Ὑπουργεῖον ὑπέβαλον ἔκθεσιν περὶ ἡλεκτροφωτιστικῶν συσκευῶν ἐκστρατείας· εἶναι σύστημα ὅπερ ἔχει εἰσαχθῇ εἰς πολλοὺς στρατοὺς καὶ τὸ ὁποῖον καὶ δι' ἡμᾶς θὰ εἶναι χρήσιμον. Θὰ μοῦ εἰπῆτε ὅτι ὁ φερετζὲς μᾶς λείπει. Τὸ ἀναγνωρίζω, ἀλλ' ἂν πρόκειται νὰ πραγματοποιηθῇ τὸ σχέδιον τῆς Κυβερνήσεως καὶ κάμωμεν προμηθείας 50—60 ἑκατομμυρίων, τότε, μέσα εἰς αὐτὰ πρέπει νὰ συμπεριληφθῇ ὁ φερετζὲς (ἀπὸ γράμμα Δαγκλῆ πρὸς τὸν συνταγμ. Κ. Σαπουντζάκη, Creusot 10.3.1906).

Ἰταλίας (...) τὸν Ἀντισυνταγματάρχην Γεν. Ἐπιτελῶν Δαγκλῆν Παναγ. (...). Ὁ Ὑπουργὸς Γ. Ν. Θεοτόκης, 23 Μαρτίου 1907.

2. Ἀλληλογραφία μετὰ τὸν πρίγκηπα Νικόλαο. — Δύο ἐπιστολές, 6 Ἀπριλίου καὶ 18 Μαΐου 1905, ἀπὸ τὸν πρίγκηπα Νικόλαο, διοικητὴ τοῦ 1ου Πυροβολικοῦ Συντάγματος, στὸν ἀντισυνταγματάρχη Δαγκλῆ, ἐπιτελάρχῃ τῆς 1ης Μεραρχίας στὴ Λάρισα :

Φίλατέ μου Δαγκλῆ, ἴσως ἐκπληγῆς λαμβάνων ἐπιστολήν μου καὶ πιθανὸν ἢ ἐκπληξίς σου νὰ γίνη ἔτι μεγαλύτερα ὅταν λάβῃς γνῶσιν τοῦ περιεχομένου αὐτῆς· προτιμῶ ὅμως νὰ δώσω εἰς ὅσα ἐπιθυμῶ νὰ σοῦ ἐκθέσω χαρακτῆρα μᾶλλον ἐμπιστευτικόν, καθ' ὅσον, ἔαν περιεβάλοντο αἱ σκέψεις μου τύπον ἐπισήμου ἀναφορᾶς, τὰ ἀποτελέσματα ἡδύναντο νὰ εἶναι δυσάρεστα καὶ δι' ἐμὲ ἴσως, καὶ δι' ἐκείνον εἰς ὃν θὰ ἀπευθύνοντο. Παρατηρῶ μετὰ μεγίστης μου λύπης, ὅτι πλείστοι ὅσοι τῶν διαταγῶν αἵτινες μοὶ ἐστάλησαν ἐσχάτως παρὰ τῆς 1ης Μεραρχίας περιέχουσιν ὑπόκωφον συναίσθημα δυσπιστίας καὶ εἶναι συντεταγμένοι εἰς τρόπον ὥστε νὰ μοῦ δίδεται τὸ ἐνδόσημον ὅτι ὁ ἄμεσος προϊστάμενός μου (ὁ ὑποστράτηγος *Ι. Δημόπουλος*) οὐδεμίαν ἔχει ἐμπιστοσύνην εἰς τὴν ἀκεραίαν καὶ ἀκραιφνῇ διεξαγωγὴν τῆς ὑπηρεσίας ἐν τῷ Συντάγματι, οὕτινος προϊσταμαι : μοῦ ἐπιστρέφονται ἀναφοραί μου, μὲ τὴν παρατήρησιν νὰ συμμορφωθῶ πρὸς ἄρθρα ὠρισμένα τῶν Κανονισμῶν, ὡς ἂν τὰ εὐαγγέλια ταῦτα τῆς ὑπηρεσίας νὰ μοὶ ἦσαν παντελῶς ἄγνωστα (...) ἐν μιᾷ λέξει μοῦ ἀποδίδεται ἡ μομφή ὅτι ὅλως ἐπιπολαίως διεξάγω τὴν ὑπηρεσίαν καὶ ὅτι ἡ διοίκησίς μου εἶναι ἀνεπαρκὴς καὶ ἄστοχος. Πρὸς μείζονα ἐπιβεβαίωσιν τῶν ὧσων λέγω, σοῦ ἐξιστορῶ λεπτομερῶς τὰ κυριώτερα μόνον τῶν αἰτίων τῶν παραπόνων μου (...).

Αὐτὰ πάντα σοῦ ἐκθέτω ὑπὸ τύπον φιλικῆς ἐπιστολῆς καὶ σὲ παρακαλῶ νὰ προσπαθήσῃς ἐφ' ὅσον δύνασαι νὰ περιορίσῃς τὸ κακόν (...).

Ἐν τέλει σοῦ ζητῶ συγγνώμην διὰ τὴν ἐνόχλησιν καὶ στενοχωρίαν, ἣν βεβαίως θὰ σοῦ προξενήσῃ ἡ ἐπιστολή αὕτη.

Πάντοτε σός, Νικόλαος.

(...). Τὸ Σύνταγμα μου ἐνταῦθα ἔχει κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον ἀποσυντεθῇ (...) ἔχω τώρα δι' ὑπηρεσίαν ἕνα μόνον ἀνθυπολοχαγόν· οὐδέποτε ἐνθυμοῦμαι αὐτὴν τὴν κατάστασιν. Αἱ τοποθετήσεις τῶν ἀξιωματικῶν ἀκόμη δὲν ἐκοινοποιήθησαν καὶ ὑπάρχουσιν ἀξιωματικοὶ προαχθέντες κατὰ τοὺς τελευταίους προβιβασμούς, οἵτινες ἀγνοοῦν ποῦ ἀνήκουσι.

Καὶ ἡ Γενικὴ Διοίκησις ! ! !

Διαταγαὶ ἐκδίδονται καθ' ἡμέραν, πολυτελεῖς καὶ ὠραῖαι ... ἐπὶ τοῦ χάρτου ἐννοεῖται. Τέλος πάντων εὐρισκόμεθα εἰς θαυμασίαν κατάστασιν

καὶ οἱ πρωσσικοὶ νόμοι τοῦ Ἐπιτελείου καταβρέχουν ἀφθόνως καὶ πλουσίως τὰς δυστυχεῖς μας κεφαλὰς (...)

Ὅλος σός,
Νικόλαος.

Ἀντίστοιχες ἀπαντήσεις 9 Ἀπριλίου καὶ 23 Μαΐου, μὲ καθησυχαστικὲς διαβεβαιώσεις, ὅτι πρόκειται γιὰ παρεξήγηση.

3. Ὑλικὸ καὶ σημειώσεις γιὰ ὑπηρεσιακὲς ἐκθέσεις καὶ μελέτες.

α) 1903. «Ἐλεγχος τῶν ὑπὸ τῶν ἀξιωματικῶν τοῦ 1ου Συντάγματος Πυροβολικοῦ συνταχθέντων καὶ ὑποβληθέντων θεμάτων». Κρίσεις ἀσκήσεων 14 ὑπολοχαγῶν καὶ λοχαγῶν, 30 σελ.

β) 1904-1906. Περιλήψεις νόμων καὶ διαταγμάτων περὶ ὀργανισμοῦ στρατοῦ καὶ στρατολογίας, 10 σελ.

γ) 1906. Σύντομη περιγραφή τῶν καταλλήλων πεδίων βολῆς, 10 σελ.

δ) 1906-1907. «Σχέδιον ἐπιστρατεύσεως». Διαταγές, ὁδηγίες, προτάσεις, πίνακες, παρατηρήσεις κλπ., 52 σελ.

ε) 1908. «Σχέδιον ἐπιστρατεύσεως». Ὅπως στὸ προηγούμενο, 90 σελ.

στ) 1909. «Σημειώσεις περὶ τροποποιήσεων τοῦ σχεδίου ἐπιστρατεύσεως τοῦ 1909». Ὅπως στὸ δ), 38 σελ.

ζ) 1909. «Σημειώσεις πρὸς καταρτισμὸν προγράμματος ἐφοδιασμοῦ καὶ αὐξήσεως τῆς ἐμπολέμου δυνάμεως», 26 σελ.

η) 1910. Ἐκθεσις Ἐπιτροπῆς περὶ ἐκλογῆς καταλλήλου χώρου πρὸς ἐγκατάστασιν μονίμου πολυγώνου βολῆς πυροβολικοῦ, 15 σελ.

ΣΤ'

Η ΕΦΕΥΡΕΣΗ ΤΟΥ ΠΥΡΟΒΟΛΟΥ

Αυτό το τμήμα του 'Αρχείου αφορά στο λυόμενο όρειβατικό πυροβόλο, που έφευρε ο ταγματάρχης Δαγκλής το 1893 και που έμελλε, πολλά χρόνια αργότερα, να κατασκευαστή και να επικρατήσει σε παγκόσμια κλίμακα υπό το όνομα Schneider - Danglis. Είναι από τα όγκωδέστερα τμήματα του 'Αρχείου και διαιρείται σε τρία μέρη : 1. 'Η εφεύρεση, 2. 'Η κατασκευή, 3. 'Η διάδοση.

Το πρώτο μέρος αναφέρεται στην εφεύρεση, αυτή καθαυτή : διατύπωση κι' επίσημη παρουσίαση του σχεδίου τον Δεκέμβριο του 1893· διαβήματα για την έγκριση και την κατοχύρωση της ιδέας· πρώτη σύγκρουση με διεκδικήσεις του συναδέλφου Πέτρου Λυκούδη· άστοχημένη προσπάθεια για δοκιμαστική κατασκευή του πυροβόλου στο έξω-τερικό. "Ολ' αυτά έως το 1896, όποτε ο εφευρέτης άπαυδᾶ, ιδίως από την κρατική άδρα-νεια, και παύει ν' ασχολείται με την εφεύρεσή του. Αυτή είναι ή προϊστορία του πυρο-βόλου.

"Ερχεται έπειτα ο Πόλεμος του 'Ενενηντα-Έπτᾶ, μεσολαβούν άλλες επαγγελματικές ασχολίες, περνούν όκτώ, έννά χρόνια. "Όταν αρχίζει νά γίνεται σκέψη για τόν εξοπλισμό του στρατού, επί πρωθυπουργίας Γεωργίου Θεοτόκη, αντισυνταγματάρχης τώρα, ο Δαγκλής ξαναδοκιμάζει την τύχη της εφεύρεσής του. 'Από τόν Δεκέμβριο 1904 καταπιάνεται με νέες προσπάθειες, άναπροσαρμογές σχεδίων, διαβήματα και διαπραγματεύσεις· ακολουθεί νέα σύγκρουση, βιαιότερη και όριστική αυτήν τή φορά, με τόν συνάδελφο Λυκούδη, σύγκρουση όπου αρχίζει νά διαφαίνεται βαθύτερος ανταγωνισμός μεταξύ γαλλικής και γερμανικής έπιρροής, με αρκετά έκδηλη προτίμηση τών κρατικών ύπηρεσιών προς τή γερμανική, δηλαδή προς τᾶ εργοστάσια Krupp και προς τó σχέδιο Λυκούδη· τέλος, έπειτα από έντεκα μήνες περίπου, σημειώνεται ένας πρώτος σταθμός έπιτυχίας : ή μεγάλη γαλλική έταιρία Schneider άναλαμβάνει με δικά της έξοδα τή δοκιμαστική κατασκευή του πυροβόλου στᾶ εργοστάσια της του Creusot και του Havre, και ο εφευρέτης καλείται στο Παρίσι νά συνεννοηθεί με τó τεχνικό έπιτελείο της 'Εταιρίας και νά έπιβλέψη επί τόπου την κατασκευή του πυροβόλου του.

'Εδῶ αρχίζει τó δεύτερο στάδιο : οί επί τόπου συνεννοήσεις του εφευρέτη για τήν τελική έπεξεργασία του σχεδίου και ή προσωπική του έπιστάσια στην κατασκευή κράτησαν έπτᾶ μήνες περίπου, από τις 5 Νοεμβρίου 1905 έως τις 15 'Ιουνίου 1906, με μιᾶ σύντομη διακοπή για τή διεξαγωγή μιᾶς ύπηρεσιακής άποστολῆς στή Γερμανία ¹. "Όταν περατώθηκε ή δοκιμαστική κατασκευή στο Creusot, φάνηκε νά έπιβεβαιώνονται οί προσδοκίες, ξμεναν όμως νά γίνουν άκόμη πολλές συμπληρωματικές έργασίες και δοκιμές. Τις συνέχισαν οί τεχνικοί τῆς έταιρίας στο Creusot και στο Havre, και μόλις στην αρχή του 1907 κατορθώθηκε νά φθάσει τó πυροβόλο στόν Πειραιᾶ.

'Αρκετούς μήνες νωρίτερα είχε φθάσει επίσης τó άλλο δοκιμαστικό πυροβόλο, που

είχε κατασκευάσει ο Οίκος Krupp κατά τὰ σχέδια τοῦ Λυκούδη. Ἀρχισαν λοιπὸν στὸ ὑπουργεῖο, καὶ γύρω ἀπὸ τὸ ὑπουργεῖο, οἱ προκαταρκτικὲς ἐργασίες γιὰ τὴ διεξαγωγὴ δοκιμῶν καὶ τὴν ἐπιλογὴ μεταξὺ τῶν δύο τύπων. Τελικὰ προκρίθηκε τὸ σχέδιο Δαγκλῆ. Ἀλλὰ θὰ περάσουν ἀκόμη ἀρκετοὶ μῆνες ὥσπου νὰ τακτοποιηθεῖ τὸ ζήτημα ἀπὸ τὶς γραφειοκρατικὲς του πλευρὲς, καὶ μόλις στὶς 20 Νοεμβρίου 1907 δίνεται ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴ κυβέρνησις ἡ πρώτη παραγγελία λυομένων ὀρειῶν πυροβόλων Schneider – Canet – Danglis.

Ἀπ' ἐδῶ κι' ἐμπρὸς ἀρχίζει ἡ διάδοσις καὶ ἡ ἐπιτυχία, ὄχι μόνο σταθερὴ, ἀλλὰ καὶ ὀλοένα μεγαλύτερη: τὸ πυροβόλο Δαγκλῆ υἱοθετήθηκε, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα¹, σὲ πολλὰ ἄλλα κράτη, κι' ἐξακολούθησε νὰ ζεῖ πολὺ μετὰ τὸν θάνατο τοῦ ἐφευρέτη του, ἀκόμη καὶ στὸ Ἀλβανικὸ Μέτωπο τοῦ 1940-1941.

* *

Στὶς διαφορὲς φάσεις αὐτῆς τῆς σκληρῆς πορείας πρὸς τὴν ἀδιαφιλονίκητη ἀναγνώριση — ἐφεύρεση, κατασκευή, διάδοσις — ἀντιστοιχεῖ ὁγκος ἀρχαίου ὕλικου. Ἐνα μέρος του ἀποτελεῖται ἀπὸ καθαρὰ ἐπιστημονικὲς καὶ τεχνικὲς ἐπεξεργασίες: ἀριθμοί, ἐξισώσεις, ὑπολογισμοί, σχήματα, πίνακες, τόξα καὶ βέλη, ὅλα ἀπρόσπιστα στοὺς ἀγεωμέτρητους. Ἀλλὰ πάλι ἔγγραφα, εἴτε ὑπηρεσιακὰ εἴτε ἰδιωτικὰ, ἐκφράζουν τὸ μαχητικὸ πάθος τοῦ ἐφευρέτη, πὺν ποθεῖ καὶ προσπαθεῖ νὰ φυσήξει πνοὴ ζωῆς στὸ ἔργο τῆς φαντασίας καὶ τῆς μελέτης του, νὰ τὸ γλυτώσει ἀπὸ τὶς ἀρπάγες τῆς γραφειοκρατικῆς μηχανῆς, ἀπὸ τὶς ἐπιβουλὲς καὶ τὶς τρικλοποδιὰς συναδελφῶν καὶ φίλων, ἀπὸ τὴ δυσπιστία καὶ τὴν ἀδιαφορία τῶν ξένων. Τρίτο εἶδος τοῦ ὕλικου αὐτοῦ τοῦ κεφαλαίου εἶναι τὰ γνωστὰ μας σημειωματάρια τῆς στέπης. Πέντε τέτοια σημειωματάρια, μὲ συνολικὰ 520 πυκνογραμμένες σελίδες ἀφιερώνονται στὴν ἐπτάμηνη παραμονὴ στὸ Παρίσι καὶ στὸ Creusot κατὰ τὴν κατασκευὴ τοῦ πυροβόλου. Ὑπάρχουν καὶ ἄλλες ἀνάλογες σκόρπιες σημειώσεις. Ὁ ὄγκος τῆς ἀλληλογραφίας εἶναι ἐπίσης μεγάλος. Ἐκατοντὰδες ἐπιστολὲς ἀνταλλάσσονται γύρω ἀπὸ τὸ θέμα, προπάντων μὲ τὴν ἐταιρία Schneider, τοὺς ἀντιπροσώπους ἢ τοὺς μηχανικοὺς της, γιὰ λεπτομερεῖακὲς ἐπεξεργασίες τῶν σχεδίων, γιὰ ζητήματα διπλωμάτων εὐρεσιτεχνίας, γιὰ συζήτηση τῶν ὁρῶν τῆς συνεργασίας σὲ περίπτωσις ἐπιτυχίας τῆς δοκιμῆς, καὶ ἀργότερα, μετὰ τὴν ἐπιτυχίαν, γιὰ τὴν τακτικὴ πιά ἐπικοινωνία ἐφευρέτη καὶ κατασκευαστῆ: συμβόλαια, λογαριασμοί, διευκρινίσεις καὶ ἄλλα λογιστικὰ καὶ ταμειακά.

Ἀπ' ὅλον αὐτὸν τὸν ὄγκο τῶν ἐγγράφων, ἐλάχιστα θὰ παρατεθοῦν ἀκέραια. Γιὰ πολλὰ θὰ περιοριστοῦμε σὲ λίγες χαρακτηριστικὲς περικοπὲς καί, γιὰ τὰ περισσότερα, σὲ σύντομες περιληπτικὲς περιγραφές: τόσο μόνο ὅσο γιὰ νὰ παρακολουθήσει ὁ ἀναγνώστης σὲ γενικὲς γραμμὲς ἓνα θέμα μὲ πολλὰς προεκτάσεις, καὶ γιὰ νὰ διευκολυνθεῖ ὁ τυχὸν ἐρευνητὴς στὴν προσπέλασι τοῦ ὕλικου.

1. Η ΕΦΕΥΡΕΣΗ

Προετοιμασία.— Οἱ προπαρασκευαστικὲς ἐργασίες πού κατέληξαν στὸ ὁριστικὸ σχέδιο τοῦ 1893 περιλαμβάνουν τὸ ἐξῆς ὕλικό:

α') Συγκριτικὲς παρατηρήσεις ἐπὶ πολυβόλων καὶ ταχυβόλων Maxim, Canet, Krupp κ.ἄ. (πειράματα 1886-1891). 12 σελ.

β') Σύγκρισις τῶν ταχυβόλων πυροβόλων Κρούπ καὶ Κανέ, 1891. 14 σελ.

1. Ἀπὸ τὸ 1913 καὶ πέρα δὲν μπορούμε νὰ παρακολουθήσουμε τὴ διάδοσι τοῦ πυροβόλου Δαγκλῆ ἀνὰ τὸν κόσμον. Βλ. παρακάτω σ. 307.

γ') «Σημειώσεις τινές ἐπὶ ζητημάτων ἀναφερομένων εἰς τὰ φορητὰ ὅπλα, τὰ πυροβόλα, βλήματα κλπ. Μελέτη ὀργανισμοῦ λυομένου πυροβόλου. Ἀπρίλιος τοῦ 1893. Π. Γ. Δαγκλῆς». 77 σελ.

δ') «Σχέδιον λυομένου ὀρειβατικοῦ πυροβόλου τῶν 75 χιλ. Ἐν Κηφισίᾳ τῇ 27 Ἰουνίου 1893. Π.Γ.Δ.». 10 σελ. + 4 πίν. + 2 σχ.

ε') «Σχέδιον ὀργανισμοῦ λυομένου τινὸς ὀρειβατικοῦ πυροβόλου τῶν 75 χιλ. Ἐν Ἀθήναις, 22 Αὐγ. 1893. Π. Γ. Δαγκλῆς, ταγμ. πυρ.». 17 σελ. + 2 πίν. + 6 σχ.

Τὸ σχέδιον τοῦ 1893.— Ὅταν ἔκρινε ὅτι τὸ σχέδιό του ἦταν ὥριμο, ὁ ἐφευρέτης τοῦ ἔδωκε τὴν ὀριστική του μορφή καὶ τὸ ὑπέβαλε, κατὰ τὴν ἱεραρχικὴ τάξη, στὴ Διοίκηση τοῦ Σχολείου τῶν Εὐελπίδων, ὅπου τότε ὑπηρετοῦσε ὡς καθηγητὴς τῆς Πυροβολικῆς¹. Εἶναι ἡ πρώτη συνοπτικὴ παρουσίαση τῶν ἐπιδιώξεων τοῦ ἐφευρέτη.

Πειραιεὺς τῇ 9 Σεπτεμβρίου 93

Πρὸς τὴν Διοίκησιν τοῦ Στρατιωτικοῦ Σχολείου τῶν Εὐελπίδων

Ὑποβάλλομεν εὐπειθῶς τὸ συνημμένον σχέδιον ὀργανισμοῦ λυομένου τινὸς πυροβόλου, διαμετρήματος 75 χιλ.

Ἡ ἰδέα ὅτι τὸ ὀρειβατικὸν ἡμῶν πυροβόλον εἶναι ὅλως ἀνίσχυρον νὰ παλαίσῃ κατὰ τοῦ πεδικοῦ πυροβολικοῦ καὶ ὅτι θάττον ἢ βράδιον ἐπιβάλλεται ἡμῖν ἡ ἀντικατάστασις αὐτοῦ δι' ἑτέρου, ἂν ὅχι ἐφαιμίλλου, ἀλλὰ τοῦλάχιστον ὀλίγον ὑπολειπομένου τῶν πεδινῶν πυροβόλων, συνδυαζομένη πρὸς ἐκείνην ὅτι τὸ νῦν ἐν χρήσει λυόμενον ὀρειβατικὸν πυροβόλον τοῦ αὐτοῦ διαμετρήματος, ἂν καὶ παρέχῃ πολὺ μείζονα βλητικὰ ἀποτελέσματα, δὲν εἶναι ἐν τούτοις, ἔνεκα μειονεκτημάτων τινῶν αὐτοῦ, τοιοῦτον, ὥστε νὰ δύναται ν' ἀντικαταστήσῃ ἐντελῶς τὸ ὀρειβατικὸν πυροβόλον, ἐνέπνευσεν ἡμῖν τὴν μελέτην τοῦ ζητήματος τούτου, καθ' ἣν κατελήξαμεν εἰς τὸ ὑποβαλλόμενον σχέδιον ὀργανισμοῦ λυομένου τινὸς πυροβόλου τοῦ αὐτοῦ διαμετρήματος.

Τὸ προτεινόμενον πυροβόλον φαίνεται ἡμῖν ἄφ' ἑνὸς μὲν ὡς ἐκ τῆς ἀπλότητος αὐτοῦ καὶ τῆς προσδοκωμένης μεγάλης εὐχερείας περὶ τὴν σύνθεσιν καὶ ἀποσύνθεσιν, ἄφ' ἑτέρου δὲ ὡς ἐκ τῆς ἀνωτέρας βλητικῆς δυνάμεως, καταλληλότατον πρὸς ὅπλισμόν τῶν ὀρειβατικῶν ἡμῶν πυρβολαρχιῶν ἐν γένει καὶ θεωρήσαμεν καθήκον ἡμῶν νὰ παρακαλέσωμεν τὴν Διοίκησιν τοῦ Στρ. Σχολείου, ὅπως εὐαρεστουμένη ὑποβάλῃ τὸ συνημμένον σχέδιον ὑπὸ τὴν κρίσιν τοῦ Σ. Ὑπουργείου.

Π. Δαγκλῆς

Τὸ «συνημμένον σχέδιον» εἶναι λιθογραφημένο καὶ ἔχει ἡμερομηνία 22 Αὐγούστου 1893 (εἶναι τὸ ἀναγραφόμενο παραπάνω ὑπὸ στοιχ. ε', μὲ μικρὴ προσθήκην 9 Σεπτεμβρίου).

Στὸ φάκελο βρίσκονται τρία ἀκόμη ἀντίτυπα τοῦ ἴδιου, μὲ χειρόγραφες διορθώσεις τὰ δύο· τὸ τρίτο μὲ πολλὰς διαγραφὰς καὶ μὲ τὴ σημείωσιν στὸ περιθώριο : «Τροποποίησις τῆς ἀρχικῆς ἐκθέσεως προσωρισμένη διὰ τὴν γαλλικὴν μετάφρασιν».

1. Βλ. σ. 185.

Ἐπίσης λιθογραφημένα ὑπάρχουν :

α') Γαλλικὴ μετάφραση τοῦ σχεδίου (19 σελ. + πίν. + σχ.).

β') Τὸ ἴδιο μὲ παραλλαγές καὶ μὲ τὴ σημείωση : «Ἐκθεσις καὶ σχέδιον συνταχθέντα μετὰ ἐν ἔτος καὶ σταλέντα εἰς Κρούπ καὶ Κανέ».

Τὸ ἐπεισόδιο Λυκούδη.— Λιθογραφημένα ἀντίτυπα τοῦ «Σχεδίου» του μοιράστηκαν ἀπὸ τὸν ταγματάρχη Δαγκλῆ σὲ πολλοὺς συναδέλφους, μεταξύ ἄλλων στὸν Λεωνίδα Λαπαθιώτη, πού τοῦ ζήτησε τὴν ἄδεια νὰ δημοσιεύσει τὸ κείμενο στὸ ἑβδομαδιαῖο του φύλλο «Ἐφημερίς Στρατιωτικὴ καὶ Ναυτικὴ».

Ἡ κυκλοφορία τοῦ λιθογραφημένου «Σχεδίου» ἐξόργισε τὸν ταγματάρχη Πέτρο Λυκούδη, ἐπειδὴ εἶχε κι' ἐκεῖνος δημοσιεύσει τὸ 1891 ἓνα σχέδιο λυομένου πυροβόλου¹. Ὁ Δαγκλῆς ἔσπευσε νὰ διαβεβαιώσῃ τὸν Λυκούδη ὅτι δὲν ἀμφισβητεῖ τὴν προτεραιότητά του «εἰς τὴν ἑκφρασιν ἰδεῶν τινων», ἀλλ' ὅτι τὸ δικό του τὸ σχέδιο εἰσάγει τροποποιήσεις καὶ ἐπεκτάσεις, ἀκριβῶς γιὰ νὰ ἐξουδετερώσῃ τὰ μειονεκτήματα τοῦ πρώτου. Καὶ τὸν πληροφοροῦσε ὅτι θὰ ἐπαναλάβῃ καὶ δημοσίᾳ αὐτὴν τὴν διαβεβαίωση.

Κηφισιά, τῇ 22 7/βρίου 93

Ταγματάρχα μου,

Μαθὼν ὅτι δυσηρέστησεν ὑμᾶς ἡ γενομένη δημοσίευσις ἐν λιθογράφῳ τοῦ παρ' ἐμοῦ προταθέντος σχεδίου λυομένου πυροβόλου, σπεύδω νὰ δώσω ὑμῖν τὰς ἐπομένους ἐξηγήσεις μὴ ἐπιθυμῶν νὰ ἀφήσω εἰς τὸ πνεῦμα ὑμῶν οὐδὲ τὴν ἐλαχίστην ὑπόνοιαν ὅτι ἡδυνάμην ποτὲ νὰ πράξω τι ἐσκεμμένως ἐναντίον ἀρχαίου καθηγητοῦ μου καὶ προσφιλοῦς συναδέλφου, ὅστις γνωρίζει καλῶς πόσον τὸν σέβομαι καὶ ἐκτιμῶ.

Ἡ δημοσίευσις τοῦ περὶ οὗ πρόκειται σχεδίου ἐγένετο κυρίως τῇ παρακινήσει ὑμῶν, εἰς ὃν μόνον ἔσπευσα πρὸ πολλοῦ ν' ἀνακοινώσω τὴν ἰδέαν μου, δὲν ὑπέθετον δὲ ὅτι παρακινοῦντες με εἰς τοῦτο ἡννοεῖτε μόνον τὸ ἐξωτερικόν.

Ὅσον ἀφορᾷ τὴν παράλειψιν μνείας τοῦ προηγηθέντος ὑμετέρου σχεδίου ἐν τῇ δημοσιευθείσῃ ἐκθέσει μου, σᾶς διαβεβαιῶ ὅτι τοῦτο ἐγένετο διὰ μόνον τὸν λόγον τῆς μὴ παρεξηγήσεως ἐκ μέρους ὑμῶν. Ἐὰν ἀνέφερά τι περὶ τοῦ σχεδίου σας, θὰ ἦτο ἀνάγκη ν' ἀναφέρω καὶ τοὺς λόγους δι' οὓς ἐγὼ παρεδεχόμην ἐτέραν διάταξιν, ἐφοβούμην δὲ ὅτι ἠθέλετε νομίσει ὅτι πράττω τοῦτο πρὸς ἀντίκρουσιν τοῦ ὑμετέρου σχεδίου· ἐθεώρησα λοιπὸν προτιμώτερον ν' ἀντιπαραβάλλω τὸ σχέδιόν μου πρὸς τὸ τοῦ Κρούπ μόνον, σκεφθεὶς ὅτι οὕτω φερόμενος δὲν ἀντικρούω καὶ τὸ ὑμέτερον σχέδιον, τὸ ὁποῖον τὰ αὐτὰ ἐπανορθοῖ μειονεκτήματα ἐκείνου. Τὸ σχέδιόν σας δὲ τοῦτο ἦτο ἥδη ἀπὸ τοῦ 1891 γνωστὸν εἰς πάντας καὶ ἐπομένως καὶ εἰς τὴν ὑπηρεσίαν αὐτὴν, ἥτις ἐν περιπτώσει ἐξετάσεως τῶν προτεινομένων δὲν δύναται ἢ νὰ λάβῃ αὐτὸ ὑπ' ὄψιν καὶ νὰ ἴδῃ τὴν προτεραιότητα ὑμῶν εἰς τὴν ἑκφρασιν ἰδεῶν τινων.

1. Mémoire sur un nouveau système de bouches à feu démontables, Athènes, 1891, 48 σελ. + 6 πίνακες. Βρίσκεται στὸ Ἀρχεῖο, Βλ. καὶ σ. 264 σημ. 1.

Πράγματι δὲ δὲν δύναμαι ἢ νὰ ὁμολογήσω ὅτι ἡ ἰδέα τῆς μὴ διακοπῆς τῶν αὐλακίων, ἢ τῆς χρήσεως σωλῆνος μερμιθοστεφοῦς καὶ τοῦ κινητοῦ χιτωνίου εἰς τὸ λυόμενον πυροβόλον διευτυπώθησαν παρ' ὑμῶν πρώτου, ἐγὼ δὲ ἐτροποποίησα ἢ ἐπεξέτεινα ταύτας μὴ παραδεχθεῖς οὐδὲ τὴν μεταξὺ γεμίματος καὶ βλήματος διαίρεσιν τοῦ σωλῆνος καὶ δούς εἰς τὸ χιτωνίον τὸ σχῆμα τὸ ἐφαρμοσθὲν εἰς τὰ μερμιθοστεφῇ πυροβόλα ἐν γένει.

Ἐπειδὴ δὲ τὸ σχέδιόν μου ἐζητήθη νὰ δημοσιευθῇ ἐν τῇ Στρατιωτικῇ ἐφημερίδι, θέλω κάμει ἐν τῇ ἐν ταύτῃ δημοσιευθησομένῃ ἐκθέσει προσθήκην τινὰ περὶ τοῦ προηγθέντος ὑμῶν σχεδίου, ὡς ἐπίσης, ἂν κληθῶ παρὰ τοῦ μέλλοντος νὰ ἐξετάσῃ ἴσως τὸ σχέδιον τεχνικοῦ τμήματος, δὲν θέλω διστάσει νὰ ἐκθέσω ἐνώπιον αὐτοῦ καὶ περὶ τῶν πρὸ ἐμοῦ διατυπωθεισῶν ἰδεῶν ἐν τῷ σχεδίῳ σας.

Ἐλπίζω, ταγματάρχα μου, ὅτι μετὰ τὰς ἐξηγήσεις ταύτας θέλετε ἀποβάλλει πᾶσαν ἐναντίον μου δυσἀρέσκειαν καὶ θέλετε ἐξακολουθήσει παρέχοντές μοι τὴν πολύτιμον ὑμῶν φιλίαν.

Διατελῶ μετ' ἐξαιρέτου ὑπολήψεως

Π. Δαγκλῆς

Ὁ Λυκούδης δὲν ἱκανοποιήθηκε μὲ τὶς ἐξηγήσεις καὶ ζήτησε νὰ μὴ γίνῃ ἡ δημοσίευση στὴν ἐφημερίδα τοῦ Λαπαθιώτη. Ὁ Δαγκλῆς προθυμοποιήθηκε νὰ προσθέσῃ «εὐφημον περικοπὴν περὶ τοῦ σχεδίου τοῦ κ. Λυκούδη» στὸ κείμενό του, «διὰ νὰ μὴ πάθῃ ὁ ἀνθρωπος τίποτε ἐξ αἰτίας μου», ὅπως ἔγραφε στὸν συνάδελφο Λιόλιο, ποὺ εἶχε ἀναλάβει ρόλο μεσολαβητῆ. Ἀλλ' ὁ Λυκούδης ἔμενε ἀμετάπειστος κί' ἐννοοῦσε ν' ἀποσυρθεῖ τὸ κείμενο τοῦ σχεδίου ἀπὸ τὴν ἐφημερίδα.

Φυσικά, ἡ ἀπαίτησή του δὲν ἔγινε δεκτὴ καὶ τὸ κείμενο δημοσιεύθηκε στὸ φύλλο τῆς 3 Ὀκτωβρίου 1893, μὲ τὴν προσθήκη, στὸ τέλος τῆς 1ης παραγράφου, τῆς ἀκόλουθης περικοπῆς :

(...). Ἐν τῇ ὁδῷ ταύτῃ προηγῆθη ἡμῶν ὁ ταγματάρχης τοῦ Μηχανικοῦ κ. Π. Λυκούδης, ὅστις ἐν τῇ ὑπ' αὐτοῦ γαλλιστὶ δημοσιευθείσῃ κατὰ τὸ 1891 πραγματεῖα ὑπὸ τὸν τίτλον «Mémoire sur un nouveau système de bouches à feu démontables» ἐξήτασε ἐκτενῶς καὶ κατέδειξε τὰ μειονεκτήματα τῶν μέχρι τότε παρουσιασθέντων λυομένων ὀρειβατ. πυροβόλων, ὧν τὸ κυριώτερον ἢ εἰς πάντα ὑπάρχουσα διακοπὴ ἐν τοῖς αὐλακίοις, προέτεινε δὲ εὐφυὲς σχέδιον νέου τοιοῦτου συγκειμένου, ἐκ σωλῆνος μερμιθοστεφοῦς, μὴ παρουσιάζοντος διακοπὴν τινὰ ἐν τοῖς αὐλακίοις, ἀλλὰ φέροντος τὴν κάθετον τῷ ἄξονι διαίρεσιν ἐν τῇ θέσει ἣν καταλαμβάνει ἐν τῷ σωλῆνι τὸ πυθμένιον τοῦ βλήματος· ὁ σωλὴν οὗτος περιβάλλεται ὑπὸ χιτωνίου, ὅπερ συνδέεται μετὰ τοῦ φέροντος τὴν θαλάμην κινητοῦ πυγαίου τοῦ πυροβόλου διὰ περικοχλίου περιβάλλοντος τὰ ἐνούμενα ἄκρα τῶν δύο αὐτῶν τεμαχίων.

Τὸ σχέδιον τοῦτο φαίνεται ἡμῖν ὀλίγον πολύπλοκον,, ἐκτὸς δὲ τούτου

νομίζομεν ὅτι εἶναι μειονεκτική ἢ ὑπαρξίς διακοπῆς καθέτου τῷ ἄξονι μεταξύ τοῦ γεμίσματος καὶ τοῦ βλήματος, ὅπερ δὲν ἡδυνήθη ν' ἀποφύγη ὁ ταγματάρχης κ. Λυκούδης, θελήσας νὰ δώσῃ εἰς τὸν σωλῆνα πρὸς αὖξιν τῆς βλητικῆς δυνάμεως μήκος ἴσον περίπου πρὸς τὸ τῶν πεδινῶν πυροβόλων. Ἐν τούτοις ἡ παρὰ τοῦ ταγματάρχου κ. Λυκούδη χαραχθεῖσα ὁδὸς εἶναι νομίζομεν ἐκείνη, ἣν ὀφείλει ν' ἀκολουθήσῃ πᾶς ὁ ἐπιδιώκων τὴν λογικὴν λύσιν τοῦ προβλήματος ὀργανισμοῦ καλλίστου λυομένου ὀρειβ. πυροβόλου. Εἰς ἐπιβοήθειαν δὲ τῆς λύσεως τοῦ προβλήματος ἔρχονται προσέτι αἱ παρὰ τῶν Σούλτς καὶ Λόγκριτζ ἰδίως τόσον λογικῶς διατυπωθεῖσαι ἀρχαὶ τῆς κατασκευῆς μερμιθοστεφῶν πυροβόλων καὶ αἱ παρὰ τοῦ τελευταίου ἐσχάτως ἐκφρασθεῖσαι ἰδέαι περὶ τῆς ἐπιρροῆς τῆς χρήσεως τῶν ἀκάπνων πυριτίδων ἐπὶ τῆς κατασκευῆς τῶν πυροβόλων τοῦ μέλλοντος.

Τὰ διδάγματα ταῦτα ἔχοντες ὑπ' ὄψιν προσεπαθήσαμεν νὰ καταρτίσωμεν σχέδιόν τι ὀργανισμοῦ λυομένου πυροβόλου παρουσιάζοντος ὅσον τὸ δυνατόν μείζονα ἀπλότητα, μὴ περιέχοντος διακοπὴν τινὰ τοῦ κυρίου σωλῆνος καὶ κατέχοντος βλητικὴν δύναμιν ἐπαρκῆ. Τὸ σχέδιον ἡμῶν τοῦτο θέλομεν θεωρεῖ ὡς τροποποιήσιν τοῦ παρὰ τοῦ κ. Λυκούδη προδιατυπωθέντος συστήματος, πρώτου ἐφαρμόσαντος εἰς τὰ λυόμενα πυροβόλα τὰς γενικὰς ἀρχὰς ἃς καὶ ἡμεῖς ἀκολουθοῦμεν (...).

Δὲν μπορούσε νὰ γίνῃ καθαρῶτερη τοποθέτηση τοῦ θέματος: ἀναγνώριση τῆς προτεραιότητος στὴν ἐφαρμογὴ τῆς γενικῆς ἀρχῆς, ἀλλὰ ταυτόχρονη διαπίστωση ἐλαττωμάτων, ποὺ πρέπει καὶ μποροῦν νὰ διορθωθοῦν. Καὶ δὲν ὑπῆρχε καὶ λόγος νὰ γραφοῦν αὐτὰ ὅλα τὸ 1893 σ' ἓνα τεχνικὸ φύλλο περιορισμένης κυκλοφορίας, γιατί αὐτὴν τὴν εὐφημὴ μνεῖα, ἀλλὰ μαζὶ κι' αὐτὲς τὶς ἐπιφυλάξεις, τὶς εἶχε διατυπώσει ὁ Δαγκλῆς πολὺ νωρίτερα, ὅταν πρωτοανακοινώθηκε τὸ «Σχέδιον Λυκούδης», καὶ μὲ πολὺ μεγαλύτερη δημοσιότητα, σὲ πεντάστηλο πρωτοσέλιδο ἄρθρο¹, δημοσευμένο στὴν ἐφημερίδα «Ἀκρόπολις» τῆς 20 Μαΐου 1891. Ἦδη ἀπὸ τότε, ἀναλύοντας τὸ σχέδιον, εἶχε ἐπαινέσει τὴν «ἐπινόησιν» καὶ «τὴν περισπούδαστον μελέτην», συνιστοῦσε νὰ γίνονιν πειράματα, γιὰ νὰ φανεῖ ἂν εἶναι ἔτσι χρησιμοποίησιμο ἢ χρειάζεται βελτιώσεις καὶ τροποποιήσεις, ἔκανε ὁμως ρητὲς ἐπιφυλάξεις γιὰ ὀριστικὴ παραδοχή:

Ἀπέχομεν νὰ ἐκφέρωμεν κρίσιν τινὰ (...) Τὰ πειράματα δύνανται νὰ καταδείξωσι τὸ πραγματοποιήσιμον αὐτοῦ ἢ νὰ ὀδηγήσωιν εἰς τοιαύτας τροποποιήσεις καὶ βελτιώσεις αὐτοῦ, ὥστε νὰ καταστή ὄπλον πράγματι πολῦτιμον».

Ἀλλὰ τὸ θέμα δὲν κλείνει ἐδῶ ὀριστικά². Θὰ ξαναπροβάλει ἔπειτ' ἀπὸ λίγα χρόνια³.

1. Τὸ ἄρθρο, ποὺ τοῦ εἶχε ζητηθεῖ μὲ ἐπιστολὴ τοῦ Βλάση Γαβριηλίδη, ὑπογράφεται μὲ ἓναν ἄστερίσκο.

2. Γι' αὐτὸ τὸ πρῶτο ἐπεισόδιον Λυκούδης βρίσκονται στὸ Ἀρχεῖο δέκα ἐπιστολὲς μεταξύ Λαπαθιώτη, Δαγκλῆ καὶ Λιόλιου.

3. Βλ. σ. 262.

Ἡ τύχη τῆς ἀναφορᾶς καὶ τοῦ «Σχεδίου». — Ἀπὸ ιδιόγραφο, μεταγενέστερο ἀλλ' ἀχρονολόγητο σημείωμα, ἀδηλο γιὰ τοῦ προορισμένο, μαθαίνουμε ποία συνέχεια δόθηκε στὴν ἀναφορὰ καὶ στὸ «Σχέδιον» τοῦ ταγμ. Δαγκλῆ.

Ὁ ταγματάρχης τοῦ Πυροβολικοῦ Δαγκλῆς Π. ὑπέβαλε διὰ τοῦ Σχολείου τῶν Εὐελπίδων «Σχέδιον ὀργανισμοῦ λυομένου ὀρειβατικοῦ Πυροβόλου τῶν 7,5 χ.π.», ἐστᾶλη δὲ τοῦτο πρὸς μελέτην εἰς τὴν Ἐπιθεώρησιν τοῦ Πυροβολικοῦ διὰ τῆς ὑπ' ἀριθ. 55691 τῆς 14 Σεπτεμβρίου 1893 διαταγῆς τοῦ Ὑπουργείου τῶν Στρατιωτικῶν.

Τὸ Τεχνικὸν Συμβουλευτικὸν ἀπεφάνθη ἐπ' αὐτοῦ διὰ τοῦ πρακτικοῦ τῆς 22 Ἰουνίου 1894, καὶ κατόπιν λεπτομερειῶν τινων ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὸ προτεινόμενον σύστημα (λεπτομερειῶν κατασκευῆς), ὡς καὶ συγκριτικῶς τούτου πρὸς τὰ πυροβόλα Canet καὶ Krupp (νέα πεδινά), κατέληξεν εἰς τὸ ἐξῆς γενικὸν συμπέρασμα: «ὅτι δὲν συμφέρει εἰς τὸ Κράτος νὰ παραδεχθῇ λυομένην ὀρειβατικὴν σκευὴν ἕνεκα τῶν σημερινῶν αὐτῇ γνωστῶν μειονεκτημάτων, ἐκτὸς ἐὰν ἡ σκευὴ αὕτη ἔχῃ βλητικὴν δύναμιν ἴσην τῇ τοῦ ἐλαφροῦ πεδινοῦ πυροβολικοῦ, πλὴν καὶ ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ αἱ λυόμεναι ὀρειβατικαὶ πυροβολαρχίαι δέον νὰ ὦσιν ὀλίγαι τὸν ἀριθμὸν καὶ προωρισμέναι δι' ὅλως εἰδικὰς περιστάσεις, τότε δὲ καὶ μόνον νὰ γίνωσι καὶ παρ' ἡμῖν δεκταί, ἀφ' οὗ προηγουμένως, μετὰ μακρὰν δοκιμασίαν, εἰσαχθῶσιν εἰς ἄλλους Εὐρωπαϊκοὺς στρατούς».

Ἡ ἀπόφασις αὕτη τοῦ Τεχνικοῦ Συμβουλευτικοῦ Τμήματος ἐκοινοποιήθη εἰς τὸν ταγμ. Δαγκλῆν, ὅστις διὰ νεωτέρας ἐκθέσεώς του ἀπὸ 15 Ἰουλίου 1894 ἐξηγεῖ δικαιολογῶν διαφόρους διατάξεις (λεπτομερείας κατασκευῆς) τοῦ συστήματός του, παραδέχεται τροποποιήσεις τινὰς εὐκόλως δυναμένας νὰ ἐπενεχθῶσι, ἀποδεικνύει ὅτι δύναται τὸ προτεινόμενον σύστημα πυροβόλου νὰ φθάσῃ τὴν ἀρχικὴν ταχύτητα καὶ τὴν ρύμην τοῦ βλήματος ὡς προϋπελογίσθησαν, καταλήγει δὲ εἰς τὸ συμπέρασμα, «ὅτι ἕνεκα τοῦ ὀρεινοῦ τῆς χώρας καὶ τοῦ ἀνισχύρου τοῦ ὀρειβατικοῦ πυροβόλου 7,5 Krupp, ἐπιβάλλεται συντόμως νὰ μελετηθῇ τὸ ζήτημα τῆς ἀντικαταστάσεως τοῦ ὀρειβατικοῦ τούτου πυροβόλου δι' ἑτέρου (λυομένου), ἔχοντος βλητικὴν δύναμιν προσεγγίζουσαν τῷ ἐλαφρῷ πεδινῷ πυροβόλῳ, ὅτι δὲ θὰ ἀναμένῃ τις ἐπὶ ματαίῳ νὰ λυθῇ τὸ ζήτημα τοῦτο προηγουμένως ὑπὸ τῶν Εὐρωπαϊκῶν στρατῶν, οἵτινες οἱ μὲν οὐδὲν ὡς, οἱ δὲ ἐλαχίστην ἔχουσιν ἀνάγκην λυομένων πυροβόλων».

Ἐπὶ τῆς τελευταίας ταύτας ἐκθέσεως τοῦ ταγμ. Δαγκλῆ δὲν ἐνηργήθη τι.

Ὅσα ἔγγραφα ἀναφέρονται στὸ παραπάνω κείμενο βρίσκονται στὸ Ἀρχεῖο. Τὸ πρακτικὸ τοῦ Τεχνικοῦ Συμβουλευτικοῦ Τμήματος πιάνει 15 μεγάλες πυκνογραμμένες σελίδες. Ἀπὸ κάτω σημειώνεται: «Ἀντεγρᾶφη πιστῶς ὑπὸ τοῦ ὑποφαινομένου τῇ 7-9 Ἰουλίου 1894 ἐν Κηφισίᾳ. Π. Γ. Δαγκλῆς, Ταγμ. πυρ.». Ἡ δευτέρη ἀναφορὰ τοῦ ταγματάρχου Δαγκλῆ, ἐκείνη πού ἔμεινε ἀναπάντητη, πιάνει 19 μεγάλες σελίδες, ἐπίσης ιδιόγραφε. Ὑπάρχουν στὸν φάκελλο ἀκόμη τρία συναφῆ ἔγγραφα.

Κρούση πρὸς Canet (Société An. des Forges κλπ.).— Ἦταν ἡ πρώτη ἀπογοήτευση τοῦ ἐφευρέτη. Ἐκεῖνος ὁμως δὲν θ' ἀνακόψει τὶς προσπάθειές του καὶ θὰ στραφεῖ πρὸς ἄλλους δρόμους γιὰ νὰ ἐξασφαλίσῃ τὴν προκοπὴ τοῦ ἔργου του. Στὸν παλὸ φίλο Perruchon, τῆς ἀποστολῆς Vosseur¹, θυμίζει ὅτι τοῦ ἔστειλε τὴ μελέτη του χωρὶς νὰ λάβῃ ἀπάντηση, καὶ τοῦ ζητεῖ γνώμη γιὰ τὴν ἐφεύρεση καὶ συμβουλὴ γιὰ τὴν πραγματοποίησίν της. Ἡ ἀπάντηση, καθυστερημένη ἀπὸ ἀλλεπάλληλες ὑπηρεσιακὲς μεταθέσεις, εἶναι ἐνθαρρυντικὴ ὡς πρὸς τὴν ἐφεύρεση αὐτὴ καθαυτὴ, περιορίζεται ὁμως, ὡς πρὸς τὴν πραγματοποίησιν, νὰ πει: «Le plus simple serait de s'adresser à la Maison Canet». Κί' ἐννοεῖ τὴν Société A. des Forges et Chantiers de la Méditerranée, στὸ Παρίσι, ποῦ ἔχει διευθυντὴ τοῦ πυροβολικοῦ τὸν μηχανικὸ G. Canet, τὸν ἴδιο ποῦ σχεδίασε τὰ πυροβόλα τῶν θωρηκτῶν μας «Υδρα», «Σπέτσαι» καὶ «Ψαρρά».

Ἄλλ' ἡ ἐπαφὴ ἐνὸς Ἑλλήνου ἀξιωματικοῦ τοῦ 1894 μ' ἓναν τέτοιο Οἶκο δὲν ἦταν «τὸ ἀπλούστερο», ὅπως φανταζόταν ὁ Perruchon. Ἀπὸ ποῦ ν' ἀρχίσει κανεὶς! Γίνονται μιὰ-δυὸ κρούσεις ἀκόμα, χωρὶς ἐπιτυχία. Ὁ Δημήτριος Βικέλας, ἐγκαταστημένος τότε στὸ Παρίσι, προτοῦ ἀρχίσει στὴν Ἑλλάδα τὴ γνωστὴ ἐκπολιτιστικὴ του δράση, δὲν φαίνεται πολὺ πρόθυμος, ἀν καὶ συγγενής²:

(...). Δὲν θὰ εἶμαι εἰς τὰ Παρίσια, ἀλλὰ καὶ ἂν ἤμην δὲν θὰ ἐνόμιζα τὸν ἑαυτὸν μου ἀρμόδιον πρὸς διεξαγωγὴν τοιοῦτων ὑποθέσεων. Οὔτε τὸν Canet γνωρίζω, οὔτε πυροβόλων ἰδέαν ἔχω, οὔτε θὰ ἤμην ὁ κατάλληλος πρὸς παρουσίαν σχεδίων καὶ ἐξήγησιν τεχνικῶν θεμάτων (...).

Τέλος, μὲ τὴν μεσολάβηση τοῦ ναυπηγοῦ Ἀγγέλου Ἀναστασίου, ποῦ ἤδη ἐπικοινωνεῖ μὲ τὸν Canet γιὰ τὸν ἐξοπλισμὸ τῶν θωρηκτῶν, ἐπέρχεται ἡ ἐπαφὴ καὶ ἀνταλλάσσονται οἱ πρῶτες ἐπιστολὲς καὶ τεχνικὲς συνεννοήσεις. Ἀλλὰ, παρ' ὅλα τὰ ἐνθαρρυντικὰ του λόγια, ὁ Canet καταλήγει (ἐπιστολὴ του τῆς 9 Μαρτίου 1895):

(...). Je serais tout disposé à entreprendre ces études et à construire le canon démontable dans nos Ateliers. La meilleure solution serait que le Gouvernement Hellénique nous fit, d'après le devis que nous remettrions, la commande d'un ou deux canons d'essai, qui pourraient être expérimentés par vos autorités militaires. Vous pourriez alors le faire adopter comme type réglementaire dans l'Artillerie Hellénique.

Je n'ai pas besoin de vous dire que si une commande de canons types nous était remise, rien ne serait négligé pour créer un modèle aussi perfectionné que possible et donnant satisfaction au point de vue de l'exécution.

Je suis très reconnaissant à M. Anastassiou de nous avoir mis en rapports l'un avec l'autre et j'espère que nos relations n'en resteront pas là.

Je vous remercie de la confiance que vous avez bien voulu me té-

1. Βλ. σ. 119.

2. «Ὁ ἀνεψιός σας», τοῦ γράφει ὁ Δαγκλῆς. Ὁ Βικέλας ἦταν πρῶτος ἐξάδελφος τῆς «Ἐλένης Μόστρα, τὸ γένος Λ. Μελεῶ, πεθερᾶς τοῦ Δαγκλῆ».

moigner en m'envoyant les divers renseignements sur votre type de canon et je me mets, ainsi que je l'ai déjà dit, à l'entière disposition du Gouvernement Hellénique et à la vôtre (...).

Με τὴν αἰσιοδοξία καὶ τὴν αὐτοπεποίθηση τοῦ ἐφευρέτη, νόμιζε πρὸς στιγμήν ὁ Δαγκλῆς ὅτι θὰ μπορούσε ν' ἀποσπᾷ ἀπὸ τὸ Ὑπουργεῖο τὴν παραγγελία ἐνὸς ἢ δύο δοκιμαστικῶν πυροβόλων, κατὰ τὴν πρόταση τῆς ἐταιρίας. Ἀλλὰ δὲν τὸ κατόρθωσε καί, μὲ τὴν ἴδια αἰσιοδοξία καὶ αὐτοπεποίθηση, γνωστοποίησε τὴν ἄρνηση τοῦ ὑπουργείου στὸν Canet, ἀντιπροτείνοντας ν' ἀναλάβει ἡ Ἑταιρία τὰ ἐξοδα. Ἡ ἀπάντηση ἦρθε, εὐγενέστατη, ἀλλὰ ρητὴ (ἐπιστολὴ τῆς 27 Μαΐου 1895) :

(...). Je regrette la décision prise par le Ministre de la Guerre Hellénique; la mise en fabrication immédiate de 1 ou 2 pièces eût été la meilleure solution, car elle eût permis de se rendre compte immédiatement et par des expériences de la valeur du système.

En ce qui concerne notre Société, il ne lui serait pas possible d'entreprendre la fabrication de cette bouche à feu, sans avoir une commande ferme. Nous nous occupons beaucoup de matériel de campagne en ce moment afin d'arriver à supprimer complètement le recul. Nous sommes obligés de faire continuellement des expériences et des sommes assez fortes ont été engagées de ce fait; il ne nous serait donc pas possible de faire les frais du nouveau matériel que vous nous proposez.

J'ai été très-heureux que cette occasion m'ait procuré le plaisir d'entrer en relations avec vous. Je vous prie de croire à tous mes regrets de ne pouvoir, suivant votre demande, vous apporter un concours plus actif (...).

Σχετικά μὲ αὐτὸ τὸ στάδιο τῶν συνεννοήσεων βρίσκονται στὸ Ἀρχεῖο ἀκόμη 6 ἔγγραφα.

Κρούση πρὸς τὸν Οἶκο Κρούπ. — Μετὰ τὴν ἄρνηση τῆς γαλλικῆς ἐταιρίας ὁ ταγματάρχης Δαγκλῆς ὑπέβαλε τὰ σχέδιά του στὸν οἶκο Fried. Krupp τοῦ Essen. Δὲν ὑπάρχει στὸ Ἀρχεῖο καμμιά σχετικὴ ἀλληλογραφία. Ὑπάρχει μόνον ἐπιστολὴ πολὺ μεταγενέστερη (23 Ἰουλίου 1896) τοῦ γερμανοῦ ἀντισυνταγματάρχη Ilgner, ἀντιπροσώπου τοῦ Krupp στὴν Ἑλλάδα, ποὺ ἐπιστρέφει τὰ σχέδια Δαγκλῆ avec une critique très favorable de notre direction d' Artillerie à Essen. Τὸ γερμανικὸ πρωτότυπο τῆς κριτικῆς, ὑπογραφῆς M. Dreger, συνοδεύεται μὲ ἑλληνικὴ μετάφραση :

(...). Ἐπιστρέφον ὑμῖν συνημμένως κείμενον καὶ σχεδιογραφήματα τοῦ ταγματάρχου κ. Δαγκλῆ, ἀφορῶντα λυόμενον ὀρειβατικὸν πυροβόλον, δὲν δύναμαι ἢ νὰ ἐκφράσω τὴν εὐχαρίστησίν μου ἐπὶ τῷ ὅτι ἡ ἐργασία αὕτη τόσον ἐκτάκτως ὑπερέχει ὅλων τῶν ἄλλων ἰδιωτικῶν πονημάτων τὰ ὁποῖα ἐνταῦθα ὑποβάλλονται. Ἡ ἐργασία διεξήχθη ὑπ' αὐτοῦ μετὰ μεγάλης ἐπιμελείας καὶ μεγάλης περισκέψεως, μοὶ παρέσχε δὲ τὴν εὐχαρί-

στησιν νὰ ἐλέγξω τοὺς ὑπολογισμοὺς καὶ λογαριασμοὺς του ὡς πρὸς τὰς σχέσεις τῆς δυνάμεως καὶ τοῦ βάρους καὶ νὰ ἴδω ὅτι ὁ ταγματάρχης κ. Δαγκλῆς ὑπὸ πᾶσαν ἔποψιν ὀρθῶς κατεσκεύασε καὶ ὑπελόγησε. Ἐὰν μ'ὸλα ταῦτα δὲν δύναμαι ν' ἀσπασθῶ τὸ σύστημά του (...).

Καὶ συνεχίζει μὲ 3-4 τεχνικὲς ἀντιρρήσεις, χωρὶς νὰ κάνει κανένα λόγο γιὰ ἐνδεχόμενη δοκιμαστικὴ κατασκευή, εἴτε μὲ δαπάνες τοῦ Κράτους εἴτε μὲ δαπάνες τῆς ἐταιρίας.

Τὸ σχέδιο τοῦ 1904-1905. — Ἀπὸ τὸν Ἰούλιο 1896, μετὰ τὴν ἀρνητικὴ ἀπάντηση τῶν ἐργοστασίων Κρούπ, τὸ ζήτημα τοῦ λυομένου πυροβόλου ἔχει ἐγκαταλειφθεῖ ἀπὸ τὸν ἐφευρέτη του. Ξαναρχίζει νὰ τὸν ἀπασχολεῖ ἔπειτ' ἀπὸ ὀκτώμισι χρόνια.

Τὸ πρῶτο ἐγγράφο αὐτῆς τῆς νέας σειρᾶς εἶναι ἀναφορὰ του πρὸς τὴν Γεν. Διοίκηση τοῦ Στρατοῦ, ἡμερομηνίας 15 Δεκεμβρίου 1904 «περὶ προταθέντος σχεδίου λυομένου πυροβόλου». Ὁ ἀντισυνταγματάρχης Γενικῶν Ἐπιτελῶν Δαγκλῆς ἐξιστορεῖ τὴν τύχη τοῦ πρῶτου σχεδίου του, ἐξηγεῖ ὠρισμένες τροποποιήσεις ποὺ ἐπιφέρει τώρα, καὶ καταλήγει :

(...). Ἐν τέλει προσθέτω ὅτι τὸ προταθὲν σχέδιον λυομένου πυροβόλου μετὰ ἐσωτερικοῦ σωλῆνος μερμιθοστεφοῦς ἢ μετὰ χαλυβικῶν στεφανῶν περιστέπτου, εἶχον ἀποστείλει κατὰ τὸ ἔτος 1895 πρὸς ἐξέτασιν εἰς τὰ ἐργοστάσια Krupp καὶ Canet, ἀμφότερα δέ, ἐκτὸς παρατηρήσεών τινων ἐπὶ τῆς ἀρχῆς καὶ ἐπὶ τῶν λεπτομερειῶν, ἔκριναν αὐτὸ εὐνοϊκῶς καὶ ἐθεώρησαν πραγματοποιήσιμον τὸ προτεινόμενον πυροβόλον.

Μελετωμένου νῦν τοῦ ζητήματος τῆς προμηθείας νέου ὑλικοῦ διὰ τὸ πυροβολικὸν ἐθεώρησα καλὸν νὰ ὑποβάλω τὴν ἀναφοράν μου ταύτην εἰς τὴν Γεν. Διοίκησιν ὅπως καταστήσω αὐτῇ γνωστήν τὴν ἐργασίαν μου ταύτην, παρακαλῶν συγχρόνως ὅπως, ἐὰν κρίνῃ αὐτὸ ἄξιον προσοχῆς, ἐνεργήσῃ τὰ δέοντα, ἵνα ἀνατεθῇ εἰς τι τῶν ὡς προανέφερον ἐξετασάντων αὐτὸ ἐργοστασίων ἢ ἐκ νέου ἐξέτασις καὶ εἰ δυνατόν κατασκευὴ καὶ δοκιμασία τοῦ προταθέντος ὑποδείγματος, εἴτε ὡς λυομένου, εἴτε ὡς ἀπλοῦ ὀρειβατικοῦ πυροβόλου.

Π. Δαγκλῆς, ἀντ. Γ.Ε.

Στὸ περιθώριο τῆς ἀναφορᾶς ὑπάρχει παραπεμπτικὸ σημεῖωμα τοῦ ἀρχηγοῦ τοῦ Στρατοῦ πρὸς τὸ ὑπουργεῖο τῶν Στρατιωτικῶν :

(...) μὲ τὴν γνώμην νὰ ἐρωτηθῇ τὸ κατάστημα Krupp περὶ τοῦ προτεινομένου ὀρειβατικοῦ πυροβόλου διὰ τῆς ἀναφορᾶς ταύτης τοῦ ἀντισυντ. Δαγκλῆ Π., νὰ ζητηθῇ δηλαδὴ ἀπὸ τὸ Κατάστημα Krupp νὰ μελετήσῃ αὐτὸ τὸ ζήτημα καὶ νὰ πληροφορήσῃ περὶ τοῦ ἀποτελέσματος, ὥστε μετὰ τοῦτο ληφθῇ ἐν ἀνάγκῃ ἀπόφασις ἀρμοδίως περὶ τῆς κατασκευῆς ἑνὸς πυροβόλου δοκιμῶν, ὡς ἐγένετο διὰ τὸ προταθὲν πυροβόλον ὑπὸ τοῦ Συνταγμ. Λυκούδη. Ἐν Ἀθήναις 24 Δεκεμβρίου 1904.

(ὑπ.) Κωνσταντῖνος Διάδοχος.

Ὁ Διάδοχος δὲν περιορίσθηκε νὰ ζητήσῃ γιὰ τὸ σχέδιο Δαγκλῆ ἴση μεταχείριση μὲ τὸ σχέδιο Λυκούδη. Ἴσως, ἀμφιβάλλοντας ἂν θὰ τὸν εἰσάκουαν ἐγκαίρως τὰ γραφεῖα τοῦ Ὑπουργείου — τὸ σχέδιο Λυκούδη εἶχε κιόλα σταλεῖ γιὰ γνωμάτευση στὸν Οἶκο Κρούπ — παρότρυνε τὸν Δαγκλῆ νὰ ὑποβάλῃ καὶ ἀπευθείας τὸ σχέδιό του. Βρίσκεται στὸ Ἀρχεῖο ἓνα γαλλικὸ κείμενο τιτλοφορούμενο *Appendice*, πού, μὲ ἡμερομηνία 10 Δεκεμβρίου 1904, ἀναφέρεται στὰ πρῶτα σχέδια 1893 καὶ 1894 καὶ συνοδεύεται, κάτω ἀπὸ τὴν ὑπογραφή «P. G. Danglis, L. Colonel d'État - major», μὲ τὴ σημείωση :

Ἡ ἔκθεσις αὕτη ἐστάλῃ, κατ' εἰσήγησιν τοῦ Διαδόχου, εἰς τὸ Κατάστημα Krupp, διὰ τῶν κ.κ. Ἰλγκνερ καὶ Δέφνερ, τῇ 18 Δεκεμβρίου 1904, ἵνα γνωματευσθῇ περὶ τοῦ δυνατοῦ τῆς κατασκευῆς του κλπ. Π.Γ.Δ.¹

Γιὰ νὰ παρακολουθήσουμε πῶς ἐξελίχθηκαν τὰ πράγματα κατὰ τοὺς ἐπόμενους μῆνες, μεταφέρουμε ἐδῶ λίγες σελίδες τοῦ πρώτου ἀπὸ τὰ πέντε ἡμερολογιακὰ σημειωματάρια, πού ἀναφέραμε παραπάνω, γραμμένες στὸ Παρίσι περὶ τὸ τέλος τοῦ 1905 :

(...). Πρὸ ἐτῶν, κατὰ τὸ 1893, εἶχον δημοσιεύσει καὶ ὑποβάλῃ εἰς τὸ Ὑπουργεῖον νέον τι σχέδιον λυομένου πυροβόλου· εἰς τοῦτο ὡς εἰκὸς δὲν ἐδόθη προσοχή τις ὑπὸ τῶν ἀρμοδίων καὶ μολονότι ἀπὸ τοῦ 1895 εἶχε κριθῇ εὐνοϊκῶς, ὡς καλῶς ὑπολελογισμένον καὶ πραγματοποιήσιμον ὑπὸ τῶν μεγάλων ἐργοστασίων κατασκευῆς πυροβόλων *Forges et Chantiers de la Méditerranée (Canet)* ἐν Γαλλίᾳ καὶ Κρούπ ἐν Γερμανίᾳ, ἔμενεν παρερριμμένον ἐν τῷ ἑρμαρίῳ μου καὶ ἄχρηστον.

Ὁ ἀντίζηλός μου κ. Λυκούδης, συνταγματάρχης τοῦ Μηχανικοῦ, ὅστις τὸ 1891 εἶχε δημοσιεύσει σχέδιον λυομένου πυροβόλου, ἐρειδόμενον ἐπὶ διαφόρων βάσεων καὶ μὴ πραγματοποιήσιμον, ἐξέδωσε κατὰ τὸ 1896, ἥτοι τρία ἔτη μετὰ τὸ ἰδικόν μου σχέδιον, ἑτέρας χαράξεις λυομένου πυροβόλου ἐπὶ τῶν αὐτῶν πλέον ὑπ' ἐμοῦ τεθεισῶν βάσεων καὶ σχεδὸν ὁμοίας μὲ τὴν τοῦ ἰδικοῦ μου πυροβόλου. Πειποθῶς τότε ὅτι οὔτε ἐκεῖνος ἤθελε κατορθῶσαι νὰ κατασκευάσῃ τὸ πυροβόλον τοῦτο, παρημέλησα ὅλως νὰ διαμαρτυρηθῶ ὅτι τὸ σχέδιόν του τοῦτο ἦτο ἀντιγραφὴ τοῦ ἰδικοῦ μου. Οὕτω μετ' ὀλίγον καὶ τὸ σχέδιον αὐτοῦ ἐλησμονήθη σχεδόν, ὡς καὶ τὸ ἰδικόν μου.

Ἀλλὰ κατὰ τὰ τέλη τοῦ ἔτους 1904, ἐνῶ ἐγὼ εὕρισκόμεν ἐν Εὐρώπῃ²,

1. Συμπληρωματικὰ στοιχεῖα γιὰ τὸ σχέδιον τοῦ 1904-1905 βρίσκονται στὸ Ἀρχεῖο τὰ ἐξῆς :

α) «Μελέτη ἐπὶ τοῦ νέου σχεδίου λυομένου ὀρειβατικοῦ πυροβόλου, Λάρισσα κατ' Ἰούνιον 1905». 12 σελ. + 4 πίν. + 12 σχέδια.

β) «Σχέδιον ἀπλοῦ ὀρειβατικοῦ πυροβόλου μεγάλης βλητικῆς δυνάμεως, 22 Αὐγ. 1905». 4 σελ. + 1 πίν. + 2 σχ.

γ) *Deux nouveaux types de canons de montagne démontables*. Γαλλικὴ μετάφρασις τοῦ ὑπὸ στ. α).

2. Πρόκειται γιὰ τὴ δέμηνη περιοδεία πού τοῦ εἶχε ἀναθέσει ἡ «Ἑλληνικὴ Στρατιωτικὴ Ἐνωσις». Βλ. σ. 194.

ὁ κ. Λυκούδης ἐπωφελούμενος τῆς γνωσθείσης πλέον ἀποφάσεως τῆς Κυβερνήσεως ν' ἀνανεώσῃ τὸ ὑλικὸν τοῦ πυροβολικοῦ, ὑπέβαλεν αἰτήσιν εἰς τὸ Ὑπουργεῖον, ἵνα κατασκευασθῇ ἐν ὑπόδειγμα πυροβόλου κατὰ τὸ προταθὲν ὑπ' αὐτοῦ τὸ 1896 σχέδιον καὶ ἡ αἰτησίς του αὕτη παρεπέμφθη εἰς τὴν Ἐπιτροπὴν τῆς Ἀμύνης, ἵνα αὕτη ἀποφασίσῃ. Αὕτη δὲ καὶ ἀπεφάσισε νὰ σταλῇ τὸ σχέδιον τοῦτο εἰς τὸ Κατάστημα Κρούπ καὶ νὰ ἐνταλθῇ τοῦτο νὰ κατασκευάσῃ τὸ ἐν λόγω πυροβόλον, ὃν τὸ ἐθεώρει πραγματοποιήσιμον, τοῦτο δὲ καὶ ἐγένετο, σταλέντος σχετικοῦ ἐρωτήματος κατὰ τὰ τέλη τοῦ αὐτοῦ ἔτους ὑπὸ τοῦ Ὑπουργείου τῶν Στρατιωτικῶν εἰς τὸ Κατάστημα Κρούπ.

Κατὰ τὰς ἀρχὰς Δεκεμβρίου τοῦ αὐτοῦ ἔτους 1904, ἐγὼ τυχαίως ὅλως ἔμαθον ἐξ ὁμιλίας μετὰ τινος φίλου τὴν ληφθεῖσαν ἀπόφασιν περὶ τοῦ πυροβόλου Λυκούδη. Φυσικὰ δὲν ἠδυνάμην πλέον νὰ μείνω ἄφωνος, τοσούτῳ μᾶλλον ὅσῳ τὸ πυροβόλον αὐτὸ εἶχε σχεδιασθῇ ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ὑπ' ἐμοῦ τεθεισῶν ἀρχῶν κατὰ πρῶτον καὶ τὸ ἐμὸν σχέδιον εἶχε τὴν προτεραιότητα. Ὑπέβαλον λοιπὸν αἰτήσιν εἰς τὴν Γεν. Διοίκησιν ἐκθέσας ἐν ὀλίγοις τὴν ἱστορίαν τοῦ πυροβόλου μου καὶ παρακαλέσας αὐτὴν νὰ ἐνεργήσῃ τὰ δέοντα ὅπως κατασκευασθῇ καὶ τὸ ἰδικόν μου πυροβόλον. Ἡ Α.Β.Υ. ὁ Διάδοχος, γεν. Διοικητὴς τοῦ Στρατοῦ, εἰς ὃν καὶ προφορικῶς ἀνέπτυξα τὰ τοῦ πυροβόλου μου, προθυμώτατα ὑπέβαλε τὴν αἰτήσιν μου εἰς τὸ Ὑπουργεῖον, συστήσας ἵνα καὶ διὰ τὸ ἰδικόν μου σχέδιον ἐρωτηθῇ τὸ Κατάστημα Κρούπ ἂν δύναται νὰ τὸ κατασκευάσῃ.

Περιττὸν νὰ ἐπεκταθῶ ἐπὶ τῶν ἐπακολουθησάντων ἐπεισοδίων τὴν ὑποβολὴν τῆς αἰτήσεώς μου ταύτης. Προσθέτω μόνον ὅτι ταῖς ἀντενεργείαις τοῦ κ. Λυκούδη καὶ τὸ Ὑπουργεῖον τῶν Στρατιωτικῶν καὶ τὸ Τεχνικὸν Συμβουλευτικὸν τμήμα τοῦ Πυροβολικοῦ, εἰς ὃ ἄνευ λόγου παρεπέμφθη τὸ σχέδιόν μου, τόσον κακῶς διεχειρίσθησαν, ἐπίτηδες, ὑπὸθεσιν ἀπλουστάτην¹, ὥστε μέχρι τοῦ Ἰουνίου τοῦ 1905 (δηλ. μετὰ 6 μῆνας

1. Ἡ μομφὴ «κακῶς διεχειρίσθησαν, ἐπίτηδες, ὑπὸθεσιν ἀπλουστάτην», δὲν θὰ φανεῖ αὐστηρῇ ἂν προσέξουμε ὅτι, μετὰ τὸ παραπεμπτικὸν σημεῖωμα τοῦ Διαδόχου (24.12.1904), ἀκολούθησαν τὰ ἐξῆς ἐγγράφα : 1) στίς 10 Φεβρουαρίου 1905, ἐντολὴ τοῦ Ὑπουργείου πρὸς τὴν Ἐπιθεώρησιν τοῦ Πυροβολικοῦ, νὰ προκαλέσῃ γνωμοδότησιν τοῦ Τεχνικοῦ Συμβουλευτικοῦ Τμήματος ἐπὶ τῆς μελέτης Δαγλῆ, «ὡς ἐγένετο καὶ διὰ τὴν ὑπὸ τοῦ Συνταγμ. Λυκούδη ὑποβληθεῖσαν». 2) στίς 31 Μαρτίου, τὸ Συμβουλευτικὸν Τμήμα ζητεῖ, «ὡς δύνηται νὰ σχηματίσῃ γνώμην», νὰ τοῦ σταλεῖ «ἐκθεσίς λεπτομερὴς μετὰ σχεδιαγραμμάτων τῶν προτεινομένων τροποποιήσεων». 3) Τέσσερα διαβιβαστικά τοῦ πρακτικοῦ, κλιμακωμένα ἀπὸ 1η Ἀπριλίου ἕως 1η Μαΐου.

Ὁ Δαγλῆς ἀπαντᾷ μὲ ἀναφορὰ τοῦ τῆς 12 Μαΐου 1905 :

(...) Τὸ προταθὲν ὑπ' ἐμοῦ σχέδιον λυομένου πυροβόλου (...) εἶναι ἀκριβῶς αὐτὸ ἐκεῖνο ὅπερ εἶχε προταθῇ ὑπ' ἐμοῦ καὶ κατὰ τὸ 1893, οὐδεμίαν δὲ οὐσιώδη τροποποίησιν τοῦ προταθέντος συστήματος προέτεινα νῦν, ὥστε νὰ καθίσταται ἀναγκαῖα καὶ ἡ συνυπο-

από τῆς ὑποβολῆς) δὲν εἶχεν ἐρωτηθῇ ἔτι περὶ τοῦ πυροβόλου μου τὸ ἐργοστάσιον Κρούπ, τὸ ὁποῖον ἐν τῷ μεταξύ αὐτῷ εἶχε δηλώσει ὅτι ἀναλαμβάνει δι' ἐξόδων του νὰ κατασκευάσῃ τὸ Πυροβόλον Λυκούδη καὶ προσεκάλει μάλιστα καὶ τὸν τελευταῖον τοῦτον ἵνα μεταβῇ εἰς Ἑσπεν καὶ συνεννοηθῶσι περὶ τῆς τελικῆς χαράξεως.

Ἐξασφαλισθέντων τούτων, τὸ Ὑπουργεῖον ἀπεφάσισε κατὰ τὰς 15 Ἰουνίου νὰ ἐρωτήσῃ τὸ ἐργοστάσιον Κρούπ ἂν δύναται νὰ κατασκευάσῃ καὶ τὸ ἰδικόν μου σχέδιον. Ἀλλ' ἐγὼ ἰδὼν τὴν κατάστασιν ταύτην δὲν ἔμεινα ἄνευ ἐνεργείας τινός. Κατ' ἀρχὰς ἐβολιδοσκοπήσας ἰδιαίτερώς τὸ Κατάστημα Κρούπ ἂν ἦτο διατεθειμένον νὰ κατασκευάσῃ καὶ τὸ ἰδικόν μου σχέδιον, βεβαιωθείς δὲ ἐκ τῆς ἀπαντήσεώς του ¹ ὅτι δὲν ἦτο διατεθειμένον εἰς τοῦτο, ἀφοῦ πλέον ἀνέλαβε τὴν κατασκευὴν τοῦ τοῦ κ. Λυκούδη, ἐπὶ τῶν αὐτῶν ἐντελῶς βάσεων ἐσχεδιασμένου, καὶ μόνον κατὰ τὴν προσθήκην ἑνὸς περικοχλίου διαφέροντος τοῦ ἰδικοῦ μου, κατέφυγον εἰς τὸ γαλλικὸν ἐργοστάσιον Schneider et Cie τοῦ ὁποῖου διευθυντῆς τοῦ Πυροβολικοῦ εἶναι ὁ κ. Canet, ὅστις κατὰ τὸ ἔτος 1895 εἶχεν ἐγκρίνει τὸ σχέδιόν μου. Ἐστειλα ἐκ νέου εἰς αὐτὸ τὰ σχέδιά μου καὶ τοῦ ἐπρότεινα ν' ἀναλάβῃ τὴν κατασκευὴν ἑνὸς ὑποδείγματος δι' ἐξόδων του.

Τὸ Κατάστημα τοῦτο οὐ μόνον ἀνέλαβε τὴν κατασκευὴν αὐτοῦ ἀλλ' ἐδήλωσεν ὅτι θὰ καταβάλλῃ καὶ τὰ ἔξοδα τῶν πειραμάτων αὐτοῦ, τὰ ὁποῖα θὰ γίνωσιν ἐν Ἑλλάδι, οὕτω δὲ ἔκλεια ὁριστικὴν συμφωνίαν μετ' αὐτοῦ ² καὶ ἀνεκοίνωσα ταύτην ἐπισήμως εἰς τὸ Ὑπουργεῖον πρὶν ἢ τοῦτο λάβῃ τὴν ἀρνητικὴν ἀπάντησιν τῶν ἐργοστασίων Κρούπ ³ (...).

βολὴ λεπτομεροῦς ἐκθέσεως μετὰ σχεδιαγράμματος τῶν προτεινομένων τροποποιήσεων. Τὸ σχέδιόν μου τοῦτο συνίσταται, ὡς γνωστόν, (...) Αἱ τροποποιήσεις αἱ διὰ τῆς ἀναφορᾶς μου προτείνω καὶ αἱ μνημονεύω ἐν τῇ προσθήκῃ τοῦ γαλλικοῦ κειμένου τῆς περιγραφῆς τοῦ πυροβόλου, δὲν εἶναι εἰδικαί διὰ τὸ προτεινόμενον πυροβόλον, ἀλλὰ γενικαί, ἐξ ἐκείνων αἵτινες ἐφαρμόζονται εἰς πᾶν πυροβόλον, καὶ αἵτινες ἀνήκουσιν εἰς τὰς λεπτομερείας τῆς κατασκευῆς, εἰδικῶς δὲ ἐνταῦθα ἀναφέρονται εἰς τὸν κιλίβαντα καὶ εἰς τὸ κλειστόν, δι' ὃ δὲν προτείνω τίποτε νέον (...) Μετὰ τὰς προηγουμένας ἐξηγήσεις φρονῶ ὅτι τὸ τεχνικὸν συμβουλευτικὸν τμήμα, ὅπερ ἄλλωστε τὸ 1893 ἐξήτασε τὸ αὐτὸ πυροβόλον, δὲν θέλει λάβει πλέον ἀνάγκην νέων σχεδιαγραμμάτων καὶ ἐκθέσεων ἵνα σχηματίσῃ γνώμην περὶ αὐτοῦ, διότι ἀρκούντως πάντα τὰ συναφῆ ζητήματα διευκρινίζονται (...).

Βρίσκονται ἐπίσης στὸ Ἀρχεῖο τρεῖς ἐπιστολὲς συναδέλφων, ποὺ ἐνημερώνουν τὸν Δαργαλὴ στὴ Λάρισα γιὰ τὸ ζήτημα τῆς παραπομπῆς τοῦ Σχεδίου του στὸν Οἶκο Κρούπ. Γι' αὐτὸ τὸ δεύτερο ἐπεισόδιον Λυκούδη βλ. ἀμέσως παρακάτω.

1. Ἡ ἀπάντησις Krupp εἶναι τῆς 5/18.3.1905. Οἱ συνεννοήσεις εἶχαν γίνῃ μέσο τῶν ἀντιπροσώπων Ἐ. Ἰλγκνερ καὶ Μ. Δέφνερ.

2. Γιὰ τὶς σχετικὰς διαπραγματεύσεις βλ. σ. 264.

3. Ἡ ἀρνητικὴ ἀπάντησις Krupp πρὸς τὸ Ὑπουργεῖο εἶναι τῆς 24 Αὐγ./6 Σεπτ. 1905.

Δεύτερο έπεισόδιο Λυκούδη.— Μαζί με τὸ λυόμενο ὀρειβατικὸ πυροβόλο ἀναβίωσαν, λοιπόν, ἔπειτ' ἀπὸ τόσα χρόνια οἱ παλῆς ἀξιώσεις τοῦ συνταγματάρχου Λυκούδη, αὐτὴν τὴν φορὰ μετὰ μιὰ κακὴ τροπὴ ἐμπάθεια, ποὺ δὲν μπορούσε πιά νὰ συχωρεθεῖ.

Βρίσκονται 8 ἔγγραφα σχετικὰ μετὰ τὸ νέο αὐτὸ ἐπεισόδιο: ἐπιστολὲς μαρτύρων μονομαχίας, συγκρότηση συμβουλίου τιμῆς, πρωτόκολλο διαφωνίας μαρτύρων, ἀνυπόγραφη, ἀλλὰ ἰδιόγραφη ἐξιστόρηση τῶν γεγονότων ὑπὸ τὸν τίτλο «Ἐπεισόδιον μετὰξὺ ἀνωτέρων ἀξιωματικῶν», πιθανώτατα προορισμένη γιὰ δημοσίευση στὶς ἐφημερίδες, καί, τὸ σημαντικώτερο καὶ διαφωτιστικώτερο, ἀναφορά, ὅπου ἐξιστορεῖται τόσο τὸ παλὸν ὅσο καὶ τὸ νεώτερο ἐπεισόδιο καὶ παρέχεται συνοπτικὴ περιγραφή τῶν σημείων, ποὺ διαφοροποιοῦν τὸ σχέδιο Δαγκλῆ 1893 ἀπὸ τὸ πρῶτο σχέδιο Λυκούδη 1891, καὶ τῶν σημείων ὅπου τὸ δεύτερο σχέδιο Λυκούδη 1896 ἀκολουθεῖ τὸ σχέδιο Δαγκλῆ 1893.

Λάρισα, τῇ 20 Μαΐου 1905

Ὁ Ἀρχηγὸς τοῦ Ἐπιτελείου τῆς 1ης Μεραρχίας πρὸς τὴν 1ην Μεραρχίαν.

(...). Ἐμαθον ἐξωδίκως ὅτι συζητουμένης ἐν τῷ Τεχνικῷ Συμβουλευτικῷ Τμήματι τοῦ Πυροβολικοῦ τῆς κατὰ μῆνα Δεκέμβριον π.ἔ. ὑποβληθείσης εἰς τὴν Γεν. Διοίκησιν ἀναφορᾶς μου (...) ἐκυκλοφόρησε μετὰξὺ τῶν μελῶν τοῦ Συμβουλίου ἀντίγραφον ἀναφορᾶς τινος πρὸς τὴν Γεν. Διοίκησιν τοῦ Συνταγματάρχου τοῦ Μηχανικοῦ κ. Λυκούδη Π., περιεχοῦσης φράσεις καθαρὰ ἀπομεινῶς τῆς ὑπολήψεώς μου. Τὸ ἀντίγραφον τῆς ἀναφορᾶς ταύτης, ὡς ἐγνώσθη κατόπιν, εἶχε δοθῇ ἰδιαιτέρως ὑπὸ τοῦ κ. Λυκούδη εἰς τὸν Πρόεδρον τοῦ Συμβουλευτικοῦ Τμήματος¹ καὶ ὑπ' αὐτοῦ ἐδόθη πρὸς ἀνάγνωσιν εἰς τὰ μέλη (...).

Ἐχων ὑπ' ὄψιν ὅτι οἱ Συνταγματάρχαι δὲν ὑπάγονται εἰς τὰς διατάξεις τοῦ περὶ Συμβουλίου Τιμῆς Β. Διατάγματος, προέβην εἰς ἄμεσα πρὸς αὐτὸν διαβήματα, ζητήσας ἐπανειλημμένως παρ' αὐτοῦ ἱκανοποίησιν, παρὰ πᾶσαν ὁμως ἐλπίδα δὲν ἔτυχον ταύτης, τοῦ Συνταγματάρχου κ. Λυκούδη ἰσχυρισθέντος ὅτι θεωρεῖ τὸ ζήτημα καθαρῶς ὑπηρεσιακόν (...).

Ὅσον ἀφορᾷ τὴν οὐσίαν τῶν κατ' ἐμοῦ αἰτιάσεων (...) ἐγὼ πρῶτος ἀεγνώρισα καὶ διεκήρυξα ταῦτα, ποιήσας περὶ τούτων μνεῖαν καὶ εἰς τὴν διὰ τῆς Στρατιωτικῆς καὶ Ναυτικῆς ἐφημερίδος δημοσίευσιν τῆς μελέτης μου, καὶ εἰς τὴν γαλλιστὶ ἐκδοσιν αὐτῆς ἐν περιορισμένῳ κύκλῳ.

Ἄλλ' ἂν ἀεγνώρισα καὶ ἀναγνωρίζω εἰς τὸν κ. Λυκούδην τὴν προτεραιότητα ἐπὶ τῶν ἰδεῶν τούτων, δὲν δύναμαι νὰ μὴ ἀξιόσω τὴν προτεραιότητα ἐπὶ τῆς ἐφαρμογῆς εἰς τὸ λυόμενον πυροβόλον νέων ἰδεῶν καὶ ἐπομένως νέων διατάξεων καταστησασῶν αὐτὸ οὐ μόνον εἰς ἄκρως ἀπλοῦν, ἀλλὰ καὶ ἐφαρμόσιμον. Αἱ κύρια αὐταὶ ἰδέαι εἶναι πρῶτον ἡ ἀποτελέσεις τοῦ κοίλου τοῦ πυροβόλου ἄνευ οὐδεμιᾶς διακοπῆς, οὔτε ἐν τοῖς αὐλακίοις, οὔτε ἐν τῇ θαλάμῃ, καὶ δεύτερον ἡ πλήρης ἐφαρμογὴ τῆς ἀρχῆς τοῦ χωρι-

1. Πρόεδρος τοῦ Συμβουλευτικοῦ Τμήματος τοῦ Πυροβολικοῦ ἦταν ὁ συνταγματάρχης Δόξας.

σμοῦ τῶν ἀντιστάσεων εἰς τὰς ἐγκαρσίας καὶ εἰς τὰς κατὰ μήκος πιέσεις. Ἡ ἐφαρμογὴ τῶν ἀρχῶν τούτων κατέστησε δυνατὴν τὴν κατασκευὴν ἐλαφροῦ λυομένου πυροβόλου, ἀφ' ἑνὸς μεγάλης βλητικῆς δυνάμεως καὶ ἀφ' ἑτέρου ἀποτελουμένου ἐκ δύο μόνων τεμαχίων καὶ φορτουμένου ἐπὶ δύο μόνον ἡμιόνων. Αἱ ιδέαι αὗται οὐδαμοῦ ἀναφέρονται ἐν τῇ κατὰ τὸ 1891 δημοσιευθείσῃ μελέτῃ τοῦ κ. Λυκούδη, ἐκ τῆς ὁποίας τούναντίον ἐξάγεται ὅτι μόνην δυνατὴν λύσιν ἐθεώρει τότε τὴν μὴ διακοπὴν τοῦ κοίλου ἐν τοῖς αὐλακίοις, ὡς ἐπιβεβλημένην δὲ τὴν διακοπὴν αὐτοῦ ἐν τῷ μὴ ὑψακισμένῳ μέρει. Ἄρα αἱ ἐφαρμοσθεῖσαι ἐν τῷ ἑμῷ σχεδίῳ κατὰ τὸ 1893 ιδέαι ἦσαν νέαι διὰ τὰ λυόμενα πυροβόλα, καὶ οὐδεὶς ἀμερόληπτος κριτὴς δύναται νὰ μοὶ ἀρνηθῇ τὴν προτεραιότητα αὐτῶν.

Ὁ Συνταγματάρχης κ. Λυκούδης, κατανοήσας βεβαίως τὰ μειονεκτήματα τοῦ πρώτου προταθέντος σχεδίου του, ἐξέδωσε τρία ἔτη μετὰ τὴν ὑποβολὴν τῆς ἐμῆς μελέτης, ἥτοι τὸ 1896¹, νέας χαράξεις τοῦ λυομένου πυροβόλου, τροποποιήσας ριζικῶς τὸ πρῶτον σχέδιόν του καὶ ἐφαρμόσας ἀκριβῶς τὰς εἰς τὸ ἐμὸν σχέδιον ἐφαρμοσθεῖσας κατὰ πρῶτον ἀρχάς: ἀποτελέσεις τοῦ πυροβόλου ἐξ ἑνὸς σωλήνος καὶ ἑνὸς χιτωνίου, κοῖλον ἄνευ οὐδεμιᾶς διακοπῆς, διαχωρισμὸς τῶν ἐγκαρσίων καὶ τῶν κατὰ μήκος ἀντιστάσεων. Ἐκδῶσας δὲ τὴν νέαν ταύτην μελέτην του δὲν ἤξιώσε νὰ κάμῃ οὔτε τὴν ἐλαχίστην μνείαν, ἔστω καὶ ἐν τινὶ ὑποσημειώσῃ τῆς ἐκδοθείσης μελέτης του, ὅτι τὰς ἀρχὰς αὐτὰς εἶχον ἐφαρμόσει καὶ ἐγὼ πρότερον (. . .).

Συμφωνία μὲ τὴν Ἑταιρίαν Schneider.— Ἡ πρώτη ἐπαφὴ μὲ τὸν Οἶκον Schneider ἔγινε μέσο τοῦ ἀντιπροσώπου του στὴν Ἑλλάδα Louis Rosseels, πού εἶχε καὶ τὴν ιδιότητα γενικοῦ προξένου τοῦ Βελγίου.

Σ' ἕναν ἀπὸ τοὺς ὑποφάκελους αὐτοῦ τοῦ κεφαλαίου, σχηματισμένο ἀπὸ τὸν ἴδιον Δαγκλῆ, ἀναγράφεται στὸ ἐξώφυλλο:

Ἀλληλογραφία μετὰ τῶν ἐργοστασίων Schneider et Cie, διὰ τοῦ κ. Rosseels καὶ ἀπ' εὐθείας, διὰ τὴν ἀνάληψιν τῆς κατασκευῆς τοῦ πυροβόλου μου. Ὁ φάκελλος οὗτος περιέχει τὴν ἀλληλογραφίαν πρὸ τῆς ἀναχωρήσεώς μου διὰ Γαλλίαν, ἥτοι ἀπὸ 9 Μαΐου ἕως 5 Νοεμβρίου 1905. Π.Γ.Δ.

Δὲν ὑπάρχει ὁμως στὸ Ἀρχεῖο ἡ πρώτη κρούση Δαγκλῆ. Τὸ πρῶτο ἔγγραφο εἶναι ἡ ἀπάντησις τοῦ Rosseels: ἀγγέλλει ὅτι ὁ Οἶκος Schneider ἀναλαμβάνει κατ' ἀρχὴν τὴν κατασκευὴν, θὰ ἤθελε ὁμως νὰ διευκρινισθῇ μήπως τυχὸν ὑπάρχουν εὐλογες ἀξιώσεις τοῦ συνταγματάρχου Λυκούδη.

1. Suite au Mémoire sur un nouveau système de bouche à feu démontable publié en 1891, Athènes, 38 σελ. + 6 πίνακες. Βρίσκεται στὸ Ἀρχεῖο. Βλ. καὶ σ. 253 σημ. 1. Βρίσκεται ἐπίσης διαμαρτυρία τοῦ συνταγματάρχου Λυκούδη κατὰ τοῦ ἀγγλικοῦ Οἴκου Vickers Sons and Maxim, γὰρ violation de brevet: φυλλάδιο 19 σελ. + 2 πίνακες, Athènes 1903.

Athènes, le 9/22 mai 1905

Mon Colonel,

Mrs Schneider et Cie m'écrivent qu'ils sont disposés en principe à envisager la construction à leurs frais de votre canon démontable, et ils ajoutent : il conviendrait qu'en nous remettant le dossier, le Cl Danglis veuille bien, dans la mesure qu'il jugera convenable, nous préciser exactement dans quelles conditions il se trouve dégagé vis-à-vis du Cl Lycoudis et libre d'exécuter un matériel qui était présenté précédemment sous le nom de ce dernier, et bien que nous n'attachions pas grande valeur aux droits que confère à Mr le Cl Lycoudis le brevet qu'il a déposé, nous serions néanmoins désireux d'être fixés à cet égard (...). Louis Rosseels.

‘Ο Δαγκλῆς ἀπαντᾷ διεξοδικά (Λάρισα 14/27 Μαΐου 1905) καὶ καταλήγει :

(...). Voilà l'histoire de mon projet de canon relativement à celui de M. Lycoudis. Vous pouvez en juger s'il peut exister un engagement quelconque vis-à-vis du Colonel Lycoudis. Il est vrai qu'il est irrité contre moi, parce que j'ai traité aussi la question du canon démontable, dont il revendique la première idée. Quant à moi, je n'ai pas eu de difficulté à reconnaître que M. Lycoudis est le premier qui ait proposé un mode d'assemblage dans le sens longitudinal et l'emploi d'un tube fretté en fils d'acier, et je l'ai reconnu déjà par la mention de son travail, contenue dans le Mémoire que j'ai publié sur mon projet; mais, pour le reste, je crois que c'est moi qui ai le droit d'avoir des plaintes : parce que mon projet paru en 1893 a des différences notables avec celui de M. Lycoudis et j'avais le droit de présenter cette étude, tandis que le second projet du Colonel Lycoudis, paru trois ans après, est tout-à-fait semblable au mien et je ne puis qu'en revendiquer l'idée.

Si alors le Gouvernement Hellénique ou la Maison des Forges et Chantiers de la Méditerranée, à qui je l'ai proposé par ma lettre à Mr Canet, entreprenaient la fabrication de mon projet, le second projet de Mr Lycoudis n'aurait aucune raison d'apparaître. Vous voyez donc, Monsieur, que mon projet de canon daté de 1893, ayant la priorité sur le second projet de Mr Lycoudis (1896), je suis libre d'en disposer à volonté (...).

Μετὰ ὥριμη σκέψη (8 Αὐγούστου 1905), ὁ οἶκος Schneider ἀποφασίζει νὰ προχωρήσει στὴν κατασκευή :

(...). Après examen des documents, nous serions heureux de construire une pièce type à nos frais (...) d'après les idées et en collaboration avec le Colonel Danglys (...). Nous désirons, avant d'entreprendre

cette construction, connaître les vues de Gouvernement Hellénique et s'il s'engage à faire les essais nécessaires (...). Il serait bien entendu que, si un tiers se croyant justifié à revendiquer comme sa propriété totale ou partielle, le système du canon démontable que nous exécuterons d'après les idées du colonel Danglys, nous adressait une réclamation à raison de cette exécution, le colonel Danglys nous garantirait personnellement et entièrement contre les effets éventuels de cette réclamation, en substituant entièrement vis-à-vis de ces tiers sa responsabilité à la nôtre.

Il faudra préalablement se mettre d'accord avec le Colonel pour régler les conditions de notre association pour la construction du matériel (...).

Ἀκολουθοῦν, στὸν ἴδιο φάκελλο, ἄλλες 28 ἐπιστολές, οἱ περισσότερες πολυσέλιδες, ὅπου διευκρινίζονται μεταξύ Canet, Rosseels καὶ Δαγκλῆ τὰ ἀμφισβητούμενα σημεῖα καὶ καθορίζονται οἱ ὅροι τῆς μελλοντικῆς συνεργασίας.

Ἀξιοπρόσεκτο εἶναι ὅτι στὶς ἐπιστολές πού ἀνταλλάσσουν τώρα ἀπ' εὐθείας ὁ Δαγκλῆς καὶ ὁ Canet, χωρὶς πιά τὴ μεσολάβηση τοῦ Rosseels, δὲν κάνουν κανένα ὑπαινιγμὸ στὴν ἀλληλογραφία τοῦ 1895, ὅταν ὁ πρῶτος ζητοῦσε ἀπὸ τὴν Ἑταιρία Forges et Chantiers ν' ἀναλάβει τὴ δοκιμαστικὴ κατασκευὴ τοῦ πυροβόλου του, κι' ὁ δεῦτερος ἀπαιτοῦσε ἐκ μέρους τῆς Ἑταιρίας ρητὴ παραγγελία καὶ πληρωμή: μιὰ ἐνδειξη κι' αὐτό, ὅτι τὸ θέμα εἶχε ξεπεράσει τὸ στάδιο τῶν διαπραγματεύσεων μεταξύ ἐφευρέτη καὶ κατασκευαστῆ, γιὰ νὰ γίνῃ ἀντικείμενο γαλλογερμανικῆς διαμάχης. Τὸ σημειώνει ρητὰ σ' ἕνα του γράμμα ὁ Canet (ἐπιστολὴ 14.9.1905):

Nous ne perdrons pas de vue à cette occasion votre recommandation de procéder aussi rapidement que possible, en tenant compte de l'avance déjà acquise par l'Usine Allemande.

Ὅταν πιά κόντευαν οἱ διαπραγματεύσεις νὰ καταλήξουν σὲ συμφωνία, ὁ Δαγκλῆς ἐνημέρωσε τὴ Γενικὴ Διοίκηση τοῦ Στρατοῦ, μὲ ἀναφορὰ του τῆς 24 Αὐγούστου. Συνοψίζει τὰ συμβάντα σὲ γλώσσα ὑπηρεσιακῆ, ἀλλὰ μεστὴ ἀπὸ ὑπονοούμενα:

(...). Ἐπελθούσης βραδύτητας τῆς ἀποστολῆς τοῦ ἐρωτήματος εἰς τὸ ἐργοστάσιον Krupp (...) ἐθεώρησα ἀναγκαῖον νὰ ἐρωτήσω ἀπ' εὐθείας ἐὰν (...) ἀλλ' ἐνόησα ὅτι ἡ ἀπάντησις ἤθελεν εἶσθαι ἀρνητικὴ (...) Δι' ὃ ἔκρινα λυσιτελές νὰ διαπραγματευθῶ μετὰ τοῦ Γαλλικοῦ Ἐργοστασίου Schneider (...) Τοῦτο δέχεται νὰ κατασκευάσῃ τὸ ἐν λόγω πυροβόλον μου δι' ἐξόδων του, ὡς καὶ τὰ διὰ τὰς δοκιμὰς αὐτοῦ ἀναγκαῖα πυρομαχικά (...) ἐπὶ τῷ ὄρω μόνον νὰ δεχθῇ ἡ Ἑλληνικὴ Κυβέρνησις νὰ ὑποβάλλῃ αὐτὸ εἰς δοκιμὰς, τῶν ἐξόδων τῆς ἀποστολῆς εἰς Ἀθήνας (...) ἐπιβαρυνόντων τὸ Ἐργοστάσιον.

Ἀναφέρων ταῦτα εἰς τὴν Γεν. Διοίκησιν παρακαλῶ ὅπως εὐαρεστούμενη ἐνεργήσῃ τὰ δέοντα, ἵνα ληφθῇ ὑπ' ὄψιν ἡ κατασκευὴ τοῦ ἐν λόγω

πυροβόλου μου και ενεργηθῶσιν ἐν καιρῷ αἱ δέουσαι δοκιμαὶ αὐτοῦ, εἰ δυνατόν δὲ νὰ δηλωθῇ ἀπὸ τοῦδε ὑπὸ τοῦ Ὑπουργείου εἰς τὸ ἐργοστάσιον Schneider et Cie ὅτι εἶναι διατεθειμένον νὰ ὑποβάλῃ εἰς δοκιμὰς τὸ κατὰ τὸ σχέδιόν μου κατασκευασθῆσόμενον πυροβόλον, ἐὰν ἔννοῃται τὸ ἐργοστάσιον ἀναλαμβάνῃ νὰ ἀποστείλῃ αὐτὸ εἰς Ἀθήνας καὶ νὰ παράσῃ τὰ ἀναγκαῖα πυρομαχικὰ δι' ἐξόδων του, ὃν ὅρον τοῦ ἔθεσα ἐγὼ καὶ τὸ ἐργοστάσιον τὸν ἐδέχθη (...)¹.

Θὰ ἐνίωσε, βέβαια, μεγάλη ἱκανοποίηση ὁ ἐφευρέτης, ἔτσι ποῦ μπόρεσε ν' ἀπαντήσῃ, σὲ τῶσων μηνῶν ὑπουλές ἀντιδράσεις, μὲ τὴν ἀγγελία μιᾶς τέτοιας προσωπικῆς καὶ αὐτοδύναμης ἐπιτυχίας του. Κι' ἀκόμη μεγαλύτερη, ὅταν θὰ ἔμαθε πῶς ἡ ἐπίσημη ἀρνητικὴ ἀπάντησις τοῦ Οἴκου Krupp πρὸς τὸ Ὑπουργεῖον ἦταν κατὰ δυὸ μέρη μεταγενέστερη.

Ἡ πρώτη ὀριστικὴ σύμβασις ἐφευρέτη καὶ κατασκευαστῇ ἐγίνε με ἀνταλλαγὴ ἐπιστολῶν, ἐπισφραγίζοντας τὶς διαπραγματεύσεις ποῦ εἶχαν ἀρχίσει ἀπὸ τὶς 9 Μαΐου :

Athènes, le 22 août/4 septembre 1905

Mrs Schneider et Cie,

Rue d'Anjou 42, Paris

J'ai reçu votre lettre du 11/24 août, par laquelle vous me communiquez les conditions dans lesquelles vous voulez bien entreprendre la construction de mon système de bouche à feu démontable.

En réponse je vous déclare que j'accepte les conditions posées, c'est-à-dire :

1. Je suis d'accord que vous fassiez à vos frais la construction d'un canon-type et des munitions qui seront nécessaires pour les essais de ce matériel.

Vous vous chargeriez d'établir les tracés du canon, de la culasse, de l'affût et des munitions. Le canon serait établi d'après mes idées et en collaboration avec moi.

Pour la culasse, l'affût et les munitions vous adapteriez au canon

1. Μὲ ἰδιωτικὴ ἐπιστολὴ τῆς 26 Σεπτεμβρίου 1905 ὁ Δαγκλῆς ἐνημέρωσε ἐπίσης γιὰ τὰ γινόμενα τὸν πρίγκηπα Νικόλαο, ποῦ βρισκόταν τότε στὴν Πετροῦπολη, καὶ τὸν παρακάλεσε, ὅταν σὲ λίγο θὰ περνοῦσε ἀπὸ τὸ Παρίσι, νὰ ζητοῦσε ἀπὸ τὴν διεύθυνση τῆς Ἐταιρίας μετ' ἐνδιαφέροντος πληροφορίας περὶ τοῦ ὑπὸ κατασκευὴν σχεδίου τοῦ λυομένου πυροβόλου μου, περὶ τῆς ἀποδοδομένης εἰς αὐτὸ σημασίας κλπ. Στὴν πολὺ ἐγκάρδια ἀπάντησὴ του ὁ πρίγκηψ Νικόλαος γράφει μέσα σὲ ἄλλα : Μετὰ μεγάλης προθυμίας θὰ προσπαθῶσω, ἂν μοῦ μείνῃ καιρὸς, νὰ ἐπισκεφθῶ ἐν Παρίσι τοὺς τὴν διεύθυνσιν τοῦ ἐργοστασίου Schneider, ὅπως ἀντιληφθῶ δι' ἰδίων τὰ περὶ τοῦ ὑπὸ κατασκευὴν λυομένου πυροβόλου σχέδια. Θὰ προσπαθῶσω δὲ νὰ μάθω παρὰ τοῦ καταστηματοῦρχου τὸ τί φρονεῖ περὶ τῆς ἀξίας τοῦ συστήματος καὶ πᾶν τὸ σχετικόν. Δὲν ἐγνώριζον τὰς τῶσας περιπετείας τῆς ἐφευρέσεώς σου οὔτε τὰς μικροπρατείας τοῦ Ὑπουργείου τῶν Στρατιωτικῶν (...).

Φαίνεται, ὅμως, ὅτι καιρὸς δὲν ἔμεινε καὶ ἡ ἐπίσκεψις δὲν ἐγίνε. Ὁ πρίγκηψ Νικόλαος δὲν ἦταν εὐνοϊκὰ διατεθειμένος γιὰ τὴν ἐφεύρεση Δαγκλῆ.

démontable de mon système votre affût de montagne à tir rapide avec frein hydraulique et récupérateur, appareils de visée, de pointage, réglage mécanique des fusées etc.

2. Le matériel que vous construiriez serait dénommé «Matériel Schneider-Canet-Danglis»¹.

3. La pièce type exécutée resterait votre propriété.

4. Si un tiers se croyant justifié à revendiquer en Grèce comme sa propriété totale ou partielle le système de canon démontable que vous exécuteriez ainsi d'après mes idées, vous adressait une réclamation à raison de cette exécution, je vous garantirais personnellement et complètement contre les effets éventuels de cette réclamation, en substituant entièrement vis-à-vis de ce tiers ma responsabilité à la vôtre.

5. Si à la suite des essais qui seront exécutés en Grèce avec ce matériel, il en résultait pour vous une commande de matériel de montagne, vous m'alloueriez sur l'ensemble de la fourniture une commission de 5%. Vous m'alloueriez aussi la même redevance dans le cas d'une commande du même matériel par un État autre que la Grèce.

6. Votre lettre du 24 août et ma présente réponse forment convention entre nous.

Veillez agréer (...). P. G. Danglis, L. Colonel d'État-Major.

Ἡ ἀπάντησις τοῦ Οἴκου Schneider, ἡμερομηνίας 14 Σεπτεμβρίου, βεβαιώνει τοὺς ὅρους τῆς συμφωνίας, ὑπογραμμίζοντας μόνον ὅτι οἱ τυχόν παραγγελίες τρίτου κράτους ἀφορῶν ὕλικό «en tous points semblable». Τὸ σημεῖο τοῦτο ἔμεινε νὰ διευκρινισθῇ ἀργότερα², καὶ ἡ συμφωνία ἐκλείσῃ.

Ἡ σειρά τῶν ἐγγράφων αὐτῆς τῆς περιόδου τελειώνει μὲ τὴν ἀκόλουθη ἐπιστολὴ Schneider :

Paris, le 31 octobre 1905

(...). Nous croyons que votre présence auprès de nous serait très utile en ce moment, pour que nous puissions arrêter définitivement de concert avec vous les tracés à suivre pour l'exécution du matériel avec canon démontable de votre système.

(...). Si donc vous êtes d'accord et si Son Excellence M. le Ministre de la Guerre qui doit avoir reçu la lettre que nous lui avons écrite à ce sujet, veut bien accorder son autorisation, nous vous prions de vouloir bien venir à Paris le plus tôt possible. Dès que vous aurez pris une

1. Λίγο ἀργότερα, ἄδηλο γιὰ ποῖο λόγο, ἡ Ἑταιρία ἄρχισε νὰ χρησιμοποιεῖ γιὰ τὸ πυροβόλο τὴν ὀνομασία «Schneider-Danglis», χωρὶς τὸ ἐνδιάμεσο «Canet».

2. Ἡ ἐρμηνευτικὴ προσθήκη στὴν ἀρχικὴ συμφωνία ἔγινε μὲ ἀνταλλαγὴ ἐπιστολῶν 20 Φεβρουαρίου καὶ 2 Μαρτίου 1906.

détermination à ce sujet, nous vous serions obligés de nous en faire part (...).

Le Directeur de l'Artillerie
G. Canet

2. Η ΚΑΤΑΣΚΕΥΗ

Τελευταίες επεξεργασίες στο Παρίσι. — 10 Νοεμβρίου¹ 1905. Τῇ 6 ὥρᾳ 20' τῆς πρωΐας τὸ τραῖνον ἀφίκετο εἰς Παρισίους. Ἐνταῦθα εὐρίσκομεν βροχὴν καὶ ὀμίχλην. Ἐπιβαίνω ἀμάξης καὶ φθάνω εἰς τὸ ἐν τῇ ὁδῷ Richelieu ἀρ. 12 γνωστόν μοι ξενοδοχεῖον τῶν Ὑψηλῶν Ἀλπεων (Hautes - Alpes), ὅπου ἐγκαθίσταμαι (...). Κατὰ τὰς 10 1/2 π.μ. μεταβαίνω εἰς τὰ ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Αἰζου 42 γραφεῖα τῆς Ἑταιρίας Schneider et Cie, ὅπως συνεννοηθῶ μετὰ τῶν ἀρμοδίων περὶ τῆς κατασκευῆς τοῦ πυροβόλου μου.

Δὲν εὐρίσκω ἐκεῖ (...) οὔτε τὸν κ. Canet (...). Ἐμείνα παρὰ τῷ κ. Métivier (εἰς ὃν ἔχει ἀνατεθῇ ἡ τελικὴ χάραξις τοῦ πυροβόλου), μέχρι τῆς μεσημβρίας· εἶδον μετ' εὐχαριστήσεώς μου ὅτι οὐδόλως εἶχον ἀπατηθῇ εἰς τοὺς ὑπολογισμούς, ὅτι τοὺς ἤρεσε πολὺ ἡ χάραξις τῆς συνδέσεως τοῦ σωλήνος μετὰ τοῦ χιτωνίου πρὸς ἀποφυγὴν τῆς προσκολλήσεως κατὰ τὴν βολήν, τὴν ὁποίαν τοὺς εἶχα στείλει κατὰ μῆνα Σεπτέμβριον τρ. ἔτους, καὶ ὅτι ἀπεδέχθησαν αὐτὴν εἰς τὸ τελευταῖον σχέδιον, καὶ τέλος ἐμείναμεν σύμφωνοι νὰ μοῦ στείλῃ εἰς τὸ ξενοδοχεῖον ὅλα τὰ σχέδια, ὅπως μελετήσω αὐτὰ ἐν ἡσυχίᾳ καὶ ἐπιφέρω τὰς παρατηρήσεις μου.

Ἡ συνεργασία μὲ τοὺς τεχνικοὺς τοῦ Οἴκου Schneider συνεχίστηκε τὶς ἐπόμενες μέρες, ὅχι ὅμως στὸν ἴδιο γοργὸ ρυθμὸ. Ἀκολουθοῦν τρεῖς—τέσσερις συναντήσεις γιὰ νὰ διευκρινισθοῦν ὀρισμένα τεχνικὰ σημεῖα τοῦ σχεδίου καὶ κατόπιν διαβάζουμε στὸ ἡμερολόγιο :

23 Νοεμβρίου (...). Συνειργάσθη μετὰ τοῦ κ. Métivier ἐπὶ τῆς ὀριστικῆς χαράξεως τοῦ πυροβόλου μου· ἐπηνέχθησαν αἱ κυριώτεραι διορθώσεις ἐξ ἐκείνων τὰς ὁποίας ὑπέδειξα καὶ οὕτω ἐμείναμεν σύμφωνοι ὥς πρὸς τὸ κατασκευασθόμενον ὑπόδειγμα· ἤδη θὰ καταρτισθῇ τὸ ὀριστικὸν σχέδιον καὶ θὰ μοῦ δοθῇ πρὸς ἐπικύρωσιν (...).

6 Δεβρίου (...). Ὁμίλησα μετὰ τοῦ κ. Métivier περὶ τοῦ πυροβόλου μου, ἡ περὶ κατασκευῆς τοῦ ὁποίου διαταγὴ μὲ ἐβεβαίωσεν ὅτι ἐστάλη εἰς τὰ ἐργοστάσια. Ἡ κατασκευὴ θὰ γίνῃ τῇ συνεργασίᾳ τῶν δύο ἐργοστασίων, τοῦ τοῦ Creusot καὶ τοῦ τῆς Havre. Ἐν Creusot θὰ γίνῃ τὸ

1. Τὰ σημειώματα, ἂν καὶ γράφονται στὸ Παρίσι καὶ στὸ Creusot, χρονολογοῦνται μὲ τὸ παλὸν ἡμερολόγιο.

χύσιμον τῶν δύο σωλήνων, ἡ διατρύπησις αὐτῶν, ἡ σφυρηλάτησις, ἡ βαφή¹ καὶ αἱ πρῶται δοκιμαὶ τοῦ χάλυβος. Εἶτα δὲ θὰ σταλῇ εἰς Havre διὰ τὴν ἀποπεράτωσιν τῆς ἐργασίας (...).

23 Δ/βρίου (...). Ἐπεσκέφθην τὸν κ. Canet (...) καὶ ἠρώτησα περὶ τῆς ἐνάρξεως τῆς κατασκευῆς τοῦ πυροβόλου μου. Μὲ ἐπληροφόρησεν ὅτι ἐν Κρεζῶ καταγίνονται ἤδη εἰς τὰς προπαρασκευαστικὰς ἐργασίας διὰ τὸ χύσιμον τῶν δύο σωλήνων, καὶ θὰ μὲ εἰδοποιήσωσι περὶ τῆς ἡμέρας καθ' ἣν πρέπει νὰ ὑπάγω ἐκεῖ (...).

Ἄλλὰ, προτοῦ φθάσει ἡ περὶ Creusot εἰδοποίησις, ἔφθασε ἀπὸ τὸ Ὑπουργεῖο ἡ διαταγὴ γιὰ τὴν ἐξέτασιν τοῦ γερμανικοῦ ὕλικου στὸ Μαγδεμβούργο καὶ στὸ Βερολίνο².

4 Ἰανουαρίου 1906 (...). Μετέβην εἰς τὰ γραφεῖα Schneider διὰ νὰ τοὺς ἀποχαιρετήσω, ἀλλὰ δὲν εὔρον παρὰ μόνον τὸν κ. Métivier, εἰς ὃν ἔδειξα εἰδὸς τι ὑποθήματος διὰ τὴν στήριξιν τοῦ πυροβόλου κατὰ τὴν στιγμὴν τῆς συνδέσεως, ὅπερ πρέπει νὰ προστεθῇ εἰς τὸ ἔλκυθρον, καὶ τὸ εὔρεν ὀρθόν, λαβὼν σημειώσιν ἵνα γράψῃ τὰ δέοντα εἰς Creusot. Τοῦ ἐσύστησα πάλιν νὰ ἐπιμείνωσιν εἰς τὸ ἐργοστάσιον, ὥστε νὰ ἔχῃ ἀρχίσει ἡ ἐργασία ὅταν μετὰ 10 ἡμέρας θὰ ἐπιστρέψω ἐκ Βερολίνου, ὅπερ μοι εἶπεν ὅτι θὰ γίνῃ ἀφεύκτως (...).

Στὴν ἐπιστροφή ἀπὸ τὴ Γερμανία παρουσιάστηκαν ἄλλες περιπλοκαί :

19-22 Ἰανουαρίου (...). Τὴν ἡμέραν τῆς ἀφίξεώς μου, ὡς καὶ τὴν ἐπιοῦσαν, ἐπεσκέφθην τὰ γραφεῖα Schneider ἵνα μάθω ἂν ἤρχισε τέλος ἡ ἐργασία τοῦ πυροβόλου ἐν Creusot. Δυστυχῶς δὲν ἤρχισεν ἔτι, διότι ἀκόμη δὲν εἶναι ἐντελῶς σύμφωνοι εἰς τὰς λεπτομερείας οἱ ἐν Creusot εἰδικοί μηχανικοί, οἵτινες πρὸς τῇ θεωρίᾳ ἔχουσι καὶ τὴν πείραν, μὲ τοὺς ἐν τοῖς ἐδῶ γραφείοις, οἵτινες εἶναι μᾶλλον θεωρητικοί. Ἀφοῦ ἐξωμαλύνθησαν ζητήματά τινα τοῦ σωλήνος, εἰς τὴν λύσιν τῶν ὁποίων συνέτεινε καὶ ἡ ἐμὴ γνώμη, ὡς ἐξέθεσα ἤδη ἐν τοῖς ἔμπροσθεν, παρουσιάσθη τὸ ζήτημα τοῦ ἐλκύθρου καὶ τοῦ ὑπὸ τούτου φερομένου ἐπαναγωγέως (récupérateur). Οἱ ἐν Creusot νομίζουν ὅτι (...) ἐνῶ οἱ ἐνταῦθα (...). Ἀναγνωρισθείσης δεδικοιολογημένης τῆς γνώμης τῶν ἐν Creusot, ἐδόθη ἐντολὴ εἰς αὐτοὺς νὰ κάμωσι τὸ σχέδιον τῶν τροποποιήσεων ὡς θεωροῦσιν ἀναγκαίαις. Ἐντεῦθεν ἡ νέα ἀναβολὴ τῆς ἐνάρξεως τῆς κατασκευῆς (...).

23-31 Ἰανουαρίου (...). Ἡ ἀναφεῖσα δυσχέρεια ἐλύθη, ἀποφασισθείσης τῆς κατασκευῆς νέου ἐλαφρῶς τροποποιημένου ἐλκύθρου, καὶ ἤρχισε πλέον ὀριστικῶς ἡ κατασκευὴ τοῦ πυροβόλου μου (...) θὰ μὲ εἰδοποιήσουν ὅταν προχωρήσῃ ὀλίγον ἡ ἐργασία νὰ μεταβῶ ἐκεῖ (...).

1. Βλ. σ. 274 σημ. 1.

2. Βλ. σ. 243.

Μεσολάβησε ακόμα μία μικρή καθυστέρηση, αυτήν τη φορά επειδή *τὰ ἀναμενόμενα ἐξ Ἀθηνῶν χρήματα ἐστάλησαν εἰς τὴν ἐν Βερολίῳ πρεσβείαν καὶ ἀναμένο ὅπως αὐτὴ μοὶ τὰ ἀποστείλῃ* (...). Τέλος, στὶς 13/26 Φεβρουαρίου συντελεῖται ἡ ἀναχώρηση καὶ ἡ ἐγκατάσταση στὸ Creusot.

Διαλείμματα. — Τὸ στάδιο τῶν προφορικῶν συνεννοήσεων μὲ τοὺς τεχνικοὺς τῶν κεντρικῶν γραφείων εἶχε κρατήσει τρεῖς μῆνες περίπου¹. Ἐπειδὴ ὅμως οἱ ἀναπροσαρμογές πού ἀποφασίζονταν ἀπὸ κοινού ἀπαιτοῦσαν τμηματικές ἀναθεωρήσεις τῶν σχεδίων, ἔμεναν ἀπὸ τὴ μιά συνεργασία στὴν ἄλλη πολλὰ διαθέσιμα περιθώρια χρόνου. Στὰ πρῶτα δύο ἀπὸ τὰ πέντε σημειωματάρια αὐτῆς τῆς περιόδου, λιγώτερες σελίδες ἀναφέρονται στὸ πυροβόλο καὶ στὴν κατασκευή του καὶ περισσότερες στὰ διαλείμματα τῆς συνεργασίας καὶ στ' ἀξιοθέατα τοῦ Παρισιῦ.

13 Νοεμβρίου (...). Φθάσας εἰς τὸ ξενοδοχεῖον εὗρον ἐπιστολὴν τοῦ κ. Πέτρου Ν. Δεληγιάννη, υἱοῦ τοῦ πρέσβως, ὅστις μοὶ ἔγραφεν ἐκ μέρους τοῦ πατρός του νὰ τὸν εἰδοποιήσω ἄμέσως ἂν θέλω νὰ παρασταθῶ εἰς τὴν ἐπίσημον συναναστροφὴν ἣτις θὰ ἐδίδοτο εἰς τὰ ἀνάκτορα τῶν Ἑλυσίων πρὸς τιμὴν τοῦ Βασιλέως μας, φθάνοντος αὐρίου ἐκ Λονδίνου (...).

17/30 Νοεμβρίου (...). Τὴν 9^{1/2} ὥραν ἤμην ἔτοιμος διὰ τὴν συναναστροφὴν τοῦ Προέδρου τῆς Δημοκρατίας, ἐνδυθεὶς τὴν μεγάλην στολὴν μου (...). Εἰς τὸ ἀνάκτορον τῶν Ἑλυσίων, ὅπου εἶναι ἡ κατοικία τοῦ Προέδρου κ. Λουμπέ, ἐδόθη τὴν ἑσπέραν ταύτην γεῦμα εἰς τὸν Βασιλέα μας, εἰς ὃ παρευρέθησαν περὶ τὰ 180 πρόσωπα, ἐξ ὧν Ἑλληνες ἦσαν τὸ προσωπικὸν τῆς πρεσβείας καὶ τρεῖς ἔτι οἰκογένειαι ἐκ τῶν εὐνοουμένων τῆς πρεσβείας, δηλ. ὁ κ. καὶ ἡ κ. Σασλῆ, ὁ κ. καὶ ἡ κ. Βαφειαδάκη καὶ ὁ κ. καὶ ἡ κ. Σαλβάγου. Μετὰ τὸ γεῦμα ἐπηκολούθησε συναναστροφή, εἰς ἣν ἦσαν προσκεκλημένοι περὶ τοὺς 30 Ἑλληνες καὶ Ἑλληνίδες.

Συνηθροίσθημεν ἅπαντες εἰς τινὰ προθάλαμον καὶ κατὰ τὰς 10 ὥρ. εἰσῆχθημεν εἰς τὰς μεγάλας αἰθούσας τῆς ὑποδοχῆς. Οὐδεὶς μᾶς ὑπέδεχθη, οὐδένα ἔχαιρετήσαμεν. Αἱ αἴθουσαι αὗται εἶναι πολλαί, συνεχόμεναι καὶ πλουσίως διακεκοσμημέναι. Ἀνεμίχθημεν μετὰ τῶν λοιπῶν καὶ συνωμιλοῦμεν θεώμενοι· κατὰ τὰς 10^{1/2} ἐδόθη τὸ σύνθημα τῆς μεταβάσεως εἰς ἄλλην αἴθουσαν, τὴν τοῦ θεάτρου, προχωρησάντων πρὸς τὰ ἐκεῖ τοῦ Προέδρου, τοῦ Βασιλέως, ἔχοντος εἰς τὸν βραχίονά του τὴν κυρίαν Προέδρου, καὶ τῶν ἐπισήμων.

Ἦκολουθήσαμεν ὅλοι καὶ εἰσῆλθομεν εἰς μεγάλην αἴθουσαν λαμπρῶς φωταγωγημένην διὰ μεγάλου ἀριθμοῦ πολυελαίων φερόντων, ἀντὶ κη-

1. Ὅρισμένα τεχνικὰ θέματα χρειάζονταν καὶ γραπτές διευκρινίσεις. Ὑπάρχουν δέκα τέτοιες ἐπιστολές μεταξὺ Ἑταιρίας καὶ Δαγγλῆ, παράλληλες μὲ τίς προφορικές συνεννοήσεις.

ρίων, ηλεκτρικά φῶτα, καὶ ἔχουσαν εἰς τὸ βάθος σκηνήν. Ὑπασπιστὴς τις τοῦ Προέδρου ἐμοίραζεν εἰς τοὺς κεκλημένους τὸ πρόγραμμα τῆς παραστάσεως, ὅπερ συνέκειτο εἰς ἄσματα ὑπὸ ἐνὸς ἡθοποιοῦ καὶ μιᾶς ἡθοποιοῦ τῆς Grand Opéra, εἰς μονολόγους, ἀπαγγελίας καὶ μικρὰν κωμωδίαν ὑπὸ ἡθοποιῶν τοῦ Théâtre Français καὶ εἰς ἐκτέλεσιν αὐτοκληθέντων ἑλληνικῶν χορῶν (ἀρχαίων) ὑπὸ ὀρχηστρίδων τῆς Opéra. Λαβόντες ὅλοι καθίσματα πρὸ τῆς σκηνῆς ἠκροάσθημεν τῶν ἔργων τούτων καὶ ἐχειροκροτήσαμεν. Ὁ Βασιλεὺς ἐκάθητο ἐμπρὸς εἰς τὸ μέσον, μετὰ τοῦ Προέδρου καὶ τῆς Κας Λουμπέ. Ἡ παράστασις αὕτη ἐτελείωσε κατὰ τὰς 11 1/2 ὥρ. καὶ ὅλοι εἰσῆλθομεν, προηγούμενου πάντοτε τοῦ Βασιλέως μετὰ τῆς Προεδρίνας καὶ τοῦ Προέδρου μετὰ τῆς συζύγου τοῦ Προέδρου τῆς Γερουσίας, εἰς τὸ εἰς παράπλευρον αἴθουσαν καθιδρυμένον buffet. Ἐκεῖ συνομιλία καὶ τρατάρισμα γλυκῶν καὶ ποτῶν.

Ὀλίγον μετὰ τὸ μεσονύκτιον ὁ Βασιλεὺς μετὰ τοῦ Προεδρικοῦ ζεύγους ἀπῆλθον καὶ ἡ συναναστροφή ἐτελείωσε (. . .) Ἐλάβομεν τὰ ἐπανωφώρια ἡμῶν παρὰ σχετικῆς ὑπηρεσίας τῶν ἀνακτόρων, ἰδόντες ἐκεῖ τὸ παράξενον δι' ἡμᾶς φαινόμενον νὰ πληρώνωσι rourboire εἰς αὐτούς, ὅπερ ἐπράξαμεν καὶ ἡμεῖς (. . .).

18 Νοεμβρίου (. . .). Περὶ τὸ ἑσπέρας περιδιαβάζων εἰς τὴν ὁδὸν de la Paix, συνήντησα τὸν Βασιλέα μετὰ τοῦ κ. Θῶν, ἐπιστρέφοντα πεζῇ εἰς τὸ Hôtel Bristol, ὅπου μένει. Τὸν ἐχαιρέτησα ἀμέσως, ὁ δὲ Βασιλεὺς ἐστάθη, μοῦ ἔδωκε τὸ χερί καὶ με ἠρώτησε φιλοφρόνως, πῶς εὐρέθην ἐκ Λαρίσης εἰς Παρισίους, πότε ἔφυγα, ἂν εἶδα ἐκεῖ τὸν πρίγκηπα Ἀνδρέαν κλπ. Μετὰ τὰς σχετικὰς ἀπαντήσεις μου, με ἠρώτησε διὰ τὸ πυροβόλον μου, ἂν θὰ γίνῃ πραγματικῶς καλόν, πότε θὰ γίνῃ, πότε θὰ ἐπιστρέψω εἰς Ἑλλάδα καὶ τὰ τοιαῦτα· τέλος δὲ με ἀπεχαιρέτησε καὶ ἀπῆλθεν.

26 Νοεμβρίου (. . .). Εἰσῆλθον εἰς τὸ ἐκεῖ πλησίον θέατρον Eldorado. Ἐτραγώδησαν διάφοροι κυρίαὶ καὶ ἄνδρες, ὧν τινες ἦσαν κωμικῶτατοι, καὶ ἔπαιξαν δύο ἀστειοτάτας κωμωδίας, le cordon bleu καὶ le père du régiment. Ἐν τῇ τελευταίᾳ διακωμωδοῦνται οἱ Γάλλοι ἀξιοματικοὶ καὶ ἡ στρατιωτικὴ ὑπηρεσία. χωρὶς ὁ στρατὸς νὰ πολυσκοτίζεται δι' αὐτό. Ἄν ἐγένετο τοῦτο ἐν Ἑλλάδι, θὰ ἐθεωρεῖτο μεγάλη προσβολὴ καὶ θὰ ἐγένετο μεγάλη παραχῇ καὶ ρῆξις.

28 Νοεμβρίου (. . .). Εἰς τὸ ξενοδοχεῖον εὔρον εἰδοποίησιν ἐκ τῶν γραφείων τῆς Ἐταιρίας Schneider, ὅτι διὰ τοῦ σιδηροδρόμου τῶν 4 ὥρ. καὶ 30' μ.μ. ὁ κ. Κανὲ θὰ μεταβῇ εἰς Havre, μετὰ τῶν ἀξιοματικῶν τοῦ Ναυτικοῦ κ.κ. Ἡπίτου πλωτάρχου καὶ Δημητριάδου ὑποπλοιάρχου, οἵτινες ἔμελλον νὰ δοκιμάσωσι ἐκεῖ καὶ παραλάβωσι πυροβόλα τινὰ τοῦ Ναυτικοῦ, καὶ μοὶ ἐπρότειναν ἂν ἤθελα νὰ ὑπάγω καὶ ἐγὼ μαζί διὰ νὰ ἴδω τὰ ἐκεῖ ἐργοστάσια κλπ. (. . .).

29 Νοεμβρίου (...). 'Η ημέρα ἦτο καλή, ἀλλ' ὁμιχλώδης καὶ παγερά, μόλις δὲ διεκρίνετο ὁ ἥλιος ἐν μέσῳ τῆς ὁμίχλης. 'Ο πάγος ἐκάλυπτεν ὅλην τὴν πεδιάδα, τὰ δένδρα καὶ τὰς στέγας τῶν οἰκιῶν, ὥστε ἐφαίνετο ὡς νὰ ἐχίονισεν. Μόλις περὶ τὰς 10 1/2 ὁ ἥλιος ὑπερίσχυσε, διέλυσε τὴν ὁμίχλην, διέλυσε τὸν πάγον καὶ ἤρχισε νὰ μᾶς θερμαίνῃ· τότε δὲ ἐφάνη καθαρά καὶ ἡ παραλία καὶ ἡ εὐρεῖα θάλασσα τῆς Μάγχης (...).

'Ακολουθεῖ περιγραφή τοῦ πολυγώνου καὶ τῶν ἐργοστασίων Schneider στὸ Hoc, σὲ μικρὴ ἀπόσταση ἀπὸ τὸ Havre, ὅπου θὰ γίνουν οἱ δοκιμαεῖς τῶν πυροβόλων τοῦ Ναυτικοῦ. Δὲν ὑπάρχει χρόνος γιὰ ἐπίσκεψιν στὸ δεύτερο καὶ μεγαλύτερο πολύγωνο τῆς 'Εταιρίας, λίγο μακρύτερα, στὸ Harfleur.

(...). Μετὰ τὸ δεῖπνον ἀνεχωρήσαμεν διὰ Παρισίους (...) ὅπου ἐφθάσαμεν διανύσαντες τὴν χωρίζουσαν τὰς δύο πόλεις ἀπόστασιν μὲ ταχύτητα 90 χιλιομέτρων καθ' ὥραν (...).

1 Δεκεμβρίου. Σήμερον ἀπεφάσισα νὰ ἐκτελέσω ἐντολήν τινα περὶ ἀγορᾶς περιστροφῶν τοῦ γαλλικοῦ στρατοῦ, ἣν μοὶ εἶχε δώσει τὸ 'Υπουργεῖον τῶν Στρατιωτικῶν (...)¹.

'Ακολουθεῖ περιγραφή τῶν περιπλανήσεών του στὸ γαλλικὸ 'Υπουργεῖο τῶν Στρατιωτικῶν γιὰ τὴν ἐκτέλεση τῆς ἐντολῆς.

4 Δεκεμβρίου (...). 'Επαγγέλθον κατὰ τὰς 6 1/2 μ.μ. εἰς τὸ ξενοδοχεῖόν μου, ἵνα προετοιμασθῶ διὰ τὸ γεῦμα τοῦ κ. Canet, διὰ τὸ ὅποιον ἔπρεπε νὰ φορέσω φράκον κλπ. (...).

'Ο κ. Canet, ἑκατομμυριούχος νῦν, κερδίσας ἐκ τῶν πυροβόλων του, ἔχει φυσικὰ λαμπρὸν μέγαρον, πολυτελῶς διακεκοσμημένον. Εἶναι δὲ ἀγαθώτατος καὶ περιποιοτικώτατος ἄνθρωπος. Τὸ γεῦμα διήρκεσε περὶ τὴν μίαν ὥραν. 'Εκαθήμην μετὰ τῆς Κυρίας Canet (...) εἶτα δὲ ἔπαιξα whist (...) καὶ ἐκέρδισα φρ. 1,60 (...).

Εἴκοσι σελίδες ἀπὸ τὸ δεύτερο σημειωματάριο περιγράφουν τριήμερη φιλοξενία στὸ Saint-Servan ἀπὸ τὸν στρατηγὸν Vosseur, ἀπόστρατο πιά, καὶ στὸ Le Mans ἀπὸ τὸν στρατηγὸν Perruchon, διοικητὴ ταξιαρχίας. 'Η συνάντησις μὲ τοὺς παλαιοὺς συνεργάτες τῆς πρώτης Γαλλικῆς 'Αποστολῆς², ἔπειτ' ἀπὸ δύο δεκαετίες περίπου, ἦταν ἐγκάρδια. 'Ο στρατηγὸς καὶ ἡ στρατηγίνα βάζουν τὰ δυνατὰ τους γιὰ νὰ περιποιηθοῦν τὸν ξένο τους· μέσα σὲ ἄλλες φιλοφρονήσεις τὸν πηγαίνουν «περίπατον ἐφ' ἀμάξης» στὴν συνεχόμενη παραλία τοῦ Saint-Malo καὶ ὁργανώνουν γεῦμα μὲ ἄλλα φιλικὰ ζεύγη, ἀλλὰ *καμμία ἐκ τῶν κυριῶν δὲν ἦτο εὐμορφῇ. Εἰς τὰς 10 1/2 εὐτυχῶς διελύθη ἡ συναναστροφή, ἡ ὁποία, καίτοι εὐχάριστος, δι' ἐμὲ δὲν εἶχε θέλητρον*.

'Ανάλογες περιποιήσεις στὸ Le Mans. 'Εκεῖ τὸν δέχεται τὸ ζεῦγος Perruchon καὶ αἱ δύο κάλλιστα θυγατέρες του, μέσα σ' ἓνα περιβάλλον εὐρύχωρο καὶ ἀνετό, ὅπου οἱ τρεῖς

1. Βλ. σ. 243.

2. Βλ. σ. 117, 119.

κυρίες τοῦ σπιτιοῦ περνοῦν τὴν ἡμέρα τους ἐργαζόμεναι ποτὲ μὲν εἰς τὴν καλλιτεχνίαν — τῆς νεωτέρας κόρης καταγνομένης εἰς τὴν μουσικὴν τῆς δὲ μεγαλυτέρας εἰς τὴν ζωγραφικὴν —, ποτὲ δὲ ράπτουσαι ἐνδύματα διὰ τοὺς πτωχοὺς.

Ἐπιστροφή στὸ Παρίσι στὶς 18 Δεκεμβρίου, παραμονὴ τῆς πρώτης τοῦ ἔτους τῶν Φοράγων.

Στὸ Creusot. — Ἡ διαμονὴ στὸ Creusot κράτησε ἀπὸ τὶς 13 Φεβρουαρίου ἕως τὴν 1ην Ἰουνίου 1906, μὲ εικοσαήμερη διακοπὴ γιὰ πρόσθετες συνεννοήσεις στὸ Παρίσι.

Τὰ δύο τελευταῖα σημειωματάρια αὐτῆς τῆς περιόδου ἀναφέρονται, σχεδὸν ἀποκλειστικά, στὴν κατασκευὴ τοῦ πυροβόλου ἐπὶ τόπου. Γι' αὐτὸ καὶ τὸ ἐνδιαφέρον ποὺ παρουσιάζουν εἶναι, σχεδὸν ἀποκλειστικά, τεχνικό.

Ἐκπρόσωπος τῆς Ἑταιρίας παρέλαβε ἀπὸ τὸν σιδηροδρομικὸ σταθμὸ τοῦ Creusot τὸν Ἑλληνα ἐφευρέτη καὶ τὸν ἐγκατέστησε στὸν *Ξενῶνα τῆς Ἑταιρίας* (le Cercle), *μέγα καὶ κάλλιστον οἰκοδόμημα*.

Τὴν ἐπαύριο, ἐπειτ' ἀπὸ τὶς ἐθιμοτυπικὰς ἐπισκέψεις, ἄρχισαν οἱ πρώτες ἐπαφὰς μὲ τοὺς τεχνικοὺς, ὅχι καὶ πολὺ ἐνθαρρυντικὰς γιὰ σύντομη ἀποπεράτωση τοῦ ἔργου.

Ἀπὸ τὶς πολυσελίδες τεχνικὰς περιγραφὰς τῶν διαδοχικῶν σταδίων τῆς ἐργασίας παραθέτουμε μόνον ἐλάχιστες περικοπές, ἐνδεικτικὰς τῆς περίπλοκης διαδικασίας.

15 Φεβρουαρίου (...). Σήμερον μετὰ μεσημβρίαν μεταβὰς εἰς τὸ τμήμα τῶν ἔργων τοῦ Πυροβολικοῦ, εὔρον τὸν διευθυντὴν αὐτοῦ κ. Schirmann, ὅστις μὲ ὠδήγησεν εἰς τοὺς κατεργαζομένους τὰ τεμάχια τοῦ πυροβόλου μου τεχνίτας. Εἶναι ταῦτα τὸ τεμάχιον τοῦ ἐσωτερικοῦ σωληνός, τὰ δύο τεμάχια τῶν προσαρμοσθησομένων ἐπ' αὐτοῦ στεφανῶν καὶ τὸ τεμάχιον τὸ ἀποτελέσον τὸ χιτῶνιον. Ταῦτα σφυρηλατηθέντα καὶ διαμορφωθέντα περίπου εἰς τὸ σχῆμα τὸ ὁποῖον πρέπει νὰ ἔχωσι τελικῶς, μὲ διαστάσεις ὅμως πολὺ μεγαλειτέρας, διαμορφοῦνται ἤδη εἰς τὸ τμήμα τοῦτο ἐξωτερικῶς, ἀφαιρουμένου μέρους τοῦ πάχους, κατόπιν δὲ θὰ διατρυπηθῶσιν εἰς τὸ αὐτὸ τμήμα, διδομένης εἰς αὐτὰ διαμέτρου ὅπῃς ὀλίγον μικρότερας τῆς τελικῆς, καὶ μετὰ τοῦτο θέλουσι σταλῆ εἰς τὸ τμήμα τῶν κατασκευῶν (Atelier de Constructions) ἵνα ὑποβληθῶσιν εἰς τὴν βαφὴν¹ καὶ ὑποστῶσι τὴν δοκιμασίαν τοῦ μετάλλου. Μοὶ ἐξέφρασαν τὴν ἐλπίδα ὅτι αἱ ἐργασίαι αὗται θὰ εἶναι δυνατὸν νὰ γίνωσι μετὰ 8 ἡμέρας.

Ἐπίσης τὸ *traineau* (ἐλκυθρον) τοῦ πυροβόλου ἐδόθη πρὸς κατασκευὴν, ἀλλ' εὐρίσκεται ἔτι εἰς τὸ τμήμα τῶν κατασκευῶν. Μελετᾶται ἤδη ἡ κατασκευὴ τοῦ κλείστρου καὶ τὰ ἄλλα μέρη τοῦ συστήματος ἐν γένει. Ἐκ τῶν ὁμιλιῶν μετὰ τῶν σχετικῶν ὑπαλλήλων καὶ τῶν πληροφοριῶν, ἃς ἔλαβον, συμπεραίνω ὅτι ἡ κατασκευὴ δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ περατωθῇ πρὸ τοῦ τέλους τοῦ Ἀπριλίου μηνός (...).

21 Φεβρ. (...). Συνεζήτησα μετὰ τοῦ κ. Duhamel, chef des études τῶν πυροβόλων, κατὰ παράκλησιν αὐτοῦ, ζητήματά τινα ἀφορῶντα

1. Δὲν πρόκειται γιὰ βάψιμο, ἀλλὰ γιὰ καταβύθιση πυρακτωμένου σίδηρου σὲ ψυχρὸ νερό. Βλ. ἐγγραφή 28 Φεβρουαρίου, λίγο παρακάτω.

λεπτομερείας τινάς, ἃς δὲν κατενόει καλῶς ἐκ τοῦ ἀπλοῦ σχεδίου, ἄνευ περιγραφῆς τινος, τὸ ὁποῖον τοῦ εἶχε σταλῆ ἐκ Παρισίων.

Ἰδίως αὗται περιστρέφοντο εἰς τὸν εἰς τὸ ὀπισθεν ἄκρον τοῦ σωλῆ-
νος προσθετιμὲνον κατευθυντήρα ὁδόντα, καὶ εἰς τὴν ἐπὶ τοῦ δίσκου
ἐνδεικνυομένην ἐλικοειδῆ ἐκσκαφήν, εἰς ἣν (...) Κατελήξαμεν εἰς τὸ
συμπέρασμα ὡς πρὸς τὸν κατευθυντήρα ὁδόντα (...) ὡς πρὸς τὴν
ἐκσκαφήν (...).

24 Φεβρ. (...). Μετὰ τοῦ κ. Duhamel συνεζήτησα πάλιν λεπτομε-
ρείας τινάς τῶν καταρτιζομένων σχεδίων ἐκτελέσεως, ἅτινα καὶ μοὶ ἔδειξε
περατωμένα. Εἶπεν ἐπιφέρει ἐπ' αὐτῶν τὰς τροποποιήσεις δι' ἃς εἶγουμεν

τήσεως : τὴν θέσιν καὶ τὸ σχῆμα τῆς προσθείσεως ἐπὶ τοῦ δίσκου ὅπῃς
(...) Τοιουτοτρόπως καὶ ἡ κατασκευὴ εὐκολύνεται καὶ ὀλιγώτερον
βάρος προστίθεται. Ὁ κ. Duhamel εὗρεν ὁρθὰς τὰς σκέψεις ταύτας καὶ
ἀπεφασίσθη νὰ ἐπιφέρει τὴν δέουσαν διόρθωσιν (...).

28 Φεβρ. (...). Παρευρέθην εἰς τὴν βαφὴν τῶν διαφόρων μερῶν
τοῦ πυροβόλου μου, γενομένην ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ ἐπὶ τῶν δοκιμῶν
τοῦ μετάλλου μηχανικοῦ κ. Perdon. Τὰ βαφέντα τεμάχια ἦσαν ὁ σωλὴν,
αἱ δύο αὐτοῦ στεφάναι καὶ τὸ χιτώνιον, ἡ δὲ βαφὴ ἐγένετο ὡς ἑξῆς : Κατὰ
πρῶτον τὰ τεμάχια ταῦτα ἐτέθησαν εἰς καμίους πρὸς πυράκτωσιν. Αἱ
κάμινοι αὗται, ὡς δεικνύει τὸ ἔναντι σχῆμα, εἶναι (...).

20 Μαρτίου (...). Ὅλα τὰ στοιχεῖα τὰ ἀπαρτίζοντα τὸ πυροβόλον
μου συνηθροίσθησαν πλέον εἰς τὸ τμήμα τῶν ὑποδειγμάτων (modèles)
καὶ ἐκεῖ πλέον ἤρχισαν τελειοποιούμενα, ἥτοι προπαρασκευάζεται ὁ κεν-
τρικὸς σωλὴν ἀφ' ἐνὸς (...) καὶ ἀφ' ἑτέρου (...) Ὁ διευθυντὴς τοῦ
τμήματος τοῦ πυροβολικοῦ κατόπιν παρακλήσεώς μου, ἔδωκε διαταγὰς
νὰ ἐπισπευθῶσιν αἱ ἐργασίαι. Ἐλπίζω οὕτω ὅτι μέχρι τέλους Ἀπριλίου
θὰ περατωθῇ ἡ κατασκευὴ (...).

21 Ἀπριλίου (...). Ἡ κατασκευὴ εὐρίσκεται πλέον περὶ τὸ τέλος
τῆς. Ὁ σωλὴν καὶ τὸ χιτώνιον (...) Ὅπωςδὴποτε μὲ διεβεβαίωσαν ὅτι
ἐντὸς 15 ἡμερῶν τὸ πολὺ τὸ πυροβόλον θὰ εἶναι ἕτοιμον νὰ ὑποστῇ τὰ
πρῶτα πειράματα βολῆς. Ἐλπίζω λοιπὸν εἰς τὰς 10 Μαΐου νὰ ἐκτελεσθῶσι
τὰ πειράματα καὶ νὰ δυνηθῶ πλέον ν' ἀναχωρήσω ἐπιστρέφων εἰς τὴν
Ἑλλάδα.

11-20 Μαΐου (...). Καὶ ἡ δεκαμερία αὕτη παρῆλθεν ὁλόκληρος μὲ
τὴν προσδοκίαν τῆς ἀποπερατώσεως τοῦ πυροβόλου μου· ἀλλ' αἱ τελευ-
ταῖαι ἐργασίαι τῆς τελειοποιήσεως καὶ ἀκριβοῦς προσαρμογῆς τῶν διαφό-
ρων μερῶν αὐτοῦ εἶναι τόσον λεπταὶ καὶ ἀπαιτοῦσι τόσον βραδείαν καὶ
ἐπιμεμελημένην ἐργασίαν ὥστε θὰ χρειασθοῦν ἔτι ἡμέραι τινές.

21-30 Μαΐου (...). Τέλος, ἤδη προσεγγίζει εἰς τὸ τέλος τῆς ἡ κατα-

σκευή τοῦ πυροβόλου (. . .) Κατεσκευάσθησαν ἔτι 50 βλήματα κυλινδρικά, ὁλόσωμα, βάρους 5 χιλ. 3, καὶ (. . .). Τὴν Κυριακὴν ἐργάσθησαν ἔτι μέχρι τῆς μεσημβρίας, ἵνα συναρμολογήσωσι καὶ ἐτοιμάσωσι αὐτὰ διὰ τὰ πειράματα.

Τὴν Δευτέραν 29 Μαΐου ἤρχισαν ταῦτα ἐν τῷ πολυγώνῳ τῆς Ἑταιρείας de la Villedieu (. . .) Κατὰ τὰ πειράματα ταῦτα παρατηρήθησαν τὰ ἑξῆς (. . .) Οὕτω τὰ πειράματα ἔδωσαν κάλλιστα ἀποτελέσματα καὶ κατεδείχθη ἡ ἐπιτυχία καὶ ἡ μεγάλη ἀξία τοῦ πυροβόλου τούτου. Ὁ διευθυντὴς τῆς ἐνταῦθα ὑπηρεσίας τοῦ πυροβολικοῦ κ. Hussion μοι ἔλεγεν ὅτι δὲν ἐπίστευεν εἰς τόσον μεγάλην ἐπιτυχίαν καὶ ὅτι εἶναι πλέον βέβαιος ὅτι τὸ πυροβόλον αὐτό, ἔχον ἴσην σχεδὸν ἀξίαν πρὸς ἐν πεδινὸν ἐλαφρὸν πυροβόλον, δὲν θὰ βραδύνῃ νὰ ζητηθῇ ἀπὸ πολλὰ Κράτη (. . .) Τὰ πειράματα θέλουσιν ἐξακολουθήσει ἐνταῦθα καὶ εἰς Havre, ὅπως ὀρισθῶσιν ἐντελῶς αἱ καλύτεραι βλητικαὶ συνθήκαι τοῦ πυροβόλου.

Στὰ δύο τελευταῖα σημειωματάρια αὐτῆς τῆς περιόδου ὑπάρχουν ἀρκετὲς σελίδες ποὺ δὲν ἀφοροῦν ἄμεσα τὴν κατασκευὴ τοῦ πυροβόλου.

Τέτοιες εἶναι οἱ σελίδες ποὺ περιγράφουν τὴν ιδιόρρυθμὴ αὐτὴ πολιτεία τοῦ Creusot, πρὸ πάντων τὶς ἀπέραντες ἐγκαταστάσεις τῶν ἐργοστασίων καὶ τὸν τρόπο τῆς λειτουργίας τους, ἀλλὰ καὶ τὴν ἡρεμὴ ζωὴ στὸν Ξενῶνα τῆς Ἑταιρείας, μὲ τὴ διαβατική συντροφίαν συναδέλφων ἀπ' ὅλα τὰ μέρη τοῦ κόσμου.

(. . .). Ἄν καὶ ἡ πόλις δὲν ἔχει πλείονας τῶν 30 χιλιάδων κατοίκων, ἐν τούτοις, ὥς ἐκ τῆς κατασποράς αὐτῆς εἰς τοὺς πέριξ λόφους, παρέχει μεγάλην ποικιλίαν καὶ ἔκτασιν περιπάτων (. . .) Πολλαχοῦ, ἐπὶ τῶν ὑψωμάτων ἰδίως, ὑπάρχουσι δασύλλια ἐξ ἐλατῶν, καὶ εἰς τὰ χαμηλότερα μέρη σχηματίζονται μικραὶ λίμναι περιποιημέναι, εἰς τὴν ὄχθην τῶν ὁποίων δύναται τις νὰ περιπατῇ. Πανταχοῦ βλέπει τις τὴν μέριμναν τῶν ἀρχῶν καὶ τὸν σεβασμὸν τῶν κατοίκων πρὸς τὰς ἀστυνομικὰς διατάξεις. Πάντα τὰ δασύλλια, τὰ μικρὰ πάρκα, οἱ κήποι, εἶναι περίφρακτα, καθαρὰ, οὐδεὶς τὰ ἐγγίζει, οὐδεὶς βαδίζει παρὰ μόνον ἐπὶ τῶν χαραγμένων ὁδῶν (. . .).

Ὁ διαμένων ἐπ' ὀλίγον χρόνον εἰς Κρεζῶ δὲν δύναται νὰ ἐννοήσῃ, ἂν δὲν τύχῃ νὰ τοῦ τὸ εἴπῃ τις, ὅτι εὐρίσκεται ἐπὶ ἀνθρακωρυχείου. Πράγματι ἡ πόλις τοῦ Κρεζῶ εὐρίσκεται ἄνωθεν ἀνθρακωρυχείου, τὸ ὅποιον ἀνήκει εἰς τὴν Ἑταιρίαν Schneider καὶ ἐξ αὐτοῦ ἐξάγεται ὁ διὰ τὰ ἐργοστάσια ἀναγκαῖος ἄνθραξ. Πρὸς τοῦτο, μεταξὺ τῶν ἐργοστασίων, εἰς διάφορα σημεῖα ὑπάρχουσι φρέατα 200 καὶ πλέον μέτρων καὶ ἐγκαθίδρυσις παρ' αὐτὰ τῶν ἀναγκαίων μηχανημάτων πρὸς ἐξαγωγήν, κάθαρσιν κλπ. τοῦ ἄνθρακος (. . .) Διὰ τοῦ φρέατος αὐτοῦ κατέρχονται εἰς τὰς ὑπογείους στοὰς οἱ ἐργάται καὶ ἀνασκάπτουσι τὰς ἀνθρακούχους διαστρώσεις ἐκ τῶν ὁποίων ἀναβιβάζεται ὁ ἄνθραξ, ὥστε κάτωθεν τῆς πόλεως καὶ εἰς βάθος ποῦ μὲν 200 μέτρων, ποῦ δὲ μείζον, αἱ ὑπόγειοι διαστρώσεις εἶναι

ἀνεσκαμμέναι καὶ ἡ πόλις ἐρείδεται, οὕτως εἰπεῖν, ἐπὶ μιᾷς παμμεγίστης στοᾶς. Ἔνεκα δὲ τούτου συμβαίνουσι ἐνίοτε εἰς τινα σημεία κατακαθήσεις τοῦ ἐδάφους καὶ διαρραγαὶ τῶν οἰκιῶν (. . .).

Ἡ περιγραφή τῶν ἐγκαταστάσεων, τῶν μηχανῶν καὶ τῶν διαφόρων σταδίων τῆς βιομηχανικῆς διαδικασίας — σχεδιαστήριο, ὑψικάμινος, ἐλασματουργεῖα, σφυρηλατήσεις, πιεστήρια κλπ. — γίνεται μὲ τόση πληρότητα καὶ ἀκριβολογία, ὥστε νομίζει κανεὶς ὅτι οἱ σελίδες αὐτὲς προορίζονται γιὰ παράδοση ἀπὸ καθηγητικὴ ἔδρα ἢ γιὰ δημοσίευση σὲ τεχνικὸ περιοδικό. Λ.χ. :

22 Φεβρ. (. . .). Ἄλλο τμήμα τῶν ἀπεράντων ἐργοστασίων, τὸ τῶν laminoirs, ἥτοι τὰ ἐλασματουργεῖα, ἀποτελεῖται ἀπὸ μεγίστην ἑκτασιν ἐργοστασίων (. . .) Ἐν αὐτοῖς κατασκευάζονται διὰ τῆς συμπίεσεως καὶ τῆς ἔλξεως, οὕτως εἰπεῖν, παντὸς εἶδους ἔργα ἐκ χάλυβος ἢ ἐκ σιδήρου (. . .) Διὰ νὰ γίνῃ μία ράβδος σιδηροδρόμου, λαμβάνεται ἐν τεμάχιον χάλυβος κοντὸν καὶ χονδρόν, τὸ ὁποῖον διαβιβάζεται, ἀφοῦ καὶ αὐτὸ πυρακτωθῇ, διὰ μέσου περιστρεφομένων κυλίνδρων, πολλάκις ἑκάστοτε σμικρυνομένης τῆς μεταξὺ αὐτῶν ἀποστάσεως, ὥστε συμπίεζεται μεταξὺ αὐτῶν καὶ τὸ πάχος του μεταβάλλεται εἰς μῆκος, καὶ γίνεται οὕτω λεπτότερον καὶ μακρύτερον. Κατόπιν διαβιβάζεται δι' ἄλλων περιστρεφομένων κυλίνδρων, τῶν ὁποίων ἡ ἐπὶ τῆς σιδηρᾶς ράβδου ἐνεργοῦσα ἐπιφάνεια ἔχει τὸ σχῆμα τῆς ράβδου τῶν σιδηροδρόμων, κατ' ἀρχὰς μὲν μεγαλύτερον, βαθμιδὸν δὲ σμικρυνόμενον μέχρι τῶν διαστάσεων τῆς ἐν χρήσει ράβδου. Διαβιβαζομένη λοιπὸν διὰ τῶν διαφόρων αὐτῶν μεταξὺ τῶν κυλίνδρων ὁπῶν, ἡ πεπυρακτωμένη ράβδος λαμβάνει ἐν τέλει τὸ σχῆμα καὶ τὰς διαστάσεις, τὰς ὁποίας πρέπει νὰ ἔχῃ. Ἡ ἐργασία δὲ αὕτη γίνεται μετὰ μεγάλης ταχύτητος, καὶ βλέπει τις εἶδος πεπυρακτωμένου ὄψεως νὰ σύρεται ταχύτατα μόνος εἰσερχόμενος εἰς μίαν ὀπὴν καὶ ἐξερχόμενος ἀπὸ ἄλλην. Οἱ ἐργάται ἀπλῶς, διὰ μακρῶν ράβδων, τοῦ δίδουσι τὴν κατεύθυνσιν (. . .).

(. . .). Τὸ περιεργότερον ἦτο ἡ κατασκευὴ χαλυβδίνης πλακὸς μελλούσης νὰ χρησιμεύσῃ διὰ θώρακα πλοίου, ἐχούσης 5 μέτρα μῆκος, 2 πλάτος, 20 ἑκατοστὰ πάχος καὶ 15.000 χιλιόγραμμα (δηλ. 15 τόννους) βάρους.

Πρὸς κατασκευὴν αὐτῆς εἶχε τεθῇ ἐν τῇ καμίνῳ τεμάχιον κυβικὸν χάλυβος βάρους 15 τόννων καὶ ἀφέθη ἵνα πυρακτωθῇ καλῶς ἐπὶ 18 ὥρας (. . .) Ἡτοιμάσθη λοιπὸν τὸ laminoir, ἀποτελούμενον ἀπὸ δύο μεγίστους καὶ βαρυτάτους κυλίνδρους καὶ ἀπὸ διάφορα μηχανήματα ἀνυψώσεως, κινήσεως κατὰ διαφόρους διευθύνσεις, κυλινδήσεως κλπ., τοῦ μεγίστου αὐτοῦ πεπυρακτωμένου ὄγκου.

Ἦνοιχθη ἡ πύλη τῆς μεγίστης καμίνου καὶ μέγας γερανὸς κινηθεὶς ἐπλησίασεν εἰς τὴν κάμινον, ἤπλωσεν ἐντὸς αὐτῆς τὸν βραχίονά του καὶ

άνυψωσε τὸν πεπυρακτωμένον ὄγκον, ὃν, κινηθεὶς πάλιν ἀντιθέτως, ἔφερε καὶ ἐναπέθεσεν ἐνώπιον τῶν πιεστικῶν κυλίνδρων τοῦ *laminoir*. Δι' ἄλλων μηχανημάτων, ὁ ὄγκος αὐτὸς ἤρχισε νὰ διέρχεται ἐπανειλημμένως ἐκ τῶν κυλίνδρων, τῶν ὁποίων ἡ ἀπόστασις βαθμηδὸν ἐσμικρύνετο, οὕτως ὥστε τὸ χονδρότατον τεμάχιον ἐλεπτύνετο καὶ ἐλάμβανε βαθμηδὸν σχῆμα πλακός. Ἐργάται ἰστάμενοι πλησίον ἔρριπτον ἐπ' αὐτοῦ βεβρεγμένα τεμάχια ξύλων, τὰ ὁποῖα αὐθαρεῖ κατεκαίοντο μετὰ πατάγου, πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦ ν' ἀφαιρῶσι τὴν ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας αὐτοῦ ὀξειδῶσιν. Ἐν τῷ μεταξύ, δι' ἄλλων μηχανημάτων, ἐστρέφετο κατὰ διαφόρους διευθύνσεις καὶ ἐγυρίζετο ὁλόκληρος ἡ πλάξ ἀπὸ τὴν ἑλλην ἐπιφάνειαν, ὥστε ἡ διὰ τοῦ κυλίνδρου συμπίεσις νὰ γίνεται παντοῦ ὁμοιόμορφος. Ἐντὸς ἡμισείας ὥρας ἀπετελέσθη ἡ πλάξ εἰς τὰς ὀρισθείσας διαστάσεις. Πεπυρακτωμένη δὲ ἔτι, ὡς ἦτο, ἐφορτώθη ἀμέσως ἐπὶ σιδηροδρόμου καὶ ἐστάλη εἰς ἄλλο ἐργοστάσιον, ἵνα ἀποπερατωθῇ ἡ δι' αὐτὴν ὑπολειπομένη ἐργασία (...).

Τὰ ἐργοστάσια δύνανται νὰ κατασκευάσωσι διὰ τοῦ αὐτοῦ τρόπου μεταλλικὰς πλάκας ἀπὸ τῶν λεπτοτάτων, πάχους $1/10$ τοῦ χιλιοστομέτρου (...) μέχρις 75.000 χιλιογράμμων βάρους, 20 μέτρων μήκους, 4 πλάτους καὶ 20 ἑκατοστῶν πάχους (...).

Αὐτὸ τὸ πελώριο βιομηχανικὸ συγκρότημα ἦταν οἰκογενειακὸ φέουδο τῶν Schneider, ἀπὸ πολλὰς δεκαετίες.

Ὁ κ. Schneider, κατὰ τὰ $3/4$ περίπου ἰδιοκτῆτης τῶν ἀπεράντων ἐργοστασίων καὶ κτήσεων τῆς Ἑταιρίας, οὐ μόνον ἐν Creusot ἀλλὰ καὶ ἐν Havre καὶ εἰς ἄλλα μέρη τῆς Γαλλίας, εἶναι νέος 37 ἐτῶν, ὑπανδρος καὶ πλουσιώτατος. Ἐνταῦθα διατηρεῖ ἀνακτορικὸν οὕτως εἰπεῖν μέγαρον καὶ παμμέγιστον πάρκον πρὸ αὐτοῦ. Κατοικεῖ δὲ ἐνταῦθα κατ' ἔτος ἐπὶ τινὰς μῆνας. Ἀτυχῶς ὅταν ἦλθον εἶχε φύγει καὶ δὲν ἠδυνήθη νὰ τὸν γνωρίσω (...).

Κάποια ποικιλία εἰσάγουν στὶς τεχνικὰς περιγραφὰς τὰ λίγα ποὺ σημειώνονται ἐδῶ κ' ἐκεῖ, σ' αὐτὰ τὰ δύο τετράδια, γιὰ τὴ διαβίωσιν τῶν φιλοξενουμένων τῆς Ἑταιρίας στὸν Ξενῶνα.

(...). Ζωὴ μονότονος μὲν ἀλλ' εὐχάριστος (...) Τὴν ἐσπέραν ἐγευμάτισα μετὰ νέου Ὀλλανδοῦ μηχανικοῦ ἐλθόντος ὅπως ἐπισκεφθῇ τὰ ἐργοστάσια καὶ προτιθεμένου νὰ ἰδρῦσιν ἐργοστάσιον παραγωγῆς ὀπίου εἰς Ἰνδοκίαν. Μετὰ τὸ γεῦμα ἔπαιξα μετ' αὐτοῦ μπιλλιάρδον καὶ κατόπιν ἐχωρίσθημεν, διὰ νὰ μὴ ἰδωθῶμεν ἴσως ποτὲ πλέον (...).

(...). Ἐγνώρισα τὸν Ρῶσον συνταγματάρχην Μιχαηλόβσκην ἐλθόντα διὰ μίαν ἡμέραν εἰς Creusot πρὸς ἐπιθεώρησιν τῶν διὰ τὸν Ρωσικὸν στρατὸν κατασκευαζομένων βλημάτων. Εἶναι ἔξυπνος καὶ κάλλιστος ἄνθρωπος, μὲ ὠραῖα ξανθὰ μαλλιά καὶ μακρὰν ξανθὴν γενειάδα. Ἐχει τὸ

χαρακτηριστικὸν ὅτι ἀφίνει τὰ μαλλιά του μακρὰ ὡς παπᾶς μᾶλλον καὶ μὲ χωρίστραν εἰς τὸ μέσον, τὰ δὲ αὐτιά του εἶναι συνεστραμμένα πρὸς τὰ ἔμπρὸς καὶ προσπαθεῖ νὰ τὰ καλύψῃ διὰ τῶν μαλλίων (...).

(...). Ἐπίσης τὰς ἡμέρας αὐτὰς ἔμενον τρεῖς Τοῦρκοι ἀξιωματικοί, ἀλλ' ἔτρωγον ἰδιαιτέρως καὶ δὲν τοὺς ἐγνώρισα (...).

(...). Ἐγνώρισα ἓνα Ἰάπωνα ἀξιωματικόν, τὸν λοχαγὸν Ikeda, ἀσχημάνθρωπον, ἀλλὰ διακεκριμένον ἀξιωματικόν. Μένει εἰς τὸ Creusot ἀπὸ μηνῶν, ἀλλὰ κατοικεῖ εἰς τὴν πόλιν ἐρχόμενος εἰς τὸ Cerele διὰ νὰ παίξῃ μπιλλιάρδον, τὸ ὁποῖον τώρα μανθάνει (...).

Περνοῦν, ἀκόμη, ἀπὸ τὸν Ξενῶνα τοῦ Creusot, Βολιβιανοί, Ἀργεντινοί, Ἰσπανοί, Αὐστριακοί, ἓνας Πέρσης στρατηγὸς καὶ πολλοὶ Βούλγαροι.

(...). Τὴν ἑσπέραν μετὰ τὸ γεῦμα ἔκαμα γνωριμίαν μετὰ τοῦ ἐν τῷ Cerele κατοικοῦντος Βουλγάρου συνταγματάρχου Μπακάρδιεφ, ἀπευθύνας αὐτῷ πρῶτος τὸν λόγον καὶ αὐτοσυστηθεὶς. Εἶναι ἀρχηγὸς τῆς Βουλγαρικῆς ἀποστολῆς ἐξ ἀξιωματικῶν πρὸς παραλαβὴν καὶ ἐξέλεξις τῶν δι' αὐτοὺς κατασκευαζομένων ἐνταῦθα ταχυβόλων πυροβόλων. Φαίνεται πεφωτισμένος ἀξιωματικὸς, νέος μᾶλλον καὶ διοικητὴς ἤδη, ὡς μοὶ εἶπεν, τῆς ἐκ δύο συνταγμάτων ὀρειβατικοῦ πυροβολικοῦ Ταξιαρχίας, καὶ κάλλιστος ἐν γένει ἄνθρωπος. Μοὶ ἐξέφρασε τὴν χαρὰν του διὰ τὴν γνωριμίαν, προσθέσας ὅτι καὶ αὐτὸς ἐπεθύμει ταύτην καὶ προσεπάθει νὰ εὕρῃ τὴν εὐκαιρίαν νὰ συστηθῶμεν. Ἐμείνα πολλὴ ἀργὰ μετ' αὐτοῦ καὶ ὠμιλήσαμεν περὶ διαφόρων πραγμάτων, ἰδίως στρατιωτικῶν τῶν τόπων μας. Ἐν τέλει μὲ ἠρώτησε περὶ τοῦ αἰτίου τῆς ἐνταῦθα διαμονῆς μου, καὶ τοῦ ἀνεκοίνωσα τὰ τῆς κατασκευῆς τοῦ πυροβόλου μου, διὰ τὸ ὁποῖον ἔδειξε πολλὴ ἐνδιαφέρον καὶ ἐξέφρασε τὴν πεποίθησιν ὅτι ὑπὸ τοὺς ὅρους τοῦ ὀργανισμοῦ του καὶ τῆς κατασκευῆς του δὲν εἶναι δυνατόν παρὰ νὰ ἐπιτύχῃ (...).

(...). Τὴν ἑσπέραν μετὰ τὸ γεῦμα συνητητήην πάλιν ἐν τῷ ἀναγνωστηρίῳ μετὰ τοῦ Βουλγάρου συνταγματάρχου κ. Μπακάρδιεφ καὶ ὠμιλήσαμεν ἐπὶ μακρὸν περὶ τῶν στρατιωτικῶν καὶ πολιτικῶν πραγμάτων τῶν πατρίδων μας. Ὁ κ. Μπακάρδιεφ φρονεῖ, πολλὴ ὀρθῶς, ὅτι ἡ πολιτικὴ τῶν μικρῶν κρατῶν τοῦ Αἴμου πρὸς ἄλληλα εἶναι καταστρεπτικὴ δι' αὐτὰ καὶ δὲν δύναται ἢ θάττον ἢ βράδιον νὰ ἐπιφέρῃ τὴν καταστροφὴν των πρὸς ὄφελος τῆς Τουρκίας ἢ μᾶλλον ἄλλων μεγάλων Εὐρωπαϊκῶν Κρατῶν, ἐποφθαλμιώντων τὴν Χερσόνησον τοῦ Αἴμου. Κατὰ συνέπειαν νομίζει αὐτὸς ὅτι τὸ συμφέρον τῶν Κρατῶν αὐτῶν εἶναι νὰ συνασπισθῶσι καὶ ἀποτελέσωσιν εἰδὸς τι Βαλκανικῆς Ὅμοσπονδίας, ἣτις τότε δύναται νὰ ἐπιβληθῇ οὐ μόνον εἰς τὴν Τουρκίαν, ἀλλὰ καὶ εἰς τὰς ἄλλας δυνάμεις, ἀλλὰ δυστυχῶς, ἐπεῖπεν, εἶναι πολλὴ δυσχερὴς ἡ συνεννόησις αὕτη. Τοῦ ἀπήντησα ὅτι βεβαίως τὸ σχέδιον τοῦτο εἶναι λαμπρόν, μάλιστα δὲ ὁ

μακαρίτης Τρικούπης είχε συλλάβει τοιοῦτόν τι σχέδιον καὶ τὸ εἶχε προτείνει εἰς τὸν Σταμπούλωφ, ἀλλὰ δυστυχῶς οὗτος δὲν τὸ ἀπεδέχθη.

Τοῦτο εἶναι ἀληθές, μοὶ εἶπεν, ἀλλὰ δυστυχῶς τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ὁ Σταμπούλωφ περιεσπᾶτο περὶ ἄλλα σχέδια πολιτικά καὶ δὲν τὸ ἀπεδέχθη. Σήμερον νομίζει ὅτι ἤρχισεν νὰ ὠριμάζη ἡ ἰδέα αὕτη.

Καὶ αἱ βλέψεις σας ἢ μᾶλλον αἱ ἀντιζηλῖαι μας εἰς τὴν Μακεδονίαν, τοῦ εἶπον, πῶς θὰ συμβιβασθῶσιν ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει ;

Ἡ Μακεδονία ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει, μοῦ εἶπεν, θὰ γίνῃ αὐτόνομος πολιτεία καὶ θὰ εἰσέλθῃ καὶ αὕτη εἰς τὴν Ὁμοσπονδίαν. Ἄμα γίνῃ αὐτόνομος, αἱ ἐν αὐτῇ κατοικοῦσαι φυλαὶ θὰ ὁμονήσωσι, θὰ ζῶσιν εἰρηνικῶς καὶ θὰ ἀναπτύσσωνται ἐν εἰρήνῃ καὶ ἐν ἐλευθερίᾳ γλώσσης καὶ θρησκείας.

Ἐάν, ἐξηκολούθησεν, καταρτισθῇ Ὁμοσπονδία ἐκ τῆς Ρουμανίας, Βουλγαρίας, Ἑλλάδος, Σερβίας, Μαυροβουνίου καὶ Μακεδονίας, θὰ ἀποτελεσθῇ μία δύναμις ἰσχυρὰ καὶ σεβαστὴ, διαθέτουσα πλεον τοῦ ἐνὸς ἑκατομμυρίου στρατοῦ. Ἐννοεῖται ὅτι ἡ Ὁμοσπονδία αὕτη θὰ γίνῃ οὕτω, ὥστε ἕκαστον κράτος ἀποτελοῦν αὐτὴν θὰ διοικῆται ὡς βούλεται ἐν τῷ ἐσωτερικῷ, μόνον δὲ ὅροι τινὲς θὰ διακανονισθῶσιν ἀπὸ κοινοῦ καὶ θὰ τηρῶνται ἀπαρεγκλίτως : π.χ. δύναται νὰ ὀρισθῇ ὅτι αἱ τελωνεϊακαὶ ζῶναι μεταξὺ τῶν Κρατῶν τῆς Ὁμοσπονδίας καταργοῦνται καὶ ἀφίνεται ἐλευθέρᾳ ἡ εἰσαγωγή καὶ ἐξαγωγή μεταξὺ αὐτῶν, ἡ διπλωματικὴ ὑπηρεσία δύναται νὰ εἶναι κοινή, ὁ στρατὸς τῶν κρατῶν τῆς Ὁμοσπονδίας νὰ λάβῃ τὸν αὐτὸν ὄργανισμόν καὶ ἕκαστον τῶν Κρατῶν νὰ ὑποχρεοῦται νὰ παρασκευάζῃ καὶ παρουσιάζῃ ἐν περιπτώσει πολέμου ὠρισμένην δύναμιν ἀναλόγως τοῦ πληθυσμοῦ του καὶ τῶν πόρων των, κλπ. Εἰς τὴν Ὁμοσπονδίαν αὐτὴν δύναται νὰ εἰσέλθωσι βραδύτερον καὶ ἡ Ἀλβανία, ὡς καὶ ἡ Βοσνία καὶ Ἑρζεγοβίνη χωριζόμεναι τῆς Αὐστρίας.

Μέγα τὸ σχέδιον τοῦ συνταγματάρχου Μπακάρδιεφ, ἀλλὰ δυστυχῶς, ὡς ὠμολόγησε καὶ ὁ ἴδιος, τὸ εὕρισκε δυσεπίτευκτον ¹.

Ἐπίσκεψη στὸν Διάδοχο.— Ἡ διαμονὴ στὸ Creusot τελειώνει μαζί μὲ τὰ πειράματα τοῦ πυροβόλου.

Τὴν 1ην Ἰουνίου διῆλθον ἐν Creusot ἀποχαιρετῶν καὶ εὐχαριστῶν τοὺς διαφόρους ὑπαλλήλους τῆς Ἑταιρίας, οἵτινες μοὶ παρέσχον τὴν συνδρομὴν των καὶ μὲ περιποιήθησαν (. . .) Μετὰ τὸ γεῦμα δέ, κατὰ τὴν 10ην ὥρ. μ.μ. (. . .) μὲ συνώδευσαν μέχρι τοῦ σταθμοῦ (. . .).

1. Δὲν θὰ λησμονηθεῖ πῶς ἡ συνομιλία διεξάγεται τὸ 1906, ὅταν ἀκόμα ὁλόκληρος ὁ Μακεδονικὸς χώρος, ἀλλὰ καὶ οἱ συνεχόμενες ἀπὸ τῆ μιᾶ πλευρᾶ Ἀλβανία καὶ Ἡπειρος, καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη Θράκη, ἀνῆκαν στὴν Ὀθωμανικὴ Αὐτοκρατορία. Ἐξάλλου δὲν εἶχαν γίνεαι ἀκόμη οἱ ὁμαδικὲς μετακινήσεις πληθυσμῶν, ποὺ ἔλλαξαν τὴν ὕψη τῆς Μακεδονίας.

Οι δέκα τελευταίες μέρες στο Παρίσι, πριν από την επιστροφή στην Ελλάδα, καταναλώθηκαν σε συνεννοήσεις με τὰ κεντρικά γραφεία καὶ σὲ ἀποχαιρετιστήριες ἐθιμοτυπικὲς ἢ φιλικὲς ἐπισκέψεις. Ἐνδιαφέρον παρουσιάζει ἡ ἐπίσκεψη στὸν Διάδοχο Κωνσταντῖνο.

Τῇ 7/20 Ἰουνίου ἐπεσκέφθη τὸν Διάδοχον, εὐρισκόμενον εἰς Παρισίους καὶ κατοικοῦντα εἰς τὸ Hôtel Continental. Μὲ ἐκράτησε πολλὴν ὥραν καὶ τοῦ ἐξήγησα τὰ τῆς κατασκευῆς καὶ ἐπιτυχoῦς δοκιμασίας τοῦ πυροβόλου μου καὶ τοῦ ἔδειξα τὰ σχέδια αὐτοῦ. Ἐφάνη εὐχαριστηθεὶς καὶ μοῦ εἶπεν ὅτι πρέπει νὰ σταλῇ εἰς τὴν Ἑλλάδα, νὰ κάμουν πειράματα συγκριτικὰ μὲ ἐκεῖνο τοῦ κ. Λυκούδη, τὸ ὁποῖον κατεσκεύασεν ὁ Κρούπ. Τέλος τὸν παρεκάλεσα πολὺ νὰ ἐπισκεφθῇ τὰ ἐν Creusot ἐργοστάσια τῆς Ἑταιρίας, διὰ νὰ ἴδῃ τὰ γαλλικὰ πυροβόλα καὶ νὰ κάμουν ἐνώπιόν του δοκιμὰς τοῦ πυροβόλου. Ὁ κ. Canet ἐζήτησε νὰ παρουσιασθῇ εἰς τὸν Διάδοχον διὰ νὰ τὸν προσκαλέσῃ διὰ τὴν ἐπίσκεψιν ταύτην.

Φαίνεται βαρυνόμενος νὰ κάμῃ αὐτὸν τὸν κόπον, ἀλλὰ τοῦ συνέστησα ὅτι πρέπει νὰ τὸ ἀποφασίσῃ (. . .).

Ἡ νέα ἐφεύρεση.— Οὐσιαστικώτερον περιεχόμενο εἶχαν οἱ τελευταῖες ἐπαφὲς μὲ τὰ κεντρικὰ γραφεία τῆς Ἑταιρίας, γιὰ τὸ κύριον θέμα τους αὐτὴν τὴν φορὰ ἦταν μιὰ νέα ἐφεύρεση τοῦ ἀντισυνταγματάρχου Δαγκλῆ, ἐφεύρεση ποὺ κατὰ τὸ τελευταῖον ἐξάμηνον εἶχε γίνῃ ἀντικείμενον ἀλληλογραφίας πυκνῆς μεταξὺ τοῦ ἐφευρέτη καὶ τῆς Ἑταιρίας.

Πρόκειται γιὰ νέα σχέδια λυομένου πυροβόλου σὲ τρία μέρη. Τὰ εἶχε προτείνει ὁ Δαγκλῆς στὴν Ἑταιρίαν, μόλις ἔφθασε στὸ Παρίσι, κι' ἀπὸ τότε εἶχαν ἀρχίσει διαπραγματεύσεις, παράλληλως μὲ τὸ ὑπὸ κατασκευὴν πυροβόλο, ἀλλὰ καὶ ἀνεξάρτητες. Τελικὰ, ἔπειτα ἀπὸ περίπου δυὸ χρόνια, φαίνεται (χωρὶς νὰ εἶναι βέβαιον) ὅτι ματαιώθηκε ἡ συμφωνία.

Ἡ σχετικὴ ἀλληλογραφία ταξιθετῆθηκε ἀπὸ τὸν ἴδιον τὸν Δαγκλῆ σὲ χωριστὸ φάκελο, μὲ τὴν ἐπιγραφὴν :

Ἀλληλογραφία μετὰ τῆς Ἑταιρίας Schneider et Cie ἀναφερομένη εἰς τὰς προταθείσας εἰς αὐτὴν νέας χαράξεις λυομένου πυροβόλου καὶ εἰς τὴν αἴτησιν προνομίων. 1906. Π.Γ.Δ.

Ἄν κάτι μπορεῖ νὰ κινήσῃ ἀκόμη τὸ ἐνδιαφέρον γύρω ἀπ' αὐτὴν τὴν νέα ἐφεύρεση (ποὺ ἀντιπροσωπεύεται στὸ Ἀρχεῖον μὲ περίπου 50 ἔγγραφα καὶ 15 ἡμερολογιακὰς σελίδες), εἶναι, ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῆς Ἑταιρίας, προσπάθεια, ὅχι καὶ πολὺ ἔντεχνη ἄλλωστε, νὰ οἰκισιοποιηθῇ τὴν νέα ἐφεύρεση, τάχα σὰν παρακολούθημα τῆς πρώτης· ἀπὸ τὴν πλευρὰ τοῦ ἐφευρέτη, ἐπίμονη προσπάθεια τῆς πνευματικῆς του ἰδιοκτησίας.

Συνεζήτησα μετὰ τοῦ κ. Patard σχεδὸν ἐπὶ 1 1/2 ὥραν. Οὗτος ἀφοῦ ἤρχισε μὲ πολλὰ κομπλιμέντα κλπ., ἠθέλησε κατ' ἀρχὰς νὰ μοὶ ὑποδείξῃ ὅτι ἀφοῦ ἔκαμα ἅπαξ μίαν σύμβασιν μετ' αὐτῶν διὰ τὸ κατασκευαζόμενον πυροβόλον, ὦφειλον καὶ πᾶσαν νέαν ἐργασίαν νὰ παραδίδω εἰς αὐτοὺς ἄνευ προνομίων. Τοῦ ἀπήντησα ὅτι ὅχι μόνον τοιοῦτόν τι δὲν περιλαμβάνεται εἰς τὴν σύμβασιν, τὴν ὁποῖαν εἶχομεν κάμει, ἀλλὰ καὶ εὐρίσκω πολὺ παράδοξον τοιαύτην ἀξίωσιν.

Μοῦ ἀπήντησεν ὅτι ἔχω δίκαιον, ὅτι τὸ σφάλμα ἦτο ἰδικόν του, διότι ἐλησμόνησε νὰ περιλάβῃ αὐτὸν τὸν ὅρον εἰς τὴν σύμβασίν μας, ἀλλ' ὅτι τοῦτο εἶναι συνήθεια τῆς Ἑταιρίας καὶ οὕτω πάντοτε, καὶ μὲ ἄλλους μεθ' ὧν συνειργάσθησαν, ἐγένετο.

Τοῦ ἀπήντησα ὅτι λυποῦμαι πολὺ, ἀλλ' ὅτι ἀφοῦ δὲν ἔχομεν κάμει τοιαύτην συμφωνίαν, ἔχω δικαίωμα νὰ θεωρῶ, ὡς εἶναι, νέαν τὴν ἐργασίαν μου αὐτὴν καὶ νὰ ἐπιθυμῶ νὰ τὴν ἐξασφαλίσω διὰ προνομίου, τὸ ὅποιον εἶμαι πρόθυμος νὰ μεταβιβάσω πρὸς τὴν Ἑταιρίαν των, πρὸς τὴν ὁποίαν ἔχω ὅλην τὴν ἐμπιστοσύνην καὶ ὀφείλω εὐχαριστίας.

Ὑποχώρηση τῆς Ἑταιρίας σὲ νέες θέσεις :

Μετὰ τοῦτο ἠθέλησε νὰ μὲ πείσῃ ὅτι δὲν εἶναι ἀναγκαῖον τὸ προνόμιον, ὅτι τούναντίον τοῦτο εἶναι ἐνίστε ἐπιβλαβές, ὅτι περιορίζει τὴν ἐλευθερίαν, τὰς τελειοποιήσεις κλπ. Τοῦ ἐπολέμησα ὅσον ἦτο δυνατόν καὶ τὸ ἐπιχείρημα τοῦτο καὶ τοῦ προσέθεσα ὅτι ἐγὼ ἡδυνάμην μόνος νὰ ζητήσω τὸ προνόμιον, ἂν δὲ ἔδωσα τὰ σχέδιά μου εἰς τὴν Ἑταιρίαν, ἵνα δι' αὐτῆς τὸ λάβω, ἔκαμα τοῦτο κατὰ παρακίνησιν τοῦ κ. Métivier, ἐκ τῶν λόγων τοῦ ὁποίου ἐνόμισα ὅτι ἡ Ἑταιρία θὰ ἦτο πρόθυμος πρὸς τοῦτο. Ἐὰν αὕτη δὲν τὸ ἐπιθυμῇ, δύναμαι νὰ τὸ ἐπιδιώξω μόνος.

Ἀλλὰ δὲν μοῦ ἔλεγε πάρε τα ὀπίσω· ἤθελαν τὰ σχέδια ἄνευ προνομίων.

Κατόπιν (...).

Τὸ παιχνίδι τοῦτο, ποὺ κράτησε περίπου ἑπτὰ μῆνες στὸ πρῶτο του στάδιο, συνεχίστηκε κυριολεκτικὰ ἕως τὴν τελευταία ὥρα.

10 Ἰουνίου (...). Συνωμίλησα πάλιν ἐν ἐκτάσει περὶ τῶν ὁρων τοῦ συμβολαίου διὰ τὸ brevet, ἐμείναμεν δὲ σύμφωνοι νὰ ζητηθῇ πρῶτον διὰ τῆς Ἑταιρίας τὸ προνόμιον δι' ἐμὲ ἀπὸ τὴν Γερμανίαν, ὅπου εἶναι μεγαλύτερα αὐστηρότης διὰ τὰ προνόμια, καί, ἂν μοῦ χορηγηθῇ ὑπ' αὐτῆς, τότε νὰ ζητηθῇ καὶ ἐν Γαλλίᾳ καὶ νὰ ὑπογράψωμεν τὸ συμβόλαιον, ἐπὶ τῶν ὁρων τοῦ ὁποίου συνεφωνήσαμεν, δι' οὗ θὰ παρεχωρεῖτο εἰς τὴν Ἑταιρίαν ἡ ἐκμετάλλευσις τοῦ προνομίου τούτου· ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει ἤθελε πληρῶνεσθαι ὑπὸ ταύτης εἰς ἐμὲ ἐν περιπτώσει πωλήσεως τοῦ νέου πυροβόλου, 10 % ἐπὶ τῆς τιμῆς τῆς πωλήσεως αὐτοῦ.

Τὴν ἐσπέραν, μετὰ τὸ γεῦμα, μεταβὰς εἰς τὸν σταθμὸν τῆς Lyon ἀνεχώρησα διὰ τοῦ τραίνου τῆς 10 1/2 ὥρ. διὰ Πρίντιζι, μέσῳ Λωζάννης, Simplon καὶ Μιλάνου¹.

1. Στὰ χαρτιὰ αὐτῆς τῆς περιόδου, πάντα σχετικὰ μὲ τὴν κατασκευὴ τοῦ πυροβόλου, ὑπάρχουν ἐπίσης : α) 23 ποικίλα ἔγγραφα (ἀναφορὰς πρὸς τὸ λογιστήριον τοῦ Ὑπουργείου τῶν Στρατιωτικῶν, ὑπηρεσιακὴ ἀλληλογραφία μὲ τοὺς πρέσβεις Ν. Δεληγιάννη καὶ Κλ.

Ἀναμονὴ καὶ ἀνησυχίες.— Ἐπιστρέφοντας στὴν Ἑλλάδα, στὶς 15 Ἰουνίου, ἔπειτα ἀπὸ περίπου ἑπτάμισι μηνῶν ἀπουσία, ὁ ἀντισυνταγματάρχης Δαγκλῆς ὑπέβαλε στὴ Γενικὴ Διοίκηση τοῦ Στρατοῦ πολυσέλιδη ἀναφορά, ἡμερομηνίας 24 Ἰουνίου 1906, ὅπου ἐκθέτει τὰ τῆς συνεργασίας του μὲ τὸν Οἶκο Schneider σὲ ὅλα τὰ στάδια, ἀπὸ τὶς συνεννοήσεις στὸ Παρίσι γιὰ τὸν καταρτισμὸ τοῦ ὀριστικοῦ σχεδίου, ἕως τὴν παρακολούθηση τῶν ἐργασιῶν κατασκευῆς στὰ ἐργοστάσια τοῦ Creusot καὶ τὰ πρῶτα πειράματα βολῆς στὸ ἐκεῖ πολύγωνο τῆς Ἑταιρίας¹.

Μετὰ τὴν τεχνικὴ ἀνάλυση τοῦ ἔργου, ἡ ἀναφορά συνεχίζει :

Ἡ εὐστάθεια, ἡ ἀντοχή, ἡ εὐθυβολία καὶ ἡ λειτουργία ἐν γένει τοῦ συστήματος κατὰ τὰς δοκιμὰς ταύτας ἀπεδείχθησαν κάλλιστα. Ἐπίσης ἡ βλητικὴ δύναμις τοῦ πυροβόλου κατεδείχθη σημαντικὴ (...). Ἡ Ἑταιρία θέλει ἐξακολουθήσει τὰ πειράματα ὑπὸ τοὺς αὐστηροτέρους ὅρους πρὸς ἔντελὴ ὀρισμὸν τῶν καλλιτέρων βλητικῶν συνθηκῶν τοῦ νέου τούτου συστήματος πυροβόλου καὶ πρὸς κατασκευὴν τῶν πινάκων βολῆς αὐτοῦ, μεθ' ὃ τοῦτο θέλει εἶσθαι ἕτοιμον πρὸς ἀποστολὴν εἰς τὴν Ἑλλάδα, ὅταν τὸ Ὑπουργεῖον ἀποφασίσῃ νὰ ὑποβάλλῃ αὐτὸ εἰς πειράματα ἐνταῦθα (...).

Οὔτε ὁ ἴδιος ὁ ἐφευρέτης, οὔτε οἱ τεχνικοὶ τοῦ Creusot θὰ φαντάζονταν πῶς ἡ τελευταία φάσις τῆς ἐπεξεργασίας τοῦ πυροβόλου ἕως τὴν ἀποστολὴν του στὴν Ἀθήνα, ἐμελλε νὰ παραταθεῖ ἀκόμη δέκα μῆνες περίπου.

Τὰ πρῶτα γράμματα πού φθάνουν ἀπὸ τὴ Γαλλία ἀναφέρονται στὴν ἐπίσκεψιν τοῦ Διαδόχου στὸ Creusot. Καὶ ὁ μὲν Canet περιορίζεται σὲ ἐγκάρδιες γενικότητες (28 Ἰουνίου 1906) :

(...). Je suis heureux de vous dire que l'ensemble du matériel s'est fort bien comporté pendant les tirs et les manœuvres; je crois que S.A.R. en a conçu une excellente impression. Je souhaite, à notre mutuel intérêt, que le canon démontable dont nous allons poursuivre l'expéri-

Ραγκαβῆ, ἐπιστολὲς πρὸς καὶ ἀπὸ στρατηγούς Vosseur, Perruchon καὶ Κ. Σαπουντζάκη) καὶ β) φάκελοι μὲ πρόχειρα σημειώματα (ὀνόματα καὶ διευθύνσεις, λογαριασμοί, ἐπισκεπτήρια).

1. Παράλληλα μὲ τὴν προϋσταμένην του ἀρχή, ὁ Δαγκλῆς φρόντισε νὰ ἐνημερώσῃ τὴν κοινὴ γνώμη γιὰ τὴν ἀποπεράτωση τοῦ πυροβόλου του καί, λίγες μέρες πρὶν φύγει ἀπὸ τὸ Παρίσι, ἔστειλε στὶς ἐφημερίδες «Ἀκρόπολις» καὶ «Ἑστία» «σχετικὸν ἀρθρίδιον», πού δημοσιεύθηκε στὰ φύλλα τῆς 11 Ἰουνίου 1906 («Ἐφεύρεσις Ἑλληνος ἀξιωματικοῦ»). Τὴν δημοσίευσιν ἀκολούθησε διεξοδικὴ «ἀνασκευὴ» τοῦ ἀρθριδίου, καὶ προβολὴ τῶν γνωστῶν ἀξιώσεων Λυκούδη, μὲ δυὸ πολὺσθηλα ἀνυπόγραφα ἄρθρα στὴν ἐφημερίδα «Ἀθῆναι» τῆς 16 καὶ 17 Ἰουνίου.

Ἡ ἀνταπάντησις Δαγκλῆ ἀναπτύσσει τὸ θέμα ἰδίως ἀπὸ τὴν τεχνικὴν του πλευρά. Δημοσιεύθηκε, ἐπίσης ἀνυπόγραφη, σὲ τρεῖς συνέχειες στὴν ἐφημερίδα «Ἀκρόπολις» τῆς 23, 24 καὶ 25 Ἰουνίου. Τὰ χειρόγραφα βρίσκονται στὸ Ἀρχεῖο, ὅπου καὶ ἄλλα ἀνάλογα σχόλια : στὴν ἐφημερίδα «Ἀθῆναι», 24 καὶ 28 Μαΐου, καὶ Le Monde Hellénique, 9, 23, 30 Ἰουνίου 1907.

mentation trouve dans les milieux militaires à Athènes un accueil très favorable, de nature à déterminer sa prochaine adoption dans l'Armée Hellénique. Il le mérite et j'espère qu'avec l'appui de votre autorité en Grèce il aura, sans tarder beaucoup cette flatteuse consécration (...).

Ἄλλὰ στὰ γράμματα τοῦ Husson καὶ στὶς ἀπαντήσεις τοῦ Δαγκλῆ, διαγράφονται, ἔστω καὶ ἀχνά, τὰ τρία κύρια θέματα ποὺ θ' ἀπασχολήσουν στοὺς ἐπόμενους μῆνες τὸν ἐφευρέτη καὶ τὸν κατασκευαστὴ καὶ θὰ τροφοδοτήσουν τὴν ἀλληλογραφία τους : ἀλλεπάλληλες μικροαναπροσαρμογές καὶ τελειοποιήσεις τοῦ κατασκευασμένου πυροβόλου· ἀγρυπνὴ παρακολούθηση τῆς παράλληλης ἐτοιμασίας τοῦ πυροβόλου Λυκούδη στὰ ἐργοστάσια Krupp· συνέχιση τῶν διαπραγματεύσεων γιὰ τὴν ἐκτέλεση καὶ τὴν ἐκμετάλλευση τοῦ νέου σχεδίου.

29 juin 1906, Mon Colonel, Son Altesse le prince héritier accompagné de son officier d'ordonnance et de Mr. Théotokis fils est arrivé au Creusot mercredi matin, 27, accompagné par Mr. Schneider et Mr. Canet. J'étais en congé mais on a eu le temps de me rappeler par dépêche et j'ai pu accompagner Son Altesse dans sa visite des ateliers d'artillerie et au Polygone. Nous avons tiré et expliqué (...) Le matériel Schneider—Canet—Danglis a été présenté chargé sur les mulets en poids. La seule remarque du prince est que le chargement du mulet de manchon est un peu élevé.

La pièce a été ensuite mise en batterie. La manœuvre s'est faite (...) sans donner lieu à aucune hésitation. Après examen de la pièce en batterie on a procédé au tir : (...) Sitôt le tir fini, le prince a demandé à démonter le manchon; l'opération s'est faite à la main sans aucune difficulté, cependant le prince a remarqué (il faisait très chaud) que l'extrémité du tube était déjà à une température élevée, ce qui pouvait présenter des inconvénients. Nous verrons à supprimer cet inconvénient.

Nous allons soumettre le matériel à des essais rigoureux, en vue du tir comparatif avec le matériel Lycoudis (...).

Ἀπὸ τὴν ἀπάντηση πρὸς Husson :

Athènes, le 27 juin/10 juillet 1906 (...), Je ne crois pas que les objections faites par Son Altesse aient une grande importance : le chargement du manchon est un peu élevé, mais son centre de gravité est bien placé pour que cette charge soit mieux assurée que celles du corps de l'affût et du traîneau. En ce qui concerne la température élevée de l'extrémité du tube (...) il ne serait pas difficile de trouver un moyen de remédier à cet inconvénient. Je vous propose la manière suivante :
1° Faire un bourrelet d'une saillie de 2 mm à la bouche du tube (fig. 1),
2° Ajouter (...).

‘Από τὴν ἀπάντηση πρὸς Canet :

(...). D’après ce qu’on me dit au Ministère, il a été décidé de faire les expériences ici, au mois de septembre, avec des canons de campagne et avec des canons démontables Schneider-Canet-Danglis et Krupp-Lycoudis (...).

(...). Je vous prie de m’informer si on a déposé en Allemagne de ma part la demande de brevet pour mon plan de canon à trois morceaux, et de m’envoyer les contrats, afin que je les signe (...).

Γύρω ἀπὸ τὰ τρία θέματα ποὺ ἀριθμήσαμε παραπάνω κι’ ἀπὸ λίγ’ ἀκόμα δευτερεύοντα, ὅπως ἡ φωτογράφιση τοῦ ὕλικου, ἡ συγγραφή ἐπεξηγηματικοῦ φυλλαδίου, συνεχίζεται πυκνὴ καὶ ἐπὶ μῆνες ἡ ἀλληλογραφία Schneider-Δαγκλῆ.

Οἱ ὕστατες λεπτομερειακὲς βελτιώσεις τοῦ κατασκευασμένου πυροβόλου παρουσίασαν ἐξελίξεις, ποὺ μποροῦν νὰ χαρακτηρισθοῦν ἀπροσδόκητες ἀπ’ ὅσους δὲν ὑποπτεύονται πόσο λεπτὴ δουλειὰ εἶναι ἡ κατασκευὴ ἑνὸς νέου τύπου πυροβόλου. Δὲν φαίνεται ὅμως νὰ ξενίζουν οὔτε τὸν ἐφευρέτη οὔτε τὸν κατασκευαστή. Τέσσερες μῆνες μετὰ τὴς τελικὲς δοκιμὲς τοῦ Creusot, ἔπειτ’ ἀπὸ μεταγενέστερες συμπληρωματικὲς δοκιμὲς βολῆς, παρουσιάζεται ἀνάγκη νὰ χυθεῖ νέος σωλήνας. ‘Η ‘Εταιρία ἐνημερώνει τὸν ἐφευρέτη μὲ ὑπόμνημά της (8 Ὀκτωβρίου 1906), ἐκεῖνος ἀπαντᾷ :

(...). Il sera probablement utile de diminuer un peu le diamètre de la chambre du nouveau tube pour laisser un peu plus d’épaisseur aux parois (...).

Πάντως συμφωνοῦν καὶ οἱ δύο ὅτι τὰ ἀποτελέσματα εἶναι πολὺ ἐνθαρρυντικὰ καὶ ὅτι τὸ ὕλικό :

(...) une fois bien mis au point et consacré par les épreuves à outrance, pourra aborder sans nous laisser aucune crainte la consécration des essais officiels auxquels il doit être soumis en Grèce (...).

‘Η ἀνταλλαγή σχεδίων καὶ παρατηρήσεων συνεχίζεται, ἀκόμα καὶ τὸν Φεβρουάριο 1907. Ἀλλὰ τὸ *sans nous laisser aucune crainte* ἦταν ὑπερβολή : ἓνα μεγάλο μέρος τῆς ἀλληλογραφίας Σνάϊδερ-Δαγκλῆ αὐτῆς τῆς περιόδου (38 ἔγγραφα) περιστρέφεται γύρω ἀπὸ τὴν κατασκευὴ τοῦ πυροβόλου Λυκούδη στὰ ἐργοστάσια Κρούπ, καὶ γενικώτερα γύρω ἀπὸ τὸν διεθνή ἀνταγωνισμό — ἰδίως γαλλογερμανικό — ποὺ εἶχαν προκαλέσει οἱ μελετώμενες ἀπὸ τὴν Κυβέρνηση Θεοτόκη προμήθειες πολεμικοῦ ὕλικου.

Τὸ θέμα δὲν περιοριζότανε στὸ λυόμενο ὀρειβατικὸ πυροβόλο, εἴτε Σνάϊδερ-Δαγκλῆ εἴτε Κρούπ-Λυκούδη : ἀφοροῦσε προπάντων τὴν προμήθεια, πολὺ πλεονέκτημα γιὰ τὴς ἀνταγωνιζόμενες ἐταιρίες, πεδινῶν ταχυβόλων πυροβόλων.

Δαγκλῆς καὶ Rosseels ἀνταλλάσσουν ἐδῶ τὴς πληροφορίες ποὺ κατορθώνουν νὰ συγκεντρώσουν καὶ κρατοῦν ἐνήμερο τὸ Γραφεῖο τοῦ Παρισιοῦ. Φυσικά ὁ Δαγκλῆς ἐνδιαφέρεται πρῶτιστα γιὰ τὴν τύχη τῆς ἐφευρέσεώς του· κι’ ἔχει λόγους ν’ ἀνησυχεῖ. Ὁ πρῶτος λόγος εἶναι, ὅτι τὸ πυροβόλο Κρούπ-Λυκούδη εἶναι ἕτοιμο ἀπὸ τὰ τέλη Σεπτεμβρίου, ἐνῶ παραμένει ἀδηλόγη ἀκόμη πότε θὰ τελειώσει τὸ πυροβόλο Schneider-Δαγκλῆ. Ὁ δεύτερος εἶναι, ὅτι ὁ Κρούπ ἐπέτυχε νὰ ἐπιστευθοῦν οἱ δοκιμὲς τοῦ πυροβόλου Λυκούδη,

προβάλλοντας ότι ο αντιπρόσωπός του δεν μπορούσε να περιμένει τις δοκιμές των πεδινών, όποτε και θα δοκιμάζονταν τὰ δύο λυόμενα όρειβατικά.

Υπάρχει όμως και άλλη όψη του ζητήματος. Από γράμμα Δαγκλή προς Rosseels, τῆς 28 Σεπτεμβρίου 1906 :

(...). J'ai parlé de cette affaire avec le Prince héritier (...) L'affaire n'a pas d'importance et, d'un autre côté, elle pourrait même nous être utile (...) Nous apprendrions les résultats de tir du canon Lycoudis avant de commencer avec le nôtre (...).

Από γράμμα Schneider προς Δαγκλή, τῆς 18 Ὀκτωβρίου 1906 :

(...). Si les tirs du canon Lycoudis sont exécutés auparavant, il en pourra sans doute résulter d'utiles enseignements; d'autre part, il nous semble peu à craindre, à moins évidemment de circonstances tout à fait imprévues, qu'une commande de quelque importance en puisse être faite avant que le matériel Schneider-Danglis ait, à son tour, été expérimenté.

Nous croyons en effet difficile, en raison de votre personnalité et des bons résultats obtenus déjà à notre Polygone, que l'Artillerie Hellénique envisage de se priver volontairement, pour gagner deux mois au maximum, d'une source d'informations aussi utile que celle que lui fourniront nos expériences, alors qu'il s'agit pour elle de prendre une décision aussi importante que le choix d'un nouveau matériel de montagne (...).

Έγιναν όπωςδήποτε, έκτός σειράς, οι δοκιμές του πυροβόλου Κρούπ-Λυκούδη, σύμφωνα με την επιθυμία των αντιπροσώπων του Κρούπ. Άρχισαν στις 27 Ὀκτωβρίου και τελείωσαν στις 20 Νοεμβρίου 1906. Η τελική επίσημη έκθεση τῆς Έπιτροπῆς άργησε να ύποβληθεί¹. Στο μεταξύ ο Δαγκλής έστειλε στο Παρίσι πληροφορίες για τὰ τμηματικά άποτελέσματα, που σχολιάζονται διεξοδικά στην άλληλογραφία, χωρίς όμως πιά να προκαλούν άνησυχίες για την τελική έκβαση του διαγωνισμού, παρ' όλη την προτεραιότητα των δοκιμών Κρούπ-Λυκούδη.

Οι δοκιμές και η έπιτυχία. — Με καθυστέρηση πολλών μηνών, τὸ όρειβατικό Σνάϊδερ-Δαγκλή έφθασε τέλος στον Πειραιά, άνοιξη του 1907. Σε λίγο θάρχιζαν οι δοκιμές των πεδινών πυροβόλων, που είχαν προγραμματιστεί από καιρό. Διαγράφονταν, λοιπόν, νέοι κίνδυνοι άναβολῆς των δοκιμών του όρειβατικού.

Γι' αυτές τις πρόσθετες δυσχέρειες, που τελικά υπερνικήθηκαν, και για την διεξαγωγή των δοκιμών που έκολούθησαν, ύπάρχει ιδιόγραφη περιληπτική περιγραφή του Δαγκλή. Άρχίζει με σύντομη εξιστόρηση των πειραμάτων Κρούπ-Λυκούδη και συνεχίζει :

1. "Όπως σημειώνει ο Δαγκλής σε ιδιόγραφές του περιλήψεις των δοκιμών, ή περί των πειραμάτων τούτων έκθεσις τῆς Έπιτροπῆς ύπεβλήθη εις τὸ Ὑπουργεῖον τὸν Φεβρουάριον τοῦ 1907. Η Έπιτροπή είχε πρόεδρο τὸν πρίγκηπα Νικόλαο και μέλη τοὺς ἀντισυνταγματάρχες Ζ. Ζαφειρόπουλο και Κλ. Κλεομένη, τὸν ταγματάρχη Κ. Βουλπιώτη και τοὺς λοχαγούς Ἀλ. Τριανταφυλλάκο, Ἀρ. Βλαχόπουλο, Ριχ. Καραμαλίκη και Νικ. Βλαχόπουλο.

(...). 'Υποστάντος λοιπόν ήδη την δοκιμασίαν τοῦ πυροβόλου πρὸς ὃ τὸ ἰδικόν μου ἐμελλε νὰ συναγωνισθῇ, ἐσκέφθην ὅτι ἦτο πρέπον νὰ γίνωσι καὶ αὐτοῦ τὰ πειράματα πρὸ τῶν πεδινῶν, διότι ἂν ἀνεμένομεν τὴν ἀποπεράτωσιν τῶν τελευταίων τούτων, ἤθελεν ἐπέλθῃ ἐπιβράδυνσις τριῶν τοῦλάχιστον μηνῶν καὶ ἴσως ἤθελεν ἔτι μᾶλλον ἀναβληθῇ ἔνεκα τῆς μελετωμένης ἀναχωρήσεως εἰς Εὐρώπην τοῦ Πρίγκηπος Προέδρου τῆς Ἐπιτροπῆς (...) Τὸ πυροβόλον ἔφθασεν εἰς Πειραιᾶ κατὰ τὰς ἀρχὰς Μαρτίου, εἰδοποίησα περὶ τούτου τὸ Ὑπουργεῖον καὶ παρεκάλεσα νὰ διαταχθῇ ἡ πρὸ τῶν ἄλλων ἐνέργεια τῶν πειραμάτων. Ἀλλ' ἡ Ἐπιτροπὴ, πρὶν ἢ ἔτι λάβῃ τὴν διαταγὴν τοῦ Ὑπουργείου, μαθοῦσα τοῦτο, ἀπεφάνθη κατὰ πρότασιν τοῦ προέδρου αὐτῆς, ὅτι, ἀπησχολημένη οὖσα εἰς τὰς προπαρασκευαστικὰς ἐργασίας, δὲν θὰ ἠδύνατο ν' ἀναλάβῃ ἡδὴ τὴν δοκιμασίαν τοῦ πυροβόλου μου καὶ παρεκάλεσε τὸ Ὑπουργεῖον νὰ μὴ διατάξῃ ταύτην. Καὶ ἡ προσωπικὴ μου δὲ ἐπέμβασις παρὰ τῷ πρίγκηπι Νικολάω, ὃν παρεκάλεσα θερμῶς νὰ δεχθῇ τὴν ἐκτέλεσιν τῶν πειραμάτων τοῦ πυροβόλου μου εἰς οὐδὲν ὠφέλησε, διότι μοῦ ἀνέπτυξεν ὅτι εἶναι ἀδύνατον νὰ δεχθῇ τοῦτο ἔνεκα τῆς μεγάλης προπαρασκευαστικῆς ἐργασίας τῆς Ἐπιτροπῆς διὰ τὰ πειράματα τῶν πεδινῶν πυροβόλων.

Οὕτω τὸ Ὑπουργεῖον δὲν ἠθέλησε νὰ διατάξῃ τὴν ἄμεσον ἐκτέλεσιν τῶν πειραμάτων τοῦ πυροβόλου μου, διέταξε δὲ μόνον νὰ μεταφερθῇ τοῦτο εἰς τὴν Διευθύνσιν ὑλικοῦ πολέμου καὶ νὰ παραδοθῇ εἰς τὴν 1ην ὀρειβατικὴν Μοῖραν, ἵνα διδασθῶσι τὸν χειρισμὸν αὐτοῦ ἀριθμὸς τις πυροβολητῶν. Τοῦτο ἐγένετο περὶ τὰ τέλη τοῦ μηνὸς Μαρτίου. Ὁ Διοικητὴς τῆς Μοίρας ὥρισε τὸν ὑπολοχαγὸν Κοντογούρην Χρυσ., ἵνα καταρτίσῃ ἐνωμοσίαν πυροβολητῶν καὶ διδάξῃ αὐτὴν τὸν χειρισμὸν καὶ τὰς φορτώσεις τοῦ πυροβόλου, τῇ ὁδηγίᾳ τοῦ ἀντιπροσώπου τοῦ ἐργοστασίου τοῦ Κρεζῶ πρώην ἀξιωματικοῦ κ. Laurens, συντάξαντος πρὸς τοῦτο πρόχειρον κανονισμόν.

Οἱ πυροβοληταὶ πολὺ ταχέως κατενόησαν καὶ ἐξέμαθον τὸν εὐχερῆστατον χειρισμὸν τοῦ πυροβόλου, ἐξετέλεσαν δὲ μετ' αὐτοῦ καὶ πολλὰς πορείας εἰς τὰ πέριξ τῶν Ἀθηνῶν. Διὰ τῶν ἀσκήσεων τούτων ἐδόθη ἀφορμὴ νὰ ἴδωσι καὶ ἐξετάσωσι τὸ πυροβόλον καὶ ὅλοι σχεδὸν οἱ ἀξιωματικοὶ τοῦ πυροβολικοῦ, οἵτινες ἐξετίμησαν ἀμέσως τὰ μέγιστα αὐτοῦ πλεονεκτήματα καὶ τὸ πυροβόλον κατέστη λίαν δημοτικόν.

Ἐν τῷ μεταξύ ἔφθασε καὶ ἡ 5η Ἀπριλίου καὶ ἐγένετο ἑναρξίς τῶν ὀρισθέντων πειραμάτων διὰ τῶν πεδινῶν πυροβόλων τῶν ἀποστειλάντων τοιαῦτα ἐργοστασίων Κρουπ καὶ Ἐρχαρτ, γερμανικῶν, Σνάϊδερ καὶ Σία γαλλικῶν καὶ Ἀρμστρογκ ἀγγλικῶν. Τὸ Ὑπουργεῖον ἐξέδωσε τότε διαταγὴν πρὸς τὸν πρόεδρον τῆς Ἐπιτροπῆς, ἵνα προσπαθῇ μετὰ τῶν πεδινῶν πυροβόλων νὰ ὑποβάλῃ εἰς δοκιμασίαν καὶ τὸ πυροβόλον Σνάϊδερ –

Κανέ-Δαγκλή και ν' αποπερατωθῶσι τὰ πειράματα αὐτοῦ μετὰ τῶν πεδινῶν.

Τὰ πειράματα διεκόπησαν εἰς τὸ τέλος τοῦ πρώτου ὀκταημέρου τοῦ μηνὸς Μαΐου, ὅτε τὰ πεδινὰ πυροβόλα ἐμελλον νὰ ἐκτελέσωσι πορείαν 300 χιλιομέτρων ἵνα δοκιμασθῇ ἡ ἀντοχή τοῦ ὑλικοῦ των εἰς τὴν κυλίνδρῳ. Κατὰ τὴν διακοπὴν ταύτην οἱ Γάλλοι ἀντιπρόσωποι τῆς Ἑταιρίας Σνάϊδερ κ.κ. Devies, ἀξιωματικὸς τοῦ Γαλλικοῦ πυροβολικοῦ καὶ Laurens παρεκάλεσαν ἐκ νέου τὸ Ὑπουργεῖον νὰ ἐνεργηθῶσιν αἱ δοκιμαὶ τοῦ λυομένου πυροβόλου κατὰ τὴν πορείαν τῶν πεδινῶν, διότι ἔχουσιν ἀνάγκην νὰ ἀποστείλωσι τὸ πυροβόλον τοῦτο ἵνα δοκιμασθῇ καὶ εἰς ἄλλα Κράτη. Τὸ ὕπουργεῖον ἔστειλε νέαν διαταγὴν.

Τέλος τὰ πειράματα ταῦτα ἤρχισαν τῇ 18ῃ Μαΐου. Ἡ ἐπιτροπὴ ἦτο συγκεκροτημένη ὥς καὶ διὰ τὴν ἐκτέλεσιν τῶν πειραμάτων τοῦ πυροβόλου Κρουπ-Λυκούδη¹, πλὴν τοῦ κ. Ζαφειροπούλου, ὅστις προβιβασθεὶς ἐν τῷ μεταξὺ εἰς συνταγματάρχην διωρίσθη διοικητὴς συντάγματος καὶ ἀπεχώρησε τῆς Ἐπιτροπῆς, καὶ τῇ προσθήκῃ τῶν ὑπολοχαγῶν τοῦ πυροβολικοῦ κ.κ. Ζωγράφου Γ. καὶ Σολιώτου Γ.

1ῃ ἡμέρᾳ πειραμάτων (18 Μαΐου). Κατὰ τὴν πρώτην ἡμέραν τῶν πειραμάτων, ἐκτελεσθέντων παρὰ τὸ πυροτεχνουργεῖον, ἡ ἐπιτροπὴ ἐξήτασε τὴν σύνθεσιν (. . .) Τὸ πυροβόλον ἐλειτούργησε κάλλιστα (. . .).

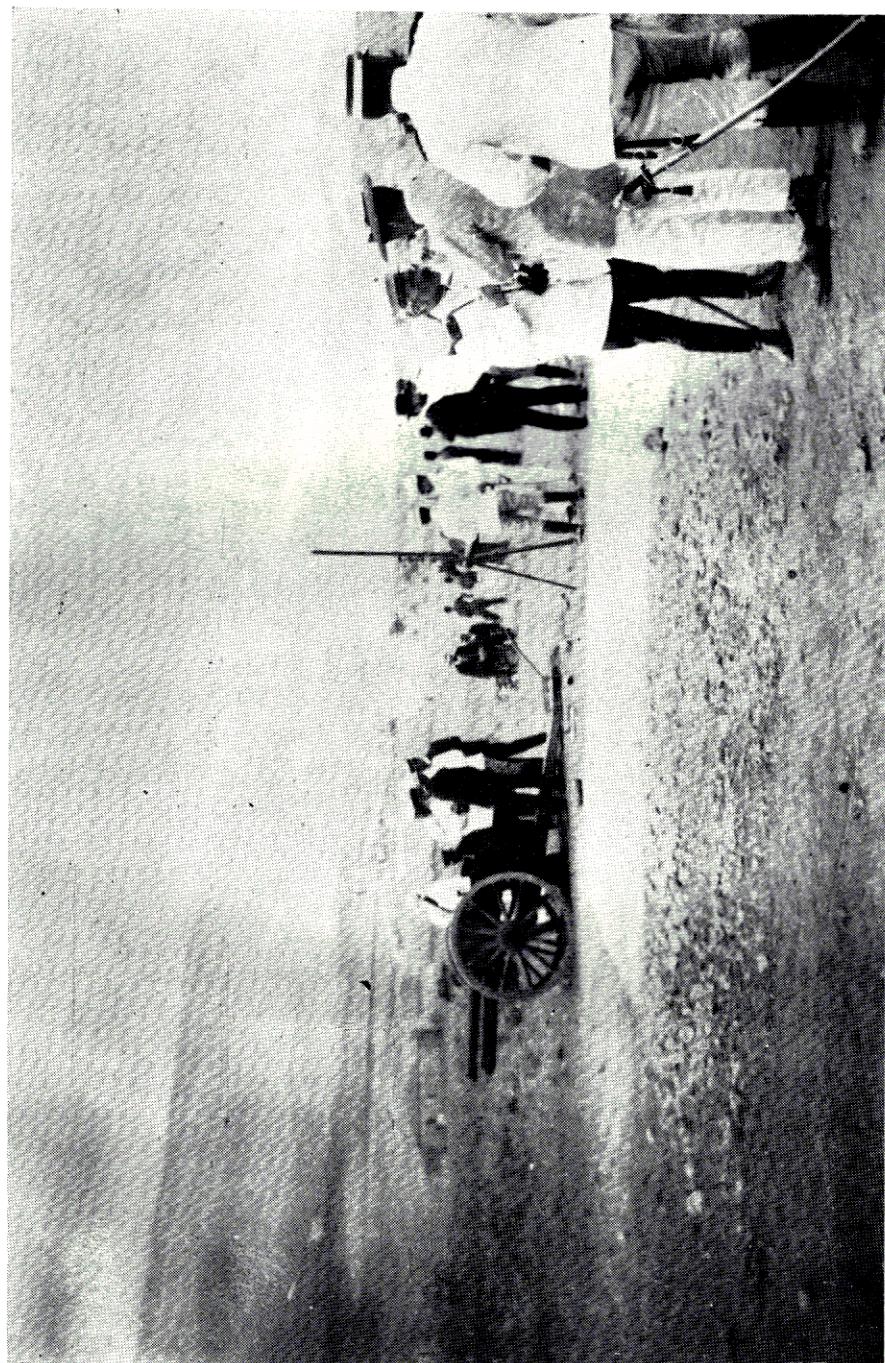
Ὁ πρόεδρος τῆς Ἐπιτροπῆς πρίγκηψ Νικόλαος μὲ συνεχάρη διὰ τὴν ἐπιτυχίαν. Εὐχαριστήσας αὐτὸν τῷ ὑπέμνησα ὅτι, ὥς μοὶ εἶχεν εἶπει ἄλλοτε εἶναι κατ' ἀρχὴν ἐναντίον τῶν λυομένων πυροβόλων καὶ ἐπομένων φοβοῦμαι ὅτι θὰ εἶναι ἐναντίον αὐτοῦ, ὅσον καλὸν καὶ ἂν εἶναι.

Ἡμην κατ' ἀρχὴν ἐναντίον τῶν λυομένων, μοὶ εἶπεν, κρίνων ἐκ τῶν προηγουμένων τοιούτων καὶ χωρὶς νὰ γνωρίζω τὸ ἰδικόν σου. Ἡδὴ ὁμολογῶ ὅτι τοῦτο εἶναι κάτι τὸ τέλειον, εἶναι ὥς μὴ λυόμενον, καὶ ἄλλα ἐπαινετικά (. . .).

2α ἡμέρα (19 Μαΐου). Ἐγένετο βολὴ ἀκριβείας (. . .).

Κατὰ τὴν ἡμέραν ταύτην παρήσαν πολλοὶ ἀξιωματικοί, ὥς καὶ ὁ ὑποστράτηγος Δημόπουλος, Μέραρχος. Ὁ πρίγκηψ Νικόλαος μὲ συνεχάρη καὶ ἄλιν θερμῶς διὰ τὴν ἐπιτυχίαν καὶ μοῦ προσέθεσεν ὅτι δὲν πρέπει νὰ λάβω ποσῶς ὑπ' ὄψιν ὅ,τι εἶχεν εἶπει κατὰ τῶν λυομένων πυροβόλων, ὅτι τοῦτο εἶναι κατ' ὅλα τέλειον καὶ ὁμολογεῖ ὅτι ἔλυσεν τὸ ζήτημα τοῦ ὀρειβατικοῦ. Τὰ αὐτὰ δὲ ἐπανέλαβε καὶ πρὸς τὸν στρατηγὸν Δημόπουλον, ὅστις περιχαρὴς μὲ ἐπλησίασε καὶ μοὶ τὰ ἀνεκοίνωσεν. Ἐν τέλει ὁ Στρατηγὸς ἀναχωρῶν μοὶ ἀπηύθυνε θερμοτάτην συγχαρητήριον προσ-

1. Βλ. σ. 286 σημ. 1.

1907. ΤΑ ΠΕΙΡΑΜΑΤΑ ΤΟΥ ΛΥΟΜΕΝΟΥ ΠΥΡΟΒΟΛΟΥ

φώνησιν διὰ τὴν λαμπρὰν ἐπιτυχίαν τοῦ πυροβόλου μου, προσθέσας ὅτι ἐτίμησα τὸν Ἑλληνικὸν στρατὸν καὶ τὸ ἔθνος καὶ ἄλλα πολλά.

3η ἡμέρα (21 Μαΐου). Καίτοι ἑορτὴ, ἐγένοντο καὶ σήμερον πειράματα βολῆς (...). 4η ἡμέρα (...). 5η ἡμέρα (...). 6η ἡμέρα (...).

7η ἡμέρα (26 Μαΐου). Σήμερον ἐπρόκειτο νὰ ἐκτελεσθῇ βολὴ ἀντοχῆς, ὑποβαλλομένου τοῦ πυροβόλου εἰς μεγάλην κόπωσιν μετὰ τοῦτο δὲ νὰ ἐκτελεσθῇ βολὴ ἀκριβείας. Τούτου γενομένου γνωστοῦ πρό τινων ἡμερῶν, μέγα πλῆθος περιέργων στρατιωτικῶν παντὸς ὅπλου καὶ μὴ, συνεκεντρώθη σήμερον (περὶ τὰ 150 πρόσωπα).

Ἡ βολὴ ἀντοχῆς περιελάμβανε (...) Τὸ πυροβόλον ἐλειτούργησεν ἄριστα, προξενήσαν θαυμασμὸν καὶ ἐνθουσιασμὸν τῶν παρισταμένων (...).

8η ἡμέρα (28 Μαΐου) (...). 9η ἡμέρα (29 Μαΐου) (...). 10η ἡμέρα (30 Μαΐου). Ἐγένοντο ἐν τῷ πεδίῳ Γουδῆ τὰ ἐξῆς πειράματα: 1ον (...) Τὸ πυροβόλον ἐλειτούργησε καλῶς καὶ ὁ παλινδρομῶν σωλὴν ἐπανήρχeto εὐκόλως εἰς τὴν θέσιν του.

Οἱ δοκιμὲς τελείωσαν στὶς 30 Μαΐου. Ἡ ἀναλυτικὴ, ἐπίσημη ἔκθεσις τῆς ἐπιτροπῆς, ἡμερομηνίας 21 Ἰουλίου 1907, ἀποτελεῖται ἀπὸ 40 μεγάλες σελίδες + 5 διαγράμματα + 2 σχεδιαγράμματα + 15 πίνακες¹. Τὸ τελευταῖο τῆς κεφάλαιον τιτλοφορεῖται:

Συμπεράσματα.—Ἐκ τῶν ἀποτελεσμάτων τῶν γενομένων δοκιμῶν ἡ ἐπιτροπὴ ἄγεται εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι τὸ λυόμενον πυροβόλον τοῦ συστήματος Σνάϊδερ-Δαγκλῆ πληροὶ πάσας τὰς ἀπαιτουμένας βλητικὰς καὶ ὑπηρεσιακὰς συνθήκας. Τὸ πυροβόλον τοῦτο ὑπεβλήθη εἰς πάσας τὰς οὐσιώδεις δοκιμὰς, εἰς ἃς καὶ τὰ πεδινὰ πυροβόλα.

Ὑπὸ βλητικὴν ἔποψιν ἐξεταζόμενον τὸ πυροβόλον τοῦτο παρουσιάζει μεγάλην ὑπεροχὴν συγκρινόμενον πρὸς τὰ ἀπλᾶ ὀρειβατικά πυροβόλα καὶ εἶναι ἰσόπαλον πρὸς τύπους τινὰς ἐλαφροῦ πεδινοῦ πυροβόλου, ὡς δείκνυνται (...).

Ὑπὸ τεχνικὴν ἔποψιν ἐξεταζόμενον τὸ πυροβόλον Σνάϊδερ-Δαγκλῆ, παρουσιάζει ἐπίσης μεγάλα πλεονεκτήματα, διότι ὁ κεντρικὸς σωλὴν εἶναι ὀλομερῆς καὶ περιλαμβάνει ἅπαν τὸ κοῖλον, ὁ δὲ ἐξωτερικὸς (χιτώνιον) περιλαμβάνει τὸ κλεῖστρον καὶ δέχεται μόνον τὰς κατὰ μῆκος πιέσεις. Προσέτι οἱ δύο σωλῆνες συνδέονται (...) Οὕτω διεσκευασμένον τὸ πυροβόλον τοῦτο ἀνταποκρίνεται πλήρως εἰς τὰς ἀπαιτουμένας ὑπηρεσιακὰς συνθήκας, λυόμενον καὶ συντιθέμενον ταχέως, τοῦ χρόνου τοῦ ἀπαιτουμένου διὰ τὴν τάξιν αὐτοῦ πρὸς πυροβόλησιν καὶ ἀπὸ τῆς τάξεως ταύτης εἰς παράταξιν μὴ ὑπερβαίνοντος τὸ 1' 30" (...).

Τέλος ἐν τῷ συνόλῳ αὐτοῦ ἐξεταζόμενον τὸ πυροβόλον τοῦτο πληροὶ πάσας τὰς ἀπαιτουμένας ὑπηρεσιακὰς καὶ βλητικὰς συνθήκας παρὰ ὀρει-

1. Ἡ ἔκθεσις βρίσκειται ἐπίσης σὲ γαλλικὴ μετάφρασις (32 δακτυλ. σελ.).

βατικού ταχυβόλου πυροβόλου. Έδραζόμενον ἐπὶ κιλλίβαντος Σνάϊδερ μετὰ χαλινωτηρίου καὶ ἐπανατάκτου ὁμοίου τοῦ τῶν πεδινῶν πυροβόλων κέκτηται μεγάλην εὐστάθειαν κατὰ τὴν βολὴν καὶ ἐπομένως πρακτικὴν ταχυβολίαν 20 περίπου βολῶν κατὰ πρῶτον λεπτόν. Προσέτι, ἡ παρεχομένη διὰ τοῦ εἰδικοῦ συστήματος ἀσπιδίων του προκάλυψις εἰς τε τοὺς προμηθευτὰς καὶ τοὺς δύο παρὰ τὸ πυροβόλον ὑπηρέτας, εἶναι τελεία.

Καταλήγουσα ἡ ἐπιτροπὴ κρίνει λίαν συμφέρουσαν τὴν ὅπλισιν τοῦ ἡμετέρου ὀρειβατικοῦ πυροβολικοῦ διὰ τοῦ λυομένου πυροβόλου συστήματος Σνάϊδερ-Δαγκλῆ, σὺν τῇ προσθήκῃ ὅτι δέον νὰ ἐπενεχθῶσιν αἱ κάτωθι τροποποιήσεις : 1) Τὸ κλείστρον αὐτοῦ νὰ ᾖ ὅμοιον τῷ τῶν πεδινῶν πυροβόλων Σνάϊδερ ὡς πρὸς τὸ σύστημα ἐπικρούσεως (...). 2) Εἰς τὸν κιλλίβαντα νὰ προστεθῇ ὁ μηχανισμὸς τῆς ἀνεξαρτήτου σκοπευτικῆς γραμμῆς, ὁμοιος τοῦ τῶν πεδινῶν πυροβόλων Σνάϊδερ. 3) Ὁ εὐθύς ἄξων τοῦ κιλλίβαντος ν' ἀντικατασταθῇ δι' ἄγκωνωτοῦ τοιοῦτου κατὰ τὸ σύστημα Σνάϊδερ (...)¹.

Ἐν Ἀθήναις, τῇ 21 Ἰουλίου 1907.

Ἡ ἐπὶ τῶν δοκιμῶν Ἐπιτροπὴ

Νικόλαος

Κ. Κλεομένης, ἀντισ. πυρ., Α. Βλαχόπουλος, λοχ. πυρ., Ριχ. Καραμαλίκης, λοχ. πυρ., Γ. Ζωγράφος, ὑπολ. πυρ., Γ. Σολιώτης, ὑπολ. πυρ.

Ἐπιτυχία, βέβαια, ὅχι ὅμως ἀκόμη ὀριστική.

Εἶχανε περατωθεῖ στὸ μεταξὺ οἱ δοκιμαίαι τῶν πεδινῶν (7 Ἰουλίου). Διχάσθηκαν ὅμως οἱ γνώμες τῶν μελῶν τῆς Ἐπιτροπῆς καί, στὴ συνεδρία τῆς 17 Ἰουλίου, ἔξι (μαζὶ μ' αὐτοὺς κι' ὁ πρόεδρος) γνωμάτευσαν ὑπὲρ τοῦ Σνάϊδερ καὶ τρεῖς², ὑπὲρ τοῦ Κρούπ. Στους τρεῖς τελευταίους δόθηκε διαταγὴ νὰ ὑποβάλουν χωριστὴ ἔκθεσι τῆς μειοψηφίας.

Ἔτσι ἐξηγεῖται ὅτι ἡ ἔκθεσι γιὰ τὰ ἐνδιάμεσα πειράματα τοῦ ὀρειβατικοῦ πυροβόλου Σνάϊδερ-Δαγκλῆ δὲν ὑπογράφεται ἀπὸ τοὺς τρεῖς τῆς μειοψηφίας τῶν πεδινῶν. Δὲν ὑπάρχει ὅμως θέμα οὐσιαστικῆς τους διαφωνίας, γιατί, ἂν ὑπῆρχε, θὰ ὑπέβαλαν χωριστὴ ἔκθεσι τῆς μειοψηφίας γιὰ τὸ ὀρειβατικόν, ὅπως ὑπέβαλαν γιὰ τὰ πεδινά³. Καὶ τέτοια ἔκθεσι δὲν ὑπάρχει.

Πολὺ πρὶν ἀρχίσουν τὰ πειράματα, καὶ πολὺ ἀφοῦ τελείωσαν, τὸ θέμα τῶν πυροβόλων τροφοδοτοῦσε τὴν ἀρθρογραφία τῶν ἐφημερίδων. Εἶχε ὀξυνθεῖ ὁ γαλλογεωμετρικὸς ἀνταγωνισμὸς καὶ εἶχαν κορυφωθεῖ οἱ δημοσιογραφικὲς ἀντεγκλήσεις. Προεικόνισεν καὶ μικρογραφία τοῦ Διχασμοῦ.

1. Αὐτὲς οἱ μικροῦποδείξεις τῆς Ἐπιτροπῆς δὲν δημιουργήσαν καμμιὰ δυσχέρεια, ὅπως ἐξάγεται ἀπὸ τὴν ἀλληλογραφία Σνάϊδερ-Δαγκλῆ τῆς ἐποχῆς.

2. Ταγματ. Κ. Βουλπιώτης καὶ λοχαγὸς Ἀλ. Θ. Τριανταφυλλάκος καὶ Ν. Ξ. Βλαχόπουλος.

3. Ἐκθεσι πλειοψηφίας 31 Ἰουλίου, ἔκθεσι μειοψηφίας 22 Αὐγούστου. Βλ. κείμενα στὸν τόμο : Ἐγγράφα ἀφορῶντα τὰς δοκιμαίας καὶ τὴν ἐκλογὴν τῶν παραγγελθέντων ταχυβόλων πεδινῶν πυροβόλων τῶν 75 χιλιστομέτρων συστήματος Schneider et Cie» ἐκδοσι τοῦ Ὑπουργείου τῶν Στρατιωτικῶν, 1908, 394 σελ.

Ἐνα κείμενο τοῦ Δαγκλῆ, δημοσιευμένο ἀνυπόγραφο ὡς κύριο ἄρθρο στὴν ἐφημερίδα «Χρόνος» τῆς 25 Ἀπριλίου 1907, εἶναι κατατοπιστικό ἀπ' αὐτὴν τὴν ἀποψη :

Ἐξακολουθεῖ διεξαγόμενος διὰ τῶν πλείστων ἐφημερίδων ἀγὼν περὶ τῶν πλεονεκτημάτων καὶ μειονεκτημάτων τούτου ἢ ἐκείνου τοῦ συστήματος πυροβολικοῦ. Ἐν τῷ ἐφημεριδογραφικῷ δὲ τούτῳ ἀγῶνι πρωτεύουσιν ὁμολογουμένως οἱ θιασῶται τοῦ συστήματος Κρούπ, οἵτινες δυστυχῶς δὲν περιορίζονται εἰς τὸ νὰ ἐκθειάζωσι τὰ πυροβόλα τοῦ ἐργοστασίου τούτου, ἀλλὰ προσπαθοῦσι παντὶ τρόπῳ νὰ παραστήσωσιν ὡς μηδαμινὰ τὰ τῶν ἄλλων ἐργοστασίων, καὶ ἰδίως τὰ τῆς Ἑταιρίας Σνάϊδερ, ἢ ὅποια εἶναι ἢ μᾶλλον ἐπίφοβος δι' αὐτοὺς (...). Ἄλλ' ἂν πράγματι τὰ πυροβόλα Κρούπ ἔχουσι τόσῃν ὑπεροχὴν ἐπὶ τῶν γαλλικῶν τίς ἢ ἀνάγκη τῆς ρεκλάμας αὐτῆς ; Δὲν ἔχουσι πεποιθήσιν ὅτι ἡ ὑπεροχὴ των θὰ καταδειχθῇ καὶ εἰς τὰ ἐκτελεσθησόμενα γυμνάσια ; Δὲν ἔχουσι πεποιθήσιν εἰς τὴν εἰλικρίνειαν καὶ τὸ ἀμερόληπτον τῶν Ἑλλήνων ἀξιωματικῶν ; Δὲν ἔχουσι πεποιθήσιν εἰς τὸν πρόεδρον τῆς ἐπιτροπῆς Α.Β.Υ. τὸν πρίγκηπα Νικόλαον ; (...).

Ἄλλ' ἐπὶ τέλους εἶναι καὶ ἀπίστευτον τὸ θάρρος τῶν ἀνθρώπων αὐτῶν νὰ διατυμπανίζωσιν, ὅτι ἐν Σερβίᾳ καὶ ἐν Βουλγαρίᾳ τὰ πειράματα κατέδειξαν τὴν ὑπεροχὴν τοῦ πυροβολικοῦ Κρούπ καὶ ὅτι μόνον ἕνεκα δωροδοκιῶν καὶ πολιτικῶν λόγων τὰ κράτη ταῦτα παρεδέχθησαν τὰ γαλλικὰ πυροβόλα (...). Ἄλλὰ διὰ τὴν Ἰσπανίαν καὶ Πορτογαλίαν διατί δὲν γράφουσι τίποτε οἱ θιασῶται τῶν πυροβόλων Κρούπ ; Ἐδωροδοκήθησαν ἄρα γε καὶ τὰ κράτη ταῦτα ἢ εἶχον πολιτικὴν ἀνάγκην νὰ παραδεχθῶσι τὰ γαλλικὰ πυροβόλα Σνάϊδερ – Κανέ ; (...).

Οὐδεὶς ἠρνήθη τὴν στερεότητα καὶ τὸν κάλλιστον χάλυβα τῶν ἐργοστασίων Κρούπ. Ἄλλ' ἂφ' ἐνὸς μὲν δὲν ἔπεται ἐκ τούτου ὅτι καὶ τὰ λοιπὰ ἐργοστάσια, καὶ δὴ τὸ ἀρχαιότερον πάντων τοῦ Κρεζῶ, δὲν μεταχειρίζεται ἐπίσης κάλλιστον χάλυβα, ἂφ' ἑτέρου δὲ σήμερον πρόκειται περὶ νέων τελειοποιήσεων τοῦ πυροβολικοῦ, ὅς εἰσήγαγον πρῶτα τὰ γαλλικὰ ἐργοστάσια καὶ ὅς μέχρι πρὸ ὀλίγων ἐτῶν ἐπολέμησεν τὸ ἐργοστάσιον Κρούπ, δειχθὲν ἐπὶ τοῦ ζητήματος τούτου εἰς ἄκρον ὀπισθοδρομικόν (...). Καὶ οἱ θερμότεροι θιασῶται τοῦ ἐργοστασίου Κρούπ δὲν δύνανται νὰ μὴ ὁμολογήσωσιν, ὅτι τοῦτο ἔμεινε παρασάγγας ὅλας ὀπίσω, κατὰ τὰ τελευταῖα δὲ μόνον ἔτη, κατανοήσαν τὴν πλάνην τοῦ ἀνέκρουσε πρύμναν καὶ ἐπεδόθη εἰς τὴν μελέτην καὶ κατασκευὴν ταχυβόλων πυροβόλων (...). Ὀλίγιστα κράτη (δύο μόνον νομίζομεν) ἀπεδέχθησαν τὰ πυροβόλα Κρούπ κατόπιν πειραμάτων, ἀπ' ἐναντίας δὲ τὰ πλείστα ἐξ ὧν παρεδέχθησαν τὰ τελευταῖα ταῦτα, ὡς ἡ Ἰταλία καὶ ἡ Ρουμανία, ἔπραξαν τοῦτο ἀνευ πειραμάτων καὶ ἀπλῶς διὰ νὰ συνεχίσωσι τὸ αὐτὸ ὑλικὸν πυροβολικοῦ (...).

Οἱ ἐντεταλμένοι νὰ κρίνωσι περὶ τοῦ συστήματος πυροβολικοῦ τὸ

ὅποιον θέλομεν ὀριστικῶς παραδεχθῇ, δηλαδή τὰ μέλη τῆς ἐπὶ τῶν πειραμάτων ἐπιτροπῆς, ἡ ἐπιτροπὴ τῆς Ἀμύνης καὶ ἰδιαίτατα ἡ Κυβέρνησις, πρέπει νὰ συναισθανθῶσιν ὅτι φέρουσι βαρυτάτην εὐθύνην (...) Αἱ συμπάθειαι καὶ οἱ πολιτικοὶ λόγοι οὐδεμίαν πρέπει νὰ ἐξασκήσωσι ἐπιρροήν. Βεβαίως ἡ διπλωματία θὰ θελήσῃ καὶ ἐν τῷ ζητήματι τούτῳ νὰ ἐπέμβῃ, ἀλλ' ἡ ἐπέμβασις αὐτῆς θὰ εἶναι ἀνίσχυρος, ὅταν πεισθῇ περὶ τῆς ἀμερολήπτου ἐκτελέσεως τῶν πειραμάτων καὶ περὶ τῆς ἀμερολήπτου κρίσεως τῆς Ἐπιτροπῆς καὶ ἀποφάσεως τῆς Κυβερνήσεως. Ἐχοντες πεποιθήσιν (...) ἀπεκδεχόμεθα ὅτι ἡ περὶ τῶν τηλεβόλων τελικὴ κρίσις θέλει εἶσθαι τοιαύτη, ὥστε νὰ ἐπικροτηθῇ παρ' ὅλου τοῦ ἔθνους.

Ἡ τελικὴ κρίσις γιὰ τὴν ἐπιλογὴν ἀνῆκε στὴ Διοικοῦσα Ἐπιτροπὴ τοῦ Ταμείου Ἐθνικῆς Ἀμύνης, δηλαδή οὐσιαστικὰ στὸν πρωθυπουργό.

Ἡ Διοικοῦσα Ἐπιτροπὴ¹ συνεδρίασε στὶς 26 Σεπτεμβρίου καὶ λαβοῦσα γνώσιν ἀμφοτέρων τῶν ἐκθέσεων (...) συνετάχθη μὲ τὴν γνώμην τῆς πλειοψηφίας, τουτέστιν ὅτι τὸ καταλλήλοτερον πυροβόλον διὰ τὸν ὅπλισμόν τοῦ Ἑλληνικοῦ Στρατοῦ εἶναι τὸ τοῦ συστήματος *Schneider* (...).

Ἡ Ἐπιτροπὴ συνεχίζει στὸ ἴδιο κείμενο (Πρᾶξις Ζ') :

Πρὸς τοῦτοις ἡ Ἐπιτροπὴ ἀπεφάσισε καὶ τὴν προμήθειαν ἐξ *λνομένων ὀρειβατικῶν πυροβολαρχιῶν* συστήματος *Schneider* – *Danglis*, τοῦ αὐτοῦ ἐργοστασίου, τῆς πυροβολαρχίας *συνισταμένης ἐκ τεσσάρων ἐπίσης πυροβόλων*, ἀνέθεσε δὲ εἰς τὸν Ὑπουργὸν τῶν Στρατιωτικῶν ὅπως ζητήσῃ τὴν τιμὴν μιᾶς ὀρειβατικῆς πλήρους πυροβολαρχίας, ἐφωδιασμένης μὲ 1500 βολιδοφόρους φυσίγγας καὶ 500 ῥηκτικὰς ὀβίδας.

Μετὰ τὴν ὀριστικὴν ἀπόφασιν καὶ πρὶν ἀπὸ τὴν παραγγελίαν, ἔμενε νὰ διανυθεῖ ἓνα τελευταῖο στάδιο, ὅπου ὁμοῦ κινδύνευσαν τὰ πάντα ν' ἀνατραποῦν : τὸ στάδιο τῆς Συγγραφῆς τῶν ὑποχρεώσεων καὶ τῆς συμβάσεως μεταξὺ Κράτους καὶ Οἴκου Σνάϊδερ. Ἀπὸ τὴν ἐκθεσὴ τοῦ προέδρου τῆς σχετικῆς Ἐπιτροπῆς ταγματ. Ν. Βουλπιώτη μαθαίνουμε ὅτι «ἡ ἐπίτευξις τῶν ὅσον ὁλόν τε αὐστηρῶν ὥρων ἐγένετο οὐχὶ ἐνὸς ὁλῶς, ἀλλὰ κατόπιν μακρῶν συζητήσεων μετὰ τῶν Γάλλων ἀντιπροσώπων τοῦ ἐργοστασίου καὶ μικροῦ δεῖν νὰ καταλήξωσιν αἱ συζητήσεις εἰς πλήρη ῥῆξιν, διότι εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς τὸ Τμήμα τοῦ Πυροβολικοῦ διείδε τὴν λίαν ἐμπορικὴν τάσιν, ἣν εἶχον οἱ ἀντιπρόσωποι οὗτοι, νὰ κατασκευάσωσι τὰ πυροβόλα δι' ὕλικῶν πολὺ κατωτέρας ποιότητος ἐκείνων δι' ὧν εἶχε κατασκευασθῇ τὸ προσκομισθὲν ἐνταῦθα διὰ τὰς δοκιμὰς πυροβόλων»².

Τέλος ἐξομαλύνθηκε ἡ τελευταία αὐτῆς δυσκολία καὶ δόθηκε ἡ πρώτη παραγγελία τῶν πυροβόλων *Schneider* – *Canet* – *Danglis* στὶς 20 Νοεμβρίου 1907, δέκα τέσσαρα χρόνια μετὰ τὴν πρώτην ἀπόπειράν τοῦ 1893, καὶ τρία μετὰ τὴν τελευταίαν τοῦ 1904.

Μία καθυστερημένη ἐκδοχὴ τοῦ θέματος Λυκούδη.— Ἡ ἀντιδικία μεταξὺ Σνάϊδερ – Δαγκλῆ καὶ Κρούπ – Λυκούδη εἶχε προκαλέσει κατὰ τὴν ἐξέλιξίν της, ἀπὸ

1. «Συνισταμένη ἐκ τοῦ προέδρου αὐτῆς Πρωθυπουργοῦ καὶ Ὑπουργοῦ τῶν Στρατιωτικῶν Γ. Ν. Θεοτόκη, τοῦ Ὑπουργοῦ τῶν Οἰκονομικῶν Ἀ. Μ. Σιμπούλλου, τοῦ Γενικοῦ Διοικητοῦ τοῦ Στρατοῦ ὑποστρατήγου Ἰ. Δημοπούλου (*sic*) καὶ τοῦ Ἀναπληρωτοῦ τοῦ Ἀρχηγοῦ τοῦ Γενικοῦ Ἐπιτελείου συνταγματάρχου Μ. Χόρς (...) ἐν τοῖς ἀνακτόροις τῆς Α.Β.Υ. τοῦ Διαδόχου καὶ ἐπὶ παρουσίᾳ Αὐτοῦ» (Βλ. Ἐγγραφα κλπ. δ.π. σ. 365).

2. Βλ. Ἐγγραφα κλπ. δ.π. σ. 375.

τὸ 1893 ἕως τὸ 1907, παρασκηνιακὲς ἐνέργειες, δημοσιογραφικοὺς ἀγῶνες, τεχνικὲς συζητήσεις, ἀκόμα καὶ συμβούλια τιμῆς καὶ προκαταρκτικὰ μονομαχίας.

Τὸ καίριο σημεῖο τῆς διαφορᾶς ἦταν, ἕως τότε, ἡ προτεραιότητα. Ὅταν, ὁμως, δημοσιεύθηκε ἡ ἐκθεσὶς τῆς 21 Ἰουλίου 1907, ποὺ διαπιστώνει ὅτι τὸ πυροβόλο Σνάϊδερ-Δαγκλῆ «πληροῖ πάσας τὰς ἀπαιτουμένας ὑπηρεσιακὰς καὶ βλητικὰς συνθήκας», καὶ ὅτι «εἶναι λίαν συμφέρον νὰ ὀπλισθῇ τὸ ἡμέτερον ὀρειβατικὸν πυροβολικὸν διὰ τοῦ λυομένου πυροβόλου Σνάϊδερ-Δαγκλῆ», τὸ θέμα τῆς προτεραιότητος ἔχανε πιά κάθε πρακτικὴ σημασία. Χρειάστηκε, λοιπόν, ν' ἀλλάξῃ ὁ στόχος· καὶ ἄλλαξε.

Στόχος τώρα ἦταν ἡ ἀπόφασις τῆς Ἐπιτροπῆς: πῶς γίνεται, οἱ ἄνθρωποι ποὺ λίγους μῆνες πρωτύτερα εἶχαν ἐπαινέσει τὸ πυροβόλο Κρούπ-Λυκούδη, νὰ προτείνουν τώρα στὴν Κυβέρνηση τὸ πυροβόλο Σνάϊδερ-Δαγκλῆ;

Στὴν ἐφημερίδα «Σκρίπ» τῆς 29 Αὐγούστου 1907, ὑπὸ τὸν τίτλο «Τὰ ὀρεινὰ πυροβόλα, Ἑλληνικαὶ γνῶμαι περὶ τοῦ ὕλικου Κρούπ», δημοσιεύονται περικοπὲς ἀπὸ τὴν ἐκθεσὶς τῆς Ἐπιτροπῆς δοκιμῶν γιὰ τὰ πειράματα τοῦ πυροβόλου Κρούπ-Λυκούδη, κι' ἐπισημαίνονται φράσεις ὅπως «αἱ συνθήκαι ὑπηρεσίας εἶναι εὐχάριστοι», «τὰ σκοπευτικὰ μηχανήματα ἐνεργοῦσι μετὰ ταχύτητος», «ἡ λύσις καὶ ἀρμολόγησις τοῦ κλειστρου γίνεται εὐκόλως», «ἡ διαίρεσις τοῦ δίσκου παρέχει μεγάλαν ἐν τῇ βολῇ εὐκολίαν», καὶ ἄλλα ἐγκωμιαστικά.

Μνεῖα καμμιὰ δὲν γίνεται στὸ δημοσίευμα, οὔτε γιὰ τὸ πυροβόλο Σνάϊδερ-Δαγκλῆ οὔτε γιὰ τὴν πρόσφατη ἀπόφασις τῆς Ἐπιτροπῆς ποὺ τὸ προτείνει. Ἀκολουθοῦν, ὁμως, στὴν ἴδια στήλη, τὰ ὀνόματα τῶν μελῶν τῆς Ἐπιτροπῆς, μετὰ ἀπὸ παχιά στοιχεῖα, σὰ γιὰ νὰ τοὺς ἀπαγγελεθῇ σιωπηρὴ μομφὴ ὅτι, ἐνῷ ἐγκωμιάζαν λίγους μῆνες πρωτύτερα τὸ πυροβόλον Κρούπ-Λυκούδη, ἐγκρίνουν σήμερα τὸ πυροβόλο Σνάϊδερ-Δαγκλῆ.

Ἡ ἀπάντησις δόθηκε μετὰ 48 ὥρες στὴν ἐφημερίδα «Ἀκρόπολις» τῆς 31 Αὐγούστου. Τὸ εἰσαγωγικὸ προοίμιον: *Εἰς ἀπάντησιν τῶν δημοσιευθέντων μᾶς ἀνεκωνώθησαν αἱ ἐξῆς παρατηρήσεις.*, δὲν ἀφίνει μεγάλο περιθώριον ἀμφιβολίας γιὰ τὴν προέλευσιν τῶν παρατηρήσεων:

1ον. Ὁμολογουμένως τὸ πυροβόλον Λυκούδη ἀποτελεῖ πρόοδον σχετικῶς μετὰ τὰ παλαιὰ ὀρεινὰ πυροβόλα, τὰ ὁποῖα ἔχομεν ἀκόμη ἐν χρήσει. Οὐδὲν ἐπομένως ἐκπληκτικόν, ἐὰν τοῦ ἡῦραν κάποιαν ὑπεροχὴν συγκριτικῶς πάντοτε μετὰ τὰ ἐν ἐνεργείᾳ παλαιὰ ὀρεινὰ μας.

2ον. Ἀλλ' ἂφ' οὗτο ἔγιναν αἱ τελευταῖαι γνωσταὶ δοκιμαὶ μετὰ τῶν δύο νέων ὀρεινῶν πυροβόλων, ἤτοι ἂφ' ἐνὸς τοῦ Λυκούδη-Κρούπ καὶ ἂφ' ἑτέρου τοῦ Δαγκλῆ-Καννέ, ὅλον τὸ σῶμα τῶν ἀξιωματικῶν τοῦ Πυροβολικοῦ ἐπέστη, ὅτι κατὰ τὰς δοκιμὰς αὐτὰς τὸ ὑπὸ τοῦ «Σκρίπ» ἐξαιρούμενον πυροβόλον Κρούπ ἐτέθη ἐντελῶς ἐν δευτέρᾳ μοίρᾳ. Διότι:

3ον. Ὡς ἀντελήφθησαν ἅπαντες οἱ ἀξιωματικοὶ τοῦ Πυροβολικοῦ, τὸ πυροβόλον Λυκούδη-Κρούπ ἀπέτυχεν κατὰ τὰς γενομένας δοκιμὰς, ἐνῷ τὸ ὀρεινὸν πυροβόλον Δαγκλῆ-Καννέ, ἔσχε πρῶτης τάξεως ἐπιτυχίας.

Διὰ νὰ πεισθῇ δὲ περὶ τούτου ὁ θέλων, ἀρκεῖ νὰ ἀνατρέξῃ εἰς τὰ συμπεράσματα τῶν δύο ἐκθέσεων περὶ ἑκατέρου τῶν συστημάτων καὶ τῶν πυροβόλων.

*Ἄλλος ὁδηγὸς πρὸς ἐκλογὴν μετὰ τῶν δὲν πιστεύομεν νὰ ὑπάρχη.

Και

4ον. Βεβαίως ή 'Επιτροπή εις ουδεμίαν αντίφασιν περιέρχεται, έαν κρίνουσα ώς καλόν τò πυροβόλον Λυκούδη-Κρούπ, έν σχέσει μέ τὰ παλαιά όρεινά πυροβόλα, εύρε ΚΑΛΛΙΤΕΡΟΝ τò του Δαγκλή-Σνάϊδερ-Καννέ, όταν είχε νά δικάση μεταξύ τών δύο νέων όρεινών πυροβόλων.

Προτεραιότητα, λοιπόν, τής Ιδέας, και κακή κρίση τής 'Επιτροπής δοκιμών, αυτές ήταν οι διαδοχικές «θέσεις» Λυκούδη σε όλη τη διάρκεια τής αντιδικίας του με τον Δαγκλή.

'Αλλά τριάντα χρόνια αργότερα, τò 1938, πολύ μετά τò θάνατο και του Λυκούδη και του Δαγκλή¹, ó στρατηγός και ακαδημαϊκός 'Αλέξανδρος Μαζαράκης, σε μία του διάλεξη² περί Λυκούδη, αφού αναφέρει διεξοδικά την έφεύρεση του 1891 και τις «βελτιώσεις» του 1896 κι' εκτείνεται επί πολλές σελίδες στα καθέκαστα (χωρίς άλλωστε την παραμικρή μνεία τής έφεύρεσης Δαγκλή), συνοψίζει την τελευταία φάση του ζητήματος ως εξής :

«Τò κατάστημα Κρούπ έπεράτωσε την κατασκευήν του πυροβόλου Λυκούδη τὰ μέσα του 1906, υπέβαλεν αυτό εις τās κεκανονισμένας δοκιμάς και έδημοσίευσε ειδικόν έπ' αυτού τεύχος, και τέλος τò απέστειλε τò φθινόπωρον του αυτού έτους εις την 'Ελληνικήν Κυβέρνησιν. Αύτη δέ διέταξε την εκτέλεσιν δοκιμών ένώπιον 'Επιτροπής αποτελουμένης εκ διακεκριμένων αξιωματικών του πυροβολικού υπό την προεδρίαν του επιθεωρητού του πυροβολικού πρίγκηπος Νικολάου· αύται ήρχισαν την 27 'Οκτωβρίου 1906 και έτελειώσαν την 20 Νοεμβρίου 1906. Τò πόρισμα τής 'Επιτροπής υπήρξε απολύτως ευνοϊκόν, διαπιστώσαν έν όμοφωνία τās άρετάς του συστήματος Λυκούδη. Μετ' όλίγους δέ μήνας εκτεθέν τò πυροβόλον Λυκούδη εις την διεθνή έκθεση του Μπορντώ έτυχε του Grand Prix. Μεθ' όλα ταύτα, τò πυροβόλον Λυκούδη δέν συμμετέσχεν εις τόν κατά τò έπόμενον έτος γινόμενον διαγωνισμόν πρός έκλογήν πυροβόλου, γενομένης παραγγελίας τοιούτων εις τò γαλλικόν έργοστάσιον Schneider».

'Η τελευταία φράση του παραπάνω κειμένου, που είναι και ή κατακλείδα τής περικοπής, είναι ανακριβής στο πρώτο της τμήμα και παραπλανητική στο δεύτερο. Είναι ανακριβής, όταν βεβαιώνει ότι «τò πυροβόλον Λυκούδη δέν συμμετέσχεν εις τόν κατά τò έπόμενον έτος γινόμενον διαγωνισμόν»· διότι, «τò έπόμενον έτος» δέν έγινε άλλος διαγωνισμός. Συνεχίστηκε μόνον ó αρχινισμένος λίγους μήνες πρωύτερα με την κατά προτεραιότητα διεξαγωγή τών πειραμάτων του πυροβόλου Κρούπ-Λυκούδη. Δοκιμάσθηκε, λοιπόν, αυτό τò πυροβόλο, όπως και όσο δοκιμάσθηκε τò πυροβόλο Σνάϊδερ-Δαγκλή. Και ή 'Επιτροπή δοκιμών υπέβαλε αναλυτική κι' αίτιολογημένη έκθεση, τόσο για τò ένα όσο και τò άλλο. Αύτη ή διπλή σειρά τών πειραμάτων τών δύο πυροβόλων, με την αντίστοιχη κριτική έκθεση τής 'Επιτροπής δοκιμών για τò καθένα, αύτη ήταν ó διαγωνισμός. *Άλλος διαγωνισμός ούτε προκηρύχθηκε ούτε έγινε. Τρίτος συναγωνιστής δέν υπήρχε, διότι δέν υπήρχε τρίτος έφευρέτης. Παράπνοο μη συμμετοχής στον διαγωνισμό δέν είχε διανοηθεί νά προβάλει ó Λυκούδης ποτέ. Ποιόν λοιπόν διαγωνισμό έννοούσε ó στρατηγός Μαζαράκης όταν έγραφε ότι «τò πυροβόλον Λυκούδη δέν συμμετέσχεν εις τόν κατά τò έπόμενον έτος γινόμενον διαγωνισμόν» ;

Είναι δέ παραπλανητική ή παραπάνω φράσις στο δεύτερό της τμήμα, όταν, συνεχί-

1. 'Ο Λυκούδης πέθανε τò 1913, ó Δαγκλής τò 1924.

2. 'Α λ ε ξ ά ν δ ρ ο υ Μ α ζ α ρ ά κ η, 'Ο βίος και τò έργον του Πέτρου Λυκούδη (17 σελ.). 'Ανάτυπον εκ τών Διαλέξεων τής 'Ακαδημίας 'Αθηνών, Α' 1938, (ήμερομηνία διαλέξεως 19 Νοεμβρίου 1938), σ. 1.

ζοντας τὰ περί μὴ συμμετοχῆς τοῦ πυροβόλου Λυκούδη, καταλήγει : «γενομένης παραγωγῆς τοιούτων εἰς τὸ γαλλικὸν ἐργοστάσιον Schneider»· διότι, στὸ ἐργοστάσιον Schneider, δὲν παραγγέλθηκαν ὅποιαδήποτε προϋπάρχοντα λυόμενα ὀρειβατικά πυροβόλα, ἀλλ' ἀκριβῶς τὸ πυροβόλο ποὺ εἶχε προκριθεῖ ἀπὸ τὴν Ἐπιτροπὴ δοκιμῶν, ἔπειτα ἀπὸ ἀντιπαραβολὴ πρὸς τὸ πυροβόλο Κρούπ - Λυκούδη, δηλαδὴ τὸ πυροβόλο Σνάϊδερ - Δαγκλῆ. Τοῦτο, ὅμως, παρασιωπᾶται στὴ φράση τοῦ στρατηγοῦ, ὅπως καὶ σὲ δλόκληρην τὴν περί λυομένου πυροβόλου περικοπὴ τῆς ὁμιλίας του.

Ἄς σημειωθεῖ ἀκόμα, πρόσθετο στοιχεῖο περιπλοκῆς, ὅτι μέσα στὶς 700 σελίδες τῶν Ἀναμνήσεών του, ποὺ ἀρχίζουν περί τὸ 1880 καὶ φθάνουν ἕως τὸ 1943, δὲν κάνει ὁ στρατηγὸς Μαζαράκης τὴν παραμικρὴ μνεία γιὰ τὸν Πέτρο Λυκούδη, οὔτε γιὰ τὴν ἐφεύρεσίν του, οὔτε γιὰ τὴν ὁμιλίαν ποὺ τοῦ ἀφιέρωσε στὴν Ἀκαδημία.

Τί λόγους μποροῦσε νὰ ἔχει τὸ 1938 ὁ στρατηγὸς Μαζαράκης γιὰ νὰ χειρισθεῖ ἔτσι τὸ θέμα στὴν διάλεξίν του, παραμορφώνοντας ἢ παρασιωπώντας τὰ γεγονότα ; Ἡ ἀπορία γίνεται ἀκόμη πιὸ δεινὴ, γιὰτὶ κανεὶς βέβαια ἀπὸ τὸ ἀκροατήριό του δὲν μποροῦσε νὰ ὑποφιασθεῖ πῶς ἄκουε ἀνακρίβειες.

Δὲν μᾶς ἀνήκει νὰ ἐξιχνιάσουμε αὐτὸ τὸ ψυχολογικὸ πρόβλημα. Σημειώνουμε μόνον, πῶς οὔτε ἀπὸ τὶς Ἀναμνήσεις τοῦ Μαζαράκη οὔτε ἀπὸ τὰ χαρτιά τοῦ Δαγκλῆ ἐξάγεται ἀμοιβαία δυσπιστία ἢ ἀντιπάθεια. Ἀπεναντίας.

Σχετικὰ μὲ τὴν τελευταία περίοδο κατασκευῆς τοῦ πυροβόλου βρίσκονται ἐπίσης στὸ Ἀρχεῖο :

α') 33 πολὺπτυχα σχεδιαγράμματα τοῦ πυροβόλου, διαστ. 100 X 60, μὲ γαλλικὴ ὑπομνημάτιση, τῶν ἐργοστασίων Schneider. Μερικὰ φέρουν στὸ ἐξώφυλλό τους μεταφρασμένο τὸν τίτλο τους, λ.χ. «χάραξις τοῦ ἐλκῦθρου», «χιτώνιον», «χάραξις κοχλίων κλείστρου» κλπ. Ἄλλα ἔχουν στὸ πλατὺ τους περιθώριον ἑκτενεῖς σημειώσεις, ὅπως :

Τοῦτο εἶναι τὸ πρῶτον σχέδιον τοῦ πυροβόλου μου, τὸ ὅποῖον ἐσχεδιάσθη εἰς τὰ γραφεῖα τῆς Ἑταιρίας Schneider et Cie ἐπὶ τῇ βάσει τῶν παρ' ἐμοῦ σταλέντων σχεδίων καὶ μοὶ παρουσιάσθη κατὰ τὴν ἐν Παρισίοις ἀφίξίν μου ἵνα δώσω τὴν γνώμην μου. Μελετήσας αὐτὸ ἀπεφάνθην ὅτι ἔχει τὰ ἐξῆς ἐλαττώματα : (...) 15 Νοεμβρίου 1905. Π. Γ. Δαγκλῆς.

Ἡ :

Ἐπὶ τοῦ σχεδίου τούτου ἐπληρώθησαν αἱ ἐπὶ τοῦ πρώτου γενομένου συστάσεις μου, ἥτοι (...) Οὕτω κατὰ τὰ μέσα Ἰανουαρίου ἤρχισαν καταστρωνόμενα τέλος τὰ σχέδια τῆς ὀριστικῆς κατασκευῆς τοῦ πυροβόλου. Π.Γ.Δ.

β') Τελευταῖο σχεδιάγραμμα τοῦ πυροβόλου, πίνακες βολῆς, μικροσχέδια μικρομεταβολῶν, περιγραφή, φόρτωση, συντήρηση κλπ. Συνολικὰ 15 ἔγγραφα, σὲ γαλλικὴ γλῶσσα.

γ') *Πρόχειρος κανονισμὸς ὑπηρεσίας τοῦ λυομένου ὀρειβατικοῦ ταχυβόλου πυροβόλου Σνάϊδερ - Κανέ - Δαγκλῆ*. Ἰδιογραφο, 16 σελ.

δ') *Λυόμενον ὀρειβατικὸν ταχυβόλον πυροβόλον τῶν 75 χιλ. συστήματος Σνάϊδερ - Κανέ - Δαγκλῆ. Ἀνατύπωσις ἐκ τοῦ περιοδικοῦ τῆς Στρατιωτικῆς Βιβλιοθήκης τοῦ μηνὸς Νοεμβρίου 1907*. Ἐντυπο, 24 σελ.

Χειρόγραφη γαλλικὴ μετάφραση τοῦ ἴδιου.

ε') Schneider et Cie. Canon démontable de 75 m/m A.T.R. de Montagne, système Schneider - Canet - Dangleis, χωρὶς χρονολογία, Ἐντυπο 24 σελ. + 2 εἰκόνες.

Χειρόγραφη μετάφραση τοῦ ἴδιου (ιδιόγρ. Δαγκλῆ), μετ' προσθήκη ὑποσημ. περὶ θέμα-
τος Λυκούδη.

στ') 20 ἐπιστολές, περίπου, οἱ περισσότερες Δαγκλῆ – Σνάϊδερ : ἐνημέρωση γιὰ τὴν
πρόοδο τῶν πειραμάτων, συγχαρητήρια γιὰ τὴν ἐπιτυχία κλπ. *Ἐξὶ ἐπιστολές ανταλ-
λάσσονται μετὰ τοὺς στρατηγούς Vosseur καὶ Perruehon.

3. Η ΔΙΑΔΟΣΗ

*Απὸ δῶ κι' ἔμπρός, τὸ θέμα τοῦ ὀρειβατικοῦ πυροβόλου Schneider-Δαγκλῆ παρου-
σιάζει δύο πλευρές : ἡ μιὰ, καθαρά ἰδιωτικὴ, ἀφορᾷ τὶς σχέσεις τοῦ ἐφευρέτη μετὰ τὸν κατα-
σκευαστή, τὴν ἐφαρμογὴ τῆς συμφωνίας τους· ἡ ἄλλη, μετὰ γενικώτερο ἐνδιαφέρον, ἀφορᾷ
τὴν διεθνὴ ἀναγνώριση τοῦ νέου πυροβόλου. Ἡ ἀλληλογραφία αὐτοῦ τοῦ τμήματος τοῦ
*Αρχείου ἐκτείνεται ἀπὸ τὸ 1908 ἕως τὸ 1919 καὶ περιέχει περίπου 240 ἔγγραφα.

***Ἐφευρέτης καὶ κατασκευαστής.** — Οἱ σχέσεις μεταξύ Δαγκλῆ καὶ Οἴκου
Σνάϊδερ ἐξακολούθησαν λίγο-πολύ γλυκόπικρες μετὰ τὴν ἐπιτυχία, ὅπως ἦταν στὸ
στάδιο τῶν διαπραγματεύσεων.

Παρ' ὅλη τὴν πραότητά του ὁ Δαγκλῆς ἤξερε νὰ ὑποστηρίξει τὸ δίκιο του μετὰ σθένος,
ἐνα σθένος ἰδιορρυθμο, ποὺ ξεκινούσε ἀπὸ μιὰ βασικὴ ἀπορία του : πῶς γίνεται ν' ἀμφι-
σβητοῦνται τ' ἀναμφισβήτητα ;

Στὶς ἀλλεπάλληλες ἀποπείρες ὑπεκφυγῆς τῆς Ἑταιρίας ἀπὸ τὰ συμφωνημένα, ἀντι-
τάσσει, κυρίως, ἐκπληξῆ. Διαβάζοντας ὁρισμένες ἐπιστολές του, ἔχει κανεὶς τὴν ἐντύπωση
ὅτι τὸν βλέπει νὰ συνομιλεῖ μετὰ τὸν ἀλληλογράφο του καὶ νὰ τὸν κυττάζει κατὰματα, σὰν
νὰ περιμένει κάποια εὐλογητὴ ἀπάντηση, ποὺ νὰ ἐξηγεῖ τὸ ἄτοπο.

Εὐθὺς μετὰ τὴν πρώτη παραγγελία, μόλις διαγράφηκε κάποια τάση γιὰ καθυστέρηση
τοῦ διακανονισμοῦ τῶν λογαριασμῶν, γράφει στὴν Ἑταιρίᾳ (18-31 Δεκεμβρίου 1907) :

(...) Vous avez ici un collaborateur qui se flatte de croire que vous
reconnaissez la valeur de sa collaboration (...) Ma collaboration n'a
pas été sans utilité pour votre Société, parce qu'elle a contribué à vous
faire acquérir un matériel de montagne hors concours (...) et que c'est
le succès du matériel Schneider – Danglis, surtout pendant les essais
exécutés ici, qui a fait tourner l'opinion militaire d'Athènes en faveur
de vos canons et a préparé votre victoire industrielle complète au con-
cours (...) Je pense que vous vous empresserez de régler mon compte
et j'espère que vous allez me tenir au courant de vos démarches pour
faire accepter par d'autres Puissances notre excellent matériel démon-
table Schneider – Danglis (...).

*Ἀργότερα (Ἰούλιο 1910), προκειμένου γιὰ μιὰ μικρὴ παραγγελία, ἡ Ἑταιρία ἐξηγεῖ
στὸν ἐφευρέτη ὅτι οἱ μικρὲς παραγγελίες ἔχουν πάντα μεγαλύτερο κόστος παραγωγῆς,
καὶ τοῦ ζητεῖ νὰ μειώσῃ τὰ ποσοστά του. *Ἐκεῖνος ἀπαντᾷ :

**Je ne trouve pas la raison de changer les termes de notre conven-
tion. Si vous avez accepté un prix réduit, ce n'est pas ma faute; vous
étiez libres de ne pas accepter ce prix s'il ne vous était pas favorable.**

Κατὰ κανόνα ἀκολουθεῖ ἀμεση ὑποχώρηση τῆς Ἑταιρίας καὶ διαβεβαιώσεις ἀμοιβαίας ἐμπιστοσύνης. Ἀλλωστε, ἐπεὶ ἀπὸ κάθε προαγωγή, τιμητικὴ διάκριση ἢ τοποθέτηση τοῦ Δαγκλῆ, στὸ διάστημα τῆς δεκαετίας, δὲν λείπουν ποτὲ τὰ συγχαρητήρια μηνύματα ἀπὸ τὸ Παρίσι.

Τὸ νέο πυροβόλο στοὺς ἄλλους στρατοὺς. — Οἱ συνεννοήσεις παρουσίασαν μεγαλύτερες δυσχέρειες ὅταν ἄρχισαν νὰ ἐνδιαφέρονται καὶ ἄλλα κράτη ἐκτὸς ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα γιὰ τὸ λυόμενο πυροβόλο Schneider-Δαγκλῆ καὶ νὰ διαγράφονται πιθανότητες γιὰ μεγάλες παραγγελίες. Καὶ τὸ ἐνδιαφέρον αὐτὸ ἐκδηλώθηκε εὐθύς ἀμέσως μετὰ τὸ ἀποτέλεσμα τῶν ἐλληνικῶν δοκιμῶν, πρὶν καν ἀκόμα περατωθεῖ ἡ κατασκευὴ τῆς πρώτης ἐλληνικῆς παραγγελίας.

Πολλὰ ἀπὸ τὰ μέλη τῆς Ἐπιτροπῆς ἀξιωματικῶν, πού εἶχε στείλει ἡ κυβέρνησις στὴ Γαλλία γιὰ νὰ ἐπιβλέπει στὴν κατασκευὴ καὶ στὴν παραλαβὴ τῆς παραγγελίας, ἰδίως ὁ ὑπολοχαγὸς Γ. Σολιώτης, ἀνταλλάσσουν ἐπιστολὰς μὲ τὸν Δαγκλῆ καί, ὅχι μόνον τὸν ἐνημερώνουν γιὰ τὴν πρόοδο τῆς ἐργασίας στὸ Creusot, ἀλλὰ καὶ τοῦ διαβιβάζουν ἐμπιστευτικὰς πληροφορίες γιὰ ἐνδεχόμενες ἢ ἐπικείμενες παραγγελίες τοῦ πυροβόλου τοῦ ἀπὸ ἄλλα κράτη. Ἀπὸ γράμμα ὑπολοχ. Σολιώτη, Creusot 19 Φεβρ. 1908 :

(...). Ἔλαβον πληροφορίας ὑπὸ τύπον καθαρῶς ἐμπιστευτικόν. Ἀπὸ τῆς ἐξ Ἑλλάδος ἐπιστροφῆς του τὸ πυροβόλον ἐξητάσθη ἐνταῦθα ὑπὸ πολλῶν ἐπιτροπῶν, ἐνώπιον τῶν ὁποίων ἐξετελέσθη βολὴ (...): 1) Mission chinoise 30 Σεπτ. 1907, 2) Commandant X (ἀποστολὴ ἐμπιστευτικὴ, ὃ ἐν λόγῳ ταγματάρχης εἶναι Ἰταλός). 3) Commission chilienne, 4) ὁ διευθυντὴς πυροβολικοῦ τῶν ἐργοστασίων Ἀρμστρογγ, 5) Capitaine Legger, Ὁλλανδός, 6) Mission russe. Εἰς πάσας τὰς Ἐπιτροπὰς ταύτας τὸ πυροβόλον ἔκαμεν ἀρίστην ἐντύπωσιν. Ὅσον ἀφορᾷ τὴν ρωσικὴν Ἐπιτροπὴν (...) τὸ ρωσικὸν Ὑπουργεῖον ἀπέστειλεν ἐνταῦθα ἓνα συνταγματάρχην καὶ κάποιον ἄλλον ἀξιωματικόν, δι' ἐγγράφου του δὲ ἐζήτησε νὰ γίνονιν δοκιμαί, αἵτινες καὶ ἐγένοντο πρὸ 15 ἡμερῶν (...).

Ρωσία. — Γιὰ ὅλ' αὐτὰ ἡ Ἑταιρία δὲν ἀνακοίνωσε τίποτα στὸν Δαγκλῆ, ἐπὶ τρεῖς μῆνες. Καὶ μόνον ὅταν ἄρχισε νὰ ἐκδηλώνεται ἐντονώτερα τὸ ρωσικὸ ἐνδιαφέρον τοῦ ἔγραψε (11 Μαΐου 1908) ὅτι ἔγιναν δοκιμὲς βολῆς στὸ Harfleur, en présence de S.A.I. le Grand Duc Serge de Russie, ὅτι le matériel a fonctionné d'une manière très satisfaisante καὶ ὅτι θὰ τὸν κρατήσουν ἐνήμερο le cas échéant sur le résultat des négociations qui pourraient être entamées à la suite de ces essais.

Ἀλλὰ καὶ μετὰ τὴν πρώτη αὐτὴ ἐνημέρωση, ἡ Ἑταιρία ἐξακολούθησε νὰ εἶναι φειδωλὴ σὲ πληροφορίες πρὸς τὸν ἐφευρέτη. Πάλι ἀπὸ ἄλλη πηγὴ τοῦ ἔρχονται οἱ εὐχάριστες εἰδήσεις :

Creusot 9/22 Ἰουνίου 1908 (...). Ἔχω νὰ σᾶς ἀναγγείλω τὴν ἐξῆς εὐχάριστον εἰδήσιν. Ἡ Ρωσικὴ κυβέρνησις ἐζήτησεν ἐσπευσμένως τὸ πυροβόλον σας, ὅπως τῇ ἀποσταλῇ εἰς Πετρούπολιν λόγῳ δοκιμῶν. Ἡ αἴτησις εἶναι τόσον ἐσπευσμένη, ὥστε τὸ κατὰστημα ἀναγκάζεται νὰ πέμψῃ τὸ αὐτὸ πυροβόλον ὅπερ εἶχομεν ἐν Ἀθήναις, μὴ ἔχον τὸν καιρὸν νὰ προετοιμάσῃ ἕτερον, ὡς ἐπεθύμει.

Δέον νὰ σᾶς εἴπω ὅτι ἡ Ρωσικὴ κυβέρνησις συνέταξε πρόγραμμα ἀνανεώσεως τοῦ ὑλικοῦ τοῦ Πυροβολικοῦ τῆς καὶ ὅτι (...) Συνεπῶς τὸ πυροβόλον σας δυνάμενον ὑπὸ τοιαύτας συνθήκας νὰ φθάνη εἰς μέγιστα ὅρια ἰσχύος ἔσεται πιθανώτατα τὸ ὄπλον τοῦ ὀρειβατικοῦ Πυροβολικοῦ τῆς Ρωσσίας, τοῦθ' ὅπερ σᾶς εὐχομαι ἐξ ὅλης καρδίας καὶ λόγῳ ἐθνικῆς ὑπερηφανείας καὶ λόγῳ ἀτομικοῦ ὕμῶν συμφέροντος. Τὸ πυροβόλον μετὰ τῶν πυρομαχικῶν πρόκειται ν' ἀναχωρήσῃ ἐντὸς τῆς ἀρξαμένης σήμερον ἐβδομάδος (...). Τῶν διαταγῶν σας εὐπειθέστατος,

Ἄρ. Ι. Βλαχόπουλος, λοχ. πυρ.

Ἡ Ἑταιρία ἐξακολουθεῖ νὰ σιωπᾷ, καὶ μόνον ἐπείτα ἀπὸ ρητὸ ἐρώτημα τοῦ Δαγκλῆ ἀπαντᾷ (22 Σεπτεμβρίου) ὅτι πραγματικὰ τὸ λυόμενο πυροβόλο ἐχει σταλεῖ στὴ Ρωσία γιὰ δοκιμὲς καὶ ὅτι θὰ τὸν κρατήσουν ἐνήμερο, *le moment venu*, τῶν διαπραγματεύσεων πού τυχόν θ' ἀκολουθήσουν.

Ἀπὸ τὴν μεταγενέστερη ἀλληλογραφία προκύπτει ὅτι ἡ ρωσικὴ κυβέρνησις ἤθελε μὲν νὰ εἰσαγάγῃ τὸ πυροβόλο Σνάϊδερ-Δαγκλῆ στὸ ρωσικὸ στρατό, ἐννοοῦσε ὅμως νὰ τὸ κατασκευάσῃ στὰ δικά της ἐργοστάσια Routiloff, καὶ ὅχι νὰ τὸ παραγγεῖλῃ στὴν ἑταιρία Σνάϊδερ. Τοῦτο σήμαινε ὅτι ζητοῦσε νὰ ἀγοράσῃ τὰ σχέδια τοῦ πυροβόλου.

Ἡ περίπτωσις δὲν εἶχε προβλεφθεῖ στὴν ἀρχικὴ συμφωνία μεταξὺ ἐφευρέτη καὶ κατασκευαστῆ¹. Φυσικὰ ὁ Δαγκλῆς, ὅταν τοῦ ἐγίνε ἡ σχετικὴ κρούσις, προτοῦ ἀποφασίσῃ ὁριστικὰ τί δικαιώματα θὰ διεκδικοῦσε γιὰ τὴν παραχώρησι τῶν σχεδίων, ζήτησε (13 Δεκεμβρίου 1908) νὰ λάβῃ γνώσιν τῆς συμφωνίας τοῦ Οἴκου Σνάϊδερ μὲ τὴ ρωσικὴ κυβέρνησις ἢ μὲ τὸν Οἶκο Πουτίλωφ.

Στὴν πολυσέλιδη ἀπάντησίν της (7 Ἰανουαρίου 1909), ἡ Ἑταιρία ἐπικαλεῖται τὴν ἐρμηνευτικὴν προσθήκην στὸν ὅρο *en tous points semblables* τῆς ἀρχικῆς συμφωνίας, ὑποστηρίζοντας ὅτι τὸ πυροβόλο πού προορίζεται γιὰ τὴ Ρωσία διαφέρει σὲ πολλὰ σημεῖα ἀπὸ τὸ προοριζόμενο γιὰ τὴν Ἑλλάδα, καὶ ὅτι, ἐφ' ὅσον ἡ ρωσικὴ παραγγελία δίνεται ἀπὸ τὴ ρωσικὴ κυβέρνησις ἀπευθείας στὰ ρωσικὰ ἐργοστάσια Πουτίλωφ, δὲν μπορεῖ νὰ γίνῃ λόγος γιὰ ἀνακοίνωσιν τοῦ κειμένου τῆς συμφωνίας τους. Προσθετεῖ ὅμως ὅτι, ἐπειδὴ ἐπιθυμεῖ νὰ διατηρηθοῦν οἱ ἐξαίρετες σχέσεις της μὲ τὸν ἐφευρέτη, τοῦ προσφέρει κατ' ἀποκοπὴν 350 φράγκα γιὰ κάθε πυροβόλο ρωσικῆς παραγγελίας.

Ὁ Δαγκλῆς ἀπαντᾷ ἐπίσης διεξοδικὰ στὴν ἐπιχειρηματολογία τῆς Ἑταιρίας (2/15 Ἰανουαρίου 1909) καὶ καταλήγει τονίζοντας δύο σημεῖα: Τὸ πρῶτο εἶναι ὅτι δὲν ὑπάρχει θέμα παραγγελίας ξένου κράτους πρὸς τὴν Ἑταιρίαν, ὥστε νὰ γεννᾶται ζήτημα ἐφαρμογῆς ἢ ἐρμηνείας τῆς ἀρχικῆς συμφωνίας: *Il ne s'agit pas de fournir un matériel mais de vendre mes plans et les vôtres à une autre fabrique et j'aime à croire que vous serez d'accord pour faire une convention spéciale dans ce cas exceptionnel*. Τὸ δεῦτερο εἶναι ὅτι δὲν ζήτησε ποτὲ νὰ τοῦ ἀνακοινωθοῦν τὰ συμβόλαια *entre la Russie et Routiloff*, mais bien *entre celui-ci et vous* (...) *Je pense que ce n'est pas trop pour un intéressé de vouloir connaître dans quels termes vous avez fait cette convention*.

Ἐπειδὴ ὅμως ἡ Ἑταιρία ἐξακολουθεῖ νὰ ὑπεκφεύγει, ὁ Δαγκλῆς παρακαλεῖ τὸν πρίγκηπα Νικόλαο, πού βρισκότανε τότε στὴν Πετροῦπολιν, νὰ πληροφορηθεῖ τί συμβαίνει ἀπὸ τὸν μεγάλο δούκα Σέργιο, ἐπιθεωρητὴ τοῦ Πυροβολικοῦ, τὸν ἴδιο πού εἶχε παρακολουθήσει τίς δοκιμὲς τοῦ πυροβόλου στὸ Harfleur, τὴν περασμένη ἀνοιξη. Ἡ ἀπάντησις ἦταν ἀποκαλυπτικὴ:

1. Βλ. σ. 267.

Ἐν Πετρούπολει τῇ 7 Μαρ. 09, Φίλε Δαγκλῆ, Μὴ ὑποθέσης ὅτι ἀνέμενον τὴν ἐπιστολὴν σου διὰ νὰ ἀρχίσω τὰς ἐνεργείας μου (...) Ὁ μέγας δούξ Σέργιος μόλις πρὸ ἑβδομάδος ἀφίκετο (...) Χθὲς λοιπὸν ἦλθε νὰ μὲ ἐπισκεφθῇ καὶ ἔσχον μετ' αὐτοῦ συνομιλίαν παραταθεῖσαν σχεδὸν ἐπὶ δύο ὥρας. Μοῦ ἔδωκεν ὅλας τὰς πληροφορίες, ἃς γνωρίζει ὁ ἴδιος καὶ ἃς εἶναι δυνατόν νὰ γνωρίζῃ. Ταύτας παραθέτω ἀμέσως :

Καὶ πρῶτον ἡ παραδοχὴ τοῦ λυομένου πυροβόλου Schneider-Δαγκλῆ εἶναι γεγονὸς τετελεσμένον. Παρηγγέλθησαν 215 πολυβόλα. Ἡ παραγγελία ἐκτελεσθήσεται ἐν τοῖς καταστήμασι τῶν Routiloff μὲ τὰς ἐξῆς χρηματικὰς συμφωνίας (...) Αὐταὶ εἶναι αἱ συμφωνίαι μεταξὺ Ρωσ. Κυβερνήσεως καὶ καταστήματος Routiloff, ἃς γνωρίζει θετικῶς ὁ Μ.Δ., ὅσον ἀφορᾷ ὁμῶς τοὺς ὅρους ὑφ' οὓς ἐγένετο ὑπὸ τοῦ καταστήματος Schneider ἡ παραχώρησις τῆς ἐφευρέσεώς σου εἰς τὸ ρωσσικὸν ἐργοστάσιον, τοῦτο εἶναι ἄγνωστον. Ὁ Μ.Δ., προσέθεσεν ὅτι οὔτε αὐτὸς οὔτε ἡ Ρωσ. Κυβέρνησις εἶναι εἰς θέσιν νὰ τὸ γνωρίσωσιν, ἀλλ' οὔτε νὰ τὸ πληροφορηθῶσι, καθ' ὅσον αἱ συμφωνίαι τοιαύτης φύσεως τηροῦνται μυστικαὶ μεταξὺ τῶν καταστημάτων. Τὸ μόνον τὸ ὁποῖον προσέθεσεν ὁ Μ.Δ. εἶναι ὅτι αὐτὸς ὑποθέτει ὅτι τὸ κατάστημα Schneider θὰ κερδίσῃ ἴσως 20 % ἐπὶ τῆς παραγγελίας.

Κατ' ἐμὲ τὸ γαλλικὸν ἐργοστάσιον θὰ πραγματοποιήσῃ μεγαλείτερα κέρδη, καὶ εἰς τὸ συμπέρασμα τοῦτο καταλήγω διὰ τὸν ἐξῆς λόγον (...) ἀλλ' ἐπαναλαμβάνω αὐταὶ εἶναι σκέψεις ἀτομικαὶ (...) Ἐν εἶναι θετικὸν καὶ βέβαιον, ὅτι ἡ παραγγελία ἐγένετο· γνωρίζεις τώρα τί θὰ πληρώσῃ ἡ Ρωσ. Κυβέρνησις εἰς τὸ ἐργοστάσιον τὸ ἀναλαβὸν τὴν κατασκευὴν, δὲν σοῦ ὑπολείπεται τώρα παρὰ νὰ ἀνεύρῃς (ἢ νὰ φαντασθῇς) ποῖα θὰ εἶναι τὰ κέρδη τοῦ γαλλικοῦ καταστήματος (...).

Ὁ Μ.Δ. ἐξεφράσθη λίαν κολακευτικῶς διὰ τὸ πυροβόλον σου, ὅπερ κατὰ τὰς ἐνταῦθα γενομένας δοκιμὰς ἔδωκεν ἄριστα ἀποτελέσματα (...).

Ἐλπίζω ὅτι συνετέλεσα κατὰ τι εἰς τὴν ἄρσιν ἀμφιβολιῶν σου τινῶν, καὶ ἐπαναλαμβάνω ὅτι λυποῦμαι μὴ δυνάμενος νὰ σοῦ παρέξω ὅλας τὰς πληροφορίες ὧν ἔχεις ἀνάγκην πρὸς ὑπεράσπισιν ὅλων τῶν συμφερόντων σου. Πάντοτε σός, Νικόλαος

Ἐνα μῆνα ἀργότερα, πιθανώτατα ἐπειδὴ θὰ εἶχε φύγει στὸ μεταξὺ ὁ πρίγκηψ Νικόλαος, ὁ Δαγκλῆς ἐπιδίδωκε νὰ μάθει συμπληρωματικὰς πληροφορίες μὲ ἀναφορὰ του πρὸς τὸ ὑπουργεῖο τῶν Ἐξωτερικῶν καὶ μὲ ἰδιωτικὴ ἐπιστολὴ πρὸς τὸν Νικόλαο Γ. Θεοτόκη, διευθύνοντα τὴν ἑλληνικὴ πρεσβεῖα στὴν Πετρούπολη. Παρὰ τὴν πρόθυμην ἀπάντησιν (θὰ προβῶ ἀμέσως εἰς τὰ κατάλληλα διαβήματα καὶ θὰ ἀνακοινώσω ὑμῖν ἐπισήμως καὶ ἰδιαιτέρως τ' ἀποτελέσματα ... Ν. Γ. Θεοτόκης. Ἐν Πετρούπολει τὴν 1ην Μαΐου 09), τὰ διαβήματα δὲν φαίνεται νὰ ἔγιναν, πάντως δὲν φαίνεται νὰ τελεσφόρησαν.

Οἱ διαπραγματεύσεις γύρω ἀπὸ τὸ θέμα τῆς ρωσικῆς παραγγελίας συνεχίστηκαν ἐπὶ πολλὰς ἑβδομάδας ἀκόμα, καὶ ἴσως τελικὰ θὰ ναυαγοῦσαν ἂν δὲν πῆγαινε στὸ Παρίσι ὁ

Rosseels ν' ἀποσπάσει τὸ κλείσιμο τῆς συμφωνίας. Χαρακτηριστικὴ τῶν σοφιστικῶν χειρισμῶν τῆς 'Εταιρίας σ' αὐτὴν τὴν ὑπόθεση ἦταν ἡ συμβουλὴ τοῦ ἴδιου τοῦ Rosseels πρὸς τὸν Δαγκλῆ :

26.7.09 (...). Demandez aussi qu'on vous confirme la transaction par lettre signée par un fondé de pouvoirs de la Maison, car la signature : «pour Schn. & Co» n'a pas de valeur légale et, quoique je ne le pense pas, on pourrait chicaner plus tard.

Τέλος, στὶς 6/19 Αὐγούστου 1909, ἔκλεισε τὸ θέμα τῆς ρωσικῆς παραγγελίας, μὲ καταβολὴ ἐφάπαξ στὸν ἐφευρέτη 107.000 φρ. γιὰ τὴν κατασκευὴ τοῦ πυροβόλου του στὴ Ρωσία, χωρὶς ποσοτικούς καὶ χρονικούς περιορισμούς, καὶ μὲ τὴ διευκρίνιση ὅτι, γιὰ ὁποιαδήποτε παραγγελία ἀπ' εὐθείας στὰ ἐργοστάσια τῆς 'Εταιρίας, θὰ ἴσχυε ἡ ἀρχικὴ συμφωνία.

*Εἶσι λοιπόν, ἀπὸ τώρα, πολὺ πρὶν ἀπὸ τὴν γενικὴ ἐκχώρηση τῶν δικαιωμάτων, ποὺ ἀναφέρεται λίγο παρακάτω, δὲν βρίσκεται πιά στὸ Ἀρχεῖο τίποτα ποὺ νὰ πληροφορεῖ γιὰ τὴν τύχη τοῦ πυροβόλου Schneider-Δαγκλῆ στὴ Ρωσία. Μονάχα μιὰ ἔμμεση, πολὺτιμη ὅμως, μαρτυρία. Εἶναι τοῦ 1915, κατὰ τὸ διάστημα ποὺ ὁ Δαγκλῆς ἦταν ὑπουργὸς τῶν Στρατιωτικῶν στὴν τελευταία κυβέρνησις Βενιζέλου, πρὶν ἀπὸ τὸ Διχασμὸ¹.

Légation Royale Hellénique

Ἐν Πιερουπόλει τῇ 15 Αὐγούστου 1915

Κύριε Ὑπουργέ, Ὁ ρωσσικὸς τύπος (...) ἰδιαιτέρως ἐχαιρέτισε τὴν εἰς τὸ ὑπουργικὸν ἀξίωμα ἀνάρρησιν τῆς Ὑ.Ε., ἀναμνησθεὶς ὅτι εἴσθε ὁ ἐφευρέτης τοῦ πυροβόλου Δαγκλῆ - Σνέϊδερ, τὸ ὁποῖον χρησιμοποιοεῖται καὶ ὑπὸ τοῦ ρωσσικοῦ στρατοῦ, παρέσχε δὲ ὑπηρεσίας ἀξίας λόγου εἰς αὐτόν, καὶ ὅτι ὑπῆρξατε ὁ ἐπεξεργασθεὶς τὸ σχέδιον τοῦ πρώτου Βαλκανικοῦ πολέμου (...). Δέξασθε (...),

Δ. Κακλαμάνος

Μαρόκο.—Δυὸ μῆνες μετὰ τὸ κλείσιμο τῆς συμφωνίας γιὰ τὴ ρωσικὴ παραγγελία, δημιουργήθηκε νέα ἀφορμὴ προστριβῆς 'Εταιρίας-Δαγκλῆ. Μὲ γράμμα τῆς 21 Αὐγούστου 1909, ἡ 'Εταιρία πληροφορεῖ τὸν ἐφευρέτη ὅτι ὑπέγραψε μὲ τὴν κυβέρνησις τοῦ Μαρόκου συμφωνία κατασκευῆς πυροβόλων γιὰ 4 πυροβολαρχίες, ὅτι τὰ πυροβόλα αὐτὰ παρουσιάζουν πολλὰς διαφορὰς ἀπὸ τὰ προοριζόμενα γιὰ τὶς ἑλληνικὰ παραγγελίες (ἡ 'Εταιρία ἀποφεύγει νὰ τὰ κατανομάσει πυροβόλα Σνάϊδερ - Δαγκλῆ), ἀλλ' ὅτι, χωρὶς νὰ σταματῇ στὴ ρήτρα τοῦ «*en tous points semblables*» τῆς ἀρχικῆς συμφωνίας καὶ πάντα *s'inspirant de nos excellentes relations*, τοῦ παραχωρεῖ ποσοστὸ 3 % ἐπὶ τοῦ συνολικοῦ ποσοῦ τῆς παραγγελίας (ἀντὶ τοῦ ἀρχικοῦ 5 %).

Ὁ Δαγκλῆς εὐχαρίστησε γιὰ τὴν καλὴ εἶδησι (22/4 Σεπτ. 1909), παρατήρησε ὅμως ὅτι οἱ διαφορὰς μεταξὺ τῶν δύο πυροβόλων *ne sont pas de nature à vous imposer des études et des dépenses ; au contraire, ce sont des modifications ordinaires, dont quelques-unes ont même été appliquées au premier modèle du canon Schneider-Danglis construit pour la Grèce*. Γι' αὐτὸ καὶ δέχεται ὡς δικαιολογημένη μείωσις τοῦ ἀρχικοῦ ποσοστοῦ κατὰ 1 %.

1. Βλ. κεφ. ΙΑ'.

Ἡ Ἑταιρία ἔστειλε στὴν Ἀθήνα ἐκπρόσωπό της νὰ συζητήσει τὸ θέμα καὶ τελικὰ δέχθηκε τὸ 4 %. Ἡ συμφωνία ἐκλείσε στὶς 8 Ὀκτωβρίου 1909, ἀλλ' ὁ Δαγκλῆς εἶχε ἀρχίσει νὰ κουράζεται ἀπὸ τὶς ἀλλεπάλληλες στρεφoδικίες καὶ γράφοντας, ἤδη ἀπὸ τὶς 21/3 Σεπτεμβρίου, στὸν Rosseels, πάντα πρόθυμο μεσολαβητὴ γιὰ τὴν ἐξομάλυνση τῶν διαφορῶν, ἐκφράζει τὴ γνώμη ὅτι, *pour éviter toutes ces disputes*, τὸ καλύτερο θὰ ἦταν νὰ παραχωροῦσε ὀριστικὰ καὶ κατ' ἀποκοπὴν ὅλα τὰ δικαιώματά του γιὰ παραγγελίες ξένων κρατῶν, περιορίζοντας τὶς συναλλαγές του μὲ τὸν Οἶκο Σνάϊδερ στὴν ἀρχικὴ τους συμφωνία γιὰ τὶς ἑλληνικὲς παραγγελίες.

Σερβία. — Τρίτη ἀφορμὴ σὲ διένεξη ἔδωκε, τὸν ἐπόμενο χρόνο, ἡ διαπραγμάτευση γιὰ μιὰ προμήθεια 15 πυροβολαρχιῶν στὴ σερβικὴ κυβέρνησιν.

Στὴ σχετικὴ τῆς ἀνακοίνωση ἡ Ἑταιρία ἐξηγεῖ, ὅπως καὶ στὶς προηγούμενες περιπτώσεις, ὅτι τὸ προκείμενο ὕλικὸ παρουσιάζει οὐσιαστικὲς διαφορὲς ἀπὸ τὸ ἑλληνικόν, ἀλλ' ὅτι, παραβλέποντας τὴ ρήτρα τοῦ *en tous points semblable*, προσφέρει στὸν ἐφευρέτη, *spontanément, en témoignage de notre désir de vous être agréable*, 3 %, ἐξαιρώντας ὁμως σάγματα καὶ πυρομαχικά, δηλαδὴ περίπου τὸ μισὸ τῆς παραγγελίας.

Πάλι χρειάσθηκε νὰ ὑπομνήσει ὁ Δαγκλῆς (30/12 Νοεμβρ. 1910) ὅτι ἡ ἀρχικὴ συμφωνία προβλέπει τὰ ποσοστὰ *sur l'ensemble de la fourniture*, καὶ ὅτι κατὰ συνέπεια, ὁ ὑπολογισμὸς πρέπει πάντως νὰ γίνῃ στὸ σύνολο τῆς παραγγελίας, ἔστω καὶ μὲ μειωμένο ποσοστὸ, γιὰ νὰ ληθοῦν ὑπόψη, οἱ ἄλλωστε ἀσήμαντες διαφορὲς.

Ἐξ ἀφορμῆς αὐτῆς τῆς νέας διαφορᾶς, ὁ Δαγκλῆς ἀποφασίζει νὰ διατυπώσει ἀπευθείας στὴν Ἑταιρία τὴν πρότασιν τῆς ἐξαγορᾶς τῶν δικαιωμάτων του, ποῦ εἶχε ἤδη κάνει στὸν Rosseels. Συνεχίζει λοιπὸν στὴν ἴδια ἐπιστολὴ :

Cependant, Messieurs, voyant que dans chaque cas de fourniture de matériel démontable à un État, il y a pour vous et pour moi des ennuis et des disputes, qui, bien qu'elles s'arrangent amicalement, vu les sentiments de sympathie réciproque, ne sont tout de même pas agréables, je désire vous faire la proposition d'acheter mes droits sur le système de canon démontable Schneider – Danglis pour la fourniture de ce matériel à tous les autres États sauf la Grèce, pour laquelle je veux conserver mes droits.

Je vous prie d'examiner cette proposition et de me dire si vous l'acceptez, auquel cas veuillez bien me faire vos offres. Vous pouvez juger mieux que moi de l'avenir que peut avoir ce matériel et, par conséquent, vous pouvez, si vous trouvez que ma proposition vous est avantageuse, m'écrire vos conditions (...).

Χωρὶς ν' ἀπαντήσει στὴ συγκεκριμένη πρότασιν ἐξαγορᾶς, ἡ Ἑταιρία ἐπανέρχεται στὴν ἀρχικὴ τῆς ἐπιστολῆς καὶ πληροφορεῖ ὅτι πιθανώτατα ἡ σερβικὴ κυβέρνησιν θὰ προτιμήσει νὰ δώσει τὴν παραγγελίαν στὸν Οἶκο Κρούπ, ποῦ μπόρεσε νὰ παρουσιάσει χαμηλότερες προσφορές, διότι δὲν εἶχε νὰ ὑπολογίσει *la charge importante résultant de la redevance que nous avions à prévoir avec vous et que vous avez voulu maintenir sur un taux trop élevé encore*.

Καὶ ἡ ἐπιστολὴ καταλήγει μὲ τὴν ἀπαισιόδοξην πρόβλεψιν ὅτι ἔτσι δυσχεραίνονται

ανάλογες μελλοντικές διαπραγματεύσεις, επιρρίπτοντας την ευθύνη της άποτυχίας στην άξίωση που είχε ο Δαγκλής να πληρωθεί τα δικαιώματά του.

‘Ο Δαγκλής άπαντά (22/4 ‘Ιαν. 1911), ότι λυπάται για την δυσάρεστη είδηση, αλλά’ ότι έκείνο που ώθησε τους Σέρβους να προτιμήσουν τη γερμανική βιομηχανία ήταν άσφαλώς λόγοι πολιτικοί, και όχι ή φθηνότερη προσφορά του Κρούπ :

Le royaume de Serbie est entouré de Puissances amies de l’Allemagne : l’Autriche, la Roumanie et la Turquie; il est, surtout, sans aucune communication directe avec la France. Voilà plutôt les raisons qui obligeront la Serbie de s’adresser à l’industrie allemande. Espérons qu’ elle trouvera les moyens de surmonter ces difficultés et de préférer la qualité supérieure du matériel français (...).

‘Η ‘Εταιρία επιμένει : Βέβαια, αν οι γερμανικές τιμές ήταν πολύ άνώτερες από τις γαλλικές, θα ήταν ίσως άδύνατο να επικρατήσει ο Κρούπ, παρ’ όλες τις πολιτικές έπεμβάσεις. ‘Αλλά να που οι Γερμανοί μπόρεσαν να προσφέρουν κατώτερες τιμές, άκριβώς έπειδή δεν είχαν να πληρώσουν δικαιώματα έφευρέτη, και έτσι βρέθηκε το άπαραίτητο πρόσχημα για να προτιμηθεί από την σερβική κυβέρνηση ο Οίκος Κρούπ αντί του Οίκου Σνάϊντερ.

Στο περιθώριο αυτής της έπιστολής υπάρχει ή σημείωση :

17/30 ‘Ιαν. 1911. ‘Απήντησα άπλώς ότι έλαβον την παρούσαν.

Σχετικά με τους σερβικούς έξοπλισμούς υπάρχουν στο ‘Αρχείο δύο ενδιαφέρουσες έπιστολές προς τον Δαγκλή του Γ. Καρατζά, έπιτετραμμένου στο Βελιγράδι, με συνημμένο αντίγραφο έπιστολής του ίδιου προς την έλληνική πρεσβεία στην Πόλη. Τις πληροφορίες του Καρατζά (διαφωνίες στην Σκουπτσίνα, παραίτηση του ύπουργού των Στρατιωτικών, ματαίωση της παραγγελίας Κρούπ), ο Δαγκλής τις άνακοίνωσε στην ‘Εταιρία (7/20 Μαρτίου 1911), δεν φαίνεται όμως να δόθηκε άλλη συνέχεια σ’ αυτό το θέμα.

Βολιβία. — Έκκρεμοίσε ακόμα το θέμα Σερβίας, όταν ή ‘Εταιρία, με πολυσέλιδη έπιστολή της της 6 ‘Ιανουαρίου 1911, πληροφορεί τον Δαγκλή ότι έλαβε παραγγελία από την κυβέρνηση της Βολιβίας να κατασκευάσει για λογαριασμό της πέντε πυροβολαρχίες όρεινων πυροβόλων, ότι όμως, έπειδή αυτά τα πυροβόλα παρουσιάζουν όρισμένες διαφορές από το πρότυπο του έλληνικού (έξακολουθεί να παρασιωπάται ή όνομασία *Schneider-Danglis*), και ιδίως έπειδή έχει ν’ αντιμετώπισει δεινό άνταγωνισμό της γερμανικής βιομηχανίας (μόλις είχε έγκατασταθεί στη Βολιβία γερμανική άποστολή για την όργάνωση του στρατού), προσφέρει στον έφευρέτη ποσοστό 3 %, πάλι εξαιρώντας σάγματα και πολεμοφόδια.

‘Η ‘Εταιρία, αυτήν τη φορά, άπαντούσε και στην πρόταση συνολικής έξαγοράς των δικαιωμάτων, με τη δήλωση ότι προτιμά να συνεχισθεί ή έφαρμογή της άρχικης συμφωνίας’ ότι, άλλωστε, σε κάθε περίπτωση *nous nous inspirons de notre sympathie et de notre estime pour votre personne et du désir qui nous anime d’assurer la continuité de nos excellentes relations*’ άλλ’ ότι αν πρόκειται ν’ άμφισβητείται διαρκώς ή καλή της θέληση, θα μπορούσε να έχει τον πειρασμό να προωθήσει άλλα πρότυπα πυροβόλων, μη βαρύνόμενα με ποσοστά, για να μην άφίνει να της ξεφεύγουν παραγγελίες, όπως έγινε με τις σερβικές.

Χωρίς κανένα ύπαινιγμό στο έκφοβιστικό έπιχείρημα του «πειρασμού», ο Δαγκλής περιορίζεται ν’ άμφισβητήσει τις διαφορές των δύο τύπων, που επικαλείται ή ‘Εταιρία

για να μειώσει τα ποσοστά. Άκολουθεί σαν πάντα η σχετική άλληλογραφία και, τελικά, η Έταιρία συγκαταίνει να μην εξαιρεθούν τα σάγματα και τα πολεμοφόδια από τον συνολικό λογαριασμό.

Σ' ένα τελευταίο του γράμμα, σχετικό με την αποπληρωμή της Βολιβιανής παραγγελίας (Ιούνιος 1912), ο Δαγκλής παρακαλεί για δεύτερη φορά την Έταιρία να τον πληροφορήσει αν αληθεύει, όπως άκουσε, ότι δόθηκε παραγγελία λυομένων πυροβόλων από τη Ρουμανία.

Ρουμανία. — Χρειάστηκε λοιπόν και πάλι ρητό έρώτημα του Δαγκλή και μάλιστα επαναληπτικό, για ν' ανακοινώσει η Έταιρία ότι πραγματικά είχαν παραγγελθεί από την κυβέρνηση της Ρουμανίας (χωρίς άλλωστε να διευκρινίζεται τότε) τέσσερις λυόμενες όρειβατικές πυροβολαρχίες και ότι, μάλιστα, είχε ήδη εισπραχθεί η πρώτη δόση της πληρωμής των. Η έπιστολή της Έταιρίας συνεχίζεται με τον στερεότυπο ισχυρισμό ότι το πυροβόλο της ρουμανικής παραγγελίας διαφέρει «πολύ αίσθητά» από το έλληνικό πρότυπο, και με την επίσης στερεότυπη διαβεβαίωση ότι επιθυμεί να διατηρηθούν οι άγαθώτατες σχέσεις κλπ., καταλήγει όμως αυτήν τη φορά περιορίζοντας σε 2 1/2 % το άρχικό ποσοστό, και πάντα εξαιρώντας πολεμοφόδια και σάγματα.

Άρνήθηκε ο Δαγκλής να δεχθεί. Έλπιζω, έγραψε στην Έταιρία, αφού και πάλι άμφισβήτησε τους ισχυρισμούς της, ότι δεν επιθυμείτε να με στερήσετε από τα δικαιώματα *d'une invention qui vous a donné le monopole, pour ainsi dire, du plus puissant canon de montagne.*

Άλλ' η διαφορά έμεινε έκκρεμής πολύν καιρό ακόμα, έπειδη παράλληλα διεξάγονταν διαπραγματεύσεις για συνολική έκχώρηση των δικαιωμάτων του εφευρέτη.

Η έξαγορά των δικαιωμάτων. — Άνταλλαγές γνωμών για όριστική έκχώρηση των δικαιωμάτων του εφευρέτη στην Έταιρία είχαν αρχίσει από τον Σεπτέμβριο 1909. Από τότε είχε πολλές φορές συζητηθεί το θέμα, τόσο στην Αθήνα μεταξύ Δαγκλή και αντιπροσώπων της Έταιρίας, όσο και στο Παρίσι μέσο του Rosseels.

Σ' ένα στάδιο των διαπραγματεύσεων (Μάιος 1912), η Έταιρία φαίνεται να έγκαταλείπει την άποψη της έμμονής στην άρχική συμφωνία, χωρίς όμως να προχωρεί στην ιδέα της έξαγοράς των δικαιωμάτων. Κι' ενώ τον προηγούμενο χρόνο, με την εύσηχη έκφραση του «πειρασμού», είχε σαφέστατα άπειλήσει ότι θα προωθούσε άλλα πυροβόλα για να μην επιβαρύνεται με το ποσοστό του εφευρέτη, πρότεινε τώρα γενική ανάθεώρηση των άρχικών όρων κι' έστειλε σχέδιο νέας συμφωνίας.

Είναι δύσκολο, βέβαια, να δεχθεί κανείς ότι ο Οίκος Schneider είχε μόν την εύχθεια να προμηθεύει στα κράτη που του ζητούσαν λυόμενα όρειβατικά πυροβόλα, άλλα πρότυπα, μη βαρυνόμενα με ποσοστά εύρεσιτεχνίας, προτιμούσε όμως από προσωπική συμπάθεια κι' έκτίμηση προς τον Δαγκλή, καθώς επαναλάμβανε κάθε τόσο, να κατασκευάζει το πυροβόλο του, έστω και διακινδυνεύοντας να χάνει παραγγελίες, όπως έλεγε ότι συνέβη στην περίπτωση της Σερβίας.

Ο τελευταίος που μπορούσε να πιστέψει σ' αυτήν την έκδοχή ήταν ο Δαγκλής. Σημειώνει, λοιπόν, στο περιθώριο των προτάσεων: *Σχέδιον μη γερόμενον δεκτόν ύπ' έμοϋ.* Καί, γράφοντας στην Έταιρία για να εξηγήσει την άρνησή του, χωρίς να έπεκταθεί σε πολλές λεπτομέρειες, συνοψίζει με το γνώριμο ύφος του: *Je ne vois pas pour quelle raison il faudrait changer les conditions d'après lesquelles nous travaillons jusqu'à présent (...).*

Πάντως, άμετακίνητη γραμμή του Δαγκλή σε όλες αυτές τις διαπραγματεύσεις ήταν ο διαχωρισμός ανάμεσα στις έλληνικές και στις ξένες παραγγελίες. Από τις έλληνικές, ο

Δαγκλῆς δὲν ἤθελε ν' ἀποξενωθεῖ, μολονότι κι' αὐτὲς εἶχαν προκαλέσει ἀμφισβητήσεις. Λ.χ. ἡ Ἑταιρία, προκειμένου νὰ προμηθεύσει στὴν ἑλληνικὴ κυβέρνησι ἀποβατικά πυροβόλα, τύπου λυομένων, ἀνακοινώνει στὸν Δαγκλῆ (11 Ἀπριλίου 1912) ὅτι, ἐξ αἰτίας τῆς ἀναλογίας ποὺ παρουσιάζει τὸ ὕλικό αὐτῆς τῆς παραγγελίας μὲ τὸν τύπο τοῦ ἑλληνικοῦ ὀρειβατικοῦ (συνεχίζεται ἡ παρασιώπησι τῆς ὀνομασίας Schneider-Δαγκλῆ) καὶ *désireux de vous donner un nouveau témoignage de notre intention de vous être personnellement agréables*, εἶναι πρόθυμη νὰ ὀνομάσει τὸ ἀποβατικὸ ὕλικό ποῦ θὰ κατασκευάσει γιὰ τὴν Ἑλλάδα «ὕλικό συστήματος Schneider-Danglis».

Ὁ Δαγκλῆς ἀπαντᾷ (17-30 Ἀπριλίου 1912) :

Je vous remercie beaucoup de ce témoignage de vos bonnes intentions envers moi, mais je trouve curieux d'apprendre que pour le matériel de débarquement que vous livrerez à d'autres gouvernements vous n'ajouterez pas ce titre. Permettez-moi de vous dire que tout matériel constitué avec le canon démontable de mon système doit porter mon nom ajouté au vôtre (...).

Δὲν φαίνονταν, λοιπόν, προορισμένες νὰ καταλήξουν οἱ διαπραγματεύσεις, καὶ οἱ σχέσεις Ἑταιρίας-Δαγκλῆ ἐξελίσσονταν, ἔτσι, ἀνάμεσα σὲ ἐναλλασσόμενες αἰτιάσεις καὶ φιλοφρονήσεις, σὲ ἀτμόσφαιρα ὅχι εὐχάριστη.

Τὸ πυροβόλο Σνάϊδερ-Δαγκλῆ στοὺς Βαλκανικοὺς πολέμους. —

Ἀλλὰ, προτοῦ κλείσει ὁ χρόνος, ἄρχισε ὁ Πρῶτος Βαλκανικὸς Πόλεμος. Ἡ ραγδαία ἑλληνικὴ προέλασι θαυμάστηκε σὲ ὅλον τὸν κόσμον. Οἱ πρωτεργάτες τῆς νίκης — Βενιζέλος, Κωνσταντῖνος, Κουντουριώτης, Δαγκλῆς — ἐγίναν πασίγνωστοι.

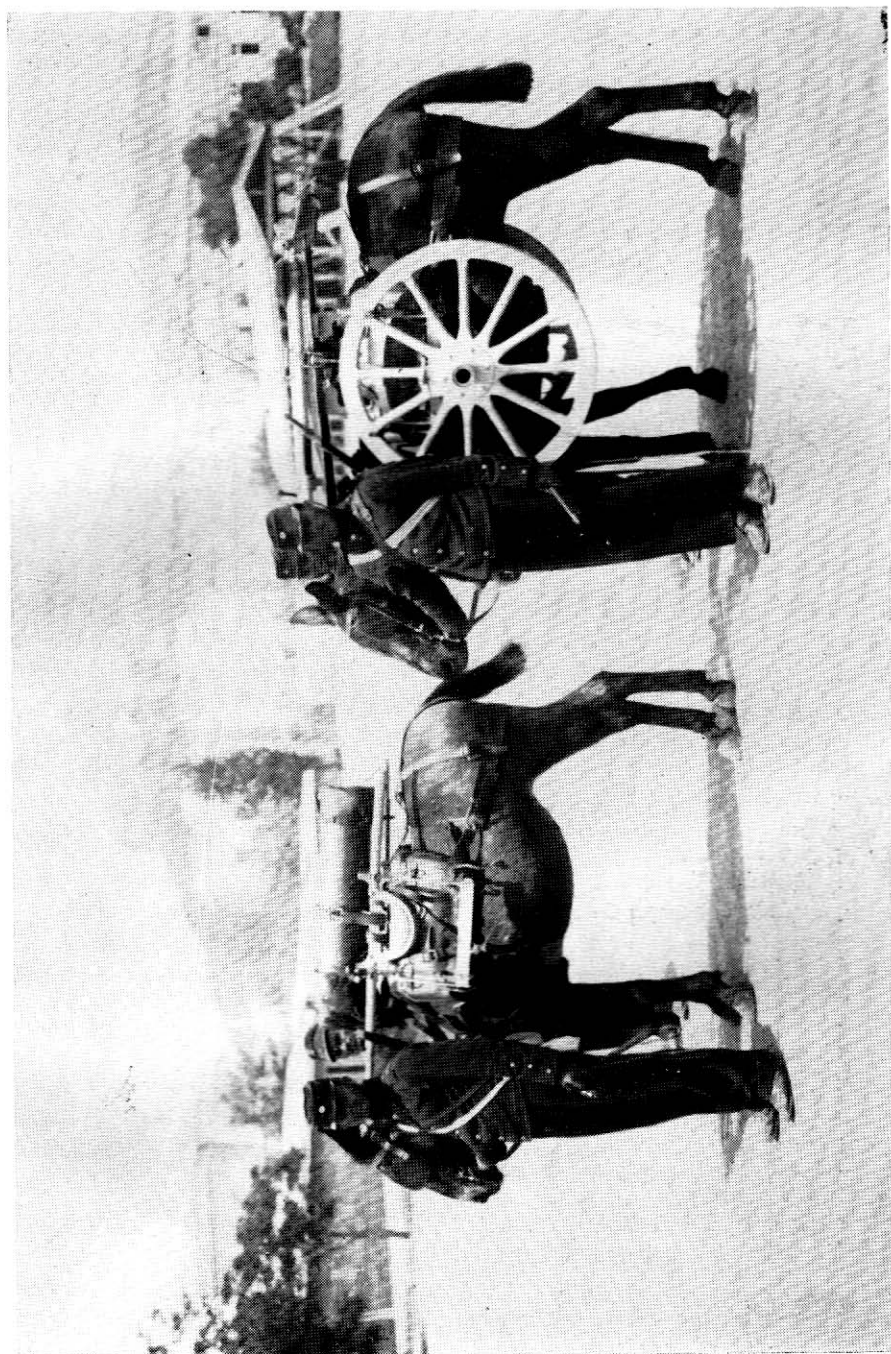
Στὸ Λονδίνο ὅπου βρισκότανε στὴν ἀρχὴ τοῦ 1913 γιὰ τὶς διαπραγματεύσεις τῆς εἰρήνης¹, ὁ στρατηγὸς Δαγκλῆς ἔλαβε νέες προτάσεις τῆς Ἑταιρίας, αὐτὴν τὴν φορὰ κατὰ βάσι σύμφωνες μὲ τὴν παλαιὰ πρότασι τῆς ἐξαγορᾶς. «Ἐλάβαμε αὐτὴν τὴν ἀπόφασιν», ἔγραφε ἡ Ἑταιρία (11 Ἰανουαρίου 1913), παρὰ τὰ μεγάλα βάρη ποῦ θὰ ὑποστοῦμε καὶ παρὰ τὶς δυσχέρειες, ποῦ ἐνδέχεται νὰ προκύψουν σὲ μελλοντικὲς διαπραγματεύσεις ἀπ' αὐτὴν τὴν ἀτία. *Notre décision à cet égard a été provoquée en première ligne par le très réel désir que nous avons de vous être personnellement agréables*. Στὸ κείμενο τῆς ἐπιστολῆς τὸ πυροβόλο κατονομάζεται τώρα, χωρὶς ὑπεκφυγές, «πυροβόλο Schneider-Danglis».

Σ' αὐτὴν τὴν κάπως ἀδέξια προθυμία τῆς Ἑταιρίας ὁ Δαγκλῆς ἀπαντᾷ ἀπὸ τὸ Λονδίνο ὅτι, κατ' ἀρχήν, δὲν κρίνει συμφέροντες τοὺς ὅρους :

(...) Après la sanction pratique de la guerre qu'a eu le matériel de montagne Schneider-Danglis, on peut être sûr que beaucoup d'États ayant besoin d'une artillerie de montagne préféreront ce type qui, sans présenter aucun désavantage constitue un canon beaucoup plus puissant que le canon ordinaire (...).

Πραγματικά, ἡ πρώτη ἐφαρμογὴ τοῦ νέου πυροβόλου σὲ πολεμικὲς ἐπιχειρήσεις εἶχε καταδείξει τὴν ὑπεροχὴ του καὶ δικαιώσει τὴν αὐτοπεποίθησι τοῦ ἐφευρέτη καὶ τὴν ἐμπιστοσύνη τῆς Ἑταιρίας, μολονότι ἀνεπαρκέστατες ἦταν ἀκόμα οἱ λυόμενες ὀρειβα-

1. Βλ. κεφ. Θ'.

ΤΟ ΛΥΟΜΕΝΟΝ ΟΡΕΙΒΑΤΙΚΟΝ ΠΥΡΟΒΟΛΟΝ ΣΝΑΪΔΕΡ - ΔΑΓΚΛΗ

τικές πυροβολαρχίες του ελληνικού στρατού : στις έξι τής πρώτης παραγγελίας του 1907, μόλις τρεις είχαν από τότε προστεθεί. Συνολικά υπήρχαν δηλαδή 36 πυροβόλα. Τόσα ήταν ακόμα και στον Δεύτερο Βαλκανικό πόλεμο.

Και οι μὲν ξένοι δημοσιογράφοι μπορούσαν νὰ τηλεγραφοῦν στὶς ἐφημερίδες τους ὅτι (. . .) *τὰ τουρκικὰ πυροβόλα εἶναι ἀθλιέστατα καὶ ἀστοχώτατα, ἀντιθέτως τὸ πυροβόλον Δαγκλῆ-Κανὲ κάμνει θαύματα*¹. Ἀλλά, τόσο ὁ Δαγκλῆς ὅσο καὶ ἡ Ἑταιρία, ἤξεραν ὅτι τὰ θαύματα θὰ ἦταν μεγαλύτερα, ἂν οἱ πυροβολαρχίες ἦταν περισσότερες.

Βρίσκεται στὸ Ἀρχεῖο ἓνα ὁσέλιδο κείμενο τοῦ Δαγκλῆ, γραμμένο σὲ «ἡμίκλαστο» καὶ τιτλοφορούμενο *Ὁρισμὸς τῆς ἐν πολέμῳ ἀπαιτουμένης δυνάμεως πυροβολικοῦ*. Στὸ τέλος σημειώνεται *Ἰούλιος 1907, Π.Γ.Δ.* Ἀκολουθεῖ, κάτω ἀπὸ τὸ κείμενο, σύντομη προσθήκη χρονολογημένη καὶ ὑπογραμμένη *Ἰανουάριος 1914, Π. Γ. Δαγκλῆς*.

Ἄδελφος ὁ προορισμὸς αὐτοῦ τοῦ κειμένου. Πάντως εἶναι διαφωτιστικὰ τὰ συμπεράσματά του, σὲ συσχετισμὸ μὲ τὴν προσθήκη τοῦ 1914.

(. . .). Οἱ ἐκτεθέντες λόγοι ἐπιβάλλουσι κατ' ἀνάγκην τὴν παραδοχὴν μεγαλύτερας ἀναλογίας ὀρειβατικοῦ πυροβολικοῦ, πρὸς συμπλήρωσιν τῆς ἀπαιτουμένης ἀναλογίας πυροβόλων ἐκστρατείας σχετικῶς μὲ τὴν δύναμιν τοῦ πεζικοῦ ἐν ἐπιστρατεύσει, ἥτις ὑπελογίσθη μόνον εἰς 60 χιλ. ἄνδρας, ἐνῶ πράγματι δύναται ν' ἀνέλθῃ εἰς 74 χιλ. μετὰ τῶν καταρτισθησομένων ἐν ἀνάγκῃ 12 ταγμάτων ἔθνοφρουρῶν.

Ὅχι δὲ μόνον οἱ λόγοι οὗτοι ἐπιβάλλουσι τὴν ἀνάγκην τοῦ καταρτισμοῦ ἐν ἐπιστρατεύσει 16 ὀρειβατικῶν πυροβολαρχιῶν κατ' ἐλάχιστον, ἀλλὰ καὶ τὸ ἐπὶ τῶν πραγμάτων, ὡς ἐξετέθησαν ἀνωτέρω, στηριζόμενον δεδομένον ὅτι ἔνεκα τῆς μεγάλης ἐλλείψεως ἐν τῷ τόπῳ καλῶν ἵππων ἐλάσεως, εἶναι πιθανώτατον, ἂν ὄχι βέβαιον ὅτι ἐν ἐνδεχομένη ἐπιστρατεύσει δὲν θέλομεν δυνηθῇ νὰ καταστήσωμεν ἐμπολέμους πλείονας τῶν 18-20 πεδινῶν πυροβολαρχιῶν. Κινδυνεύομεν ἄρα νὰ μείνωμεν ἐν πολέμῳ ἄνευ ἐπαρκoῦς πυροβολικοῦ, ἂν δὲν ληφθῇ πρόνοια ἐπαυξήσεως τοῦ ὀρειβατικοῦ τοιοῦτου, οὗ ἡ ἐπιστράτευσις δύναται νὰ γίνῃ πολὺ εὐκολώτερον καὶ ἀσφαλέστερον διὰ τῶν ἐν τῷ τόπῳ ὑπαρχόντων ἡμιόνων. Ἰούλιος 1907. Π.Γ.Δ.

Καὶ ἡ προσθήκη μετὰ ἑπτὰ χρόνια :

Δυστυχῶς τότε δὲν εἰσηκούσθη, πάντων νομιζόντων ὅτι πεδινοῦ μόνον πυροβολικοῦ εἴχομεν πρὸ πάντων ἀνάγκην. Ἐπῆλθεν ὁ Πόλεμος τοῦ 1912 κατὰ τῆς Τουρκίας καὶ εὐρέθημεν ἔχοντες 36 πεδινὰς πυροβολαρχίας καὶ 9 μόνον ὀρειβατικὰς, πρὸς 4 πυροβόλα ἐκάστη. Κατ' αὐτὸν δὲ κατεδείχθη ὅτι τὸ μὲν πεδινὸν πυροβολικὸν ἔμεινε πολλαχοῦ ἀχρησιμοποίητον, μὴ δυνάμενον νὰ κινηθῇ, τὸ δὲ ὀρειβατικόν, ὅπερ πανταχοῦ παρηκολούθει τὰς μεραρχίας, ἀνεπαρκέστατον. Κατὰ μείζονα λόγον κατε-

1. Τηλεγράφημα πρὸς τὴν ἐφημερίδα «Ἡμερήσιος Τηλέγραφος» τοῦ Λονδίνου ἀπὸ τὸν εἰδικὸ ἀνταποκριτὴ τῆς (Ἐφημ. «Ἑστία», 4 Νοεμβρίου 1912).

δείχθη τοῦτο εἰς τὸν ἐπακολουθήσαντα τὸ 1913 Πόλεμον κατὰ τῶν Βουλγάρων.

Μετὰ τοὺς πολέμους τούτους ἀπεφασίσθη πλέον ὅτι τὸ μεραρχικὸν πυροβολικὸν θὰ εἶναι ἀποκλειστικῶς ὀρειβατικὸν διὰ πυροβόλων Σνάϊδερ-Δαγκλῆ.

Δὲν εἶχε, λοιπόν, τίποτα τὸ περίεργο ἢ σπουδὴ τῆς Ἑταιρίας νὰ κλείσει συμφωνία μὲ τὸν ἐφευρέτη, γιὰ νὰ ἐκμεταλλευθῇ τὴν ἐφευρεσὴν του, τὴν ὥρα πού ἐβλεπε νὰ ἐπικυρώνεται ἡ ἀρχικὴ ἐπιτυχία τοῦ πυροβόλου καὶ νὰ διαγράφονται πολλαπλάσιες πιά παραγγελίες. Περίεργο μόνο φαίνεται νὰ μὴν εἶχε στὸ Ἐπιτελεῖο τῆς κάποιον πού νὰ καλύπτει μὲ διατύπωση πῶς ἐντεχνῶν τὴν ὠμότητα τῆς προσφορᾶς. Ἐπὶ ἀρκετοὺς μῆνες ἀκόμα συνεχίστηκαν οἱ διαπραγματεύσεις, πολλές φορές μὲ τὴν μεσολάβηση τοῦ ἀντιπροσώπου τῆς Ἑταιρίας Ν. Ἀμποτ. Σ' ἓνα ἀπὸ τὰ στάδια τῶν διαπραγματεύσεων, ἡ Ἑταιρία ὑπογραμμίζει (17 Ἀπριλίου 1913), ὅτι μέσα στοὺς τελευταίους ἑξὶ μῆνες τριπλασίασε τὴν προσφορὰ τῆς γιὰ τὴν ἐφάπαξ ἐξαγορὰ τῶν δικαιωμάτων τοῦ ἐφευρέτη, ἀλλ' εἶναι πρόθυμη νὰ δεχθῇ ἀντιπροτάσεις.

Ἡ τελικὴ συμφωνία ὑπογράφηκε στὶς 29 Σεπτεμβρίου 1913, στὸ Παρίσι, ὁπότεν πέρασε ὁ στρατηγὸς Δαγκλῆς ἐπιστρέφοντας ἀπὸ διακοπὲς στὸ Aix-les-Bains καὶ ἀπὸ τὰ γυμνάσια τοῦ γαλλικοῦ στρατοῦ, πού εἶχε παρακολουθήσει στὴν περιοχή Montauban¹.

Ἡ συμφωνία ὀρίζει ὅτι ὁ Οἶκος Schneider καταβάλλει στὸν στρατηγὸ Δαγκλῆ : α) ἀμέσως 300.000 φράγκα, μὲ ἀντάλλαγμα τὴν παραίτηση τοῦ στρατηγοῦ ἀπ' ὅλα τὰ παρόντα καὶ μελλοντικὰ δικαιώματα πού τοῦ παρέχουν οἱ προγενέστερες συμφωνίες του μὲ τὸν Οἶκο Schneider, γιὰ ὅ,τι ἀφορᾷ προμήθειες σὲ ὁποιαδήποτε χώρα ἐκτὸς ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα, β) Ποσοστὰ γιὰ ἐνδεχόμενες μελλοντικὲς προμήθειες στὴν Ἑλλάδα (5 % γιὰ τὸ λυόμενον πυροβόλο, 3 % γιὰ τὰ ἀντίστοιχα πολεμοφόδια, σάγματα κλπ., 2 % γιὰ χωριστὲς προμήθειες πολεμοφοδίων κλπ.), καὶ τοῦτο ἐπὶ 9 χρόνια, δηλαδὴ ἕως τὸ 1922. Σὲ περίπτωσιν θανάτου θὰ καταβάλλονταν τὰ μισὰ στοὺς κληρονόμους.

Ὅριζε ἐπίσης ἡ συμφωνία ὅτι τὸ πυροβόλο καὶ τὸ ἀντίστοιχο ὕλικό του θὰ φέρουν τὸ ὄνομα «Schneider – Danglis», μὲ τὴν ἐπιφύλαξιν νὰ μὴ γίνεται χρῆσις αὐτῆς τῆς ἐπωνυμίας ἂν αὐτὴ δυσχεραίνει τυχόν διαπραγματεύσεις γιὰ παραγγελία ἢ παραλαβή, ἀπὸ κυβερνήσεις ἄλλες πλὴν τῆς ἐλληνικῆς.

Σχετικὰ μὲ τὴν ὀνομασίαν τοῦ λυομένου ὀρειβατικοῦ πυροβόλου, ὅταν ὁ Δαγκλῆς ζήτησε ἀπὸ τὴν Ἑταιρίαν στὸ Παρίσι νὰ μὴν παραλείπεται ἡ ἐπιγραφὴ Schneider-Danglis σὲ λυόμενα ὀρειβατικὰ ἐλληνικῆς παραγγελίας, πληροφορήθηκε ὅτι, στὴν ἀρχικὴ σύμβαση τοῦ Ὑπουργείου μὲ τὴν Ἑταιρίαν, εἶχε τεθεῖ ὁρος «τὸ πυροβόλον τοῦτο νὰ προσονομάζεται Schneider et Cie». Ὅπως φαίνεται, κάποιος καλοπροαίρετος συνάδελφος θὰ εἶχε φροντίσει ν' ἀποτρέψει τὴν μνεῖαν τοῦ ὀνόματος Δαγκλῆ στὴ σύμβαση μὲ τὴν Ἑταιρίαν. Κι' ἡ Ἑταιρία ἔσπευσε νὰ διαγράψει τὸ ὄνομα Δαγκλῆς, μολονότι οἱ συμφωνίες τῆς μὲ τὸν ἐφευρέτη δὲν ἄφηναν περιθώριο σὲ ἀμφισβητήσεις.

Ὁ Δαγκλῆς, ἐπιστρέφοντας ἀπὸ τὸ Παρίσι ζήτησε ἀπὸ τὸ Ὑπουργεῖο νὰ διορθωθῇ τὸ ἄτοπο (ἀναφορὰ του τῆς 27 Σεπτ. 1913). Διαβιβαστικὸ σημεῖωμα στὸ περιθώριο τῆς ἀναφορᾶς :

1. Βλ. κεφ. Θ'.

Πρὸς τὸν Πρόεδρον τῆς ἐν Κρεζῶ Ἐπιτροπῆς πρὸς παραλαβὴν τῶν πυροβόλων Συνταγματάρχην Μηλιώτην, ἵνα συνεννοούμενος σχετικῶς συμμορφωθῇ μὲ τὴν αἴτησιν τοῦ ἀντιστρατήγου Δαγκλῆ καί, σὺν τῇ ἐπιστροφῇ τῆς αἰτήσεως ταύτης, μοὶ ἀναφέρῃ περὶ τῆς ἐνεργείας του.

Ἐν Ἀθήναις τῇ 7 8/ρίου 1913.

Ὁ Ὑπουργὸς τῶν Στρατιωτικῶν
Ἐλευθ. Κ. Βενιζέλος

Τέλος, μὲ τὴν ἴδια συμφωνία, κανονίζονται καὶ дуὶ ἄλλες ἐκκρεμότητες, ποὺ εἶχαν δηλητηριάσει τὶς σχέσεις Ἑταιρίας – Δαγκλῆ: ἡ ρουμανικὴ προμήθεια, καὶ ἄλλη μιά, ἑλληνική, τοῦ 1911.

Μετὰ τὴν συμφωνία τοῦ 1913, δὲν ὑπάρχουν στοιχεῖα γιὰ τὴν διάδοσιν τοῦ πυροβόλου σὲ ξένες χώρες. Ἡ Ἑταιρία δὲν εἶχε πιά ὑποχρέωσιν νὰ λογοδοτῇ γιὰ τὶς παραγγελίες ποὺ δεχόταν. Εἶχε μάλιστα τὴν εὐχέρεια νὰ τὶς ἀποκρύβει, ἀφοῦ μπορούσε ν' ἀναγράφει ἢ νὰ μὴν ἀναγράφει, κατὰ τὴν κρίσιν της, τὸ ὄνομα τοῦ ἐφευρέτη.

Τελευταῖο σχετικὸ ἵχνος εἶναι μιὰ ἐπιστολὴ τῆς Ἑταιρίας, ἡμερομηνίας 12 Ἰουνίου 1913, ἀπ' ὅπου μαθαίνουμε ὅτι ἡ κυβέρνησις τοῦ Περὸυ παράγγειλε λυόμενα ὀρειβατικὰ πυροβόλα καὶ ἀντίστοιχα πολεμοφόδια γιὰ ἑξὶ πυροβολαρχίες. Εἶναι ἡ μόνη ἀπὸ τὶς ξένες παραγγελίες ποὺ δὲν ἔδωκε ἀφορμὴ σὲ καμιὰ συζήτησιν, πιθανώτατα γιατί, μὲ τὴν ὁπωσδήποτε ἐπικείμενη σύναψιν τῆς τελικῆς συμφωνίας, θὰ κανονίζονταν ὅλες οἱ ἐκκρεμότητες¹.

Μετὰ 13 χρόνια.— Ἀπ' ἐδῶ κι' ἔμπρὸς, λοιπόν, ἀφοῦ ξεκαθαρίστηκαν ὅσα ζητήματα εἶχε δημιουργήσει ἡ ἐπιτυχία τοῦ πυροβόλου σὲ κλίμακα διεθνῇ, οἱ σχέσεις Δαγκλῆ – Ἑταιρίας, προσδιορισμένες πιά μόνον ἀπὸ τὶς ἑλληνικὲς παραγγελίες, συνεχίστηκαν ἀπρόσκοπτες καὶ χωρὶς τὴν παραμικρὴ ἀμφισβήτησιν.

Τὰ περισσότερα ἔγγραφα τοῦ φακέλου, μετὰ τὸ φθινόπωρο τοῦ 1913, εἶναι καταστάσεις, λογιστικὲς ἐνημερώσεις καὶ ἄλλα παρόμοια. Ἀραινοῦν, ἄλλωστε, ὅταν ἀρχίζει ὁ Πρῶτος Παγκόσμιος Πόλεμος καὶ σὲ λίγο σταματοῦν. Τὸ τελευταῖο ἔγγραφο, πρὶν ἀπὸ τὴν Ἀνακωχή, εἶναι συγχαρητήριο τηλεγράφημα τῆς Ἑταιρίας, ἡμερομηνίας 26 Αὐγούστου 1915, πρὸς τὸν στρατηγὸ Δαγκλῆ, ποὺ εἶχε ἀναλάβει τὸ ὑπουργεῖο τῶν Στρατιωτικῶν στὴν κυβέρνησις Βενιζέλου, μετὰ τὶς ἐκλογὰς τοῦ Μαΐου².

Ἡ ἐπανασύνδεσις φαίνεται νὰ ἔγινε μόνον τὴν ἀνοιξὴ τοῦ 1919. Σ' αὐτὸ τὸ διάστημα ὁ Δαγκλῆς εἶχε διατελέσει μέλος τῆς Τριανδρίας Θεσσαλονίκης καὶ ἀρχιστράτηγος τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ, ἕως τὴν ἀνακωχή μὲ τοὺς Βουλγάρους καὶ τοὺς Τούρκους. Τώρα, ποὺ εἶχε κλείσει ὀριστικὰ ἡ στρατιωτικὴ του σταδιοδρομία, τριγυρνοῦσε γιὰ ξεκούρασιν

1. Ὑπάρχει μιὰ ἔνδειξις ὅτι, σ' αὐτὸ τὸ διάστημα, δόθηκε ἀνάλογη παραγγελία καὶ ἀπὸ τὴ γαλλικὴ κυβέρνησιν. Σ' ἐπιστολὴ του πρὸς τὸν παλὸ φίλο στρατηγὸ Perruchon (βλ. σ. 119), γράφει ὁ Δαγκλῆς (21.1.13): *J'ai appris que le gouvernement français traite avec les établissements du Creusot la fourniture de batteries de montagne du type Schneider-Danglis (...)*. Ὅταν ξέρουμε, ἀπὸ τὶς προηγούμενες περιπτώσεις, πόσο ἐγκυρες ἦταν οἱ πηγὲς ἀπ' ὅπου ἀντλοῦσε ὁ Δαγκλῆς τὶς πληροφορίες του καὶ πόσο συστηματικὰ ἡ Ἑταιρία προσπαθοῦσε νὰ παρασιωπῇ εἴτε τὶς διαπραγματεύσεις της εἴτε καὶ τὶς ὀριστικὲς της συμφωνίες, μπορούμε νὰ συμπεράνουμε ὅτι πρόκειται γιὰ περίπτωσιν, ποῦ, ὅπως ἡ παραγγελία τοῦ Περὸυ, κανονίσθηκε μὲ τὴν ὑπογραφή τῆς τελικῆς συμφωνίας.

2. Βλ. κεφ. ΙΑ'.

και ψυχαγωγία στο Έξωτερικό¹. Φυσικά, τὸν δέχτηκαν στὴν Ἑταιρία μὲ περίσσια ἐγκαρδιότητα. Τοῦ πρότειναν νὰ ἐπισκεφθῇ τὰ ἐργοστάσια ὅπου εἶχε περάσει τόσοις μῆσις ἐπιβλέποντας τὴν κατασκευὴ τοῦ πυροβόλου του καὶ τοῦ προσκόλλησαν τὸν συνταγματάρχη Defrasse γιὰ νὰ τὸν ξεναγήσει.

Ἀπὸ τὶς περιοδεῖες αὐτὲς στὸ Creusot, στὸ Chalon-sur Saône καὶ στὸ Harfleur ὑπάρχουν λίγες φωτογραφίες καὶ περίπου δέκα σελίδες ἰδιόγραφες σημειώσεις :

22 Ἀπρ./5 Μαΐου. Ἀναχώρησις ἐκ τοῦ ξενοδοχείου 7ην πρωινὴν μετὰ τοῦ κ. Defrasse ἐλθόντος νὰ μὲ παραλάβῃ (...) Ἡμέρα ωραία, τοπία κατὰφυτα καὶ καταπράσινα, Seine, Yonne, διώρυγες (...).

Μᾶς ὑποδέχεται ὁ ταγμ. Malval, ὠρισμένος διὰ τὴν ὑποδοχὴν εἰς τὸν Ξενῶνα ... ὅπου μᾶς παρατίθεται ἀμέσως τσαΐ καὶ γίνεται τὸ πρόγραμμα τῶν ἐπισκέψεων τῶν διαφόρων ἐργοστασίων καὶ κατασκευῶν δι' αὐριον καὶ μεθαύριον (...) Ἀκολουθῶς ἐξέρχομαι μόνος καὶ περιδιαβάζω εἰς τὰ διάφορα μέρη τῆς πόλεως, ἣν εἶχα νὰ ἴδω 13 ἔτη, ἀπὸ τοῦ 1906, ὅτε κατεσκευάζετο τὸ πυροβόλον μου, καὶ ἀναμιμνήσκομαι τῆς τοπογραφίας (...).

23/6 Μαΐου (...). Τὰ ἐν Creusot ἐργοστάσια Σνάϊδερ ἔλαβον μεγάλην ἑκτασιν κατὰ τὰ ἔτη τοῦ Πολέμου, ἐφήρμοσαν μεγίστας τελειοποιήσεις (...) Εἶναι δύσκολον νὰ τὰς ἀπαριθμήσω ὅλας καὶ περιορίζομαι μόνον εἰς τὸ πυροβόλον, τὸ μᾶλλον ἐνδιαφέρον δι' ἐμὲ (...) Τὴν 12ην παρετέθη ἐπίσημον γεῦμα εἰς τὸ Hôtel de la Petite Verrerie (...) Οἱ πλείστοι τῶν ἀνωτέρων ὑπαλλήλων μὲ ἐνθυμοῦνται ἀπὸ τῆς κατασκευῆς τοῦ πυροβόλου μου καὶ παρηκολούθουν εἰς τὰς ἐφημερίδας τὴν δρᾶσιν μου κλπ. (...).

24/7 Μαΐου (...). Ἐπεσκέφθην συνοδευόμενος ὑπὸ τῶν αὐτῶν κυρίων τὸ ὑπόλοιπον μέρος τῆς ἀπεράντου ἐκτάσεως (...) καὶ τὴν 13ην ὥραν ἀνεχώρησα δι' αὐτοκινήτου μετὰ τοῦ κ. Defrasse εἰς Chalon (...).

Εἰς τὸ Creusot καὶ τὰ πέριξ ἐργοστάσια ἐργάζονται περὶ τὰς 16 χιλιάδας ἐργατῶν, μεταξὺ τῶν ὁποίων, ἐκτὸς τῶν Γάλλων, ὑπάρχουν περὶ τοὺς 1500 Κινέζοι καὶ πολλοὶ διαφόρων ἄλλων ἐθνοτήτων ὡς Ἴταλοί, Πολωνοί, Σέρβοι, Γερμανοί, Ἕλληνες κλπ. (...).

Τόσο ἐγκάρδιες ἦταν τὴν ὥρην οἱ ἀμοιβαῖες διαθέσεις, ὥστε, ἐπιστρέφοντας στὸ Παρίσι, ὁ στρατηγὸς δὲν δυσκολεύτηκε νὰ παραστήσῃ στὴν Ἑταιρία ὅτι, ἓνα χρόνον μετὰ τὴν ὑπογραφὴ τῆς συμφωνίας τῶν τοῦ 1913, τὰ ἐργοστάσια εἶχαν ἀναγκαστῇ νὰ σταματήσουν πολλὰς παραγγελίας τοῦ λυομένου ὀρειβατικοῦ, ὅτι αὐτὲς οἱ ἀναστολὲς ζημιώνουν σημαντικὰ τὸν ἐφευρέτη τοῦ πυροβόλου, ὅτι δύσκολο εἶναι τὴν ὥρην ν' ἀντισταθμιστῇ ἡ ζημία μέσα στὰ τρία χρόνια ποὺ ἀπομένουν ἕως τὴν ἐκπονή τῆς συμφωνίας καὶ ὅτι, γι' αὐτὸν τὸ λόγο, δίκαιο θὰ ἦταν νὰ συμφωνηθῇ κάποια ἀναθεώρηση τῶν σχετικῶν ὁρων.

Χωρίς την παραμικρή δυσκολία, και μέσα σὲ μιὰ εὐλογη προθεσμία μελέτης, ἡ Ἑταιρία προθυμοποιήθηκε ν' ἀπαντήσει ὅτι, *pour tenir compte du fait que notre contrat n'a pas joué pendant les hostilités*, δέχεται νὰ παρατείνει κατὰ πέντε χρόνια, δηλαδή ἕως τὶς 29 Σεπτεμβρίου 1927, τὴν συμφωνία τοῦ 1913, ποὺ κανονικά θὰ ἔληγε τὸ 1922, μειώνοντας τὰ δικαιώματα τοῦ ἐφευρέτη, μόνον γι' αὐτὴν τὴν πρόσθετη πενταετία, κατὰ 20-50 %.

Ἡ Ἑταιρία δὲν εἶχε καμμιάν ὑποχρέωση νὰ ἐνδώσει στὶς ὑποδείξεις τοῦ στρατηγοῦ. Μποροῦσε νὰ εἶχε ἀπλῶς ἀρνηθεῖ, μὲ τὴν βεβαιότητα, πὼς κι' ἂν ἀκόμα ἡ πρόταση εἶχε διατυπωθεῖ σὰν ἀπαίτηση μὲ νομικὴ βάση, δὲν θὰ βρισκόταν εὐκόλα γαλλικὸ δικαστήριον νὰ τὴν ἀναγνωρίσει. Ὅμως, γιὰ μιὰ φορά, ποὺ ἦταν ἡ τελευταία, ἡ στερεότυπη ἔκφραση «*désireux de vous être agréables*» ἀποκτοῦσε οὐσιαστικὸ περιεχόμενο : σ' αὐτὴν τὴν περίπτωση, ὁ στυγνὸς ὑπολογισμὸς τοῦ βιομηχανικοῦ κέρδους ὑποχωροῦσε, χωρὶς κανένα συμφέρον, μόνον καὶ μόνον «γιὰ νὰ φανεῖ εὐχάριστος» στὸν συνεργάτη, ποὺ κέρδη μονάχα εἶχε προσπορίσει στὴν Ἑταιρία, ὑλικά καὶ ἠθικά. Τὸ προσωπικὸ γόητρο ἑνὸς ἀνθρώπου εἶχε δαμάσει τὰ ὀργανωμένα συμφέροντα.

Σ' αὐτὸν τὸν αἰσιόδοξο τόνο κλείνει ὁ φάκελος τοῦ λυομένου ὀρειβατικοῦ πυροβόλου Schneider - Dangleis.

Ζ'

Ο ΑΛΥΤΡΩΤΟΣ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΣ

1. ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΟΣ ΑΓΩΝ

Τελευταίοι μήνες του Μακεδονικού Κομιτάτου.— 'Επί είκοσι δύο μήνες, περίπου, από τον Φεβρουάριο 1908 έως τον Νοέμβριο 1909, ο συνταγματάρχης Δαγκλής είχε αναλάβει τη διεύθυνση απόρρητης κρατικής υπηρεσίας, επιφορτισμένης να οργανώνει και να καθοδηγεί ενέργειες για την απελευθέρωση των 'Ελλήνων της 'Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. 'Η έντολή του είχε δοθεί απ' ευθείας από τον πρωθυπουργό Γεώργιο Θεοτόκη.

Τους ξξι-έπτα πρώτους μήνες υπηρέτησε, ως διευθυντής του «'Ανατολικού Τμήματος», στο «Μακεδονικόν Κομιτάτον». 'Ετσι είχε ονομαστεί από το 1904, κατά μίμηση της ονομασίας αντίστοιχων βουλγαρικών οργανώσεων, η ελληνική παρακρατική οργάνωση, που συγκροτούσε, χρηματοδοτούσε κι' εφοδίαζε, στην Μακεδονία και τη Θράκη, ανταρτικά σώματα για τον ένοπλο αγώνα εναντίον των «κομιτατζήδων», και μυστικούς πράκτορες για την ειρηνική καθοδήγηση των κατοίκων. 'Ο άκηρυκτος αυτός πόλεμος για πολιτική και θρησκευτική επικράτηση διεξάγονταν εναντίον Βουλγάρων, Ρουμάνων ή και Τούρκων, σ'ε έδαφη που ανήκαν ακόμη στην Τουρκία.

'Όσον καιρό κρατούσε η τρομοκρατική δράση των κομιτατζήδων και οι προσηλυτικές τους ενέργειες στα μακεδονικά και τα θρακικά χώματα, εκεί, προς την Μακεδονία και τη Θράκη στρέφονταν προπάντων οι αντίστοιχες ελληνικές προσπάθειες. 'Αλλ' από το 1908, κυρίως από τα μέσα του 1908, δηλαδή μετά την τουρκική μεταπολίτευση, όταν σταμάτησε ο ανταρτοπόλεμος, η απόρρητη ελληνική υπηρεσία μετασχηματίστηκε, το «Μακεδονικόν Κομιτάτον» πλάταινε κι' έγινε «Πανελλήνιος 'Οργάνωσις», για να περιλάβει πια στην εποπτεία της, όχι μόνο τους 'Ελληνες της Μακεδονίας και της Θράκης, αλλά και της 'Ηπείρου, της Πόλης, ακόμα και της Σμύρνης.

'Υπ' αυτήν την μορφή έδρασε η «Πανελλήνιος 'Οργάνωσις» από τον Σεπτέμβριο του 1908. Οι ονομασίες «Μακεδονικόν Κομιτάτον» και «Πανελλήνιος 'Οργάνωσις» χρησιμοποιούνται εδώ στην χρονολογική τους σειρά, ιδίως για να επισημανθεί η γεωγραφική διεύρυνση των διαδοχικών επιδιώξεων. Στην πραγματικότητα, η παλαιά ονομασία «Μακεδονικόν Κομιτάτον» είχε ριζώσει τόσο πολύ, ώστε κι' αυτός ακόμα ο Δαγκλής συμβαίνει να την χρησιμοποιεί εννοώντας την μεταγενέστερη 'Οργάνωση.

'Η στρατιωτική επανάσταση του Αυγούστου 1909 και η κυβέρνηση Μαυρομιχάλη, δέν φαίνεται ν' άπασχολήθηκαν με οργανωτικά προβλήματα του αλύτρωτου 'Ελληνισμού. Τρεις μήνες αργότερα, τον Νοέμβριο, ο μὲν Δαγκλής παραιτήθηκε ή δὲ Πανελλήνιος 'Οργάνωσις άτόνησε και μετασχηματίστηκε σὲ άλλες κρατικές υπηρεσίες¹.

1. Δέν φαίνεται να έγινε κανονική μεταβίβαση άρχείων σὲ συγκεκριμένη υπηρεσία : πολλούς μήνες αργότερα, στις 3 'Ιουλίου 1910, ο Βασ. 'Επίτροπος του 'Αναθεωρητικού Δικαστηρίου συνταγματάρχης Λ. Λαπαθιώτης, άπευθύνεται προσωπικά στον συνταγματάρχη

Μέσα λοιπόν σε χρονικά όρια περίπου είκοσι δύο μηνών κινούνται τα έγγραφα αυτής της περιόδου του 'Αρχείου. 'Από γενικότερη άποψη παρουσιάζουν μέγιστο ενδιαφέρον.

Τα κείμενα που δημοσιεύθηκαν έως τώρα σχετικά με τον Μακεδονικόν 'Αγώνα, είτε άναμνήσεις, υπό μορφή συγγραφής, είτε διευκρινίσεις γύρω από άμφισβητούμενα σημεία, υπό μορφήν έπιστολών σ' έφημερίδες και περιοδικά, είναι, βέβαια, πολύτιμη πηγή για την άναπαράσταση της έποχής, άρκει νά τά πλησιάζει κανείς με τις άπαραίτητες προφυλάξεις, γιατί παρουσιάζουν τό κοινό μειονέκτημα νά φωτίζουν τά πράγματα από μία προκαθορισμένη πλευρά, τήν πλευρά του άφηγητή ή του έπιστολογράφου. 'Επιπλέον, τά περισσότερα άφορούν κυρίως τήν ένοπλη δράση, τις περιπέτειες τών άνταρτικών σωμάτων σε όρισμένα διαμερίσματα. Με άλλα λόγια, άφίνουν άνέπαφες τις άλλες όψεις του πελώριου θέματος, είτε γιατί δέν είχαν τίποτα νά πούν, είτε γιατί, αυτό που είχαν νά πούν, προτιμούσαν νά τό άποσιωπήσουν.

Με τά έγγραφα αυτού του 'Αρχείου, για πρώτη φορά σήμερα παρέχονται στον έρευνητή στοιχεία — και μάλιστα άφθονα, συγκεντρωμένα και αυθεντικά — για μία συνολικότερη θεώρηση έκείνου του πολύπλευρου άγώνα και του μηχανισμού που τον κινούσε, κατά τήν τελευταία φάση του Μακεδονικού Κομιτάτου και κατά τήν περίοδο της άπόρρητης ύπηρεσίας που τό διαδέχθηκε υπό τήν όνομασία «Πανελλήνιος 'Οργάνωσις».

'Υπάρχει όμως και τό αντίστοιχο μειονέκτημα. Είναι τόσο πολλά τά έγγραφα του κεφαλαίου, και, συχνά, τόσο πολυσέλιδα, ώστε δέν μπορεί νά γίνει σκέψη νά δημοσιευθούν άκέραια σε μία έκδοση οικογενειακής πρωτοβουλίας, όπως είναι τό βιβλίο τουτο, όσοδήποτε σημαντικό και αν είναι τό ιστορικό ενδιαφέρον που παρουσιάζουν.

Εύχριστο είναι ότι μία κρατική ύπηρεσία, τό Γενικόν 'Επιτελείον Στρατού, Διεύθυνσις 'Ιστορίας, και ένα ίδρυμα, ή 'Εταιρία Μακεδονικών Σπουδών της Θεσσαλονίκης, ζήτησαν και έλαβαν αντίγραφα μεγάλου μέρους τών εγγράφων αυτού του κεφαλαίου, σχεδιάζοντας βέβαια νά τά δημοσιεύσουν ή νά τά εντάξουν σε άλλα δημοσιεύματά τους.

'Εδω, τά πιο πολλά και τά πιο πολυσέλιδα άναγκαστικά θά δημοσιευθούν σε περιλήψεις ή θ' άναφερθούν με άπλές άπαριθμήσεις, που όμως πάντως θά έπισημαίνουν τήν ύπαρξη και τό περιεχόμενο του καθενός.

Στήν κατάταξη του ύλικού αυτής της περιόδου επιδιώξαμε νά συνδυασθεί ή άναλυτική μεία των εγγράφων με τήν συνολική εικόνα που προβάλλει άπ' αυτά, έτσι που ό καθείς νά βρίσκει εύκολα έκείνο που μπορεί νά τον ενδιαφέρει στα καθέκαστα, αλλά και νά φαίνεται με κάποια συνοχή τι έκανε και πώς δούλεψε τό έλεύθερο κράτος για τήν άπελευθέρωση τών Ραγιάδων από τό 1908 έως τό 1910. Χρειάστηκε, λοιπόν, γι' αυτόν τό σκοπό, νά έγκαταλείψουμε κάθε τόσο τήν χρονολογική σειρά και νά κατατάσσουμε τό ύλικό κατά τόπους και κατά θέματα, έναλλάξ, θυσιάζοντας όμως έτσι, έως ένα βαθμό, τήν έντύπωση της ζωντάνιας και της πολυμέρειας που προβάλλει, όταν τά διάσπαρτα γεγονότα παρουσιάζονται συγκεντρωμένα γύρω από τήν ίδια ήμερομηνία.

'Η έντολή του πρωθυπουργού. — Σ' ένα σημειωματάριο τσέπης, όπως συνήθιζε, έγραψε ό Δαγκλής τά περιστατικά της πρώτης του σχετικής συνομιλίας με τον πρωθυπουργό Θεοτόκη, τις πρώτες του ύπηρεσιακές συνεργασίες και τις πρώτες του κατατοπιστικές έέργειες.

Δαγκλή, για νά ζήτησει όρισμένες πληροφορίες που του χρειάζονται «*δια τήν συζητηθησόμενην αίτησιν άναθεωρήσεως*» ενός λογία άνταρτικών σωμάτων, καθώς και τον *Κανονισμόν, οιοσδήποτε ήθελεν εισθαι ούτος, τόν διέποντα τά κατά τήν Μακεδονίαν έξερχόμενα σώματα κατά τό 1907 (. . .)*. ('Ο Δαγκλής παρέχει τήν πληροφορία, αλλά δέν άναφέρει τίποτα ως πρός τό αίτημα του Κανονισμού, διότι, πιθανώτατα, Κανονισμός του 1907 δέν ύπήρχε).

Τὴν 12ην Φεβρουαρίου 1908 κληθεὶς ἐν τῷ Ὑπουργείῳ τῶν Στρατιωτικῶν ὑπὸ τοῦ Προέδρου τῆς Κυβερνήσεως κ. Θεοτόκη, παρεκλήθη ὑπ' αὐτοῦ νὰ συμμετάσχῃ τοῦ Μακεδονικοῦ κοιμητηρίου μετὰ τὴν ἐντολὴν νὰ διευθύνῃ τὸ ἀνατολικὸν διαμερίσμα τῆς ἐν Μακεδονίᾳ ἐργασίας, τὸ ἀποτελούμενον ἐκ τοῦ Βιλαετίου Θεσσαλονίκης· αἰτία τῆς προσλήψεώς μου αὐτῆς ἦσαν οἱ ἐν τῷ διαμερίσματι τούτῳ ἐργαζόμενοι ἀξιωματικοί, οἵτινες διαφωνήσαντες πρὸς τὸ κοιμητήριον δὲν ἤθελον νὰ ὑπαχθῶσιν ὑπὸ τὰς διαταγὰς αὐτοῦ καὶ παρεκάλουν ν' ἀνατεθῇ εἰς ἐμὲ ἡ διεύθυνσις αὐτῶν.

Ὁ κ. Θεοτόκης μοῦ ὠμίλησε περὶ τῶν διαστάσεων αὐτῶν, ἐνώπιον καὶ τοῦ προέδρου τοῦ κοιμητηρίου κ. Γ. Μπαλτατζῆ, Βουλευτοῦ Ἀλμυροῦ, καὶ μετὰ παρεκάλει ν' ἀναλάβω τὴν διεύθυνσιν ἵνα φέρω τοὺς ἀξιωματικούς τοῦ ἀνατολικοῦ διαμερίσματος εἰς συνάφειαν καὶ συμφιλίωσιν μετὰ τοῦ κοιμητηρίου, ὥστε νὰ ὑπάρχῃ ἐνιαία διεύθυνσις αὐτοῦ ἐφ' ὅλης τῆς Μακεδονίας. Ἀπήντησα εἰς τὸν κ. Θεοτόκην, ὅτι ἂν καὶ ἔχω πολλὰς ἐργασίας δὲν δύναμαι ν' ἀποποιηθῶ τὴν νέαν ταύτην ὑπηρεσίαν χάριν τοῦ ἐθνικοῦ αὐτῆς σκοποῦ καὶ θὰ ἀναλάβω προσωρινῶς καὶ θὰ μελετήσω πῶς δύναται νὰ διευθετηθῇ τὸ ἀναφυὲν ζήτημα τῆς διαστάσεως τῶν ἀξιωματικῶν.

Τὴν ἐπιούσαν προσεκλήθη εἰς συνεδρίαν τοῦ Κοιμητηρίου ἐν τῇ οἰκίᾳ τοῦ κ. Μπαλτατζῆ. Τοῦτο ἀποτελεῖται ἐκ τῶν :

Γ. Μπαλτατζῆ προεδρεύοντος, Σ. Λάμπρου, Ἰ. Τζαβέλλα ἀντισυνταγματάρχου τοῦ Μηχανικοῦ καὶ διευθύνοντος τὰς γινομένας ἐνεργείας ἐν τῷ βιλαετίῳ Μοναστηρίου (δυτικῷ διαμερίσματι), Ἰ. Ράλλη, βουλευτοῦ, Ἀ. Καρτάλη ὁμοίως, Γ. Δούμα μηχανικοῦ, Π. Α. Ἀργυροπούλου καὶ Ν. Πάππου.

Ἐν τῷ συμβουλίῳ ὁ κ. Μπαλτατζῆς μοι ἐξέθεσε τὸν τρόπον τῶν ἐργασιῶν τοῦ κοιμητηρίου, μοι ἐξήγησε τὰ τῆς διαφωνίας τῶν ἀξιωματικῶν τοῦ ἀνατολικοῦ διαμερίσματος, οἵτινες δὲν θέλουν νὰ ὑπαχθῶσιν εἰς τὴν ἐνιαίαν διεύθυνσιν τοῦ κοιμητηρίου καὶ μετὰ παρεκάλει νὰ συντελέσω εἰς τὸ νὰ κατανοήσουν ὅτι ὀφείλουσι πάντες νὰ ὑπαχθῶσιν κατὰ τὰς ἐπιθυμίας τῆς κυβερνήσεως εἰς τὴν ἐνιαίαν αὐτῶν διεύθυνσιν, μοῦ ὑπεσχέθησαν δὲ ὅλοι ὅτι τοῦτο θὰ εἶναι κατὰ τύπους μόνον καὶ ὅτι θὰ μοῦ ἐγκρίνουν πᾶν μέτρον, ὃ ἤθελον προτείνει καὶ ὅτι δὲν θὰ εὕρω οὐδεμίαν παρ' αὐτοῖς ἀντίρρησην. Ἀπήντησα ὅτι δὲν δύναμαι τίποτε ὁριστικὸν ν' ἀπαντήσω, ἀλλ' ὅτι θέλω μελετήσῃ τὸν ἐν χρήσει ἐν τῷ ἀνατολικῷ διαμερίσματι τρόπον ἐργασίας, καὶ μετὰ τοῦτο θὰ τοὺς ἐκθέσω πᾶν ὅ,τι νομίζω λυσιτελὲς νὰ γίνῃ ἐν ταῖς σχέσεσι αὐτῶν μετὰ τοῦ κοιμητηρίου. Μετὰ τινὰ δὲ ἄλλα ἐπιδεικνύοντα, ἡ συνεδρίασις διελύθη.

Τὴν ἐπομένην 14ην Φεβρουαρίου μετέβην εἰς τὰ ἐν ὁδῷ Νίκης γραφεῖα τοῦ Κοιμητηρίου καὶ ἀνέλαβον τὴν διεύθυνσιν τοῦ γραφείου τοῦ ἀνατολικοῦ διαμερίσματος. Εἰς τὸ γραφεῖον τοῦτο εἰργάζοντο τότε οἱ καὶ ἐν Μακε-

δονίᾳ δράσαντες ἀξιωματικοὶ εἴτε ὡς ἀρχηγοὶ ἀνταρτικῶν σωμάτων, εἴτε παρὰ τοῖς προξενείοις κλπ. :

Σπ. Μήλιος, ὑπομοίραρχος, Κ. Μαζαράκης, ὑπολοχαγὸς τοῦ πυροβολικοῦ, ὅστις ὁμῶς μετὰ τινὰς ἡμέρας ἀνεχώρησεν εἰς Εὐρώπην, διορισθεὶς ἐν τῇ ἐν Γαλλίᾳ ἐπιτροπῇ κατασκευῆς τῶν πυροβόλων, Μπουκουβάλας, ὑπολοχαγὸς πεζικοῦ, Κλεῖτος, ὑπίλαρχος καὶ Ταβουλάρης, ἀνθυπασπιστὴς ὑλικοῦ πυροβολικοῦ καὶ τινες γραφεῖς.

Παρεκάλεσα τούτους νὰ μοὶ ἐτοιμάσωσι ἐκθέσεις περὶ τῶν μέχρι τοῦδε ἐν Μακεδονίᾳ ἐνεργειῶν, περὶ τῶν δαπανῶν κλπ., ὡς καὶ περὶ τῶν σήμερον ἐν τῷ Βιλαετίῳ Θεσσαλονίκης ἀξιωματικῶν, ἀνταρτικῶν σωμάτων καὶ ἀρχηγῶν αὐτῶν.

Ἐξηκολούθησα δὲ ἐπὶ πολλὰς ἡμέρας μελετῶν τὰς δοθείσας μοι ἐκθέσεις, τὰς περιοδικὰς ἐκθέσεις τῶν προξενείων, τὴν ἀλληλογραφίαν κλπ., ἵνα σχηματίσω ἀκριβῆ ἰδέαν τῶν γιγνομένων.

Ἐν τῷ διαμερίσματι τούτῳ ἡ ἐργασία διοργανωθείσα πρὸ τετραετίας περίπου ὑπὸ τοῦ κ. Κορομηλά, μέχρι πρὸ ἐνὸς ἔτους Γεν. Προξένου ἐν Θεσσαλονίκῃ, συνίστατο εἰς τὴν διεύθυνσιν αὐτῆς διὰ τῶν προξενείων καὶ τῶν παρ' αὐτοῖς προσκεκολλημένων ὑπὸ διάφορα ψευδώνυμα ἀξιωματικῶν. Οὗτοι ὄντες ἐν αὐτῷ τῷ τόπῳ καὶ γνωρίζοντες καλλίτερα τὰς ἀνάγκας αὐτοῦ καὶ τὰ πρόσωπα, διωργάνουν ποῦ μὲν ἔνοπλα σώματα, ποῦ δὲ προπαγανδιστικὴν ἀπλῶς ἐργασίαν, καὶ ἐζήτουν παρὰ τοῦ ἐν Ἀθήναις ἀντιπροσωπευτικοῦ τῆς ἐργασίας γραφείου τὴν ἐκτέλεσιν τῶν κρινομένων ἀναγκαίων μέτρων ἀποστολῆς ἐνόπλων ὁμάδων ἢ ἄλλης οἰασδῆποτε ἐνεργείας. Οὕτω δὲ πᾶσα ἡ ἐνέργεια ἦτο σχεδὸν εἰς χεῖρας τῶν προξενείων, ἥτοι τῆς Κυβερνήσεως, ἥτις χωρὶς ποσῶς νὰ φαίνεται ἡδύνατο νὰ δρᾷ λυσιτελῶς.

Ἐν τῷ δυτικῷ διαμερίσματι τούναντίον ἡ ἐνέργεια διευθύνετο ἔσωθεν ὑπὸ κοιμιάτου ἐξ ἰδιωτῶν, ὅπερ αὐτὸ ἔκρινε περὶ τῶν ἀναγκῶν καὶ ἐνέργει κατὰ βούλησιν. Ὄταν ἡ Κυβέρνησις ἠθέλησε νὰ συστηματοποιήσῃ τὴν ἐνέργειαν αὐτὴν καὶ συνέστησεν ἐν κοινὸν κοιμιάτον διὰ τὰ δύο διαμερίσματα, ὅπερ νὰ ἐνεργῇ ὑπὸ τὰς ἐμπνεύσεις τῆς, ἡ ἐνέργεια ἐξηκολούθησε νὰ γίνεται κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον εἰς τὰ δύο διαμερίσματα, τοῦ ἀνατολικοῦ ἐξακολουθοῦντος νὰ ἐνεργῇ, κατὰ τὸν συστηματοποιηθέντα ὑπ' αὐτοῦ τρόπον, χωρὶς μάλιστα νὰ ζητῇ διὰ τὰς ἐνεργείας του τὴν ἔγκρισιν τοῦ κοιμιάτου, ἀλλ' ἀπλῶς ἀνακοινοῦν εἰς αὐτὸ καθ' ἑβδομάδα τὰς γινομένας ἐνεργείας καὶ τὰ γεγονότα ἐν γένει. Ὁ λόγος δὲ διὰ τὸν ὁποῖον δὲν ἤθελον νὰ δεχθῶσι τὴν τελείαν ὑποταγὴν των εἰς τὸ κοιμιάτον καὶ τὴν ἀνάμειξιν αὐτοῦ εἰς τὰς ἐν τῷ βιλαετίῳ ἐργασίας ἦτο πρῶτον διότι τὸ σύστημα αὐτῶν εὕρισκον λογικώτερον καὶ λυσιτελέστερον τοῦ ἐφαρμοζομένου εἰς τὸ δυτικὸν διαμέρισμα, καὶ δεύτερον διότι παρετήρησαν

ὅτι τὸ κοιμάτον δὲν ἐξετίμα τὰς ἐργασίας καὶ τοὺς ἀγῶνας τῶν μετ' αὐταπαρνήσεως ὄντως καὶ τόλμης ἐργασθέντων ἐν τῇ Μακεδονίᾳ ἀξιωματικῶν καὶ ἔθεσεν πολλοὺς τούτων ἐκποδῶν ἕνεκα προσωπικῶν ὁλως λόγων.

Ἐξετάσας λεπτομερῶς τὰς τελεσθείσας ἐργασίας ἐν τῷ ἀνατολικῷ διαμερίσματι ὑπὸ φιλοτίμων καὶ φιλοπατρίδων ἀξιωματικῶν ἐπέισθην ἀδιστακτικῶς ὅτι τὸ ἐφαρμοζόμενον εἰς αὐτὸ σύστημα ἦτο τὸ λυσιτελέστερον καὶ ἀπεφάσισα νὰ προτείνω εἰς τὸ κοιμάτον ὅτι δὲν πρέπει νὰ μεταβληθῇ οὐδὲν τὸ εἰς τὸ ἀνατολικὸν διαμέρισμα ἐφαρμοζόμενον σύστημα, ἀλλὰ νὰ μὲ ἀφήσουν νὰ διευθύνω αὐτὸ ἢ μόνος ἢ μεθ' ἐνὸς ἢ δύο ἐτι μελῶν αὐτοῦ, ὡς μέχρι τοῦδε διευθύνετο, χωρὶς τὸ κοιμάτον ν' ἀναμιγνύεται ἄλλως.

Εὗρον δὲ πρὸς τοῦτο ἄρωγὴν εἰς τὸν τελευταῖον διορισθέντα νὰ συμμετάσχη τοῦ κοιμάτου κ. Δ. Γούναρην βουλευτὴν Πατρῶν, μεθ' οὗ ἐλθόντος ἐν τῇ οἰκίᾳ μου μετὰ τοῦ βουλευτοῦ κ. Πρωτοπαπαδάκη, ὠμιλήσαμεν ἐν ἐκτάσει περὶ τῶν ἐν Μακεδονίᾳ ἐνεργειῶν καὶ ἐμείναμεν σύμφωνοι νὰ ὑποστηρίξωμεν ὅτι τὸ ἐν τῷ βιλαετίῳ Θεσσαλονίκης σύστημα ἦτο τὸ λυσιτελέστερον, καὶ ὅτι κατ' οὐδέναν τρόπον δὲν ἔπρεπε τοῦτο νὰ μεταβληθῇ.

Κατατοπιστικὰ στοιχεῖα. — Ἀπὸ τὰ στοιχεῖα ποὺ ζήτησε ὁ νέος διευθυντὴς γιὰ νὰ κατατοπισθεῖ στὴν προγενέστερη δράση τοῦ Κοιμάτου δὲν θὰ βροῦμε ἐδῶ οὔτε «τὰς περιοδικὰς ἐκθέσεις τῶν προξενείων», οὔτε «τὴν ἀλληλογραφίαν» κλπ., ποὺ ἀναφέρει στὸ σημείωμά του. Αὐτὰ, ἂν ὑπάρχουν ἀκόμα, πρέπει νὰ βρίσκονται στὰ Ἀρχεῖα τοῦ Ὑπουργείου τῶν Ἐξωτερικῶν. Τὰ λίγα ποὺ βρίσκονται ἐδῶ εἶναι :

1. Κείμενο χειρόγραφο 25 σελ., χωρὶς τίτλο, ἀνυπόγραφο καὶ ἀχρονολόγητο. Εἶναι λυπηρὸ ποὺ δὲν ἀναγνωρίζεται ὁ συντάκτης του. Πρόκειται, ὁλοφάνερα, γιὰ ἄνθρωπο ποὺ κατέχει τὸ θέμα, γνωρίζει τὰ πρόσωπα, φαίνεται ἀντικειμενικὸς καὶ σκιαγραφεῖ, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν προῖστορία τοῦ θέματος, καζὰ μὲ καζὰ, τὸν ἐνοπλο ἀγῶνα στὰ τέσσερα πρῶτα τοῦ χρόνιου. Καταλήγει μὲ λίγες γενικὲς παρατηρήσεις, πολὺ ἀξιόλογες, καὶ μὲ τὴν ἐξῆς τελευταία παράγραφο :

Διὰ τοῦτο, τὴν σημερινὴν ἐν Μακεδονίᾳ κίνησιν δὲν πρέπει μόνον νὰ θεωρῶμεν ὡς σκοποῦσαν τὴν ἐνίσχυσιν τοῦ Ἑλληνισμοῦ καὶ ὡς ἔχουσιν τοπικὸν μόνον χαρακτῆρα τῆς ἀμύνης αὐτοῦ κατὰ τῶν διαφόρων προπαγανδῶν, ἀλλ' ὡς προάγγελον ἄλλης μεγαλειτέρας κινήσεως τοῦ Ἑλληνισμοῦ, ἐπεκτάσεως αὐτοῦ κι' ἐνισχύσεως τῆς τροπῆς τῶν φρονημάτων τῶν ἐλευθέρων Ἑλλήνων εἰς ὀρίζοντας εὐρυτέρους, τῆς μεγάλης ιδέας, ἀφ' ἧς (ὅσον καὶ ἂν ἐφάνησαν ἐνίοτε ὑπερβολικοί), οὐδέποτε ἀπεμακρύνθη ὁ Ἑλληνισμός.

Δὲν φαίνεται ἂν αὐτὸ τὸ κείμενο προϋπῆρχε ἢ συντάχθηκε εἰδικὰ γιὰ νὰ κατατοπισθεῖ ὁ νέος διευθυντὴς. Πάντως, ὁ Δαγκλὴς πρέπει νὰ τὸ ἔκρινε ἀξίόπιστο, γιατί κάθησε καὶ τὸ συνόψισε μὲ τὸ χέρι του, παραλείποντας, φυσικὰ, ὅσα ἤξερε καὶ δὲν τοῦ χρειάζονταν. Τοῦ ἔδωσε καὶ τίτλο :

Περιληπτική έκθεσις περί τῶν πεπραγμένων εἰς τὸ Βιλαέτιον
Θεσσαλονίκης μέχρι τοῦ τέλους 1907.

Ἡ ἐνέργεια ἐν τῷ Βιλαετίῳ Θεσσαλονίκης ἤρξατο ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ ἔτους 1904, ἐσυστηματοποιήθη δὲ καὶ ἐπεξετάθη ἀπὸ τοῦ 1905.

Ἐκτίθεται ἡ κατάστασις τοῦ Βιλαετίου Θεσσαλονίκης μέχρι τῆς ἐποχῆς ταύτης, καθ' ἣν ἐπεκράτει μέχρι τῶν προθύρων τῆς Θεσσαλονίκης πλήρης βουλγαροκρατία καὶ ρουμανοκρατία εἰς πολλὰ μέρη. Ἑλληνικοὶ πληθυσμοὶ μένοντες πιστοὶ εἰς τὴν ὀρθοδοξίαν, εὐαριθμοὶ καὶ πεφοβισμένοι.

Πρὸς ἀναθάρρησιν αὐτῶν ἐκρίθη ἀναγκαία κατὰ πρῶτον μὲν ἡ συγκρότησις σωμάτων ὑπὸ ἀξιωματικούς· δι' αὐτῶν, συμπλακέντων πολλάκις πρὸς τε Βουλγάρους καὶ Τούρκους, ἐκτελεσάντων δὲ καὶ τινὰς πράξεις ἐκδικήσεως εἰς πολλὰ χωρία, ἀνεθάρρησαν οἱ ἐλληνοφρονοῦντες πληθυσμοὶ κλπ. Ἐπηκολούθησεν ἡ προπαγανδικὴ ἐργασία, ἐκτελουμένη ὑπ' αὐτῶν τῶν σωμάτων ἢ ὑπὸ ἄλλων ἀξιωματικῶν ἐγκαταστάντων εἰς διαφόρους πόλεις, ὡς ἐμπόρων, διδασκάλων κλπ.

Ἐν γένει δὲ τὸ σύστημα ὅπερ ἐφήρμοσεν ὁ κ. Κορομηλάς καὶ ὅπερ συνεχῶς ἤδη ἐπὶ 4ετίαν περίπου λειτουργεῖ, εἶχεν ὑπ' ὄψιν τὴν πληρωσιν τῶν ἐξῆς ὄρων :

1. Καταρτισμὸς σωμάτων καὶ ἀνάθεσις τῆς διοικήσεως αὐτῶν εἰς ἀξιωματικούς, οἵτινες ἐξεπαιδεύθησαν πρῶτον ὀλίγον καὶ εἰς τὴν μακεδονικὴν διάλεκτον, ὡς καὶ εἰς τὸ εἶδος τοῦ ἀγῶνος, ὥστε οὗτος ν' ἀποτελῇ ἔνοπλον προπαγάνδαν. Ὅταν ἀρχηγὸς τις πρόκειται ν' ἀλλάξη, μένει εἰς τὴν θέσιν του μέχρις οὗ ὑπάγη ὁ νέος ἀρχηγὸς καὶ διδαχθῇ τὰ τῆς ἐνεργείας ἐπὶ 1-2 μῆνας.

2. Ἰδρυσις κέντρων προπαγανδιστικῆς ἐνεργείας παρ' ἀξιωματικῶν ἐρχομένων εἰς ἄμεσον ἐπαφὴν μετὰ τῶν ἀρχηγῶν τῶν σωμάτων καὶ τοῦ Κέντρου Θεσσαλονίκης.

3. Βαθμιαία πρόσκτησις ἐντοπίων ὀπλιτῶν καὶ σχηματισμὸς τῶν σωμάτων ἐκ τούτων, ἵνα μὴ ἀπαιτῆται διαρκὴς ἀντικατάστασις καὶ ἐνίσχυσις ἐξ Ἑλλάδος.

4. Δημιουργία μικρῶν ἐντοπίων καπετανέων.

5. Ἀποφυγὴ συμπλοκῶν μετὰ τουρκικοῦ στρατοῦ, κτύπημα ὅμως αὐτοῦ ὅταν γίνεται τυχαία συνάντησις.

6. Ἀποφυγὴ συνεργασίας μετὰ τοῦ τουρκικοῦ στρατοῦ, ἢ τῶν ἀρχῶν, ὅπερ ἐμποιεῖ χειρίστην ἐντύπωσιν παρὰ τε τοῖς Εὐρωπαίοις καὶ τοῖς ἐντοπίοις.

7. Ἀποφυγὴ ἀθρόων καταστροφῶν καὶ ἐπιθέσεων κατὰ χωρίων μακεδονικῶν, ἐκτὸς εἰς ἐκτάκτους ἀνάγκας ἀντεκδικήσεως.

8. Προσπάθεια προσελκύσεως τῆς ἐμπιστοσύνης τῶν Βλάχων καὶ τιμωρίας ἀτόμων μόνον πρὸς παραδειγματισμόν.

9. Ἐξέγερσις τοῦ φανατισμοῦ τῶν ἑλληνοφώνων κατοίκων, ὑπαγωγή αὐτῶν εἰς πειθαρχίαν καὶ καταδίωξις τῆς ληστείας καὶ παρ' Ἑλλήνων ἔτι γενομένης, ἐπὶ ζημίᾳ τοῦ γοήτρου τῶν σωμάτων, συγχεομένων μετ' αὐτῆς.

10. Σχηματισμός πολιτοφυλακῆς ἐντὸς τῶν πόλεων πρὸς τιμωρίαν τῶν ἀντεθνικῶς ἐνεργούντων, πρὸς ἄμυναν καὶ πρὸς κατήχησιν τῶν ἐκλεκτοτέρων στοιχείων.

11. Στρατολογία παίδων βουλγαροφώνων καὶ βλαχοφώνων καὶ ἀποστολὴ αὐτῶν εἰς Θεσσαλονίκην ἢ εἰς Ἀθήνας πρὸς ἑλληνικὴν ἐκπαίδευσιν καὶ καταρτισμόν αὐτῶν εἰς ἐπαγγέλματα σύμφωνα μὲ τὰς ἀνάγκας τοῦ τόπου των ἢ κατὰ τάξιν αὐτῶν ἐν τῷ στρατῷ.

12. Ἐγκύμνασις Μακεδόνων ἀποστελλομένων εἰς Ἑλλάδα καὶ κατατασσομένων εἰς τὸν στρατὸν ἢ εἰς τὸ ναυτικόν.

13. Ἀποστολὴ σημειώνοντων βουλγαροφώνων χωρικῶν εἰς Ἀθήνας ἐπὶ τινα χρόνον πρὸς κράτυνσιν τῶν αἰσθημάτων των (ὡς ἐγένετο κατὰ τοὺς Ὀλυμπιακοὺς ἀγῶνας).

Τὴν περίληψιν ἀκολουθοῦν λίγες πρόσθετες σημειώσεις :

Τὸ πρόγραμμα τοῦτο ἐφαρμόζεται ἐφ' ὅσον τὸ δυνατόν ἀπὸ τετραετίας περίπου (...).

Βαθμῶδόν, περίληψις εἰς τὴν ἐνέργειαν πάντων τῶν καζάδων τοῦ Βιλαετίου : ἐπέκτασις εἰς Δράμαν, Καβάλλαν, Ξάνθην, Δεδέαγατς καὶ Κωνσταντινούπολιν ἔτι (...).

Τίνες ἀξιωματικοὶ καὶ ποῦ ὑπάρχουσι σήμερον, ὡς καὶ ποῖα σώματα (ἐκτίθενται ταῦτα κατὰ τὴν σημείωσιν ἣν ἔχω ἀνὰ χεῖρας).

Συμπέρασμα : Νὰ ἰδρυθῶσι (...).

Ἐδῶ ἀκολουθεῖ μιὰ πρώτη σκιαγράφηση κανονισμοῦ.

2. «Ἐκθεσις ἀφορῶσα τὴν χρηματικὴν διαχείρισιν τοῦ Βιλαετίου Θεσσαλονίκης», γιὰ τὸ ἔτος 1907. Ὁ τίτλος ἐνδέχεται νὰ παραπλανήσῃ. Δὲν πρόκειται γιὰ ἐκθεση τοῦ Γραφείου Θεσσαλονίκης πρὸς τὴν Κεντρικὴ Ὑπηρεσίαν. Πρόκειται γιὰ ἐκθεση τῆς ἰδίας τῆς Κεντρικῆς Ὑπηρεσίας, μὲ ἀντικείμενον τὴν χρηματικὴν διαχείρισιν τοῦ Γραφείου Θεσσαλονίκης.

Ἀπὸ τὴν ἐκθεση αὕτη μαθαίνουμε, ἀνάμεσα σὲ ἄλλα, ὅτι τὸ Γραφεῖο Θεσσαλονίκης, ὅχι μόνον δὲν ἔπαιρνε γιὰ τὴν λειτουργίαν του χρηματικὰ ἐνισχύσεις ἀπὸ τὴν πρωτεύουσα, ἀλλ' ἀπεναντίας, αὐτὸ χρηματοδοτοῦσε τὴν Κεντρικὴ Ὑπηρεσίαν, καθὼς καὶ τὰ Γραφεῖα Σερρών καὶ Δράμας-Καβάλας : Μὲ 39.000 λίρες προϋπολογισμὸς, τὸ Γραφεῖο Θεσσαλονίκης «κατόπιν ἐπισταμένης μελέτης τοῦ κ. Κορομηλά», προσδιόρισε 6.000 γιὰ τὸ σαντζάκι Σερρών, 3.000 γιὰ τὸ σαντζάκι Δράμας-Καβάλας, καὶ 30.000 γιὰ τὸ Κέντρο Θεσσαλονίκης. Ἀπὸ αὐτὸ τὸ τελευταῖο κονδύλι, 160 λίρες τὸ μῆνα, δηλαδὴ περίπου 4.000

δραχμές, προορίζονταν για τὰ έξοδα τῆς Κεντρικῆς Ὑπηρεσίας στὴν Ἀθήνα. Ἡ ἔκθεση καταλήγει :

Εἰς τὰς ἀρχὰς ἐκάστου μηνὸς ὑποβάλλομεν λογαριασμὸν τῶν ἐξόδων τοῦ παρελθόντος τοιούτου εἰς τὸ Προξενεῖον Θεσσαλονίκης, καὶ εἰς τὰ λοιπὰ Προξενεῖα, ὅταν ἀποστείλωσι ποσά.

Ἀπὸ τὴν ἔκθεση αὕτῃ δὲν ἐξάγεται, δυστυχῶς, μὲ ποιὸ μηχανισμό καὶ μὲ ποιὰς ἐνισχύσεις τὸ Προξενεῖο Θεσσαλονίκης συγκέντρωνε ἐπὶ τόπου τόσο σημαντικὰ ἐνισχύσεις.

Ἡ χρηματοδότηση τῆς Κεντρικῆς Ὑπηρεσίας ἀπὸ τὴν τοπικὴ τῆς Θεσσαλονίκης — καὶ ἀπὸ ἄλλες μικρότερες — ἐξακολούθησε καὶ κατὰ τὴν ἐπόμενη περίοδο, ὅταν ἡ «Πανελλήνιος Ὁργάνωσις» διαδέχθηκε τὸ «Μακεδονικὸν Κομιτάτον».

3. Ἐκθεσις ὑπολ. Ἀθαν. Μ. Σουλιώτου». Πρόκειται γιὰ τὸν ἀξιωματικὸ τοῦ πεζικοῦ, ποὺ ἔδρασε στὶς μυστικὰς ὑπηρεσίας μὲ τὸ ψευδώνυμο Ἀθανάσιος Νικολαΐδης.

Ἡ ἔκθεση, 21 μεγάλες χειρόγραφες σελίδες, περιγράφει ἐνέργειες γιὰ ἐγκατάσταση μυστικῶν πρακτόρων σὲ κέντρα τῆς Μακεδονίας καὶ τῆς Θράκης τὸ 1906–1907, προπάντων γιὰ τὴν ἐγκατάσταση καὶ τὴ λειτουργία τῆς μυστικῆς ὑπηρεσίας ποὺ ἱδρύσκει ὁ Σουλιώτης στὸ ἴδιο διάστημα, «κατόπιν συνεννοήσεως μετὰ τοῦ κ. Λ. Κορομηλά», ὑπὸ τὸ ὄνομα «Ὁργάνωσις Θεσσαλονίκης».

Οἱ σελίδες αὐτὲς ἀποτελοῦν τὸν πυρῆνα τῶν ἀπομνημονευμάτων, ποὺ ἔγραψε ὁ Σουλιώτης — Νικολαΐδης τὸ 1939, ἀποτραβηγμένος στὴ Σίφνο¹. Γιὰ ἓναν εἰδικὸ ἐρευνητὴ τοῦ θέματος «Μακεδονικὸς Ἀγὼν», ἡ ἀντιπαραβολὴ τῆς ἐπίσημης ἀναφορᾶς μὲ τίς προσωπικὰς ἀναμνήσεις μπορεῖ νὰ παρουσιάσει ἐνδιαφέροντα σημεῖα.

Ἡ ἀναφορὰ συνοδεύεται μὲ τὴν ἀκόλουθη ἐπεξηγηματικὴ ἐπιστολή :

Ἐν Ἀθήναις 22 Φεβρουαρίου 1908

Κύριε Συνταγματάρχα,

Λαμβάνω τὴν τιμὴν νὰ ὑποβάλω ὑμῖν τὴν συνημμένην ἔκθεσιν. Τὸ I καὶ III μέρος αὐτῆς εἶναι τὸ ἱστορικὸν ἐγκαταστάσεως ἐξ πρακτόρων ἐν Μακεδονίᾳ καὶ Θράκῃ ἵνα δύνηται νὰ χρησιμεύσῃ πῶς καὶ εἰς ἄλλην νέαν ἐγκατάστασιν. Τὸ II ἐκθέτει ἀφ' ἑνὸς μὲν ἐν εἶδος Ὁργανώσεως πόλεως, ἐφαρμοσθὲν καὶ ἐπιτυχὸν ὅσον νὰ δύναται νὰ ληφθῇ ὑπ' ὄψιν εἰς μέλλουσαν τυχὸν ὀργάνωσιν, ἀφ' ἑτέρου δὲ τὰ ἀποτελέσματα τοιαύτης Ὁργανώσεως ὡς δεδομένα τινὰ διὰ πιθανὴν μέλλουσαν γενικωτέραν σκέψιν, ἃν σύστημα ὀργανώσεων ἐγκαθιστάμενον ὀλίγον κατ' ὀλίγον εἰς ὅλην τὴν διεκδικουμένην ὑπόδουλον, θὰ ἦτο ἐθνικῶς λυσιτελές.

Ἐπὶ δύο ἔτη ἐργασθεὶς εἰς τὴν ὑπηρεσίαν αὐτὴν καὶ πρὸς τοιοῦτον σκοπὸν ταξιδεύσας συχνὰ τὴν γραμμὴν Θεσσαλονίκης–Κωνσταντινουπόλεως καὶ Θεσσαλονίκης–Μοναστηρίου, ἐγνώρισα εἰδικῶς πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον τὰ πρόσωπα καὶ τὰ πράγματα. Παρεκάλεσα ἤδη ὑμᾶς νὰ μὲ

1. Ἀθανασίου Σουλιώτη–Νικολαΐδη, «Ὁ Μακεδονικὸς Ἀγὼν. Ἡ «Ὁργάνωσις Θεσσαλονίκης 1906–1908». Ἀπομνημονεύματα. Πρόλογος Σοφίας Ἀθ. Σουλιώτη. Εἰσαγωγή Διογένη Ξανάλατρου, Ἑταιρεία Μακεδονικῶν Σπουδῶν, Θεσσαλονίκη, 1959, 104 σελ.

χρησιμοποιήσητε, ἀφ' οὗ μένω ἐνταῦθα, ὅπως ἐκτελῶ τὰς παραγγελίας τῶν ὑπαρχουσῶν ἤδη Ὁργανώσεων καὶ φροντίζω διὰ τὴν ἐγκατάστασιν νέας τινός, ἣν ἠθέλατε μὲ διατάξῃ. Παρακαλῶ ὑμᾶς ἀκόμη, ἐπεὶ οἱ πράκτορες καὶ ἡ ἐργασία των εἶναι συνεχῶς ὑπὸ τὴν χεῖρα τῶν Τουρκικῶν ἀρχῶν, ὅπως ἐνεργήσητε ὥστε καὶ ἡ ἐνταῦθα τοιαύτη ὑπηρεσία κανονισθῇ καὶ γίνεται μὲ τὴν μεγαλύτεραν δυνατὴν μυστικότητα.

Εὐπειθέστατος
Ἄθ. Σουλιώτης

Σ' αὐτὴν τὴν περίοδο ἀνάγεται ἐπίσης τὸ φυλλάδιο «Προφητεῖαι τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου, ἐν Ἑνετίᾳ», 18 σελ. Πρόκειται γιὰ προπαγανδιστικὴ ἐπινόηση τοῦ Σουλιώτη – Νικολαΐδη κατὰ τὴν ὑπηρεσίαν του στὴν Μακεδονία¹. Τὸ ἴδιο φυλλάδιο, στὸ ἴδιο σχῆμα, βρίσκεται μεταφρασμένο σὲ σλαβικὸ ἰδίωμα μὲ ἑλληνικὰ στοιχεῖα: «Πρεσκαζανι να Γκολεμ Ἀλεξαντρ, Βενετια», 18 σελ.

Θὰ ξανασυναντήσουμε παρακάτω τὸν Σουλιώτη – Νικολαΐδη, σχεδὸν πάντα σὲ στενὴ συνεργασία μὲ τὸν Ἰωάννα Δραγοῦμη.

4. Καταστάσεις ἀξιωματικῶν καὶ σωμάτων.— *Τίνες ἀξιωματικοὶ καὶ ποὺ ὑπάρχουν σήμερα, ὡς καὶ ποῖα Σώματα (ἐκτίθενται ταῦτα κατὰ τὴν σημείωσιν ἣν ἔχω ἀνὰ χεῖρας)*, γράφει ὁ νέος διευθυντὴς κάτω ἀπὸ τὴν περιληπτικὴ ἐκθεσὴ τῶν πεπραγμένων, ποὺ εἶδαμε παραπάνω. Δὲν ξέρουμε, ὁμως, ποῖα «σημείωση» εἶχε «ἀνὰ χεῖρας».

Πιθανώτατα πρόκειται γιὰ ἓνα κατάλογο ποῦ, καθὼς σημειώνει στὸ περιθώριο ὁ Δαγκλῆς, «κατηρτίσθη ὑπὸ Κορομηλᾶ 10 Ἰαν. 07». Ὁ κατάλογος παρέχει συγκεκριμένες, χρονολογημένες καὶ, βέβαια, αὐθεντικὲς πληροφορίες γιὰ τὴ δράσιν τῶν εἴκοσι τεσσάρων ἀξιωματικῶν ποὺ ἀπαριθμεῖ. Ἐπιπλέον, σὲ κάθε ὄνομα, ἀντιστοιχεῖ σύντομος χαρακτηρισμὸς τοῦ καθενός, λ.χ.:

Μαζαράκης Κωνστ. ὑπολ. πυρ. 15 Αὐγ. 04–17 Ἀπρ. 05, ἀρχηγὸς Σώματος 17 Ἀπρ. 1905–30 Νοεμβ. 05 (15 μ. καὶ 15 ἡμέρ.). — 6 μάχαι κατὰ Τούρκων καὶ Βουλγάρων. Συνιστᾶται ἐκθύμως διὰ τὰς ἐπιδειχθεῖσας ἀρετάς του.

Τσιρογιάννης Βλᾶσ. ὑπολ. Ἐν Στρωμνίτση ἀπὸ 1 7βρίου 1905 καὶ μένει ἔτι. Ἐπετέλεσε θαύματα, κατορθώσας ἄνευ Σωμάτων καὶ βιαιοπραγιῶν νὰ μετατρέψῃ ὑπὲρ ἡμῶν τὴν Στρωμνίτσαν καὶ τὴν ὑπαιθρον ἣν εἴχομεν ἀπολέσει. Ὁ τόπος λατρεῖται αὐτόν.

Μακρόπουλος Γεώργ. ἀνθυπ. Ἀρχηγὸς Σώματος Λίμνης ἀπὸ 26 Ἰουν. 06–8βρίου ἰδίου. 4 ½ μῆνες. Ἀπεδείχθη ὀλεθριώτατος καὶ κάκιστος. Ἐπανελημμένοι ἀνακρίσεις ἐβεβαίωσαν τὴν ἀνηθικότητά του.

Ὁ Δαγκλῆς ἀντέγραψε μὲ τὸ χεῖρ του ὁλόκληρο τὸν κατάλογο, προσθέτοντας λίγα συμπληρωματικὰ στοιχεῖα στὸ τέλος².

1. Ἀ. Σουλιώτη – Νικολαΐδη, ὁ.π. σ. 44 καὶ 57.

2. Ὑπάρχουν στὸ Ἀρχεῖο ἀκόμα 16 κατάλογοι μὲ ἀνάλογο περιεχόμενο, ποὺ πιθανώτατα ἐξαντλοῦν τὸ θέμα γιὰ τὴν περίοδο 1908–1909. Τοὺς ἀπαριθμοῦμε ὅλους ἐδῶ, κατὰ χρονολογικὴ σειρὰ εἰκαζόμενη, γιὰτὶ οἱ περισσότεροι εἶναι ἀχρονολόγητοι:

Ἀναδιοργανωτικές προσπάθειες — Καταστατικά καὶ Κανονισμοί,—

Ἀπὸ τὰ στοιχεῖα ποὺ ζήτησε γιὰ νὰ κατατοπισθεῖ, προπάντων ἀπὸ τὶς πρῶτες τοῦ ἐπαφῆς μὲ τὰ «Εἰδικὰ Γραφεῖα», ὅπως θὰ φανεῖ παρακάτω, ὁ Δαγκλῆς μόρφωσε τὴ γνώμη ὅτι τὸ θέμα «Μακεδονικὸν Κομιτάτον» χρειάζετο βασικὴ ἐπανατοποθέτηση. Πολὺ γρήγορα, λοιπόν, ἀρχισαν οἱ προπαρασκευαστικὲς ἐργασίες γιὰ τὴν ἀναδιοργάνωση ὁλόκληρου τοῦ μηχανισμοῦ, μὲ δυὸ κύριες ἐπιδιώξεις: τὴν εὐρύθυμη καὶ πειθαρχημένη λειτουργία τῶν ὑπηρεσιῶν, καὶ τὴν ἐπέκτασή τους πέρα ἀπὸ τὴν Μακεδονία καὶ

α) Κατάλογος 25 ὀνομάτων ἀξιωματικῶν μὲ τὰ ἀντίστοιχα ψευδώνυμά τους. Αὐτοῖς γραφές προσθῆκες Δαγκλῆ. 2 σελ. (1η τριμ. 1908).

β) Κατάστασις ἐμφαίνουσα τὰ ὀνόματα τῶν ἐν τοῖς βιλαετίοις Θεσσαλονίκης καὶ Θράκης ὑπηρετούντων ἀξιωματικῶν καὶ ὑπαξιωματικῶν. Ἐντόπια σώματα εἰς τὸ σαντζάκιον Θεσσαλονίκης. Εἰς τὸ σαντζάκιον Σερρών. Στὴν στήλῃ «Παρατηρήσεις» ἀναγράφεται χρονολογία, τόπος καὶ εἶδος ὑπηρεσίας, λ.χ. Ἀνθυπ. πυρ. Λονκ. Σακελλαρόπουλος, ἐπάλληλος Ἀμοιβαίως ἀσφαλιστικῆς Ἑταιρίας (Θεσσαλονίκη) ἀπὸ 10 Δεβρίου 1907». Πολλὲς ἰδιόγραφες συμπληρώσεις Δαγκλῆ. 4 σελ. (1η τριμ. 1908).

γ) Ἀξιωματικοὶ διατελέσαντες καὶ διατελοῦντες εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ Μακεδονικοῦ Κομιτάτου. Βιλαέτιον Μοναστηρίου. Βιλαέτιον Θεσσαλονίκης. Ἐν τῷ ἐν Ἀθήναις Γραφεῖ. Ἀξιωματικοὶ ἐπανελθόντες ἐκ Μακεδονίας. Ἰδιόγραφο Δαγκλῆ. 4 σελ. δίστηλες (Μάιος 1908).

δ) Ὑπαξιωματικοὶ βιλαετίου Θεσσαλονίκης. 1 σελ. (Ἰούν. 1908).

ε) Τὰ κατὰ τὰς ἀρχὰς Ἰουνίου 1908 ὑπάρχοντα σώματα ἐν τῷ σαντζακίῳ Θεσσαλονίκης (κατὰ σημειώσεις Γεν. Προξενείου). Σημειώνεται ἡ περιοχὴ τοῦ κάθε σώματος, τὰ ὀνόματα τῶν ἀρχηγῶν καὶ τῶν ὑπαρχηγῶν, ὁ ἀριθμὸς τῶν «ὀπλιτῶν», ὡς καὶ «πόσοι ἐξ Ἑλλάδος» καὶ «πόσοι ἐντόπιοι». Ἰδιόγραφο Δαγκλῆ. 2 σελ. (Ἰούνιος 1908).

στ) Ἀριθμὸς οἰκογενειῶν αἰτνες προσεχώρησαν εἰς τὴν Ὀρθοδοξίαν (Πατριαρχεῖον) ἀπὸ τοῦ Ἰανουαρίου μέχρι ἀρχῶν Ἰουνίου 1908 ἐν τῷ σαντζακίῳ Θεσσαλονίκης (κατὰ σημειώσεις Γεν. Προξενείου). Ἰδιόγραφο Δαγκλῆ. 1 σελ. (15 Ἰουν. 1908).

ζ) Κατάστασις τῶν ἀπὸ 1 Ἰανουαρίου μέχρι σήμερον ἐξελθόντων Σωμάτων καὶ μεμονωμένων ἀνδρῶν κατὰ διαμερίσματα, καθὼς καὶ τῶν ἐπανελθόντων. Στὸ περιθώριο λίγες ἰδιόγραφες σημειώσεις Δαγκλῆ. 4 σελ. (2α τριμ. 1908).

η) Ἐν τῷ διαμερίσματι Θεσσαλονίκης λειτουργοῦσι σήμερον τὰ ἐξῆς Σώματα: (...). Ὁ κατάλογος τελειώνει μὲ ὑποδείξεις γιὰ ἐνίσχυση ὀρισμένων Σωμάτων. Προέρχεται πιθανότατα ἀπὸ ἄνθρωπο τοῦ Γραφείου Θεσ/κης. Στὸ περιθώριο ὁ Δαγκλῆς σημειώνει καὶ προσθέτει τοὺς ἀντίστοιχους ἀριθμούς. 2 σελ. (4η τριμ. 1908).

θ) Πίναξ τῶν Ἀξιωματικῶν τῶν ἀνηκόντων εἰς τὴν Πανελλήνιον Ὀργάνωσιν. Κεντρικὴ Διοίκησις. Τμήμα Θεσσαλονίκης. Τμήμα Μοναστηρίου. Τμήμα Θράκης. Τμήμα Ἡπείρου. 3 σελ. (1η τριμ. 1909).

ι) Στρατιωτικὸν προσωπικὸν ἀπεσπασμένον ἐν τῇ ὑπηρεσίᾳ τῆς Πανελληνίου Ὀργάνωσεως. Τμήμα Ἡπείρου. Τμήμα Μοναστηρίου. Τμήμα Θεσσαλονίκης. Τμήμα Θράκης. Στὸ περιθώριο λίγες ἰδιόγραφες προσθῆκες Δαγκλῆ. 3 σελ. (1η τριμ. 1909).

ια) Ἀνθυπασπιστὰι μὴ ἐπανελθόντες. Ὑπαξιωματικοὶ μὴ ἐπανελθόντες. Ἀνθυπασπισταὶ νεοπροβιβασθέντες καὶ παραμένοντες. 2 σελ. 28 Ἰουλίου 1909.

ιβ) Ἀξιωματικοὶ ἐπανελθόντες ἐκ τῶν ὑποδούλων ἐπαρχιῶν καὶ τῶν ὁποίων ἐζητήθη ἡ εἰς τὸ Σῶμα τῶν ἐπάνοδος. Στὸ περιθώριο λίγες σημειώσεις Δαγκλῆ. 3 σελ. (24 Ἰουλίου 1909).

ιγ) Ἀξιωματικοὶ Γ. Προξ. Θ/κης, Προξ. ἐν Μοναστηρίῳ, Προξ. ἐν Σέρραις, Ὑποπροξ. ἐν Καβάλλᾳ, Ὑποπροξ. ἐν Δεδεαγάτς, Ὑποπροξ. ἐν Ξάνθῃ, Προξ. ἐν Ἀδριανουπόλει, Προξ.

τῇ Θράκῃ, σὲ ἄλλα ἑλληνοκατοικημένα ἐδάφη τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας. Σχεδιάστηκαν διάφορα κείμενα καταστατικῶν καὶ κανονισμῶν¹, κι' ἔγιναν ἀλλεπάλληλες συνεδριάσεις τοῦ Συμβουλίου γιὰ νὰ συζητηθοῦν οἱ σχεδιαζόμενες τροποποιήσεις, ὅπως προκύπτει ἀπὸ ἓνα πρόχειρο σημεῖωμα τοῦ Δαγκλῆ· ὑπάρχει κι' ἓνα γραπτὸ ἀντισχέδιο γιὰ ὀρισμένο ἄρθρο, μὲ ἐπεξηγηματικὴ ἐπιστολὴ τῆς 22 Μαρτίου ἀπὸ τὸν Περικλῆ Ἀ. Ἀργυρόπουλο, μέλος τοῦ Συμβουλίου, καὶ μὲ ἀντιπαρατηρήσεις τοῦ Δαγκλῆ στὸ περιθώριο.

Οἱ συζητήσεις τραβοῦσαν σὲ μᾶκρος καὶ τίποτα δὲν κατέληγε σὲ ὀριστικὴ διατύπωση. Ἀπεναντίας, δεινὴ κρίση ἐξέσπασε στὴ διοίκηση τοῦ Κομιτάτου λίγες ἑβδομάδες μετὰ τὴν εἴσοδο τοῦ συνταγματάρχη Δαγκλῆ. Γιὰ ποιοὺς συγκεκριμένους λόγους δὲν ἐξάγεται. Ἀδιευκρίνιστο μένει ποιοὶ ἀπὸ τοὺς συμβούλους διαφωνοῦσαν, τί ὑποστήριζε ὁ καθείς τους, πόσοι καὶ ποιοὶ τελικὰ παραιτήθηκαν. Ἀπὸ τὸ σύνολο, πάντως, τῶν σχετικῶν ἐγγράφων τοῦ Ἀρχεῖου, ἐξάγεται πὼς ἡ διάσταση ἦταν ὀξύτατη, ἀφοροῦσε γενικὰ τὴν ὀργάνωση καὶ τὴ διεξαγωγὴ τῆς ἐργασίας, ἀλλὰ καὶ ζητήματα προσωπικῶν ἀντιθέσεων, ὅπως λ.χ. τὴν πρόσληψη τοῦ ὑπολοχαγοῦ Τσόντου στὴν ὑπηρεσίᾳ τοῦ Κομιτάτου, ποὺ φαίνεται δημιούργησε σάλο.

ἐν Ἀργυροκάστρῳ, Γεν. Προξ. ἐν Ἰωαννίνοις, Προξ. ἐν Πρεβέζῃ, Ὑποπροξ. ἐν Σαράντα Ἐκκλησίαις. Πολλὲς ἰδιόγραφες προσθήκες Δαγκλῆ. 2 σελ. (1909).

ιβ) Κατάλογος ἀξιοματικῶν ἀγάμων καταλλήλων ἵν' ἀναλάβωσι τὴν διεύθυνσιν κέντρων. 2 σελ. (1909).

ιε) Κατάλογος κέντρων ἐν οἷς δέον νὰ ὑπάρχωσιν ἱκανοὶ πράκτορες. 1 σελ. (1909).

ιστ) Ἑλληνικὰ Προξενεῖα ἐν Τουρκίᾳ. Σημειώνονται ὅσα «δὲν λειτουργοῦσιν ὡς μὴ ἀναγνωρισθέντα». 3 σελ. (1909).

1. Βρίσκονται στὸ Ἀρχεῖο :

α) *Πρότασις* : Ἰον. νὰ ἰδρυθῶσι δύο τμήματα ἐνόπλιου δράσεως καὶ προπαγάνδας εἰς τὰς ὑποδοῦλους χώρας, ἥτοι : ἐν τμῆμα ἀνατολικῶν περιλαμβάνον τὸ βιλαέτιον τῆς Θεσσαλονίκης καὶ τὴν Θράκην, καὶ ἐν τμῆμα δυτικῶν περιλαμβάνον τὸ βιλαέτιον Μοναστηρίου καὶ τὴν Ἥπειρον (. . .). Ἰδιόγραφο Δαγκλῆ ἀχρονολόγητο, 2 σελ.

β) *Κανονισμὸς τοῦ ἐν Ἑλλάδι Γενικοῦ Κέντρου τῆς Ἀνατολικῆς Μακεδονίας*. Χειρόγραφο σὲ ἡμίκλαστο, ἀχρονολόγητο. 9 σελ.

γ) *Κείμενο ἀκέφαλο καὶ ἀχρονολόγητο, διατυπωμένον σὲ 17 ἄρθρα καταστατικῶν διατάξεων τοῦ Κομιτάτου*. 9 σελ. σὲ πολὺγραφο.

δ) *Κανονισμὸς τῆς Ἐπιτροπῆς. Κανονισμὸς τῆς χρηματικῆς διαχειρίσεως. Καταστατικὲς διατάξεις διατυπωμέναι σὲ 21 ἄρθρα*. 7 σελ. σὲ πολὺγραφο.

ε) *Κείμενο ἀκέφαλο καὶ ἀχρονολόγητο διατυπωμένον σὲ 15 ἄρθρα*. Πρόκειται γιὰ συμπληρωματικὰς διατάξεις σχεδίου καταστατικοῦ.

Ἀξιοπαρατήρητὴ εἶναι ἡ ποικιλία τῶν ὀνομασιῶν ποὺ χρησιμοποιοῦνται στὰ σχέδια αὐτά. Ἀς σημειωθεῖ, ἀκόμα, ὅτι βρίσκονται σ' αὐτὸν τὸν φάκελο ἐπιστολόχαρτα μὲ ἐντυπὴ ἐπικεφαλίδα «Μακεδονικὴ Ἀμυνα» ἢ «Ἑλληνομακεδονικὴ Ἀμυνα» καὶ δикέφαλους ἀετούς, χωρὶς νὰ φαίνεται, παρὰ μόνον ἀπὸ τὸ περιεχόμενον, ὅτι πρόκειται, πιθανώτατα, γιὰ ὑποκατάστατα ὀνομασία τοῦ Μακεδονικοῦ Κομιτάτου.

Ὅλ' αὐτὰ τὰ σχέδια, φυσικὰ, διαφέρουν σὲ πολλὰ σημεῖα ἀπὸ τὸ ἀρχικὸ καταστατικὸ τοῦ Μακεδονικοῦ Κομιτάτου (1904). Γιὰ ὅποιον θὰ ἤθελε νὰ τὰ ἀντιπαραβάλλει σημειώσουμε πὼς τοῦτο πρωτοδημοσιεύτηκε ἀπὸ τὸν Γεώργιο Ἀσπρέα στὴν Μεγ. Στρατ. καὶ Ναυτικὴ Ἑγκυκλοπαίδεια (1926) τ. 4, σ. 435. Βρίσκεται καὶ στὸ σύγγραμμά του «Πολιτικὴ Ἱστορία τῆς Νεωτέρας Ἑλλάδος», τόμ. 3ος (1930) σ. 67.

‘Υπόμνημα στὸν Διάδοχο.— Διαφωτιστικὸ γιὰ τὸ κρίσιμο σημεῖο ὅπου εἶχαν φτάσει τὰ πράγματα στὴν ἡγεσία τοῦ Κομιτάτου, εἶναι τὸ ἀκόλουθο κείμενο τοῦ Δαγκλῆ. Τίτλοφορεῖται *‘Υπόμνημα περὶ τοῦ Μακεδονικοῦ Ἀγῶνος* καὶ ἔχει ἡμερομηνία 17 Ἀπριλίου 1908. Στὸ περιθώριο, ἰδιόγραφη σημείωση : *‘Εγένετο ἵνα δοθῇ εἰς τὸν Διάδοχον καὶ τὸν κ. Θεοτόκην, ἐδόθη δὲ μόνον εἰς τὸν πρῶτον.* Δὲν φαίνεται ἀπὸ πούθεν γιὰ ποῖο λόγο τελικὰ ἡ ἀνακοίνωση περιορίστηκε στὸν Διάδοχο καὶ ἄφησε κατὰ μέρος τὸν πρῶτον-πυργό.

Στὶς πρῶτες παραγράφους τοῦ κειμένου γίνεται συνολικὴ τοποθέτηση τοῦ προβλήματος. Οἱ δέκα τρεῖς «βάσεις», ποὺ προτείνει κατόπιν ὁ Δαγκλῆς γιὰ τὴν ἀνακαίνιση τοῦ Κομιτάτου, ἀντιστοιχοῦν σὲ ἰσάριθμες συγκεκριμένες αἰτίες τῆς ἀνωμαλίας καὶ κατατοπιζοῦν ἀναλυτικώτερα τὸν σημερινὸ ἀναγνώστη.

Καὶ ἀπὸ ἄλλη πλευρὰ παρουσιάζει ἐνδιαφέρον τὸ ὑπόμνημα τοῦτο : ρίχνει τὸ κύριο βάρος τῆς ἐργασίας σὲ εἰρηνικὲς προσπάθειες, προσβλέπει στὸν ἐνοπλο ἀγῶνα μόνο σὰ σὲ μιὰ παροδικὴ ἀνάγκη τῶν καιρῶν, σχηματίζει τὴν πλειοψηφία τοῦ Συμβουλίου ἀπὸ τὰ πολιτικὰ τοῦ μέλη καί, ὅχι μόνον δὲν διεκδικεῖ κανένα προβάδισμα γιὰ τοὺς στρατιωτικούς, ἀλλὰ καὶ προσβλέπει κυρώσεις γιὰ πράξεις τοὺς τυχόν ἀξιοποινεῖς ἢ ἀναξιοπρεπεῖς. Ὅρισμένως, δὲν εἶχε στρατοκρατικὴ ἰδιοσυγκρασία ὁ Δαγκλῆς.

Ὁ τρόπος καθ’ ὃν διεξήχθη μέχρι τοῦδε ἡ διὰ τὴν Μακεδονίαν ἐνέργεια, ἔν τε τῷ ἐσωτερικῷ τῆς Ἑλλάδος καὶ ἐν τῇ ὑποδούλῳ χώρᾳ, ἦγαγεν εἰς πολλὰ ἄτοπα ὧν τὰ κυριώτερα εἶναι : διέγερσις προσωπικῶν ζητημάτων, ἀντεγκλήσεις μετὰ στρατιωτικῶν ἰδίως, καὶ ὑπόθαλψις τῆς ἀργίας παρὰ τισὶ τῶν τελευταίων τούτων καὶ τῆς τάσεως πρὸς κινήματα ἀντιπειθαρχικά. Ἐὰν δὲ ἐξακολουθῇ τὸ σύστημα τοῦτο, δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι θέλει ἐπιφέρει ἐν μὲν τῷ ἐσωτερικῷ λυπηρὰ ἀποτελέσματα ὑπὸ τὴν ἔποψιν τῆς τάξεως καὶ πειθαρχίας, ἐν δὲ τῷ ἐξωτερικῷ ἀπογοήτευσιν παρὰ τοῖς ἐκεῖ ἀκραιφνῶς ἐργαζομένοις καὶ ἐθνικὴν ζημίαν.

Ὅθεν θεωρῶ ἀναγκαιότατον νὰ ληφθῶσι σύντονα μέτρα ὅπως ἀφ’ ἑνὸς μὲν τὸ κομιτάτον ἀποτελεσθῇ ἐκ προσώπων μὴ ἀναμιχθέντων μέχρι τοῦδε εἰς τὸ ζήτημα τοῦτο, μὴ ἐπηρεαζομένων ἐπομένως καὶ ἀπολαυόντων τῆς ἐμπιστοσύνης τῆς Κυβερνήσεως καὶ τοῦ Ἔθνους, ἀφ’ ἑτέρου δὲ νὰ διαρρυθμισθῶσι τὰ τῆς συμμετοχῆς τῶν στρατιωτικῶν κατὰ τρόπον τηροῦντα αὐτοὺς ὑπὸ αὐστηρὰν πειθαρχίαν, συνοδευομένην τόσον ὑπὸ δικαίας ἀμοιβῆς τῶν ἀποδεικνυομένων ἀξίων ταύτης, ὅσον καὶ ὑπὸ τιμωρίας τῶν εἰς ἐγκληματικὰς ἢ ἀναξιοπρεπεῖς πράξεις περιπιπτόντων κατὰ τὴν ἐνέργειαν τοῦ ἱερωτέρου τῶν καθηκόντων.

Ὁ ἀρξάμενος ἐν Μακεδονίᾳ ἀγὼν ὑπῆρξεν ἀναμφισβητήτως ἐθνωφελής, διότι ἀνέκοψε τὴν πρόοδον τῶν Βουλγάρων καὶ ἀνεξωπύρωσε καὶ ἐνίσχυσε τὸ ἐθνικὸν φρόνημα τῶν ὁμογενῶν πληθυσμῶν. Ἀφ’ ἑτέρου δὲ ὁ ἀγὼν οὗτος ἀποτελεῖ κάλλιστον πρακτικὸν σχολεῖον διὰ τοὺς ἀξιωματούχους, διότι καθιστᾷ εἰς αὐτοὺς γνωστὴν τὴν χώραν ἐν ᾗ ἡμέραν τινὰ ὁ στρατὸς ἡμῶν προώριται νὰ ἐνεργήσῃ καὶ ἀναπτύσσει τὴν αὐτοβουλίαν, τὴν αὐταπάρνησιν καὶ τὴν τόλμην αὐτῶν, αἰσθήματα ἅτινα ὁ μα-

κρὸς εἰρηνικὸς βίος δὲν δύναται ἢ νὰ τηρῇ ἐν νάρκῃ καὶ ἀδρανεΐᾳ. Διὰ τοὺς δύο τούτους λόγους, ἰδίως δὲ διὰ τὸν ἐθνικόν, εἶναι ἀνάγκη οὐ μόνον διατηρήσεως καὶ μονιμοποιήσεως τοῦ ἀγῶνος τούτου ἐν τῇ Μακεδονίᾳ, ἀλλὰ καὶ ἐπεκτάσεως αὐτοῦ καὶ εἰς τὰς ἄλλας ὑποδούλους ἐλληνικὰς χώρας, τὸ μὲν δι' ἐνόπλων σωμάτων, τὸ δὲ δι' εἰρηνικῆς προπαγάνδας.

Ἡ ἐνοπλος δρᾶσις, ἐπιβοηθητικὴ οὖσα τῆς εἰρηνικῆς προπαγάνδας καὶ ὑπὸ τῆς ἀνάγκης τῶν πραγμάτων ἐπιβληθεῖσα, δὲν δύναται νὰ διαρκέσῃ ἐπὶ μακρόν, καὶ δὴ διὰ σωμάτων ἐξερχομένων ἐκ τῆς ἡμεδαπῆς, ἐνῶ ἡ εἰρηνικὴ προπαγάνδα δέον νὰ ᾖ διαρκὴς καὶ ἀοκνος, ἐφ' ὅσον ὑπάρχουσιν ὑπόδουλοι χῶραι. Τὸ Κομιτάτον ἔχει ἔργον νὰ διοργανώσῃ καὶ ἀναπτύσῃ καὶ τὰ δύο ταῦτα μέσα καταπολεμήσεως τῶν ἐχθρῶν τοῦ ἑλληνισμοῦ, νὰ ἐντείνῃ δὲ ἰδίως τὴν προσοχὴν του εἰς τὴν μονιμοποίησιν καὶ τελεσφόρον ἐνέργειαν τῆς εἰρηνικῆς προπαγάνδας, ἥτις ὑπὸ πολλὰς μορφὰς δύναται νὰ ἐπεκταθῇ καὶ ἐπιδράσῃ ὡς προπαγάνδα σχολικὴ, θρησκευτικὴ, οἰκονομικὴ (ἐμπορικὴ καὶ κτηματικὴ) κλπ. ἐπὶ πλέον δὲ τὸ Κομιτάτον δὲν πρέπει νὰ παραμελήσῃ ἀφ' ἐνὸς μὲν τὴν συλλογὴν ἐράνων, ἐνεργοῦν καταλλήλως εἰς τὰ ἐν τῇ ἀλλοδαπῇ ἰδίως πλούσια κέντρα ὁμογενῶν πρὸς ἀνακούφισιν τοῦ Κράτους, ἀφ' ἑτέρου δὲ εἰς τὴν διὰ τοῦ ξένου τύπου προάσπισιν τῶν ἐλληνικῶν δικαίων.

Διὰ ταῦτα τὸ Κομιτάτον δέον ν' ἀποτελεσθῇ ἐκ προσώπων οὐ μόνον ἐχόντων τὴν θέλησιν νὰ προσφέρωσιν εἰς τὴν πατρίδα τὰς ἐθνικὰς ταύτας ἐργασίας, ἀλλὰ καὶ ὄντων εἰς κατάστασιν ν' ἀναλάβωσι τὴν μελέτην καὶ τὴν ἐν τῷ δυνατῷ μέτρῳ λύσιν τῶν ποικίλων ζητημάτων, ἅτινα συνδέονται πρὸς τὴν ὅλην ἐθνικὴν ἡμῶν ὑπόθεσιν, καὶ ἰδίως πρὸς τὴν τελεσφόρον προάσπισιν τῶν ἀμέσως διατρεχόντων κίνδυνον δικαίων ἡμῶν ἐν Μακεδονίᾳ καὶ ἐν Θράκῃ. Ἦθελεν εἶσθαι καλὸν ὅπως τὸ Κομιτάτον τοῦτο μὴ ᾖ γνωστὸν ἢ μόνον εἰς τὴν Κυβέρνησιν, νὰ μένῃ δὲ ἄγνωστον καὶ ἀφανὲς διὰ πάντας τοὺς λοιποὺς καὶ μόνον διὰ τῶν κατωτέρων αὐτοῦ ἐμπίστων πρακτόρων νὰ ἐνεργῇ τὰ πρὸς τὴν διεξαγωγὴν τοῦ ἀγῶνος ἀποφασιζόμενα. Οὕτω ἤθελεν ἀποκτήσῃ μείζονα ἀνεξαρτησίαν καὶ ἐπιβολήν.

Πρὸς ἐφαρμογὴν τῶν ἐν τοῖς προηγουμένοις ἐκτεθεῖσάντων ἰδεῶν καὶ ἰδίως πρὸς κατάπαυσιν τῶν τάσεων διχονοίας καὶ ἀπειθαρχίας μεταξύ τῶν στρατιωτικῶν, θεωρῶ ἀναγκαῖον ὅπως τὸ Μακεδονικὸν κομιτάτον, καλούμενον μᾶλλον Ἐθνικὸν κομιτάτον, καὶ ἡ ἐνέργεια αὐτοῦ ὀργανωθῶσι καὶ διαρρυθμισθῶσιν ἐπὶ τῶν ἐξῆς βάσεων : Ἡ διαρρύθμισις αὕτη εἶναι δυνατὴ νὰ γίνῃ σήμερον ὡς ἐκ τῆς ἐπελθούσης κατόπιν τῶν τελευταίων συμβάντων ἐν τῷ Κομιτάτῳ συνεπείᾳ τῆς περὶ προσλήψεως εἰς τὴν ὑπηρεσίαν αὐτοῦ τοῦ ὑπολοχαγοῦ Τσόντου προτάσεως, διαστάσεως καὶ παραιτήσεως τῶν πλείστων μελῶν τοῦ Κομιτάτου, ἔνεκα τῆς ὁποίας θέλει ἐξ ἀνάγκης ἐπέλθῃ ἀνακαίνισις αὐτοῦ.

1ον) Νά σχηματισθῇ Κομιτάτον ἐκ νέων προσώπων μὴ ἀναμιχθέντων μέχρι τοῦδε οὔτε εἰς τὸ ἐν, οὔτε εἰς τὸ ἕτερον βιλαέτιον τῆς Μακεδονίας. Εἰς τοῦτο νὰ συμμετέχωσι 3 ἢ 4 ἀνώτεροι ἀξιωματικοὶ καὶ 5 ἕως 6 πολιτικοί¹. Ἦθελεν εἶσθαι ἴσως καλόν, εἰ δυνατόν, νὰ μὴ συμμετέχωσιν αὐτοῦ πολυτευόμενοι ἢ δημοσιογράφοι.

2ον) Ν' ἀποσπασθῶσι παρὰ τῷ Κομιτάτῳ ὡς βοηθοὶ ὁ ἀπολύτως ἀναγκαῖος ἀριθμὸς κατωτέρων ἀξιωματικῶν ἐκ τῶν εὐδοκίμως δρασάντων ἐν Μακεδονίᾳ κατ' ἐκλογὴν τοῦ Κομιτάτου.

3ον) Πάντες οἱ λοιποὶ ἀξιωματικοὶ νὰ διαταχθῶσι νὰ μεταβῶσιν εἰς τὰ σώματά των.

4ον) Ἡ διεύθυνσις τῆς ἐνόπλου δράσεως καὶ τῆς διὰ στρατιωτικῶν ἐνεργουμένης προπαγάνδας ν' ἀνατεθῇ εἰς τὰ στρατιωτικὰ μέλη τοῦ Κομιτάτου, ἅτινα θὰ ἐνεργῶσιν ἐκ συμφώνου μὲν μετ' αὐτοῦ, ἀλλὰ ὑπὸ τὴν ἄμεσον ἐπίβλεψιν καὶ τὸν ἔλεγχον τῆς Γεν. Διοικήσεως τοῦ Στρατοῦ ὡς πρὸς τὴν ἐκλογὴν καὶ ἀποστολὴν τῶν στρατιωτικῶν.

Πρὸς τοῦτο θέλει ιδρυθῇ παρὰ τῇ Γεν. Διοίκησει εἰδικὸν γραφεῖον, ὃπερ θέλει καταρτίσει καὶ τηρεῖ μητρώων τῶν ἐν τῇ ὑπηρεσίᾳ τοῦ κομιτάτου ἀποσπωμένων ἀξιωματικῶν καὶ ὑπαξιωματικῶν, εἰς ὃ θέλουσιν ἐγγράφεσθαι πάντα τὰ ἀφορῶντα τὴν ἐν ταῖς ὑποδοῦλοις χώραις δρᾶσιν τῶν στρατιωτικῶν τούτων, εἴτε ὡς ἀποτελούντων μέρος ἐνόπλων σωμάτων, εἴτε ὡς πρακτόρων, ὡς καὶ αἱ ιδιότητες αὐτῶν.

5ον) Οἱ διευθύνοντες τὴν ἐνοπλον δρᾶσιν καὶ προπαγάνδαν ἀνώτεροι ἀξιωματικοὶ θέλουσι ζητεῖ παρὰ τῆς Γενικῆς Διοικήσεως τοὺς κρινομένους παρ' αὐτῶν καταλλήλους διὰ τὸν ἀγῶνα στρατιωτικούς, θέλουσι δὲ ἀναφέρει τὴν ἡμέραν τῆς ἀναχωρήσεως αὐτῶν, τὸ εἶδος τῆς ἀνατεθείσης αὐτοῖς ἐνεργείας, ὡς καὶ τὴν ἡμέραν τῆς ἐπανόδου, ὅπως σημειῶνται εἰς τὸ εἰδικὸν μητρώον. Κατὰ δὲ τὴν ἐπάνοδον τοῦ στρατιωτικοῦ εἰς τὴν ἡμεδαπὴν ὑποβάλλουσιν ἔκθεσιν περὶ τῆς ἐκτελέσεως τῆς ἀνατεθείσης αὐτῷ ἐντολῆς καὶ ἀναφέρουσιν εἰς τὴν Γεν. Διοίκησιν ἐπὶ πόσον χρόνον θεωροῦσιν ἀναγκαῖον νὰ μένῃ οὗτος ἐλεύθερος ὑπηρεσίας, ὅπως συντάξῃ τὴν λογοδοσίαν αὐτοῦ καὶ ὅπως ἀναλάβῃ ἐκ τῶν κόπων εἰς οὓς ὑπεβλήθη. Ἡ Γεν. Διοίκησις ὀρίζει τὸν χρόνον τοῦτον, κατὰ τὴν λήξιν τοῦ ὁποίου ὁ στρατιωτικὸς ὀφείλει νὰ ἐπανέλθῃ εἰς τὸ σῶμα του, ἐκτὸς ἐὰν πρόκειται νὰ σταλῇ πάλιν μετὰ τὴν λήξιν τῆς δοθείσης προθεσμίας εἰς τὴν ὑπόδουλον χώραν.

6ον) Ν' ἀπαγορευθῇ ἡ λιποταξία στρατιωτῶν πρὸς συμμετοχὴν εἰς σώματα, ὅπως μὴ ἐπέρχηται παραλυσία εἰς τὰς τάξεις τοῦ στρατοῦ, μόνον

1. Τὸ «πολιτικοί», ἐδῶ, σημαίνει πολίτες, σὲ ἀντιδιαστολὴ μὲ τὸ «ἀξιωματικοί», ποὺ προηγεῖται καὶ μὲ τὸ «πολυτευόμενοι» ποὺ ἀκολουθεῖ.

δὲ ἑξαιρετικῶς καὶ κατόπιν ἀδείας τῆς ἀρμοδίας στρατιωτικῆς ἀρχῆς νὰ ἐπιτρέπεται εἰς στρατιώτας νὰ συμμετέχωσι σώματός τινος.

7ον) Τὸ γενικὸν πρόγραμμα τῆς ἐν ταῖς ὑποδούλοις χώραις ἐνεργείας συντάσσει τὸ Κομιτάτον, λαμβάνον τὰς ὁδηγίας τῆς Κυβερνήσεως. Τὸ αὐτὸ κομιτάτον προπαρασκευάζει τὰ μέσα τῆς ἐνεργείας ταύτης καὶ ἀποστέλλει τὰ μέλλοντα νὰ διεξαγάγωσι ταύτην πρόσωπα.

8ον) Παρ' ἐκάστῳ Προξενείῳ ἢ Ὑποπροξενείῳ προσκολλῶνται κατάλληλοι ἀξιωματικοί, οἵτινες εἶναι οἱ ἐν τῇ ὑποδούλῳ ἀντιπρόσωποι τοῦ Κομιτάτου. Οὗτοι διευθύνουσι καὶ ὁδηγοῦσιν, ὑπὸ τὴν ἐπίβλεψιν τοῦ Προξένου, πᾶσαν τὴν ἐν ταῖς ὑποδούλοις χώραις δρᾶσιν τῶν τε ἐνόπλων σωμάτων καὶ τῶν πρακτόρων. Τὰ Προξενεῖα τηροῦσι λεπτομερεῖς σημειώσεις περὶ τῆς δράσεως ἐκάστου καὶ ἀποστέλλουσιν εἰς τὸ κομιτάτον κατὰ διμηνίαν ἐκθέσεις περὶ τῶν ἐν ἐκάστῳ διαμερίσματι τελεσθέντων καὶ περὶ τῶν ἐπιτευχθέντων ἀποτελεσμάτων.

Τηροῦσιν ἐπίσης φύλλα ποιότητος τῶν στρατιωτικῶν, συντασσόμενα ἐπὶ τῇ βάσει τῶν σημειώσεων τῶν ἀρχηγῶν τῶν σωμάτων καὶ τοῦ στρατιωτικοῦ γραφείου τοῦ σχετικοῦ Προξενείου, καὶ καθ' ἑξαμηνίαν ἀποστέλλουσι διὰ τοῦ ἐπὶ τῶν Ἐξωτερικῶν Ὑπουργείου ἀντίγραφα αὐτῶν εἰς διπλοῦν εἰς τὸ Κομιτάτον, ὅπερ ὑποβάλλει τὸ ἐν ἑξ αὐτῶν εἰς τὴν Γενικὴν Διοίκησιν.

9ον) Ὅμοιον μητρῶον μετὰ φύλλου ποιότητος τηρεῖται καὶ εἰς τὸ Ὑπουργεῖον τῶν Στρατιωτικῶν εἰς ὃ ἡ Γενικὴ Διοίκησις ἀποστέλλει τὰ πρὸς καταρτισμὸν αὐτοῦ στοιχεῖα.

10ον) Ἐὰν στρατιωτικὸς τις ἀποτύχη ἐν τῇ ἐνεργείᾳ του ἢ ἐνεργῇ ἐπιβλαβῶς, τὸ σχετικὸν προξενεῖον, ἔχον καὶ τὴν γνώμην τοῦ στρατιωτικοῦ του γραφείου, γνωρίζει τοῦτο εἰς τὸ κομιτάτον, ὅπως τοῦτο προβῇ εἰς τὴν ἀνάκλησιν αὐτοῦ.

11ον) Οἱ ὡς ἀρχηγοὶ σωμάτων ἢ ὡς πράκτορες ἐνεργοῦντες ἀξιωματικοὶ ἢ ὑπαξιωματικοὶ ὀφείλουσι νὰ τηρῶσι τὰ προξενεῖα ἐνήμερα περὶ τῶν ἐνεργειῶν των.

12ον) Κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς ὑποβολῆς τῶν πινάκων προβιβασμοῦ ἢ Γεν. Διοικήσις ἐξετάζουσα τὰς περὶ τῶν ἐν ταῖς ὑποδούλοις χώραις δρασάντων ἀξιωματικῶν καὶ ὑπαξιωματικῶν ὑπαρχούσας ἐκθέσεις καὶ τὰς ἐπιδειχθείσας παρ' αὐτῶν στρατιωτικὰς ιδιότητας, προτείνει εἰς τὸ Ὑπουργεῖον τοὺς θεωρουμένους ὑπ' αὐτῆς ἀξίους ἀμοιβῆς, ὡς καὶ τὸ εἶδος ταύτης.

Ἐπίσης ἡ Γενικὴ Διοίκησις ἐξετάζει ἐκάστοτε τὰς τυχόν διαπραχθείσας ὑπὸ στρατιωτικῶν ἀξιοποίνους ἢ ἀναξιοπρεπεῖς πράξεις καὶ εἰσηγεῖται τὴν ἐπιβολὴν ποινῶν.

13ον) Ὡς πρὸς τὴν λοιπὴν δρᾶσιν, τὴν μὴ καθαρῶς στρατιωτικὴν,

τὸ Κομιτάτον μελετᾷ διὰ τῶν μελῶν του τὰ διάφορα ζητήματα, ἅτινα συντελοῦσιν εἰς τὴν ἐνίσχυσιν τοῦ ὑποδούλου Ἑλληνισμοῦ, ἢ καὶ ἀναθέτει τὴν μελέτην καὶ λύσιν τινῶν ἐξ αὐτῶν εἰς εἰδικὰ πρόσωπα ἢ εἰδικὰς ἐπιτροπὰς, λαμβάνει τὰ κατάλληλα μέτρα πρὸς ἐφαρμογὴν τῶν ἐκ τῶν μελετῶν τούτων πορισμάτων, σχηματίζει ἐπιτροπὰς πρὸς συλλογὴν ἐράνων, ἐκλέγει τὰ κατάλληλα ὄργανα τοῦ εὐρωπαϊκοῦ τύπου πρὸς προάσπισιν ἑλληνικῶν συμφερόντων, περιθάλλει καὶ διαπαιδαγωγεῖ ἐν τῇ ἐλευθερίᾳ Ἑλλάδι νέους ἐκ τῆς ὑποδούλου, ἐμφυσοῦν εἰς αὐτοὺς τὴν ἀγάπην πρὸς τὴν πατρίδα καὶ τὸ μῖσος πρὸς τοὺς ἐχθροὺς αὐτῆς, καὶ ἐν γένει ἐνεργεῖ πᾶσαν πρᾶξιν συντείνουσαν εἰς τὴν ἐπίτευξιν τοῦ μεγάλου αὐτοῦ σκοποῦ.

Ἀθῆναι τῇ 17 Ἀπριλίου 1908

Π. Γ. Δαγκλῆς

Παραίτηση τοῦ Δαγκλῆ καὶ ἀντίδραση τῶν ἀξιωματικῶν. — Ὅταν ἔγραφε τὸ παραπάνω Ὑπόμνημα ὁ Δαγκλῆς ἦταν ἤδη ὑπὸ παραίτησιν, *ἐνεκα σπουδαιοτάτων λόγων.*

Ἀθῆναι τῇ 7 Ἀπριλίου 1908

Πρὸς τὸν κ. Γ. Βαλτατζῆν

Πρόεδρον τοῦ Δ. Συμβουλίου τοῦ Μακεδονικοῦ Κομιτάτου

Κύριε Πρόεδρε,

Λαμβάνω τὴν τιμὴν νὰ γνωρίσω ὑμῖν ὅτι ἐνεκα σπουδαιοτάτων λόγων, γνωστῶν ἄλλως τε τῷ Συμβουλίῳ, δὲν δύναμαι νὰ συμμετέχω ἐπὶ πλέον τῶν ἐργασιῶν αὐτοῦ καὶ παρακαλῶ νὰ δεχθῆτε τὴν παραίτησίν μου.

Ἵνα δὲ μὴ διακοπῇ ἡ ἐν τῷ ἀνατολικῷ τμήματι τελούμενη ἐργασία θέλω ἐξακολουθεῖ ἐπιβλέπων τὴν διεύθυνσιν αὐτοῦ μέχρις οὗ ἀνατεθῇ εἰς ἕτερον ἢ διεύθυνσις τοῦ τμήματος. Παρακαλῶν δὲ νὰ προβῇτε τὸ ταχύτερον εἰς τὰ ἀναγκαῖα διαβήματα πρὸς διορισμὸν προϊσταμένου τοῦ τμήματος τούτου, διαβιβάζω ὑμῖν τὴν ἔκφρασιν τῆς εἰλικρινοῦς ὑπολήψεώς μου.

Π. Γ. Δαγκλῆς

Στὰ ἔγγραφα αὐτοῦ τοῦ κεφαλαίου πολλὰ λέγονται μὲ ὑπαινιγμοὺς καὶ προϋποθέτουν ὅτι ὁ παραλήπτης γνωρίζει πρόσωπα καὶ πράγματα, ποὺ σήμερα, ἐμᾶς, μᾶς διαφεύγουν. Ἀπὸ διάφορες ἐνδείξεις, ὡστόσο, ἀκόμα καὶ ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι λίγες μέρες μετὰ τὴν παραίτησίν του ὁ Δαγκλῆς ὑποβάλλει ὑπόμνημα γιὰ τὴν ἀναδιοργάνωσιν τῆς ὑπηρεσίας του, ἐξάγεται πῶς ἡ παραίτησις αὕτη, ὅπως καὶ ἄλλες μεταγενέστερες, ἀποσκοποῦσαν κυρίως — καὶ τὸ ἐπετύχαιναν — νὰ ἐνασκοῦν πίεσιν στὸ Συμβούλιον τοῦ Κομιτάτου γιὰ νὰ ἐκμαίουν λύσεις.

Οι άξιωματικοί του «ΕΙδικού Γραφείου» Θεσσαλονίκης, «οίτινες διαφωνήσαντες πρὸς τὸ Κομιτάτον δὲν ἤθελον νὰ ὑπαχθῶσιν εἰς τὰς διαταγὰς αὐτοῦ» καὶ εἶχαν «παρακαλέσει» ν' ἀνατεθεῖ στὸν Δαγκλῆ «ἡ διεύθυνσις αὐτῶν», ἐναντιώθηκαν φυσικὰ στὴν παραίτησή του καὶ θέλησαν νὰ τὴν ἀποτρέψουν, προειδοποιώντας ὁμαδικὰ ὅτι θ' ἀναγκασθοῦν ν' ἀποχωρήσουν κι' ἐκεῖνοι ἂν τελικὰ ἀποσυρθεῖ ὁ Δαγκλῆς :

Ἐν Θεσσαλονίκῃ τῇ 12 Ἀπριλίου 1908

Σεβαστὲ κ. Συνταγματάρχα,

Ἐλάβομεν τὴν ἀπὸ 9 τρέχοντος ἐπιστολὴν ὑμῶν¹ καὶ μετὰ βαθυτάτης θλίψεως καὶ ἀπογοητεύσεως εἶδομεν ἐν αὐτῇ τὴν ἀπόφασίν σας, ὅπως ἀπαλλαγῇτε τῆς διεύθυνσεως τῆς αὐτόθι ὑπηρεσίας. Τὴν ἐν τῇ ὑπηρεσίᾳ παραμονὴν ὑμῶν θεωροῦμεν ὡς τὴν ἀσφαλεστέραν ἐγγύησιν, οὐ μόνον πρὸς ἔγκαιρον καὶ πλήρη θεραπείαν τῶν ὑποβαλλομένων αἰτημάτων μας, ἀλλὰ καὶ πρὸς προστασίαν ἡμῶν τῶν ἰδίων καθ' οἷα σδήποτε κακοβούλου ἐνεργείας λίαν πιθανῆς ἐν τῇ ἀνωμάλῳ καὶ πρωτοτύπῳ ταύτῃ ὑπηρεσίᾳ. Δὲν γνωρίζομεν ἀκριβῶς τοὺς λόγους τοὺς προκαλοῦντας τὴν παραίτησίν σας, ἀλλ' ἂν ὡς ὑποθέσωμεν προέρχονται ἐκ προκαταλήψεων τῶν ἐν τῷ αὐτόθι Κέντρῳ συνεργαζομένων προσώπων, τοῦτο καθιστᾷ ἔτι δυσχερέστεραν τὴν περαιτέρω ἐν τῇ ὑπηρεσίᾳ παραμονὴν μας. Ἡ προσωπικὴ ὑμῶν ἐπιβολὴ καὶ τὸ κύρος τοῦ ἀξιωματός σας δὲν ἤρκεσαν ὅπως ἀποτρέψωσι τὰς ἀνωμαλίας τὰς ἐκ τῶν προκαταλήψεων τούτων προκαλουμένας· πῶς ὑπὸ τοιαύτας συνθήκας θὰ δυνηθῶμεν νὰ τὰς ἄρῳμεν ἡμεῖς ἐν τῷ μέλλοντι καὶ νὰ προστατεύσωμεν ἑαυτοὺς ἐν ἐνδεχομένῃ ἀνάγκῃ ;

Ἐν μέσῳ τῶν καθημερινῶν πικριῶν τοῦ ἐνταῦθα ἀγῶνος, ἐν τῇ ἐποχῇ μάλιστα ταύτῃ, καθ' ἣν καὶ ἐν αὐτῇ τῇ Θεσσαλονίκῃ καθ' ἡμέραν τὰ πράγματα καθίστανται μᾶλλον ἀνώμαλα, δυστυχῶς ἀντὶ ἐνισχύσεως καὶ θάρρους, τούναντίον ἀπογοήτευσιν καὶ ἀποθάρρυνσιν κομίζει ἡμῖν ἐκαστοτε τὸ ἐξ Ἀθηνῶν Ταχυδρομεῖον.

Διὰ τοῦτο λαμβάνομεν τὴν τιμὴν νὰ σᾶς ὑποβάλωμεν τὴν θερμὴν παράκλησιν ὅπως μὴ ἐμείνητε εἰς τὴν ἀπόφασίν σας, ἐφ' ὅσον τοῦτο εἶναι δυνατὸν καθόσον εἰς ὑμᾶς ἰδίᾳ ἔχομεν στηρίξει τὰς περὶ συστηματικώτερας ὁργανώσεως τῆς ὑπηρεσίας βλέψεις μας, ἂν ὁμως εὐρίσκετε τοῦτο ἀδύνατον μετὰ λύπης ἀναγκαζόμεθα νὰ σᾶς διαβεβαιώσωμεν ὅτι, ἡ θέσις μας θέλει καταστῇ ἐπὶ τοσοῦτον δυσχερὲς, ὥστε νὰ μὴ μᾶς ἐπιτρέπη νὰ παραμείνωμεν πλέον τοῦ ἀπαιτηθησομένου χρόνου ὅπως καταστήσωμεν ἐνημέρους τοὺς ἀντικαταστάτας μας.

Μετ' ἀπείρου σεβασμοῦ, πρόθυμοι τῶν ὑμετέρων διαταγῶν²,

Δ. Ζώης, Ἀ. Κολυβάς, Κ. Κατσανός, Ἀλ. Ἰωαννίδης, Α. Α. Παλμίδης

1. Δὲν βρέθηκε ἀντίγραφο ἢ σχέδιο αὐτῆς τῆς ἐπιστολῆς.

2. Δ. Ζώης = ὑπολ. μηχ. Δ. Κόκκαβος· Ἀ. Κολυβάς = ὑπολ. πυρ. Ἀνδρ. Κουρού-
χλης· Κ. Κατσανός = ἀνθυπαπ. Κ. Ταβουλάρης· Ἀλ. Ἰωαννίδης = ὑπολ. πυρ. Ἀλ.
Μαζαράκης· Ἀ. Α. Παλμίδης = ὑπολ. πεζ. Ἀλ. Ὁθωναῖος.

Ἐνάλογα ἔγραφε ἕνας ἄλλος ἀξιωματικὸς τοῦ Εἰδικοῦ Γραφείου Θεσσαλονίκης, ἀπὸ τοὺς πρῶτους ἀρχηγούς Σωμάτων, διορισμένος τώρα στὴν Ἐπιτροπὴ παραλαβῆς πολεμικοῦ ὑλικοῦ :

Κρεζώ, 22 Μαΐου (1908)

Σεβαστέ μου Συνταγματάρχα,

Θεωρῶ εὐτύχημα ὅτι, ἀποχωρήσας ὑπηρεσίας μεθ' ἧς ἀπ' ἀρχῆς συνεδέσθην ἀρρήκτως, δύναμαι ν' ἀπευθύνωμαι δι' ὅ,τι σχετίζεται μὲ ταύτην πρὸς ὑμᾶς, ὅστις ὑπῆρξατε ὁ ἐνδεδειγμένος νὰ ἀναλάβητε τὸ βᾶρος ἀλλὰ καὶ τὴν τιμὴν τῆς Γ. Διευθύνσεως.

Θὰ ἐννοῆτε τώρα κατὰ πόσων ἀηδιῶν καὶ μικροτήτων ἐπαλαίσαμεν ἐπὶ Ζετίαν, ἐκτὸς τῶν πικριῶν τοῦ ἐν Μακεδονίᾳ βίου, ἀξιωματικοὶ κατώτεροι κατὰ βαθμὸν καὶ στερούμενοι τοῦ κύρους ἀπέναντι τῆς Κυβερνήσεως καὶ ἀπέναντι τῶν πολιτικῶν ἐπιρροῶν συνησπισμένων φαύλων (...).

Δὲν ἐπιτρέπεται εἰς ἐμὲ βεβαίως νὰ δώσω συμβουλὰς. Ἄλλ' ἂν εἰς τὸ οἰκοδόμημα αὐτὸ προσέθεσα ἕνα λίθον καὶ ἂν λόγῳ τῆς ἀγνότητος τῶν προθέσεων μου ἐγενόμην ἀγαπητὸς καὶ ἡσκησα γόητρον ἐν Μακεδονίᾳ, τὸ ὁποῖον πιθανῶς νὰ χρειασθῇ μίαν ἡμέραν ὥς καὶ τοῦ τελευταίου ὑπαξιωματικοῦ ἢ στρατιώτου οἵτινες ἐνέπνευσαν ἐμπιστοσύνην εἰς τὸν ἐκεῖ ἐντόπιον πλῆθυσμόν, θὰ σᾶς παρακαλέσω, παρ' ὅλας τὰς πικρίας ὧς ἴσως δοκιμάζετε νὰ παραμείνετε ἐν τῇ διευθύνσει· διότι τοῦτο ἀποτελεῖ διὰ τοὺς ὀρθῶς κρίνοντας ἐγγύησιν ἦν δὲν δύνανται νὰ ἐμπνεύσουν νεώτεροι καὶ διότι, στηριζόμενος εἰς τὴν ἐκτίμησιν τῶν νεωτέρων καλῶν ἀξιωματικῶν ἀποτελεῖτε ἠθικὴν δύναμιν τὴν ὁποίαν δυσκόλως δύναται νὰ παρίδῃ ὁ ἰσχυρότερος συνδυασμὸς ἰσχυόντων ἀλλὰ μικρῶν ἀνθρώπων.

Ὑπὸ τὴν ἔποψιν αὐτὴν παρακαλῶ νὰ μὲ θεωρῆτε ὡς ἀνήκοντα εἰς Ὑμᾶς καὶ τὴν Μακεδον. ὑπηρεσίαν (...). Μετὰ πολλοῦ σεβασμοῦ

Κ. Μαζαράκης Αἰνιάν, ὑπολ.

Ὁ Δαγκλῆς ἀναγκάσθηκε νὰ ἐπαναλάβῃ τὴν παραίτησίν του, γιατί ὁ πρόεδρος τοῦ Κομιτάτου Γεώργιος Μπαλτατζῆς ἐξακολουθοῦσε νὰ τὸν καλεῖ στὶς συνεδριάσεις :

Ἀθῆναι τῇ 5 Μαΐου 1908

Φίλε Κε Μπαλτατζῆ,

Δὲν ἀνέμενον τὴν πρόσκλησίν σας διὰ τὴν σημερινὴν συνεδρίασιν τοῦ Συμβουλίου τοῦ Κομιτάτου. Μετὰ τὴν διὰ τῆς ἀρχικῆς πρὸς ὑμᾶς ἐπιστολῆς μου παραίτησιν ἐκ τοῦ Συμβουλίου, γνωρίζετε ὅτι ἐδήλωσα ὅτι ἐπιμένω εἰς αὐτὴν καὶ κατὰ τὴν τελευταίαν γενομένην παρουσίᾳ τοῦ κ. Προέδρου τῆς Κυβερνήσεως συνεδρίασιν, καθ' ἣν αἱ δοθεῖσαι ἐξηγήσεις ἦσαν μὲν τοιαῦται ὥστε νὰ δικαιολογήσωσιν ἐντελῶς τοὺς συγχρόνως μὲ ἐμὲ παραιτηθέντας συμβούλους εἰς τὸ νὰ ἀποσύρῳσι τὰς παραιτήσεις των, δὲν ἱκανοποίησαν ὅμως καὶ ἐμέ.

Φρονῶ δὲ ὅτι ὑμεῖς εἴσθε εἰς θέσιν καλύτερον παντὸς ἄλλου νὰ κρίνετε πόσον δικαιολογημένη εἶναι ἡ στάσις μου αὕτη, διότι μετὰ τὴν κοινὴν ἀπόφασίν μας νὰ προτείνωμεν τὴν πρόσληψιν τοῦ κ. Τσόντου εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ Κομιτάτου καὶ νὰ ἐπιμείνωμεν εἰς αὐτὴν μέχρι παραιτήσεως, ἐννοεῖτε ὅτι δὲν ἡδυνάμην ἢ νὰ δώσω τὴν ρητὴν ταύτην ὑπόσχεσιν εἰς τὸν κ. Τσόντον· μοὶ ἐπιβάλλεται λοιπὸν νὰ εἶμαι ἀκριβὴς πρὸς τοῦτον, τοσοῦτῳ μᾶλλον ὅσῳ φρονῶ ὅτι, μὲ ὅλα τὰ κατ' αὐτοῦ παράπονα μελῶν τινων τοῦ Κομιτάτου, ἐγὼ δὲν δύναμαι ἢ νὰ τὸν θεωρῶ ὡς ἓνα τῶν χρησιμωτέρων παραγόντων ἐν τῷ Μακεδονικῷ Ἀγῶνι.

Ἡ ἐξακολούθησις τῆς ὑπ' ἐμοῦ διευθύνσεως τῶν ἐργασιῶν τοῦ βιλαετίου Θεσσαλονίκης δὲν πρέπει νὰ ὑπονοῇ καὶ τὴν συμμετοχὴν μου ἐν τῷ Συμβουλίῳ, διότι ἡ ἐξακολούθησις αὕτη προέρχεται ἐκ δύο λόγων :

α'. Διότι ἡ διεύθυνσις μοὶ εἶχεν ἀνατεθῇ ὑπὸ τοῦ κ. Προέδρου τῆς Κυβερνήσεως καὶ ἐπομένως ὀφείλω νὰ τηρήσω ταύτην ἕως οὗ οὗτος ὀρίσῃ τὸν διάδοχόν μου.

β'. Διότι ὁ κ. Πρόεδρος τῆς Κυβερνήσεως καὶ πολλὰ μέλη τοῦ Κομιτάτου μὲ παρεκάλεσαν νὰ μὴ ἐγκαταλείψω ἀμέσως τὴν ἀνατεθεῖσαν μοὶ διεύθυνσιν πρὸς ἀποφυγὴν ἄλλων ἀτόπων.

Διὰ τοὺς λόγους τούτους ἔκρινα ὅτι μοὶ ἐπεβάλλετο νὰ ἐξακολουθῇ τὴν διεύθυνσιν τοῦ τμήματος μέχρι διευθετήσεως τοῦ ζητήματος τούτου, σὰς παρακαλῶ ὅμως καὶ πάλιν νὰ μὴ μὲ θεωρῆτε συμμετέχοντα τοῦ Συμβουλίου.

Διατελῶ μετὰ πάσης ὑπολήψεως

Π. Γ. Δαγκλῆς

Ἡ ἐπαναληπτικὴ παραίτησις δὲν ἀνέστειλε, λοιπὸν, τὴν ὀργανωτικὴν ἐργασία ποὺ εἶχε ἀρχίσει.

2. « ΟΡΓΑΝΩΣΙΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ »

Ὁ ἱ. Δραγούμης καὶ ὁ Σουλιάτης - Νικολαΐδης στὴν Πόλιν.—

Στὸ ἔργο ποὺ ἀναλάμβανε, ὁ Δαγκλῆς εἶχε συνεπίκουρους τὸν Ἰῶνα Δραγούμη καὶ τὸν Σουλιάτη - Νικολαΐδη.

Στὴν ἀρχή, ἡ συνεργασία τοὺς ἀφοροῦσε τὴν τοπικὴν μυστικὴν ὑπηρεσίαν, ποὺ προσπαθοῦσαν νὰ ἱδρύσουν στὴν Πόλιν οἱ δυὸ φίλοι καὶ ποὺ, ὅταν ἱδρύθηκε μὲ τὸ ὄνομα «Ὁργάνωσις Κωνσταντινουπόλεως», καθοδήγησε τὸν Ἑλληνισμό τῆς Πόλεως σὲ μιὰ ἀπὸ τὶς πιὸ κρίσιμες ὥρες τῆς ἱστορίας του : τὴν ὥρα ποὺ, μὲ τὴν Νεοτουρκικὴ Ἐπανάστασι, πρόβαλε τὸ δίλημμα — δίλημμα τακτικῆς, ἄλλωστε, — ἂν οἱ Ραγιάδες ἔπρεπε νὰ συνταχθοῦν μὲ τὶς φιλελεύθερες ἐπαγγελίαις τῶν Νεοτούρκων καὶ νὰ ἐπιδιώξουν εἰρηνικὴ συμβίωσιν μὲ τὴν πανσπερμία τῶν λαῶν τῆς Αὐτοκρατορίας, ἀποβλέποντας σὲ μεταγενέστερη φυσιολογικὴ ἐπικράτησις, ἢ νὰ συνεχίσουν ἀδιάλλακτα καὶ ἀπροκάλυπτα τὴν πατροπαράδοτον γραμμὴν τῆς «Ἰδέας», τῆς «Μεγάλης Ἰδέας».

Σ' αὐτὴν τὴν πρώτη φάση τῆς συνεργασίας, τὸ θέμα ἦταν νὰ ἐξασφαλιστεῖ ἡ συμπαράσταση τοῦ Ὑπουργείου τῶν Ἐξωτερικῶν ἢ τουλάχιστον νὰ ἐξουδετερωθεῖ ἡ ἀντίδρασή του, καὶ κατ' ἐπέκτασιν ἡ ἀντίδρασις τοῦ πρέσβη στὴν Πόλιν Ἰωάννη Γρυπάρη, ὥστε νὰ ἐργαστοῦν οἱ δυὸ φίλοι ἀπερίσπαστα, τουλάχιστον ἀπὸ ἑλληνικὴ πλευρά.

Στὴν ἀλληλογραφία ποὺ ἀκολουθεῖ, ὁ Δραγούμης καὶ ὁ Σουλιώτης ὑπογράφουν, πότε μὲ τὸ πραγματικὸν τους ὄνομα, πότε μὲ τὰ ψευδώνυμα «† Ἰωαννίκιος» ὁ Δραγούμης, καὶ «Ζ» ὁ Σουλιώτης, πότε οἱ δυὸ μαζί μὲ μικρὴ σφραγίδα ὅπου συμπλέκεται ἓνα κεφαλαῖο Ι μ' ἓνα κεφαλαῖο Ζ.

Ὁ Δαγκλῆς, ὅταν χρησιμοποιοῖ ψευδώνυμο, ὑπογράφει πάντα «Παρμενίων».

Ἐν Κωνσταντινουπόλει τῇ 24-3-1908

Φίλε Κύριε Δαγκλῆ,

Ὁ κ. Σουλιώτης ἐτοποθετήθη αὐτόθι ἵνα χρησιμεύῃ ὡς ἀντιπρόσωπος Κωνσταντινουπόλεως καὶ Θράκης ἐν γένει ἐν Ἀθήναις. Ἦτο ἀπαραίτητον νὰ ὑπάρχῃ ἐκεῖ πρόσωπον τῆς ἀξίας, τῆς εὐφυΐας καὶ τῆς πείρας τοῦ κ. Σουλιώτη, δυνάμενον νὰ φροντίξῃ πρὸς ἐκτέλεσιν παραγγελιῶν τοῦ ἐνταῦθα ἐδρεύοντος κέντρου (τῆς Θράκης).

Ἀλλ' ἀπαιτεῖται, ἵνα ἡ συνεννόησις ἐπέλθῃ τελεία, νὰ ταξιθεύῃ εἰς τὰ μέρη μας ὁ κ. Σουλιώτης ὡσάκις παρίσταται ἀνάγκη. Ἦδη δέ, εἶναι ἀνάγκη νὰ ἔλθῃ εἰς τὴν Πόλιν δι' ὀλίγον καιρόν.

Παρακαλῶ νὰ λάβητε εἰ δυνατόν ὑπ' ὄψιν τὴν παράκλησίν μου ταύτην, ἵνα μὴ ἐμποδισθῇ ἡ πρόοδος τοῦ ἔργου ὅπερ ἀνελάβομεν.

Μετ' ἰδιαζούσης ἐκτιμήσεως, Ὡλως πρόθυμος

Ι. Δραγούμης

Σημείωσις κάτω ἀπὸ τὸ κείμενο :

9 Ἀπριλίου 1908. Τοῦ ἀπήντησα ὅτι συνεννοήθην μετὰ τοῦ κ. Προέδρου τῆς Κυβερνήσεως, ὅστις μοι ὑπεσχέθη ὅτι μετ' ὀλίγας ἡμέρας θέλει ἐπιτρέψει τὴν ἀναχώρησιν τοῦ κ. Σουλιώτη. — Π. Γ. Δαγκλῆς.

Τὴν ἀναχώρησιν τοῦ Σουλιώτη στὴν Πόλιν ἀφορᾷ τὸ ἐπόμενο γράμμα :

Ἡ Ἀνατολή, Ἀσφαλιστικὴ Ἑταιρεία Ζωῆς

Ἐν Ἀθήναις τῇ 9 Ἀπριλίου 1908.

Κύριον Ν. Α. Μαργαρίτην, Κων/πολιν.

Ἀξιότιμε φίλε, Τὸν παιδικὸν φίλον κ. Ἀθ. Νικολαΐδην συνιστῶ θερμῶς καὶ σᾶς παρακαλῶ ὅπως συνεννοούμενος μετ' αὐτοῦ τῷ φανήτῃ χρήσιμος πρὸς ἐπιτυχίαν τοῦ σκοποῦ τῆς ἀποστολῆς του, πρᾶγμα ὅπερ εἶναι ὁ κοινὸς ἀπάντων πόθος. Προφορικῶς θὰ σᾶς εἶπῃ λεπτομερείας καὶ ἐλπίζω ὅτι θὰ συνδεθῇτε μετ' αὐτοῦ στενότερα.

Ὡλως ὑμέτερος

Α. Φίλων

Κάτω ἀπὸ τὸ κείμενο ἡ ἀκόλουθη σημείωσι :

Ἀκριβὲς ἀντίγραφον. Ἡ ἐπιστολὴ αὕτη ἐδόθη ὑπὸ τοῦ διευθυντοῦ τῆς Ἀνατολῆς πρὸς τὸν κ. Ἀθ. Σουλιώτην, μεταβαίνοντα εἰς Κωνσταντινούπολιν ὑπὸ τὸ ὄνομα Ἀθ. Νικολαΐδης, ὡς ἀντιπρόσωπος τῆς ἀσφαλιστικῆς ἐταιρείας Ἀμοιβαίας, ἵνα ἐνεργήσῃ τὴν ἀνατεθεῖσαν αὐτῷ ἐθνικὴν ἐργασίαν. Ἡ ἐπιστολὴ ἐδόθη μετὰ τῆς πρὸς ἐμὲ ἐξηγήσεως τοῦ κ. Φίλωνος, ὅτι ἡ Ἐταιρεία του οὐδὲν παράπονον ἔχει κατὰ τοῦ κ. Σουλιώτη οὐδὲ ἀντίρρησην ἵνα μεταβῇ ὡς ἀντιπρόσωπος τῆς Ἀμοιβαίας διὰ τὴν ἐθνικὴν ἐργασίαν.

Δοθείσης δὲ σήμερον πρὸς με καὶ τῆς συγκαταθέσεως τοῦ Προέδρου τῆς Κυβερνήσεως κ. Θεοτόκη, διέταξα τὸν κ. Σουλιώτην νὰ ἀναχωρήσῃ διὰ Κωνσταντινούπολιν.

Ἀθῆναι 21 Ἀπριλίου 1908 — Π. Γ. Δαγκλῆς

Ἐπιστολὲς Σουλιώτη καὶ Δραγούμη πρὸς Δαγκλῆ, σὲ κοινὸ ἐπιστολόχαρτο :

Κων/πολις 10 Μαΐου 1908

Σεβαστέ μοι κ. Συνταγματάρχα,

Παρουσιάσθην ἅμα τῇ ἀφίξει μου εἰς τὸν κ. Πρεσβευτὴν¹. Μοὶ ἐζήτησε καὶ ὑποβάλλω εἰς αὐτὸν σήμερον σημείωμα περὶ τοῦ εἶδους τῆς ἐργασίας τῆς γεννησομένης ἐνταῦθα. Ἀντίγραφον αὐτοῦ ἐπισυνάπτω εἰς τὴν παροῦσαν μου².

Ἀλλὰ μοὶ εἶπε στενοχωρημένος ὅτι παραδόξως τὸ Ὑπουργεῖον δὲν τὸν εἰδοποίησε ἀκόμη ἐπισήμως περὶ τῆς ἀφίξεώς μου ἐνταῦθα καὶ ὅτι θὰ γράψῃ ἵνα προκαλέσῃ τοιαύτην εἰδοποίησιν. Ἄν νομίζετε ὅτι ἐλησμονήθη νὰ εἰδοποιηθῇ τὸ Ὑπουργεῖον προλάβετε, παρακαλῶ θερμῶς κ. συνταγματάρχα, νὰ τακτοποιηθῇ καὶ τὸ ζήτημα τοῦτο.

Χρήσιμοι πληροφορίες πλείσται ἔχουσι συγκεντρωθῇ καὶ ἐξακολουθοῦσι συγκεντρούμεναι. Ὑπάρχουσιν ἤδη καὶ δι' Ἡπειρώτας, θὰ τὰς τακτοποιήσωμεν καὶ θὰ σὰς τὰς στείλωμεν ταχέως. Γράφω εἰς Θεσσαλονίκην. Ἀφοῦ τακτοποιηθῶ πῶς ἐδῶ, περὶ τὰ τέλη τοῦ μηνὸς θὰ ὑπάγω ἐκεῖ. Ὅταν ἐπιστρέψω θ' ἀρχίσῃ ἡ ἐφαρμογὴ τοῦ σημειώματος τὸ ὁποῖον ἐσωκλείω. Ἐλπίζω, κ. Συνταγματάρχα, ὅτι ἡ ἐργασία αὕτη θὰ ἔχῃ ἀποτελέσματα, ὅσον νὰ εἴσθε εὐχαριστημένος διότι ἐφροντίσατε τόσον νὰ ἐξακολουθήσῃ.

1. Ἰωάννης Γρυπάρης.

2. Πιθανότατα πρόκειται γιὰ τὸ πρῶτο προσχέδιο τῆς μυστικῆς ὑπηρεσίας ποὺ θὰ ὀνομασθεῖ «Ὁργάνωσις Κωνσταντινουπόλεως» : Τέσσερις μεγάλες πυκνογραφημένες σελίδες, ὑποδιαιρούμενες σὲ τρία μέρη : Σκοποί, Μέσα, Τρόποι ἐνεργείας. Τὸ πρῶτο μέρος, οἱ «Σκοποί», περιλαμβάνεται στὸ ἐπόμενο ὑπηρεσιακὸ σημείωμα τοῦ Δαγκλῆ πρὸς τὸ Ὑπουργεῖο τῶν Ἐξωτερικῶν.

Ἐπιτρέψατε νὰ σᾶς παρακαλέσω πάλιν διὰ τὸν ἀδελφὸν ὑπάλληλον τῆς Ἑθνικῆς Τραπεζῆς, ὅστις καλὸν θὰ ἦτο ἂν ἔμενε εἰς Ἀθήνας παρὰ τῇ οἰκογενείᾳ μου, τώρα ποὺ ἐγὼ λείπω.

Μὲ πολὺν σεβασμὸν καὶ ἀγάπην
Ζ.

Καὶ ἐγὼ σᾶς παρακαλῶ, κύριε Συνταγματάρχᾳ, νὰ μεσολαβήσητε ὅπως εἰδοποιηθῇ τέλος ἐπισήμως ὁ κ. Πρέσβυς περὶ τῆς ἀνάγκης τῆς ἐνταῦθα διαμονῆς τοῦ Ζ. ἵνα μὴ εὐρίσκωμεν ἀνὰ πᾶσαν στιγμὴν ἐμπόδια εἰς τὴν πρόοδον τῆς ἐργασίας. Πρόκειται περὶ διοργανώσεως εἰρηνικωτάτου οἰκονομικοῦ πολέμου. Ὁ κ. Πρέσβυς, ἐξ ὧν ἀντελήφθη, δὲν ἀποστέργει τὴν διοργάνωσιν, ἀλλὰ φοβεῖται τὴν ἀνάληψιν εὐθύνης ἀνευ διαταγῆς ἀνωτέρας ἢ ὁδηγίας ἀπλῆς.

Ἀρκεῖ λοιπὸν νὰ γραφῇ πρὸς αὐτὸν ἐξ Ἀθηνῶν ἐγγραφὸν λέγον ὅτι ὁ Ζ. ἔρχεται εἰς Πόλιν πρὸς παρακολούθησιν τῶν ἐνεργειῶν τῶν ξένων προπαγανδῶν καὶ μελέτην τοῦ τόπου ὑπὸ πᾶσαν ἔποψιν. Μετὰ πολλοῦ σεβασμοῦ καὶ τιμῆς,

Ἰ. Δραγούμης

Ὑπηρεσιακὸ σημεῖωμα Δαγκλῆ πρὸς τὸ Ὑπουργεῖο τῶν Ἐξωτερικῶν :

Ὁ Ὑπολοχαγὸς Σουλιώτης μεταβὰς εἰς Κωνσταντινουπόλιν, κατόπιν τῆς ἐγκρίσεως τοῦ κ. Προέδρου τῆς Κυβερνήσεως, παρουσιάσθη καθ' ἣν ἐντολὴν εἶχον δώσει αὐτῷ, εἰς τὸν Πρέσβυν κ. Γρυπάρην καὶ ἐζήτησεν τὴν ἔγκρισιν τῆς ἐνάρξεως τῆς ἐργασίας του, ἣτις θέλει περιλαμβάνει τοὺς ἐξῆς γενικοὺς ὅρους :

« 1ον.— Παρακολούθησις ἐν Κωνσταντινουπόλει Βουλγάρων, Ρωμύων, Ἑλλήνων, Τούρκων κ.τ.λ. πρὸς παροχὴν πληροφοριῶν ἐνδιαφερουσῶν τὸν ἐν Μακεδονίᾳ ἀγῶνα.

» 2ον.— Ἐκτέλεσις παραγγελιῶν τῶν ἐν Μακεδονίᾳ κέντρων, αἵτινες δύνανται νὰ γίνωνται ἐν Κων/πόλει ὡς ἐκ τῆς ἐν αὐτῇ παρουσίας ἐνδιαφερόντων προσώπων.

» 3ον.— Ἀντίδρασις κατὰ πάσης ἐν Κων/πόλει βουλγαρικῆς ἐνεργείας (ἐμπόριον, προπαγάνδα, ἐγκατάστασις, κ.τ.λ.).

» 4ον.— Παρακολούθησις ἐν Κων/πόλει Ἀλβανῶν, Νεοτούρκων, Ἀρμενίων, πρὸς παροχὴν πληροφοριῶν εἰς τὴν Πρεσβείαν.

» 5ον.— Ὑποβολὴ σὺν τῷ χρόνῳ τοῦ Ἑλληνικοῦ πληθυσμοῦ Κων/πόλεως εἰς ὁργάνωσιν τινα πρὸς τὸν σκοπὸν νὰ δύναται ἡ Ἑλλην. Πρεσβεία, χωρὶς νὰ ἐκτίθεται, νὰ τὸν διευθύνῃ εἰς κάθε περίστασιν ὡς κατὰ πειθαρχοῦν καὶ ὠργανωμένον».

Πρὸς ἑναρξιν τῆς ἐργασίας ταύτης ὁ κ. Πρέσβυς τοῦ εἶπεν ὅτι ἀναμένει ὁδηγίας τῆς Κυβερνήσεως. Παράκλησις νὰ δοθῶσιν εἰ δυνατόν αἱ

όδηγίαι αὐται, ὥστε ἡ ἐκεῖ ἐργασία νὰ γίνεται ὑπὸ τὰς ἐμπνεύσεις καὶ τὴν ἐπίβλεψιν αὐτοῦ. Π. Γ. Δαγκλῆς.

Ἐπιστολὴς Δαγκλῆ πρὸς Σουλιώτη – Νικολαΐδην καὶ Ἰ. Δραγούμη :

Ἐν Ἀθήναις τῇ 22 Μαΐου 1908

Φίλτατε,

Ἐλαβον τὴν ἐπιστολὴν σας τῆς 10 τρέχοντος ὡς καὶ τὸ ἐν αὐτῇ πρόγραμμα τῆς ἐργασίας σας· συνεπεία τῆς ἐπιστολῆς σας ἐνήργησα τὰ δέοντα παρὰ τῷ σχετικῷ ὑπουργείῳ, διότι τὸν κ. Πρόεδρον ἕνεκα τῶν Σαμιακῶν¹ δὲν κατώρθωσα ἔτι νὰ ἴδω, παρακαλέσας νὰ γνωστοποιηθῇ ἐπιστήμως εἰς τὴν αὐτόθι πρεσβείαν ἡ μετάβασίς σας αὐτοῦ κλπ. Τὸ Ὑπουργεῖον τοῦτο εὐρίσκετο εἰς ἄγνοίαν περὶ τῆς ἐπανόδου σας εἰς Κων/πολιν καὶ ἔδειξε δυσαρέσκειαν διὰ τοῦτο. Ἐγὼ ἰσχυρίσθην ὅτι ἀφοῦ ὁ κ. Πρόεδρος ἐπέτρεψε τὴν ἀναχώρησίν σας δὲν ὑπέθετον ὅτι ἤθελε λησμονήσῃ νὰ εἰδοποιήσῃ περὶ τούτου τὸ ἀρμόδιον ὑπουργεῖον καὶ λυποῦμαι πολὺ διὰ τὴν τοιαύτην παρεξήγησιν. Τώρα ὁμως, ἐξηκολούθησα, ὅπου τῷ ἔγινε γνωστὴ ἡ μετάβασίς σας ἐκεῖ, ἣν κρίνω ἀναγκαιοτάτην, παρακαλῶ νὰ συστηθῶσι τὰ δέοντα εἰς τὴν πρεσβείαν πρὸς ἑναρξιν τῆς ἐργασίας, ἣτις ἔσται ἐντελῶς εἰρηνικὴ καὶ ὑπὸ τὴν ἐπίβλεψιν τῆς πρεσβείας, εἰς ἣν καὶ παρουσιάσθῃ ὁ κ. Ζ. κατὰ ρητὴν ἐντολὴν μου.

Ἄλλ' ἡ ὑπηρεσία τοῦ ὑπουργείου ἀμφέβαλλε περὶ τοῦ ὅλως εἰρηνικοῦ τῶν ἐνεργειῶν σας, διότι ἰσχυρίζετο ὅτι ἔχει ἀφορμὴν νὰ δυσπιστῇ, ἐκ τῆς πρώτης αὐτόθι μεταβάσεώς σας, καθ' ἣν μετὰ τοῦ κ. Δρ. ἐπεχειρήσατε νὰ ὀπλίσητε τὸν κόσμον, δι' ὃ καὶ ἀνεκλήθητε. Ἀντέλεξα ὅσον ἦτο δυνατόν κατὰ τῆς ἰδέας ταύτης καὶ πρὸς πίστωσιν περὶ τοῦ εἰρηνικοῦ τῆς ἐργασίας ἔδωσα ἀντίγραφον τοῦ σημειώματος τὸ ὁποῖον μοῦ ἔστείλατε, δηλαδὴ τοῦ μέρους τοῦ περιλαμβάνοντος τοὺς σκοποὺς Α (1ον, 2ον καὶ 3ον) Β καὶ Γ.

Ἀλλὰ καὶ πάλιν εἰς τὸν ὅρον Γ, διεῖδον ὑποκρυπτόμενον ὄχι εἰρηνικὸν σκοπὸν καὶ ἐκάμαμεν πολλὰς συζητήσεις ἐπ' αὐτοῦ, ἐμοῦ μὴ εὐρίσκοντος οὐδὲν τὸ ἐπιλήψιμον εἰς αὐτόν.

Κατ' ἀρχὴν μοῦ εἶπον ὅτι δὲν ἔχουσιν ἀντίρρησης δι' εἰρηνικὴν ἐργασίαν καὶ θὰ συστήσωσι τὰ δέοντα εἰς τὴν πρεσβείαν, ἀλλὰ φοβοῦνται ὑπέρβασιν ἐκ μέρους σας. Διεβεβαίωσα ὅτι εἶναι μάταιοι οἱ φόβοι τῶν, διότι δὲν δύνασθε ποτὲ νὰ διενεργήσετε παρὰ τὴν θέλησιν τῆς πρεσβείας, καὶ ἐπὶ τέλους τοῖς εἶπα νὰ καταστήσωσι εἰς τοῦτο προσεκτικὴν τὴν

1. Ἡ Σάμος εἶχε τότε πολίτευμα ἐσωτερικῆς αὐτονομίας ὑπὸ χριστιανὸν ἡγεμόνα διοριζόμενο ἀπὸ τὸν Σουλτάνον. Στις 12 Μαΐου 1908, ἐπὶ ἡγεμονίας Ἀνδρέα Κοπάση, ἡ ἀπόβαση τουρκικοῦ στρατοῦ προκάλεσε ἐνοπλὴ ἐξέγερση τῶν κατοίκων ὑπὸ τὴν ἡγεσίαν τοῦ Θεμιστοκλῆ Σοφοῦλη, πού ἔκτοτε κατέφυγε στὴν Ἑλλάδα.

πρεσβείαν. Ἐν τέλει, μολονότι τρίς μέχρι τοῦδε ἔστειλα εἰς τὸ ὑπουργεῖον ἵνα μάθω ἂν ἐστάλη τὸ ἔγγραφον καὶ ἐπανελήφθη ἡ ἰδία συζήτησις, μοῦ εἶπον ὅτι δὲν ἐστάλη ἀκόμη, διότι δὲν συνεννοήθη ἔτι περὶ αὐτοῦ ὁ ἀρμόδιος μετὰ τοῦ κ. Προέδρου. Θὰ προσπαθῶ νὰ ἴδω καὶ τοῦτον αὐτὰς τὰς ἡμέρας. Ἐλπίζω δὲ ὅτι θὰ δοθῇ ἐπὶ τέλους ἡ δέουσα ἐντολὴ μὲ πολλὰς ἐννοεῖται ἐπιφυλάξεις.

Ἐπομένως σᾶς συνιστῶ πολὺ νὰ προσέξητε εἰς τὰς ἐργασίας σας, ὥστε αὗται νὰ εἶναι ἐντελῶς εἰρηνικαὶ καὶ νὰ μὴ παρεξηγηθῶσι, ν' ἀποφύγητε δὲ ἐνεργείας πρὸς εἰσαγωγὴν ὀπλων καὶ ὀπλισμὸν τῶν κατοίκων. Διότι φοβοῦμαι πολὺ ὅτι ἂν ἐκ νέου γεννηθῇ ὑπόνοια περὶ τοιούτων ἐνεργειῶν, δυνατὸν ν' ἀνακληθῇτε πάλιν καὶ νὰ καταστραφῇ ἐντελῶς τὸ ἔργον ἐν τῇ ἐνάρξει του αὐτῇ. Προσπαθήσατε δὲ νὰ δώσητε στερεὰς βάσεις ἐν τῷ ἔργῳ σας, ὥστε καὶ ἐν ἡ περιπτώσει ἀναγκασθῇτε ν' ἀπομακρυνθῇτε, νὰ μὴ σταματήσῃ τοῦτο, ἀλλὰ νὰ ἐξακολουθήσῃ ἀναπτυσσόμενον διὰ τῶν ἐπιτοπίων παραγόντων.

Ἄν εὑρετε αὐτόθι, ὡς θὰ εὑρετε βεβαίως, καλοὺς πατριώτας Ἑπειρώτας, ὁμιλήσατε εἰς αὐτοὺς περὶ τῆς ἀνάγκης τῆς συστάσεως εἰδικοῦ Ἑπειρωτικοῦ τμήματος ἐρχομένου εἰς ἐπικοινωνίαν μετὰ τῆς ἐνταῦθα κεντρικῆς καὶ ἐπικούρου τῶν Ἑπειρωτῶν ἐπιτροπῆς, καὶ ἀνακοινώσατέ μου ἐν καιρῷ τὰ ὀνόματα τῶν κρινομένων προθυμοτέρων καὶ καταλληλοτέρων πρὸς ἀποτελέσιν τοῦ τμήματος τούτου, ἵνα ἐνεργήσω παρὰ τῇ ἐδῶ Ἑπειρωτικῇ ἐπιτροπῇ, καὶ ἀνατεθῇ αὐτοῖς παρὰ ταύτης ἡ πληρεξουσιότης καὶ ἐντολὴ πρὸς σύστασιν τοῦ τμήματος.

Τί γίνεται ὁ ἀνθ. Καρβούνης, εὐρισκόμενος πρὸ πολλοῦ αὐτόθι ; Ὑποθέτω ὅτι δὲν εἶναι τόσο ἀναγκαῖος αὐτοῦ ὅσον ἐν Καβάλλᾳ, δι' ὅπου ἦτο προωρισμένος καὶ ἀπὸ ὅπου ἐπιμόνως ζητεῖται. Ἐπομένως διατάξατε αὐτὸν νὰ μεταβῇ πλέον εἰς Καβάλλαν, ἐφωδιασμένος διὰ σχετικῆς ἀδείας, ἵνα διατεθῇ ὑπὸ ταύτης ὅπου δεῖ (. . .).

Δεχθῇτε τοὺς φιλικοὺς χαιρετισμοὺς μου. Ὑμέτερος,
Παρμενίων

Υ.Γ. Σᾶς στέλλω τὴν παροῦσαν δι' οὗ μέσου μοὶ ἔστέιλατε τὴν ἰδικήν σας, εἶναι ἄραγε ἀσφαλὲς τὸ μέσον τοῦτο ; δὲν εἶναι φόβος ἀπωλείας ἢ ὑπεξαίρεσεως ; Τὴν ἀλληλογραφίαν σας δὲ αὐτόθι ἐλπίζω ὅτι θὰ φυλάσσητε εἰς ἐπίσημόν τι γραφεῖον, ὥστε νὰ μὴ ὑπάρχῃ φόβος κατασχέσεως. Ὅταν μεταβῇτε εἰς Θεσσαλονίκην προσπαθήσατε νὰ διευθετήσῃτε καὶ τὰ τοῦ δανείου, ὅπερ δις ἐπραγματεύθημεν μετὰ τῆς Τραπεζῆς τῆς Ἀνατολῆς, καὶ πληροφορησάτέ με περὶ αὐτοῦ, διότι δὲν θὰ ἐπεθύμουν νὰ μὴ φέρῃ καρποὺς ἢ ἐνέργειά μας ἐκείνη.

Ἀθήναι τῇ 22 Μαΐου 1908

Φίλτατε κ. Δραγούμη,

Ἐλαβον τὴν ἐπιστολὴν σας μετὰ τῆς τοῦ φίλου Ζ. Προέβην εἰς τὰς σχετικὰς ἐνεργείας παρὰ τοῖς ἀρμοδίοις, τὰς ὁποίας μαρτυρεῖτε ἐκ τῆς ἐγκλείστου ἐπιστολῆς μου πρὸς τὸν Ζ., ἣν παρακαλῶ νὰ ἐγχειρήσητε αὐτῶ. Σᾶς συνιστῶ δὲ μεγάλην προφύλαξιν εἰς τὰς ἐργασίας σας, διότι κατέστητε ὑποπτος οὐχὶ μόνον παρὰ τοῖς ἐχθροῖς ἀλλὰ καὶ παρὰ τοῖς προΐσταμένοις ὑμῶν.

Διατελῶ μετ' ἄκρας ὑπολήψεως
Π. Γ. Δαγκλῆς

Ἐπιστολὴ Δραγούμη πρὸς Δαγκλῆ :

Τῇ 28 Μαΐου 1908

Φίλε Κύριε Συνταγματάρχα,

Δὲν πρέπει νὰ σᾶς ξενίζωσιν αἱ ὑπόνοιαι τῶν προΐσταμένων μου ἀρχῶν περὶ ἐμοῦ. Ὑφίστανται ἀπὸ τῆς πρώτης ἡμέρας τῆς ἐν τῇ ὑποδούλῳ ἐγκαταστάσεώς μου, δηλαδὴ ἀπὸ τοῦ 1902. Πάντα ἄνθρωπον μὴ σκεπτόμενον ὡς αὐτοὶ σκέπτονται, θεωροῦσιν ἐπικίνδυνον. Ὅσον ἀφορᾷ τοὺς «ξένους», πιθανὸν νὰ ἔχωσι μικράς τινας ὑπονοίας περὶ ἐμοῦ, ὡς ἔχουσι καὶ περὶ πάντων τῶν ἐν Μακεδονίᾳ καὶ Θράκῃ ἀντιπροσώπων, ἀλλ' οὐδὲν οὐδέποτε ἀνεκάλυψαν δυνάμενον νὰ μὲ ἐνοχοποιήσῃ, ὥστε καὶ περὶ τούτου εἶμαι ἥσυχος. Αἱ ὑπόνοιαι τῶν «ξένων» περὶ ἐμοῦ εἰδικῶς, προέρχονται κατὰ μέγα μέρος ὡς ἐκ τοῦ ὅτι εἶμαι υἱὸς τοῦ κ. Δ. ὃν φαντάζονται ἀρχηγὸν πάσης ἀμύνης, ἐνῶ ὁ πατήρ μου οὐδέποτε ἀνέμιχθη εἰς μυστικὰς ἐνεργείας, πάντοτε ὅμως παρρησίᾳ ἐκήρυξε τὴν ἀνάγκην ὅπως οἱ ἑλληνικοὶ πληθυσμοὶ μὴ σταυρῶνται τὰς χεῖρας ὅταν ἐπιβουλεύωνται τὴν ζωὴν, τιμὴν, περιουσίαν καὶ τὴν καθ' ὅλου ὑπαρξίν των οἱ Βούλγαροι ἢ ἄλλοι. Δηλαδὴ ἐκήρυξε καὶ κηρύττει ὅτι πᾶς τις ἔχει δικαίωμα νομίμου ἀμύνης.

Καὶ ὁ Ζ. καὶ ἐγὼ ὠμιλήσαμεν μετὰ τοῦ κ. Γ.¹, ὅστις ἐδήλωσε ρητῶς ὅτι οὐδέποτε αὐτὸς ἔγραψεν ὅτι «ὠπλίσαμεν τὸν κόσμον» καὶ ὅτι ἐγκρίνει τὴν γενομένην εἰρηνικὴν ὁλως ἐργασίαν τῆς συλλογῆς πληροφοριῶν καὶ τοῦ καταρτισμοῦ τῶν ἡμετέρων πρὸς οἰκονομικὸν πόλεμον, κατὰ τὸ ὑποβληθὲν αὐτῷ ὑπὸ τοῦ Ζ. σχέδιον. Θεωρεῖ μάλιστα ὁ κ. Γ. τὴν ἐργασίαν ταύτην ὡς χρήσιμον εἰς τὴν ὑπηρεσίαν. Ἐπροθυμοποιήθη ἀμέσως νὰ γράψῃ τῷ κ. Θ. (εὐτόκῃ), ἐκφράζων ρητῶς τὰς ἀνωτέρω δηλώσεις του. Εἶπον αὐτῷ νὰ ἀναμείνῃ, εἰ δυνατόν, μέχρι τῆς προσεχοῦς Δευτέρας ὅποτε πιθανῶς θὰ ἔχῃ παρὰ τοῦ ἀρμοδίου Ὑπουργείου εἶδησιν περὶ τῆς ἀπο-

1. Ἐννοεῖ τὸν πρέσβη Ἰωάννη Γρυπάρη.

στολής του Ζ. ένταῦθα. Παρεδέχθη τήν γνώμην μου. Ἐν τῷ μεταξύ σᾶς παρακαλοῦμεν ἀμφοτέροι ἵνα λάβητε τὸν κόπον νὰ ἐπισπεύσητε τήν ἐνέργειαν τῆς ἀποστολῆς ένταῦθα ἐγγράφου τοῦ ἀρμοδίου Ὑπουργείου, εἰδοποιούντος τὸν κ. Γ. περὶ τῆς τοποθετήσεως ένταῦθα τοῦ Ζ.

Δύνασθε ἐὰν τύχη περίπτωσις, νὰ διαψεύσητε κατηγορηματικώτατα τὴν ψευδῇ βεβαίωσιν ἣτις ἐδόθη ὑμῖν ὅτι «ὠπλίσσαμεν τὸν κόσμον».

Δύνασθε νὰ βεβαιώσητε ὅτι οὐδὲ ἓνα ἄνθρωπον ὠπλίσσαμεν ένταῦθα, οὐδ' ὠμιλήσαμεν ποτὲ εἰς οἶονδῆποτε περὶ ὀπλισμοῦ καὶ τῶν τοιούτων. Ἀπλῶς ἐζητήσαμεν πληροφορίας καὶ τοῦτο παρ' ἀνθρώπων πάσης ἐμπιστοσύνης ἀξίων.

Εἶναι παιδαριώδης ὄντως ὁ τρόπος καθ' ὃν ἀντιλαμβάνονται οἱ ἐν τῷ Ὑπουργείῳ τῶν πραγμάτων. Ἐπρεπε οὐδὲ τὸν κοινὸν νοῦν νὰ ἔχωμεν διὰ νὰ σκεπτώμεθα δῆθεν περὶ «ὀπλισμοῦ τοῦ κόσμου».

Εὐχαριστοῦντες ἐπὶ τῇ πολυτίμῳ ὑποστηρίξει ὑμῶν διατελοῦμεν

† Ἰωαννίκιος καὶ Ζ.

Ἐπιστολὴ Σουλιώτῃ πρὸς Δαγκλῆ :

Κωνσταντινούπολις 28 Μαΐου 1908

Σεβαστέ μοι,

Ἔλαβον τὴν ἐπιστολήν σας. Πρὸ ὀλίγων ἡμερῶν εἶχον ἰδῆ τὸν κ. Πρέσβυν ἐπὶ πολλήν ὥραν. Μοῦ εἶπεν ἐπὶ λέξει ὅτι εἶναι εὐτυχῆς διότι συνεννοοῦμεθα τόσον πολύ, ὅτι ἐγκρίνει ἐνθουσιωδῶς τὸ πρόγραμμα ἐργασίας τὸ ὁποῖον τοῦ ὑπεβάλαμεν, ὅτι αὐτὴ εἶναι ἡ ὑπηρεσία ἣτις ἐχρειάζετο εἰς τὴν Πρεσβ., ὅτι πρέπει νὰ ἐργασθῶμεν καὶ νὰ ἐργασθῶμεν.

Ὅταν ἔλαβον τὴν ἐπιστολήν σας εἶδομεν πάλιν τὸν κ. Πρέσβυν. Διευμαρτυρήθη διὰ τὰς περὶ ὀπλων κ.τ.λ. ἀνακρίβειας, εἶπε ὅτι εἶναι ἔτοιμος νὰ γράψῃ εἰς Ἀθ. «ὅτι οὐδὲν ἐκ τούτων εἶναι ἀληθές, ὅτι ἐγκρίνει τὴν ἐργασίαν ἣν τῷ ὑπεβάλαμεν καὶ τὴν νομίζει ἀναγκαίαν, ὅτι ἔχει πλήρη ἐμπιστοσύνην εἰς ἡμᾶς καὶ ὅτι συγχρόνως θὰ ζητήσῃ νὰ τῷ ἀναγγελθῇ ἔστω καὶ δι' ἀπλῆς ἐπιστολῆς ἡ ἀφίξις μου».

Ἐνομίσαμεν καλόν, νὰ τὸν παρακαλέσωμεν ν' ἀναμείνῃ μέχρι τῆς Δευτέρας, ὅτε πιθανὸν νὰ ἦρχετο ἐγγραφόν τι σχετικόν, ὅτε καὶ θὰ ἔληγε τὸ ζήτημα χωρὶς νὰ δημιουργοῦνται ἱστορίαι καὶ ἐδέχθη.

Θὰ παρακαλέσω ὑμᾶς πάλιν ἐπ' αὐτοῦ κ. Συντ. Εἶναι τόση ἀνάγκη ἐργασίας ένταῦθα, τόσον προφανής, τόσον καιρία, τόσα δύνανται νὰ γίνουν με ἀπλῇν εἰρηνικὴν ἐργασίαν, ἀφ' ἐτέρου ἐνεκατεστάθην πάλιν ἔτσι, ἐργαζόμεθα με τόσῃ ἐπιθυμίᾳ καὶ φρόνησιν, ἐπιτρέπατέ μοι νὰ εἴπω, ὥστε ἀληθῶς μᾶς πικραίνει ἡ ἐκκρεμότης αὐτὴ καὶ θὰ εἶναι κυριολεκτικῶς κρίμα ἀπὸ ἑλλειψιν ἐμπιστοσύνης ἢ οἶονδῆποτε ἄλλον λόγον νὰ τὰ ἀφίσωμεν πάλιν ὅλα.

Τὰ περὶ ὄπλων εἶναι ἐντελῶς παράδοξα. Ὅπλα ἐνταῦθα πλείστα δύναται νὰ εὔρη κανεῖς εὐθηνότερα καὶ εὐκολώτερα ἢ εἰς Ἀθήνας, ἀλλὰ δὲν δύναμαι νὰ ἐννοήσω διατί θὰ ὀπλίζαμεν τοὺς κατοίκους.

Δύνασθε, ἂν νομίζετε, νὰ κάμετε χρῆσιν τῶν ἐπανειλημμένων δηλώσεων τοῦ Πρέσβ. καὶ ἀκόμη τοῦ ὅτι οὐδὲν κοστίζει εἰς κανένα, οὔτε εἰς συνεισφοράς ἢ πολλὴ ἀληθῶς αὐτῇ ἐργασία μας ἐδῶ καὶ ὅτι πρὸ παντὸς ἄλλου θὰ ὑποβάλωμεν εἰς τὸν κ. Πρέσβ. κατάστασιν μελετημένην τῆς Πόλεως συμφώνως πρὸς ἐκείνην ἣν σᾶς ἔχω εἰπῆ.

Ἐκ Θεσσαλονίκης εἶχον ἐπιστολὴν τοῦ κ. Παλμίδου¹, ν' ἀναβάλω ἐπ' ἀόριστον τὴν εἰς Θεσ/κην μετάβασίν μου, διότι ἐγιναν προδοτικὰ τινα, συνέπεια τῶν ὁποίων ἦτο καὶ ἡ ἀναχώρησις τοῦ Ζερβ.² Θὰ παρακαλέσω ὅπως καὶ ἄλλοτε νὰ γράψητε εἰς Θεσ/νίκην νὰ μὴ μυοῦν παρὰ τοὺς ἀπαραιτήτως ἀναγκαίους, νὰ ἀποφεύγουν τοὺς μὴ ἐντοπίους καὶ νὰ διατηρήσουν εἰς τὴν Ὁργάνωσιν τύπον ὑπηρεσίας, διότι φοβοῦμαι ὅτι ἄλλως ταχέως θὰ ἐκτεθοῦν ὅλοι.

Πρὸς τὸν αὐτὸν σκοπὸν ὁ κ. Δρ. γράφει εἰς τὸν κ. Κανελλόπουλον³, ὅστις ἀνεμένεται νὰ ἔλθῃ ἐνταῦθα (...).

Ἡ διὰ τοῦ πατρὸς τοῦ κ. Δρ. ἀλληλογραφία εἶναι ἡ ἀσφαλεστέρα τῶρα. Τὰ χαρτιά μας φυλάττομεν εἰς τὴν Πρεσβ.

Εὐχαριστῶ θερμῶς διὰ τὸν ἀδελφόν μου.

Μετὰ πολλοῦ σεβασμοῦ καὶ ἀγάπης
Ζ.

Ἐπιστολὲς Δαγκλῆ πρὸς Δραγούμη καὶ Σουλιώτη :

Ἀθῆναι τῇ 11 Ἰουν. 1908

Φίλτατε κ. Δραγούμη,

Μετὰ τὴν λήψιν τῆς ἐπιστολῆς σας τῆς 28 λήξαντος, εἶδον πάλιν δις τοὺς ἀρμοδίους καὶ ὠμίλησα περὶ τῆς γνωστῆς ὑποθέσεως καταπολεμήσας τοὺς φόβους των καὶ παραστήσας τὴν ἀνάγκην τῆς ταχείας παροχῆς τῆς ζητουμένης εἰδοποιήσεως πρὸς ἐναρξιν τῆς ἐθνωφελοῦς ἐργασίας σας. Παρέστησα δὲ συγχρόνως, ὅτι, ὡς γνωρίζω καὶ ὁ αὐτόθι κ. Γρ.(υπάτης) ἐπιδοκιμάζει καθ' ὅλοκληρίαν τὸ πρόγραμμά σας καὶ ὅτι εἶναι σύμφωνος ν' ἀρχίσῃ ἡ ἐργασία κλπ. Τέλος πρὸ τριῶν ἡμερῶν μὲ εἰδοποίησαν ὅτι ἔγραψαν εἰς τὸν κ. Γ. δώσαντες τὴν συγκατάθεσίν των, μὲ πολλὰς ἐννοεῖται ἐπιφυλάξεις, ὡς ἐννόησα.

Ὅπωςδὴποτε ἡ ἐργασία σας δὲν ἀνεκότη, δύναται δὲ ἀπροσκόπτως

1. Ψευδώνυμο τοῦ ὑπολοχαγοῦ τοῦ πεζικοῦ Ἀλεξάνδρου Ὁθωναίου.

2. Παν. Ζερβέας, ἀνθυπολοχαγὸς πυροβολικοῦ, τοῦ Ἐκτελεστικοῦ Θεσσαλονίκης (βλ. σ. 343 σημ. 1).

3. Εὐθύμιος Κανελλόπουλος, διευθύνων τὸ Γ. Προξενεῖο Θεσσαλονίκης.

πλέον ν' αναπτυχθῇ καὶ δὲν ἀμφιβάλλω ὅτι πολὺ θέλει ὠφεληθεῖ. Ἐχετε δὲ πάντοτε ὑπ' ὄψιν ὅτι αἱ ἐνέργειαι σας πρέπει νὰ εἶναι ὑπὸ τὴν ἐπιδοκιμασίαν τοῦ κ. Γ., διότι ἂν οὗτος γράψῃ τι ἐναντίον δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι θέλει ἀνακληθῇ ὁ Ζ. καὶ τὸ ἔργον θὰ σταματήσῃ, ἐκτὸς ἐὰν θέσῃτε καλὰς βάσεις, ὥστε καὶ ἄνευ ὑμῶν καὶ τοῦ Ζ. νὰ δύναται πλέον νὰ προοδεύσῃ.

Μετὰ πολλῶν χαιρετισμῶν διατελῶ, Ὑμέτερος
Παρμενίων

Ἀθῆναι τῇ 11 Ἰουν. 1908

Φίλτατε,

Τὴν ἀπὸ 28 λήξαντος ἐπιστολὴν σας ἔλαβον, κατόπιν τῆς ὁποίας ἀνέπτυξα πάλιν εἰς τοὺς ἀρμοδίους τὸ σχετικὸν ζήτημα, τὸ ἀσύστατον τοῦ φόβου των, τὴν ἐπιδοκιμασίαν τοῦ ἔργου σας ἐκ μέρους τοῦ κ. Γρ. κλπ.

Τέλος μοὶ ἀνήγγειλαν πρὸ 3 ἡμερῶν ὅτι ἔγραψαν εἰς τὸν κ. Γρ., ἐπιτρέποντες τὴν ἐργασίαν σας ὑπὸ τὴν ἐπίβλεψίν του καὶ μὲ πολλὰς ἐπιφυλάξεις κλπ.

Ἐχων δὲ τὴν πληροφορίαν σας ὅτι ὁ κ. Γρ. κατενόησε καλῶς τὸ πρόγραμμα τῆς ἐργασίας καὶ ὅτι ἐπιδοκιμάζει αὐτό, θεωρῶν ἔθνωφελές, δὲν ἀμφιβάλλω ποσῶς ὅτι ἡ ἐργασία σας θὰ προβῇ πλέον ἀπροσκόπτως καὶ ὅτι θὰ παραγάγῃ καλλίστους καρπούς. Ἐχετε δὲ ὑπ' ὄψιν σας ὅτι δεόν πάντοτε νὰ εὐρίσκεσθε ἐν συνεννοήσει καὶ συμφωνίᾳ μετὰ τοῦ κ. Γρ., διότι ἂν προσελκύσητε, ὡς εἶμαι βέβαιος, τὴν ἐμπιστοσύνην αὐτοῦ καὶ ἐνστερνισθῇ οὗτος τὸ ἔργον σας, δὲν θὰ ὑπάρχῃ πλέον φόβος ἀνακοπῆς αὐτοῦ. Τὸναντίον θὰ δύναται νὰ ἐπεκταθῇ καθ' ὅλην τὴν Θράκην. Ἐὰν ὑπάρξῃ ἀνάγκη καὶ ἄλλων ἐστολισμένων¹ εἴτε δι' αὐτοῦ, εἴτε δι' ἄλλας πόλεις, δεόν νὰ μοὶ γράψετε νὰ φροντίσω νὰ εὕρω τοὺς καταλλήλους, ἀφοῦ ὁμως συγχρόνως συστήσῃ τοῦτο καὶ ὁ κ. Γρ.

Τὰ προδοτικὰ τὰ ὁποῖα σᾶς ἔγραψαν ἐκ Θεσσαλονίκης κατὰ πᾶσαν πιθανότητα δὲν ἔγιναν ἐκεῖ, ἀλλ' ἐδῶ. Ὁ ἐδῶ ἀντιπρόσωπος ἀνεκοίνωσεν εἰς τοὺς ἀρμοδίους τὰ ὀνόματα καὶ τὰ χαρακτηριστικὰ τινῶν, ὑπηρετούντων εἰς τὸ ἐκεῖ κέντρον, καὶ εἰδικῶς τοῦ Ζερβ., περὶ οὗ ἐγνώριζεν ἀκριβῶς μὲ ποῖον ἀτμόπλοιοι ἀνεχώρησεν κλπ.

Συνεπεῖρ τούτων ἀνεκάλεσα ἀμέσως τὸν Ζερβ. καὶ κατέστησα προσεκτικούς τοὺς λοιπούς ἐκεῖ.

Ἀναμένω κατάλογον Ἑπειρωτῶν δυναμένων νὰ καταρτίσωσιν αὐτόθι τμήμα τῆς ἐπικούρου τῶν Ἑπειρωτῶν ἐπιτροπῆς.

1. Ἐστολισμένος, στὴν συνθηματικὴ γλῶσσα αὐτῆς τῆς ἀλληλογραφίας, σημαίνει ἀξιωματικός.

Ἄν ὁ Κορδ.¹ δὲν ἀνεχώρησεν ἀκόμη διὰ Ἰππασίαν², εἶναι πλέον καιρὸς ν' ἀναχωρήσῃ. Ὁ Σουλεϊμάν³ τὸν ἀναμένει.

Δεχθῆτε τοὺς φιλικοὺς χαιρετισμοὺς μου
Παρμενίων

Ἐπιστολὴ Δραγούμη πρὸς Δαγκλῆ :

Τῇ 20 Ἰουνίου 1908

Φίλε κύριε Δαγκλῆ,

Σὰς εὐχαριστοῦμεν ἀμφοτέρω ἐπὶ τῆς ἐνεργείας σας πρὸς ἐπίτευξιν τοῦ κοινῶς ὑφ' ἡμῶν ποθομένου. Ὁ κ. Γρ. πρὸς ὃν ἀνεκοίνωσα τὸ περιεχόμενον τοῦ πρὸς ἐμὲ γράμματός σας μοῦ εἶπεν ὅτι δὲν ἔλαβεν ἔτι εἰδοποίησιν τοῦ Ὑπουργείου. Ἴσως λάβῃ τοιαύτην τὴν ἐπομένην Δευτέραν, ὁπότε ἔχομεν πάλιν ταχυδρομεῖον.

Ἐρωτᾶτε περὶ τῶν Ἑπειρωτῶν. Ὁ κατάλογος καταρτίζεται. Ἐνταῦθα ὑπάρχει φιλεκπαιδευτικὸς Ἑπειρωτικὸς Σύλλογος τοῦ ὁποῦ ὁ ἰσολογισμὸς ἐπισυνάπτεται ἐδῶ. Στέλνω ὑμῖν ἐπίσης καὶ τὸν Κανονισμὸν αὐτοῦ. Δύνασθε δι' ἐμοῦ νὰ ἔλθῃτε εἰς συνεννόησιν πρὸς τὸν ἀξιόλογον Πρόεδρον αὐτοῦ κ. Ζαμαρίαν, Γυμνασιάρχην τοῦ Ζωγραφείου Γυμνασίου, ὅστις μόνον παρακαλεῖ νὰ μὴ γίνῃ γνωστὸν ὅτι συνεννοεῖται μεθ' ὑμῶν, διότι γνωρίζετε τοὺς ὁρους ὑφ' οὓς ζῶσι οἱ ἐνταῦθα.

Μετὰ τοῦ κ. Γρ. θὰ εἴμεθα πάντοτε εἰς συνεννόησιν καὶ θὰ ζητῶμεν τὰς ὁδηγίας αὐτοῦ ἐν πάσῃ περιπτώσει.

Προβαίνομεν ἄλλως τε μετὰ πολλῆς προσοχῆς. Εἴμεθα ἀκόμη εἰς τὸ στάδιον τῆς μελέτης. Δὲν θὰ προχωρήσωμεν ἕως ὅτου συγκεντρώσωμεν ἀπάσας τὰς ζητηθείσας πληροφορίας καὶ εὕρωμεν τὰ κατάλληλα πρόσωπα ἵνα χρησιμεύσωσιν ὡς κύριοι μοχλοὶ τοῦ οἰκονομικοῦ πολέμου κατὰ τῶν ξένων στοιχείων.

Μετὰ σεβασμοῦ καὶ ἀγάπης, Ὑμέτερος
† Ἰωαννίκιος

Συνεχίζει στὸ ἴδιο ἐπιστολόχαρτο ὁ Σουλιώτης :

Σεβαστέ μοι,

Ὡς σὰς γράφομεν καὶ ἀνωτέρω καταρτίζεται καὶ θὰ σὰς ἀποστείλωμεν κατάλογον τῶν ἐνταῦθα Ἑπειρωτῶν μετὰ τὰς πατρίδας των, ὥστε νὰ

1. Κορδονόπουλος, ψευδώνυμο τοῦ ἀνθυπασπ. Λουκᾶ Καρμπούνη. Ἐργαζότανε μετὰ τὸν Σουλιώτη-Νικολαΐδην ὡς υπάλληλος τῆς ἀσφαλιστικῆς ἐταιρίας «Ἡ Ἀμοιβαία».

2. Στὴν συνθηματικὴ γλῶσσα αὐτῆς τῆς ἀλληλογραφίας, Ἰππασία σημαίνει τὴν πόλιν τῆς Καβάλας.

3. Σουλεϊμάν, ψευδώνυμο τοῦ ἀνθυποπλοιάρχου Σ. Μαυρομιχάλη, στὸ «Εἰδικὸν Γραφεῖον Καβάλας».

γνωρίζετε ποίους έχομεν ἐδῶ καὶ ἐπομένως δυνάμεθα νὰ ἐνεργήσωμεν παρ' αὐτοῖς, ὅταν νομίζετε ὅτι οὕτω δυνάμεθα νὰ συντελέσωμεν ὥστε νὰ ἐπιδράσετε ἐπὶ τῶν ἐν Ἑπιρῶ χωρίων των.

Ἐνταῦθα ὑπάρχει Φιλεκπαιδευτικὸς Σύλλογος Ἑπιρωτῶν μὲ πρόεδρον τὸν κ. Ζαμαρίαν γυμνασιάρχην. Ὁ κ. Ζαμαρίας καὶ ὁ σύλλογος αὐτὸς (τὰ καλλίτερα μέλη του ἂν ὅχι ὅλα) δύνανται ν' ἀποτελέσωσι τὴν ἀρχὴν τμήματος τῆς ἐν Ἀθήναις Ἑπιρωτικῆς ἐπιτροπῆς. Σὰς ἀποστέλλομεν τὴν ἐσώκλειστον σημείωσιν διὰ νὰ ἰδῇτε τὸ εἶδος τῶν ἐργασίων τοῦ Συλλόγου. Ἀναμένομεν νὰ μᾶς γράψητε ὁδηγίας περὶ τοῦ τρόπου (ἐγγραφαί, διπλώματα, καταστατικὸν) τῆς συστάσεως τοῦ τμήματος ἐνταῦθα τῆς ἡμετέρας ἐπιτροπῆς. Ἄν θέλετε γράφετε καὶ διὰ τοῦ Ἰωαννικίου ἀπ' εὐθείας πρὸς τὸν κ. Ζαμαρίαν, ὅστις εἶναι πολὺ καλός.

Ὁ Κορδ. θὰ ὑπάγῃ ἐντὸς 10 ἡμερῶν εἰς Ἱππασίαν. Δὲν ἐπῆγε ὡς τώρα διότι ἔχει μεταβῆ εἰς Ἀδριανούπολιν.

Εἰς Ἀθήνας εἰς τὸ ξενοδοχεῖον «Τούριστ Πάλλας» διαμένει ὁ Ἀγγλος δημοσιογράφος Captain Norman, εἶναι κατάσκοπος τοῦ Γιλδιζ πληρωνόμενος 60 Ἀ.Τ. κατὰ μῆνα.

Πρὸ ἐβδομάδος ὁ κ. Γρ.(*υπάρης*) ἔγραψε περὶ αὐτοῦ εἰς τὸ Ὑπουργεῖον. Δὲν γνωρίζομεν τί ἔγινε. Ἴσως κατάλληλος ἀντικατασκοπεῖα ἐν Ἀθήναις (ἔρευνα τῶν ἀποσκευῶν του εἰς τὸ ξενοδοχεῖον, ἀνοιγμα ἐπιστολῶν του εἰς ταχυδρομεῖον ἢ τοῦλάχιστον προσοχὴ ἵνα γίνῃ γνωστὸν μὲ ποίους ἀλληλογραφεῖ ἐνταῦθα) θὰ ἦτο πολὺ ὠφέλιμος.

Δι' ἐστολισμένους¹ ἐνταῦθα μὲν θὰ ἔχωμεν ἀνάγκην περὶ τὸν Σεπτέμβριον, διὰ τὴν Θράκην θὰ σᾶς γράψωμεν εἰς τὸ προσεχὲς ἀφοῦ ἰδοῦμεν καὶ τὸν κ. Γρηγορίου² ἐρχόμενον ἐνταῦθα.

Ὁ κ. Γρ. δὲν ἔλαβε ἀκόμη τὴν εἰδοποίησιν. Ἐπανέλαβε πολλάκις πάλιν ὅτι εἶναι συμφωνότατος καὶ ὅτι μαζί μας ἀπεφάσισε ὅ,τι τοῦ ὑπεβάλαμεν.

Εὐχαριστῶ θερμῶς διὰ τὰς ὑπὲρ τῆς ἐργασίας μας φροντίδας σας.

Μετὰ σεβασμοῦ καὶ ἀγάπης

Ζ.

Οἱ ἐνταῦθα διαμένοντες Ἑπιρωτῶται εἶναι κυρίως ἐκ τῆς Βορ. Ἑπιείρου ἐνῶ ἐν Ἀθήναις διαμένουσι, κυρίως, οἱ ἐκ τοῦ Νοτίου μέρους αὐτῆς.

Τὰς ὁδηγίας σας περὶ προσοχῆς καὶ πλήρους συνεννοήσεως μετὰ τοῦ κ. Γρ. ἀκολουθοῦμεν ἀκριβῶς.

1. Βλ. σ. 337 σημ. 1.

2. Στέργιος Γρηγορίου, ψευδώνυμο τοῦ ὑπολ. πεζ. Στυλιανοῦ Γονατᾶ, στὸ «Εἰδικὸν Γραφεῖον Ἀδριανουπόλεως».

Μέχρι τοῦδε καὶ ἐπὶ πολὺ ἀκόμη δὲν θὰ καταγίνωμεν παρὰ εἰς μελέτην τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ τοῦ Νομοῦ Κωνσταντινουπόλεως (5 ὥρας ἔξω τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπάρχουσι βουλγαρόφωνα ἢ βουλγαρίζοντα χωρία). Τὰ πορίσματα τῆς μελέτης μας αὐτῆς θὰ ὑποβάλωμεν μετὰ στατιστικῶν κτλ. εἰς τὸν κ. Γρ. πρὸ πάσης ἐνεργείας.

Ζ.

Ἀκολουθεῖ ἡ ἐπόμενη σημείωσις :

Ἡ ἀντικατασκοπεῖα τοῦ Ἑγγλίου τούτου ἀνετέθη εἰς τὸν διευθυντὴν τοῦ τμήματος τῆς ἀσφαλείας κ. Σπ. Μίλιον¹. 27-6-08 — Π. Δαγκλῆς.

Ἀνακοινώσαντος δὲ τούτου ὅτι ὁ Ἑγγλος ἀνεχώρησεν εἰς Θεσσαλίαν χάριν περιοδείας, παρεκλήθη τὸ Ὑπουργεῖον τῶν Ἑσωτερικῶν νὰ διατάξῃ τὰς ἐκεῖ ἀστυνομίας νὰ παρακολουθῶσι τοῦτον. 2 Ἰουλ. 08. Π.Γ.Δ.

Ἐπιστολὴ ἱ. Δραγούμη πρὸς Δαγκλῆ :

Τῇ 26 Ἰουνίου (1908)

Φίλε Κύριε Δαγκλῆ,

Θὰ ἔλθῃ νὰ σᾶς συναντήσῃ ὁ ἀνθυπολοχαγὸς κ. Γαρδίκας, ὃν ὁ Ζ. κρίνει κατάλληλον πρὸς ἐργασίαν. Συνεφωνήσαμεν μὲ τὸν κ. Ξυδάκην², νὰ τοποθετηθῇ εἰς Σαράντα Ἐκκλησίας, καὶ ἐπείγεται ὁ κ. Ξ. νὰ τὸν ἴδῃ ἐκεῖ.

Ἐπειδὴ ἰδρὺθῃ ἐσχάτως προξενεῖον ἐν Σαράντα Ἐκκλησίαις, δύναται ὁ κ. Γαρδίκας νὰ τοποθετηθῇ ἐκεῖ ὡς γραμματεὺς τοῦ προξενείου, ὡς ὑπάρχουσι τοιοῦτοι καὶ ἐν τοῖς λοιποῖς προξενείοις τῆς Θράκης. Φροντίσατε, παρακαλῶ, νὰ παραδεχθῇ τοῦτο ὁ κ. Μπαλτατζῆς, οὕτως ὥστε ἅμα ἐγκαθισταμένου τοῦ προξένου κ. Φραγκίστα εἰς Σαράντα Ἐκκλησίας νὰ συνεγκατασταθῇ καὶ ὁ ἐστολισμένος γραμματεὺς του.

Περὶ τούτου γνωρίζει καὶ ὁ κ. Φραγκίστας.

Ἐν ἡ περιπτώσει δὲν γίνεῖ παραδεκτὴ ἡ τοποθέτησις τοῦ κ. Γαρδίκας ὡς γραμματέως, τότε δύναται οὗτος νὰ ἐγκατασταθῇ ἐκεῖ ὡς διδάσκαλος. Συνεννοήθημεν περὶ τούτου μὲ τὸν ἀρμόδιον Δεσπότην.

Ὡστε παρ' ὑμῶν ἀναμένομεν τὴν παρὰ τοῦ κ. Μπ. (αλτατζῆ) ἐνέργειαν. Καὶ σᾶς εὐχαριστοῦμεν ἐκ τῶν προτέρων. Δὲν πιστεύω νὰ ἀπαντήσωμεν παρ' αὐτοῦ δυσκολίας.

Μετὰ σεβασμοῦ καὶ ἀγάπης, Ὁλως ὑμέτερος

† Ἰωαννίκιος

1. Ὑπάρχουν τρία σχετικὰ σημειώματά του «διὰ τὸν κ. Παρμενίωνα», μὲ τὸ ψευδώνυμο «Σάσων».

2. Νικόλαος Ξυδάκης, πρόξενος στὴν Ἀδριανούπολη.

Συνεχίζει στο ίδιο χαρτί και με την ίδια ημερομηνία ο Σουλιώτης :

Σεβαστέ μοι,

Ὁ κ. Γαρδικας νομίζω ὅτι εἶναι κατάλληλος διὰ τὰς Σαράντα Ἐκκλησίας. Ἡ ἀνάγκη ἐστολισμένου ἐκεῖ εἶναι ἐπείγουσα. Ἄν δὲν εἶναι δυνατόν νὰ τοποθετηθῇ ὡς γραμματεὺς, ὡς διδάσκαλος θὰ ἔχη καὶ τὸν μισθὸν τῆς θέσεώς του, ὥστε νὰ μὴ ἐπιβαρύνῃ κανένα προϋπολογισμόν.

Μετὰ σεβασμοῦ καὶ ἀγάπης
Ζ.

Ἐπιστολὴ Δαγκλῆ πρὸς Ἰ. Δραγούμη :

Ἀθήναι τῇ 6 Ἰουλίου 1908

Φίλτατε,

Ἔλαβον τὴν ἐπιστολήν σας τῆς 20 καὶ 26 λήξαντος. Ἐλπίζω ὅτι ὁ κ. Γρ. θὰ ἔλαβε πλέον τὴν περίφημον εἰδοποίησιν περὶ τοῦ Ζ. τοῦ πρώην ἀρμόδιου¹, ὅστις ρητῶς μὲ εἶχε διαβεβαιώσει ὅτι τὴν ἔστειλεν. Ἄν τυχὸν δὲν τὴν ἔλαβε καὶ ἔχει ἀνάγκην τοιαύτης εἰδοποίησάτέ με νὰ παρακαλέσω πρὸς τοῦτο τὸν νέον.

Περὶ διορισμοῦ εἰδικοῦ γραφέως εἰς Σαράντα Ἐκκλησίας ὠμίλησα εἰς τὸν ἀρμόδιον καὶ τὸν παρεκάλεσα ν' ἀποστείλῃ τοιοῦτον, ἀνεγνώρισε δὲ τὴν ἀνάγκην καὶ μοι ὑπεσχέθη ὅτι θὰ τὸ κάμῃ. Δὲν τοῦ ἔδωσα ὅμως ἀκόμη σημείωσιν περὶ τοῦ Γαρδικα, διότι, ἐνῶ μοι ἐγράφατε ὅτι θὰ ἔλθῃ νὰ μὲ συναντήσῃ (ἐξ οὗ ὑπέθεσα ὅτι συνεννοήθητε μετ' αὐτοῦ), δὲν εἶδον αὐτὸν μέχρι τοῦδε. Φοβοῦμαι ὅτι δὲν θὰ ἔχη πολλὴν ὀρεξιν νὰ ἐργασθῇ καὶ ἴσως δὲν εἶναι κατάλληλος, διότι ἐνῶ πρὸ δύο μηνῶν μοῦ ὑπέσχετο ὅτι εἶναι πρόθυμος νὰ ὑπάγῃ ὅπου εἶναι ἀνάγκη καὶ μὲ σῶμα ἀκόμη, ἔπειτα ὅταν παρουσιάσθῃ ἀνάγκη μοῦ ἐζήτησεν ἐπανειλημμένως ἀναβολὴν διὰ νὰ σκεφθῇ καὶ τέλος πρὸ πολλοῦ ἤδη δὲν τὸν εἶδον πλέον. Ἐν τούτοις ἂν τὸν νομίζετε κατάλληλον καὶ ἂν ἔλθῃ νὰ μοῦ δηλώσῃ τὴν ἐπιθυμίαν καὶ προθυμίαν του νὰ ὑπάγῃ, θὰ τὸν συστήσω εἰς τὸν ἀρμόδιον, ἵνα ἀποσταλῇ. Ἄν ὅμως ἐν τῷ μεταξύ εὕρω ἄλλον τινὰ καταλληλότερον θὰ συστήσω αὐτόν.

Εἰς τὸν κ. Ζ. ἀνακοινοῦτε ταῦτα, ἄλλοτε θὰ τῷ γράψω περὶ τῶν ἄλ-
λων ζητημάτων περὶ ὧν μοι ἔγραψε. Ἐπὶ τοῦ παρόντος προσφέρατε αὐτῷ τοὺς χαιρετισμούς μου καὶ εἰπéτε του ὅτι λυποῦμαι διότι δὲν κατῶρ-

1. Ἡ κυβέρνησις Θεοτόκη εἶχε ἀνασχηματιστεῖ στὶς 21 Ἰουνίου. Ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν διορίστηκε ὁ Γεώργιος Μπαλτατζῆς, ποῦ, ὅπως εἶδαμε στὸ πρῶτο ἔγγραφο αὐτοῦ τοῦ κεφαλαίου, ἦταν ὡς τότε πρόεδρος τοῦ Μακεδονικοῦ Κομιτάτου. Δὲν φαίνεται νὰ τὸν διαδέχτηκε ἄλλος πρόεδρος. «Πρώην ἀρμόδιος» εἶναι ὁ προκατόχος του στὸ ὑπουργεῖο τῶν Ἐξωτερικῶν, Ἀλέξ. Σκουζές.

θωσα ακόμη νά μετατεθῇ εἰς Ἀθήνας ὁ ἀδελφός του, ἂν καί πολλάκις ἔχω παρακαλέσει τὸν κ. Στρέϊτ. Μοῖ ὑπόσχεται μὲν δὲν βλέπω ὅμως τὸ ἀποτέλεσμα.

Δεχθῆτε τοὺς φιλικοὺς χαιρετισμούς μου. Ὑμέτερος
Παρμενίων

Οἱ παραπάνω δημοσιεύμενες ἐπιστολὲς Δαγκλῆ – Δραγούμη – Σουλιώτη περιορίζονται στὸ στάδιο τῶν συνεννοήσεων μὲ τὸ Ὑπουργεῖο τῶν Ἐξωτερικῶν καὶ ἀποσκοποῦν νὰ ἐξασφαλιστεῖ ἀνεμπόδιστα ἀπὸ ἑλληνικὴ πλευρὰ ἡ ὀργανωτικὴ προσπάθεια τῶν δύο φίλων στὴν Πόλη καὶ στὴ γύρω Θράκη.

Ἡ «Ὁργάνωσις Κωνσταντινουπόλεως» δὲν ἦταν τὸ μόνο ἀντικείμενον αὐτῆς τῆς ἀλληλογραφίας. Οἱ δύο φίλοι εἶχαν ἐπίσης στενὰ συνεργασθεῖ μὲ τὸν Δαγκλῆ γενικώτερα γιὰ τὴν ἀναδιοργάνωσιν τοῦ Μακεδονικοῦ Κομιτάτου, θέμα πού εἶχε προκαλέσει, ὅπως εἶδαμε, ἀλλεπάλληλες κρίσεις στὴ διοίκησιν τῆς κεντρικῆς ὑπηρεσίας καὶ ἀλλεπάλληλα σχέδια καταστατικῶν καὶ κανονισμῶν. Εἶναι, ἄλλωστε, δυσδιάκριτα τὰ ὅρια καὶ συχνὰ συμβαίνει, ἔγγραφα πού κατ' ἀρχὴν ἀφοροῦν ὀρισμένα τοπικὰ κέντρα, μάλιστα μεγάλα ὅπως ἡ Πόλη καὶ ἡ Θεσσαλονίκη, νὰ πραγματεύονται γενικώτερα ὀργανωτικὰ θέματα.

Θὰ παρατεθεῖ τὸ σχετικὸ ὕλικόν τοῦ Ἀρχείου λίγο παρακάτω, ὅταν καταλήξουν ὅλες αὐτὲς οἱ προκαταρκτικὲς ἐργασίαι στὴν ἱδρυσιν τῆς νέας μυστικῆς ὑπηρεσίας πού, μὲ τὸ ὄνομα «Πανελλήνιος Ὁργάνωσις», διαδέχτηκε τὸ «Μακεδονικὸν Κομιτάτον».

Ἀλλὰ σ' αὐτὸ τὸ πρῶτον ἐξάμηνον τοῦ 1908, παράλληλα μὲ τὰς ἀναδιοργανωτικὰς ἐργασίας, ἐξακολουθοῦσε, καὶ μάλιστα ἐντονώτερη, ἡ δράσις τῶν τοπικῶν κέντρων. Ἀνάγκη λοιπὸν ν' ἀναφερθῶν ἐδῶ τὰ σπουδαιότερα ἀπ' ὅσα ἔγγραφα ἀνάγονται σ' αὐτὴν τὴν περίοδον.

3. ΤΑ «ΕΙΔΙΚΑ ΓΡΑΦΕΙΑ»

Μὲ τὴν ἔκφραση «Εἰδικὰ Γραφεῖα» ἢ «Κέντρα» νοοῦνται, στὰ ἔγγραφα τοῦ Ἀρχείου, οἱ ἀπόρρητες ὑπηρεσίαι πού λειτουργοῦσαν σὲ ἑλληνοκατοικημένες τουρκοκρατούμενες περιοχές. Κατὰ κανόνα, τίς ἀποτελοῦσαν νέοι ἀξιωματικοὶ ἢ καὶ ὑπαξιωματικοὶ τοῦ στρατοῦ καὶ τοῦ ναυτικοῦ, πού ἐργάζονταν ὑπὸ ψευδώνυμο, δῆθεν ὡς γραφεῖς τῶν ἑλληνικῶν προξενείων ἢ μὲ ἄλλη φανερὴ ιδιότητά δασκάλου, ἐμπόρου, ἐμποροῦπαλλήλου κλπ.

Τὸ «Εἰδικὸν Γραφεῖον Θεσσαλονίκης».—Τὸ σπουδαιότερον «Εἰδικὸν Γραφεῖον» ἦταν τῆς Θεσσαλονίκης, τόσο γιὰ τὴν ἔκτασιν τῆς δικαιοδοσίας του ὅσο καὶ γιὰ τὴν αὐτοδύναμιν ὀργάνωσιν πού εἶχε ἀποκτήσει ἐπὶ Λάμπρου Κορομηλά. Εἶδαμε παραπάνω ὅτι αὐτὸ χρηματοδοτοῦσε ἄλλα μικρότερα «Εἰδικὰ Γραφεῖα», ἀκόμα καὶ τὴν κεντρικὴν ὑπηρεσίαν τοῦ Κομιτάτου, καὶ ὅτι αὐτὸ εἶχε ζητήσῃ κ' ἐπιτύχει ἀπὸ τὴν κυβέρνησιν ν' ἀνατεθεῖ ἡ διεύθυνσις τοῦ «Βιλαετίου» στὸν Δαγκλῆ. Τὸ κύριον τοῦ ἦταν, λοιπὸν, μεγάλο καὶ τὰ ἔγγραφα του παρουσιάζουν πολλαπλὸ ἐνδιαφέρον γιὰτί, πέρα ἀπὸ τὰ τοπικὰ ζητήματα, ἐκφράζουν γενικώτερα τὸν ἀγῶνα καὶ συχνὰ παρέχουν εἰκόνα συνθετικὴ τῶν ὀργανωτικῶν καὶ τῶν πολιτικῶν του προβλημάτων.

Τῶν ἄλλων «Εἰδικῶν Γραφείων» τὰ ἔγγραφα καὶ τὰ μεταγενέστερα τοῦ Γραφείου Θεσσαλονίκης θὰ παρατεθοῦν συγκεντρωμένα λίγο παρακάτω, ἀφοῦ πρῶτα δοῦμε νὰ στερεώνεται ἡ «Πανελλήνιος Ὁργάνωσις».

Ἡ δολοφονία τοῦ Θεοδώρου Ἀσκητῆ.— Στις 22 Φεβρουαρίου 1908, Βούλγαροι κοιματζήδες δολοφόνησαν στὴ Θεσσαλονίκη τὸν διερμηνέα τοῦ ἑλληνικοῦ προξενείου Θεόδωρο Ἀσκητῆ. Τὸ ἔγκλημα ἐγίνε ἀφορμὴ νὰ ζητηθεῖ ἀπὸ τὸ εἰδικὸ γραφεῖο Θεσσαλονίκης ἡ ἀναδιοργάνωση τοῦ «ἐκτελεστικοῦ»¹ τῆς, ποὺ εἶχε χαλαρώσει κάπως, ὅπως ὁλόκληρη ἡ ὁργάνωση τοῦ Κέντρου Θεσσαλονίκης μετὰ τὴν ἀπομάκρυνση τοῦ Κορομηλά, Σεπτέμβριο 1907.

Τὶς δυὸ πρώτες ἐπistolές ὑπογράφει, μὲ τὰ ψευδώνυμα Δ. Ζώης καὶ Β 3, ὁ ὑπολοχαγὸς τοῦ μηχανικοῦ Δ. Κάκκαβος. Ὑπάρχουν ἄλλες δύο ἐπistolές του γύρω ἀπὸ τὸ ἴδιο θέμα.

Στὴν ἀπάντησή του ὁ Δαγκλῆς ἐρμηνεύει τὶς ὁδηγίες τοῦ πρωθυπουργοῦ Θεοτόκη γιὰ τὸ θέμα τῶν ἀντιποίνων.

7 Μαρτίου 1908

Σεβαστέ μοι κ. Συνταγματάρχα,

Ἡ δολοφονία τοῦ διερμηνέως τοῦ ἐνταῦθα Προξενίου μας ἐγένετο ἀφορμὴ νὰ σκεφθῶμεν σοβαρώτερον περὶ ὁργανώσεως τῆς πόλεως Θεσσαλονίκης. Μέχρι τοῦδε οἱ ἡμέτεροι προέβησαν κατ' ἐπανάληψιν εἰς αἱματηρὰς κατὰ βουλγάρων ἐνεργείας καὶ ὁμως οὐδέποτε οὗτοι ἐσκέφθησαν νὰ προβῶσιν εἰς ἀντεκδικήσεις, ἀπεδόσαμεν δὲ τὴν τοιαύτην ἐπιφυλακτικότητά των εἰς τὸ ὅτι διὰ τῶν ἀντεκδικήσεων διέβλεπον προφανῶς τὸν κίνδυνον τῆς ἀποσυνθέσεώς των, γνωστοῦ ὄντος ὅτι ἐν Θεσσαλονίκη εἴμεθα ὑπερπενταπλάσιοι τούτων. Οἱ ἐνταῦθα βούλγαροι ἔχω τὴν πεποίθησιν ὅτι οὐδέποτε θὰ συγκατένευνον διὰ τοιαύτας ἐνεργείας ἀντιλαμβανόμενοι τὸν κίνδυνον ἰδίᾳ ὅσον ἀφορᾷ τὸ ἐμπόριον, ἀλλ' οἱ τοῦ Κομιτάτου ἀποβλέποντες τὸ νὰ παρασύρῳσι καὶ τοὺς ἐνταῦθα σχισματικούς, τοὺς κατ' αὐτὸ ἀδρανοῦντας, εἰς ζῶηροτέραν δρᾶσιν ἀπεφάσισαν καὶ ἐξετέλεσαν τὴν κατὰ τοῦ Ἀσκητοῦ δολοφονίαν.

Μυρίαί εἶναι αἱ μετὰ τὴν δολοφονίαν κυκλοφορήσασαι διαδόσεις, ἐπὶ τῶν ὁποίων βεβαίως δὲν πρέπει νὰ δώσωμεν ἀπόλυτον πίστιν. Μεταξὺ ἄλλων διαδίδεται ὅτι ἡ δολοφονία τοῦ Ἀσκητοῦ εἶναι ἑναρξὺς πραγματοποιήσεως καθωρισμένου σχεδίου τρομοκρατίας, ὅπερ θέλει ἐπεκταθῇ καὶ ἐπὶ τῶν ξένων προξενείων ὅπως οὕτω προκληθῇ ἡ Εὐρωπαϊκὴ ἐπέμβασις. Ὅπωςοδήποτε, εἴτε κατὰ μεμονωμένων προσώπων στραφῶσιν εἴτε πρὸς ἐξυπηρέτησιν εὐρυτέρας πολιτικῆς σκέψεως, ἡμεῖς ἔχομεν ὑποχρέωσιν νὰ ὁργανωθῶμεν καὶ πρὸς ματαίωσιν εἰ δυνατόν τῶν παρασκευαζομένων σχεδίων των καὶ πρὸς ἄμυναν ἡμῶν, κατὰ μιᾶς τοιαύτης ἀπεγνωσμένης ἀποφάσεώς των.

Καὶ τὸ μὲν θεωρητικὸν οὕτως εἰπεῖν μέρος ὁργανώσεως, δηλαδὴ τὸ τῆς ταξινομήσεως τοῦ Ἑλληνικοῦ στοιχείου τῆς πόλεως κατὰ ἱεραρχικὴν

1. Μὲ αὐτὴν τὴ λέξιν νοοῦνται ἐδῶ, ὅπως καὶ σὲ ἄλλα ἔγγραφα αὐτοῦ τοῦ κεφαλαίου, κατώτερα ὅργανα ἐπιφορτισμένα ἀπὸ τὰ «Εἰδικὰ Γραφεῖα» νὰ ἐπιβάλλουν «βίαια μέτρα». Βλ. ἀναλυτικώτερα περὶ «Ἐκτελεστικοῦ» στὴν ἐπιστολὴ Ζῶη ποὺ ἀκολουθεῖ.

τινα τάξιν εἶναι δυνατόν καὶ προέβημεν ἤδη εἰς τὴν τοιαύτην ἐνέργειαν, ἀπαιτεῖται ὅμως ἑτέρα δύναμις δυναμένη νὰ ἐπιβάλλῃ τὴν ὀργάνωσιν ταύτην, καὶ αὕτη εἶναι τὸ ἐκτελεστικόν.

Τὸ ἐκτελεστικόν προώρισται νὰ ὑποχρεοῖ τοὺς ἡμετέρους νὰ σέβωνται τὰς ἀποφάσεις τοῦ ἀνωτέρου Συμβουλίου τῆς Ὁργανώσεως, νὰ ἐπιδιώκῃ τὴν αὐστηράν ὅσον ἔνεστιν ἐφαρμογὴν τοῦ οἰκονομικοῦ πολέμου καὶ τὴν ἐκτέλεσιν φόνων πρὸς ἀντεκδίκησιν, ὡσάκις τοῦτο θεωρηθῇ ἀναγκαῖον. Τὸ ἐκτελεστικόν τοῦτο συγκροτούμενον ὡς ἐκ τοῦ εἵδους τῆς ὑπηρεσίας του ἀπὸ πρόσωπα τῆς κατωτάτης κοινωνικῆς τάξεως, ἀποβράσματα συνήθως τῶν χαρτοπαικτείων καὶ οἰνοπωλείων, πολὺ δικαίως δὲν εὐρίσκετο μέχρι τοῦδε εἰς ἀπ' εὐθείας μετὰ τῆς κεντρικῆς ὑπηρεσίας συνάφειαν δι' ἔλλειψιν ἐμπιστοσύνης, ἐντεῦθεν δὲ καὶ ἡ μὴ συνοχή καὶ πειθαρχία τοῦ σώματος τούτου· ἀφ' ἑτέρου τοῦ ἐκτελεστικοῦ μὴ λειτουργούντος ἀρτίως καὶ ἡ λοιπὴ ὀργάνωσις παραλύει, διὰ τοῦτο θεωροῦμεν καλὸν ὅπως τὴν διεύθυνσιν τῶν ἐκτελεστικῶν τῶν τριῶν τμημάτων τῆς πόλεως ἀναθέσωμεν εἰς τρεῖς εὐπειθεῖς, συνετοὺς καὶ τολμηροὺς ὑπαξιωματικούς, μεθ' ὧν δύναται εὐχερῶς καὶ τὸ κέντρον νὰ ἔλθῃ εἰς ἐπικοινωνίαν, ἰδίᾳ δὲ ὁ ἐπὶ τούτῳ ἐντεταλμένος ἀξιωματικὸς ἐπὶ τῆς ὀργανώσεως.

Τὴν ἀποστολὴν τῶν τριῶν τούτων ὑπαξιωματικῶν θεωροῦμεν οὐ μόνον ἀναγκαίαν, ἀλλὰ καὶ ἐπείγουσαν, ἵνα μὴ ἐνδεχομένη δευτέρα θυσία ἡμετέρου εἴτε ἐπισήμου εἴτε ἀνεπισήμου ἐπιφέρῃ τὴν πλήρη ἀπογοήτευσιν τοῦ ἐνταῦθα ἑλληνικοῦ στοιχείου καὶ συνεπῶς τὴν ὀλοσχερῇ ἀποσύνθεσιν τῆς ὀργανώσεώς μας. Μιουμένων διὰ τῆς ὀργανώσεως τῆς πόλεως ὑπερτετρακοσίων εἰ δυνατόν ἡμετέρων, καὶ τὴν πλήρη ἀστυνομίαν τῆς πόλεως δυνάμεθα νὰ ἐπιτύχωμεν καὶ ἐνημερότητα μεγαλυτέραν ὡς πρὸς τὰς ἐνεργείας τῶν ἀντιθέτων νὰ ἐξασφαλίσωμεν. Μὴ λησμονῶμεν συγχρόνως ὅτι αἱ ἐν τῇ πόλει ἐνέργειαι ἔχουσι πάντοτε σχετικὸν ἀντίκτυπον καὶ ἐν τῇ ὑπαίθρῳ χώρᾳ.

Ἐλπίζω, Συνταγματάρχᾳ μου, ὅτι ἀναγνωρίζοντες τὸ ἐπεῖγον τοῦ προκειμένου ζητήματος θέλετε συντελέσει ἐφ' ὅσον ἐξαρτᾶται παρ' ὑμῶν εἰς τὴν ταχύτεραν ἀποστολὴν τῶν ὑπαξιωματικῶν τούτων.

Μετ' ἀπειροῦ σεβασμοῦ, πρόθυμος τῶν ὑμετέρων διαταγῶν,

Δ. Ζώης

Ἀκολουθεῖ ἡ ἐπόμενη σημείωσις Δαγκλῆ :

15 Μαρτίου. Τοῦ ἀπήντησα ὅτι ἐπιδοκιμάζω τὰ γραφόμενά του, ἀλλ' ὅτι θεωρῶ δύσκολον νὰ εὐρεθῶσιν ὑπαξιωματικοὶ κατάλληλοι πρὸς τὸν σκοπὸν. Ἐὰν εὐρεθῶσι θὰ τοὺς στείλωμεν. Ἐπὶ τοῦ παρόντος ἐστάλησαν δύο ἰδιῶται. Τίθεται ὑπ' ὄψιν του ὁ ἱατρὸς Βλάχος μήπως εἶναι κατάλληλος. Π.Γ.Δ.

Δεύτερη ἐπιστολή τοῦ Β 3 :

21 Μαρτίου 1908

Σεβαστέ μου,

Ἐπειδὴ ἀπὸ τῆς δολοφονίας τοῦ Ἀσκητοῦ νέα ὅλως περίοδος ἐγκαινιάζεται ὅσον ἀφορᾷ τὴν Θεσσαλονίκην, θεωρῶ καθήκον μου ὅπως ἐν ὀλίγοις σᾶς ἐκθέσω τὴν ἤδη κρατοῦσαν ἐν τῇ πόλει κατάστασιν καὶ παρακαλέσω ὑμᾶς ὅπως εἰ δυνατόν συντελέσητε ἀφ' ἐνὸς μὲν εἰς τὴν διαγραφὴν τῆς περαιτέρω πορείας μας, ἀφ' ἑτέρου δὲ μᾶς ἐξαγάγητε τῆς ὄντως δυσχεροῦς θέσεως, ἐν ἣ ἤδη ἀπέναντι τοῦ κ. προξένου εὐρισκόμεθα.

Μετὰ τὴν στυγεράν πρᾶξιν τῆς δολοφονίας τοῦ Ἀσκητοῦ, πολὺν δικαίως εἰς ὅλους μας ἐγεννήθη πρωτίστως ἡ ἰδέα τῆς ἀντεκδικήσεως ἐπὶ ἰσοτίμων τοῦ θυσιασθέντος προσώπων, ἀλλ' ὁ κ. πρόξενος¹ θέλων νὰ κατευνάσῃ τὴν καταφανῆ καὶ δικαίαν ἀγανάκτησίν μας κατὰ τῆς τοιαύτης βουλγαρικῆς θρασυτητος, ἐπεζήτει νὰ μᾶς πείσῃ ὅτι δέον ν' ἀφῆσωμεν εἰς τὴν Κυβέρνησιν νὰ ἐκμεταλλεῖται πολιτικῶς τὴν θυσίαν ταύτην καὶ συνεπῶς ν' ἀπόσχωμεν πάσης ἐπὶ τοῦ παρόντος ἀντεκδικήσεως. Διὰ ν' ἄρῃ μάλιστα ἀπ' αὐτοῦ πᾶσαν εὐθύνην ἐνδεχομένης ἀνησυχίας, ἐτηλεγράφησεν εἰς τὴν Κυβέρνησιν περὶ τῆς κρατοῦσης πρὸς ἀντεκδίκησιν ἐξεγέρσεως τῆς κοινῆς γνώμης προσθέτων καὶ τὰς διατυπωθεῖσας αὐτῷ παραινετικὰς συμβουλὰς τῶν ξένων, ἐζήτει δὲ ὁδηγίας ἂν πρέπει νὰ προβῶμεν εἰς ἀντεκδικήσεις ἢ ὄχι.

Ἡ Κυβέρνησις πολὺ φυσικῶς ἀπήντησεν ὅτι δέον ν' ἀποφύγωμεν τὰς ἀντεκδικήσεις καθόσον σκοπεῖ νὰ τὸ ἐκμεταλλεῖται διπλωματικῶς, ἀλλ' ἐνῶ ταῦτα διεβίβαζε πρὸς ὑμᾶς, ἀφ' ἑτέρου οὔτε διὰ τῆς τελέσεως πανελληνίων μνημοσύνων οὔτε δι' ἄλλου τινὸς τρόπου ἐπεδίωξε νὰ καλλιεργήσῃ μίαν πάνδημον διαμαρτυρίαν κατὰ τῆς ἀποτροπαίου ταύτης δολοφονίας, ὥστε ἐπὶ τοῦ ἔρεθισμοῦ τούτου νὰ στηρίξῃ τὰς ἐντόνους διαμαρτυρίας της, διὰ τοῦτο τὴν ὑποδεικνυομένην πολιτικὴν ὠφέλειαν ἐθεωρήσαμεν ὡς πρόσχημα δι' οὗ ἔδει νὰ καλυφθῇ ἡ τυπικὴ ἀρνητικὴ ἀπάντησις. Ἐχῶ τὴν πεποίθησιν ὅτι οὐδέποτε πρακτικὸν ὑπουργικοῦ Συμβουλίου, ὅσον ἐμπιστευτικὸν καὶ ἂν θεωρηθῇ εἶναι δυνατόν ποτὲ νὰ παραγγέλλῃ τὴν ἐκτέλεσιν φόνων δι' οἷονδῆποτε σκοπὸν, ἀλλ' ἀφ' ἑτέρου ἡ ἐνταῦθα κοινὴ γνώμη ἐζήτει καὶ ἐξακολουθεῖ νὰ ζητῇ μετὰ λύσεως τὴν ἀντεκδίκησιν.

Πρὸ τοιαύτης καταστάσεως εὐρεθέντες ἠναγκάσθημεν συνεννοούμενοι μετὰ τοῦ ἐπὶ τῆς ὀργανώσεως τῆς πόλεως ἡμετέρου, νὰ παραγγείλωμεν τὴν ἐξόντωσιν οἰονδῆποτε ἐκ τῶν ἐπισήμων ἢ ἐπιφανῶν βουλγάρων. Ἡ ἐκτέλεσις ἤτο δυσχερὴς καθόσον οἱ ἐπίσημοι καὶ ὅπωςδῆποτε σημαί-

1. Ὁ Ἀνδρέας Παπαδιαμαντόπουλος.

νοντες βούλγαροι ἔκτοτε προσέλαβον διπλοὺς σωματοφύλακας. Τέλος τὴν 15ην τρέχοντος ἐπετεύχθη ὁ τραυματισμὸς τοῦ διασήμου βουλγάρου Χατζημητσεφ μεγαλεμπόρου, ἀρχικομιτατζή, ἰδιαιτέρου συμβούλου τοῦ ἐνταῦθα βουλγάρου πράκτορος καὶ δεσμοῦ συγκρατοῦντος τὰς μετὰ τοῦ ρωσικοῦ προξενείου σχέσεις τοῦ βουλγαρικοῦ πρακτορείου, καθόσον ἦτο καὶ ἐπίσημος διερμηνεὺς τοῦ Ρωσικοῦ προξενείου. Κατ' ἀρχὰς διεδόθη ὅτι τὸ τραῦμα ἦτο θανατηφόρον καὶ ἡ κοινὴ γνώμη ἱκανοποιήθη ὅπωςδῆποτε διὰ τῆς ἐνεργείας ταύτης, δυστυχῶς βραδύτερον ἐπιστοποιήθη ὅτι δὲν εἶναι θανατηφόρον καὶ ναὶ μὲν ἡ ἡλικία του καὶ ἡ μὴ ἐξαγωγή εἰσέτι τῆς σφαίρας καθιστῶσι τὴν ὑγείαν του πάντοτε ἐπισηφαλῆ, ἀλλ' ἡ κοινὴ γνώμη μὴ ἀριθμοῦσα θῦμα ἀντεκδικήσεως ἐξακολουθεῖ οὕσα ἐν ἐξεγέρσει.

Πρὸς τὸν κ. πρόξενον ὑπερικοσαετῇ ὑπάλληλον, μὴ τολμῶντα ν' ἀναλάβῃ οὐδεμίαν εὐθύνην, τούναντίον δὲ παριστῶντα πρὸς τὴν Κυβέρνησιν ὅτι δέον ν' ἀποφύγωμεν τὰς ἀντεκδικήσεις ἵνα μὴ προκαλῶμεν τὴν δυσμενῆ πρὸς ἡμᾶς στάσιν τῶν Εὐρωπαίων, ἀπεφύγαμεν νὰ δηλώσωμεν ὅτι προῆλθεν ἐξ ἡμῶν, ἀλλ' ἂν τοῦτο παρῆλθεν ἤδη, ἐνδεχόμενον αὔριον νὰ δημιουργηθῇ νέον, ὅποτε καὶ ἡ ἐν τῷ γραφείῳ κατάστασις καθίσταται λίαν ἀνώμαλος, καὶ ὀφείλομεν νὰ προλάβωμεν ἵνα μὴ ἐπέλθῃ πλήρης διάστασις μετὰ τοῦ κ. προξένου, μεθ' οὗ ἤδη τηροῦμεν ἀρίστας σχέσεις καίτοι ἀντιλαμβανόμενου τὴν εἰς τὴν κατὰ τοῦ Χατζημητσεφ ἐνέργειαν συμμετοχὴν μας.

Ὅμολογῶ ὅτι ἡ πρὸς τὸν πρόξενον συμπεριφορὰ μας δὲν εἶναι πολὺ κανονικὴ καὶ δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἐξακολουθήσῃ ὑπὸ τοιαύτας συνθήκας, ἀφ' ἐνὸς ἡ Κυβέρνησις, συμφώνως ταῖς πληροφορίαις τοῦ προξένου νὰ παραγγέλλῃ τὴν ἀναστολὴν πάσης ἀντεκδικήσεως, ἀφ' ἑτέρου ἡμεῖς ἐκ τῶν πραγμάτων σχηματίζοντες πεποιθήσιν νὰ προβαίνωμεν ἐν ἀγνοίᾳ τοῦ προξένου εἰς ἐνεργείας κατὰ βουλγάρων. Ὑπέεικοντες εἰς τὰς διαταγὰς τῆς Κυβερνήσεως συνεννοήθημεν ν' ἀποφύγωμεν τὰς κατ' ἐπισήμων ἀντεκδικήσεις, δὲν ἐννοοῦμεν ὅμως διατί νὰ μὴ ἐξακολουθήσῃ τὸ ἀπὸ διετίας σχεδὸν ἰσχύον καθεστῶς καθ' ὃ ἀπὸ καιροῦ εἰς καιρὸν ἐφονεύοντο σοβαροὶ παράγοντες τῆς ὑπαίθρου χώρας, ἐναντίον τῶν ὁποίων οὐδὲν ἡδυνάμεθα νὰ λάβωμεν μέτρον, εἴτε διότι δὲν ὑπάρχουσι σώματα εἰς τὸ διαμέρισμά των εἴτε διότι ἡ παρουσία στρατοῦ δὲν ἐπέτρεπεν εἰς τὰ ἡμέτερα σώματα τὴν ἐν τοῖς χωρίοις των εἰσοδὸν των.

Ἐκ τῆς δυσχεροῦς ταύτης θέσεως παρακαλῶ νὰ μᾶς ἐξαγάγῃτε συνιστῶντες τῇ Κυβερνήσει ὅπως δι' ὑμῶν, διότι ἐπισήμως εἶναι ἀδύνατον νὰ τὸ κάμῃ, ὑποδείξῃ εἰς τὰ εἰδικὰ γραφεῖα ἐνεργότεραν καὶ ἐν ταῖς πόλεσι δρᾶσιν, ἐκτὸς ἂν κατὰ πεποιθήσιν καὶ ὅχι ὑπὸ πολιτικῆς ἐπιφυλακτικότητος δεσμευομένη, φρονῇ ὅτι δέον νὰ παύσωμεν τὰς ἀντεκδικήσεις ἐν ταῖς πόλεσι ἵνα μὴ οὕτω ὠθήσωμεν τὰ πράγματα πρὸς τὴν ταχύτεραν Εὐρωπαϊκὴν παρέμβασιν ἣτις ὁμολογουμένως ἤθελεν εἶναι ὀλεθρία δι' ἡμᾶς.

Μυρίαί διαδόσεις καθ' ἡμέραν κυκλοφοροῦσιν ὅσον ἀφορᾷ εἰς δολοφονίας καθ' ἡμετέρων ἐπιστήμων καὶ μὴ ὡς καὶ κατὰ ξένων ἐπιστήμων, ἀλλὰ μέχρι τοῦδε εἰς οὐδεμίαν κατ' οὐδενὸς ἐνέργειαν οἱ βούλγαροι προέβησαν, καίτοι ἀπὸ τοῦ Ἀσκητοῦ οἱ ἡμέτεροι εἰς δύο κατ' αὐτῶν ἀνεπιτυχεῖς ἀποπείρας προέβησαν καὶ εἰς τὸν τραυματισμὸν τοῦ Χατζημήτσεφ.

Ἡ ἐν τῇ πόλει κατάστασις εἶναι ὄντως ἀνώμαλος, ὅλοι σχεδὸν οἱ βούλγαροι καὶ οἱ μᾶλλον σημαίνοντες ἐκ τῶν ἡμετέρων ἐξέρχονται ὑπὸ συνοδείαν σωματοφυλάκων. Ἡ πόλις ἐπληρώθη μυστικῶν ἀστυνομικῶν· δυστυχῶς εἰς τὰ ὄργανα τῆς ἀστυνομίας οὐδεμίαν ἐμπιστοσύνην δέον νὰ τρέφωμεν.

Ἐὰν ἡ δολοφονία τοῦ Ἀσκητοῦ εἶναι ἀπόρροια εὐρυτέρας πολιτικῆς ἐνεργείας ἐκ μέρους τῶν βουλγάρων, ἀναμφισβητήτως θὰ τὴν διαδεχθῇ δευτέρα καθ' ἡμετέρου, ὅποτε μόνον διὰ καταλλήλου ἐγκαίρου ἀντεκδικήσεως δυνάμεθα νὰ προλάβωμεν τὴν περαιτέρω ἐξάπλωσιν καὶ πρὸς τοῦτο ὀφείλομεν νὰ παρασκευασθῶμεν ὡς καὶ ἐν προηγουμένῃ μου σᾶς ἀνέφερον. Πλὴν τούτου κατ' ἀσφαλεῖς ἡμῶν πληροφορίας, πολλὰ ὑποπτα πρόσωπα κατ' αὐτὰς συνέρρευσαν ἐνταῦθα.

Παρακαλῶ ἐπομένως ὅπως ἀφ' ἐνὸς μὲν μᾶς ἀποστείλητε εἰ δυνατόν τάχιστα τοὺς τρεῖς ζητηθέντας ὑπαξιωματικούς, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ τὸν Ζερβέαν, ἀφ' ἑτέρου δὲ συνεννοούμενος μετὰ τοῦ κ. Προέδρου κανονίστητε τὸ πρόγραμμα τῆς περαιτέρω ἐνεργείας μας, ὅσον ἀφορᾷ τὰς πόλεις.

Ἐὰν ἐπακολουθήσῃ καὶ δευτέρα καθ' ἡμετέρου ἐπίθεσις καὶ δὲν ἐπέλθῃ ἀμέσως αὐστηρὰ καὶ πολλαπλασιῶς μεγαλυτέρα ἀντεκδικήσις, τὸ ἡμέτερον στοιχεῖον θ' ἀπογοητευθῇ καὶ τὸ κῦρος μας, ὅπερ μέχρι τοῦδε ἦτο μέγα, ἀναμφισβητήτως θὰ μειωθῇ.

Τὴν ἐπιβάλλουσαν ἀνάγκην τῆς ἀντεκδικήσεως συμμερίζονται οὐ μόνον πάντες οἱ ἐνταῦθα ἐργαζόμενοι γραφεῖς, ἀλλὰ καὶ οἱ ὅπωςδῆποτε μεμνημένοι εἰς τὰ τῆς ὁργανώσεως ἐν τῇ πόλει, μεμφόμενοι μάλιστα ἡμᾶς ἐπὶ ἀδρανείᾳ.

Μετὰ σεβασμοῦ, πρόθυμος τῶν διαταγῶν σας,

B 3

Ἀπάντηση Δαγκλῆ :

Ἀθῆναι τῇ 2 Ἀπριλίου 1908

Εἰς Κέντρον Θεσσαλονίκης.

Εἰς ἀπάντησιν τῆς ἐπιστολῆς σας τῆς 21 λήξαντος μηνὸς γνωρίζω ὑμῖν ὅτι ὠμίλησα μετὰ τοῦ κ. Πρωτεύως Ἀρμοδίου¹ περὶ τῆς ἐκ τῆς δολο-

1. Στὴν συνθηματικὴ γλῶσσα αὐτῆς τῆς ἀλληλογραφίας, Πρωτεύς Ἀρμόδιος εἶναι ὁ πρωθυπουργός.

φονίας τοῦ Ἀσκητοῦ παρουσιασθείσης ἀνάγκης ἀντεκδικήσεων. Ὁ κ. Πρωτεύς ἦτο τῆς ιδέας ὅτι δὲν ἔπρεπε νὰ γίνωσιν ἀντεκδικήσεις, πρὸ πάντων κατ' ἐπισήμων, ἔνεκα πολιτικῶν λόγων, διότι ἡ Ἀγγλία ἔκαμε παραστάσεις, διότι διεδόθη ὅτι οἱ Ἕλληνες ἐπρόκειτο νὰ δολοφονήσωσι δύο τῶν αὐτόθι προσξένων, τοὺς τῆς Αὐστρίας καὶ τῆς Ἀγγλίας νομίζω. Τοῦ ἀπήντησα ὅτι ταῦτα ἦσαν ἀνακριβεῖς διαδόσεις, προελθοῦσαι ἐκ βουλγαρικῆς πηγῆς καὶ ὅτι δὲν ἦτο ποτὲ δυνατόν νὰ διαπράξωσι τοιαῦτα ἐγκλήματα οἱ Ἕλληνες. Προκειμένου ὅμως περὶ ἐπιφανῶν βουλγάρων καὶ ιδίως τῶν ἐχόντων ἐνεργὸν μέρος εἰς τὸ κομιτάτον, τοῦ ἐξέφρασα τὴν ιδέαν ὅτι αἱ ἀντεκδικήσεις εἶναι ἀναγκαιόταται, διότι δι' αὐτῶν ἀποθαρρύνονται μὲν οἱ Βούλγαροι καὶ δὲν τολμῶσι νὰ ἐνεργήσωσιν ἄλλας δολοφονίας, ἐνθαρρύνονται δὲ οἱ ἡμέτεροι εἰς τὸν ἀγῶνα. Ὁ κ. Πρόεδρος μοῦ εἶπε τότε νὰ σᾶς γνωρίσω ὅτι δὲν ἀπαγορεύει ἀπολύτως τὰς ἀντεκδικήσεις, ἀλλὰ νὰ μὴ γίνωνται αὐταὶ κατὰ ἐπισήμων προσώπων.

Διαβιβάζων ὅθεν ὑμῖν τὴν ἔγκρισιν ταύτην τοῦ κ. Πρωτέως, φρονῶ μεθ' ὑμῶν ὅτι πρέπει νὰ ἐξακολουθήσητε καὶ ἐν ταῖς πόλεσι τὴν αὐτὴν τακτικὴν πρὸς τὰς ἀντεκδικήσεις, ἣν ἐπιτυχῶς ἐφηρμόσατε καὶ ἐν τῇ ὑπαίθρῳ χώρῃ. Τὰ ζητήματα ταῦτα διεξάγονται ἢ ὑποτίθεται τοῦλάχιστον ὅτι διεξάγονται ὑπὸ τῆς ἐσωτερικῆς ὀργανώσεως καὶ ἄνευ εὐθύνης τινὸς τοῦ Προξενίου. Ἐπομένως θεωρῶ προτιμώτερον ὅπως ἡ ἐσωτερικὴ ὀργάνωσις μὴ ἀναμιγνύῃ τὸ ἐπίσημον τοῦτο κέντρον εἰς τὰς τοιαύτας ἐνεργείας, ὅπερ δὲν δύναται νὰ ἔχῃ εὐθύνην τινά, ὡς δὲν δύναται ἐπίσης νὰ ἔχῃ τοιαύτην καὶ ἡ Κυβέρνησις, διὰ τὰ ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων τῆς Μακεδονίας τελούμενα. Βεβαίως ὀφείλομεν νὰ ὑποτασσώμεθα εἰς τὰς ἐντολὰς τῆς Κυβερνήσεως ὡς πρὸς τὰς γενικὰς γραμμὰς τῆς ἐνεργείας καὶ νὰ παύσωμεν προσωρινῶς πᾶσαν ἐνέργειαν ὅταν αὕτη ἀπαιτῇ τοῦτο πρὸς ἀποφυγὴν σοβαρᾶς τινος πολιτικῆς περιπλοκῆς. Ἀλλ' ἐπὶ τῆς προκειμένης περιστάσεως ἡ Κυβέρνησις, ὡς σᾶς προεξέθεσα, δὲν ἀπηγόρευεν ἀπολύτως τὰς ἀντεκδικήσεις καὶ μόνον ὡς πρὸς τοὺς ἐπισήμους ἔθεσε περιορισμούς.

Δύνασθε ἐπομένως νὰ ἐξακολουθήσητε τὴν διαγεγραμμένην τακτικὴν, διὰ τὴν ὁποῖαν βεβαίως, προκειμένου περὶ μὴ ἐπισήμου, δὲν πιστεύω νὰ ἔχῃ ἀντίρρησιν τινα ὁ κ. Γ. Πρόξενος, εἰς ὃν δύνασθε ν' ἀνακοινώσητε τὴν παροῦσαν.

Ὑπαξιωματικούς διὰ τὸ αὐτόθι κέντρον τῆς ὀργανώσεως δὲν σᾶς ἀπέστειλα, διότι δυστυχῶς δὲν ἠδυνήθημεν ἀκόμη νὰ εὕρωμεν καταλλήλους, δι' ὃν σκοπὸν προορίζετε αὐτοὺς. Τὸν Ζερβέαν δύνασθε νὰ ἔχητε ἐὰν ἐκ τῆς μετ' αὐτοῦ συνεννοήσεώς σας προκύψῃ ὅτι δύναται οὗτος ἀφόβως νὰ διαμένῃ εἰς Θεσσαλονίκην.

Ὁ ἱατρός Ἰ. Βλάχος ἐπέστρεψεν αὐτόθι λαβὼν παρ' ἡμῶν τὰ ἐξοδά

του. Ἐπομένως σᾶς παρακαλῶ ὅπως μεριμνήσητε σπουδαίως περὶ ἀπαλλαγῆς του ἐκ τῆς κατηγορίας.

Παρμενίων

Ἡ ἐπιστολὴ αὕτη γραφεῖσα ὀλίγον ἡλλοιωμένη ὡς πρὸς τινὰς φράσεις, τεθείσας ἀλληγορικῶς ἐστάλη εἰς τὸν κ. Δ. Κάκκαβον ὑπολοχαγὸν παρὰ τῷ Προξενίῳ Θεσσαλονίκης, εἰς ἀπάντησιν τῆς ἐπιστολῆς του. Π.Γ.Δ.

Ἐγκατάσταση μυστικῶν πρακτόρων.— Στὴν παρακάτω ἐπιστολὴ ὁ ὑπολοχαγὸς τοῦ πυροβολικοῦ Ἀλέξανδρος Μαζαράκης (ψευδώνυμα: Ἰ. Ἰωαννίδης καὶ Β 2) ἐξετάζει τὸ σημαντικὸ θέμα τῶν μυστικῶν πρακτόρων στὸ ἐσωτερικὸ τῆς Τουρκίας. Ἀρχίζει μὲ μιὰ σύντομη ἀναδρομὴ στὴ δράση τῶν τελευταίων χρόνων καὶ ἐπισημαίνει τὶς δυσκολίες ποὺ πρέπει νὰ ὑπερникηθοῦν γιὰ νὰ διασκεδασθοῦν οἱ ὑποψίες τῶν τουρκικῶν ἀρχῶν :

28-3-08

Σεβαστέ μου κύριε Συνταγματάρχα,

Λαμβάνω τὴν τιμὴν νὰ ἀπευθυνθῶ πρὸς ὑμᾶς ὅπως σᾶς ἐκθέσω τὰ κατωτέρω καὶ ζητήσω ἐκ μέρους ὧν ἡμῶν τῶν ἐνταῦθα ὅπως μελετήσητε τὸ περὶ οὗ πρόκειται ζήτημα καὶ προβῇτε εὐαρεστούμενος εἰς τὴν ἐνέργειαν τῶν δεόντων.

Γνωστὸν ὑμῖν ὅτι ὁ σπουδαιότερος ὅρος εὐδοκίμου ἐν τῷ ἐσωτερικῷ ἐνεργείας ἡμῶν εἶναι ἡ ὑπαρξὶς ἐν ἐκάστη τῶν πόλεων καὶ κωμοπόλεων τοῦ ἐσωτερικοῦ πρακτόρων ἀπολαούντων τῆς πλήρους ἡμῶν ἐμπιστοσύνης πρὸς οὓς καὶ μόνον νὰ ἐπικοινωνῶμεν καὶ οἵτινες ἀναλαμβάνοντες τὴν διεύθυνσιν ἐπὶ τόπου τῆς ἐθνικῆς ἐργασίας νὰ δημιουργήσωσι δίκτυον ὁργανώσεως ἀνευ τοῦ ὁποίου ἐξωτερικὴ διὰ σωμάτων ἐνέργεια ἀτελεσφόρητος ἢ παροδικὴ τυγχάνει.

Οἱ Βούλγαροι προηγηθέντες κατὰ δεκάδας ἐτῶν ἡμῶν ἐν τῇ ἐν Μακεδονίᾳ ἐργασίᾳ, καὶ δὴ ἐν ἐποχῇ καθ' ἣν καὶ ἡ ἐπίβλεψις καὶ αἱ καταδιώξεις τῶν Ἀρχῶν δὲν ὑφίσταντο, ἔσχον ὅλην τὴν ἀνεσιν καὶ τὸν καιρὸν νὰ δημιουργήσωσι τοιαύτην ὁργάνωσιν, μόνον δ' ὅταν εἶχεν αὕτη τελείως καταρτισθῇ προέβησαν εἰς τὸν ἐνοπλὸν ἀγῶνα.

Ἡμεῖς ἀρξάμενοι ἀπ' εὐθείας τοῦ ἐνόπλου ἀγῶνος χωρὶς νὰ προηγηθῇ τοιαύτη ὁργάνωσις, ἐνεκα τῆς ἐπείγουσας ἀνάγκης τοῦ νὰ συγκρατήσωμεν ὅ,τι εἶχεν ἀπομείνει δὲν εἶχομεν βεβαίως τὸν καιρὸν νὰ ἀσχοληθῶμεν εἰς τοιαύτην συστηματικὴν ἐργασίαν, τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ τὰ ἔκτακτα μέτρα ἅτινα ἔλαβον καὶ λαμβάνουσιν αἱ τοπικαὶ ἀρχαὶ καθίστων ταύτην ἀδύνατον. Τὸ ἐγχώριον ὁμογενὲς στοιχεῖον τὸ διατελοῦν ὑπὸ τὴν κυριαρχίαν τῆς βουλγαρικῆς τρομοκρατίας καὶ τοῦ χρήματος τῆς ρουμανικῆς προπαγάνδας, δὲν ἦτο οὐδ' εἶναι εἰσέτι ἱκανὸν νὰ διεξαγάγῃ μόνον τὸν τε ἐνοπλὸν καὶ τὸν εἰρηνικὸν ἀγῶνα. Δι' ὃ κατέστη ἀπαραίτητον ὅπως καὶ σώματα ἐξ Ἑλλάδος σταλῶσι καὶ πράκτορες ἐγκατασταθῶσι. Τοιού-

τους ἐγκατεστήσαμεν ἤδη ἀπὸ τοῦ 1905, τινῶν δὲ ἐξ αὐτῶν ἡ ὄντως ἀξία πάσης ἐκτιμήσεως ἐργασία εἶναι γνωστὴ καὶ ὑμῖν. Ἀλλὰ τὰ προσκόμματα ἅτινα αἱ Τουρκ. Ἀρχαὶ παρεμβάλλουσιν εἰς αὐτοὺς κινδυνεύουν νὰ καταστήσουν ἀδύνατον ἐν τῷ μέλλοντι πᾶσαν τοιαύτην, ἀπαραίτητον ἄλλως, ἐγκατάστασιν καὶ ν' ἀφήσουν ὁλόκληρα τμήματα τῆς περιφερείας ἡμῶν ἄνευ κεφαλῆς καὶ διευθύνσεως.

Πάντως οἱ ὑπὸ διαφόρους ιδιότητος κατὰ τὴν ἑναρξιν τοῦ Ἀγῶνος ἐγκαταστάντες πράκτορες ἐν Γενιτσοῖς, Γευγελῇ, Ναούσῃ κλπ., ἠναγκάσθησαν ν' ἀπομακρυνθῶσιν μὴ ἀντικατασταθέντες μέχρι τοῦδε, καὶ ὁ τελευταῖος δὲ καὶ ἄριστος πάντων, ὁ ἐν Στρωμνίτῃ θαυμασίως ὄντως ἐργασθεὶς, ὑπολ. Τσιρογιάννης διετάχθη πρὸ τινων ἡμερῶν ν' ἀπέλθῃ ἐκεῖθεν, τὴν τύχην δ' αὐτοῦ πιθανώτατα θ' ἀκολουθήσῃ καὶ ὁ σταλεὶς ὡς διάδοχος αὐτοῦ, ὑπὸ τὸ πρόσχημα ἐμπορίου ὑπολ. Μητσόπουλος.

Ἐκ τῆς μέχρι τοῦδε πείρας ἐπείσθημεν ὅτι ἡ ὑπὸ πρόσχημα ἐμπορίου ἐγκατάστασις καὶ εἰς θυσίας ὑλικὰς μεγάλας ὑποβάλλει ἡμᾶς καὶ σχεδὸν ἀδύνατος ἀποβαίνει ὡς ἐκ τῶν μέτρων τῶν ἀρχῶν δικαίως ἀπὸ τῆς πρώτης ἡμέρας ὑπόπτως προσβλεπουσῶν ἀνθρώπους ἐρχομένους ἐξ Ἑλλάδος ἵνα διεξαγάγωσιν ἐν τοῖς κωμοπόλεσι τοῦ ἐσωτερικοῦ ψευτοεμπόριον καὶ ἡ ὑποψία αὕτη μεταβάλλεται εἰς καταδιώξεις καθιστώσας ἀδύνατον τὴν διαμονὴν καὶ τέλος εἰς ἀπέλασιν, ἅμα ὡς οἱ ψευδοέμποροι οὗτοι ἀρχίσωσι ν' ἀναμιγνύωνται μὲ τοὺς χωρικοὺς, νὰ ταξειδεύουν εἰς Θεσσαλονίκην ἢ ἀνὰ τὰ χωρία καὶ ἐν γένει ἅμα ὡς γίνῃ καταφανὴς ἡ εἰς τὰ ἔθνη ζήτηματα ἀνάμιξις αὐτῶν. Δὲν ἀπομένει συνεπῶς ἡ μία μόνη διέξοδος : Ἡ ἀποστολὴ τοιούτων πρακτόρων ὡς διευθυντῶν σχολείων. Ὑπὸ τὴν ιδιότητα ταύτην καὶ πρὸς τὴν κοινότητα ἐλευθέρως ἔρχονται εἰς ἐπικοινωνίαν καὶ δύνανται νὰ ἐπιβληθῶσι, οὐδὲ δύναται νὰ παρεξηγηθῇ ἡ εἰς πάσης φύσεως ζητήματα ἀνάμιξις αὐτῶν.

Ὑπάρχει ὁμως καὶ ἐνταῦθα μέγα πρόσκομμα τὸ τῆς ἑλληνικῆς ὑπηκοότητος, ἣτις ἀπολύτως ἀπαγορεύεται εἰς πάντα διδάσκαλον. Ἀνάγκη ἄρα ἡ νὰ εὐρεθῶσιν ὀθωμανοὶ ὑπήκοοι (ἐκ Μικρᾶς Ἀσίας, νήσων κλπ.), ἱκανοὶ ὅπως χρησιμεύσουν ὡς διευθυνταὶ καὶ πράκτορες ἅμα ἐν τοῖς σπουδαίοις κέντροις τοῦ ἐσωτερικοῦ, ἢ νὰ σταλῶσιν ἀξιωματικοὶ (ἢ καὶ ἰδιῶται) εἰς Σμύρνην, Σάμον, Αἴγυπτον ἢ ὅπου ἄλλοῦ κριθῇ εὐκολώτερον ὅπως κατορθώσωσιν ἐκεῖ νὰ προμηθευθῶσι ὀθωμανικὸν νοφοῦζιον (φύλλον μητρώου δι' οὗ εἶναι ἐφωδιασμένοι πάντες οἱ ὀθωμανοὶ ὑπήκοοι), νὰ προσοικειωθῶσι πρὸς τὰ ἐν Τουρκίᾳ ἰσχύοντα, νὰ μάθωσι λεπτομερῶς τὰ κατὰ τὴν οἰκογένειαν εἰς ἣν ἀνήκει τὸ ψευδὲς νοφοῦζιον, ὥστε νὰ μὴ ἦ δυνατὴ ἡ διὰ τῆς ἀνακρίσεως ἀνακάλυψις τῆς πλαστοπροσωπίας. Τοῦτο ἐγένετο καὶ ἐν τῷ παρελθόντι ἄλλὰ βεβιασμένως, λαμβανομένου τοῦ πρώτου τυχόντος νοφουζίου, ὥστε καὶ τὰ χαρακτηριστικὰ δὲν ἀνταπεκρί-

νοντο καὶ εἰς τὴν πρώτην ἐρώτησιν περὶ τῆς πατρίδος καὶ οἰκογενείας του ἔμενεν ἄφωνος ὁ κάτοχος αὐτοῦ καὶ ἐγίνετο καταφανὴς ἡ πλαστότης καὶ ἐπηκολούθει ἀπέλασις ἢ φυλάκισις.

Πρόκειται ἤδη τὰ πράγματα νὰ γίνουν συστηματικώτερα. Ὁ κ. Ἐξαδάκτυλος δύναται νὰ παράσχη ὑμῖν πᾶσαν σχετικὴν πληροφορίαν.

Ἐκρίνα καθῆκον ὅπως ἐπιστήσω τὴν προσοχὴν ὑμῶν ἐπὶ τῆς σπουδαιότητος ταύτης καὶ ἐπειγούσης ἀνάγκης, ὅπως ἔχωμεν τοῦλάχιστον διὰ τὸ προσεχὲς σχολικὸν ἔτος ἀριθμὸν τινα καταλλήλων πρακτόρων διὰ τὰ σπουδαιότερα κέντρα, ἄνευ τῶν ὁποίων πᾶσα ἐργασία θέλει ἀποβῇ προβληματική. Προσθέτω δὲ ὅτι καὶ ὑπέρογκος ἔτι δαπάνη εἰς συμπληρωματικὴν προπαρασκευὴν καὶ μισθοδοσίαν τοιούτων πρακτόρων οὐδέποτε θὰ εἶναι ματαία, διότι ἡ ἔλλειψις τοιούτων πολλαπλασιάζει τὰς δαπάνας τῶν κέντρων, χωρὶς καὶ νὰ γίνηται ἐργασία.

Μετὰ βαθυτάτου σεβασμοῦ

Ἄλ. Μαζαράκης, ὑπολ. Πυρ.

Σὲ δυὸ μεταγενέστερες ἐπιστολὰς τοῦ τῆς 11 Μαΐου καὶ τῆς 30 Ἰουνίου, πάντα πρὸς τὸν συνταγματάρχην Δαγκλῆ, ὁ ὑπολοχαγὸς Μαζαράκης ἐπανέρχεται στὸ θέμα τῶν μυστικῶν πρακτόρων, εἰδικώτερα ὡς πρὸς τὸ «σπουδαιότατον διαμέρισμα τοῦ Βερμίου», ποῦ κινδυνεύει νὰ μείνῃ «ἄνευ διοικήσεως».

Κάτω ἀπὸ τὴν πρώτη ἐπιστολὴν ὁ Δαγκλῆς σημειώνει :

23 Μαΐου. Ἀπήντησα ὅτι παρατηρεῖται ἀπροθυμία καὶ ὅτι ἐλπίζω εἰς ὀλίγας ἡμέρας νὰ σταλῇ τις.

Ἡ Νεοτουρκικὴ Ἐπανάσταση.— Ἡ τουρκικὴ μεταπολίτευση τῆς 10/23¹ Ὀυλίου 1908, δηλαδὴ ἡ ἐπικράτησις τοῦ κινήματος τῶν Νεοτούρκων, ποῦ εἶχαν ἐγκαταστήσει τὴν ἔδραν τοὺς στὴ Θεσσαλονίκη, εἶχε ἄμεσο ἀντίκτυπον στὴν ἀναδιοργάνωσιν τοῦ Μακεδονικοῦ Κομιτάτου. Ἐγίνε ἀφορμὴ νὰ ἐπισπευθῇ ἡ διεύρυνσίς του καὶ νὰ ληφθοῦν ἀποφάσεις, ποῦ χρονίζαν ἐπὶ μῆνες.

Τὰ δύο ἐπόμενα ἔγγραφα εἰκονίζουσιν τὶς πρώτες ἀντιδράσεις ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴ πλευρά. Τὸ πρῶτον μεταφέρει καὶ συνοψίζει ἀπόψεις τῶν «ἐν Θεσσαλονικίᾳ ἡμετέρων» καὶ μοιάζει σὰν κατατοπιστικὸν σημεῖωμα, ἄδηλον γιὰ ποιὸν προορισμένον. Εἶναι ἀχρονολόγητον, φαίνεται ὅμως γραμμένον τὶς παραμονὲς τοῦ κινήματος. Τὸ δεύτερον, διεξοδικώτερον, εἶναι ἐπιστολὴ πρὸς ἓνα ἀπὸ τοὺς «γραφεῖς» τοῦ Κέντρου Θεσσαλονίκης.

Καὶ τὰ δύο εἶναι ὑπογραφῆς Δαγκλῆ.

Ἐκ Θεσσαλονίκης ἐκφράζουσιν πολλοὺς φόβους περὶ τῶν διαστάσεων ἃς πιθανὸν θέλει λάβῃ τὸ νεοτουρκικὸν κίνημα ὡς καὶ τῶν πιθανῶν κινδύνων, οὓς ἠθέλομεν διατρέξῃ ἐκ τοῦ κινήματος τούτου. Πληροφορίαι πανταχόθεν βεβαιοῦσιν ὀργάνωσιν γενικὴν καὶ προσεχῇ ἐπέκτασιν τοῦ κινήματος.

Εἰς τοὺς ἐν Θεσσαλονικίᾳ ἡμετέρους ἀπὸ μακρῶν ἐγένοντο ὑπὸ τῶν νεοτούρκων προτάσεις πρὸς συνεννόησιν καὶ συνεργασίαν, αἵτινες ἐκρίθη

ὅτι ἔπρεπε νὰ ἀπορριφθῶσιν. Δὲν εἶναι δ' ἀπίθανον μετὰ τὴν ὑπὸ τῶν ἡμετέρων ἀπόρριψιν τῶν προτάσεων τῶν νεοτούρκων πρὸς συνεννόησιν, νὰ προέβησαν οἱ τελευταῖοι οὗτοι εἰς συνεννοήσεις μετὰ τῶν βουλγάρων, ὡς τοῦτο διαδίδεται, καὶ τούτου μὴ ὄντος ἀληθοῦς δὲν εἶναι ὅλως ἀπίθανον μὴ οἱ βούλγαροι ἐπωφελοῦμενοι τῆς κρατούσης μεταξὺ τῶν τούρκων συγχύσεως προβῶσιν εἰς πραξικοπήματα.

Ἀπένταντι τῶν ἐνδεχομένων τούτων ἐφιστῶσι τὴν προσοχὴν ἡμῶν καὶ κρίνουσι κατὰ τὴν γνώμην των κατάλληλον τὴν περίστασιν ὅπως ἡ Κυβέρνησις ἀρυσθῇ ὠφελήματα ἀπέναντι τῆς Τουρκίας, τοῦλάχιστον ἐν Μακεδονίᾳ, διότι ἐνῶ οἱ Ἑλληνικοὶ πληθυσμοὶ καίτοι οὐδέποτε ἐκηρύχθησαν κατὰ τοῦ καθεστῶτος καὶ προσκληθέντες ὑπὸ τῶν νεοτούρκων πρὸς συνεργασίαν ἡρνήθησαν νὰ πράξωσιν τοῦτο, ἐν τούτοις λυσσωδέστερον παντὸς ἄλλου καταδιώκονται σήμερον ἐν Μακεδονίᾳ. Ἡ τοιαύτη ἀμείλικτος καταδίωξις πιθανὸν νὰ ἐκθέσῃ ἀσυνειδήτως τοὺς Ἕλληνας εἰς συνεργασίαν μετὰ τῶν νεοτούρκων.

Καὶ ἐκ τοῦ κέντρου Σερρῶν πρὸ πολλοῦ ἀνηγγέλθη ἡ προπαρασκευὴ νεοτουρκικοῦ κινήματος, ὡς καὶ αἱ γενόμεναι ὑπὸ τῶν νεοτούρκων πρὸς τοὺς ὁμογενεῖς μας βολιδοσκοπήσεις περὶ συμπράξεως, αἵτινες ὅμως δὲν ἐγένοντο δεκταί. Π.Γ.Δ.

Ἀθῆναι τῇ 15-7-08

Φίλτατε,

Ἀνέγνωσα τὴν πρὸς τὸν κ. Ἀντωνίου¹ ἐπιστολὴν σας τῆς 11 τρέχοντος καὶ εὐρίσκω ὀρθὰς τὰς ἐν αὐτῇ σκέψεις καὶ ἐντυπώσεις σας. Βεβαίως ἠθέλομεν ἀρυσθῇ πλείονας ὠφελείας, ἂν ἐγκαίρως κατενοεῖτο ἡ σπουδαιότης τοῦ κινήματος τῶν νεοτούρκων καὶ ἂν οἱ Ἕλληνες παρείχον εἰς αὐτοὺς τὴν ἐπικουρίαν των ἐπὶ ἀνταλλάγμασιν, ἀλλὰ δυστυχῶς τοῦτο δὲν κατενοήθη, μέχρι δὲ τῆς τελευταίας στιγμῆς καὶ μετὰ τὴν ἀνακήρυξιν ἔτι τοῦ κινήματος συνιστᾶτο προσοχὴ καὶ ἐφεκτικότης. Τώρα δὲν ὑπολείπεται πλέον ἢ νὰ ἐνστερνισθῶμεν τοιαύτην πρὸς αὐτοὺς πολιτικὴν, ὥστε νὰ ἀρυσθῶμεν ὅσον τὸ δυνατόν πλείονα ὠφελήματα.

Ἐπὶ τῶν ζητημάτων τῆς πολιτικῆς ἐν γένει δὲν δύναμαι νὰ ἐπιζητῶ καθ' ἑκάστην τὰς ὁδηγίας καὶ τὰς δηλώσεις γνωμῶν τῶν ἀρμοδίων, οἵτινες προτιμῶσι νὰ μεταδίδωσι ταύτας εἰς τοὺς ἀντιπροσώπους αὐτῶν ἀπ' εὐθείας, ἀλλ' ὅσάκις μοι δίδεται εὐκαιρία, ὑποστηρίζω τὰς ἰδέας ἃς καὶ ὑμεῖς ἐκθέτετε.

Ἐκ τῶν τελευταίων μετὰ τῶν ἀρμοδίων ὁμιλιῶν μου ἐξήγαγον τὸ συμπέρασμα ὅτι ἡ ἐργασία δὲν πρέπει νὰ παύσῃ, συνιστῶσι μόνον ὅπως τὰ σώματα ἐπὶ τοῦ παρόντος τηρήσωσιν ἄκραν ἐφεκτικότητα καὶ ἀπρα-

1. Ὁ ὑπολ. Ἀθ. Ἐξαδάκτυλος.

ξίαν, μέχρις οὗ καταδειχθῇ ἐμφανέστερον ποίαν τροπὴν θὰ λάβωσι τὰ πράγματα, ἐξ ἧς θέλομεν ὀδηγηθῇ διὰ τὴν περαιτέρω ἐνέργειαν. Ἡ διὰ τῶν πρακτόρων ὁμως ἐνέργεια οὐ μόνον δὲν πρέπει νὰ παύσῃ, ἀλλὰ καὶ νὰ ἐνταθῇ. Τοῦτο ἐτόνισα εἰς τοὺς ἀρμοδίους, οἵτινες καὶ δὲν ἀντιτίθενται εἰς αὐτό.

Φρονῶ ὅτι διὰ τῶν πρακτόρων καὶ τῶν μεμονωμένων ὁμογενῶν πρέπει νὰ ἐπιδιώξωμεν τὴν σύμπραξιν τῶν Ἑλλήνων μετὰ τῶν Τούρκων καὶ τὴν συνεργασίαν αὐτῶν ἐν τῇ καταρτίσει τῆς συνελεύσεως καὶ τῇ ἐφαρμογῇ ἐν γένει τοῦ νέου πολιτεύματος. Ἡ σύμπραξις αὕτη ὑπονοεῖ βεβαίως τὴν ἐπίτευξιν ὠφελιμάτων, τὰ ὁποῖα δύνανται φρονῶ ἔτι νὰ παράσχωσιν οἱ νεότουρκοι, μολονότι δὲν ἔχουσι πλέον ἀνάγκην ἡμῶν, μόνον ἀπὸ ἔχθραν πρὸς τοὺς Βουλγάρους. Διότι μολονότι δὲν ἀνέχονται βεβαίως καὶ τοὺς Ἕλληνας καὶ δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἀνεχθῶσιν αὐτούς, ὅσονδὴποτε καὶ ἂν ἔχωσι φιλελευθέρας ἰδέας, ἀλλ' ἐν τῇ παρούσῃ περιστάσει φρονῶ ὅτι προτιμῶσι τὴν μετὰ τῶν Ἑλλήνων σύμπραξιν καὶ τὴν παροχὴν αὐτοῖς ὠφελιμάτων τινῶν ἀπὸ ἔχθραν πρὸς τοὺς Βουλγάρους, οὓς βεβαίως θὰ ἀναγνωρίζωσιν ὡς τοὺς κυρίως αἰτίους τῶν ἐξευτελισμῶν, οὓς ὑπέστη κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη ἡ Τουρκία διὰ τῆς ἐπεμβάσεως τῆς Εὐρώπης εἰς τὴν ἐσωτερικὴν αὐτῆς διοίκησιν.

Πρὸς τὸν σκοπὸν τῆς ἐνισχύσεως τῆς ἐνεργείας διὰ πρακτόρων συνέστησα ἤδη τὴν ἀποστολὴν καὶ ἐγκατάστασιν αὐτοῦ (. . .).

Ταῦτα εἶναι, φίλε μου, ὅσον δύναμαι ἐπὶ τοῦ παρόντος νὰ σᾶς γράψω περὶ τῆς νέας καταστάσεως τῶν πραγμάτων ἐν Τουρκίᾳ. Ἡ γνώμη μου συνοψίζεται ἐν τοῖς ἑξῆς, ἐμμονὴ ὅσον τὸ δυνατόν εἰς τὴν χαραχθεῖσαν ἐνέργειαν μὲ μικρὰς μόνον τροποποιήσεις, περιποιήσεις καὶ σύμπραξις μετὰ τῶν τούρκων ἐπὶ ἀποκτήσει ἀνταλλαγμάτων ἐπωφελῶν εἰς τὸ ἔθνος καὶ ἐπὶ προσκτήσει ἐπιρροῆς μεγαλυτέρας τῆς τῶν Βουλγάρων ἐν τῷ νέῳ πολιτεύματι. Πρὸς ἐπίτευξιν τούτου δέον τὰ ἐν τῇ ὑποδοῦλῳ κέντρα καὶ οἱ πράκτορες αὐτῶν νὰ ἀναπτύξωσι τὴν ἐπιτηδειότητα καὶ πολιτικὴν αὐτῶν σύνεσιν.

Δεχθῆτε τοὺς φιλικοὺς χαιρετισμούς μου
Παρμενίων

4. ΠΑΝΕΛΛΗΝΙΟΣ ΟΡΓΑΝΩΣΙΣ

«Πανελλήνιος Ὁργάνωσις» ὀνομάστηκε ἡ ἀπόρρητη κρατικὴ ὑπηρεσία πού διαδέχθηκε τὸ Μακεδονικὸ Κομιτάτο περὶ τὰ τέλη Αὐγούστου 1908. Σ' αὐτὴν ἐντάχθησαν τὰ ἕως τότε λίγο-πολύ αὐτοδιοικούμενα εἰδικὰ γραφεῖα ἢ κέντρα ἀνταρτικῶν σωμάτων καὶ εἰρηνικῆς προπαγάνδας στὴ Μακεδονία καὶ στὴ Θράκη, καθὼς καὶ ἡ «Ὁργάνωσις Κωνσταντινουπόλεως», πού εἶχε στὸ μεταξύ στερεωθεῖ. Σ' αὐτὴν, ἐπίσης, ὀφείλεται ἡ ἐγκατάσταση μυστικῶν γραφείων στὰ ἑλληνοκατοικημένα διαμερίσματα τῆς Ἡπείρου, πού εἶχαν μείνει ἕως τότε στὸ περιθώριο τῶν κρατικῶν φροντίδων.

Προτού διατυπωθούν όριστικά οί καταστατικές διατάξεις τής νέας ύπηρεσίας, χρειάστηκε νά πολλαπλασιασθοῦν οί προκαταρκτικές έπεξεργασίες. Κοντά στά πέντε σχέδια καταστατικών καί κανονισμών γιά τήν αναδιοργάνωση τοῦ Μακεδονικοῦ Κομιτάτου, ποῦ ἀναφέρθηκαν παραπάνω ¹, ὑπάρχουν ἀκόμα τρία, λίγο μεταγενέστερα, ὅπου γιά πρώτη φορά ἐγκαταλείπεται ἡ ὀνομασία «Μακεδονικὸν Κομιτάτον» κι' ἐγκαινιάζεται ἡ «Πανελλήνιος Ὁργάνωσις».

Τρία νέα σχέδια.— 1. Τὸ πρῶτο ² δὲν ἔχει ὑπογραφή οὔτε χρονολογία. Μπορεῖ, ὅμως, νά θεωρηθεῖ βέβαιον ὅτι προέρχεται ἀπὸ τὴν δυάδα Δραγούμη—Σουλιώτη ³ καί ὅτι γράφηκε περὶ τὶς 3/16 Ἰουλίου 1908, λίγες μέρες πρὶν ἀπὸ τὴν ἐπικράτηση τῶν Νεοτούρκων ⁴.

Πρόκειται γιά καλὰ μελετημένο καί ὁλοκληρωμένο κανονισμὸ μυστικῆς ὑπηρεσίας, διατυπωμένο σὲ 50 ἄρθρα, μὲ πνεῦμα συγκεντρωτικὸ καί ἀπολυταρχικὸ :

(...). Ἡ ἀνάμειξις πολλῶν μόνον σύγχυσιν ἐπιφέρει καί ἀπειθαρχίαν ἐν ταῖς ἐνεργείαις. Πλὴν τούτου, οἱ Ἕλληνες δὲν εἶναι ἐχέμυθοι, ἐπομένως ὅσον τὸ δυνατόν ὀλιγώτεροι πρέπει νά γνωρίζωσι τοὺς μοχλοὺς τῆς πολιτικῆς ἐνεργείας. Οἱ λοιποὶ ἐκόντες ἄκοντες θ' ἀκολουθήσουν τοὺς ἐνεργοῦντας. Κριθέντος ὅτι εἶναι οὐ μόνον περιττὸν ἀλλὰ καί ἐπιβλαβὲς νά ἀναμιγνύωνται πάντες οἱ Ἕλληνες εἰς τὴν ἐφαρμογὴν τοῦ Ἑλληνικοῦ προγράμματος, γίνεται ἐν τῷ παρόντι κανονισμῷ δεκτὴ ἡ ἀρχὴ ὅπως ἀναμιγνύονται μόνον οἱ ἀπαραιτήτως ἀναγκαῖοι (...).

Αἱ τοπικαὶ ὁργανώσεις εἶναι ὅργανα εἰς χεῖρας τῆς Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως (...) ἀπλῶς μηχαναί, ἱκαναὶ νά ἐφαρμόσουν οἷονδήποτε πρόγραμμα.

2. Τὸ δεῦτερο σχέδιο εἶναι χειρόγραφο 9 σελ. Ἔχει ἡμερομηνία «Κωνσταντινούπολις 20 Ἰουλίου 1908», καί ὑπογραφὴς Ἰ. Δραγούμης (δεξιὰ) καί Ἀθ. Σουλιώτης (ἀριστερά). Συνοδεύεται μὲ τὴν ἀκόλουθη ἐπιστολή :

Ἑλληνικὴ Β. Πρεσβεῖα
ἐν Κωνσταντινουπόλει

30 Ἰουλίου 1908

Φίλε Κύριε Παρμενίων,

Σὰς ἐσωκλειῶ ἀντίγραφον ὑπομνήματός μας ὑποβληθέντος τοῖς ἀρμοδίοις ἐνταῦθα τε καὶ ἐν Ἀθήναις, ἵνα διατελῇτε ἐν γνώσει καὶ μᾶς εἴπητε τὴν περὶ πάντων τούτων γνώμην σας.

1. Βλ. σ. 320 σημ. 1.

2. Κείμενο πολυγραφημένο, χωρὶς γενικὸ τίτλο, 41 σελ. Ὑποδιαιρεῖται στὰ ἐξῆς μέρη : Αἰτιολογικὴ ἐκθεσις (1-6), Πανελλήνιος Ὁργάνωσις — σκοπός, διεύθυνσις, καθήκοντα, ἐκτελεστικὸν κλπ. (7-19), Ὁδηγία (20-38), Πίναξ ἐρωτημάτων : α) διὰ τοὺς τμηματάρχας, β) διὰ τοὺς πράκτορας τῶν χωρίων (39-41).

3. Μνημονεύεται ρητὰ σὸ ἀμέσως ἐπόμενο σχέδιο, ὑπογραφῆς Δραγούμη—Σουλιώτη. Χειρογρ. σ. 7.

4. Αὐτὴν τὴν ἡμερομηνία ἀναγράφει ὡς παράδειγμα τὸ εἰκονιζόμενο «σύνθημα ἀναγνώσεως». Χειρογρ. σ. 39.

Αἱ ὀργανώσεις δὲν θὰ παύσουν. Ἐχομεν εἴπερ ποτὲ αὐτῶν ἀνάγκην. Πρέπει νὰ καταστῶσιν ὄργανον δυνάμενον νὰ προσαρμοσθῇ πρὸς οἰασθῆ- ποτε περιστάσεις, καὶ τὰς μᾶλλον ἀνωμάλους καὶ ἀπροόπτους.

Ἡδὴ ἤρχισεν ἐπαληθεύουσα ἡ πρόβλεψίς μας περὶ τοῦ μὴ δυνατοῦ τῆς καθησυχάσεως τῶν Βουλγάρων. Εἰς Βοδενά, Σέρρας, Δράμαν καὶ Ξάνθην διενεργοῦσι ἀνατρεπτικὰ κινήματα κατὰ τοῦ καθεστώτος, πανταχοῦ δὲ διατηροῦσι καὶ τὴν ἐσωτερικὴν των ὀργάνωσιν καὶ τινὰ σώματα. Θὰ ἦτο μωρὸν ἐκ μέρους μας ἐὰν διελύομεν τὰς ὀργανώσεις μας.

Μετὰ σεβασμοῦ, Ὁλως ὑμέτερος
Ἰ. Δραγούμης

Τὸ ὑπόμνημα τοῦτο εἶναι κείμενο σημερινό, ποῦ φωτίζει ἅπλῃ τοὺς ἀπώτερους δραματισμοὺς τῶν δύο φίλων, ἀλλὰ καὶ τὶς ἀμεσες ἀντιδράσεις τοὺς ἐμπρὸς στὴν νεο- τουρκικὴ ἐπικράτηση.

Οἱ δύο αὐτοὶ ἐμπειροὶ πρωτεργάτες μυστικῶν ὀργανώσεων, ποῦ τόσο ἐπηρέασαν τὶς πολιτικὰς ἐξελίξεις τοῦ Ἑλληνισμοῦ τῆς Πόλης στὰ τέσσερα κρίσιμα χρόνια 1908–1912, λίγο παραζαλισμένοι ἴσως ἀπὸ μιὰν ἀπροσδόκητὴ ἀλλαγὴ σκηνοθεσίας, ἐκφρά- ζουν ἐδῶ ἀπροκάλυπτα τὴν πεποίθησιν ὅτι τὸ Τουρκικὸ Σύνταγμα ἀνοίγει δρόμο γιὰ τὴν πραγματοποίησιν τῆς Μεγάλης Ἰδέας καὶ γιὰ τὸν «ἐξελληνισμόν τοῦ Ὀθωμανικοῦ Κράτους», καὶ ὅτι γιὰ τὴν ἐφαρμογὴ ἑνὸς προγράμματος πρὸς αὐτὸν τὸ σκοπὸ, οὔτε τὸ Πατριαρχεῖο οὔτε ἡ Πρεσβεία εἶναι τὰ κατάλληλα ὄργανα, ἀλλὰ μόνον ἡ μυστικὴ ὀργάνωσις, ἡ ὀργάνωσις ποῦ «διὰ νὰ ἐπιβάλῃ ὅ,τι πρᾶγμα εἶναι ἀνάγκη, θὰ ἔχει νὰ μετα- χειρισθῇ λογικῶς καὶ κατὰ περισσώτερον τῶν λόγων».

Μεταφέρουμε ἐδῶ ἓν χαρακτηριστικὸ μέρος ἀπὸ τὸ σῶμα τοῦ κειμένου παραλείποντας, ἀπὸ ἑλλειψιν χώρου, τὸ προοίμιο, ὅπου ἐξετάζονται τὰ αἷτια τοῦ νεοτουρκικοῦ κινήμα- τος, καὶ τὸ τέλος, ὅπου ἀπαριθμοῦνται τὰ μέσα γιὰ τὴν ἐπίτευξιν τοῦ σκοποῦ.

(...). Οἱ Τοῦρκοι, ἐννοοῦντες καὶ αὐτοὶ ὅσα καὶ ἡμεῖς, θὰ λάβωσιν ὅλα των τὰ μέτρα καὶ εἰς αὐτὸ τὸ Σύνταγμα θὰ δώσωσι κατάλληλον τύπον, ὥστε τὸ Κράτος νὰ διατηρήσῃ ἰσχυρῶς Τουρκικὴν ὑπόστασιν καὶ μορφήν. Ἄν ἀφεθῶσι καὶ ἐπιτύχωσιν, ὀλίγον κατ' ὀλίγον θὰ χαθῇ διὰ τὸ Ἑλλ. Κράτος πᾶσα πιθανότης ἀποκαταστάσεως τοῦ ὅλου Ἑλλ. Ἔθνους. Ἀπεναντίας, λαμβανομένων ὑπ' ὄψιν τῆς ἐκπολιτιστικῆς δυνάμεως τοῦ Ἑλληνικοῦ πνεύματος, τοῦ ἀμέσως μετὰ τοὺς Τούρκους πολυπληθεστέρου αὐτῶν, τῆς ὑπάρξεως ἀκόμη ἀνικανότητος τῶν πλείστων Τούρκων πρὸς ἐμπορίαν καὶ ἄλλην ἐκπολιτιστικὴν ἐργασίαν καὶ τῆς πιθανῆς ἀπομακρύν- σεως τῶν Εὐρωπαίων, τὸ αὐτὸ πιθανὸν μέλλον καθεστῶς, διὰ καταλλή- λου, ἰσχυρᾶς καὶ ἀπὸ προγράμματος ἐνεργείας ἐν Τουρκίᾳ τῆς Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως, δύναται νὰ γίνῃ ἐκμεταλλευτὸν πρὸς πραγματοποίησιν τῆς μεγάλης ἡμῶν ἰδέας προσαρμοζομένης πρὸς τὰ πράγματα. Αὐτὸ ἄλλωστε εἶναι τὸ βάθος τοῦ ἐνθουσιασμοῦ τῶν ἐν Τουρκίᾳ Ἑλλήνων ὑπὲρ τοῦ Ὀθωμανικοῦ Συντάγματος.

Τὸ πρόγραμμα τῆς τοιαύτης ἐνεργείας δύναται νὰ περιλαμβάνῃ : ἐκ- δῆλωσιν παντοῦ καὶ πάντοτε ἐνθουσιασμοῦ καὶ ἀγάπης πρὸς τὸ Ὀθω-

μανικόν Κράτος καὶ ἰδίως τῆς ἀδελφότητος κ.τ.λ. Διὰ βιβλίων καὶ παντὸς ἄλλου φιλολογικοῦ καὶ καλλιτεχνικοῦ μέσου συνταύτισιν τοῦ φιλελευθέρου καὶ συνταγματικοῦ πνεύματος καὶ τοῦ Ἑλληνικοῦ. Διὰ τῶν αὐτῶν μέσων ὑποβολὴν τῆς ιδέας τῆς ἀληθῶς Ἑλληνικῆς καταγωγῆς πλείστων Τουρκικῶν οἰκογενειῶν καὶ ἐθίμων. Τὸν προσεταιρισμὸν τῶν μᾶλλον ποιητικίζοντων Νεοτούρκων. Τὸν συνασπισμὸν, ἀναλόγως τῶν περιστάσεων, μὲ τοὺς Ἀλβανούς καὶ τοὺς Ἀρμενίους. Τὴν ἐκμετάλλευσιν, εὐκολωτάτην διὰ τὸ κοινὸν τοῦ κινδύνου, ὅλων κατὰ τῶν Σλαύων. Τὴν χρῆσιν εἰς πᾶσαν περίστασιν καὶ ἐπιδεικτικῶς εἰς ἐπιγραφάς, ἐπικεφαλίδας, ὁμιλίαν, μόνον τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης. Τὴν ὅσον οἶον τε λαμπροτέραν καὶ ἱστορικωτέραν παράστασιν τοῦ Πατριαρχείου, ἔστω καί, ἢ μᾶλλον προτιμώτερον, μὴ διατηροῦντος εἰμὴ ἠθικὴν ἐξουσίαν. Τὴν σὺν τῷ χρόνῳ εἰσαγωγὴν ὡς ἐπισήμου γλώσσης τοῦ Κράτους καὶ τῆς Ἑλληνικῆς. Τὴν εἰσαγωγὴν εἰς ὅλους τοὺς κλάδους Ἑλλήνων ὑπαλλήλων, πρὸ πάντων ἀξιωματικῶν (προσπάθεια ὅπως οἱ Ἕλληνες καὶ τοῦ ἐλευθέρου Κράτους γνωρίζωσι τὴν Τουρκικὴν). Ἐκλογὴν ὅσον τὸ δυνατόν περισσοτέρων Ἑλλήνων βουλευτῶν καὶ μόνον τῶν ὑποδεικνυομένων ὑπὸ τῆς Ἑλλ. Κυβερνήσεως, ἵνα συντελέσωσι εἰς τ' ἀνωτέρω. Μία τοιαύτη ἐνέργεια θὰ ἐπιτρέψῃ νὰ βαδίσωμεν μὲ πολλὰς ἐλπίδας πρὸς ὠρισμένον σκοπὸν: τὸν Ἑξελληνισμόν τοῦ Ὀθωμανικοῦ Κράτους.

Ἀλλὰ ποῖον θὰ εἶναι τὸ ὄργανον τῆς Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως πρὸς ἐφαρμογὴν τοῦ πολιτικοῦ αὐτοῦ προγράμματος, τὸ ὄργανον τὸ ὁποῖον θὰ ἐμπνέῃ καὶ θὰ ἐπιβάλλῃ (...).

Τὸ Πατριαρχεῖον, ἀφ' ἑνὸς μὲν ἕνεκα τῶν προαιωνίων παραδόσεών του οὔτε δύναται οὔτε ἴσως πρέπει νὰ ἐννοήσῃ καὶ νὰ ἐνδιαφερθῇ περισσότερο περὶ ἄλλου ἢ περὶ τῆς Ἐκκλησίας του καὶ τῶν προνομίων του, τὰ ὁποῖα ἄλλωστε ἀποτελοῦν τὴν ὑπόστασίν του καὶ τὴν αἴγλην, ἀφ' ἑτέρου περὶ αὐτὸ ἔχουν γεννηθῇ ἐνταῦθα ἀληθινὰ κομματικά πάθη καὶ μίση καὶ θὰ ἦτο καταστρεπτικὸν ν' ἀναμιχθῇ εἰς ἐκλογάς. Δεῖγμα τῶν ἀνωτέρω εἶναι τὰ ἐπακολουθήσαντα τὴν μεταπολίτευσιν γεγονότα, ὅτε ὁ μὲν Πατριάρχης ἀσυμφόρως καὶ ἀψυχολογητῶς ἐδείχθη ψυχρότατος πρὸς τὴν παραχωρηθεῖσαν ἐλευθερίαν, οἱ δὲ ἀντίθετοι τὸ ἐξώγκωσαν καὶ τὸ διευτυπάνισαν μετὰ χαιρεκακίας ἀδιαφοροῦντες δι' ὅλα.

Ἡ Ἑλληνικὴ Πρεσβεία καὶ τὰ Προξενεῖα ἐὰν ἀμέσως φανερά ἢ ἀποτεινόμενα δῆθεν ὑπὸ ἐχεμύθειαν ἐκάστοτε εἰς διαφόρους, ὅπερ εἶναι τὸ αὐτό, χρησιμεύσωσιν ὡς ἄμεσα ὄργανα τοῦ Προγράμματος, ἀφ' ἑνὸς μὲν θὰ χάσωσι τὴν ἐπιβολὴν των καὶ θὰ ἔλθωσιν ὀλίγον κατ' ὀλίγον εἰς ρῆξιν μὲ ἐκείνους τοὺς ὁποίους δὲν θὰ προτιμῶσι, λαμβανομένου μάλιστα ὑπ' ὄψιν ὅτι οἱ Πρόξενοι θὰ εἶναι ὁρατὰ γνωστὰ πρόσωπα, ἀφ' ἑτέρου δὲ θὰ

ἐκθέσωσι τὴν Ἑλλην. Κυβέρνησιν εἰς τοὺς Τούρκους, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον δύναται νὰ ἔχη κακίστας συνεπειάς.

Μόνον μυστικὴ καὶ πειθαρχημένη ἄνευ συζητήσεων καὶ διὰ ταῦτα ἰσχυρὰ ὑπηρεσία ὁποῖα ἡ Ὁργάνωσις δύναται νὰ χρησιμεύσῃ ὡς κατάλληλον ὄργανον ἐκάστου Προξενείου εἰς πᾶσαν περίστασιν. Διὰ νὰ ἐμπνεύσῃ τὰς συμφερούσας εἰς τὸ Ἑλλην. Πρόγραμμα ἰδέας θὰ ἀρκῇ πολλάκις, διὰ τοὺς ἀσχηματίστους μάλιστα ἀκόμη πολίτας τοῦ Ὀθωμανικοῦ Κράτους, τὸ νὰ εἰπωσιν ὅλα τὰ μέλη αὐτῆς καὶ τὰ ὄργανα τὴν αὐτὴν διαταχθεῖσαν ἰδέαν. Διὰ νὰ ἐπιβάλῃ ὅ,τι πρᾶγμα εἶναι ἀνάγκη, θὰ ἔχη νὰ μεταχειρισθῇ λογικῶς καὶ κάτι περισσότερον τῶν λόγων (...).

3. «Πανελλήνιος Ὁργάνωσις. Θεμελιώδεις διατάξεις». Χειρόγραφο διαιρημένο σὲ 30 ἄρθρα, 17 σελ. Ἀνυπόγραφο καὶ ἀχρονολόγητο. Παρουσιάζει σημαντικὰς διαφορὰς ἀπὸ τὸ παραπάνω κείμενο τῶν 50 ἄρθρων. Δὲν συνοδεύεται μὲ διαβιβαστικὴ ἐπιστολή. Ἐπὶ λοιπὸν πότε καὶ ἀπὸ ποῖον γράφηκε αὐτὸς ὁ κανονισμός. Μόνη ἐνδειξη: μιὰ σημείωσις στὸ περιθώριο: *Ἐφημερίστῃ ἐν Θράκῃ τὸ 1908.*

Ἡ λύσις τῆς ἀπορίας ἴσως βρίσκεται στὴν ἀκόλουθὴ σελίδα τῶν Ἀπομνημονευμάτων τοῦ στρατηγοῦ Στυλιανοῦ Γονατᾶ¹, τότε ὑπολοχαγοῦ τοῦ πεζικοῦ, ποῦ ὑπηρέτησε στὴν Ἀδριανούπολιν ὡς «γραφεὺς» τοῦ προξενείου ἀπὸ τὸν Μάρτιον 1907 ἕως τὸν Ἰούλιον 1908 καί, λίγο ἀργότερα τὸν ἴδιον χρόνον, στὴν ὑπὸ τὸν Δαγκλὴ ἀναδιοργανωμένη κεντρικὴ ὑπηρεσία:

«Μετὰ τοῦ προξένου Νικολάου Ξυδάκη ἐπεσκέφθημεν ὅλα τὰ ἐν Θράκῃ Ἑλληνικὰ Προξενεῖα (...). Κατόπιν τούτου συνήλθομεν εἰς Δεσφαγὰς² ὃ ἐκεῖ ὑποπρόξενος Εὐθύμιος Κανελλόπουλος μετὰ τοῦ γραφέως τοῦ Πάνου Βάθης, ὃ ὑποπρόξενος Ραιδεστοῦ Κ. Ντάσος καὶ ἐγὼ καὶ συνετάξαμεν τὸν κανονισμὸν τῆς ἐθνικῆς ἐργασίας, ὑπὸ τὸν τίτλον «Πανελλήνιος Ὁργάνωσις», πομπώδη ἴσως ὅλῃ σκόπιμον. Διευθυνσίς θὰ ἦτο ἀόρατος Κέντρον ἐδρεῖον ἐν Ἀθήναις, κατόπιν ἤρχοντο «Ἀνώτερα Κέντρα» (...).

Ἱδρυσις τῆς νέας ὑπηρεσίας.— Παρ' ὅλη τὴν πληθώρα σχεδίων καὶ προτάσεων, ἡ κυβέρνησις Θεοτόκη δίσταζε νὰ προβεῖ στὴν ἀναδιοργάνωσιν τοῦ Κομιτάτου, ποῦ ὡστόσο τὴν εἶχε ἐπιδιώξει διορίζοντας τὸν Δαγκλὴ. Οὕτε τὸ ὑπόμνημά του πρὸς τὸν Διάδοχον οὔτε οἱ δύο ἀπαντῶντες παραιτήσεις του εἶχαν φέροι ὀριστικὸ ἀποτέλεσμα. Χρειάστηκε λοιπόν, γιὰ τρίτην φορά μέσα σὲ πέντε μῆνες, νὰ ὑποβάλῃ παραίτησιν ὁ νέος διευθυντής, ἀπ' εὐθείας στὸν πρωθυπουργὸ Θεοτόκη αὐτὴν τὴν φορά καὶ σ' ἓνα τόπον ποῦ προδίδει κάποια νευρικότητα.

Στὴν ἴδια ἐπιστολή, «ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ», ὅπως γράφει, ὑποβάλλει, σχετικὰ μετὰ τὴν ἀναδιοργάνωσιν τῆς ὑπηρεσίας, γνώμης ποῦ κανονικὰ δὲν ἔχουν τὴ θέσιν τους μέσα σὲ μιὰ γραπτὴ ὑπηρεσιακὴ παραίτησιν. Τείνει, λοιπόν, καεῖς νὰ πιστέψῃ πὼς καὶ ἡ τρίτη παραίτησις, διατυπωμένη μετὰ αὐτὸν τὸν τρόπον, ἦταν μαζὶ καὶ σὰν προβολὴ ὄρων.

1. Ἀπομνημονεύματα Στυλιανοῦ Γονατᾶ 1897–1957, Ἀθῆναι 1958, σ. 23. Ἡ ἀφήγησις τοποθετεῖται ἀνάμεσα στοὺς τελευταίους μῆνες τοῦ 1907 καὶ στοὺς πρώτους τοῦ 1908.

2. Ἡ σημερινὴ Ἀλεξανδρούπολις.

Ἀθήναι τῇ 25 Ἰουλίου 08

Κύριε Πρόεδρε,

Λαμβάνω τὴν τιμὴν νὰ παρακαλέσω ὑμᾶς θερμῶς ὅπως μὲ ἀπαλλάξετε πλέον τῆς διευθύνσεως τῶν ἐργασιῶν τοῦ ἐνταῦθα τμήματος τοῦ Βιλαετίου Θεσσαλονίκης, διότι δὲν μοὶ μένει καιρὸς ἐκ τῆς τακτικῆς ὑπηρεσίας μου νὰ ἀπασχολῶμαι καὶ εἰς τὰς ἐργασίας τοῦ τμήματος τούτου, ὅπερ μέχρι τοῦδε μετὰ μεγάλης δυσκολίας ἔκαμνον. Νῦν μάλιστα, ἀνακληθέντων ἐκ Μακεδονίας τῶν σωμάτων, εἶναι εὐκολωτέρα ἡ ἀντικατάστασίς μου, ἐπιτρέψατέ μου δὲ ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ ταύτῃ νὰ ὑποβάλω ὑμῖν τὴν γνώμην τῆς ἐνώσεως τῶν δύο ἐνταῦθα γραφείων τοῦ Βιλαετίου Θεσσαλονίκης καὶ Μοναστηρίου εἰς ἓν καθαρῶς στρατιωτικὸν γραφεῖον, ὅπερ διευθυνόμενον ὑπὸ ἀνωτέρου ἀξιωματικοῦ, νὰ ἐνεργῇ τὰ τῆς ἀποστολῆς τῶν στρατιωτικῶν πρακτόρων πρὸς εἰρηνικὴν ἐνέργειαν εἰς Μακεδονίαν κλπ. ὑπὸ τὴν ἄμεσον διεύθυνσιν εἴτε τῆς Γεν. Διοικήσεως τοῦ Στρατοῦ, εἴτε τοῦ ὑπουργείου τῶν Ἐξωτερικῶν ἢ τοῦ τῶν Στρατιωτικῶν, ἄνευ ἐνδιαμέσων ἐπιτροπῶν.

Ἄλλ' εἴτε τοῦτο γίνεῖ, εἴτε θεωρήσῃτε προτιμώτερον νὰ ἀφήσῃτε τὰ γραφεῖα ταῦτα ὡς ἔχουσι σήμερον, Σᾶς παρακαλῶ καὶ πάλιν νὰ εὐαρεστηθῇτε νὰ μὲ ἀπαλλάξετε πλέον τῆς ἐργασίας ταύτης.

Διατελῶ μετὰ τοῦ προσήκοντος σεβασμοῦ

Π. Γ. Δαγκλῆς

Κατὰ τὶς τρεῖς ἐπόμενες ἑβδομάδες ἡ Κυβέρνησις φαίνεται νὰ ἐπανεξέτασε τὸ θέμα τοῦ Κομιτάτου, ἐπισπεύδοντας αὐτὴν τὴν φορὰ τὶς ἀποφάσεις τῆς ἑπειτα ἀπὸ τὰ γεγονότα τῆς Τουρκίας. Ἦλθε καὶ ὁ Δραγούμης ἀπὸ τὴν Πόλιν κι' ἔλαβε μέρος στὶς συνομιλίας γιὰ τὴν ἀναδιοργάνωσιν.

Λεπτομέρειες γιὰ τὴν διεξαγωγὴ αὐτῆς τῆς τελευταίας προεργασίας δὲν ὑπάρχουν στὸ Ἀρχεῖο. Ὑπάρχει μόνον ἡ ἐξῆς ἀχρονολόγητη σημείωσις στὸ σχέδιον τῆς παραπάνω ἐπιστολῆς πρὸς τὸν πρωθυπουργό :

Ἡ παραίτησίς μου δὲν ἐγένετο δεκτὴ, ἔμεινα δὲ πάλιν ὑπὸ ἄλλην μορφήν, διαρρυθμισθείσης τῇ προτάσει μου τῆς ἐργασίας. Δηλαδή ἐγένετο στρατιωτικὸν γραφεῖον μὲ διάφορα τμήματα διὰ τὴν ἐν ταῖς ὑποδοῦλοις ἐργασίαν, καὶ ἔμεινον προϊστάμενος τοῦ γραφείου αὐτοῦ. Π.Γ.Δ.

Τὸ ζήτημα παρουσιάζεται διευθετημένο, τουλάχιστον στὶς γενικὰς του γραμμὰς, μὲ τὰ ἀκόλουθα ὑπηρεσιακὰ σημειώματα τοῦ Δαγκλῆ πρὸς τὸ Ὑπουργεῖο τῶν Στρατιωτικῶν :

Ἀποφασισθείσης ἐκ συνεννοήσεως τοῦ κ. Προέδρου τῆς Κυβερνήσεως μετὰ τοῦ Ὑπουργείου τῶν Ἐξωτερικῶν τῆς συστάσεως ὑπὸ τὴν διεύθυνσίν μου Στρατιωτικοῦ γραφείου διὰ τὴν διεξαγωγὴν τῆς ἐν ταῖς ὑποδοῦλοις ἑλληνικαῖς ἐπαρχίαις ἐθνικῆς ἐνεργείας, παρακαλῶ νὰ ἐγκριθῇ ὅπως ὁρισθῶσιν ὡς διευθύνται τμημάτων τοῦ γραφείου τούτου οἱ ταγματάρχ-

χαι τοῦ Μηχανικοῦ Ε. Πίσσας καὶ Χ. Μαλάμος καὶ ὁ Λοχαγὸς τοῦ Πυροβολικοῦ Ἰ. Φραγγούδης καὶ νὰ διαταχθῶσιν οἱ ἀξιωματικοὶ οὗτοι νὰ παρουνσιασθῶσιν εἰς ἐμὲ πρὸς κατάρτισιν τοῦ γραφείου.

Ὡς βοηθοὶ τῶν διευθυντῶν τῶν τμημάτων θέλουσι προσληφθῇ οἱ καταλληλότεροι ἐκ τῶν ὑπηρετούντων, εἰς τὴν ἐθνικὴν ἐργασίαν, κατωτέρων ἀξιωματικῶν.

Ἀθῆναι τῇ 21 Αὐγούστου 1908

Π. Γ. Δαγκλῆς, Συντ.

Ἀποφασισθείσης ὑπὸ τοῦ Ὑπουργείου τῆς προσκολλήσεως ἀξιωματικῶν ὡς εἰδικῶν γραφείων εἰς τὰ ἐν Ἠπείρῳ προξενεῖα, προετάθησαν νὰ ἀποσταλῶσιν ὁ ὑπολοχαγὸς τοῦ Πεζικοῦ Κοντογούρης ἐν Ἀργυροκάστρῳ, ὁ ἀνθυπολοχαγὸς τοῦ Πυροβολικοῦ Μανέτας ἐν Ἰωαννίνοις καὶ ὁ ἀνθυπολοχαγὸς τοῦ Πυροβολικοῦ Παπαϊωάννου ἐν Πρεβέζῃ. Τοῦ ὑπολοχαγοῦ Κοντογούρη δικαιολογήσαντος τὴν ἀποστολὴν του διὰ τῆς δοθείσης αὐτῷ ἀδείας διὰ τὸ ἐξωτερικὸν παρακαλῶ νὰ διαταχθῇ ἡ ἀπόσπασις τῶν δύο ἄλλων εἴτε εἰς τὸ Ὑπουργεῖον τῶν Ἐξωτερικῶν, εἴτε εἰς τὴν χαρτογραφικὴν ὑπηρεσίαν ἵνα δυνηθῶσι νὰ ἀναχωρήσωσι τὸ ταχύτερον, ὡς ἐπείγουσης τῆς ἀνάγκης.

Π. Γ. Δαγκλῆς

Ἐπίσης παρακαλῶ νὰ διαταχθῇ ἡ ἀπόσπασις εἰς τὴν χαρτογραφικὴν ὑπηρεσίαν τοῦ ὑπιδάρχου Κλείτου Π., ὃν θέλει διορίσει τὸ Ὑπουργεῖον τῶν Ἐξωτερικῶν εἰδικὸν γραφεὰ τοῦ Προξενείου Σαράντα Ἐκκλησιῶν.

Π. Γ. Δαγκλῆς

Τὸν Σεπτέμβριον οἱ προκαταρκτικὲς ἐργασίαι ἔχουν συμπληρωθεῖ καὶ ἡ νέα ὑπηρεσία ἀγγέλλει τὸν καταρτισμὸν τῆς μετὰ τὴν ἐξῆς ἐγκύκλιον :

Πρὸς ἅπαντα τὰ εἰδικὰ Γραφεῖα καὶ τοὺς πράκτορας

Φέρω εἰς γνῶσιν ὑμῶν ὅτι ἀποφάσκει τῶν ἀρμοδίων κατηρτίσθαι στρατιωτικὸν γραφεῖον δι' οὗ θέλει διεξάγεσθαι καὶ διευθύνεσθαι πᾶσα ἡ ἐν ταῖς ὑποδούλοις ἐπαρχίαις ἐνέργεια, ἥς κύριος σκοπὸς εἶναι ἡ ὑπὸ ἐνιαίαν διευθύνσιν πανελληνίως ὀργανώσεις πρὸς συνένωσιν τῶν ἀπανταχοῦ ἐλληνικῶν δυνάμεων ἐπὶ τῷ τέλει τῆς ὑπερασπίσεως καὶ προαγωγῆς τῶν συμφερόντων τοῦ ἐλληνισμοῦ. Τὸ γραφεῖον τοῦτο, ἀποτελοῦν ἐν τῷ μέλλοντι τὸ κέντρον Ἀθηνῶν καὶ τὴν ἀνωτάτην ἀρχὴν τῆς προρρηθείσης ἐνεργείας, τελεῖ ὑπὸ τὴν διευθύνσιν τοῦ ὑποφαινομένου καὶ διαιρεῖται εἰς τμήματα, ὧν ἕκαστον ἀντιπροσωπεύει μίαν ὑπόδουλον ἐπαρχίαν καὶ διευθύνεται ὑπὸ ἀνωτέρου ἀξιωματικοῦ. Τὰ ὄργανα τοῦ γραφείου τούτου εἶναι οἱ ἐν ταῖς ὑποδούλοις χώραις ἀπεσταλμένοι στρατιωτικοί, οἱ τε παρὰ τοῖς εἰδικοῖς γραφείοις τῶν Προξενείων καὶ οἱ ὑπὸ διαφόρους μορφάς

στρατιωτικοί ἢ πολιτικοί ἐγκατεστημένοι εἰς τὰ ὑπόδουλα μέρη ἢ καὶ ἐν τῷ ἐσωτερικῷ τοῦ Κράτους.

Ὅσακις παρὰ τοῖς εἰδικοῖς γραφεῖσι τῶν Προξενείων διατελοῦσιν πλείονες τοῦ ἑνός, ὁ ἀνώτερος ἢ ἀρχαιότερος αὐτῶν εἶναι ὁ διευθυντὴς τοῦ εἰδικοῦ γραφείου καὶ δι' αὐτοῦ δέον νὰ τελεῖται ἢ μετὰ τοῦ Κέντρου Ἀθηνῶν ἀνταπόκρισις.

Οἱ ἐν τῇ περιφερείᾳ ἐκάστου προξενίου ἐγκατεστημένοι πράκτορες, εἴτε στρατιωτικοί εἴτε πολιτικοί (πρώην ὀπλαρχηγοὶ κλπ.) ἐγκατασταθέντες ὑπὸ τοῦ εἰδικοῦ γραφείου ὑπάγονται ὑπὸ τὰς διαταγὰς τοῦ διευθύνοντος τὸ εἰδικὸν γραφεῖον. Ἐξαιρεῖται ἡ περίπτωσις καθ' ἣν πράκτωρ τις ἤθελεν εἶσθαι ἀνώτερος ἢ ἀρχαιότερος τοῦ διευθυντοῦ τοῦ εἰδικοῦ γραφείου, ὅτε ἐνεργεῖ κατὰ τὰς ὁδηγίας ἡμῶν καὶ τὰς τοῦ σχετικοῦ προξενίου, δι' οὗ καὶ ἀλληλογραφεῖ μετὰ τοῦ Κέντρου Ἀθηνῶν. Τὸ αὐτὸ γίνεται καὶ ὅταν δὲν ὑπάρχῃ εἰδικὸν γραφεῖον παρὰ τινι προξενίῳ.

Τὰ εἰδικὰ γραφεῖα ἐπαρχίας τινός, ὡς Ἡπείρου, Μακεδονίας κλπ., δέον νὰ εὐρίσκωνται εἰς συνάφειαν μετὰ τῶν καὶ νὰ συνεννοῶνται προκειμένου περὶ κοινῆς τινος ἐνεργείας.

Τὰ εἰδικὰ γραφεῖα καὶ οἱ πράκτορες ἐν γένει τελοῦσιν ὑπὸ τὴν ἐπίβλεψιν τῶν κ.κ. Προξένων, εἰς οὓς ἀνακοινοῦνται πᾶσα σχετικὴ ἐνέργεια.

Ὅσακις συμπέσῃ νὰ ἐγερθῇ διαφωνία τις μετὰ τὸ μέτρον τινὸς διατασσομένου ὑφ' ἡμῶν ἢ κρινομένου ἀναγκαίου νὰ ἐφαρμοσθῇ ὑπὸ τοῦ εἰδικοῦ γραφείου μετὰ τούτου καὶ τοῦ σχετικοῦ προξένου, ὁ διευθυντὴς τοῦ εἰδικοῦ γραφείου ἐκθέτει περὶ τὰ τούτου ἡμῖν δι' ἡτιολογημένης ἐκθέσεως καὶ ἀναμένει τὰς διαταγὰς ἡμῶν.

Εἰδικὸς κανονισμὸς καὶ ὁδηγίαι περὶ τοῦ τρόπου ἐνεργείας τῶν εἰδικῶν γραφείων καὶ τῶν πρακτόρων πρὸς τὴν ἐπίτευξιν τοῦ προοριζέντος σκοποῦ τῆς Πανελληνίου ὁργανώσεως θέλει σταλῇ ὑμῖν βραδύτερον. Μέχρις οὗ δὲ γίνῃ τοῦτο ἡ ἐργασία ὑμῶν θέλει ἐξακολουθῆσιν ὡς μέχρι τοῦδε εἰρηνικῶς ἐφαρμοζομένη καὶ ἐπεκτεινομένη.

Ἡ παροῦσα δέον νὰ κοινοποιηθῇ τῇ φροντίδι τῶν εἰδικῶν γραφείων καὶ εἰς πάντας τοὺς ἐν τῇ περιφερείᾳ ἐκάστου προξενίου ὑπὸ διαφόρους μορφὰς στρατιωτικοὺς πράκτορας. Εἰς τοὺς λοιποὺς δέον νὰ δοθῶσιν ἀνάλογοι ὁδηγίαι.

Πάντα τὰ εἰδικὰ γραφεῖα καὶ οἱ πράκτορες θέλουσιν ὑποβάλλει ἡμῖν εἰς τὸ τέλος τοῦ τρέχοντος μηνὸς ἐκθεσιν ἐμφαίνουσιν τὴν σημερινὴν κατάστασιν τῆς περιφέρειας τῶν καὶ τὰ μέτρα τὰ ὅποια εἶναι ἀνάγκη νὰ ληφθῶσιν διὰ τὴν πρόοδον τῆς ὁργανώσεως. Ἐφεξῆς δὲ δέον νὰ ὑποβάλλωσι τοιαύτας ἐκθέσεις πάντες κατὰ διμηνίαν. Ἐπίσης θέλουσιν ὑποβάλλει κατὰ λογὸν τῶν ἐν περιφερείᾳ ἐκάστου προξενίου ἐγκατεστημένων πρακτόρων

μετά σημειώσεως περί τοῦ ἀνατεθειμένου αὐτοῖς ἔργου, ὥς καὶ περί τυχόν μενόντων ἔτι ἐν τοῖς ὅπλοις σωμάτων.

Τόσον αἱ ἐκθέσεις αὗται ὥς καὶ πᾶσα ἡ μετὰ τοῦ κέντρου Ἀθηνῶν ἀλληλογραφία τῶν εἰδικῶν γραφείων καὶ πρακτόρων θέλει ἀποστέλλεσθαι ἡμῖν διὰ τοῦ σχετικοῦ προξενείου καὶ τοῦ Ὑπουργείου τῶν Ἐξωτερικῶν ἐντὸς φακέλλου κεκλεισμένου καὶ ἐπιγραφομένου «Πρὸς τὸ τμήμα Πληροφοριῶν», τοῦ γενικοῦ τούτου τίτλου ὀρισθέντος πρὸς διάκρισιν τοῦ γραφείου μας. Δὲν ἀποκλείεται ἐν τούτοις καὶ ἡ χρῆσις παντὸς ἄλλου ἀσφαλοῦς μέσου ἀνταποκρίσεως.

Τὰ πρὸς τὰ εἰδικὰ γραφεῖα ἔγγραφα θέλουσι φέρεи ὥς ἐπιγραφὴν τὰ ἀρχικὰ γράμματα τῆς λέξεως Κέντρον καὶ τῆς πόλεως, ἐν ἣ τὸ σχετικὸν Προξενεῖον.

Εἰς τὰ εἰδικὰ γραφεῖα καὶ τοὺς ἄλλους στρατιωτικοὺς πράκτορας ἀνατίθεται ἔτι, ἐκτὸς τῆς καθαρᾶς προπαγανδιστικῆς ἐργασίας, καὶ ἡ ὑπὸ στρατιωτικὴν ἔποψιν μελέτη τοῦ τμήματος τῆς χώρας ἐν ᾧ δρῶσιν : στατιστικαὶ πληροφορίες περὶ τῶν πόρων τῆς χώρας καὶ περὶ τῶν ἐν αὐτῇ ἐδρευουσῶν στρατιωτικῶν δυνάμεων καὶ τοῦ ὀπλισμοῦ αὐτῶν, περὶ τῆς καταστάσεως τῶν ὁδῶν καὶ τῶν συγκοινωνιῶν ἐν γένει, περὶ τῆς τοπογραφικῆς διαμορφώσεως τοῦ ἐδάφους, περὶ τῶν τυχόν εἰς τοὺς ὑπάρχοντας χάρτας ὑπαρχόντων σφαλμάτων καὶ τῆς διορθώσεως αὐτῶν περὶ τοῦ εἶδους τοῦ λιμένος καὶ τῶν ὑπαρχόντων μέσων ἀποβάσεως διὰ τὰς παραλίους πόλεις κλπ. Ἀλλὰ περὶ τούτου θέλει δίδεσθαι ἐκάστοτε εἰδικὴ ἐντολὴ ὀρίζουσα τὰ μελετητέα ζητήματα ἐν ἐκάστῳ διαμερίσματι.

Διὰ μυστικὰς ἀνακοινώσεις δεόν νὰ γίνηται χρῆσις τῆς κρυπτογραφίας.

Διευθυντῆς τοῦ Μακεδονικοῦ τμήματος τοῦ γραφείου μας ὠρίσθη ὁ Ταγματάρχης τοῦ Μηχανικοῦ κ. Ε. Πίσσας, ἔχων τὸ ψευδώνυμον Κούτρας.

Ἐδῶ τὸ ἰδιόγραφο σχέδιο τοῦ Δαγκλῆ ἔχει τὴν ἐξῆς προσθήκη στοὶ περιθώριον :

Διὰ τὴν Ἑπειρον θὰ γραφῇ ὁ Τ/χης μηχ. Χρ. Μαλάμος. Διὰ τὴν Θράκην ὅτι μέχρι διορισμοῦ εἰδικοῦ διευθυντοῦ διευθύνεται ὑπ' ἐμοῦ.

Ὁ ὑποφαινόμενος θέλει ὑπογράφεσθαι ἐν τῷ μέλλοντι «Παρμενίων».

Ἐν Ἀθήναις τῇ ... 7βρίου 1908

Π. Γ. Δ.

Ἀξιοπαρατήρητο εἶναι ὅτι ἡ νέα ὑπηρεσία ἀγγέλλεται ὥς «στρατιωτικὸν γραφεῖον», καὶ ὅχι ὥς ἀναδιοργάνωσις τοῦ Μακεδονικοῦ Κομιτάτου· ὅτι οἱ λέξεις «Πανελλήνιος Ὀργάνωσις» χρησιμοποιοῦνται ὥς χαρακτηρισμὸς τῆς νέας ὑπηρεσίας, ὅχι ἀκόμα ὥς ἐπίσημη ὀνομασία τῆς· ὅτι μόνον ἐλάχιστα ἄρθρα ἀπὸ τὰ προηγούμενα σχέδια ἔχουν περιληφθεῖ σ' αὐτὸ τὸ κείμενον, πιθανώτατα ἐπειδὴ ἀγγέλλεται γιὰ «ἀργότερα» χωριστὸς «κανονισμός»· ὅτι ἡ διεύθυνσις τοῦ τμήματος Θράκης παραμένει ἀκόμη ἀσυμπλήρωτη¹.

1. Στὰ Ἀπομνημονεύματα Στυλιανοῦ Γονατᾶ (β.π. σ. 25) γράφεται : «Κατ' Αὐγούστον 1908 (...) κατηρτίσθη νέος ὀργανισμὸς ὑπὸ τὸν τίτλον πάλιν «Πανελ-

5. ΤΑ ΤΟΠΙΚΑ ΚΕΝΤΡΑ

Τὰ περισσότερα ἀπ' ὅσα ἔγγραφα δημοσιεύτηκαν ἢ μνημονεύτηκαν παραπάνω σ' αὐτὸ τὸ κεφάλαιο ἀνάγονται σὲ ζητήματα ὀργανωτικὰ καὶ ἀναδιοργανωτικὰ τῆς ἀπόρρητης κεντρικῆς ὑπηρεσίας, δηλαδὴ στὴ βαθμιαία ἀντικατάσταση τοῦ Μακεδονικοῦ Κομιτάτου ἀπὸ τὴν Πανελλήνια Ὁργάνωση. Ὡστόσο, τὸ μεγαλύτερο μέρος τῶν ἐγγράφων τοῦ κεφαλαίου ἀφορᾷ τὴν ἐπὶ τόπου δράση τῶν μυστικῶν γραφείων στὴν περιφέρεια Θεσσαλονίκης, στὴ Θράκη καὶ στὴν Ἡπειρο.

Τώρα πού, ἔπειτα ἀπὸ τόσων μηνῶν προσπάθειες, προπάντων ἔπειτα ἀπὸ τὴν ἐπανάσταση τῶν Νεοτούρκων, τὸ μεγάλο ὀργανωτικὸ θέμα φαίνεται ὅπωςδὴποτε νὰ ἔχει λυθεῖ μὲ τὴν ἰδρυση τῆς νέας κεντρικῆς ὑπηρεσίας, θὰ συνοψιστεῖ παρακάτω τὸ ὕλικὸ πού ἀφορᾷ τὰ «Εἰδικὰ Γραφεῖα» ἢ τοπικὰ «Κέντρα», ὅπως ὀνομάστηκαν μὲ τὴ νέα ὀργάνωση τῆς κεντρικῆς ὑπηρεσίας. Ἰσως δὲν περιττεῖ νὰ ξανασημειωθεῖ ὅτι θὰ παραθεθοῦν ἐδῶ μόνο συνοπτικῶτατες περιλήψεις τῶν ἐγγράφων, λίγες περικοπές τους, κ' ἐλάχιστα ἀκέραια κείμενα. Μετὰ τὴν ἐπισκόπηση τῶν τοπικῶν κέντρων θὰ παρακολουθήσουμε τὶς μεταγενέστερες ἐξελίξεις τῆς Κεντρικῆς Ὑπηρεσίας.

Περιφέρεια Θεσσαλονίκης. Τὸ γόητρο τῶν ἀξιωματικῶν.— Οἱ ἀξιωματικοὶ τοῦ Κέντρου Θεσσαλονίκης, ἔχοντας ἐπίγνωση ὅτι κρατοῦσαν στὰ χέρια τους τὸν εὐρύτερο καὶ σημαντικώτερο τομέα τοῦ Μακεδονικοῦ Κομιτάτου καὶ τῆς ὑπηρεσίας πού τὸ διαδέχτηκε, συνήθιζαν νὰ διατυπώνουν τὰ αἰτήματα καὶ τὶς ὑποδείξεις των μὲ συλλογικὰ διαβήματα. Ἔτσι εἶχαν ζητήσει, ὅπως εἶδαμε, ν' ἀνατεθεῖ ἡ διεύθυνση τοῦ «Βιλαετίου» στὸν Δαγκλῆ¹, ἔτσι καὶ λίγο ἀργότερα εἶχαν διαμαρτυρηθεῖ καὶ ἀπειλήσει ὁμαδικὴ παραίτηση γιὰ ν' ἀποτρέψουν τὴν παραίτησή του². Ἔτσι, ἐπίσης ὁμαδικά, ζητοῦν ἀπὸ τὸν Δαγκλῆ νὰ «προστατεύσῃ τὸ γόητρον καὶ τὴν ἠθικὴν περιωπὴν τῶν ἀξιωματικῶν» ἀπὸ ἐπανειλημμένες ἐκδηλώσεις δυσπιστίας τοῦ Ὑπουργείου τῶν Ἐξωτερικῶν.

12 Δεκεμβρίου 1908

Κύριε Συνταγματάρχα,

Ἐν ἐπανειλημμένοις ἐγγράφοις τοῦ Ὑπουργείου πρὸς τὸν κ. Γενικὸν Πρόξενον διαφαίνεται ποῦ μὲν κεκαλυμμένως ποῦ δὲ σχεδὸν ἀπροκαλύπτως δυσπιστία ὅσον ἀφορᾷ τὴν διαχείρισιν τῶν διὰ τὴν ἐθνικὴν ἐργασίαν δαπανωμένων χρημάτων καὶ προκατάληψις ὅτι ταῦτα δαπανῶνται ἀσκόπως καὶ χωρὶς νὰ λαμβάνηται ὑπ' ὄψιν ἡ οἰκονομικὴ τοῦ Κράτους θέσις.

λῆνιος Ὁργάνωσις», ἐπὶ κεφαλῇ τῆς ὁποίας ἐτέθη ὁ συνταγματάρχης Παναγιώτης Δαγκλῆς, ἥτις ὑποδιρέθη εἰς τμήματα : τὸ Ἡπειρωτικόν, τὸ Μακεδονικόν, τὸ Ἀσιατικόν καὶ τὸ Θρακικόν. Τοῦ τελευταίου τούτου ἡ διεύθυνσις ἀνετέθη εἰς ἐμέ». — Μὴ ἀκόμα ἀφορμὴ γιὰ νὰ προσέξουμε πόσο σπάνια μπορεῖ κανεὶς ν' ἀντλεῖ ἐξακριβωμένες πληροφορίες γιὰ πραγματικὰ γεγονότα ἀπὸ Ἀναμνήσεις καὶ Ἀπομνημονεύματα. Διότι τὸν Αὐγούστο 1908 : α) δὲν κατηρτίσθη νέος ὀργανισμὸς ὑπὸ τὸν τίτλον «Πανελλήνιος Ὁργάνωσις», β) τμήμα Ἀσιατικὸν δὲν ὑπῆρχε τότε στὴ νέα ὀργάνωση καὶ γ) διευθυντὴς τοῦ τμήματος Θράκης δὲν εἶχε ἀκόμη ὀρίσθῃ κανεὶς καὶ τὸ τμήμα διευθυνόταν ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν Δαγκλῆ.

1. Βλ. σ. 312.

2. Βλ. σ. 326.

Ἐπειδὴ δὲ τὰ χρήματα ταῦτα δαπανῶνται κατὰ τὸ πλεῖστον ὑπὸ τῶν εἰδικῶν γραφείων, εἶναι προφανὲς ὅτι οἱ ὑπαινιγμοὶ καὶ αἱ μομφαὶ αὗται ἀπευθύνονται συγκεκριμένως πρὸς τοὺς ἀποτελοῦντας αὐτὰ ἀξιωματικούς. Καὶ ὅσον μὲν ἀφορᾷ τὸ σκόπιμον ἢ μὴ τῶν γενομένων δαπανῶν, τὴν εὐδόκιμον ἢ μὴ διεύθυνσιν τῆς ἐργασίας, τὰ εὐνοϊκὰ ἢ μὴ μέχρι τοῦδε ἀποτελέσματα ταύτης, θὰ ἡδύναντο οἱ ἐν τῷ Ὑπουργείῳ νὰ σχηματίσωσι ἀκριβῆ γνώμην ἂν παρηκολούθουν τὰ γεγονότα, ἂν ἀνεγίνωσκον τὰς ὑποβαλλομένας ἐκθέσεις καὶ ἂν τέλος ἤκουον τὰς γνώμας τῶν ὑπευθύνων ἀντιπροσώπων τῆς Κυβερνήσεως, δηλ. τῶν διευθυνόντων τὰ Προξενεῖα.

Δυστυχῶς οὐδὲν τούτων πράττουσιν, οὐδεμίαν οὐδέποτε ἔδωσαν ἡμῖν χρησίμον τινα ὁδηγίαν, δὲν διστάζομεν δὲ νὰ δηλώσωμεν Ὑμῖν ὅτι τὰ ἐκάστοτε παρὰ τοῦ Ὑπουργείου στελλόμενα ἔγγραφα τοιαύτην ἐλέγχουσιν ἄγνοιαν τῆς ἐδῶ καταστάσεως, τοιαύτην ἑλλειψιν πάσης γνώμης, τοιοῦτον φόβον οἰασθήποτε εὐθύνης, ὥστε ἀντὶ ὁδηγίων παρέχουσιν ἡμῖν μόνον ἀφορμὰς λυπηρῶν σκέψεων περὶ τοῦ σκοπίμου τῆς ἐνταῦθα ἐργασίας, περὶ τοῦ ἂν ἀξίξῃ τὸν κόπον νὰ ὑφίσταται τις ἐπὶ ἔτη τὰς ἀπιστεῦτους πικρίας καὶ ἀπογοητεύσεις τὰς συναφεῖς πρὸς τὸν ἀγῶνα, ὅταν ἡ κεντρικὴ ὑπηρεσία εἰς τοσαύτην διατελῇ ἄγνοιαν καὶ οὕτως ἐννοεῖ νὰ ἀνταμείψῃ τὰς ἔστω καὶ μικρὰς ὑπηρεσίας ἡμῶν.

Ἄλλ' ἀνεξαρτήτως τῶν γενικῶν τούτων σκέψεων τὸ ὕψος τῶν μνημονευθέντων ἐγγράφων, ἢ ἐν αὐτοῖς καταδηλουμένη δυσπιστία πρὸς τοὺς ἀποτελοῦντας τὰ εἰδικὰ γραφεῖα ἀξιωματικούς θέτει πρὸ ἡμῶν τὸ ἐρώτημα : Εἶναι δυνατόν ὑπὸ τοιούτους ὅρους, ἄνευ δηλ. τῆς ἐμπιστοσύνης τῆς Κυβερνήσεως νὰ ἐξακολουθῶμεν ἐργαζόμενοι ;

Εἶναι τοιαύτη, κ. Συνταγματάρχᾳ, ἡ φύσις τῆς διεξαγομένης ἐργασίας, ὥστε μόνον ἀπόλυτος ἐμπιστοσύνη εἰς τὰ διαχειριζόμενα αὐτὴν πρόσωπα ἀπαιτεῖται ὅπως μὴ παρασύρῃται ἡ κεντρικὴ ὑπηρεσία ὑπὸ τῶν διαδόσεων τῶν καφενείων, τῶν φωνασκιῶν τῶν ἀποπεμπομένων ἐντεῦθεν ὡς ἀνικάνων καὶ πάσης κακοβούλου εἰσηγήσεως. Ἄνευ τῆς ἀπολύτου ταύτης ἐμπιστοσύνης οὐδεὶς ἔλεγχος, οἰαδήποτε μορφή ἢ σύστασις, εἶναι δυνατόν νὰ θέσῃ φραγμὸν εἰς τὴν σπατάλην ἢ κατάρχησιν τοῦ δημοσίου χρήματος. Τοιαύτη εἶναι ἡ φύσις τῆς ἐργασίας ἣν καὶ ἐπὶ τινὰς ἡμέρας μόνον ἂν παρακολουθήσῃ τις πείθεται περὶ τοῦ ἀδυνάτου παντὸς ἐλέγχου, ἐφ' ὅσον δὲν κρατεῖ ἀπόλυτος ἐμπιστοσύνη μετὰ τὴν Κυβερνήσεως, Προξένων καὶ εἰδικῶν γραφείων.

Ἄν τὸ Ὑπουργεῖον ἔχῃ ὠρισμένας ἀφορμὰς καὶ δεδομένα δικαιολογοῦντα τὴν δυσπιστίαν ταύτην, δύναται καὶ ὀφείλει νὰ προβῇ εἰς οἰονδήποτε ἔλεγχον, νὰ ἀποπέμψῃ τοὺς μὴ ἀπολαύσαντας τῆς πλήρους αὐτοῦ ἐμπιστοσύνης, νὰ διορίσῃ δὲ ἄλλους ἀπολαύοντας ταύτης. Τοῦτο

είναι τὸ ἐπιβεβλημένον αὐτῷ καθήκον, οὐχὶ δὲ συλλήβδην νὰ ὑβρίζῃ — διότι τοιαύτην προφανῶς ἔννοιαν ἔχουσι τὰ ἔγγραφα του, ὅσον καὶ ἂν διπλωματικῶς καλυφθῶσιν ἢ δικαιολογηθῶσιν ὡς ἐκ τῆς οἰκονομικῆς ἀνεπαρκείας τοῦ Κράτους — ἀξιωματικούς οἵτινες ἀντὶ τῆς πολυετοῦς αὐτῶν ἀφοσιώσεως εἰς τὸν ἀγῶνα καὶ τῶν ἀποτελεσμάτων τῆς ἐργασίας αὐτῶν ἦν θεωροῦσιν ὡς καρποφόρον καὶ ἐθνωφελῆ, στηριζόμενοι ἐπὶ ὀρισμένων γεγονότων, οὐδεμίαν ἄλλην ἡξίουσιν ἀμοιβὴν ἢ τὴν ἀναγνώρισιν ὑπὸ τῆς Κεντρικῆς Ὑπηρεσίας τῶν κόπων καὶ τῶν ἀποτελεσμάτων αὐτῶν.

Ὑπὸ τοιούτους ὅρους ἐπαναλαμβάνομεν ὑμῖν κ. Συνταγματάρχᾳ, ὅτι εἶναι ἀδύνατος ἡ συνέχισις τῆς ἐργασίας οὐ μόνον δι' ἡμᾶς, ἀλλὰ καὶ πᾶς καλούμενος ν' ἀναλάβῃ τοιαύτην ὑπηρεσίαν θ' ἀρνηθῇ ταύτην ἐν τῷ μέλλοντι ὅταν γνωρίζῃ ὅτι οὕτω θ' ἀνταμειφθῇ καὶ τοιαύτης παρὰ τῆς Προϊσταμένης ἀρχῆς θὰ τύχῃ προστασίας καὶ ἠθικῆς ἐνισχύσεως.

Ἀποτεινόμεθα πρὸς ὑμᾶς, κ. Συνταγματάρχᾳ, ὅπως λαμβάνοντες ὑποβαρὰν ἄποψιν τ' ἀνωτέρω καταστήσετε γνωστὰ καὶ καταλλήλως τονίσετε τοῖς ἀρμοδίοις, προστατεύσετε δὲ τὸ γόητρον καὶ τὴν ἠθικὴν περιωπὴν τῶν ἀξιωματικῶν καὶ ὡς τοιούτων καὶ ὡς ἐργατῶν ἐν Μακεδονίᾳ τῆς Ἐθνικῆς ἰδέας, ἄνευ τῶν ὁποίων καὶ ὀλόκληρος ἡ ἐθνικὴ ἐργασία διασύρεται καὶ καταβιβάζεται εἰς ἐπίπεδον πολὺ χαμηλότερον ἐκείνου ἐν ᾧ ἀπαραιτήτως δεόν νὰ εὕρισκεται.

Μαστραπᾶς, λοχ. πεζ., Ἀλ. Μαζαράκης, ὑπολ. πυρ.,
Δ. Κάκκαβος, Α. Μοσχονήσιος, λοχ. πεζ., Ἀλ. Ὁθωναῖος,
ὑπολ. πεζ., Κ. Ταβουλάρης, ἀνθ. ὑλ. πυρ.

Στὴν ἀπάντησίν του (23 Δεκ. 1908), ὁ Δαγκλῆς προσπαθεῖ νὰ καταπραῖνει τὰ πνεύματα :

(...). Ἐπὶ τοῦ ζητήματος τούτου ὡμίλησα μετὰ τῶν ἀρμοδίων ἀνακοινώσας αὐτοῖς περιληπτικῶς τὰ ἐν τῇ ἐπιστολῇ σας καὶ τονίσας τὸ ἄτοπον τοιαύτης τινὸς ἐνεργείας πρὸς ἀξιωματικούς μετὰ τοιαύτης αὐταπαρνήσεως ἀφιερωθέντας εἰς τὸ μέγα ἐθνικὸν ἔργον.

Οἱ ἀρμόδιοι διεμαρτυρήθησαν κατὰ τοιαύτης ἐπεξηγήσεως τῶν ἐγγράφων των καὶ μοι ἐδήλωσαν κατηγορηματικῶς ὅτι οὐδὲ τὴν παραμικρὰν εἶχον ποτὲ ἀφορμὴν νὰ ἐκφράσωσι δυσπιστίαν κατὰ τῶν ἐν Θεσσαλονίκῃ εἰδικῶν γραφέων, ὧν ἡ διαχείρισις διακρίνεται πάντοτε ὑπὸ τῆς τάξεως καὶ τῆς φειδοῦς. Μοι ἐξήγησαν δὲ ὅτι μόνος σκοπὸς τῆς σχετικῆς ἐγκυκλίου των, ἣτις ἦτο γενικὴ διὰ πάντα τὰ προξενεῖα, ἦτο νὰ κανονίσωσιν ἐπὶ τὸ οἰκονομικώτερον τὰ διὰ τὰς ἐθνικὰς ἀνάγκας χρήματα, τὰ ὁποῖα δὲν δύνανται νὰ εἶναι ἄφθονα ἕνεκα τῆς γνωστῆς ἰσχύνητος τῶν ἑλληνικῶν προϋπολογισμῶν. Μοῦ προσέθεσαν ἔτι ὅτι εἰς τὸν γενόμενον διακανονισμόν τῶν ἐξόδων ἔδωσαν ἀφορμὴν καὶ ὑπερβασίαι τινές,

γενόμεναι ὄχι ὑπὸ τοῦ Προξενίου Θεσσαλονίκης, ἀλλὰ ὑπὸ ἄλλου τινὸς ὅπερ ἐχρησιμοποίησε χρήματα προωρισμένα δι' ἔθνικόν σκοπὸν πρὸς πολυτελεῖς ἐπιπλώσεις καὶ ἄλλα ἐξοδα πολυτελείας. Διὸ ἐκρίθη ἀναγκαῖον νὰ ἀπευθύνωσι γενικῶς πρὸς τὰ προξενεῖα τὰς γνωστὰς ἐγκυκλίου δι' οὗ ἔκανονίζοντο εἰς τὸ μέλλον αἱ δαπάναι κλπ.

Διαβιβάζων ἐπομένως εἰς ὑμᾶς καὶ δι' ὑμῶν εἰς τοὺς λοιποὺς συναδέλφους οἵτινες προσυπέγραψαν τὴν πρὸς ἐμὲ ἐπιστολήν, τὰς ἱκανοποιητικὰς ἐξηγήσεις ταύτας, φρονῶ πεπειθότως ὅτι δὲν πρέπει νὰ ἐχῃτε τὴν παραμικρὰν ὑποψίαν ὅτι εἶναι δυνατόν νὰ ὑπάρχῃ δυσπιστία τις πρὸς ὑμᾶς ἐν τοῖς περὶ οὗ ὁ λόγος ἐγγράφοις τοῦ ὑπουργείου, ἀλλὰ νὰ ἐξακολουθήσητε τὸ μέχρι τοῦδε πατριωτικὸν ὑμῶν ἔργον, βέβαιοι ὅτι προσφέρετε μεγίστην ὑπηρεσίαν εἰς τὴν πατρίδα (...).

Δεχθῆτε τοὺς φιλικοὺς χαιρετισμούς μου καὶ διαβιβάσατε αὐτοὺς τοῖς λοιποῖς συναδέλφοις, Ὑμέτερος,

Παρμενίων

Διαχειριστικά.—Θέματα διαχειριστικά καὶ ἄλλα διοικητικά τοῦ Κέντρου Θεσσαλονίκης — τοποθετήσεις, ἀρμοδιότητες κλπ. — πραγματεύονται ἐπίσης ἄλλα 12 ἐγγραφα αὐτοῦ τοῦ φακέλου.

Τὸ ἓνα εἶναι : *Προϋπολογισμὸς Θεσσαλονίκης ἐγκριθεὶς ὑπὸ τοῦ Ὑπουργείου διὰ τὸ ἔτος 1909.* Ἰδιόγραφο Δαγκλῆ.

Τὰ λοιπὰ 11 εἶναι ἐπιστολὲς τῶν «εἰδικῶν γραφείων» πρὸς τὸν Δαγκλῆ, ἀπὸ τὸν Σεπτέμβριον 1908 ἕως τὸν Ἀπρίλιον 1909. Μία ἀπ' αὐτὰς (τοῦ Κυρ. Ταβουλάρη, 30 Δεκ. 1908) παρέχει ἀναδρομικὰ στοιχεῖα γιὰ τὴν ὁργάνωσιν τοῦ Εἰδικοῦ Γραφείου καὶ τὶς τοπικὰς ἀρμοδιότητες τῶν τμημάτων του, ἐπὶ Κορομηλᾶ. Σὲ ἄλλες ἐπιστολὰς συμβαίνει νὰ σημειῶναι ὁ Δαγκλῆς, στὸ περιθώριον, τὴν ἀπάντησιν ἢ τὴν συνέχεια ποὺ ἔδωκε.

Πολιτικά.—Ἐντονώτερον ἐνδιαφέρον παρουσιάζουν ὅσα ἐγγραφα πραγματεύονται τὰ μεγάλα πολιτικὰ προβλήματα τῆς στιγμῆς. Ἐκτὸς ἀπὸ τὰ λίγα ποὺ ἀναφέρθηκαν παραπάνω¹, ὑπάρχουν :

α') *Ἐκθεαὶς περιοδείας* στὰ «Κέντρα» Μακεδονίας. — Ἐπιστολὴ ταγματ. Ἐ. Πίσσα πρὸς Δαγκλῆ, 16 Σεπτεμβρίου 1908. Ὁ ταγματ. Πίσσας, διευθυντὴς τοῦ Ἀνατολικοῦ Τμήματος, ὅταν ἰδρύθηκε ἡ «Πανελλήνιος Ὀργάνωσις», ἐκθέτει ἀπὸ τὴ Θεσσαλονικὴ ἐντυπώσεις περιοδείας του στὰ «Κέντρα» Μακεδονίας :

Συνταγματάρχᾳ μου (...). Τὸ φλέγον ζήτημα εἶναι τὸ τοῦ ἐξοπλισμοῦ τῶν Βουλγάρων. Καθ' ἑκάστην εἰσάγουν μεγάλας ποσότητας ὀπλῶν (...) καταφανὲς καθίσταται ὅτι πολὺ συντόμως, ἐντὸς ἡμερῶν ἴσως, παρασκευάζουσι πραξικοπημὰ τι². Ἡμεῖς δέ, ἐναντι τοιαύτης δραστηριότητος μένομεν ἄεργοι, οὐδὲν ἐνεργοῦντες (...).

1. Βλ. σ. 314.

2. Τὸ «πραξικόπημά τι» ἐγινε μετὰ ἑξὶ μέρες, στίς 22 Σεπτ./5 Ὀκτωβρ. 1908, ὅταν ὁ Φερδινάνδος, στὸ Τύρναβο, ἀνακήρυξε τὴν Βουλγαρία βασιλεῖο ἀνεξάρτητο ἀπὸ τὸν Σουλτάνο.

β') *Ἐκθεσις τῶν γεγονότων καὶ τῆς καταστάσεως ἐν τῇ περιφερείᾳ Θεσσαλονίκης κατὰ τὸ ἔτος 1908*. 31 σελ. δακτυλ. μεγάλες καὶ πυκνές. Ἀνυπόγραφη. Στὸ ἐξώφυλλο σημειώνεται: «Κον Κον Παρμενίωνας».

Τὸ κείμενο τοῦτο δὲν περιορίζεται στὰ ὅσα ὑπόσχεται ὁ τίτλος του. Εἶναι μιὰ ἐξαίρετη ἀναδρομικὴ παρουσίαση τῆς ἐνοπλῆς ἀμυνας καὶ τῆς εἰρηνικῆς προπαγάνδας στὴν Μακεδονία, ἀπὸ τὸ φθινόπωρο τοῦ 1904 ἕως τὴν Νεοτουρκικὴ Ἐπανάσταση τῆς 11/24 Ἰουλίου 1908. Ἐπειτα ἀπὸ σύντομη γενικὴ τοποθέτηση τοῦ ζητήματος ἐξετάζονται, μὲ συχνὲς ἐπίσης ἀναδρομὲς στὰ πρόσφατα προηγούμενα χρόνια, τὰ γεγονότα καὶ τὰ προβλήματα τοῦ 1908 — τὰ πρὶν ἀπὸ τὴν Ἰουλιανὴ Ἐπανάσταση καὶ τὰ μετὰ —, σὲ διαμερίσματα τῆς Μακεδονίας ὑπαγόμενα στὸ Κέντρο Θεσσαλονίκης:

Πρῶτα ἡ Θεσσαλονίκη, μὲ συνοπτικὴ περιγραφὴ τῆς οἰκονομικῆς τῆς ζωῆς — ἰδίως γιὰ ὅσα ἐνδιαφέρουν τὴν ἑλληνικὴ κοινότητα —, τῶν βουλγαρικῶν ἀποικισμῶν μέσα στὴν πόλη καὶ στὴν ὑπαίθρο, καί, διεξοδικώτερα, τῆς ἐντατικῆς ἐργασίας ποὺ ἐγκαινίασε ἡ «Ὁργάνωσις Θεσσαλονίκης» τὸ 1906¹.

Μὲ τίς λέξεις «πρότυπον ὀργανώσεως» χαρακτηρίζεται ἡ δημιουργικὴ ἐργασία τοῦ ἀνθυπολ. ὕλ. πυρ. Μιχαήλ Ἀναγνωστάκου (καπετὰν Ματαπᾶς) στὸ Τμήμα Ὀλ Ὑμ π ο υ, ὅπου ἐκαλοῦντο καὶ ἐγυμνάζοντο οἱ νέοι εἰς τὴν χρῆσιν τῶν ὅπλων, εἶχε ἐξασφαλίσθῃ ἡ διὰ τοῦ διαμερίσματος εἰσὸδος σωμάτων καὶ ἰδρυθῇ ἀποθήκη, καὶ αὐταὶ αἱ ἀτομικαὶ διαφοραὶ ἐλύοντο ὑπὸ τῆς Ὁργανώσεως (...).

Γιὰ τὴ Βέροια ἐπισημαίνονται ἰδίως τὰ προβλήματα ποὺ δημιουργεῖ τὸ ἀείποτε ρευστὸν καὶ ἀμφίβηλον φρόνημα τῆς μεγάλῃς μερίδος τῶν Βλάχων ποιμένων (...) ἡ μακρὰ ἐκ μέρους ἡμῶν ἀδράνεια, ἡ ἀποκρουστικὴ καὶ περιφρονητικὴ διαγωγή τῶν Μητροπολιτῶν καὶ τῶν Ἑλληνικῶν Κοινοτήτων πρὸς αὐτούς, τὸ χρέμα τὸ ρουμουνικὸν (...) Εἶναι ἀνάγκη νὰ σημειωθῇ ἐνταῦθα ὅτι κυρίως εἰπεῖν ρουμουνικὴ ἰδέα δὲν ὑπάρχει οὐδὲ παρ' αὐτοῖς τοῖς ὀργανοῖς τῆς ρουμουνικῆς προπαγάνδας, εἰμὴ ὑπὸ ἀρνητικὴν μορφήν, ὡς ἀντιπάθεια τοιούτεσι πρὸς τοὺς συνοίκους ἑλληνικοὺς πληθύνοντας, τοὺς σήμερον ἔτι περιφρονητικῶς φερομένους πρὸς αὐτούς (...) Ἀντηρόν ἀποτελεῖ φαινόμενον ἡ ἐν Βεροίᾳ, Ναούσῃ καὶ ἄλλαις ἑλληνικαῖς κοινότησι κομματικὴ διαίρεσις, ἥτις ἐν πολλαῖς πόλεσιν ἔλαβε τὴν μορφήν ἀγῶνος μεταξὺ προκρίτων καὶ λαοῦ (...).

Ἡ Νάουσα, γράφει ἡ ἔκθεσις, ὑπῆρξεν ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τοῦ ἀγῶνος ἡ κυριωτέρα βάσις καὶ τὸ κέντρον τῶν ἐνόπλων ἐνεργειῶν ἐν τῷ τμήματι Βερμίου, ἐμμέσως δὲ καὶ διὰ τὰ διαμερίσματα Βοδενῶν, Γιαννιτσῶν, Καρατζόβας (...) Ἐνεκα τῶν δυσχερειῶν τούτων (...) αἱ πρόοδοι ἡμῶν δὲν ὑπῆρξαν μεγάλαι ἐν τῷ διαμερίσματι τούτῳ, οὐδ' ἀνάλογοι πρὸς τὰς θυσίας αἵματος καὶ χρημάτων ἃς ἐστοίχισεν ὁ ἐν αὐτῷ ἀγὼν (...).

Γιὰ τὸ διαμέρισμα Βοδενῶν (σήμερα Ἑδεσσα), σημαντικώτατον ὡς ὁ μόνος κρῖκος ὁ συνδέων τὸν Ἑλληνισμόν τῶν δύο Μακεδονικῶν Βιλαετιῶν, ἐκτὸς ἀπὸ τὴ δράση τῶν ἑλληνικῶν σωμάτων ἀναφέρεται ἡ ὑπαρξὶς ἀνθούσης ἑλληνικῆς βιομηχανίας. Προκειται γιὰ δύο νηματουργεῖα ποὺ χρησιμοποιοῦν πολλὰς ἑκατοντάδες ἐργάτες καὶ ἰδίως ἐργάτριες. Τὸ πρῶτον τῶν ἐργοστασιῶν τούτων ἰδρυσεν καὶ συστάειν τὸν ἐργατῖδων (...) Εὐτυχῶς εἰς Βοδενὰ καὶ Μητροπολίτην ἔχομεν ἓνα τῶν ἀρίστων σχετικῶς ἐν Μακεδονίᾳ, τὸν Σεβ. Στέφανον, καὶ διευθυντὴν σχολείου ἀρίστον ἀπὸ τοῦ Σεπτεμβρίου 1908, τὸν ἀνθυπ. πεζ. Νεόκοσμον Γρηγοριάδην (...).

Γιὰ τὸ τμήμα Καρατζόβας καὶ τὴν πρωτεύουσά του Σοῦμποςκο (σήμερα ἐπαρχία Ἀλμωπίας, Ἀρδέα) σημειώνεται: ὅτι λόγῳ τῆς ἀναμιξεως τῶν φυλῶν εὐρίσκετο σὺ μόνον ὑπὸ ἐθνικὴν ἀλλὰ καὶ ὑπὸ ἔποψιν πολιτισμοῦ ἐν γένει εἰς τὴν κατωτάτην βαθμίδα (...) Ἀλλὰ (...) ἡ μόνιμος ἐκεῖ ἐγκατάστασις σώματος, ἡ μετὰ τῶν σωμάτων ἀνα-

στροφή (. . .) ή δημιουργηθείσα επικοινωνία και ή αποστολή διδασκάλων έδωσαν νέαν ζωήν εις τόν έν τῷ τμήματι τούτῳ Ἑλληνισμόν.

Τό διαμέρισμα Γευγελή, συνεχίζει ή έκθεση, είναι μετά τοῦ τῶν Γιαννιτσῶν τό μάλλον επηρεασθέν έκ τῆς κατά τήν τελευταίαν δεκαετίαν βουλγαρικῆς τρομοκρατικῆς ενεργείας (. . .). Ἡ ἀναδρομική περιγραφή ἀρχίζει ἐδῶ ἀπό τό 1904-1905 μέ τήν πρώτη τοπική ἀμυνα, πού ἀνέλαβεν ὁ ὑποπλοίαρχος Κακουλίδης, ἐρειδόμενος κατ' ἀνάγκην, ἐλλείψει ἄλλων στηριγμάτων, καί ἐπὶ μισθωτῶν τινῶν Ὀθωμανῶν (. . .).

Γιά τό διαμέρισμα τῆς Στρώμνιτσας, τό βορειότατο τῆς περιοχῆς, ή έκθεση ἀναφέρει ὅτι εἶναι έν τούτοις τό μάλλον ἀκμαῖον ἀπό τῆς ἀπόψεως τοῦ ἐθνικοῦ φρονήματος μεταξὺ ὅλων τῶν ξενοφόνων (. . .) Τόν Σεπτέμβριον 1905 ἐγκατέστη ἐκεῖ ὡς ἡμέτερος πράκτωρ ὁ ὑπολ. πεζ. Ταυογιάννης Βλ., εἰς ὃν ἀπερσιτόφως δύνανται τίς νά εἶπῃ ὅτι ὀφείλεται ή ἐνίσχυσις καί πρόοδος τῆς έν Στρωμνίτῃ ἐλληνικῆς ἐπιτροπῆς (. . .).

Γιά τό διαμέρισμα Δοηράνης σημειώνεται μέσα σέ ἄλλα: Ἐάν καταρθούτο νά ἐνοικιασθῇ παρ' ἡμετέρου ή ἐκεῖ λίμνη, τροφοδοτοῦσα τό πλεῖστον τῶν κατοίκων τῆς πόλεως, θά εἴχομεν μεγάλην ὠφέλειαν.

Ἀπ' ὅλη τήν περιφέρεια Θεσσαλονίκης, τό διαμέρισμα Γενιτσά-Γκουμέντζα εἶναι τό ὑποστάν, ἰδίᾳ δέ τό 1903 καί 1904 ἰσχυρότερον τῇ βουλγαρικῇ ἐπίδρασιν. Ὅπως γιά τό διαμέρισμα Γευγελῆς, ή έκθεση συνοψίζει κ' ἐδῶ κόπως διεξοδικώτερος τό συμβάντα. Καί καταλήγει: Ἀξίον λόγου γεγονός ἀποτελεῖ ή ἀπό τοῦ παρελθόντος Σεπτεμβρίου λειτουργία έν Γενιτσοῖς οἰκοτροφείου ἀρρένων.

Οἱ τρεῖς τελευταῖες σελίδες πραγματεύονται, πολύ συνοπτικά, γιά τήν κατάσταση στόν Λαγκαδά, στή Χαλκιδική καί στό Ἁγίον Ὅρος. Ἀξιοσημείωτο εἶναι ὅτι, ἀφοῦ περιγράφει μέ λίγες σειρές τήν ἀναρχία καί τήν ἀθλιότητα πού ἐπικρατεῖ στό Ἁγίον Ὅρος, ή έκθεση συνιστᾷ νά μελετηθῇ κατά τίνα τρόπον δύναται νά ἐπιβληθῇ ἐκεῖ ή ἐπιτροπή τῆς ἐθνικῆς ἐργασίας, ἥτις, ἐπιτυγχανομένη, δύναται νά ἐξασφαλίσῃ καί ὕλικους πόρους διά τά ἐνταῦθα φιλανθρωπικά καί ἐκπαιδευτικά ἱδρύματα.

Σπάνια ἔχει κανεῖς τήν εὐκαιρία νά διαβάσει ὑπηρεσιακή έκθεση τέτοιας ποιότητος. Δέν εἶναι μόνο οἱ αὐθεντικές καί συγκεκριμένες πληροφορίες γιά τή δράση τῶν ἀνταρτικῶν σωμάτων, γιά τή σύνθεση τοῦ πληθυσμοῦ, γιά τήν παρεμβολή τῆς ρουμανικῆς προπαγάνδας, γιά τή στάση τῶν τουρκικῶν ἀρχῶν κατά διαμερίσματα, ἀκόμα καί κατά χωριά, εἶναι προπάντων ή σημασία, σχεδόν τό προβάδισμα, πού φαίνεται νά δίνει ὁ συντάκτης στίς εἰρηνικές ὀψεις τοῦ προβλήματος, τήν οἰκονομική, τήν κοινωνική, προπάντων τήν ἐκπαιδευτική καί τήν ἐκπολιτιστική.

Υ') Ἐκθεσίς τῶν γεγονότων καί τῆς καταστάσεως έν τῇ περιφερείᾳ Θεσσαλονίκης κατά τήν πρώτην τετραμηνίαν τοῦ 1909. Μάϊος 1909. 34 σελ. δακτ. Ἀνυπόγραφο.

Τό κείμενο τοῦτο συνεχίζει τό προηγούμενο ὡς πρὸς τήν ἀναγραφή τῶν συμβάντων κατά διαμερίσματα καί τό συμπληρώνει ὡς πρὸς τά σχόλια καί τίς γενικώτερες κρίσεις. Εἶναι ἐξίσου μ' ἐκεῖνο πολῦτιμο, ἴσως μάλιστα περισσότερο, γιατί ὁ συντάκτης, πού φαίνεται νά εἶναι ὁ ἴδιος, δέν χρειάζεται πιά ν' ἀσχοληθῇ μέ ἀναδρομικές πληροφορίες γιά τά καθέκαστα καί μπορεῖ νά καταπιαστῇ μέ συνθετικώτερες εἰκόνες:

(. . .). Οἱ ἡμέτεροι ἔμποροι περιορίζονται μόνον εἰς τό πῶς ν' ἀπολαύσωσι κέρδος τι ἐφήμερον, χωρὶς νά μεριμνῶσι περὶ τῆς ἐξευρέσεως τῶν καλλιτέρων καί εὐωνοτέρων εἰδῶν τοῦ κλάδου των πρὸς ἐκτόπισιν τῶν ἄλλοδαπῶν ἀνταγωνιστῶν των, ὡς καί περὶ τῆς ἐξευρέσεως νέων ἀγορῶν καταναλώσεως (. . .) Κατόπιν τῶν ἐκτεθέντων δέον νά θεωρηθῇ πλέον ή ἐπιβεβλημένη ή προσκόλλησις παρὰ τῷ Γεν. Προξενίῳ Θεσσα-

λονίκης ἢ ἄλλως πως οἰκονομολόγου περιωπῆς, ἵνα ἀναλάβῃ τὴν διεύθυνσιν τῆς Ἑλληνικῆς ἐμπορικῆς τε καὶ βιομηχανικῆς κινήσεως ἐν Μακεδονίᾳ (. . .) Ἐὰν οἱ ἄλλοδαποὶ ἀνταγωνιστῶν ὑπερισχύσωσι ἐμπορικῶς καὶ βιομηχανικῶς ἐν Μακεδονίᾳ, οὐδὲ λόγος πρέπει νὰ γίνηται πλέον περὶ τῶν ἐν αὐτῇ ἀξιώσεων μας (. . .).

(. . .). Ἡ κατάστασις τοῦ ὀρθοδόξου κλήρου εἶναι ὑπὸ πᾶσαν ἔποψιν πλέον ἢ λυπηρὰ (. . .) Πᾶς ὅστις δὲν ἠδύνατο ἐξ ὀκνηρίας νὰ ἐπιδοθῇ εἰς ἄλλο τι ἐπάγγελμα κατέφυγεν εἰς τὴν ἱερωσύνην (. . .) Οἱ πλεῖστοι τῶν ἀρχιερατικῶν ἐπιτρόπων ἀγνοοῦσι τὴν τουρκικὴν ἥτις εἶναι ἀπαραίτητος αὐτοῖς, γενικῶς δὲ ὑπὸ ἔποψιν ἠθικὴν καὶ ἐθνικοῦ φρονήματος μετὰ βίας ὑπερβάλλουν τὴν μετριότητα (. . .) Εὐνόητον ὅτι αἱ ἐλλείψεις αὗται εὐκόλως διορθοῦνται ἐὰν τὰ Πατριαρχεῖα ἐκανόνιζον ὡς ἔδει τὴν ἐν τῇ Θεολογικῇ Σχολῇ Ἐκπαίδευσιν ἀπὸ τὴν ἔποψιν τῆς τουρκομαθείας καὶ τῆς ἐθνικῆς μορφώσεως (. . .) Ὅσον δ' ἀφορᾷ τὸν ἀνώτερον κλῆρον, δυστυχῶς ὅ,τι καὶ ἂν εἴπη τις περὶ τῆς οἰκτρᾶς καταστάσεώς του θὰ εἶναι κατώτερον τῆς ἀληθείας· εὐτυχῶς ὅτι ὑπάρχουσιν ἐλάχιστοι ἐξαιρέσεις (. . .) Ἄπαντες δὲ οἱ ἱεράρχαι μετὰ δυσφορίας βλέπουνσι τὴν ἀνάμιξιν τῆς ἐπισήμου ἑλληνικῆς προπαγάνδας εἰς τὸ ἔργον αὐτῶν, μὴ θεωροῦντες τοὺς ἀντιπροσώπους τοῦ ἐπισήμου Κράτους ὡς συνεργάτας αὐτῶν τὸν αὐτὸν ἐπιδιώκοντας σκοπόν, ἀλλ' ὡς ξένους ἐλθόντας νὰ ἐπιβουλευθῶσι τὰ δικαιώματά των (. . .).

(. . .). Οἱ διδάσκαλοι εἶναι ἡ ἐμπροσθοφυλακὴ οὕτως εἰπεῖν τῆς ἐθνικῆς προπαγάνδας, δι' ἧς αὕτη ἀναγνωρίζει τὸ ἐθνολογικῶς ἐχθρικὸν ἔδαφος καὶ κανονίζει τὴν ἐπ' αὐτοῦ ἐνέργειάν της (. . .) Δυστυχῶς ἡ κατάστασις τοῦ διδασκαλικοῦ προσωπικοῦ τῆς Μακεδονίας δὲν εἶναι ἀνωτέρα τοῦ κληρικοῦ τοιοῦτου (. . .).

Ἐκτὸς ἀπὸ τῆς μεγάλης συγκεντρωτικῆς ἐκθέσεως, τὸ Εἰδικὸν Γραφεῖον Θεσσαλονίκης ἐνημέρωνε φαίνεται τὴν κεντρικὴ Ὑπηρεσίαν γιὰ τὰ συμβαίνοντα στὴν περιφέρειά του, μὲ περιληπτικὰ ἑβδομαδιαῖα, δεκαπενθήμερα ἢ μηνιαῖα «Δελτία». Εἶναι λυπηρὸ ὅτι μόνον ἓνα τέτοιο Δελτίο βρίσκεται στὸ φάκελο (ἀπὸ 11-28 Φεβρ. 1909, 4 σελ.). Ἡ χωρὶς κανένα σχόλιο στεγνὴ ἀναγραφὴ τῶν γεγονότων μεταφέρει μονομιᾶς στὴν ἀτμόσφαιρα τῆς ἀγριότητος καὶ τῆς φοβέρας ποὺ πλάκωνε τοὺς μαρτυρικοὺς ἐκείνους πληθυσμούς :

Οἱ ἡμέτεροι τοῦ χωρίου Πρεμποδίστης (Καταζόβας) ἀναγκάζονται νὰ διέρχωνται τὰς νύκτας συναθροιζόμενοι ἐν τῇ αὐτῇ οἰκίᾳ ἀνὰ πέντε ἕως ἑξ οἰκογένειαι καὶ ἀγρυπνοῦντες (. . .) Ὁ καϊμακάμης Σουμπόσκου ὑποστηρίζει σκανδαλωδῶς τοὺς βουλγαρίζοντας, καταδιώκει δὲ συστηματικῶς τοὺς ἡμετέρους (. . .) Τὴν θανοῦσαν κόρην Ἰωάνναν Σ. δὲν ἐπέτρεψε νὰ ἐνταφιάσωσιν οἱ ἱερεῖς εἰς τὸ ἐκεῖ νεκροταφεῖον, ἰσχυριζόμενος ὅτι εἶναι βουλγαρικόν, ἐνῶ ἀνέκαθεν ἦτο ἑλληνικόν, γενομένης δὲ τῆς ἐκφορᾶς ἐξηνάγκασε, διὰ τῶν χωροφυλάκων ἐπιτεθέντων διὰ τῆς

λόγχης, τοὺς ἱερεῖς νὰ ἐγκαταλείψωσιν ἐν τῇ ὁδῷ τὴν νεκράν, ἥτις οὕτως ἐτάφη ὑπὸ τῶν συγγενῶν της ἄνευ θρησκευτικῆς ἱεροτελεστίας (...).

δ') Τὸ Τρίτον Σῶμα Στρατοῦ. Εἶναι τὸ Σῶμα πού εἶχε ἔδρα τῇ Θεσσαλονίκῃ καὶ διοικητὴ τὸν διαβόητο Μαχμούτ Σεβκέτ πασᾶ. Ἀναλυτικὴ κατὰστασις τῶν δυνάμεων του κατὰ μεραρχίες, ταξιαρχίες, συντάγματα καὶ τάγματα. 8 σελ. Ἰδιόγραφο τοῦ Δαγκλῆ. Στὸ περιθώριο : *Κατὰ πληροφορίας τοῦ παρὰ τῷ Γ. Προξενεῖω Θεσσαλονίκης λοχαγοῦ Μαστραπᾶ. Θεσσαλονίκη 28 Μαΐου 1909.*

ε') Τέσσερις ἐπιστολὲς τῶν «γραφῶν» Γ. Μαῤᾰ καὶ Α. Μοσχονήσιου ἀπὸ 21 Μαΐου ἕως 19 Ἰουνίου 1909. Ἀφοροῦν ὑπηρεσιακὰ θέματα, ἐκφράζουν ὁμως καὶ γενικώτερα ἀνησυχίες γιὰ τὴν ἔντασι τῶν ἑλληνοτουρκικῶν σχέσεων. Στὸ περιθώριο τῶν δύο ὑπάρχουν οἱ ἐξῆς σημειώσεις :

11 Ἰουν. 09. Τοῦ ἀπὴντησα δίδων γενικὰς ὁδηγίας περὶ παρασκευῆς ἐπαναστατικῶν κινημάτων ἐν περιπτώσει *συρράξεως* πρὸς τὴν Τουρκίαν κλπ. Τοῦ ἀγγέλλω ὅτι ἐξητήθη ὑπολοχαγὸς Οἰκονομικοῦ νὰ ἀποσπασθῇ εἰς τὸ Προξενεῖον διὰ τὴν διαχείρισιν. Π.Γ.Δ.

23-6-09. Τοῦ ἀπὴντησα δώσας ὁδηγίας περὶ παύσεως εἰσαγωγῆς ὀπλῶν, περὶ ἀποφυγῆς ἀφορμῶν κηρύξεως πολέμου κλπ. Π.Γ.Δ.

στ') Πληροφορίες μυστικῶν πρακτόρων :

1) Τετρασέλιδη χειρόγραφη περίληψις ἐμπιστευτικῆς ἀναφορᾶς τοῦ 3ου Σώματος Στρατοῦ «περὶ τῶν μέτρων τὰ ὅποια ἐπιβάλλεται νὰ ληφθῶσιν ἵνα περιορισθῇ ἡ δρᾶσις τῶν διαφόρων σωμάτων κατὰ τὴν προσεχῇ ἀνοιξιν». Ἀκολουθεῖ ἡ ἀπαρίθμησις, σὲ 18 ἄρθρα, τῶν μέσων πού προτείνει ὁ Τοῦρκος στρατηγός. Τὸ ἔγγραφο εἶναι τῆς 27 Μαρτίου 1909, λίγο προγενέστερο τοῦ ἀντεπαναστατικοῦ κινήματος.

2) Ἐντεκα δισέλιδα ἢ τετρασέλιδα σημειώματα πολιτικῶν καὶ στρατιωτικῶν εἰδήσεων. Εἶναι διατυπωμένα σὲ ἀδόκιμα καὶ ἀνορθόγραφα γαλλικὰ κι' ἔχουν ἡμερομηνία ἀπὸ 8 ἕως 19 Ἰουνίου 1909.

3) Ὁ γιαντρός Ἰωάννης Κ. Βλάχος ἦταν ἀπὸ τοὺς πρώτους Ἕλληνες τῆς Μακεδονίας πού χρησιμοποιήθηκαν στὸν Μακεδονικὸν Ἀγῶνα.

Βρίσκονται στὸ φάκελο 8 ἐπιστολὲς του πρὸς τὸν Δαγκλῆ — ἡ μιὰ τιτλοφορεῖται «Μακεδονικά 1908» —, συνολικὰ 64 μεγάλες πυκνογραμμένες σελίδες.

Τὰ κείμενα αὐτὰ διατυπώνουν, σ' ἓναν τόνο ἐριστικὸ στὴν ἀρχὴ κι' ἔπειτα ἀκατάσχετα ὕβριστικό, κατηγορίες δεινὲς ἐναντίον τοῦ Εἰδικοῦ Γραφείου καὶ ὀρισμένων γνωστῶν Ἑλλήνων τῆς Θεσσαλονίκης. Περιέχουν ἐξάλλου πολλὰς πληροφορίες γιὰ πρόσωπα καὶ πράγματα τῶν χωριῶν τῆς περιοχῆς καὶ προτείνουν συγκεκριμένα μέτρα γιὰ ὀργάνωσις βιοτεχνίας στὴν ὑπαιθρο (ψάρια λίμνης, ψάθες, κρασιά κλπ.). Προπάντων ἐπιμένουν στὴν ἀποψιν νὰ χρησιμοποιοῦνται στὶς μυστικὰς ὑπηρεσίας ἄνθρωποι τοῦ τόπου καὶ ὄχι Ἕλλαιδίτες. Ὅλα καταλήγουν μὲ φορτικότητα σὲ χρηματικὰ αἰτήματα.

Σὲ μιὰ ἐπιστολὴ του πρὸς τὸν Δαγκλῆ, ὁ Στέφανος Δραγούμης ἐκφράζει τὴ γνώμη ὅτι ὁ ἱατρός οὗτος παρὰ τὰς ἐλλείψεις του εἶναι ἀξίως χρησιμοποιήσεως. Ἀντίθετα ὁ Β 3 (ὑπολοχ. Κάκκαβος) γράφει ἀπὸ τῇ Θεσσαλονίκῃ : *Εἶναι ἀπολύτως ἀχρηστος, διότι εἰς ἀπίστευτον βαθμὸν δαπανηρός.*

Ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν Δαγκλῆ πρὸς τὸν γιαντρὸ Βλάχο ὑπάρχει μόνον μιὰ πολυσέλιδη ἀπαντητικὴ ἐπιστολὴ, ἡμερομηνίας 1 Αὐγούστου 1908.

Ἀντεπαναστατικό κίνημα στὴν Τουρκία.— Στὶς 31 Μαρτίου 1909 ἐπιχειρήθηκε στὴν Πόλὴ ἀντεπαναστατικό κίνημα ἐναντίον τῶν Νεοτούρκων, ποὺ ἐννέα μῆνες πρωτότερα εἶχαν ἐπικρατήσει μετὰ τὴν ἐπανάστασιν τοῦ Ἰουλίου 1908. Ἡ ἄμεση ἐξόρμησις πιστοῦ στρατοῦ ἀπ' τὴ Θεσσαλονικὴ ἐξουδετέρωσε τὸ κίνημα τῶν ἀπολυταρχικῶν. Ὁ σουλτάνος Ἀβδούλ Χαμίτ ἔχασε θρόνον καὶ χαλιφάτο καὶ οἱ Νεότουρκοι στερεώθηκαν στὴν ἐξουσία.

Λίγες μέρες ἀφοῦ ξεκαθαρίσθηκε ἡ κατάστασις, ὁ «γραφεὺς» τοῦ Γεν. Προξενείου Θεσσαλονίκης Γ. Μαρᾶς (λοχαγὸς πεζ. Μαστραπᾶς) σχολιάζει τὰ γεγονότα σὲ μιὰ πρώτη ἐπιστολὴ τοῦ πρὸς τὸν Δαγκλῆ :

Θεσσαλονίκη 10-4-09

Συνταγματάρχα μου,

Τὸ Νεοτουρκικὸν Κομιτάτον ἐδρεῖον ἐνταῦθα εἶναι ἐξηγριωμένον ἐναντίον τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἰδίᾳ διὰ τὴν μέχρι πρὸ τοῦ κινήματος τῆς Κων/πόλεως πολιτικὴν διαγωγὴν μας καὶ διότι θεωρεῖ ἢ μᾶλλον εἶναι βέβαιοι ὅτι ὑποκινηταὶ τοῦ τελευταίου πραξικοπήματος ἦσαν οἱ τε Ἕλληνες Βουλευταὶ καὶ ὁ πλῆθυσμός τῆς Κων/πόλεως ὡς καὶ αὕτῃ ἡ ἐπίσημος Ἑλλάς, δικαιολογούμενοι ὅτι ὁ Σαμπαχεδὶν¹ ἔλαβε ἐκ τῆς Ἑθνικῆς Τραπεζῆς μέσῳ τῆς Τραπεζῆς Ζαρίφη ἐσχάτως 20.000 λίρας, τοῦτο δὲ (ὡς εἶπον οἱ βέηδες Ραμῆ καὶ Χιφζή εἰς τὸν δικηγόρον Μ. Θεοδωρίδην σὺν τῇ ἐντολῇ νὰ κάμῃ χρῆσιν τῶν ὑπ' αὐτῶν λεχθέντων) ἔμαθε τὸ Κομιτάτον παρὰ τοῦ Βουλευτοῦ Ἀλεξανδρῆ κατὰ τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει διαμονὴν του², καθ' ἣν οὗτος, ὡς λέγουσιν οἱ ἴδιοι, ἐπρότεινεν αὐτοῖς τὴν ὑλικὴν ὑποστήριξιν τοῦ ἐπισήμου Κράτους, ἣν ὁμως ἠρνήθησαν.

Ἐπὶ πλέον οἱ Νεότουρκοι ἐξηγριώθησαν καθ' ἡμῶν καὶ ἐκ τῆς χλιαρᾶς πολιτικῆς μας ἀπὸ τῆς ἡμέρας τοῦ τελευταίου πραξικοπήματος, καθ' ὅσον συμφώνως πρὸς τὰς διαταγὰς τοῦ Ὑπουργείου, σχετικῶς τῇ τηρητέᾳ παρ' ἡμῶν διαγωγῇ καὶ αἵτινες διαταγαὶ δύνανται νὰ συνοψισθῶσιν εἰς τὸ καιροσκοπεῖν καὶ εἰς τὸ νὰ γελάσωμεν ἡμεῖς οἱ ἔξυπνοι τοὺς κουτοὺς Τούρκους, βεβαίως οὐδὲν ἐπράξαμεν, ὅπερ ν' ἀποδεικνύῃ τὴν πρὸς αὐτοὺς συμπάθειάν μας, καθ' ὅσον ἐὰν ἐγένετό τι ὑπὲρ αὐτῶν προῆλθεν ἐξ ἡμῶν, τῶν ἡμετέρων ἐνεργησάντων κατ' ἰδίαν καὶ παρὰ τὰς διαταγὰς σχεδὸν τοῦ ἐνταῦθα ὑποπροξένου· τούτου δ' ἕνεκεν τὸ Κομιτάτον καὶ ἂν εἶχε ἰδέαν τινὰ περὶ τῆς εἰλικρινοῦς συμπράξεώς μας ἀπέβαλε ταύτην.

Τὸ Κομιτάτον ἀναπτύσσον εἰς πολλοὺς τῶν ἡμετέρων τὰς ιδέας του ταύτας, δηλ. ὅτι ὁ τε δοῦλος καὶ ἐλεύθερος Ἑλληνισμὸς ἦσαν ἐχθροὶ τοῦ Κομιτάτου ὡς καὶ τοῦ Συντάγματος καὶ ἰδίως οἱ Βουλευταὶ ἡμῶν, ἐδή-

1. «Νεανίας Βασιλικοῦ γένους, εἰς τῶν πρώτων ἐκ θηλυγονίας αὐτοκρατορικῶν πριγκίπων εἰς οὓς ἐπετράπη νὰ ζῶσι καὶ νὰ ὑπάρχωσι, μετὰ δὲ τὴν μεταπολίτευσιν τοῦ 1908, καὶ νὰ δρῶσι πολιτικῶς» (Π. Κ α ρ ο λ ί δ ο υ, Λόγοι καὶ Ὑπομνήματα 1913, σ. 378).

2. Περὶ ἀποστολῆς Ἀλεξανδρῆ, βλ. σ. 393.

λωσην ὅτι θὰ εὐρεθῇ εἰς τὴν ἀνάγκην νὰ προβῇ εἰς τὰ ἔσχατα ἐναντίον μας, ἀφοῦ ἐπέστη πλεόν, ὅτι παρεμποδίζομεν τὴν πρόοδον τῆς πατρίδος των.

Εἰς παρατήρησιν δὲ τῶν ἡμετέρων πρὸς αὐτοὺς, διατί δὲν ἐζήτησαν οὗτοι νὰ ἔλθωσιν εἰς συνεννόσιν τινα μετὰ τῶν ἰδικῶν μας ἀπήντησαν, ὅτι ἐζήτησαν, ἀλλὰ ἐν μὲν τῇ Πρεσβείᾳ οὐδὲνα εὔρον οὐδὲ τοῖς εἶναι τι γνωστόν, οἱ δὲ Βουλευταὶ ἀπέφυγαν παντὶ τρόπῳ νὰ ἔλθωσιν εἰς ἐπαφήν μετ' αὐτῶν.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω ὁμιλιῶν τῶν Ραμῆ καὶ Χιφζῆ ὡς καὶ ἐτέρων ἄλλων συμπεραίνω ὅτι οἱ Νεότουρκοι ἐξ ἀνάγκης βεβαίως ἐπιδιώκουσι συνεννόσιν τινα μετ' ἡμῶν. Ἐπειδὴ δέ, ὡς φαίνονται μέχρι τοῦδε τὰ πράγματα, θὰ ἐπικρατήσωσι, νομίζω, ὅτι πρέπει νὰ ἐπωφεληθῶμεν τῆς περιστάσεως πρὸς τοῦτο ὅμως θεωρῶ ἀναγκαῖον τὴν ἀποστολὴν εἰδικοῦ προσώπου, περιωπῆς ἂν εἶναι δυνατὸν τῆς τοῦ Κορομηλᾶ, καὶ ὡς οἶόν τε τάχιστα, ὅπερ νὰ ἔλθῃ εἰς διαπραγματεύσεις τόσον ἐδῶ ὡς καὶ ἐν Κων/πόλει μετ' αὐτῶν, ὡς καὶ τὸν καθορισμὸν ὠρισμένου πολιτικοῦ προγράμματος διὰ τοὺς ἡμετέρους βουλευτάς, οἵτινες ἀπεδείχθη ὅτι ἐπολιτεύοντο ὡς ὁ καθεὶς ἤθελε καὶ μόλις τὸ Πάσχα ἀντελήφθησαν ὅτι ὤφειλον νὰ ἔλθωσιν εἰς συνεννόσιν τινα μετὰ τῶν, καὶ πρὸς τοῦτο ἐγένοντο διαβήματά τινα παρὰ τῶν Δίγκα καὶ Χωναίου, ἥτις ὅμως δὲν ἐπραγματοποιήθη ὡς ἐκ τῶν ἐπελθόντων γεγονότων.

Ἀξιοπαρατήρητον δὲ τυγχάνει ὅτι οἱ βέηδες Χιφζῆ, Ραμῆ, Τζαβίτ καὶ Τζαχίτ ὡς κορυφαῖοι τῶν Νεοτούρκων ἐξέφρασαν τὴν μεγάλην των λύπην διὰ τὴν ἀπουσίαν τόσον κατὰ τὸν Ἰούλιον ὡς καὶ σήμερα ἀκόμη τοῦ Κορομηλᾶ, μετ' οὗ ἔλεγον θὰ ἐκανόνιζον ἅπαντα τὰ ζητήματα, ἀφοῦ διὰ τῆς βίας ἐγκαθίστων αὐτὸν ὡς πρέσβυν ἐν Κωνσταντινουπόλει.

Ἐπὶ πλεόν ἀνάγκη νὰ ληφθῇ πρόνοια καὶ περὶ ἐγκαταστάσεως εἰδικοῦ γραφείου ἐν τῇ Πρεσβείᾳ Κων/πόλεως, ἐν ᾗ ἔμαθον ὅτι τοιαύτη ἐργασία καὶ συνεργασία γίγνεται, ὥστε πολλάκις ἀναγκάζεται ὁ Πρέσβυς νὰ γράφῃ μόνος του τὰ κρυπτογραφικὰ τηλεγραφήματα, καθ' ὅσον τὸ λοιπὸν προσωπικὸν τῆς πρεσβείας ἀποτελεῖται ἀπὸ θυμωμένους καὶ δυσαρεστημένους.

Γενικῶς περὶ τοῦ τελευταίου πραξικοπήματος καὶ τῶν ἐξ αὐτοῦ ἐξαγομένων συμπερασμάτων θὰ ὑποβάλω εἰδικὴν ἔκθεσιν.

Ταύτην τὴν στιγμὴν καθ' ἣν γράφω, τὸ Κομιτάτον ἀπέστειλεν ἑκτακτον ἀπεσταλμένον δι' οὗ παρακαλεῖ τὴν παράδοσιν αὐτῷ 20 χιτζάδων ἐπιβαινόντων ἑλληνικοῦ ἀτμοπλοίου· ὁ ὑποπρόξενος ἀρνεῖται διαρρήδην τὴν παράδοσιν, ὡς ἀντικειμένην εἰς τὰ διεθνή νόμιμα, καλὸν δεῖγμα τῆς πρὸς τοὺς Νεοτούρκους συμπαθείας μας. Ἰδωμεν πῶς θὰ δικαιολογήσωμεν καὶ αὐτὴν τὴν δουλειάν.

Θὰ παρακαλέσω ὑμᾶς, ἵνα ἐνεργήσητε καὶ δοθῇ εἰς τὸ ἐνταῦθα προξενεῖον ρητὴ διαταγὴ περὶ τῆς ἀκολουθητέας ὁδοῦ παρ' ἡμῶν πρὸς τοὺς Νεοτούρκους.

Εὐπειθέστατος

Γ. Μαῤῥᾶς

Σημειώνεται στὸ περιθώριο :

13 Ἀπριλίου. Ἀνεκοίνωσα τὰ ἐν τῇ ἐπιστολῇ εἰς τὸν ὑπουργὸν τῶν Ἐξωτερικῶν κ. Βαλτατζῆν. Π.Γ.Δ.

Ἀνεξήγητο φαίνεται πὼς συμβαίνει, στὴν παράγραφο ποὺ ἀφορᾷ τὴν Πρεσβεία τῆς Πόλης καὶ τὴν ἀνάγκη Εἰδικοῦ Γραφείου, νὰ μὴ γίνεταί ὁ παραμικρὸς ὑπαινιγμὸς στὴν «Ὁργάνωση Κωνσταντινουπόλεως» καὶ στὶς ἐκεῖ ἐνέργειες τοῦ Δραγούμη καὶ τοῦ Σουλιώτη.

Ἡ ἐκθεσις ποὺ ἀγγέλλεται στὴν προηγούμενη ἐπιστολῇ Μαῤῥᾶ (7 σελ. δακτυλ.), ὑποβάλλεται ἀνυπόγραφη, ὅπως ὅλες τοῦ Εἰδικοῦ Γραφείου, ὑπὸ τὸν τίτλο : *Ἐκθεσις περὶ τοῦ ἐν Τουρκίᾳ πολιτικοστρατιωτικοῦ πρᾶξιμοκλήματος τῆς 31 Μαρτίου. Θεσσαλονίκη Ἀπρίλιος 1909.*

Εἶναι κείμενο πολὺ διαφωτιστικόν, τόσο γιὰ τὶς πολιτικὰς διαμάχας τῶν Τούρκων, ὅσο καὶ γιὰ τὴν στάση τοῦ ἑλληνικοῦ στοιχείου ἀπέναντι στὸ Νεοτουρκικὸ Κομιτάτο καὶ στοὺς ἀπολυταρχικοὺς. Εἶναι προπάντων κραυγὴ διαμαρτυρίας γιὰ τὶς ἀντιφατικὰς ὁδηγίαις τοῦ ὑπουργείου τῶν Ἐξωτερικῶν. Στὴν καταστολὴ τοῦ κινήματος, γράφει ἡ ἐκθεσις :

Διαφαίνεται εὐκρινῶς ἡ ἐπιρροὴ τῆς γερμανικῆς μορφώσεως τῶν πλείστων τῶν Νεοτούρκων, καθ' ὅσον τὴν τε πολιτικὴν καὶ στρατιωτικὴν αὐτῶν ἐνέργειαν ἐπὶ τοῦ προκειμένου χαρακτηρίζει ἐξαιρετικὴ τόλμη εἰς τὴν λήψιν ἀποφάσεων καὶ ἀστραπιαία ταχύτης εἰς τὴν ἐκτέλεσιν αὐτῶν.

Ἀντιπαραβάλλονται κατόπιν οἱ ἀστοχες ἐνέργειες τῶν ἀπολυταρχικῶν κι' ἐπισημαίνεται ἡ ἀνάγκη ἐνὸς πολιτικοῦ προγράμματος *περὶ τῆς ἀκολουθητέας ὑπὸ τοῦ Ἑλληνικοῦ στοιχείου ἐν Τουρκίᾳ ὁδοῦ* (...).

(...). Μὴ ἔχοντες σαφεῖς ὁδηγίας ἢ τοὐλάχιστον γενικὰς τοιαύτας, ἀναφορικῶς τῆς τηρητέας πολιτικῆς πρὸς τοὺς Νεοτούρκους ἢ τοὺς ἀπολυταρχικοὺς ἐπὶ τῇ βράσει ὠρισμένου τινὸς πολιτικοῦ προγράμματος καὶ μὴ λαμβάνοντες τοιαύτας (ἐλήφθη μοναδικὴ τις δι' ἧς συνιστᾶτο νὰ πεισθῶσιν οἱ Νεότουρκοι ὅτι ἔδει νὰ ἐξοπλισθῶσιν οἱ ἡμέτεροι παρ' αὐτῶν ἵνα χρησιμοποιηθῶσιν ὡς πολιτοφύλακες, δυστυχῶς ὅμως οἱ Νεότουρκοι εἶναι ὅπωςδὴποτε εὐφυεῖς), εὐρέθημεν εἰς τὴν γελοίαν αὐτόχρημα θέσιν, νὰ παρουσιάσωμεν μωσαϊκὸν πολιτικῶν ἐνεργειῶν κατὰ τὸν τύπον, καθ' ὅσον οἱ μὲν συνίστων τὴν ἐκθυμὸν ὑποστήριξιν τῶν Νεοτούρκων, οἱ δὲ τὴν οὐδετερότητα καὶ ἄλλοι τὴν καταπολέμησιν αὐτῶν. Εὐνοητέον, ὅτι αἱ τοιαῦται ἐνέργειαι εἰς οὐδὲν ἄλλο συνέβαλον εἰμὴ εἰς τὴν ἐνίσχυσιν τῆς παρὰ τοῖς Νεοτούρκοις ὁλοῦν σχηματιζομένης πεποιθήσεως, ὅτι οἱ Ἕλληνες εἶναι ἀσπονδοὶ ἐχθροὶ τοῦ Συντάγματος (...).

‘Η έκθεση αγνοεί, όπως και η έπιστολή, την «Όργάνωση Κωνσταντινουπόλεως» και κάνει υποδείξεις για την εκεί έθνική εργασία, λ.χ. προτείνει την προσκόλληση εις τε την Πρεσβείαν Κωνσταντινουπόλεως και τὸ Προξενεῖον Θεσσαλονίκης δημοσιογράφων περιωπτής, ἵνα διευθύνωσι τὴν Ἑλληνικὴν δημοσιογραφίαν, ἐντελῶς ἀνεμάρτιστον καὶ ἀπηδαιλιούχητον μέχρι σήμερον.

Τὸ συμπέρασμά της εἶναι :

εἰς τὰς παρούσας περιστάσεις ἐπιβάλλεται νὰ ἐπιδιωχθῇ παντὶ σθένει ἡ συνεννόησις καὶ σύμπραξις μετὰ τῶν Τούρκων, ἐξ ἧς τὰ μέγιστα θὰ ὠφελῇθωμεν (...).

‘Η έκθεση συνοδεύεται μὲ δεύτερη έπιστολή τοῦ Μαῤῥα, ἡμερομηνίας 24 Ἀπριλίου 1909 : *Συνταγματάρχα μου, ἔλαβα ἀμφοτέρας τὰς ἐπιστολάς σας (...)*. Μεσολάβησαν λοιπὸν δύο έπιστολὲς Δαγκλῆ.

Εἶναι λυπηρὸ πὺν δὲν βρίσκειται οὔτε σχέδιο οὔτε ἀντίγραφό τους, οὔτε καν καμιά σύντομη σημείωση, πὺν νὰ συμπληρώνει τὸ «Ἀνεκοίνωσα... εἰς τὸν κ. Βαλτατζῆν» τῆς 13 Ἀπριλίου.

Δημοτικὴ ἐκπαίδευση στὴν Μακεδονία.— «Σύντομος περιγραφή τῆς καταστάσεως τῶν σχολείων τῆς ἐν Μακεδονίᾳ δημοτικῆς ἐκπαιδεύσεως. Θεσσαλονίκη, 26 Ἀπριλίου 1909», 8 σελ. γραφομηχανῆς. ‘Η έκθεση εἶναι ἀνυπόγραφη ὅπως ὅλες, ἐξάγεται ὁμως ἀπὸ τὴν έπιστολή πὺν τὴν συνοδεύει ὅτι εἶναι καὶ αὐτὴ τοῦ Γ. Μαῤῥα. (λοχαγὸς Μαστραπᾶ).

Περιγράφεται ἡ διαίρεση τῶν σχολείων σὲ ἐξατάξια «ἀστικά» καὶ σὲ τετρατάξια «δημοτικά», ἡ ποιότητα τῶν δασκάλων — *ἄμοιροι παιδαγωγίας... ἔστιν ὅτε ἵνα μὴ εἴπω πολλάκις ἀγράμματοι* —, ὁ τρόπος τῆς διδασκαλίας — *πρωταγωνιστεῖ ἡ Γραμματικὴ μετὰ τῶν ἀσυναρτέων τύπων, ἐπικρατεῖ ἐν γένει ἡ τὸν νοῦν καὶ τὴν καρδίαν ἀποστεγνοῦσα ξηρὰ τῶν λέξεων καὶ φράσεων διδασκαλία* —, ἡ λειτουργία διδασκαλείων καὶ υποδιδασκαλείων κατὰ τὴν τελευταία εἰκοσαετία καί, τελικὰ, ὑποστηρίζεται ὅτι ἡ μελετωμένη σύστασις διδασκαλείων στὴ Θεσσαλονίκη *εἶναι ζήτημα μᾶλλον πολυτελείας καὶ δαπάνης ἄνευ πρακτικῆς ὠφελείας καὶ χρησιμότητος*· τὰ δὲ χρήματα τὰ διὰ τὸ σχολεῖον τοῦτο δαπανηθησόμενα κάλλιον ἤθελεν εἶσθαι νὰ χρησιμοποιηθοῦν διὰ τὴν ὄντως *πρακτικὴν καὶ ἐθνικῶς ὠφελίμον μελετωμένην* σύστασιν ἐν διαφόροις τῆς Μακεδονίας μικραῖς πόλεσιν πολλῶν οἰκοτροφείων θηλέων, ἐν οἷς θὰ περισυλλέγωνται κοράσια ἐκ διαφόρων χωρίων, θὰ παραμένωσιν ἐν αὐτοῖς ἐπὶ διετίαν, θὰ ἐξασκῶνται εἰς *τινα τέχνην τοῦ φύλου αὐτῶν* καὶ πρὸ πάντων θὰ μορφῶνται ἐλληνοπρεπῶς, ὅτε, ἐπανερχόμενα εἰς τὰ χωρία των θὰ μεταδίδωσι καὶ εἰς τὰς συμπολίτιδας αὐτῶν *πᾶσαν τὴν κτηθεῖσαν εἰς τὰ οἰκοτροφεία ἐλληνικὴν ἀγωγὴν* (...).

Δυτικὴ Μακεδονία.— Ἐπιφορτισμένος μὲ τὰ διαμερίσματα τῆς Δυτικῆς Μακεδονίας στὸ Εἰδικὸ Γραφεῖο Θεσσαλονίκης ἦτανε πρῶτα ὁ ὑπολοχ. πυροβολικοῦ Ἀλέξανδρος Μαζαράκης (ψευδώνυμο : Ἀλ. Ἰωαννίδης) καὶ ἔπειτα ὁ ὑπολοχ. πεζικοῦ Ἀλέξανδρος Ὁθωνάδης (ψευδώνυμο : Ἀλ. Παλμίδης).

Γι’ αὐτὴν τὴν περιοχή τῆς Μακεδονίας βρίσκονται στὸ Ἀρχεῖο, ἐκτὸς ἀπ’ ὅσα ἀναφέρονται στὶς παραπάνω συγκεντρωτικὲς ἐκθέσεις :

Ἐπιστολὴ Μαζαράκη τῆς 20 Ἰουνίου 1908 καὶ ἀπάντησις Δαγκλῆ τῆς 28, εἰδικῶς τερα γιὰ τὴ δράσι καὶ τὴν κατάστασι στὸ Βέρμιο καὶ τὴν Καρατζόβα.

Σεβαστέ μου κ. Συνταγματάρχα,

Ἐν τῇ πρὸς τὸν Β 3 ἀπὸ 17/6 ἐπιστολῇ ὑμῶν ¹ ἐρωτᾷτε περὶ τῆς δράσεως τῶν σωμάτων Βερμίου καὶ Καρατζόβας καὶ περὶ τῆς ἐν τοῖς τμήμασι τούτοις ἠθικῆς καταστάσεως.

Σπεύδω ν' ἀπαντήσω πρὸς τὰ ἐρωτήματα ὑμῶν ταῦτα.

Ὅσον ἀφορᾷ τὸ τμήμα Βερμίου τὸ κυριώτατον πρόσκομμα τῶν ἐνεργειῶν ἡμῶν ὑπῆρξαν ἀνέκαθεν τὰ ἐν αὐτῷ ρουμανικὰ κέντρα (...).

Ἡ ἀπέναντι τοῦ βλαχικοῦ ἐν γένει στοιχείου τηρητέα στάσις ἀπαιτεῖ πολλὴν ἱκανότητα πολιτικὴν ἐκ μέρους τῶν ἀρχηγῶν καὶ μακρὰν παραμονὴν αὐτῶν ὅπως γνωρίσωσι προσωπικῶς ἕνα ἕκαστον τῶν Βλάχων κεχαγιάδων καὶ τὴν διαγωγὴν αὐτῶν καὶ μὴ παρασύρωνται ὑπὸ τῶν ψευδῶν αὐτῶν διαβεβαιώσεων, ἀλλ' οὔτε καὶ ὑπὸ τῶν εὐκόλων κατηγοριῶν. Δυστυχῶς δὲ ἡ ἀνὰ 4-5-6 μῆνας ἀλλαγὴ τῶν ἀρχηγῶν δὲν ἐπιτρέπει εἰς αὐτοὺς τὴν μελέτην προσώπων καὶ πραγμάτων καὶ τὴν ἐφαρμογὴν συστήματος ἐργασίας. Κατὰ τοὺς πρώτους τῆς ἐλεύσεως αὐτῶν μῆνας ἀγνοοῦσι τὰ πάντα, κατὰ δὲ τοὺς τελευταίους ἔχουσι πάντοτε πρὸ ὀφθαλμῶν τὴν ἰδέαν τῆς προσεχοῦς ἀναχωρήσεως (...).

Ἐλαβον τὴν πληροφορίαν περὶ τῆς ἐξευρέσεως τοῦ μέλλοντος ἀρχηγοῦ Ναούσης καὶ περὶ τῶν ἐξ αὐτοῦ καλῶν ἐντυπώσεων. Θὰ παρέκάλουν ὑμᾶς ὅπως τῷ ἐπιστήσητε τὴν προσοχὴν ἐπὶ τῆς ἀνάγκης μακρᾶς, τοῦλάχιστον ἔτους, παραμονῆς ὅπως ἀποδώσῃ καρποὺς ἢ ἐργασίαν τοῦ ὧς καὶ ἐπὶ τῆς ὑποχρεώσεως νὰ ἀκούῃ ὅσον ἀφορᾷ τὰς γενικὰς γραμμὰς τῆς ἐνεργείας μόνον ἡμᾶς καὶ νὰ μὴ παρασύρῃται ἐκ τῶν γνωμῶν τῶν ἐντοπίων αἵτινες ἐπηρέασαν δυστυχῶς ἐπιβλαβῶς τοὺς πλείστους τῶν ἀρχηγῶν Ναούσης. Ἐπ' ἀνάγκης δὲ θεωρῶ τὴν ἐνταῦθα διὰ 1-2 ἡμέρας ἔλευσίν του ὅπως γνωρισθῶμεν καὶ χαράξωμεν τὸ πρόγραμμα τῆς ἐνεργείας. Ἡ προσωπικὴ γνωριμία καὶ συνεννόησις προλαμβάνει πολλὰκις παρεξηγήσεις μὴ δυναμένας νὰ διαλυθῶσι δι' ἀλληλογραφίας. Ἐπίσης δὲ καὶ παρ' ὑμῶν παρακαλῶ νὰ ζητηθῇ παρ' αὐτοῦ τολμηροτέρα πῶς ἐνεργεῖα κατὰ τῶν ρουμ. ἢ βουλγ. κέντρων, ἅτινα θὰ ὑποδειχθῶσιν αὐτῷ, πρωτίστως δὲ ἡ ἀποφυγὴ τῆς ἐν Ναούσῃ παραμονῆς ἰδίως κατὰ τὸ θέρος. Ἡ ἔλξις τῆς Ναούσης ὑπῆρξεν ἴσως τὸ κυριώτατον αἴτιον τῆς ἀνεπαρκοῦς δράσεως πάντων σχεδὸν τῶν ἀρχηγῶν τοῦ Βερμίου. Λεπτομερέστεραι ὁδηγίαι προφορικαὶ καὶ ἔγγραφοι θὰ δοθῶσιν αὐτῷ κατὰ τὴν ἐδῶ ἀφίξίν του.

1. Στὴν ἐπιστολὴ αὐτὴ (βρίσκεται στὸ φάκελο «Ἁγίου Ὄρος-Χαλκιδική»), ἔγραφε ὁ Δαγκλῆς στὸν Β 3 (ὑπολ. Κόκκαβος) : *Τί γίνονται τὰ σώματα Βερμίου, Καρατζόβας κλπ. ; Δὲν ἀκούω κινήσεις αὐτῶν. Ἐργάζονται ἢ κοιμῶνται ; Ποία εἶναι ἡ εἰς τὰ μέρη ἐκεῖνα κατάστασις ὑπὸ ἐθνικῇ ἐποψίῃ ; (...).*

“Ὅσον ἀφορᾷ τὸ διαμέρισμα Καρατζόβας τὸ ὑπὸ τὸν ἐπιλ. Καραπάνον σῶμα συνηντήθη μετὰ τοῦ προσχωρήσαντος ἡμῖν ἀρχηγοῦ Λάζου. Ἡ ἐμφάνισις αὕτη ἦτο ἀναγκαία καὶ διὰ τοὺς ἐν τῇ Ἀνατολικῇ Καρατζόβᾳ ἡμετέρους καὶ δι’ αὐτὸν τὸν Λάζον, ὅπως μὴ θεωρῇ ἑαυτὸν ἀνεξέλεγκτον καὶ ἐνεργῇ κατὰ τὰς ἰδίας αὐτοῦ συνηθείας ἢ τὰ προσωπικὰ αὐτοῦ πάθη. Πρὸς τὸν ἴδιον δὲ Λάζον ἐστάλη καὶ ἐνίσχυσις ἐξ ὅκτῳ ἡμετέρων οὕτως ὥστε τὸ τέως βουλγ. αὐτοῦ σῶμα νὰ λάβῃ βαθμηδὸν καθαρῶς ἑλληνικὴν σύστασιν (...).

Διὰ τὴν θέσιν τοῦ διευθυντοῦ τοῦ σχολείου Βοδενῶν ἀπαιτεῖται πρόσωπον δυνάμενον νὰ ἐκτελέσῃ πλήρως καὶ τὰ διδασκαλικά αὐτοῦ καθήκοντα, διότι ἄλλως καὶ ὑποπτος θέλει γίνεαι ἀμέσως εἰς τοὺς ἡμετέρους καὶ συνεπῶς ταχέως καὶ εἰς τοὺς Τούρκους καὶ ἡ λειτουργία τῆς Σχολῆς δὲν πρέπει νὰ παραμεληθῇ. Ἄν ὁ παρ’ ὑμῶν ἀναφερόμενος δύναται εἰς ταῦτα νὰ ἐπαρκέσῃ πάντως δὲ ἐφωδιασμένος μὲ ὀθωμανικά χαρτιά — Ἕλλην ὑπήκοος εἶναι ἐντελῶς ἀδύνατον — ἃς ἔλθῃ μᾶλλον διὰ Κωνσταντινουπόλεως ἢ Σμύρνης, διότι ἡ ἐξ Ἑλλάδος ἔλευσις γενεᾶ κατ’ ἀρχὴν ὑποψίας (...). Ἀπόλυτος ἀνάγκη περιστροφῶν πανταχόθεν μᾶς ζητοῦν καὶ σπερούμεθα παντελῶς.

Εἰς τὰς ὑμετέρας διαταγὰς. Ὅλως πρόθυμος,
Α. Μαζαράκης

Ἀπάντησις Δαγκλῆ:

Ἀθῆναι τῇ 28-6-08

Φίλτατε,

Ἐλαβον τὴν ἐπιστολὴν σας τῆς 17-6 καὶ εἶδον τὰ τῆς καταστάσεως ἐν Βερμῖῳ καὶ ἐν Καρατζόβᾳ. Σᾶς ἠρώτησα περὶ ταύτης, διότι δὲν ἔχομεν ἔτι λάβει τὰς μηνιαίας ἐκθέσεις τῶν μηνῶν Ἀπριλίου καὶ Μαΐου. Βεβαίως εἶναι πολὺ δυσχερὲς δι’ ἃς αἰτίας γράφετε ἡ κατάστασις ἐν Βερμῖῳ καὶ ἀπαιτεῖ μεγάλην ἐπιτηδειότητα καὶ πολιτικὴν ὑπὸ τοῦ μέλλοντος νὰ μεταβῇ ἐκεῖ ἀρχηγοῦ. Ἐλπίζομεν ὅτι ὁ ἐκλεχθεὶς θὰ ἐπιδείξῃ τὰ προσόντα ταῦτα. Ὅπωςδὴποτε θὰ τῷ κάμω τὰς δεούσας συστάσεις καὶ θὰ τὸν προτρέψω ἰδίως νὰ μείνῃ ἐπὶ πολὺν χρόνον, θὰ τὸν στείλω δὲ προηγουμένως εἰς Θεσσαλονίκην, ἵνα ὁμιλήσῃτε καὶ τῷ δώσῃτε τὰς ἀναγκαίας ὁδηγίας. Δὲν ἠξεύρω ἂν θὰ τῷ εἶναι εὐκόλον ν’ ἀποβιβασθῇ καὶ μείνῃ μίαν ἢ δύο ἡμέρας, ἀλλ’ ὅπωςδὴποτε θὰ σᾶς εἶναι δυνατόν νὰ τῷ ὁμιλήσῃτε ἐπὶ τινὰς ὥρας ἐν τῷ ἀτμοπλοίῳ. Εἶχε μεταβῇ εἰς Τρίκκαλα ἵνα ἐτοιμάσῃ ἄνδρας τινάς, οὓς θέλει συμπεριλάβει, ὑποσχεθεὶς ὅτι θὰ ἐπανέλθῃ ἵνα φύγῃ μετὰ 8 ἡμέρας, ἀλλὰ μέχρι σήμερον δὲν ἐπέστρεψεν καὶ ἀνησυχῶ διὰ τὴν βραδύτητά του.

Ὅσον ἀφορᾷ τὸν ἐκλεχθέντα διὰ τὰ Σχολεῖα Βοδενῶν, εἶναι οὗτος κατάλληλος νὰ ἐκτελέσῃ τὰ διδασκαλικά του καθήκοντα. Πρόκειται μετὰ

15 τὸ πολὺ ἡμέρας νὰ μεταβῇ εἰς Αἴγυπτον, καὶ ἐκεῖθεν ἐφοδιαζόμενος διὰ αἰγυπτιακοῦ διαβατηρίου καὶ ἔχων τὸ νοφούζιον τοῦ νὰ ἔλθῃ αὐτοῦ μετὰ ἓνα μῆνα ἵνα τὸν ἐγκαταστήσῃτε.

Θὰ φροντίσωμεν νὰ εὐρωμεν ἐστολισμένον¹ μηχανικόν, ὅστις νὰ ἐγκατασταθῇ αὐτοῦ καὶ ἀναλάβῃ τὴν ἐπιτήρησιν τῆς κατασκευῆς τῶν κτιρίων.

Ὁ ἀνθ. Ἀναγνωστάκος θὰ ἐγκατασταθῇ κατ' αὐτὰς εἰς Θεσσαλίαν διὰ τὰς σχετικὰς ἀνάγκας τοῦ ἀγῶνος. Δύνασθε καὶ αὐτόθεν νὰ τῷ δίδετε ὁδηγίας.

Περίστροφα δυνάμεθα νὰ ἀποστείλωμεν ὅσα θέλετε, ἀρκεῖ νὰ μᾶς στείλῃτε χρήματα. Ὡς ἡξεύρετε τὸ κέντρον σας εἶναι χρεωμένον διὰ πολλῶν χιλιάδων, δὲν ἔχομεν δὲ ἡμεῖς ἐνταῦθα ἤδη ἐπαρκῆ διὰ τὴν ἐτοιμασίαν τῆς ἀναχωρήσεως τοῦ συνοδεύοντος τὸν ἀρχηγὸν Νιαούσης μικροῦ σώματος. Ἐπίσης τὸ κονδύλιον τῆς περιθάλψεως εἶναι πολὺ μικρὸν καὶ ἔχομεν πέσει ἔξω.

Δεχθῆτε τοὺς φιλικοὺς χαιρετισμοὺς μου
Παρμενίων

Γιὰ 14 χωριά τοῦ διαμερίσματος Καρατζόβας, ὑπάρχει βσέλιδη ἐπιστολὴ τοῦ λοχία εὐζωνικοῦ Βασ. Τεριακίδη, ὅπου παρέχονται ἀριθμοὶ σπιτιῶν, παπάδων καὶ δασκάλων κατὰ χωριά. Ἡ ἐπιστολὴ συνοδεύεται μὲ πρόχειρο τοπογραφικὸ σκαρίφημα τῆς περιοχῆς.

Διευθυντὴς τοῦ Οἰκοτροφείου στὰ Β ο δ ε ν ἄ εἶχε διοριστεῖ τὸν Σεπτέμβριον τοῦ 1908 ὁ λοχίας Παναγιώτης Παπατζανετέας.

Ἐπειδὴ ὁ Παπατζανετέας εὐτύχησε νὰ καταλάβῃ περίβλεπτη θέσιν στὸ Πάνθεον τῶν Μακεδονομάχων², μεταφέρουμε ἐδῶ τρία ἔγγραφα τοῦ Ἀρχείου, σχετικὰ μὲ μιὰ κρίσιμη ὥρα τῆς δράσεως τοῦ στῆ Μακεδονία, ὅταν ἦταν ὑπόδικος μαζί μὲ τὸν ὀπλαρχηγὸ Γ. Φραγκάκο, γιὰ τὸ φόνο τοῦ ληστή Ζήντρου.

Τὸ πρῶτο εἶναι ἐπιστολὴ τοῦ πρὸς τὸν Δαγκλῆ :

Βοδενὰ τῇ 9-2-09

Σεβαστέ μοι,

Ἔλαβον ἐπιστολὴν τοῦ Φραγκάκου, ὅστις μοὶ γράφει ὅτι συνεπεῖα ὑποβληθείσης ἐκθέσεως προξένου Ἐλασσῶνος παραπεμπόμεθα εἰς Δίκην καὶ ὅτι ὁ ἀνώτατος εἶναι λίαν ἐναντίον μας. Τοῦτο βεβαίως μὲ εὐχαρίστησε, δηλαδὴ ἡ παραπομπή, διότι ἦλθεν ὁ καιρὸς ἵνα γίνωσι γνωστὰ αἱ ἐργασίαι ἐνὸς ἐκάστου. Δι' ἡμᾶς βεβαίως εἶναι ὠργισμένος διὰ τὸν Κλάπαν (Μακρόπουλον) καὶ λοιποὺς, οἵτινες διέπραξαν ὄργια, ἥτοι χρήματα κατεχράσθησαν, παῖδας ἠτίμασαν, εἰς τοὺς Βουλγάρους ἐγκατέλει-

1. Βλ. σ. 337, σημ. 1.

2. Ἡ Πηνελόπη Δέλτα τὸν παρότρυνε, τὸν ἔπεισε καὶ τὸν διευκόλυνε ν' ἀφηγηθῇ τὶς ἀναμνήσεις του, καὶ ἡ Ἑταιρία Μακεδονικῶν Σπουδῶν τὶς δημοσίευσε στὴ σειρὰ «Ἀρχεῖον Μακεδονικοῦ Ἀγῶνος Πηνελόπης Δέλτα» : Παναγιώτης Παπατζανετέας, ὁ Μακεδονικὸς Ἀγὼν (Ἀπομνημονεύματα), ἐπιμελεῖα Λουτῆας Συνδίκας - Λαοῦρδα, εἰσαγωγὴ Ἀλεξάνδρου Δ. Ζάννα.

ψαν λάφυρα και πλείστα άλλα, διὰ τούτους δὲν εἶναι ἐξωργισμένοι. Μετὰ λύπης μου βλέπω ὅτι ἄνθρωποι οἵτινες ἐφέρθησαν ὡς ἀνωτέρω ἀνταμείβονται καὶ ἐκφέρουσι καὶ γνώμην περὶ τῶν Μακεδονικῶν πραγμάτων, ἄνθρωποι δὲ οἵτινες εἰργάσθησαν μετὰ μεγίστης ἀφοσιώσεως, παρηγκωνίσθησαν καὶ καθίζωσιν εἰς τὸ ἐδώλιον τοῦ κατηγορουμένου.

Σεβαστέ μοι, δὲν πιστεύω νὰ παρεξηγηθῶ, ἀλλὰ διαμαρτύρομαι ἀπὸ τοῦδε πρὸς ὑμᾶς, ἵνα μὴ μοῦ ἀποδοθῇ κατόπιν μομφή· ἐγὼ ἐὰν προέβην εἰς τὴν πράξιν τοῦ ληστοῦ, προέβην εὐ μόνον κατὰ διαταγὴν τοῦ Γεν. Κ. Θεσσαλ., ἀλλὰ καὶ ἐν γνώσει τοῦ ἀνωτάτου, εἰπόντος ὅτι καὶ ψεύτικη ληστεία, ἀρκεῖ νὰ λάβῃ τὴν παραμικρὰν ἀφορμήν· δι' ὅλα ταῦτα στηρίζομαι ἐπὶ ἀποδεικτικῶν, τὰ ὅποια ἐν τῇ δημοσιογραφίᾳ θὰ φανερώσω καὶ ἐν τῇ δίκῃ· σᾶς παρακαλῶ νὰ μὴ φροντίσητε ποσῶς.

Ὁ μετὰ σεβασμοῦ καὶ ὑπολήψεως
Π. Παπατζανετέας

Δεύτερο εἶναι ἐπιστολὴ ἀπὸ τὴν Θεσσαλονίκῃ τοῦ Γ. Μαῤᾰ (ὑπολ. Μαστραπᾶ) πρὸς Δαγκλῆ, ἡμερομηνίας 3 Ἀπριλίου 1909 :

(...). Θὰ εἶναι ὑμῖν γνωστὴ ἡ ὑπόθεσις τῶν ὑπαξιωματικῶν Φραγκάκου καὶ Παπατζανετέα σχετικῶς πρὸς τὸν φόνον ληστοῦ τινος· πάντῃ λεπτομερῶς γνωρίζει τὰ τοῦ ἐν λόγῳ φόνου, δηλ. παρὰ τίνος διετάχθη καὶ διὰ τίνα σκοπὸν ἐγένετο, ὁ αὐτόθι εὐρισκόμενος κ. Ἀλεξ. Μαζαράκης· ἤδη οἱ ὑπαξιωματικοὶ οὗτοι παραπονοῦνται ὅτι ἐγκατελείφθησαν παρ' ἡμῶν κατὰ τὴν διεξαγομένην ἀνάκρισιν ἐναντίον των, καθ' ὅσον ὡς διατείνονται κινδυνεύουσι νὰ καταδιωχθῶσι διὰ πράξιν ἣν ἐνήργησαν τῇ διαταγῇ τοῦ ἐνταῦθα Γραφείου.

Ἐπειδὴ οἱ ἀξιωματικοὶ οὗτοι εἶναι οἱ ἄριστοι τῶν ἐργασθέντων ἐνταῦθα, θὰ παρεκάλουν ὑμᾶς, ἵνα εὐαρεστηθῇτε νὰ διατάξητε τὴν ἐνεργειαν τῶν δεόντων, ὅπως (...), διότι ἄλλως διατρέχομεν τὸν κίνδυνον νὰ μὴ προσέλθῃ εἰς τὸ μέλλον οὐδεὶς ὑπαξιωματικὸς εἰς τὴν ὑπηρεσίαν μας (...).

Σημείωσις στὸ περιθώριον :

9-4-09. Ἀπήντησα ὅτι ἐνήργησα καὶ θὰ ἐνεργήσω πάλιν ὅ,τι δυνατόν διὰ τοὺς Φραγκάκον καὶ Παπατζανετέαν. Π.Γ.Δ.

Τρίτο εἶναι ἐπιστολὴ τοῦ Ἀ. Ἀ. Παλμίδῃ (ὑπολ. Ὁθωναίου) πρὸς Δαγκλῆ, ἐπίσης ἀπὸ τὴν Θεσσαλονίκῃ, ἡμερομηνίας 1 Μαΐου 1909.

(...). Κατ' ἀρχὴν νομίζω ἐπιβεβλημένον τῇ ὑπηρεσίᾳ ν' ἀναλάβῃ πλήρη τὴν εὐθύνην τοῦ φόνου τοῦ ληστοῦ Ἀποστ. Ζήντρου, δι' ὃν νῦν δικάζονται οἱ δύο ὑπαξιωματικοί. Οὗτοι προέβησαν εἰς τὸν φόνον αὐτὸν διαταχθέντες παρὰ τῆς ὑπηρεσίας καὶ πιεσθέντες παρ' αὐτῆς πρὸς τοῦτο.

Ἦδη δικάζονται καὶ ἀγωνίζονται ν' ἀποδείξουν τὴν ἀθωότητά των, σχεδὸν ἐγκαταλειφθέντες παρ' ἡμῶν τῶν πραγματικῶν ὑπευθύνων διὰ τὴν ἄτοπον ἀπόφασιν εἰς ἣν τότε προέβημεν (. . .).

Αἰσθάνομαι τὴν ὑποχρέωσιν εἰς τὴν περίπτωσιν καθ' ἣν δὲν δύναμαι νὰ προστατεύσω τοὺς ὑπ' ἐμέ, νὰ παραχωρήσω τὴν θέσιν μου εἰς ἄλλον μεγαλύτερον κύρος περιβεβλημένον. Παρακαλῶ νὰ δεχθῇτε τὰ σέβη μου.

Σημείωση στὸ περιθώριο :

17-5-09. Τοῦ ἀπήντησα ὅτι συνέστησα θερμῶς εἰς τὸν Διάδοχον τὴν προαγωγὴν τῶν ὑπαξιωματικῶν αὐτῶν, ἐκθέσας τὰ τῆς δράσεως αὐτῶν ἐν Μακεδονίᾳ κλπ. Π. Γ. Δαγκλῆς.

Ὁλωσδιόλου διαφορετικὴ ἐκδοχὴ γιὰ τὸν φόνο τοῦ Ζήντρου παρουσιάζει ὁ Παπατζανετέας στὰ Ἀπομνημονεύματά του : «Ὁ Φραγκάκος λοιπὸν μὲ τὰ ὄργανά του προέβη μόνος του στὴν ἐξόντωση τοῦ ληστοῦ χωρὶς ἐγὼ νὰ ἀνακατευθῶ καθόλου»¹.

Ὁλυμπος.— Ἐκτὸς ἀπ' ὅσες πληροφορίες ἀναφέρονται στὶς συγκεντρωτικὰς ἐκθέσεις, βρίσκονται στὸ φάκελο 25 ἔγγραφα γιὰ τὴν κατάστασιν τὴν περιοχὴ Ὁλύμπου μετὰ τὴν τουρκικὴ μεταπολίτευση καὶ γιὰ τὴ δράσιν τοῦ Καπετὰν Ματαπαῶ².

Ἀπὸ γράμματα τοῦ Γ. Μαρά (λοχαγοῦ Μαστραπαῶ) πρὸς Δαγκλῆ :

Θεσσαλονίκη 9-6-09. Συνταγματάρχᾳ μου, Ἐξ ἐπιστολῆς τοῦ Ματαπαῶ ἀντελήφθην ὅτι οὗτος παρέστησεν ὑμῖν τὰ κατὰ τὸ Διαμέρισμα τοῦ Ὁλύμπου λίαν ὑπερβολικῶς. Ἀναφορικῶς τῆς ἐξεγέρσεως τῶν ἡμετέρων πληθυσμῶν ἐν Μακεδονίᾳ δεόν νὰ ἔχητε ὑπ' ὄψιν μόνον τὰ ἑξῆς : εἰς μὲν τὰ Διαμερίσματα εἰς ἃ παροικοῦσι τοῖς ἡμετέροις Τοῦρκοι καὶ Βούλγαροι, οὔτε δυνατὴ καὶ ἡ ἐλαχίστη ἐξέγερσις, ἀλλ' οὔτε καὶ ἐπιτρέπεται τοιαύτη, διότι θὰ θυσιασθῶσιν οἱ ἄριστοι τῶν ἡμετέρων, οἱ δὲ λοιποὶ θὰ γίνωσι Βούλγαροι· εἰς δὲ τὰ καθαρῶς ἑλληνικά, οἷα τῆς Αἰκατερίνης καὶ Χαλκιδικῆς, δυνατὸν μόνον νὰ κινηθῶσι μερικὰ σώματα, πάντοτε ἐξ ὀλίγων ἀνδρῶν συγκείμενα, 20-30 τὸ πολὺ (. . .).

Δυστυχῶς πολλοὶ ἐκ τῶν ἡμετέρων ἀκόμη συγχέουσι τὸ σχετικῶς καλὸν φρόνημα τῶν Ἑλληνομακεδόνων ὡς πρὸς τοὺς Βουλγάρους, πρὸς ἐκεῖνο τῶν αὐτῶν πρὸς τοὺς Τούρκους. Ἀπέναντι τῶν Τούρκων οἱ ἡμέτεροι εἶναι αὐτόχρημα λαγωαί, καὶ δὲν ἔχουσιν ἄδικον, καθ' ὅσον οἱ μὲν Τουρκοὶ πληθυσμοὶ εἶναι πάνοπλοι, οἱ δὲ ἡμέτεροι σχεδὸν ἄοπλοι (. . .).

Θεσσαλονίκη 26-6-09 (. . .). Πληροφοροῦμαι ὅτι ὁ Ματαπαῶς θὰ προσπαθήσῃ νὰ εἰσαγάγῃ ὅπλα, τὸ μὲν παρασυρόμενος ὑπὸ τοῦ μεγάλου ζήλου του, τὸ δὲ ἔχων πεποίθησιν εἰς τὴν διοργάνωσιν τῆς ὑπηρεσίας του· καλὸν νὰ τῷ συστήσητε νὰ κάτῃ εἰς τὰς αὐγὰς του καὶ ν' ἀναμένῃ (. . .).

1. Ὁ. π. σ. 50.

2. Βλ. σ. 366.

Σημείωση στο περιθώριο :

1 'Ιουλίου : 'Εγραψα εις 'Αναγνωστάκον (στείλας τὴν ἐπιστολὴν διὰ τοῦ ἐν Λαρίσῃ κ. Γιαννετάκη) νὰ παύσῃ ὀριστικῶς τὴν ἐξαγωγὴν ὄπλων καὶ νὰ ἐπανέλθῃ εἰς Λάρισαν. Εἰδοποίησα περὶ τούτου καὶ τὸν κ. Μαστραπᾶν, ἀπαντήσας καὶ εἰς τὰ λοιπὰ τῆς ἐπιστολῆς του. Τοῦ ζητῶ ἔτι τὴν γνώμην του περὶ ἐξακολουθήσεως τῆς ἐργασίας ὑπὸ νέον πρόγραμμα, προσαρμοζόμενον πρὸς τὰ σημερινὰ μέτρα τῆς Τουρκίας. Π.Γ.Δ.

'Απὸ γράμμα τοῦ 'Αναγνωστάκου – Ματαπᾶ πρὸς Δαγκλῆ :

Λάρισα, 6-7-09 (. . .). Τῆς διὰ τοῦ κ. Γιαννετάκη διαβιβασθείσης μοι διαταγῆς σας ἔλαβον γνῶσιν καὶ συνεμορφώθην μὲ αὐτὴν ἀμέσως, οὐδεμίαν ἀποστολὴν ἐνεργήσας, καίτοι τὰ πάντα εἶναι ἑτοιμα (. . .).

'Ακολουθεῖ λογοδοσία γιὰ τὴ διάθεσιν τῶν ὄπλων.

'Ο ἀναφερόμενος παραπάνω ὑπολοχ. Γιαννετάκης ζήτησε τὴν συμπάρστασιν τοῦ Δαγκλῆ σὲ σχεδιαζόμενο διάβημα διαμαρτυρίας τοῦ «Μακεδονικοῦ Συλλόγου» πρὸς τοὺς πρέσβεις τῶν Δυνάμεων. Σημείωμα τοῦ Δαγκλῆ στὸ περιθώριον τῆς ἐπιστολῆς :

19-7-09. 'Επὶ τοῦ ἐκτιθεμένου ζητήματος ὠμίλησα μετὰ τοῦ κ. Ζωγράφου, ὑπουργοῦ ἐπὶ τῶν 'Εξωτερικῶν¹, ὅστις μοι ἐξέφρασε τὴν γνώμην ὅτι πρέπει ν' ἀποτρέψωμεν ἀπὸ τὴν ἐνέργειαν τοιούτων διαβημάτων. Π.Γ.Δ.

'Ενα μέρος τῶν ἐγγράφων τοῦ φακέλου ἀφορᾷ ὁδηγίες καὶ ἀναφορὰς γιὰ τὴν ἐξόντωση τῆς συμμορίας τῶν Σκουμπραίων, σὲ μικρὴ ἀπόστασιν ἀπὸ τὴ μεθόριον.

Μοναστηρί.— Τὰ 24 ἔγγραφα αὐτοῦ τοῦ φακέλου — ἀπὸ Σεπτέμβριον 1908 ἕως Σεπτέμβριον 1909 — εἶναι :

'Επιστολὲς τῶν μυστικῶν πρακτόρων τῆς περιοχῆς : Μ. Δερλερὲ (ἡ Μανούσου), Αἴμ. Εὐρώτα (ἡ 'Εμ. 'Εβρότα)², Ν. Παλαιολόγου (ἡ Ν. Παληοῦ ἢ Γ. Νικήτα), Σ. Μαυρομιχάλη (ἡ Σουλεϊμάν), μὲ ἀπαντητικὰ σημειώματα Δαγκλῆ.

'Απολογισμὸς τοῦ 1908 τοῦ ἐν 'Αθήναις Κέντρου τοῦ Τμήματος Μοναστηρίου καὶ Προϋπολογισμὸς τοῦ 1909 τῶν δαπανῶν τῆς ἐθνικῆς ἐργασίας ἐν τῇ περιφερείᾳ Μοναστηρίου· τὰ δυὸ κείμενα 6 σελ., ἰδιόγραφα Δαγκλῆ.

8σέλιδη ἐκθεσις τοῦ γιαιτροῦ 'Αργύρη Βούζα γιὰ τὴν κατάστασιν στὴν Καστοριά, Μάϊο τοῦ 1909.

'Αλληλογραφία σχετικὴ μὲ τὸν φόνο τοῦ ὀπλαρχηγοῦ 'Ηλίας Φαρμάκη (Κούντουρα).

Στὴν ἀκόλουθον ἐπιστολὴν του πρὸς τὸν ὑπουργὸ τῶν 'Εξωτερικῶν, ὁ Δαγκλῆς προτείνει ὁμαδικὰς ἐγκαταστάσεις ἑλληνικῶν οἰκογενειῶν σὲ ὁρισμένα χωριά τῆς Μακεδονίας, «πρὸς ἐμπέδωσιν τοῦ ἑλληνισμοῦ» :

1. Γεώργιος Χρηστάκης Ζωγράφος. Κυβέρνηση Δημητρίου Ράλλη (7 'Ιουλίου ἕως τὴν Ἐπανάστασιν τῆς 15 Αὐγούστου).

2. Πρόκειται γιὰ τὸν σχολάρχην Παναγιουλᾶκο, ποὺ ἦταν δημοτικιστής.

Ἀριθ. 125

19-2-909

Ἀθῆναι τῇ 19 Φεβρ. 09

Κύριε Ὑπουργέ,

Ὡς εἶναι γνωστὸν εἰς τὸ Ὑπουργεῖον καὶ ὡς ἄλλοτε εἶχον τὴν τιμὴν νὰ ἐκθέσω ὑμῖν, ἐκ τῶν τελεσφορωτέρων μέτρων πρὸς ἐνίσχυσιν τοῦ ὁμογενοῦς στοιχείου ἐν Μακεδονίᾳ εἶναι ἡ ἀγορὰ ἢ ἐνοικίασις κτημάτων ἐν αὐτῇ καὶ ἡ ἐγκατάστασις ἑλληνικῶν οἰκογενειῶν. Ἐκ τοῦ ζητήματος τούτου ὁ ἐν Μοναστηρίῳ ἀντιπρόσωπος ἡμῶν θεωρεῖ ὡς λυσιτελεῖ καὶ συνιστᾷ τὴν λήψιν τῶν ἐξῆς μέτρων :

«Τὴν ἐξεύρεσιν πεντήκοντα ἔστω οἰκογενειῶν ἑλληνικῶν, ἵνα ἐγκαταστήσωμεν αὐτὰς εἰς τὰ ιδιόκτητα τοῦ κ. Οἰκονόμου χωρία Μπέραντσι καὶ Μογκίλα, ὅπως χρησιμεύσωσιν ὡς στήριγμα καὶ τόπος διαμονῆς τῶν προσώπων εἰς τὰ ὁποῖα θὰ ἀνατεθῇ ἡ κατηχητικὴ ἐργασία τῶν πρὸς Β. τοῦ Μοναστηρίου χωρίων, ἐν οἷς ἀπ' ἄκρου εἰς ἄκρον ἐπικρατοῦσι Βούλγαροι».

«Τὴν ἐξαγορὰν ἀντὶ 150-160 ὀθωμαν. λιρῶν ἐνὸς μεριδίου τοῦ χωρίου Νόβακ (...), ἵνα καὶ εἰς τοῦτο ἡμετέρας οἰκογενείας ἐγκαθιστῶντες, ἐξουδετερώσωμεν τὰς ἐνέδρας καὶ τὰς ἀλλεπαλλήλους ἐπιθέσεις, ὅς ὑφίστανται κατὰ τὴν ἐκεῖθεν διέλευσίν των οἱ ἡμέτεροι ἐκ μέρους τῶν Βουλγάρων».

Ἀφ' ἐτέρου γνωρίζετε, κ. Ὑπουργέ, ἐκ τῆς ὑπὸ ἡμερομηνίαν 1ης Φεβρουαρίου ἐ.ξ. ἐκθέσεως τοῦ Προξενείου Σερρών, ὅτι ὁ κ. Σαχτούρης περιγράφων τὰς συντόνους ἐργασίας τῶν Βουλγάρων καὶ τοὺς κινδύνους, οὓς ἐξ αὐτῶν διατρέχει τὸ διαμέρισμα τῶν Σερρῶν, θεωρεῖ ὡς τὸ λυσιτελέστερον μέσον πρὸς ἀνακοπὴν τῆς προόδου τῶν Βουλγάρων καὶ πρὸς ἐνίσχυσιν τοῦ ὁμογενοῦς στοιχείου τὴν πρόσκτησιν τοῦ Τσιφλικίου Σάλ-Μαχαλά, ἀποζημιωμένου τοῦ νῦν Ὀθωμανοῦ ἐνοικιαστοῦ αὐτοῦ, κατόπιν δὲ βαθμηδὸν καὶ ἄλλων καὶ τὴν ἐγκατάστασιν εἰς αὐτὰ ἑλληνικῶν οἰκογενειῶν ἰδίως Λαζῶν μεθ' ὧν ὁ κ. Σαχτούρης ἦλθεν εἰς διαπραγματεύσεις καὶ ὧν νομίζει εὐχερῇ τὴν ἐγκατάστασιν.

Προσθέτων ἐκ νέου τὰς θερμὰς συστάσεις τόσον ἐμοῦ, ὅσον καὶ τῶν λοιπῶν συναδέλφων μεθ' ὧν συνεργάζομαι εἰς τὰς ἐθνικὰς ταύτας ὑποθέσεις ὑπὲρ τῆς παραδοχῆς τοιούτων λυσιτελεσάτων μέτρων πρὸς ἐμπέδωσιν τοῦ ἑλληνισμοῦ εἰς τὰς διαφιλονικουμένας χώρας, παρακαλῶ ὑμᾶς, κ. Ὑπουργέ, ὅπως ἀφ' ἐνὸς μὲν ἐγκρίνητε τὰ ἀπαιτούμενα σχετικῶς μικρὰ ποσὰ πρὸς ἀγορὰν τῶν προτεινομένων τσιφλικίων, τόσον ἐν Μοναστηρίῳ ὡς καὶ ἐν Σέρραις, ἀφ' ἐτέρου δὲ ἐξουσιοδοτήσητε τὸν κ. Σαχτούρην πρὸς ἐνέργειαν τῶν δεόντων διὰ τὴν ἐναρξιν ἐγκαταστάσεως οἰκογενειῶν ἐκ Λαζῶν εἰς τὰ παρ' αὐτοῦ ὑποδεικνύμενα τσιφλίκια. Ἐὰν τοῦτο ἐγκριθῇ

καὶ ἐπιτευχθῇ ἐκεῖ, ἴσως θὰ ἦτο δυνατόν καὶ εἰς τὰ χωρία τοῦ Μοναστηρίου Μπέραντσι καὶ Μογκίλα νὰ θελήσωσι νὰ ἐγκατασταθῶσι Λαζοί, γιγνομένης τοιαύτης ἐνεργείας ὑπὸ τοῦ κ. Σαχτούρη.

Ἐκτὸς ὅμως αὐτῶν ἴσως δὲν θὰ ἦτο ἀδύνατον νὰ θελήσωσι νὰ ἐγκατασταθῶσι εἰς τὰ αὐτὰ χωρία καὶ οἰκογένειαι τινες Καυκασίων, ἐκ τῶν τελευταίως ἐλθόντων ἐνταῦθα, ἐὰν ἐγένοντο κατάλληλοι τοιαῦται ἐνέργειαι διὰ τοῦ Ὑπουργείου τῶν Ἑσωτερικῶν.

Διατελῶ μεθ' ὑπολήψεως

Π. Γ. Δαγκλῆς

Ἑλασσῶνα.— Εἶναι 13 ἐπιστολὲς τοῦ προσέξου Νικ. Σουῖδα καὶ τοῦ «εἰδικοῦ γραφείως» Γ. Τόμπρα (ἢ Γ. Τομαρά), με 3 ἀπαντητικὰ σημειώματα τοῦ Δαγκλῆ στο περιθώριο. Περιέχουν πολὺ λίγες πληροφορίες γιὰ τὴν κατάστασιν τῆς περιοχῆς.

Ἅγιον Ὅρος — Χαλκιδική.— Ἀπὸ τὰ 12 ἔγγραφα αὐτοῦ τοῦ φακέλου, τὰ περισσότερα εἶναι ἀλληλογραφία μετὰ Δαγκλῆ καὶ ἀξιωματικῶν τοῦ Εἰδικοῦ Γραφείου Θεσσαλονίκης, καὶ ἀφοροῦν τὴν κατάστασιν τῶν ἐθνικῶν ζητημάτων στο Ἅγιον Ὅρος καὶ στὴ Χαλκιδική· 3 ἀφοροῦν διενέξεις καλογήρων καὶ μοναστηριῶν. Ὅλα εἶναι πολὺ ἀξιοπρόσεκτα.

Ὁ Β 3 (ἢ Δ. Ζώης = ὑπολ. Κάκκαβος) πρὸς Δαγκλῆ :

Ἐν Θεσσαλονίκῃ τῇ 9 Μαΐου 1908

Σεβαστέ μου,

Σήμερον ὑποβάλλεται τῷ Ὑπουργείῳ ἑκθεσις δι' ἧς ζητεῖται ἡ ἔγκρισις αὐτοῦ ὅπως ἀποσταλῇ μικρὸν σῶμα εἰς Ἅγιον Ὅρος πρὸς καταδίωξιν εὐαρίθμων ἐκβιαστῶν, ἐπιδιδομένων καθ' ἑξιν εἰς τὴν βιοποριστικὴν ταύτην ἐνασχόλησιν.

Ὁ κ. Πρόξενος πρὸς ὃν ὑπεδείχθη ἄλλοτε ὅτι οἱ Σλαῦοι ἐπιδιώκουσι νὰ παριστῶσι πάντοτε μετὰ μελανὰ χρώματα τὴν ἐν Ἁγίῳ Ὄρει κατάστασιν, ἵνα ἐπιτύχωσι τὴν ἐπέκτασιν τῶν μεταρρυθμίσεων καὶ τὴν ἐγκατάστασιν ἐπομένως Ῥώσσοι ἀξιωματικοῦ ἐν Καρυαῖς, θέλων ν' ἀποφύγῃ τοὺς ὑποδειχθέντας πολιτικούς κινδύνους ἀπηγόρευσε κατηγορηματικῶς τὴν ἐμφάνισιν ἑλληνικοῦ σώματος εἰς Ἅγιον Ὅρος. Τὰ κακοποιοῦσιν στοιχεῖα ἐπωφελοῦμενα τῶν ἐξαιρετικῶν τούτων συνθηκῶν τοῦ Ἁγίου Ὄρους καταφεύγουσιν ἐκεῖ, ὅπου ἐκτρέπονται εἰς ἐκβιάσεις κατὰ μοναχῶν πρὸς χρηματισμόν, ἐνίοτε δὲ προβαίνουν καὶ εἰς φόνους κατ' ἀθῶων βουλγάρων, ἐργατῶν, ἐργαζομένων παρὰ ταῖς Σλαβικάς Μοναῖς. Οἱ φόνοι οὗτοι εἰς οὐδὲν ἄλλο συντελοῦσιν εἰμὴ εἰς τὸ νὰ συντρέχωσι τὰς Σλαβικὰς βλέψεις, ὥς ἐκθέτοντες τὴν ἐκεῖ κατάστασιν καὶ εἰς τὰ ὅμματα τῶν ξένων. Δυστυχῶς οἱ δράσται τῶν φόνων καὶ ἐκβιάσεων παρουσιάζονται ὡς ἐθνικοὶ ἐργάται ἐξαρτώμενοι ἐκ τοῦ ἐνταῦθα κέντρου, ὅπότε ἡ διὰ λόγους ἀνωτέρας πολιτικῆς ἐπιφυλακτικότης μας δὲν δικαιολογεῖται. Ἀποφεύγο-

μεν τὴν ἀποστολὴν σωμάτων, τὰ δὲ κακοποιὰ στοιχεῖα συνασπιζόμενα συγκροτοῦσι τοιαῦτα μὲ ληστρικὴν ἀποστολὴν.

Ἐπειδὴ ἔχω τὴν πεποιθήσιν ὅτι τὸ Ὑπουργεῖον θ' ἀποφύγη νὰ ἐκδώσῃ ἐπίσημον διαταγὴν, δι' ἧς νὰ ἐγκρίνη τὴν εἰς Ἅγιον Ὅρος ἀποστολὴν σώματος, σᾶς παρακαλῶ πολὺ ὅπως συνηγορήσητε ὑπὲρ τοῦ μέτρου τούτου, ἀναλαμβάνοντες ὑμεῖς τὴν διαβίβασιν τῆς ἐγκρίσεως ταύτης διὰ τῆς ὑπηρεσίας τῶν εἰδικῶν γραφείων. Πόσον ἐπωφελὴς θὰ εἶναι ἢ ἔστω καὶ ἐπ' ὀλίγον χρόνον ἐμφάνις τοῦ σώματος εἰς Ἅγιον Ὅρος καὶ ποῖον κῦρος θ' ἀποκτήσῃ ἡ ὑπηρεσία μας παρὰ τοῖς ἐπισημομένοις μοναχοῖς δύναται νὰ σᾶς βεβαιώσῃ ὁ κ. Ἐξαδάκτυλος. Ἐχομεν ἀπόλυτον ἀνάγκην διὰ μυρίους λόγους νὰ καλλιεργήσωμεν ἐπιρροὴν ἐν Ἀγίῳ Ὁρει, μόνον δὲ διὰ τῆς ἐμφανίσεως σώματος δυνάμεθα νὰ ἐπιτύχωμεν τοῦτο.

Μετὰ βαθυτάτου σεβασμοῦ. Πρόθυμος τῶν ὑμετέρων διαταγῶν,

B 3

Σημείωση στὸ περιθώριο :

23 Μαΐου. Ἀπήντησα ὅτι ὑπεστήριξα παρὰ τοῖς ἀρμοδίοις τὴν ἀποστολὴν σώματος εἰς Ἅγιον Ὅρος, ἀλλ' ὅτι ἐνδοιάζουν ἕνεκα τῶν αὐτῶν λόγων τοῦ Προξένου· ἐν τούτοις δὲν ἀποκρούουν κατ' ἀρχὴν τὴν μετὰ βασιν ἐκεῖ ἀξιωματικοῦ πρὸς μελέτην καὶ βολιδοσκοπήσιν τῶν πραγμάτων, ἐὰν δὲ οὗτος εὕρῃ δυνατὴν καὶ ἀναγκαίαν τὴν ὑπαρξίν σώματος, τότε νὰ σταλῇ τοιοῦτον. Ἀκόμη ὅμως δὲν ἔλαβον ὁριστικὴν ἀπόφασιν.

Παρμενίων

Ἀπὸ ἐπιστολῆς Δαγκλῆ πρὸς B 3, ἡμερομηνίας 3 Ἰουνίου 1908 :

Φίλτατε, (. . .). Ἡ κατάστασις ἐν γένει τῆς Χαλκιδικῆς ὅπου ἀνεκηρύχθησαν διάφορα καπετανάτα, ἀλληλοσυγκρουόμενα, εἶναι λυπηρά. Προσπαθήσατε πάσῃ δυνάμει νὰ ἐξομαλυνθῇ ἡ κατάστασις αὕτη, νὰ λείψωσιν οἱ διάφοροι αὐτοκέφαλοι ἀρχηγοί, καὶ νὰ ὑποταχθῶσι ὅλοι εἰς ἓνα, ὅστις δὲν δύναται νὰ εἶναι ἄλλος ἢ ὁ τελευταῖος σταλεῖς ἀρχηγὸς Βάλτζας¹, ὃν δέον νὰ ἐπιβάλητε. Πληροφορήσατέ με δὲ περὶ αὐτοῦ ἂν ἐγκατεστάθῃ εἰς τὸ διαμέρισμά του, ἂν ἀνέλαβε τὴν ἀρχηγίαν καὶ ἂν ἤρchiσε τὴν ἐργασίαν. Φροντίσατε προσέτι ἐν φιλικῇ συνεννοήσει μετὰ τοῦ κέντρου Σερρών, ἀμοιβαίως ὑποχωροῦντες ἐν ἀνάγκῃ, ὅπως ὁρισθῶσι ἀκριβῶς τὰ πρὸς ἀνατολὰς ὅρια τῆς δικαιοδοσίας τοῦ ἀρχηγοῦ τῆς Χαλκιδικῆς Βάλτζα καὶ τὰ τοῦ ἀρχηγοῦ Νιγρίτης καὶ διαμερίσματος Σερρών ἐν γένει Ἀλεξάνδρου². Προσπαθήσατε παντὶ σθένει νὰ μὴ ἐπέλθῃ σύγ-

1. «Ἀ. Βάλτσας ἢ Βαλτσιώτης = ὑπολοχ. Ἀ. Κώης, ἀναχωρήσας τῇ 2 Μαΐου διὰ τὴν Χαλκιδικὴν μετὰ 7 ὑπαδῶν ἵνα ἀναλάβῃ τὴν ἀρχηγίαν τῶν ἐκεῖ σωμάτων» (σημείωμα Δαγκλῆ).

2. Ἀλέξανδρος Εὐρυθιώτης ἢ Ἀἰβαλιώτης. Μετὰ τὴν Νεοτουρκικὴ Ἐπανάστασιν θεωρήθηκε προδότης καὶ θανατώθηκε ἀπὸ τὸ «Ἐκτελεστικόν».

κρουσις δικαιοδοσίας μεταξύ αὐτῶν, ἀλλὰ τούναντίον συνεννόησις καὶ σύμπραξις.

Περὶ καπετὰν Στεργίου ἔγραψα εἰς Σέρρας νὰ εὕρωσι τρόπον συμφιλώσεως ἢ ἐξουδετερώσεως ¹ (...).

Ἀπὸ τὴν ἀπάντησιν τοῦ Β 3, ἡμερομηνίας 6 Ἰουνίου 1908 :

(...). Ἐπεχείρησα νὰ ἐκβιάσω οὕτως εἰπεῖν τὸν Πρόξενον εἰς τὸ νὰ λάβωμεν τὴν περὶ ἐνεργωτέρας παρεμβάσεώς μας ἀπόφασιν, δυστυχῶς ὅμως ἡρνήθη καὶ πάλιν (...). Μετὰ τοῦ θερμοκηπίου ² νὰ εἴσθε πεπεισμένος ὅτι θὰ διευθετηθῶσι τὰ ζητήματα κατ' εὐχὴν ὅλων μας, γνωστοῦ ὄντος ὅτι ἐκατέρωθεν ἐπικρατεῖ πνεῦμα συνδιαλλαγῆς καὶ μὴ ὑστεροβούλου συνεργασίας (...).

Ἀπὸ ἄλλη ἐπιστολὴ Δαγκλῆ πρὸς Β 3, ἡμερομηνίας 17 Ἰουνίου 1908 :

(...). Συμφωνῶ ὅτι ἀπαιτεῖται καὶ ἐκτελεστικόν. Τελευταῖον συνεζήτησα πάλιν μετὰ τῶν ἀρμοδίων περὶ τοῦ ζητήματος τούτου, τοῖς ἀνεκοίνωσα ὅτι διωρίσατε πράκτορα καὶ ἐπέμεινα ἐπὶ τῆς ἀνάγκης ἐκτελεστικοῦ, ἀλλὰ καὶ πάλιν διστάζουν νὰ δώσωσι τὴν ἀδειαν κατάρτισιμοῦ τοιούτου. Εἶναι δὲ καὶ αὐτὸ τὸ διαβολοζήτημα τῆς μεταρρυθμίσεως, τὸ ὅποιον δὲν ἔμπορεῖ ἀκόμη νὰ τελειώσῃ καὶ νὰ τοὺς ἀφήσῃ ἡσύχους. Φρονῶ ὅτι σιγὰ-σιγὰ πρέπει νὰ καταρτίσῃτε μόνοι καὶ ἀθορύβως τὸ ἐκτελεστικόν, διὰ νὰ μὴ χρονίζῃ πλέον ἡ ὑπόθεσις αὕτη. Ἄν εἶναι ἀνάγκη νὰ σᾶς ἀποστείλωμεν καὶ κανένα ὑπαξιωματικὸν πρὸς τοῦτο γράψατέ μοι (...). Ἡ ἐκμετάλλευσις τοῦ Ἁγίου Ὁρους φρονῶ ὅτι ἐπείγει καὶ πρέπει μὲ κάθε τρόπον νὰ ἐξασκήσῃτε αὐτήν (...). Πιστεύω νὰ ἔφθασεν ὁ σταλεὶς διὰ τὴν ἐσωτερικὴν ὀργάνωσιν. Ὑγιαίνειτε. Ὑμέτερος,

Παρμενίων

Ὁ λοχαγὸς πεζ. Ἀ. Μοσχονήσιος πρὸς Δαγκλῆ, 10 Μαΐου 1909 :

(...). Διὰ τὸ Ἅγιον Ὅρος ἀφ' ἧς ἦλθον ἤρχισα νὰ φροντίζω καὶ νὰ σκέπτομαι περὶ τῶν μέσων δι' ὧν θὰ κατωρθοῦτο νὰ γίνωμεν κύριοι τῆς ἐκεῖ καταστάσεως (...). Δυστυχῶς, οἱ εἰς τὰς μονὰς μεταβαίνοντες ἤδη ὅπως μονάσωσι προέρχονται ἐκ τῶν χειροτέρων κοινωνικῶν στρωμάτων καὶ δὲν δύναται τις νὰ ἀναμένῃ καλυτέραν ἀντίληψιν τῆς καταστάσεως ἐκ μέρους αὐτῶν ἀπὸ ἐθνικῆς ἀπόψεως. Ἡ ἐπιβολὴ εἶναι ἐκείνη, ἥτις δεόν νὰ ρυθμίξῃ τὰς ἐνεργείας των. Τὸ θρησκευτικὸν αἶσθημα παρ' ἡμῖν εἶναι ἐν καταπτώσει καὶ μόνον ἀγύρται καὶ ὑποκριταὶ περιβάλλονται τὸ μοναχικὸν ἔνδυμα, ὁ φόβος δὲ εἶναι μόνον ὅστις δύναται νὰ συγκρατῇ τούτους ἐν τῇ ἐθνικῇ κατευθύνσει (...).

1. Στέργιος Βλάχμπεης, ὁπλαρχηγὸς διαμερίσματος Τζουμαγιᾶς.

2. Στὴν συνθηματικὴ γλῶσσα αὐτῆς τῆς ἀλληλογραφίας θερμοκήπιον εἶναι οἱ Σέρρες.

(...). Τὸ ἀποτέλεσμα τῆς ὅλης ἐπισκοπήσεως εἶναι ὅτι δέον ὅπως-δήποτε νὰ ἐπιβληθῶμεν εἰς τοὺς ἐκεῖ πατέρας, ὅπως τὸ μὲν τηρηθῶσι τὰ προνόμια καὶ μὴ ἐπιτραπῇ ἡ καταπάτησις τοῦ ἐδάφους ὑπὸ τῶν Τουρ-κικῶν ἀρχῶν, τὸ δὲ ὅπως παύσῃ ἡ πώλησις ἡμετέρων μετοχικῶν τοῖς Ρώσοις καὶ οὕτως ἐκλείψῃ ὁ κίνδυνος τῆς διὰ ρωσσικοῦ χρήματος ἀγορᾶς τοῦ Ἁγίου Ὄρους (...).

Σέρρες.— Ὁ φάκελος περιέχει, κυρίως, ὑπηρεσιακὰ ἔγγραφα, ἀπὸ τὸν Φεβρουάριον 1908 ἕως τὸν Φεβρουάριον 1909 :

Παράπωνα τοῦ Εἰδικοῦ Γραφείου Σερρῶν (ὑπολοχ. Δ. Φλωριάς) κατὰ τοῦ Εἰδικοῦ Γραφείου Θεσσαλονίκης· μετάθεσις ἀπὸ τὴν Ξάνθῃ στὶς Σέρρες τοῦ ὑπιδάρχου Βασ. Καψαμπέλη (ψευδώνυμο : Β. Κατσιμάνης)· ἐπιστολὲς τοῦ προξένου Ἀ. Σαχτούρη. Σὲ μιά, ὁ πρόξενος χαρακτηρίζει μὲ δριμύτατες ἐκφράσεις δυο-τρεῖς ἀξιωματικούς καὶ ὑπαξιωματικούς τῶν μυστικῶν γραφείων. Σὲ ἄλλες (27 Σεπτ. καὶ 3 Ὀκτ. 1908) θίγει τὸ σπουδαῖο ζήτημα τῆς ἀποστολῆς νέων γιὰ μετεκπαίδευσιν εἰς τὴν Ἀθήναι :

Κύριε Συνταγματάρχα, Κατόπιν τῶν προφορικῶν αὐτόθι συνεννοήσεων ἀπεστάλησαν ἀπὸ 10 ἤδη ἡμερῶν εἰς Ἀθήνας οἱ νέοι (...) ἵνα κατατασσόμενοι εἰς τὸν στρατὸν εἰσαχθοῦν βραδύτερον εἰς τὴν στρατιωτικὴν σχολήν. Καθὰ γράφουσιν ὅμως τοῖς ἐνταῦθα οἰκείοις των δὲν εὔρον αὐτόθι τὴν δέουσαν προθυμίαν καὶ διατελοῦσιν ἐν ἀπογνώσει.

Καίτοι ἐτηλεγράφησα τῷ Ὑπουργεῖῳ τῶν Ἐξωτερικῶν νὰ συνεννοηθῇ μεθ' ὑμῶν, παρακαλῶ νὰ εὐαρεστηθῇτε νὰ δώσῃτε τὰς δεούσας διαταγὰς ὅπως καταταχθῶσιν εἰς κατάλληλον σῶμα καὶ μὴ εὐθύς ἀπ' ἀρχῆς δηλητηριασθῶσι (...), διότι ἀπογοητευόμενοι αὐτόθι μεταδίδουν ἀπογοήτευσιν καὶ ἰδίως δηλητηριάζουν τὸ ἔθνικόν αἶσθημα (...).

Ἐνα μέρος τῆς πρώτης ἐπιστολῆς εἶναι κρυπτογραφημένο μὲ ἀριθμούς, φροντίζει ὅμως ὁ πρόξενος νὰ σημειώνει στὸ περιθώριον, δίπλα εἰς τὴν ὑπογραφήν του : «Διὰ τοῦ λεξικοῦ Β' τοῦ Ὑπουργείου τῶν Ἐξωτερικῶν»¹.

Ὑπάρχει ἐπίσης στὸν φάκελον θερμὴ συστατικὴ σημείωσις τοῦ Δαγκλῆ πρὸς τὸν ὑπουργὸν τῶν Ἐξωτερικῶν Σκουζὲ *περὶ τοῦ ἐκ Σερρῶν πρόσφυγος δικηγόρου κ. Μάρκατζη, ὅστις ἐξετέθη ὑπείκων εἰς τὰς εἰσηγήσεις τῶν ἐν Σέρραις προξενικῶν ἀρχῶν* (...).

Ἐνδιαφέρουσα εἶναι, ἄσχετα μὲ τὴν ἀξιοπιστίαν της, μιά ὀκτασέλιδι ἐκθεσις τοῦ Β. Καραπίπερα, δημοδιδασκάλου, ποὺ καταγγέλλει στὸν Δαγκλῆ τὰ αἰσχίστα εἰς βάρος τοῦ προξένου καὶ τοῦ ὑπολ. Φλωριά. Ὁ Δαγκλῆς τὴν διάβασε μὲ προσοχή, ὅπως φαίνεται ἀπὸ δυο-τρεῖς ἀπορίες ποὺ σημειώνει στὸ περιθώριον.

Χρονολογικὰ προτελευταῖο ἔγγραφο τοῦ φακέλου εἶναι, τέλη Ἰανουαρίου 1909, πικρὸ παράπωνο τοῦ ὑπιδάρχου Καψαμπέλη γιὰ τὴν δυσπιστίαν «περὶ τῆς εἰλικρινοῦς διαχειρίσεως», ποὺ ἐκφράζουν ὀρισμένα ἔγγραφα τοῦ Ὑπουργείου τῶν Ἐξωτερικῶν :

1. Σὲ ἄλλο ἔγγραφόν του, ποὺ δὲν βρίσκεται στὸ φάκελον, ὁ Σαχτούρης θίγει τὸ θέμα ἐξαγορᾶς τουρκικῶν κτημάτων γιὰ ἐγκατάστασιν Ἑλλήνων προσφύγων. Βλ. σ. 380.

Δὲν ἤλθομεν εἰς τὴν Μακεδονίαν διὰ νὰ «καζαντίσωμεν»¹, οὔτε ἀναμένομεν ἀνδριάντας πρὸς ἀμοιβὴν τῆς ἐργασίας ἡμῶν. Γνωρίζομεν ὅτι ἐξ Ἰουδαίας οὐδὲν καλὸν δύναται νὰ προέλθῃ. Εἴχαμεν ὅμως καὶ ἔχομεν τὴν ἀξίωσιν νὰ μὴ προσβαλλώμεθα καὶ νὰ μὴ κηλιδουῖται τὸ μέτωπόν μας (...).

Ὅπως σὲ ἀνάλογη διαμαρτυρία τῶν ἀξιωματικῶν τῆς Θεσσαλονίκης, ὁ Δαγκλῆς ἀπαντᾷ (11 Φεβρ. 1909) μὲ καθησυχαστικὰς ἐξηγήσεις :

(...). Ἐπομένως φρονῶ ὅτι δὲν πρέπει νὰ παρεξηγῆτε τὰ πράγματα (...). Οἱ ἀρμόδιοι, οἵτινες εἶναι οἱ ἄμεσοι ὑπεύθυνοι τῆς δαπάνης τοῦ ὑπὸ τοῦ ἔθνους χορηγουμένου ποσοῦ, ἔχουν δικαίωμα ὀρισμοῦ καὶ διακανονισμοῦ τῶν δαπανῶν αὐτῶν. Ἀλλάζει τὸ ζήτημα ἂν σᾶς ἀπέκοψαν οὐσιῶδὲς τι κονδύλιον δαπάνης, οὗ ἡ ἀποκοπὴ θέλει ἐπιφέρει βλάβην κατὰ τὴν γνώμην σας εἰς τὴν ἐθνικὴν ἐργασίαν. Ἐὰν τοιοῦτόν τι ἐγένετο, σᾶς παρακαλῶ νὰ μοῦ τὸ γνωρίσητε συγκεκριμένως ἵνα προβῶ εἰς τὰς δεούσας ἐνεργείας πρὸς ἔγκρισιν αὐτοῦ (...).

Τὸ σημαντικώτερον τεμάχιο αὐτοῦ τοῦ κεφαλαίου εἶναι ἓνα σημειωματᾶριο τσέπης, ὅπου ὁ Δαγκλῆς ἔχει ἀντιγράψει — πιθανώτατα γιὰ προσωπικὴ του ἐνημέρωση, ἐπειδὴ μόλις εἶχε ἀναλάβει τὴ διεύθυνση — ἓνα κείμενο τιτλοφορούμενο : *Σημειώσεις διὰ τὴν ἐν τῷ Σαντζακίῳ Σερρών γινομένην ἐθνικὴν ἐργασίαν*.

Σὲ μιὰ προοιμιακὴ σελίδα σημειώνει :

Ἐκ τῶν δοθεισῶν ὁδηγιῶν καὶ πληροφοριῶν ὑπὸ τοῦ παρὰ τῷ Προξενίῳ Σερρῶν διὰ τὴν προπαγανδιστικὴν ἐργασίαν ὡς γραμματέως ὑπηρετήσαντος κ. Δ. Νούτσιου, πρὸς τὸν ἀντικαταστήσαντα αὐτὸν κ. Κατσιμάνην κατὰ Μάρτιον τοῦ 1908.

Συνολικὰ 83 σελίδες. Νούτσιος εἶναι ὁ ὑπολοχ. Φλωριᾶς, Κατσιμάνης ὁ ὑπίλαρχος Καψαμπέλης.

Δὲν ὑπάρχει λόγος νὰ ἐπιστημανθεῖ τὸ ἐνδιαφέρον ποὺ παρουσιάζει αὐτὸ τὸ κείμενο, ἀφοῦ ὁ ἴδιος ὁ Δαγκλῆς ἔκρινε ὅτι ἀξίζει τὸν κόπο νὰ τὸ ἀντιγράψῃ μετὰ τὸ χέρι του· οὔτε νὰ παρατεθοῦν ἐδῶ περικοπές του, γιατί ἔχει ὁλόκληρο δημοσιευθεῖ ἀπὸ τὸ 1961².

1. Ὁ Καψαμπέλης ἔδειξε καὶ ἔμπρακτα ὅτι δὲν πῆγαινε στὴ Μακεδονία «γιὰ νὰ καζαντίσῃ» : σκοτώθηκε στὴ μάχη τῶν Γιαννιτσῶν τὸν Ὀκτώβριον 1912.

2. Τὸ κείμενο τοῦτο, μαζὶ μετὰ πολλὰ ἄλλα, παραχωρήθηκε ἀπὸ τὴν θυγατέρα τοῦ στρατηγοῦ Δαγκλῆ στὴν Ἑταιρίαν Μακεδονικῶν Σπουδῶν τῆς Θεσσαλονίκης, γιὰ νὰ δημοσιευθεῖ (βλ. σ. 311). Δημοσιεύθηκε στὰ «Σερραϊκὰ Χρονικά», τόμ. Δ' 1961 (ἀνάτυπο 52 σελ.), μετὰ τὴν ἐνδείξει : «Ἐκδόσις κειμένου ὑπὸ Β. Λαούρδα, Εἰσαγωγή καὶ σημειώσεις Πέτρου Θ. Πέννα, Ἱστορικὴ καὶ Λαογραφικὴ Ἑταιρία Σερρῶν — Μελενίκου».

Στὴν προμετωπίδα, ἐπάνω ἀπ' ὅλες αὐτὰς τὴν ἐνδείξεις, ἀναγράφεται μετὰ χοντρὰ κεφαλαῖα : «Ἀρχεῖον Μακεδονικοῦ Ἀγῶνος Ἀλεξάνδρου Δαγκλῆ, Ι». Ἄν, ὅπως εἰκάζεται ἀπὸ τὸ Ι, συνεχιστοῦν αὐτὰς οἱ δημοσιεύσεις τῶν κειμένων ποὺ παραχωρήθηκαν στὴν Ἑταιρίαν Μακεδονικῶν Σπουδῶν, ἐκφράζεται ἐδῶ ἡ εὐχὴ νὰ πληροφορηθοῦν στὸ μετὰξὺ οἱ ἐκδότες ὅτι ὁ στρατηγὸς Δαγκλῆς λεγότανε Παναγιώτης.

Στὸν φάκελο Σερρῶν ἀνέκουν ἐπίσης λίγα ἔγγραφα τοῦ 1910, σχετικὰ μὲ τὴν ἀνέγερση στοῦ Ἀγρίνιο «μνημείου τοῦ ἐν Σέρραις ἀπαγχονισθέντος ὑπὸ τῶν Τούρκων ἐθνομάρτυρος Ν. Παναγιώτου». Κατὰ παράκληση τῆς ἐπιτροπῆς ἐράνων, ὁ Δαγκλῆς εἶχε δεχθεῖ νὰ τὴν ἐκπροσωπήσῃ στὴν ὑπογραφή συμβολαίου μὲ τὸν γλύπτη Ἰω. Ἰωάννου καὶ στὴν παραλαβὴ τοῦ ἔργου¹.

Συνολικά, τὰ ἔγγραφα τοῦ φακέλου Σερρῶν εἶναι 21, σὺν τὸ σημειωματάριο τῶν 83 σελίδων.

Καβάλα² — Τὰ 15 ἔγγραφα αὐτοῦ τοῦ φακέλου καὶ τὰ 5 ἀπαντητικὰ σημειώματα τοῦ Δαγκλῆ χρονολογοῦνται ἀπὸ τὸν Μάϊο 1908 ἕως τὸν Ἰούνιο 1909.

Εἶναι ἀλληλογραφία τοῦ Δαγκλῆ μὲ τοὺς «εἰδικούς γραφεῖς» τοῦ Προξενείου, πρῶτα τὸν ἀνθυποπλοίαρχο Σ. Μαυρομιχάλη (ψευδώνυμό του : Σουλεϊμάν) καὶ ἔπειτα τὸν ὑποπλοίαρχο Κ. Τυπάλδο³ (ψευδώνυμό του : Ἐπαμεινώνδας), καθὼς καὶ μὲ τὸν ἀνθυποπλοίαρχο Ἰ. Δεμέστιχα :

Σημείωμα Δαγκλῆ τῆς 7-6-09, πρὸς τὸν Τυπάλδο :

(...). Νὰ ἐξετάσῃ ἂν ἐν περιπτώσει πολέμου δύναται νὰ ἐγερθῇ ἐπαναστατικὸν κίνημα ἐν τῇ περιφερείᾳ του καὶ νὰ γίνῃ ἰσχυρόν τι σῶμα. Ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει νὰ μοῦ γράψῃ ἂν ἔχῃ ἀνάγκην καὶ ἄλλων ὀπλῶν καὶ ἀνδρῶν ἐντεῦθεν. Π.Γ.Δ.

Ἀπάντηση Τυπάλδου τῆς 15 Ἰουνίου 1909 :

Κύριον Παρμενίονα. — Ἡ ὑποκίνησις ἐπαναστατικοῦ κινήματος εἶναι δυνατὴ διὰ τοῦ σχηματισμοῦ σώματος ἐξ 100 κατ' ἀρχὰς ἐντοπίων· τὸ σῶμα τοῦτο ὑπὸ ἀρχηγούς ἐντοπίους θὰ ἐμφανισθῇ ἅμα τῇ διακοπῇ τῶν σχέσεων ἐπὶ τοῦ Παγγαίου ὄρους, ἀνάγκη πρὸς τοῦτο νὰ σταλοῦν 100 ὄπλα Γκρᾶ μακρά, 100 χιλιάδες φυσιγγίων, χειροβομβίδες καὶ ἐκρηκτικαὶ ὕλαι διὰ τὴν καταστροφὴν τῆς σιδηροδρομικῆς γραμμῆς. Ὅταν ἀποφασισθῇ ἡ ἀποστολὴ τῶν ἐφοδίων τούτων διατάξτε με, διὰ νὰ στείλω ἀπ' ἐδῶ καταλλήλους ἀνθρώπους νὰ ὀδηγήσουν τὸ πλοῖον τὸ ὁποῖον θὰ τὰ φέρῃ.

Ὁ Ὑποπρόξενος μοῦ διεβίβασε τὸ ἐξῆς τηλεγράφημα τοῦ Ὑπουργείου τῶν Ἐξωτερικῶν — «13/26 Ἰουνίου. «Παρακαλῶ ἐξ ὀνόματος Κυβερνήσεως καὶ Ἐθνους δώσατε ρητὴν ἐντολὴν εἰδικῶ γραφεῖω ὅπως ἀποφύγῃ

1. Μὲ ὑποδειγματικὴ ἐπιμέλεια, σὰν πάντα, ἔφερε σὲ πέρας αὐτὴν τὴν τόσο ξένη πρὸς τίς ἀπασχολήσεις του ἐντολή. Διστάζοντας νὰ κρίνει μόνος γιὰ τὴν ὁμοιότητα τοῦ προπλάσματος μὲ τὸν εἰκονιζόμενον — σημεῖο καίριο γιὰ τὴν προτομὴ ἐνὸς Ἀγρινιώτη μέσα στοῦ Ἀγρίνιο — προκάλεσε τὴ γνωμάτευση δύο καθηγητῶν τοῦ Πολυτεχνείου, τοῦ γλύπτη Λ. Σώχου καὶ τοῦ ζωγράφου Δ. Γερανιώτη, καὶ μόνον ὅταν αὐτοὶ τὸν βεβαίωσαν μὲ ἔγγραφο ὅτι «ἡ ὁμοιότης τοῦ προπλάσματος πρὸς τὸ εἰκονιζόμενον πρόσωπον ἔχει λίαν καλῶς . . . », ἔδωκε σὺν καλλιτέχνῃ παραγγεῖλι ὀριστική.

2. Ἡ λέξις βρίσκεται γραμμμένη τότε μὲ ἓνα λάμδα, τότε μὲ δύο. Βλ. καὶ σ. 338 σημ. 2.

3. Εἶναι ὁ ἴδιος πού, ἔπειτα ἀπὸ λίγους μῆνες, σήκωσε στὸν Ναύσταθμο τὴν ἀντεπαναστασι τοῦ Ὀκτωβρίου 1909.

πᾶσαν ἐνέργειαν κατὰ Βουλγάρων· λόγοι ὑψίστης ἐθνικῆς σημασίας ἐπιβάλλουσιν ἐπιτακτικῶς τοιαύτην μέχρι νεωτέρας διαταγῆς ἐφεκτικότητα πρὸς ἣν δέον πάντες νὰ συμμορφωθῶσιν ἀπαρεγκλίτως. Μπαλτατζής». Ἡ διαταγή αὕτη δίδεται εἰς στιγμήν καθ' ἣν ὑπάρχει μεγίστη ἐν τῷ διαμερίσματι τούτῳ ἐπίτασις τῆς βουλγαρικῆς ἐνεργείας, ὁ Πανίτσας δὲ κατέστη λίαν ἐπικίνδυνος (...).

Ὁ ἀνθυποπλ. Δεμέστιχας ἐνεργοῦσε τότε μυστικὲς μεταφορὲς ὄπλων σὲ ἀκτὲς τῆς Μακεδονίας καὶ τῆς Θράκης.

Σκόπελος, 23-2-09. Κύριε Συνταγματάρχα, ἔλαβον χθὲς τὴν ὑμετέραν ἐπιστολήν. Τὰ συγχαρητήριά σας καὶ αἱ εὐμενεῖς ὑμῶν κρίσεις βαθέως μὲ συνεκίνησαν. Ὡφείλα νὰ ἐνεργήσω διὰ τρόπου ἐξασφαλίζοντος τὴν ἐπιτυχίαν τοῦ πλοῦ (...).

Σὲ γράμμα του πολὺ μεταγενέστερο (21 Μαΐου 1913) καὶ ἀπὸ ἄλλῃ ἀφορμῇ, παρέχει κάπως περισσότερες πληροφορίες :

(...). Ἡ παροῦσα μάλιστα ἀναφέρεται εἰς τὴν ἐποχὴν καθ' ἣν εἶχατε τὴν ἀνωτέραν διεύθυνσιν τῆς ἐν Μακεδονίᾳ καὶ Θράκῃ ἐθνικῆς δράσεως (...). Εἰς τὴν ἰδικὴν σας ἐποχὴν διενήργησα εἰς πέντε πλοῦς μὲ μικρὸν παλαιὸν σκάφος ἐν μέσῳ χειμῶνος ὥς καὶ ὑπὸ συνθήκας δυσμενεστάτας — δύο πολεμικὰ εἶχον τὴν φύλαξιν τῶν ἀκτῶν — πολεμικὸν λαθρεμπόριον οὕτως εἰπεῖν, ἀποβιβάσας αὐτὸ εἰς τρία διάφορα καὶ ἀπομεμακρυσμένα μέρη τῆς Μακεδονίας καὶ τῆς Θράκης (...).

Βρίσκεται ἐπίσης στὸν φάκελο ὁ *Προϋπολογισμὸς τῶν ἀπροβλέπτων δαπανῶν τοῦ ἔτους 1909*, χρονολογημένος ἐν *Καβάλλα* τῇ 10ῇ Ἰανουαρίου 1909. Ἀντίγραφο ἰδιόγραφο Δαγκλῆ.

Δεδεαγάτς (ἡ σημερινὴ Ἀλεξανδρούπολη).— Ἀπὸ τὸ Εἰδικὸν Γραφεῖον τοῦ ὑποπροξενείου Δεδεαγάτς ὑπάρχουν μόνον δύο ἐπιστολὲς καὶ μία ἐκθεσὶς τοῦ ὑπολοχαγοῦ τοῦ πυροβολικοῦ Περ. Βλάση (ψευδώνυμό του : Πάνος Βάθης), καὶ μία ἀπαντητικὴ σημείωσις τοῦ Δαγκλῆ.

Στὴν πρώτη ἐπιστολῇ (29 Φεβρ. 1908) ὁ Βάθης ἐνημερώνει τὸ νέο διευθυντὴ γιὰ τὴ διεξαγωγὴ τῆς ἐθνικῆς ἐργασίας τῆς περιοχῆς, ζητεῖ βραχύκανα Γκρά καὶ φυσίγγια καὶ ἐπιμένει στὴν ἀνάγκη νὰ ἐγκατασταθοῦν, ἀκόμα καὶ στὰ χωριά, *πράκτορες καὶ ἐκτελεστικά ὄργανα πρὸς ἐνίσχυσιν τοῦ ὁμογενοῦς στοιχείου καὶ ἐξάλειψιν ἐν ἀνάγκῃ παντὸς ἐμποδίου παρατιθεμένου εἴτε ὑπὸ ξένου τινὸς στοιχείου εἴτε καὶ ὑπὸ ἡμετέρου προδοτικῶς καὶ ἀντιπατριωτικῶς ἐργαζομένου.*

Ὁ Δαγκλῆς σημειώνει στὸ περιθώριον :

15 Μαρτίου. Τοῦ ἀπήντησα ἐνθαρρύνων αὐτὸν εἰς τὴν ἐθνικὴν ἐργασίαν του καὶ γνωρίζων ὅτι δύναται ν' ἀποτείνηται εἰς ἐμὲ διὰ πᾶσαν αἴτησιν, τοῦ ἐζήτησα δὲ νὰ μοὶ στέλλῃ ἐκθέσεις περὶ τῶν γινομένων ἐκεῖ ἐνεργειῶν.

Ἡ 2η ἐπιστολή, τῆς 11 Νοεμβρίου 1908, εἶναι ἀπὸ τὶς πιὸ ἐνδιαφέρουσες αὐτοῦ τοῦ κεφαλαίου: μιλεῖ γιὰ τὴν ἀπελευστικὴν στενοχωρίαν ποὺ προκάλεσε ἡ ματαίωση μιᾶς ἀποστολῆς ὀπλων στὴν Αἴνο καὶ προτείνει σχέδιο ἀποστολῆς μὲ καΐκι· ζητεῖ νὰ σταλῇ ἀξιωματικός, εἰ δυνατόν ἰατρός εἰς Κεσσάνην, πόλιν ἔχουσαν 8 χιλιάδες κατοίκους ἐξ ὧν οἱ ἡμίσεις Ἕλληνες, ἐν τῇ ὁποίᾳ διεξάγεται μέγα ἐμπόριον δημητριακῶν καὶ καταλήγει μὲ μιὰν ὥραία σελίδα γιὰ τὸν Ἑλληνισμό τῆς Θράκης.

Τὸ 3ο ἔγγραφο εἶναι ὀκτασέλιδον *Ἐκθεσις περὶ διακοπῆς τῶν συγκοινωνιῶν τοῦ ἔχθρου, 8 Ἰουλίου 1909*. Περιγράφει τὰ τεχνικὰ ἔργα, σήραγγες, γέφυρες κλπ. τῆς σιδηροδρομικῆς γραμμῆς ἀπὸ Δεδεαγάτς πρὸς Θεσσαλονίκην καὶ προτείνει ν' ἀνατεθεῖ σὲ ὥρα ἀνάγκης ἡ ἀνατίναξή τους σὲ εἰδικὸ σῶμα ὑπὸ ἀξιωματικὸ τοῦ μηχανικοῦ, ποὺ θὰ ἀποβιβάζονταν ἐν Σαμοθράκῃ, νῆσον κατοικουμένην παντελῶς ὑπὸ Ἑλλήνων (3500 Ἕλληνες, 14 Τούρκοι) (...) κάλλιστον ὁρμητήριον διὰ τοιαύτας ἐπιχειρήσεις. Ἐξὶ σχεδιαγράμματα καὶ ἄλλα στοιχεῖα, ποὺ συνόδευσαν τὴν ἔκθεσιν, δὲ βρέθηκαν.

Σαράντα Ἑκκλησιές.— Ὡς εἰδικὸς γραφεὺς ὑπηρετοῦσε ἐκεῖ ἀπὸ τὸν Σεπτέμβριον 1908 ὁ ὑπὸ πλάρχος Π. Κλεῖτος. Βρίσκονται στὸν φάκελο δύο ἐπιστολές του καὶ ἓνα Ἀπόσπασμα ἐξ ἐκθέσεως περὶ καταστροφῆς συγκοινωνιῶν ἐν τῷ τμήματι Σαράντα Ἑκκλησιῶν.

Ἀπὸ ἐπιστολῆς του τῆς 11 Ἰανουαρίου 1909:

Σεβαστέ μοι Συν/τάρχα (...) Τὰ παρὰ τοῦ κ. Γρηγορίου¹ ἀποσταλέντα βιβλία καὶ χάρτας ἔλαβον καὶ διένειμον εἰς τὰ χωρία. Ἐλάβομεν ἐπίσης ἀπὸ τοῦ π. μηνὸς Δ/βρίου 300 λίρας δι' ἐνεργείας μας καὶ σᾶς εὐχαριστῶ διὰ τὰς φροντίδας σας. Οἱ πληθυσμοὶ τοῦ διαμερίσματός μας ἤρχισαν κινούμενοι κατὰ τι παρ' ὅλας τὰς πιέσεις (...) Κατὰ τὴν πεποίθησιν πάντων τῶν Ἑλλήνων τῆς περιφερείας μας, ἡ μὲν Βουλγαρία εἶναι πάνοπλος καὶ ἰσχυρὰ ἡ δὲ Ἑλλάς ἄοπλος καὶ ἀνίκανος πρὸς πᾶσαν ἐνέργειαν. Τὴν πεποίθησιν ταύτην, ἥτις τοὺς ἀποθαρρύνει, προσπαθοῦμεν παντὶ σθένει νὰ ἐξαλείψωμεν, δυστυχῶς ὅμως ὁ τύπος μας παριστάνει τὴν κατάστασιν χειροτέραν ἢ ὅ,τι πράγματι εἶναι (...).

Ραιδεστός.— Βρίσκεται μόνον ἓνα Ἀπόσπασμα ἐξ ἐκθέσεως τοῦ ἀνθυπάρχου κ. Β. Πανουσοπούλου περὶ καταστροφῆς συγκοινωνιῶν ἐν τῷ τμήματι Ραιδεστοῦ, τῆς 20 Ὀκτωβρίου 1909. Τὸ ἀπόσπασμα εἶναι γραφῆς καὶ ὑπογραφῆς Στ. Γονατᾶ¹.

Ἀδριανούπολη.— Ἀπὸ τὰ 12 ἔγγραφα τοῦ φακέλου, ἓνα εἶναι *Προϋπολογισμὸς τῶν ἀπροβλέπτων δαπανῶν τοῦ ἔτους 1909*· τὰ περισσότερα λοιπά, ἀλληλογραφία μὲ τὸν λοχαγὸ Παν. Σπηλιάδην, εἰδικὰ γραφεὰ τοῦ προξενείου.

Ἀπὸ ἐπιστολῆς Δαγκλῆ τῆς 6 7βρίου 1908:

(...). Τὰς προτάσεις σας πάσας ἐγκρίνω καὶ θὰ ἐκτελεσθῶσι βαθμηδόν (...) Οὕτω οἱ δύο Κρητικοὶ εἶναι ἔτοιμοι καὶ δέον νὰ μᾶς γράψετε τίνι τρόπῳ καὶ ἐπὶ τίνι προσχήματι εἶναι δυνατόν νὰ παρουσιασθῶσιν

1. Στέργιος Γρηγορίου, ψευδώνυμο τοῦ ὑπολοχ. πεζικοῦ Στυλιανοῦ Γονατᾶ, ποὺ ὑπηρετοῦσε ἐν τῇ κεντρικῇ ὑπηρεσίᾳ, τμήμα Θράκης. Βλ. ἐπίσης σ. 339 σημ. 2, σ. 357 καὶ σ. 361.

αὐτοῦ. "Ὅπλα ἐπίσης δυνάμεθα ν' ἀρχίσωμεν νὰ σᾶς στέλλωμεν, δηλ. Gras, διότι τὰ Μάνλιχερ εἶναι πολὺ ἀκριβὰ καὶ δυσκόλως τὰ προμηθεύομεθα. Πρέπει ὅμως νὰ προπαρασκευάσῃτε τὰ τῆς ἀποβιβάσεως αὐτῶν εἰς Δεδεαγάτς ἢ ἀλλαχοῦ καὶ νὰ μᾶς γράψῃτε ὠρισμένως πρὸς ποῖον θὰ παραδοθῶν καὶ πῶς, διότι δὲν τὸ εὐρίσκω τόσο εὐκόλως. Ἄν θέλετε καὶ πιστόλια, πρέπει νὰ μᾶς στείλετε χρήματα πρὸς ἀγοράν.

Ἀπὸ τὴν ἀπάντησιν τοῦ Σπηλιάδη, 9 Σεπτεμβρίου 1908 :

(...). Περὶ τοῦ τρόπου τῆς ἀποστολῆς τῶν ὅπλων (...) ὑποθέτω ὅτι ἡ παραλία τῆς Αἴνου παρέχει τὴν πρὸς τοῦτο μεγαλυτέραν εὐκολίαν καὶ ἀσφάλειαν. Ἡ ἐκεῖθεν δὲ μεταφορὰ μέχρι Σουφλῆ ἔσ' εὐκόλος, κατόπιν προηγουμένης καὶ μετὰ τοῦ ἐκεῖ κέντρου μας συνεννοήσεως. Ἐκεῖθεν, ἐκ περιτροπῆς καὶ κατὰ δόσεις, θὰ παραλαμβάνωνται ἀπὸ τὰ κέντρα Διδυμότειχον, Ὀρτάκιοι, Οὐζοῦν-Κιουπρού, καὶ διὰ τούτων ἀπὸ τὰ μᾶλλον ἀπομακρυσμένα χωρία (...) Ὡς πρὸς τοὺς δύο Κρήτας (...) ὁ μὲν, εἰς τὸ Ξενοδοχεῖον τοῦ Ναοῦμ, νὰ ζητήσῃ (...) τὸν ὁμογενῆ Στέφανον Γεωργιάδην, ὅστις θὰ τὸν προσλάβῃ ὡς ἐπιστάτην εἰς τὸ τοιφλίκιον τοῦ, μίαν ὥραν μακρὰν τῆς πόλεως εὐρισκόμενον (...). Ὁ ἕτερος καλὸν εἶναι νὰ ἔλθῃ ὡς πωλητὴς εἰκόνων, καρτποστὰλ καὶ διαφόρων ὠφελίμων Ἑλληνικῶν βιβλίων ἱστορικῶν, χαρτῶν κλπ., ἅτινα νῦν δὲν ἀπαγορεύονται.

Ἀπὸ ἄλλῃ ἐπιστολῇ Σπηλιάδη, 20 Ὀκτωβρίου 1908 :

(...). Περὶ τοῦ ἱστιοφόρου τοῦ μεταφέροντος τὰ 500 ὅπλα μετὰ τῶν φυσιγγίων οὐδεμίαν εἶδησιν ἔχομεν ἐκ Δεδεαγάτς, νεωτέραν ἐκείνης ἣν τηλεγραφικῶς ἔλαβον ἐκ Σκύρου περὶ τοῦ ἐκεῖθεν ἀπόπλου αὐτοῦ πρὸ 10 ἡδὴ ἡμερῶν (...). Μετὰ χαρᾶς ἀνέγνωσα περὶ τῆς ληφθείσης ἀποφάσεως ἀποστολῆς 5 ὑπαξιωματικῶν καταλλήλων ὅπως διατεθῶσιν ὡς διδάσκαλοι εἰς χωρία στερούμενα παντελῶς τοιούτων πρὸς μεγίστην ἐθνικὴν ζημίαν. Οἱ διδάσκαλοι οὗτοι θὰ χρησιμεύσωσι κάλλιον πάντων τῶν ἄλλων καὶ ὡς ἐθνικοὶ Ἀπόστολοι περὶ τὸ χωρίον εἰς ὃ ἕκαστος θὰ διδάσκῃ (...).

(...). Ἐπαναλαμβάνω τὴν παράκλησιν τῆς ἀποστολῆς καταλλήλου προσώπου διὰ τὰ ἐγκαταλελειμμένα εἰς τὴν τύχην των παράλια τοῦ Εὐξείνου Πόντου, καὶ ἔνεκα τῆς ἀποστάσεώς των ἀπὸ τὰς Σαράντα Ἐκκλησίας καὶ ἔνεκα τῆς ἀνωμαλίας τοῦ χωρίζοντος ταῦτα ἀπὸ τὸ ἄνω κέντρον ἐδάφους. Ἡ καταλληλοτέρα πόλις διὰ τὴν τοιαύτην ἐγκατάστασιν, κατὰ τὴν γνώμην ἐφ' ἧς συμφωνεῖ καὶ ὁ κ. Κλεῖτος, εἶναι ἡ Μήδεια (...).

(...). Ἡ προσέλευσις τῶν ἐφέδρων τελεῖται ἐν πλήρει ἡσυχίᾳ καὶ

παραδειγματική τάξει. Ουδεμία παρεκτροπή, οὐδὲν παράπρονον ἠκούσθη εἰς βάρος ὀπλίτου ἢ καὶ ἀξιοματικοῦ τινός (. . .) Οἱ προερχόμενοι ἐκ διαφόρων μερῶν τῆς Ἀσίας, μεταβαίνοντες ἐκ τοῦ σιδηροδρομικοῦ σταθμοῦ εἰς τοὺς διαφόρους στρατῶνας, σχεδὸν γυμνοὶ καὶ τρέμοντες ἐκ τοῦ ψύχους, ἀλλὰ μειδιῶντες καὶ πειθήνιοι, προκαλοῦσι τὸν θαυμασμόν μου, ἰδίως τὸν ἰδικόν μου, διότι κάμνω κάποιαν σύγκρισιν χωρὶς νὰ θέλω.

Ἀπαντητικὸ σημείωμα Δαγκλῆ, 1 Νοεμβρίου 1908 :

(. . .). Τὸ πλοῖον, τὸ ὁποῖον πρὸ μηνὸς εἶχεν ἀποπλεύσει μὲ 500 ὄπλα, καταληφθὲν διὰ τρικυμίας δὲν ἤδυνήθη νὰ φθάσῃ εἰς τὸν πρὸς ὄν ὄρον. Ἐναυλώθη ἤδη ἀτμόπλοιον ὅπερ ἐφόρτωσε ὄπλα εἰς Πειραιᾶ, θὰ παραλάβῃ δὲ καὶ τὰ 500 τοῦ πλοίου καὶ θὰ ἀποβιβάσῃ εἰς Αἶνον περὶ τὰ 1000 διὰ τὴν Θράκην (. . .) Διὰ τὰ παράλια τοῦ Εὐξείνου θὰ προτείνω ἅμα εὖρω τὸ κατὰλληλον πρόσωπον.

Ὑπάρχει μεγάλη ἔλλειψις χρημάτων καὶ εἶναι ἀνάγκη νὰ διοργανωθῶσιν εἰσφοραὶ παρ' ὄλων τῶν ἐδικῶν γραφείων. Π. Γ. Δαγκλῆς.

Πόλη.— Ἡ «Ὁργάνωσις Κωνσταντινουπόλεως», πού εἶχε συναντήσῃ στὰ πρῶτα τῆς βήματα ἐπίμονη ἀντίδρασις τοῦ ὑπουργείου τῶν Ἐξωτερικῶν καὶ τοῦ πρέσβη Γρυπάρη, κατόρθωσε τελικὰ νὰ ἐπιβληθῇ, κατὰ ἓνα μέρος μὲ τὴ συμπαράστασις τοῦ Δαγκλῆ, ὅπως εἶδαμε¹ καὶ ὅπως θὰ δοῦμε. Ἀπὸ τότε συγκέντρωσε στὰ χέρια τῆς, δηλαδὴ στὰ χέρια τοῦ Δραγούμη καὶ τοῦ Σουλιώτη, ὁλόκληρον τὸν μηχανισμό τῆς μυστικῆς ἐθνικῆς ἐργασίας στὴν περιφέρεια τῆς Πόλης, χωρὶς παρεμβολὴ «Εἰδικοῦ Γραφείου» καὶ χωρὶς ἐξάρτησις ἀπὸ τὴν προξενικὴ ἀρχή, οὔτε καν ἀπὸ τὴν πρεσβεία.

Ἀπ' ὅλες τὶς μυστικὰς ὑπηρεσίας φαίνεται νὰ ἔμεινε ἡ περισσότερη ἀνεξάρτητη στὶς κινήσεις τῆς, διατήρησε ὅμως κανονικὰς ἐπαφὰς μὲ τὴν κεντρικὴ ὑπηρεσίαν, τουλάχιστον ὅσο διάστημα λειτουργοῦσε στὴν Ἀθήνα ἡ «Πανελληνίως Ὁργάνωσις» ὑπὸ τὸν Δαγκλῆ.

Σχετικὰ μὲ τὴ δράσις τῆς σ' αὐτὴν τὴν περίοδο βρίσκονται στὸ Ἀρχεῖο 18 ἔγγραφα, χρονολογημένα ἀπὸ τὸν Αὐγούστο 1908 ἕως τὸν Αὐγούστο 1909. Τὰ περισσότερα ἀπ' αὐτὰ κομίζουν πολλὰ διαφωτιστικὰ στοιχεῖα, ἀπαραίτητα γιὰ μιάν ὁλοκληρωμένη εἰκόνα αὐτῆς τῆς τόσο σημαντικῆς μυστικῆς ὑπηρεσίας, ἀλλὰ ἴσως καὶ γιὰ ἓνα ψυχρογραφικὸ σχεδιάσμα τῶν δύο πρωταγωνιστῶν τῆς. Οἱ ἀλληλογράφοι διατηροῦν τὰ ἴδια ψευδώνυμα.

Στὴν πρώτη ἐπιστολὴ αὐτῆς τῆς σειρᾶς, γραμμένη μετὰ τὴν νεοτουρκικὴ Ἐπανάστασι, ὁ Δαγκλῆς ἀγγέλλει στὸν Σουλιώτη—Νικολαΐδην, ὅτι καταρτίζεται ἡ νέα κεντρικὴ Ὑπηρεσία, παρέχει δὲ καὶ ζητεῖ γνῶμες καὶ πληροφορίες γιὰ τὶς ἐπικείμενες πρῶτες βουλευτικὰς ἐκλογὰς τῆς συνταγματικῆς Τουρκίας καὶ γιὰ ὀρισμένους Ἑλλήνες ὑποψηφίους.

Ἀθῆναι τῇ 18 Αὐγ. 1908

Φίλτατέ μοι,

Εἶχον ἐτοιμὴν ἐπιστολήν νὰ σᾶς στείλω πρὸ 15 ἡμερῶν, ἀλλ' ἐκράτησα ταύτην, διότι ἐν τῷ μεταξύ ἦλθεν ὁ φίλος κ. Ἰωαννίκιος. Μετὰ τούτου ὠμίλησα ἐπανειλημμένως καὶ εἶμαι σύμφωνος ὡς πρὸς τὰς βάσεις τῆς

1. Βλ. σ. 328 κ.έ.

νέας ἐργασίας. Μελετᾶται δὲ ὑπὸ τῶν ἀρμοδίων καὶ ἡ σύνταξις καὶ ἐφαρμογή προγράμματος ὁμοιομόρφου. Προσέτι συνεστήθη εἰδικὸν γραφεῖον ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν μου, ὅπερ νῦν καταρτίζεται καὶ θ' ἀναλάβῃ τὴν διεύθυνσιν ὅλης τῆς ἐργασίας.

Μὲ τὴν νέαν κατάστασιν μεγαλυτέρα παρίσταται ἡ ἀνάγκη ἐπεκτάσεως τῆς ἐργασίας εἰς πάντα τὰ ἐπικαίρα σημεῖα πρὸς φρονηματισμόν, συνένωσιν καὶ ἐν ὁμονοίᾳ συνεργασίᾳ τούτων τῶν ὁμογενῶν ἵνα δυνηθῶσι νὰ προσπορισθῶσι πραγματικὰ ὠφελήματα καὶ πραγματικὴν ἰσχὺν ἐν τῷ νέῳ φιλελευθέρῳ πολιτεύματι. Ἰδίως δὲ κατὰ τὰς μελλούσας ἐκλογὰς δέον νὰ καταβληθῇ προσπάθεια ὅπως ὁ ἐλληνισμὸς παρουσιασθῇ συνηνωμένος καὶ ὁμονοῶν (...).

(...). Ἐξετάσατε ἂν ἤδη μὲ τὸ νέον πολίτευμα δύναται νὰ ἐγκατασταθῇ διδάσκαλος ἄνευ νομφουζίου, ἡ ἱατρὸς ἄνευ τουρκικοῦ διπλώματος, κ.τ.λ.

Δεχθῆτε τοὺς χαιρετισμούς μου, Ὑμέτερος,
Παρμενίων

Στὴν ἀπάντησίν του τῆς 1 Σεπτ. 1908 ὁ Σουλιώτης-Νικολαΐδης ἐνημερώνει τὸν Δαγκλῆ γιὰ τὴν πρόοδο τῆς ἐθνικῆς ἐργασίας στὴν Πόλιν, εἰδικώτερα γιὰ τοὺς συνδυασμούς του μὲ τὴν ἀσφαλιστικὴ ἑταιρίαν «Ἡ Ἀμοιβαία» πρὸς ἐξεύρεση πόρων, καὶ γιὰ τὸ θέμα τῶν Ἑλλήνων ὑποψηφίων στὴν τουρκικὴ Βουλὴ.

Ἡ ἐπόμενη κοινὴ ἐπιστολὴ τῶν δύο φίλων καὶ ἡ περιληπτικὴ ἀπάντησις τοῦ Δαγκλῆ θίγουν ζητήματα διορισμοῦ πρακτόρων καὶ ἀποστολῆς ὄπλων :

Ἐν Πόλει 24 Σεπτεμβρίου 1908

Σεβαστέ μας,

Σᾶς ἐσωκλείομεν ἀντίγραφον ἐκθέσεως ἣν ὑποβάλλομεν εἰς τὸν κύριον Ὑπ. Ἐξ. Εἶναι τόση ἡ ἀνάγκη ἰσχυρᾶς φροντίδος ἐκεῖθεν καὶ ἡμεῖς οἱ ὅποιοι εἴμεθα πλησίον τῶν πραγμάτων βλέπομεν αὐτὴν τόσον ἐπείγουσαν, ὥστε ἐπιτρέψατε νὰ σᾶς παρακαλέσωμεν καὶ ἰδιαιτέρως προσωπικῶς νὰ φροντίσῃτε ὅπως ληφθῇ ἀπόφασις ἐπ' αὐτῆς ταχέως καὶ ἐπιβλέψητε νὰ ἐκτελεσθῇ. Στέλλομεν ὑμῖν τὸν κ. Ἀθανάσιον ὅπως δώσῃ ἡμῖν πᾶσαν πληροφορίαν.

Σᾶς παρακαλοῦμεν ἐπίσης θερμῶς νὰ μὴ λησμονήσῃτε ὅτι ἔχομεν ἀνάγκην τοῦ Γαρδίκου διὰ νὰ τοποθετηθῇ εἰς Τσατάλτζαν.

Μετὰ σεβασμοῦ καὶ ἀγάπης

Ὑπογράφεται μὲ μικρὴ σφραγίδα ὅπου συμπλέκονται Ζ καὶ Ι κεφαλαία. Στὸ περιθώριον ἡ ἐξήγησις : *I.* = Ἰω. Δραγούμης, *Z.* = Ἀθ. Σουλιώτης,

30 Σεβρίου 1908. Τοῖς ἀπήντησα ὅτι κατάλληλοι πράκτορες ἐκτὸς τοῦ προξενείου εἶναι δύσκολον νὰ εὑρεθοῦν, ἐπομένως θὰ στέλλωνται εἰς τὰ προξενεῖα, προταθέντος τοιοῦτου καὶ διὰ τὸ προξενεῖον Ραιδεστοῦ, καὶ αὐτοὶ

δέον νά ἐνεργῶσι τήν ὀργάνωσιν διὰ τῶν τοπικῶν στοιχείων. Ἐπίσης θά σταλῶσι καί ὑπαξιωματικοί ὡς διδάσκαλοι κλπ.

Ὅπλα ἔχω ἤδη διὰ τήν Θράκην 1500 ἅπερ θά σταλῶσι δι' ἰστιοφόρου εἰς 3 δόσεις ἐκ 500. Ὁ κ. Ἀθανασίου μετὰ τοῦ κ. Γρηγορίου θά φροντίσουν διὰ τὰς ἀποστολάς. Ἐζήτησα δέ καί ἄλλα ὥστε νά στείλω ἐν ὄλῳ εἰς Θράκην 4-5 χιλ. Πιστόλια δέν εὐρίσκονται ἐδῶ πολλὰ καί στοιχίζουν πολλὰ χρήματα. Καλόν νά πωλῶνται τὰ ὅπλα ὥστε τὰ εἰσπραττόμενα ποσά νά χρησιμεύσωσι διὰ τὰ ἔξοδα μεταφορᾶς καί δι' ἀγοράν πιστολίων.

Ἰδρυθῆσόμεναι ἀποθῆκαι ἡ κρύπται ὅπλων ἐν Θράκῃ : Μακροχῶρι, Ξηρό, Αἶνος, προσωρινῶς ἕως διανεμηθοῦν.

Ὅρμοι ἀποριβάσεως οἱ ἄνω καί Κων/πολῖς. Π.Γ.Δ.

Ἀπό ἄλλη ἐπιστολή Δαγκλῆ, ἡμερομηνίας 24 8/βρίου 1908 :

Φίλτατοι, χθές ἀνεχώρησε δι' αὐτοῦ ὁ ὑπολοχαγός Προκοπέας, ἵνα τὸν ἐγκαταστήσῃ ἐν Τσατάλτζα μετὰ τὸ ὄνομα Πετρή, ὡς μοῦ ἐγράφατε. Τὸ Ὑπουργεῖον μοι εἶπεν ὅτι θά πληρώνεται ἀπὸ τήν πρεσβείαν (. . .).

Σᾶς παρακαλῶ ἔτι νά μοι στείλετε ἔκθεσιν περὶ τῆς ἐν τῇ περιφερείᾳ σας τελουμένης ἐργασίας, ὡς καί ποίους πράκτορας διαθέτετε ἤδη καί εἰς ποῖα μέρη. Καλόν ἐπίσης ἤθελεν εἶσθαι νά ἐγνώριζον τί πόρους περιίπου διαθέτετε ἐκ τῶν ποσοστῶν τῆς « Ἀμοιβαίας » ἢ ἄλλοθεν, ἂν ἐπαρκῶσιν οἱ πόροι οὗτοι, τί ἐπὶ πλέον ἀπαιτεῖται, διὰ ποίας ἐργασίας κ.τ.λ.

Αἱ πληροφορίες αὗται εἶναι ἰδίως ἀναγκαῖαι ὅπως καταρτισθῇ εἰς τὸ τέλος τοῦ ἔτους ὁ γενικὸς προϋπολογισμὸς (. . .) ἀλλὰ καί ἐγὼ ἔχω ἀνάγκην τῶν ζητουμένων πληροφοριῶν διὰ τὰς δεούσας εἰσηγήσεις (. . .).

Ἀπὸ τήν ἀπάντησιν τοῦ Δραγούμη :

Πόλις 1 Νοεμβρίου 1908

Σεβαστέ φίλε Κύριε Δαγκλῆ,

Σᾶς στέλλομεν τήν ἔκθεσιν ἣν μᾶς ἐζητήσατε. Σᾶς παρακαλοῦμεν νά εὐαρεστηθῇτε νά τήν δώσῃτε πρὸς ἀνάγνωσιν (ἡ ἀντίγραφον αὐτῆς) καί εἰς τὸν Διάδοχον.

Ἐδῶ ἐπανελημμένως ἔρχεται ἐν ὀνόματι Κομιτάτου Καλαποθάκη καί ἐντολῇ τοῦ Ὑπουργοῦ ὁ βουλευτὴς Πετροπουλάκης, λαλῶν ἐν καφενεῖοις καί λέγων ἀνοησίας καί βλάβπτων ἡμᾶς διότι διὰ τῶν μεγαλορρημονιῶν του ταρασσεῖ τοὺς ἀπλοικοὺς καί παραπλανᾷ πολλοὺς καί εἶναι διαλυτικὸν τῆς πειθαρχίας τῶν ὀργανώσεων Μακεδονίας καί Θράκης στοιχείων. Ἐγγραψα περὶ τούτου τῷ κ. Ὑπουργῷ τὸν Σεπτέμβριον καί τὸν Ὀκτώβριον. Εἶναι καλόν νά παύσῃ ἡ ἐξαποστολὴ προσώπων ἐνεργούντων εἰκῇ καί ὡς ἔτυχε καί αὐτοβούλως. Ἐάν ἐγκρίνητε, ἀνακοινώσατε καί ταῦτα τῇ Α. Ὑψηλότητι.

Πρὸς τούτοις καὶ ἕτερος μὲ εἰδικὴν ἀποστολὴν ἐξεπέμφθη Ἀθήνηθεν Μεσίας, ὁ βουλευτὴς κ. Ἀλεξανδρῆς, πρὸς συνεννόησιν μετὰ Νεοτούρκων διὰ τὰς ἐκλογὰς καὶ μετὰ τοῦ Πατριάρχου ἀγνοῶ διὰ τίνας ὑποθέσεις. Ἀπαιτοῦμεν νὰ εἴμεθα τουλάχιστον ἐν γνώσει τῶν τοιούτων ἀποστολῶν, ἵνα μὴ λέγωμεν ἄλλα ἡμεῖς καὶ τὰ ὄργανά μας καὶ ἄλλα οἱ κύριοι οὗτοι Ἀπόστολοι καὶ Μεσῖαι (. . .) Ἐὰν ἡ Κυβέρνησις ἐννοῇ σοβαρὰν ἐργασίαν καλὸν εἶναι νὰ μᾶς ἀφήσῃ ἡσύχους καὶ ὅ,τι θέλει νὰ κάμωμεν νὰ μᾶς τὸ παραγγέλλῃ καὶ νὰ εἶναι βεβαία ὅτι θὰ τὸ κάμωμεν καὶ καλλίτερον καὶ ἀσφαλέστερον (. . .). Μετὰ σεβασμοῦ καὶ ἀγάπης.

† Ἰωαννίκιος

Δυὸ μῆνες, λοιπόν, μετὰ τὴν ἱδρυση τῆς νέας κεντρικῆς Ὑπηρεσίας, οἱ ἄνθρωποι τοῦ παλαιοῦ Μακεδονικοῦ Κομιτάτου καὶ ὁ ἐμψυχωτὴς τους Δ. Οἰκ. Καλαποθάκης, προσπαθοῦσαν νὰ συνεχίσουν παράλληλῃ δράσῃ, ἀνεξάρτητῃ ἀπὸ τὴν κρατικὴν. Καὶ πέφτει κανεὶς σὲ μεγάλη ἀπορία ἂν σκεφθῇ πῶς οἱ ἑκτακτες αὐτὲς ἀποστολὲς γίνονταν ὑπὸ τὴν αἰγίδα τοῦ ὑπουργοῦ τῶν Ἐξωτερικῶν Μπαλατζῆ, τοῦ ἴδιου ποῦ ἦταν ἀκριβῶς πρόεδρος τοῦ Μακεδονικοῦ Κομιτάτου προτοῦ ἀναλάβει τὸ ὑπουργεῖο.

Ἀπὸ τὴν ἐκθεσὶ ποῦ συνοδεύει τὴν παραπάνω ἐπιστολὴν βρίσκεται μόνον ἓνα «ἀπόσπασμα», τιτλοφορούμενο «Οἰκονομικά», ὅπου παρέχονται ἀρκετὰ διεξοδικὲς πληροφορίες γιὰ τοὺς οἰκονομικοὺς συνδυασμοὺς μὲ τὴν «Ἀμοιβαία» καὶ γιὰ τίς τακτικὰς καὶ ἑκτακτες δαπάνες τῆς ὑπηρεσίας. Σχετικὰ μὲ τὸ θέμα τῆς «Ἀμοιβαίας» ὑπάρχουν ἐπίσης δύο ἐγγράφα αὐτῆς τῆς Ἑταιρίας, δύο τοῦ λοχαγοῦ Μαστραπᾶ (τοῦ Εἰδικοῦ Γραφείου Θεσσαλονίκης) κλπ., μὲ συνημμένους λογαριασμοὺς.

Μὲ ἡμερομηνία ; Ἀπριλίου 1909 ὁ Δαγκλῆς ἀπευθύνει στὸν Σουλιώτη - Νικολαΐδη πολυσέλιδον φιλικήν, ἀλλὰ κάπως ἔντονην, ἐπιστολήν, πάντα γύρω στὸ θέμα τῶν οἰκονομικῶν συνδυασμῶν μὲ τὴν «Ἀμοιβαία».

(. . .). Ὁμολογῶ ὅτι εἶναι σπάνιον φαινόμενον ὁ ἀσφαλὴς τρόπος τῆς ἐργασίας σας (. . .) Ἀλλὰ φρονῶ ὅτι ἡ ἀνωτέρα διεύθυνσις τοσοῦτω σημαντικῆς ἐργασίας δὲν δύναται νὰ μένῃ ἐν ἀγνοίᾳ τῶν πόρων καὶ τῶν δαπανῶν τῶν διαφόρων αὐτῆς τμημάτων καὶ κέντρων· ἐπομένως σᾶς παρακαλῶ νὰ γράψετε εἰς τὴν «Ἀμοιβαίαν» νὰ μοὶ στέλλῃ κατὰ μῆνα ἀντίγραφον τοῦ λογαριασμοῦ ὃν θέλει στέλλει εἰς τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει Ὁργάνωσιν περὶ τῶν ἀναλογούντων ποσοστῶν. Προσέτι εἶναι ἀναγκαῖον νὰ ἔχωμεν τὸν προϋπολογισμὸν τῶν δαπανῶν τῆς ὑφ' ὧν διευθυνομένης Ὁργανώσεως, μετὰ τὴν κάλυψιν τῶν ὁποίων, τὸ πλεονάζον ποσὸν δεόν νὰ διατίθεται διὰ τὰς ἐθνικὰς ἀνάγκας ἄλλου τμήματος τῆς ὑποδούλου.

Κάτω ἀπὸ τὸ σχέδιον τῆς ἐπιστολῆς ἡ σημείωσις — τόσο χαρακτηριστικὴ τοῦ ἀνθρώπου ! :

Ἐστάλη εἰς κ. Νικολαΐδην εἰς Κων/πολιν ὀλίγον μεταβεβλημένη ἐπὶ τὸ ἡπιώτερον. Π.Γ.Δ.

Οι δύο φίλοι απάντησαν χωριστά στην επιστολή του Δαγκλή: ο Δραγούμης πρώτος, στις 14 Μαΐου, με 11σέλιδο γράμμα άλληλεγγύης, περισσότερο κι από συναδελφικής:

(...). Δύναμαι νά γνωρίζω και τὰς πλέον μυστικάς σκέψεις του. Δέν εἶναι ἄνθρωπος ἐκ τῶν κοινῶν καὶ μετρίων οὐδὲ εἶναι δίκαιον ὑμεῖς, ὁ τόσον εὐθύς καὶ εἰλικρινής, νὰ τὸν κρίνετε ὅπως ἴσως τὸν κρίνουν ἄλλοι (...). Πᾶσα πρᾶξις αὐτοῦ ἐξ ἴσου συμβάλλει εἰς τὸν σκοπὸν ὃν ἐπιδιώκομεν πάντες, πάσης δὲ πράξεως αὐτοῦ εὐρίσκομαι ἐν γνώσει καὶ ἐγὼ (...).

Δυὸ μέρες ἀργότερα, με 14σέλιδο γράμμα τοῦ τῆς 16 Μαΐου, ὁ Σουλιάτης-Νικολαΐδης παρέχει διεξοδικὰς ἐξηγήσεις.

Τελευταῖο σημαντικὸ ἔγγραφο αὐτῆς τῆς σειρᾶς εἶναι 9σέλιδη ἐκθεση τοῦ Σουλιάτη-Νικολαΐδη, ἡμερομηνίας 12 Ἰουνίου 1909, ὅπου ἐξετάζονται οἱ δυνατότητες νὰ ἐγκατασταθῇ «σῶμα» στὰ περίχωρα τῆς Πόλης καὶ νὰ καταστραφοῦν τεχνικὰ ἔργα τῶν σιδηροδρόμων, καὶ ἰδίως προτείνονται, σὲ ὥρα πολέμου, ὀρισμένες ἐνέργειες (πυρκαϊές, ἐκτελέσεις),

διὰ νὰ πολεμήσῃ τὸν πόλεμον τοῦτον τὸ ἔθνος περισσότερον ἴσως τοῦ Κράτους, τεχνικῶς ἐν ἀνάγκῃ ἐξαναγκαζόμενον νὰ προβῇ εἰς τὰ ἔσχατα.

Σμύρνη.— Ἡ ἐγκατάσταση μυστικῶν γραφείων σὲ κέντρα τῆς Μικρασίας ἀπασχόλησε τὴν κυβέρνησιν καὶ τὴ Πανελλήνια Ὀργάνωσιν. Εἶχαν ἀρχίσει μάλιστα συνεννοήσεις με τοπικοὺς παράγοντες. Φαίνεται ὅμως νὰ μὴν κατέληξαν σὲ θετικὸ ἀποτέλεσμα.

Μόνον δύο ἔγγραφα προσφέρει τὸ Ἀρχεῖο γι' αὐτὸ τὸ θέμα. Τὸ πρῶτον εἶναι ἐπιστολὴ τοῦ Συμυρναίου δικηγόρου Ἀρεάλη καὶ ὑπογράφεται με τὸ ψευδώνυμο Θεολόγος Νικηφόρου. *Ἐλήφθη εἰς τὰς ἀρχὰς Μαρτίου τοῦ 1909*, σημειώνει ὁ Δαγκλῆς στὸ περιθώριον. Τὸ δεῦτερον εἶναι ἡ ἀπάντησις τοῦ Δαγκλῆ:

Ἀθῆναι τῇ 9 Ἀπριλίου 1909

Φίλτατε,

Μὲ συγχωρεῖτε πολὺ ὅτι βραδέως ἀπαντῶ εἰς τὴν πρὸ πολλοῦ σταλείσαν μοι ἐπιστολήν σας με τὴν ὑπογραφήν «Θεολόγος Νικηφόρου», τὴν πραγματευομένην περὶ τοῦ τρόπου ἀποστολῆς τῶν ὅπλων περὶ ὧν εἶχομεν ὁμιλήσει. Ὁ λόγος τῆς μὴ ταχυτέρας ἀπαντήσεώς μου ἦτο ὅτι ὁ ἄρμόδιος¹ ὅστις ἐπρόκειτο νὰ παράσχῃ ἡμῖν 1000 ὅπλα, ἃ τῷ εἶχον ζητήσῃ δι' ὑμᾶς εἰδικῶς, ἠρνήθη νὰ τὰ δώσῃ καὶ μοι εἶπεν ὅτι ἔπρεπε ν' ἀναβληθῇ ἡ ἀποστολή, διότι αὕτη ἐγένετο γνωστὴ (...).

Τελευταῖον τοῦ ὁμίλησα καὶ πάλιν περὶ τοῦ ζητήματος αὐτοῦ καὶ τοῦ εἶπον ὅτι ἐγὼ δὲν εὐρίσκω διόλου ἐπικίνδυνον τὴν ἀποστολήν καὶ ὅτι θ' ἀρχίσω πραγματοποιῶν ταύτην, εἰς ὃ δὲν ἀντεῖπεν².

1. Ἀρμόδιος, στὴν συνθηματικὴ γλῶσσα τῆς ἀλληλογραφίας, ἦταν ὁ ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν.

2. Χαρακτηριστικὸ τῆς ψυχροσύνθεσης τοῦ Δαγκλῆ εἶναι ὅτι ἀρχικὰ εἶχε γράψῃ «ὅπερ ἀπεδέχθη», ἀλλὰ τὸ ἔσβησε γιὰ νὰ ἀκριβολογήσῃ: «εἰς ὃ δὲν ἀντεῖπεν».

Διὰ τῆς παρουσίας μου λοιπὸν δηλῶ ὑμῖν ὅτι ἔχω εἰς τὴν διάθεσίν σας 100 καὶ σᾶς παρακαλῶ νὰ στείλετε νὰ τὰ παραλάβητε διὰ τοῦ τρόπου ὃν μοι ἐγνωρίσατε διὰ τῆς ἐπιστολῆς σας. Ἐννοεῖται ὅτι, μετὰ τὴν λήψιν τῶν 100 αὐτῶν μετὰ τῶν φυσιγγίων των, δεόν νὰ μᾶς στείλετε τὸ ἀντίτιμον αὐτῶν πρὸς 1 λίραν ἑκάστον, ἵνα σᾶς ἀγοράσωμεν ἄλλα καὶ νὰ ἐξακολουθῶμεν οὕτω ἐφ' ὅσον ἔχετε ἀνάγκην. Τώρα μάλιστα προσεκολλήθη εἰς τὴν ἐργασίαν αὐτὴν ὁ συγγενὴς σας κ. Λ. Παρασκευόπουλος, μεθ' οὗ θὰ τεθῇτε κατόπιν εἰς ἐπικοινωνίαν καὶ θὰ ἐξακολουθῇ μυστικῶς ἡ ἐργασία.

Σᾶς συνιστῶ μόνον προσοχὴν καὶ ἐχεμύθειαν αὐτοῦ, διοργάνωσιν δὲ τῶν ὁμογενῶν εἰς κοινὸν σύνδεσμον καὶ εἰς συνεργασίαν (. . .) Ἄμα τῇ ἀπαντήσῃ σας θὰ τεθῇ εἰς ἐνέργειαν ἡ ἐπιχείρησις.

Μεθ' ὑπολήψεως, ὑμέτερος,
Παρμενίων

Ἡπειρος.—Κρατικὰ μυστικὰ γραφεῖα ἐγκαταστάθηκαν στὴν Ἡπειρο μόνον τὸ 1908, ὅταν ἡ ἀπόρρητη κεντρικὴ ὑπηρεσία ἀναδιοργανώθηκε ὑπὸ τὸν Δαγκλῆ. Ἔως τότε, ἡ ὁργάνωσις τῶν Ἡπειρωτῶν ἐπὶ τόπου καὶ στὸ ἐλεύθερο κράτος ἦταν ἐπιδίωξις τῆς «Ἡπειρωτικῆς Ἑταιρίας», μυστικοῦ σωματείου μὲ ὄρκους καὶ μὴσεις, λίγο-πολύ κατὰ τὸ ὑπόδειγμα τῆς Ἐθνικῆς Ἑταιρίας τοῦ 1894.

Γύρω ἀπὸ τὴν Ἡπειρωτικὴ Ἑταιρίαν παραμένει κάτι τὸ κάπως συγκεχυμένο, ὅπως τόσο συχνὰ συμβαίνει στὶς μυστικὰς ὁργανώσεις. Δὲν φαίνεται, δηλαδὴ, καθαρά, τουλάχιστον ἀπὸ τὰ χαρτιά τοῦ Ἀρχείου, ἂν δύο ἄλλα σωματεῖα, ποὺ μνημονεύονται οἱ πορὰδικά: ἡ «Ἐπίκουρος τῶν Ἡπειρωτῶν Ἐπιτροπὴ» καὶ ἡ «Ἡπειρωτικὴ Ἀδελφότης, Σοφοκλέους 8», ἦταν ἀνεξάρτητοι σύλλογοι ἢ μόνον φανερά ὑποκατάστατα τῆς μυστικῆς «Ἡπειρωτικῆς Ἑταιρίας». Ἐξάγεται, ὅμως, χωρὶς ἀμφιβολία, ὅτι κυρίαρχο πρόσωπο σ' αὐτὰς τὶς ὁργανώσεις ἦταν ὁ Δαγκλῆς, καὶ ὅταν ἀκόμα συνέβαινε νὰ μὴν ἐμφανίζεται μὲ ὀρισμένη ιδιότητα¹.

Ἀναλαμβάνοντας, λοιπὸν, τὴ νέα κρατικὴ ὁργάνωσις, ὁ Δαγκλῆς εἶχε ὑπὸ τὸν ἑλεγχό του ὅλες τὶς προσπάθειες ποὺ ἔτειναν στὴν «διὰ παντὸς μέσου ἀπελευθέρωσιν τῆς ὑποδούλου Ἡπείρου, ἐκ παραλλήλου πρὸς τὰς βλέψεις καὶ ἐνεργείας τοῦ Κράτους»².

Ἔτσι, ὅταν ἰδρύθηκε ἡ «Πανελλήνιος Ὀργάνωσις», δὲν σταμάτησαν οἱ ἐργασίαι τῆς Ἡπειρωτικῆς Ἐπιτροπῆς: γιὰ τὴν Ἡπειρο, καὶ μέσα στὴν Ἡπειρο, δούλευαν τώρα, παράλληλα, δύο ὁργανώσεις, ἰδιωτικὴ ἢ μιὰ, κρατικὴ ἢ ἄλλη. Ἀλλά, κατὰ κανόνα, ὅσοι ἀνῆκαν στὴ μιὰν ἢ στὴν ἄλλην δὲν ἤξεραν ὅτι εἶχαν τὸν ἴδιο ἀρχηγό. Ἀκόμα καὶ ὁ διευθυντὴς τοῦ «Τμήματος Ἡπείρου», ὁ ταγματάρχης Χρ. Μαλάμος, δὲν μύηθηκε ἀμέσως στὸ μυστικό. Καὶ ὁ «εἰδικὸς γραφεὺς» τοῦ προξενίου Ἰωαννίνων, ὑπόλοχαγὸς Θεόδωρος

1. Ὑμεῖς προϋστάσθε καὶ τῶν δύο, τοῦ γράφει ὁ ὑποπλοίαρχος Κ. Μ. Μελάς, συνεργάτης του καὶ στὶς δύο ὁργανώσεις, καὶ συνεχίζει μὲ τὴν πρότασιν νὰ κοιμηθοῦν τὰ τμήματα τῆς Ἐπιτροπῆς (6 Μαΐου καὶ 18 Ἰουν. 1909).

2. Ἄρθρο 1 τοῦ καταστατικοῦ τῆς Ἡπειρωτικῆς Ἑταιρίας. Βρίσκεται στὸ Ἀρχεῖο δακτυλογραφημένο κείμενο τοῦ καταστατικοῦ (14 ἄρθρα) καὶ τοῦ κανονισμοῦ (34 ἄρθρα). Καὶ τὰ δύο ἀχρονολόγητα. Διαβάζομε, ὅμως, σὲ μιὰ ἐκθεσὴ τοῦ 1908: «ἡ ἀπὸ διετίας λειτουργοῦσα Ἡπειρωτικὴ Ἐπιτροπὴ (. . .)».

Μανέτας, δὲν τὸ ὑποπτεύθηκε σὲ ὅλο τὸ διάστημα τῆς τρίμηνης ὑπηρεσίας του στὰ Γιάνενα.

Τὴν ιδιότυπη συνεργασία τῆς κρατικῆς μετὴν ἰδιωτικῆς ὀργάνωσης, τὴν ἐξηγεῖ ὁ Δαγκλῆς σ' ἓνα μεταγενέστερό του γράμμα πρὸς τὸν ὑπολοχαγὸ τοῦ πεζικοῦ Κοντογούρη, «εἰδικὸ γραφέα», μετὰ τὸ ψευδώνυμο Σ. Σίνης, στὸ προξενεῖο Ἀργυροκάστρου :

Ἀθῆναι τῇ 16 Ἰουνίου 1909

Φίλτατέ μοι (. . .) Ἡ «Πανελλήνιος Ὀργάνωσις» δὲν ἔχει σκοπὸν νὰ ἐπισκιάσῃ τὸ ἔργον τῆς Ἑπειρωτικῆς Ἑταιρίας καὶ νὰ ἐξουδετερώσῃ αὐτήν, ὡς θὰ ἠδύνατό τις νὰ ὑποθέσῃ ἐκ τῆς διατυπώσεως τῆς ἐκθέσεώς σας. Ἡ Πανελλήνιος Ὀργάνωσις ἀποβλέπουσα εἰς τὴν προαγωγὴν παντὸς ἐθνικοῦ ἔργου, παρ' οἰουδήποτε τελουμένου, καὶ οὐχὶ εἰς τὴν ἀπορρόφησιν καὶ συγκέντρωσιν ἐν ἑαυτῇ τῶν φιλοπατρίδων ἐργασιῶν τῶν ἄλλων, παρέχει τὸύναντίον τὰ μέσα τῆς ἀναπτύξεως τῶν ἐργασιῶν τούτων, ὅταν αὗται εἶναι σύμφωνοι πρὸς τὸν σκοπὸν τῆς, φρονοῦσα ὅτι εἶναι πατριωτικὸν συμφέρον νὰ ἐνισχυθῶσιν ἄρκετὰ αἱ ἀνεπίσημοι οὕτως εἰπεῖν αὗται ἐνέργειαι, ἵνα δυνηθῶσι, χρεῖας τυχούσης, ν' ἀναπληρώσωσι τὴν ἐπίσημον ἐργασίαν.

Τοιαύτη τις ἀνεπίσημος ἐνέργεια εἶναι ἡ τῆς Ἑπειρωτικῆς Ἑταιρίας, ἣν, ἀρχαιότεραν οὖσαν τῆς Π.Ο. καὶ διὰ τῶν ἰδίων ἐλαχίστων μέσων τῇ ἀξιεπαίνῳ μερίμνῃ ὀλίγων πατριωτῶν, ἰδρυθεῖσαν, ἡ Π.Ο. ἐνεκοιλώθη, προσενεγκοῦσαν αὐτῇ τὰ κεφάλαιά της, χωρὶς ὅμως νὰ θεωρῇ συμφέρον νὰ ἐξουδετερώσῃ ταύτην ἐπὶ τῷ λόγῳ ὅτι αὕτη εἶναι περιττὴ μετὰ τὴν ἰδρυσιν τῆς Π.Ο. Τὸύναντίον ὅλως πρέπει νὰ ἔχωμεν ὑπ' ὄψιν : ὅτι δηλαδὴ ἡ Π.Ο. δύναται νὰ εἶναι προσωρινὴ καὶ δύναται νὰ παύσῃ αὐρίον, ἐνῶ ἡ Ἑ.Ε., δύναται νὰ εἶναι διαρκὴς καὶ νὰ μείνῃ παυούσης τῆς πρώτης. Αὐτὸ εἶναι τὸ καλῶς ἐννοούμενον συμφέρον τῆς ἐθνικῆς ἐργασίας καὶ αὐτὸ ὀφείλομεν νὰ ἐνισχύσωμεν διὰ τῶν παρεχομένων σήμερον μέσων τῆς Π.Ο. Πρὸς τὸν σκοπὸν δὲ τοῦτον καὶ ἐτέθητε ὑπὸ ταύτης διευθυντῆς ἐνὸς τῶν σπουδαιότερων διαμερισμάτων τῆς Ἑ.Ε., τῇ ἐκλογῇ καὶ τῇ ὑποδείξει αὐτοῦ τούτου τοῦ Δ.Σ. αὐτῆς.

Ἡ Π.Ο. ἐπομένως καὶ οἱ ἐν Ἑπείρῳ πράκτορες αὐτῆς, οἵτινες ἐμυήθησαν εἰς τὴν ἐργασίαν τῆς Ἑ.Ε., ἐμπιστευθείσης εἰς αὐτοὺς τὸν σκοπὸν καὶ τὴν διεύθυνσιν τῶν ἐργασιῶν τῆς, πρέπει νὰ φέρωνται πρὸς αὐτὴν οὕτως ὥστε νὰ μὴ πληγώνωσι τὴν φιλότιμον καὶ πατριωτικὴν ἐργασίαν τῆς, ἀλλὰ τὸύναντίον νὰ ἐνισχύωσιν αὐτήν (. . .) Δεχθῆτε τοὺς φιλικούς χαιρετισμούς μου. Π. Γ. Δαγκλῆς.

Αὐτὲς οἱ κάπως περίπλοκες συνθήκες λειτουργίας ἰδιωτικῶν ὀργανώσεων παράλληλα μετὰ κρατικὰς ὑπηρεσίας ἐξηγοῦν τὸν ὄγκο τοῦ σχετικοῦ ὕλικου. Εἴτε γιὰ τὴν «Ἑπειρωτικὴ Ἐπιτροπὴ» καὶ τὴν «Ἐπικούρο» εἶχαν ἀναμειχθεῖ δραστήριοι Ἑπειρώτες, πού δὲν φειδωλεύονταν τὴν ἀλληλογραφίαν, εἴτε γιὰ τὴν ἡ κεντρικὴ Ὑπηρεσία χρειάζοταν ἐκτενέ-

στερες εκθέσεις τῶν πρακτόρων γιά νά κατατοπίζεται τὸ νεοσύστατο «Τμήμα Ἑπείρου», εἴτε τέλος γιατί ὁ Δαγκλῆς, σὰν Ἑπειρώτης πού ἦταν, φύλαξε ἀπ' αὐτὸ τὸ κεφάλαιο τῆς προσωπικῆς του δράσης περισσότερα χαρτιά, συσσωρεύθηκε ἐδῶ ἀφθονο πληροφοριακὸ ὕλικό γιά τὰ τελευταῖα χρόνια τῆς Τουρκοκρατίας στὴν Ἑπείρο.

Στὴν παρακάτω γενικὴ ἐκθεση πρὸς τὴν κυβέρνησι, ἡμερομηνίας 12 Αὐγούστου 1908, ὁ Δαγκλῆς, ἀφοῦ ἐπισημάνει τὸν κίνδυνο ν' ἀποκλεισθοῦν σχεδὸν ὅλοι οἱ Ἕλληνες χωρικοὶ ἀπὸ τὶς ἐπικείμενες πρῶτες βουλευτικὲς ἐκλογές τῆς Τουρκίας, ἀν ἐπικρατήσῃ ἡ ἐρμηνεία ὅτι δικαίωμα ψήφου ἔχουν μόνο ὅσοι πληρώνουν φόρο κτηματικό, δηλαδὴ οἱ τσιφλικάδες, ἐξετάζει κατόπι γενικώτερα τὴν κατάστασι :

(...). Ἡ ἐν Ἑπείρῳ κατάστασις δὲν εἶναι βεβαίως ἀνθηρὰ ὑπὸ τὴν ἔποψιν τοῦ φρονήματος τῶν ὁμογενῶν, ἀλλ' οὐχὶ καὶ ἀπελπιστική. Ἡ ἀνὀρθωσις τοῦ ἐθνικοῦ φρονήματος τῶν ὁμογενῶν, ἡ ὁμόνοια καὶ ἡ σύμπραξις αὐτῶν, ἡ ἐμπνευσις θάρρους καὶ τόλμης, καὶ ὁ περιορισμὸς τῶν ἀλβανιστῶν, δύνανται ταχέως νὰ ἐπιτευχθῶσι τὸ μὲν διὰ καταλλήλου ἐνεργείας τῶν προξενείων καὶ τῶν παρ' αὐτοῖς ἐιδικῶν γραφέων, τὸ δὲ καὶ ιδίως διὰ τῆς ἀποστολῆς δεκάδος πρακτόρων ὡς γραμματέων τῶν μητροπόλεων, εἴτε ὡς ἐπιθεωρητῶν τῶν σχολείων, εἴτε ὑπὸ ἄλλας ιδιότητας, διὰ τῆς ἰδρύσεως σχολείων εἰς ἃ μέρη δὲν ὑπάρχουσι τοιαῦτα, διὰ τῆς προκίσεως αὐτῶν διὰ βιβλίων ἀνυψωτικῶν τοῦ ἐθνικοῦ φρονήματος, διὰ τοῦ ὀπλισμοῦ τῶν κατοίκων καὶ ἄλλων σχετικῶν ἐνεργειῶν. Πρὸς ἐπίτευξιν πάντων τούτων ὑπάρχει ἀνάγκη χρημάτων, ὧν δὲν πρέπει νὰ φεισθῇ ἡ Κυβέρνησις ἀν θέλῃ νὰ σώσῃ τὴν ἀκραιφνῶς ἑλληνικὴν ταύτην ἐπαρχίαν.

Φρονῶ ὅτι δι' ἀποτελεσματικὴν ἐθνικὴν ἐνέργειαν ἐν Ἑπείρῳ, δεόν ν' ἀποφασίσῃ ἡ Κυβέρνησις νὰ διαθέσῃ περὶ τὰς ἑκατὸν χιλιάδας δραχμῶν κατ' ἔτος, καὶ ταύτας διὰ δύο ἢ τρία ἔτη. Κατόπιν, τὸ ποσὸν τοῦτο δύναται νὰ ἐλαττωθῇ ἐπαισθητῶς καὶ βαθμηδὸν νὰ παύσῃ, διότι οἱ πόροι καὶ τὰ κληροδοτήματα αὐτῆς τῆς Ἑπείρου, ἀνὀρθωθείσης καὶ ἀποκτησάσης τὴν ὑπεροχὴν διὰ τῆς ἐργασίας ἐπὶ τοῦ ἀλβανικοῦ στοιχείου, θέλουσιν ἐπαρκεῖ διὰ τὴν ἐξακολούθησιν τῆς ἐνεργείας.

Διὰ τοὺς ὑπολειπομένους μῆνας τοῦ τρέχοντος ἔτους ἀνάγκη νὰ διατεθῶσι διὰ τὴν Ἑπείρον περὶ τὰς τεσσαράκοντα χιλιάδας δραχμῶν, ἵνα ἀρχίσῃ ἀμέσως ἐφαρμοζομένη ἡ προεκτεθεῖσα ἐνέργεια.

Ἀθῆναι τῇ 12 Αὐγούστου 1908

Π. Γ. Δαγκλῆς

Οἱ πρῶτες ἐκτενεῖς ἐκθέσεις γιά τὰ ἡπειρωτικὰ πράγματα εἶναι τοῦ ὑπολοχαγοῦ Θεοδώρου Μανέτα, πού εἶχε ἐγκατασταθεῖ στὰ Γιάννενα τὸν Σεπτέμβριο τοῦ 1908, ὡς «ἐιδικός γραφεὺς» τοῦ γεν. προξενείου, μὲ τὸ ψευδώνυμο Θ. Μαντᾶς. Στὴν ὑπηρεσιακὴ του ἀλληλογραφία χρησιμοποιοῦσε καὶ τὸ ψευδώνυμο «Θηρεύς». Βρίσκονται 4 ἐκθέσεις του καὶ 2 συμπληρωματικὲς ἐπιστολές του «πρὸς τὸν κ. Παρμενίωναν» (περίπου 60 μεγάλες χειρόγραφες σελίδες, ἀπὸ τὶς 5 Ὀκτωβρίου ἕως 15 Νοεμβρίου), μὲ θέμα σχεδὸν ἀποκλειστικὸ τὴν προϋπάρχουσα τοπικὴ ὀργάνωσι τῆς Ἑπειρωτικῆς Ἑταιρίας.

Γιὰ τὴ δράσι τῶν τοπικῶν τμημάτων καὶ γιά τὰ μέλη τοὺς ὀνομαστικά, ὁ Μανέτας

μιλεί με την έσχατη περιφρόνηση. Έκφράσεις όπως «κυνική αναιδεια», «δίψα εκδικήσεως», «άπαισιος γέρων», «ό αίσχρότερος τών Ήπειρωτών» και άλλες ανόλογες, δέν είναι ίσως από τούς βαρύτερους χαρακτηρισμούς πού χρησιμοποιεί, αφού γράφει :

Σας διαβεβαιώ έπιστήμως ότι ούδόλως θα διστάσουν νά φθάσουν μέχρι τού σημείου τού νά προδώσουν τήν Έταιρίαν και τήν ανάμιξιν τού έπισήμου Κέντρου (...).

Άλλού γράφει :

Ό Ήπειρωτικός λαός, άν και διατηρών άλώβητον τόν έθνισμόν του, άν και έπιθυμών όλοψύχως τήν μετά τής Ελλάδος ένωσιν, έν τούτοις, συνεπεία τής μακροχρονίου δουλείας, είναι άνίκανος ν' αναλάβη τήν πρωτοβουλίαν κινήματος πρός άποκατάστασίν του (...) Ήπειρωτικόν ζήτημα δέν είναι δυνατόν νά δημιουργηθή είμή μόνον διά τής άποστολής ένόπλων ομάδων, εις τας όποιας ύπάρχει πιθανότης νά προσκολληθώσι και μεμονωμένα άτομα έκ τών έντοπίων (...).

Έδω σημειώνει ό Δαγκλής στο περιθώριο : *Τίς ώμίλησε περί τιαύτης ενεργείας;*

Τελικά, ό Μανέτας προτείνει όλόκληρο σχέδιο για τήν αναδιοργάνωση τών τοπικών τμημάτων, με ομάδες, κύκλους, κλπ., δλ' αυτά έξαρτώμενα από τό είδικό γραφείο, διότι *άπόλυτος ανάγκη τά πάντα ν' άπορρέουν έκ τού είδικού γραφείου και τά πάντα νά ύποτάσσωνται εις αυτό.*

Κι' έδω σημειώνει ό Δαγκλής στο περιθώριο :

Τό τοιοῦτον στερεί τούς έντοπίους πάσης πρωτοβουλίας και ενεργητικότητας, σκοπός δέ ήμῶν είναι ν' άπολέσωσιν οὔτοι τό έκ τής τουρκικής τυραννίας δουλοπρεπές.

Έκτός από τό θέμα τών τοπικών τμημάτων, δέν τίγεται σχεδόν κανένα άλλο στις εκθέσεις τού Μανέτα. Σέ μιá-δυό σελίδες έπισημαίνονται οι δυσχέρειες τής μυστικής μεταφοράς όπλων από τούς Καλαρρύτες στα Γιάνενα, σέ μιá άλλη ύποβάλλεται ό προϋπολογισμός τού είδικού γραφείου, και σέ δυό άλλες συνοψίζεται συνομιλία με τόν πρώην και τόν μέλλοντα πρωθυπουργό Δημήτριο Ράλλη, πού, περιοδεύοντας στήν Τουρκία μετά τήν ανακήρυξη τού Συντάγματος, είχε περάσει και από τά Γιάνενα.

Ό άγέρωχος τόνος τού Μανέτα ξερέθισε φυσικά τούς πιό εύεξαπτους συνεργάτες τού Δαγκλή : *Ό Μαντάς τά θαλάσσωσε. Είναι φαίνεται πολύ άνόητος, νομίζων ότι τά γνωρίζει όλα* (ύποπλ/χος Κ. Μελάς, 13 Νοεμβρ. 1908). *Έχασε τό έγώ του, αφού αυτός δέν θα φανή όργανών τήν Ήπειρον (...)* *Η δι' έμου, ή γαία πυρί μιχθήτω* (Σπ. Μίλιος 22-11-08).

Στήν Ήπειρο είχε σταλεί επίσης, σχεδόν ταυτόχρονα με τόν Μανέτα, «ό έκ Κερκύρας Μιχαήλ Λάνδος, ένθερμος πατριώτης και γνώστης τών ήπειρωτικών και άλβανικών πραγμάτων», όπως σημειώνει ό Δαγκλής, για νά κυκλοφορεί στις ήπειρωτικές κομποπόλεις ως πράκτωρ τής άσφαλιστικής εταιρίας «Η Άγκυρα», με τό ψευδώνυμο Νινύας. Ένα γράμμα του ύπογράφεται με τό ψευδώνυμο «Ξάνθος».

Ό Λάνδος ήρθε σέ σύγκρουση με τόν Μανέτα, ιδίως στο ζήτημα τών σχέσεων με τά τοπικά τμήματα. Η διένεξη τών δυό πρακτόρων έθετε ζήτημα μεθόδου εργασίας και έκλογής προσώπων. Γράφει ό Λάνδος (29 Όκτ. 1908) :

Δέν δυνάμεθα νά θεωρήσωμεν ὡς ἀποτυχόν τὸ ἔργον τῆς Ἑταιρίας διότι μεταξύ 76.000 Ἑλλήνων κατοίκων τοῦ ὅλου Σαντζακίου Ἰωαννίνων, πεντηκοντὰς προσώπων δέν ἀπέδειξε τὴν πρέπουσαν ἐθελοθυσίαν, τὸν ἀρμόζοντα ζῆλον (...).

Τὸ θέμα προκάλεσε ἀναταραχὴ καὶ σχολιάστηκε μὲ γράμματα τοῦ γενικοῦ προξένου Ν. Ἀγκωνάκη, μὲ ἐκθέσεις συνεργατῶν τοῦ Δαγκλῆ καὶ μὲ διεξοδικὴ ὑπηρεσιακὴ ἀπάντηση «πρὸς τὸν Θηρέα». Τελικὰ οἱ προτάσεις τοῦ Μανέτα δέν υἱοθετήθηκαν. Ὁ Δαγκλῆς τοῦ ἐξήγησε πολὺ φιλικὰ πῶς ἐβλεπε τὰ πράγματα καὶ κατέληγε ἡρέμα (24 Νοεμβρίου 1908) :

Εἶσθε εὐφυῆς ὥστε νὰ εὗρητε τὸν τρόπον νὰ συμβιβάσῃτε τὰ διεστῶτα, καὶ καλὸς πατριώτης ὥστε νὰ μὴ θεωρήσῃτε τὴν μετατροπὴν ταύτην ὡς θίγουσαν κατὰ τι τὴν φιλοτιμίαν σας. (...) Σὰς ἀσπάζομαι, Παρμενίων.

Καὶ λίγο ἀργότερα στὸν Λάνδο :

Ἀθῆναι τῇ 16 Δεκεμβρίου 1908.

Φίλτατε κ. Λάνδο,

Δέν σᾶς ἀπήντησα εἰς τὰς ἐπιστολάς σας διότι ἔλειπον ἐπὶ τινὰ καιρὸν ἐξ Ἀθηνῶν¹ καὶ διότι ἀνέμενα νὰ διευθετηθῇ πρότερον τὸ ζήτημα τοῦ Θηρέως, ὅπερ ὁμως ἔνεκα τῆς ἐπιμονῆς του δέν κατωρθώθη νὰ διορθωθῇ καὶ οὗτος ἐπανῆλθεν ἐνταῦθα. Οὕτω τώρα ἡ ἐργασία θὰ γίνεταί πάλιν διὰ τῶν αὐτόθι τμημάτων τῆς Ἡ.Ε. τὰ ὁποῖα ὁμως πρέπει νὰ καταρτισθῶσι καλῶς καὶ νὰ ἐργάζωνται ἐν ὁμονοίᾳ καὶ πατριωτικῶς. Μετ' οὗ πολὺ ἐλπίζω ὅτι θὰ ἐγκατασταθῇ ἕτερος εἰδικὸς γραφεὺς παρὰ τῷ Προξενίῳ ὅστις θὰ ἀναλάβῃ τὴν καθοδήγησιν αὐτῶν καὶ ὅστις θὰ εὗρῃ ἐν ὑμῖν πολὺτιμον συνεργάτην.

Περὶ ὑμῶν εἶχον γράψῃ εἰς τὸν κ. Πρόξενον νὰ σᾶς εἴπῃ ὅτι ἐπὶ τοῦ παρόντος πρέπει νὰ ἐργάζεσθε ὡς ἀσφαλιστῆς, διὰ νὰ πεισθῶσιν πάντες ὅτι εἶσθε τοιοῦτος, κατόπιν δὲ θὰ σᾶς ἀνατεθῇ ἐργασία ἄλλη (...) Δεχθῆτε τοὺς φιλικοὺς χαιρετισμούς μου. Ὑμέτερος, Παρμενίων.

Κατατοπιστικὸ γιὰ τὰ κυριώτερα θέματα τῆς ἐθνικῆς ἐργασίας στὴν Ἡπειρο, περὶ τὸ τέλος τοῦ 1908, εἶναι τὸ παρακάτω τμήμα ἀπὸ γενικὴ ἐκθεσὶ Δαγκλῆ (βλ. σ. 416, 417) :

Ἀμυνα Ὑποδούλου Ἑλληνισμοῦ

Ἀπὸ 15 Δεκεμβρίου 1908 — 5 Ἰανουαρίου 1909

(...) Ἡπειρος.—Ἡ ὀργανωτικὴ ἐργασία ἐν Ἡπείρῳ ἤρξατο πρὸ ὀλίγου καιροῦ σταλέντων πρακτόρων ἐν Πρεβέζῃ, Ἰωαννίνοις καὶ Ἀργυροκάστρῳ. Κατ' ἀρχὰς ἐπεδόθη αὕτη εἰς τὴν συνένωσιν τῶν δυνάμεων τοῦ Ἑλληνισμοῦ, ὅπως κατὰ τὰς ἐνεργηθείσας ἐκλογὰς καταφανῆ ἢ ἰσχύς αὐτοῦ, θὰ ἐπετυγχάνετο δὲ τοῦτο πληρέστατα, ἐκλεγομένων ἀποκλει-

1. Βρισκότανε στὰ γενικὰ γυμνάσια τοῦ 1908.

στικῶς Ἑλλήνων βουλευτῶν ἐκ τῶν τριῶν Σαντζακίων τῆς Ἡπείρου, ἄνευ τοῦ διὰ σκανδαλωδῶν ἐπεμβάσεων τῶν Τούρκων ἐν Πρεβέζῃ καὶ Ἀργυροκάστρῳ ἀποκλεισμοῦ τῶν Ἑλλήνων ἐκλογέων.

Ὁ Ἑλληνικὸς πληθυσμὸς τῆς Ἡπείρου, καταπιεζόμενος ὑπὸ τῶν ὠπλισμένων καὶ ὑπὸ τῆς Τουρκικῆς ἐξουσίας ὑποστηριζομένων Ἀλβανῶν, αἰσθάνεται τὴν μεγίστην ἀνάγκην νὰ ὀπλισθῇ ἐπίσης, καὶ πανταχόθεν ὑπάρχουσι θερμαὶ αἰτήσεις ἀποστολῆς ὀπλων, πρὸς ἐνίσχυσιν τῶν ὁμογενῶν ἡμῶν. Ἦθελε δὲ ἤδη ἐκπληρωθῇ κατὰ μέγα μέρος ὁ πόθος αὐτῶν οὗτος, ἂν μὴ συνιστᾶτο ἡμῖν ἔνεκα ἀνωτέρων πολιτικῶν λόγων, ἢ παῦσις τῆς ἀποστολῆς ὀπλων ἀπὸ διμηνίας περίπου.

Ὁ κίνδυνος τῆς Ἡπείρου ἔγκειται εἰς τὴν μεγάλην τάσιν τῶν Ἀλβανιστῶν νὰ ἐπεκτείνωσιν ἐπὶ ταύτης τὴν ἐπιρροήν των καὶ νὰ διεκδικήσωσιν αὐτὴν ὡς Ἀλβανικὴν χώραν. Πρὸς ἐνίσχυσιν τοῦ Ἑλληνισμοῦ συνιστᾶται ἡμῖν ὑπὸ τῶν ἐκεῖ πρακτόρων ἡμῶν ἡ ἐπέκτασις τῆς διδασκαλίας τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης, ἣτις εἶναι πολὺ παρημελημένη, διὰ τῆς ἰδρύσεως σχολείων εἰς τὰ Ἀλφανόφωνα ἰδίως χωρία τῆς βορείου Ἡπείρου, καὶ ὁ ὀπλισμὸς τῶν κατοίκων. Ἐπὶ τοῦ πρώτου, ἦτοι τῆς διδασκαλίας τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης, διὰ τῆς ὁποίας θὰ χάσωσι σὺν τῷ χρόνῳ οἱ Ἀλβανισταὶ τὸν σπουδαιότατον παράγοντα τῆς γλώσσης, ἐφ' οὗ κυρίως στηρίζονται τὰ ἐπιχειρήματα αὐτῶν, δέον σπουδαίως νὰ ἐπιστηθῇ ἡ προσοχὴ τῆς Κυβερνήσεως (...).

Οἰκονομικὸν μέτρον τὰ μέγιστα συντελοῦν εἰς τὴν ἐνίσχυσιν τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἐν Ἡπείρῳ καὶ θερμῶς ἐκείθεν συνιστώμενον, εἶναι ἡ ἰδρυσις ὑποκαταστήματος Ἑλληνικῆς τινὸς Τραπεζῆς ἐν Ἰωαννίνοις. Ἐγένοντο πρὸς τοῦτο ἐνέργειαι παρὰ τε τῇ Ἐθνικῇ Τραπεζῇ καὶ τῇ τῆς Ἀνατολῆς, ἀλλὰ δυστυχῶς δὲν ἀπεφάσισαν ἀκόμη αὗται τὴν ἰδρυσιν ὑποκαταστήματος. Εὐκταῖον ἦθελεν εἶσθαι ὅπως τὸ ταχύτερον πληρωθῇ ἡ ἀνάγκη αὕτη τῶν Ἰωαννίνων, πρὶν ἢ ὡς εἶναι φόβος συστηθῇ ἐκεῖσε Ἰταλικὴ ἢ Αὐστριακὴ Τράπεζα (...).

Εὐχαί.— Ἀπὸ πολλοῦ ἔχουν ζητηθῇ ἀξιωματικοὶ καὶ ὑπαξιωματικοὶ ὅπως χρησιμεύουσιν ὡς πράκτορες καὶ ὑποπράκτορες εἰς διάφορα κέντρα μεγάλης σημασίας (Ἰωάννινα, Καστορία κλπ.). Καλὸν θὰ ἦτο ἂν ἡ Κυβέρνησις ἐλάμβανε ὑπ' ὄψει τῆς τὰς αἰτήσεις ταύτας καὶ ἔθετεν αὐτοὺς τὸ ταχύτερον εἰς τὴν διάθεσιν τοῦ Κομιτάτου¹.

Π. Δαγκλῆς

Ὑπεβλήθη εἰς τὴν Α.Μ. τὸν Βασιλέα καὶ εἰς τὸν Διάδοχον.

1. Δὲν ὑποδλώνει τίποτα ἡ χρησιμοποίηση τῆς ὀνομασίας «Κομιτάτο» ἀντὶ «Πανελληνίας Ὀργάνωσις». Παρατηρεῖται σὲ πολλὰ ἔγγραφα τοῦ Ἀρχείου, ἀπὸ κεκτημένη ταχύτητα.

Τὴν ἐργασία στὰ Γιάνενα συνέχισε μόνος ὁ Λάνδος μετὰ τὴν ἀναχώρηση τοῦ Μανέτα. Βρίσκονται, γι' αὐτὴν τὴν περίοδο, μόνο τρεῖς ἐκθέσεις του (Μαΐου, Αὐγούστου, Νοεμβρίου 1909)¹. Εἶναι ὅμως ὅλες πολυσελίδες — οἱ τρεῖς μαζί ἀντιστοιχοῦν περίπου σὲ 70 κανονικὲς σελίδες γραφομηχανῆς — καὶ παρ' ὅλες τὶς συχνὲς ρητορικὲς ἐκρήξεις παρέχουν πολλὰς συγκεκριμένους πληροφορίες, λ.χ. : ὅτι σὲ 65 χωριά τῆς περιφερείας Ἰωαννίνων, ἀναγραφόμενα σὲ πίνακα, σχηματίστηκαν ὁμάδες καὶ μοιράστηκαν ὅπλα *εἰς καταλλήλους ἀνδρας*· ὅτι ὁργανώθηκε *ἐλεγχος τῆς καλῆς τῶν ὅπλων συντηρήσεως καὶ τῆς μὴ ἐν οὐδέοντι χρησιμοποιοῦσεως*· ὅτι τόσοι «οἰκτρὰ» εἶναι ἡ κατάστασις τοῦ ἑλληνικοῦ παρθεναγωγείου *ἀπέναντι τῆς τελείας ὁργανώσεως τοῦ παρθεναγωγείου τῆς ἰσραηλιτικῆς κοινότητος* ὥστε καὶ χριστιανικὲς ἀκόμα οἰκογένειες στέλνουν ἐκεῖ *τὰ ἐαυτῶν τέκνα*· ὅτι τὸ ἑλληνικὸ Κράτος δαπανᾷ 36.000 χρ. φρ. τὸ χρόνο γιὰ συντήρησις σχολείων στὴν ὑπαιθρο καὶ πολλὰ ἀκόμα ἐνδιαφέροντα. Θέμα γιὰ ἐξακρίβωσι παραμένει, βέβαια, ἀν αὐτὲς οἱ πληροφορίες εἶναι σωστὲς, ἢ τουλάχιστον ἀν ἡ μετάδοσί τους εἶναι καλὸπιστη. Πάντως εἰσάγουν τὸν ἀναγνώστη στὸ πλῆθος καὶ στὴ φύση τῶν προβλημάτων.

Προσεκτικώτερη μετὰχείρισις χρειάζεται, ὅταν οἱ πληροφορίες συνοδεύονται μὲ σχόλια, ὅταν λ.χ. βεβαιώνουν ὅτι *ἡ ἐν τῇ νήσῳ τῶν Ἰωαννίνων Ἱερατικὴ Σχολή, καταστάσα τιμάριον τοῦ ἐπισκόπου Περιστερᾶς, χρησιμεύει μόνον ὡς ἀπλοῦν μέσον τῆς περιθάλψεως τῶν γηρατειῶν του* ἢ ὅτι ὑπάρχουν *42 μοναὶ μὲ πλουσιωτάτας προσόδους σπαταλωμένας ἀνευ ἐλέγχου*· ὅταν διατυπώνουν κρίσεις τρομερὲς γιὰ τοὺς ἐκπαιδευτικοὺς τῆς Ζωσιμαίας Σχολῆς, ἢ γιὰ *τὴν σπειρὰν τῶν ἀχρεῶν ψευδοπατριωτῶν* ποὺ διαχειρίζονται τὴν κοινοτικὴν περιουσίαν, ἢ γιὰ τὸν μητροπολίτη Βελλᾶς καὶ Κονίτη Σπυρίδωνα Βλάχο (τὸν ἀργότερα μητροπολίτη Ἰωαννίνων καὶ τελικὰ Ἀρχιεπίσκοπο Ἀθηνῶν)², ἢ γιὰ τοὺς Ἕλληνες προξενικοὺς γενικὰ καὶ συγκεκριμένα γιὰ τὸν γεν. πρόξενον στὰ Γιάνενα κλπ. Μιὰ ἐξάιρεσις ὡστόσο, γιὰ τὸν Παραμυθίας Ἱερόθεο : *ὄντως ὑπέροχος ἱεράρχης, σέμνομα τοῦ Οἴκουμενικοῦ Θρόνου, τύπος χριστιανοῦ ποιμένου*.

Πολλὰ ἐνδιαφέροντα συμπληρωματικὰ στοιχεῖα προσθέτουν δέκα τέσσερις ἐπιστολὲς τοῦ γενικοῦ προξένου Ν. Ι. Ἀγκωνάκη, σχετικὰ μὲ τὴν ἐθνικὴ ἐργασία στὰ Γιάνενα καὶ σ' ὅλη τὴν περιφέρειαν τῆς προξενικῆς δικαιοδοσίας του.

Στὸ διαμέρισμα Δρυϊνουπόλεως, δηλαδὴ στὸ Ἀργυροκάστρο, ὑπηρετοῦσε ὡς «εἰδικὸς γραφεὺς» τοῦ προξενίου, μὲ τὸ ψευδώνυμο Ν. Σίνης (ἢ καὶ «Ἀρης») ὁ ὑπολοχαγὸς Ν. Κοντογούρης. Δυστυχῶς βρέθηκαν μόνο 3 ἐπιστολὲς του πρὸς τὸν Δαγκλῆ, ἢ μιὰ μὲ κρυπτογραφημένους ὁρισμένους φράσεις. Ἀπὸ τὶς ἐκθέσεις του δὲν βρέθηκε καμμία, μολονότι ἐξάγεται ὅτι ἔστειλε τουλάχιστον 7. Ἐπιστολὲς Δαγκλῆ ὑπάρχουν δύο. Ἡ μία εἶναι τῆς 16 Ὀκτωβρίου 1908 :

Ἀπάντησις εἰς τὴν ὑπ' ἀριθ. 1 ἐπιστολὴν τοῦ ἐν Ἀργυροκάστρῳ κ. Ν. Σίνη. (Περίληψις).

Ἐπιδοκιμάζω τὰς ἰδέας του περὶ ὀπλισμοῦ τῶν κατοίκων καὶ περὶ συγκεντρώσεως εἰς χεῖρας του τῆς διευθύνσεως πάσης τῆς ἐθνικῆς ἐργασίας ἐν τῷ διαμερίσματι Δρυϊνουπόλεως καὶ ὑπόσχομαι νὰ τῷ παράσχῃ τὰ μέσα τῆς ἐφαρμογῆς του.

Θὰ γράψω εἰς Δούλκην νὰ θέσῃ εἰς διάθεσίν του 500 ὅπλα καὶ 50 χιλ. φυσιγγία καὶ θὰ προσπαθῇ νὰ λάβῃ καὶ ἄλλα παρ' ἀρμοδίων ἵνα τοῦ

1. Ἡ τελευταία εἶναι ἀνυπόγραφη, φαίνεται ὅμως ἀπίθανον νὰ μὴν εἶναι δική του.

2. Βλ. ὅμως καὶ σ. 402-403.

διαθέσω άλλα 2.000. Τὸν ἐξουσιοδοτῶ νὰ ἐνεργήσῃ τὴν ὁργάνωσιν σύμφωνα πρὸς τὰς γενικὰς ἀρχὰς τῆς Πανελληνίου Ὁργανώσεως. Τοῦ συνιστῶ νὰ συναντηθῇ μετὰ Μίλιου καὶ νὰ ὁμιλήσῃ περὶ τῆς αὐτῆς ὑποθέσεως. Ὁμιλήσῃ εἰς τοὺς ἀρμοδίους νὰ τῷ παράσχωσι πίστωσιν, ἀλλ' ὑπάρχει μεγίστη χρηματικὴ ἀνεπάρκεια. Διὸ τῷ συνιστῶ νὰ ἐπιβάλλῃ εἰσφοράς εἰς τοὺς ὁμογενεῖς κλπ.

Π. Γ. Δαγκλῆς

Ἡ δευτέρα περιέχει τὶς ὁδηγίαις συνεργασίας μετὰ τὰ τοπικὰ τμήματα, ποὺ παραθέσαμε παραπάνω (σ. 396).

Στὴν Κόνιτσα ὑπηρέτησε ἐπὶ τέσσερις μῆνες ὁ ἐταῖρος «Τιτάνας», δηλαδὴ ὁ ἀνθυπασπιστὴς τοῦ πεζικοῦ Ἰωάννης Κέντρος. Φανερά, ἦταν ὁ «καβάσης (γιασαξής)»¹ Γιάννης τοῦ μητροπολίτη Βελλᾶς καὶ Κονίτσης Σπυρίδωνος Βλάχου. Ἀλλὰ καὶ ὁ μητροπολίτης, μυστικά, ἦταν ὁ ἀρχηγὸς τοῦ τοπικοῦ τμήματος τῆς Ἡπειρωτικῆς Ἐπιτροπῆς. Ἔτσι, δεσπότης καὶ καβάσης, μέσα σὲ τρεῖς μῆνες περίπου (Μάιος - Ἰούλιος 1909), γύρισαν 48 χωριά τῆς περιοχῆς.

Ἡ περιοδεῖα αὐτὴ περιγράφεται σὲ ὀκτασέλιδη πυκνογραφομηχανημένη ἐκθεσὶ τοῦ ἀνθυπασπ. Κέντρου, κείμενο ἴσως ἀδέξια διατυπωμένο, παλλόμενο ὅμως ἀπὸ συγκίνηση καὶ ἀπορία γι' αὐτὰ ποὺ βλέπει νὰ συντελοῦνται ἐμπρὸς στὰ μάτια του : στὰ Κούρεντα, ὁ ζαπτιὲς Ἰσμαῖλ ἀγᾶς ἔχει κατὰσχει ζωὰ τῶν χωρικῶν γιὰ καθυστέρηση τῆς δεκάτης. Σπεύδει ὁ μητροπολίτης καὶ κατὰ τὴν εἰσοδὸν τοῦ τὰ σχολεῖα παρατεταγμένα ψάλλουσι τὸν Ἑθνικὸν Ὕμνον καὶ ἄλλα θούρια, οἱ χωρικοὶ πυροβολοῦσι, τὸ ἀπόσπασμα τοῦ Ἰσμαῖλ ἀγᾶ ἐπίσης, ὁ Δεσπότης εὐλογεῖ, τὸν δὲ Ἰσμαῖλ ψυχρῶς χαιρετᾷ. Ὁ Ἰσμαῖλ θίγεται, παρσπονιέται, τελικὰ ὑποχωρεῖ καὶ τὴν ἐπομένη παρατάξας τὸ ἀπόσπασμά του παρουσιάζει ὅπλα γιὰ νὰ προπέμψῃ τὸν Δεσπότη. Στὴν Κόνιτσα, τὴν ὥρα τῆς δοξολογίας γιὰ τὴν ἐπέτειο τοῦ Συντάγματος, παρουσίᾳ τοῦ καϊμακάμη, τοῦ μουντουρί καὶ τοῦ μουαβίνη, *ὅταν μαθηταὶ εἰσῆλθον φέροντες τουρκικὰς σημαίας ὁ Δεσπότης διέταξεν ἐπὶ παρουσίᾳ ὅλων τῶν ἀναφερομένων νὰ ἐξέλθῃ ἀμέσως ἡ ἡμισέληνος τῆς Ἐκκλησίας, καὶ ἡ διαταγὴ ἐξετελέσθη ἀμέσως.*

Ὁ νεαρὸς ἀνθυπασπιστὴς ἐνθουσιάζεται, θαυμάζει τὴν ζωτικότητά τοῦ Δεσπότη : *ἐκοιμᾶτο μόνον 4 ὥρας τὸ ἡμερονύκτιον (...) καὶ τρεῖς ἢ τετράκις κατὰ τὴν περιοδεῖαν μας αἰμόπτυσε ἐκ τῆς ὑπερκοπώσεως. Εἶναι ἀκούραστος, ἀφοσιωμένος ψυχῇ τε καὶ σώματι εἰς τὸ ἔργον του.*

Καὶ συγκρίνοντας μετὰ γειτονικὲς ἐκκλησιαστικὲς περιφέρειες σημειώνει : *ὁ Δρυϊνουπόλεως ἔχει 4-5 ἔτη νὰ περιοδεύῃ, ὁ δὲ Ἰωαννίνων σχεδὸν δὲν περιώδευσεν ποτέ· θαυμάζει τὴν πολιτικὴν του ἀπέναντι τῶν Τούρκων : δῶρα πολλὰ προσφέρει εἰς τὰς τουρκικὰς ἀρχάς, γεύματα πολυτελεῖ τακτικῶτατα παραθέτει τὴν ἀνιδιοτέλειά του : ἐπὶ τριετίαν ἤδη ἱερὰ δὲν ἔχειροτόνησε, γνωστοῦ ὄντος ὅτι ἐκ τῶν χειροτονιῶν πολλὰ οἱ Μητροπολῖται ὠφελοῦνται· τὸν θαυμάζει ὅ,τι κι' ἂν κάνει, ὅ,τι κι' ἂν πεί, ἀκόμα καὶ ὅταν σὲ δυὸ ἄλλα χωριά ὅπου ὑπῆρχον διεφθαρμένα τινὲς γυναῖκες εἶπεν «τὰ διεφθαρμένα αὐτὰ ὄντα ἀπειλοῦσι τὴν πατρίδα μας ἀπὸ συμφορὰς, ἡ τιμὴ εἶναι ἐκεῖνη ἣτις θὰ ὁδηγήσῃ ἡμᾶς εἰς τὴν ἐλευθερίαν, καταξοχίσσατε τὰς ἀτίμους καὶ ἐλάτε ἐγὼ νὰ σᾶς κοινωνήσω τῶν ἀχράντων μυστηρίων. Κι' ἐπειδὴ ξέρει ὅτι δὲν ἔχουν ὅλοι τὴν ἴδια γνώμη γιὰ τὸν μητροπολίτη Σπυρίδωνα σημειώνει : ὁ κ. Λάνδος μέμφεται τοῦ Σεβασμιωτάτου ἐκ προσωπικῶν*

1. Ἰδιότυποι κλητῆρες, σωματοφύλακες ἢ θυρωροί, μετὰ στολὴ καὶ μετὰ κουμποῦρες, στὴν ὑπηρεσίᾳ ἐπισήμων προσώπων.

λόγων ορμώμενος, διότι πρό τινος χρόνου είχε υποβάλει ο Μητροπολίτης έκθεσιν πρὸς τὸν Συνταγματάρχην Δαγκλῆν ἐναντίον του¹.

Ἀλλὰ καὶ ὁ Δεσπότης εἶναι ἐξίσου γοητευμένος μετὸν καβάση του καὶ γράφει στὸν Δαγκλῆ νὰ τὸν εὐχαριστήσῃ :

12 Σεπτ. 1909 (...). Θαυμάσιος ἐν τῇ συγκαλύψει τῆς ιδιότητός του, ἄμεμπτος ἐν τῇ περιβολῇ, τῷ παραστήματι, τῇ προθύμῳ ὑπακοῇ, τῇ εὐπροσηγορίᾳ, τῇ μετὰ χάριτος ἀναστροφῇ (...) Εὐχαριστῶν ὑμῖν τὰ μέγιστα διότι ἐγένεσθε αἴτιος ἀλήστου καὶ μεγίστης ἐθνικῆς συγκινήσεώς μου, ἐπικαλοῦμαι ἐφ' ὑμᾶς τὴν πανσθενῆ τοῦ Ὑψίστου ἐνίσχυσιν πρὸς τὴν ἐνδοξον ἐκπλήρωσιν τῆς ἐθνικῆς ὑμῶν ἀποστολῆς καὶ εὐχομαι ἐκ μέσης καρδίας ἵνα ἐν λίαν προσεχεῖ μέλλοντι ἡ ἱερὰ τοῦ σώματός σας σημαία κυματίσῃ ἐπὶ τῶν ἐπάλξεων τῆς ἀκροπόλεως τοῦ Τεπελενλή τυράννου τῆς Ἡπείρου.

Μετ' ἄκρας ἀγάπης καὶ ἐκτιμήσεως.

Δρίνος

Σημείωση τοῦ Δαγκλῆ στὸ περιθώριο :

17 7βρ. 09. Τοῦ ἀπήντησα εὐχαριστῶν διὰ τὴν περὶ τοῦ Ἰω. Κέντρου έκθεσιν καὶ χαίρω ὅτι οὗτος τὸν εὐχαρίστησε δικαίως τὴν ἐκλογὴν μου. Ἐμαθὸν παρ' αὐτοῦ τὰς πατριωτικὰς ἐνεργείας του, τὸν συγχαίρω δι' αὐτὰς προτρέπων νὰ ἐξακολουθήσῃ μετὰ τοῦ αὐτοῦ ζήλου κλπ. Π. Γ. Δαγκλῆς.

Γιὰ τὴν Πρέβεζα ὑπάρχουν ἐλάχιστα ἔγγραφα. Εἶναι ἐξακριβωμένο ὅτι ὑπηρετοῦσε ὡς «εἰδικὸς γραφεὺς» τοῦ προξένου ὁ ὑπαξιωμ. Παπαϊωάννου, ἡ Ἰωάννου, μετὰ τὸ ψευδώνυμο Εὐμένης. Ἡ δράση του ἀναφέρεται ἐπαινετικὰ ἐδῶ κι' ἐκεῖ σὲ ἄλλα ἔγγραφα, δὲν ὑπάρχει ὅμως κανένα δικό του στὸ Ἀρχεῖο.

Στὴν Πρέβεζα ἐπίσης ἐργαζόταν ὡς δάσκαλος ὁ «ἐταῖρος» Χρῖστος Γ. Μίχας. Ὑπάρχει ἓνα γράμμα του πρὸς τὸν Δαγκλῆ, ὅπου ζητεῖ νὰ σταλοῦν 300 δραχμές, γιὰ νὰ δοθοῦν ὡς ἐτήσιος μισθὸς διδασκαλίσεως ἐν τινὶ χωρίῳ τῆς Πρεβέζης πρὸς διδασκαλίαν τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης, ἐνθα παρατηρήσαμεν ὅτι αἱ γυναῖκες δὲν δύνανται νὰ συνεννοῶνται ἑλληνιστί (...) Ἡμεῖς μέχρι τοῦδε ἔδωκα πανήσαμεν ἐξ ἰδίων διὰ τὰς διαφόρους ἀνάγκας τῆς ἐθνικῆς ἐργασίας περὶ τὰς χιλιάς δραχμάς· ἀδυνατοῦμεν δὲ νὰ προβῶμεν εἰς νέας δαπάνας λόγῳ ἀνεχειᾶς (12 7/βρίου 1908).

Μία ἐπιστολὴ τοῦ προξένου Ἀ. Δ. Τ. Φορέστη, πού εὐχαριστεῖ τὸν Δαγκλῆ διότι τὸν συγκαταριθμεῖ μεταξὺ τῶν σκαπανέων τῆς ἐθνικῆς ἐργασίας (17-8-1909), ἓνα πρόχειρο σημεῖωμα τοῦ Δαγκλῆ τιτλοφορούμενο Προϋπολογισμὸς εἰδικοῦ γραφείου Πρεβέζης, καὶ ἄλλα δυὸ-τρία ἔγγραφα συμπληρῶνουν τὸν φάκελο. Μεγαλύτερο ἐνδιαφέρον παρουσιάζουν γιὰ τὴν Πρέβεζα οἱ Ὁδηγίαι περὶ μεταφορᾶς ὄπλων, πού παραθέτομε λίγο παρακάτω.

1. Δὲν βρέθηκε αὐτὴ ἡ ἐκθεσις.

Πράκτωρ στην Φιλίππιαδα και στὸν Λοῦρο ἦταν ὁ ἀνθυπολοχαγὸς Π. Γαρδικας, μὲ τὸ ψευδώνυμο Πάνος Πάνου. Ὑπάρχουν μόνο τέσσερις ἐπιστολές του, καὶ μιὰ τοῦ Δαγκλῆ, σχετικὰ μὲ κάτι ἀθυροστομίες ποὺ σημειώθηκαν σὲ μυστικές περιοδεῖες του. Μνημονεύεται ὁμῶς ἡ δράση του σὲ ἄλλα ἔγγραφα, ἐπειδὴ συνέβαινε νὰ ξαναπερνᾷ τὰ σύνορα γιὰ συνεννοήσεις στὴ Βόνιτσα καὶ στὴν Ἄρτα. Συνολικὰ 16 ἔγγραφα.

Ἡ ἐμφάνισί του στὴν Ἄρτα ἔδωκε ἀφορμὴ στὸν δήμαρχο Εὐάγγελο Χέλμη νὰ παραστήσει στὸν Δαγκλῆ τὰς συνθήκας ὑφ' ἧς βιωῖ ὁ ἔξω κόσμος, δηλαδὴ οἱ παραμεθόριοι πληθυσμοὶ τοῦ διαμερίσματος Λούρου, καὶ νὰ ὑποδείξει ὅτι ὁ Πάνου ἦταν ἀνεπιθύμητος στοὺς ἐκεῖ προκρίτους (22-11-1908).

(...). Ἡ κατάστασις αὕτη ἔκαμε τοὺς προκρίτους, τοὺς ἄλλως κατ' ἐμὲ (ἐμπιστευτικῶς) μὴ διακρινομένους ἐπὶ γενναιότητι, νὰ τρέμωσι, φοβούμενοι μὴ καταστῶσιν ὑποπτοι. Ἐντεῦθεν ἡ ἀπόφασίς των ν' ἀποκρούσουν τὴν ἰδέαν τῆς ἐξοπλίσεως (..) καὶ νὰ μὴ θεωροῦν ἀναγκαίαν τὴν παρουσίαν ἀντιπροσώπου σας.

Ἐπὶ τοῦ ζητήματος τούτου συμπίπτει ἡ γνώμη μου μὲ τὴν ἰδικήν των (..) Τοὺς κατοικοῦντας τὸν κάμπον τῆς Ἄρτης καὶ τὰ πέριξ χωρία πρέπει νὰ τοὺς θεωρῆτε κτήνη ὑστερημένα παντὸς αἰσθήματος. Μὲ ὅλους τοὺς ὄρκους των, εἶναι ἀδύνατον, ἐὰν τοὺς ἐξοπλίσωμεν, νὰ μὴ ἀλληλοπροδοθῶσι, ὥς ἐκ τῆς ἐλλείψεως παντὸς παρ' αὐτοῖς εὐγενοῦς συναισθήματος.

Τελικὰ ὁ δήμαρχος Χέλμης συνιστοῦσε ν' ἀνακληθεῖ ὁ Πάνου, ἡ τουλάχιστον νὰ ἐγκατασταθεῖ στὴν Ἄρτα, διότι *δεόν ἢ Ἄρτα νὰ εἶναι τὸ κέντρον ὅπερ θὰ ἐνεργῇ* (...). Δὲν ὑπῆρξε ὁμῶς ἀρκετὰ πειστικός. Ἀπεναντίας. Τρεῖς ἐβδομάδες ἀργότερα ὁ Δαγκλῆς ἔγραφε στὸν Πάνου :

Σᾶς παρακαλῶ νὰ μὴ θορυβηθῆτε διόλου ἐκ τούτου καὶ νὰ ἀρκεσθῆτε εἰς τὴν διαβεβαίωσίν μου ὅτι ἀπολαύετε πλήρως τῆς ὑπολήψεως καὶ ἐμπιστοσύνης τοῦ Κέντρου (...) Εἰς τὸ ἐξῆς δέ, εἶναι καλὸν ν' ἀνταλλάσσωμεν τὴν ἀλληλογραφίαν μας διὰ Πρεβέζης (μέσον Εὐμένους) καὶ οὐχὶ διὰ τῶν ἐν Ἄρτῃ πρὸς οὓς δὲν πρέπει καὶ ν' ἀνακοινώσετε τὰς μεταξὺ μας ἀνταλλάσσομενας ἰδέας κλπ. Δεχθῆτε τοὺς φιλικοὺς χαιρετισμούς μου. Παρμενίων.

Μεταφορὲς καὶ διανομὲς ὄπλων.— Πολλὰ ἀπὸ τὰ ἡπειρωτικὰ ἔγγραφα συμβαίνει ν' ἀφοροῦν, σχεδὸν ἀποκλειστικὰ, μυστικές μεταφορὲς καὶ διανομὲς ὄπλων. Ἔτσι μπορεῖ κανεὶς νὰ διατρέξει συγκεντρωμένο ἓνα μέρος τοῦ σχετικοῦ ὕλικου· γιατί, βέβαια, τὸ θέμα θίγεται καὶ σὲ ἄλλα ἔγγραφα μὲ ποικίλο περιεχόμενο.

Ἐνα-ἓνα χωριστά, δὲν ἔχουν τίποτα τὸ ἰδιαίτερα ἀξιοσημείωτο αὐτὰ τὰ ἔγγραφα.

Ἀλλὰ, τὸ ἓνα κοντὰ στὸ ἄλλο, σχηματίζουν ὁλοκληρωμένη εἰκόνα μιᾶς ἀπὸ τὶς τόσες τολμηρὲς καὶ περίπλοκες προσπάθειες τοῦ ἐλεύθερου Κράτους γιὰ τὸν ἀλύτρωτο ἀκόμα Ἑλληνισμὸ τῆς Τουρκίας.

Τὰ ὄπλα καὶ τὰ φυσέκια μεταφέρονταν ἀπὸ τὶς ἀποθήκες ὕλικου πολέμου Πατρῶν καὶ Καρβασαρά κυρίως στὴν Κέρκυρα, στὴ Βόνιτσα καὶ στοὺς Καλαρρύτες, ὅποθεν ὀργανώνονταν οἱ ἀποστολὲς πέρα ἀπὸ τὰ σύνορα. Διεξοδικὲς περιγραφὲς καὶ ὀφθονες συγκεκριμένες πληροφορίες περιέχονται στὶς ἐπιστολὲς τῶν ἐπιφορτισμένων μὲ τὴν παραλαβὴ καὶ

τὴν ἀποστολὴ τῶν ὅπλων : στὴν Κέρκυρα ὁ λοχαγὸς τοῦ πεζικοῦ Δ. Δούλης, στὴ Βόνιτσα ὁ δικηγόρος Νικόλαος Ζέρβας, στοὺς Καλαρρύτες ὁ δήμαρχος Γ. Χ. Σταμάτης ἢ Ζιάγκλης, ἕνα-δύο περιοδεύοντες ὅπως ὁ σχολάρχης Κ. Ζήκος καὶ ὁ ψευτοϊερομόναχος Βασίλειος (Μπάλκος), καὶ λίγοι ἀκόμα ἔκτακτοι συνεργάτες. Παρακολουθοῦμε πλῆθος μικροπροβλήματα καὶ μικροπεριπέτειες ποὺ δημιουργοῦν ἡ συσκευασία τῶν ὅπλων, ἡ ναύλωση ἱστιοφόρων, οἱ ὑποψίες τοῦ Τούρκου προξένου στὸν Καρβασαρά, οἱ μυστικὲς συνεννοήσεις στὴ μεθόριο καὶ ἄλλα ἀνάλογα. Ὅμως, ὅπως σχεδὸν ὅλα τὰ ἐγγράφα ποὺ καταπιάνονται μὲ τὰ ἡπειρωτικὰ θέματα τῆς ἐποχῆς, συνταράζονται κι αὐτὰ ἀπὸ ἀνεμοπάρχους. Κατηγορίες ἀτιμωτικὲς ἐκστομίζονται μὲ ἀπόλυτη ἀνεση, κάποτε μόνο μὲ μιὰ φράση παρεμπόδιση. Στὸν ἐρευνητὴ ἀνέκει ν' ἀνοίξει φάκελο γιὰ τὴν κάθε περίπτωση, ἂν θέλει νὰ σχηματίσει ὑπεύθυνη γνώμη, ὅπως ἐξαφνα ὅταν ὁ λοχαγὸς Δούλης (29.1. 1909) καταγγέλλει ὅτι μὲ τὴν ἀνοχὴ τοῦ νομάρχου, ἑνὸς ὀπλοπώλης στὴν Κέρκυρα προμηθεύει ὅπλα στοὺς Τούρκους τῆς ἀπέναντι στερεῆς, *διότι ἔχει τὴν προστασίαν τῆς ἀστυνομίας ἣτις, κατὰ τὴν ἐπικρατήσασαν συνήθειαν, ἀπασχολεῖ εἰς ἄλλας ἐπιχειρήσεις τοὺς ἄνδρας τῆς καταδιώξεως τῶν πράξεων τούτων, ἐν ᾧ χρόνῳ τὰ ὅπλα μεταφέρονται* ἢ ὅταν ὁ δικηγόρος Ζέρβας στὴ Βόνιτσα κατηγορεῖ τὸν τελώνη ὅτι ἐμπόδισε βάνανσα τὴν μυστικὴ διαμετακόμιση τῶν ὅπλων, γιὰ νὰ μὴ ζημιωθεῖ ὁ ἐνοικιαστὴς τοῦ λιμενικοῦ φόρου· ἢ ὅτι ὁ διευθύνων τὴν μητρόπολη Πρεβέζης – Νικοπόλεως ἱερὺς εἶναι μέθυσος καὶ ἀνίκανος, καὶ ἄλλα πολλὰ.

Τοῦ Δαγκλῆ οἱ ἀπαντήσεις σημειώνονται ὅπως συνήθως περιληπτικὰ στὰ περιθώρια. Βρίσκονται ὅμως δύο ἀκέραια κείμενά του, πολὺ παραστατικὰ τοῦ μηχανισμοῦ τῆς ἐργασίας καὶ τῆς ἀτμόσφαιρας τῆς ἐποχῆς. Τὸ πρῶτο εἶναι ἀχρονολόγητο. Ἐξάγεται ὅμως ἀπὸ ἄλλου ὅτι εἶναι τῆς 20 Ἰουλίου 1908.

Ὁδηγίαι σταλεῖσαι εἰς 12ον τμήμα¹ (Πρεβέζης)

Ὁ κ. Κ. Ζήκος, Σχολάρχης, ἐταῖρος μὲ τὸ ψευδώνυμον Λουκιανὸς ἀναχωρεῖ αὐριον ἢ μεθαύριον κατ' ἐντολὴν μου διὰ Λευκάδα, Βόνιτσαν καὶ Πρέβεζαν, ἵνα ἐν συνεννοήσει μετὰ τῶν λοιπῶν ἐταίρων προβῇ εἰς τὴν διανομὴν τῶν ὅπλων. Ὁ ἴδιος δύναται νὰ ἐπισκεφθῇ καὶ τὸ ἐσωτερικὸν τῆς Ἡπείρου πρὸς συνεννόησιν.

Νὰ εἰδοποιηθῇ περὶ τούτου τὸ τμήμα Πρεβέζης καὶ νὰ ἐνταλθῇ ὅπως ἅμα τῇ ἀφίξει του συμπράξῃ μετὰ τοῦ Ζήκου διὰ τὴν κοινὴν ἐνέργειαν τῆς διανομῆς τῶν ὅπλων καὶ φυσιγγίων.

Τὸ ἴδιον τμήμα μετὰ τοῦ Ζήκου καὶ Ζέρβα, ὅστις ἐπίσης ἐνστάλη νὰ συμπράξῃ εἰς τὴν ὑπόθεσιν, θὰ ἀποφασίσωσι εἰς ποῖα σημεία τῆς παραμεθορίου καὶ ὑπὸ φύλαξιν τίνων δέον νὰ τοποθετηθῶσι τὰ ὅπλα, ὅπως ἐκ τῶν σημείων τούτων ἀρχίσῃ ἡ διανομή.

Νὰ συστηθῇ μεγάλη ἐχεμύθεια καὶ προσοχή ὅπως μὴ ἀποκαλυφθῇ ὑπὸ τῶν Τούρκων τὸ σχέδιον τῆς εἰσαγωγῆς ὅπλων.

Τὰ ὅπλα νὰ διαμοιρασθῶσιν εἰς τὰ χωρία, τὰ παρουσιάζοντα πλείονα ἐχέγγυα καλῆς χρήσεως αὐτῶν, παραδιδόμενα εἰς τοὺς μεμνημένους ἐκ

1. Πρόκειται γιὰ τμήμα τῆς Ἡπειρωτικῆς Ἐπιτροπῆς. Ἡ Πανελλήνιος Ὀργάνωσις ἦταν ἀκόμα ἀδιαμόρφωτη.

τῶν κατοίκων. Εἰς ὅσα χωρία σχηματισθῶν τμήματα ἢ κύκλοι δύνανται νὰ παραδοθῶσιν ὑπὸ τὴν φύλαξιν αὐτῶν πλείονα ὥστε νὰ παραδίδωνται κατόπιν εἰς ἄλλους μνημένους.

Νὰ συστηθῇ εἰς τοὺς λαμβάνοντας ὅπλα ὅτι δέον νὰ φυλάττωσι ταῦτα ὡς ἱερὰ καὶ ὅτι θὰ ὑποστῶσι βαρείας ποινὰς ἐν ἣ περιπτώσει πωλήσωσι ἢ καὶ δωρήσωσι τὰ ὅπλα εἰς ἄλλοπίστους.

Νὰ συστηθῇ ἐπίσης εἰς τὰ μνούμενα χωρία, ὅτι ὀφείλουσι νὰ προβῶσιν εἰς συνεισφορὰς μεταξὺ τῶν κατοίκων ὅπως διὰ τοῦ συνταχθησομένου ποσοῦ, ἀγορασθῶσι καὶ σταλῶσιν αὐτοῖς καὶ ἄλλα ὅπλα καὶ περίστροφα πιστόλια, ὅπως διὰ τοῦ τρόπου τούτου κατορθωθῇ βαθμηδὸν ἡ ὅπλισις ὅλων τῶν Ἑλλήνων τῆς Ἡπείρου.

Δέον νὰ τηρηθῇ καὶ ὑποβληθῇ εἰς τὸ Δ.Σ. ἀκριβὴς κατάλογος τῶν ἀτόμων εἰς ᾧ ἐδόθησαν ὅπλα κατὰ χωρία, ὡς καὶ τῶν σημείων εἰς ᾧ τυχὸν ἐναποταμιεύθησαν τοιαῦτα κλπ.

Τὴν παροῦσαν δέον ν' ἀνακοινώσῃ τὸ τμήμα καὶ εἰς τοὺς κ.κ. Ζῆκον καὶ Ζέρβαν ἵνα τὴν ἔχωσι ὑπ' ὄψιν εἰς τὴν ἐργασίαν.

Π. Γ. Δ.

Τὸ δεύτερο ἀπευθύνεται στὸν δήμαρχο Καλαρρύτων :

Ἀθῆναι τῇ 18 Μαρτίου 1909

Φίλε κ. Σταμάτη,

Ἔλαβον τὴν ἐπιστολήν σας τῆς 2 τρέχοντος εἰς ἣν ἀπαντῶ τὰ ἑξῆς :

Τὰ ἐν Κράφει ὅπλα κατ' ὠρθωσαν πράγματι οἱ ἐν Ἰωαννίνοις ἰδικοὶ μας ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ ἀντιπροσώπου ἡμῶν Νινύα νὰ τὰ παραλάβωσιν ἀσφαλῶς καὶ νὰ τὰ διανείμωσι. Τοῦτο μᾶς δίδει τὴν ἐλπίδα ὅτι ἐκάνονισαν πλέον καλῶς αὐτὴν τὴν ἐργασίαν καὶ ὅτι δύνανται καὶ τὰ 500 τὰ ὅποια ἔχετε ἐν Καλαρρύταις νὰ τὰ παραλάβωσι τμηματικῶς ἐν ἐχεμυθείᾳ καὶ ἀσφαλείᾳ ὡς μᾶς διαβεβαιοῦσιν. Ὡστε ἐδώσαμεν ἐντολήν εἰς τὸν ἐν Ἰωαννίνοις ἀντιπρόσωπον τῆς Η.Ε., ὅστις εἶναι γνωστὸς ὑπὸ τὸ ψευδώνυμον Νινύας, νὰ ἐνεργήσῃ καὶ τὴν παραλαβὴν καὶ διανομὴν τῶν ὅπλων τούτων.

Ὅθεν εἶναι ἀνάγκη νὰ συνεννοηθῇτε μετ' αὐτοῦ καὶ μόνον, καὶ ν' ἀρχίσῃτε νὰ παραδίδητε βαθμηδὸν τὰ ὅπλα εἰς τοὺς παρ' αὐτοῦ ἀποστελλομένους. Διὰ νὰ μὴ γεννηθῇ δὲ ἐκ νέου θόρυβος, σᾶς παρακαλῶ θερμῶς νὰ κρατήσῃτε μεγάλην μυστικότητα ἐν τῷ δήμῳ σας καὶ νὰ μὴ γνωρίζῃ τοῦτο παρὰ μόνον εἰς ἡ δύο ἐκ τῶν ἐμπίστων σας, οἵτινες θὰ ἐνεργῶσι τὴν παράδοσιν, εἰ δυνατόν νύκτωρ, ἐν Ἰωαννίνοις δὲ μόνον μετὰ τὸν Νινύαν θὰ συνεννοηθῇτε. Οὗτος θ' ἀναλάβῃ καὶ τὴν χρηματικὴν δαπάνην, ὥστε ὑμεῖς δὲν ἔχετε οὐδὲν νὰ πληρώσετε. Ἡ παράδοσις δέον νὰ γίνεταί κατὰ μικρὰς ποσότητας καὶ εἰς τρόπον ὥστε καὶ ἂν συλληφθῇ ποσότης τις ὑπὸ τῶν

Τούρκων, νὰ μὴ ὑποψιασθοῦν οὗτοι ὅτι στέλλονται ὑπὸ ἐπισήμου τινὸς ἀρχῆς ἢ ἐταιρίας, ἀλλὰ νὰ τὰ θεωρήσουν ὡς λαθρεμπόριον. Συνιστῶ καὶ πάλιν ὅτι δὲν πρέπει νὰ γνωρίζωσι τὴν εἰσαγωγὴν ἢ ἐγώ, σεῖς, ὁ Νινύας καὶ ἐξ ἀνάγκης οἱ παραλαμβάνοντες. Θὰ φαίνεται ὅτι εἶναι ὅπλα προερχόμενα ἐκ λαθρεμπορίου, περὶ οὗ δέον νὰ ὦσι πεπεισμένοι καὶ οἱ παραλαμβάνοντες ἔτι αὐτά. Ταῦτα θέλουσιν ἀνακοινωθῇ καὶ εἰς τὸν Νινύαν πρὸς συμμόρφωσιν.

Ὅσον ἀφορᾷ τὰς εἰδήσεις ἃς μοὶ μεταδίδετε, ὅτι οἱ εἰς τὴν δυτικὴν παραλίαν τῆς Ἡπείρου χριστιανοὶ διατελοῦσιν ἐν ἀναβρασμῷ καὶ ὅτι φοβεῖσθε μὴ ἐξωθήσωνται τὰ πράγματα πρὸς γενικὴν ζημίαν κλπ., ταῦτα ἡδυνάτο τις πράγματι νὰ φοβηθῇ ἐκ τινων σημείων, ἀλλὰ πρὸ πολλοῦ ἐλήφθησαν τὰ μέτρα τὰ ὁποῖα συνιστᾶτε, ὡς καὶ ἄλλα, ἐνταλθέντων ἐπανειλημμένως τῶν ἡμετέρων πρακτόρων νὰ διαφωτίσωσι τοὺς κατοίκους περὶ τῆς ἐπιβαλλομένης ἀνάγκης τῆς εἰρηνικῆς συμβιώσεως μετὰ τῶν Τούρκων καὶ τῆς ἀποφυγῆς πάσης ἀφορμῆς ὑποψίας ἐκ μέρους αὐτῶν περὶ μελετωμένου κινήματος, διότι ἡ τελουμένη ἐθνικὴ ὀργάνωσις δὲν ἔχει σκοπὸν τοιοῦτόν τι ἄκαιρον καὶ ἐπιβλαβὲς κίνημα, ἀλλὰ μόνον τὴν ἡθικὴν ἐνίσχυσιν τοῦ ὁμογενοῦς στοιχείου καὶ τὴν καταπολέμησιν τῶν ξένων προπαγανδῶν, οἵαιδῇποτε καὶ ἂν ὦσιν αὗται, καὶ τὴν κατὰ τῶν καταπίεσεων τούτων ἄμυναν. Ἐπομένως, κατὰ τὴν ἔννοιαν ταύτην δέον νὰ ὁμιλήτε καὶ ὑμεῖς εἰς τοὺς ἐξ Ἡπείρου ὁμογενεῖς μεθ' ὧν ἔρχεσθε εἰς ἐπικοινωνίαν.

Διατελῶ μεθ' ὑπολήψεως

Π. Γ. Δαγκλῆς

Συνολικὰ πόσα ὅπλα μεταφέρθησαν πέρα ἀπὸ τὰ σύνορα καὶ πόσα ἀπ' αὐτὰ μοιράστηκαν στοὺς μνημένους, δὲν ἐξάγεται ἀπὸ πουθενὰ μὲ ἀσφάλεια. Ὑπάρχουν πέντε σχετικὰ σημειώματα, ἀλλὰ κανένα δὲν παρέχει συνολικὸ ἀριθμὸν. Ἐνα σημείωμα τοῦ Δαγκλῆ φαίνεται σαφέστερο, εἶναι ὁμῶς ἀχρονολόγητο καί, προπάντων, δὲν καθορίζει ἂν οἱ ἀναγραφόμενοι ἀριθμοὶ εἶναι προβλέψεις ἢ πραγματοποιήσεις. Ὅπωςδῇποτε παρέχει κάποιαν ἐνδειξιν :

Εἰς Ἡπειρον ἀρχικῶς	1600	=	1600
Ἐκ 1ης δόσεως	500	}	= 1900
	800		
	600		
Ἐκ 2ας δόσεως			1400
Ἐκ 3ης δόσεως			2200
Τὸ ὅλον	7100		

Εἰς Πρέβεζαν καὶ Πάργαν	1800	7100
Εἰς ἄνω Λάκκων	800	1600
Εἰς Ἰωάννινα	700	5500
Εἰς Κόνιτσαν	200	9450
Εἰς Σαγιάδαν	100	14.950
Εἰς Χειμάρραν, Δέλβινον καὶ Ἀργυρόκαστρον	3500	
	7100	

Ἡ παρακολούθηση αὐτῆς τῆς πολύπλευρης ἐργασίας πρέπει νὰ παρουσίαζε μεγάλες δυσκολίες, γιὰτὶ ὁ Δαγκλῆς χρειάστηκε νὰ κρατᾷ γιὰ προσωπική του χρῆση ἓνα εἶδος ἡμερολογιακῆς ἐγγραφῆς. *Συνοπτικὴ ἐκθεσις τῆς ἀλληλογραφίας καὶ τῶν ἐνεργειῶν μου.*

Τὸ τετράδιο — 70 γεμάτες σελίδες — ἀνοίγει στὶς 18 Ἰουνίου 1908, ὅταν ἐγκαινιάζεται ἡ μεταφορὰ ὅπλων στὴν Ἡπειρο : *Ἐγραψα εἰς λοχαγὸν Μπελιέν (Πάτρας) νὰ μὲ πληροφορήσει ἂν εἶναι δυνατὸν ἐκ τῶν εἰς τὴν διάθεσίν μου ὅπλων νὰ στείλῃ 200 καὶ 20.000 φυσίγγια εἰς τὸν ἔφορον ὕλκου πολέμου Κερκύρας ἵνα ἐκείθεν τὰ παραλάβωμεν.* Καὶ κλείνει στὶς 18 Δεκεμβρίου 1909, ὅταν ἔχει παύσει νὰ ὑπάρχει ἡ Πανελληνίος Ὁργάνωσις, προσπαθοῦν ὅμως τὰ ἡπειρωτικὰ σωματεῖα νὰ περισώσουν ὅ,τι μποροῦν : *Ἐγραψα εἰς τὸν κ. Ν. Ζέρβαν εἰς Βόνιτσαν ὅτι ἔμαθον ὅτι τὰ ἐκεῖ ὅπλα εὐρίσκονται ἐντὸς ὑπογείου πλημμυροῦντος καὶ ὅτι ἐπικεῖται ἡ καταστροφή των (...).*

Καὶ δὲν ἦτανε μόνο στὴ Βόνιτσα ποὺ κινδύνευαν νὰ καταστραφοῦν ὅσα ὅπλα δὲν εἶχαν διανεμηθεῖ, ἀλλὰ καὶ στὴν Κέρκυρα, καὶ στὴ Λευκάδα, καὶ στὴν Ἄρτα. Ἀπὸ τὸν Μάιο ἕως τὸν Αὐγούστο 1910 ὁ Δαγκλῆς χρειάστηκε νὰ ξανανοίξει ἀλληλογραφία καὶ συνεννοήσεις γιὰ νὰ ἐξασφαλίσῃ τὴ λίπανση καὶ τὸν καθαρισμὸ αὐτῶν τῶν ὅπλων, ποὺ λίγους μῆνες πρωτίτερα εἶχαν στοιχίσει τόσες θυσίες κι' ἐμπνεύσει τόσες ἐλπίδες. Καὶ προσθέτει ἄλλες δέκα σελίδες στὸ ἡμερολόγιό τῆς «ἀλληλογραφίας καὶ τῶν ἐνεργειῶν».

Ἔτσι, στὸ θέμα τοῦ ἐξοπλισμοῦ τῶν Ἡπειρωτῶν ἀντιστοιχοῦν συνολικὰ περίπου 150 ἐγγραφα καὶ 80 σελίδες ἡμερολογιακῆς ἐγγραφῆς.

Πόσο πενιχρὰ μέσα εἶχαν διαθεθεῖ γιὰ τέτοια μιὰ δουλειὰ μὲ τόσες διακλαδώσεις, εἶναι σήμερα ἀπίστευτο καὶ συγκινητικό :

Καρβασαρᾶς 26 Αὐγούστου 1908

Σεβαστέ μοι Κύριε Συνταγματάρχα (...) ὁ κ. Ζέρβας δὲν ἐπανῆλθεν εἰσέτι καὶ οὐδὲ ἰστιοφόρον ἐνεφανίσθη πρὸς παραλαβὴν ὅπλων ὅπως μοὶ εἶχεν εἶπη (...). Ἦδη ὅμως, Συνταγματάρχα μου, σᾶς ὑποβάλω μετὰ σεβασμοῦ ἓνα λογαριασμὸν ἐξόδων μου, καὶ σᾶς ζητῶ χιλιάκις συγγνώμην διότι τὸ κάμνω ἐξ ἀνάγκης μου ὄχι μεγάλης ἀλλὰ μεγίστης ὡς οἰκογενειάρχης· ἄλλως θὰ ἐντρεπόμουν νὰ τὸ πράξω, καὶ ἐκατονταπλάσια ἂν ἦσαν τὰ τοιαῦτα διὰ τὸν σκοπὸν αὐτὸν ἐξοδὰ μου. Εἶναι δὲ τὰ ἐξῆς : 1 τηλεγράφημα πρὸς ὑμᾶς δρχ. 2,20 (...) ἥτοι ἐν ὅλῳ δρχ. 5,55 ἃς μὲ ἐντροπὴν μου ζητῶ, διότι μοῦ φαίνεται ὡς νὰ τὰς ἐπαιτῶ καὶ ὄχι ὅτι εἶναι χρῆμα μου (...). Εὐπειθέστατα, Γ. Καποδίστριας, ὑπολ.

Καὶ στὸ περιθώριο ἡ σημείωση : 29.8.08. *Ἐγραψα εἰς Ζέρβαν νὰ δώσῃ ἢ στείλῃ εἰς Καποδίστριαν δρχ. 5,55. Π.Γ.Δ.*

Ἑλληνοαλβανικὲς σχέσεις.— Ἄλλη χωριστὴ ομάδα μπορεῖ νὰ σχηματιστεῖ μὲ ὅσα ἔγγραφα πραγματεύονται τὶς ἑλληνοαλβανικὲς σχέσεις. Ἀλβανία, ὡς κράτος, δὲν ὑπῆρχε τότε. Ὑπῆρχαν Ἀλβανοί, ὅπως ὑπῆρχαν καὶ Ἕλληνες ἐξίσου ὑπόδουλοι στὸν Σουλτάνο. Τὸ θέμα τῶν ἑλληνοαλβανικῶν σχέσεων εἶχε, λοιπόν, τότε, ὡς θεωρητικὸ περιεχόμενο, τὶς δυνατότητες συνεργασίας Ἑλλήνων καὶ Ἀλβανῶν γιὰ τὴν κοινὴ τους ἀπελευθέρωση ἀπὸ τοὺς Τούρκους.

Ὅπως ὁμως συμβαίνει στὰ κράσπεδα τῶν ὁμορων πληθυσμῶν, συχνὰ τὰ ὄριά τους ἦταν δυσδιάκριτα: πολλοὶ Ἀλβανοὶ ἦταν ὀρθόδοξοι ὅπως οἱ Ἕλληνες, καὶ πολλοὶ Ἕλληνες μιλοῦσαν ἀρβανίτικα ὅπως οἱ Ἀλβανοί. Σὲ πολλὲς περιπτώσεις τὰ κριτήρια θρησκείας καὶ γλώσσας ἀχρηστεύονταν. Ἐμενε, βέβαια, τὸ ἀποφασιστικότερο ἀπ' ὅλα, ὅταν εἶναι γνήσιο: ἡ ἐθνικὴ συνείδηση. Ἀλλὰ σ' αὐτὸ τὸ πεδίο ἀλώνιζαν οἱ προπαγάνδες.

Ἔτσι, στὴν πράξη, τὸ θέμα τῆς ἑλληνοαλβανικῆς συνεργασίας ἔπρεπε νὰ συνδυαστεῖ μὲ ἀγῶνα γιὰ τὴν διατήρηση τοῦ ἐθνισμοῦ τῶν Ἑλλήνων, κι ὁ ἀγῶνας αὐτὸς ἔπρεπε νὰ προσαρμόζεται στὶς ἐναλλασσόμενες μορφὲς τῶν ἀντιπάλων. Σὲ μιὰ ἐκθεσὴ τοῦ γνωστοῦ μας ἀπὸ τὸ εἰδικὸ γραφεῖο Θεσσαλονίκης λοχαγοῦ Μαστραπᾶ, μετροῦμε ἕξι ποικιλίες τοῦ εἶδους: Ἑλληνοαλβανοί, Ἀλβανιστές, Ἑλληνόφρονες Ἀλβανοί, Ἀλβανίζοντες, Ἀλβανοί, Ἑλληνόφωνοι Ἀλβανοί.

Χρονολογικὰ πρῶτο σχετικὸ ἔγγραφο τοῦ Ἀρχείου εἶναι μιὰ τετρασέλιδη ἔντυπη «Δήλωση», ἡμερομηνίας 22 Μαρτίου 1907. Ὑπογράφεται: «Ἡ Ἐπιτροπὴ τῆς Ἑλληνοαλβανικῆς Ἐνώσεως» καὶ ἀποτελεῖ ἕνα εἶδος συμφωνητικοῦ συνεργασίας Ἑλλήνων καὶ Ἀλβανῶν γιὰ τὴν ἀπόκρουση τοῦ κοινοῦ βουλγαρικοῦ κινδύνου. Τὸ ἴδιο κείμενο ὑπάρχει, ἐπίσης, μεταφρασμένο γαλλικὰ σὲ χωριστὸ τετρασέλιδο ἔντυπο. Ὁ φάκελος περιέχει καὶ τρία φύλλα τῆς ἐφημερίδας «Πατρίς», 16, 17 καὶ 18 Μαΐου 1907, ὅπου σχολιάζεται «τὸ ἀστείον Πρωτόκολλον».

Τὸ κείμενο αὐτὸ εἶναι ἀσχετο μὲ τὴν Πανελλήνια Ὁργάνωση, ἀφοῦ πολλοὺς μῆνες προγενέστερὸ της, ἴσως ὁμως ὄχι ξένο μὲ τὶς προϋπάρχουσες ἰδιωτικὲς ἡπειρωτικὲς ὁργανώσεις καὶ γι' αὐτὸ νὰ βρίσκεται στὰ χαρτιά τοῦ Δαγκλῆ. Πάντως τὴν ὑπεύθυνη ἀποψη τῆς κρατικῆς ὑπηρεσίας τὴν βρίσκουμε πολλοὺς μῆνες ἀργότερα, σὲ μιὰ περικοπὴ ἐπιστολῆς τοῦ Δαγκλῆ πρὸς τὸν λοχαγὸ Π. Σπηλιάδη, εἰδικὸ γραφεῖα στὴν Ἀδριανούπολη, ἡμερομηνίας 6 Σεπτεμβρίου 1908:

(...). Εἶδον καὶ τὰ ὅσα γράφετε περὶ Ἀλβανῶν.

Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι πρέπει νὰ περιποιηθῶμεν τοὺς Ἀλβανοὺς διότι εἶναι φυλὴ συγγενὴς μας μεθ' ἧς μᾶς ἐνώνουν κοινὰ συμφέροντα καὶ δυνάμεθα νὰ συμπράξωμεν. Μία μόνον διαφορὰ μᾶς χωρίζει ἐκ τῶν Ἀλβανῶν: Ἡ ἰδέα τῶν πλείστων ἐξ αὐτῶν ὅτι ἡ Ἡπειρος εἶναι ἰδική των καὶ ὅτι ἐπομένως ἡ Ἀλβανία ἐκτείνεται μέχρι Πρεβέζης. Ἐννοεῖται ὅτι τοῦτο δὲν εἶναι ποτὲ δυνατόν νὰ παραδεχθῶμεν. Ἐὰν περιορισθῶσιν εἰς τὰ φυσικὰ αὐτῶν ὅρια ἤτοι πρὸς βορρᾶν τοῦ Ἀῶου, οὐδένα λόγον ἔχομεν νὰ μὴ εἴμεθα εἰλικρινεῖς φίλοι μετ' αὐτῶν καὶ νὰ μὴ εἰσαγάγωμεν καὶ τὴν γλῶσσαν των εἰς τὰ εἰς Ἀλβανόφωνα μέρη σχολεῖα μας. Αὕτη ὁμως πρέπει νὰ γράφηται δι' ἑλληνικῶν ψηφίων ὡς καὶ πολλοὶ ἐξ αὐτῶν παραδέχονται. Αὐταὶ εἶναι αἱ ἐπικρατοῦσαι ἰδέαι ἐπὶ τῇ βάσει δὲ αὐτῶν προσπαθοῦμεν νὰ ἐπιτύχωμεν πλήρη συνεννόησιν μετὰ τῶν Ἀλβανῶν. Ἡ Κυβέρνησις μας μάλιστα ἀπεφάσισε ἤδη τὴν προσθήκην διδασκάλου τῆς

Ἑλβανικῆς εἰς τὰ ἐν τοῖς Ἑλβανοφώνοις τμήμασι σχολεῖα μας, ἐλπίζω δὲ νὰ δυνηθῶμεν νὰ ἐκδόσωμεν καὶ ἐφημερίδα ἑλβανικὴν συνηγοροῦσαν ὑπὲρ τῆς ἑλληνοαλβανικῆς συμπτράξεως.

Σᾶς ἀσπάζομαι.

Καλὰ εἶναι νὰ μᾶς ἀποστείλῃτε ποσὸν τι χρημάτων διὰ τὰς ἀνάγκας. Ὑμέτερος, Π. Δαγκλῆς

Γιὰ τὴν σχεδιαζόμενη ἐφημερίδα καί, ἰδίως, γιὰ τὴ χρῆσιν τῆς ἑλληνικῆς γραφῆς στὴν ἑλβανικὴ γλῶσσα — δὲν εἶχε ἀκόμα ἐπικρατήσει τὸ λατινικὸ ἀλφάβητο —, ὑπάρχουν :

1. Δεκασέλιδη γραφομηχανημένη ἔκθεσις τοῦ γιατροῦ Μ. Τούρτουλη, Κορυτσαίου, ἐγκαταστημένου στὴν Αἴγυπτο : *Διασαφηνίσεις τινὲς περὶ τοῦ λεγομένου ἑλβανικοῦ ζήτηματος. Τὰ ἑλβανικὰ γράμματα καὶ βιβλία. Πότε καὶ διατὶ ἐξεδόθησαν. Πῶς ἀνεπτύχθησαν μισελληνικαὶ ἰδέαι παρὰ τισι τῶν Χριστιανῶν. Οἱ δύο ὑποβολαί.* Ἀχρονολόγητο, ἀλλὰ πάντως μετὰ τὴν νεοτουρκικὴ ἐπανάστασι τοῦ 1908 καὶ πρὶν ἀπὸ τὸ 1909.

2. Ἑξασέλιδη γραφομηχανημένη ἔκθεσις με ἐπιστολὴ 4 Ἀπριλίου 1909 τοῦ Γ. Μαῤᾰ (λοχαγοῦ Μαστραπᾶ, τοῦ ἐδικοῦ γραφείου Θεσσαλονίκης). Κατὰ τὴν : *Τελευτῶν θεωρῶ ἀναγκαῖον νὰ τονίσω ὅτι ὁ ἑλβανικὸς κίνδυνος διὰ τὸν Ἑλληνισμόν εἶναι ἀνώτερος τοῦ βουλγαρικοῦ.*

3. Ἑξασέλιδη ἐπιστολὴ τοῦ δικηγόρου Θεσσαλονίκης Ἰωσήφ Ἀδαμίδη. Ἀπευθύνεται στὸν Στέφανο Δραγούμεν καὶ προτείνει ἐκδοσὴ ἑλβανικῆς ἐφημερίδος με ἑλληνικὰ ψηφία (πρόκειται γιὰ ἀντίγραφο συνημμένο στὴν παραπάνω ἔκθεσι Μαῤᾰ).

Ὅταν ἔγραφε στὴν ἐπιστολὴ πρὸς τὸν Σπηλιᾶδην «προσπαθοῦμεν νὰ ἐπιτύχωμεν πλήρη συνεννόησιν μετὰ τῶν Ἑλβανῶν», ὁ Δαγκλῆς εἶχε ἤδη ἀρχίσει διαπραγματεύσεις με σημαίνοντες Ἑλβανούς. Ἐνας ἀπὸ τοὺς κορυφαίους καὶ τοὺς πιὸ συνειδητοὺς, ὁ Ἰσμαῖλ Κεμάλ, ὁ ἄνθρωπος ποὺ ἔπειτα ἀπὸ τρίαμιση χρόνια κήρυξε στὸν Αὐλῶνα τὴν ἀνεξαρτησίαν τῆς Ἑλβανίας, ἦλθε στὴν Ἀθήναν τὴν ἀνοιξὴ τοῦ 1909 γιὰ νὰ προετοιμάσῃ τὸ ἔδαφος πρὸς ἑλληνοαλβανικὴν συνεννόησιν :

Κύριον Γεωργ. Θεοτόκην, Πρωθυπουργὸν

Ἀθῆναι τῇ 4 Μαΐου 09

Κύριε Πρόεδρε,

Μετὰ ὁμιλίαν ἣν ἔσχον μετὰ τοῦ ἐνταῦθα διατρίβοντος Ἰσμαῖλ Κεμάλ Μπέη, καθ' ἣν οὗτος μοὶ ἐπρότεινε τὴν κατάρτησιν προγράμματος συμφιλιώσεως καὶ συνεργασίας μετὰ τῶν Ἑλβανῶν ἐχόντων κοινὰ τὰ συμφέροντα καὶ κοινούς τοὺς ἐχθρούς, οὗτος προσήλθε τῇ προτάσει μου ἐν τῷ Διοικητικῷ Συμβουλίῳ τῆς Ἑπικούρου τῶν Ἑπειρωτῶν ἐπιτροπῆς καὶ ἀντηλλάξαμεν μετ' αὐτοῦ σκέψεις ἐπὶ τοῦ ζητήματος τούτου, θέσαντες ὡς βάσιν τῆς συνεργασίας μας τὸν ὁρισμὸν γραμμῆς μετὰ τῶν Ἑπείρου καὶ Ἑλβανίας ἀφ' ἑνός, Μακεδονίας καὶ Ἑλβανίας ἀφ' ἑτέρου, ὁρίζουσας τὴν Ἑλληνικὴν καὶ τὴν Ἑλβανικὴν ἐπιτροπὴν.

Κατὰ τὴν περὶ τῆς γραμμῆς ταύτης συζήτησιν κατείδομεν ὅτι αἱ ἰδέαι ἡμῶν δὲν ἀπέχουσι πολὺ τῶν τοῦ Ἰσμαῖλ Κεμάλ Μπέη δεχθέντος κατ' ἀρχὴν τὴν γραμμὴν τοῦ Ἀῶου ὡς χωρίζουσας τὴν Ἑλληνικὴν Ἑπει-

ρον από τῆς Ἀλβανίας. Ἐπειδὴ ἐπὶ τοῦ ζητήματος τούτου ἔχει ὁμιλήσει οὗτος μτὰ τῆς Κυβερνήσεως, ἥτις ἔχει ὀρίσει τὴν γραμμὴν τῶν Ἑλληνικῶν ἀξιώσεων, ἐκρίνομεν ὅτι δὲν ἔπρεπε νὰ προβῶμεν περαιτέρω εἰς τὰς μετ' αὐτοῦ συνεννοήσεις μας, πρὶν ἢ λάβωμεν τὰς δεούσας πληροφορίας καὶ ὁδηγίας παρὰ τῆς Κυβερνήσεως.

Ὅθεν κατ' ἀπόφασιν τῆς Ἐπικούρου τῶν Ἡπειρωτῶν Ἐπιτροπῆς ὀρίσας ὡς ἀντιπροσώπους τῆς τὸν κ. Λάμπρον καὶ ἐμέ, λαμβάνω τὴν τιμὴν νὰ παρακαλέσω ὑμᾶς κ. Πρόεδρε, ὅπως εὐαρεστηθῆτε νὰ δεχθῆτε ἡμᾶς, εἰς ὀρισθησομένην παρὰ τῆς Ὑμ. Ἐξοχότητος ἡμέραν καὶ ὥραν, ἵνα ἐκθέσωμεν Ὑμῖν τὰ ἀφορῶντα εἰς τὸ ζήτημα τοῦτο καὶ λάβωμεν τὰς ὁδηγίας σας.

Ἐπειδὴ δὲ ὁ Κεμάλ μπέης θέλει ἀναχωρήσει μετὰ τινὰς ἡμέρας, σᾶς παρακαλῶ πολὺ ὅπως εἰ δυνατόν μᾶς δεχθῆτε ἐντὸς δύο ἢ τριῶν ἡμερῶν.

Διατελῶ κ. Πρόεδρε μετὰ σεβασμοῦ, Πρόθυμος ταῖς διαταγαῖς σας,

Π. Δαγκλῆς

Σημείωση στὸ περιθώριο :

Εἰς τὴν ἐπιστολὴν ταύτην ὁ κ. Θεοτόκης δὲν ἀπήντησεν ἀποφυγὼν νὰ δώσῃ συνέντευξιν ἐπὶ τοῦ ἐν λόγῳ ζητήματος.

Συνεπεία τούτου εἶδον μετὰ τινὰς ἡμέρας μετὰ τοῦ κ. Σίμου τὸν Ὑπουργὸν τῶν Ἐξωτερικῶν κ. Μπαλτατζῆν, ὃν ἠρωτήσαμεν περὶ τῆς ὑποθέσεως. Μᾶς εἶπεν ὅτι ἔμαθε τὰ περὶ αὐτῆς ἀπὸ τὸν κ. Πρωθυπουργόν, ἀλλ' ὅτι ἐθεώρει καλὸν νὰ ἀποφύγωμεν νὰ ἔλθωμεν εἰς τὴν παροῦσαν περίστασιν εἰς συμφωνίας μετὰ τοῦ Κεμάλ. Ἀφοῦ δὲ τοῦ κατεδείξαμεν τοῦτο ὡς ἀνεπιστήμως ὅλως γενόμενον καὶ σκοποῦν νὰ πεισθῇ ὁ Κεμάλ νὰ ὑπογράψῃ πρακτικὸν δι' οὗ θὰ ἀναγνωρίζῃ τὰ μεταξὺ Ἡπείρου καὶ Ἀλβανίας ὅρια, ἐνέκρινε τὴν συνεννόησιν ὡς πρὸς τὰς βλέψεις δὲ τῆς Κυβερνήσεως, μᾶς εἶπεν ὅτι καὶ αὕτη παρεδέχθη τὴν γραμμὴν ὀρίων, ἣν καὶ ἡμεῖς ἐζητήσαμεν ἀπὸ τὸν Κεμάλ μπέη.

12 Μαΐου 09. Π. Δαγκλῆς

Ἡ «γραμμὴ ὀρίων», ποὺ συζητήθηκε μεταξὺ Δαγκλῆ καὶ Ἰσμαῖλ Κεμάλ, διατυπώθηκε ἀπὸ τὸν ἴδιον τὸ Δαγκλῆ σὲ σημείωμα :

Ἡ γραμμὴ ἥτις διαχωρίζει τὰς εἰς τὴν ἑλληνικὴν ἐπιρροὴν ὑπαγομέμας χώρας ἐν Μακεδονίᾳ καὶ Ἡπείρῳ ἀπὸ τὰς εἰς τὴν ἀλβανικὴν ἐπιρροὴν ὑπαγομέμας ἀλβανικὰς χώρας, ὀρισθῆσεται ὡς ἑξῆς :

Ἀκολουθεῖ ἐκ βορρᾶ πρὸς μεσημβρίαν τὴν κορυφογραμμὴν τοῦ χωρίου τῶν λίμνης Πρέσπας καὶ Ὀχρίδας ὁρους μέχρι τῆς λίμνης Μαλίκ, ἐκεῖθεν ἀκολουθοῦσα τὴν δυτικὴν ὄχθην τῆς λίμνης ταύτης καὶ εἴτα τὴν κορυφογραμμὴν τῶν ἀμέσως δυτικῶς τῆς πεδιάδος Κορυτσᾶς ὑψωμάτων, καταλήγει εἰς τὸν ποταμὸν Ἀῶν παρὰ τὴν Φούρκαν περίπου. Ἐκεῖθεν

στρεφομένη πρὸς δυσμὰς ἀκολουθεῖ τὸν ποταμὸν τοῦτον μέχρι Τεπελένι, ὁπότεν στρεφομένη πρὸς μεσημβρίαν ἀκολουθεῖ τὴν κορυφογραμμὴν τῶν πρὸς νότον τῆς Τεπελένης ὑψωμάτων μέχρι περίπου τῶν πηγῶν τοῦ χειμάρρου Σουσίτσα· ἐκεῖθεν ἀκολουθεῖ τὴν κοίτην τοῦ χειμάρρου τούτου πρὸς τὸν κατάρρουν αὐτοῦ καὶ καταλήγει εἰς τὸν κόλπον τοῦ Αὐλῶνος παρὰ τὸ χωρίον Κρουνέρι.

Πᾶσαι αἱ πρὸς ἀνατολὰς καὶ πρὸς μεσημβρίαν τῆς γραμμῆς ταύτης ἀνήκουσιν εἰς τὴν ἑλληνικὴν ἐπιρροήν καὶ τὰς ἑλληνικὰς ἀξιώσεις, αἱ δὲ πρὸς δυσμὰς καὶ βορρᾶν εἰς τὴν ἀλβανικὴν ἐπιρροήν.

Ὅριον διαχωρίσεως τῶν αὐτῶν ἐπιρροῶν πρὸς βορρᾶν τοῦ Μοναστηρίου δὲν ἐκρίθη ἀναγκαῖον νὰ τεθῇ ἐπὶ τοῦ παρόντος διὰ κλπ...., ἢ μᾶλλον ὀρίζεται γενικῶς γραμμὴ διήκουσα ἀπὸ τοῦ Κρουσόβου πρὸς Πρίλαπον—Στρώμνιτσαν.

Ἡ σημείωσις αὕτη ἐδόθη ὑπὸ τοῦ Συμβουλίου τῆς Ἐπικούρου τῶν Ἑπειρωτῶν Ἐπιτροπῆς εἰς τὸν Ἰσμαὴλ Κεμάλ μπέη, ἵνα τὴν μελετήσῃ καὶ συνάψωσιν σύμβασιν ἑλληνοαλβανικῆς συμπράξεως, ἀφοῦ ἐν προφορικῇ συζητήσῃ ἐμείνῃ κατ' ἀρχὴν σύμφωνος πρὸς τὰ κυριώτερα σημεία τῆς γραμμῆς ταύτης. Μετὰ τινὰς ὁμως ἡμέρας ἠναγκάσθη ν' ἀναχωρήσῃ καὶ δὲν ἐπροχώρησεν ἡ ὑπόθεσις αὕτη.

Διὰ τὴν ὁρισθεῖσαν ταύτην γραμμὴν ὁροθεσίας μεταξὺ τῶν ἀλβανικῶν καὶ ἑλληνικῶν χωρῶν ἦτο σύμφωνος καὶ ἡ Κυβέρνησις, ὡς μᾶς ἐδήλωσεν ὁ ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν κ. Γ. Βαλτατζῆς.

Μάιος 1909.

Π. Γ. Δαγκλῆς

Οἱ διαπραγματεύσεις ἑλληνοαλβανικῆς συνεργασίας συνεχίστηκαν, ἡ ξανάρχισαν, πολλοὺς μῆνες ἀργότερα, ὅταν ἡ «Πανελληνίος Ὀργάνωσις» εἶχε πιά διαλυθεῖ. Ἐξακολούθησε ὁμως νὰ τὴν διεξάγῃ ὁ Δαγκλῆς, πάντα ὑπὸ τὸ ὄνομα τῆς «Ἐπικούρου», ὅπως καὶ τὴν προηγούμενην μετὰ τὸν Ἰσμαὴλ Κεμάλ. Οὐσιαστικὰ ἐνεργοῦσε κατ' ἐντολὴν τοῦ ὑπουργείου τῶν Ἐξωτερικῶν καὶ ἐπικοινωνοῦσε τακτικὰ μετὰ τὸν ὑπουργὸν Δημ. Καλλέργη (κυβέρν. Στεφάνου Δραγούμη) καὶ μετὰ τοὺς προξενικοὺς Ἰ. Δραγούμη καὶ Ἀ. Σαχτούρη, παληοὺς συνεργάτες ποῦ ὑπηρετοῦσαν τότε τὸ Κέντρο.

Αὐτὴν τὴν φορὰ, συνομιλητὴς ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῶν Ἀλβανῶν ἦταν ὁ Φαζίλ πασᾶς Τοπτάνι, συνεργάτης τοῦ Ἰσμαὴλ Κεμάλ. Στὸ διάστημα τῶν συνεννοήσεων βρισκότανε στὸ Κάιρο, στὴν Κέρκυρα, στὴ Νεάπολιν ἢ στὸ Παρίσι, ὁπότεν ἀλληλογραφοῦσε μετὰ τὸν Δαγκλῆ. Δυὸ φορὲς ἦλθε καὶ στὴν Ἀθήναν γιὰ προφορικὰς συνεννοήσεις.

Τὶς ἀπόψεις τοῦ πασᾶ, συχνὰ τὶς διαβίβαζε ἀπὸ τὸ Κάιρο ὁ Ἑπειρωτὴς ὀφθαλμίατρος Ναούμ Βοΐλας, συνηγορῶντας κι' ὁ ἴδιος γιὰ τὴν ἑλληνοαλβανικὴ προσέγγισιν. Ὁ Φαζίλ πασᾶς θὰ ἀναλάμβανε ἢ νὰ ἐνθαρρύνει ἀπὸ τὴν Κέρκυρα, ἢ καὶ ἐπὶ τόπου, ἐπαναστατικὰ κινήματα Τουρκαλβανῶν μπέηδων, ἢ νὰ ἐκδῶσι ἐφημερίδα, κατὰ προτίμησιν στὸ Κάιρο. Τελικὰ τὸ σχέδιον Φαζίλ ναυάγησε, ἀφοῦ ἀπασχόλησε ἐπὶ πολλοὺς μῆνες τὴν ἑλληνικὴν ὑπηρεσίαν.

Ὁ φάκελος «Ἑλληνοαλβανικὲς σχέσεις» περιλαμβάνει συνολικὰ 43 ἔγγραφα: 5 περιλήψεις συνομιλιῶν καὶ διαβημάτων Δαγκλῆ, 10 ἐπιστολὰς τοῦ πρὸς Φαζίλ καὶ πρὸς

Βοίλα, 9 από Φαζίλ και 7 από Βοίλα, 4 από 'Ι. Δραγούμη, 4 από 'Α. Σαχτούρη και 5 από 'Ηπειρώτες συνεργάτες.

Τὸ θέμα κλείνει με τὸν ἐξῆς ἐπίλογο :

Μ.Φ.Τ. δηλαδή Μουσταφᾶ Φαζήλ Τοπτάνη, ἐπίσημος 'Αλβανὸς μπέης ἐκ Τυράννων.

Τῇ 21 'Απρ./4 Μαΐου ἔλαβον τῇ ἐντολῇ τοῦ 'Υπουργείου 'Εξωτερικῶν δρ. δύο χιλιάδας, ὡς παρέδωκα αὐθημερὸν εἰς τὸν Φαζήλ πασᾶ Τοπτάνη (Ξενοδοχεῖον Μεγάλης Βρετανίας), λαβὼν παρ' αὐτοῦ ἀπόδειξιν. Τὴν ἀπόδειξιν ταύτην ζητηθεῖσαν ὑπὸ τοῦ 'Υπουργείου ἵνα τὴν ὑποβάλωσιν εἰς τὸ ἐλεγκτικὸν συνέδριον, διεβίβασα μετ' ἐπιστολῆς μου πρὸς τὸν ὑπουργὸν τῶν 'Εξωτερικῶν τῇ 20 Δ/βρίου 1910. Εἰς πίστωσιν ἔλαβον ἐπιστολὴν τοῦ σχετικοῦ τμηματάρχου κ. 'Ι. Δραγούμη, διαβεβαιοῦντος ὅτι ἔλαβε τὴν ἀπόδειξιν ταύτην. 20 Δ/βρίου 1910. Π. Γ. Δαγκλῆς.

Σῶμα Πουτέτση.— Περίπου 20 ἔγγραφα τοῦ 'Αρχείου ἀφοροῦν τῇ δράσει τοῦ «Σώματος Πουτέτση». Ὁ ὀπλαρχηγὸς 'Ιωάννης Θ. Πουτέτσης, ἡ Καλαμᾶς, μπαϊνόβγαине στὴν 'Ηπειρὸ ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴ μεθόριον κι' ἔκανε με τοὺς 30 ἄνδρες του χρέη «ἐκτελεστικοῦ». Ὅταν χρειάστηκε νὰ ἐξοντωθοῦν οἱ Σκουμπαῖοι, ὁ Δαγκλῆς τοῦ ζήτησε νὰ βοηθήσει στὴν Καστανιά τὸ καταδικωτικὸ ἀπόσπασμα.

Οἱ περιπέτειες τοῦ Σώματος Πουτέτση, ποὺ ἄλλωστε δὲν περιορίζονται σ' αὐτὰ τὰ 20 ἔγγραφα, ἀλλὰ μνημονεύονται σποραδικὰ σὲ ὅλο τὸ ἡπειρωτικὸ ὕλικό, πότε με ἐγκώμια καὶ πότε με δεινὲς κατηγορίες, ἀπεικονίζουν συνήθειες καὶ ἀσχολίες τῆς Κλεφτουριάς. Σὲ μερικὰ σημεία, τὰ ἔγγραφα αὐτὰ διαβάζονται σὰν μυθιστόρημα.

Τὸν 'Ιούλιο τοῦ 1909, ὅταν διαδέχθηκε στὴν πρωθυπουργίαν ὁ Ράλλης τὸν Θεοτόκη ἔγινε σκέψη νὰ διαλυθῇ τὸ Σῶμα Πουτέτση.

15-7-09. Τοῦ ἔγραψα διὰ τοῦ δημάρχου Καλαρρυτιῶν νὰ διαλύσῃ τὸ σῶμα του, διότι δὲν δυνάμεθα πλέον νὰ τὸ συντηρήσωμεν καὶ δὲν χρειάζεται· οἱ ἄνδρες του, ἄλλοι νὰ ὑπάγουν εἰς τὴν πατρίδα των, ἄλλοι νὰ εὐρωσιν ἐργασίαν εἰς τὸ ἐσωτερικὸν καὶ ὅσοι θέλουν νὰ φροντίσω νὰ καταταχθῶσιν εὐζωνοί. Δι' αὐτὸν δὲ θὰ φροντίσωμεν νὰ τοῦ εὐρωμεν καμμίαν θέσιν. Π. Γ. Δαγκλῆς.

Γράφει ὁμως ὁ Πουτέτσης (23-7) :

(...). Τὴν κατάταξιν εἰς τὰ εὐζωνικά τάγματα δὲν τὴν δέχεται κανεὶς καὶ ἡ ἐπάνοδος εἰς τὰ χωρία των εἶναι ἀδύνατον, διότι τυγχάνουσι γνωστοὶ εἰς τὰς τουρκικὰς ἀρχὰς ὅτι ἐχρημάτισαν ὡς ὁπαδοί μου (...) ἐργασίαν δὲν κάμνουν καταλαβαίνω δὲ ὅτι δι' ἡμᾶς τοὺς ξένους δυστυχῶς δὲν περισσεύουν θέσεις, διότι δὲν ἔχομεν ψῆφον· ὅσον ἀφορᾷ διὰ τὸν ἑαυτόν μου (...) δὲν πρόκειται ν' ἀποκατασταθῶ ἐγὼ μόνον καὶ οἱ ἄνδρες νὰ μείνουν εἰς τοὺς πέντε δρόμους (...) θὰ ἀπελπισθοῦν καὶ θὰ πηγαίνουν εἰς τὴν πατρίδα των ὅπου θὰ προξενήσουν ταραχὰς ἐλλείψει διοικήσεως (...).

“Αλλάξαν σὲ λίγο τὰ πράγματα” ὅταν μεσολάβησε τὸ Γουδι καὶ τὸν Ράλλη διαδέχτηκε ὁ Μαυρομιχάλης. Ἐπικράτησαν ἄλλες σκέψεις καὶ ὁ Πουτέσης διατηρήθηκε στὴν ὑπηρεσία του. Γράφει στὸν Δαγκλῆ :

(...). Σᾶς στέλνω τὰ ὀνόματα ἀπὸ τὰ χωριά τὸν μεθορίου μὲ συχωρίτε (...). διότι ἔχω πιρετοὺς ὅτι ἀγαπᾶτε διατάσσεται μὲ τὸν ψιχοῦ. 12 Σεπτ. 1909.

Σημείωση Δαγκλῆ : *Χωρὶα τὰ ὁποῖα πρέπει καὶ δύνανται νὰ ὀπλισθῶσι διὰ τοῦ Πουτέσης. 7/βριος 1909.*

Δύο στενοὶ συνεργάτες τοῦ Δαγκλῆ : Κ. Μ. Μελάς καὶ Σπύρο Μίλιος.— Μὲ δύο ἀπὸ τοὺς στενωτέρους του συνεργάτες στὰ ἡπειρωτικὰ ζητήματα, ὁ Δαγκλῆς ἀλληλογραφοῦσε συχνά, εἴτε ὅταν ἔλειπε ὁ ἴδιος ἀπὸ τὴν Ἀθήνα εἴτε ὅταν ἔλειπαν ἐκεῖνοι, κάποτε ὅμως κ' ἀπὸ γραφεῖο σὲ γραφεῖο. Ὁ ἕνας ἦταν ὁ ὑποπλοίαρχος Κωνσταντῖνος Μ. Μελάς, ὁ ἄλλος ὁ ὑπομοίραρχος Σπύρο Μίλιος.

Οἱ 15 ἐπιστολὲς τοῦ Κ. Μ. Μελά καλύπτουν περίπου 10 μῆνες, ἀπὸ τὸν Αὐγουστο 1908 ἕως τὸν Ἰούλιο 1909, καὶ συμπληρώνουν μὲ πληροφορίες καὶ μὲ σχόλια πολλὰ ἀπὸ τὰ ἡπειρωτικὰ θέματα τοῦ Ἀρχείου. Τὰ γραφόμενα τοῦ Μελά γιὰ τὶς σχέσεις τῶν ἰδιωτικῶν ἡπειρωτικῶν σωματείων μὲ τὴν κρατικὴ Πανελλ. Ὁργάνωση, δείχνουν ὅτι πολλοὶ ἀμφισβητοῦσαν τὴν σκοπιμότητα αὐτῆς τῆς παράλληλης ἐργασίας. Στόχος τῶν ἐπικρίσεων ἦταν κυρίως ὁ δραστήριος ἀλλ' ἀτίθασος Σπύρο Μίλιος, πού ἔννοοῦσε νὰ διατηρηθεῖ ἡ ἀνεξάρτητη δράση τῶν σωματείων καὶ μετὰ τὴν ἰδρυση τῆς κεντρικῆς ὑπηρεσίας. Ὁ καλὸς Μίλιος εἶναι φοβερὰ στενοκέφαλος χωροφύλαξ καὶ πολὺ ματαιόδοξος. Ἀντιῶρᾷ σὲ κάθε σχέδιον γενικωτέρας προσπάθειας. Ἡ ἡγεῖρα διὰ τὸν Σπύρο Μίλιον ἐγκνεται εἰς τὴν Χειμάρραν καὶ τὸν Σπύρο Μίλιον (18-6-09). Ἀλλὰ καὶ ὁ Σπύρο Μίλιος ἐκφραζόταν μὲ ἀνάλογη σκωπτικὴ διάθεση γιὰ τὸν Μελά : *Τώρα τοῦ Κοκοῦ τὰ φουριόζα καὶ τὰ ἐπιπόλαια συμπαρασύρουν καὶ τὸν Ζέρβαν*¹ (ἄγευστον τοῦ μηχανισμοῦ) καὶ τρέχα γύρευε ποῦ θὰ φθάσωμεν.

Στὸ περιθώριο μιᾶς ἐπιστολῆς τοῦ Μελά : 18-6-09 *Τοῦ ἀπῆντησα ὅτι δὲν ἐπιδοκίμαζω τὴν ἰδέαν του περὶ Ἡπειρ. Ἐτ. καὶ περὶ Μίλιον. Π.Γ.Δ.*

Ἀπὸ μιὰ φράση ἄλλης ἐπιστολῆς τοῦ Μελά μαθαίνουμε ὅτι πολλοὺς μῆνες μετὰ τὴν ἰδρυση τῆς ἡ Πανελλήνιος Ὁργάνωσης φαίνεται ἀνεπιθύμητη σὲ ὀρισμένους κύκλους καὶ ὅτι οἱ ἐπαφές της μὲ τὸ ὑπουργεῖο τῶν Ἐξωτερικῶν ἐξακολουθοῦν νὰ συναντοῦν δυσχέρειες (16-4-1909) :

(...). Ἐφ' ὅσον δὲν λύεται ὀριστικῶς τὸ ζήτημα τῆς ὑπάρξεως ἢ οὐ τῆς Παν. Ὁργ. οὐδὲν ζήτημα δύναται νὰ μελετηθῇ σοβαρῶς. Τώρα ἀπλῶς «κοροϊδεύομεθα» μὲ τὸ Ὑπουργεῖον. Ἡ ταπεινὴ μου γνώμη εἶναι νὰ ζητήσετε ἀπ' εὐθείας μετὰ τοῦ Πρωθυπουργοῦ συνέντευξιν, παρόντων τοῦ ὑπουργοῦ τῶν Ἐξωτερικῶν καὶ τοῦ Πανᾶ². Τότε μόνον κάτι θὰ γίνη καὶ μιὰ λεπτομερὴς μελέτη θὰ συνεπιφέρῃ λεπτομερῆ προϋπολογισμὸν καὶ θὰ λείψουν οἱ ἐβριασμοὶ καὶ ἡ ἐπαιτία.

1. Βλ. σ. 405, 408.

2. Γενικὸς διευθυντὴς τοῦ Ὑπουργείου Ἐξωτερικῶν (πρωθυπουργὸς Γ. Θεοτόκης, ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν Γ. Μπαλτατζῆς).

Ἐπιστολὲς τοῦ Σπύρου Μίλιου ὑπάρχουν 30 ἀπ' αὐτὴν τὴν περίοδο. Καλύπτουν περίπου 15 μῆνες — Ἀπρίλιος 1908 ἕως Ἰούνιος 1909 — καὶ εἶναι, οἱ περισσότερες, πολυσέλιδες. Θίγονται σ' αὐτὰς ὅλα περίπου τὰ ἡπειρωτικὰ θέματα τῆς ἐποχῆς, διεξοδικώτερα ὅμως ὁ ἐξοπλισμὸς τῆς Χειμάρρας καὶ οἱ σχέσεις τῶν Ἑλλήνων με τοὺς Τουρκαλβανούς. Ἐπίσης διεξοδικὰ εἶναι οἱ πληροφορίες τοῦ γιὰ τὴν ὀργάνωσιν τῶν πρώτων βουλευτικῶν ἐκλογῶν στὴν περιφέρεια Ἀργυροκάστρου.

Μὲ τὸν Μεῶν διαφωνεῖ περίπου σὲ ὅλα. Καὶ ἡ διασταύρωσις τῶν ἀπόψεων τοὺς παρουσιάζει ἐνδιαφέρον γιὰ ὅποιον θὰ ἤθελε νὰ συσχετίσει πρόσωπα καὶ πράγματα τῆς ἐποχῆς, ὅπως ἔξαφνα ὅταν ὁ Σπύρος Μίλιος γράφει ὅτι ὁ Σίνης (ὁ ὑπολοχ. Κοντογούρης τοῦ «εἰδικοῦ γραφείου» Ἀργυροκάστρου) ἐνεργεῖ σὰν *Μονάρχης* κι' ἐπιδιώκει νὰ ἐφαρμόσῃ *σχέδια καὶ ἰδέας τῆς Ὁργανώσεως Κωνσταντινουπόλεως καὶ τῶν ἐπὶ κεφαλῇς αὐτῆς (12-6-09)*, ἐνῶ ὁ Μεῶς γράφει: *Ὁ Κοντογούρης δὲν εἶναι στοιχεῖον ἀντιτεταρακτικὸν οὐδὲ ἀπολυταρχικόν (18-6-09)*.

Τοῦ Σπύρου Μίλιου ὑπάρχει ἀκόμα ἓνα ὀκτὺ σελίδων γραφομηχανημένο κείμενον τοῦ Ἰουνίου 1910, τιτλοφορούμενον *Ὑπόμνημα ἐνεργείας ἐν Ἠπείρῳ*, μετὰ τὴν ὑπογραφήν: *Ἠπειρωτικὴ Ὁργάνωσις*. Συνοδεύεται μετὰ τὸ ἀκόλουθον σημεῖωμα τοῦ Δαγκλῆ:

Ἀπάντησις εἰς Μίλιον περὶ τοῦ ὑπομνήματος ἐνεργείας ἐν Ἠπείρῳ.— Τὸ ὑπόμνημα περὶ τῆς ἐν Ἠπείρῳ ἐνεργείας ἐμελέτησα καὶ εὕρισκω γενικῶς καλόν, διότι αὐτὰ εἶναι βεβαίως τὰ κύρια σημεῖα τῆς Ἠπείρου, τὰ ὁποῖα πρέπει νὰ καταληφθῶσιν ὑπὸ ἐπαναστατῶν. Καλὸν θὰ ἦτο νὰ προστεθῇ ἔτι καὶ ἡ κατάληψις εἰς κατάλληλον σημεῖον τῆς ὁδοῦ μεταξὺ Ἀργυροκάστρου καὶ Ἰωαννίνων.

Θεωρῶ καλὸν νὰ τονισθῇ ὅτι τὰ μικρὰ σχηματισθησόμενα σώματα δὲν θὰ ἐκτελέσωσι μόνον ὅλην τὴν ἀμυναν τῆς Ἠπείρου, ἀλλὰ θὰ χρησιμεύσουν ὡς πυρῆνες ἀφ' ἑνὸς πέριξ τῶν ὁποίων θὰ συγκεντρωθῶσιν περὶ τὰς 5-10 χιλιάδας ἐντοπιῶν ἐπαναστατῶν, πρὸς ὁπλισμὸν τῶν ὁποίων θὰ χρησιμεύσωσι τὰ ζητούμενα νὰ ἐναποθηκευθῶσιν ὅπλα, ὡς πρόσκοποι δ' ἀφετέρου τοῦ μέλλοντος νὰ προελάσῃ στρατοῦ.

Ἀλλ' ἡ πληθὺς αὕτη τῶν ἐπαναστατῶν δὲν θὰ εἶναι εὐκόλουν νὰ τραφῇ ἐκ τοῦ τόπου καὶ δέον νὰ ληφθῇ φροντίς καὶ διὰ τὰ ἀπαιτηθησόμενα ἐξοδα διὰ τὴν διατροφήν αὐτῶν ἐκ τοῦ ἐλευθέρου Κράτους.

Ἐν τέλει νὰ συστηθῇ ὅτι πρέπει, ἂν ἡ Κυβέρνησις ἐγκρίνῃ τὸ σχέδιον τοῦτο καὶ ἔχῃ ἀπόφασιν νὰ θέσῃ τοῦτο εἰς ἐνέργειαν εἰς πρώτην παρουσιασθησομένην περίπτωσιν, ν' ἀναθέσῃ ἀπὸ τοῦδε εἰς τὴν Ἠπειρωτικὴν Ἐπιτροπὴν τὴν προπαρασκευὴν τῆς ὀργανώσεως καὶ νὰ ὀρίσῃ κατὰ τὰς ὑποδείξεις μας τοὺς ἀξιωματικούς, οἵτινες θὰ λάβωσι τὴν διοίκησιν τῶν σωμάτων, ἵνα καὶ οὗτοι μελετήσωσιν τὸν τρόπον τῆς ἐνεργείας καὶ ὧσιν ἐν γένει προπαρασκευασμένοι διὰ τὸ βαρὺ ἔργον των.

Νὰ προστεθῇ ὅτι, ἅπαξ ἀρξαμένης τῆς ἐμπολέμου καταστάσεως, τὰ σώματα ταῦτα θέλουσι τεθῇ ὑπὸ τὴν διοίκησιν τοῦ Ἀρχηγοῦ τοῦ Στρατοῦ τῆς Ἠπείρου καὶ θέλουσιν ἐνεργεῖν συμφώνως ταῖς ὑποδείξεσιν αὐτοῦ.

5 Ἰουνίου 1910

Π. Γ. Δ.

“Άλλα ήπειρωτικά έγγραφα.— 1. Κατάλογος ψευδωνύμων.

2. Τρεις πίνακες με στατιστικά στοιχεία πληθυσμού, σχολείων και έκλογικών άποτελεσμάτων του 1908.

3. Δύο καταγγελίες ότι ή Ζάππειος Έπιτροπή Όλυμπίων διόρισε στο Λίμποβο κοινοτικό γιατρό και έφορο τών σχολείων «φανατικών άλβανιστήν, συγγενή τών Ζαππών». Σημείωση στο περιθώριο : 16 Φεβρ. 09. Ένήγγησα παρὰ τῇ Ζαππείῳ ὅπως παυθῇ (. . .). Π.Γ.Δ.

4. Τέσσερα έγγραφα σχετικά με κινήσεις Τουρκαλβανών.

5. Έπτά συστατικά και ύπηρεσιακά.

6. ΜΕΤΑΓΕΝΕΣΤΕΡΕΣ ΕΞΕΛΙΞΕΙΣ ΤΗΣ ΚΕΝΤΡΙΚΗΣ ΥΠΗΡΕΣΙΑΣ

Θα ύπενθυμίσουμε ¹ ότι στο κεφάλαιο τουτο χρειάστηκε να έγκαταλείπουμε κάθε τόσο τη χρονολογική σειρά και να κατατάσσουμε τὰ έγγραφα κατά τόπους και κατά θέματα, έναλλάξ. Έτσι, για να παρατεθεί παραπάνω αδιάσπαστα ή δράση τών τοπικών κέντρων και να σχηματισθεί γι' αυτήν μιὰ κάποια συνολική εικόνα, χρειάστηκε να διακοπεί ή παρακολούθηση τών θεμάτων τῆς κεντρικῆς Έπηρεσίας ². Θα δοῦμε τώρα τίς μεταγενέστερες εξελίξεις τῆς.

Γενικές εκθέσεις Δαγκλῆ.— Άπό τόν Σεπτέμβριο του 1908, ή κεντρική Έπηρεσία συνέχιζε τὸ έργο του Μακεδονικού Κομιτάτου ὡς «Πανελλήνιος Όργάνωσις», με τὸ νέο σχῆμα πού είχε διαμορφωθεί έπειτα από έξι μηνών προσπάθειες και συνεννοήσεις του Δαγκλῆ. Έκτός από τὴν γενική διεύθυνση τῆς εργασίας, ὁ έπικεφαλῆς του Γραφείου είχε βέβαια και τὸ χρέος νὰ ενημερώνει τὴν κυβέρνηση για τὴ δράση τών τοπικών «Κέντρων» και τών μυστικών πρακτόρων στη Θράκη, τὴν Μακεδονία και τὴν “Ηπειρο και, γενικώτερα, για τίς τρέχουσες ανάγκες και έλλείψεις τῆς ἐθνικῆς εργασίας.

Τὰ σχετικά κείμενα του Δαγκλῆ είναι ιδιόμορφα, διατυπωμένα χωρίς γραφειοκρατικές τροχοπέδες, εύληπτα και παραστατικά, σάν ήμερήσιες διαταγές στρατιωτικού ἀρχηγού. Παραθέτομε, σχεδὸν ἀκέραιες, τρεῖς τέτοιες εκθέσεις, τίς μόνες πού βρέθηκαν ἄλλωστε :

1. Αἰτήσεις του Γραφείου τῆς Πανελληνίου Όργανώσεως.

‘Ανάγκη νὰ γίνη ὁ προϋπολογισμός τών εἰς τὴν διάθεσιν του γραφείου χρηματικών πόρων διὰ τὴν ἐργασίαν του, λαμβανομένου ὑπ’ ὄψιν ὅτι τουτο έχει νὰ ἐνεργῇ ἀποστολὰς ὄπλων, πρακτόρων κλπ. εἰς πάσας τὰς ὑποδούλους ἐπαρχίας, νὰ ἀγοράζῃ ὄπλα και φυσίγγια δι’ αὐτάς, νὰ περιθάλλῃ τοὺς ἐκεῖθεν δι’ ἐθνικὰς ἐνεργείας καταδιωκομένους, νὰ συντηρῇ τὰ γραφεῖα του ἐνταῦθα ὡς και τὸ ἄσυλον και οἰκοτροφεῖον και νὰ ἐπαρκῇ εἰς πάσας και ἄλλας παρεμφερεῖς δαπάνας. Νὰ ὀρισθῇ κοινὸς ταμίας διὰ πᾶσαν τὴν ὀργάνωσιν και νὰ διαταχθῇ ή ἄμεσος εἰς αὐτὸν κατὰ μῆνα παράδοσις του ἀναλογοῦντος ποσοῦ ἐκ του προϋπολογισθέντος. Εἰς τὸ τέλος του μηνὸς θὰ ὑποβάλλωνται εἰς τοὺς ἀρμοδίους τὰ δικαιολογητικά τών δαπανών.

1. Βλ. σ. 311.

1. Βλ. σ. 362.

Ταῦτα εἶναι ἀνάγκη νὰ διαταχθῶσιν ἐγκαίρως ὅπως τεθῶσιν εἰς ἐνέργειαν ἀπὸ 1ης Ἰανουαρίου.

— Ἀνάγκη νὰ ἐπιτραπῇ ἡ ἐπανάληψις τῆς εἰσαγωγῆς ὀπλων εἰς τὴν Ἑπείρον, ἐνεργουμένης βαθμιαίως καὶ κατὰ μικρὰς δόσεις, χωρὶς νὰ διεγείρῃ τὴν προσοχὴν τινός, διότι παρίσταται ἐκεῖθεν μεγίστη ἀνάγκη.

— Πρὸ πολλοῦ ἐζητήθησαν ἀξιωματικοὶ τινὲς ἵνα σταλῶσιν ὡς πράκτορες καὶ ἀκόμη δὲν ἐδόθησαν. Ἐπίσης πρὸ πολλοῦ ἔχουν ζητηθῇ 8 ὑπαξιωματικοὶ ἀπὸ τὸ Ὑπουργεῖον τῶν Στρατιωτικῶν, ἀλλ' ὁ κ. Πρόεδρος ἀναβάλλει νὰ διατάξῃ τὴν ἀπόσπασίν των, ἐνῶ ὄχι μόνον αὐτῶν, ἀλλὰ καὶ πολλῶν ἄλλων εἶναι ἀναγκαιοτάτη ἡ ἀποστολὴ ὡς ὑποπρακτόρων. Παρακαλῶ νὰ ἐνεργηθῶσι τὰ δέοντα, νὰ γίνῃ ἡ ἀπόσπασις τῶν τε ἀξιωματικῶν καὶ ὑπαξιωματικῶν.

— Ἐκ Μοναστηρίου ἀναγγέλλεται ὅτι ἡ κατάστασις εἶναι θλιβερά τῶν Βουλγάρων ἐκθρασυνθέντων καὶ ὑποστηριζομένων ὑπὸ τῶν Τούρκων. Μὴ οὔσης ἐπιτετραμμένης ἐπὶ τοῦ παρόντος τῆς ἀποστολῆς σωμάτων, τὸ μόνον τελεσφόρον μέσον πρὸς προάσπισιν τῶν ὁμογενῶν εἶναι ἡ δωροδοκία ἰσχυόντων τινῶν τούρκων, ἵνα οὗτοι καταστῶσιν ὄργανα τῶν ἡμετέρων καὶ καταδιώκωσι τοὺς Βουλγάρους. Παρακαλῶ πρὸς τοῦτο νὰ τεθῇ εἰς τὴν διάθεσιν τοῦ Προξενείου Μοναστηρίου χρηματικόν τι ποσὸν ἐκ 4.000 δραχμῶν περίπου (...).

Ἀθῆναι 5 Δεκεμβρίου 1908

Π. Γ. Δ.

2. Ἀμυνα ὑποδούλου Ἑλληνισμοῦ ἀπὸ 15 Δεκεμβρίου 1908 – 5 Ἰανουαρίου 1909.

Μακεδονία καὶ Θράκη. — Ὁ φανατισμὸς τῶν Τούρκων καθ' ἡμῶν ἐξακολουθεῖ ἐπιτεινόμενος· ἐκ Σερρών, Μοναστηρίου, Ἐλασσῶνος, Δεδε-Ἀγάτς καὶ λοιπῶν μερῶν ἔχομεν πληροφορίας ὅτι οἱ Τουρκικοὶ πληθυσμοὶ ἐξοπλίζονται δραστηρίως (...).

Ὁ ἐν Μακεδονίᾳ πράκτωρ ἡμῶν Κοροπούλης Εὐάγγελος (ἐξ Ἀττικῆς) συλληφθεὶς ὑπὸ τῆς Τουρκικῆς ἀστυνομίας εἶχεν ὁδηγηθῇ μέχρι συνόρων, ἐπιστρέφων ὁμως αὐθις ἐν Μακεδονίᾳ ἐφονεύθη καθ' ὁδόν, μεταξύ Παλαιοκάστρου καὶ Βαίπτεσι, ὑπὸ τῶν Τούρκων.

Ἑπείρος (...)¹.

Αἰτήσεις. — Ἐζητήθη ἡ σύστασις ἐπιτροπῆς πρὸς ἐξέτασιν τῆς δράσεως ὑπαξιωματικῶν οἵτινες εὕρισκοντο εἰς σώματα ἐνόπλιως ἐνεργήσαντα ἐν Μακεδονίᾳ, ὅπως αὕτη ὑποδείξῃ τοὺς ἀξίους ἀμοιβῆς.

Ἐπίσης ἐζητήθη ἡ σύστασις ἐπιτροπῆς ὁμοίως τῇ ἄνω ἀναφερομένη, πρὸς ἐξέτασιν τῆς δράσεως τῶν μὴ στρατιωτικῶν ἀρχηγῶν καὶ ὀπλαρχη-

1. Βλ. σ. 399.

γῶν, οἵτινες διώκουν ανταρτικά σώματα κατὰ τὸν ἔνοπλον ἐν Μακεδονίᾳ ἀγῶνα καὶ ἡτις ν' ἀποφανθῇ ἂν τινες καὶ ποιοὶ ἐπεδείξαντο καλὴν διαγωγὴν καὶ στρατιωτικὴν ἰδιοφυίαν τοιαύτην ὥστε νὰ δικαιολογήσῃ τὴν ἀμοιβὴν αὐτῶν ἢ τὴν πρόσληψιν εἰς τὴν στρατιωτικὴν ὑπηρεσίαν (...).

Π. Γ. Δαγκλῆς

Ὑπεβλήθη εἰς τὴν Α.Μ. τὸν Βασιλέα καὶ εἰς τὸν Διάδοχον.

3. Συμβάντα ἀπὸ 5ης μέχρι 19ης Ἰανουαρίου 1909.

Μακεδονία. — Βιλαέτιον Μοναστηρίου. Ἐντὸς τοῦ χωρίου Λάσνιτσα ἐφονεύθη ὁ πρῶν ὀπλαρχηγός μας Ἡλίας Κούντουρος ἢ Φαρμάκης. Ὁ φόνος οὗτος προκληθεὶς κατόπιν ἔριδος ἐγένετο ὑπὸ ἡμετέρου.

Ληστρικὴ συμμορία ἀποτελουμένη ἐκ τινων Ρουμανιζόντων μεθ' ἧς συμπράττουσι καὶ τινες τῆς συμμορίας τῶν Σκουμπαίων ἠχμαλῶτισεν ἐν Δαμασίῳ τὸν υἱὸν τοῦ ἐκεῖσε παραχειμάζοντος ἀρχιποιεμένος Βαρβαρούσου ἐκ Βλάτσης καὶ ζητεῖ λύτρα τριακοσίας λίρας. Ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ ταύτῃ ὁ ἐν Ἐλασσῶνι πράκτωρ ἡμῶν γράφει τ' ἀκόλουθα: «Ἡ πρᾶξις αὕτη ὡς καὶ πλείστοι ἄλλαι ὁμοίας φύσεως ἀποδεικνύει τὴν ἀνάγκην τοῦ ἐξοπλισμοῦ τῶν κατοίκων ἀφ' ἐνὸς καὶ δικαιολογεῖ τὰς παρακλήσεις τῶν χωρικῶν περὶ ἐξόδου μικροῦ σώματος, καθόσον οὐδὲν ἄλλο καταφύγιον ὑπολείπεται αὐτοῖς, γνωστοῦ ὄντος ὅτι αἱ ἀρχαὶ οὐ μόνον οὐδὲν πρὸς καταδίωξιν τῆς ληστείας λαμβάνουσι μέτρον, ἀλλὰ καὶ εὐρίσκουν ἐν αὐτῇ εὐλογοφανῇ αἰτίαν πρὸς καταπιέσεις καὶ χρηματισμόν».

Πληροφοροῦσιν ἡμᾶς ὅτι 18 χωρία τῆς Καστορίας ἐπέστρεψαν εἰς τὸ σχίσμα, καὶ ὅτι οἱ Βούλγαροι ὀπλαρχηγοὶ διατρέχουσι τὴν περιφέρειαν ταύτην πυρετωδῶς ἐξοπλίζοντες τοὺς Βουλγαρίζοντας κατοίκους καὶ φανατίζοντες αὐτούς.

Βιλαέτιον Θεσσαλονίκης. — Ἐνταῦθα ἡ κατάστασις ἐξακολουθεῖ οὔσα ὑπὸ πᾶσαν ἐποψιν εὐχάριστος.

Με ὅλην τὴν δραστηκὴν καὶ μετὰ πείσματος ἐνέργειαν τῶν Βουλγάρων, ἀρκετὰ χωρία ὑπὸ τὴν τρομοκρατικὴν αὐτῶν ἐξουσίαν εὐρισκόμενα μέχρις ἐσχάτων, ἀπεσκίρτησαν καὶ προσήλθον εἰς τὸν Ἑλληνισμόν. Τὰ χωρία ταῦτα εἰσὶ (...), ἐνθα καὶ ἀπεστάλησαν Ἑλλήνες διδασκαλοὶ.

Ἐπίσης ἱκαναὶ μερίδες τῶν χωρίων Βερτεκόπ (Βοδενῶν), Λεσκόβου καὶ Πετρόβου (Γευγελῆ) ἀποσπασθεῖσαι τῆς Βουλγαρικῆς ἐπιτροπῆς ἐζήτησαν τὴν εἰς τὰ χωρία τῶν ἀποστολῆν Ἑλλήνων διδασκάλων. Ἀξιοπαρατήρητον εἶναι ὅτι τινὰ τῶν ἀνωτέρω χωρίων εἰσὶν ἀπὸ πολλῶν ἐτῶν Βουλγαρικὰ καὶ οὐδεμία ἐπ' αὐτῶν ἐξησκήθη ἐκ μέρους ἡμῶν πίσεις.

Θράκη. — Γράφουσιν ἐκ 40 Ἐκκλησιῶν ὅτι Βουλγαρικὴ 8μελὴς συμμορία συνέλαβεν ἕξω τοῦ Σαμακόβου ὁμογενῆ καὶ ζητεῖ παρ' αὐτοῦ

λύτρα. Ἐτέρα 3μελής συνέλαβε χωρικόν τινά ἐκ Μηδείας οὔτινος ἀγνοεῖται ἡ τύχη.

Εἰς τὸ χωρίον Πινακὰ (τέως Βουλγαρόφωνον ὀρθόδοξον καὶ μετὰ τὴν ἀνακήρυξιν τοῦ Συντάγματος σχισματικόν) ἐγκατεστάθησαν ὡς διδάσκαλοι 3 γνωστοὶ Βούλγαροι, πρώην ἀρχιλησταί, οἵτινες τρομοκρατοῦσι τὰ πέριξ καὶ ἀπειλοῦσι τὸ πλησίον ὀρθόδοξον βουλγαρόφωνον χωρίον Γιάτρους, οὔτινος κατέλαβον τὴν ἐκκλησίαν καὶ τὸ σχολεῖον μετὰ τῶν ἐλαχίστων ἐν αὐτῷ ὁμοφρόνων των.

Ἐπίσης εἰς τὰ Βουλγαρικά χωρία τῆς περιφερείας Βιζύης—Ἀγαθοῦ πόλεως, ἅτινα, μέχρι τοῦδε ἐστεροῦντο διδασκάλων διωρίσθησαν τοιοῦτοι τέως ὅπλαρχηγοὶ καὶ ἀντάρται.

Τὸ δὲ νεοτουρκικόν κομιτάτον ἔστειλεν ἑγγράφον πρὸς τὸν Μητροπολίτην Βιζύης δι' οὗ καθιστᾷ αὐτὸν ὑπεύθυνον διὰ πᾶσαν ταραχὴν ἐν τῇ περιφερείᾳ του παρὰ τῶν Ἑλλήνων, τὴν παραμονὴν ἀκριβῶς, καθ' ἣν κατελαμβάνετο ὑπὸ τῶν Βουλγάρων ἡ Ἐκκλησία τοῦ Γιάτρους.

Ἐπίσης ἐπειδὴ οἱ ἡμέτεροι ἐξεδίωξαν Τούρκους τινὰς ἀποπειραθέντας νὰ καταλάβουν τὸ παρὰ τὸν Σκοπὸν κοινοτικὸν δάσος, ὁ στρατιωτικὸς διοικητὴς ἔστειλε τάγμα ἐκ 1000 ἀνδρῶν ὅπως ἐπισταθμεύσῃ ἐκεῖ, καταλάβον οἰκίας καὶ σχολεῖα, δηλώσας ὅτι τὸ Τάγμα θὰ μείνῃ μέχρι τῆς ἀνοιξέως καὶ τοῦτο πρὸς πίεσιν καὶ τιμωρίαν τῶν ὑπερασπισάντων τὴν περιουσίαν των Ἑλλήνων.

Αὗται καὶ πολλαὶ ἄλλαι ἐνδείξεις τοῦ φανεροῦ σχεδὸν διωγμοῦ τῶν ἀρχῶν κατὰ τῶν Ἑλλήνων ἔχουσιν ὡς ἀποτέλεσμα ὅτι οἱ μὲν ἡμέτεροι διατελοῦσιν ἐν ἀπογνώσει, οἱ δὲ Βούλγαροι ἀπεθρασύνθησαν.

Τὰ ὑλικά μέσα τὰ ὁποῖα διαθέτομεν εἶναι λίαν περιορισμένα ἐν τῷ διαμερίσματι τούτῳ καὶ συνεπῶς δύσκολος ἡ ἐργασία.

Γράφουσιν ἐκ Ραιδεστοῦ ὅτι αἱ ἀρχαὶ ἀπήτησαν τὴν ἀπομάκρυνσιν τοῦ διευθύνοντος τὸ ἐκεῖ προξενεῖον κ. Ντάσσου καθόσον, ὡς λέγουσιν ὑπὸ τύπον κυνηγετικῶν περιοδικῶν ταξειδίων του ἐξηρέθιζε τὰ πνεύματα τῶν κατοίκων. Τοῦτο ἠναγκάζετο νὰ κάμνῃ διότι ἦτο ἀπολύτως μόνος. Ἦδη ἐστάλη ὡς γραφεὺς ἀξιωματικὸς.

Ζητοῦσι τὴν ἀποστολὴν χαρτῶν διὰ τὰ σχολεῖα καὶ βιβλία διάφορα πρὸς ἀνύμωσιν τοῦ ἐθνικοῦ φρονήματος. Παριστώσι δὲ τὴν ἀνάγκην τῆς ἐνισχύσεως τῶν εκπαιδευτικῶν βοηθημάτων καθόσον ὑπάρχουσι χωρία μὲ 70–100 μαθητὰς τῶν ὁποίων ὁ διδάσκαλος λαμβάνει 7–10 λίρας τὸ ἔτος καὶ ἄλλα εἰς 8 λαμβάνει κιλὰ τινὰ μόνον σίτου. Ἐννοεῖται ὅτι τοιοῦτοι διδάσκαλοι ἄχρηστοι ἂν μὴ ἐπιζήμιοι.

Παριστώσι τὴν ἀνάγκην τῆς ἀποστολῆς ὅπλων.

Ἐνέργειαι. — Ἐζητήθη ἡ ἀπομάκρυνσις τοῦ ἀρχιερέως Σισανίου οὔτινος ἡ διαγωγὴ ὡς ἐκ τῆς ἐπιρροῆς ἣν ἀσκοῦσι ἐπ' αὐτοῦ οἱ ὀπαδοὶ του

διήρесе τήν ἑλληνικωτάτην πόλιν τῆς Σιατίστης εἰς δύο μερίδας διηνεκῶς ἐριζούσας μεταξύ των καὶ εἰς τὴν προδοτικὴν ἐνέργειαν τῶν ὁποίων ἀποδίδεται ὁ φόνος τοῦ τέως ὀπλαρχηγοῦ Κοροπούλη.

Ἀπεστάλησαν εἰς Ἑλασσῶνα 300 ὄπλα μετὰ 30.000 φυσιγγίων διὰ τὰς ἀνάγκας τῆς ἐκεῖ ὀργανώσεως.

Εὐχαί. — Τὸ Ὑπουργεῖον δεικνύται λίαν φειδωλὸν εἰς τὰς χρηματικὰς αἰτήσεις τῶν κέντρων, ἅτινα οὕτω στεροῦνται τῶν ἀπολύτως ἀναγκαίων αὐτοῖς, αἱ δὲ ἐργασίαι αὐτῶν σχεδὸν διεκόπησαν ἡ τοιαύτη κατάστασις συνεπάγεται τὴν παραίτησιν ἀπὸ πάσης περὶ ὑποδούλου ἑλληνισμοῦ ιδέας. Καλὸν θὰ ἦτο ἂν ἐπείθετο ἡ Κυβέρνησις περὶ τῆς ἐθνικῆς ζημίας ἣν προξενεῖ ἡ τοιαύτη φειδῶ ἐνῶ ἄφ' ἑτέρου ἀφειδῶς δαπανῶνται χρηματικὰ ποσὰ εἰς ἀμοιβὰς καὶ συντάξεις.

Περὶ τῆς φειδοῦς ταύτης κυρίως παραπονεῖται λίαν ἐντόνως τὸ κέντρον Μοναστηρίου ἐκ τῶν δαπανῶν τοῦ ὁποίου ἀπέκοψαν πολλὰ κονδύλια χρήσιμα καὶ ἀναπόφευκτα.

Π. Γ. Δαγκλῆς

Ὑπεβλήθη εἰς τὴν Α.Μ. τὸν Βασιλέα καὶ εἰς τὸν Διάδοχον.

Σχετικὰ μὲ τὸν ἀναφερόμενον στὴν παραπάνω ἐκθεσὴν μητροπολίτη Σισανίου, ὁ Δαγκλῆς ἔγραψε λίγο ἄργότερα στὸν ὑπουργὸ τῶν Ἐξωτερικῶν Γ. Μπαλτατζῆ τὴν ἀκόλουθὴ ἐπιστολή, ὅπου φαίνεται νὰ συγκρατεῖ μὲ κόπο ζωηρὴ νευρικότητα :

ἸΑΘ. 20-3-09

Κύριε Ὑπουργέ,

Δύο ἤδη ἔχω ὑποβάλει ἐκθέσεις ἀναφερομένας εἰς τὴν ἐπιβλαβεστάτην εἰς τὰ ἐθνικὰ συμφέροντα πολιτείαν τοῦ Μητροπολίτου Σισανίου καὶ ἐπικαλεσθῆ τὴν ὑμετέραν ἐνέργειαν πρὸς μετάθεσιν ἐκεῖθεν τοῦ ἐν λόγῳ ἱεράρχου. Ἦδη λαμβάνω τὴν τιμὴν νὰ διαβιβάσω ὑμῖν καὶ τρίτην ἀναφορὰν ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ ἀντικειμένου τοῦ διευθυντοῦ τοῦ Μακεδονικοῦ τμήματος ὡς καὶ τὰ ἐν ταύτῃ συνημμένα τρία χειρόγραφα καὶ ἐν ἔντυπον ἔγγραφον, ἐξ οὗ θέλετε πεισθῆ πόσον ἀντεθνικῶς ἐργάζεται ὁ μητροπολίτης οὗτος καταπολεμῶν ἀσυνέτως καὶ ἀντιθρησκευτικῶς τὴν ἑλληνικωτάτην βλαχόφωνον κοινότητα Τσοτυλίου, θέλων καὶ καλὰ, ἐκ προσωπικῆς ἐχθρας νὰ παραστήσῃ αὐτὴν ὡς ρουμανίζουσαν καὶ ἀποκαλῶν ρουμούνους τοὺς τυχόν μὴ ἀνήκοντας εἰς τὴν μερίδα του γνησίους Ἑλλήνας. Καὶ ἂν ἦτο δὲ ἀληθὲς τοῦτο ἡ πολιτεία τοῦ Μητροπολίτου ὠφείλε νὰ εἶναι τοιαύτη ὥστε νὰ προσελκύσῃ τυχόν ρουμανίζοντας πρὸς τὰ ἑλληνικὰ φρονήματα καὶ ὄχι νὰ φέρεται ἐχθρικώτατα καὶ ἀπωθητικῶς πρὸς αὐτοὺς.

Ἐπικαλούμενος καὶ αὐθις κ. Ὑπουργέ, τὴν ἔντονον ὕμῶν ἐνέργειαν ὅπου δεῖ πρὸς ἀπομάκρυνσιν ἐκεῖθεν τοῦ ἐπιβλαβοῦς μητροπολίτου Σισανίου, διατελῶ μετὰ διακεκριμένης πρὸς ὑμᾶς ὑπολήψεως.

Π. Γ. Δαγκλῆς

Νέες οργανωτικές προσπάθειες. Διεύρυνση τῆς Ὑπηρεσίας.— Στὴν παρακάτω ἐπιστολὴ τοῦ πρὸς τὸν ὑπουργὸ τῶν Ἐξωτερικῶν Γ. Μπαλτατζῆ, ὁ Δαγκλῆς προτείνει νὰ διευρυνθῇ ἡ διοίκησις τοῦ κεντρικοῦ Γραφείου γιὰ νὰ ὀργανωθοῦν ἀποτελεσματικώτερα οἱ μὴ στρατιωτικὲς πλευρὲς τῆς ἐθνικῆς ἐργασίας. Ἡ ἐπιστολὴ δείχνει ὅτι ἀναζητοῦσε νέες μεθόδους γιὰ τὴ διεκδίκηση τῶν ἐθνικῶν δικαίων. Καὶ δείχνει, ἀκόμα, πῶς ὅταν συνειδητοποιήσῃ τὴν ἀνάγκη τῆς τροπῆς, φρόντισε νὰ ζητήσῃ τὴν συμπαραστάση ἀνθρώπων εἰδικῶν μεγάλου κύρους, χωρὶς νὰ φοβᾶται μήπως ἐπισκιασθῇ ἡ προσωπικὴ του συμβολή.

Ἀθῆναι τῇ 26 Φεβρ. 1909

Κύριε Ὑπουργέ,

Ὅταν μετὰ τὴν ἐγκατάστασιν τοῦ Συντάγματος ἐν Τουρκίᾳ ἐκρίθη ἀναγκαία ἡ ἀνάθεσις τῆς ἐνταῦθα διευθύνσεως καὶ διεξαγωγῆς τῆς ἐν ταῖς ὑποδούλοις ἐπαρχίαις ἐθνικῆς ἐργασίας εἰς στρατιωτικὸν γραφεῖον, ὑπὸ τὴν ἐμὴν διεύθυνσιν, ὑπέβαλον ὑμῖν μετὰ τοῦ κ. Πίσσα τὴν γνώμην ὅτι τὴν διεύθυνσιν μὲν τῆς ἐν ταῖς ὑποδούλοις χώραις στρατιωτικῆς ἐργασίας διὰ τῆς ἐκλογῆς καὶ ἀποστολῆς καταλλήλων πρακτόρων καὶ πᾶσαν συναφῇ ἐνέργειαν δύναται νὰ διεξάγῃ τὸ στρατιωτικὸν γραφεῖον, ἀλλ' ἐκτὸς τούτου ἡ ἐθνικὴ ἐργασία περιλαμβάνει καὶ πλεῖστα ἄλλα ἀντικείμενα, διὰ τὴν μελέτην τῶν ὁποίων ἤθελον εἴσθε καταλληλότεροι εἰδικοί τινες πολιτικοὶ ἄνδρες. Διὸ προετίνομεν ὑμῖν τότε ὅπως ἀποτελέσωσι μέρος τῆς ἐργασίας ταύτης καὶ 3-4 ἰδιῶται οἵτινες νὰ βοηθῶσιν ἡμᾶς ἀναλαμβάνοντες τὴν μελέτην ἀντικειμένων, ἅτινα δὲν εἶναι ἐντελῶς τῆς ἀρμοδιότητος τῶν στρατιωτικῶν καὶ ἅτινα οὗτοι δὲν ἔχουσι οὔτε τὸν χρόνον νὰ μελετήσωσι, ὥς ἐκ τῶν ἄλλων καθαρῶς στρατιωτικῶν καθηκόντων των

Ἡδὲ καθ' ὅσον προβαίνει καὶ ἐπεκτείνεται ἡ ἐθνικὴ ἐργασία παρουσιάζονται δὲ τόσα συναφῇ πρὸς ταύτην ζητήματα πρὸς μελέτην, ὥς οικονομολογικά, κτηματικά καὶ ἐκπαιδευτικά, ὥς καὶ ζητήματα ἀναγόμενα εἰς ἐνεργείας διὰ τοῦ τύπου ἐν τῷ ἔξωτερικῷ, ἰδίως ἐκδοσιν συγγραφῶν σχετικῶν πρὸς τὰ δίκαια τοῦ Ἑλληνισμοῦ κλπ., ἔτι μᾶλλον βλέπομεν τὴν ἀνάγκη προσλήψεως πολιτικῶν τινων ὥς συνεργατῶν ἐν τῇ σπουδαιότητι καὶ εὐρυτάτῃ ἐργασίᾳ ἣτις ἀνετέθη ἡμῖν καὶ ἥς ἡ εὐθύνη εἶναι μεγίστη.

Διὸ κρίνομεν ἀναγκαιότατον, κ. Ὑπουργέ, ὅπως παρακαλέσωμεν ὑμᾶς νὰ συμπληρώσητε τὴν ἐπιτροπὴν ἡμῶν διὰ τῆς παρακλήσεως 3 μὴ στρατιωτικῶν προσώπων νὰ συμμετάσχωσι τῶν ἐργασιῶν μας. Τούτου δεκτοῦ γενομένου ἡ καταρτισθησομένη μικτὴ ἐπιτροπὴ ἐκ τοῦ ὑποφαινομένου καὶ τῶν νῦν τμηματάρχων τοῦ γραφείου μας καὶ τῶν ὀρισθησομένων τριῶν πολιτικῶν προσώπων, θέλει ἀποτελεῖσθαι ἐκ δύο μεγάλων τμημάτων, ὧν τὸ μὲν ἀποτελούμενον ἐκ τῶν στρατιωτικῶν, ὥς καὶ νῦν, θέλει διεξάγει τὴν ἥν καὶ νῦν ἐργασίαν, τὴν οὕτως εἰπεῖν στρατιωτικὴν, τὸ δὲ ἀποτελούμενον ἐκ τῶν πολιτικῶν θέλει ἀναλάβει τὴν μελέτην καὶ

διεξαγωγήν τῶν λοιπῶν ζητημάτων, ἅτινα διαφεύγουσι τὴν ἀρμοδιότητα τῶν ἀξιωματικῶν. Ὁ Πρόεδρος τῆς ἐπιτροπῆς ὅστις δέον νὰ ᾖ ὁ διευθυντὴς τῆς κυρίας ἐργασίας, ἐπομένως ὁ τοῦ στρατιωτικοῦ γραφείου, θέλει ὀρίζει τὰ πρὸς μελέτην ζητήματα εἰς τὸ ἀρμοδιώτερον ἐκ τῶν δύο τμημάτων, θέλει δὲ συγκαλεῖ ὁλόκληρον τὴν μικτὴν ἐπιτροπὴν εἰς συνεδριάσεις καὶ συζητήσεις ἐπὶ τῶν γενικοῦ ἐνδιαφέροντος ζητημάτων κλπ.

Οὕτω διαρρυθμιζόμενοι τὸ ἐν Ἀθήναις κέντρον τῆς ἐθνικῆς ἐργασίας, θέλει εἶσθαι εἰς θέσιν νὰ παρασχη τελεσφορωτέρας ὑπηρεσίας εἰς τὸν ἐθνικὸν ἀγῶνα. Ἀρκεῖ μόνον ὅπως γίνωσι συμπράκτορες εἰς τὸ μέγα ἔργον ἄνδρες ὑπερόχου ἀξίας, γενικῆς ἐκτιμήσεως καὶ δυνάμενοι ἀπὸ ὑψηλότερας ἀπόψεως νὰ ἀναλάβωσι τὴν μελέτην καὶ διεξαγωγήν τόσων ζωτικῶν ζητημάτων, συνδεομένων πρὸς τὰ ὑψίστα συμφέροντα τοῦ Ἑλληνισμοῦ.

Τοιοῦτους ἄνδρας κρίνομεν ὡς καταλληλοτάτους τοὺς καθηγητὰς τοῦ Πανεπιστημίου κ.κ. Γ. Στρέϊτ καὶ Ἀ. Ἀνδρεάδην εἰς οὓς δύναται νὰ προστεθῇ καὶ τρίτος τις ἴσης ἀξίας. Ἴσως θὰ ᾖτο ἐπίσης κατάλληλος ὁ κ. Εὐαγγελίδης¹ ὡς καταγόμενος ἐκ Μικρᾶς Ἀσίας καὶ ὢν γνώστης τῶν ἀναγκῶν καὶ τῆς καταστάσεως τοῦ ἐκεῖ Ἑλληνισμοῦ.

Εὐελπιστῶν, κύριε Ὑπουργέ, ὅτι θέλετε ἐπιδοκιμάσει καὶ πραγματοποιήσει τὴν πρότασιν ἡμῶν ταύτην, ἥς μόνος σκοπὸς εἶναι ἡ λυσιτελεστέρα καὶ ὑπὸ εὐρύτεραν κλίμακα ἐξυπηρέτησις τῶν ἐθνικῶν συμφερόντων, διατελῶ μετὰ διακεκριμένης πρὸς ὑμᾶς ὑπολήψεως.

Π. Γ. Δαγκλῆς

Δὲν ἐξάγεται ἀπὸ τὰ ἔγγραφα τοῦ Ἀρχείου, οὔτε ἂν δόθηκε καμμιά συνέχεια στὴν παραπάνω πρότασιν τοῦ Δαγκλῆ οὔτε τί φρονοῦσαν γι' αὐτὴν οἱ προτεινόμενοι συνεργάται. Ὑπάρχουν μόνον δυὸ ἐπιστολὲς τοῦ Γεωργίου Στρέϊτ, δυστυχῶς ἀχρονολόγητες, ποὺ δείχνουν ἀπλῶς ὅτι ὁ Στρέϊτ καὶ ὁ Δαγκλῆς εἶχαν ἔλθει σ' ἐπαφὴς γιὰ τὴν ὀργάνωσιν κάποιας συνεργασίας :

(...). Ἀνέγνωσα τὸ ὑπόμνημα ὅπερ εἶναι τὰ μάλιστα διαφέρον καὶ πειστικὸν (...) ἅμα τῇ ἐπαινῶδι μου, κατὰ Σεπτέμβριον, θέλω σπεύσει νὰ σᾶς ἴδω ἵνα συνεννοούμενοι περὶ πάντων μετὰ τοῦ Ἀθανασάκη², ἐπανελευσομένου ἐπίσης ἕως τότε, προβῶμεν εἰς οἷα νομίσωμεν διαβήματα (...) Δὲν ἀπήντησα ἀμέσως εἰς τὰς ὑμετέρας γραμμὰς διότι χθὲς εἶχον κατειλημμένον ὁλόκληρον τὸ ἀπόγευμα· ἤλπιζον νὰ διέλθω ἐγὼ σήμερον π.μ. τῆς οἰκίας ὑμῶν ἀλλ' ἤμποδίσθη. Θέλετε νὰ συναντηθῶμεν αὖριον δευτέραν ; Εὐχαρίστως σᾶς ἀναμένω (...) ἢ κάλλιον ἔτι ἔρχομαι ἐγὼ πρὸς ὑμᾶς, οἷανδὴποτε ὥραν μοι ὀρίσητε, ἵνα μὴ λάβητε τὸν κόπον (...).

1. Μαργαρίτης Εὐαγγελίδης, καθηγητὴς τῆς Φιλοσοφίας στὸ Πανεπιστήμιον Ἀθηνῶν, ἀργότερα πρόεδρος καὶ ἐμπνευστὴς πολλῶν μινκρασιατικῶν σωματείων.

2. Ἰωάννης Ἀθανασάκης, πρόσφατα ἐργαταστημένος στὴν Ἀθήνα, ἀσχολοῦνταν ἐθελοντικὰ μὲ κοινωνικὰ ἔργα.

Γραφείον Προπαγάνδας.— Νέα κρούση, γιά τὸ ἴδιο θέμα μὲ ὁρισμένες παραλλαγές, ἔγινε λίγο ἀργότερα πρὸς τὸν ὑπουργὸ τῶν Ἐξωτερικῶν Μπαλτατζή, αὐτὴν τὴν φορὰ ἀπὸ κοινοῦ μὲ τὸν Ἰωάνη Δραγούμη. Εἶναι οὐσιαστικὸ στοιχεῖο γιά τὶς μεταγενέστερες ἐξελίξεις τῆς κεντρικῆς Ὑπηρεσίας τὸ ἀκόλουθο γράμμα τοῦ Δραγούμη, καὶ ἰδίως τὸ συνημμένο του :

Τῇ 16 Ἀπριλίου 1909

Φίλε Κύριε Δαγκλῆ,

Συνημμένως ἔχετε ἀντίγραφον γράμματος ὅπερ προετιθέμην νὰ ὑποβάλω τῷ Κυρίῳ Ὑπουργῷ ἐπὶ τῶν Ἐξωτερικῶν. Ἀλλ' ἰδὼν αὐτὸν σήμερον ἐθεώρησα περιττὸν νὰ ἐπαναλάβω καὶ γραπτῶς ὅσα προφορικῶς τῷ εἶπον.

Μοὶ εἶπεν ὅτι θὰ σᾶς καλέσῃ τὸ Σάββατον εἰς τὰς 10 ½ π.μ. ἵνα συνεργασθῆτε, διέταξε μάλιστα ἐνώπιόν μου τὸν κ. Βοῦρον νὰ συντάξῃ τὸ πρὸς ὑμᾶς προσκλητήριον γράμμα ¹.

Ἰνα εἴμεθα πλήρως συνεννοημένοι περὶ τοῦ τι θὰ ζητήσωμεν παρὰ τοῦ κ. Ὑπουργοῦ, δὲν φρονεῖτε ὅτι θὰ ἦτο σκόπιμον νὰ ἐβλεπόμεθα πρὸ τοῦ Σαββάτου, σεῖς οἱ κ. Ξυδάκης καὶ Καραπάνος ², ἐγώ, ὡς καὶ εἰ τις ἄλλος ἐκ τῶν κ. ἀξιωματικῶν, ὃν ἠθέλατε ὑμεῖς ὑποδείξει. Μετὰ σεβασμοῦ καὶ ἀγάπης.

Ἰ. Δραγούμης

Ἀντίγραφον. — Παρὰ τῆς Ὑ. Ἐξοχότητος ἐζήτησα νὰ τοποθετηθῶ, εἰ δυνατόν, ἐν τῷ Ὑπουργείῳ ἵνα βοηθήσω ὑμᾶς εἰς καταρτισμὸν εἰδικοῦ γραφείου ἢ τμήματος προπαγάνδας διὰ τὸν ὑπόδουλον καὶ τὸν ἐν διασπορᾷ Ἑλληνισμόν. Ἡ προπαγάνδα αὕτη, ὡς κάλλιον ἐμοῦ γνωρίζετε, Κύριε Ὑπουργέ, εἶναι πολυσχιδής, δύναται ὅμως ἐν γενικαῖς γραμμαῖς νὰ ὑποδιαιρεθῇ εἰς δύο :

1. Εἰς τὴν διὰ κατηχήσεως προφορικῶς, διὰ τοῦ τύπου καὶ ἄλλων δημοσιευμάτων, διὰ σχολείων καὶ ἐκκλησιῶν, ὡς καὶ δι' οἰκονομολογικῶν μέσων προπαγάνδαν, καὶ

2. Εἰς τὴν προπαγάνδαν διὰ τῆς ὀργανώσεως τῶν Ἑλληνικῶν πληθυσμῶν τοῦ ἀλυτρώτου Ἑλληνισμοῦ πρὸς ἐνδεχομένην ἐμπρακτον ἀμυναν κατὰ πάσης ἐπιθέσεως.

Ἀμφότεροι οἱ κλάδοι οὗτοι τῆς προπαγάνδας εἶναι ἀπαραίτητοι καὶ ἀλληλένδετοι, οὐδὲ νοεῖται ὁ εἰς ἄνευ τῆς ὑπάρξεως τοῦ ἑτέρου.

Ὅτι ἡ ἐν τῷ Ὑπουργείῳ ὑπηρεσία εἶναι ἀνεπαρκὴς πρὸς διεξαγωγὴν τοῦ ὑπ' ἄρ. 1 κλάδου τῆς προπαγάνδας, ὡς καὶ πρὸς πλήρη συνεννόησιν

1. Ἀλέξανδρος Βοῦρος, διπλωματικὸς ὑπάλληλος. Τὸ γράμμα βρίσκεται στὸ Ἀρχεῖο.

2. Νικόλαος Ξυδάκης καὶ Ἀλέξανδρος Καραπάνος, διπλωματικοὶ ὑπάλληλοι. Ὁ δεύτερος ἀργότερα πολιτεύθηκε. Ὁ Δαγκλῆς θὰ ἔχει μαζὶ του καὶ ἄλλες ἐπαφές, ἰδίως στὴν κρίσιν τοῦ Βορειοηπειρωτικοῦ (βλ. κεφ. I).

μετὰ τοῦ ὑπ' ἀρ. 2 κλάδου (ὅστις διεξάγεται μετὰ ζήλου ὑπὸ τοῦ ἐνταῦθα Κέντρου καὶ ὑπὸ τῶν ἐπιτοπίων ὁργανώσεων), ἀνομολογεῖ καὶ ἡ 'Υ. 'Εξοχότης. Καὶ ἐπειδὴ ἀκριβῶς προΐστασθε ὑμεῖς τῆς ὑπηρεσίας τοῦ 'Υπουργείου, ὁ γνώστης τῆς ἐν Τουρκίᾳ καταστάσεως καὶ ὁ ἐμφορούμενος μεταρρυθμιστικῶν ἰδεῶν, διὰ τοῦτο πάντες ἡμεῖς οἱ ἐργασθέντες ἔξω, οἱ ἐκλαμβάνοντες ὡς σοβαρὰν τὴν ἀπὸ τοῦ 1903 ἢ 1904 ἀρξαμένην δραστηριωτέραν ἐν τῇ Εὐρωπαϊκῇ Τουρκίᾳ προπαγάνδαν καὶ οἱ ἐπιμένοντες εἰς τὴν ἀπόλυτον ἀνάγκην τῆς συστηματοποιήσεως αὐτῆς, προσφεύγομεν εἰς τὴν 'Υ. 'Εξοχότητα διότι διαβλέπομεν ὅτι τὸ Πολιτικὸν Τμῆμα τοῦ 'Υπουργείου οὐ μόνον δὲν ἐπαρκεῖ ἀλλὰ καὶ ἀντιδρᾷ διηνεκῶς εἰς πᾶσαν βελτίωσιν, συμπλήρωσιν καὶ συστηματοποίησιν τῶν ὑπηρεσιῶν τῆς προπαγάνδας (καὶ ὡς τοιαῦται πρέπει νὰ θεωρηθῶσι : μέρος τῶν ἐργασιῶν τοῦ Πολιτικοῦ Τμήματος, ἐπίσης ἡ 'Επιτροπὴ ἐκκλησίας καὶ παιδείας, τὸ γραφεῖον τοῦ Τύπου, τὸ γραφεῖον στατιστικῆς καὶ χαρτογραφίας, ὡς καὶ αἱ ὁργανώσεις) (...).

'Εὰν ἡ Υ.Ε. προτίθεται νῦν ἢ βραδύτερον νὰ μεταρρυθμίσῃ τὰ τῶν ὑπηρεσιῶν τούτων, εἶμαι πρόθυμος νὰ βοηθήσω αὐτὴν τὸ κατὰ δύναμιν, ἂν μὲ κρίνῃ κατάλληλον. 'Υπάρχουν ὅμως καὶ ἄλλοι ἐκ τῶν ἐργασθέντων ἔξω προξενικῶν ὑπαλλήλων καὶ γνωρισάντων τὰ πράγματα, οἵτινες θὰ ἠδύναντο νὰ βοηθήσωσιν εἰς τοῦτο (...). 'Εν τῷ μεταξύ ὅμως δύναμαι νὰ ἐπανέλθω εἰς τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει θέσιν μου (...).

Προετοιμασία ἐπαναστατικῶν πυρήνων σὲ ὑπόδουλες ἐπαρχίες.— Τὸ καλοκαίρι τοῦ 1909 οἱ ἑλληνοτουρκικαὶ σχέσεις εἶχαν τόσο πολὺ ἐπιδεινωθεῖ, ὥστε ὁ κίνδυνος νέου ἑλληνοτουρκικοῦ πολέμου φαινόταν ἄμεσος. Ὁ Δαγκλῆς ζήτησε τότε ἀπὸ τὴν κυβέρνησιν νὰ συναινέσῃ σὲ ὀρισμένα μέτρα, γιὰ νὰ χτυπηθεῖ ὁ ἐχθρὸς τὴν κατάλληλην ὥρα, στὰ νῶτα καὶ στὰ πλευρά, ἀπὸ μικροὺς ἐπαναστατικοὺς πυρῆνες.

ΠΑΝ. ΟΡΓΑΝΩΣΙΣ

'Αριθ. 293

'Εν Ἀθήναις τῇ 9 'Ιουνίου 1909

Κύριε 'Υπουργέ,

'Εν τῇ κρίσιν πολιτικῇ καταστάσει, ἣν διερχόμεθα, καὶ πρὸ τῶν ἀπειλῶν τῶν Τούρκων ὅτι θέλουσι κηρύξει καθ' ἡμῶν τὸν πόλεμον ἐὰν ἀποδεχθῶμεν τὴν ἑνωσιν τῆς Κρήτης, φρονῶ ὅτι εἶναι ἐπ'ἀνάγκης σὺν τῇ στρατιωτικῇ παρασκευῇ τοῦ Κράτους ν' ἀντλήσωμεν δυνάμεις πρὸς καταπολέμησιν τοῦ ἐχθροῦ καὶ ἐν αὐτῇ τῇ χώρᾳ αὐτοῦ, χρησιμοποιοῦντες τὴν κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη γενομένην ἐν ταύτῃ ἐθνικῇ ἐργασίᾳ. Νομίζω δὲ ὅτι δυνάμεθα νὰ φέρωμεν μέγαν ἀντιπερισπασμὸν καὶ νὰ γεννήσωμεν πολλὰς δυσχερείας εἰς τὸν ἐχθρόν, ἂν ἀπὸ τοῦδε παρασκευασθῶσι καλῶς τὰ ἀναγκαῖα μέτρα πρὸς χρησιμοποίησιν ἐν καταλλήλῳ

στιγμή τοῦ ὁμογενοῦς στοιχείου μαχίμων τινῶν ἐπαρχιῶν τῆς Μακεδονίας καί Ἡπείρου.

Πρὸς τοῦτο λαμβάνω τὴν τιμὴν νὰ προτείνω ὑμῖν τὴν λῆψιν ἀπὸ τοῦδε τῶν ἐπομένων μέτρων :

1ον. Τὴν ἐν μεγαλειτέρᾳ κλίμακι ὀπλισιν διαμερισμάτων τινῶν τῆς Μακεδονίας καί Ἡπείρου.

2ον. Τὴν ἀποστολὴν εἰς τὰ διαμερίσματα ταῦτα ἀξιωματικῶν τινῶν ἢ καὶ ἰδιωτῶν ἐκ τῶν δρασάντων ὡς ἀρχηγῶν σωμάτων ἐν τῇ Μακεδονίᾳ, εἰς τὰ διαμερίσματα ἅτινα εἶναι μᾶλλον πρόσφορα εἰς ἐπαναστατικὴν ἐξέγερσιν. Οἱ ἀξιωματικοὶ ἢ οἱ ἰδιῶται οὗτοι μεταβαίνοντες ἀπὸ τοῦδε, θέλουσι διαμένει ἐν αὐτοῖς κεκρυμμένοι, θέλουσιν ἐπιβλέπει εἰς τὸν ἐξοπλισμὸν τῶν κατοίκων καὶ θέλουσι σχηματίσει τοὺς πυρῆνας ἐπαναστατικῶν κινημάτων, ἐπὶ κεφαλῇ τῶν ὁποίων θέλουσι τεθῆ ἅμα θέλει κριθῇ ἐπίκαιρον νὰ ὑποκινηθῶσι τοιαῦτα.

3ον. Ἐπειδὴ ἐπαναστατικὰ κινήματα ἐξεγυρόμενα διὰ μόνων τῶν ἐντοπιῶν ὁμογενῶν καὶ ἄνευ βοήθειας τινὸς ἐθελοντικῶν σωμάτων ἐκ τῆς ἐλευθέρας Ἑλλάδος δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ λάβωσι τὴν ἀπαιτουμένην ἐπίτασιν καὶ δύναμιν, ὥστε ν' ἀποτελέσωσιν ἀληθῆ ἀμηχανίαν καὶ ἀντιπερισπασμὸν εἰς τὸν ἐχθρόν, φρονῶ ὅτι πρὸς τῇ ὑπὸ τοῦ 2ου ἄρθρου ὑποδεικνυομένη ἐνεργείᾳ πρέπει ἀπὸ τοῦδε νὰ ληφθῇ φροντίς ὥστε νὰ καταρτισθῶσι ἐν τῇ ἡμεδαπῇ σώματά τινα ἐξ ἐθελοντῶν, προωρισμένα ὅπως ἅμα τῇ κηρύξει τοῦ πολέμου ἢ καὶ ὀλίγον πρὸ ταύτης εἰσχωρήσωσιν εἰς τὴν ἐχθρικὴν χώραν καὶ παρασύρωσιν εἰς ἐπανάστασιν τὰ προπαρασκευασθέντα διαμερίσματα ταύτης.

Πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον προτείνω τὴν σύστασιν ἀπὸ τοῦδε τριῶν ταγμάτων ἐξ ἐθελοντῶν ἐκ 500 ἀνδρῶν ἕκαστον. Τὰ στελέχη τῶν ταγμάτων τούτων θέλουσιν ἀποτελέσει ἀξιωματικοί, ὑπαξιωματικοὶ καὶ ἰδιῶται ἐκ τῶν δρασάντων κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη ἐν Μακεδονίᾳ, οἱ ὀπλῖται δὲ αὐτῶν θέλουσιν ἐπιλεχθῇ καλῶς ἐκ μαχίμων ἀνδρῶν, ἰδίως Κρητῶν, Ἀκαρνάνων, Εὐρυτάνων κλπ., ὡς καὶ ἐκ Μακεδόνων καὶ Ἡπειρωτῶν καταφυγόντων ἐν τῇ ἡμεδαπῇ ἕνεκεν καταδιώξεως ὑπὸ τῶν Τουρκικῶν ἀρχῶν. Τὰ Τάγματα ταῦτα θέλουσιν καταρτισθῇ ἢ διὰ διαταγῆς τοῦ Ὑπουργείου τῶν Στρατιωτικῶν κοινοποιουμένης μόνον πρὸς τοὺς ἐκλεχθησομένους ἡγήτορας αὐτῶν ἢ καὶ ὑπὸ τῆς Διευθύνσεως τῆς Πανελλην. Ὁργανώσεως δι' εἰδικῆς πρὸς αὐτὴν διαταγῆς τοῦ Ὑπουργείου τῶν Ἐξωτερικῶν, θέλουσι δὲ ἐκλεχθῇ ὡς τόποι συγκροτήσεως καὶ συγκεντρώσεως αὐτῶν, ἀπόκεντροι κωμοπόλεις ὥστε νὰ μὴ ἐλκύσωσι τὴν κοινὴν προσοχὴν καὶ γεννηθῇ θόρυβος περὶ αὐτά. Τὰ μὲν δύο τῶν Ταγμάτων τούτων προωρισμένα διὰ τὴν Μακεδονίαν δύνανται νὰ συγκεντρωθῶσιν εἰς Φθιώτιδα καὶ Εὐβοίαν, π.χ. παρὰ τὴν Ὑπάτην καὶ τὸ Ξηροχώριον,

τὸ δὲ τρίτον προοριζόμενον διὰ τὴν Ἑπειρον παρὰ τὸ Ἀγρίνιον. Οἱ ἀποτελέσαντες τὰ Τάγματα ταῦτα ἄνδρες κατατασσόμενοι ἐφ' ὅσον χρόνον τὸ Κράτος ἔχει ἀνάγκην αὐτῶν, θέλουσι λάβει κατάλληλον ἱματισμόν, ἐξάρτυσιν καὶ ὅπλισμόν καὶ θέλουσιν ἐξασκηθῇ εἰς τὴν ἐπὶ σκοπὸν βολὴν καὶ τὸν τρόπον τοῦ χρησιμοποιεῖν τὸ ἔδαφος καὶ τοῦ μάχεσθαι.

Οὕτω θὰ ἔχωμεν τρία ἐκλεκτὰ Τάγματα τὰ ὁποῖα διοικούμενα ὑπὸ ἀξιωματικῶν δεδοκιμασμένων ἐκ τῆς προτέρας αὐτῶν συμμετοχῆς εἰς ἀνταρτικά σώματα, δύνανται ὅταν θεωρηθῇ ἐπικαιρος ἡ στιγμή νὰ εἰσχωρήσωσιν εἰς ὠρισμένας ἐπαρχίας τῆς Τουρκίας νὰ ἐξεγείρωσιν αὐτὰς εἰς ἐπανάστασιν, παρασκευασμένην ἤδη καὶ νὰ παράσχωσι μεγάλην ἀμνηχανίαν εἰς τὸν ἐχθρόν, ἐνεργοῦντα εἰς τὰ πλευρὰ καὶ τὰ νῶτα αὐτοῦ διὰ μικρῶν πολεμικῶν ἐπιχειρήσεων, διακόπτοντα τὰς συγκοινωνίας του, καταστρέφοντα τὰς ζωτροφίας του κλπ. καὶ ἀναγκάζοντα τελικῶς αὐτὸν ν' ἀπασχολήσῃ κατ' αὐτῶν μέγα μέρος τῶν δυνάμεών του.

Φρονῶ, Κ. Ὑπουργέ, ὅτι τὰ ἐκτεθέντα μέτρα εἶναι ἐπ' ἀνάγκης νὰ ληφθοῦν ἐν τῇ στρατιωτικῇ ἀδυναμίᾳ εἰς ἣν διατελεῖ τὸ Κράτος πρὸς ἐπαύξησιν τῆς δυνάμεως αὐτοῦ. Διὰ νὰ ἐπιτύχωσιν ὅμως ταῦτα ἀπαιτεῖται ἔγκαιρος καὶ καλὴ προπαρασκευή, διὰ τὴν ὁποίαν δὲν πρέπει νὰ φεισθῇ δαπάνης τὸ Κράτος, διότι ἡ δαπάνη αὕτη, ὅσον μεγάλη καὶ ἂν εἴναι, εἶναι πληρέστατα δικαιολογημένη πρὸ τοῦ κινδύνου πρὸ τοῦ ὁποίου δύναται νὰ εὐρεθῇ τὸ Κράτος, καὶ ἡ Κυβέρνησις δὲν πρέπει νὰ διστάσῃ ν' ἀναλάβῃ τὴν εὐθύνην αὐτήν.

Ἡ Πανελλήνιος Ὁργάνωσις καὶ οἱ προϋπηρετήσαντες τὸν Μακεδονικὸν ἀγῶνα ἀξιωματικοὶ εἶναι πρόθυμοι νὰ παράσχωσι πᾶσαν τὴν συνδρομὴν των εἰς τὴν ἐπιτυχὴ διοργάνωσιν τῶν διὰ τῆς παρούσης προτεινομένων μέτρων καὶ μετ' αὐταπαρνήσεως ν' ἀναλάβωσιν ἐν δεδομένην στιγμῇ τὴν ἐκτέλεσιν αὐτῶν.

Ἀναμένων τὴν ἐπὶ τῶν μέτρων τούτων ἀπόφασιν τῆς Κυβερνήσεως, παρακαλῶ κ. Ὑπουργέ, νὰ δεχθῇτε τὴν ἔκφρασιν τῆς διακεκριμένης ὑπολήψεώς μου.

Π. Γ. Δαγκλῆς

Ἡ σύμπτυξη τῆς ἀπόρρητης Ὑπηρεσίας.— Ἀδελο ποῖα θὰ ἦταν ἡ τύχη τῶν προτάσεων τοῦ Δαγκλῆ ἂν δὲν εἶχε παραιτηθεῖ ἡ κυβέρνησις Θεοτόκη ἔπειτα ἀπὸ λίγες ἐβδομάδες. Πάντως ἡ κυβέρνησις Ράλλη, πού τὴν διαδέχθηκε, ὅχι μόνον δὲν εὐνόησε τὴν προετοιμασίαν κινήματων στὴν Ἑπειρον, τὴ Μακεδονίαν καὶ τὴ Θράκην, ἀλλ' ἀνακάλεσε ὅσους ἀξιωματικούς καὶ ὑπαξιωματικούς ἐργάζονταν ἀκόμα στὶς ἐκεῖ μυστικὲς ὑπηρεσίες.

Γιὰ τὴν Πανέλλ. Ὁργάνωσιν τὸ πλῆγμα ἦτανε καίριο. Μὲ τὴν στρατιωτικὴ ἐπανάστασιν τοῦ Αὐγούστου καὶ μὲ τὴν κυβέρνησιν Μαυρομιχάλη δὲν ἀποκαταστάθηκε ἡ λειτουργία της στὸν προηγούμενον ρυθμό, καὶ τὸ κεντρικὸ γραφεῖο συμπτύχθηκε σὲ μιὰ πολὺ περιορισμένη ὑπηρεσία μὲ πολὺ περιορισμένα μέσα.

Ἰδοὺ πῶς ὁ Δαγκλῆς ἀγγέλλει κι ἐξηγεῖ στοὺς ἀξιωματικούς τὴν νέα διαρρύθμιση τῶν πραγμάτων. Τοὺς διαβεβαιώνει συνάμα ὅτι ἓνας ἀπὸ τοὺς σκοποὺς τοῦ γραφείου θὰ εἶναι «ἡ ἐκπλήρωσις τῶν πολλαπλῶν πρὸς πρόσωπα δράσαντα καὶ δρῶντα εἰλημμένων ὑποχρεώσεων» καὶ τοὺς προτρέπει νὰ μὴ ἀποθαρρυνθοῦν :

ΠΑΝ. ΟΡΓΑΝΩΣΙΣ

Ἐν Ἀθήναις τῇ 26 Σεπτεμβρίου 1909

Πρὸς τοὺς συμμετασχόντας τοῦ ἐθνικοῦ ἀγῶνος ἐν Μακεδονίᾳ,
Ἡπεύρῳ καὶ Θράκῃ κ.κ. Ἀξιωματικούς

Ἡ προκάτοχος Κυβέρνησις ἐκ λόγων πολιτικῶν καὶ πρὸς ἀποφυγὴν τῆς ἀπειληθείσης διακοπῆς τῶν φιλικῶν σχέσεων μετὰ τῆς Ὀμόρου Ἐπικρατείας, ἣτις παντοίας ἀφορμὰς ἐπεζήτει πρὸς τοῦτο, προέβη εἰς τὴν ἀνάκλησιν πάντων τῶν Ἀξιωματικῶν καὶ Ὑπαξιωματικῶν τῶν ὑπὸ διαφόρους ιδιότητος ἀσχολουμένων εἰς τὴν ἐξυπηρέτησιν τοῦ ἐθνικοῦ ἀγῶνος ἐν Ἡπεύρῳ, Μακεδονίᾳ καὶ Θράκῃ.

Διὰ τῆς ἀνακλήσεως ταύτης ἐπῆλθεν, ὥς ἦτο ἐπόμενον, μεγίστη, ἵνα μὴ εἴπωμεν ἐντελὴς χαλάρωσις τῶν ἐθνικῶν ἐργασιῶν, αἵτινες μετὰ τὴν πρὸ ἔτους ἐπελθοῦσαν πολιτειακὴν μεταβολὴν ἐν Τουρκίᾳ καὶ τὴν ἐπακολουθήσασαν κατάπαυσιν τοῦ ἐνόπλου ἀγῶνος, ὡς μόνον στήριγμα καὶ ὡς μόνον ὄπλον εἶχον τὸ ἐγκατασταθὲν δίκτυον τῆς διὰ τῶν στρατιωτικῶν ἡμῶν πρακτόρων ἐνεργουμένης εἰρηνικῆς προπαγάνδας. Ἐκλιπούσης ὁμῶς καὶ ταύτης διὰ τῆς ἀνακλήσεως τῶν κυριωτέρων αὐτῆς ὀργάνων, τείνει νὰ καταρρεύσῃ ἐκ βάθρων σύστημα ὅπερ δημιουργηθὲν ἀπὸ ἐτῶν ἐβελτιοῦτο καθ' ἐκάστην καὶ ἔμελλε βαθμηδὸν νὰ καταστήσῃ τὰς ὑποδούλους χώρας, οὐ μόνον αὐτάρκεις διὰ τὸν ἐν εἰρήνῃ ἐθνικὸν ἀγῶνα, ἀλλὰ καὶ ἱκανὰς νὰ παράσχωσι ἀποτελεσματικὴν ἐπικουρίαν εἰς τὸ ἐλεύθερον Κράτος, ὁπότε ἤθελεν ἀποφασίσῃ τοῦτο νὰ ἀναλάβῃ τὸν ὑπὲρ τῆς ἀπελευθερώσεως αὐτῶν ἀγῶνα. Ἡ ἐπελθοῦσα ἀνάκλησις ἀνέκοψε τὸ ἐπιτυχῶς προβαῖνον ἔργον, πρὸς μεγίστην βλάβην τοῦ ἐθνικοῦ ἀγῶνος καὶ πρὸς ἀπώλειαν ἐθνικῆς ἐπιρροῆς, ἣν ἀπεκτήσαμεν διὰ τῆς παραδειγματικῆς ἀφοσιώσεως καὶ αὐταπαρνήσεως τῶν ἐθνικῶν πρωτεργατῶν δι' ἀφθόνου αἵματος καὶ πολλῶν ὑλικῶν θυσιῶν.

Πρὸ τῆς τοιαύτης ἀποφάσεως τῆς προκατόχου Κυβερνήσεως εὐρέθεις καὶ ἐπιθυμοῦντες ὅπως περιορίσωμεν τὰς ἐπὶ τοῦ διὰ τόσων θυσιῶν ἀποκτηθέντος ἐδάφους ἀναποφεύκτους ἐθνικὰς ἀπωλείας, ὧν πλήρη συνείδησιν ἔχουσι πάντες οἱ ὅπωςδὴποτε συμμετασχόντες τοῦ μεγάλου τούτου ἀγῶνος συνάδελφοι, διὰ τῆς διατηρήσεως συνοχῆς τινος μετὰ τοῦ πληθυσμοῦ τῶν ὑποδούλων χωρῶν, μέχρις οὗ λυσιτελέστερον διαρρυθμισθῶσι τὰ τῆς ἐθνικῆς ταύτης ὑποθέσεως ἐπὶ τῇ βάσει τῶν νέων συνθηκῶν, ἀφ' ἑνὸς μὲν παρεκαλέσαμεν τοὺς ἄρμοδιους ὅπως συνεχισθῇ κατὰ τὸ ἐνὸν ἡ χαραχθεῖσα ἐθνικὴ δρᾶσις ἐπιτελουμένη διὰ τῶν σχετικῶν Προξενείων καὶ

τῶν καταλληλοτέρων ἐκ τῶν ἐγχωρίων ὀργάνων, ἀφ' ἑτέρου δ' ἐπετύχουμεν διὰ πολλῶν προσπαθειῶν τὴν διατήρησιν τοῦ ἐνταῦθα κεντρικοῦ γραφείου τῆς Πανελ. Ὁργανώσεως, εἰς ὃ ἀφέθησαν ὅπως ἐργάζονται ὀλιγιστοὶ μόνον Ἀξιωματικοί.

Σκοπὸς τοῦ γραφείου τούτου εἶναι ἡ ἐκπλήρωσις τῶν πολλαπλῶν πρὸς διάφορα πρόσωπα δράσαντα καὶ δρῶντα εἰλημμένων ὑποχρεώσεων, ἡ παρακολούθησις τῶν τελουμένων ἐν τῇ ὑποδούλῳ χώρᾳ, ἡ ἐντεῦθεν ἐξάσκησις πάσης δυνατῆς ἐπιρροῆς, ἡ τήρησις συνοχῆς μετὰ τοῦ ὑποδούλου πληθυσμοῦ, ἡ ἐμπνευσις εἰς αὐτὸν τῆς ἰδέας τῆς μὴ ἐγκαταλείψεως τοῦ καὶ τῆς ἐλπίδος τῆς ἐν εὐθέτῳ χρόνῳ δραστηριωτέρας ἐνεργείας καὶ τέλος ἡ τήρησις ἐστραμμένης τῆς προσοχῆς αὐτοῦ πρὸς τὸ Ἐλεύθερον Κράτος.

Μὴ ἀμφιβάλλοντες δὲ περὶ τοῦ ζωηροῦ ἐνδιαφέροντος ὑπὲρ τοῦ μεγάλου τούτου πατριωτικοῦ ἔργου πάντων τῶν ὁπωσδήποτε συμμετασχόντων εἰς αὐτὸ ἀξιωματικῶν, οἵτινες ἔχουσιν ἀποκτήσει δικαιώματα ἐπὶ τῆς ἐθνικῆς εὐγνωμοσύνης διὰ τοὺς ὑπερανθρώπους ἀγῶνας, οὓς κατέβαλον πρὸς εὐόδωσιν τοῦ ἐθνικοῦ ἔργου, θεωροῦμεν ἐπάναγκες νὰ ἀνακοινώσωμεν αὐτοῖς ὅτι ἡ παραμονὴ ὀλίγων τινῶν ἀξιωματικῶν εἰς τὸ διατηρηθὲν κεντρικὸν γραφεῖον πρὸς ἐξακολούθησιν τῆς ἐθνικῆς ἐργασίας δὲν σημαίνει ὅτι δι' αὐτῶν μόνον εἶναι δυνατὴ ἡ διεξαγωγὴ τοῦ μεγάλου ἔργου, οὔτε τὴν ἀπ' αὐτοῦ ἀποξένωσιν πάντων τῶν ἄλλων τῶν συμμετασχόντων αὐτοῦ ἐν τῷ παρελθόντι.

Φρονοῦμεν τούναντίον ὅτι τὸ ἐθνικὸν ἔργον, ὅπερ ἐν οὐ μακρῷ χρόνῳ δύναται νὰ λάβῃ πολὺν μείζονα ἢ κατὰ τὸ παρελθὸν ἔκτασιν, δὲν δύναται νὰ διεξαχθῇ λυσιτελῶς ἢ τῇ ἐμμέσῳ συμπράξει πάντων τῶν ὁπωσδήποτε συμμετασχόντων εἰς αὐτό, οἵτινες πεποιθήαμεν ὅτι προθύμως πάντοτε θέλουσι παράσχει τὴν συνδρομὴν των. Διὸ θεωροῦμεν πάντας ὡς μέλη τῆς Π.Ο. καὶ παρακαλοῦμεν αὐτοὺς ὅπως ἐξακολουθήσωσι δεικνύοντες τὸ αὐτὸ ὃ καὶ μέχρι τοῦδε ἄξιον παντὸς ἐπαίνου ἐνδιαφέρον, συντρέχοντες τὴν ἐθνικὴν ἐργασίαν διὰ τῆς πείρας, ἣν ἀπέκτησαν, καὶ διὰ τῆς γνώσεως τῶν προσώπων καὶ τῶν συνθηκῶν, ὑφ' ἧς ἕκαστον διαμέρισμα διατελεῖ καὶ ἀπευθύνοντες ἡμῖν πᾶσαν αἴτησιν, πληροφορίαν ἢ γνώμην ἐπὶ σχετικῶν ζητημάτων.

Δὲν πρέπει δὲ νὰ ἀποθαρρύνῃ αὐτοὺς καὶ ἡ τυχὸν παραγνώρισις τῆς ἀξίας τῶν παρασχεθεισῶν πατριωτικῶν ὑπηρεσιῶν, ὑπὸ ὀλίγων μὴ γνωριζόντων ἢ μὴ ὄντων εἰς θέσιν νὰ ἐκτιμήσωσιν αὐτάς, ἀλλὰ νὰ ἔχωσι πεποίθησιν ὅτι ἡ ἀξία τοῦ ἔργου τούτου θέλει ἡμέραν τινὰ ἀναγνωρισθῇ ὑπὸ τῆς πατρίδος ἡμῶν, ἡ ὁποία θὰ κατατάξῃ τοὺς πρωτεργάτας αὐτοὺς εἰς τὴν στήλην τῶν εὐεργετῶν, ὡς σήμερον ἔχουσιν ἐγγραφῇ ὡς τοιοῦτοι εἰς τὰς καρδίας τοῦ ὑποδούλου Ἑλληνισμοῦ. Π. Γ. Δαγκλῆς

‘Οριστική αποχώρηση Δαγκλῆ.— Έβαινε λοιπὸν πρὸς διάλυση ἡ «Πανελληνίος Ὀργάνωσις», ἡ τουλάχιστον πρὸς βαθμιαία ἀχρήστευση. Ὁ Δαγκλῆς κράτησε γιὰ λίγες ἑβδομάδες ἀκόμα τὴν διεύθυνση, ὥσπου νὰ ξεκαθαρίζονταν οἱ χρηματικὲς ὑποχρεώσεις τῆς Ὑπηρεσίας, γιὰ νὰ μὴν ἔμεναν ἀνικανοποίητοι οἱ δικαιοῦχοι, ὅπως ἄλλωστε τὸ εἶχε ὑποσχεθεῖ στὸ παραπάνω ἐγκύκλιο γράμμα του· κι’ ἔπειτα παραιτήθηκε.

Ἡ παραίτησή του δὲν ἦταν μόνο συνέπεια τοῦ περιορισμοῦ τῆς Ὑπηρεσίας· συνδέεται μὲ τὴν κατάστασι πού εἶχε δημιουργηθεῖ στὴν Ἑλλάδα ἔπειτ’ ἀπὸ τὸ Γουδί, κι’ ἀκόμα περισσότερο ἔπειτα ἀπὸ τὸ ἀντεπαναστατικὸ κίνημα τοῦ Τυπάλδου· μιὰ κατάστασι πού ἐξακολουθεῖ νὰ μᾶς φαίνεται καὶ σήμερα χαώδης καὶ ἀκατανόητη, ἐπειδὴ ἐξακολουθοῦν νὰ μᾶς εἶναι ἀγνωστα τὰ βαθύτερα κίνητρα καὶ τὰ ἀπόκρυφα στηρίγματα τῶν πρωταγωνιστῶν. Δυστυχῶς, στὴν παρακάτω ἐπιστολή του πρὸς τὸν πρωθυπουργὸ Μαυρομιχάλη, ὁ Δαγκλῆς ἐκφράζεται γι’ αὐτὴν τὴν κατάστασι μόνο μὲ ὑπαινιγμούς, ἡ μὲ εἰρωνικὲς αἰχμὲς γιὰ τὴν ἴδια τὴν κυβέρνησι, χωρὶς ὅμως νὰ παρέχει γιὰ τοὺς μεταγενέστερους τὸν μίτο τῆς Ἀριάνης.

Ἀριθ. 503

3 Νοεμ. 1909

Ἀθῆναι τῇ 3 Νοεμβρίου 1909

Πρὸς Τὴν Α.Ε. τὸν κ. Πρόεδρον τῆς Κυβερνήσεως
καὶ Ὑπουργὸν ἐπὶ τῶν Ἑξωτερικῶν

Κύριε Πρόεδρε,

Κατόπιν τῆς ὑπ’ ἀριθ. ... ἀναφορᾶς μου ¹, δι’ ἧς ὑπέβαλον τῇ Ὑμετ. Ἐξοχότητι τὰς καταστάσεις τῶν χρηματικῶν ὑποχρεώσεων τῆς Πανελληνίου ὀργανώσεως καὶ ἀνέφερον ὑμῖν ὅτι ἐνεκα αὐτῶν εἶναι ἀναγκαία, μέχρι τουλάχιστον τῆς ἐξομαλύνσεως τῶν ὑποχρεώσεων τούτων, ἡ διατήρησις τοῦ γραφείου, ἐνῶ ἡ ἐμὴ παρουσία δὲν εἶναι πλέον ἀναγκαία εἰς τοῦτο, ἐπανερχόμενος σήμερον εἰς τὸ αὐτὸ ζήτημα λαμβάνω τὴν τιμὴν νὰ παρακαλέσω ὑμᾶς νὰ δεχθῆτε τὴν ἀπὸ τῆς διεύθυνσεως τοῦ εἰδικοῦ τούτου γραφείου παραίτησίν μου καὶ τὴν ἀνάθεσιν αὐτῆς εἰς τὸν ἀνώτερον ἢ ἀρχαιότερον τῶν νῦν ὑπηρετούντων εἰς τὸ γραφεῖον τοῦτο ἀξιωματικῶν, ἡ εἰς τινὰ ἄλλον ἀνωτέρου βαθμοῦ τοιοῦτον.

Ὁ λόγος δι’ ὃν ὑποβάλλω ὀριστικῶς σήμερον τὴν παραίτησίν μου εἶναι ὅτι περιῆλθον εἰς γνῶσιν μου συκοφαντικαὶ διαδόσεις ὅτι αὐθαιρέτως ἐγὼ τηρῶ τὴν διεύθυνσιν ταύτην πρὸς ἐξυπηρέτησιν ἰδίων ἀποκρύφων σκοπῶν καὶ δῆθεν μοναρχικῶν, ἐπιβαλλόμενος δι’ ἀγνώστου δυνάμεως εἰς τὴν Κυβέρνησιν. Μολονότι δὲ αἱ τοιαῦται συκοφαντίαι, λεχθεῖσαι καὶ ἄλλοτε ², ἀπεδείχθησαν ἐντελῶς ἀβάσιμοι, ἐν τούτοις τοῦτο δὲν ἐμπόδισε νὰ διαδίδωνται καὶ πάλιν ὑπὸ τῶν καλοθελητῶν μου, οὐδὲ θὰ ἐμποδίσῃ νὰ ἐπαναλαμβάνωνται ἐνόσω διατηρῶ τὴν θέσιν ταύτην. Διὸ καὶ ἐθεώρησα ὅτι ἡ ἐπὶ πλέον παραμονή μου ἐν τῇ διεύθυνσει τοῦ γραφείου τῆς

1. Δὲν βρέθηκε στὰ χαρτιά.

2. Βλ. στὸ ἐπόμενο κεφάλαιο.

Πανελληνίου Ὁργανώσεως δύναται νὰ καταστήσῃ ὑποπτον καὶ νὰ βλάβῃ αὐτὴν ταύτην τὴν ἐργασίαν αὐτῆς καὶ τὸν μέγα ταύτης σκοπὸν, ἐξ οὗ κατὰ τὴν διεύθυνσίν μου οὐδόλως παρεξέκλινα, ἐνεργῶν πάντοτε ὑπὸ τὰς ἐμπνεύσεις καὶ τὰς ὁδηγίας τῶν ἐκάστοτε κυβερνήσεων. Ἐκτὸς δὲ τούτων ἡ ἐμὴ ἐν τῇ ἐργασίᾳ ταύτῃ παραμονὴ δύναται νὰ προξενῇ ἐνοχλήσεις καὶ εἰς αὐτὴν τὴν Κυβέρνησιν, πρὸς ἣν δὲν ἀμφιβάλλω ὅτι ἀπευθύνονται αἱ αὐταὶ κατ' ἐμοῦ διαβολαί, ὡς ὑποθέτω ὅτι θὰ συνέβη τελευταίον, ἐξ οὗ αὕτη ἠναγκάσθῃ νὰ παρεμποδίσῃ τὴν σύσκεψιν ὑπὸ τὴν προεδρείαν μου ἀξιωματικῶν τινῶν τῆς Πανελληνίου Ὁργανώσεως. Διὰ πάντα ταῦτα ἡ θέσις μου ὅχι μόνον δὲν εἶναι ἀναγκαία πλέον διὰ τὸ ἐθνικὸν ἔργον, ἀλλὰ καὶ δυσχερὲς καὶ ἐπιβλαβές.

Ἀποσυρόμενος τῆς ἐθνικῆς ταύτης ἐργασίας, θεωρῶ καθήκον μου νὰ συστήσω ὑμῖν, κ. Πρόεδρε, ὅτι εἶναι ἀπαραίτητος ἡ ὑπαρξὶς εἰδικοῦ γραφείου πανελληνίου ὀργανώσεως πρὸς μυστικὰς πατριωτικὰς ἐνεργείας εἰς τὰς ὑποδούλους ἐπαρχίας, σκοπούσης ἅψ' ἐνὸς μὲν τὴν ἐνίσχυσιν τοῦ ἑλληνισμοῦ, ἅψ' ἐτέρου δὲ τὴν ἀντίδρασιν κατὰ τῶν πολλῶν κατὰ τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἐνεργουσῶν προπαγανδῶν. Ἀλλ' ἡ ὀργάνωσις τοῦ γραφείου τούτου πρέπει νὰ εἶναι τοιαύτη, ὥστε τοῦτο νὰ μὴ δύναται νὰ ἐκφύγῃ τῆς διευθύνσεως καὶ τῶν ὁδηγιῶν τῆς Κυβερνήσεως¹. Ἡ καλλιτέρα δὲ πρὸς τοῦτο ὀργάνωσις θὰ ἦτο ἡ καὶ ἄλλοτε ὑποδειχθεῖσα εἰς προκάτοχον ὑμῶν κυβέρνησιν ἱδρυσις τοῦ γραφείου τούτου ἐν αὐτῷ τῷ ὑπουργείῳ τῶν Ἐξωτερικῶν καὶ ἡ τοποθέτησις εἰς αὐτὸ πρὸς ἀποκλειστικὴν ἐθνικὴν ἐργασίαν δύο τοῦλάχιστον ἐκ τῶν ἐπωφελέστερον ἐργασθέντων ἐν Τουρκίᾳ Προξένων καὶ δύο ἢ τριῶν καταλλήλων ἀξιωματικῶν ἐκ τῶν ἐργασθέντων ἐπίσης εἰς Προξενείον.

Παρακαλῶ νὰ δεχθῇτε κ. Πρόεδρε, τὴν ἔκφρασιν τῆς ἐξόχου πρὸς ὑμᾶς ὑπολήψεώς μου.

Π. Γ. Δαγκλῆς

Ἀποχαιρετισμός.— Τὸ ἀποχαιρετιστήριον ἐγκύκλιον γράμμα πρὸς τοὺς συνεργάτες τοῦ Γραφείου δὲν διασαφηνίζει περισσότερον τοὺς λόγους ποὺ προκάλεσαν τὴν παραίτησιν :

Ἀθῆναι τῇ ... Νοεμβρίου 1909

Πρὸς τοὺς κ.κ. Ἀξιωματικούς τοῦ γραφείου τῆς Πανελληνίου Ὁργανώσεως
Κύριοι,

Οἱ λόγοι δι' οὓς ἠναγκάσθην νὰ ὑποβάλω πρὸς τὸν κ. Πρόεδρον τῆς Κυβερνήσεως τὴν ἀπὸ τῆς διευθύνσεως τοῦ γραφείου τῆς Πανελληνίου ὀργανώσεως παραίτησίν μου καὶ οὓς εἶδετε ἐκτιθεμένους ἐν τῷ ὑπ' ἀριθ. 503 ἐγγράφῳ μου πρὸς αὐτόν, θὰ ἔπεισαν βεβαίως ὑμᾶς ὅτι ἡ ἐπὶ πλέον

1. Ἐδῶ φαίνεται νὰ ὑποδηλώνει τὸ παλαιότερον Μακεδονικὸν Κομιτάτον.

παραμονή μου ἐν τῇ διευθύνσει ταύτῃ καὶ εἰς τὸ μέγα ἔθνικόν ἔργον, ὃ προέθετο ὡς κύριον σκοπὸν ἡ Πανελλήνιος Ὁργάνωσις, ἥθελεν εἶσθαι ἐπιβλαβής, καὶ εἰς ὑμᾶς ἥθελεν εἶσθαι πρόξενος δυσχερειῶν καὶ ἐνοχλήσεων. Αἱ πρὸ πολλοῦ ἀρξάμεναι καὶ συστηματικῶς διαδιδόμεναι συκοφαντίαι, ὅσονδῆποτε καὶ ἂν εἶναι ἀβάσιμοι, δὲν ἐκλόνισαν μὲν τὴν πρὸς ἐμὲ ἐμπιστοσύνην τῆς μεγάλης πλειονότητος τῶν εἰς τὴν ἔθνικὴν ὑπόθεσιν ἐργασθέντων ἀξιωματικῶν, ἀλλὰ δὲν δύνανται ἐπὶ τέλους ἢ νὰ ἐκτρέψωσι παρὰ τρίτοις τὴν δυσπιστίαν καὶ νὰ καταστήσωσι ὑποπτον καὶ τὸ ἀκραιφνέστερον καὶ πατριωτικώτερον τῶν ἔργων. Πρὸς διάσωσιν ἐπομένως αὐτοῦ συμφέρει πάντως νὰ ἐκλίπη ἡ αἰτία τῶν συκοφαντιῶν τούτων. Ἐντεῦθεν ἡ ἀπαραίτητος πλέον καταστάσα ἀνάγκη τῆς παραιτήσεώς μου.

Ἐλπίζω ὅτι ἡ Κυβέρνησις ἐν τῇ πατριωτικῇ αὐτῆς μερίμνῃ θέλει εὖρει τὸν τρόπον νὰ ὀργανώσῃ μόνιμώτερον καὶ τελειότερον τὸ γραφεῖον τῆς Πανελληνίου ὀργανώσεως, παραδεχομένη τὸ σύστημα ὅπερ ἐκ συμφώνου μεθ' ὑμῶν συνέστησα αὐτῇ, καὶ ὅτι οὕτω τὸ πατριωτικὸν τοῦτο ἔργον θέλει συνεχισθῇ λυσιτελῶς, ἀπηλλαγμένον δὲ πλέον τῶν συκοφαντιῶν καὶ ἀντεγκλήσεων. Μέχρι τῆς διευθετήσεως ταύτης σᾶς παρακαλῶ νὰ ἐξακολουθήσητε ἐργαζόμενοι ἐν τῷ εἰδικῷ γραφείῳ σας, ὑπὸ τὴν προσωρινὴν διεύθυνσιν τοῦ ἀνωτέρου ἐξ ὑμῶν μέχρι τοῦ ὀριστικοῦ διορισμοῦ τοιοῦτου.

Ἀποχωριζόμενος ὑμῶν σᾶς ἐκφράζω τὰς εἰλικρινεῖς εὐχαριστίας μου διὰ τὴν λυσιτελῆ συνδρομὴν ἣν μοὶ παρέσχετε ἐν τῇ ἐκπληρώσει τῆς εἰδικῆς ταύτης ὑπηρεσίας, ὡς καὶ τὰ θερμὰ συγχαρητήριά μου διὰ τὸν ἀκραιφνῆ ζῆλον καὶ τὴν αὐταπάρνησιν μεθ' ὧν ἐργάσθητε εἰς τὸ πατριωτικὸν ἔργον ἐν τε ταῖς ὑποδούλοις ἐπαρχίαις καὶ εἰς τὸ κεντρικὸν ἐνταῦθα γραφεῖον.

Τὰς αὐτὰς εὐχαριστίας μου καὶ τὰ αὐτὰ συγχαρητήριά μου παρακαλῶ νὰ διαβιβάσητε πρὸς τοὺς λοιποὺς συναδέλφους, οἵτινες συνειργάσθησαν μετ' ἐμοῦ ἐν τῷ ἔθνικῷ ἔργῳ εἴτε ἐν ἀποστολῇ ἐν ταῖς ὑποδούλοις ἐπαρχίαις, εἴτε ἐν τῷ κεντρικῷ γραφείῳ.

Ἐκφράζω ἔτι τὰς εὐχαριστίας μου διὰ τὴν συνεργασίαν των εἰς τοὺς ἐν τῷ γραφείῳ ἀνθυπασπιστὰς καὶ λοιπὸν προσωπικόν.

Π. Γ. Δαγκλῆς

Μετὰ τὴν ἀποχώρησίν του ἀπὸ τὴν Πανελλ. Ὁργάνωσιν, ὁ Δαγκλῆς ἐξακολούθησε νὰ συνεργάζεται μὲ τὸ ὑπουργεῖο τῶν Ἐξωτερικῶν στὰ ζητήματα τῆς Ἡπείρου. Ὅπως ἔγραφε πρὶν ἀπὸ λίγους μῆνες: «Ἡ Πανελλήνιος Ὁργάνωσις... δύναται νὰ παύσῃ αὖριον, ἐνῷ ἡ Ἡπειρωτικὴ Ἐπιτροπὴ δύναται νὰ εἶναι διαρκὴς καὶ νὰ μείνῃ, παυσούσης τῆς πρώτης»¹.

Ἐπειτ' ἀπὸ λίγες ἐβδομάδες ἀνέλαβε τὴν διεύθυνση τῆς Σχολῆς τῶν Εὐελπίδων.

1. Βλ. σελ. 396.

7. ΣΥΜΠΛΗΡΩΜΑΤΙΚΑ

Μνημονεύονται ἔδῳ ὅσα ἔγγραφα τοῦ Ἀρχείου δὲν ἐντάσσονται στὶς διαιρέσεις καὶ ὑποδιαιρέσεις αὐτοῦ τοῦ κεφαλαίου.

I. "Ὀπλιση Μακεδονίας καὶ Θράκης.— 22 ἔγγραφα, ἀναφερόμενα γενικὰ στὶς ἀποστολὰς ὀπλων : σημειώματα κατανομῆς, ἀποδείξεις ἀποθηκῶν ὑλικοῦ, καταστάσεις κλπ. ("Ὅσα ἔγγραφα ἀφοροῦν *εἰδικὰ* ὀρισμένο κέντρο βρίσκονται στὸν φάκελό του).

Ἀπὸ τὴν ἀκόλουθη ἐπιστολὴ τοῦ ὑπολοχαγοῦ Στ. Γονατᾶ, τώρα συνεργάτη τοῦ Δαγκλῆ στὸ κεντρικὸ Γραφεῖο, σχηματίζομε μιὰ ἰδέα γι' αὐτὲς τὶς περιπετειώδεις ἀποστολὰς :

Ἐν Ἀθήναις τῇ 11 Νοεμβρίου 1908

Συνταγματάρχα μου,

Μόλις πρὸ ὀλίγου ἐπιστρέψας ἐκ Σκοπέλου καὶ Βόλου εὔρον τὸ δελτάριόν σας καὶ σπεύδω νὰ σᾶς ἀπαντήσω.

Εἶναι ἀπελπιστικὴ ἡ συνέχεια τῶν ἀτυχιῶν μας ἐν τῷ ζητήματι τῆς ἀποστολῆς τῶν ὀπλων. Οὐδὲ ἐν ὀπλον ἔφθασεν εἰς Θράκην! ἅπαντα ἤδη εὐρίσκονται συγκεντρωμένα εἰς Σκόπελον.

Μετὰ διαφόρους διαπραγματεύσεις καὶ συζητήσεις, μετὰ τοῦ πλοιάρχου κατελήξαμεν νὰ κάμῃ δύο ταξείδια φέρων ἐκάστοτε μόνον τὰ δι' ἑκαστον τούτων προωρισμένα ὄπλα, ἠῤῥησα δὲ αὐτῷ πρὸς τοῦτο τὸν ναῦλον κατὰ 700 δρχ. ἤτοι ἐν ὄλῳ 4 χιλ. Ἐνῶ ὁθεν ἐκίνησεν ἐκ Σκοπέλου δι' Ἀ... συνήντησε καθ' ὁδὸν ἕτερον ἰστιοφόρον ἐκ τῶν ἡμετέρων, ὅπερ ἐπέστρεφε συγκρουσθὲν μετὰ στρατοῦ κατὰ τὴν ἀπόπειραν ἀποβιβάσεως εἰς Ὅρος καὶ παρ' οὗ ἔμαθεν ὅτι περιπολεῖ ἐκεῖσε τορπίλῃ. Τότε προσδέσας τὸ ἰστιοφόρον εἰς τὸ ἀτμόπλοιον ἐπέστρεψεν ἀμέσως εἰς Σκόπελον ἀρνηθεὶς πᾶσαν περαιτέρω ἐργασίαν. Αἱ συμβουλαί, ἐνθαρρύνσεις καὶ ἀπειλαί μου εἰς οὐδὲν ἴσχυσαν καὶ ἀποβιβάσας τὸ ὑλικὸν ἀνεχώρησεν. Ἐντὸς τοῦ ρηθέντος πλοίου εὐρίσκοντο καὶ τὰ 48 διὰ Ξάνθην προωρισμένα καὶ τὰ διὰ τὴν Ἀδριανούπολιν 24. Μοιραία σύμπτωσις τὰ συνεκέντρωσεν ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ ἰστιοφόρου, τὸ ὁποῖον ἐγένετο ἀφορμὴ νὰ ματαιωθῇ ἡ ὅλη ἀποστολὴ. Οἱ ὁδηγοὶ ἀνεχώρησαν, ἐγὼ μετὰ Κοκόλη καὶ Παπαβασιλείου ἐπέστρεψα σήμερον.

Μετὰ σεβασμοῦ

Στ. Γονατᾶς

II. Κατατάξεις καὶ τοποθετήσεις στὶς μυστικὰς ὑπηρεσίας.— 33 αἰτήσεις, κυρίως ὑπαξιωματικῶν, καὶ λίγες συστατικὲς ἐπιστολὰς (Στ. Δραγούμης, Χρ. Χατζηπέτρος, Ἀντ. Καρτάλης, ὑποστρ. Κ. Σαπουντζάκης).

Φαίνεται πῶς δὲν ἀκολουθοῦσαν ὅλοι τὴν διαδικασίαν τῶν αἰτήσεων γιὰ νὰ ἐπιτύχουν τὴν τοποθέτησίν τους στὶς μυστικὰς ὑπηρεσίας. Μερικοὶ λιποτακτοῦσαν. Πορεύονταν ὅπωςμποροῦσαν στὸ σκοπὸ τους καὶ πᾶσχιζαν κατόπι νὰ τακτοποιηθοῦν. Ὁ Δαγκλῆς φρόν-

τισε νὰ σταματήσει ἡ ἀταξία. Διαβάζομε σ' ἓνα σημείωμά του πρὸς τὸ 1ο Σύνταγμα Πεδινοῦ Πυροβολικοῦ :

(. . .). Καὶ ἕτερος ὑπαξιωματικὸς τοῦ 3ου Συν/τος Πυροβολικοῦ ἀναχωρήσας ἀνευ ἀδείας τοῦ Συντάγματός του καὶ ἐμοῦ, ἀνεκλήθη ἀμέσως παρὰ τοῦ ὑποφαινομένου καὶ ἐτιμωρήθη ὑπὸ τῆς διοικήσεώς του.

Ἐν γένει δὲ ἔχω λάβει τὸ μέτρον νὰ μὴ ἐγκρίνω ἀποστολὴν εἰς Μακεδονίαν ὑπαξιωματικῶν αὐθαιρέτως ἐγκαταλιπόντων τὰς τάξεις των.

5 Ἰουλίου 1908

Π. Γ. Δ.

Μιά ἀπὸ τὶς αἰτήσεις αὐτὲς ξεχωρίζει στὰ μάτια τοῦ σημερινοῦ ἀναγνώστη, ἐξ αἰτίας τῆς ἀπίθανης στοδιοδρομίας τοῦ ὑπαξιωματικοῦ ποὺ τὴν ὑπογράφει :

Ἐκ Πατρῶν τῇ 28 Νοεμβρίου 1908

Σεβαστέ μοι κ. Συνταγματάρχα,

Ἀπασχοληθεὶς εἰς τὸν ἑνοπλὸν Μακεδονικὸν ἀγῶνα ἐπὶ 18 μῆνας, κατῴρθωσα νὰ μάθω τὰς λαλουμένας ἐκεῖ γλώσσας, Τουρκικὴν καὶ Βουλγαρικὴν, εἰς τρόπον ὥστε νὰ συνεννοῶμαι εἰς ταύτας ἂν οὐχὶ τελείως τουλάχιστον ἐπαρκῶς.

Ἐπιθυμῶν δὲ νὰ ἐκμάθω τὰς γλώσσας ταύτας τελείως μὲ τὴν γλυκεῖαν ἐλπίδα, ὅτι, γνωρίζων ταύτας καλῶς, θέλω δυνηθῇ ἐν ἐνδεχομένῃ ἀνάγκῃ νὰ παράσχω τῇ Πατρίδι μας ὑπηρεσίας δυσκόλους, ἐκ τῶν κατασκοπειῶν κ.τ.τ., παρουσιάσθην πρὸ διμήνου εἰς τὸ Γραφεῖον τοῦ Κομιτάτου — Ταγματάρχην κ. Μαλάμον καὶ ἀνθυπολ. κ. Λαμπίρην — καὶ ἡτησάμην ὅπως διατεθῶ εἰς τὴν ἤδη διεξαγομένην ἐθνικὴν ἐργασίαν, εἴτε ἐν Μακεδονίᾳ, εἴτε ἄλλοθι που ἔνθα λαλοῦνται αἱ γλώσσαι αὗται, ὅπως δυνηθῶ ἐκεῖσε νὰ ἐκμάθω ταύτας, προσφέρων ἅμα καὶ τὰς ὑπηρεσίας μου τῇ Πατρίδι, ἀφοῦ ἄλλωστε ἡ ἑνοπλὸς ὑπηρεσία μου ἐν τῷ Μακεδονικῷ ἀγῶνι ὡς ὀπλαρχηγοῦ ἦτο ἐπαρκὴς ἐγγύησις διὰ τὴν ἐν τῷ μέλλοντι ὑπηρεσίαν μου.

Ἐπειδὴ ὅμως, Σεβαστέ μοι, μολονότι τοσοῦτος χρόνος παρήλθεν ἔκτοτε δὲν ἐκλήθην ὅπως ἀποσταλῶ εἰς τὴν ἐργασίαν, ὑποβάλλω ὑμῖν εὐλαβῶς τὴν παράκλησιν ὅπως ἐξετάσητε ἐκ τε τῶν ὑποβληθεισῶν περὶ ἐμοῦ ἐκθέσεων καὶ ἐκ πληροφοριῶν τῶν ἀρχηγῶν καὶ ἐν γένει διευθυνάντων τὸν ἀγῶνα περὶ τῶν ὑπ' ἐμοῦ παρασχεθεισῶν ὑπηρεσιῶν κατὰ τὴν διεξαγωγὴν τοῦ ἐνόπλου ἀγῶνος καὶ ἂν πεισθῇτε ὅτι ἡ χρησιμοποίησίς μου θὰ ὠφελήσῃ κατὰ τι τὴν ἐργασίαν, μὲ χρησιμοποίησητε εἰς ταύτην ὡς ἠθέλατε κρίνει καλύτερον.

Μετὰ μεγάλου σεβασμοῦ καὶ ἀφοσιώσεως, εὐπειθέστατος στρατιώτης σας

Γεώργ. Κονδύλης

Ἐπιλοχίας 12ου Συντάγματος Πεζικοῦ

Σημείωση Δαγκλή στο περιθώριο : *Τοῦ ἔγραφα ὅτι τὸν ἔχω ζητήσει πρὸ πολλοῦ.*
 Ἡ σχετική μνεία γίνεται στὰ σημειωματάρια ποὺ ἀναφέρονται στὸ τέλος αὐτοῦ τοῦ κεφαλαίου :

28 8βρίου 08. Ἐζητήθη ἡ ἀπόσπασις διὰ τὴν εἰδικὴν ὑπηρεσίαν μας (...) Ἐπιλοχ. 12ου Πεζ. Κονδύλη Γεωργ. (ὄπλαρχηγοῦ ὑπὸ τὸν Β. Παπᾶν ἀνθυπολ.), τελειοφοίτου τοῦ Γυμνασίου καὶ γνωρίζοντος τὴν Βουλγαρικὴν (Μακεδονικὸν ἰδίωμα), διὰ Σαράντα Ἐκκλησίας.

Ἀπὸ μιὰ κατάστασις ὀνομάτων καὶ ψευδωνύμων ἐξάγεται ὅτι ὁ Κονδύλης ὑπρέτησε στὶς Σαράντα Ἐκκλησιὰς ὡς δάσκαλος, μὲ τὸ ψευδώνυμο Ζαγκᾶς.

III. Δράση καὶ διαγωγή ὑπαξιωματικῶν κατὰ τὸν ἀγῶνα.— 26 ἐκθέσεις, ὑπηρεσιακὰ σημειώματα καὶ ἄλλα στοιχεῖα, ἀναφερόμενα στὶς ὑπηρεσίες διαφόρων ὑπαξιωματικῶν, ἰδίως στὴν Μακεδονία, πολλὰ μὲ ἰδιόγραφες παρατηρήσεις τοῦ Δαγκλή.

Ἀναφορὰ Δαγκλή πρὸς τὸν Διάδοχο Κωνσταντῖνο :

Ἄρ. ἐμπ. πρωτ. 60

Ἀθῆναι τῇ 19 Δ/βρίου 1908

Ὑψηλότατε (...) Παρακαλῶ τὴν Ὑμ. Ὑψηλότητα ὅπως ἀναγνωρίζουσα ὅτι οἱ τοιαύτας ὑπηρεσίας προσφέροντες πρὸς τὴν πατρίδα ἄνδρες πρέπει νὰ ἀμείβωνται, ὅχι μόνον διότι τοῦτο εἶναι δίκαιον, ἀλλὰ καὶ διὰ νὰ διεγείρῃται ἡ ἀμιλλα καὶ νὰ ἐξασφαλισθῇ ἐν τῷ μέλλοντι ἡ αὐθόρμητος προσφορὰ τοιοῦτων ὑπηρεσιῶν, ὧν ἔχομεν μεγίστην ἐθνικὴν ἀνάγκην, ἀποφασίσῃ νὰ διατάξῃ τὴν καθ' ὃν κρίνει τελεσφορώτερον τρόπον ἐξέλεξις τῶν ὑπηρεσιῶν, ἃς ἕκαστος τῶν ἐν Μακεδονίᾳ μεταβάντων ὑπαξιωματικῶν προσέφερε, καὶ τὸν ὀρισμὸν τῆς πρεπούσης ἐκάστῳ ἀμοιβῆς.

Ἐπιτρέψατέ μοι δέ, Ὑψηλότατε, νὰ ὑποβάλω ἐπὶ τοῦ ἀντικειμένου τούτου τὴν γνώμην ὅτι τὸ καλλίτερον ἦθελεν εἶσθαι ν' ἀνατεθῇ ἡ ἐξέλεξις τῶν περὶ ἐνὸς ἐκάστου τῶν ὑπαξιωματικῶν ὑπαρχουσῶν ἐκθέσεων καὶ προτάσεων εἰς τριμελῆ ἐπιτροπὴν προεδρευομένην ὑπὸ τοῦ Συνταγματάρχου κ. Σοφianoῦ καὶ ἀποτελουμένην ἐκ δύο ἄλλων ἀμερολήπτων ἀξιωματικῶν, ὧν εἰς δέον νὰ ᾖ ὁ ταγματάρχης Πίσσας. Ὡς εἰσηγηταὶ δὲ εἰς τὴν ἐπιτροπὴν ταύτην δέον νὰ ὀρισθῶσιν οἱ παρὰ τῷ ἐνταῦθα εἰδικῷ γραφείῳ ἐργαζόμενοι ἀξιωματικοί, ὧν τινὲς μάλιστα εἶναι καταλλήλοτατοι ὡς ἐργασθέντες καὶ ἐν Μακεδονίᾳ. Οἱ ἀξιωματικοὶ οὗτοι, παρουσιάζοντες εἰς τὴν ἐπιτροπὴν τὰ ἐκ τῶν ἀρχείων ἡμῶν ἔγγραφα τὰ ἀφορῶντα εἰς τὴν δρᾶσιν ἐκάστου ὑπαξιωματικοῦ, θέλουσι διαφωτίζει αὐτὴν περὶ τῆς ἐνεργείας ἐκάστου καὶ θέλουσι φροντίζει περὶ συμπληρώσεως τῶν ἐκθέσεων διὰ πληροφοριῶν κλπ. ἐκ τῶν οἰκείων προξενείων.

Διατελῶ μετὰ σεβασμοῦ, Εὐπειθέστατος,

Π. Γ. Δαγκλῆς

Ὑπεβλήθη εἰς τὴν Α.Β.Υ. τὸν Διάδοχον Γεν. Διοικητὴν τοῦ Στρατοῦ.

Π. Γ. Δ.

Ἐδῶ ἀνήκουν, ἐπίσης, ἐκθέσεις ἐνόρκων ἀνακρίσεων καὶ πορίσματα τοῦ Δαγκλῆ, γιὰ παλαιότερη δράση δύο ὑπαξιωματικῶν στὸ Βλάντοβο, τὸ 1905. Συνολικά 23 σελίδες, οἱ περισσότερες ἰδιόγραφες τοῦ Δαγκλῆ, ἡμερομηνίας 1 Δεκεμβρίου 1909.

Πολλὰ ἀπὸ τὰ κείμενα αὐτῆς τῆς κατηγορίας, ἀσχετὰ μὲ τὸν βαθμὸ τῆς ἀξιοπιστίας τους, ζωντανεύουν ἐμπρὸς στὰ μάτια τοῦ σημερινοῦ ἀναγνώστη τὸν ἀδυσώπητο ἐκεῖνο ἀγῶνα καὶ ἀναπλάθουν τὴν ἀτμόσφαιρα τῆς στιγμῆς.

IV. Αἰτήσεις καὶ συστάσεις γιὰ βοηθήματα.— 10 ἔγγραφα. Αὐτὰ παρυσιάζουν ἄλλες ὀψεις τοῦ δράματος, λ.χ. τῇ γυναίκα πού, *ἔχουσα καὶ τὰ δύο τέκνα τῆς ἐν Μακεδονίᾳ δὲν γνωρίζει ὅτι ἐφρονέθησαν καὶ δὲν ἔχει τὰ μέσα νὰ συντηρηθῇ.* Τὴν συνιστᾷ στὸν Δαγκλῆ, «ἐντολῇ τῆς Α.Β.Υ. τοῦ Διαδόχου», ὁ ὑπασπιστὴς τοῦ Κ. Λεβίδης.

Ἐδῶ ὁμως ἐμφανίζεται ἐπίσης ὁ αἰώνιος πατριδοκάπηλος μικροπατεῶν : *ὁ πατήρ μου ἐπέπρωτο, διότι ἐμμένων εἰς τὰ πάτρια ἦτο ὑπερασπιστὴς τῆς Μεγάλης Ἰδέας, νὰ συλληφθῇ ὑπὸ τῶν αἰμοβόρων ἀπογόνων τοῦ Κρούμου ὡς αἰχμάλωτος (...).*

Σημειώνει ὁ Δαγκλῆς στὸ περιθώριο : *Δὲν εἶναι ἀληθές ὅτι συνελήφθη ὑπὸ Βουλγάρων ἀλλ' ὑπὸ Ἑλλήνων ληστῶν, ὥστε δὲν εἶναι μάρτυς τῆς Ἑλληνικῆς ἰδέας.*

V. Οἰκονομικά.— Στὸ γύρισμα τῆς χρονιᾶς 1908–1909 ἡ Πανελλήνιος Ὁργάνωσις κατέστρωσε συνοπτικούς λογαριασμούς. Βρίσκονται στὸ Ἀρχεῖο :

1. Προϋπολογισμὸς τῆς Πανελληνίου Ὁργανώσεως τοῦ ἔτους 1909. 29 Δεκ. 1908.
 2. Προϋπολογισμὸς τῶν ἐξόδων τοῦ 1909 τοῦ Κέντρου Ἀθηνῶν. Χειρόγραφο Δαγκλῆ, ἀχρονολόγητο.
 3. Γενικὸς ἀπολογισμὸς κέντρου Ἀθηνῶν, ἔτους 1908. 31 Δεκεμβρίου 1908. Στὸ περιθώριο σημείωση Δαγκλῆ : *Κατὰ σημείωσιν τοῦ νῦν ταμίου κ. Ἐξαδακτύλου, ἐξαχθεῖσαν ἐκ τῶν βιβλίων ταμείου. Π.Γ.Δ.*
 4. Γενικὸς ἀπολογισμὸς κέντρου Θεσσαλονίκης, ἔτους 1908. 31 Δεκεμβρίου 1908.
 5. Πανελλήνιος Ὁργάνωσις. Ἀπολογισμὸς ἐσόδων καὶ ἐξόδων Ἰανουαρίου καὶ Φεβρουαρίου 1909. 31 Μαρτίου 1909.
 6. Ἀπολογισμὸς κέντρου Ἀθηνῶν Μαρτίου 1909, ἀχρονολόγητο.
 7. Πίναξ τῶν κατὰ τὸ 1909 γενομένων ἐξόδων. Σταματᾷ στὸ τέλος Ἰουλίου, ἀχρονολόγητο.
 8. Ἐπτὰ ἀποδείξεις τοῦ ὑπολοχαγοῦ Ἀθ. Ἐξαδακτύλου ὅτι, ὡς ταμίας τῆς Πανελληνίου Ὁργανώσεως ἔλαβε διάφορα ποσὰ παρὰ τοῦ Συνταγματάρχου κ. Παν. Δαγκλῆ, ὡς προκαταβολὴν διὰ τὰς ἀνάγκας τῆς Ὁργανώσεως.
 9. Βιβλίον οἰκονομικῆς διαχειρίσεως τοῦ ἐν Ἀθήναις κέντρου τῆς Πανελληνίου Ὁργανώσεως. Ἀθῆναι 1 Ἰανουαρίου 1909, Π. Γ. Δαγκλῆς. Πρόκειται γιὰ ἰδιόγραφους λογαριασμούς τοῦ Δαγκλῆ, χωρὶς λογιστικὸ σύστημα, πιθανῶτα μόνο γιὰ προσωπικὴ του ἐνημέρωση.
 10. Ἐννέα καταστάσεις δοσοληψίας ὑλικοῦ πολέμου (ὕλικὸν ἀποθηκῶν, γενικὸν βιβλίον, τμήματα Σερρῶν καὶ Θεσσαλονίκης, Ἐλασσῶνος – Μοναστηρίου, Θράκης).
- Συνολικά, περὶ τὶς 100 σελίδες, μὲ πολλὰ κενά.

VI. Διάφορα.—Εἶναι ἀκόμα 30 ἔγγραφα μὲ ποικίλο περιεχόμενο, πού μνημονεύονται ἐδῶ ἐπειδὴ δὲν ἀνήκουν σὲ καμμιὰν ἀπὸ τὶς προηγούμενες κατηγορίες : παράπονα, συστάσεις γιὰ γνωριμία ἢ γιὰ χρησιμοποίησις διακεκριμένων ὑποδούλων Ἑλλήνων πού ἔχουν καταφύγει στὴν Ἑλλάδα, ὑπηρεσιακὰ σημειώματα συνεργατῶν, καὶ ἄλλα πρὸ ἀπροσδιόριστα.

Στὴν παρακάτω σύντομη ἐπιστολὴ βλέπουμε ἓνα ἔργο ἀνθρωπιστικό, συνεπικόυρο τῆς κρατικῆς προσπάθειας, νὰ κινδυνεύει νὰ σταματήσῃ, ὄχι μόνον «ἐνεκὰ ἐλλείψεως χρημάτων», ἀλλὰ καὶ «ἐνώπιον τῆς νέας τῶν πραγμάτων καταστάσεως» (ἡ ἐπανάστασις τῶν Νεοτούρκων εἶναι τῆς 10/23 Ἰουλίου) :

Πέμπτη 3 Ἰουλίου 1908

Φίλε Κύριε Δαγκλῆ,

Αὐριον Παρασκευὴν εἰς τὰς 9 1/2 π.μ. θὰ συνέλθωμεν τὰ μέλη τῆς «Μακεδ. Περιθάλψεως» εἰς τὸ γραφεῖον τῆς ὁδοῦ Πανεπιστημίου 19 ἵνα παραδώσωμεν τὴν ὑπηρεσίαν ἐνεκὰ ἐλλείψεως χρημάτων.

Τοῦτο συνεπάγεται, ἐννοεῖται, τὴν κατάργησιν τῶν Ἀσύλων, καὶ διὰ τοῦτο θὰ σᾶς ἤμουν πολὺ εὐγνώμων νὰ ἔλθετε μετὰ τοῦ Κυρίου Πίσσα καὶ τοῦ Κυρίου Ἐξαδακτύλου, διὰ νὰ μᾶς εἴπητε ἂν συμφέρῃ τὸ πρᾶγμα καὶ νὰ μᾶς δώσητε ἰδέας καὶ ὁδηγίας περὶ τοῦ πρακτέου ἐνώπιον τῆς νέας τῶν πραγμάτων καταστάσεως ἐν Μακεδονίᾳ. Μετ' ἐξαιρέτου τιμῆς,

Ναταλία Π. Μελά¹

Ἄλλο ἔγγραφο, μὲ γενικώτερο ἐνδιαφέρον, εἶναι μιὰ κατάστασις ὑπαξιωματικῶν (μὲ τὰ ψευδώνυμά τους), ποὺ ὑπηρετοῦσαν στὴν Πανελλ. Ὁργάνωσις τὸ καλοκαίρι τοῦ 1909² : «ἓνας λοχίας πεζικοῦ ὡς «διδάσκαλος γυμναστικῆς» στὴν Γουμένισσα· ἄλλος λοχίας πεζικοῦ ὡς πράκτωρ ἀσφαλιστικῆς ἐταιρίας στὴν Κεσάνη· ἓνας ἐπιλοχίας εὐζώνων ὡς πλανόδιος πωλητὴς στὸ Δεδέ-Ἀγάτς, πέντε-ἕξι ἄλλοι ὡς «διδάσκαλοι», καὶ μέσα σ' αὐτοὺς ὁ Κονδύλης-Ζάγκας³.

Ὁ Δαγκλῆς δὲν ἀπαξιοῦσε ν' ἀπαντᾷ σ' ἐπικλήσεις ἀγνώστων. Μιὰ γυναίκα, «ἐν ἀπογνώσει διατελοῦσα ἐπὶ τῇ θλιβερᾷ εἰδήσει», ὅτι ὁ ἀντρας τῆς, «πατὴρ δύο τέκνων, πρόκειται νὰ μεταβῇ εἰς Μακεδονίαν», ἐκλιπαρεῖ τὸν Δαγκλῆ νὰ ματαιώσῃ τὴν ἀναχώρησιν τοῦ συζύγου, γιὰ νὰ σωθοῦν «τρεῖς δυστυχεῖς ὑπάφξεις». Σημειώνει ὁ Δαγκλῆς στὸ περιθώριον : 4 Μαρτ. 1909. Τῇ ἀπήντησα ὅτι δὲν εἶναι ἀληθές ὅτι θὰ σταλῇ εἰς Μακεδονίαν ὁ σύζυγός τῆς. Π.Γ.Δ.

VII. Σημειωματάρια Δαγκλῆ.— Ἀπαραίτητο συμπλήρωμα αὐτοῦ τοῦ κεφαλαίου εἶναι δύο σημειωματάρια τσέπης, τὰ δύο μαζί 110 σελίδες, ὅπου ὁ Δαγκλῆς σημειώνει εἴτε πληροφορίες ποὺ ἤθελε νὰ ἔχει πρόχειρες, εἴτε διαβήματα κι' ἐνέργειες ποὺ σκόπευε νὰ κάνει. Σταχυολογοῦμε. Ἀλλὰ τόσο μόνο, ὅσο γιὰ νὰ φανεῖ τί εἶδους ὕλικό μπορεῖ νὰ ζητηθεῖ σ' αὐτὰ τὰ σημειωματάρια :

Ἄπὸ Μάϊο 1908 :

Ἀνάγκη νὰ γαλβανισθοῦν οἱ ἀξιωματικοὶ διὰ μικρῶν τινῶν ἀμοιβῶν.

Ἄπὸ Ἰούνιο :

Ἐκ Καβάλλας παρακαλοῦν νὰ μεταβῇ ἐκεῖ δι' ὀλίγας ἡμέρας ὁ κ. Δεμέστιχας ἵνα ἴδῃ τὰ πράγματα καὶ συσκεφθῇ μετὰ τοῦ κ. Μαυρομιχάλη ἂν εἶναι δυνατόν νὰ τὸν ἀντικαταστήσῃ.

1. Εἶναι ἡ χήρα τοῦ Παύλου Μελά, κόρη τοῦ Στεφάνου Δραγούμη.

2. Τὸ ἔγγραφο εἶναι ἀχρονολόγητο, ἐξάγεται ὅμως ἡ χρονολόγησις ἀπὸ τὸ περιεχόμενον.

3. Βλ. σ. 433.

— Μεταλλεία χαλκού και μολύβδου εις Καρατζόβαν (μεταξύ Μπαχόβου και Τερνεσόβου) εις Μπέλες (πρὸς βορρᾶν λίμνης Δοϊράνης περὶ 1 ὥρ. μακρὰν τοῦ σιδηροδρόμου). Ἐπρότάθη εἰς Σερπιέρην ν' ἀναλάβῃ τὴν ἐκμετάλλευσιν, ἔστειλε δὲ μηχανικοὺς πρὸς μελέτην. Ἀνάγκη νὰ ἐπισπευθῇ ἡ ἀνάληψις τῆς ἐκμεταλλεύσεως, ἥτις μεγάλως θὰ ὠφελήσῃ τὸν Ἑλληνισμόν.

— Μία νέα ἐκ Στρωμνίτης 18-20 ἐτῶν ζητεῖ νὰ εὕρῃ θέσιν τινὰ ἵνα ζῇ καὶ ἵνα ἐκμάθῃ τὴν ραπτικήν καὶ γίνῃ μοδίστα εἰς τὸν τόπον τῆς.

Ἀπὸ Ἰούλιο :

Ἐπρότεινα εἰς Ὑπ. Ἐξωτερικῶν νὰ σταλῇ ὡς εἰδικὸς γραφεὺς εἰς Σέρρας ὁ σηματοφόρος Πέτρ. Βούλγαρης, περὶ οὗ ἔλαβα ἀρίστης συστάσεως.

— Αἱ ἐν Ἠπειρῷ μοναὶ Ζαλόγγου, Ἀγ. Πελαγίας, Προφήτου Ἡλίου εἶναι κατάλληλοι νὰ χρησιμεύσουν ὡς ἀποθήκαι ὅπλων. Εἰς τὰς αὐτὰς μονὰς (αἵτινες δὲν ἔχουσι καλογήρους) δύναται νὰ ἐγκατασταθῇ ἀνὰ εἰς πρᾶκτωρ, ὡς ἐπιστάτης ἡ ἄλλως πως.

— Ὁ κ. Δραγούμης μοὶ ἐσύστησε τὸν ἐκ Μοναστηρίου Ἰωάννην Σάλαν, ὅστις μοὶ ἀνεκοίνωσεν ὅτι ὡς ἀντιπρόσωπος τοῦ Κομιτάτου ἐν τῇ περιφερείᾳ Μοναστηρίου ἔχει κεκρυμμένα περὶ τὰ 800 ὅπλα Gras καὶ ζητεῖ ὁδηγίαν τι νὰ τὰ κάμῃ ἤδη μετὰ τὴν διάλυσιν τῶν σωμάτων. Τοῦ εἶπον νὰ ἐξακολουθῇ νὰ τὰ φυλάττῃ ἕως οὗ λάβῃ ὁδηγίαν ὑπὸ τοῦ Προξενείου περὶ τῆς διαθέσεως αὐτῶν (Δοθήτω σημείωσις εἰς κ. Πίσσαν περὶ φροντίδος πρὸς διάσωσιν τῶν ὅπλων τούτων).

Ἀπὸ Αὐγούστο :

Ἐπέκτασις ἀτμοπλοϊκῆς συγκοινωνίας μέχρις Αὐλῶνος.

— Νὰ γίνῃ ἐνέργεια περὶ συστάσεως Τραπεζῆς εἰς Ἰωάννινα.

Ἀπὸ Ὀκτώβριο :

Δι' ἐγγράφου μου πρὸς τὸ Ὑπουργεῖον τῶν Ἐξωτερικῶν παρεκάλεσα νὰ ἐνεργηθῶσι τὰ δέοντα παρὰ ταῖς Προξενικαῖς ἀρχαῖς ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ καὶ τῷ Πατριαρχείῳ Κωνσταντινουπόλεως, ἵνα συντάξωσι καὶ μᾶς ἀποστείλωσι στατιστικὰς πληροφορίας περὶ τῆς ἀριθμητικῆς δυνάμεως, τῆς ὁμιλουμένης γλώσσης, τῶν ἐθνικῶν τάσεων καὶ τῶν ἀνάγκων τοῦ Ἑλληνισμοῦ, ἵνα προβῶμεν εἰς τὰς ἀπαιτηθησομένας μελέτας καὶ ἐνεργείας διὰ τὴν ἐνίσχυσιν καὶ ἀνάπτυξιν τῶν ἐκεῖ ὁμογενῶν.

— Ἀπεστάλησαν εἰς Θράκην 500 ὅπλα καὶ 50 χιλ. φουσ. δι' ἰστιοφόρου ἐκ Πειραιῶς.

— Ὁ πρῶν σχολάρχης Μιμῆς Παναγουλάκος, εὐφυῆς καὶ ἐνθουσιώδους νέος, διωρίσθη πρᾶκτωρ ἐν Καστορίᾳ μὲ τὸν τίτλον ἐπιθεωρητοῦ τῶν

Σχολείων. Ἀνεχώρησε τὴν 12ην 8βρίου ὑπὸ τὸ ὄνομα Χαριτωνίδης, (Εὐρώτας).

— Νὰ σταλῶσιν εἰς Σαράντα Ἑκκλησίας 2-3 ὑπαξιωματικοί.

— Ἐλαβον ἐξ Ἀδριανουπόλεως ἐπιταγὴν 15 λιρῶν ἣν ἔδωκα εἰς τὸν ὑπολ. κ. Γονατᾶν πρὸς ἐξαργύρωσιν, ἀγορὰν καὶ ἀποστολὴν τῶν ὑπὸ τοῦ κ. Σπηλιάδου ζητηθέντων πιστολίων.

Ἀπὸ Νοέμβριον :

Ὁ λοχ. Παπαβασιλείου τοῦ βου Συντ. Πεζ. ἐγκατεστάθη ἀπὸ Νοεμβρίου 1908 ὡς ἐπιστάτης μύλου τοῦ ὁμογενοῦς Θαλασσινοῦ εἰς Οὐζοῦν-Κιουπρού Θράκης ὑπὸ τὸ ὄνομα Δ. Ζουμπούλης.

Ἀπὸ Δεκέμβριον :

Νὰ ἔλθω εἰς συνεννόησιν διὰ πλωτάρχου Γούδα με ἀδελφούς Στεφάνου, πλουσίους Ἡπειρώτας ἐκ Ζέλιοβας πρὸς ἐνέργειαν ἐράνων ὑπὲρ Ἡπείρου.

— Ὁ κ. Γούδας δὲν γνωρίζει τοὺς ἀδελφούς Στεφάνου.

— Πίνδος (Γ. Σταμάτης ἐν Καλαρρύταις), Χρυσοχέρας (Μητροπολίτης Παραμυθιάς), Δρίνος (Βλάχος, Μητροπολίτης Κονίτσης).

Τὸ σημειωματᾶριο σταματᾷ στὶς 30 Μαΐου 1909 :

Ἔδωσα ἀπόδειξιν παραλαβῆς 700 ὄπλων ἐκ τῆς Πας εἰδικῆς ἐφορείας ἵνα σταλῶσιν εἰς Λάρισαν διὰ κ. Ἀναγνωστάκον ἀνθυπολ. καὶ διανεμηθῶσιν ὑπ' αὐτοῦ εἰς τὸν Ὀλυμπον. Εἰς τὸν αὐτὸν Ἀναγνωστάκον ἐδόθη ἐντολὴ νὰ παραλάβῃ ἐκ Τρικκάλων 200 χιλ. φυσίγγια.

Η'

ΑΠΟ ΤΟ ΓΟΥΔΙ ΕΩΣ ΤΟΥΣ ΒΑΛΚΑΝΙΚΟΥΣ ΠΟΛΕΜΟΥΣ

1. ΜΙΑ ΑΝΤΙΔΡΑΣΤΙΚΗ ΑΠΟΠΕΙΡΑ

Στις 22 Φεβρουαρίου 1909, πριν ακόμα σχηματισθούν οι επαναστατικοί πυρήνες που κατέληξαν στην ίδρυση του Στρατιωτικού Συνδέσμου και στο Κίνημα του Αύγουστου, κυκλοφόρησε στην Αθήνα ένα κείμενο ανυπόγραφο, απευθυνόμενο «πρὸς τὸν Ἑλληνικὸν Λαὸν καὶ τὸν Ἑθνικὸν Τύπον», με ἡμερομηνία 20 Φεβρουαρίου, ἀριθμὸ πρωτοκόλλου 2063 κι' ἐπικεφαλίδα «Πανελλήνιος Ἑθνικὴ Ὁργάνωσις». Εἶναι ἓνα κείμενο ἀσυνάρτητο καὶ θολό, ὅπου ἡ νέα ὁργάνωσις ἀγγέλλει, στὴν ἀρχὴ ὡς συντελεσμένη καὶ λίγο παρακάτω ὡς μελλοντική, τὴ σύστασι καὶ τὴ μυστικὴ τῆς λειτουργία. Σκοποὶ καὶ πρόγραμμα δὲν διατυπώνονται. Μέσα σ' ἓνα πέλαιος ἀοριστολογίας ἐπιπλέουν, ὥστόσο, σὲ μεγάλη ἀπόστασι ἡ μιὰ ἀπὸ τὴν ἄλλη, μερικὲς φράσεις ἐνδεικτικὲς, λ.χ. « (...) διὰ τοῦ εὐόρκου συνασπισμοῦ τῶν ἀγαθῶν στοιχείων τοῦ ἔθνους (...) θέλει ἀποτελεσθῇ ἰσχυρὰ τάξις στρατιωτῶν τῶν ἐθνικῶν ἀρχῶν καὶ τοῦ ἐθνικοῦ ἐν γένει φρονήματος»· « (...) ὅσοι ὑπελείφθησαν ἀκόμη ἐκ τοῦ ὀλεθρίου τῶν κομμάτων ἀγῶνος»· « (...) ὁ σκοπὸς ἡμῶν καθόλου δὲν εἶναι ἡ ἐξέγερσις, ἐνταῦθα ἡ ἀλλαγὴ, ἡ ἐπανάστασις κατὰ τοῦ καθεστώ-τος»· « (...) αἱ περιστάσεις θὰ ἐπέβαλον ἐθνικὴν κυβέρνησιν» κ.τ.λ.

Παρεμβάλλοντας τὸ ἐπίθετο «Ἑθνικὴ» ἀνάμεσα στὶς λέξεις «Πανελλήνιος» καὶ «Ὁργάνωσις», οἱ ἐπικεφαλῆς τῆς ἀπόκρυφης ἐταιρίας θέλησαν βέβαια νὰ δημιουργήσουν κάποια σύγχυσι, γιὰ νὰ ἐκμεταλλευθῶν τὸ κύρος τῆς μυστικῆς Ὑπηρεσίας¹ τοῦ Κράτους, χωρὶς ὅμως νὰ ἰσχυρισθῶν ἀπροκάλυπτα ὅτι ταυτίζονται μ' ἐκείνη.

Στὸ φύλλο τῆς 23 Φεβρουαρίου τοῦ «Ἐμπρός» δημοσιεύθηκε, κάτω ἀπὸ ἐξάστυλο τίτλο: «Σύστασις μυστικῆς Ἐταιρίας — Ποιοὶ τὴν ἀποτελοῦν — Τίνα σκοπὸν ἔχουν», κύριον ἄρθρον ὅπου σχολιάζεται ἡ «ἐκκλησις νεοφανοῦς τινὸς μυστικοῦ σωματοῦ ἐπὶ τὴν προσωνομίαν «Πανελλήνιος Ἑθνικὴ Ὁργάνωσις», καὶ καταγγέλλεται ὅτι πρόκειται περὶ «ἀντιδραστικῆς ἀποπειρᾶς προερχομένης ἀπὸ ὀλιγάριθμα τινὰ πρόσωπα περὶ τὴν Αὐλὴν, τὰ ὅποια μ' ὅλον τὸν μεταμφισμὸν των φαίνονται ὀλόκληρα (...), περὶ ὁργανώσεως ἥτις, ὑποθαλπομένη καὶ προστατευομένη ἀπὸ τοὺς Αὐλικούς, ζῶσα ἐπὶ τὴν ἀνοχήν καὶ τὴν ἀκουσίαν ὑποστήριξιν τῆς Κυβερνήσεως, εἰδικώτερον δὲ τοῦ κ. ὑπουργοῦ τῶν Ἐξωτερικῶν², ἀντὶ νὰ φροντίσῃ διὰ τοὺς ὑποδούλους καὶ νὰ προφυλάξῃ αὐτοὺς ἀπὸ τὸ φάσγανον τῶν Ἀλβανῶν καὶ τῶν Βουλγάρων, ζητεῖ νὰ ἐγκαταστήσῃ ἐν Ἀθήναις τρομοκρατικὸν κέντρον τῶν ἐλευθέρων Ἑλλήνων». Στὸ ἴδιο φύλλο δημοσιεύεται ἐπίσης ὁλόκληρο τὸ καταγγελλόμενον κείμενο.

1. Βλ. τὰ σχετικὰ μετὰ τὴν ἐπὶ τὸν Δαγκλῆ κρατικὴ Ὑπηρεσία «Πανελλήνιος Ὁργάνωσις» στὸ κεφ. Ζ.

2. Κυβέρνησις Γ. Θεοτόκη, ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν Γ. Μπαλτατζῆς.

Ἡ φράση «ἀντὶ νὰ φροντίσῃ διὰ τοὺς ὑποδούλους κλπ.», ἦταν ἤδη ἓνας πολὺ σαφὴς ὑπαινιγμός, ἀλλὰ τὴν ἐπομένη, στὸ φύλλο τῆς 24 Φεβρουαρίου, ἡ ταύτιση καὶ ἡ καταγγελία διατυπώνονται ἀκόμα πιὸ συγκεκριμένα, καὶ συνάμα ἐπεκτείνονται ἀναδρομικὰ σὲ ἐνέργειες «σκοπὸν ἔχουσας τὸν περιορισμὸν τῶν λαϊκῶν δικαιωμάτων καὶ τὸ κλείσιμον τῆς Βουλῆς»: «Ὅπισθεν τῶν ἐνεργειῶν τούτων ἐκρύπτοντο προστάται ἰσχυροί, οὓς (ὁ κ. Θεοτόκης) δὲν εἶχε τὴν τόλμην νὰ δυσαρεστήσῃ (. . .) οὕτως ὥστε οἱ πρωτεργάται αὐτῶν νὰ εἰσπηδήσουν πανταχοῦ καὶ νὰ πέσουν ὅλα εἰς χεῖρας των. Ὅταν δὲ οὗτοι ἐνόμισαν ἑαυτοὺς στερεῶς ἐγκαθιδρυμένους εἰς τὰς κενὰς ἔδρας τοῦ διαλυθέντος Κομιτάτου, ἀπεφάσισαν νὰ ἐγκαταστήσουν ἐπίσημον τρομοκρατικὸν κέντρον ἐν Ἀθήναις (. . .)».

Ὁ στόχος τῶρα ἐπισημαίνεται καθαρὰ: διάδοχος τοῦ Μακεδονικοῦ Κομιτάτου ἦταν ἡ «Πανελλήνιος Ὀργάνωσις», δηλαδὴ ὁ συνταγματάρχης Δαγκλῆς καὶ οἱ συνεργάτες του. Ἰδιοκτῆτης καὶ διευθυντὴς τοῦ «Ἐμπρός» ἦταν ὁ Δ. Οἶκ. Καλαποθάκης, ἓνας ἀπὸ τοὺς πρωτεργάτες τοῦ Μακεδονικοῦ Κομιτάτου κ' ἐμψυχωτὴς του στὰ πρῶτα του χρόνια.

Ἄλλες ἐφημερίδες, ὅπως οἱ «Κairoi» τοῦ Κανελλίδου, υἱοθετοῦν τὴν ταύτιση κ' ἐπιτείνουν τὴ σύγχυση: «(. . .) Οἱ εὐαριθμοὶ αὐτοὶ ἄνθρωποι ἔχουσιν εἰς χεῖρας αὐτῶν δύο ἢ τρεῖς ἑκατοντάδας χιλιάδων δραχμῶν πρὸς ὑπεράσπισιν δῆθεν τοῦ πάσχοντος Ἑλληνισμοῦ ἐν Θράκῃ, Ἡπείρῳ καὶ Μακεδονίᾳ, τὰ ὁποῖα διανοοῦνται νὰ διαθέσωσιν εἰς ὀργάνωσιν κακοποιῶν συμμοριῶν πρὸς ἐκβίασμον ἐν ἀνάγκῃ δὲ καὶ φόνον τῶν δυσπειθῶν εἰς τὰ προστάγματα αὐτῶν πολιτῶν».

Δὲν ἔμενε παρὰ νὰ γραφοῦν ὀνόματα: καὶ τὰ ἔγραψε τὸ «Νέον Ἄστυ» τὴν ἴδια μέρα, 24 Φεβρουαρίου, σὲ στήλῃ καθαρὰ εἰδησεογραφικῇ:

«Ποικίλα σχόλια καὶ διαδόσεις ἐπροκάλεσεν ἡ χθὲς δημοσιευθεῖσα προκήρυξις τῆς ἀοράτου Ἑταιρίας «Πανελλήνιος Ἐθνικὴ Ὀργάνωσις». Ἐπικρατεστέρα γνώμη ἦτο ὅτι ἡ Ἑταιρία αὕτη ἀποτελεῖται ἐξ ἀξιωματικῶν τοῦ στρατοῦ. Ρητῶς δὲ ἀνεφέροντο τὰ ὀνόματα τῶν κ.κ. Δαγκλῆ, συνταγματάρχου, Ζυμβρακάκη, ἱλάρχου, Τσόντου, λοχαγοῦ κλπ. Οἱ ὀνομαζόμενοι τὰ πρόσωπα ταῦτα ἐβεβαίουν ὅτι ἡ Ἑταιρία ἔχει σκοποὺς ἀπολυταρχικοὺς καὶ ὅτι πολλάκις ἠκούσθησαν μέλη αὐτῆς τονίζοντα τὴν ἀνάγκην νὰ κλεισθῇ ἡ Βουλὴ καὶ ἐν γένει ν' ἀνασταλῇ ἡ λειτουργία τοῦ κοινοβουλευτικοῦ πολιτεύματος (. . .)».

Ἡ διάψευση ἀκολούθησε, ἄμεση καὶ κατηγορηματικῇ. Τὴν παραθέτουμε ὅπως διατυπώθηκε τὴν ἐπομένη 25 Φεβρουαρίου στὸ «Νέον Ἄστυ», στὴν ἴδια δηλαδὴ ἐφημερίδα ποὺ εἶχε ἀναγράψῃ τὴν προτεραία τὰ ὀνόματα τῶν ἀξιωματικῶν:

ΔΗΛΩΣΙΣ ΤΟΥ κ. ΔΑΓΚΛΗ

Ὁ συνταγματάρχης κ. Δαγκλῆς ἐπισκεφθεὶς τὰ γραφεῖα ἡμῶν ἐδήλωσεν, ὅτι ὄχι μόνον δὲν μετέχει ὅπωςδήποτε τῆς ἑταιρίας ταύτης, ἐὰν ὑπάρχῃ, ἀλλὰ καὶ τὴν ἀποδοκιμάζει, θεωρῶν κωμικὴν καὶ τὴν ὑπαρξίν καὶ τὸν σκοπὸν καὶ τὴν προκήρυξίν της, τὴν πλήρη ἀσυναρτησιῶν καὶ ἀγραμματωσύνης.

Ὁ κ. Δαγκλῆς ἐξέφρασε τὴν ὑπόνοιαν, ὅτι ἐνδέχεται ἑταιρία τοιαύτη νὰ μὴ ὑφίσταται καθόλου, νὰ πρόκειται δὲ περὶ ἡλιθίας φάρσας ἢ καὶ περὶ τεχνάσματος, σκοπὸν ἔχοντος νὰ ἐνοχοποιήσῃ αὐτὸν καὶ τοὺς ἄλλους συναδέλφους του, ὧν τὰ ὀνόματα ἐκυκλοφόρησαν διὰ τῶν διαδόσεων.

Ἡ δήλωση παρουσιάζει ἐλαφρὲς παραλλαγὰς ἀπὸ ἐφημερίδα σ' ἐφημερίδα, γιὰτὶ δὲν ἔγινε μὲ κείμενο γραπτὸ καὶ ὁμοίομορφο, ἀλλὰ προφορικὰ. Ἡ πιὸ ἐνδιαφέρουσα παραλ-

λαγή είναι ή σύντομη συνέντευξη, πού δημοσιεύθηκε τήν ίδια μέρα στήν ἐφημερίδα «Ἀκρόπολις» τοῦ Γαβριηλίδου :

ΤΙ ΛΕΓΕΙ Ο κ. ΔΑΓΚΛΗΣ

Εἶναι κατώτερον ἐμοῦ ὡς στρατιώτου νά παρίσταμαι ἐνεχόμενος καί δρῶν εἰς ὑπόθεσιν τοιαύτης οἰκτρᾶς κωμικότητος· εἶναι κατώτερον τῆς ἀντιλήψεώς μου νά παρίσταμαι ὡς ἐγκρίνων ἐλεεινότητος ἀξίας μυκτηρισμοῦ· κολακεύομαι δὲ νά πιστεύω ὅτι εἶναι κατώτερον καί τῶν γραμματικῶν μου ἀκόμη γνώσεων νά παρίσταμαι δράστης τοῦ ἀγραμμάτου ἐκείνου συνονθυλεύματος νεφελώματος ἰδεῶν (...).

Ὅμολογῶ ὅτι δέν ἤξεύρω καί ὁ ἴδιος τί νά εἶπω. Πρόκειται περὶ φάρσας ; Πρόκειται περὶ τεχνάσματος δέν ἤξεύρω τίνων, διὰ νά ἐνοχοποιηθοῦν ἡμᾶς ; Καί αὐτὸ δέν θέλω νά τὸ πιστεύσω. Εἶναι τόσον μεγάλη ἡ ἐν τῇ ὅλῃ ὑποθέσει δόσις τῆς ἡλιθιότητος, ὥστε δέν φαντάζομαι Ἕλληνας ἔχοντας τοιοῦτον προνόμιον !

Οἱ συζητήσεις γύρω ἀπὸ τὴν μυστικὴ ὀργάνωση, τὰ ὀνόματα τῶν ἀξιωματικῶν καί τίς διαφεύσεις, συνεχίσθηκαν ἐπὶ λίγες μέρες, ἔντονες καί προκλητικὲς στὶς στήλες τῶν ἐφημερίδων, πὺδ συγκρατημένες στὸ βῆμα τῆς Βουλῆς, ὅπου μίλησαν ὁ βουλευτὴς Γ. Καρσι-σκάκης καί ὁ πρωθυπουργὸς καὶ ὑπουργὸς τῶν Στρατιωτικῶν Γ. Θεοτόκης. Τὸ «Ἐμπρὸς» ἐξακολούθησε νά ζητεῖ ἀνακρίσεις, ἐξαιρώντας ὁμῶς τώρα «τοὺς μετὰ τοσαύτης παρη-σίας διαφεύσαντας τὴν συμμετοχὴν των καὶ διαμαρτυρηθέντας κατὰ τῆς πράξεως τὰς ἡμέρας αὐτὰς (26 Φεβρ.). Τέλος, σὲ ἀπόσταση περίπου ἐνὸς μηνὸς ἀπὸ τὰ γεγονότα, ἡ «Πατρίς» τῆς 25 Μαρτίου δημοσίευσεν «πολύκροτο», ὅπως τὸ χαρακτηρίζει, δίστηλο ἀρθρο τῆς Vossische Zeitung τοῦ Βερολίνου, συνοψίζοντας τὰ γραφόμενά του : «(...) Ὁ ἀρθρογράφος ὁμιλεῖ κατόπιν περὶ ὑπάρξεως στρατιωτικοῦ κόμματος, τοῦ ὁποίου κορυφαῖος εἶναι ὁ συνταγματάρχης Δαγκλῆς καὶ τὸ ὁποῖον σκοπεῖ ὅπως ἰδρῦσῃ ἐν Ἑλλάδι στρατιωτικὴν δικτατορίαν ὑπὸ τὸν Διάδοχον». Ἡ καθυστερημένη ὁμῶς αὕτη ἐνημέρωση ἐπέφτε πιά στὸ κενόν.

Ἔτσι ξεθύμανε ἡ ἀπόπειρα νά ἐνοχοποιηθεῖ ὁ Δαγκλῆς ὡς ἐμπνευστὴς καὶ πρωτεργά-της ἐνὸς κινήματος συγκεχυμένου, πάντως ἀντιδραστικοῦ κατὰ βάση. Καί ἡ ἀλλοπρόσ-αλλη «Πανελληνίος Ἑθνικὴ Ὀργάνωσις» ἐξαφανίσθηκε χωρὶς νά δημιουργήσῃ κανένα ρεῦμα δικτατορίας ὑπὸ τὸν Διάδοχο Κωνσταντῖνο. Ἀπεναντίας. Ἐξελίχθηκαν ἐντονώ-τερες οἱ ἐπαναστατικὲς ζυμώσεις, ἰδίως στὶς τάξεις τῶν ὑπαξιωματικῶν καὶ τῶν νέων ἀξιωματικῶν, καὶ πλήθαιναν οἱ συνωμοτικὲς ἐνέργειες, πού κατέληξαν στὴν ἐμφάνιση τοῦ «Στρατιωτικοῦ Συνδέσμου» καὶ στὸ Κίνημα τῆς 15 Αὐγούστου.

2. ΤΟ ΓΟΥΔΙ

Ἡ ἀνάμιξις τοῦ Δαγκλῆ.—Ἀπὸ ἀνθυπασπιστὴς ὡς ἀντιστράτηγος, ὁ Δαγκλῆς, ὅταν πρόκειται ν' ἀναφέρει τὴν προσωπικὴ του συμμετοχὴ σὲ ὁμαδικὲς ἐνέργειες, περιορί-ζεται στὰ ἐλάχιστα ἀπαραίτητα. Αὐτὴν τὴ φορά συμβαίνει νά βρίσκονται δύο ἐπιστολὲς του — ἡ δευτέρα συμπληρωματικὴ τῆς πρώτης — πολὺ διαφωτιστικὲς τόσο γιὰ τὴν ἔκ-ταση ὅσο καὶ γιὰ τὰ ἐλατήρια τῆς συμμετοχῆς του στὸ Κίνημα τῆς 15 Αὐγούστου. Ἀπευθύνονται σὲ πρεσβύτερο καὶ ὡς φαίνεται κάπως ἀγαπητὸ συνάδελφο, τὸν συντα-γματάρχην Ἰωάννη Κωνσταντινίδην, ἀξιωματικὸ «εὐπαίδευτο», ὅπως ἔλεγαν τότε, πού εἶχε διατελέσει ὑπουργὸς τῶν Στρατιωτικῶν σὲ μιὰ κυβέρνησις Δημητρίου Ράλλη τὸ 1903 κι' ὑπηρετοῦσε τώρα στὸ Ναύπλιο.

Παραθέτουμε επίσης μιὰ ἀπάντηση τοῦ Ἱ. Κωνσταντινίδη, ἐπειδὴ εἶναι κι' αὐτὴ ἐνδεικτικὴ τῶν συγκεχυμένων ἐντυπώσεων ποὺ προκάλεσε ἡ ἀνάμιξη τοῦ Δαγκλῆ καὶ ἡ στάση τοῦ Διάδοχου Κωνσταντίνου, ἴσως ὁμως λίγο καὶ τοῦ συγκεχυμένου μυαλοῦ τοῦ ἐπιστολογράφου.

Πρώτη ἐπιστολὴ Δαγκλῆ :

Κηφισία 1 Ἰουλίου 1909

Ἀγαπητὲ φίλε,

Ἀπαντῶν εἰς τὴν χθεσινὴν ἐπιστολὴν σας, ἣν πρὸ μικροῦ ἔλαβον, ἐμπιστεύομαι ὑμῖν κατὰ τὴν ἐπιθυμίαν σας, τὰ κατ' ἐμέ :

Βλέπων τὴν δικαίαν ἀγανάκτησιν τῶν ἀξιωματικῶν καὶ τοῦ λαοῦ ἐν γένει διὰ τὴν ὑπὸ στρατιωτικὴν ἐποψιν ἀξιοθρήνητον κατάστασιν, εἰς ἣν εὐρέθη τὸ Κράτος, εἰς τόσον κρίσιμους περιστάσεις καὶ τὴν τάσιν ἐπομένως αὐτῶν εἰς τὸ νὰ συνωμοτῶσι πρὸς ἀνόρθωσιν τῶν πραγμάτων τῆς πατρίδος, ἐσκέφθην ὅτι ἦτο δυνατόν νὰ ποδηγετήσωμεν οἱ ἀνώτεροι τοὺς νέους ἀξιωματικούς καὶ νὰ συγκρατήσωμεν αὐτοὺς ἵνα μὴ παρεκτραπῶσιν εἰς ἐπικινδύνους ἐνεργείας, συσχεπτόμενοι καὶ ἀποφασίζοντες ἡμεῖς κατὰ τίνα ὅσον οἶόν τε ἀβλαβέστερον τρόπον θὰ ἡδυνάμεθα νὰ ἐπιβάλωμεν τὴν δέουσαν ἐνεργεῖαν πρὸς βελτίωσιν τῆς καταστάσεως κλπ.

Πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον ἀπεφάσισα ν' ἀνταλλάξω ιδέας μετὰ τινων ἀνωτέρων ¹. Ἡ ἐνέργειά μου αὕτη ἐγένετο γνωστὴ καὶ διετάχθη ὁ διοικητὴς τῆς Πας Μεραρχίας ² νὰ ἐξετάσῃ. Κληθεὶς παρ' αὐτοῦ δὲν ἐδίστασα νὰ τοῦ περιγράψω τὴν κατάστασιν καὶ νὰ τῷ ὁμολογήσω τὴν ἐνέργειάν μου, παραστήσας εἰς αὐτόν, ὅτι τοιαύτη τις ἐνέργεια οὐ μόνον θὰ συνετέλει εἰς τὴν λήψιν σοβαρῶν μέτρων ὑπὲρ τοῦ στρατοῦ, ἀλλὰ θὰ ἦτο ἐπωφελὴς καὶ εἰς τὸν Διάδοχον καὶ εἰς τὴν Βασιλείαν καὶ παρακαλέσας αὐτόν νὰ τὴν ἀσπασθῇ καὶ νὰ τεθῇ ἐπὶ κεφαλῇς τοιαύτης τινὸς ἐνεργείας. Ἄλλ' ὁ στρατηγός, πιστὸς εἰς τὸ γράμμα τῆς πειθαρχίας, ὡμολόγει μὲν ὅτι εὐρισκόμεθα εἰς κακίστην κατάστασιν, ἀλλὰ δὲν ἀπεδέχθη τὴν πρότασίν μου, συμβουλεύσας με νὰ μὴ ἀναμιχθῶ εἰς τοιαύτας ἐνεργείας. Ἀνέφερε δὲ ὡς εἰκὸς ταῦτα εἰς τὸν Διάδοχον, ὅπερ μάλιστα καὶ ἐγὼ τὸν παρεκάλεσα νὰ κάμῃ. Ὁ Διάδοχος ἔκρινε καλὸν νὰ μὲ τιμωρήσῃ.

Τὴν ἐπιούσαν παρουσιάσθην εἰς τὸν Διάδοχον, εἰς ὃν εἶπον ὅτι δὲν παραπονοῦμαι κατὰ τῆς ποινῆς μου, ἀλλὰ τὸν παρακαλῶ νὰ λάβῃ ἢ μᾶλλον νὰ ὑποδείξῃ τὴν λήψιν ταχέως σοβαρῶν μέτρων πρὸς κατάπαυσιν τῆς οἰκτρᾶς καταστάσεως καὶ πρὸς παρασκευὴν πραγματικοῦ στρατοῦ. Τοῦ παρέστησα ἔτι τὴν καλὴν πρόθεσιν τῶν ἐνεργειῶν μου καὶ τὸ συμφέρον τῆς ἐνισχύσεως τῆς Βασιλείας καὶ τοῦ ἰδίου διὰ ἰσχυροῦ στρατοῦ,

1. Βλ. σημ. στὴν ἐπόμενη ἐπιστολή.

2. Ὁ ὑποστράτηγος Ἱ. Δημόπουλος.

καὶ πολλὰ ἄλλα ἃ δὲν εἶναι εὐκόλον νὰ ἐκθέσω ἐν συντόμῳ, ἐν στενῇ ἐπιστολῇ.

Ὁ Διάδοχος εἶναι σφόδρα λυπημένος, ὁμολογεῖ καὶ αὐτὸς τὴν λυπηρὰν κατάστασιν εἰς ἣν εὐρέθημεν, ἀναγνωρίζει ὅτι οἱ ἀξιώματικοὶ ἄγονται ἐξ εὐγενοῦς καὶ πατριωτικοῦ σκοποῦ, ἀλλ' ἐν γένει ἀποκρούει τοιαῦτα κινήματα ὡς ἀντιπειθαρχικὰ καὶ δὲν ἐπιδοκιμάζει, κατ' οὐδένα τρόπον, αὐτά. Μὲ παρεκάλεσε δὲ κατ' ἐπανάληψιν νὰ συντελέσω τὸ κατ' ἐμὲ εἰς τὸ νὰ μὴ ἐπαναληφθῶσιν. Θὰ εἶχον ὅλην τὴν πρὸς τοῦτο διάθεσιν καὶ ἐπιθυμίαν, ἀλλὰ φοβοῦμαι πολὺ ὅτι εἶναι ἀργὰ πλέον. Τοῦλάχιστον εἶδον ὅτι εἶναι ἀμετάτρεπτοι τινὲς οὓς ἠθέλησα νὰ νουθετήσω. Ἴσως αἱ ἔξω φρουραὶ εἶναι ἡσυχώτεροι καὶ δὲν γενικευθῇ ἡ ὑπόθεσις, ἢ ἴσως ὁ Βασιλεὺς λάβῃ ἀφ' ἑαυτοῦ, ὅπερ εὐχομαι, σωστικὰ μέτρα καὶ προλάβῃ ἐπικινδύνους ἐξεγέρσεις.

Ταῦτα εἶναι, φίλτατε Γιάννη, τὰ κατ' ἐμέ. Σᾶς παρακαλῶ νὰ μείνωσιν ταῦτα μεταξὺ ἡμῶν, διότι σᾶς τὰ γράφω ἐμπιστευτικῶς, ὡς μοῦ τὰ ἐξητήσατε.

Τὴν ἀνακοίνωσίν σας ἀναμένω εὐχαρίστως, προτιμῶ ὅμως νὰ μοῦ τὴν στείλετε ταχυδρομικῶς ἐκτὸς ἂν δὲν βλάπτει ἄλλως.

Ἡδὴ καθησυχάζω εἰς τὴν ἐνταῦθα οἰκίαν μου.

Σὲ φιλῶ, Σὺς

Π. Δαγκλῆς

* Ἄλλη ἐπιστολὴ Δαγκλῆ :

Κηφισία 9 Ἰουλίου 1909

Φίλτατέ μου,

Δὲν ἀπήντησα ἀμέσως εἰς τὴν βραχεῖαν ἐπιστολήν σας τῆς 4 τρέχοντος, διότι διαρκούσης τῆς ὑπουργικῆς κρίσεως ἐθρυλεῖτο ὅτι ἀφεύκτως θὰ ἦσθε ὁ Ὑπουργὸς τῶν Στρατιωτικῶν, δι' ὃ καὶ πεποιθήσιν εἶχον σχηματίσει, καὶ ἀνέμενον ἐπομένως νὰ σᾶς συγχαρῶ συγχρόνως. Δυστυχῶς ὅμως δὲν ἔλαβον τὴν εὐχαρίστησιν ταύτην.

Ὅσον ἀφορᾷ τὸ ἐπείσδιδόν μου, βεβαίως δὲν ἀνέμενον συγχαρητήρια διὰ τὴν ἐνέργειάν μου, διὰ δὲ τῆς λέξεως ἀνακοίνωσεως, ἦν μοι ἐγράφετε ἐν τῇ πρώτῃ ἐπιστολῇ σας, ἐφαντάσθην ὅτι θὰ μοὶ ἀνεκοινοῦτε καμμίαν σχετικὴν ἰδέαν ἢ ἐνέργειάν σας. Ὁμολογῶ ὅμως ἀφ' ἐτέρου ὅτι μὲ ἐξέπληξεν τὸ ὅτι σᾶς κατέλαβε συναίσθημα λύπης ἐκ τῆς ἀναγνώσεως τῆς ἐπιστολῆς μου, καὶ δὲν δύναμαι νὰ ἐννοήσω εἰς τί πρέπει ν' ἀποδώσω τοῦτο.

Ἡ ἐνέργειά μου εἰς δύο λέξεις συνίστατο εἰς τὸ ἐξῆς : Συνεχόμενος ὑπὸ λύπης ἐκ τῆς οἰκτρᾶς ὑπὸ στρατιωτικὴν ἔποψιν καταστάσεως εἰς ἣν εὐρέθη ἡ πατρίς μας, καὶ ἀκούων περὶ συνωμοσιῶν καὶ συσκέψεων τῶν

κατωτέρων αξιωματικών, μόνος ἐκ τῶν ἐν Ἀθήναις ἀνωτέρων ἔλαβα τὴν πρωτοβουλίαν¹ νὰ συνεννοηθῶ μετὰ τινων ἐκ τούτων, ἵνα εὐρωμεν τὸν

1. Ἡ φράση «μόνος ἐκ τῶν ἐν Ἀθήναις ἀνωτέρων ἔλαβα τὴν πρωτοβουλίαν...», γράφεται καὶ ὑπογράφεται ἀπὸ τὸν Δαγκλῆ 10-15 μέρες μετὰ τὰ γεγονότα ποὺ ἐξιστορεῖ, χωρὶς κὰν τὴν τυπικὴ προφύλαξιν τοῦ «μεταξὺ ἡμῶν» καὶ τοῦ «ἐμπιστευτικῶς» τῆς προηγούμενης ἐπιστολῆς. Γράφεται καὶ ὑπογράφεται καὶ δημοσίᾳ ἀμέσως μετὰ τὸ Κίνημα, στὴν ἐπιστολὴ τοῦ ποὺ δημοσιεύεται παρακάτω (βλ. σ. 454).

Ὁ στρατηγὸς Παρασκευόπουλος (Λεωνίδα Ι. Παρασκευόπουλου, ἀντιστρατήγου, Ἀναμνήσεις, τ. 1ος, 1933, σ. 89) παρουσιάζει ἄλλη ἐκδοχή: «Βλέπων ὅτι τὰ γεγονότα ἔβαινον ταχέως πρὸς μίαν ἀλλαγὴν καταστάσεως προκληθησομένην ὑπὸ μόνον τῶν κατωτέρων αξιωματικῶν ἐπεζήτησα νὰ τοὺς σταματήσω ὀλίγον, ἵνα ἐνεργήσουν ἀπὸ κοινοῦ οἱ ἀνώτεροι. Τὴν γνώμην μου ταύτην ἐγνώρισα καὶ εἰς ἄλλους συναδέλφους, ἀπεφασίσαμεν δὲ μερικοὶ νὰ συνέλθωμεν εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ στρατηγοῦ Δαγκλῆ». Ἐδῶ ὁ Δαγκλῆς περιορίζεται νὰ προσφέρει τὸ σπῆτι τοῦ: «Ἀπεφασίσαμεν νὰ συνέλθωμεν εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ στρατηγοῦ Δαγκλῆ». Αὐτά, ὅμως, γράφονται, ὅχι 10-15 μέρες μετὰ τὰ γεγονότα, ὅποτε ὁ καθένas μποροῦσε νὰ ἐλέγξῃ τὴν ἀκρίβειά τους, ἀλλὰ μετὰ 24 χρόνια, καὶ πολὺ μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Δαγκλῆ, ὅταν πιά ἐλάχιστοι θὰ μποροῦσαν ν' ἀμφισβητήσουν τὰ γαφόμενα.

Ἄν χρειζότανε πρόσθετη μαρτυρία γιὰ τὴν πατρότητα τῆς πρωτοβουλίας τῶν ἀνωτέρων, τὴν παρέχει ὁ Θ. Πάγκαλος (Τὰ Ἀπομνημονεύματά μου, τ. Α', 1950, σ. 51), σαρκάζοντας τὴν ἀπόπειρά νὰ καθοδηγηθεῖ ἡ ὁρμὴ τῶν νεωτέρων: «(. . .) Τὸ κίνημα τῶν ἀνωτέρων, οὕτω, ἀπεδείχθη πομφόλυξ ἥτις διερράγη μὲ μίαν ἀπλὴν φυλάκισιν τοῦ ἀρχηγοῦ του». Πόσο εὐλογία ἦταν ἡ ἀνησυχία τοῦ Δαγκλῆ μήπως «πρὸς ἀνθρώποις τῶν πραγμάτων τῆς πατρίδος» οἱ νεώτεροι «παρεκτραπῶσιν εἰς ἐπικινδύνους ἐνεργείας», μαρτυρεῖ πάλι ὁ Πάγκαλος ὅταν βεβαιώνει (δ.π. σ. 49), ὅτι στὸ ἀρχικὸ «πρωτόκολλον» τοῦ Στρατιωτικοῦ Συνδέσμου, γραμμένον με κόκκινην μελάνην, ὑπῆρχε «διάταξις περὶ τῆς ἐν ἀνάγκῃ καταφυγῆς εἰς τὴν ἐνοπλίον βίαν».

Κατὰ μιὰ τρίτη ἐκδοχή (Ν. Π. Ἀποστολόπουλου, Τὰ πρόθυρα τῆς Μεταπολιτεύσεως, «Ἐλεύθερον Βῆμα» 15 Ἰανουαρίου 1932), ἡ ἀνάμιξις τοῦ Δαγκλῆ καὶ ἡ παρέμβασις τοῦ Διαδόχου παρουσιάζεται ὡς ἐξῆς: «(. . .) Ὁ Κωνσταντῖνος ἐγνώριζε τὴν προπαρασκευήν, ἐπληροφορήθη μάλιστα ὅτι ἐπιτροπὴ δρώντων αξιωματικῶν ἐπεσκέφθη κατ' οἶκον τὸν Δαγκλῆν. Ἐπρότειναν εἰς τὸν Δαγκλῆν τὴν ἀρχηγίαν, τὴν ὅποιαν οὗτος ἠρνήθη. Δὲν ἠρνήθη ὅμως νὰ συζητήσῃ μαζί των. Ὁ Διάδοχος προσκαλέσας τὸν Δαγκλῆν εἶδεν αὐτὸν δικαιολογοῦντα ἀκαδημαϊκῶς τοὺς συνωμώτας.

— Ἐγὼ δὲν θέλω νὰ σκέπτωνται οἱ αξιωματικοί.

— Μὰ, Ὑψηλότατε, θέλετε δὲν θέλετε θὰ σκέπτωνται».

Ὁ Ν. Ἀποστολόπουλος ἀνῆκε στὸ Γραφεῖο τοῦ κόμματος τῶν Φιλελευθέρων ἀπὸ τὸ 1920 ἕως τὸ 1924 καὶ ἡ μαρτυρία του θὰ μποροῦσε νὰ εἶναι πειστικὴ. Εἶδαμε, ὅμως, ἀπὸ τὸ ἴδιον τὸ χερί τοῦ Δαγκλῆ, ὅτι δὲν ἐπρόκειτο γιὰ ἐπίσκεψιν ἐπιτροπῆς «δρώντων αξιωματικῶν» ἀλλὰ γιὰ σύσκεψιν ἀνωτέρων κατὰ πρόσκλησιν τοῦ ἴδιου τοῦ Δαγκλῆ, ὅτι σ' αὐτὸ τὸ στάδιον τῆς προετοιμασίας τοῦ Κινήματος, πάντως, δὲν ἔγινε πρότασις ν' ἀναλάβει τὴν ἀρχηγίαν τοῦ ὁ Δαγκλῆς καὶ συνεπῶς δὲν παρουσιάστηκε περίπτωσις νὰ τὴν ἀρνηθεῖ, καὶ τέλος, ὅτι στὴ συνομιλία του μὲ τὸν Διάδοχον δὲν περιορίστηκε νὰ δικαιολογήσῃ «ἀκαδημαϊκῶς» τοὺς συνωμώτας, ἀλλὰ μίλησε μὲ παρρησία γιὰ τὴν ἐπικείμενη ἐξέγερσιν. Ἀπὸ τὴν ὅλη περιγραφὴ ἀπομένει ἡ κατακλειδὰ μὲ τὴν στιχομυθίαν Διαδόχου-Δαγκλῆ. Αὐθεντικὴ ἢ μὴ, εἶναι ἀληθοφανής, ἐπιτυχημένη στὴ διατύπωσίν της, καὶ γι' αὐτὸ εὐπρόσδεκτη.

τρόπον ἐπιβολῆς ὅπου δεῖ πρὸς ἐφαρμογὴν ἐπὶ τέλους ἔθνικοῦ στρατιωτικοῦ προγράμματος καὶ ταχεῖαν συγκρότησιν στρατοῦ ἀξίου τοῦ ὀνόματός του. Γνωσθεῖσης τῆς ἐνεργείας μου ταύτης δὲν ἐδίστασα νὰ εἶπω εὐθαρσῶς καὶ εἰς τὸν Μέραρχον καὶ εἰς τὸν Διάδοχον ὅτι εἰς τὴν κρίσιμον περίστασιν, ἣν διάγομεν ἀπαιτοῦνται μέτρα δραστικά, ἔστω καὶ μὴ ἐντελῶς νόμιμα, διὰ ν' ἀνανήψωμεν καὶ διορθωθῶμεν στρατιωτικῶς.

Εἶναι τοῦτο ἀξίον νὰ προσενηύσῃ λύπην ; Διατί ; Διότι εἶναι ἀντιπειθαρχικὸν ἢ διότι δὲν εἶναι ἀρκετὰ ριζοσπαστικόν ; Πολὺ ἐπεθύμουν νὰ μάθω τὴν γνώμην σας περὶ τούτου καὶ ἰδίως περὶ τοῦ αἰτίου τῆς λύπης σας.

*Ἄν σᾶς εἶναι εὐκόλον παρακαλῶ νὰ μοὶ γράψητε περὶ αὐτοῦ, ἄλλως ὅταν ἀνταμωθῶμεν θὰ μοὶ ἀναπτύξετε τὴν γνώμην σας κλπ.

Μετὰ πολλῆς ἀγάπης, Ὑμέτερος

Π. Γ. Δαγκλῆς

*Ἀπάντησις τοῦ Ἰ. Κωνσταντινίδου :

Ναύπλιον 14 Ἰουλίου 1909

*Ἀγαπητέ μου Παναγιώτη,

*Ἐχω τὸ ἐλάττωμα νὰ εἶμαι στριφνὸς εἰς τὴν ἔκφρασιν, νὰ λέγω ἢ γράφω ὀλίγα — ἴσως καὶ ἀσαφῶς — καὶ νὰ ἐννοοῦν πολλὰ οἱ ἀκούοντες ἢ ἀναγινώσκοντές με. Τὸ ἐκ τῆς ἀναγνώσεως τῆς ἐπιστολῆς σου συναίσθημα λύπης, ὅπερ μὲ κατέλαβεν, ἀποδοτέον οὐχὶ εἰς εἰδικὴν ἐννοίαν τῶν γραφομένων σου, ἀλλ' εἰς τὴν γενικὴν, διότι ἐκ τούτων ἐπέισθην τελείως, ἐνῶ ἀκόμη ἐβαυκαλιζόμεν ν' ἀμφιβάλλω, ὅτι ἡ κατάστασις τῶν στρατιωτικῶν εἶναι λυπηροτάτη.

Μὲ προκαλεῖς νὰ ἐκφέρω γνώμην περὶ τῶν πρακτέων, ἅτινα θὰ συντελοῦν εἰς τὴν ἐπανόρθωσιν τῶν στρατιωτικῶν πραγμάτων. Δὲν θὰ τὸ πράξω, διότι εἶναι ματαιοπονία. Ἐματαιοπόνησες καὶ σὺ Παναγιώτη μου ¹. Δὲν ἐπέισθης περὶ τούτου ἐκ τῶν ὑστέρων ; Ἐχάσαμεν τὸ κρέτιτο οἱ ἄνωτεροι. Καὶ ἦτο φυσικὸν τοῦτο, διότι τὸ Κράτος ἄφησε ἐλευθέραν τὴν εἴσοδον εἰς τὴν τάξιν τῶν ἀνωτέρων παντός, ὅστις ὅπωςδῆποτε ἔφθασε πρὸ τῆς θύρας.

Σὲ φιλῶ μὲ πολλὴν ἀγάπην, φίλος σου,

Ἰ. Κωνσταντινίδης

1. Ὡστόσο, ὁ συνταγματάρχης Κωνσταντινίδης δὲν ἀπαξίωσε νὰ «ματαιοπονήσῃ» καὶ ἐκεῖνος μετὰ πέντε μῆνες, ἀναλαμβάνοντας τὸ ὑπουργεῖο τῶν Στρατιωτικῶν στὴν κυβέρνηση Κυριακούλη Μαυρομιχάλη γιὰ λίγες ἐβδομάδες, μετὰ τὴν ἀποχώρησιν τοῦ Λαπαθιώτη.

‘Υπόμνημα στον Βασιλέα.—Τὸ σημαντικώτερο κείμενο τοῦ ‘Αρχείου γι’ αὐτὴν τὴν περίοδο εἶναι ἓνα *Σχέδιον ὑπομνήματος πρὸς τὸν Βασιλέα, συνταχθέν περὶ τὸ τέλος Ἰουνίου 1909, ἀλλὰ μὴ δοθέν ἔνεκα ἄλλης τροπῆς τῶν πραγμάτων*, ὅπως σημειώνει καὶ μονογράφει στὸ περιθώριο ὁ Δαγκλῆς. Ὁ ἴδιος σημειώνει πλάι στὴν ἐπικεφαλίδα : «*Σχέδιον πρὸ τοῦ Στρατιωτικοῦ Συνδέσμου.*»

Τὸ κείμενο αὐτὸ εἶναι ὁλόγραφον τοῦ Δαγκλῆ καὶ ἔχει στὸ τέλος τὴν μονογραφή του. ‘Υπάρχει ἐπίσης καλλιγραφημένο ἀντίγραφό του σὲ ἡμίκλαστο, ἔτοιμο νὰ δοθεῖ.

‘Απὸ τὴν ἡμερομηνία καὶ ἀπὸ τὸ περιεχόμενο ἐξάγεται χωρὶς ἀμφιβολία ὅτι πρόκειται γιὰ τὸ πόρισμα τῶν συνεννοήσεων μεταξὺ ἀνωτέρων ἀξιωματικῶν, ποὺ εἶχε προκαλέσει ὁ Δαγκλῆς. Κείμενο πολὺ ἐνδιαφέρον γιὰ τὴν ἱστορία τοῦ Κινήματος, πολὺ ἐνδιαφέρον, ἐπίσης, γιὰ τὴν προσωπικὴ τοποθέτηση τοῦ Δαγκλῆ. Εἶναι ἓνα ἀριστοτεχνικὸ ζύγισμα τῶν συνταγματικῶν δικαιωμάτων τοῦ Στέμματος καὶ τῆς Βουλῆς, ἐντεχνη παρότρυνση στὸν Βασιλέα νὰ κάνει χρῆση τῶν προνομίων ποὺ τοῦ παρέχει τὸ Σύνταγμα, ἀλλὰ καὶ ταυτόχρονα ρητὴ ὑπόμνηση ὅτι *ἡ χρῆσις τῶν προνομίων ὑπάγεται ὑπὸ τὴν λαϊκὴν κρίσιν καὶ δὲν δύναται νὰ εἶναι μέσον δεσποτικῆς διοικήσεως.* Ἄς προσθέσουμε ἀκόμα ὅτι, γιὰ μᾶς τοὺς μεταγενέστερους, πολλαπλασιάζεται τὸ ἐνδιαφέρον αὐτοῦ τοῦ ἐγγράφου ἀν σκεφθοῦμε διαβάζοντάς το πόσες τρικυμίες ἔμελλαν νὰ ξεσπάσουν στὸν τόπο, ἔπειτα ἀπὸ πέντε-ἕξι χρόνια, μετὰ τὴν ἀσύνητη χρῆση ποὺ ἔγινε τοῦ συνταγματικοῦ μηχανισμοῦ.

Μεγαλειότατε,

Οἱ ὑπογεγραμμένοι ἀξιωματικοὶ ἢ ἀντιπρόσωποι τῶν κατὰ ξηρὰν καὶ θάλασσαν στρατῶν, ὧν εἴσθε ὁ ὑπέρτατος ἀρχηγός, λαμβάνομεν τὴν τιμὴν νὰ προσφύγωμεν εὐλαβῶς εἰς τὴν Ὑμετέραν Μεγαλειότητα καὶ ἐπικαλεσθῶμεν τὴν ταχίστην καὶ ἐνεργὸν ἐπέμβασιν Αὐτῆς πρὸς διάσωσιν τοῦ πανταχόθεν διαρρέοντος σκάφους τῆς Ἑλληνικῆς ἡμῶν πατρίδος.

Δὲν ἀμφιβάλλομεν, Μεγαλειότατε, ὅτι αἰμάσσει ἡ βασιλικὴ Ὑμῶν ψυχὴ βλέπουσα τὴν ἀξιοδάκρυτον κατάστασιν εἰς ἣν περιῆλθε τὸ Κράτος μετὰ πολλῶν δεκαετηρίδων συνταγματικὸν βίον. Πάντες οἱ κλάδοι τῶν ὑπηρεσιῶν τοῦ Κράτους, ἡ ἐκπαίδευσις, ἡ δικαιοσύνη, τὰ οἰκονομικά, ἡ δημοσία ἀσφάλεια, ὁ στρατός, τὸ ναυτικὸν κλπ., πάσχουσι καὶ βαθμὴδὸν παραλύουσιν, οἱ ζωτικώτεροι δὲ παράγοντες τοῦ τόπου ἡ γεωργία, ἡ κτηνοτροφία, ἡ βιομηχανία κλπ. δι’ ὧν ἀναπτυσσομένων, ἡδύναντο νὰ ἐνισχυθῶσι σημαντικῶς καὶ τὰ δημόσια οἰκονομικά τοῦ Κράτους ἐντελῶς παρημελήθησαν. Ὑπὸ ἔποψιν μάλιστα στρατιωτικὴν καὶ ναυτικὴν 12 ὅλα ἔτη μετὰ τὸν ἀτυχῆ πόλεμον εὐρισκόμεθα κακῇ τύχῃ ἐντελῶς ἄμαχοι, ὡς εὐρέθημεν πάντοτε εἰς πάσας τὰς παρουσιασθείσας ἐπικαίρους περιστάσεις, καθ’ ὅς ἔνεκα τῶν ἀπρονοήτων κυβερνητῶν μας, ἡ μὲν Ἑλλὰς οὐδὲν ἡδυνήθη νὰ προσπορισθῇ ὄφελος, ἀλλὰ δὲ κράτη ἔχθρὰ τοῦ Ἑλληνισμοῦ νεώτερα πολὺ τῆς Ἑλλάδος καὶ ὑποδεέστερα κατὰ τὸν πολιτισμὸν, ἡδυνήθησαν ν’ ἀναπτυχθῶσι τόσον πολιτικῶς καὶ στρατιωτικῶς, ὥστε πρωτοστατοῦσι σήμερον ἐν τῇ Ἑλληνικῇ Χερσονήσῳ, ἐπιβάλλουσι τὴν θέλησίν των εἰς τὸν κοινὸν ἐχθρὸν καὶ προσελκύουσι τὸν σεβασμὸν καὶ τὴν ὑποστήριξιν τῶν μεγάλων Εὐρωπαϊκῶν δυνάμεων.

Εἰς ποῖον ὀφείλεται, Μεγαλειότατε, ἡ οἰκτρὰ αὕτη κατάστασις, ἐξ ἧς δὲν πάσχει μόνον τὸ ἐλεύθερον Κράτος, ἀλλ' ὅλον τὸ Ἑλληνικὸν ἔθνος, οὗ τὸ πλεῖστον ὑφίσταται τὸν τυραννικώτερον τῶν ζυγῶν, στενάζον καὶ σφαδάζον ὑπὸ τὴν πτέρναν τοῦ Τούρκου καὶ στρέφον ἀπελπισίας ὀφθαλμούς πρὸς τὴν μητέρα Ἑλλάδα, ἧς μάτην ἐπικαλεῖται τὴν προστασίαν ;

Βεβαίως πταῖουσι δύναται τις εἰπεῖν οἱ κατὰ καιροὺς κυβερνῆται τῆς δυστήνου ταύτης χώρας, καὶ ἰδίως οἱ κατὰ τὴν τελευταίαν εἰκοσαετίαν κυβερνήσαντες, ἀκόμη δὲ πλεόν οἱ κατὰ τὴν τελευταίαν δεκαετίαν. Ἀλλ' οὗτοι πάντες ἐκυβέρνησαν κατὰ τὸ πνεῦμα τοῦ Συνταγματικοῦ ἡμῶν πολιτεύματος, ἐπομένως δύναται νὰ ἐξαχθῇ τὸ συμπέρασμα ὅτι πταίει τὸ πολίτευμα. Ἀλλὰ τὸ πολίτευμα, ὅπερ ἐψήφισεν ὁ Ἑλληνικὸς Λαός, λαὸς κατ' ἐξοχὴν συνταγματικὸς μὴ ἀρεσκόμενος εἰς τὴν Δεσποτείαν, δὲν παρέσχε μόνον τὰ δικαιώματα εἰς τὴν Βουλὴν καὶ τοὺς Ὑπουργούς, ἀλλ' ἀνέγραψε καὶ Προνομίας Βασιλικὰς τοιαύτας, ὥστε Βασιλεὺς ἔχων τὰ πνευματικὰ χαρίσματα τῆς Ὑμ. Μεγαλειότητος, δι' ὧν προσεκτήσατο τὴν πίστιν καὶ ἀγάπην τοῦ λαοῦ Αὐτοῦ, εἶναι δυνατόν νὰ ἔχη τόσον εὐεργετικὴν δρᾶσιν ἐπὶ τῆς νομοθετικῆς καὶ ἐκτελεστικῆς ἐξουσίας, ὥστε νὰ καταστή, λαϊκῇ πάντοτε ἐπινεύσει, ὡσεὶ ἀπόλυτος Μονάρχης καὶ ἀληθὴς ἔθνικὸς εὐεργέτης.

Ἀλλ' ἐπιτρέψατε ἡμῖν, Μεγαλειότατε, νὰ ὑποβάλωμεν τῇ Ὑμ. Μεγαλειότητι, τὸ κοινὸν μετὰ τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ παράπρονον ὅτι δὲν ἐποίησατε ὡς ἔδει χρῆσιν τῶν ὑπὸ τοῦ Συντάγματος ἀναγεγραμμένων προνομίων, ἀλλ' ἀφήσατε ἀχαλίνωτον τὸν κοινοβουλευτισμὸν νὰ ἐξασκῇ ἄνευ ἐλέγχου τινὸς τὴν διοίκησιν τοῦ Κράτους.

Βεβαίως, Μεγαλειότατε, ἡ χρῆσις τῶν προνομίων (διάλυσις τῆς Βουλῆς, παῦσις Ὑπουργῶν) ὑπάγεται ὑπὸ τὴν λαϊκὴν κρίσιν διὰ τῶν ἐκλογῶν καὶ δὲν δύναται νὰ ᾔηται μέσον δεσποτικῆς διοικήσεως. Εἶναι μόνον μέσον ἐλέγχου, προλήψεως κακοῦ, ἀνταλλαγῆς γνωμῶν ἐπὶ τῶν ἐθνικῶν ὑποθέσεων μεταξὺ Βασιλέως καὶ λαοῦ, τῶν δύο πόλων τοῦ συνταγματικοῦ πολιτεύματος. Ἐπομένως οἰαδήποτε καὶ ἂν ᾔῃ ἡ διὰ τῶν ἐκλογῶν ἐτυμηγορία τοῦ λαοῦ ἐπὶ τῆς αἰτίας τῆς χρήσεως τῆς βασιλικῆς προνομίας, ἀμφότεροι, Βασιλεὺς καὶ λαός, θὰ ἔχωσιν ἐπιτελέσει ἀπέναντι ἀλλήλων τὸ συνταγματικὸν Αὐτῶν καθῆκον, ὃ μὲν Βασιλεὺς, παραπέμπων εἰς δίκην, οὕτως εἰπεῖν, Βουλὰς καὶ Ὑπουργούς, ὃ δὲ λαὸς δικάζων.

Ὁ ἑλληνικὸς λοιπὸν λαός, Μεγαλειότατε, ἔχει τὸ παράπρονον ὅτι δὲν ἐξησκῆσατε πάντοτε, ἰδίως δὲ κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη τὰς προνομίας, ἃς ἐκ τοῦ Συντάγματος ἔχετε, καὶ ἐπομένως δὲν ἐξησκῆσατε τὸν δέοντα ἐλεγχον ἐπὶ τῆς Κυβερνητικῆς μηχανῆς. Ἐντεῦθεν τὸ Σύνταγμα ἔπαυσε κατ' οὐσίαν ἐφαρμοζόμενον λαβὼν τὴν χειρίστην μορφήν τοῦ κοινοβουλευτισμοῦ, τῆς μὲν βουλῆς μετατραπείσης εἰς κυβερνητικὴν ἐξουσίαν, τῶν δὲ

‘Υπουργείων εἰς νομοθετικὴν. Ἐντεῦθεν προῆλθον ὀλιγαρχικαὶ διοικήσεις, ἀνεξελέγκτως καὶ κατὰ τὰς ὑπαγορεύσεις τῶν βουλευτῶν κυβερνῶσαι, ἐντεῦθεν ἡ ψήφισις πολλῶν νόμων σκοπούντων μόνον τὴν ἐξυπηρέτησιν προσωπικῶν συμφερόντων ἢ νόμων ἀμελετήτων καὶ ἀνεφαρμόστων, ἐντεῦθεν ἡ ὑποδουλώσις τῶν Ὑπουργῶν εἰς τοὺς βουλευτάς, ἐντεῦθεν ἡ ἀνευ οὐδεμιᾶς ὠφελίμου ἐργασίας πάροδος τῶν βουλευτικῶν συνόδων, ἐντεῦθεν ἡ ρουσφετολογία καὶ ἡ παραλυσία πάντων τῶν κλάδων τῆς διοικήσεως. Δὲν κρίνομεν ἀναγκαῖον νὰ εἰσέλθωμεν εἰς τὴν ἐξέτασιν ἐκάστου κλάδου τῆς Κυβερνητικῆς μηχανῆς καὶ ν’ ἀποδείξωμεν τὴν κακίστην κατάστασιν καὶ λειτουργίαν αὐτοῦ, διότι βεβαίως εἶναι γνωστὰ ταῦτα τῇ Ὑμετ. Μεγαλειότητι. Δὲν δυνάμεθα ὁμως ν’ ἀντιπαρέλθωμεν τοὺς παράγοντας, οἵτινες κατ’ ἐξοχὴν θλίβουσι τὰς ψυχὰς ἡμῶν καὶ τῶν ὁποίων ἡ παραμέλησις τόσον ζημιοῖ τὰ ἔθνικα συμφέροντα καὶ τόσον ἐξευτελίζει τὸν Ἑλληνισμόν· εἶναι οὗτοι ὁ Στρατὸς καὶ τὸ Ναυτικόν.

Πῶς νὰ μὴ συγκινώμεθα, πῶς νὰ μὴ θλιβώμεθα, Μεγαλειότατε, ὅταν βλέπωμεν ὅτι αἱ στρατιωτικαὶ καὶ ναυτικαὶ ἡμῶν δυνάμεις εὐρίσκονται εἰς χειρότερον σημεῖον σήμερον ἢ πρὸ εἰκοσαετίας, καὶ τοῦτο ἐνῶ ὁ προϋπολογισμὸς τοῦ Κράτους ἦτο τότε περὶ τὰ 85 μόνον ἑκατομμύρια, σήμερον δὲ ὑπερέβη τὰ 125 ; Τοῦτο προέρχεται διότι οὐδέποτε κατενοήθη καλῶς ἡ ἀνάγκη τῆς ὑπάρξεως στρατοῦ καὶ οὐδέποτε ὠρίσθη ἀκριβῶς ὁ σκοπὸς δι’ ὃν ὑπάρχει ἀνάγκη αὐτοῦ. Τὰ διάφορα Ὑπουργεῖα ἀναλόγως τῶν πολιτικῶν ἀναγκῶν τῆς ἐποχῆς, ἐκ λόγων πολλᾶκις ἐσωτερικῆς μᾶλλον πολιτικῆς, ἡλάττουσιν ἢ ἡὔξανον τὴν δύναμιν τοῦ Στρατοῦ καὶ τοῦ Στόλου, ἡλλαζον ὁργανισμούς, ἡὔξανον ἢ ἡλάττουσιν τὸν ἀριθμὸν τῶν στελεχῶν καὶ ταῦτα πάντα ὅλως ἀσκόπως. Ὁ τρόπος δὲ οὗτος τοῦ βλέπειν καὶ τοῦ ἐνεργεῖν παρέσυρε μέχρι τοιοῦτου σημείου, ὥστε ν’ ἀμβλυνωπῶσι πρὸς αὐτὰς τὰς προσεχεστάτας καὶ ὀφθαλμοφανεῖς ἔθνικας ἀνάγκας καὶ νὰ μὴ λαμβάνωσιν οὐδὲν μέτρον ἐνισχύσεως τῶν ἔθνικῶν δυνάμεων. Παραλείπομεν τόσας διαφυγούσας ἡμᾶς εὐκαιρίας ἐπωφελοῦς χρησιμοποίησεως τοῦ στρατοῦ καὶ ἀναφέρομεν μόνον τὴν τελευταίαν.

Πρὸ ἐνὸς ἤδη ἔτους ἡ πολιτικὴ κατάστασις τῆς Τουρκίας συνταράσσεται ἐγκυμονοῦσα μεγάλα γεγονότα θίγοντα καίρια συμφέροντα τοῦ Ἑλληνισμοῦ, πρὸ 9 μηνῶν περίπου ἐπέρχονται βροχηδὸν τὸ πραξικόπημα τῆς Αὐστρίας διὰ τῆς ἐνώσεως τῆς Βοσνίας καὶ Ἑρζεγοβίνης, τὸ τῆς Βουλγαρίας διὰ τῆς ἀνακηρύξεως αὐτῆς εἰς Βασιλεῖον κατὰ παράβασιν ἀμφοτέρω τῆς Βορολινείου συνθήκης καὶ τέλος ἡ ὑπὸ τῆς Κρήτης κήρυξις τῆς ἐνώσεως μετὰ τῆς Ἑλλάδος. Ἀλλὰ τὸ Κράτος ἡμῶν εὐρεθέν, ὡς συνήθως, ἐντελῶς γυμνὸν στρατιωτικῶς, οὐ μόνον δὲν τολμᾷ νὰ ἐγείρῃ φωνὴν ὑπὲρ τῆς ἀποδόσεως εἰς αὐτὸ τῆς ἐπιδεδικασμένης Βερολινείου γραμμῆς, ἀλλ’ οὐδὲ ν’ ἀποδεχθῇ, πλατωνικῶς ἔστω, τὴν ἔνωσιν τῆς Κρή-

της. Ἀλλὰ δὲν εἶναι τοῦτο μόνον. Τί ἔπραξεν ἡ Κυβέρνησις κατὰ τὸ ἐννεάμηνον αὐτὸ διάστημα πρὸς στρατιωτικὴν ἐνίσχυσιν τῆς χώρας, ἐνῶ εἶχε πρὸ αὐτῆς ἄλυτον καὶ ἀπειλητικὸν τὸ ζήτημα τῆς Κρήτης ; Ἀπολύτως οὐδέν. Κατεγίνετο μόνον εἰς σχέδια, προϋπολογισμοὺς καὶ δημοπρασίας πολυτελῶν κτιρίων στρατώνων. Πρὸ ἑνὸς ἔτι μηνός, ἴσως καὶ σήμερον ἀκόμη οὐδὲν εἶδος ἱματισμοῦ εὕρισκετο εἰς τὰς στρατιωτικὰς ἀποθήκας, ἐκτὸς εἰδῶν τινῶν μετεχειρισμένου τοιοῦτου καὶ τοῦ θερινοῦ ἐκ χακί τῶν περυσινῶν ἐφέδρων καὶ αὐτοῦ δὲ ρυπαροῦ καὶ ἀνεπισκευάστου, ἡ ὑπόδησις καὶ ἐξάρτυσις ἦτο ἐλλιπεστάτη, τὰ πυρομαχικὰ οὐχὶ ἀρκετά, τὸ ὑγειονομικὸν ὑλικὸν ἔλλειπεν ἐντελῶς, ὁ ἀριθμὸς τῶν ἵππων ἀνεπαρκέστατος κλπ. Κυβέρνησις προνοητικὴ καὶ δραστηρίᾳ ὤφειλεν, ἀφοῦ δὲν εἶχε τὴν πρόνοιαν πρὸ διετίας ἔτι νὰ ἔχη προμηθευθῇ πάντα τὰ πρὸς ἐπιστράτευσιν τοῦ στρατοῦ ἡμῶν ἀπαιτούμενα ἐφόδια, τοῦλάχιστον νὰ σπεύσῃ νὰ προμηθευθῇ ταῦτα κατὰ τὸ δοθὲν αὐτῇ ἐννεάμηνον διάστημα. Ὁ δὲ στόλος κατὰ τὸ αὐτὸ διάστημα οὐδεμίαν τῶν ἐλλείψεων τοῦ ἡδυνήθη νὰ συμπληρώσῃ, οὔτε τὰ θωρηκτὰ ἐπεσκευάσθησαν, οὔτε πυρίτις ἄκαπνος καὶ πυρομαχικὰ διὰ τὰ πυροβόλα ἐπρομηθεύθησαν, οὔτε ὁ ἀνεπαρκέστατος ἀριθμὸς τῶν τορπιλλῶν τῶν ἀντιτορπιλικῶν συνεπληρώθη, οὔτε ἡ ἄμυνα τῶν ἀκτῶν προπαρεσκευάσθη, οὔτε τόσων ἄλλων ἀναγκαιοτάτων ἐφοδίων τοῦ στόλου ἐγένετο προμήθεια.

Φαντάζεσθε, Μεγαλειότατε, ὅποιον κίνδυνον διέτρεξε καὶ διατρέχει ἔτι τὸ Κράτος ἐκ τῆς ἐλλείψεως στοιχειώδους προνοίας ; Φαντάζεσθε, Μεγαλειότατε, ὅτι ἐὰν ἡ Τουρκία, γινώσκουσα κάλλιστα τὴν γυμνότητα ἡμῶν, εὕρῃ ἀφορμὴν τινὰ νὰ κηρύξῃ κατὰ τῆς Ἑλλάδος τὸν πόλεμον, αὕτη θὰ εὐρεθῇ καθ' ὁλοκληρίαν ἀνυπεράσπιστος κατὰ τε ξηρὰν καὶ κατὰ θάλασσαν καὶ ὅτι αὕτη ἡ πρωτεύουσα Ὑμῶν δύναται νὰ περιέλθῃ εὐχερῶς εἰς τὰς χεῖρας τοῦ ἐχθροῦ ;

Δὲν εἶναι ὑπερβολαὶ ταῦτα, εἶναι ἡ σκληρὰ πραγματικότητα. Ὁ στρατὸς καὶ τὸ ναυτικὸν τῆς Ἑλλάδος σήμερον εἶναι μόνον ἐπὶ τοῦ χάρτου. Ἐὰν τοῦλάχιστον αἱ ἐκάστοτε Κυβερνήσεις θεώρουν ἄχρηστον διὰ τὴν Ἑλλάδα τὴν ὑπαρξίν τοῦ στρατοῦ καὶ διετίθεντο τὰ δι' αὐτὸν δαπανώμενα μεγάλα χρηματικὰ ποσὰ πρὸς ἀνάπτυξιν ἄλλων πλουτοπαραγωγικῶν παραγόντων τῆς χώρας, τοῦτο θὰ ἦτο τοῦλάχιστον πολιτικὴ μὴ σύμφωνος μὲν πρὸς τὸν μέγαν προορισμὸν τοῦ Ἑλληνισμοῦ, ἀλλὰ στηριζομένη ἐπὶ μῖσς ἀρχῆς καὶ ὠφελοῦσα ἄλλως τὸ Κράτος. Προτιμώτερον δὲ θα γίνῃ ἀσπαστὴ τοιαύτη τις ἀρχή, διαλυομένου τοῦ στρατοῦ, ἢ νὰ δαπανῶνται ἀμεθόδως καὶ ἀσκοπῶς τόσα ἑκατομύρια.

Ὑστερον ἀπὸ τοιαύτην ὑφ' ὅλας τὰς ἐπὶ θλίβερωτάτην κατάστασιν δὲν θὰ ἐξεγερθῇ ἡ Βασιλικὴ Ὑμῶν ψυχὴ, δὲν θὰ πατάξῃ τοὺς ὑπευθύνους καὶ δὲν θὰ λάβῃ εἰς τὸ ἐξῆς μέτρα διὰ τῆς ἐνασκήσεως τῶν ὑπὸ τοῦ

συντάγματος παρεχομένων προνομίων, ὥστε νὰ ἐπέλθῃ ἐπὶ τέλους διοικήσεις σώφρων καὶ πατριωτικῇ, δι' ἧς νὰ δυνηθῇ νὰ προοδεύσῃ πραγματικῶς τὸ τάλαν ἔθνος μας, καὶ νὰ ἐπιτελέσῃ τὸν μέγαν αὐτοῦ προορισμόν ; Ὑστερον ἀπὸ τοιαύτην κατάστασιν δὲν εἴμεθα πληρέστερα δεδικαιολογημένοι, ἐξεγειρόμενοι ὡς στρατιῶται καὶ ὡς πολῖται Ἕλληνες, διαμαρτυρόμενοι ἐνώπιον τῆς Ὑμ. Μεγαλειότητος καὶ ἐπικαλούμενοι τὴν δραστικὴν παρέμβασιν Αὐτῆς πρὸς ἄρσιν τῆς ἀφορήτου καταστάσεως ;

Τὸ διάβημα ἡμῶν τοῦτο δὲν ἔχει μόνον ὡς σκοπὸν τὴν ἀνόρθωσιν τῶν κακῶς κειμένων καὶ τὴν ἀναγέννησιν καὶ πρόοδον τοῦ Ἑθνους, ἀλλὰ καὶ τὴν πρόληψιν τῆς ὁσημέραι ὀγκουμένης ἐσωτερικῆς ἐπαναστάσεως, ἥτις εἶναι ἐπὶ θύραις, ὡς καὶ τὴν πρόληψιν ἐξωτερικῆς καταστροφῆς.

Τὸ ναυάγιον εἶναι προσεχές, ἡ Μεγαλειότης σας δὲ εἶναι τὸ σωσίβιον. Θελήσατε νὰ κάμῃτε χρῆσιν αὐτοῦ ἵνα σώσῃτε τὸ Ἑθνος.

Ὁ Στρατὸς καὶ ἡ μεγάλη πλειονότης τοῦ λαοῦ ἔχουσι τὴν δικαίαν ἀπαίτησιν νὰ τεθῇ ἐπὶ κεφαλῇ τῆς ἐργασίας πρὸς ἀποτίναξιν τῆς σηπιδόνης ἐξ ἧς πάσχομεν καὶ πρὸς ἀναγέννησιν τοῦ ἔθνους καὶ νὰ χαράξῃτε τὴν πρὸς ταύτην ἀγουσαν ὁδὸν ἐπιμένοντες πλέον εἰς αὐτὴν ἀπαρεγκλίτως καὶ διαρκῶς.

Ἐν τῇ πρωτοβουλίᾳ ταύτῃ τῆς Βασιλείας δρώσης ἐντὸς τῶν συνταγματικῶν ὅρων, ἐπὶ τῇ βάσει προγράμματος ὑγιοῦς καὶ πατριωτικοῦ, ὁ στρατὸς θέλει παράσχει αὐτῇ πᾶσαν τὴν συνδρομὴν καὶ ἐνίσχυσίν του. Τὸ καταρτισθισόμενον πρόγραμμα τῆς ἐν τῷ μέλλοντι σταθερᾶς καὶ ἔθνικῆς ἐργασίας, ὅπερ ἀμέσως ἀπὸ τῆς αὔριον πρέπει νὰ προκηρυχθῇ διὰ Β. Διαγγέλματος καὶ τεθῇ εἰς χρῆσιν, θέλει περιλαμβάνει τὰς ἐξῆς ἀρχάς.

1ον. Ταχίστην συμπλήρωσιν πάντων τῶν ἐφοδίων τοῦ στρατοῦ, ὥστε ἐντὸς μὲν ἐξαμήνου νὰ δύνανται νὰ ἐπιστρατευθῶσιν ἐτοιμοπόλεμοι 80 χιλιάδες ἄνδρες, ἐντὸς δὲ ἔτους 120 χιλιάδες.

2ον. Ἐξακολούθησιν τῆς προμηθείας πολεμικῶν ἐφοδίων, ὥστε κατὰ τὸ δεύτερον ἔτος νὰ συμπληρωθῶσι τ' ἀπαιτούμενα ἐφόδια διὰ τὴν ἐπιστράτευσιν ἐτέρων 40 χιλ. ἀνδρῶν.

3ον. Ἐφαρμογὴν ἀπὸ τῆς 1ης Ὀκτωβρίου ἐ.ε. τοῦ ἀνασταλέντος ὀργανισμοῦ τοῦ 1904 συμπληρωμένου, ὥστε νὰ πληρῇ πάσας τὰς ἀνάγκας τοῦ ἐπιστρατευομένου στρατοῦ καὶ λῆψιν συντόνων μέτρων διοικήσεως καὶ ἐκπαιδεύσεως αὐτοῦ, ὥστε ταχέως οὗτος ν' ἀνέλθῃ εἰς τὸ ὕψος τοῦ προορισμοῦ του.

4ον. Συμπλήρωσιν ἐντὸς ἐξαμήνου τῶν ἀπαραιτήτων ἐφοδίων στόλου, ὥστε οὗτος νὰ καταστῇ ἐτοιμοπόλεμος καὶ ἰσόπαλος τοῦ Τουρκικοῦ. Μετὰ τοῦτο ἐφαρμογὴ τοῦ προγράμματος τοῦ ναυτικοῦ ἐπιτελείου πρὸς περαιτέρω βαθμιαίαν ἐνίσχυσιν τοῦ στόλου.

Διὰ τῆς τοιαύτης ἀναπτύξεως τῶν στρατιωτικῶν καὶ ναυτικῶν αὐτῆς

δυνάμεων, ἡ Ἑλλάς θέλει δυνηθῇ οὐ μόνον νὰ καταστῇ σεβαστὴ παρὰ τοῖς ἔχθροις, ἀλλὰ καὶ νὰ προστατεύῃ λυσιτελῶς τὰ δικαιώματα τοῦ δούλου Ἑλληνισμοῦ καὶ νὰ ἐξασφαλίσῃ ἐτι ἑαυτῇ τὴν εἰρήνην.

5ον. Ἀνάθεσιν τῆς διοικήσεως τῶν Ὑπουργείων τῶν στρατιωτικῶν καὶ τῶν ναυτικῶν εἰς εἰδικούς καὶ ἱκανοὺς ἄνδρας προερχομένους ἐκ τῶν σπλάγχνων αὐτῶν, ἔχοντας ὡς μόνον ἔργον τὴν διαρκὴ ἐργασίαν πρὸς ἀνάπτυξιν τῶν στρατιωτικῶν δυνάμεων καὶ μὴ ἀπασχολουμένους ὑπὸ τῆς πολιτικῆς. Πρέπει νὰ παύσωσι πλέον ὀριστικῶς θεωρούμενα τὰ Ὑπουργεῖα ταῦτα ὡς μέσα πληρώσεως τῶν φιλοδοξιῶν τῶν βουλευτῶν, ὅταν οὗτοι ὦσιν ἐντελῶς ἀδαεῖς τῶν κλάδων, οὓς ἔρχονται νὰ διοικήσωσι καὶ ὀργανώσωσιν.

6ον. Λήψιν σοβαρῶν μέτρων πρὸς ἀνάπτυξιν τῶν πλουτοπαραγωγῶν κλάδων τῆς γεωργίας, βιομηχανίας, ναυτιλίας κ.τ.λ.

7ον. Διαρρύθμισιν τῶν Οἰκονομικῶν ἐπὶ βάσεων ἀσφαλῶν καὶ παραγωγικῶν, διὰ τῆς μεταρρυθμίσεως φόρων τινῶν καὶ τῆς λήψεως αὐστηρῶν μέτρων κατὰ τοῦ λαθρεμπορίου.

8ον. Θετίσης ὡς πρωτίστης ἀνάγκης τῆς ταχείας ἀναπτύξεως τῶν στρατιωτικῶν καὶ ναυτικῶν δυνάμεων, περιορισμὸν ἐξ ἀνάγκης τῶν δαπανῶν ἐπὶ τινὰ τοῦλάχιστον ἔτη ὅλων τῶν ἄλλων Ὑπουργείων

9ον. Ἀνόρθωσιν τῆς δικαιοσύνης καὶ τελείαν ἐξασφάλισιν τῆς δημοσίου ἀσφαλείας.

Ὁ Στρατὸς, Μεγαλειότατε, κολακεύεται νὰ πιστεύῃ, ὅτι θέλετε ἀποδεχθῇ ὡς σωστικὸν διὰ τὸ ἔθνος τὸ πρόγραμμα τοῦτο καὶ παραδεχόμενος αὐτὸ θέλετε τὸ ἐπιβάλλει εἰς τὴν Κυβέρνησιν ὑμῶν ἐνισχύοντες ταύτην διὰ τῶν Βασιλικῶν προνομίων, ὥστε νὰ δυνηθῇ νὰ τὸ ἐφαρμόσῃ πρὸς τὸ καλὸν τῆς πατρίδος. Ὁ στρατὸς θέλει εἶσθαι τότε ἄγρυπνος παρὰ τὸ πλευρὸν τῆς Ὑμ. Μεγαλειότητος καὶ δὲν θέλει ἀφήσῃ αὐτὴν νὰ λειποψυχῇ καὶ ἐγκαταλείψῃ τὴν τελείαν ἐφαρμογὴν αὐτοῦ πρὸ τῶν δυσχερειῶν ὅς δυνατὸν ν' ἀπαιτήσῃ. Ἄν τοῦτο καὶ τὴν φορὰν ταύτην δὲν συμβῇ ἔχετε ὑπ' ὄψει, Μεγαλειότατε, ὅτι τὸ ναύαγιον τοῦ Κράτους Σας θέλει ἐπέλθῃ ἀκατάσχετον, καὶ ὁ στρατὸς θέλει εἶσθαι ἀνίκανος νὰ παρὰσχῇ τὴν σῶ-
τειραν αὐτοῦ συνδρομήν.

Μεγαλειότατε,

Ἀναγνωρίζομεν ὅτι τὸ διάβημα ἡμῶν τοῦτο γίνεται κατὰ παράβασιν τῶν πειθαρχικῶν τύπων καὶ εἴμεθα πρόθυμοι νὰ ὑποστώμεν τὰς συνεπειὰς αὐτοῦ. Πεποιθήμεν ὅμως ἄφ' ἑτέρου ὅτι τελοῦμεν εἰς τὰς παρούσας κρίσιμους περιστάσεις ἐπιβαλλόμενον πατριωτικὸν καθήκον πρὸς τε τὸν θρόνον καὶ πρὸς τὸ ἔθνος, καὶ ἐλπίζοντες ὅτι ἡ Ὑμ. Μεγαλειότης θέλει εἰσα-

κούσει τῆς φωνῆς ἡμῶν, βοώσης τὸν προσεχῆ κίνδυνον καὶ ἐπικαλουμένης τὴν ταχίστην δρᾶσιν Αὐτῆς πρὸς πρόληψιν αὐτοῦ, ὑποσημιούμεθα μετὰ βαθυτάτου σεβασμοῦ πιστοὶ στρατιῶται τοῦ θρόνου καὶ τῆς πατρίδος.

Π. Γ. Δ.

Ἡ ἀνάμιξις τοῦ Δαγκλῆ στὰ προκαταρκτικὰ τοῦ Κινήματος κοινολογήθηκε περὶ τὰ τέλη Ἰουνίου ὅταν διαδόθηκε ὅτι τοῦ εἶχε ἐπιβληθεῖ πειθαρχικὴ ποινή. Φυσικὸ ἦταν νὰ πιστευθεῖ κατὰ συμπερασμὸ ὅτι ἐκεῖνος ἦταν ὁ μυστικὸς ἀρχηγὸς τοῦ Κινήματος.

Ἐνας-δυὸ νέοι ἀξιωματικοὶ τοῦ ἔγραψαν γιὰ νὰ τὸν βεβαιώσουν ὅτι βρίσκονται στὸ πλευρὸ του. Δὲν τοὺς ἀποθάρρυνε, οὔτε ὅμως ἀποδεχότανε τὴν προσφορά. Καὶ πῶς μποροῦσε νὰ κάνει ἄλλοιῳ, ἀφοῦ ἡ μύχια πεποίθησή του ἦταν ὅτι τὸ ἀνορθωτικὸ πρόγραμμα ἔπρεπε νὰ ἐπιβληθεῖ, χωρὶς ὅμως ν' ἀνατραποῦν τὰ πάντα καὶ νὰ αἵματοκυλιστεῖ ὁ τόπος (*«πρόληψις τῆς ὁσημέραι ὀγκουμένης ἐσωτερικῆς ἐπαναστάσεως ἣτις εἶναι ἐπὶ θύραις»*), οὔτε ὅμως καὶ νὰ θιγῇ τὸ πολίτευμα (*«ὅπερ ἐψήφισεν ὁ ἑλληνικὸς λαὸς, λαὸς κατ' ἐξοχὴν συνταγματικὸς μὴ ἀρεσκόμενος εἰς τὴν Δεσποτείαν»*). Περιορίζεται, λοιπόν, ν' ἀπαντᾷ ὅπως σημειώνει στὸ περιθώριον : *Ἀπῆντησα εὐχαριστῶν διὰ τὰ αἰσθημάτά τους.*

Ἀπὸ τὸ Μεσολόγγι ἐκδηλώνεται ὁμαδικώτερη προσχώρησις στὸν νομιζόμενον ἀρχηγό :

Ἐν Μεσολογγίῳ 1 Ἰουλίου 1909

Σεβαστὲ κ. Συνταγματάρχᾳ,

Οἱ ὑπολοχαγοὶ καὶ ἀνθυπολοχαγοὶ τῆς ἐνταῦθα φρουρᾶς ἐκτιμῶντες τὴν ὅλως ἑκτακτον πατριωτικὴν ὑμῶν στάσιν ἐν τῷ ἔθνικῳ ἀγῶνι, ὑποβάλλουσι δι' ἐμοῦ τὰ ἐγκάρδια αὐτῶν συγχαρητήρια, ἅτινα λαμβάνω τὴν τιμὴν νὰ διαβιβάσω καὶ διαδηλοῦσι πάντες ὅτι εἰσὶν ἔτοιμοι ὅπως, ὑπὸ τὰς σοφὰς καὶ πατριωτικὰς ὑμῶν ἐμπνεύσεις ἐκτελέσωσι πᾶν προθύμως τὰς διαταγὰς σας, πεπειθότες ὅτι ὑπακούουν εἰς τὴν φωνὴν τῆς ὠραίας ἡμῶν Πατρίδος, κατοπτριζομένης σήμερον ἐν τῷ προσώπῳ ὑμῶν.

Ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ ταύτῃ ἐπιτραπήτω νὰ ἐκφράσω τὴν εὐχὴν πάντων τῶν κ.κ. συναδέλφων ὅτι συμφέρον καὶ ἐπιθυμητὸν εἶναι νὰ μνηθῶμεν καὶ ἡμεῖς.

Δεχθῆτε παρακαλῶ τὰ βαθύτατα ἡμῶν σέβη,

Ἐν στρατιωτικῇ στάσει

Κ. Ν. Μπαρτζώκας, ὑπολ. π.

Ἡ ἀπάντησις ἐδῶ εἶναι διεξοδικώτερη, δὲν προχωρεῖ ὅμως σὲ συγκεκριμένες δεσμεύσεις :

Ἀθῆναι 6-7-09

Φίλτατε,

Ἐλαβον τὴν ἐσπιστολὴν σας καὶ εὐχαριστῶ θερμῶς ὑμᾶς καὶ τοὺς συναδέλφους σας διὰ τὰ καλὰ πρὸς με αἰσθημάτά σας καὶ διὰ τὴν ὑπὲρ ἀνορθώσεως τῶν τοῦ στρατοῦ εὐγενῆ ἐπιθυμίαν σας.

Ἡ ἰδέα τῆς ἀναδιοργανώσεως τοῦ στρατοῦ καὶ τῆς συγκροτήσεως ἰσχυροῦ τοιούτου, δι' οὗ μόνον δυνάμεθα ν' ἀποφύγωμεν ἐξευτελισμοὺς καὶ νὰ ἐπιτελέσωμεν τὸν μέγαν πρὸς τὴν πατρίδα προορισμὸν μας, πρέ-

παι νὰ ἐνώση πάντας τοὺς ἀξιωματικούς. Ἐλπίζω δὲ ὅτι, μετὰ τὰ τελευταῖα ἐσωτερικὰ καὶ ἐξωτερικὰ συμβάντα καὶ τοὺς ἐξευτελισμούς, οὓς ὑπέστη τὸ κράτος εὐρεθὲν ἄμαχον εἰς τόσον κρίσιμον περίστασιν, ἐπείσθησαν πάντες περὶ τῆς ἀνάγκης ταχίστης ἀνοργανώσεως τοῦ στρατοῦ καὶ ἐπισπεύσεως τῶν παρασκευῶν ἐν εὐρείᾳ κλίμακι.

Δεχθῆτε καὶ διαβιβάσατε εἰς τοὺς συναδέλφους σας τοὺς φιλικούς χαιρετισμούς μου.

Π. Γ. Δαγκλῆς

Ἀνάλογο διάβημα γίνεται ἐπίσης ἀπὸ τὴν Κέρκυρα. Γράφει, ἐκ μέρους ἀξιωματικῶν τῆς ἐκεῖ φρουρᾶς ὁ λοχαγὸς Δούλης, γνωστός μας ἀπὸ τῆς μυστικῆς μεταφορῆς ὅπλων στὴν Ἥπειρο :

Ἐν Κερκύρᾳ τῇ 26 Ἰουλίου 1909

Σεβαστέ μοι Συνταγματάρχᾳ,

Καθημερινῶς φέρονται διάφοροι φῆμαι, ἀόριστοι μὲν, ἀλλὰ πιθανὸν νὰ μᾶς παρουσιασθῶσιν καὶ ὡς ὠρισμένοι (...). Δὲν νομίζετε, ἐπομένως, καλὸν νὰ ἔχωμεν μίαν ἰδέαν Σας καὶ συμφώνως πρὸς ταύτην νὰ πορευθῶμεν; Ἀφοῦ ἐκ τῶν προτέρων, τόσον ἐγώ, πολλοὶ ἄλλοι ἀξιωματικοὶ φίλοι μου καὶ αὐτὸς ὁ ταγματάρχης κ. Παπούλας, τὸν ὁποῖον θ' ἀκολουθήσουν καὶ οἱ λοιποὶ μὲ τοὺς ὁποίους συζητοῦμεν τὰ τοῦ κινήματος τῶν ἀξιωματικῶν τῆς αὐτόθι φρουρᾶς, εἴμεθα πεπεισμένοι ὅτι Ὑμεῖς εἰσθε ὁ ἀρμοδιώτερος πάντων καὶ πρὸς ὑμᾶς πάντες ἀτενίζομεν.

Παρακαλῶ ἐκ μέρους ὧλων μας ὅπως μᾶς ἀπαντήσητε ὅσω τὸ δυνατόν τὸ ταχύτερον ἵνα κανονίσωμεν τὴν θέσιν μας (...). Συγγνώμην διὰ τὸ θάρρος μου, Πρόθυμος τῶν ὑμετέρων διαταγῶν.

Δ. Δούλης

Σημείωση Δαγκλῆ στο περιθώριο :

20 Αὐγούστου. Τοῦ ἀπήντησα ὅτι δὲν τοῦ ἔγραψα διότι εἶχεν ἔλθει ὁ κ. Παπούλας, μεθ' οὗ συνεννοήθη περὶ τῶν διενεργουμένων κλπ. προσέτι ὅτι ἀμφότεροι εἰμίναμεν ἀμέτοχοι πρὸς τὸ κίνημα, ἕνεκα διαφωνίας ὡς πρὸς τὰς λεπτομερείας κλπ. Εὐτυχῶς ὁμως τὸ κίνημα ἐγένετο ἐπιτυχῶς καὶ ἐλπίζω νὰ ἔξη καλὰ ἀποτελέσματα. Π.Γ.Δ.

Ἀπὸ τὸ Γύθειο τοῦ γράφουν : Ἀνεξάρτητοι πολῖται τῆς πόλεως καὶ τῶν περιχώρων (...). πλέον τῶν 200 εἴμεθα ἔτοιμοι καὶ διὰ τῶν ὅπλων ἐν ἀνάγκῃ νὰ ὑποστηρίξωμεν τὸ κίνημά σας (...). Σημείωση Δαγκλῆ στο περιθώριο : 21 Αὐγ. 09. Τὸ πρωτότυπον τῆς ὡς ἄνω ἐπιστολῆς διεβίβασα πρὸς τὸν συνταγματάρχην κ. Ζορμπᾶν, Πρόεδρον τοῦ Στρατιωτικοῦ Συνδέσμου, ἵνα κατατεθῇ εἰς τὰ ἀρχεῖα του κλπ. Ἐγνώρισα δὲ τοῦτο δι' ἐπιστολῆς μου πρὸς τὸν κ. Ν. Οἰκονόμου (Ν. Ι. Οἰκονόμου, πράκτωρ τῆς Ἀτμοπλοίας Διακάκη, εἶναι ὁ ὑπογράφων τὴν ἐπιστολήν).

Μετά τὸ Κίνημα.— Ἀνεπιφύλακτη, λοιπόν, ἐπιδοκιμασία τῆς ἰδέας τοῦ Κινήματος, διαφωνία ὅμως στὴν ἐκτέλεση κι' ἐπιφυλακτικὴ προσδοκία τῶν ἀποτελεσμάτων, αὐτὴ ἦταν ἡ τοποθέτηση τοῦ Δαγκλῆ ἀμέσως μετὰ τὸ Γουδί. Πέντε μέρες μετὰ τὸ Κίνημα, ὁ Δαγκλῆς εἶχε τὴν εὐκαιρία νὰ ἐκφράσει διεξοδικώτερα καὶ δημοσίᾳ τὶς γνώμης του, στὴν ἐφημερίδα «Ἑστία» τῆς 20 Αὐγούστου 1909. Τὸ δημοσίευμα τιτλοφορεῖται: *Οἱ Φανταστικοὶ Ἀντιδραστικοί. Δηλώσεις τοῦ Κ. Δαγκλῆ.*

Κύριε Διευθυντὰ τῆς «Ἑστίας»,

Σὰς παρακαλῶ πολὺ νὰ καταχωρίσητε εἰς τὴν ἀξιότιμον ἐφημερίδα σας τὰ ἐξῆς :

Ἡ ἐφημερίς «Ἐμπρός», ἥτις πολὺ συχνὰ κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη μὲ τιμᾷ διὰ τῆς ἀναμίξεως τοῦ ὀνόματός μου εἰς πάντα τὰ ἀναφυόμενα πολιτικοστρατιωτικὰ ζητήματα¹, ἀνεμνήσθη πάλιν ἐμοῦ ἐν τῷ σημερινῷ φύλλῳ της, ἐκθέτουσα ἐν εἰδικῷ ἄρθρῳ ὅτι ἐγὼ ἤρχισα ἀντιδρῶν κατὰ τοῦ κινήματος τῶν ἀξιωματικῶν καὶ μετερχόμενος προπαγάνδαν ὑπὲρ τῆς διατηρήσεως τῆς Γενικῆς Διοικήσεως².

Εἶναι γνωστὸν εἰς τὸν στρατιωτικὸν κόσμον, ὅτι ἐγὼ κατ' ἀρχὴν ἀπέδεχθην τὸ κίνημα τῶν ἀξιωματικῶν καὶ ὅτι πρῶτος ἐκ τῶν ἀνωτέρων ἀξιωματικῶν προέβην εἰς ἐνέργειαν ὅπως εὔρεθῇ τρόπος, ὅσον οἶόν τε ὀλιγώτερον ἀπομακρυνόμενος τῆς νομίμου ὁδοῦ, διαμαρτυρίας τοῦ στρατοῦ κατὰ τῆς στρατιωτικῆς ἀνεπαρκειᾶς τοῦ Κράτους καὶ λήψεως συντόνων μέτρων περὶ ταχείας προπαρασκευῆς σοβαρᾶς στρατιωτικῆς καὶ ναυτικῆς δυνάμεως.

Τῆς ἐνεργείας μου ταύτης ὑπάρχουσιν ἀπτὰ δείγματα, ἅτινα γνωρίζει, πιστεύω, καὶ τὸ «Ἐμπρός», ἂν καὶ ἠθέλησέ ποτε καὶ ταύτην νὰ διαμφισβητήσῃ. Ἐφρόνουν δὲ καὶ φρονῶ, ὅτι ἦτο ἀναγκαῖον νὰ γείνη κίνημά

1. Τὸ «Ἐμπρός» εἶχε πρωτοστατήσει τὸν Φεβρουάριον στὴ συκοφαντικὴ ἐπίθεση κατὰ τοῦ Δαγκλῆ. Βλ. σ. 439 κ. ἐπ.

2. Τὸ ἄρθρο τοῦ «Ἐμπρός» τιτλοφορεῖται «Τὸ ἔργον τοῦ κ. Δαγκλῆ». Ἀρχίζει: «Ὁ Συνταγματάρχης τοῦ πυροβολικοῦ κ. Δαγκλῆς δὲν ἐλησμόνησε φαίνεται ἑαυτόν. Καὶ μεταξὺ τῶν ἔργων τὰ ὅποια κρίνει σήμερον ἀπαραίτητα πρὸς ἐμπέδωσιν τῆς φήμης του ἤρχισε μετερχόμενος προπαγάνδαν ὑπὲρ τῆς διατηρήσεως τῆς Γενικῆς Διοικήσεως καὶ τῆς Α.Β.Υ. τοῦ Διαδόχου ἐν αὐτῇ (...). Στὶς στήλεις τῶν εἰδήσεων τοῦ ἰδίου φύλλου διαβάζουμε: «(...) Συγκέκριμένως λέγεται ὅτι ὁ Συνταγματάρχης Γενικῶν Ἐπιτελῶν κ. Δαγκλῆς, καλέσας γνωστὸν ἀνθυπίαρχον τῷ συνέστησε ὅπως πεισθῇ αὐτὸς καὶ μεσολαβήσῃ παρὰ τοῖς συναδέλφοις του ἵνα μὴ ἐπιμείνωσιν εἰς τὴν κατάργησιν τῆς Γενικῆς Διοικήσεως καὶ τὴν ἐξ αὐτῆς ἀπομάκρυνσιν τοῦ Διαδόχου». Αὐτὴ εἶναι ἡ «συγκεκριμένη» καταγγελία. Κατὰ τὰ λοιπὰ ἡ ἀρθρογραφία συνεχίζεται μὲ κενολόγῳ στόμφο: «Τί εἶναι δι' αὐτὸν τὸ ὑπόμνημα τῶν ἀξιωματικῶν; Τί εἶναι δι' αὐτὸν τὸ πρῶτον βῆμα πρὸς ἀνόρθωσιν (...); Τί πρὸς αὐτὸν ἂν (...); Ὁ κ. Δαγκλῆς ἐνδιαφέρεται κυρίως νὰ μὴ ἀπολέσῃ τὴν εὐνοίαν τοῦ Διαδόχου καὶ τῆς Αὐλῆς (...). Ἄλλ' ὑπὲρ τὸν κ. Δαγκλῆν καὶ τὰς συμπαθείας του καὶ τὰς εὐνοίας του καὶ τὰ συμφέροντά του, τὴν στιγμὴν ταύτην δὲν ὑπάρχει ἄλλο ἀπὸ τὸ συμφέρον τοῦ στρατεύματος (...). Καὶ ἄλλα στὸ ἴδιον ὕφος.

τι τοιοῦτον, διότι μόνον δι' αὐτοῦ ἐλπίζω ὅτι θ' ἀνανήψωμεν καὶ θὰ παύσῃ ἡ σηπεδωνώδης κατάστασις, εἰς ἣν περιῆλθον πάντες οἱ κλάδοι τοῦ Κράτους μας, ὀλεθρίως ἐπιδρῶσα καὶ συμβάλλουσα εἰς τὴν κακοδαιμονίαν ὅλου τοῦ ἔθνους.

Ὅσον ἀφορᾷ τὸ τελευταῖον κίνημα τῶν ἀξιωματικῶν, καὶ αὐτὸ κατ' ἀρχὴν ἐδεχόμενην, ἔμεινα ὁμως ἀμέτοχος εἰς αὐτό, διότι διεφώνουν πρὸς τὸν τρόπον καὶ χρόνον τῆς ἐνεργείας ὡς καὶ πρὸς τινὰς λεπτομερείας, ὥς ἐμάνθανον ὅτι περιλαμβάνονται εἰς τὰ αἰτήματα τῶν ἀξιωματικῶν.

Οὐδέποτε ὁμως, ὄχι μόνον δὲν ἀπεπειράθην, ἀλλ' οὔτε ἐφαντάσθην ν' ἀντιδράσω εἰς τὸ κίνημα αὐτό, οὔτε πρὸ οὔτε μετὰ τὴν ἔκρηξιν αὐτοῦ. Συμβουλάς μόνον ἔδιδα, ἐκφράζων ἐλευθέρως τὰς γνώμας μου, εἰς τοὺς συνομιλοῦντας μετ' ἐμοῦ ἀκαδημαϊκῶς περὶ τοῦ κινήματος συναδέλφους.

Ὡς πρὸς τὰ ἐν τῷ σημερινῷ φύλλῳ τοῦ «Ἐμπρὸς» καταχωριζόμενα, ὅτι ἐνεργῶ προπαγάνδαν ὑπὲρ τῆς διατηρήσεως τοῦ θεσμοῦ τῆς Γεν. Διοικήσεως καὶ ὅτι ἀντιδρῶ ἐν γένει εἰς τὸν Στρατιωτικὸν Σύνδεσμον, διαφεύδω διαρρήδην ταῦτα.

Δὲν ἀποκρύπτω ἐν τούτοις τὴν ἰδέαν μου, ἣν ἐξέθεσα εἰς τινὰς τῶν συμμετεχόντων τοῦ κινήματος συναδέλφους, ὅτι δὲν εὐρίσκω ὀρθὸν ν' ἀποξενωθῇ ἐντελῶς ὁ Διάδοχος — ὅστις εἶναι ὁ μέλλων Βασιλεὺς τοῦ Ἑθνους καὶ ὁ ἀρχηγὸς τῶν στρατιωτικῶν δυνάμεων αὐτοῦ—πάσης θέσεως ἐν τῷ στρατῷ καὶ πάσης εὐκαιρίας μελέτης τῶν κατ' αὐτὸν καὶ ἐκ τοῦ ἐγγύς παρακολουθήσεως καὶ ἐπιβλέψεως τῶν προόδων του.

Τὴν ἰδέαν μου ταύτην πάντοτε ἐξεδήλωσα εἰς πολλοὺς συναδέλφους τοῦ Στρατ. Συνδέσμου καὶ πρὸ καὶ μετὰ τὸ κίνημα, ὑποστηρίζας ὅτι ὀρθὸν μὲν εἶναι νὰ λείψῃ ἡ Α.Β.Υ. ὁ Διάδοχος τῆς ἀμέσου διοικήσεως τῶν τοῦ στρατοῦ ὅσον ἀφορᾷ τὰ προσωπικὰ ἐν γένει ζητήματα, ἀλλ' ὅτι πρέπει νὰ δημιουργηθῇ δι' αὐτὸν ἀνωτέρα τις θέσις, παρέχουσα αὐτῷ τὸ μέσον ν' ἀσχολῇται καὶ νὰ ἐπιβλέπῃ διαρκῶς τὴν ὁργάνωσιν καὶ ἐκπαίδευσιν τοῦ στρατοῦ, τὴν ἀμυναν τῆς χώρας κλπ.

Εὐχαρίστως δὲ βεβαιῶ ὅτι οἱ πλεῖστοι τῶν ἀξιωματικῶν, μεθ' ὧν ὡμίλησα περὶ τοῦ ζητήματος τούτου, εὗρον ὀρθὰς τὰς γνώμας μου καὶ μοὶ ἐξέθεσαν ὅτι εἶναι ὑπὲρ αὐτῶν, ἐλπίζουσι δὲ ὅτι ἐν τῇ Βουλῇ θὰ ψηφισθῇ τοιοῦτόν τι μέτρον ὑπὲρ τοῦ Διαδόχου.

Μολοντί ὁ χαρακτήρ μου εἶναι γνωστὸς εἰς τοὺς συναδέλφους μου, γενικῶς κολακεύομαι νὰ εἴπω, καὶ δὲν δύνανται νὰ πιστευθῶσι τὰ ὑπὸ τοῦ «Ἐμπρὸς» ἐκάστοτε ἀποδιδόμενα εἰς ἐμέ, ὅπερ καὶ φιλομοναρχικὸν ἀκόμη δὲν ἔδιστασε νὰ μὲ παραστήσῃ καὶ ἐπιτελάρχην τῆς Γεν. Διοικήσεως πάντοτε μὲ ὀνομάζει, ἐνῶ ἐγὼ οὔτε ἡμην ποτὲ οὔτε εἶμαι τοιοῦτος, ἐν τούτοις χάριν τῶν μὴ γνωριζόντων με, ἐπικαλοῦμαι τὰς μαρτυρίας τῶν συναδέλφων μου ἱλάρχου Ζυμβρακάκη, λοχαγοῦ τοῦ πεζικοῦ Μα-

στραπαῖ, ἀντιμοιράρχου Μήλιου, ὑπολοχαγοῦ τοῦ πυροβολικοῦ Γκιταράκου, ἀνθυπιδάρχου Πανουσσοπούλου καὶ ἄλλων, εἰς οὓς ἀνέπτυξα τὰς ἰδέας μου ταύτας.

Ὅσον ἀφορᾷ περὶ ὑπογραφῆς πρωτοκόλλων ἀντιδραστικῶν ὑπὸ ἀνωτέρων ἀξιωματικῶν κλπ. ἐγὼ μόνον ἐκ τῶν ἐφημερίδων ἔμαθον τοῦτο.

Τελευταῖον, κ. Διευθυντά, νομίζω καθήκόν μου νὰ συστήσω εἰς πάντας, καὶ ἰδίως εἰς τὰς ἐφημερίδας ὅτι χρέος πάντων εἶναι νὰ μὴ σπείρῳσι ζιζάνια, ἀλλὰ νὰ προσπαθῶσι νὰ κατευνάζωσι τὰ ἐξεγερθέντα νεῦρα καὶ διὰ κοινῆς ἑκάστος ἐν τῷ ἑαυτοῦ κύκλῳ ἐργασίας νὰ προσπαθῶσιν ὥστε τὸ ἐν μεγίστῃ τάξει ὁμολογουμένως ἐκτελεσθὲν στρατιωτικὸν κίνημα, τὸ ὑφ' ὀλοκλήρου τοῦ λαοῦ γενόμενον ἀσπαστόν, ἀποφέρῃ σύντονα καὶ κάλλιστα ἀποτελέσματα γενικῆς ἀνακαινίσεως τοῦ Κράτους καὶ τοῦ Ἔθνους μας.

Παρακαλῶ νὰ δεχθῆτε κ. Διευθυντά, τὴν ἐκφρασιν τῆς ἐξαιρέτου πρὸς ὑμᾶς ὑπολήψεως.

Π. Γ. Δαγκλῆς
Συνταγματάρχης

Δὲν μποροῦσε νὰ γίνῃ σαφέστερη τοποθέτησις : γιὰ τὴν προπαρασκευαστικὴν περίοδον τοῦ Κινήματος : «Πρῶτος ἐκ τῶν ἀνωτέρων ἀξιωματικῶν προέβην εἰς ἐνέργειαν ὅπως εὑρεθῇ τρόπος ὅσον οἶόν τε ὀλιγώτερον ἀπομακρυνόμενος τῆς νομίμου ὁδοῦ (...)· γιὰ τὸ Κίνημα : «Καὶ αὐτὸ κατ' ἀρχὴν ἐδεχόμην, ἔμεινα ὁμως ἀμέτοχος διότι διεφώνουν πρὸς τὸν χρόνον καὶ τὸν τρόπον τῆς ἐνεργείας (...)· γιὰ τὴν Γενικὴ Διοίκησιν καὶ τὸν Διάδοχον : «Δὲν εὗρισκα ὁρθὸν ν' ἀποξενωθῇ ἐντελῶς ὁ Διάδοχος — ὅστις εἶναι ὁ μέλλων Βασίλεὺς τοῦ Ἔθνους καὶ ὁ ἀρχηγὸς τῶν στρατιωτικῶν δυνάμεων αὐτοῦ — πάσης θέσεως ἐν τῷ στρατῷ (...)· γιὰ τὸ μέλλον : «Νὰ προσπαθῶσιν ὥστε τὸ ἐν μεγίστῃ τάξει ὁμολογουμένως ἐκτελεσθὲν στρατιωτικὸν κίνημα, τὸ ὑφ' ὀλοκλήρου τοῦ λαοῦ γενόμενον ἀσπαστόν, ἀποφέρῃ σύντονα καὶ κάλλιστα ἀποτελέσματα (...).

Πόσο σωστά ἐβλεπε τὴν κατάστασιν ὁ Δαγκλῆς μόλις πέντε μέρες μετὰ τὴν ἐπικράτησιν τοῦ Κινήματος, φάνηκε καθαρὰ ἐκ τῶν ὑστέρων, ὅταν ἡ ἀλλόκοτη ἐκείνη συνύπαρξις καὶ συνεργασία Ἐπαναστατικῆς Ἐπιτροπῆς μὲ βασιλέα, μὲ κυβέρνησιν καὶ μὲ Βουλὴν ἔφερε τὰ πράγματα σὲ τέτοιο ἀδιέξοδον, ὥστε χρειάστηκε νὰ μετακληθῇ ὁ Ἐλευθέριος Βενιζέλος γιὰ νὰ ἐπέλθουν τὰ ἐλπιζόμενα «σύντονα καὶ κάλλιστα ἀποτελέσματα». Καὶ ὁ Διάδοχος Κωνσταντῖνος, ποὺ εἶχε καταργηθῇ ὡς Γενικὸς Διοικητὴς τοῦ Στρατοῦ, ἐπανερχόταν ὡς Γενικὸς Ἐπιθεωρητὴς πρὶν περάσουν δύο χρόνια ἀπὸ τὸ Κίνημα τοῦ Αὐγούστου¹.

Τὸν Ἰανουάριον τοῦ 1910, μετὰ τὴν πρώτην ἐπέμβασιν τοῦ Βενιζέλου, ἄρχισε νὰ δια-

1. Τὸ «Ἐμπρὸς» ἀγνόησε τίς διαψεύσεις καὶ τίς ἐξηγήσεις τοῦ Δαγκλῆ. Σὲ κύριον ἄρθρον ποὺ τοῦ ἀφιερώνει τὴν ἐπομένην 21 Αὐγούστου συνεχίζει τὴν πολεμικὴν του σὺν ἰδίῳ ὕψος : « (...) Τὴν φορὰν αὐτὴν ὁ κ. Δαγκλῆς, κατὰ τὴν χθεσινὴν δῆλωσίν του, δὲν μάχεται ὑπὲρ τῆς Γενικῆς Διοικήσεως, ἀλλ' ὑπὲρ μετεμψυχώσεώς τινος αὐτῆς εἰς ἐιδικὴν θέσιν ἐπιτρέπουσαν εἰς τὸν Διάδοχον νὰ ἔχῃ ἐνεργὸν μέρος εἰς τὸν Στρατόν (...) Ἡ Γενικὴ Διοίκησις ἀπέθανεν ὡς νόμος καὶ ὡς σύστημα. Τίς δύναται λοιπὸν νὰ τὴν ἀναστήσῃ ὑπὸ ἄλλῳ ὀνόματι ; Ὁ Στρατὸς τὴν κατήργησε διὰ βοῆς (...) ».

γράφεται ή λύση πού θά ἔδινε μορφή στή νέα κατάσταση καί θά ὀδηγοῦσε στήν ποθητή ἀνάπλαση τοῦ κράτους : προκήρυξη ἐκλογῶν γιά Ἐθνοσυνέλευση, ταυτόχρονη διάλυση τοῦ Στρατιωτικοῦ Συνδέσμου, ἐνδιάμεση κυβέρνηση Στεφάνου Δραγούμη γιά τήν ἐφαρμογή τοῦ προγράμματος. Ὅλ' αὐτά ὑπὸ τήν προϋπόθεση ὁμογνωμίας τῆς Ἑπαναστατικῆς Ἐπιτροπῆς μέ τόν Βασιλέα Γεώργιο καί μέ τοὺς πολιτικούς ἀρχηγούς (προπάντων μέ τόν Γεώργ. Θεοτόκη καί τόν Δημ. Ράλλη).

Ὁ Βενιζέλος, σάν τοὺς μεγάλους γιατροὺς πού καλοῦνται στίς ἀπελπιστικές περιπτώσεις, εἶπε ὅ,τι εἶχε νά πεί, ἔβαλε τὸ νερό στ' αὐλάκι καί, σοφώτατα κι' ἐπιδειχώτατα, ἔφυγε. Ἀδελφ, λοιπόν, ἀκόμα τί θ' ἀποδώσουν οἱ συνταγές του. Τί θά γίνει ἂν ἓνας ἀπὸ τοὺς πρωταγωνιστὲς τοῦ δράματος ὑπαναχωρήσει ; Ἀν ἔξαφνα ὁ Βασιλεὺς Γεώργιος ἀρνηθεῖ νὰ συγκαλέσει Ἐθνοσυνέλευση ; ἂν ὁ Στρατιωτικὸς Σύνδεσμος ἀρνηθεῖ ν' αὐτοδιαλυθεῖ ; ἂν οἱ πολιτικοὶ ἀρχηγοὶ δηλώσουν ἀποχή ;

Αὐτὲς τίς ἀνησυχίες ἀπηχεῖ ἡ παρακάτω ἐπιστολή τοῦ Δαγκλῆ πρὸς τὸν ταγματάρχη Ἀν. Παπούλα, στήν Κέρκυρα :

Ἀθῆναι τῇ 1 Φεβρουαρίου 1910

Φίλτατέ μοι,

Εὐχαρίστως ἔλαβον τὴν ἐπιστολήν σας ¹ καί εἶδον τὰς ιδέας καί σκέψεις σας ὅσον ἀφορᾷ τὰς ἐνεργείας τοῦ συνδέσμου ἢ μᾶλλον τῆς διευθυνούσης αὐτὸν ἐπιτροπῆς. Ὡς ἐνθυμεῖσθε ἡμῖν καί ἐγὼ ὥς καί σεῖς τῆς ιδέας ὅτι ἔπρεπε νὰ γίνῃ κίνημά τι πρὸς ἀνόρθωσιν τῶν κακῶς ἐχόντων πραγμάτων τῆς πατρίδος καί ιδίως τῶν στρατιωτικῶν. Ἀλλὰ τὸ κίνημα ἐγένετο ὑπὸ ὁρους μὴ ἐπιδοκιμαζομένους ὑφ' ἡμῶν, διὸ καί δὲν συνεμερίσθημεν αὐτό· ἐγὼ, οὔτε κατόπιν εἰσῆλθον εἰς τὸν σύνδεσμον. Ἐν τούτοις ἀφοῦ ὅπωςδῆποτε ἐγένετο, δὲν ἐθεώρησα πρέπον ν' ἀντιπράξω, ἀλλ' ἐτήρησα οὐδετερότητα, μᾶλλον εὖνουν πρὸς τὸν σύνδεσμον, ἐλπίζων ὅτι οὗτος θά διεξῆγε τὰ πράγματα οὕτως, ὥστε νὰ προέλθῃ πάντως καλὸν τι, ιδίως εἰς τὸν στρατόν.

Δυστυχῶς ὁμως, ὅσον ἀφορᾷ τοῦλάχιστον τὸ στράτευμα, αἱ ἐλπίδες πάντων τῶν πραγματικῶς πονούντων τὸν τόπον διεψεύσθησαν, διότι οὐ μόνον στρατιωτικὴ τις σοβαρὰ παρασκευὴ δὲν ἐγένετο, εἰς τὸ πεντάμηνον αὐτὸ διάστημα, οὐ μόνον καμμία σπουδαία ἐργασία δὲν ἐγινεν, ἀλλὰ παρέλυσεν τελείως ἡ πειθαρχία τοῦ στρατοῦ, μέ τὰς καθημερινὰς συνεδριάσεις καί ψηφοφορίας τῶν ἀξιωματικῶν καί τῶν ὑπαξιωματικῶν καί μέ τὴν ἐκμηδένισιν τῶν διοικήσεων. Οἱ ἀνώτεροι ἀξιωματικοί, οἵτινες εἰσῆλθον εἰς τὸν σύνδεσμον, παρημποδίσθησαν ἐντελῶς καί οὔτε εἰσηκούοντο εἰς τίποτε, οὔτε ὥς μέλη τῆς ἐπιτροπῆς τοὺς παρεδέχθησαν. Ἡ ἐπιτροπὴ ἔμεινεν ἀποτελουμένη ἐκ κατωτέρων ἀξιωματικῶν, οἵτινες ἐδιοίκουν τὰ πάντα ἐκ τῶν παρασκηνίων καί κύριον αὐτῶν ἔργον ἔχοντες τὰ προσωπικὰ ζητήματα, τὴν ἐκδίωξιν τῶν ἀνωτέρων καί τοὺς προβιβασμούς.

1. Δὲν βρίσκεται στὸ Ἀρχεῖο.

Ὑπὸ τοιούτους ὅρους ὁ σύνδεσμος ἐξέπιπτε βαθμηδὸν εἰς τὴν ὑπόληψιν τοῦ κόσμου, πλεῖστα ἐκ τῶν μελῶν αὐτοῦ ἀναφανδὸν ὠμίλουν περὶ ἀποτυχίας του, ἐξύβριζον τὴν ἐπιτροπὴν καὶ συνίστων τὴν διάλυσιν. Ἦθελε δὲ ἀφεύκτως ἐπέλθει αὕτη, κατὰ τρόπον ἐντελῶς ἄδοξον, ἃν δὲν παρουσιάζετο εἰς τὸ μέσον ὁ κ. Βενιζέλος, ἔλθων ἐκ Κρήτης τῇ προσκλήσει μελῶν τινῶν τῆς Ἐπιτροπῆς. Οὗτος ὦν ἀνὴρ μεγάλης εὐφυΐας καὶ ἀποφασιστικότητος, ἐνόησεν ἀμέσως ὅτι ὁ σύνδεσμος δὲν ἐστέκετο καλὰ καὶ εὔρε τὸ μέσον νὰ ἐπιφέρῃ τὴν διάλυσιν αὐτοῦ μὲ τὴν τιμὴν του. Τοῦτο δὲ ἦτο ἡ ἐθνοσυνέλευσις. Ἐνέπνευσε λοιπὸν εἰς τὴν ἐπιτροπὴν τοῦ συνδέσμου ὅτι ὧφειλε ν' ἀπαιτήσῃ καὶ ἐπιβάλλῃ τὴν συγκρότησιν ἐθνοσυνελεύσεως πρὸς ἀναθεώρησιν ἄρθρων τινῶν τοῦ Συντάγματος, νὰ σχηματίσῃ κυβέρνησιν τῆς ἐμπιστοσύνης του καὶ ἅμα ἐπιτύχῃ ταῦτα νὰ διαλυθῇ. Ἐπεισε δὲ ὁ κ. Βενιζέλος καὶ τὸν κ. Θεοτόκην καὶ τὸν κ. Ράλλην ὅτι ἔπρεπε νὰ δεχθῶσι τὴν συγκρότησιν τῆς ἐθνοσυνελεύσεως, διὰ νὰ κατορθωθῇ μετὰ τοῦτο ἡ διάλυσις τοῦ συνδέσμου καὶ ἡ ἐπάνοδος τοῦ κράτους τῶν νομίμων ἐξουσιῶν.

Ἐντεῦθεν προῆλθε τὸ τελευταῖον κίνημα. Ἡ ἐπιτροπὴ χωρὶς νὰ ζητήσῃ τὴν γνώμην τῶν τμημάτων, συνεκάλεσεν εἰς τὰ παραπήγματα ἐν τοῖς ὅπλοις μὲ τὸν κ. Ζορμπᾶν ἐπὶ κεφαλῇ πάντας τοὺς ἀξιωματικούς καὶ τὰ ὑπ' αὐτοὺς στρατεύματα καὶ ἀπήτησε τὴν πτῶσιν τῆς Κυβερνήσεως Μαυρομιχάλη, τὸν σχηματισμὸν Κυβερνήσεως ὑπὸ τὸν Δραγούμεν καὶ τὴν σύγκλησιν ἐθνοσυνελεύσεως. Ἡ συγκίνησις τὰς ἡμέρας ἐκείνας ἦτο μεγάλη, διότι διεδίδετο μετ' ἐπιτάσεως ὅτι ὁ Βασιλεὺς κατ' οὐδένα τρόπον θὰ ἐδέχετο ἐθνοσυνέλευσιν, ὁ δὲ σύνδεσμος διέδιδεν ὅτι θὰ ἐπέμεινεν εἰς ταύτην ἔστω καὶ ἂν ἔφευγεν ὁ Βασιλεὺς. Ἀλλ' ἂν συνέβαινε τοιοῦτόν τι βεβαίως θὰ ἐγένετο ἐμφύλιος πόλεμος καὶ ἡ καταστροφὴ θὰ ἦτο ἀνεπανόρθωτος, διότι ἐκτὸς τοῦ λαοῦ, ὅστις βεβαίως δὲν θὰ ἠνείχετο τὴν ἀναχώρησιν τοῦ βασιλέως, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῶν ἀξιωματικῶν πλεῖστοι ἦσαν ὑπὲρ αὐτοῦ, ὅχι μόνον ἐκ τῶν ἐκτὸς τοῦ συνδέσμου, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῶν ἐν τῷ συνδέσμῳ, τὸ δὲ ναυτικὸν εἶχε κηρυχθῇ κατὰ μέγα μέρος ὑπὲρ τοῦ Βασιλέως. Εὐτυχῶς ἡ σύνεσις τῶν ἀρχηγῶν τῶν κομμάτων Θεοτόκη καὶ Ράλλη ἔσωσε τὸν τόπον ἀπὸ μεγαλύτερα, διότι οὗτοι ἔπεισαν τὸν Βασιλέα νὰ δεχθῇ τὴν ἐθνοσυνέλευσιν ἐπὶ τῷ ὅρῳ ὅμως νὰ ψηφισθῇ αὕτη ὑπὸ τῆς Βουλῆς καὶ νὰ διαλυθῇ ὁ σύνδεσμος. Ἄλλως δὲν γνωρίζω ποῦ θὰ ἐφθάνομεν.

Ἡ περίστασις αὕτη ἔδωκεν ἀφορμὴν εἰς πολλοὺς τῶν ἐκτὸς τοῦ συνδέσμου ἀξιωματικῶν νὰ σκεφθῶσιν ὅτι δὲν ὧφειλον πλέον ἀπαθῶς νὰ θεῶνται τὴν χώραν ὑφισταμένην, χάριν τοῦ συνδέσμου, τόσους κλονισμοὺς καὶ κινδύνους, καὶ ὀνειδιζομένην ὑπὸ τῆς Εὐρώπης. Συσκέψεις ἐγένοντο πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον καὶ ὁμᾶς τις ἐσχηματίσθη περὶ τὸν Στρατηγὸν Σμολένσκη, διὰ τοῦ ὁποίου ἂν προσελκυσθῇ μέγας ἀριθμὸς ἀξιωματικῶν,

ἀποσπώμενος ἐκ τοῦ συνδέσμου, θέλει ζητηθῇ ἡ ὀριστική διάλυσις αὐτοῦ καὶ ἡ ἐπάνοδος τοῦ Κράτους τοῦ Νόμου.

Ἐγὼ φρονῶ, καὶ τοῦτο συνεβούλευσα, ὅτι ἐπὶ τοῦ παρόντος δὲν πρέπει νὰ γίνῃ ἄλλο τι ἢ προσυνεννόησις τῶν ἐπιθυμούντων νὰ παύσῃ πλέον ἡ ἔκρυθμος αὕτη κατάστασις, ἡ καταστρεπτική τῆς πειθαρχίας τοῦ στρατοῦ, νὰ ἀναμείνωμεν δὲ τὴν πραγματοποιήσιν τῆς δοθείσης ὑπὸ τοῦ συνδέσμου ὑποσχέσεως ὅτι θέλει διαλυθῇ, ἅμα ἐκδοθῇ μετὰ τὴν ὑπὸ τῆς βουλῆς ψήφισιν, τὸ διάγγελμα τῆς συγκλήσεως τῆς Ἐθνοσυνελεύσεως. Ἐὰν ὁμως καὶ τότε δὲν γίνῃ ἡ διάλυσις ἢ ἂν γίνῃ κατὰ τὸ φαινόμενον μόνον, μείνωσι δὲ τινες συνεσπειρωμένοι ἵνα διοικῶσι διὰ τοῦ ἀρχηγοῦ των ἐκ τῶν παρασκηνίων, τότε πάντες οἱ πονοῦντες τὴν πατρίδα των ἀξιωματοῖχοι πρέπει νὰ ἐνωθῶσι καὶ νὰ ἐπιβάλωσι τὴν ἰσχὺν τοῦ Νόμου καὶ τῆς πειθαρχίας ἐν τῷ στρατεύματι. Πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον λοιπὸν φρονῶ ὅτι ἔχομεν καθήκον πάντες νὰ ἐργαζώμεθα ἀπὸ τοῦδε, ἰδίως δὲ οἱ παρασυρθέντες ἐκ τῆς ἀγνῆς ἰδέας τῆς ἀνορθώσεως καὶ εἰσελθόντες εἰς τὸν σύνδεσμον ἀξιωματοῖχοι, δέον ν' ἀποσυρθῶσι πλέον φανερά ἐξ αὐτοῦ, δηλοῦντες ὅτι ἔληξε πλέον ἡ ἀποστολή του καὶ νὰ ζητήσωσι τὴν ἐπάνοδον τῆς ἰσχύος τῶν Νόμων. Οἱ ἐν ταῖς ἐπαρχίαις ἀξιωματοῖχοι οἵτινες εἶναι ἐντελῶς ἀθῶοι καὶ ἀμέτοχοι τῶν γινομένων ἐν Ἀθήναις, εὐκολώτερον δύνανται νὰ πράξωσι τοῦτο, ἂν ὅχι τῶρα, ἀλλὰ τοῦλάχιστον ἀμέσως μετὰ τὴν ψήφισιν τῆς Ἐθνοσυνελεύσεως.

Ἰδοῦ, φίλτατε, σᾶς ἔγραψα ἐμπιστευτικῶς ἐντελῶς καὶ μόνον διὰ τὸν ἑαυτὸν σας, πάσας τὰς σκέψεις μου περὶ τῆς καταστάσεως, ἥτις φοβερὰ ἐβλαπεν ὑπὸ διεθνῇ ἔποψιν τὴν Ἑλλάδα, καὶ τὴν ἰδέαν μου περὶ ἐνεργείας πρὸς ἐπάνοδον εἰς τὴν τάξιν. Ἐλπίζω, γνωρίζων τὰ πατριωτικὰ αἰσθήματά σας, ὅτι ἐπιδοκιμάζετε ταῦτα καὶ ὅτι θέλετε ἐνεργήσῃ πᾶν ὅ,τι πρέπει ὅπως ἐπανέλθῃ ἡ τάξις καὶ ὅπως μὴ διακινδυνεύσῃ ἐκ νέου ἡ Βασιλεία. Σᾶς παρακαλῶ δὲ νὰ μοι γράψῃτε τὴν γνώμην σας καὶ νὰ μὲ τηρῇτε ἐνήμερον τῶν πρὸς τὸν ἐκτεθέντα σκοπὸν ἐνεργειῶν σας. Ἡ ἰδέα δὲ τοῦ νὰ τεθῇ ὁ στρατηγὸς Σμολένσκης ἐπὶ κεφαλῆς τῆς ἐνεργείας πρὸς ἐπάνοδον τοῦ στρατοῦ εἰς τὰ ἔργα του, νομίζω ὅτι εἶναι καλή, διότι ὁ στρατηγὸς εἶναι ἀξιοσέβαστος καὶ ἐπιβλητικός, ἄνθρωπος δὲ τῆς τάξεως καὶ μὴ ἔχων ὀπισθοβουλίαν τινά.

Σᾶς ἀσπάζομαι, Ὑμέτερος,

Π. Γ. Δαγκλῆς

Ἀπὸ δευτέρῃ ἐπιστολῇ τοῦ Δαγκλῆ πρὸς τὸν ταγματάρχην Παπούλα, ἡμερημενίας 8 Φεβρουαρίου 1910 :

(...). Αἱ ἐνεργεαὶ μας πρέπει νὰ τείνωσιν εἰς τὴν διάλυσιν τοῦ συνδέσμου εὐθὺς μετὰ τὴν ἐκδοσιν τοῦ διαγγέλματος περὶ τῆς Ἐθνοσυνελεύσεως. Ἡ Ἐθνοσυνέλευσις εἶναι ἀπαραίτητον νὰ ψηφισθῇ ὑπὸ τῆς Βουλῆς

καὶ νὰ γίνῃ δεκτὴ ὑπὸ τοῦ Βασιλέως. Τούτου γενομένου ὁ σύνδεσμος ὑπεσχέθη ὅτι θὰ διαλυθῇ καὶ ἐγὼ δὲν ἀμφιβάλλω περὶ αὐτοῦ. Ἐὰν ὁμως παρὰ πᾶσαν ἐλπίδα δὲν διαλυθῇ, τότε πρέπει νὰ παρουσιασθῇ μεγάλη ὁμὰς ὀξυωματικῶν καὶ νὰ ζητήσῃ τὴν διάλυσίν του. Εἰς τὴν προπαρασκευὴν αὐτῆς τῆς ἐνεργείας φρονῶ ὅτι πρέπει συντόνως νὰ ἐργασθῶμεν.

Ἀλλὰ δύναται νὰ παρουσιασθῇ καὶ ἄλλη περίστασις : ἂν παρ' ἐλπίδα ἡ Βουλὴ δὲν ψηφίσῃ τὴν ἐθνοσυνέλευσιν διὰ τῶν $\frac{3}{4}$ τῶν βουλευτῶν, καὶ ἂν μὴ ἐπιτευχθέντος τούτου ὁ βασιλεὺς ἀρνηθῇ νὰ ἐκδώσῃ τὸ διαγγέλμα τῆς ἐθνοσυνελεύσεως, τί γενήσεται ; Ὁ σύνδεσμος θὰ θελήσῃ βεβαίως νὰ ἐκβιάσῃ τὸν βασιλέα, εἰς τὴν ἐκδοσὶν τοῦ διαγγέλματος, ἀλλ' οὗτος πιθανὸν νὰ προτιμήσῃ νὰ φύγῃ (...). Καὶ τότε θὰ ἐπέλθῃ ἡ ἐμφύλιος ρῆξις (...). Ἐλπίζω ἐν τούτοις καὶ εὐχομαι νὰ μὴ παρουσιασθῇ ἡ ἀπαισία αὕτη περίπτωσις (...).

Τρεῖς ἀπαντητικὰς ἐπιστολὰς ἔστειλε ὁ Παπούλας, ὅπως φαίνεται ἀπὸ μιὰ τέταρτη τῆς 17 Φεβρουαρίου, ποὺ ὁμως ἀφορᾷ ἄσχετο καὶ ἀσήμαντο θέμα ὑπηρεσιακῶν τοποθετήσεων. Ἀπὸ τὶς τρεῖς ἄλλες, ἡ μόνη ποὺ βρέθηκε εἶναι ἀπάντησις στὴν παραπάνω τοῦ Δαγκλῆ :

Ἐν Κερκύρᾳ 15 Φεβρουαρίου 1910.

Ἀγαπητέ μου φίλε,

Νομίζω, ὅτι εἶναι ἀδύνατον ἡ Βουλὴ νὰ μὴ ψηφίσῃ τὴν σύγκλησιν τῆς Ἐθνοσυνελεύσεως, ἂν δὲ συμβῇ τὸναντίον, ὅπερ ἀπεύχομαι, καὶ θελήσῃ ὁ Σύνδεσμος, μὴ ἀναλογιζόμενος τοὺς κινδύνους, τὸ χάος καὶ τὸν ὀλεθρον, εἰς οὓς θὰ ρίψῃ τὴν Πατρίδα μας, νὰ ἐκβιάσῃ τὸν Βασιλέα εἰς ἐκδοσὶν Διαγγέλματος, ἐγὼ καὶ οἱ ὁμοφρονοῦντες με θὰ ταχθοῦν μὲ τὴν ἀπόφασιν τοῦ Βασιλέως, διότι πάντες ἀναλογιζόμεθα καὶ συζητοῦμεν τὸ κακόν, ὅπερ θὰ προκύψῃ ἂν ὁ Βασιλεὺς ἐγκαταλείψῃ τὴν Ἑλλάδα εἰς τὴν παροῦσαν κρίσιμον περίστασιν, ἣν διέρχεται τὸ ἔθνος καὶ ὁλόκληρος ὁ Ἑλληνισμός.

Ἐπίσης ἔχω πεποιθῆσιν, ὅτι μετὰ τὴν ἐπιψήφισιν τῆς συγκλήσεως τῆς Ἐθνοσυνελεύσεως καὶ τῆς ἐκδόσεως τοῦ Διαγγέλματος, ὁ Σύνδεσμος θὰ διαλυθῇ, ἂν ὁμως καὶ τότε ὁμὰς τις θελήσῃ τὴν διατήρησιν τοῦ συνδέσμου, ἡμεῖς θὰ δυνηθῶμεν νὰ ἐπιτύχωμεν τὴν διάλυσιν.

Σὰ ἀσπάζομαι πρόθυμος,

Α. Παπούλας

Δὲν χρειάστηκε νὰ συνεχιστοῦν οἱ συνεννοήσεις γιατί, σύμφωνα μὲ τὴ συνταγὴ τοῦ Βενιζέλου, ἡ Βουλὴ ψήφισε κατ' ἀρχὴν τὴν ἀναθεώρησιν τοῦ Συντάγματος (18 Φεβρουαρίου), καὶ ὁ Βασιλεὺς Γεώργιος ὑποσχέθηκε στὴ Βουλὴ νὰ ἐκτελέσῃ τὸ ψήφισμά της (17 Μαρτίου). Ὁ Στρατιωτικὸς Σύνδεσμος δὲν εἶχε πιά λόγον νὰ ὑπάρχῃ. Οἱ ἐκλογὲς τῆς Ἀναθεωρητικῆς Βουλῆς ὁρίσθηκαν γιὰ τὶς 8 Αὐγούστου, κι' ἄρχισαν τέλος νὰ διαφαίνονται στὸν ὁρίζοντα, ἔπειτα ἀπὸ τόσες περιπέτειες, τὰ «σύντονα καὶ κάλλιστα ἀποτελέσματα» τοῦ περσινοῦ Κινήματος.

Ὁ φάκελος κλείνει μὲ μιὰ μεταγενέστερη (13 Ἀπριλίου) ἐπιστολή, πού ἀπευθύνει ὁ Δαγκλῆς στὸν πρίγκιπα Νικόλαο, τότε στὴν Κέρκυρα, γιὰ νὰ τοῦ συστήσει τὸν ταγματάρχη Παπούλα, «ἐκ τῶν ὑγείων στοιχείων τοῦ στρατεύματος».

3. ΤΕΣΣΕΡΕΙΣ ΔΙΟΙΚΗΣΕΙΣ

Μετὰ τὴν ἀποχώρησή του ἀπὸ τὴν Πανελλ. Ὁργάνωση, κατὰ τὰ δυόμισι χρόνια πού μεσολάβησαν ἕως τὶς παραμονὲς τῶν Βαλκανικῶν Πολέμων, ὁ συνταγματάρχης Δαγκλῆς τοποθετήθηκε ἀλλεπάλληλα σὲ τέσσερις διοικήσεις: διοίκησι τοῦ Σχολείου τῶν Εὐελπίδων στὸ πρῶτο ἔξάμηνο τοῦ 1910· διοίκησι τῆς 1ης Μεραρχίας (ἔδρα ἡ Λάρισα) στὸ δεύτερο ἔξάμηνο τοῦ ἴδιου χρόνου· ἀρχηγία τῆς Χωροφυλακῆς στὸ πρῶτο ἔξάμηνο τοῦ 1911, καί, τέλος, διοίκησι τῆς 2ας Μεραρχίας (ἔδρα ἡ πρωτεύουσα). Λίγες μέρες ἀφοῦ ἀνέλαβε αὐτὴν τὴν τελευταία διοίκησι, στὶς 29 Ἰουνίου 1911 προβιβάσθηκε σὲ ὑποστράτηγο, «κατ' ἀπόλυτον ἐκλογὴν».

Διοίκησι τοῦ Σχολείου τῶν Εὐελπίδων.—Ἀπὸ αὐτὴν τὴν ἔξάμηνη περίοδο βρίσκονται στὸ Ἀρχεῖο μόνο τρία-τέσσερα ὑπηρεσιακὰ ἔγγραφα καὶ δύο ἐκθέσεις τοῦ Δαγκλῆ:

Ἡ πρώτη (15-6-1910, 5 σελ.) ἀφορᾷ τὴν εἰσαγωγὴν στὸ Σχολεῖο τῶν Εὐελπίδων ὑπαξιωματικῶν τῆς Χωροφυλακῆς:

(...). Ἡ ἐκπαίδευσις αὐτῶν δεόν νὰ ᾗ τοιαύτη ὥστε ν' ἀποκτοῦν οὗτοι τὰς ἀναγκαίας στρατιωτικὰς γνώσεις ἵνα ὅχι μόνον καταστῶσι καλοὶ ἀξιωματικοὶ τῆς Χωροφυλακῆς ἀλλὰ καὶ νὰ δύνανται ἐν ἀνάγκῃ νὰ χρησιμοποιοῦν ὡς μάχιμοι (...).

Στῇ δευτέρῃ (8-7-1910, 12 σελ.) προτείνονται νέες μεταρρυθμίσεις τῶν ἐνιαυσίων ἐξετάσεων καὶ εἰσαγωγὴ μαθήματος βυζαντινῆς καὶ νεώτερης ἑλληνικῆς ἱστορίας:

(...). Ἐχων ὑπ' ὄψιν ὅτι αἱ κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ σχολικοῦ ἔτους συχνὰ ἐξετάσεις τῶν μαθητῶν συντελοῦσιν εἰς τὸ νὰ καταστήσωσιν αὐτοὺς ἐπιμελεστέρους καὶ εἰς τὸ νὰ καταδείξωσι τὴν πρὸς προβιβασμὸν αὐτῶν ἱκανότητα, ἐνῶ αἱ ἐνιαύσιοι ἐξετάσεις εἰς ἃς κατὰ τὸν νῦν ἰσχύοντα ὀργανισμὸν δίδεται μεγαλειτέρα βαρύτης, μικρὸν συντελοῦσιν εἰς τὴν πρόοδον τῶν μαθητῶν, θεωρῶ ὅτι εἶναι προτιμώτερον νὰ καταργηθῶσιν αἱ ἐνιαύσιοι ἐξετάσεις, νὰ διαρρυθμισθῶσι δὲ τὰ σχετικὰ πρὸς τὴν ἐνιαυσίαν ἐκπαίδευσιν, τὰς ἐξετάσεις καὶ τὰς ἐφαρμογὰς ἄρθρα τοῦ ἐν ἰσχύι κανονισμοῦ ὡς ἑξῆς (...). Θεωρῶ ἀναγκαῖον νὰ προστεθῇ εἰς τὰς δύο κατωτέρας τάξεις τὸ μάθημα τῆς ἱστορίας, ἰδίως τῆς Βυζαντινῆς καὶ τῆς νεωτέρας Ἑλληνικῆς, διδασκόμενον ὁμῶς ὑπὸ καθηγητῶν τοῦ Πανεπιστημίου (...).

Διοικήσις 1ης Μεραρχίας.—Ἡ περίοδος αὕτη ἀντιπροσωπεύεται στὸ Ἀρχεῖο μὲ 26 πολυσέλιδα ἔγγραφα περιέχοντα ὁδηγίες πρὸς τὰ σώματα τῆς Μεραρχίας εἰς ἃ ἀνατεθῆσεται, ἅμα τῇ κηρύξει τῆς ἐπιστρατεύσεως τοῦ στρατοῦ, ἡ ὑπηρεσία τῆς προκαλύψεως καὶ προστασίας τῆς ἐπιστρατεύσεως τῆς 1ης Μεραρχίας κατὰ ἐνδεχομένων ἐχθρικών ἐπιδρομῶν (...), περιγραφὰς ὁχυρωτικῶν ἔργων καὶ πυροβολείων, σημειώσεις περὶ καταυλισμῶν καὶ ἄλλα συναφῆ, συνολικὰ 82 σελ. ἰδιόγραφες.

Σ' αυτήν την εποχή ανάγονται επίσης, μολονότι δὲν ἀφοροῦν ἀποκλειστικά τὴν 1η Μεραρχία, 20 ἔγγραφα, καταστάσεις καὶ ἄλλα σημειώματα «περὶ σχεδίου ἐπιστρατεύσεως 1910» συνολικά 48 σελ. οἱ περισσότερες ἰδιόγραφες.

Ἀρχηγία Χωροφυλακῆς.—Τὰ μόνα σχετικά ἔγγραφα εἶναι τὸ Διάταγμα τοῦ διορισμοῦ, ἡμερομηνίας 23 Δεκεμβρίου 1910 (ὑπογραφῆς ὑπουργοῦ τῶν Στρατιωτικῶν Βενιζέλου καὶ Ἑσωτερικῶν Ρέπουλη) καὶ ἡ Ἐφημερίς τῆς Κυβερνήσεως τῆς 24. Στὸ ἴδιο φύλλο δημοσιεύεται ἐπίσης ἡ ἀπαλλαγὴ τοῦ προκατόχου συνταγμ. τοῦ ἱππικοῦ Ἀλεξ. Σούτσου.

Διοίκηση 2ας Μεραρχίας. Γαλλικὴ Ἀποστολή.—Ἡ περίοδος αὐτὴ καλύπτει περίπου 14 μῆνες, ἀπὸ τὸν Ἰούνιο 1911 ἕως τὸν Αὐγούστο 1912, καὶ συμπίπτει μὲ τὴ δράση τῆς ὑπὸ τὸν στρατηγὸν Eydoux γαλλικῆς στρατιωτικῆς ἀποστολῆς. Ἐνα μεγάλο μέρος αὐτοῦ τοῦ τμήματος τοῦ Ἀρχείου ἀναφέρεται στὴ δράση αὐτῆς τῆς Ἀποστολῆς.

Ὁ στρατηγὸς Eydoux, μὲ τὸν ἐπιτελάρχην του ταγματάρχην Bousquier καὶ τὸν ὑπασπιστὴ του λοχαγὸ Charpy, ἔφθασε στὴν Ἀθῆνα τὶς πρώτες μέρες τοῦ Ἰανουαρίου 1911 καὶ ἀνέλαβε τὴν διοίκηση τῶν τριῶν μεραρχιῶν ποὺ ἀποτελοῦσαν τότε τὸν ἑλληνικὸ στρατό. Τὰ λοιπὰ μέλη τῆς Ἀποστολῆς — 12 στὴν ἀρχή, ἀργότερα 20 — ἔφθασαν τὸν Ἀπρίλιο. Ὅπως εἶχε συμφωνηθεῖ, ὅλοι τοὺς ἔλαβαν ἐδῶ ἕνα βαθμὸ ἀνώτερο ἀπ' ἐκεῖνον ποὺ εἶχανε στὴ Γαλλία.

Ἀμεσώτερα ἐπικοινωνοῦσε ὁ Δαγκλῆς, ὡς μέραρχος, μὲ τὸν (ἀντισυν)ταγματάρχην P. E. Bordeaux, ποὺ εἶχε ἀναλάβει τὴ διοίκηση τοῦ 1ου Πεζικοῦ Συντάγματος τῆς Μεραρχίας. Καὶ ὁ μὲν Bordeaux, στὶς πολὺ μεταγενέστερες ἀναμνήσεις του, ἐκφράζεται μὲ ἀνεπιφύλακτὴ ἐκτίμηση γιὰ τὸν Ἑλληνα μέραρχό του : «Διοικητὴς τῆς Μεραρχίας Ἀθηνῶν ἦταν ὁ στρατηγὸς Δαγκλῆς. Εἶχε ἤδη πίσω του ὥραία καὶ μακρὰ σταδιοδρομία, στρατιωτικὴ καὶ ἐπιστημονικὴ. Πολὺ μορφωμένος, πνεῦμα ἀνοιχτό, μεθοδικό, ζυγισμένον, ἀντιπροσώπευε, νομίζω, τὸν Ἑλληνα τοῦ παλαιοῦ καιροῦ»¹.

Ὁ μέραρχος, ὅμως, δὲν ἦταν ἐξίσου ἐνθουσιασμένος μὲ τὸν συνεργάτη του, ὅπως φαίνεται ἀπὸ ἕνα σχέδιο ἀναφορᾶς του πρὸς τὸν πρωθυπουργὸ Βενιζέλο (πιθανώτατα Μαΐου 1911). Παρουσιάζει ἐνδιαφέρον αὐτὸ τὸ ἔγγραφο, ὅχι τόσο γιὰ τὸν χαρακτηρισμὸ τοῦ Bordeaux, ὅσο γιὰ τὸ ἀποκαλύπτει ὅτι ὁ ἴδιος ὁ ἀρχηγὸς τῆς Ἀποστολῆς παρακινουσε τοὺς Γάλλους ἀξιωματικούς νὰ μὴ λογαριάζουν τοὺς ἑλληνικοὺς κανονισμοὺς :

Κύριε Πρόεδρε,

Λαμβάνω τὴν τιμὴν νὰ φέρω εἰς γνῶσιν Ὑμῶν ζητήματά τινα ἀφορῶντα εἰς τὸν τρόπον μὲ τὸν ὁποῖον διοικεῖται τὸ 1ον Σύνταγμα Πεζικοῦ ὑπὸ τοῦ Ἀντισυν. κ. Bordeaux.

Ὁ κύριος Bordeaux, ἀφ' ἧς πρὸ ἔτους καὶ πλέον παρέλαβε τὴν Διοίκησιν τοῦ 1ου Συντάγματος, εἶναι ἀληθὲς ὅτι ἀνέπτυξε πᾶσας τὰς πνευματικὰς καὶ σωματικὰς αὐτοῦ δυνάμεις καὶ ἐπεδείξατο τοσαύτην ἀφοσίωσιν, ὥστε (...) πάντες, καὶ αὐτοὶ οἱ ἐκτὸς τοῦ στρατεύματος εὐρισκόμενοι, μετὰ θαυμασμοῦ προσέβλεπον τὸ πρόσωπον τοῦ Bordeaux, ἐν τῷ ὁποίῳ

1. Général P. E. Bordeaux, *L'Orient Hellénique Contemporain*, Thonon-Les-Bains 1948, σ. 36. Βλ. ἀνάλογες ἐκφράσεις στὸ φυλλάδιό του Le Général Eydoux et sa mission en Grèce, Nantes, ἀχρονολόγητο, σ. 12.

κολουθοῦσι τὰ διδάγματα αὐτῆς (...) Ἐὰν ὁ ἀντισυνταγματάρχης Bordaueux ἤθελεν ἀποφασίσει νὰ διοικῇ τὸ σύνταγμα τοῦ συμφώνως πρὸς τοὺς μὴ μεταβληθέντες κανονισμοὺς τῆς ὑπηρεσίας τοῦ στρατοῦ ἡμῶν, καταλείπων τὸν αὐταρχικὸν τρόπον, ἐὰν ἀποφεύγῃ τὰς βιαίας καὶ δριμείας ἐκφράσεις καὶ τὸν περιφρονητικὸν τρόπον πρὸς τοὺς ἀξιωματικούς, ἐὰν ἀποδέχεται μετὰ ψυχραιμίας τὰς ἐλλείψεις των, τιμωρῶν μὲν τούτους ἐν ἀνάγκῃ ἀλλὰ καὶ ἀκούων προθύμως τὰ παράπονα καὶ ὑποβάλλων ταῦτα εἰς τὴν ἀνωτέραν ἀρχήν, μόνην ἀρμοδίαν νὰ κρίνῃ περὶ τούτων, θέλει ἐπανακτῇ τὴν ἀγάπην καὶ ἀφοσίωσιν τῶν ὑπ' αὐτὸν καὶ ἡ διοίκησίς του θέλει καταστῇ πράγματι πολῦτιμος.

Σχετικὰ μὲ τὸ θέμα τῆς συμπεριφορᾶς τῶν Γάλλων ἀξιωματικῶν πρὸς τοὺς Ἕλληνες συναδέλφους των ὑπάρχουν ἀκόμη 5 ἐγγραφα (παράπονα, ἀνακρίσεις κ.τ.λ.). Σ' ἓνα ἀπὸ τὰ καταγγελλόμενα ἐπεισόδια ἀναφέρεται ὅτι ὁ συνταγματ. Lépidi «διετέθη κακῶς» ὅταν ὁ διευθυντὴς τοῦ ὕλικου πολέμου συνταγματ. Ἡρ. Γεωργόπουλος τὸν δέχτηκε στὸ γραφεῖο του «κρατῶν σιγάρον», καὶ «παρακαλέσας τὸν συνταγματάρχην ν' ἀπορρίψῃ τὸ σιγάρον ἤρχισε ξηρῶς καὶ αὐστηρῶς τὸν ἔλεγχον».

Ὁ ἴδιος ὁ στρατηγὸς Eydoux ἐκφράζει τὸν φόβο μήπως ἡ ἀγνοία τῆς Ἑλληνικῆς γίνῃ αἰτία ὅχι νὰ παρεξηγηθοῦν οἱ Γάλλοι ἀξιωματικοί, ἀλλὰ ν' ἀφήσουν νὰ περάσει ἀπαράτηρητο τίποτα τὸ ἐπιλήψιμο. Καὶ ζητεῖ νὰ τὸν βοηθήσῃ ὁ Δαγκλῆς (23-11-11):

Mon cher Camarade (...) Le Colonel de Tournadre s'était contenté de demander ce dont il s'agissait, et les renseignements verbaux ne lui avaient pas permis, paraît-il, de se rendre compte de l'incorrection de la réponse faite. Nous pouvons, en raison de notre ignorance de la langue, laisser passer des choses répréhensibles. Soyez le crible sévère, je vous prie, afin que tout marche au gré de nos désirs communs, et que la discipline en particulier soit de plus en plus forte et respectée (...).

Ἀπὸ τὴν συνεργασία τοῦ Δαγκλῆ μὲ τὴ Γαλλικὴ Ἀποστολὴ ὑπάρχουν, ἐκτὸς ἀπ' ὅσα ἀναφέρθηκαν παραπάνω:

α') Ἐξ ὑπηρεσιακῆς ἐπιστολῆς τῶν Γάλλων ἀξιωματικῶν Bousquier, Charpy, Lépidi καὶ τρεῖς τοῦ στρατηγοῦ Eydoux.

Μὲ τὸν στρατηγὸ Eydoux ὁ Δαγκλῆς κράτησε ἐπικοινωνία καὶ μετὰ τὴν ἀποχώρησιν τῆς Ἀποστολῆς. Ὑπάρχουν τρεῖς μεταγενέστερες ἐπιστολῆς τοῦ στρατηγοῦ Eydoux, μὲ φιλελληνικὰ διαχύσεις, πού δὲν πρέπει νὰ θεωρηθοῦν ἀπλὲς φιλοφρονήσεις, γιατί γράφθηκαν τὴν ἐποχὴ τοῦ Διχασμοῦ, τὴν ὥρα πού πολὺ λίγοι πιά στὴ Γαλλία ἐκφράζονταν χωρὶς δυσπιστία γιὰ τὴν Ἑλλάδα, ὅπως:

(...). Ni la distance, ni le temps, ni les événements ne pourront effacer le souvenir du temps délicieux passé au milieu de vous et diminuer mon attachement à la Grèce. Comme ancien officier hellénique, comme grand croix du Sauveur, comme beau père d'une

Grecque¹, ma pensée ne cessera de former des vœux pour votre gloire et votre prospérité (...).

β') Φάκελος «Μεγάλης Άσκήσεως τοῦ 1912». Περιέχει γενικές οδηγίες τῆς Γαλλικῆς Ἀποστολῆς, ἀλλὰ κυρίως οδηγίες, διαταγές, παρατηρήσεις, ὑπογραφῆς Δαγκλῆ, ἀναφερόμενες στὴ συμμετοχὴ τῆς 2ας Μεραρχίας στὰ γυμνάσια τοῦ Ἀπριλίου καὶ τοῦ Μαΐου. Συνολικά, 98 σελίδες ἔντυπες, πολυγραφημένες ἢ χειρόγραφες, 2 τοπογραφικά σχέδια καὶ ἓνα φυλλάδιο ὑπογραφῆς Eydoux : «Ὑπόμνησις ἀξιωματῶν (...)» 19 σελίδες².

γ') Φάκελος «Ὁδηγία περὶ ἐκπαιδεύσεως κλπ.». Περιέχονται :

«Σημειώσεις τοῦ Στρατηγοῦ Διοικητοῦ Μεραρχιῶν ἀφορῶσαι τὴν ἐκπαίδευσιν», «τὴν πειθαρχίαν», «τὴν διοίκησιν τοῦ Συντάγματος» καὶ ἄλλα συναφῆ, συνολικά 27 σελίδες πολυγραφημένες ἢ ἔντυπες.

«Συνταγματάρχης Λεπιντί, ἐπιθεωρητῆς τοῦ Πυροβολικοῦ : Πρόγραμμα ἀσκήσεων νεοσυλλέκτων», 20 σελ. γραφομηχανῆς.

«Συνταγματάρχης Λεπιντί, ἐπιθεωρητῆς τοῦ Πυροβολικοῦ : Ἐκπαίδευσις τῶν στρατευμάτων τοῦ πυροβολικοῦ καὶ τῶν μεταγωγικῶν λόχων», 10 σελ. γραφομηχανῆς.

«Ἀντισυνταγματάρχης Bordeaux : Διάλεξις περὶ τοῦ πεζικοῦ ἐν τῇ μάχῃ, 14 σελ. γραφομηχανῆς».

Βρίσκονται ἐπίσης 4 ἄρθρα δημοσιευμένα στὴν ἐφημερίδα «Ἀθῆναι» ἀπὸ 21 ἕως 24 Ἰουνίου 1912, χωρὶς ὑπογραφή, μὲ τὸν τίτλο «Τὸ ἔργον τῆς Γαλλικῆς Ἀποστολῆς». Στὸ περιθώριο τοῦ πρώτου ἀρθροῦ ὁ Δαγκλῆς σημειώνει : *Τὰ ἄρθρα ταῦτα ἀπεδόθησαν εἰς τὸν στρατηγὸν Ζορμπάν*. Πρόκειται γιὰ κριτικὴ ἀπάντησις εὐνοϊκῶν γνωμῶν ποὺ εἶχαν δημοσιευθεῖ στὴν ἴδια ἐφημερίδα (13–17 Ἰουνίου). Μὲ τὸ ἴδιο κριτικὸ πνεῦμα εἶναι διατυπωμένη σὲ 8σέλιδο φυλλάδιο μιὰ «Ἀπάντησις» τοῦ ἀντιστρατήγου Ἰ. Κωνσταντινίδη.

— Ἄλλα ἑγγραφα σχετικὰ μὲ τὴ διοίκηση τῆς Μεραρχίας εἶναι κατάλογοι, οἱ περισσότεροι ἰδιόγραφοι, μὲ ὀνόματα ἀξιωματικῶν καὶ ἀντίστοιχη σημείωσις τῆς προσωπικῆς γνώμης τοῦ Δαγκλῆ γιὰ τὸν καθένα. Συνολικά 30 σελίδες.

Σ' ἓνα-δυὸ ὀνόματα σταματᾷ κανεῖς, συσχετίζοντας μεταγενέστερες ἐξελίξεις, λ.χ. : *Ταγματάρχης Βελισσαρίου. Ἀληθὲς ὅτι εἶναι λίαν νευρικός καὶ πειστικός πρὸς τοὺς κατωτέρους του, δυσκόλως δυνάμενος νὰ διοικήσῃ· ἔχει ὅμως πολλὰ στρατιωτικὰ γνώσεις, πρωτοβουλίαν καὶ εὐτολίμian. Ἐπομένως φρονῶ ὅτι δεόν νὰ μὴ καταδικασθῇ ἀπὸ τοῦδε εἰς στασιμότητα, ἀλλὰ νὰ δοκιμασθῇ ἐπὶ ἐν ἔτος ἀκόμη (24 Μαΐου 1912)*. Ὁ ταγματάρχης Βελισσαρίου σκοτώθηκε μετὰ ἓνα χρόνον στὰ στενὰ τῆς Κρέσνας.

ΤΕΛΟΣ ΤΟΥ ΠΡΩΤΟΥ ΤΟΜΟΥ

1. Ἕνας γιὸς τοῦ στρατηγοῦ Eydoux εἶχε παντρευτεῖ μὲ τὴν Μαρίαν Παπαδιαμαντοπούλου, κόρη τοῦ στρατηγοῦ Ἰ. Παπαδιαμαντοπούλου.

2. Ἐκδοσις τοῦ Ὑπουργείου τῶν Στρατιωτικῶν, 1912. Ὁ πλήρης τίτλος (μὲ κεφαλαῖα στὸ ἐξωτερικὸ καὶ στὸ ἐσωτερικὸ ἐξώφυλλο) εἶναι : «Ὑπόμνησις ἀξιωματῶν ἅς τινες (sic) πᾶς τις δεόν νὰ ἔχῃ ὑπ' ὄψει κατὰ τὰς ἀσκήσεις».

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΤΟΜΟΣ ΠΡΩΤΟΣ

Α'

ΓΕΝΕΑΛΟΓΙΚΑ

Σελ.

1-30

1. 'Ο μισεμὸς	1
2. Ρίζες τῆς φάρας	2
3. Γκόγκας, ὁ ἀρχηγὸς καὶ πατέρας	3
4. Γιώτης, ὁ ἀγωνιστὴς τοῦ Εἰκοσιένα	6
5. Τὰ παρακλάδια τῆς φάρας	21
6. Συμπληρωματικὰ ἀπὸ τὸν δισέγγονο	28

Β'

ΤΟ ΠΑΤΡΙΚΟ ΑΡΧΕΙΟ

31-68

1. Στρατιωτικὴ σταδιοδρομία Γεωργίου Δαγκλῆ	32
2. Ὑπηρεσιακὴ ἀλληλογραφία	35
3. Δύο ἀστοχημένες ἐξορμήσεις	38
Α'. 1854. — Β'. 1877-1878	
4. Καταδίωξη τῆς ληστείας	48
5. Αὐτοβιογραφικὰ — Ὀδοιπορικὰ	62
1873 — 1874 — 1875 — 1876 — 1877 — 1878 — 1879 — 1880 — 1881 — 1882 — 1883 — 1884 — 1885	

Γ'

ΠΡΩΤΑ ΒΗΜΑΤΑ ΣΤΗ ΖΩΗ ΚΑΙ ΣΤΟΝ ΣΤΡΑΤΟ

69-112

1. Παιδικὰ χρόνια καὶ σπουδές	69
'Απὸ τῆς γεννήσεώς μου μέχρι τῆς εἰσαγωγῆς μου ἐν τῇ στρατιωτικῇ Σχολῇ τῶν Εὐελπίδων. — Ναυπλιακά. 'Εξωση Ὁθωνος. — Γέννηση Διαδόχου Κωνσταντίνου. — Κρητικὴ ἐπανάσταση. — Ληστεία τοῦ Δήλεσι. — Σχολὴ Εὐελπίδων. — Λογοτεχνικὲς ἀπόπειρες. — Βίος ἐν τῇ Σχολῇ. — 1871 - 1872. — 1873 - 1874. — 1875. — Τελευ- ταῖος χρόνος στὴ Σχολή.	

2. Ὁ ἀνθυπασπιστὴς Παναγιώτης Δαγκλῆς	83
Μετὰ τὴν ἐκ τῆς Στρατιωτικῆς Σχολῆς ἐξοδὸν μου. — Ἕνας στρατιωτικὸς περίπατος.	
3. Ἡ ἐφήμερη ἐκστρατεία τοῦ 1878	85
4. Στρατιωτικὴ ζωὴ στὴν ἐπαρχία	93
1878. — Τὰ νέα ἑλληνοτουρκικὰ σύνορα. 1879. — 1880. — Στρατιωτικὲς προετοιμασίαι. — 1881. —	
5. Μετεκπαίδευση στὸ Βέλγιο	109

Δ'

ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ ΤΟΥ ΤΡΙΚΟΥΠΗ
ΚΑΙ ΤΟΥ ΔΕΛΗΓΙΑΝΝΗ

113-180

1. Ἡ πρώτη γαλλικὴ στρατιωτικὴ ἀποστολὴ	113
Τὸ ἐρωτηματολόγιο τοῦ Ὑπουργείου. — Οἱ ἀπαντήσεις Δαγκλῆ.	
2. Μνηστεία καὶ γάμος	119
3. Ὁ ἀκήρυκτος πόλεμος τοῦ 1886	123
Ἐπιστράτευση τοῦ 1885. — Συνθηκολόγησις τῆς Κούτρας	
4. Διακοπές. Ἀθήνα τοῦ 1887 καὶ τοῦ 1888	128
5. Ἐθνικὴ Ἑταιρία	136
Α'. Γενικὴ δράσις τῆς Ἐθνικῆς Ἑταιρίας. — Στάσις τοῦ Διαδόχου ἐναντὶ τῆς Ἐθνικῆς Ἑταιρίας. — Μιὰ μεσο- λάβησις γιὰ ἑλληνοβουλγαρικὴ προσέγγισις. — Β'. Ὁ ταγματάρχης Δαγκλῆς καὶ ἡ Ἐθνικὴ Ἑταιρία. — Ὁργά- νωσις καταστροφῆς τουρκικῶν σιδηροδρόμων. — Ὁργά- νωσις ἀνταρτικῶν σωμάτων. — Ἐπίλογος.	
6. Τὸ Ἐνεῆντα Ἑπτὰ	154
Ἐθελοντικὸ σῶμα Μάρκου Δ. Ν. Βότσαρη. — Ὁ λοχαγὸς Παπαναστασίου. — Μάχη τῆς 1ης Μαΐου. — Μάχη τῆς 2ας Μαΐου. — Καθμερία νίκη. — 3 Μαΐου. — Ἀνταρσία 10ου συντάγματος. — «Γραμμὴ ὑποχωρήσεως». — Τὰ αἰτίαι τῆς ἀποτυχίας. — Κριτικὴ. — Ἀναδρομὴ στὶς ἀποτυχίες Ἀπριλίου. — Πανικὸς στὴν Ἄρτα. — Ἀνακωχή. — Ἀνα- κρίσεις. — Ἐπιστροφή.	

Ε'

ΥΠΗΡΕΣΙΑΚΕΣ ΕΝΑΣΧΟΛΗΣΕΙΣ

181-249

1. Γυμνάσια καὶ Ἀσκήσεις	181
2. Ἀνακριτικὰ συμβούλια. Τεχνικὲς ἐπιτροπές	184
3. Καθηγεσία	185
4. Ἑλληνικὴ Στρατιωτικὴ Ἐνωσις	188
5. Ἐπιθεωρήσεις	195

6. 'Ανακτορικά	195
Στρατιωτική εκπαίδευση τοῦ πρίγκηπος Ἀνδρέα. — Αὐλικὴ ζωὴ στὴν Κέρκυρα. — Μνηστεία πριγκήπισσας Μαρίας. — Ἐκδρομές. — Ὁ γάμος τῆς πριγκήπισσας. — Τὸ Μαντούκι. — Ἐπιστροφή. — Τατόϊ. — Πολιτικὲς ἀντιλήψεις Γεωργίου Α'. — Κρητικὴ Πολιτεία. — Χανιά 1900. — Ἡ Αὐλὴ τῆς Χαλέπας. — Τὸ παράσημο τοῦ Λουτροῦ. — Δεξίωση στὴν ἀγγλικὴ ναυαρχίδα. — Ἐκδρομές. — Ὁ Διάδοχος Κωνσταντῖνος, Γενικὸς Διοικητὴς τοῦ Στρατοῦ. — Τὰ «Εὐαγγελικά». — Τὰ «Σανιδικά». — 1903. — Τὰ «πολυθρόνητα νομοσχέδια Λιμπρήτη».	
7. Ἀποστολὲς στὸ Ἐξωτερικὸν	243
8. Ἄλλα σχετικὰ ἔγγραφα.....	247

ΣΤ'

Η ΕΦΕΥΡΕΣΗ ΤΟΥ ΠΥΡΟΒΟΛΟΥ

250-309

1. Ἡ ἐφεύρεση	251
Προετοιμασία. — Τὸ Σχέδιο τοῦ 1893. — Τὸ ἐπεισόδιο Λυκούδη. — Ἡ τύχη τῆς ἀναφορᾶς καὶ τοῦ σχεδίου. — Κρούση πρὸς Canet (Société An. des Forges κλπ.). — Κρούση πρὸς τὸν Οἶκο Κρούπ. — Τὸ σχέδιο τοῦ 1904-1905. — Δεύτερο ἐπεισόδιο Λυκούδη. — Συμφωνία μὲ τὴν Ἑταιρία Schneider.	
2. Ἡ κατασκευὴ	269
Τελευταῖες ἐπεξεργασίες στὸ Παρίσι. — Διαλείμματα. — Στὸ Creusot. — Ἐπίσκεψη στὸν Διάδοχο. — Ἡ νέα ἐφεύρεση. — Ἀναμονὴ καὶ ἀνησυχίες. — Οἱ δοκιμὲς καὶ ἡ ἐπιτυχία. — Μία καθυστερημένη ἐκδοχὴ τοῦ θέματος Λυκούδη.	
3. Ἡ διάδοσις	296
Ἐφευρέτης καὶ κατασκευαστής. — Τὸ νέο πυροβόλο στοὺς ἄλλους στρατοὺς. — Ρωσία. — Μαρόκο. — Σερβία. — Βολιβία. — Ρουμανία. — Ἡ ἐξαγορὰ τῶν δικαιωμάτων. — Τὸ πυροβόλο Σνάϊδερ - Δαγκλῆ στὸς Βαλκανικοὺς Πολέμους. — Μετὰ 13 χρόνια.	

Ζ'

Ο ΑΛΥΤΡΩΤΟΣ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΣ

310-438

1. Μακεδονικὸς Ἀγὼν	310
Τελευταῖες μέρες τοῦ Μακεδονικοῦ Κομιτάτου. — Ἡ ἐντολὴ τοῦ πρωθυπουργοῦ. — Κατατοπιστικὰ στοιχεῖα. — Ἀναδιοργανωτικὲς προσπάθειες. — Καταστατικὰ καὶ Κανονισμοί. — Ὑπόμνημα στὸν Διάδοχο. — Παραίτηση τοῦ Δαγκλῆ καὶ ἀντίδραση τῶν ἀξιωματικῶν	

2. Ὁργάνωσις Κωνσταντινουπόλεως	328
Ὁ Ἰ. Δραγούμης καὶ ὁ Σουλιώτης - Νικολαΐδης στὴν Πόλη.	
3. Τὰ Εἰδικὰ Γραφεῖα	342
Τὸ «Εἰδικὸν Γραφεῖον Θεσσαλονίκης». — Ἡ δολοφονία τοῦ Θεοδώρου Ἀσκητῆ. — Ἐγκατάστασις μυστικῶν πρακτῶρων. — Ἡ Νεοτουρκικὴ Ἐπανάστασις.	
4. Πανελλήνιος Ὁργάνωσις	353
Τρία νέα σχέδια. — Ἰδρυσις τῆς νέας Ὑπηρεσίας.	
5. Τὰ τοπικὰ Κέντρα	362
Περιφέρεια Θεσσαλονίκης. — Τὸ γόητρο τῶν ἀξιωματικῶν. — Διαχειριστικά. — Πολιτικά (Θεσσαλονίκη, Βέροια, Νάουσα, Βοδενά, Καρατζόβα, Σούμποσκο, Γευγελή, Στρώμνιτσα, Δοϊράνη, Γενιτζέ - Γκουρέντζι, Λαγκαδᾶς, Χαλκιδική, Ἅγιον Ὅρος, οἱ ἔμποροι, ὁ κληρὸς, οἱ δάσκαλοι). — Ἀντεπαναστατικὸν κίνημα στὴν Τουρκίαν. — Ἡ δημοτικὴ ἐκπαίδευσις στὴν Μακεδονίαν. — Δυτικὴ Μακεδονία (Βέρμιο, Νάουσα, Καρατζόβα, Βοδενά). — Ὀλυμπος. — Μοναστήρι. — Ἐλασσώνα. — Ἅγιον Ὅρος. Χαλκιδική. — Σέρρες. — Καβάλα. — Δεδεαγάτς. — Σαράντα Ἐκκλησίαι. — Ραιδεστός. — Ἀδριανούπολις. — Πόλη. — Σμύρνη. — Ἡπειρος (Ἡπειρωτικὴ Ἑταιρία, Γιάννα, Ἀργυρόκαστρο - Δρυϊνούπολις, Κόνιτσα, Πρέβεζα, Φιλίππιδας - Λοῦρος, Ἄρτα). — Μεταφορὲς καὶ διανομὲς ὄπλων. — Ἑλληνοαλβανικὲς σχέσεις. — Σῶμα Πουτέτση. — Δυὸ στενοὶ συνεργάται τοῦ Δαγκλῆ: Κ. Μ. Μεῆς καὶ Σπύρο Μήλιος. — Ἄλλα ἡπειρωτικὰ ἔγγραφα.	
6. Μεταγενέστερες ἐξελίξεις τῆς κεντρικῆς ὑπηρεσίας	416
Γενικὲς ἐκθέσεις Δαγκλῆ. — Νέαι ὁργανωτικὲς προσπάθειαι. — Διεύρυνσις τῆς ὑπηρεσίας. — Γραφεῖον προπαγάνδας. — Προετοιμασίαι ἐπαναστατικῶν πυρρήνων σὲ ὑπόδουλος ἐπαρχίαι. — Σύμπτωσις τῆς ἀπόρρητης ὑπηρεσίας. — Ὅριστικὴ ἀποχώρησις Δαγκλῆ. — Ἀποχαιρετισμός.	
7. Συμπληρωματικά	432
I. Ὀπλισις Μακεδονίας καὶ Θράκης. — II. Κατατάξεις καὶ τοποθετήσεις στὶς μυστικὰς ὑπηρεσίας. — III. Δράσις καὶ διαγωγὴ ὑπαξιωματικῶν κατὰ τὸν ἀγῶνα. — IV. Αἰτήσεις καὶ συστάσεις γιὰ βοηθήματα. — V. Οἰκονομικά. — VI. Διάφορα. — VII. Σημειωματάρια Δαγκλῆ.	

Η'

ΑΠΟ ΤΟ ΓΟΥΔΙ ΕΩΣ ΤΟΥΣ ΒΑΛΚΑΝΙΚΟΥΣ
ΠΟΛΕΜΟΥΣ

439-465

1. Μιά αντιδραστική απόπειρα	439
2. Τò Γουδι	446
'Η ανάμιξη τοῦ Δαγκλῆ. — Ὑπόμνημα στὸν Βασιλέα. —
Μετὰ τὸ Κίνημα.	
3. Τέσσερεις Διοικήσεις	461
Διοίκηση τοῦ Σχολείου τῶν Εὐελπίδων. — Διοίκηση 1ης
Μεραρχίας. — Ἀρχηγία Χωροφυλακῆς. — Διοίκηση 2ας
Μεραρχίας. — Γαλλικὴ Ἀποστολή.	

— ΑΛΦΑΒΗΤΙΚΟ ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ ΣΤΟ ΤΕΛΟΣ ΤΟΥ ΔΕΥΤΕΡΟΥ ΤΟΜΟΥ —

ΣΤΡΑΤΗΓΟΥ Π. Γ. ΔΑΓΚΛΗ

ΑΝΑΜΝΗΣΕΙΣ-ΕΓΓΡΑΦΑ- ΑΛΛΗΛΟΓΡΑΦΙΑ

-ΤΟ ΑΡΧΕΙΟΝ ΤΟΥ-

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ - Ξ. ΛΕΥΚΟΠΑΡΙΔΗ

ΤΟΜΟΣ Α'

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

	ΤΟΜΟΣ ΠΡΩΤΟΣ	Σελ.
01	<u>Α' ΓΕΝΕΑΛΟΓΙΚΑ</u>	1-30
	1. Ο μισεμός 1	
	2. Ρίζες της φάρας 2	
	3. Γκόγκας, ο αρχηγός και πατέρας 3	
	4. Γιώτης, ο αγωνιστής του Εικοσιένα 6	
	5. Τα παρακλάδια της φάρας 21	
	6. Συμπληρωματικά από τον δισέγγονο 28	
02	<u>Β' ΤΟ ΠΑΤΡΙΚΟ ΑΡΧΕΙΟ</u>	31-68
	1. Στρατιωτική σταδιοδρομία Γεωργίου Δαγκλή 32	
	2. Υπηρεσιακή αλληλογραφία 35	
	3. Δύο αστοχημένες εξορμήσεις - Α'. 1854. - Β'. 1877-1878 38	

	4. Καταδίωξη της ληστείας 48	
	5. Αυτοβιογραφικά — "Οδοιπορικά - 1873 - 1874 - 1875 - 1876 - 1877 - 1878 - 1879 - 1880 - 1881 - 1882 - 1883 - 1884 - 1885 62	
03	<u>Γ' ΠΡΩΤΑ ΒΗΜΑΤΑ ΣΤΗ ΖΩΗ ΚΑΙ ΣΤΟΝ ΣΤΡΑΤΟ</u> 1. Παιδικά χρόνια και σπουδές Από της γεννήσεως μου μέχρι της εισαγωγής μου εν τη στρατιωτική Σχολή των Ευελπίδων. — Ναυπλιακά. Έξωση Όθωνος. — Γέννηση Διαδόχου Κωνσταντίνου. — Κρητική επανάσταση. — Ληστεία του Δήλεσι. — Σχολή Ευελπίδων. — Λογοτεχνικές απόπειρες. — Βίος εν τη Σχολή. - 1871 - 1872. - 1873- 1874. - 1875. - Τελευταίος χρόνος στη Σχολή. 69 2. Ο ανθυπασπιστής Παναγιώτης Δαγκλής Μετά την εκ της Στρατιωτικής Σχολής έξοδον μου. — Ένας στρατιωτικός περίπατος. 83 3. Η εφήμερη εκστρατεία του 1878 85 4. Στρατιωτική ζωή στην επαρχία 1878. — Τα νέα ελληνοτουρκικά σύνορα. 1879. — 1880. — Στρατιωτικές προετοιμασίες. — 1881. 93 5. Μετεκπαίδευση στο Βέλγιο 109	69-112
04	<u>Δ' ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ ΤΟΥ ΤΡΙΚΟΥΠΗ ΚΑΙ ΤΟΥ ΔΕΛΗΓΙΑΝΝΗ</u> 1. Η πρώτη γαλλική στρατιωτική αποστολή 113 Το ερωτηματολόγιο του Υπουργείου. — Οι απαντήσεις Δαγκλή. 2. Μνηστεία και γάμος 119 3. Ο ακήρυκτος πόλεμος του 1886 Επιστράτευση του 1885. — 123 Συνθηκολόγηση της Κούτρας	113-180

	4. Διακοπές. Αθήνα του 1887 και του 1888	128
	5. Εθνική Εταιρία	
	Α'. Γενική δράση της Εθνικής Εταιρίας. — Στάση του Διαδόχου έναντι της Εθνικής Εταιρίας. — Μια μεσολάβηση για ελληνοβουλγαρική προσέγγιση.	136
	Β'. Ο ταγματάρχης Δαγκλής και ή Εθνική Εταιρία. — Οργάνωση καταστροφής τουρκικών σιδηροδρόμων. — Οργάνωση ανταρτικών σωμάτων. — Επίλογος.	
	6. Το Ενενήντα Επτά	
	Εθελοντικό σώμα Μάρκου Δ. Ν. Βότσαρη. — Ο λοχαγός Παπαναστασίου. — Μάχη της 1ης Μαΐου. — Μάχη της 2ας Μαΐου. — Καδμεία νίκη. — 3 Μαΐου. — Ανταρσία 10ου συντάγματος. — «Γραμμή υποχωρήσεως». — Τα αίτια της αποτυχίας. — Κριτική. — Αναδρομή στις αποτυχίες Απριλίου. — Πανικός στην Άρτα. — Ανακωχή. — Ανακρίσεις. — Επιστροφή.	154
05	<u>Ε' ΥΠΗΡΕΣΙΑΚΕΣ ΕΝΑΣΧΟΛΗΣΕΙΣ</u>	181-249
	1. Γυμνάσια και Ασκήσεις	181
	2. Ανακριτικά συμβούλια. Τεχνικές επιτροπές	184
	3. Καθηγεσία	185
	4. Ελληνική Στρατιωτική Ένωση	188
	5. Επιθεωρήσεις	195
	6. Ανακτορικά	
	Στρατιωτική εκπαίδευση του πρίγκηπος Ανδρέα. — Αυλική ζωή στην Κέρκυρα. — Μνηστεία πριγκίπισσας Μαρίας. — Εκδρομές. — Ο γάμος της πριγκίπισσας. — Το Μαντούκι. — Επιστροφή. — Τατόϊ. — Πολιτικές αντιλήψεις Γεωργίου Α'. — Κρητική Πολιτεία. — Χανιά 1900. — Η Αυλή της Χαλέπας. — Το παράσημο του	195

	Λουτρού. — Δεξίωση στην αγγλική ναυαρχίδα. — Εκδρομές. — Ο Διάδοχος Κων-σταντίνος, Γενικός Διοικητής του Στρατού. — Τα «Ευαγγελικά». — Τα «Σανιδικά». — 1903. — Τα «πολυ-θρύλητα νομοσχέδια Λιμπρίτη». 7. Αποστολές στο Εξωτερικό 243 8. Άλλα σχετικά έγγραφα. 247	
06	<u>ΣΤ' Η ΕΦΕΥΡΕΣΗ ΤΟΥ ΠΥΡΟΒΟΛΟΥ</u> 1. Η εφεύρεση Προετοιμασία. — Το Σχέδιο του 1893. — Το επεισόδιο Λυκούδη. — Η τύχη της αναφοράς και του σχεδίου. — Κρούση προς Canet (Societe An. des Forges κλπ.).— Κρούση προς τον Οίκο Κρουπ. — Το σχέδιο του 1904 -1905. — Δεύτερο επεισόδιο Λυκούδη. — Συμφωνία με των Εταιρία Schneider. 251 2. Η κατασκευή Τελευταίες επεξεργασίες στο Παρίσι. — Διαλείμματα. — Στο Greusot.— Επίσκεψη στον Διάδοχο. — Η νέα εφεύρεση. — Αναμονή και ανησυχίες. — Οι δοκιμές και η επιτυχία. — Μια καθυστερημένη εκδοχή του θέματος Λυκούδη. 268 3. Η διάδοση Εφευρέτης και κατασκευαστής. — Το νέο πυροβόλο στους άλλους στρατούς. — Ρωσία. — Μαρόκο. — Σερβία. — Βολιβία. — Ρουμανία. — Ή εξαγορά των δικαιωμάτων. — Το πυροβόλο Σνάϊδερ - Δαγκλή στους Βαλκανικούς Πολέμους. — Μετά 13 χρόνια. 296	250-309
07	<u>Ζ' Ο ΑΛΥΤΡΩΤΟΣ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΣ</u> 1. Μακεδονικός Αγών Τελευταίες μέρες του Μακεδονικού Κομιτάτου. — Η εντολή του πρωθυπουργού. — Κατατοπιστικά στοιχεία. — Αναδιοργανωτικές 310	310-438

προσπάθειες. — Καταστατικά και Κανονισμοί. — Υπόμνημα στον Διάδοχο. — Παραίτηση του Δαγκλή και αντίδραση των αξιωματικών

2. Οργάνωσις Κωνσταντινουπόλεως

Ο Ι. Δραγούμης και ο Σουλιώτης - Νικολαΐδης στην Πόλη. 328

3. Τα Ειδικά Γραφεία

Το «Ειδικόν Γραφείον Θεσσαλονίκης». — Η δολοφονία του Θεόδωρου Ασκητή. — Εγκατάσταση μυστικών πρακτόρων. — Η Νεοτουρκική Επανάσταση. 342

4. Πανελλήνιος Οργάνωσις

Τρία νέα σχέδια. — Ίδρυση της νέας Υπηρεσίας. 363

5. Τα τοπικά Κέντρα

Περιφέρεια Θεσσαλονίκης. — Το γόητρο των αξιωματικών. — Διαχειριστικά. — Πολιτικά (Θεσσαλονίκη, Βέροια, Νάουσα, Βοδενά, Καρατζόβα, Σούμποσκο, Γευγελή, Στρώμνιτσα, Δοϊράνη, Γενιτζέ - Γκουρέντζι, Λαγκαδάς, Χαλκιδική, Άγιον Όρος, οι Έμποροι, ο κλήρος, οι δάσκαλοι). — Αντεπαναστατικό κίνημα στην Τουρκία. — Η δημοτική εκπαίδευση στην Μακεδονία. — Δυτική Μακεδονία (Βέρμιο, Νάουσα, Καρατζόβα, Βοδενά). 392 — Όλυμπος. — Μοναστήρι. — Ελασσώνα. — Άγιον Όρος. Χαλκιδική. — Σέρρες. — Καβάλα. — Δεδεαγάτς. — Σαράντα Εκκλησίες. — Ραιδεστός. — Αδριανούπολη. — Πόλη. — Σμύρνη. — Ήπειρος (Ηπειρωτική Εταιρία, Γιάννενα, Αργυρόκαστρο - Δρυϊνούπολις, Κόνιτσα, Πρέβεζα, Φιλιππιάς - Λούρος, Άρτα). — Μεταφορές και διανομές όπλων. — Ελληνοαλβανικές σχέσεις. — Σώμα Πουτέτση. — Δυο στενοί συνεργάτες του Δαγκλή : Κ. Μ. Μελάς

